САДИБА ФРАНКА:

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»

Книга п'ята

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «НАГУЄВИЧІ»
ДРОГОБИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
ГО «ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА СПІЛКА МУЗЕЇВ»

САДИБА ФРАНКА:

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»

Засновано 2019 року

Книга П'ята

Нагуєвичі – Дрогобич
По́світ
2024

УДК 069:821.161.2.09Франко(082)
С 14

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного історико-культурного заповідника, протокол № 6 від 9.12.2024 р.

Редакційна колегія:

Ярослава Мельник, доктор філологічних наук, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2018 *(м. Львів);*

Міхаель Мозер, доктор габілітований, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2017 *(Відень-Будапешт-Мюнхен);*

Леонід Тимошенко, доктор історичних наук, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2021 *(м. Дрогобич);*

Павло Гриценко, доктор філологічних наук, професор *(м. Київ);*

Володимир Александрович, доктор історичних наук, професор *(м. Львів);*

Валентина Бодак, доктор філософських наук, професор *(м. Трускавець-Дрогобич);*

Іван Монолатій, доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор *(м. Івано-Франківськ-м. Коломия);*

Володимир Галик, кандидат історичних наук, доцент *(м. Дрогобич);*

Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор *(м. Дрогобич);*

Станіслав Домбровський, доктор габілітований, професор *(м. Лєгніца, Республіка Польща);*

Галина Сабат, доктор філологічних наук, професор *(м. Дрогобич);*

Юрій Стецик, доктор історичних наук, професор *(м. Дрогобич);*

Богдан Лазорак, кандидат історичних наук, доцент, директор ДІКЗ «Нагуєвичі» *(головний редактор, Дрогобич-Нагуєвичі);*

Ярослав Погоральський, кандидат історичних наук, директор АМ ЛНУ ім. І. Франка *(м. Львів);*

Тетяна Лазорак, магістр педагогічної освіти, старший науковий співробітник ДІКЗ «Нагуєвичі» *(відповідальний секретар і технічний редактор, Дрогобич-Нагуєвичі).*

Рецензенти:

Андрій Фелонюк, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України *(м. Львів);*

Олег Разиграєв, доктор історичних наук, доктор гуманістичних наук в галузі історії (PhD in History, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Любліні), професор кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки *(м. Луцьк).*

Переклад англомовних текстів *Тетяна Лазорак*

Відповідальність за достовірність будь-якої інформації в публікаціях несуть автори статей.
Статті друкуються за авторськими оригіналами. Думка редакційної колегії може не збігатися із думкою авторів.

Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак
С 14 (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. V. – Дрогобич: По́світ, 2024. – 860 с.

ISBN 978-617-8487-49-2

П'ята книга «Садиби Франка: наукового збірника заповідника «Нагуєвичі» репрезентована новими документальними матеріалами, статтями і повідомленнями, оглядами та рецензіями з актуальних проблем франкознавства, музейної справи, музейного франкознавства, музейної педагогіки, історії України та суміжних країн, культурології, мистецтвознавства, етнографії, музикознавства, літературознавства, історичного краєзнавства, археології, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін та досліджень, пов'язаних із розвитком туризму та музейної педагогіки.

Рекомендовано для науковців, студентів, краєзнавців та шанувальників спадщини Івана Франка.

УДК 069:821.161.2.09Франко(082)

ISBN 978-617-8487-49-2

© КЗ ЛОР АДІКЗ «Нагуєвичі» та автори, 2024
© Видавництво «По́світ», оформлення, 2024

ЗМІСТ

I. TERRA FRANKIANA: ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Андрій ПАРАМОНОВ
ХАРКІВСЬКІ АДРЕСИ РОДИНИ ХОРУЖИНСЬКИХ 11

Євген НАХЛІК
ХРЕЩЕННЯ ДІТЕЙ ІВАНА ТА ОЛЬГИ ФРАНКІВ:
ВИКОНАВЦІ ТА УЧАСНИКИ ОБРЯДУ 19

Богдан ЛАЗОРАК
«ЯК ЛЮБИТЕЛЬ ПРИРОДИ, ЩО МАВ НАГОДУ РІЗНИМИ ЧАСАМИ БУВАТИ
В РІЗНИХ ОКОЛИЦЯХ НАШОГО КРАЮ, Я СКРІЗЬ ЛЮБИВ ПРИДИВЛЯТИСЯ
НЕ ТІЛЬКО ДО ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ, АЛЕ ТАКОЖ ДО ЯВИЩ ОЖИВЛЕНОЇ
Й НЕОЖИВЛЕНОЇ ПРИРОДИ…»: ОПИСИ МАНДРІВОК ДРОГОБИЧЧИНОЮ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА (1869 – 1912 РР.) 48

Іван МОНОЛАТІЙ
ОРЕНШТАЙНИ І ФРАНКИ: СЮЖЕТИ ЗНАЙОМСТВА ТА НЕПРИЯЗНІ 197

Ярослава МЕЛЬНИК
ЄВГЕНІЯ БОХЕНСЬКА І РОДИНА ФРАНКІВ 231

Микола ЛЕГКИЙ
ПОВІСТКА ІВАНА ФРАНКА «НА ДНІ» У ПРИЖИТТЄВІЙ КРИТИЦІ 242

Ольга СМОЛЬНИЦЬКА
ГОЛОВНІ ОБРАЗИ ТВОРУ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»
ЯК АРХЕТИПНА ТРІАДА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ 256

Михайло ЗУБРИЦЬКИЙ
СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ ІВАНА ФРАНКА 275

Тамара НИКОНЕНКО
ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ФРАНКА 283

Наталя ТИХОЛОЗ
УКРАЇНА ЗА ЗБРУЧЕМ (АНТИРАДЯНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА
ТАРАСА ФРАНКА) 291

Марія ШУТКО, Назарій ЮРЧИШИН
«ЗАХАР УЖЕ ТРИ РОКИ ЖОНАТИЙ І ЖИВЕ ОСІБНО…»:
РОДОВІД НАЩАДКІВ ЗАХАРА ЯКОВИЧА ФРАНКА, РІДНОГО БРАТА
ПИСЬМЕННИКА ІВАНА ФРАНКА 321

Андрій ФРАНКО
ПЕТРО ІВАНОВИЧ ФРАНКО. ВІЗИТИ НА КАЛУЩИНУ ТА ІНШІ
ДОЛЕНОСНІ СТОРІНКИ ДРАМАТИЧНОЇ КНИГИ ЖИТТЯ. ТЕКСТОЛОГІЧНА
РЕПУБЛІКАЦІЯ СЕНСАЦІЙНОГО ЛИСТА ДРУЖИНИ П. ФРАНКА
ОЛЬГИ БІЛЕВИЧ ДО ПРОФЕСОРКИ ОКСАНИ ФРАНКО ПРО РОДИНУ
ІВАНА ФРАНКА І МАРНІ ПОШУКИ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛОГО ЇЇ ЧОЛОВІКА 337

Володимир ГАЛИК
УВІКОВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ФРАНКА У ЗБЕРЕЖЕНІЙ ФІЛОКАРТІЇ
ПЕРІОДУ ПОЧАТКУ 1900-Х – ПОЧАТКУ 1940-Х РОКІВ 380

**II. MONUMENTA MUSEI: МУЗЕЙНА СПРАВА
ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО**

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ
«ПРЕОБРАЖЕННЯ» З ЦЕРКВИ СОБОРУ БОГОРОДИЦІ В СЕЛІ БУСОВИСЬКО
САМБІРСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 429

Андрій ЛІНИНСЬКИЙ
ХРЕСТ ІЗ ЗАВЕРШЕННЯ ІКОНОСТАСУ «РИБОТИЦЬКОГО» ОСЕРЕДКУ КІНЦЯ
XVII СТОЛІТТЯ З ПАРАФІЯЛЬНОЇ ЦЕРКВИ В ОКОЛИЦЯХ НАГУЄВИЧ 461

Любов ПЛЮЙКО
«ЗІ СВЯТИМИ УПОКОЙ, ХРИСТЕ…»: ДАВНІЙ НЕКРОПОЛЬ ЦЕРКВИ
СВЯТОГО МИКОЛАЯ МИРЛІКІЙСЬКОГО ЧУДОТВОРЦЯ В НАГУЄВИЧАХ
(ДОЛІШНЬОЇ) ЯК ОБ'ЄКТ МУЗЕЙНОГО ПОЛЬОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 472

Лілія ХМІЛЬ
«БАЖАНО БУЛО Б ВІДЗНАЧИТИ ЧИМСЬ МІСЦЕ, ДЕ СТОЯЛА ХАТА
ПИСЬМЕННИКА…»: КНИГА ЗАПИСУ ВРАЖЕНЬ ВІДВІДУВАЧІВ
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У НАГУЄВИЧАХ У 1947 – 1950 РР. 532

Наталія КЕРЧ, Марія ДЖУФЕР
ДОСВІД ОЦИФРУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ КЗ ЛОР АДІКЗ «ТУСТАНЬ»
У СПІВПРАЦІ З HEMO: UKRAINIAN HERITAGE MONITORING LAB 545

Роман ТАРНАВСЬКИЙ
ДО ІСТОРІЇ ВАРШАВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО МЕМОРІАЛУ КОМБАТАНТІВ
АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 552

III. LABOR OMNIA VINCIT: СПЕЦІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олеся ТАРАБАРА
СТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА НА ПІВНОЧІ КРИВОРІЖЖЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. 565

Роман ПАСТУХ
ЗНАЙОМІ «НЕЗНАЙОМЦІ» ВІДКРИВАЮТЬ ОБЛИЧЧЯ (ТОПОНІМІКА ДРОГОБИЧЧИНИ У ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ) 581

IV. AD FONTES: ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Микола ГАЛІВ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ПОВІТ ЗА ПОБОРОВИМ РЕЄСТРОМ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ 1512 РОКУ 605

Юрій СТЕЦИК
ВІЗИТАЦІЙНІ ОПИСИ ПАРАФІЯЛЬНИХ ХРАМІВ СЕЛА НАГУЄВИЧІ (1744 – 1780 рр.).....616

Ігор СМУТОК, Леся СМУТОК
ВИБРАНЦІ-СОЛТИСИ В СЕЛІ НАГУЄВИЧІ У XVII – XVIII СТ. 623

Леонід ТИМОШЕНКО
ПЕРШИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО ДРОГОБИЧА ЮЗЕФ ПРОМІНСЬКИЙ ТА ЗАГАДКА ЙОГО НЕЗБЕРЕЖЕНОЇ «МОНОГРАФІЇ» 629

Тетяна ЛАЗОРАК
«БЛАГОДАТНІ МІСЦЯ НА ЗЕМЛІ ПЕРЕПОВНЕНІ МИСТЕЦЬКИМ ЗАХОПЛЕННЯМ І ПРОЦВІТАННЯМ З РОГУ ДОСТАТКУ…»: МІСТО ДРОГОБИЧ ТА ЙОГО ОКОЛИЦІ В РЕАЛІСТИЧНОМУ ОПИСІ МАНДРІВКИ ФЕМІНІСТКИ ЮЗЕФИ ДОБЄШЕВСЬКОЇ 1872 Р. 638

Микола ЗАКУСОВ
ЦИВІЛЬНІ МУНДИРИ В ГАЛИЧИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 663

Володимир ГАЛИК
МАЛОЗНАНА ПОЕТЕСА З ДРОГОБИЧЧИНИ ОЛЕНА ГРИЦАЙ: УТОЧНЕНІ БІОГРАФІЧНІ ДАНІ 697

Володимир КОБЕТЯК, Юрій СТЕЦИК
ГРУШІВСЬКА ПАРАФІЯ В ОПИСАХ ДЕКАНАЛЬНОГО ВІЗИТАТОРА (1906 р.).....710

Роман ТАРНАВСЬКИЙ
НОВА КРАЄЗНАВЧА ЗНАХІДКА В ГУБИЧАХ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УПРАВИ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У ВІДНІ ЗА 1916 РІК ТА ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 1917 РОКУ 719

Андрій СОВА
ПЕЧАТКИ ПЛАСТОВИХ КУРЕНІВ У ДРОГОБИЧІ (1920-ТІ РОКИ) 726

Наталія ЯЦКІВ
НЕВИГАДАНІ ІСТОРІЇ ДРОГОБИЧА ТА ОКОЛИЦЬ (1942 – 1944).....744

V. ОГЛЯДИ, ХРОНІКИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ ТА ONLINE-MISCELLANEA

Іван МОНОЛАТІЙ
«ПЕРЕВАЖНО ОДИН КОЛОМИЙСЬКИЙ АКТОВИЙ ЗАПИС Є ЄДИНИМ ВЕЛИЧЕЗНИМ РЕЧЕННЯМ…» (Рецензія на видання: Книга війтівського та раєцького урядів міста Коломиї. 1739–1769 [рр.]. Книга перша / вступ. сл. Ю. Романюк; вступ. ст., пер., упор. О. Заяць. – Коломия: Вік, 2023. – 432 с.) 753

Богдан ЛАЗОРАК
НОВА ЛІТЕРАТУРНА ПЕДАГОГІКА ФРАНКОВОГО КРАЮ ЯК ТЯГЛІСТЬ НАШОГО ЗМАГАННЯ ЗА ІСТОРИЧНУ ПРАВДУ ПРО НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕНІЯ (Передмова до видання: Банський Р. [Кабацький Р.]. «Відгомін Франкових стежок». – Дрогобич: «Посвіт», 2024. – 100 с. та короткий огляд її презентації у Нагуєвичах) 763

Юрій КУЛЬЧИЦЬКИЙ
ДРОГОБИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» (СПОГАДИ) 772

Леонід ТИМОШЕНКО
ЛІТОПИСЕЦЬ СТАРОСАМБІРЩИНИ, ПРОФЕСОР ДВОХ ФРАНКОВИХ УНІВЕРСИТЕТІВ (ДО 70-РІЧЧЯ ІСТОРИКА МИХАЙЛА КРІЛЯ).....795

Галина САБАТ
КАФЕДРІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ПОЛОНІСТИКИ ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА – 70 801

Сергій МАТІЙКО
З ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ ХРОНІКИ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ» В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ 2022 – 2024 РР. 807

Галина САБАТ, Оксана ЯВОРСЬКА
КОРОТКА ХРОНІКА ТИЖНЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ,
МОВИ ТА КУЛЬТУРИ У ДРОГОБИЧІ 831

Володимир ЧАПЛЯ
ІНФОРМАТИВНІСТЬ ТА НАГЛЯДНІСТЬ РОДОВОДУ ІВАНА ФРАНКА:
ОГЛЯД АМАТОРСЬКОГО ЦИФРОВОГО МЕТОДУ ПОБУДОВИ
ГЕНЕАЛОГІЧНОГО ДЕРЕВА ДЛЯ ПОЧАТКІВЦІВ.....835

Любов ТЕПЛА
ЛЕСЬ КУРБАС НА СОЛОВКАХ І В СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ: ЗАМІТКА
ДЛЯ ЕКСКУРСІЇ В МИСТЕЦЬКОМУ МУЗЕЇ МІСТА САМБОРА.....839

Анатолій ЛОЗОВИЙ
ТРЕТІЙ ВАРІАНТ КРОСВОРДУ «ІВАН ФРАНКО»
ДЛЯ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ 842

VI. IN MEMORIAM

ОЙ, ЯК ІЩЕ РАНО, ЯК ЗАВЧАСНО…: ПРОЩАЛЬНА МЕЛОДІЯ СКРИПКИ
СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ДРУГА УКРАЇНИ АРТУРА ДЕРЛІКЕВИЧА.....847

НАШІ АВТОРИ 855

РОЗДІЛ І.
TERRA FRANKIANA:
ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Ковадло батька Івана Франка Якова Франка. Експонується у «Кузні Якова». Передано на баланс музею Івана Франка в Нагуєвичах 22 грудня 1978 р. (ФЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». Кн. вст 1336. – Гр. МЕМ. – Інв. № 6, залізо). Фото Сергія Матійка

УДК 929.52(477)ХОР"18":930.25(477.54)"20"

Андрій ПАРАМОНОВ

ХАРКІВСЬКІ АДРЕСИ РОДИНИ ХОРУЖИНСЬКИХ

Першу згадку про те, що родина Хоружинських проживає у Харкові, ми зустрічаємо у сповідному розписі Воскресенської церкви 1847 року[1]. В цьому документі ми бачимо вдівця, губернського секретаря Лаврентія Семеновича Хоружинського – 81 рік, з ним жили діти його померлого сина, титулярного радника Федора Хоружинського: Ілля – 23 роки, Ольга – 21 рік, Ірина – 19 років та Олександра – 14 років. В окремому дворі проживав інший син Лаврентія Хоружинського – губернський секретар Василь, 53 роки, з дружиною Євдокією Гнатівною, 46 років, з дітьми Петром – 26 років, Федором – 26 років, Василем – 12 років та Єлизаветою – 12 років. Також в окремому дворі проживав інший син, губернський секретар Петро Лаврентійович Хоружинський – 51 рік, з дружиною Оленою Андріанівною – 47 років та дітьми: Олександрою – 22 роки, Миколою та Ольгою – 17 років, Лаврентієм – 12 років, Василем – 6 років.

Всі три родини показані як жителі передмістя Москалівка, яка ще на початку 1830-х років входила до земельної дачі с. Основа і належала дворянському роду Квіток. У 1832 р. Андрій Федорович Квітка вирішив продати частину цих земель міській думі, але грошей у Харкові на цю купівлю не знайшлось. Тоді з 1833 р. він починає продавати землі вздовж поштової дороги з Харкова на Основу під забудову, а вздовж р. Лопань купцям під мийки вовни. З 1837 р. купівля земель під забудову пожвавішала, а масштабна забудова передмістя Москалівка розпочнеться наприкінці 1840-х років. У 1865 р. Москалівка взагалі стане частиною міста.

Іл. 1. Частина мапи м. Харкова 1866 року, на якій зображена Москалівка

[1] ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 110. – Од. зб. 861. Исповедная роспись Воскресенской церкви г. Харькова, 1847 г.

Мабуть, наприкінці 1830-х років тут і купив землі у А. Ф. Квітки губернський секретар Л. С. Хоружинський. Жити поблизу губернського міста було зручніше, діти могли отримати кращу службу, онуки якісне навчання. Оскільки свій храм на Москалівці з'явиться тільки у 1869 р., жителі передмістя і відносились до цих пір до Воскресенського храму м. Харкова.

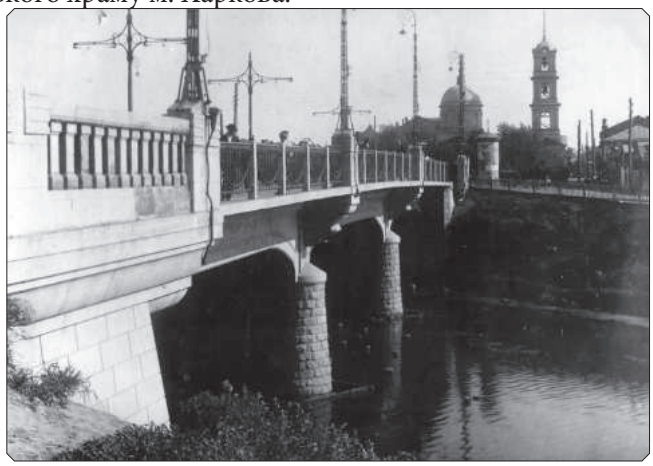

Іл. 2. Воскресенська церква м. Харкова, фото поч. XX ст.

На яких саме вулицях проживали родини Хоружинських нам стає відомо з першого списку домовласників, куди включено колишні передмістя Харкова, який датовано 1869 роком. Ми бачимо дворянку Хоружинську, яка володіє будинком по Заїківській вулиці 52, чиновника Хоружинського, який проживає по Москалівській вулиці 42, нащадків чиновника Хоружинського, які проживають по вулиці Москалівській 7 та доньок губернського секретаря, які проживають по Конторській вулиці 35.

Іл. 3. Москалівка, аерозйомка А. Гуленка, 2020 р.

Спробуємо розібратись, де саме чий будинок з родини Хоружинських і де стояв. На Заїківській вулиці будинок № 52 належав Олені Андріанівній Хоружинській, на жаль, до 1874 року його було продано, а подальша доля її дітей невідома. Сьогодні цей дерев'яний будинок під № 54 розташовано на перехресті вулиць Гольдбергівська (таку назву має колишня Заїківська) та Лелюківського провулку, його обкладено цеглою і виглядає він ще доволі ґрунтовно.

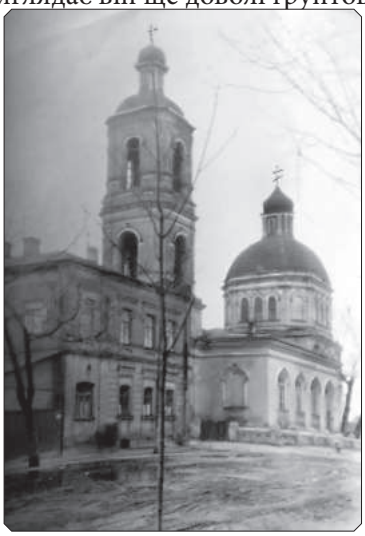

Іл. 4. Преображенська церква на Москалівці, фото поч. XX ст.

Губернський секретар Л. С. Хоружинський проживав на дворовому місті під № 42 по Москалівській вулиці, сьогодні він знаходиться під № 36. Більшість цього двору забудована прибутковим будинком на початку XX ст., але старий одноповерховий дерев'яний будинок Хоружинських зберігся до наших часів. Він стоїть у глибині двору, обкладений цеглою. Після смерті Лаврентія Семеновича він перейшов у спадок до його сина, губернського секретаря Василя Лаврентійовича Хоружинського – діда Ольги Федорівни Хоружинської. Саме тут проживала його родина, гостили онуки, а після смерті В. Л. Хоружинського це дворове місце було продано нащадками купцю Миколі Васильовичу Булгакову.

Іл. 5. Будинок Лаврентія Хоружинського на Москалівській вулиці № 36, фото А. Парамонова, 2023 р.

До того як успадкувати батьківський будинок, Василь Лаврентійович Хоружинський жив з родиною по тій же вулиці Москалівській, тільки на дворовому місті під № 7. Сьогодні старий будинок Хоружинських зберігся під № 7-А, тільки це не двоповерховий будинок, який виходить фасадом на вулицю, а той, що стоїть у середині двору, ближче до протоку Нетеча. Після того як В. Л. Хоружинський перебрався у батьківську садибу, цей будинок використовувався для життя його дітьми, зокрема титулярними радниками Петром та Василем Васильовичами Хоружинськими. На початку 1860-х років П. В. Хоружинський придбав собі інше дворове місце і побудував там новий будинок, а в цьому залишився жити його молодший брат В. В. Хоружинський. У 1871 р. він закладає його в Харківський купецький банк, оскільки розпочинає будівництво нового кам'яного будинку на Конторській вулиці. На той час дворове місце по Москалівській № 7 оцінювалось у 4000 карбованців[2]. На сьогоднішній день частина колишньої садиби Хоружинських втрачена і з цього місця ми можемо бачити старий будинок, в якому і сьогодні живуть люди.

Іл. 6. Будинок В. Л. Хоружинського на Москалівській вулиці № 7-А, фото А. Парамонова, 2023 р.

Доволі цікава історія ще одного будинку, який було побудовано старшим сином В. Л. Хоружинського – титулярним радником Петром Васильовичем Хоружинським у 1862 році. Його дворове місце було на розі вулиці Маріїнської та Столярного провулку, на жаль, у 1910-ті роки новий власник тут побудував п'ятиповерховий прибутковий будинок. Проєкт 1862 року показує нам, що це був двоповерховий будинок, перший поверх якого був кам'яний, а другий дерев'яним[3]. У тому ж році Петро Хоружинський замовив і деякі меблі для свого будинку, але в листопаді 1862 року він помирає і будинок залишив по духовному заповіту своїй молодшій сестрі Параскеві Василівні, яка на той час була вже вдовою поручика

[2] ДАХО. – Ф. 45. – Оп. 1. – Од. зб. 106. – Арк. 1-3. Об описи имения принадлежащего титулярному советнику Василию Васильевичу Хоружинскому для залога в банке, 1871 г.
[3] ДАХО. – Ф. 161. – Оп. 1. – Од. зб. 346. – Арк. 69 зв.-70.

Фесенка. До того як брат заповів їй власний новий будинок, вона жила у родині чоловіка на сусідньому дворовому місці.

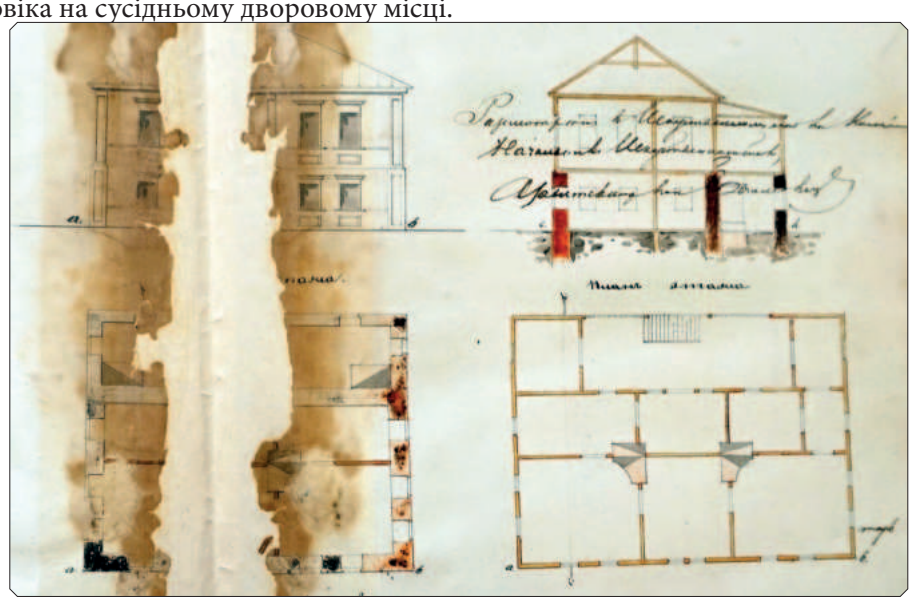

Іл. 7. Проєкт будинку П. В. Хоружинського, 1862 р.

Параскева Фесенко мала декількох дітей (Наталія, Олімпіада та Марія) і саме це стало причиною заповіту їй нового будинку від брата. На кінець 1862 року у будинку йшли оздоблювальні роботи, замовлені для нього одинадцять берестових стільців були доставлені у березні 1863 року. І тут ми бачимо доволі цікаву поведінку її братів, Федора і Василя Хоружинських, які були незадоволені тим, що будинок брата відійшов їхній сестрі, навіть подавали скаргу про це, але проти братового заповіту щось зробити було неможливо. Також вони вважали, якщо інші меблі Петро Хоружинський заповів своїм іншими сестрам, то і ці одинадцять стільців теж повинні належати їм, а не Параскевії. Спочатку Василь Васильович Хоружинський написав скаргу в поліцію, а 27 березня 1863 року прийшов у будинок Параскеви Фесенко, яка, побачивши стільки чоловіків, вибігла з будинку до своїх сусідів[4]. Василь же Хоружинський з понятими виніс меблі і деякі речі, в тому числі дитячі. Присутній при цьому квартальний надзиратель побив ще і двірника. Справу цю розглядав Харківський повітовий суд і його рішення на сьогоднішній день не знайдено.

Ще один будинок, пов'язаний із родиною Хоружинських, був на Конторській вулиці, сьогодні зберігається під № 23. Частину дворового місця без забудови (стояв тільки ветхий дерев'яний сарай) купили незаміжні сестри В. В. Хоружинського – Ганна та Єлизавета, але грошей у них вистачило на побудову службових приміщень і маленького флігеля. Для того, щоб побудувати на маломірному дворовому місці пристойний двоповерховий кам'яний будинок, вони спочатку заклали у банк батьківські будинки на Москалівській вулиці, а пізніше вирішили взагалі їх продати.

[4] ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 212. – Од. зб. 252. – Арк. 1-12. По жалобе вдовы поручика Фисенковой на чиновника Хоружинского за отобрание им принадлежащей мебели, 1863-1864 гг.

Іл. 8. Вулиця Конторська, де стоїть будинок Хоружинських, аерозйомка А. Гуленка, 2020 р.

16 квітня 1873 р. Ганна, Єлизавета та Василь Хоружинські подали прохання та проєкт кам'яного двоповерхового будинку з підвалом та залізним дахом. Проєкт будинку склав колега В. В. Хоружинського – інженер Казенної палати, колезький секретар Григорій Маяцький[5]. Побудовано його було вже наприкінці 1873 року, а до весни наступного були закінчені внутрішні роботи, і родина Хоружинських переїхала в новий будинок. На підвальному поверсі були кухня та система опалення, на першому поверсі – вітальня, столова та три кімнати невідомого призначення. На другому поверсі – чотири спальні, одна велика кімната та дві поменше невідомого призначення. Велика галерея другого поверху була, скоріше як дань тогочасній моді в архітектурній забудові невеличких будинків.

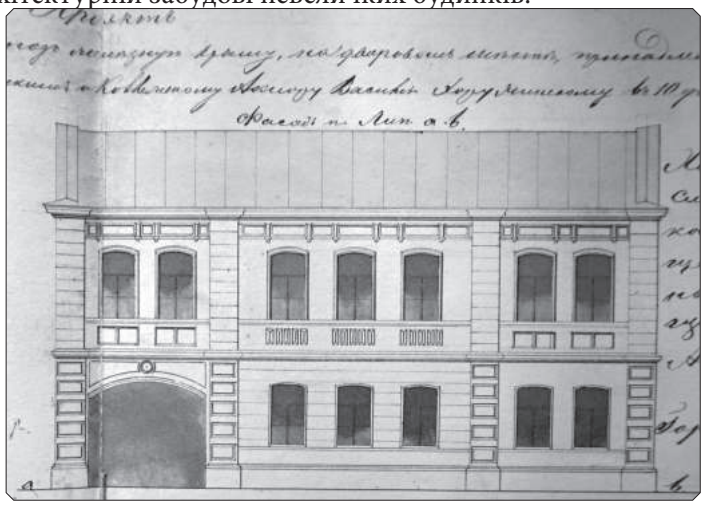

Іл. 9. Проєкт будинку родини Хоружинських на Конторській вулиці, 1873 р.

[5] ДАХО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Од. зб. 818. – Арк. 1-3. Хоружинские дочери губернского секретаря Анна и Елизавета и коллежский асессор Василий о постройке дома по Конторской улице, 1873 г.

Василь і його сестри опікувались майже всіма дітьми Хоружинських, яким випадала доля жити у Харкові. Коли навчався у Першій чоловічій гімназії Іван Федорович Хоружинський, він жив саме в будинку на Конторській, його сестра Ольга перед навчанням в Інституті шляхетних дівчат теж жила в ньому, бувала тут і під час навчання.

Іл. 10. Харківський інститут шляхетних дівчат, в якому навчалась Ольга Хоружинська, листівка поч. XX ст.

У 1886 р. колезький радник і чиновник Харківської казенної палати Василь Васильович Хоружинський одружується на підданій Данії Цецилії Генріхівній Кнудзен, яка прийняла православ'я і стала зватись Марія Іванівна, вінчання відбулось у Преображенській церкві на Москалівці[6]. А через два роки ми бачимо, що будинок по Конторській продано Хоружинськими і родина Василя Хоружинського проживає на Москалівці по Володимирській вулиці № 12 у будинку Стрєльнікова. З того часу вони неодноразово міняли квартиру, так у 1891 – 1894 рр. Хоружинські жили на Заіківці по Цигарьовському провулку № 15 в будинку Алімової; у 1895 – 1896 рр. – по Ващенківському провулку № 10, у 1897 р. – по Валеріанівській вулиці № 23; у 1898 – 1899 рр. – по Заіківській вулиці № 7 в будинку Хіжнякова. Останньою адресою став будинок № 14 по Сідельніковському провулку, саме тут і помер Василь Васильович Хоружинський. Сталась ця подія близько 1902 року, більшість свого життя він служив у Харківській казенній палаті, яка розміщувалась у будівлі Присутніх місць на Соборній площі і до наших часів не збереглася.

[6] ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 121. – Од. зб. 30. – Арк. 740 зв. –741. Метрическая книга Преображенской церкви г. Харькова, 1886 г.

Іл. 11. Будівля Присутніх місць, де розміщувалась Казенна палата і служив В. В. Хоружинський, листівка поч. XX ст.

На сьогоднішній день інших адрес, пов'язаних з родиною Хоружинських, у Харкові не виявлено, але архівний пошук продовжується.

Андрій Парамонов.
Харківські адреси родини Хоружинських.
Стаття присвячена ідентифікації адрес, за якими жили, навчались та служили представники роду Хоружинських протягом XIX ст. у місті Харкові. Вводяться у науковій обіг нові архівні документи про родину Хоружинських, зокрема предків дружини Івана Франка, які автор виявив у 2002 – 2021 роках у Державному архіві Харківської області.

Andriy Paramonov.
Kharkiv addresses of the Khoruzhynskyy family.
The article is devoted to the identification of the addresses at which representatives of the Khoruzhinskyy family lived, studied and served during the 19th century in the city of Kharkiv. New archival documents about the Khoruzhynskyy family, in particular the ancestors of Ivan Franko's wife, which the author discovered in the years 2002 – 2021 in the State Archive of the Kharkiv region, are being introduced into the scientific circulation.

УДК 929:392.14-053.31Франко

Євген НАХЛІК

ХРЕЩЕННЯ ДІТЕЙ ІВАНА ТА ОЛЬГИ ФРАНКІВ: ВИКОНАВЦІ ТА УЧАСНИКИ ОБРЯДУ

Хрещення дітей Івана й Ольги Франків є прикметними релігійно-церковними та культурними подіями в їхньому житті, зумовленими тогочасними суспільними – світськими та клерикальними – обставинами, традиціями й вимогами, світоглядом письменника та конфесійною належністю його дружини, колом їхніх найближчих товаришів і товаришок. З біографічного, культурного та церковного поглядів важливо дослідити, хто був дійовими особами та спостерігачами цих священнодійств.

Виявлені документи (метрики), свідчення і дотичні згадки у спогадах і листах потребують адекватного відчитання, коментування і розгадки досить стислих, неповних, а подекуди й не зовсім точних і суперечливих відомостей.

Православний священник Емануїл-Євгеній Воробкевич

Почнімо зі з'ясування **особи священника, який хрестив усіх чотирьох Франкових дітей**. Допомагають у цьому опубліковані фотокопії збережених свідоцтв про хрещення синів Андрія і Петра.

Свідоцтво про хрещення Андрія Франка, що відбулося 27 (15) жовтня 1889 р., власноруч засвідчив 9 листопада (25 жовтня) 1896 р. «отъ гр[еческо] православного приходского чина св. Троицкой церкви» у Львові («Епархія: Буковинская», «душпастырство: Львовъ») «іеромонахъ Эмануилъ Евгеній Воробкевичъ, гр[еческо] прав[ославный] душпастырь»[1]. У такому ж за формою свідоцтві про хрещення Петра Франка записано, що воно відбулося 15 (3) листопада («Ноября») 1896 р. Свідоцтво того-таки дня власноруч засвідчив той самий **священник православної Свято-Троїцької церкви у Львові Емануїл-Євгеній Воробкевич**: «Львовъ дня 3/15 Ноября 1896 г. Отъ гр[еческо] прав[ославного] душпастырства въ Львовѣ душпастыръ іеромонахъ – Эмануилъ-Евг. Воробкевичъ»[2]. Обидва свідоцтва – російською мовою (тогочасним правописом).

---

[1] Див. «Свѣдѣтельство о крещеніи. Отъ гр[еческо] православного приходского чина св. Троицкой церкви»: Андрій Франко. Найдорожчий помічник: творчий доробок / передм., упорядкув. і комент. Наталі Тихолоз. – Львів, 2017. – Перелік ілюстрацій, С. 4.

[2] Див. «Свѣдѣтельство о крещеніи. Отъ гр[еческо] православного приходского чина св. Троицкой церкви»: Тихолоз Наталя. Петро Франко: Формула долі. (Життєпис на тлі доби). – Львів, 2021. – С. 21.

Про те, що о. Воробкевич хрестив Франкових дітей, згадала **Валерія Коцовська**, молодша сестра письменниці Уляни Кравченко (дівоче прізвище обох – Шнайдер) і дружина письменника, літературознавця та вчителя-філолога Володимира Коцовського. Вона, за спогадами Анни Франко, була її хресною[3]. У листі до Петра Франка від 13 квітня 1940 р. Валерія Коцовська розповідала про його «Батька»:

«В школі від діток зажадали метрики, якої ще не мали. "От і маю новий клопіт, – сказав Б[атько], – шукай і проси дяка і попа". Але піднявся і сего і перепровадив все "благополучно". <…> Точно прийшов о. Воробкевич, парох з православної церкви <…>. Церемонія розпочалася, священник виголосив: "Во імя Отця" і т. д., розуміється, що присутні всі зачали хреститися, я подивила на Б[атька], він також склав пальці і легко, мовби відганяв муху, приклав їх до чола, але, коли на собі почув мій погляд, почервонів і вийшов з покою»[4].

Щоправда, Коцовська не вказала точно, коли відбулися ці хрещення – 1889 року чи 1896-го. Можна здогадуватися, що 1896-го, коли вона була хресною Анни й коли хрестили також Петра, до якого вона й писала спогадового листа.

Розповідаючи про хрещення своє і Петра, що відбулося в один і той самий день на винайманому помешканні Франків, Анна візуально описала священника, проте не подала ні його імени, ані прізвища, яких уже, певно, не пам'ятала: «Приїхав священник у ризах і з бородою. Зауваживши, що ми вже великі, тільки покропив нас свяченою водою і обрізав по жмутку волосся»[5].

На час хрещення Андрієві (народився 16 липня 1887 р.) виповнилося два роки й три місяці, Тарасові (народився 9 березня 1889 р.) – сім з половиною місяців, Петрові (народився 28 червня 1890 р.) – шість років і чотири з половиною місяців, Анні (народилася 9 серпня 1892 р.) – чотири роки і три місяці.

Душпастирем православного храму у Львові під час хрещення дітей Франків був **о. Євгеній (ієромонах Емануїл) Воробкевич** (*1863 – †1908), церковний діяч, педагог, історик православної церкви на Буковині, в Угорській Русі та в Галичині, зокрема у Львові, статистик, дослідник церковної музики та літератури, син відомого буковинського письменника й композитора, православного священника Сидора (Ізидора, Ісидора) Воробкевича. Парохом православної церкви у Львові о. Євгенія Воробкевича призначили 1889 року, а 1896-го він був висвячений на ієромонаха (дружина рано померла, ще коли він служив вікарієм у селі Іспасі[6], тепер Вижницького району Чернівецької обл.). 1896 року при висвяченні він і прийняв чернече ім'я *Емануїл*[7]. Раніше при хрещенні йому дали одне ім'я (Євгеній), як це й прийнято у православній церкві.

Тогочасний православний храм у Львові підпорядковувався Буковинській православній митрополії, яка в Австро-Угорщині фактично користувалися пра-

[3] Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина: Спомини. – Торонто, 1956. – С. 18, 33.

[4] Коцовська Валерія. Лист до Петра Франка 13.IV.1940 р. // Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк; вступ. стаття і прим. М. Гнатюка. Вид. 2-ге, доп., переробл. – Львів, 2011. – С. 628.

[5] Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина. – С. 18.

[6] С. К. †Воробкевич (Евґен) Емануїл // Буковина. – 1908. – Ч. 51. – 30. цьвітня (13. мая). – С. 3.

[7] Яцишин В. Воробкевич Євген (Еммануїл) // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 33-35; Яцишин В. В. Воробкевич Євген Сидорович (Еммануїл) // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 5: Вод–Гн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=29755. Дата звернення: 11.09.2021.

вами автокефальної церкви, і парафіяльного священника в ньому призначала православна консисторія у Чернівцях. За її призначенням буковинець Євгеній Воробкевич і потрапив до Львова, зокрема, певно, й тому, що закінчив Львівський університет[8]. До того ж священникувати у львівській православній Свято-Троїцькій церкві стало для Воробкевичів родинною традицією: від червня 1868 р. до лютого 1870-го парохом у ній служив Григорій Воробкевич (*1838 – †1884), рідний брат Сидора Воробкевича (отже, стрий Євгенія). Григорій Воробкевич, як і старший брат Сидір, також був українським поетом (відомий під псевдонімом *Наум Шрам*)[9].

Саме 1896 року Євгеній Воробкевич написав два неформальні листи до Франка, і то українською мовою. Обидва листи дуже приязні, про що свідчать їхній тон і звертання до адресата, притому перший лист розкуто-товариський, підписаний лише світським ім'ям адресанта. Цей лист зберігся без дати:

«Любий пане Др!

Мій тато писали мені і просять, щоб я відобрав від Вас єго манускріпт і післав такій єму в Чернівці. Прошу, отже, дуже – передайте дякови той манускріпт или напишіт по обіцяньці Вашій скілька слів до мого тата.

Дай Боже здоровя.

Євг. Воробкевич»[10].

Що цей лист написаний 1896 року, свідчить другий лист, датований 14 (26) грудня 1896 р. Позаяк «Любий пан Др» прохання не виконав, Євгеній Воробкевич звернувся до нього вдруге, додавши трохи офіціозу в звертанні («і високоповажаний») і зазначивши свою посаду та прибране чернече ім'я:

«Львів дня 14/26 дек[абря]. 1896.

Любий і високоповажаний пане Др!

Дуже Вас прошу в імени мого тата:
а) или напишіт єму лист в знаній справі,
б) или перешліт мені єго манускрипт, котрий знаходеся в Вас вже майже 2 роки.
Прошу о відповідь.

С поважанєм

Емануїл-Євгеній Воробкевич,
гр[еко]. прав[ославний]. душпастирь у Львові

улиця Францискань[с]ка ч. 3»[11].

[8] Там само.

[9] Горак Яким, Нахлік Євген. Воробкевич Григорій Іванович // Франківська енциклопедія: у 7 т. – Львів, 2016. – Т. 1: А–Ж. Серія: Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники. – С. 302-303.

[10] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1613. – С. 575.

[11] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [далі – ІЛ]. – Ф. 3. – Од. зб. 1621. – С. 193.

У фонді Сидора Воробкевича в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України збереглася його пізніша рукописна збірка творів 1863 – 1900 рр. «Вінец із поезій Данила Млаки (Сідора Воробкевича 18 февр[аля]. 1900)» з редакторськими виправленнями Франка[12]. Із цієї збірки, надісланої для Українсько-руської Видавничої Спілки, Франко, за його поясненням у «Передмові», вибрав «те, що <…> може найкраще схарактеризувати Данила Млаку – літератора і буковинця» [т. 33, с. 114][13], і впорядкував книжку, яка й вийшла заходами згаданої Спілки: *Данило Млака (Ізидор Воробкевич)*. Над Прутом (Збірник поезій). Львів, 1901. 125 с.

Крім того в примітці до Гнатюкового некрологу Сидора Воробкевича, підписаній криптонімом *Ів. Фр*., Франко стисло зазначив, що в нього «в руках була рукописна збірка Воробкевичевих композицій на яких 40–50 поезій Шевченка, в друку було б того на здоровий том»[14]. Мабуть, про повернення С. Воробкевичеві котроїсь із цих його рукописних збірок – чи то віршотворів, надісланих десь на початку 1895 року («манускрипт <…> знаходеся в Вас вже майже 2 роки», – дорікнув Франкові син буковинського автора в листі від 14 (26) грудня 1896 р.), чи пісень на Шевченкові поезії – і йдеться у листах Євгенія Воробкевича до Франка. Згодом, 1906 року, вийшла друком за редакцією Дениса Січинського збірка С. Воробкевича «12 пісень на хори мужеські a cappella до слів Тараса Шевченка», яка містила 12 чоловічих хорів: 1. «Заросли шляхи тернами»; 2. «Минають дні»; 3. «Треті півні»; 4. «Три шляхи»; 5. «Ой чого ти почорніло»; 6. «Та не дай, Господи, нікому», «Огні горять»; 7. «І широкую долину»; 8. «Тече вода з-під явора»; 9. «Титарівна-Немирівна»; 10. «Утоптала стежечку»; 11. «Вип'єш перву»; 12. «Думи мої».

По смерті батька († 19 вересня 1903 р.) о. Емануїл зібрав і впорядкував розпорошені його рукописи й передав ноти товариству «Станиславівський Боян», а поетичні твори – Осипові Маковеєві, щоб їх опублікували. Євгеній Воробкевич сам замолоду брався до віршування – його поетичні проби з'являлися в буковинських календарях[15].

У Франковій бібліотеці, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, є книжки Євгенія Воробкевича (подаю за роками видання):

- за № 6000/5: Краткій историческо-статистическій поглядъ на гр.-правосл. Архіепархію Буковинско-Дальматинскую : Памятная книга по случаю 20-лѣтняго существованія этой Архіепархіи, посвящается 50-лѣтней годовщинѣ священничества Его Эминенціи Высокопреосвященнѣйшаго Архіепископа и Митрополита Буковины и Дальмаціи Г. Г. Киръ Сильвестра / Написалъ *Евгеній Воробкевичъ*, гр. прав. душп. во Львовѣ. Львовъ: Типографія Ставропигійского Института, 1893. 94 с.;
- за № 5951/19: *Worobkiewicz Eugen*. Die geographisch-statistischen Verhältnisse der Bukowina nebst einigen vergleichenden statistischen Tabellen. Lemberg: Druck von Carl Budweiser, 1893. 114, [2] S. [Географічно-статистичне становище Буковини, з деякими порівняльними статистичними таблицями];

[12] ІЛ. – Ф. 123. – Од. зб. 4. – 155 арк.

[13] Тут і далі поклики в тексті із зазначенням томів і сторінок на вид.: Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1976–1986.

[14] Гнатюк В. Ізидор Воробкевич : (Некрольоґ) // Літературно-Науковий Вістник. – 1903. – Т. 24. – Кн. 10. – С. 45. Також див.: Горак Яким. Воробкевич Сидір Іванович // Франківська енциклопедія. – Т. 1. – С. 306-307.

[15] С. К. †Воробкевич (Евґен) Емануїл // Буковина. – 1908. – Ч. 51. – 30. цьвітня (13. мая). – С. 3.

- два примірники – за № 2558/а і № 6000/4: Ein historisches Gedenkbüchlein anlässlich der nahebevorstehenden Grundsteinlegung unter die neuzuerbauende orthodox-orientalische Kirche in Lemberg / verfasst vom Hieromonachen *Emanuel-Eugen Worobkiewicz*, orth. or. Seelsorger in Lemberg ; Die orthodox-orientalische Kirche in Lemberg und ihre Gemeinde in Lemberg und ganz Galizien . Lemberg : Im Verlag der stauropigianischen Buchhandlung in Lemberg, 1896. 67, [1] S.[16] [Історичний пам'ятний буклет з нагоди майбутньої закладки першого каменю нового православно-східного храму у Львові / Православно-східна церква у Львові та її паства у Львові й усій Галичині].

На примірнику № 6000/4 – дарчий напис (без зазначення кому): «*На памятку від автора*». На титульному аркуші – печатка «Бібліотека наукового товариства имени Шевченка», яку перекреслено фіолетовим чорнилом.

Крім того Воробкевич – автор літературознавчого огляду «Сокровища славянской литературы в Буковине / написал иеромонах Ем. Евг. Воробкевич» (Православная Буковина. 1896, № 17, 19, 21; 1897, № 2, 6, 9).

Зберігся також офіційний лист від 8 травня н. ст. 1896 р., в якому «душпастырь іеромонахъ Эмануилъ-Евгеній Воробкевичъ» від імени «гр[еческо]. прав[ославного]. прихода въ Львовѣ» прохав професора Львівського університету Михайла Грушевського, охрещеного, як відомо, у православній вірі, «преняти именованіе Ваше церковнимъ совѣтникомъ нашой гр. прав. св. Троицкой церкви въ Львовѣ»[17]. Таку пропозицію М. Грушевський прийняв і став церковним радником Свято-Троїцького храму. На книжку ієромонаха Воробкевича «Ein historisches Gedenkbüchlein anlässlich der nahebevorstehenden Grundsteinlegung unter die neuzuerbauende orthodox-orientalische Kirche in Lemberg» Грушевський відгукнувся схвальною рецензією в «Записках НТШ» (1897, Т. 16, Кн. 2, С. 13–14), де стисло виклав зміст цього нарису, зазначивши його назву за найменуванням церковної інституції, під яким видано книжку: «Die orthodox-orientalische Kirche in Lemberg und ihre Gemeinde in Lemberg und ganz Galizien».

Австрійська влада не визнала за тогочасним львівським православним храмом право парафії, аби не сприяти переходу греко-католиків на православ'я, але метричні книги при храмі ведено. Богослужбу в ньому правили два священники: парафіяльний – церковнослов'янською мовою, військовий (капелан) – румунською (для православних жовнірів львівського гарнізону, вихідців із Румунії та Буковини).

Богослужбу церковнослов'янською мовою відвідував з родиною російський консул у Львові граф Константин Павлович Пустошкін (*1859 – †1922). За його сприяння душпастир Євгеній Воробкевич домагався дозволу на будівництво нового храму. Незважаючи на те, що храм належав до Буковинської митрополії, Російська імперія прагнула поширити на нього свій вплив, зробити його знаряддям

[16] Див. докладний опис Франкового примірника книжки: Бібліотека Івана Франка: Науковий опис: у 4 т. / науковий керівник проекту Галина Бурлака. – Київ, 2010. – Т. 2. – С. 573-574, № 2558/а.

[17] Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 1235: Грушевські – історики та філологи. – Оп. 1. – Спр. 23: Свідоцтво про народження [М. С. Грушевського], закордонний паспорт, посвідчення на право створення видавничих агентств «Дніпросоюзу» в Європі та інші особисті документи. – Арк. 48: Лист Емануїла-Євгенія Воробкевича до Михайла Сергійовича Грушевського. Також: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0007826. Дата звернення: 11.09.2021.

російсько-православної та великодержавної експансії. За свідченням офіцера австро-угорської військової розвідки Максиміліяна Ронґе, у російського консула Пустошкіна у Львові був центр шпигунства[18].

Наріжний камінь майбутнього храму було закладено 1 листопада 1897 р. До утвореного цього-таки року комітету будівництва увійшли, зосібна, парох Е.-Є. Воробкевич і М. Грушевський як церковний радник. Однак до церковного комітету входив також Осип Мончаловський (*1858–†1906) – войовничий і провокативний галицький журналіст, публіцист і громадський діяч вкрай тенденційного москвофільського спрямування, який перейшов із греко-католицизму на православ'я, за свідченням М. Ронґе – російський шпигун[19]. Освячення нового православного храму у Львові – на честь святого Георгія – відбулося 27 жовтня 1901 р., коли ієромонах Воробкевич уже працював катехитом народних шкіл та учительської семінарії у Чернівцях[20]. Кам'яну церкву, збудовану на вул. Францисканській, 3, поряд із місцем, де до 1893 р. стояла стара дерев'яна церковця (Свято-Троїцька), поки не була розібрана через зношеність, перейменували на честь святого Георгія на вимогу австрійської влади. До початку Першої світової війни церква Святого Георгія, як і перед нею Свято-Троїцька церква, була єдиним легальним православним храмом у цілій Галичині. У квітні 2023 р. Свято-Георгіївський кафедральний собор Української православної церкви (Московського патріархату) перейшов до Православної церкви України (тепер на вул. Тараса «Хаммера» Бобанича, 3).

У некролозі в чернівецькій народовській газеті «Буковина» (о. Емануїл помер у неділю 10 травня 1908 р.) зазначено, що «в житю народнім» він «не брав участи, однак мав до нас прихильне серце», через що «зносив не одну прикрість»[21]. На багатолюдному похороні, що відбувся в середу 13 травня 1908 р. в селі Іспасі (тепер Вижницького району Чернівецької обл.), де о. Емануїл служив парохом, «склав гарну промову проф. др. М а к о в е й від імени товаришів-професорів»[22]. Педагог і письменник Осип Маковей восени 1899 р. повернувся в Чернівці й викладав українську мову й літературу в тій самій учительській семінарії, що й о. Емануїл.

Отже, душпастир львівської православної церкви о. Євгеній, від 1896 р. – ієромонах Емануїл-Євгеній, що походив зі священницького роду Воробкевичів, у якому два брати – його батько і стрий – були українськими письменниками, та й сам він став літератором і дослідником, зав'язав у Львові певні взаємини з місцевою українською інтелігенцією – принаймні з Іваном Франком і Михайлом Грушевським, а на Буковині – з Осипом Маковеєм.

---

[18] Ронге Макс. Разведка и контрразведка. 2-е изд. – Москва, 1939. – С. 24. Глава 3. Аннексионный кризис. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ah.org.ua/ronge-m-razvedka-i-kontrrazvedka-glava-3. Сучасне перевидання: Ронге Макс. Разведка и контрразведка. – Киев, 2023. – 538 с.

[19] Ронге Макс. Разведка и контрразведка. – Москва, 1939. – С. 24.

[20] С. К. †Воробкевич (Евґен) Емануїл // Буковина. – 1908. – Ч. 51. – 30. цьвітня (13. мая). – С. 3.

[21] Там само. Скорочений передрук: Емануіл Воробкевич // Діло. 1908. – Ч. 105. – 13. н. ст. мая (30. ст. ст. цьвітня). – С. 4. У сучасних біограмах дату смерти подано неточно: 10 квітня 1908 р. (Яцишин В. Воробкевич Євген (Емануїл) // Українська журналістика в іменах. – С. 33; Яцишин В. В. Воробкевич Євген Сидорович (Емануїл) // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 5). У некрологу надруковано: «помер 10 с[ього] м[ісяця]» (С. К. †Воробкевич (Евґен) Емануїл. С. 3). Хоча газету «Буковину» датовано за старим і новим стилем, поточні події в ній зазначувано за новим стилем, прийнятим в Австро-Угорській імперії.

[22] Похорони бл. п. о. Воробкевича // Буковина. – 1908. – Ч. 53. – 3(16) мая. – С. 3.

Хрещення Андрія і Тараса

Повернімось до свідоцтва про хрещення Андрія. Записані в ньому у графі «Кумы и званіе и акушерка» хресні: «Наталія Кобриньская зъ Болехова и Сергей Деґенъ <…>» – особи відомі: письменниця і громадська діячка, активістка жіночого руху в Галичині **Наталія Кобринська**[23] і російський та український літератор **Сергій Деґен** (*1862–†?), на час хрещення Андрія – кандидат слов'янської філології, учитель французької мови в Київській духовній семінарії[24].

Водночас зі спогадів польського письменника **Яна Каспровича**, написаних 19 квітня 1926 р. в м. Закопаному (південна Польща), знаємо, що й він був хресним Андрія:

«З Іваном Франком був я у приятельських відносинах, ми товаришували в редакції "Kurjera Lwowskiego"; я тримав до хреста його сина Андрія <…>. В час Франкової хвороби я втратив зв'язок з ним [І. Франком. – *Є. Н.*], оскільки виїхав на кілька років зі Львова. А мій похресник загинув, очевидно, під час Першої світової війни»[25].

Каспрович, мабуть, чув про смерть Андрія (ще до війни: 22 квітня 1913 р.), але не знав достеменно, за яких обставин він помер.

Виходить, що в Андрія було два хресних, а таке допускається православним обрядом: хресних батьків може бути і дві, і навіть декілька пар. Другою хресною мамою Андрія стала старша сестра Ольги Франко з Хоружинських – **Марія Хоружинська** з Харкова, яка, однак, на самий обряд хрещення не змогла приїхати[26].

Разом з Андрієм 27 (15) жовтня 1889 р. охрестили й молодшого сина Тараса. За спогадами Антоніни Трегубової з Хоружинських, сестри Ольги Франко, «Богдан Олександрович Кістяківський хрестив Тараса <…>»[27]. Студент історично-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві **Богдан Кістяківський** (*1868–†1920), згодом відомий правознавець, філософ і соціолог, улітку 1889 року приїхав до Львова і подорожував Галичиною разом з іншими киянами – Сергієм Деґеном, його сестрами Наталею і Марією (вони були православними дворянами з русифікованого німецького роду, дітьми російського генерал-майора Віктора Деґена), а також із випускником Київського університету Аполлінарієм Маршинським. Починаючи від 15 серпня їх, а також Франка (16 серпня) заарештували за підозрою участи в нелегальних революційних організаціях, діяльности супроти держави та суспільного ладу і після понад двомісячного ув'язнення випустили: Франка й Марію Деґен – 20 жовтня, Сергія і Наталію Деґенів – 21-го, а Кістяківського і Маршинського – 26 жовтня[28].

За спогадами Михайлини Рошкевич, Франко «як тільки вийшов на волю, а за ним українці [згідно з тогочасним етнонімічним ужитком: наддніпрянські україн-

---

[23] Див. про неї ґрунтовну монографію: Швець Алла. Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах. – Львів, 2018. – 750 с.

[24] Нахлік Євген. Де́ґе́н Сергій Вікторович // Франківська енциклопедія. – Т. 1. – С. 532-538.

[25] Каспрович Я. Спогади про Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 344-345.

[26] Андрій Франко. Найдорожчий помічник: творчий доробок. – С. 16-18.

[27] Трегубова Антоніна. Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка. – С. 225.

[28] Нахлік Євген. Арабажин Наталія Вікторівна // Франківська енциклопедія. – Т. 1. – С. 53-57; Нахлік Євген. Де́ґе́н Сергій Вікторович. – С. 533-537.

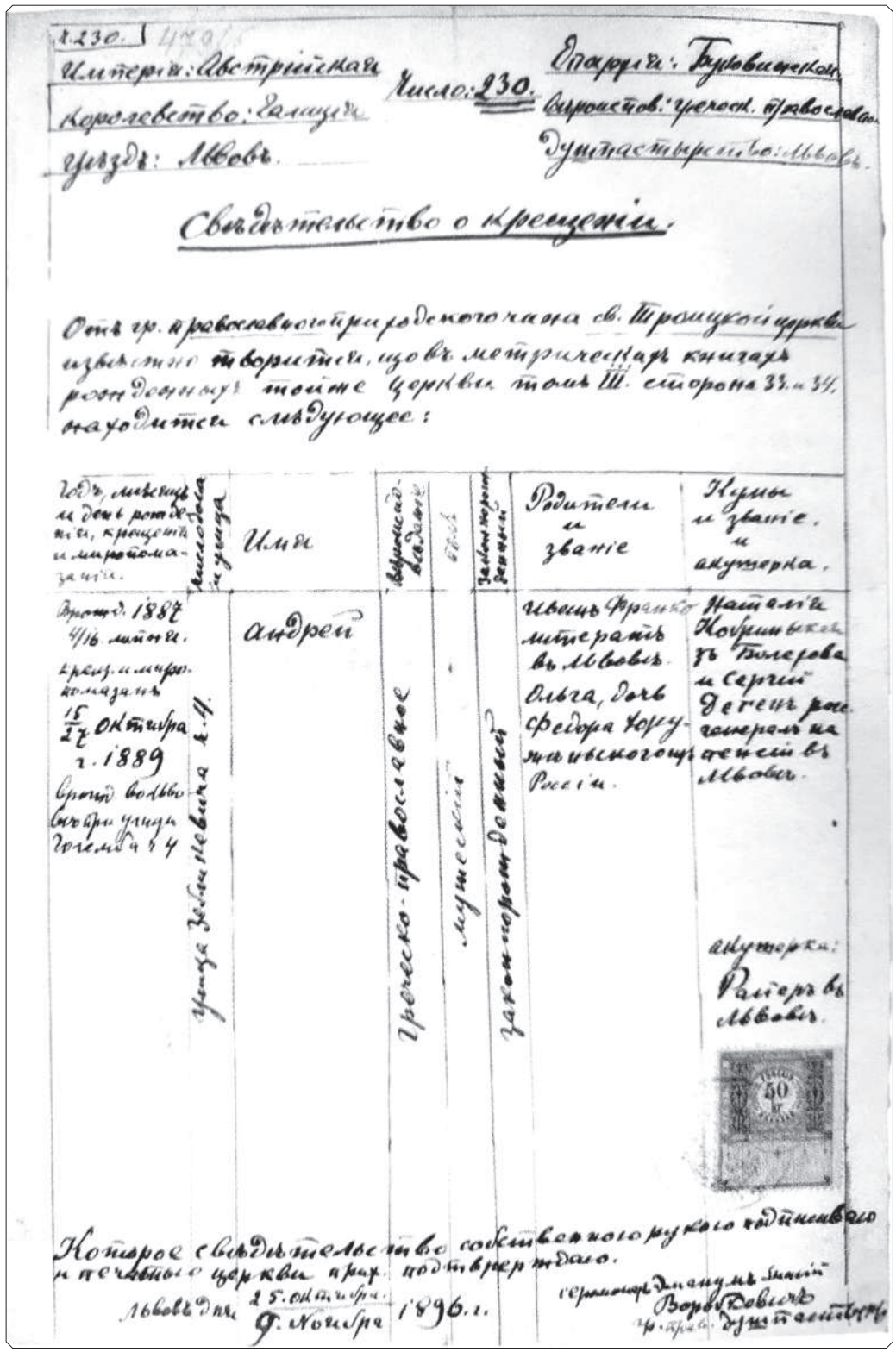

№ 230. 479/5

Имперія: Австрійская
Королевство: Галиція
Уѣздъ: Львовъ.

Число: 230.

Епархія: Буковинская
Вѣроисповѣд.: греческ. православное
Душпастырство: Львовъ.

Свѣдѣтельство о крещеніи.

Отъ гр. православного приходского чина св. Троицкой церкви извѣстно творится, що въ метрическихъ книгахъ рожденныхъ тойже церкви томъ III. сторона 33. и 34. находится слѣдующее:

Годъ, мѣсяцъ и день рожденія, крещенія и миропомазанія.	Число дома и улица	Имя	Вѣроисповѣданіе	Пол	Законнорожденный	Родители и званіе	Кумы и званіе, и акушерка.
Врожд. 1887 4/16 липня. крещ. и миропомазанъ 15/27 Октября г. 1889 Врожд. во Львовѣ при улицѣ Гогенбаха № 4	Улица Зебликевича № 4.	Андрей	Греческо-православное	мужескій	Законнорожденный	Иванъ Франко литератъ въ Львовѣ. Ольга, дочь Федора Хоружинскогощъ Россіи.	Наталія Кобринская зъ Болехова и Сергій Дегенъ рос. генералъ на пенсіи въ Львовѣ. акушерка: Раперъ въ Львовѣ.

Которое свѣдѣтельство собственною рукою подписываю и печатью церкви прих. подтверждаю.

Львовъ дня 25. Октября / 9. Ноября 1896. г.

Сермонаръ Дмитрій Ворбковичъ
гр. прав. душпастырь

Іл. 1. Свідоцтво про хрещення Андрія Франка, що відбулося 15/27 жовтня 1889 р.

ці. – *Є. Н.*], то зразу ж написав до Кобринської і до мене і просив нас на хрестини своїх синів Андрія і Тараса. Писав, що рад би тепер охрестити, поки ще є українці у Львові. <...> Кобринська була за куму»[29].

Франко розраховував на православних наддніпрянців, адже хрестив синів за православним обрядом.

Тарас у листі до Андрія від 15 вересня 1910 р., перекладаючи тоді драму шведського письменника Авґуста Стріндберґа «Ключ від Царства Небесного, або Земні мандри Святого Петра» й переповідаючи братові звістку від наймолодшого брата Петра, наче «її перекладено вже на укр[аїнську], а іменно Н. Кобринська» (тобто, в цьому випадкові, вона була Тарасовою конкуренткою), якби нагадував йому: «Твоя хресна мама»[30].

З листа **Наталії Деґен** до Франка від 4 січня 1890 р., написаного після її повернення до Києва, видно, що й вона брала активну участь у хрещенні в родині Франків, що відбулося 27 (15) жовтня 1889 р. Наталія прохала Франка: «Чи не забули Ви про Вашу фотографію? Як буде можно, то пришліт до нас». А далі запитувала про своїх галицьких кумів: «А чи пам'ятають теж об тим [про обіцянку надіслати свої фотографії. – *Є. Н.*] мій кум та кума? Уклоняйтеся до них від мене і від всіх наших, та і маленьких діточок поцілуйте!»[31]

Звідси напрошується припущення, що Наталія Деґен також була хресною в родині Франків. Могла заступати хресну Андрія Марію Хоружинську, відсутню на обряді хрещення (у кожному разі, її мусила заступати якась дівчина чи жінка), і / або бути хресною Тараса. За канонами православної церкви брат і сестра можуть бути хресними однієї і тієї ж дитини, а також одна й та сама особа може бути хресною (чи хресним) обох братів, сестер або брата й сестри.

Тож, нагадуючи за посередництва Франка про обіцяні фотографії своїм кумові та кумі, Наталія Деґен мала на увазі галицьких хресних або Андрія (Каспровича та Кобринську), або Тараса (лише не Богдана Кістяківського, бо звертатися через Франка до нього за світлиною не було потреби, адже він мешкав у Києві: зі Львова виїхав до румунського міста Паскані, звідки написав до Франка листа від 27 листопада 1889 р.[32], відтак повернувся до Російської імперії; 20 листопада / 2 грудня 1889 р. вже давав покази царській жандармерії у Києві[33]).

Варто зазначити, що Наталія Деґен (*1868 –† початок XX ст.) – постать непересічна. У 1880-х – на початку 1890-х років дівчина жила в Києві, не пізніше 1889 р. закінчила дівочу гімназію, протягом другої половини 1880-х – на початку 1890-х брала участь в українському студентському громадсько-політичному русі (була близька до нелегального радикально-демократичного «гуртка драгоманівців», що його «найчастіше <...> називали Арабажинським або Дегенським»[34]). Наприкінці

[29] Рошкевич М. (Іванець). Спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 178.

[30] Франко Т. Вибране: у 2 т. / упоряд. Євген Баран, Наталя Тихолоз. – Івано-Франківськ, 2015. – Т. ІІ. – С. 421. Переклад Н. Кобринської невідомий (Там само. С. 656).

[31] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1605. – С. 393.

[32] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1607. – С. 133-134.

[33] Див.: Погребенник Ф. П. Іван Франко в українсько-російських літературних взаєминах. – Київ, 1986. – С. 40.

[34] Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Київі другої половини 1880-их та початку 1890-их років // За сто літ: Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – Київ, 1929. – Книга третя. – С. 222.

1889-го – в 1890 р. листувалася з Франком. Вийшла заміж за Костянтина (Костя) Арабажина, українського та російського письменника, літературознавця, літературного критика, перекладача, публіциста, історика, журналіста. Сама стала російською та українською культурною діячкою, журналісткою і перекладачкою. Переклала російською мовою й опублікувала в петербурзькому журналі «Северный Вестник» Франкові оповідання «Как Грыць учился грамоте. Рассказ из галицкой жизни» (1894, № 2) і «Маленький Мирон. Из галицкой жизни» (1895. № 1)[35].

Від 1887 р. до літа 1893 рр. родина Франків винаймала помешкання у невеличкому одноповерховому будинку садибного типу на вул. Зиблікевича, 10 (тепер – вул. Саксаганського, 13; будиночок знесений у 1910 – 1911 рр.)[36]. Певно, на Зиблікевича й зібрав Франко виконавців та учасників хрещення Андрія і Тараса для проведення церковного обряду та хрестин. Про це є запис у свідоцтві про хрещення Андрія. Після першої колонки, де записано «Годъ, мѣсяцъ и день рожденія, крещенія и миропомазанія»: «крещ[ён] и миропомазанъ 15/27 октября г. 1889», – у другій колонці «число дома и улица» зазначено: «улица Зебликевича ч. 4»[37]. До речі, друге хрещення також відбувалося в помешканні, але на іншій вулиці.

Дозволю собі повторити свої інтерпретаційні міркування зі статті 2015 р. про Наталію Арабажин:

Вибір хресних 1889 року вельми знаковий для ідеолога Франка – він таким чином позиціонував себе як український соборник та інтернаціоналіст (у несфальшованому більшовицькою пропагандою сенсі цього слова), а також надконфесійний вірянин: хресні з Наддніпрянської України та Галичини символізували соборність України, поляк Каспрович, тогочасний співробітник, як і Франко, газети «Kurjer Lwowski» (у 1889 – 1900 рр.), учасник соціалістичного руху (як і Деґени та Кістяківський), – інтернаціоналізм, єднання українських і польських соціалістів, а репрезентанти різних християнських конфесій – православної (хресні-кияни, харків'янка Марія Хоружинська), греко-католицької (Кобринська) та римо-католицької (Каспрович) – конфесійну толерантність і міжконфесійну християнську єдність (Каспрович був досить вільнодумний у релігійних питаннях і неупереджено ставився до інших конфесій). Як і Франкове одруження (див. його лист до Агатангела Кримського від 25 серпня 1898 р. [т. 50, с. 114]), перші хрестини його дітей були продиктовані міркуваннями «з доктрини».

Хрещення Петра й Анни. Хресні Петра

А тепер повернімось до свідоцтва про хрещення Петра. У графі «Кумы и званіе и акушерка» зазначено: «Микола Вороный академикъ въ Львовѣ яко заступникъ господина Nевастюка и госпожа Іосифа Олескôвъ».

До речі, заступництво хресних практикувалося й у тодішній православній церкві в Наддніпрянській Україні. Марія Максимович, дружина відомого науков-

[35] Нахлік Євген. Франкова кореспондентка і перекладачка Наталія Арабажин з роду Деґенів // «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним»: Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст.: зб-к наук. праць. – Львів, 2015. – С. 187-202; Нахлік Євген. Арабажин Наталія Вікторівна. – С. 53-61.

[36] Горак Роман. Львів – місто Івана Франка. – Львів, 2010. – С. 155, 161, 169, 178, 191.

[37] Андрій Франко. Найдорожчий помічник: творчий доробок. – Перелік ілюстрацій, С. 4.

ця Михайла Максимовича (подружжя жило на хуторі Михайловій Горі, біля села Прохорівки, тепер Черкаського району), напередодні пологів листовно прохала Олександру Куліш (дружину Пантелеймона Куліша, відому під літературним псевдонімом Ганна Барвінок) бути хресною матір'ю очікуваної дитини, й Олександра Михайлівна у відпису з Петербургу від 15 лютого ст. ст. 1860 р. погодилася, з умовою, щоб на обряді хрещення її хтось замінив, бо сама не зможе приїхати[38]. Первісток у Марії Василівни, Олексій, народився 22 лютого ст. ст. 1860 р. Згодом Іван Пулюй у листі від 12 травня 1901 р. з Праги прохав православну Олександру Куліш бути «хресною матір'ю» його сина Олександра (*12.05.1901–†1984), не пояснюючи, за яким обрядом хреститимуть (дружина була чешкою), але обумовивши: «До хресту знайдемо для Вас заступницю»[39].

За моїм здогадом, цим відсутнім хресним, якого у свідоцтві про хрещення Петра записано неточно Невастюком, був **Яків Невестюк**, із яким Франко тоді товаришував.

Галичанин Яків Невестюк (*1868 – †1934) увійшов в історію як український драматург, лікар, громадський діяч радикального спрямування, автор статей на медичну, політичну й культурно-освітню тематику. Навчався у початковій школі в Городенці (1874 – 1879), у Коломийській гімназії (1879 – 1887), на медичному факультеті Краківського університету (1887 – 1894), де здобув ступінь доктора медицини (1894). У Коломийській гімназії та Краківському університеті приятелював із Василем Стефаником. У Кракові став одним з організаторів і головою українського студентського товариства «Академічна Громада» (1888 – 1895), що охоплювало переважно студентів медичного факультету[40].

1892 року під час нелегального перевезення в Російську імперію заборонених там українських видань царські жандарми затримали Невестюка на кордоні у Волочиську. Після шестимісячного перебування під слідством у Києві ще півроку відсидів він в одиночному ув'язненні в Петербурзі, про що згодом розповів у надзвичайно цікавому, дотепно написаному «Спомині з моєї пригоди в Росії», опублікованому в галицькому радикальному двотижневику «Народ» (17 число за 1 вересня 1893 р.).

За спомином Невестюка, він уперше побував у Наддніпрянській Україні 1891 р. і, переконавшись, «яка велика громада людей на всім просторі російської України» ставиться до українських книжок, «як до яких святощів», вирішив прихопити з собою українські видання. Раз переїхав «без перешкоди». А другого разу його було

[38] Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. Х. – Од. зб. 14714. – Арк. 57 (копія).

[39] Пулюй І. (1845–1918). Листи / збір, упорядкув., пояснення та «Слово до читача» Ольги Збожної. – Тернопіль, 2007. – С. 202.

[40] Арсенич П. І. Невестюк Яків Іванович // Українська Літературна Енциклопедія. – Київ, 1995. – Т. 3. – С. 473; Невестюк Яків // Арсенич Петро. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 106-107; Баран Євген. Краківський контекст Василя Стефаника (на матеріялі листів Василя Стефаника до Левка Бачинського) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 34/35. – С. 43-44; Морозюк Володимир. Яків Невестюк із Жабйого // Краєзнавець Прикарпаття. – 2013. – № 22. – С. 35-37; Невестюк Яків Іванович // Коли кривавись і хитався світ: Українські літератори на сторінках одеської преси періоду національно-визвольних змагань 1917–1919 років: біобібліогр. довід. / упоряд. Л. М. Бур'ян. – Одеса, 2019. – С. 162-163.

ч. 242

Имперія: Австрійская — Епархія: Буковинская

Число 242

Королевство: Галиція — Вѣроисповѣд.: греческ. право: лавн.

Уѣздъ: Львовъ — Душпастырство: Львовъ

Свѣдѣтельство о крещеніи.

Отъ гр. православного приходского чина св. Троицкой церкви извѣстно творится, що въ метрическихъ книгахъ рожденныхъ тойже церкви томъ III. сторона 41. и 42. находится слѣдующее:

Wydano paszport w Biurze paszp. Poselstwa Polsk. w Wiedniu dnia 3.III 1922

Годъ, мѣсяцъ и день рожденія, крещенія и миропомазанія	Число дома и улица	Имя	Вѣроисповѣданіе	Полъ	Законнорожденный	Родители и званіе	Кумы и званіе и акушерка
рожд. 14/28 Юнія 1890 г. въ Хацевичи повѣтъ Дрогобичъ. крещ. и мироп. 3/15. Ноября г. 1896.	улица Кривова ч. XII.	Петро	Греческо православное	мужескій	Законнорожденный	Дръ Филиппъ Иванъ Франко литератъ въ Львовѣ Ольга, дочь Федора Хоружиньского изъ Россіи	Микола Вороный академикъ въ Львовѣ яко заступникъ господина Невѣстюка и госпожа Іосифа Олесковъ акушерка: Людвика Лопушаньска.

Которое свѣдѣтельство собственною рукою подписываю и печатью церкви приходской подтверждаю

Львовъ дня 3/15. Ноября 1896 г. Отъ гр. прав. душпастырства въ Львовѣ

Душпастырь іерокомиръ

Эпископъ Евг. Воробкевичъ

Іл. 2. Свідоцтво про хрещення Петра Франка, що відбулося 3/15 листопада 1896 р.

затримано на «кордоні "темного царства"» 3 червня 1892 р.[41] за те, що віз видання Драгоманова (напевно, збірник «Громада»), книжки Сергія Подолинського, роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика (Женева, 1880), «Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії» (Женева: Українська печатня, 1890) та ін. Мабуть, серед них були й книжки Франка та Павлика (може, й часописи «Житє і Слово» та «Народ»), а також видання «Просвіти» за редакцією Юліяна Романчука та впорядковані ним шкільні підручники, бо під час допиту Невестюка на цих галицьких літераторів накинувся генерал Василій Дементійович Новицький (*1837–†1907), начальник Київського губернського жандармського управління[42].

Між високопоставленими жандармами й заарештованим галицьким студентом відбулася політична полеміка – як зазначив не без задоволення Невестюк, він «заставив <…> казьонного патріота, жандармского генерала, до інтересних політичних енунціацій»[43] (офіційних висловлювань). Спершу генерал Новицький дорікнув Невестюкові впливом на нього київського історика, університетського професора Володимира Антоновича: «Вы – человек молодой, Вас свели с пути такие окаянные личности, как проф. Антонович»[44]. Далі, ткнувшись поглядом на видання Драгоманова, визнав: «это человек с характером» – і перейшов на особу арештанта:

«– Вы, молодой человек, тоже характерный; я знаю, что Вы не скажете, кто Вас прислал и кому Вы книги везли. Да-с! и Вы будете сидеть в тюрьме, потеряете здоровье, а после скажете, что в этом выноваты [так у друці. – *Є. Н.*] мы! Нет, молодой человек. В этом виноваты такие ваши личности, как Франко, Павлик и этот Романчук… Вы, конечно, с ними знакомы?

– Розуміється, – відповів я.

– Да-с! знакомый, конечно, знакомый! Это хорошие знакомые – такие скверные лица, как этот Франко, этот Ваш хороший Романчук – польский лакей [Ю. Романчук, один із провідників народовців, на той час був прихильником політики "нової ери" – угоди з польською шляхтою та правлячою верхівкою у Галичині. – *Є. Н.*], эта мерзость, это гадостное лицо – этот Михаил Павлик. <…> Скажите, пожалуйста, когда будете на свободе, вашему Франку, что пусть он мне не показывается в Россию, а то я его сейчас посажу в тюрьму».

Цю погрозу Невестюк, звиклий до хай і не досконалих, але все-таки правових порядків конституційної Австро-Угорщини, прокоментував так: «генерал жандармерії в Росії має право замкнути чоловіка на шість місяців в "одиночку" без ніякої підстави, "по собственному усмотрению", і перед ніким за се не відповідає»[45].

У «розмову» втрутився «якийсь кудлатий полковник жандармский» і запитав Невестюка:

«– Какой чин у вас имеет Франко?

Тон питаючого і комічна фігура мого інтерлокутора [співрозмовника. – *Є. Н.*], на котрого плечах блищали нові золоті полковницкі еполети – предмет очевидної

[41] Невестюк Яків. Спомин з моєі пригоди в Росіі // Народ. – 1893. – 17 нр. 1 л[атинського] сентемб-ра. – С. 173.
[42] Там само. – С. 175, 177.
[43] Там само. – С. 173.
[44] Там само. – С. 174.
[45] Там само. – С. 175.

гордости єго властителя, – розсмішили і подразнили мене, і я з сарказмом і уданою гречностію відповів, що Франко – наш найбільший поет, а поетів, звісно, по чинам, ордерам чи еполетам не сортують, як звичайних пересічників.

– Это известно! – сказав, не обурюючись, полковник. – Но это мало – быть поэтом.

– Вповні достаточно! – відповів я. – Но, але Франко є надто повістеписателем і публіцістом, і то руским [мається на увазі: українським. – *Є. Н.*] і польским, а врешті членом дійсним і почетним ріжних товариств.

– Это всё ещё мало! С чего ж он живёт? – спитав нарешті полковник.

– З своїм письм, – відповів я.

– Конечно, с письм! – перервав генерал. – Конечно, может жить, ибо вы читаете такие полонизмы, как сочинения этого Франки, а наших читать не хотите. Читали ли Вы нашего Гоголя или Достоевского?

– Читав, а впрочім, Гоголь – наш!

– Какими судьбами?!

– Він же українець. Врешті, ми читаємо все, що у вашій літературі є гідного, а ваш уряд усю нашу літературу проскрібує, тож треба єї тайком перевозити.

– Да-с! читаете! – бормотів генерал. – Я могу Вам показать письмо редактора "Страхопуда"[46] – он мне пишет, сколько-то денег нужно на издание Гоголя в Лемберге, а вы, руссины (вимовляючи слово руссіни, сичів д[обродій]. генерал так, якби воно писалось через яких шість с), там этого читать не хотите. Вы знакомы с этим?.. ну, как его фамилия?!.. забыл <…> ну с этим… Он состоит редактором "Страхопуда"…

– Мончаловский, може? – підповів я.

– Нет!

– То, може, Площанский? Але єго вже у нас нема…»[47]

Публіцист, громадський діяч та історик Венедикт Площанський (*1834 – †1902) був останнім видавцем і відповідальним редактором іншого львівського москвофільського часопису – газети «Слово», яка припинила існування ще в серпні 1887 року[48]. Того ж року Площанський емігрував до Російської імперії, прийняв російське підданство; працював у Віленській археографічній комісії з розбору давніх актів.

А проте його особа вкарбувалася в пам'ять генерала Новицького:

«– Да! Да!.. знакомы с ним?

– Ні, – сказав я.

– Вот почему Вы знакомы с таким Павликом, с таким Романчуком, а не знакомы с таким человеком!

– Причина проста, пане генерал, а іменно та сама, із-за котрої Ви добре тямите прізвища Франка, Романчука та Павлика, а не памятаєте чоловіка, з котрим кореспондуєте. То люде славні, а сей… не варт, щоб шукати єго знакомства, а случайно не довелося пізнати єго особисто.

---

[46] Москвофільський двотижневик «Страхопуд» видавався у Львові у 1886–1893 рр. (з перервами) – як «сатирично-політична газета», редактором-видавцем був Осип Мончаловський (Сніцарчук Л. Страхопудъ // Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2007. – Т. 1: 1812–1890 рр. – С. 186). – *Є. Н.*

[47] Невестюк Яків. Спомин з моеі пригоди в Росіі. – С. 175-176.

[48] Галушко М. Слово // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. – Т. 1. – С. 161, 168.

– Недостойный! Недостойный! Вот! Площанский недостойный?! Это очень талантливый человек!

– Таланту я єму не відмовляю, скоро він навіть Вас надуває і бере гроші на невидане видавництво, но се талант свого рода…

– Уж это [так. – *Є. Н.*] вышло!

– Нехай буде і так, але я Вам не раджу давати єму гроші…»[49].

Згодом у спогадах, написаних на 65-му році життя (тобто 1902 року), Новицький, однак, дав негативну характеристику Площанському:

«Журнал "Слово" вполне антипольский, издавался сначала под редакциею известного Дедицкого, искреннего друга России и русских, а потом издавался во Львове под редакциею некоего Площанского, человека совершенно неизвестного в учёных сферах, непопулярного и в литературном мире. В августе 1874 г. он приезжал в Киев по случаю бывшего здесь археологического съезда и в беседах своих с киевскими учёными далеко не оправдал того понятия, какое господствует в России о редакторах заграничных периодических изданий, так что даже возникло подозрение, не есть ли Площанский подставной редактор "Слова", за которым скрывается другая личность, не желающая держать явно знамя партии враждебной галицийским полякам. Задача "Слова", или его политическая программа – есть союз, соглашение и даже слияние с русскими всероссийской империи, хотя последняя идея, выказываемая этим журналом, не вполне была определительна и ясна, т. е. в такой форме, какой необходимо придерживаться при политическом положении русин в Габсбургской империи»[50].

Мабуть, Новицький змінив свій погляд на Площанського не без впливу Невестюка, який схарактеризував того як маловідомого й не вартого уваги та знайомства.

У спогадах Новицького етнонім «*русины*» надруковано з одним *с*, але невідомо, чи він сам так написав, чи, ймовірніше, так зредагував упорядник і публікатор його спогадів Павєл Щоголєв.

Далі на допиті генерал пробував переконати Невестюка:

«– Почему вам, руссинам, отделяться от нас? У нас 100 миллионов, что вы нам сделаете? <…> К чему годится ваш сепаратизм? Вот вас сбили с пути такие Франки. Вам бы идти за примером таких Площанских»[51].

Ці висловлювання жандармського генерала про Франка досить характеристичні – вони показують, що царська влада сприймала знаменитого галицького літератора як речника українського «сепаратизму», ідеолога, діяльність якого була спрямована на відрив України від загарбницької Російської імперії. Певна річ, у майбутній повній «Франківській енциклопедії» має бути й окрема стаття про В. Д. Новицького, адже великодержавні енунціації цього жандармського начальника про Франка своїм російсько-шовіністичним негативізмом додають позитив-

[49] Невестюк Яків. Спомин з моєі пригоди в Росіі. – С. 176.

[50] Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма / редакция П. Е. Щёголева; предисловие А. В. Владимирова; примечания Л. М. Добровольского. – Ленинград, 1929. – XII, 288 с. Перевидання: Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма. – Москва, 1991. – 354 с. Також див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://testlib.meta.ua/book/165092/read/; – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://royallib.com/read/novitskiy_vasiliy/iz_vospominaniy_gandarma.html#0. – С. 34. Дата звернення: 11.09.2021.

[51] Невестюк Яків. Спомин з моєі пригоди в Росіі. – С. 176.

них рис до образу письменника як такого, що в очах царських сатрапів мав реноме борця за самостійність України.

За словами Невестюка, йому довелося «довго ждати на засуд», притому заочний, бо, на пропозицію «міністра справедливости», вирок мав дати сам цар; урешті Олександр ІІІ призначив йому «кару – пів року тюрми». Відбував Невестюк її в петербурзькій тюрмі для політичних в'язнів, відомій під назвою «Выборгский Крест» (офіційна назва: Санкт-Петербургское одиночное заключение)[52].

Через десятки років Василь Стефаник у спогаді про краківську «Академічну Громаду» згадував товариський характер Якова Невестюка та його досвід царського політичного в'язня:

«В нашій "Академічній громаді" ми сходилися щовечера, читали часописі, слухали відчитів. Члени Товариства майже всі були драгоманівцями і належали до української радикальної партії. <…> Найвеселійший і найздібнійший медик був Яків Невестюк. Він котрогось року перевозив тайно українські книжки до Києва, книжки на границі найшли, і він цілий рік просидів в тюрмі в Москві чи Петербурзі. Як вернув, то реферував про свій побут довго, а ми ще довше запивали громадою його щасливий поворот, він сам любив випити»[53].

Певно, товариський драгомановець, радикал Яків Невестюк припав до душі Франкові, який у товаристві не минав чарки («Я з п'ющими за пліт не виливаю» – вірш «Декадент»), хоча й не зловживав цим. Збереглося кілька Невестюкових листів до Франка. Один із них – від 27 березня 1895 р. – починається звертанням «Дорогій Друже!». Невестюк прохав опублікувати в газеті «Kurjer Lwowski» якусь його «допись», бо йому «на тім залежит», і надсилати йому Франків журнал «Житє і Слово», за який обіцяв вислати «на днях гроші». Укотре запрошував у гості: «Може би-сьте раз вже до мене на рибу приїхали, бо тепер в малих річках є риба, що підійшла з весною, так що ловленє є дуже легкє». Про близькість і щирість його товариських стосунків із Франком свідчить також закінчення листа: «Цілую Вас сердечно. Ваш Невестюк». Що Невестюк був добре знайомий із Франковою родиною, видно з вітання дружині Ользі: «Пані Вашій поклін сердечний»[54].

У Франковому листі до Михайла Павлика від 29 березня 1895 р. є згадка про «Невестюка (Мости Вел.)» [т. 50, с. 37]. Отже, Яків Невестюк жив тоді у Великих Мостах (тепер місто Шептицького району Львівської обл.).

Невестюків лист до Франка від 11 січня 1896 р. починається звертанням «Дорогий Товаришу!». Невестюк повідомляв, що завершив «на днях штуку в 3 актах п[ід]. з[аголовком]. "Супруги"» і хотів би її надрукувати в «Житі і Слові», для чого «післав би» перший акт, бо не має часу «вигладити і переписати» другий і третій, а тому прохав відписати «карткою сей час», чи прийняв би Франко «наразі сам І акт, не знаючи ІІго і ІІІго». Запитував, чи Франко знає щось «про долю» його «конкурсового "Кандидата"». Насамкінець слав Франку віншування

«веселого і щасливого [18]96 р[оку]:

[52] Там само. – С. 177-178.

[53] Стефаник Василь. Про ясне минуле // Альманах вкраїнського студентського життя в Кракові. – Краків, 1931. – С. 9-11. Також: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zbruc.eu/node/37404. Дата звернення: 11.09.2021.

[54] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1633. – С. 11, 13.

Жичу Вам, щоб мене більш яко літерата, ніж яко доктора інтерпелювали, та щоб Вам взагалі у хату доктора не потрібно, а література щоб несла колько золота, що тепер ніклів [ніклі – дрібні гроші (від нікелевих монет), те саме, що мідяки. – *Є. Н.*] на обєм, те на вагу!».

Знову переказував «Пані поклін!»[55].

У «Житі і Слові» Невестюкових творів не друковано, а комедію в 3 актах «Кандидат» видала у Львові Українсько-руська Видавнича Спілка 1911 р. з передмовою Володимира Гнатюка.

На урочистий вечір, присвячений 30-річчю літературно-наукової та громадської діяльности Драгоманова, що відбувся 16 грудня 1894 р. у великій залі львівської міської Ратуші й на якому Франко виступив із доповіддю про науковий доробок ювіляра, Невестюк надіслав вітальну телеграму: «Пю на многая літа і здоровля нашого майстра і керманича. Я духом з Вами. Др Яків Невестюк»[56].

Як повідомлялося у допису «Народне віче в Мостах Великих» (Громадський Голос, 1895, № 10/11, 15.XII), на цьому вічі, скликаному радикалами 3 грудня 1895 р., в справі еміграції говорили Франко (у виступі, що тривав понад дві години, він переконував, що вигідніше, з огляду на тамтешні порядки, емігрувати до Канади, ніж до Бразилії, але з весни, «бо в Канаді нема в зимі жодного зарібку») і Невестюк. Крім того Франко промовляв у справі земельного кадастру, хоча, як іронічно зауважено, «не мож було сказати всього того, що радикали о тих справах думають, бо правительственний комісар <…> пильнував свободи слова». «Д-р Невестюк говорив о потребі заснування хлопської бібліотеки для повіту»[57].

Згодом, працюючи в Жаб'ї (тепер селище Верховина), Невестюк надавав медичну допомогу Іванові Франкові та Михайлові Коцюбинському під час їх літування на Гуцульщині. У листі з Жаб'я від 30 липня 1910 р. Ольга Франко писала до сина Андрія: «Ми остановились у Др. Невестюка, тут, мабуть, і будемо. Тараска ні у Жаб'ї, ні у Ворохті нема. <...> Петро пішов пішки із Ворохти на Чорну гору <...>»[58]. Отже, Ольга відпочивала в Невестюка разом із сином Петром, а може, й із донькою Анною. Андрій залишився з батьком у Львові. Згодом Петро Франко згадував про хворобу рук у батька: «Параліч лівої руки уступив значно, й батько писав лівою рукою. <…> Д-р Невестюк із Жаб'я говорив, що це був не поступовий, а відступовий параліч»[59].

Як видно зі свідоцтва про хрещення Петра, його хресною була **Йосифа Олеськів**. За спогадами письменниці та громадської діячки Марії Струтинської, 1 червня 1940 р дружина Івана Франка Ольга «подала, які особи були кумами їх дітей: Ізидор Воробкевич, Деген, Н. Кобринська, Олеськова, Коцовська»[60]. Насправді, як знаємо, священник Емануїл-Євгеній Воробкевич хрестив їхніх дітей,

[55] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1610. – С. 173-175.

[56] Адреси і телеграми із Буковини і Галичини // Михайло Петрович Драгоманов. 1841 – 1891: Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1896. – С. 95.

[57] Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький. – Київ, 1966. – С. 196.

[58] Андрій Франко. Найдорожчий помічник: творчий доробок. – С. 185.

[59] Франко Петро. Спогади про батька // Спогади про Івана Франка. – С. 657.

[60] Струтинська М. Фрагменти із щоденника праці в Літературно-мистецькому музеї Івана Франка у Львові (21 квітня до 27 липня 1940) // Там само. – С. 795.

а про участь Сидора Воробкевича у їх хрещенні невідомо; Деген – це, звичайно, Сергій Деґен.

А Йосифа Олеськів, чи Олескова, – це дружина Франкового товариша ще з юности Йосифа (Йосипа, Осипа) Олескова (*1860 – †1903), який навчався в одному класі Академічної гімназії у Львові з Ярославом Рошкевичем, приятелював з ним, а познайомившись через нього з Іваном Франком, став його повіреним у сердечних взаєминах з Ольгою Рошкевич і перевозив їй од нього листи й літературу, переказував звістки[61]. Закінчив філософський факультет (за природничими спеціальностями) Львівського університету (1879–1882; зимового семестру 1878/79 навчального року слухав лекції на правничому факультеті); 1884 року здобув у цьому університеті ступінь доктора філософії[62].

У неділю 6 (18) січня 1885 р. на самий Йордан (у XIX ст. до старого стилю для переведення на новий додавали 12 днів) у селі Прошовій (тепер Прошова належить до Тернопільського району Тернопільської обл.) відбувся шлюб Йосифа Олескова з Йосифою Варапучинською, «адаптованою» донькою (приймачкою) тамтешнього пароха Йосифа Варапучинського (*1817–†1894) та його дружини Марії Білинської (своїх дітей у них не було). На весілля Йосиф Олеськів у грудні 1884 р. листовно запросив Франка за дружбу, і, судячи з другого листа Олескова (з кінця грудня 1884 р. або початку 1885 р.), Франко в незабарному відписі дав згоду, хоча й мав «обаву», чи «зуміє дружбовати»[63]. Гості мали виїхати з «двірця» на Підзамчі у Львові в суботу 17 січня в полудень і прибути до Прошови того-таки дня на «плотскія увеселенія в навечеріє Святого Богоявленія, яко то: борщ з вушками, риба, вина etcetc.», як повідомляв Олеськів Франкові у другому з передвесільних листів. Після недільного шлюбу й весілля уже в понеділок рано 19 січня молоді й гості мали вибратися до Львова[64]. Підтверджень про участь Франка в цьому шлюбі й весіллі не виявлено, хоча, ймовірно, він таки був дружбою в Олескових. Через два роки в «літературному збірнику» Василя Лукича (Володимира Левицького) «Ватра» (Стрий, 1887) було надруковано Франкове оповідання «Місія» з присвятою: «Посвящаю щирим другам моїм Йосипу й Йосипі Олеськовим» [т. 16, с. 492].

За спогадами Кирила Студинського, шлях третьої мандрівки галицької молоді разом із гістьми з Києва улітку 1885 року «йшов на Прошову», і 3 серпня «в гостинному домі о. Йосифа Варапучинського, пароха Прошови», «засіло нас <…> при столах у двох кімнатах 80 осіб. Симпатичному господареві помагали в прийманні гостей д-р Олеськів і його дружина. Серед виставного обіду вітав приявних сердечною промовою о. Варапучинський <…>». У відповідь виступив з палкою промовою київський студент Кость Арабажин, висловивши віру в те, що «ми діб'ємося волі, ми розломимо кайдани» і «встане Україна – одна, велика і неподільна!». Він завершив промову окликом «Ще не вмерла!» – і «гімн український підхоплено з такою силою, що задрожали вікна у мешканні о. Варапучинського». Відтак про-

[61] Горак Роман. Йосип Олеськів із Скваряви Нової // Йосип Олеськів: Життя і діяльність / упоряд. Зіновій Яворівський. – Львів, 2014. – С. 23, 30, 33-38.

[62] Там само. – С. 31, 44.

[63] Там само. – С. 44-45, 52. Також див. два листи Йосифа Олескова до Франка з грудня 1884 р. – початку січня 1885-го: Олеськів Йосип. Листи до Івана Франка / упорядкував Роман Горак // Там само. – С. 286-289.

[64] Там само. – С. 289. Звірено й дещо виправлено за автографом: ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1603. – С. 460.

мовляли й інші промовці – Олександер Барвінський, Франко, а Корнило Устиянович декламував вірша свого батька Николая[65].

Від 1887 р. Йосиф Олеськів працював асистентом рільництва та ботаніки в рільничій школі в Дублянах, а від вересня 1891-го – учителем натуральної історії та господарки учительської чоловічої гімназії у Львові. 1893 року Олескови з дітьми переїхали з Дублян до Львова й оселилися неподалік од Цитаделі, завдяки чому дружили з Франками, які мешкали недалечко на вул. Крижовій[66]. У середині 1890-х Олеськів агітував за переселення з Галичини і Буковини до Канади; від 25 липня до половини жовтня 1895 р. здійснив подорож до Канади і США у справах еміграції[67]. З еміграційних проблем опублікував у Львові 1895 р. книжечки «Про вільні землі» (видання «Просвіти»), «О еміграції» (видання Общества ім. М. Качковского), 1896 року – кілька статей у газеті «Діло». Коштом і заходом «Просвіти» вийшла також його книжечка «О садівництві, огородництві і молочарстві» (Львів, 1897) (публікації підписано: Іосиф Олеськôв). У вересні 1901 р. був призначений директором учительської семінарії в Сокалі[68]. На його смерть († 18 жовтня 1903 р.) Франко відгукнувся «Некрольоґом» у «Літературно-Науковому Вістнику» (1903. Т. 24. Кн. 11) як про «гідного памяти – д-ра О с и п а О л е с ь к о в а»[69].

Йосифа Олескова листувалася з Ольгою Франко. Збереглися три листи Йосифи за листопад – грудень 1891 р. з міста Городка на Львівщині, у яких вона звертається до Ольги «Дорога Пані!», «Ласкава Пані!» й обговорює головно громадські питання: рубрики й матеріали задуманого жіночого часопису, майбутнє «віче львівянок», у якому «мають брати <…> участь жінки всякої нації» (лист від 25 грудня 1891 р.)[70]. У листі від 1 грудня [1891 р.] Йосифа критично оцінила статті буковинки Евгенії Ярошинської:

«Дістала-м від П[авлика] роботу Ярош[инської] – знов "кілька слів о жінках і до жінок". Те поверховне малпованє Оржешкової [польської письменниці Елізи Ожешко. – *Є. Н.*] і дитинно-педагогічний тон такий мені несмачний, що я не знаю просто, що робити з такими статями. Того ані поправити, ані переробити»[71].

Такий гіркий досвід не одному редакторові знайомий… Повідомляючи про отримані листи від Олени Пчілки та Лесі Українки, які обіцяли взяти участь у її виданні, Йосифа в листі від 25 грудня 1891 р. з радістю зазначила про цих письменниць:

«Обі щиро займились ділом і приобіцяли брати живий уділ в видавництві. Обі годяться за журналом і уважають періодичне видавництво [так тоді в Галичині називали видання. – *Є. Н.*] за ліпше та кориснійше, ніж альманах. Леся обіцялась бути дописовательокою з Укр[аїни] і реферовати тамошні журнали. Пчілка обіцяла

[65] Студинський Кирило. Третя мандрівка в р. 1885 і моя перша зустріч з київською молоддю // Єдлінська Уляна. Кирило Студинський. 1868 – 1941: Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2006. – С. 229, 231, 232.

[66] Олеськів-Федорчак Софія. Із спогадів // Йосип Олеськів: Життя і діяльність. – С. 69-74; Горак Роман. Йосип Олеськів із Скваряви Нової. – С. 49-52.

[67] Там само. – С. 56, 59.

[68] Там само. – С. 65-67.

[69] Передрук: Йосип Олеськів: Життя і діяльність. – С. 397-399.

[70] Олеськів Йосифа. Листи до Ольги Франко / упорядкував Роман Горак // Там само. – С. 393.

[71] Там само. – С. 394.

давати праці белетристичні і публіцистичні. Се мене незмірно тішить. Ті дві сили будуть варта тілько, що половина наших плаксивих галичанок»[72].

І далі вимоглива Йосифа геть розкритикувала твори, одержані від Олени Грицай[73] і Ярошинської, зате похвалила поезії Олени Пчілки й Лесі Українки:

«Дістали вірші від Олени Грицай – просить, щоб помістити їх в першім нумері! А вони слова доброго не варті! <…> Ярошинска засипає мене своїми вічними "кількома словами". Та скучні ж вони! до загину! Пчілка і Леся прислали лиш короткі, але добрі вірші»[74].

Через брак коштів Йосифі Олеськовій не вдалося започаткувати задуманий часопис, для якого вона вже підбирала автуру й твори.

Пізніше в листі зі Львова від 13 липня 1898 р. до Франка в Довгополі на Буковині, де письменник відпочивав із дружиною та дітьми[75], Йосиф Олеськів зіронізував щодо того, як кума Ольга заадресувала листа до куми Йосифи:

«Жінка отримала лист, адресований до Многоуважаємой Куми від твоєй пані; дійшов, хоть не було подано в адресі місцевости, лише "Личакôвска ул. ч. 32" [за цією адресою Олеськови тоді мешкали у Львові. – *Є. Н.*]. Але, видко, Личаковска ул. така славна, що єї в цілій Галичині знают»[76].

За спогадами Анни, хресними Петра були «п. Олеськів і одна пані, прізвище якої призабулося»[77]. Однак, якщо Йосифа Олеськова, як засвідчує свідоцтво про хрещення Петра, була його хресною (що вона була хресною котроїсь дитини Франків, підтверджують лист Йосифа Олеськова до Франка від 13 липня 1898 р. та пізній спогад Ольги Франко), то її чоловік Йосиф Олеськів (усупереч спогадові Анни) не міг бути хресним Петра, бо за правилами православної церкви подружжю не дозволяється бути хресними батьками для однієї дитини.

На превеликий жаль, 1899 року Йосифа Олеськів померла[78].

---

[72] Там само. – С. 392-393.

[73] Про українську поетесу й громадську діячку Олену Грицай з Погорецьких (*1856 – †1914), матір відомого українського літературознавця, критика, письменника й педагога Остапа Грицая, котра в 1880 – 1890-х роках друкувалася в журналах «Зоря», «Дзвінок», газеті «Буковина», альманасі «Перший вінок», див.: Нахлік Євген, Нахлік Оксана. Грицай Елена (Олена) Йосифівна // Франківська енциклопедія. – Т. 1. – С. 439-440; Галик Володимир. Олена Грицай – незнана поетеса із Дрогобиччини // «В імені нашої національної єдности»: авторські голоси альманаху «Перший вінок»: колективна монографія. – Львів, 2024. – С. 131-142 (з додатками віршів: С. 143-153).

[74] Олеськів Йосифа. Листи до Ольги Франко. – С. 393.

[75] Див. Франкові листи з Довгополя Буковинського від 11 липня до 29 серпня 1898 р. [т. 50, с. 106-117]. Франки тоді відпочивали саме в Довгополі Буковинському (тепер село Вижницького району Чернівецької обл.), про що Франко зазначав у листах: «<…> живемо на Довгополі буков[инськім] <…>» (до М. Павлика від 14 серпня 1898 р. [т. 50, с. 111]); «Довгополе Буков[инське]» (зворотна адреса в листі до Адольфа Черного від 29 серпня 1898 р. [т. 50, с. 117]). Згодом у листі до Івана Кобилецького від 25 серпня 1905 р. з Кут Франко чітко розрізняв «Довгополе галицьке» (Косівського повіту, тепер Верховинського району Івано-Франківської обл.), куди їхав на відпочинок, і сусіднє село, куди прохав адресувати кореспонденцію: «п[ошта] Довгополе буковинське» [т. 50, с. 272].

[76] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1626. – С. 383, 384. Пор. з першодруком: Олеськів Йосифа. Листи до Ольги Франко. – С. 319.

[77] Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина. – С. 18.

[78] Олеськів-Федорчак Софія. Із спогадів // Йосип Олеськів: Життя і діяльність. – С. 77; Горак Роман. Йосип Олеськів із Скваряви Нової. – С. 64-65. У звіті галицького Товариства з обмеженою порукою «Защита земли» за 1900 рік на річних зборах, що відбулися у Львові 5 (18) квітня 1901 р., згадано «о кончине членов "Защиты"», зокрема, «жены професора И. Олесковой» («Защита земли» // Галичанинъ. 1901. Ч. 76. 7 (20) апрѣля. С. 2).

На початку радянської окупації Західної України працівники новоствореного музею Івана Франка у Львові записали спогади доньки Олеськових Софії Федорчак (*1886 – †1843)[79], яка розповіла про взаємини батьків та свої власні з Франками[80].

Хресні Анни

За спогадами Франкової доньки Анни, якій на час хрещення виповнилося чотири роки, її «хресними батьками були – п-і Валерія Коцовська, дружина гімн[азійного] учителя, п. Кульчицький і відсутній Микола Вороний <…>»[81].

Про свою причетність до хрещення Франкових дітей **Микола Вороний** згадував дещо інакше, ніж Анна: «троє з них мої хрещеники», «<…> хрестили ми їх, всіх разом поставивши в куток <…>»[82]. Насправді, повторю, старші сини Андрій і Тарас були охрещені ще 27 (15) жовтня 1889 р., а Гандзю охрестили 15 (3) листопада 1896 р. разом із братом Петром. Вороний познайомився із Франком щойно на початку липня 1895 р. у Львові[83], тож бути хресним Андрія чи Тараса, охрещених іще 1889 р., аж ніяк не міг.

На відміну від мемуарних згадок, у свідоцтві про хрещення Петра документально стверджено, що Вороний брав участь у його хрещенні, але при цьому не був повноправним хресним, а заступав відсутнього хресного. Та при цьому міг бути водночас хресним Анни, хоча з цим не узгоджується її згадка, наче Вороний був відсутній на її хрещенні. Але якби був відсутній, то не був би й на хрещенні Петра, яке відбувалося того самого дня. А свідоцтво засвідчує, що таки був. Найпевніше, Вороний усе ж брав участь у хрещенні Петра й Анни.

Про **Валерію Коцовську** (у дівоцтві Шнайдер) додам, що вона у віці 22-х з половиною років узяла шлюб з Володимиром Коцовським – 26 січня 1889 р. у львівській греко-католицькій церкві Успіння Богородиці[84]. 10 лютого 1889 р. Франко сповіщав Михайлові Драгоманову новину: «Не знаю, чи писав Вам Коц[овський]. Він оженився з сестрою поетеси Шнайдер. Вчора були у нас обоє з жінкою» [т. 49, с. 195].

Тож пані Валерія хрестила Гандзю, мавши 30 років. Як і Ольга Франко, була активісткою «Клюбу Русинок у Львові» – культурно-освітнього й харитативного жіночого товариства, заснованого 1893 р. 21 квітня 1894 р. відбулися загальні збори «Клюбу», а 8 травня – «перше конституююче засідане виділу» (управи), на якому обрано Гермину Шухевичеву (дружину етнографа й педагога Володимира Шухевича) головою, Валерію Коцовську – бібліотекаркою, а членкинь виділу Евґенію Барвінську (дружину Олександра Барвінського) й Ольгу Франкову – до контрольної комісії[85].

[79] Горак Роман. Йосип Олеськів із Скваряви Нової. – С. 46, 68.

[80] Зберігся машинопис, який опубліковано: Олеськів-Федорчак Софія. Із спогадів // Йосип Олеськів: Життя і діяльність. – С. 69-77; Олеськів-Федорчак Софія. Із спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 622-626.

[81] Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина. – С. 18.

[82] Вороний Микола. Перші зустрічі з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка. – С. 378.

[83] Каневська Лариса. Вороний Микола Кіндратович // Франківська енциклопедія. – Т. 1. – С. 308.

[84] Горак Р. Цілком забутий Володимир Коцовський // Українське літературознавство. – 2008. – Вип. 70. – С. 68.

[85] «Клюб Русинок» // Народна Часопись. Додаток до «Ґазети Львівскої». – 1894. – Ч. 96. – 1 (13) мая. – С. 3.

За словами Петра Франка, батько «симпатизував п. Коцовській»[86]. Анна згадувала в мемуарах:

«<...> моєю симпатією був проф. Коцовський, дружина якого була моєю хресною мамою. Їхній син, Микольцьо, часом заходив до нас, за дозволом батька [В. Коцовського. – *Є. Н.*], бавитися. Батько, сам педагог, виховував свого сина педантно, в "залізних рукавицях". Дома дуже тихенький і слухняний, він у нашім товаристві набирався сміливости і разом з нами уживав повної свободи – міг так само, як ми, галасувати, бігати, підскакувати, голосно сміятися й "доказувати", словом, оживав і ставався справжньою дитиною. Пізніше Микола Коцовський скінчив медицину і, як військовий лікар, загинув геройською смертю в "чотирокутнику смерти"; в надлюдському зусиллі рятуючи стрільців від сипного тифу, заразився сам і помер на полі нерівного бою»[87].

Про приятелювання родин Франків, Олеськових і Коцовських, а також про те, що Микола Коцовський помер молодим «як лікар, рятуючи людей, хворих тифом», споминала й Софія Олеськова-Федорчакова[88].

Згаданий у мемуарах Анни її хресний Кульчицький – це, очевидно, д-р **Олександер (Александер, Лесь) Кульчицький** (Кульчицкий; *1859 – †1938) – економіст, банкір, видавець, громадський діяч, який після закінчення правничого факультету Чернівецького університету працював в адвокатських конторах у Косові та Коломиї, директором Покутської кредитної спілки, яку організував. Він був одним із засновників газети «Діло», ініціював та брав участь у заснуванні в 1890–1900 рр. у Коломиї банку «Покутський союз», осередків та читалень «Просвіти», у спорудженні «Народного Дому», в утворенні повітового Народного комітету Української національно-демократичної партії (УНДП). Видавав у Коломиї в 1903–1905 рр. науково-освітній тижневик «Поступ», де вперше оприлюднив працю «Що таке поступ?» (1903. Ч. 2–26. 10/23.I–27.VI/10.VII; окреме вид.: Коломия: Накладом редакції «Поступу», 1903. 163 с.)[89], яку Франко написав на його замовлення спеціально для першого річника цього часопису[90].

О. Кульчицький листувався з Франком; перший його відомий лист до Франка – від 11 грудня 1893 р. з Коломиї[91]. Франкові відписи були, але нині невідомі. У листі від 9 жовтня 1896 р. з Коломиї, трохи більш ніж за місяць до хрещення Анни й Петра, що відбулося 15 (3) листопада 1896 р., Кульчицький звертався до письменника: «Дорогий Друже!»[92]. А доводом того, що Кульчицький був хресним, є його звертання до Франка в листах із Коломиї 1903 р. «Дорогий Куме»[93]. У ко-

[86] Франко П. Спогади про батька // Спогади про Івана Франка. – С. 656.

[87] Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. – С. 33.

[88] Олеськів-Федорчакова С. Із спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 623, 625.

[89] Погребенник Ф. Видавець праці І. Франка «Що таке поступ?» // Слово і час. – 1994. – № 7. – С. 44-45.

[90] Див. листи Кульчицького до Франка від 3 січня 1903 р. (ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – С. 515-516), 9 січня 1903 р. (Од. зб. 1621. – С. 135-138) і 18 січня 1903 р. (Од. зб. 1621. – С. 309, 310).

[91] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1609. – С. 247.

[92] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1613. – С. 665.

[93] Від 9 і 18 січня 1903 р. (ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1621. – С. 135; 309, 310), 20 лютого і 14 березня 1903 р. (Од. зб. 1621. – С. 307, 313), 4 квітня 1903 р. (Од. зб. 1696). Недатованого листа, в якому йдеться про незабарну подорож до Полтави на відкриття пам'ятника Іванові Котляревському (Од. зб. 1631. – С. 521), що відбулося 30 серпня (12 вересня) 1903 р., написано орієнтовно в серпні (н. ст.) 1903 р. Листи 1903–1904 рр. написані на бланку «Видавництво тижневика "Поступ" в Коломиї (Народний Дім)».

ломийському листі від 3 січня 1903 р. Кульчицький звертався «Високоповажаний Добродію і Куме» та передавав вітання: «Поздоровляю Високоповажану Добродійку і діточки»[94], – але ні в цьому, ні в інших листах не згадував окремо похресницю Анну (Гандзю). У листі від 23 січня 1904 р. з Коломиї звертався до Франка не лише «Високоповажаний та Дорогий Куме», а вже й на «Ти»[95].

На ще одну особу з числа хресних кидає жмут світла спогад Антоніни Трегубової: «Новицький Ізмаїл Орестович хрестив у сестри навіть двох дітей»[96]. Ідеться про **Ізмаїла Орестовича Новицького** (*1854–†1918) – українського громадського і культурно-освітнього діяча в Києві, члена «Старої Громади»[97]. Проте невідомо, кого він хрестив і чи брав безпосередню участь у хрестинах, а чи, ймовірніше, його хтось заступав.

Польські гості-літератори на хрестинах Петра й Анни

У цитованому вище листі до Петра Франка від 13 квітня 1940 р. Валерія Коцовська згадувала про його хрестини:

«з пань крім мене була іно Н. Кобринська. <…> З чужих мужчин, а тоді уже товаришів по праці [І. Франка. – *Є. Н.*], були директор "Kurjera" Henryk Rewakowycz, Jan Kasprowycz, Stanisław Przybyszewski – мешкав в тім самім домі і не раз заходив до на Б[атька] на спокійну і дружну розмову, яку ще в тім часі з "ними" вести можна було. При оживленій розмові мило переминуло пару годин, пили много вина за здоров'я "нових католиків", і все пішло по традиції»[98].

Присутність на других хрестинах Франкових товаришів з газети «Kurjer Lwowski», де він тоді працював, – редактора **Генрика Реваковича** та співробітника **Яна Каспровича** – не викликає сумнівів. Однак письменник-декадент **Станіслав Пшибишевський**, оскільки відомо, відвідав поета-модерніста Яна Каспровича у Львові трьома роками пізніше – 1899 р., а оселився на деякий час у галицькій столиці з весни 1900-го, коли Франко після скандалу зі статтею про Міцкевича «Ein Dichter des Verrathes» (1897) уже змушений був припинити активні товариські взаємини з польськими літераторами та вченими. Ба більше, в опублікованій у «Літературно-Науковому Вістнику» 1900 р. (Т. 9. Кн. 1) рецензії на появу книжечки Пшибишевського «Із циклу Віґілій» у перекладі Антона Крушельницького, якою той започаткував свою серію «Живі Струни» (Львів, 1899), Франко заперечував саму

[94] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – С. 515-516.

[95] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1621. – С. 311.

[96] Трегубова Антоніна. Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка. – С. 225.

[97] Про нього див.: Усенко І. Б. Новицький Ізмаїл Орестович // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2021. – Т. 23. – С. 617. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=73283. Дата звернення: 26.08.2021.

За спогадами Володимира Самійленка, записаними Олександром Тулубом, зокрема в Ізмаїла Новицького, скарбника «Старої Громади», збиралося по черзі по суботах київське студентське товариство «культурників» «Хрестоматія» (1880-ті роки). Гурток працював над укладанням українських підручників, зокрема впорядкував читанку «Веселка», яку Франко видав у Львові коштом «Старої Громади» 1887 р. (Тулуб Олександер. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – Київ, 1929. – Книга третя. – С. 300-302).

[98] Коцовська Валерія. Лист до Петра Франка 13.IV.1940 р. – С. 628.

доцільність перекладу цього декадентського твору, про який відгукнувся дуже неприхильно, навіть зневажливо:

«<...> прочитавши отсю книжечку, я не можу помістити в своїй голові, пощо і для кого перекладено її на нашу мову? <...> є тут хвостики якихсь філософічних думок, широких узагальнень, але <...> таких, що <...> можуть уважатися хіба виплодом високоталановитого і інтелігентного, але наскрізь божевільного чоловіка. Божевілля, тяжка духова хвороба – се виразні признаки сього писання, <...> не можу зрозуміти, пощо і для кого запотребилося д. Крушельницькому збагачувати нашу літературу перекладом сього твору» [т. 32, с. 32–33].

З огляду на такі фактографічні та ціннісні неузгодження відомість Коцовської про приязне спілкування Франка з Пшибишевським потребує перевірки за іншими джерелами. Правдоподібно, вони могли приязно спілкуватися 1896 р., але треба підтвердити принаймні, що цього року Пшибишевський мешкав у Львові.

Також незрозуміло зі спогаду Коцовської, чому на хрестинах пили за здоров'я «нових католиків», якщо діти були охрещені за православним обрядом, а не греко-католицьким. Можливо, тому, що поняття «кафолична церква» (грец. καθολικὴ Ἐκκλησία) – у сенсі просторової, часової та якісної універсальности Церкви Христової – стосується також Православної церкви. Коцовська не згадала про присутність на хрещенні Франкових дітей свого чоловіка Володимира Коцовського, не згадала про нього й Анна Франко-Ключко – мабуть, тому, що той не був хресним, хоча, найпевніше, він разом із дружиною також був присутній на самому обряді та на хрестинах.

На якому з помешкань, що їх винаймали у Львові Франки, відбулося хрещення Петра й Гандзі 15 (3) листопада 1896 р. – на Кастелівці, 11 чи на Крижовій, 12? Анна не вказала точної адреси, але запевнювала, що «докладно» пам'ятає, як батьки з дітьми «перенеслися до нового мешкання при вул. Крижовій, потім Потоцького, ч. 12»[99]; відтак описувала своє і братів «щасливе дитинство» «в мешканні при вул. Крижовій (потім названій – Потоцького)»[100]. Микола Вороний згадував про друге хрещення Франкових дітей у «помешканні на Крижовій вулиці»[101]. А тимчасом, за дослідженням Романа Горака, від пізньої осени (десь від кінця листопада) 1895 р. до грудня 1897 р. родина Франків винаймала помешкання у будинку в дільниці Кастелівці, за № 11 (тепер вул. Генерала Чупринки, 11), звідки напередодні нового 1898 року переселилася в наріжну кам'яницю на вул. Крижовій, 12 (тепер вул. Генерала Чупринки, 14)[102]. Певно, ці дати окреслено за Франковими листами, де зазначено, зокрема, такі адреси його львівських помешкань: «ул. Глибока, 7» (до М. Драгоманова від 25 січня 1895 р. [т. 50, с. 18]), «Кастелівка, ч. 11» (до А. Кримського від 17 листопада 1895 р. [т. 50, с. 60]), «ul. Kastelówka, N 11» (до Я. Бодуена де Куртене від 5 вересня 1896 р. [т. 50, с. 80]), «Кржижова вул., 12» (до К. Білиловського від 28 грудня 1897 р. [т. 50, с. 97]). Звідси виходить, наче друге хрещення відбулося ще в помешканні на Кастелівці, 11.

[99] Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина. – С. 10.
[100] Там само. – С. 12.
[101] Вороний Микола. Перші зустрічі з Іваном Франком. – С. 378.
[102] Див. розділ «Кастелівка, 11»: Горак Роман. Львів – місто Івана Франка. – С. 208-223; також с. 206-207.

А проте поштові картки до Франка, на яких зазначено адреси, дають змогу уточнити дату переселення його родини з Кастелівки, 11 на Крижову, 12. На кореспонденційній карті Василя Лукича (Володимира Левицького) від 30 жовтня 1896 р. зі Станиславова, на якій є поштові штемпелі: станиславівський «30/10 96» і львівський «31/10 96», – написано адресу: «Кастелівка, ул. Крижова 12»[103]. Така сама адреса («Кастелівка, вул. Крижова ч. 12») – і на кореспонденційній карті Миколи Гладуна, вчителя зі села Юсептич (тепер Йосиповичі Стрийського району), на якій пошта в сусідньому селі Комарові поставила штемпель з датою «5/11 96», а пошта у Львові – з датою «6/11 96» (сам лист датовано «5/X. 1896»)[104]. Ці поштові картки засвідчують, що вже в жовтні 1896 р. родина Франків мешкала в будинку на вул. Крижовій, 12. Там, на новому помешканні, й відбулося хрещення Петра й Анни 15 (3) листопада 1896 р. Цю адресу й зазначено у свідоцтві про хрещення Петра: «число дома и улица[:] улица Крижова ч. XII»[105].

Будинок за адресою Кастелівка, 11 був розміщений, фактично, на тій самій вул. Крижовій, тільки на її іншому, непарному боці (на карті Львова 1909 року це одна й та сама вул. Крижова[106]). Власне, ця вулиця становила північно-західну межу житлової дільниці Кастелівки. 1910 року частину вул. Крижової, прилеглої до вул. Леона Сапєги (теперішньої вул. Степана Бандери), перейменовано на вул. Анджея Потоцького. Тепер це вул. Генерала Чупринки.

Впадає в око, що за спогадом львівського художника Романа Миколайовича Турина (*1900–†1979), як переповідала Лариса Крушельницька, її «Дідуньо» (письменник, педагог і громадсько-культурний діяч Антін Крушельницький)

«підтримав свого часу польського письменника-декадента Ст. Пшибишевського, який жив у Львові десь у районі теперішньої вулиці ген. Чупринки. <…> “геній смерті” бідував, буквально гинув знаркотизований, тяжко хворий. Біля Пелчинського ставу (навпроти нинішнього Парку ім. Б. Хмельницького) на Пшибишевського напали бандити і забрали всі гроші (правда, дехто сумнівався у достовірності цієї оповіді: незважаючи на “сатанинську” працездатність, письменникові завжди бракувало грошей, і він міг просто вигадати “грабіжників”).

Крушельницькі жаліли його, Бабуня [Марія Крушельницька, Антонова дружина. – *Є. Н.*] по черзі з дружиною Івана Труша [Аріадною, донькою М. Драгоманова; познайомилися 1900 р., одружилися в січні 1904-го. – *Є. Н.*] – носили йому їсти...»[107].

На жаль, у цій згадці не зазначено року, коли Пшибишевський «жив у Львові десь у районі теперішньої вулиці ген. Чупринки», тобто там, де від кінця листопада 1895 р. до жовтня 1902 р. мешкали Франки[108]. Що стосується Антона й Марії Крушельницьких, то він жив у Львові, коли навчався на філософському факультеті

[103] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1632. – С. 29-30.

[104] ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1629. – С. 91-92.

[105] «Свѣдѣтельство о крещеніи. Отъ гр[еческо] православного приходского чина св. Троицкой церкви»: Тихолоз Наталя. Петро Франко: Формула долі. – С. 21.

[106] Plan Lwowa z infornacyjnym przewodnikiem po mieście. Lwów: Nakładem księgarni polskiej Bernarda Połonieckiego, 1909. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maps.mapywig.org/m/m_documents/PL/PLAN_LWOWA_1909_wbc_sygn.A_I_098.pdf. Дата звернення: 11.09.2021.

[107] Крушельницька Л. Рубали ліс… (Спогади галичанки). – Львів, 2001. – С. 35.

[108] Горак Роман. Львів – місто Івана Франка. – С. 206-209, 211; Горак Роман. Дім на Софіївці: Путівник по музею. – Харків, 2010. – С. 72-74.

Львівського університету (закінчив улітку 1901 р.), тож, найпевніше, спілкувався із Пшибишевським, коли той завітав до Львова 1899 р., бо саме тоді Антін видав у своєму перекладі його книжечку «Із циклу Вігілій», а драматична артистка Марія (на той час іще Слободівна чи Слобода, за дівочим прізвищем) гастролювала у Львові з театром «Руської Бесіди» в червні – липні 1901 р. Натоді Антін і Марія ще тільки зустрічалися. Після одруження 10 жовтня 1901 р. в місті Ярославі (тепер адміністративний центр Ярославського повіту Підкарпатського воєводства, Польща) Крушельницькі до серпня (Антін) і жовтня (Марія) 1927 р. не жили у Львові. А Пшибишевський 1917 р. керував літературною частиною львівського видавництва «Lektor», відтак 1921 р. врочисто обходив у Львові 30-тирічний ювілей своєї творчости. Щойно наприкінці жовтня 1927 р. Марія з Коломиї переїхала до чоловіка на винаймане помешкання у містечку Винниках під Львовом, де той перебував від серпня 1927 р., а Пшибишевський ще в лютому 1927 р., недужий, через брак коштів повернувся з Варшави на рідні Куяви, де й небавом помер 23 листопада 1927 р. в селі Яронтах (тепер Куявсько-Поморського воєводства). З наявних відомостей не видно, коли Марія могла підгодовувати важкохворого Пшибишевського. Тож питання хронології його перебування у Львові та контактів із Франком, Антоном і Марією Крушельницькими, а також Іваном і Аріадною Трушами залишається відкритим.

***

За спогадами Валерії Коцовської, зацитованими вище, Франко охрестив дітей тому, що в школі вимагали від них метрики. А за спогадами Миколи Вороного, дітей «вихрестили на православних: "щоб уніатські попи їх не чіпали", – мовляв Франко»[109]. Фактично, це означало батькову спробу взагалі вилучити дітей з-під церковної опіки. Щодо Анни, на щастя, це не вдалося, – завдяки шкільному вихованню вона стала віруючою, притому греко-католичкою. У спогадах, написаних 1935 р. й доповнених 1956-го, Анна так пояснювала мотиви того, чому її та братів довго не хрестили, а згодом усе-таки охрестили:

«У тому часі було прийнятим, а може і обов'язуючим, що члени соціялістичної партії стали жити з жінками без шлюбу (посол Вітик[110]), виховувати дітей нехрищеними. Оце й нас – мене й Петра не хрищено до 4-го року. Що нас рішився тато охристити, це, можливо, була реакція на соціялізм [зі змісту спогаду виходить: негативна. – Є. Н.], але, певно, вплинули й наполягання мами, що була глибоко релігійною і нехрищення дітей переносила боляче»[111].

Франко охрестив дітей не з релігійних переконань, а з прагматичних, не заради того, щоб їх виховувати й ростити у християнській вірі, а формально, з конечної потреби узаконити їхнє життя в тогочасному клерикальному суспільстві, де народження, хрещення, шлюб і смерть мали бути оформлені церков-

[109] Вороний М. Перші зустрічі з Іваном Франком. – С. 378.

[110] Вітик, Семен Гнатович (*1876–†1937) – громадсько-політичний і профспілковий діяч на Дрогобиччині. Франків однопартієць (секретар) у РУРП, засновник УСДП (1899), посол до австрійського парламенту (1907–1911). 1925 року переїхав у Радянську Україну, став членом КП(б)У. 1933 року ув'язнений у «справі УВО». Страчений у м. Верхньоуральську (тепер Сєвєроуральськ Свердловської обл., РФ).

[111] Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина. – С. 18.

ними документами. Цих вимог Франко й дотримувався що у власному шлюбі, що у хрещенні дітей. Назагал у родинному житті Франки не заохочували християнської традиції опіки й релігійно-морального наставництва хресних над похресниками та похресницею. До того ж для близького спілкування з хресними не було можливостей, адже більшість із них жили поза Львовом (Наталія Кобринська, Яків Невестюк), а то й навіть за кордоном, у Російській імперії (Сергій Деґен, Наталія Арабажин з Деґенів, Богдан Кістяківський, Марія Хоружинська, Микола Вороний, Ізмаїл Новицький). Суто кумівських взаємин із кумами Франко не підтримував. Тому Анна, та й, мабуть, інші діти, достеменно навіть не знали, хто був їхніми хресними батьками, хто кого заступав під час обряду хрещення.

Та й більшість хресних Франкових дітей були досить вільнодумними. У листі Йосифи Олеськової, майбутньої хресної Петра, дарма, що приймачки й вихованки греко-католицького священника Йосифа Варапучинського, до Ольги Франко від 1 грудня 1891 р. в обговоренні матеріалів і проблематики задуманого жіночого часопису впадають в око роздуми про те, коли можна буде в «питані релігійному» «підпустити духа вольного»:

«У нас є ще зовсім не на часі чіпати питаня релігійного. Та цур єму, най воно собі плісніє. Нас, жінок, воно не має нічого обходити, наколи так безпосередньо не перешкоджає нам в нашім умисловім розвою. А наколи б навіть і стало спиняти троха, я єго рухати не буду, бо, числячись хотя й би лише з матеріальними обставинами, неможливо було б. Згодом-перегодом, коли вироблю собі renomę, як то кажуть, коли зачнуть вірити в слова нашої газеткі, тогди можна іноді і підпустити духа вольного»[112].

Мало того, з чотирьох дітей Йосифа та Йосифи Олеськових двоє наймолодших – Марія (*1889) і Володимир (*1890), за відомостями Романа Горака, «росли нехрещеними»; їх охрестили у Львові щойно в липні 1901 р., коли вже матері не було в живих[113] (померла 1899 р.)[114]. Міністр освіти і віросповідань Австрійської імперії призначив Йосифа Олеськова від вересня 1901 р. директором учительської семінарії в Сокалі[115], тож, імовірно, саме для цього призначення й відбулося запізніле хрещення наймолодших дітей.

Отже, **підсумуймо з'ясовані відомості**.

Усіх чотирьох дітей Івана й Ольги Франків охрестив священник православної Свято-Троїцької церкви у Львові, підпорядкованої Буковинській православній митрополії (з правами автокефалії), буковинський українець Євгеній Воробкевич (чернече ім'я, прийняте 1896 р. при висвяченні на ієромонаха, – Емануїл): Андрія і Тараса – 27 (15) жовтня 1889 р., Петра й Анну – 15 (3) листопада 1896 р. (двох перших, здогадно, в помешканні на вул. Зиблікевича, двох других – на винайманому помешканні на вул. Крижовій, 12). Емануїл-Євгеній Воробкевич – син українського письменника й композитора, православного

[112] Олеськів Йосифа. Листи до Ольги Франко. – С. 394.

[113] Горак Роман. Йосип Олеськів із Скваряви Нової. – С. 49-50. Через описки чи одруки й недбалу коректуру роки народження дітей (Марії – 1899, Володимира – 1900), а також рік їх хрещення (1900) вказано помилково (Там само. – С. 49). Виправляю за контекстом.

[114] Там само. – С. 64-65; Олеськів-Федорчак Софія. Із спогадів // Там само. – С. 77.

[115] Горак Роман. Йосип Олеськів із Скваряви Нової. – С. 65.

священника Сидора Воробкевича; катехит, історик православної церкви на Буковині, в Угорській Русі та в Галичині, статистик, дослідник церковної музики та літератури.

Хресними Андрія були Ян Каспрович і Наталія Кобринська, Сергій Деґен і старша сестра Ольги Марія Хоружинська. Хресним Тараса – Богдан Кістяківський. Наталія Деґен могла заступати хресну Андрія Марію Хоружинську, відсутню на обряді, і / або бути хресною Тараса. При хрещенні Петра Микола Вороний заступав відсутнього хресного Якова Невестюка. Хресною Петра була Йосифа Олеськів (Олеськова). Хресними Анни стали Олександер Кульчицький і Валерія Коцовська, під питанням – Микола Вороний. Невідомо, яких двох дітей хрестив і чи брав безпосередню участь у хрестинах киянин Ізмаїл Новицький (а чи радше його хтось заступав). На хрестинах Петра й Анни серед гостей були Наталія Кобринська, Йосиф Олеськів, Ян Каспрович, Генрик Ревакович, а може, і Станіслав Пшибишевський.

Через брак документів, вірогідних спогадів і родинних переказів, а за радянських часів – через цензуру, дослідження про виконавців та учасників хрещення дітей Івана та Ольги Франків почалося фактично лише минулого десятиріччя і потребує дальших пошуків джерел та їх осмислення.

Євген Нахлік.

Хрещення дітей Івана та Ольги Франків: виконавці та учасники обряду.

У розвідці на основі свідоцтв, спогадів і листів докладно з'ясовано виконавців та учасників хрещень дітей Івана та Ольги Франків – Андрія (*1887–†1913) і Тараса (*1889–†1971), що відбулося 27 (15) жовтня 1889 р., і Петра (*1890–†1941) й Анни (*1892–†1988), що відбулося 15 (3) листопада 1896 р. Усіх чотирьох дітей охрестив священник православної Свято-Троїцької церкви у Львові, підпорядкованої Буковинській православній митрополії (з правами автокефалії), буковинський українець Євгеній Воробкевич (*1863–†1908; чернече ім'я, прийняте 1896 р. при висвяченні на ієромонаха, – Емануїл) – катехит, історик православної церкви на Буковині, в Угорській Русі та в Галичині, статистик, дослідник церковної музики та літератури, син українського письменника й композитора, православного священника Сидора Воробкевича.

З'ясовано також особи більшости хресних батьків. Хресними Андрія були галичани – польський письменник Ян Каспрович і українська письменниця Наталія Кобринська, наддніпрянці – київський учитель, російський та український літератор Сергій Деґен і старша сестра Ольги харків'янка Марія Хоружинська. Хресним Тараса – студент Київського університету Богдан Кістяківський. Київська гімназистка Наталія Деґен могла заступати хресну Андрія Марію Хоружинську, відсутню на обряді, і / або бути хресною Тараса. При хрещенні Петра український наддніпрянський письменник, студент Львівського університету Микола Вороний заступав відсутнього хресного галичанина Якова Невестюка. Хресною Петра була львів'янка Йосифа Олеськів (Олеськова). Хресними Анни стали Олександер Кульчицький з Коломиї, львів'янка Валерія Коцовська, під питанням – Микола Вороний. Невідомо, яких двох дітей хрестив і чи брав безпосередню участь у хрестинах киянин Ізмаїл Новицький (а чи радше його хтось заступав). На хрестинах Петра й Анни серед гостей були Наталія Кобринська, Йосиф Олеськів, польські літератори Ян Каспрович, Генрик Ревакович, а може, і Станіслав Пшибишевський.

Yevhen Nakhlik.

Baptism of Ivan and Olha Franko's children: performers and participants of the ceremony.

Based on testimonies, memoirs, and letters, the research details the performers and participants in the baptisms of the children of Ukrainian writer, humanitarian scholar, social, cultural, and political activist Ivan Franko (1856-1916) and his wife Olha – Andriy (1887-1913) and Taras (1889-1971), which took place on October 27 (15), 1889, and Petro (1890-1941) and Anna (1892-1988), which took place on November 15 (3), 1896. All four children were baptized by the priest of the Orthodox Holy Trinity Church in Lviv, subordinate to the Bukovyna Orthodox Metropolis (with the rights of autocephaly), a Ukrainian from Bukovyna, Yevheniy Vorobkevych (monastic name, adopted in 1896 when he was ordained a hieromonk, was Emanuil). Emanuil-Yevheniy Vorobkevych (1863-1908) was a catechist, historian of the Orthodox Church in Bukovyna, Hungarian Rus, and Galicia, statistician, researcher of church music and literature, and son of the Ukrainian writer and composer, Orthodox priest Sydor Vorobkevych.

The identities of most of the godparents have also been established. Andrii's godparents were Galician Polish writer Jan Kasprowicz and Ukrainian writer Natalia Kobrynska, and Naddniprians Kyiv teacher, Russian and Ukrainian writer Serhii Degen and Olha's older sister Maria Khoruzhynska from Kharkiv. Taras's godfather was a student at Kyiv University, Bohdan Kistiakivskyi. Natalia Degen, a Kyiv gymnasium student, could have substituted for Andriy's godmother Maria Khoruzhynska, who was absent from the ceremony, and/or been Taras's godmother. At Peter's baptism, Ukrainian writer Mykola Voronyi, a student at Lviv University, stood in for the absent Galician godfather Yakiv Nevestiuk. Peter's godmother was Yosyfa Oleskiv (Oleskova) from Lviv. Anna's godparents are Oleksander Kulchytskyi from Kolomyia, Valeria Kotsovska from Lviv, and Mykola Voronyi is in doubt. It is not known which two children were baptized and whether Kyivan Izmail Novytskyi was directly involved in the baptisms (or whether someone else was standing in for him). Among the guests at Petro and Anna's christening were Natalia Kobrynska, Yosyf Oleskiv, Polish writers Jan Kasprowicz and Henryk Rewakowicz, and perhaps Stanisław Przybyszewski.

The choice of godparents in 1889 is very significant for the ideologue Franko – he thus positioned himself as a Ukrainian unifier and internationalist, as well as a supra-confessional believer. The godparents from Naddnipriansh chyna and Galicia symbolized the unity of Ukraine; Kasprowicz, a Pole, who, like Franko, worked for the "Kurjer Lwowski" newspaper (in 1889-1900), a member of the socialist movement (like Degens and Kistiakivskyi), symbolized internationalism and the unity of Ukrainian and Polish socialists, and representatives of different Christian denominations – Orthodox (the Kyivan godparents and the Kharkiv woman), Greek Catholic (Kobrynska), and Roman Catholic (Kasprowicz) – confessional tolerance and interfaith Christian unity.

Franko baptized his children not out of religious convictions but out of pragmatic ones, not to raise them in the Christian faith but formally, out of the ultimate need to legitimize their lives in the clerical society of the time, where birth, baptism, marriage, and death had to be formalized by church documents. Franko adhered to these requirements in his own marriage and in the baptism of his children. In general, in their family life, the Franks did not support the Christian tradition of godparents' care and religious and moral guidance of their godchildren.

УДК 821.161.2.09(092)Фра:910.4(477.83)

Богдан ЛАЗОРАК

«ЯК ЛЮБИТЕЛЬ ПРИРОДИ, ЩО МАВ НАГОДУ РІЗНИМИ ЧАСАМИ БУВАТИ В РІЗНИХ ОКОЛИЦЯХ НАШОГО КРАЮ, Я СКРІЗЬ ЛЮБИВ ПРИДИВЛЯТИСЯ НЕ ТІЛЬКО ДО ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ, АЛЕ ТАКОЖ ДО ЯВИЩ ОЖИВЛЕНОЇ Й НЕОЖИВЛЕНОЇ ПРИРОДИ…»: ОПИСИ МАНДРІВОК ДРОГОБИЧЧИНОЮ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА (1869 – 1912 РР.)

Мандрівний хист, рідкісні рукописні нотатки та тексти відчитів[1], а також численні класичні літературні, наукові і публіцистичні твори нашого національного генія Івана Франка вражають за змістом та кількістю описів мандрівок Дрогобиччиною, здійснених ним впродовж усього його життя. Антологія цих описів мандрівок Дрогобиччиною різних жанрів досі не видана, оскільки потрібно ще вивчити багато покрайніх записів письменника на десятках стародруків та рукописних церковних джерелах, які він залишав під час своїх дослідницьких відвідин давніх парафій (Добрівлян, Волощі, Снятинки, Урожа, Підбужа, Ступниці тощо), аналізуючи на місцях їхні парафіяльні архіви. Врешті листування І. Франка, які містять чимало відомостей про його мандрівки Дрогобиччиною разом із спогадами його колег про перебування письменника на цих теренах, також потребують не тільки нового переосмислення, але й історико-географічного коментування. Разом із спогадами про письменника, а також чималими родинними архівами, які ще не вивчені в музейних, архівних та приватних колекціях в історії мандрівок Івана Франка Дрогобиччиною, чекають ще нові відкриття дослідників.

Про улюблене слово-германізм «вандрівка» у творчій спадщині Івана Франка і його адаптацію в моду читацтва і мандрівництва

Іван Франко дуже часто позначав свої мандрівки[2] милозвучним словом «вандрівка», а мандрівників – відповідно «вандрівниками», які були характерними для

[1] Лазорак Б. Наукові читання доктора Івана Франка з проблем античності та медієвістики (Самбір, 1903 р.) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вип. 32. Історія. – Дрогобич, 2013. – С. 138-150.

[2] В тлумачному словнику української мови та культури, в 11-ти томах, підготовленим Інститутом Мовознавства ім. О. О. Потебні слово «мандрівка» і «подорож» ототожнюються і однаково трактуються, як переміщення за допомогою транспорту або пішки, за межі постійного місцеперебування. Слово «мандрівка» також вживається задля позначення пересування далеко за межі постійного місцеперебування.

розмовної мови Бойківщини ще з XVIII ст. і остаточно закріпилися в місцевому говорі (діалекті) у XIX ст.[3] Невипадково І. Франко часто, поза офіційними виданнями, які друкувалися «галицько-руським язичієм», починаючи від 1876 р., все більше писав «фонетикою і народним язиком»[4], тобто вживаючи ті слова, які вживалися в говорі жителів Галичини, з метою якнайкращої передачі «…образу нашої суспільності в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях»[5]. Франко глибоко знав і вміло використовував багатство рідної мови, а деякі з його віршів так наближені до народних пісень, що читачеві видається, що вони створені за їхніми мотивами[6]. Слово «вандрівка» у спадщині Франка мало великий вплив на читача, адже, будучи підкріпленим реальним матеріалом з етнографії, воно безпосередньо впливало на створення поетичних образів, врешті заохочувало читача до власних мандрівок.

В спеціальній академічній літературі[7] нам вдалося простежити походження слова «вандрівка», яке спочатку видавалося нам за полонізм, оскільки воно зустрічається і в рукописних польськомовних джерелах та врешті польській розмовній мові XIX – початку XX ст. Наприклад, для позначення великого переселення народів у польській мові здавна використовується слово «wędrówka narodów», а слова «wędrówka, i, ż», «wędrować», «wędrowiec», «wędrowny» з польської на українську перекладається відповідно, як «мандрівка, мандри», «мандрувати», «мандрівник» та «мандрівний»[8]. Зрідка це слово в польській мові означало міграцію або мігрантів. Ще рідше у контексті синонімів «wycieczka» чи «kampania» (українською – «похід»). В польській традиції це слово характерне для означення переважно піших мандрівок чи мандрівок по горах, як от у випадку біблійного опису етапів мандрівки ізраїльтян пустелею у «Второзаконні» 5-ї частини П'ятикнижжя Мойсея та Старого Заповіту, виданих польською мовою: «Etapy wędrówki Izraelitów po pustkowiu (1:49)». Зазначимо, що в науково-технічному німецько-польському словнику 1987 р. під ред. М. Соколовської (та ін.) також згадується подібне слово «wanderfeld, n, el», що польською мовою «pole wędrujące», що в українській мові означає «мандрівне поле»[9]. Інше слово «Wander, n» з німецької на польську позначає міграцію[10]. Проте найбільш вдалим у контексті XIX ст. з німецької на польську слово «Wanderung» означало «wędrówka», тобто мандрівка[11]. В словнику бойківського говору, до видання котрого великі зусилля додала онука Франка – Зиновія Тара-

[3] Див., наприклад: Словник бойківських говірок: [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Ч. 1: А-Н . – Київ, 1984. – С. 82-83.

[4] Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія / науковий редактор Євген Нахлік. – Львів, 2021. – С. 82.

[5] Франко І. [Передмова до видання: Іван Франко. Добрий заробок і інші оповідання. Львів, 1902] // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах + додаткові томи (далі – вказуватимемо лише номер тому і сторінку). – Т. 33. – Київ, 1982. – С. 400.

[6] Полюга Л. Слово у поетичному тексті Івана Франка. – Київ, 1977. – С. 89.

[7] Див. передовсім у: Українська лексикографія XIII – XX ст.: Бібліографічний покажчик / Т. Ю. Кульчицька; НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів, 1999. – 359 с.

[8] Українсько-польський, польсько-український словник / Укладач: М. Юрковський, В. Назарук. – Київ, 2003. – С. 857.

[9] Słownik naukowo-techniczny niemiecko-polski / Małgorzata Sokołowska, Anna Bender, Krzysztof Żak (red.). – Warszawa, 1987. – S. 545.

[10] Ibidem. – S. 546.

[11] Ibidem.

сівна Франко, також вказується на те, що слово «вандри» означало в бойків переважно зневажливу чи скоріше саркастичну форму означення «тиняння, вештання, швендяння». Також у «бойківському словнику» зазначається, що слово «вандри» було найбільш поширеним в цьому сенсі в словацьких і польських говорах, і було польським германізмом від слова «wander»[12].

Як виявилося, польське слово «wędrówka» і українське «вандрівка» є германізмами[13] і однаково запозичені як в польській, так і в українській мовах з давньої німецької традиції. Слово «вандрівка» було популярним германізмом в народному говорі Бойківщини, присутність якого у розмовному мовленні пояснюється етнічними контактами галичан та «адміністративною» освітою населення, що пізнавало нові економічні та політичні відносини імперії Ґабсбурґів. Серед широкого спектру бойківських діалектизмів у текстах Франка переважають власне лексичні й семантичні, при цьому етнографізми, якщо й трапляються, то є стандартними для усього карпатського регіону[14]. Мобільність слова «вандрівка» пояснюється тим, що воно запозичене з іншої мови та діалекту, а його основа має форму, яка є незвичною для конкретної національної мови українців Галичини, а відтак зберігає певні риси мови-джерела. Саме тому серед широкого спектру адаптованих до української вимови іншомовних лексем найбільше представництво в арґотичному репертуарі мають германізми[15].

Аналіз словникової бази даних розкриває цікаву етимологію (походження) та історію семантики (значень) слів «вандрівка», «вандрівник», «вандрівний» тощо в українській мові. Наприклад, в етимологічному словнику української мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України згадано декілька слів суміжних за значенням та практиками вживання із врахуванням фонетичних та словотвірних законів: «ва́ндри, вандрі́ве́ць (тотожне – мандрівець), вандрівка (тотожне – мандрівка), вандрі́вни́й, вандрівник і вандровкаш (тотожні – мандрівник), вандрувати, ваньгровати, ведрова́ти, мандрі́ве́ць, а також перелічено слова мандрівка, мандрі́вни́й, мандрі́вни́к, мандрівництво, мандрівницький, мандрівни́чий мандрівський, мандрованый, мандро́вний, мандроха («подорожній»), мандрування, мандрувати, мандрьо́ха»[16]. При цьому автори словника чітко ствердили, що слово запозичене з німецької мови від слова «wandern» – бродити, блукати або мандрувати, як і слово «wandeln» – блукати, прогулюватися[17]. Це слово споріднене з нідерландським – «wanderen», давньофризьким – «wondria», давньоанглійським – «wandrian», англійським – «wander», датським – «vandre», щвецьким – «vandra» та давньоанглійським – «wendan», що означало – обертатися, обходити. У верхньо-

[12] Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич... – С. 82.

[13] Германі́зм (від латинського «germanus» – германський) – слово, його окреме значення, вислів тощо, запозичені з німецької мови (чи інших германських мов) або перекладені чи утворені за її зразком. Лопушанський В., Пиц Т. Німецькомовні лексичні запозичення в говорах Західної України: Навч. посібник для студ. III – V курсів факультету романо-германської філології. – Дрогобич, 2000. – 68 с.; Ґерманізми // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / голова ред. А. Волков. – Чернівці, 2001. – С. 134-135.

[14] Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). – Львів, 2006. – С. 91-92.

[15] Там само. – С. 205.

[16] Етимологічний словник української мови. В 7-ми т. – Т. 1: А-Г / Ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід та ін. – Київ, 1982. – С. 328.

[17] Там само. – Т. 3: Кора-М. – Київ, 1989. – С. 380.

лужицькій мові слово «wandrak» означав – «блукач», а в нижньолужицькій писалося, як «wandrowanje». Цей германізм зустрічається і в інших мовах: в словацькій мові – «wandry» і в білоруській – «вандраванне»[18]. На думку філологів, українські форми цього германізму з початковим «м» виникли, очевидно, внаслідок регресивної дисиміляції у дієслівній основі «вандрувати»[19].

В сучасній українській словниковій базі згідно з німецько-українським та українсько-німецьким словником 1997 р. слово «wandern, vi (s)» має два основні значення: 1) подорожувати (пішки): мандрувати, бродити; займатися туризмом; 2) блукати, переміщатися[20]. Початково німецьке слово позначало в основному піші мандри, однак з появою різних видів нового транспорту це слово ототожнювалося для позначення кінного (верхи), гужового, водного, залізничного, автомобільного та повітряного видів транспортів (у 1941 р. «Wanderung» – мандрівка)[21]. Усі ці значення вповні відповідають значенням закладеним у випадках вживання цього слова в творчій спадщині Івана Франка.

Цікаво, що слово «вандрівка» було запозичене також і в чеську мову. Так, у чесько-німецькому словнику Йозефа Юнгманна 1839 р. чеське слово подібне до польського і пишеться «wandrowka» або «wandrůwka» із зазначенням прикладу взятого із чеської приповідки «zachtělo se mu wandrůwky»[22], тобто «захотілося йому вандрівки». При цьому слово «wandrownj», тобто «вандрівний», філолог віднайшов також в старому угорському акті 1446 р.[23] При цьому в українській традиції «вандрівний» дослідник розтлумачив по відношенню до українських зразків, як «вандрівний чоловік» або «вандрівний товариш».

В українській мові вже в часи Франка слово-германізм «вандрівка» було введено в словникову базу. Так, серед українських слів «малоруско-німецкого словника» авторства українського лексикографа і фольклориста Євгена Желехівського 1886 р. опубліковано перелік слів, які одночасно належали і до полонізмів і до германізмів: «Вандри (полонізм) – німецькою – «wandern, reisen», українською – мандрівка / «вандрівний» – «wander-, reisend» / «вандрівник, вандрівець, -вця» – «wanderer» / «вандрувати» – «wandern, reisen»[24].

Скоріш за все І. Франко почав застосовувати слово «вандрівка» з огляду на підхід М. Драгоманова[25], який головними орієнтирами у виробленні термінології ставив практичність і зрозумілість для народу. Скажімо, галичанам він радив рівнятися на відносно зрозумілі «мову староруську або народні наріччя великоруські», а на другому плані ставив «й одноплемінні мови, і перевод слов, і виробку нових од народного кореня,… слова романські або германські, коли вони вже вжились скрізь, увійшли в громадську мову, прийняли народну фонетику і дали од себе походні»[26].

[18] Там само.

[19] Там само.

[20] Німецько-український, українсько-німецький словник / уклад. З. О. Басанець [та ін.]. – К. , 1997. – С. 333.

[21] Рудницький Я. Українсько-німецький словник. – Ч. ІІ. – Лейпциг, 1941. – С. 74.

[22] Jungmann J. Slovník česko-německý,. –Díl V: V-Z, – Praha, 1839. – S. 19.

[23] Ibidem.

[24] Малоруско-нїмецкий словар / Уложив Євгений Желеховский ц. к. професор в гімназії в Станїславі. – Т. І: (А-О). – Львів, 1886. – С. 55.

[25] Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка... – С. 224.

[26] Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька // М .П. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т. – Т. 1. – Київ, 1970. – С. 180.

Перед Іваном Франком германізм «вандрівка» почав поодиноко застосовувати український письменник і громадський діяч, отець Микола Устиянович. Наприклад, у творі «Пісньопришків», опублікованому у 1850 р. під впливом народної пісні, щодо опришків-мандрівників, яким люди допомагали різними методами під час їхніх подорожей, письменник записав так: «Барани з полонин дадуть нам [опришкам] печені… А грошей достарчать вандрівців кишені»[27].

У творчій спадщині Івана Франка зустрічаємо чимало германізмів, про що написано немало спеціальної літератури[28], а слова-запозичення з німецької мови є складовою часткою лексичного складу усієї творчості І. Франка[29]. Зрозуміло, що це аж ніяк не можна пов'язувати із тим фактом, що давній рід Франків в селі Озимина свого часу був українізований з німецького раду «Франків». Врешті про це писав не раз і сам Іван Франко. В листі до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 р. І. Франко писав, що «У мені (так само, як і в Вас) є кавалочок німця, а Ви знаєте, що як німець хоче щось вияснити, то зараз мусить статися незрозумілим»[30]. Також у автобіографічному описі «Дещо про самого себе» 1897 р. І. Франко зазначив, що батьківський рід походив від німецьких колоністів, дослівно «я русин і походжу, правдоподібно, від зукраїнізованих німецьких колоністів»[31], цілком вірогідно пов'язуючи із традицією німецьких колоністів місцевої колонії «Пруси» біля сусіднього до сіл Озимина і Новошичі – села Бистриця. Врешті саме в Озимині діяв постійний мисливський замочок-дворик польського короля Владислава II Ягайла,

[27] Устиянович М. Пісньопришків // Перемишлянин. Місяцесловець достопам'ятностей народних на рік 1850. – С. 47; Пісні та романси українських поетів. В 2-х т. / Ред. кол.: М. П. Бажан, О. Є. Засенко та ін. – Т. 2. – Київ, 1956. – С. 68.

[28] Герман К. Словник мови творів І. Я. Франка // Літературна Україна. – 1970. – 24 лютого; Словник мови художніх творів Івана Франка: пробний зошит / Ковалик І. І. (керівник авторського колективу) // Українське літературознавство. – Вип. 26. – 1976. – С. 63-69; Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки у розвитку лексики / Уклали Іван Ковалик, Ірина Ощипко, Лев Полюга. – Львів, 1990. – С. 24.

[29] Полюга Л. Слово у поетичному тексті Івана Франка. – вказана праця; Поповський А. Мовно-художня творчість та мовознавча (термінологічна) діяльність Івана Франка // Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія. – Вип. 38. – 2016. – С. 40-41; Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук, Є. С. Регушевський. – Київ, 1966. – 269 с.; Гоян Я. Словник Івана Франка // радянська Україна. – 1968. – 11 квітня; Ковалик І. Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Івана Франка // Матеріали республіканської наукової конференції присвяченої 115-річчю з дня народження та 50-річчю з дня смерті Івана Франка / Житомир, 1971. – С. 84-87; Його ж. Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка // Українське літературознавство. – Вип. 17. –1972. – С. 3-8; Його ж. Принципи укладання Словника мови творів І. Я. Франка // українське літературознавство. – Вип. 5. – 1968. – С. 174-183; Його ж. Про типологічну інтерпретацію художнього слова та вияв майстерності у Словнику мови творів І. Франка // Українське літературознавство. – Вип. 7. – 1969. – С. 153-159; Його ж. Криниця Франкового слова // Прикарпатська правда. – 1976. – 29 серпня; Лесюк М. Чи буде словник мови поетичних творів І. Я. Франка ? // Жовтень. – № 11. – 1988. – С. 124-125; Олійник І. Лексикографічний семінар у Львові (Лютий 1970 р.) в справі «Словника мови творів Івана Франка» // Мовознавство. – № 4. – 1970. – С. 95.

[30] Лист Івана Франка до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 року. – Т. 48. – С. 370.

[31] Franko I. Nieco o sobie samym // *Obrazki galicyjskie*. – Lwów, 1897. – S. II; Франко І. Дещо про себе самого. – Т. 31. – С. 29; Franko I. Nieco o sobie samym / *Obrazki galicyjskie*. – Lwów, 1897 // Iwan Franko. Szkice o literaturze Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka / Red. Jana Matkowskiego i Ihora Rozłuckiego. – Warszawa-Drohobycz, 2016. – S. 22.

принаймні від 1421 р.[32], де цілком могли бути німецькі ремісники-колоністи. Хоча згідно з дослідженнями Романа Горака[33] та більш ґрунтовних генеалогічних даних Ігора Смутка[34] рід Франків в Озимині походить принаймні від 1735 р., тобто задовго до німецької колонії в Бистриці в останній третині XVIII ст. і здавна належав до парафіяльної греко-католицької громади. Щоправда родина Франків віддавна була носієм місцевого діалекту, який так чи інакше містив германізми.

Скоріш за все із приходом в Галичину австрійської адміністрації, численними реформами, австрійською касатою монастирів та запровадженням німецької мови в офіційній документації навіть на парафіяльному та сільському урядовому рівні германізми поступово входили в розмовну практику українських селян і міщан, часто в сатиричній формі приповідок, звертаннях або ж просто для кращого пояснення своєї пішої мандрівки в межах повіту, між різними повітами і навіть циркулами Королівства Галичини та Лодомерії. Добре відомо, що під час подорожей в Австро-Угорщині потрібно було мати при собі німецькомовний паспорт, за допомогою якого україномовний мандрівник міг себе ідентифікувати при можливій перевірці жандармів. Зрештою люди спочатку запам'ятовували ключові слова, якими б означали свій «вандр» чи вандрівку, її мету, причини та інші деталі і обставини. Таким чином, це слово поступово набуло усталеної норми в спілкуванні і попросту прижилося у розмовній практиці галичан. Саме тому цього германізму «вандрівка» ми не знайшли у розмовних практиках українців, які проживали на поневоленій московитами території тогочасної Наддніпрянської України[35], а сам ареал поширення слова був характерний для ареалу наддністрянського говору[36] і не виходив за межі говорів Галичини, тобто до стику з Волинню (Белз – Мости Великі – Буськ – Золочів – Збараж до Збруча) та Поділлям. Невипадково в «одеському словнику» лексикографа і етнографа Фортуната Піскунова слово «вандри» визначено, як таке, що походить з «Австрійської України» і є тотожним до слова «мандри»[37], тобто, як таке, що не є характерне для народних говорів південної України. Цікаво, що в цьому ж словнику записано, що в тогочасному «південному говорі» найбільш відповідним до слова «вандрівка» або «мандрівка» були слова «бродяжництво, шляння, кочування», що говорить про вплив на місцевий говір «кочової ментальності московитів»[38].

У випадку спадщини І. Франка слово «вандрівка» переважно пов'язане із позначенням піших видів мандрівок. Збираючи етнографічний матеріал на теренах

[32] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»: описи подорожей Дрогобиччиною у 1768 – 1914 роках. Студії. Документи. Матеріали / «Kraina soli i nafty»: opisy podróży po ziemi drohobyckiej w latach 1768 –1914. Studia. Dokumenty. Materiały. – Леґніца-Дрогобич-Нагуєвичі, 2024. – С. 358-359.

[33] Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. – Кн. 1. Рід Якова. – Львів, 2000. – 231 с.

[34] Смуток І. Франки в Озимині у XVIII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі – ДКЗ) / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), В. Александрович, Л. Винар та ін. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 11-15; Смуток І., Смуток Л. Франки в Озимині у XVIII столітті // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. IV. – Дрогобич, 2023. – С. 12.

[35] Див., наприклад у: Яворницький Д. Словник української мови. – Т. 1: А-К . – Катеринослав, 1920. – 411 с.

[36] Гриценко П. Наддністрянський говір // Українська мова : енциклопедія. – К., 2007. – С. 405-406.

[37] Словниця українськоі (або Югової-Руськоі) мови [Українсько-російський словник] / Ф. М. Піскунов. – Одеса, 1873. – С. 122.

[38] Там само. – С. 63, 122.

Дрогобиччини, а передовсім в рідних Нагуєвичах, та опублікувавши сотні етнографічних праць, І. Франко спопуляризував милозвучне локальне слово «вандрівка» в повселюдному мовному просторі ширшого кола українських читачів. Саме тому «вандрування» ми часто зустрічаємо в літературній, науковій та публіцистичній спадщині, а також у приватному листуванні нашого національного генія навіть із приятелями із Києва[39]. Витоки цього слова І. Франко знайшов у давній традиції галицьких українських приповідок, які він змалку чув у родині свого тата коваля Якова Франка та повсякденному житті мешканців давніх Нагуєвич, де й почав збирати і надалі продовжував збирати впродовж усього свого життя. Невипадково слово «вандрівка» Франко розшифрував саме за народною традицією, розтлумачивши його часті застосування, через призму його повсякденного вживання серед селян і міщан «Дрогобицької Бойківщини». Зокрема, у першому томі свого фундаментального видання «Галицько-руські народні приповідки» 1901 р.[40] І. Франко зазначив, що збір цього словникового матеріалу приповідок він почав збирати з народних уст ще в часі навчання в гімназії «…і то не лише буваючи літом дома на вакаціях, у Нагуєвичах та інших сусідніх селах (Ясениці Сільній, Унятичах), але також у Дрогобичі»[41]. Мешкаючи у різних міщан та передміщан під час навчання у гімназії, І. Франко залюбки знайомився із такими людьми, які зберігали в своїй пам'яті багато старовинних українських приповідок, популярних в Дрогобичі та околицях. Яскравим прикладом є зустріч Франка із кравцем Іваном Гутовичем та теслярем Дереваком, який народився ще наприкінці XVIII ст., бо на той час мав вже поза 70 років, а тому був носієм приповідок пізнього ранньомодерного часу[42]. Тобто чоловіка виховували в останній третині XVIII ст., коли якраз найбільше проникало германізмів в розмовну українську мову. В цей же час І. Франко проводив багато локальних етнографічних мандрівок передмістями Дрогобича, де за допомогою друзів часто знаходив респондентів-старожилів, яким платив скромні гроші за те, щоб вони «цілими ночами співали та оповідали всяку всячину»[43]. Багато фактів вживання слів «вандрівка» та «вандрувати» Іван Франко занотував в Нагуєвичах, зокрема від батька, а ще більше від матері. Проте найчастіше ці слова І. Франко фіксував в приповідках, які були записані в Нагуєвичах серед сусідів та знайомих, які приходили до садиби Франків в ковальських

[39] Наприклад, у своєму листі від 26 квітня 1890 р. Іван Франко, розповідаючи М. Драгоманову про роботу над дисертацією, зокрема про її вступну частину та історіографію проблеми, вжив слово «вандрівка» щодо впливу класичних творів на пізнішу західну літературу: «Вандрівка творів традиційних, постепенне вменшування сили традиції в літературах Заходу» (Т. 49. – С. 236). В іншому листі до Михайла Драгоманова від 13 березня 1895 р. Іван Франко, повідомляючи про заплановані переклади, писав: «Я предложив наразі три праці: Ваше «Дуалістичне миротворення», Успенського «Богумілів» і Клоустона «Вандрівка казок» (Т. 50. – С. 32-33).

[40] Найновіші перевидання з новими коментарями та бібліографічними доповненнями див. у: Жарких М. Іван Франко. Галицько-руські народні приповідки. Львів 1901 – 1910. – Цифрове видання. – Київ, 2014-2021. – С. 6-7, 45, 195, 359, 825. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs.html; Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. У 3-х томах. У 6-ти книгах. Репринтне видання. – Т. 1. – Кн. 1. – Харків, 2024. – 288 с.; Кн. 2. – 576 с.; Т.2. – Кн. 1. – 416 с.; Кн. 2. – 488 с.; Т.3. – Кн. 1. – 416 с.; Кн. 2. – 320 с.

[41] Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – Т. I (А-Діти) // Етнографічний збірник Етнографічної комісії НТШ. – Львів, 1901-1905. – С. V.

[42] Там само.

[43] Там само.

чи інших господарських справах. Ось як писав з цього опривоу І. Франко: «Що до приповідок, то я записав їх багато від покійних нагуївських сусідів Івана Гайгля, Івана і Гната Рибяків, Мартина Лялюка та його сина Дмитра, від мойого вітчима Гриня Гаврилика і від багатьох інших селян, що день-у-день бували в нашій хаті. Особливо велику силу того скарбу зібрав я в роках 1880 – 1882, коли я, потерпівши розбиття своєї кар'єри у Львові, на якийсь час осів був на селі і займався селянською роботою»[44]. Невипадково І. Франко не тільки сам став носієм цього давнього слова, але й ретельним виконавцем його змісту, адже усе життя він «вандрував». Більше того, у найрізноманітніших «вандрівках» свого життя, йому доводилося укладати на викликах долі власні тези про свої «вандри». Так, в передмові до 1 книги 1 тому «Галицько-руських народних приповідок» він писав: «Моє ув'язненння в р. 1877 і дев'ятимісячний побут у львівській в'язниці, пізніше (з початку 1880 р.) ув'язнення в Коломиї і вандрівка «шупасом» (етапом) із Коломиї до Дрогобича, а також численні екскурсії в різні сторони краю, чинені тоді й пізніше, зводили мене до купи з великою силою різних людий, від яких я мав нагоду записувати різнородний етнографічний матеріал»[45].

Найбільше слів «вандрівка» зустрічаємо у Франка безпосередньо у текстах зібраних приповідок. Наприклад, в коментарі до приповідки «Не втнеш Аврааме Ісаака!», яка була записана в Завадові, І. Франко зазначив, що був «…це мотив не наш, а вандрівний…», який походив із біблійної традиції мотиву захисту Ісаака від меча Авраамового рукою ангела хоронителя[46]. Чимало приповідок містили у собі слова властиво із коренем «вандр», які І. Франко записав у Нагуєвичах, Коломиї, Ценові, Бібрці та Крехові. Наприклад, у приповідці з Нагуєвич «На вандри сі пустив» дослідник тлумачив, як «пішов блудом від хати до хати, не хотячи робити бо не маючи що їсти дома». В іншій популярній в Нагуєвичах приповідці «Вандрівка ти пахне!», яку говорили з докором непосидючому чоловікові, якого тягло подалі від дому, І. Франко навіть прокоментував підтвердженням спеціальної пісні, яку співали місцеві селяни «…а коло мене молоденького вже мандрівочка пахне». Це свідчить про одночасне вживання двох термінів «вандри» і «мандри» в XIX ст., з яких слово «вандрівка» було набагато старшим в розмовному діалекті нагуєвичан[47]. Інша приповідка з Нагуєвич стосувалася безпосередньо вживання слова «вандрівник»: «Вандрівник – завандрував в половник», яку застосовували, жартуючи зі злодія, якого так чи інакше зловлять у коморі або в стайні, де зимою перетримували телят або овець. В селі Ценів І. Франко знайшов приповідку, у якій це слово застосовувалося по відношенню до лінивого характеру людини або насміх неробам і дармоїдам: «Вандровний чоловік: усе вандрує то з печі на двір с-ти, то з двору на піч спати»[48]. В цьому подібному сенсі у Бібрці застосовувалася інша приповідка «Завандрував штири милі за п'єц», яку І. Франко записав в контексті насміхання над лінивою людиною, яка не хоче виходити з хати. Цікаво, що слово «вандрувати» також застосовувалося у приповідках, коли людину настигала якась біда, як от в Коломиї: «Вандрував три дні, вивандрував злидні». При цьому в Нагу-

[44] Там само. – С. V-VII.
[45] Там само. – С. VI.
[46] Жарких М. Іван Франко. Галицько-руські народні приповідки. – Цифрове видання. – С. 45.
[47] Там само. – С. 195.
[48] Там само.

євичах побутувала пісня із підтвердженням цього повчального змісту приповідки, яку також записав І. Франко:

«*Вандрую рочок, вандрую другий,*
Тай вандрую ще й три дні,
Завандрундрував я в чужу сторону,
Мена побили злидні»[49]

В Коломиї і Криворівні про тих, хто зносив різні невигоди І. Франко записав приповідку «Хто вандрує, той дома не ночує. (Коломия) Хто кочує… (Криворівня)»[50]. Коментуючи давню нагуєвицьку приповідку про пошук вигідного місця для життя і праці, а бо ж дармового хліба – «Втікай на Поділє!», І. Франко у коментарях вжив слово «вандрувати», натякаючи на те, що ця приповідка була підтекстом на так звані «тісні роки», коли з гір та з Підгір'я багато людей вандрувало на Поділля, відки більшість їх уже зовсім не вертала»[51]. Тобто, як бачимо, Франко не тільки підтвердив традицію вживання слова «вандрівка» на теренах Дрогобиччини та Галичини в цілому, але й у своїх коментарях мимоволі й сам його часто використовував, адже вживав у власній розмовній мові вдома і на роботі. Наприклад, про крехівську приповідку «Хоть куди зайдеш, а до гробу трафиш» І. Франко зазначив, що її найчастіше «говорили до непосидючого чоловіка, вандрівного чоловіки», яким, як відомо він і сам був[52]. Незважаючи на те, що слово «подорож» («подорожувальник» і т.д.) згадується у всіх томах приповідок І. Франка 24 рази[53], а найчастіше вживане слово «мандрівка» («мандрівник» і т.д.) аж 29 разів[54], слово «вандрівка» і пов'язані з ним кореневі слова, які згадуються також 23 рази, тобто практично на рівні із тотожніми словами, стало по суті чимось новим в середовищі читачів мандрівної літератури, або скоріш за все більш модним на той час з огляду на його все більше застосування в пресі, листуваннях чи щоденних розмовах інтелігенції у міських говорах різних регіонів.

Задовго до публікації своєї славнозвісної поеми «Вандрівка русина з бідою» 1893 р.[55], у повісті «Boa constrictor» 1878 р., побудованій на враженнях від власної мандрівки Дрогобиччиною у період навчання в гімназії, І. Франко писав: «По кількаденній вандрівці він зайшов до Лютовиськ»[56], згадуючи про свою пішу мандрівку на Самбірщину.

У 1879 р. І. Франко написав вірша «Вечір! Вечір! Сонце сіло…», який не увійшов до жодної збірки, проте був написаний під впливом його улюбленої народної

[49] Там само.
[50] Там само.
[51] Там само. – С. 359.
[52] Там само. – С. 825.
[53] Там само. – С. 69, 141, 180, 189, 332, 582, 677, 705-706, 708, 711, 743, 859, 921, 959, 983, 985, 987, 1255, 1442, 1560.
[54] Там само. – С. 13, 77, 106, 195, 697, 705, 708, 724, 846, 961, 1091, 1121, 1161, 1295, 1442, 1517, 1606, 1611, 1628, 1642, 1672, 1701,
[55] Франко І. Вандрівка Русина з Бідою. – Т. 1. – С. 126-141.
[56] Франко І. Boa constrictor. – Т. 22. – С. 164; Див. також спеціальну розвідку професора Михайла Хая у: Динаміка фолькльорної традиції сіл Лютовиська та Биличі на Старосамбірщині: [збірка] / М. О. Хай, Л. Р. Федоронько; ред.: В. Пономаренко; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – Львів, 2016. – 258 с.

пісні «Пливе качур по Дунаю…», яку за сюжетом тихо наспівував рекрут і яка також містила слово «вандрувати»:

«Плине качур по Дунаю,
Дай ми Боже, що думаю!
Я думаю вандрувати, –
Жаль ми роду покидати»[57]

В середині 1880-х рр., працюючи над повістю «Не спитавши броду», першу згадку про яку зустрічаємо в листі до М. Драгоманова від 31 жовтня 1886 р., І. Франко задумав розпочати відділ белетристики в майбутньому новому журналі «Поступ». Зміст цієї незакінченої поеми був насичений тогочасним галицьким життям національних громад, а тому містить чимало слів із тогочасного говору. В одному із епізодів, присвячених взаєминам героїв Бориса Граба і Густава Трацького, І. Франко при описі зустрічі з двома гебреями Гавою і Елькуном Діамантенбаумами вжив слово «вандрівка»: «В тих звичайно самотніх вандрівках впала йому в очі одна доволі незвичайна поява. Кілька разів, день поза день він бачив двох брудних, обідраних жидів, так само, як він, блукаючих довкола села»[58].

Перекладаючи російськомовні твори Миколи Гоголя, І. Франко до слова мандрівка також застосовував слово-германізм «вандрівка». Це відчутно навіть у назві перекладеної культової поеми «Мертві душі, або Вандрівки Чичикова», у якій розповідалося про мандрівки головного героя Павла Чичикова, котрий, користуючись недосконалістю законодавства, задешево скуповував у поміщиків їхніх померлих кріпаків, щоб потім використати їх під виглядом живих для власного збагачення[59].

У 1884 р. І. Франко вперше використав слово «вандрівка» у назві твору, зокрема для своєї незавершеної сатиричної поеми «Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад»[60] про єврея-шинкаря, для якого еміграція до Америки була вимушеною втечею[61]. Цього ж 1884 року Іван Франко організує свою першу студентську «вандрівку» зі Львова через Дрогобиччину до Карпат, про яку мова піде дещо згодом, і яка стане енциклопедичною в популяризації нового патріотичного змісту франкового слова «вандрівка» саме для української молоді.

Слово «вандрівка» дослідник використовував і в науковій археографічній спадщині. Так, досліджуючи історію старих рукописних апокрифів, легенд та оповідань XVIII ст., І. Франко окрему увагу присвятив передмові та публікації рукописного оповідання отця Іллі Яремецького-Білахевича «Хожденіє Богородиці по муках» 1747 р.[62], який він знайшов у селі Вовчківці Снятинського повіту і перевіз

[57] Франко І. «Вечір! Вечір! Сонце сіло…» / Вірші. Поза збірками. – Т. 52. – С. 118.

[58] Франко І. Не спитавши броду / Незакінчені твори. – Т. 18. – С. 379.

[59] Мертві душі, або Вандрівки Чичикова. Поема Миколи Гоголя в перекладі І. Франка. – Львів, 1882. – 274 с.

[60] Франко І. Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад. – Т. 52. – С. 130-147.

[61] Шостак О. Тема еміграції у творчості Стефана Коваліва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – № 47. – 2021. – С. 71.

[62] Франко І. ІІІ. Вандрівка Богородиці по пеклі / Із старих рукописів // Житє і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Т. ІІ. – Львів, 1894. – С. 81-88, 224-237. Друге видання тексту рукопису див. у: Франко І. Рукопис о. Іллї Яремецького-Білахевича, XVIII віку// Апокріфи і легенди з українських рукописів. – Т. IV. – Львів, 1906. – С. 135-153.

до власного наукового архіву[63]. Фактично, підібравши благе слово «вандрівка», І. Франко в переносному значенні показав справжні муки Богородиці за гріхи людей з різних соціальних станів ранньомодерного суспільства, які було викладено в питальному одкровенні-діалозі Діви Марії із Святим Архангелом Михаїлом, зокрема про причини тих чи інших гріхів людей, за які Богородиця милостиво «вандрує», молиться, терпить і співпереживає. У цьому випадку, дослідивши мотив давньої української літератури про страждання і муки після смерті у пеклі, Франко визначив, що сам текст оповідання пароха «Хожденія Богородиці по муках» був прототипом старого греко-слов'янського апокрифа[64].

В іншій своїй поемі-легенді «Смерть Каїна» 1888 р., яка побачила світ на сторінках окремої серії автора «Літературно-наукова бібліотека» (книга 3)[65], і яка згодом викликала чимало звинувачень у святотатстві та «прокльонів з амвона» недоброзичливих парохів[66], Іван Франко вжив слово «вандрівка» в контексті подорожі Каїна в світі гріхопадіння, фактично створивши новий сюжет, у якому розвиток дії розгортається за двома лініями. Перша лінія – зовнішня, коли автор описує безцільні мандри Каїна по пустелі, а потім у напрямі раю, проте в повній ізольованості, а друга – містить внутрішні монологи Каїна, які розгортають сюжет твору найбільшою мірою, коли до самого кінця поеми герой залишається самотній[67]:

«І, не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Весь той труд, що досі
Зазнав він, був нічим супроти сеї
Вандрівки…»[68]

«…Як довго
Спішив отак – хто знає. Бачилось
Йому, що, може, й сотні літ. Усе
Минувше, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуття;
Остались тільки, як далеко взад
Міг пам'яттю сягнути, спомини
Отсеї дивної вандрівки»[69]

Свої «вандрівки» І. Франко часто згадував в офіційних текстах. Наприклад, у автобіографічній частині листа до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. (відому початком «Ось вам моє curriculum vitae»), Франко розповідав про свою першу, тривалішу за попередні, вандрівку, яка у 1874 р. охопила Стрийщину, Сколівщину, Дрогобиччину, Старосамбірщину і Турківщину: «Скінчивши сему клясу, я пер-

[63] Франко І. ІІІ. Вандрівка Богородиці по пеклі... – С. 81.
[64] Папуша І. Modus orientalis. Індійська література в рецепції Івана Франка. – Тернопіль, 2000. – С. 9.
[65] Франко І. Смерть Каїна, легенда Івана Франка. Накладом автора. – Львів, 1889. – 48 с.
[66] Верниволя В. [Сімович Василь]. Іван Франко, біографічний нарис // З вершин і низин. Збірник поетичних творів 1873 – 1893. В додатку «Зівяле листє» й «Великі роковини». – Київ-Ляйпціґ, 1920. – С. 47.
[67] Бережна Н. Біблійні мотиви і образи в поемі І. Франка «Смерть Каїна» // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – № 2. – 2001. – С. 2-3.
[68] Франко І. Смерть Каїна, легенда Івана Франка. Накладом автора. – Львів, 1889. – С. 22.
[69] Там само. – С. 48.

ший раз пустився підчас вакацій в дальшу вандрівку, перший раз не поїхав додому пасти худобу та помагати при збірці сіна і збіжжя. Я поїхав залізницею до Стрия, а відси рушив скільським трактом до Синєвідська та на Побук, Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Велдіж, зайшов до Лолина. Ся маленька вандрівка дала мені пізнати трохи більше світу і людей, ніж я знав досі. Вернувши з Лолина до Дрогобича, я пустився в противний бік у гори на Опаку, Смільну, Тур'є, до Волосянки, де вуйко моєї пок[ійної] матері був попом»[70].

14 грудня 1880 р. Франко застосував слово «вандрівка» у вірші-пародії на вірш Миколи Устияновича «Ужас на Русі при зближенії монголов в л[іті] 1224» (1860), зокрема в контексті неминучої втечі від суспільства, яке охоплене лихом соціальної несправедливості та абсурдності політичних реформ:

«…Горе, сусідо! Ой лихо нам, свату!
Світ вже валиться! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку і хату
Та вандрувать на кубанські степи»[71]

В окремих випадках Франко застосовував слово «вандрівка» у літературній критиці. Так, у своїй рецензії на статті журналу «Київська старовина» 1886 р., аналізуючи позицію філолога Олександра Веселовського щодо мандруючого усного впливу греко-католицьких обрядів на українські колядки Франко про 4-ту групу баладових і новелістиних колядок автора написав так: «4) баладові і новелістичні, в котрих Веселовський також радніше признає або вандруючі епічні мотиви, або поетичні loci communes, ніж які-небудь історичні споминки українського народу…»[72].

В іншій рецензії 1897 р. на археографічну працю празького славіста професора Францішка Пастрнека, присвячену каталогу рукописів Хіландарського монастиря XVI – XVII ст., Франко вжив слово «вандрувати» в контексті пояснення міграції оригіналів староукраїнських рукописів на Балкани шляхом дарувань: «Як бачимо, українсько-руські книги і рукописи вандрували тоді часто на південь і то не тільки як побожні дарунки: їх не раз купували прибуваючі з Сербії, Болгарії та Афону монахи, щоби ними запомогти свої церкви, зубожілі через турецьке завоювання»[73]. Для позначення мандрівного усного впливу міжкультурних традицій слово «вандрувати» Франко також застосував у рецензії 1896 р. на працю Г. Бараца, присвячену впливам єврейського письма на давньоруську культуру: «Питання про впливи жидівського письменства на середньовікову і пізнішу літературу європейських народів не нове. Особливо ті, хто займається дослідами над історією казок, новел та легенд, знають добре, яким важним посередником була жидівська література в вандрівці тих творів зі сходу на захід»[74].

---

[70] Франко І. Лист до М. Драгоманова Львів, 27 квітня 1890 р. – Т. 49. – С. 244. Цей біографічний факт як витяг із листа до М. Драгоманова 1890 р. дружина Ольга Франко також републікувала у передмові до книги: Франко І. В поті чола. Образки з життя робучого / Накладом Ольги Франкової. – Львів, 1890. – С. VIII.

[71] Франко «Ужас на Русі». – Т. 1. – С. 104.

[72] Франко І. [«Киевская старина»]. – Т. 27. – С. 13.

[73] Франко І. [Рец.] Sáva Chilandarec. Rukopisy a starotisky chilandarské (Věstník Král[ovské] České společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná), Прага, 1896. – Т. 31. – С. 19.

[74] Франко І. [Рец.] Г. М. Барац. Следы иудейских воззрений в древнерусской письменности. Слово Кирилла-философа. Одеса, 1894, ст. 52 (відбитка з «Летописи историко-филологического общества» при Новороссийском университете, т. IV). – Т. 54. – С. 11.

Популяризацію слова «вандрівка» І. Франко застосовував при перекладі класичних творів західноєвропейської літератури. Так, працюючи над перекладом творів англійського поета лорда Джорджа Байрона, а також підготовкою нової книжки для гімназійних учнів 5-го класу, у 1894 р. І. Франко дослівно переклав назву поеми Байрона із застосуванням саме слова «вандрівка». Зокрема, у хрестоматійному тлумачному описі творчої спадщини Дж. Байрона та періоду його літературного злету І. Франко писав: «Вернувши до Лондона, Байрон дав до друку дві перші пісні своєї поеми «Вандрівка Чайльд Гарольда», котра сталася першою основою його безсмертної слави. Се не оповідання, не опис, не епопея і не критика, а ряд думок, вражінь і описів того, що автор бачив у своїй подорожі»[75]. Таким чином, українські діти, які вивчали зарубіжну класичну літературу в українському перекладі І. Франка, вже відтоді запам'ятовували слово «вандрівка», як таке, що має вагоме значення для означення подорожей загальноєвропейського масштабу. Врешті, оскільки сам твір Байрона був побудований на власному досвіді мандрів, І. Франко вочевидь бачив у цьому й власні практики «вандрівок» із застосуванням зібраного в їх часі матеріалу для своїх нових творів.

Цього ж року І. Франко застосував слово «вандрівка» в розширеній версії статті про вплив творчості Т. Шевченка «Шевченко героєм польської революційної легенди», яка була опублікована на сторінках «Житє і слово». Так, у прикінцевій частині статті, присвяченій листам польського громадсько-політичного діяча Каспара Ценґлевича, спрямованих до людей, до світу та тяжко працюючих і пригнічених неволею царів і панів «Інструкція для учителів руського люду» Ценглевича», І. Франко, перекладаючи рукописний лист № 1, вжив слово «вандрівка»: «На остаток, як мимо заслони глянув і уздрів промінь світла, так довго перед очима його заслоняний, пішов на вандрівку. Але ж дороги не був свідомий, питався про теє ідучих, куди би міг зайти до щастя і вільності?»[76]. Далі коментуючи цю подорож, І. Франко ще раз вживає слово «вандрівка»: «В тій вандрівці здибав короля, та сей завів його в неволю, опутав, а після невдалої проби «велколюда»[77].

У покажчику мотивів до «Галицьких народних казок» 1895 р.[78], коментуючи деталі про постать Св. Петра, Іван Франко застосував слово «вандрівка» по відношенню до піших подорожей Ісуса Христа: «Петро святий – товариш Ісуса Христа в його вандрівках по землі, придверник небесний, не хоче пустити до неба шевця, що записався злому духові…»[79].

Іван Франко використовував слово «вандрівка» і під час своїх наукових публічних відчитів, таким чином, адаптуючи слово в науковий простір. Так, під час

[75] [Франко І.]. Взори поезії і прози для кл[асу] 5 ц[ісарсько]-к[оролівської] шк[оли] середньої]. – Львів, 1894. – С. 371-381. Див. також: Т. 29. – С. 283-292.

[76] Житє і слово: вістник літератури, історії і фольклору. – Львів: З друк. І-ту Ставропігійського. Т. 1 / ред. І. Я. Франко; видавець О. Ф. Франко. – 1894 // Житє і слово: вістник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. 1. / ред. І. Я. Франко ; видавець О. Ф. Франко. – С. 398; Франко І. Шевченко героєм польської революційної легенди. – Т. 29. – С. 242

[77] Там само.

[78] Галицькі народні казки в Берлині пов[іту] Бродського із уст народу списав Осип Роздольський, впорядкував і порівняння додав д-р Іван Франко» // Етнографічний збірник. – Т. 1 / за ред. М. Грушевського. – Львів, 1895. –С. 1-120; Тут же: Франко І. Покажчик казочних і інших мотивів ужитих в казках. – № 1-25. – С. 97-120.

[79] Покажчик казочних і інших мотивів ужитих в казках. – Т. 53. – С. 509.

габілітаційної лекції, виголошеної у Львівському університеті 18 лютого 1895 р., на тему детальної і порівняльної літературної критики поеми «Наймичка» Т. Шевченка, Франко зазначив: «Адже цілий народ не підкидає своїх дітей чужим людям, так само як не вбиває Полонія за тапетовою стіною, не скаче до гробу Офелії, не під'юджує Отелло до скаженої заздрості, не викликає духа землі, як Фауст, не пристає до вандруючих акторів, як Вільгельм Майстер, ані не мститься за смерть Патрокла так, як Ахілл»[80].

Досліджуючи назву «бойки», а також їх менталітет та ареал розселення Франко в своїй спеціальній статті зізнався, що саме під час піших мандрівок Бойківщиною, йому вдалося зафіксувати унікальні свідчення про різницю між бойками та гуцулами, а особливо бойками гірськими та підгірськими. Коментуючи цю різницю та дискурс в історіографії, Франко також вжив слово «вандрівка»: «…Поперед усього позволю собі заквестіонувати спостереження, немовби гуцули відносилися до бойків з погордою. Знаючи з особистих вандрівок досить добре Бойківщину, а потрохи також західний окраєць Гуцульщини, т. є. власне той, де гуцули стикаються з бойками, можу сказати, що ані у бойків до гуцулів, ані у гуцулів до бойків якоїсь спеціальної погорди я не замітив…»[81].

Слово «вандрівка» І. Франко застосував у V-му драматичному вірші «До Бразилії», який вперше був опублікований в журналі «Літературно-науковий вісник» у 1898 р.[82], а вдруге цього ж року в окремій прижиттєвій поетичній збірці «Мій Ізмарагд. Поезії Івана Франка»[83]. Мотив для написання цієї драматичної віршованої історії також має мандрівну основу. Як виявилося, першоджерелом для вірша став приватний лист якогось закордонного еміграційного агента Джерголета 1895 р., який пішки перейшов майже всю Східну Галичину, перевдягненим на селянина, закликаючи людей емігрувати до Бразилії, вдаючи із себе покійного архікнязя Рудольфа. Подібних листів, які дуже часто надсилалися з різних околиць Галичини, І. Франко зафіксував. Врешті саме лист 1895 р. став основою для написання окремого вірша, у якому з метою позначення однієї із перших морських міжконтинентальних подорожей українських емігрантів й було застосовано слово «вандрівка»:

«*Сусіди любі! Пише вам Олеся.*
Ми всі здорові й добре нам ведеся.
Сім місяців отсе мовчали ми,
Аж на кінці вандрівки стали ми...»

У своєму лексикографічному словнику до цієї збірки віршів Зановій Терлак вповні ототожнив франкове застосування слова «вандрівка» до сучасного слова «мандрівка», саме на прикладі вірша «До Бразилії»[84].

У третьому виданні віршованої казки «Лис Микита» 1902 р. Іван Франко також вживає слово «вандрівка» під час пояснення історичних витоків давніх байок та оповідань, придуманих людством в Європі та Азії, зокрема після народження Ісуса

[80] Франко І. «Наймичка» Т. Шевченка. Виклад габілітаційний, виголошений у Львівському університеті 18 лютого 1895. – Т. 29. – С. 466.
[81] Франко І. [Звідки взялася назва «бойки»?]. – Т. 29. – С. 411.
[82] До Бразилії, поезії Івана Франка // Літературно-науковий вісник. – Т. 1. – Львів, 1898. – С. 28-33.
[83] Мій Ізмарагд. Поезії Івана Франка. – Львів, 1898. – IX+174 с.
[84] Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Мій Ізмарагд»: у двох частинах. – Ч. І: А-М. – Львів, 2016. – С. 89.

Христа – на початку нашої ери, констатуючи, що не тільки із заходу на схід, але й зі сходу на захід багато сюжетів і героїв місцевих казок і оповідань мандрувало шляхом переказів разом із самими мандрівниками: «По Різдві Христовім починається нова вандрівка байок і казок звірячих і всяких інших, а власне зі сходу на захід»[85]. Тим самим, Франко вказував на закономірний мандрівний характер казкових сюжетів[86].

Слово «вандрівка» часто використовувалося в творчій спадщині друзів Іван Франка. Наприклад, Ольга Кобилянська у соціально-психологічній повісті «Земля» 1901 р., розповідаючи про природу села, в якому мешкала родина головного героя заможного селянина Івоніки, написала так: «Пишний, майже безмежний великан [ліс], неначе у вандрівці, задержався ось тут та задумався над тихими полями, а недалеко нього, почувши за собою зеленого опікуна, попіднімалися сільські хати»[87].

Таким чином, Іван Франко не тільки був носієм давнього слова «вандрівка», яке було популярним у бойківському діалекті Галичини принаймні з XVIII ст., але й посприяв його поширенню серед розмовної мови, не тільки в середовищі інтелігенції, але й широкому колі українських читачів. Більше того, саме після публікації численних праць та зібраних народних приповідок, про які ми згадали вище, слово-германізм «вандрівка», яке до І. Франка було популярним переважно на рівні локального діалекту Галичини, увійшло до українського академічного словника авторства відомого письменника, лексикографа і етнографа Бориса Грінченка 1909 р.[88] У наступному виданні 1924 р. до словника Б. Грінченка було включено слово «вандрівка», покликаючись саме на творчу спадщину Івана Франка. Так, слово «вандри» було підкріплено приповідкою № 135 – «На вандри сі пустив», слово «вандрівка» приповідкою № 136 – «Ой заберу діти в торбу, піду на вандрівку», слово «вандрівний» приповідкою – «Вандрівний чоловік: усе вандрує…», а слово «вандрівник» приповідкою «Вандрівник – завандрував в половник»[89]. Після смерті обох дослідників Б. Грінченка та І. Франка слова, пов'язані із словом «вандрівка», передруковувалися також в «Грінченківському словнику» видання 1937 р.[90] і стали ще більш популярними в українській мові, принаймні до часу тотальної русифікації у другій половині XX ст.

Дещо з історіографії «вандрівок» Івана Франка Дрогобиччиною

Мандрівки Івана Франка від самого початку були пов'язані із його краєзнавчими зацікавленнями, при цьому кожна його нова мандрівка Дрогобиччиною завжди приносила йому нові відомості про природу, культуру та побут місцевих бойків, їхню Києвохристиянську традицію та давні народні вірування. Невипадково у

[85] Франко І. Лис Микита. – Т. 4. – С. 62.

[86] Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія / науковий редактор Євген Нахлік. – Львів, 2021. – С. 322.

[87] Кобилянська О. Ю. Твори: в 2 т. – Т.: Земля; В неділю рано зілля копала…: Повісті; Оповідання / Упоряд., авт. приміт. Ф. П. Погребенник. – Київ, 1988. – С. 7.

[88] Словарь української мови. Зібрала редакція журнала Кієвская Старина» / упорядкував, з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – Київ, 1909 // Грінченко Б. Украинско-русский словарь / Словарі українського слова. – Т. 1: А-Н. – Берлін, 1924. – С. 940.

[89] Словник української мови. У 3-х т. / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. – Т. 1: А-Ґ . – Київ, 1927. – С. 147.

[90] Словник української мови. – Т. 1: А–Ж / Б. Д. Грінченко; за ред. А. А. Хвилі. – Київ, 1937. – С. 128.

своїй фундаментальній праці, присвяченій «Галицькому краєзнавству»[91], І. Франко ще в 1892 р. вкладав в завдання краєзнавства збір статистичних, природознавчих, фольклористичних та історичних даних, наголошуючи на тому, що «наука краєзнавства, що її німці називають Heimatskunde, в інших країнах, особливо в Німеччині, Данії, Швеції тощо, становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи вже з початкових шкіл...»[92]. Тим самим, І. Франко засвідчив власний досвід пізнання краєзнавчого мандрівного хисту, здобутого ще в шкільні роки під керівництвом та на основі праць своїх вчителів Емерика Турчинського[93], Едварда Гюккеля та Івана Верхратського, які своїми працями адаптували німецьку традицію до власних педагогічних практик з метою заохочення української молоді до мандрівок Дрогобиччиною та пізнання її природи та культури. Дві праці Е. Гюккеля[94] про «Ботанічні мандрівки Карпатами Стрийщини і Самбірщини» (1865) та «Про флору околиць Дрогобича в Галичині» (1866) та кілька праць Е. Турчинського (1869, 1870, 1871)[95], на нашу думку, мали найбільший вплив на мандрівний хист їхнього учня І. Франка. Серед учнів дрогобицької гімназії часів І. Франка особливо шанованим був учитель зоології Едвард Гюккель, який очолив німецько-руський спротив проти асиміляції. І. Франко зокрема писав: «З-поміж прочих давніших професорів Дрогобицької гімназії мушу ще спімнути Ед. Гюккеля, Н. Антоневича, Юлія Турчинського, кс. Дронжека і Осмульського»[96]. У Юлія Турчинского («звісний повістяр, з фаху історик»[97]) був брат Емерик Турчинський (викладав ботаніку), який так само був улюбленцем учнів, і який заступив Е. Гюккеля на його посаді. Згодом на цій посаді працював і брат Емерика – Юлій Турчинський. Пізніше цю посаду отримав учитель історії та літератури, української мови та алгебри, а заразом класний керівник І. Франка – Іван Верхратський[98], який

---

[91] Franko I. Krajoznawstwo galicyjskie // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 212, 31 lipca. – S. 2 -3; № 218, 6 sierpnia. – S. 2-3; № 219, 7 sierpnia. – S. 2- 3; № 221, 9 sierpnia. – S. 2-3; № 222, 10 sierpnia. – S. 2- 3; № 223, 11 sierpnia. – S. 2-4; № 224, 12 sierpnia. S. 2-3; № 225, 13 sierpnia. – S. 2-3; № 226, 14 sierpnia. – S. 2-3. Переклад українською мовою див. у: Т. 46. – Ч. 2. – С. 116-150. Див. також пізнішу републікацію у: Iwan Franko. W kręgu Rusinów, Polaków i Żydów. Wybór artykułów ukazujących się w prasie polskojęzycznej / Pod. red. J. Matkowskiego i I. Rozłuckiego. –Warsawa-Lwów-Drohobycz-Winnica, 2018. – S. 30-80.

[92] Франко І. Галицьке краєзнавство. – Т. 46. – Ч. 2. – С. 116.

[93] Kociuba M. Emeryk Turczyński: jego życiorys i działalność naukowa oraz Spis roślin zawartych w jego zielniku Galicyi i Bukowiny: (Index plantarum in herbario Galiciae et Bukovinae Emerici Turczyński). – Stanisławów: [publisher not identified], 1898.

[94] Hückel Ed. Botanische Ausflüge in die Karpathen des Stryer und Samborer Kreises in Galizien // Verhandlungen der kaiserlich-köuiglieben zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. – B. XV. – Wien, 1865. – P. 49-66; Hückel Ed. Über die Flora der Umgegend von Drohobycz in Galizien // Aus den Verhandlungen der kaiserlich-königliechen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. – B. XVI. – Wien. 1866. – P. 237-300.

[95] Turczyński E. Dodatek do flory okolicy Drohobycza // Spraw. Komit. Fizyograf. – Vol. III. – Kraków, 1869. – S. 144-145; Turczyński E. Dodatek do flory okolicy Drohobycza z roślin nieobjętych florą prof. Hückla, w r. 1869 i 1870 zauważanych // Spraw. Komit. Fizyograf. – Vol. V. – Kraków, 1871. – S. 162-163; Turczyński E. Początek kwitnienia roślin okolicy Drohobycza w r. 1870 // Spraw. Komit. Fizyograf. – Vol. V. – Kraków, 1871. – S. 161-164.

[96] Франко І. [Допис про Дрогобицьку гімназію]. – Т. 53. – С. 10-12.

[97] Франко І. Малий Мирон і інші оповідання. – Львів, 1903. – С. 129-130.

[98] *Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні.* Франко та його спільнота (1856 – 1886). – Київ, 2006. – С. 90, 465.

безпосередньо залучав І. Франка до мандрів, а його праця 1871 р.[99], як підсумок подорожей Дрогобиччиною, стала настільною для юного І. Франка. При цьому німецькомовні праці Е. Гюккеля, які містили наукові підсумки та першу карту природничих мандрівок Дрогобиччиною, безпосередньо вплинули на юного Франка, адже досі ніхто не укладав таких докладних наукових маршрутів Дрогобиччиною[100]. Зовсім невипадково свій мандрівний досвід І. Франко спрямовував на створення нової краєзнавчої літератури про Галичину, а особливо Дрогобиччину, яка, на думку І. Франка, подібно, як кожна тодішня німецька провінція, так звана «Duodezstaat» повинна була мати «велику краєзнавчу літературу, куди входять не тільки спеціальні праці про міста, регіони, замки, пам'ятки, а й численні популярні видання, які передають широким колам читачів, особливо молоді, систематично і доступно викладені результати цих спеціальних праць, даючи тим самим кожному, навіть найменш заможному і найменш підготовленому, змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т. д. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму. Ще старий Фредро у своїх прислів'ях висловив розумну думку, що «чужі справи цікаво знати, свої – потрібно»[101]. Таким чином, уся спадщина Івана Франка про Дрогобиччину містила розлогу інформацію про пам'ятки культури, історію та людей, які тут проживали. Історико-етнографічна складова мандрівок І. Франка фактично від самого початку була основною, адже збиранням нового матеріалу про українську історію і культуру мислитель вважав єдиним методом заповнення втраченої лакуни. У тому ж таки нарисі про «галицьке краєзнавство» І. Франко писав, що «нечисленні етнографічні матеріали друкувалися в таких тогочасних часописах, як «Львівський паломник» [1820-ті], «Львів'янин» Зелінського (1844), «Przyjaciel Ludu» (у м. Лешно [1834 – 1849]) і т. п.», при цьому українська фольклористика довго відставала, а «величезна, але хаотична збірка народних пісень Головацького з'явилася лише в 70-х роках…»[102].

Безумовно, що окрім Е. Гюккеля та І. Верхратського на мандрівний хист та краєзнавчі зацікавлення учня Івана Франка його рідною Дрогобиччиною мали й інші доступні в часі його навчання в Дрогобичі праці. Це безумовно праці про мандри в Урич Б. Гакета (1794)[103], Т. Свєцького (1816, 1828)[104], Ф. Сярчинського (1829)[105],

[99] Верхратскій И. Каменна соль и описанье жупъ Дрогобицкои и Стебницкои // Литературный сборникъ издаваемый галицко-русскою матицею. – Львовъ, 1871. – С. 147-153

[100] Hückel Ed. Botanische Ausflüge in die Karpathen des Stryer und Samborer Kreises in Galizien... – P. 49-66; Hückel Ed. Über die Flora der Umgegend von Drohobycz in Galizien... – P. 237-300.

[101] Франко І. Галицьке краєзнавство. – Т. 46. – Ч. 2. – С. 116.

[102] Там само. – С. 128, 130.

[103] Hacquet B. Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791 – 1792 und 1793 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. – T. III. – Nürnberg, 1794. – P. 97-99, 157-167.

[104] Święcki T. *Opis starożytnej Polski. – T. 2.* – Warszawa, *1816.* – 337 s.; Święcki T. *Opis starożytnej Polski. – T. 2.* – Warszawa, *1828.* – S. 3-4, 11.

[105] Siarczyński F. Słownik historyczno-statystyczno-geograficzny królestwa Galicyi. – T. III. Miejscowości lit. N-Z. – 1827. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – Sygn. 1829/III. – 261 s.

Н. Ґедройца (1939 – 1842)[106], І. Вагилевича (1843)[107], А. Бельовського (1846)[108], М. Пжеджимирського з Мацкович (1850)[109], А. Петрушевича (1854)[110], Й.-І. Крашевського (1860)[111], графа В. Тарновського (1865)[112], Я. Головацького (1871)[113], С. Смолки (1871)[114], Г. Грабінського (1871)[115], Ю.-А. Кнаппа (1872)[116] та ін. Також до мандрів в Урич надихали ранні рисунки скель авторства А. Лянґе (1823, 1840)[117]. Серед книжок, які містили описи Дрогобича, Трускавця, Борислава, Східниці, Стебника та інших найближчих околиць в часи навчання І. Франка, були доступними праці А. Ф. Бюшинга (1768)[118], Е.-А. Куропатницького (1786)[119], І. Люки (1791)[120], К. Румі (1809)[121], Т. Свенцького (1816)[122], А. Словачинського (1833 – 1838)[123], А. Шмідля (1835)[124]. Мабуть, особливу роль в цей час на І. Франка справили спеціальна мандрівна книжечка українського студента Федора Білоуса (1860, 1861), який описав маршрут дорогою Урич-Східниця-Борислав-Млинки Шкільникові та Сівко-

[106] Gedroyç N. R. [N. R. G.]. Rocher aux environs d'Urycz // La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque, ou Précis historique... / Leonard Chodźko. – T. 3. – Paris, 1839-1842. – S. 473-475.

[107] Wagilewicz J. Berda w Uryczu // Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich. – T.6. – Lwów, 1843. – S. 151-168.

[108] Bielowski Aug. Przypomnienia z podroży po kraju // Dziennik Mód Paryskich. – R. 7. – № 1. – Lwów, 1846. – S. 2-5; № 2. – S. 10-11.

[109] Mikałaj z Maćkowic. Truskawiec z okolicami // Zdroje Truskawieckie: pismo poświęcone wszelkim przejawom życia Truskawca. – R. 2. – № 3. – 1926. – S. 3-7.

[110] Петрушевичъ А. Каменныя развалины близъ села Уречья Стрыйскаго округа суть останки древняго русскаго города Тустань // Зоря Галицкая. – Чис. 10. –Львовъ, 1854. – С. 109-112 (+Dodatek tygodniowy do Gazety Lwowskiej. – № 40-41. – 1857).

[111] Kraszewski J.-I. Sztuka u Słowian: szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej. – Wilno, 1860. – S. 107.

[112] Pustelnik z Urycza. Poema z XI wieku // Buława E. [Tarnowski W.] Poezye Studenta. – T. III. – Lipsk, 1865. – S. 143-209.

[113] Головацкий Я. Объ изследованіи памятниковъ русской старины, сохранившыхся въ Галичине и Буковине // Труды перваго археологическфго съезда. – Т. 1 / Под. ред. Гр. А. С. Уварова. – М., 1871. – С. 221.

[114] Smołka St. Urycz // Tygodnik ilustrowany. – T. 8. – № 189. – Warszawa, 1871. – S. 76-78.

[115] [Grabiński H]. Urycz // Tygodnik ullustrowany. – Warszawa, 1871. – S. 76-78.

[116] Knapp J.-A. Die bisher bekannten Pflanzen Galiziens und der Bukowina. – Wien, 1872. – P. XIX, 8, 267, 509.

[117] Lange A. Zbiór naypięknieyszych i nayinteresownieyszych okolic w Galicyi / Sammlung der schönsten und interesāntesten Gegenden von Galizien. – Lwów, 1823. – Tab. 23; Zawadzki A. Galicyja w obrazach czyli Galerya litografowanych widoków, okolic i najznakomitszych zabytków w Galicyi z opisaniem obrazów w języku polskim i niemieckim. – Lwów, 1840. – S. 36. – Rys. № 43.

[118] Busching A.-F. Magazin für die neue Historie und Geographie. – Hamburg, 1767. – 418 s.

[119] Kuropatnicki E.-A. Geografia albo Dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi. – Przemyśl, 1786.; Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi. – Wydanie powtórne. – Lwów, 1858. – 103 s.

[120] Luca I. de. Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate. – Bd. V. – Abt. 1. Enthaltend Galizien und Lodomerien. – Wien, 1791. – 360 s.

[121] Rumi K.-G. Geographisch-statistisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates, oder alphabetische Darstellung der Provinzen, Städte, merkwürdige Flecken, Dörfer, Schlösser, Berge, Flüsse, Seen, Grotten u.s.f. des österreichischen Kaiserthums. – Wien, 1809. – 452 s.

[122] Swięcki T. Opis starożytnej Polski. – T. 1. – Warszawa, 1816. – S. I-IV.

[123] Słowaczyński A. Polska w kształcie dykcyonarza historyczno-jeograficznego opisana. – Paryż, 1833-1838. – 502 s.

[124] Schmidl A. Wien's Umgebungen auf zwanzig Stunden im Umkreise: nach eigenen Wanderungen geschildert. – Bd. 3. – Wien, 1835. – S. IV-V.

ві-Дрогобич[125], а також праця Венедикта Площанського 1868 р. про Дрогобич[126] та німецького геолога Міхаеля Кельба[127]. Невипадково І. Франка вважали «найпильнішим читачем Дрогобицької гімназійної бібліотеки, адже він за короткий час прочитав усе найцікавіше в ній, усе, що визичив у товаришів і учителів, передусім І. Верхратського, який особливо заохочував його до «читання книжок руських і до наук природничих»[128]. Врешті на сьогодні більш повну інформацію про власну бібліотеку І. Франка, яка містила розлогу мандрівну літературу, можна отримати із спеціальних праць та розвідок Я. Мельник[129], Т. Маслянчук[130], О. Федорука[131], а також двох томів «Бібліотека Івана Франка», укладеного під редакторським патронатом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України[132].

Ключовий вплив на мандрівні зацікавлення Івана Франка мав досвід навчання в Дрогобицькій державній гімназії імені Франца Йосифа І. Варто нагадати, що в підручній бібліотеці гімназії, а також приватних збірках Дрогобича у часі навчання Івана Франка вже знаходилися численні наукові та науково-популярні видання, які зацікавлювали І. Франка до мандрів. Серед них варто згадати праці піонерів карпатських мандрівок задля науки та відпочинку – Б. Гакета, І. Ваглевича, Ф. Білоуса, Е. Гюккеля, Е. Турчинського ,І. Верхратського, Я. Головацького, М. Кельба та ін. Врешті численні мандрівки його попередників не можуть вповні констатувати той факт, що І. Франко був основоположником моди на сільський чи міський туризм серед української інтелігенції, а його мандрівка 1884 р. була основоположною для «піонерів карпатського відпочинку»[133]. Скоріш за все наш національний геній став першим популяризатором нового типу мандрівок серед молоді, які включали три складові: національно-патріотичне виховання, наукове краєзнавче дослідження та етнографічний опис культури національних громад Карпатського регіону, передовсім – української.

Вважаємо, що мандрівне краєзнавство Івана Франка визріло саме на працях перших мандрівників Дрогобиччиною, зокрема таких як Бальтазар Гакет, про

[125] Ивановичъ Ф. (псевд.) [Білоус Ф.]. Записки школяря-путника, относящиеся до Галицкой Руси. – Львов, 1860; 1861. – 99 с.

[126] [*Площанский* В.] *Королевский вольный город Дрогобыч, по части исторіи, топографіи и статистики описалъ Венедиктъ М. Площанскій* // Науковый сборник Галицко-Русской матицы за 1867 г. – Вып. I-IV. – Львовь, 1868. – С. 162-188.

[127] Kelb M. Die Soolequellen von Galizien // Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt. – B. XXVI. – Wien, 1876. – S. 160-204.

[128] Мельник Я. Особиста бібліотека Івана Франка // Каменяр. Інформаційно-аналітичний часопис Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2011. – 7 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=124

[129] Там само.

[130] Маслянчук Т. Бібліотека Івана Франка – національне надбання України // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Т. 2. – Львів, 2010. – С. 1017-1024.

[131] Федорук О. Бібліотека Івана Франка: Науковий опис // Український археографічний щорічник. – Вип. 15. – Київ, 2010. – С. 656-660.

[132] Бібліотека Івана Франка: Науковий опис: У 4 т. – К., 2010. – Т. 1 / Упорядники Г. Бурлака (наук. керівник) та ін.; Переднє слово М. Жулинського; Вступна стаття Я. Мельник. – 622 с.; Т. 2. – К., 2015. – 718 с.

[133] Мисак Н. Як українські інтелектуали відпочивали в Карпатах понад 100 років тому // Локальна історія. Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://localhistory.org.ua/texts/statti/iak-ukrayinski-intelektuali-vidpochivali-v-karpatakh-ponad-100-rokiv-tomu/

тритомник якого він відгукувався дуже позитивно. Щоправда, І. Франко відверто закидував чужоземним мандрівникам та їхнім описам культури Бойківщини про зверхність до місцевої історії та етнографії, мовляв жителі Галичини не мали тяглості своєї державності, а відтак тяглості і культури. З приводу значення перших праць, побудованих на особистих описах і мандрівках Галичиною, а зокрема і Дрогобиччиною, І. Франко писав: «Деяке світло проливали на це питання політичні памфлети на зразок брошури «Magna Charta von Galizien» або описи подорожей по Галичині, що публікувалися звичайно за межами Австрії. Назву тут тільки найбільш відомі: Kratter. Briefe über den itzigen Zustand Galiziens. Лейпціг, 1798 – збірка пліток, малюнок яскравими барвами і з перебільшеннями, але не без цікавих подробиць; Hacquet. Reisen in den wallachischen und sarmatischen Karpaten, 3 томи – дуже цінна праця; Rohr er. Reise in Ost-Galizien 1806. Політичним памфлетом був також нарис Кубракевича, виданий пізніше німецькою мовою під назвою «Das entdeckte Oesterreich». Автори цих видань, переважно німці австрійської школи, дивилися на Галичину і стосунки в ній з висоти своєї німецької Aufklärung, ставилися з погордою до мешканців, їх звичаїв, мови та історичних традицій. Отже, не дивно, що ці книжки і не могли мати впливу на галичан»[134].

І. Франко один з перших почав критикувати попередніх мандрівників-краєзнавців, зокрема свого вчителя І. Верхратського, за їх недосконалу методику аналізу зібраних фактів та побачених явищ. Також І. Франко став основоположником нової методики організації мандрівок, а також популяризатором поетичного стилю їх описів саме в українській літературі, адже в польській традиції така практика вже існувала принаймні на прикладі спадщини графа Владислава Тарновського у 1854 – 1878 рр., який мандрував із родового палацу в селі Вороблевичі не тільки Дрогобиччиною, але й країнами Західної Європи, Азією, Африкою, Далеким Сходом, Америкою та ін.[135] Варто також зауважити, що І. Франко бачив у мандрівках одночасно відпочинок та наукову працю, виховання та консолідацію української національної громади. Зрештою, цей досвід пізніше стане ключовим для пластунів Івана Боберського, Петра і Тараса Франків та багатьох інших.

З іншого боку, мандрівки Дрогобиччиною, здійснені в різний час відомими політичними чи науковими постатями, часто ставали предметом для спеціальних публіцистичних, наукових та краєзнавчих праць, як це було у випадку відомого опису Іваном Франком мандрівки австрійського імператора Франца Йосифа І в Дрогобич у 1880 р., який републікуємо у додатках до даної статті[136]. В архіві Австрійської національної бібліотеки збереглися унікальні фотографії з підготовки до цього приїзду. На одній із них зображено головну тріумфальну арку із написом «Viribus unitis» – «Спільними зусиллями» з почесною вартою для урочистого прийому імператора Франца Йосифа І в Бориславі на Волянці 18 вересня 1880 р.,

---

[134] Франко І. Галицьке краєзнавство. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116-117.

[135] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»... – С. 392-400, 631-679, 759-811, 1040-1052.

[136] Там само. – С. 588, 953-961, 1228-1233; Лазорак Б., Лазорак Т. «Хай живе Його Величність Імператор…»: тріумфальні мандрівки цісаря Франца Йосифа І в Дрогобич (1851, 1880 рр.) та справжні мотиви приїзду ерцгерцога Карла І Габсбурга (1912 р.) // компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. – Т. 11: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Мультикультурний Дрогобич австрійського періоду» (21 – 23 вересня 2021 р.) / Упор., наук. ред.. Я. Лопушанський та О. Радченко. – Дрогобич, 2024. – С. 101.

на іншій було зафіксовано прикрашений дерев'яний озокеритний шиб із написом «Franz Joseph Schacht» – «Шахта Франца Йосифа» французької фірми «Société Française Minerale de Cire et Petrole», який спеціально був призначений для відвідин імператора. Дві фотографії зафіксували також з різних сторін тріумфальний вхід в озокеритну шахту «Франц Йосиф І» на Волянці із написом гірничого гасла «Glück auf!» – «Щасливо повернутися на верх!». Цей фотографічний матеріал дозволяє більш реалістично візуалізувати мандрівку імператора в «Країну солі і нафти» у вересні 1880 р.

Цей приїзд імператора Франца Йосифа І вперше серед української інтелігенції почав інтерпретувати Іван Франко у своєму творі «Фабрика парафіну й церезиту у Дрогобичі», у якому український геній опублікував спеціальний опис критичного характеру: «Під час проїзду цісаря з Дрогобича до Борислава власники фабрики домоглися того, що цісар заглянув і до їхнього підприємства. Щоб достойно прийняти найяснішого гостя, вони примусили робітників у вільні від праці хвилини не тільки чистити і прибирати всю фабрику, а й працювати над виготовленням тріумфальної арки з земного воску і т. д., але й справити також для них нові мундири», тобто блузи, штани і шапки з воскового полотна, щоб пристойно показати цісареві свою робітничу армію. Робітники спочатку раділи з того щедрого дарунка і з ентузіазмом кричали «Хай живе», але скоро їхня радість вщухала, коли власники, надто високо оцінивши цей непрошений дарунок, почали вираховувати його вартість при виплатах із зарплати. Почалися ремствування і голосні нарікання, але на тому й закінчилося, а за цей подарунок робітники таки заплатили»[137]. Хоча варто додати, що львівська преса повідомляла про те, що цісар заїхав на фабрику лише після того як відвідав Борислав і їхав у зворотному напрямку через Дрогобич у Самбір[138]. Проте опис І. Франка має важливе значення для продовження дискурсу «доброї імперії», адже, будучи арештантом тотальної поліційної системи, на відміну від провладної преси, мало хто тоді наважувався відкрито критикувати підлабузництво і корупцію австрійської влади та методи її знущання над українськими робітниками Дрогобиччини.

Одним із перших, хто намагався узагальнити мандрівки І. Франка, зокрема на теренах Дрогобиччини, та їхні впливи на студентську молодь, здійснив Іван Крип'якевич у маловідомому історико-краєзнавчому нарисі «З історії галицького краєзнавства»[139]. Дослідник чи не вперше з'ясував, що під безпосереднім впливом краєзнавчої діяльності І. Франка від гімназійного до студентського періоду його творчості на території Східної Галичини упродовж 1883 – 1889 рр. відбулося шість щорічних просвітницьких мандрівок передової студентської молоді, описи яких були надруковані в різних виданнях газети «Діло» у цей же період. Для прикладу, коли влітку 1886 р. цей «Кружок» разом із відомими політичними діячами К. Трильовським, Є. Петрушевичем, Є. Гушалевичем та ін. знову організували мандрівку маршрутом через Добромиль, Устрики, Турку до Дрогобича, І. Крип'якевич підкреслював, що ця «мандрівка була, безперечно, одним з кращих проявів акаде-

[137] Франко І. [Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі]. – Т. 44. – Кн. І. – С. 62-63.

[138] Najjasniejszy Pan w Galicyi // Gazeta Lwowska. – № 217. – 20 września. – 1880. – S. 2.

[139] Крип'якевич І. З історії галицького краєзнавства // Збірник фізіографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. – Вип. 4-5. – Львів, 1932. – С. 111-128.

мічного життя: на них пізнавала молодіж свій край та народ і, що, певно не менш важне, запізнавалася між собою»[140].

Серед франкознавців досить таки маловідомою є фундаментальна робота, яку впродовж життя здійснював відомий музейник заповідника «Нагуєвичі», краєзнавець, бібліограф, дисидент Ярослав Ольховий[141], який один із перших спеціально досліджував мандрівки І. Франка Дрогобиччиною, і один із перших встановив точні місця проживання І. Франка ще в 1987 р.[142] та 2005 р.[143], створивши першу мапу місць перебування письменника в Дрогобичі із точними деталями його помешкань згідно з тогочасною топонімікою[144]. Сьогодні ця мапа разом із вибраною вцілілою частиною картотеки Я. Ольхового, яка була люб'язно передана професором Л. Тимошенком у 2023 р., сьогодні зберігаються у фондах ДІКЗ «Нагуєвичі»[145].

У новітній українській історіографії одна з перших розвідок, присвячена описам ранніх мандрівок Івана Франка Дрогобиччиною до Карпат, з'явилася у статті Романа Горака до 150-ї річниці від Дня народження Івана Франка у спеціальному випуску наукового часопису «Етнос і культура» ще в 2006 р.[146] На підставі листа І. Франка до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. автор лише частково проаналізував маршрут першої самостійної мандрівки І. Франка 1874 р., яку він здійснив після закінчення 7-го класу Дрогобицької гімназії імені Франца Йосифа І і яка мала більш розлогу географію, адже охопила як територію Сколівщини, так і територію Дрогобиччини, Старосамбірщини та Турківщини. Також у статті дослідник частково описав маршрут І. Франка з Лолина до Дрогобича у серпні 1874 р. та мандрівку в травні 1875 р. Стосовно цього періоду подорожей Дрогобиччиною Івана Франка, то Р. Горак чи не вперше звернув увагу, що вони тривали стаціонарно в контексті ареалу «Скільської Бойківщини» 5 років впродовж 1874 – 1881 рр. На думку дослідника, п'ять років мандрівок, окрім цілого циклу віршів любовної лірики, присвячений О. Рошкевич, одного нарису, романтичних «Петріїв і Довбущуків», записів народних пісень, принесли нашій літературі не так уже й багато ранніх оповідань письменника, а саме «Вугляр» та «Сам собі винен». Проте в цей час все більш важливе місце починає обіймати бориславська тематика, а на черзі по мандрівках Бойківщиною поставала безсмертна Франкова повість «Борислав сміється», яка увібрала найбільше мандрівних описів з терен Дрогобиччини[147]. Загалом у своїй розвідці Р. Горак аналізує мандрівки І. Франка, які стосувалися маршруту Дрогобич-Стрий-Бубнище, а також мандрівок до Лолина, де проживала

[140] Луцький Я. Туристичними стежками Івана Франка // Краєзнавець Прикарпаття. – № 8. – 2006. – С. 17-21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lib.if.ua/franko/1310569981.html

[141] Матійко С., Лазорак Т. «Маю намір прикласти якнайбільше зусиль, щоби унікальний природньо-історичний комплекс всеціло постав на службу нашому народові …»: життєва драма Ярослава Ольхового і його науковий вклад у музейний поступ заповідника «Нагуєвичі» // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». – Дрогобич, 2022. – С. 367-394.

[142] Ольховий Я. Тут жив великий Каменяр // Радянське слово. – № 66. – 25 квітня. – 1987. – С. 3; № 67. – 28 квітня. – С. 3.

[143] Ольховий Я. Дрогобицькі стації Великого Каменяра // ДКЗ. – Дрогобич, 2005. – С. 73-78.

[144] Матійко С., Лазорак Т. «Маю намір прикласти якнайбільше зусиль... – С. 381.

[145] Там само. – С. 381.

[146] Горак Р. Ранні мандрівки Бойківщиною Івана Франка в його творчості та епістолярії // Етнос і культура. асопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки. – № 2-3. – 2005-2006. – С. 5-7.

[147] Там само. – С. 15.

симпатія Івана Франка – Ольга Рошкевич[148]. Втім одна з перших розвідок Р. Горака, присвячена юнацьким мандрівкам І. Франка та місцям його перебування на Дрогобиччині, побачила світ ще у 1995 р.[149], яка була розвинута у 2-й та 3-й книгах багатотомної праці «Іван Франко» у 2001 р.[150] та в спеціальній монографії, присвяченій біографії національного генія[151]. Як відомо, праці Р. Горака витримали чимало схвальних та критичних рецензій, з огляду на плагіат та спорадичність джерельної бази з точки зору методології історичної науки[152].

До 150-го ювілею від дня народження І. Франка також побачила світ нова краєзнавча розвідка, присвячена мандрівкам І. Франка авторства Ярослава Луцького з Івано-Франківська, який вважає, що, організувавши у 1883 р. Етнографічно-статистичний гурток, який пізніше реорганізувався в «Кружок для устроювання мандрівок по рідним краю», письменник тим самим започаткував сталі молодіжні мандрівки української молоді, які не обмежувалися лише Стрийщиною та Дрогобиччиною, але й охопили ареал Сокальщини, Золочівщини, Покуття, Поділля, Гуцульщини тощо[153]. Дослідник зауважив, що одним із наймасовіших походів відбувся за участі І. Франка саме у 1884 р. з Дрогобича[154]. Серед іншого, дослідник проаналізував у своїй статті третю мандрівку цього «Кружка», яка відбулася восени 1891 р. за маршрутом Львів – Самбір – Дрогобич – Сколе – Болехів – Журавно – Підгайці – Теребовля – Тернопіль – Львів. Проте чи брав в її організації участь І. Франко таки не відомо. Також автор згадує про іншу мандрівку через Дрогобич, організовану цього ж 1891 р. учасниками «Львівського Бояна»[155]. У іншій статті Я. Луцький фактично продублював свої висновки про краєзнавчу спадщину І. Франка, здобуту ним під час численних мандрівок, а також здійснив спробу узагальнення української історіографії, присвяченої краєзнавчим мандрам письменника[156].

Серед небагатьох статей, у яких підсумувалась українська історіографія про краєзнавчу діяльність І. Франка та його краєзнавчі здобутки під час мандрівок була стаття, опублікована у 2009 р. Оленою Дутчак, яка працює в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника[157]. Дослідниця звернула увагу на те, що першою історіографічною працею, присвяченою аналізу рівня розвитку галицького краєзнавства, стала невелика за обсягом стаття самого Івана Франка під

[148] Там само. – С. 5-15.

[149] Горак Р. Адресати юності Івана Франка в Дрогобичі. – Трускавець, 1995. – 16 с.

[150] Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. – Кн. Друга. Цілком нормальна школа. – Львів, 2001. – 204 с.; Кн. Третя. Гімназія. – Львів, 2001. – 360 с.

[151] Горак Р. Книга Бажав я для скованих волі… Біографія Івана Франка. – Львів, 2015. – 330 с.

[152] Чорновол І. Польсько-українська угода 1890 – 1894рр. – Львів, 2000. – 247 с.; Його ж. Шевченківська премія для львівських плагіаторів // Історична правда. - 15.04.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/4d77a463f1350/; Власюк Г. Лауреати Шевченківської премії виплатять 40 тис. грн. через порушення авторського права // ZAXID.NET. – 05.06.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/laureati_shevchenkivskoyi_premiyi_viplatyat_40_tis_grn_cherez_porushennya_avtorskogo_prava_n1353972

[153] Луцький Я. Туристичними стежками Івана Франка. – вказана праця.

[154] Там само.

[155] Там само.

[156] Луцький Я. І. Франко – краєзнавець і мандрівник [Електронний ресурс] // Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка – Режим доступу: https://lib.if.ua/franko/1325681123.html

[157] Дутчак О. Українська історіографія про краєзнавчу діяльність Івана Франка // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Історія». – Вип. XVI. – 2009. – С. 153-162.

назвою «Галицьке краєзнавство»[158], яка була опублікована у 1892 р. в «Львівському кур'єрі» у 9-ти розділах, і яка досі залишається однією з найбільш удалих спроб показати стан розвитку краєзнавчих досліджень на території Галичини наприкінці XIX ст. На думку О. Дутчак, жодне з усіх наступних поколінь науковців не здійснило схоже за методикою дослідження з огляду на масштабність наукових здобутків учених другої половини XIX – початку XX ст., отриманих в часі краєзнавчих мандрівок[159]. У часі відсутності власного краєзнавчого руху принаймні до кінця 1850-х рр. у цій праці І. Франко вперше констатував той факт, що через його відсутність та малу кількість мандрівок з числа інтелігенції та молодих учених «покоління за поколінням в Галичині виростало без знання свого краю»[160].

У 2011 р. побачила світ унікальна книга професора Михайла Гнатюка «Спогади про Івана Франка», у якій автор уклав невідомі та маловідомі свідчення про численні мандрівки Івана Франка Дрогобиччиною, зокрема й такі, про які можна дізнатися виключно із спогадів, і які часто стосуються локальних мандрівок Дрогобицьким повітом[161]. Сьогодні це одна із небагатьох книг, яку вважають антологією мемуарних та парамемуарних свідчень про найпотаємніші деталі маршрутів та зустрічей на теренах Дрогобиччини в «країні мандрів» Івана Франка.

Цього ж року до теми історії мандрівок І. Франка у Чернівцях побачила світ ще одна спеціальна публікація Б. Білецького, присвячена туристично-краєзнавчій спадщині І. Франка, яка базувалася передовсім на його наукових і приватних мандрах. Тема Дрогобиччини у цій статті проаналізована в енциклопедичній формі і доволі таки спорадично[162].

Ключове значення у дослідженнях історії мандрівок І. Франка Дрогобиччиною на сьогодні мають праці Володимира Галика, у яких, починаючи від 2005 р., зібрано найповніші спроби антології описів Дрогобича, Нагуєвич та Дрогобицького повіту в цілому[163]. Наприклад, ще у 2012 р. дослідник звернув увагу, що в контексті

[158] Франко І. Галицьке краєзнавство. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116-150.

[159] Дутчак О. Українська історіографія про краєзнавчу діяльність Івана Франка... – С. 155-156.

[160] Франко І. Галицьке краєзнавство. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116-119.

[161] Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид. – Львів, 2011. – 814 с.

[162] *Білецький Б.* Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка (до 155-ї річниці від дня народження) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 583-584. – 2011. – С. 103.

[163] Галик В. Археографічні та етнографічно-фольклорні знахідки І. Франка на території Дрогобицько-Самбірського Підгір'я: спроба каталогізації // ДКЗ. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 31-39; Його ж. «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі). – Дрогобич, 2007. – 144 с.; Його ж. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). – Дрогобич, 2008. – 208 с.; Його ж. Дрогобиччина в дослідницькій спадщині Івана Франка // ДКЗ. – Вип. XI-XII. – Дрогобич, 2008. – С. 270-292; Його ж. Участь Івана Франка у радикальних вічах та товариствах Прикарпаття у першій половині 90-х рр. XIX ст. // Питання історії України. Збірник наукових праць. – Т. 14. – Чернівці, 2011. – С. 43-49; Його ж. Галик В. Духівництво Прикарпаття у громадсько-політичній та науковій діяльності Івана Франка (за вибраним листуванням) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції. – Ч. 1. – К., 2014. – С. 632-653; Його ж. Місця Івана Франка у Дрогобичі. – Дрогобич, 2016. – мапа, 2 арк.; Його ж. Постійні й тимчасові помешкання Івана Франка під час його навчання у Дрогобицькій головній школі та Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа I // Східноєвропейський історичний вісник. – Вип. 1. – Дрогобич, 2016. – С. 33-41; Його ж .Дрогобич та його околиці в художньо-літературній спадщині Івана Франка // Східноєвропейський історичний вісник. – Вип. 3. – Дрогобич, 2017. – С. 22-30; Його ж. Дрогобич Туристичний [довідник] / Упорядкування, передмова та коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2017. – 32 с.; Його ж. Дрогобицькі місця у житті і творчій спадщині Івана Франка: спроба хронологічно-локальної дескрипції // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Ч. 29-30. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 267-284;

співпраці Івана Франка із провідним діячем Ставропігійського інституту – Антоном Петрушевичем[164] тема наукових підсумків його мандрівок відіграла важливу роль при аналізі культури бойківських містечок і сіл з терен Дрогобиччини. Нарешті мандрівки Дрогобиччиною самого А. Петрушевича безпосередньо вплинули на мандрівний хист І. Франка, оскільки під час відвідин Дрогобиччини дослідник задовго до І. Франка описав місцеві архіви, культуру та солеварний побут зваричів тощо. На думку В. Галика, великий вплив на пошукову діяльність І. Франка під час мандрівок мав, мабуть, тогочасний розвиток археологічної науки в Галичині у XIX ст., адже успішною діяльністю в галузі археології відзначалися наукові відкриття й дослідження А. Петрушевича та інших дослідників, які у Львові представляли не лише Ставропігійний інститут, а й Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, Крайове археологічне товариство, Львівський університет тощо[165]. 160-та річниця від Дня народження Івана Франка стала поштовхом до написання нових франкознавчих праць, у яких тема описів Дрогобиччини у мандрівній спадщині І. Франка отримала більш розлогого тлумачення[166]. Станом на сьогодні одним із найповніших видань, присвячених місцям перебування І. Франка безпосередньо у Дрогобичі, є книга Володимира Галика «Дрогобич у життєвій та творчій спадщині Івана Франка»[167], яка побачила світ у листопаді 2017 р. і була надрукована за кошти Відділу культури та мистецтв Дрогобицької міської ради. У цьому альбомі-путівнику зібрано найповнішу інформацію про мандрівки І. Франка Дрогобичем, який він часто називав «своїм кутом»[168]. Серед іншого, дослідник описав мандрівні маршрути І. Франка в часі його проживання у постійних та тимчасових помешканнях в Дрогобичі впродовж 11 років, а також літературну рецепцію в художніх творах, яка будувалася на особистих враженнях від мандрівок Дрогобичем та найближчими околицями. Також дослідник звернув спеціальну увагу на пізніші мандрівки І. Франка до Дрогобича, зокрема у 1902 р., коли він приїхав на свій публічний відчит під час робітничого мітингу[169]. На сьогодні відомо, що остання мандрівка І. Франка в Дрогобич зафіксована у лютому 1912 р., коли за сприяння В. Ратальського письменник декламував у Дрогобичі поему «Мойсей»[170]. Це був час, коли І. Франко пройшов шлях становлення від мандрівника-школяра до зрілого науковця-подорожувальника, який, мандруючи Рідним краєм, привіз до Львова зовсім інше бачення майбутнього поступу українського мандрівного краєзнавства та методику організації масштабних мандрівок теренами Дрогобиччини. Володимир Галик чи не вперше у франкознавстві підсумував значення новітньої української історіографії, присвяченої місцям перебування І. Франка в Дрогобичі та околицях, зокрема в часі його мандрівок. Як виявилося, за більш ніж

[164] Тиміш Л. Наукова спадщина Антона Петрушевича в оцінці Івана Франка // ДКЗ. – Вип. IX. – 2005. – С. 60-66.

[165] Галик В. Співробітництво Івана Франка із провідним діячем Ставропігійського інституту – Антоном Петрушевичем // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. 21. – 2012. – С. 20.

[166] Студінський В. Стежками Івана Франка (Рец. на: Галик В. Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка: альбом-путівник. – Дрогобич, 2017. – 379 с.) // Краєзнавство. – № 4. – 2018. – С. 247.

[167] Галик В. Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка: альбом-путівник. – Дрогобич, 2017. – 379 с.

[168] Там само. – С. 376.

[169] Там само. – С. 302.

[170] Там само. – С. 303.

25 років українські дослідники, краєзнавці та музейники[171] відкрили чимало нових даних про місця мандрівок І. Франка Дрогобичем та повітом, варто згадати зокрема праці Пінчука С.[172], Шалати М.[173], Арсенича П.[174], Герети М.[175], Грицака Я.[176], путівники авторства Гандзюка Р., Федорака і Федунківа З.[177], праці Горака Р.[178], Гузара З.[179], Мниха Р.[180], Іванишина П.[181], путівник Кордуби З. і Пилип'юка В.[182], книгу Пастуха Р.[183], двотомний краєзнавчий нарис, побудований на описах і свідченнях старожилів та краєзнавчих мандрівках, авторства Пастуха Р., Сов'яка П. та Шимка І.[184], який, на жаль, містить найбільше помилок щодо окремих мандрівок І. Франка селами Дрогобиччини. Окрему увагу дослідник приділив креативному сучасному путівнику авторства випускника історичного факультету ДДПУ ім. І. Франка – Олега Стецюка, який по-новому пропонує поглянути на мандрівні стації І. Франка в Дрогобичі, ввівши до наукового обігу невідомі мандри письменника в центральній частині Дрогобича та його передмістях[185]. Важливою заслугою путівника авторства В. Галика є публікація першої в історії туристичної карти «Місця Івана Франка у Дрогобичі»[186], побудованої на історичних фактах, яка побачила світ українською (36 місць), англійською (37 місць) та польською мовами за сприяння Туристично-інформаційного центру міста Дрогобича, як додаток до путівника, а також окремими багатотисячними накладами для популяризації серед відвідувачів міста. Перша презентація мапи відбулася 1 серпня 2016 р. в світлиці дрогобицької ратуші. В україномовній мапі серед 36 історичних локацій міста укладено короткі історичні коментарі про дотичність Івана Франка до Дрогобицької ЗОШ

---

[171] Франко П. Іван Франко / Упор. М. Войціцька. – Львів, 2013. – 216 с.

[172] Пінчук С. Іван Франко в Дрогобичі // Наукові записки Дрогобицького Державного Педагогічного Інституту ім. Ів. Франка. – Вип. ІІ. – Дрогобич, 1967. – С. 48-69.

[173] Шалата М. Іван Франко у школі при церкві Святої Трійці // Франкознавчі студії. – Вип. 6. – Дрогобич, 2015. – С. 173-190.

[174] Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 2006. – 352 с.

[175] Герета М. Іван Франко: юні дні, весни в Дрогобичі // Галицька зоря. – 14 серпня. – 2006. – С. 2.

[176] Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні…– вказана праця.

[177] Путівник по місцях перебування й увіковічення пам'яті Івана Франка на Прикарпатті: екскурсійні маршрути / авт.-упоряд.: Гандзюк Р., Федорак В., Федунків З. – Івано-Франківськ, 2006. – 48 с.; Путівник по місцях перебування й увічнення пам'яті Івана Франка на Прикарпатті: екскурсійні маршрути / авт.-упоряд.: Гандзюк Р., Федорак В., Федунків З. – Івано-Франківськ, 2016. – 64 с.

[178] Горак Р. Дрогобич – місто юності Івана Франка: книга-путівник. – Харків, 2011. – 272 с.

[179] Гузар З. Стежками життя і творчості Івана Франка: пам'ятка для студента. – Дрогобич, 2004. – 140 с.; Його ж. Місто Івана Франка – Дрогобич. – Дрогобич, 2008. – 192 с.

[180] Мних Р. «Дрогобич, Дрогобич…» топос Дрогобича у творах І. Франка та Бруно Шульца [фрагмент образу Дрогобича у творах Франка] // Франкознавчі студії. – Дрогобич, 2005. – С. 64-73.

[181] Дрогобич – місто Івана Франка / За ред. Петра Іванишина. – Дрогобич. – 236 с.

[182] Дрогобич Івана Франка: альбом-путівник / З. Кордуба, В. Пилип'юк. – Львів, 2015. – 108 с.

[183] Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича. – Львів, 1991. – 144 с.

[184] Пастух Р., Сов'як П., Шимко І. Дрогобиччина: свідки епох. – Кн.1: Енциклопедична книга-альбом. – Дрогобич, 2012. – 488 с.; Пастух Р., Сов'як П., Шимко І. Дрогобиччина: свідки епох. – Кн.2: Шляхами Франкового краю. Енциклопедична книга-альбом. – Дрогобич, 2012. – 512 с.

[185] Стецюк О. Локальна мандрівка. Дрогобичем: туристичний путівник. – Дрогобич, 2016. – 127 с.

[186] Галик В. Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка… – С. 348-349; Його ж. Місця Івана Франка у Дрогобичі. – Дрогобич 2017. – 2 арк.; Ivan Franko's places is Drohobych. – Drohobych, 2017. – 2 sheets.

№ 5, річки Тисмениця, головної пошти та ін.[187] Зауважимо, що в цей час вже існувала в онлайн-просторі подібна концепція карти мандрівок І. Франка авторства М. Жарких[188], яка відображала його особистий маршрут на основі поеми «Вандрівка русина з Бідою»[189], включаючи такі населені пункти як Лежайськ, Ярослав, Тучапи, Перемишль, Лемки, Сянок, Турку, Хирів, Самбір, Дрогобич, Борислав, Стрий, Болехів, Станіславів, Коломию, Снятин, Чернівці, Заліщики і річку Збруч. Проте на сьогодні найбільш повним виявилася мапа авторства В. Галика, яка вперше на науковому підґрунті містила впорядковану схему усіх місць, що символізують нерозривність Івана Франка з Дрогобичем. Ця карта є вагомою лептою у краєзнавство і слугує методологічною базою організації туристичних маршрутів дрогобицькими стежками Франка. Сучасні мандрівники за допомогою інформації мапи вперше у франкознавстві змогли цілісно уявити дрогобицький період життя Івана Франка, зокрема такі «Франкові місця»:

Місця Івана Франка у Дрогобичі[190]		
1	Річка-потічок Побук (Серет) (річка-потічок тече із заходу на схід через центр Дрогобича)	У річці Побук (Серет) у період навчання в Дрогобичі Іван Франко ловив руками рибу. Про цей потічок письменник згадав у своїх нарисах «У столярні»
2	Гора Тептюж (біля Млинок) (лісиста гора, яка знаходиться між Бориславом та Дрогобичем за мікрорайоном Млинки, що розташований на південь від міста)	У дубовому лісі на горі Тептюж І. Франко у вихідні та святкові дні, а також у вільний від навчання час збирав гриби, про що згадує в оповіданні «Рутенці» та в повісті «Boa Constrictor»
3	Церква Святого Юра (тепер вул. Солоний Ставок, 230)	Легенду про закладини, будівництво церкви Святого Юра описав і пояснив Іван Франко. Про церкву Св. Юра письменник згадав у віршованій програмі «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. та ін.
4	Дрогобицький солевиварювальний завод (тепер вул. Солоний Ставок, 27)	Від території Дрогобицької солевиварювальної жупи 27 липня 1884 р. І. Франко, як один із організаторів, розпочав українську студентську мандрівку. Про це у формі вірша письменник виклав у програмі «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.». Дрогобицька солеварня згадується 1. Франком у драмі «Украдене щастя», в повісті «Boa Constrictor»

[187] У Дрогобичі переклали англійською мовою мапу «Місця Івана Франка». – 1.06.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://d-nk.com.ua/u-drogobichi-pereklali-anglijskoyu-movoyu-mapu-miscya-ivana-franka/

[188] Жарких М. Карта вандрівки русина з Бідою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.i-franko.name/uk/Poems/VandrivkaRusynaZBidoju/Map.html

[189] Франко І. Вандрівка русина з бідою (+коментарі). – Т. 1. – С. 126-141, 440-445.

[190] Див. карту авторства В. Галика 2016 року «Місця Івана Франка у Дрогобичі», а також у: Чава І., Галик В. У Дрогобичі презентуватимуть мапу місць Івана Франка / Прес-реліз презентації мапи «Місця Івана Франка у Дрогобичі» Туристично-інформаційного центру Дрогобича // Офіційний сайт Дрогобицької міської ради. – 29.07.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://drohobych-rada.gov.ua/26-lypnya-vidbudetsya-zasidannya-postijnoyi-komisiyi-rady-z-pytan-regulyuvannya-zemelnyh-vidnosyn/

5	Дрогобицька ЗОШ No 5 (тепер територія навколо приміщення школи на вул. Зварицька, 57)	У час Івана Франка, на Зварицькому передмісті, де тепер розташовані старе і нове приміщення Дрогобицької ЗОШ No 5, була велика толока. Сюди на гаївки приходили учні з нормальної школи та гімназії. Тут бував І. Франко з товаришами, де здебільшого записував фольклорні перли дрогобичан, більшість із яких увійшли до 3-томника «Галицько-руські народні приповідки»
6	Церква Воздвиження Чесного Хреста (тепер вул. Зварицька, 7)	Під час виборів до Австрійського сейму в 1897 р., за переказами, на стінах дзвініці церкви Воздвиження Чесного Хреста були розклеєні антиагітки проти 1. Франка. У виборах учений зазнав поразки, отримавши в Дрогобичі лише 44 голоси. Про вибори 1. Франко написав у газеті «Kurjer Lwowski» статтю «Zgromadrenie wyborczew Drohobyczu» та ін., де описав свою агітаторську діяльність
7	Будинок, де проживав кравець Іван Гутович (тепер вул. Жупна, 16)	Тут було тимчасове помешкання Івана Франка під час навчання в Дрогобицькій нормальній школі
8	Місце, де стояв будинок коваля Поплавського (місце південно-західного крила будинку No 2 на вул. Бориславській у напрямку до кав'ярні «Мальви»)	Тут було тимчасове помешкання Івана Франка під час навчання в Дрогобицькій нормальній школі, про що згадує у своїх спогадах Семен Вітик та ін.
9	Місце розташування будинку Франкової тітки Є. Кошицької (задвірки по лівому боці вул. Бориславської, територія в кінці провулку Ремісничого)	Тут було перше постійне місце проживання Івана Франка під час навчання у Дрогобицькій нормальній школі. Про свій тутешній побут письменник розповів у своїх нарисах «У столярні» та ін.
10	Місце розташування будинку бондаря Корпака (кут на стику вулиць Ю. Дрогобича і Маріїнської навпроти пам'ятного хреста на місці колони Св. Яна)	Друге постійне помешкання 1. Франка під час навчання у Дрогобицькій гімназії імені Франца Йосифа. Про це Іван Франко згадав в оповіданні «Гірчичне зерно» та ін.
11	Пам'ятник-бюст В. Стефаникові (початок вул. Бориславської, навпроти Катедрального собору Пресвятої Трійці)	Василь Стефаник – український письменник, який упродовж 1890-1892 рр. навчався у Дрогобицькій гімназії. Був добрим приятелем Івана Франка, часто його відвідував
12	Колишній будинок Нормальної школи отців василіян (тепер приміщення з боку Катедрального собору Пресвятої Трійці на вул. Трускавецькій, 2)	У цьому приміщенні колишньої Нормальної школи отців василіян упродовж 1864-1867 рр. навчався І. Франко. Окреслений період письменник найповніше висвітлив в оповіданнях «Отець-гуморист» та «Schönschreiben»

13	Дрогобицький міський парк культури та відпочинку (тепер територія на початку вул. Трускавецької, паралельно до вул. Б. Лепкого, між вул. Ф. Шопена та Устияновичів)	Місцевий колорит І. Франко змалював у своїх творах малої прози: «Рутенці», «У столярні», «Перехресні стежки»
14	Некрополь на вулиці Трускавецькій (тут могила Едмунда Леона Солецького) (сучасне розташування на вул. Трускавецькій поблизу Катедрального собору Іова Почаївського)	Едмунд Леон Остоя Солецький маловідомий інженер-архітектор, перекладач, краєзнавець та редактор, приятель І. Франка. Про приязні зв'язки І. Франка з Е. Л. Солецьким свідчить їх епістолярна спадщина
15	Церква Святої Трійці (тепер вул. Трусковецька, 21)	Будучи 2 лютого 1912 р. у Дрогобичі, після відчиту поеми «Мойсей», І. Франко на запрошення отців василіян відвідав церкву Святої Трійці, де того ж дня віднайшов там рукопис, після вивчення якого опублікував працю: «Дрогобицька служебна мінея з року 1563». Церкву Святої Трійці І. Франко згадав у своїх творах: «У столярні», «Рутенці», «Перехресні стежки» та ін.
16	Львівський обласний академічний музично-драматичний театр імені Юрія Дрогобича (тепер вул. Площа Театральна, 1)	У цьому приміщенні І. Франко виступав з промовою на робітничому мітингу 5 червня 1902 р.
17	Місце розташування великої гімнастичної зали в Дрогобичі на початку XX ст. (тепер вул. Н. Левицького, 2)	На цьому місці знаходилась спортивна зала, де в червні 1911 р. австрійські власті вчинили криваву розправу над виборцями (19 червня 1911 р. тут проходили «криваві вибори» до австрійського парламенту, а вже 1 лютого 1912 р. за сприянням В. Ратальського тут І. Франко читав свою поему «Мойсей»)
18	Головна пошта (тепер вул. Данила Галицького, 21)	Відомими є шістдесят шість листів, які адресовані Іванові Франку з поштової скриньки Дрогобича. Свої листи, писані в Дрогобичі, І. Франко також надсипав із цієї пошти
19	Будинок Леона Гартенберга (тепер вул. Г. Шевченка, 12)	Закладини та будівництво будинка Леона Гартенберга І. Франко описав у повісті «Борислав сміється»
20	Концертний зал ансамблю «Верховина» (тепер вул. Т. Шевченко, 22)	Тут, у колишньому приміщенні Дрогобицького магістрату, знаходилась тюрма, у якій І. Франко провів одну добу, коли був відправлений етапом із Коломиї до Нагуєвич під час другого арешту в червні 1880 р. Ця дрогобицька тюрма описана І. Франком у новелі «На дні» та у спогаді «Як це сталося?»

21	Філологічний факультет ДДПУ імені І. Франка (тепер вул. Т. Шевченка, 24)	Це приміщення колишньої Дрогобицької гімназії імені Франца Йосифа, де І. Франко навчався впродовж 1867-1875 рр. Про гімназію і навчання, у ній письменник згадав у таких працях: «[Допис про Дрогобицьку гімназію]», «Ученицька бібліотека в Дрогобичи», «Спомини із моїх гімназіальних часів», «Гірчичне зерно», «Рутенці» та ін. У 1979 р. на будинку було встановлено пам'ятну меморіальну дошку з горельєфом
22	Вулиця І. Франка (сучасна вул. Івана Франка) Колишня вул. Лішнянська (перед тим Зелена)	Ім'я І. Франка їй присвоїли у 1926 р. з нагоди 10-ї річниці від дня смерті великого українця
23	Народний дім ім. Івана Франка та пам'ятник І. Франкові (тепер вул. І. Франка, 20)	Народному домові «Просвіта» присвоїли ім'я І. Франка у 1981 р., а пам'ятник ученому біля нього відкрито у жовтні 1966 р. Автори пам'ятника: скульптори Я. Чайка, Е. Мисько, В. Одрехівський. Гостями церемої відкриття стали: Олесь Гончар, Павло Загребельний, Ірина Вільде, Петро Панч та ін.
24	Головний корпус Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (тепер вул. Івана Франка, 24)	Ім'я І. Франка Дрогобицькому вишу присвоїли у 1954 р. тоді ще як педінституту
25	Дрогобицька ЗОШ No1 ім. І. Франка (тепер вул. Сагайдачного, 19)	У вересні 1936 р. з нагоди відзначення 80-річчя від дня народження і 20-річчя від дня смерті І. Франка на фасаді будинку з боку вулиці Сніжної було встановлено меморіальну таблицю з написом: «Великому синові України Іванові Франкові. Дрогобицька земля». Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка упродовж 1918-1944 рр. Тепер Дрогобицька ЗОШ І-ІІІ ступенів №1 імені Івана Франка
26	Цвинтар на вул. М. Грушевського (тепер вул. М. Грушевського, навпроти будинку № 56)	На кладовищі на вул. М. Грушевського розташована могила отця Івана-Юліана Німиловича (1839-1909 рр.), який понад двадцять років обіймав посаду директора Дрогобицької нормальної школи отців василіян, був ігуменом монастиря ЧСВВ. І. Ю. Німилович був одним із найулюбленіших учителів І. Франка під час навчання в Дрогобицькій нормальній школі отців василіян. Під час передостанніх відвідин Дрогобича, у лютому 1912 р., І. Франко уклінно вшанував могилу свого вчителя
27	Будинок, де проживав Володимир Кобрин (тепер вул. Стрийська, 134/2)	Володимир Кобрин – знаний дрогобицький адвокат, приятель І. Франка, який переклав поему «Мойсей» польською мовою. Про приязні зв'язки І. Франка з В. Кобрином свідчить збережена епістолярна спадщина

28	Місце, де стояла кузня Михайла Мороза (тепер приміщення колишньої кузні, розташоване з боку будинку на вул. Стрийська, 178)	У кузні Михайла Мороза здобував ази ковальської справи Яків Франко (І. Франко разом із батьком бував тут у період навчання в Дрогобицькій василіянській школі)
29	Костел Святого Варфоломія (тепер площа Замкова Гора)	Костел святого Варфоломія – католицький храм у місті Дрогобичі згаданий І. Франком у поетичному творі «Похвала Дрогобича», нарисах «У столярні», у повісті «Борислав сміється» та ін.
30	Міська ратуша (тепер вул. Площа Ринок, 1)	Дрогобицька міська ратуша згадується І. Франком у творах «Перехресні стежки», «Борислав сміється
31	Залізничний вокзал (тепер вул. Майдан Злуки, 1)	Франко згадував про дрогобицьку залізницю у своєму листуванні з дрогобичанами та в нарисі «Гірчичне зерно» і статті «Фабрика парафіну і церезину в Дрогобичі»
32	Дрогобицький нафтопереробний завод (тепер вул. Бориславська, 82)	У своїй статті «Фабрика парафіну і церезину в Дрогобичі» Іван Франко відображає погане соціально-економічне становище фабричного пролетаріату Дрогобича. У час публікації дослідником цієї статті (1881 р. газета «Praca») це був перший нафтопереробний завод (рафінерія: акціонерного т-ва «Альтман і Готліб»)
33	Ліс Гірка (тепер парк ім. Богдана Хмельницького в кінці вул. Трускавецької)	У лісах, на околицях Дрогобича, на так званій Гірці, Іван Франко разом із гімназійними товаришами збирав гриби, про що детально розповів у передмові до оповідання «Рутенці»
34	Річка Тисмениця (річка тече через південно-східну частину міста Дрогобич)	У річці Тисмениця у період навчання в Дрогобицькій гімназії імені Франца-Йосифа, І. Франко разом з товаришами купалися й ловили руками та решетом рибу. Річку Тисменицю І. Франко згадує у багатьох своїх різножанрових творах
35	Місце, де стояла садиба Коссаків (тепер сквер з пам'ятною таблицею садиби Коссаків на вул. Лесі Українки біля будинку No 70)	У будинку родини Коссаків (тут народився Григорій Коссак) І. Франко часто зустрічався з Атанасом Мельником із Волі Якубової, котрий належав до селян соціалістів і був палким прихильником і товаришем Івана Франка. Ковальської справи у Йосифа Коссака вчився брат І. Франка – Онуфрій
36	Колишній дім Івана Кобилецького (тепер вул. Війтівська Гора, 98)	Іван Кобилецький (1873 – 1945 рр.) – правознавець, громадсько-політичний діяч. Працював адвокатом у Дрогобичі. Товаришував та листувався з І. Франком. У 1926 р. з нагоди 10-ї річниці від дня смерті, Франка разом із прихильниками І. Кобилецький клопотав перед магістратом, щоб одну з вулиць Дрогобича міська рада переіменувала на вулицю І. Франка. У цей рік вул. Лішнянську було названо вул. І. Франка

І хоча дана карта все-таки має чимало неточностей, зокрема в контексті топоніміки часів Франка і її співставлення із сучасною картою Дрогобича, проте після Я. Ольхового вона є найновішим досягненням у франкознавстві міста Дрогобича.

У 2017 р. львівська франкознавиця[191], кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Наталія Мисак чи не вперше у франкознавстві звернула увагу на той факт, що І. Франко найбільше полюбляв мандрувати сільськими місцевостями, розвинувши тему сільського туризму письменника[192]. Дослідниця вважає, що саме І. Франка слід вважати основоположником «моди» на сільський туризм, адже ще від дитинства він полюбляв тихий відпочинок на лоні природи рідного краю, ставлячи акцент передовсім на 1872 р., як початок його постійних мандрівок, тим паче довколишніми до Дрогобича селами, що явно суперечить твердженням самого І. Франка. З іншого боку, Н. Мисак вперше констатувала той факт, що мандрівний хист письменника серйозно вплинув на формування мандрівної традиції усієї його сім'ї. Дослідниця переконливо довела, що дозвілля родини Івана Франка, як типової української галицької інтелігентної сім'ї кінця XIX – початку XX ст., яка перебувала у вирі суспільно-політичних і культурних процесів, певною мірою, відображало модні відпочинкові тенденції тогочасного суспільства[193]. Сільський ареал мандрівок цієї родини, на думку дослідниці, мав кілька причин: 1) особисті уподобання голови родини, адже І. Франко, який сам походив із села, і усе життя намагався не втрачати зв'язків з рідним народом і його культурою, а також полюбляв відпочинок на лоні природи, де міг забути про усі негаразди і знайти натхнення для подальшої творчості; 2) вплив своєрідної «моди» на сільський відпочинок, що сформувалася наприкінці XIX ст. у середовищі української інтелігенції, яка у такий спосіб намагалася не тільки утекти від міської метушні і відпочити на природі, замилуватися прекрасними краєвидами, але й зекономити родинний бюджет, адже не всі категорії міської інтелігенції мали значні матеріальні статки для поїздок до Києва чи за кордон; 3) для самого І. Франка сільський туризм поєднував «приємне» з «корисним», адже під час мандрів він мав змогу відпочити, поглибити свої етнографічні захоплення, ближче познайомитись із селянами, їхнім способом життя, світоглядом, а також зібрати значний фольклорний матеріал, натхнення для подальшої праці – наукової, літературної, громадської тощо[194]. Проте потрібно чітко розмежувати різні етапи мандрівок І. Франка, адже вони вирізнялися своїми цілями в гімназійний період та подружньому житті, при цьому найчастіше залежали від конкретних творчих планів національного генія. Щоправда, І. Франко завжди мав свій стандартний підхід у мандрівках, які для нього були джерелом нових соціальних контактів, нових вражень, емоцій, а також дозволяли займатись збором етнографічного матеріалу, невипадково навіть у відпочинкових мандрах він брав

[191] Дозвілля й відпочинок української інтелігенції Львова наприкінці XIX – на початку XX століття: на прикладі родини І. Франка. З історії західноукраїнських земель / [наук. ред. і упоряд. І. Орлевич]: Національна академія наук України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Вип. 14. – Львів, 2018. – С. 83-111.

[192] Мисак Н. Сільські феєрії Івана Франка // Франко: Наживо. – 11.07.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2017/07/11/

[193] Там само.

[194] Там само.

із собою якусь роботу – рукописи, коректури та книги[195]. Також Н. Мисак виокремила інші дві складові мандрівок І. Франка, а саме грибарство та рибальство. Так, аналізуючи маловідому мандрівку І. Франка у серпні 1889 р., коли супутниками Івана Франка та Осипа Маковея були гості з Наддніпрянщини – Сергій Деген і його сестри Марія та Наталя, які приїхали, щоб побачити Карпати і покращити свої знання з української мови, дослідниця звернула увагу, що після тижневого відпочинку в селі Дидьова коло Лютовиськ на Туркіщині І. Франко запросив О. Маковея до Нагуєвич. З цього приводу Осип Маковей згадував, що оглянув майже всі гори в околицях. А Іван Франко майже завжди рибалив[196]: «[…] цілими днями, як лише не падав дощ, ловив рибу, заставляв ятері, різні сіті на Сяні, кидав у воду трутку на риби, ходив з сітьми по воді, шукав пстругів під камінням…»[197]. Після відпочинку в Дидьовій Іван Франко з Сергієм Дегеном здійснили власну мандрівку до Нагуєвич, причому з Дрогобича до села вони мандрували пішки[198]. Наприклад, у листі до Ольги Хоружинської на початку серпня 1889 р., яка з дітьми Андрієм та кількамісячним Тарасом була в Нагуєвичах, Франко писав: «В суботу по полудні приїдемо до Дрогобича оба з Дегеном і підемо пішки до Наг[уєвич]. Може, вийдеш насупротив нас? Я не писав тобі, бо тиждень був в Дидьові, а мин[улої] суботи не міг виїхати. Пипку для хлопчика привезу, вина тож. «Зорю» татусю вислав. Ми не виграли нічого ані в тираж не вийшли. Цілую вас усіх»[199]. Окрему увагу Н. Мисак зосередила на спогадах доньки І. Франка – Анни Франко-Ключко про мандрівки та вакації родини Франків у Нагуєвичах, зокрема про «медовий місяць» Івана Франка та Ольги Хоружинської у липні 1886 р., літні вакації дружини Франка з десятимісячним Андрійком у травні 1888 р., літні канікули 1889 р. з двома дітьми, літо 1890 р. з трьома дітьми, після того як тут народився третій син – Петро. У цей період Іван Якович навідувався до родини на вихідні, а його листування з дружиною свідчить, що Іван Франко завжди турбувався про сім'ю, про здоров'я дітей та самої Ольги[200]. Це були родинні мандрівки Франків до Нагуєвич, про які ми дуже мало на сьогодні знаємо, проте дуже багато довідуємося саме із спогадів дітей Петра, Тараса та Анни Франків, яким запам'яталися унікальні будні у родинній садибі в Нагуєвичах, які були пов'язані не тільки із господаркою, але й з пізнавальним дозвіллям разом із Іваном та Ольгою Франками, які в природньому просторі бойківського села намагалися виховати у дітей любов до родини та бойківської автентики, а також привити їм відчуття самобутньої приналежності до культури українського народу. І. Франко був для своїх дітей прикладом для мандрування. З цього приводу П. Франко невипадково згадав: «З практичних спортів Батько незвичайно любив мандрівництво й замолоду пішки зійшов велику частину Галичини. Батько взагалі любив дуже ходити та подорожувати. Їздив до Києва, Одесси, на Рівієру і т. д. Батько не тільки сам ходив, але й заохочував інших. Без сумніву можна Батька уважати основником української туристики. Довгий час

[195] Там само.

[196] Там само.

[197] Маковей О. Із щоденника // Іван Франко у спогадах сучасників / Упоряд. О.І. Дей та Н.П. Корнієнко. – Львів, 1956. – С. 219.

[198] Мисак Н. Сільські феєрії Івана Франка // Франко. – вказана праця.

[199] Лист І. Франка поч. 08.1889 р. до О. Ф. Франко. – Т. 49. – С. 217.

[200] Мисак Н. Сільські ферії Івана Франка // Франко. – вказана праця.

мріяв про купно колеса (ровера), дальше зовсім не любив мисливства-полювання, та зате пристрасно любив риболовство»[201].

Окрема спеціальна праця, присвячена Івану Франку і мандрівній літературі, також побачила світ у 2017 р. під авторством київської дослідниці Наталії Розінкевич[202], яка проаналізувала малодосліджені грані зацікавлень генія мандрами: процесом, жанром і мотивом. На думку Н. Розінкевич, саме на тлі літературних здобутків аналіз його праць уможливлює репрезентацію особистості письменника як палкого прихильника туристичного й краєзнавчого руху, організатора діяльності відповідних товариств, тобто людини, яка вносить у літературний процес чималу частину особистого досвіду, отриманого під час мандрівок[203]. Також у статті звертається увага на віршованому описі мандрівного маршруту І. Франка 1884 р., зокрема вступному слові і декількох поезіях («В дорогу!», «Мандрівнича хронічка»). На думку дослідниці, І. Франко, як знавець рідного краю, розумів, що краєзнавчий матеріал потрібно аналізувати і систематизувати: «Як програму тої мандрівки я уложив віршовану, apriori зложену хроніку, попереджену поетичним покликом»[204]. Чи не вперше у франкознавстві дослідниця здійснила спробу аналізу терміну «подорождня література» в контексті франкової спадщини. Для цього Н. Розінкевич спеціально зупинилася на твердженнях дослідниці української мемуаристики в Галичині кінця XIX – початку XX ст. – М. Федунь, яка твердить, що на означення терміну «подорожня література» у Галичині побутували терміни-синоніми «описи подорожей», «подорожничі описи» тощо», але «західноукраїнський її феномен не був об'єктом цілісного аналізу»[205]. Відтак дефініція «мандрівна література» є ідентичною за змістом до дефініцій, котрі трапляються у працях різних науковців: «література подорожей», «література подорожі», «подорожня література», «подорожнє письменство», «подорожні твори», «література мандрів». Властиво І. Франко, на думку Н. Розінкевич, був одним із тих, хто першим намагався аналізувати подібні твори своїх сучасників, формулювати правила для автора, який веде «описи подорожей». Врешті дослідниця вкотре наголосила на твердженні самого Франка, який радив письменникам-мандрівникам «не тільки передумати те, що він бачив, але й рушити мізком на стілько, щоб уформував собі словами передумане», тобто автор повинен не тільки передавати факти, а через творчі пошуки белетризувати оповідь[206].

У червні 2021 р. до 165-ї річниці від дня народження І. Франка, в рамках проєкту «Франкомандри+» за підтримки Українського культурного фонду та в рамках реалізації Програми розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021 – 2025 роки за підтримки Львівської обласної державної адміністрації та

[201] Франко П. Іван Франко зблизька. (П'ять портретів). – Львів, 1937. – 32 с.; Франко П. Спогади про Батька // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид. – Львів, 2011. – С. 649-657; Іван Франко зблизька: спогади Петра Франка про батька / Публікація і коментарі Наталі Тихолоз // Франко наживо. – 04.12.2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2020/12/04/іван-франко-зблизька-спогади-петра-фр/

[202] Розінкевич Н. Іван Франко і мандрівна література // Київські полоністичні студії. – Т. 29. – 2017. – С. 403-410. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2017_29_48

[203] Там само.

[204] Там само.

[205] Там само.

[206] Там само.

Львівської обласної ради, побачила світ спеціальна книжечка «В дорогу з Франком. Мандруймо Львівщиною», у якій з фондів Дому Франка у Львові було передруковано унікальний примірник поетичної хроніки Івана Франка «В дорогу!» з автографами учасників знаменитої студентської мандрівки 1884 р., а також вміщено забуту Франкову статтю «Верх Пікуя», маловідомі спогади Тараса Франка про батька-мандрівника, практичні поради туристам і цікаві факти[207]. Тема описів мандрівок І. Франка Дрогобиччиною у цій книзі представлена, зокрема, з періоду 1880-х рр. з окремими новими коментарями. Серед ініціаторів видання книжки – відомий дрогобичанин Олесь Пограничний, а сьогодні директор львівської школи «Вільні і небайдужі».

До 165-ї річниці від дня народження І. Франка подружжя франкознавців Богдан і Наталія Тихолоз підготували на своєму авторському сайті статтю, присвячену 20-тьом найцікавішим фактам про мандрівний характер письменника, які сьогодні популяризують Франка-мандрівника для широкого кола читачів в онлайн-режимі. Із творчої спадщини І. Франка та спогадів про його життєвий і творчий шлях дослідники для своєї статті обрали найцікавіші відомості, а серед них: 1) про Франка, який ще змалку любим мандрувати околицями Нагуєвич; 2) про його «лісову душу», адже він з дитинства полюбляв мандрувати Радичевими та Панчужним лісами Нагуєвич; 3) про Франка – природодослідника-анімаліста, який під проводом своїх гімназіальних вчителів на все життя зацікавився вивченням флори і фауни природи Дрогобиччини і Карпат; 4) про Франка природоохоронця, який, де б не мандрував завжди намагався захистити поранених звірят; 5) про Франка, як бойківського грибника, адже грабарство було серед найулюбленіших занять в часі мандрівко; 6) про Франка, як одного із найзавзятіших рибалок Галичини, який наприкінці життя навіть виступив за реформу за реформу «Крайового закону про рибальство»; 7) про письменника, який популяризував моду на мандрівки Карпатами, які були основним напрямком його подорожей впродовж усього життя; 8) врешті про Франка, як ініціатора організованого туризму серед студентської молоді, а згодом і числа української інтелігенції, передовсім науковців; 9) про Франка-мандрівника, який став автором першого українського туристичного гімну «В дорогу!»; 10) про заснування Франком організованого туризму ,який започаткував із вже згадуваного вище «Кружка»; 11) про Франка, як мандрівника-етнографа, який за період усіх своїх мандрівок зібрав і опублікував неймовірну колекцію прислів'їв та приказок, ставши головним керівником етнографічної комісії НТШ; 12) про Франка-краєзнавця, який властиво на ґрунті своїх вражень від мандрівок чи не вперше підняв питання про реформу краєзнавства в Галичині, але й став засновником теорії і практики українського краєзнавчого руху у другій половині XIX ст.; 13) про Франка, як любителя пішого туризму та його мрію про ровер, який таки не судилося придбати через ощадливість; 14) про Франка, як батька мандрівників, який виховував своїх синів завзятими мандрівниками, серед яких Петро Франко став співзасновником «Пласту» та ініціатором нових маршрутів Дрогобиччиною у першій половині XX ст.; тощо[208]. Усі ці харак-

[207] В дорогу з Франком. Мандруймо Львівщиною / Ідея та упорядкування – Богдан Тихолоз; вступ. слово – Максим Козицький. – Львів, 2021. – 112 с.

[208] Тихолоз Б., Тихолоз Н. Франко мандрівник: 20 цікавих фактів // Франко:Наживо. – 01.08.2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2021/08/01/

теристики франкового стилю мандрів дуже вдало відповідають стилю його подорожей Дрогобиччиною у різні періоди життєпису.

28 листопада 2023 р. вже згадувана нами львівська дослідниця Наталія Мисак в рамках міждисциплінарного франківського семінару «Перехресні стежки» виголосила усну доповідь «Карпати у житті Івана Франка», у якій узагальнила відомий на сьогодні матеріал про розлогий ареал гірських маршрутів письменника, щоправда відправною точкою мандрів Дрогобиччиною дослідницею було обрано 1872 р., коли вперше побував в Уричі[209], попри те, що свої мандрівки І. Франко здійснював з Дрогобиччини до Карпат значно раніше[210]. З огляду на те, що І. Франко дійсно був промотором мандрівок у студентські роки, а Карпати відіграли неабияку роль у житті письменника, дослідниця проінформувала слухачів про його улюблені місця відпочинку й дозвілля, детально розповіла, як І. Франко з приятелями-гімназистами і студентами формували масштабні плани своїх маршрутів, де мандрівники зупинялися на нічліг, у кого гостювали та з ким провадили свої бесіди і запеклі дискусії. Зокрема на підставі мемуарно-епістолярних свідчень самого письменника і його сучасників Н. Мисак розповіла слухачам про Франкове гімназійне і студентське захоплення літніми мандрівками в гори, які дуже часто відбувалися саме Дрогобиччиною, зокрема під впливом попередніх вражень від мандрівок із вчителем Іваном Верхратським. Загалом, на думку дослідниці, «Карпати відіграли неабияку роль у житті Івана Франка. Вони були для нього джерелом сили, наснаги, творчої енергії. Франко активно пропагував дослідження історії й фольклору карпатського регіону серед української молоді…»[211]. Серед іншого Наталія Мисак відзначила, що її спроба історико-біографічного, краєзнавчого ракурсу осмислення Івана Франка крізь призму інтенсивної присутності в його житті Карпат і його глибокій залюбленості в це неймовірно розкішне природне середовище, збагатить представників франкознавчої спільноти якимись новими фактами чи подіями з життя українського генія[212].

Зауважимо, що в рамках міжнародного проєкту Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» та Вищого колегіуму імені Вітелона в місті Лєгниця (Республіка Польща) у 2024 р. нам вдалося реалізувати міжнародний проєкт із написання двомовної праці, присвяченої історії мандрівок Дрогобиччиною упродовж 1763 – 1914 рр., підсумком якого став друк третьої монографії із трилогії «Доба Франка» під назвою «Країна солі і нафти: описи мандрівок Дрогобиччиною», у якій вперше підсумовано та введено до наукового обігу нові та маловідомі

[209] Луцький Я. Туристичними стежками Івана Франка... – С. 17-18.

[210] Мисак Н. Карпати у житті Івана Франка: доповідь на засіданні щомісячного міждисциплінарного франківського семінару «Перехресні стежки» організованого спільно з Інститутом франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Інститутом Івана Франка НАН України, Львівським національним літературно-меморіальним музеєм Івана Франка («Дім Франка») 28 листопада 2023 р. // Інститут Івана Франка НАН України. Фото і скріншоти: Софії Сиванич, Катерини Шмеги. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ifnan.gov.ua/events/1/1066/

[211] Там само.

[212] Горблянський Ю. Синтетичний погляд на роль карпатського регіону у житті Івана Франка / Новини Львівського національного університету імені Івана Франка. – 29.11.2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lnu.edu.ua/syntetychnyy-pohliad-na-rol-karpatskoho-rehionu-u-zhytti-ivana-franka/

факти про мандрівки Івана Франка Дрогобичем та його найближчими та віддаленими околицями[213].

«Я сам вилазив на обі великі скелі…»: мандрівки Івана Франка Дрогобиччиною до руїн наскельної фортеці Тустань в Уричі

Подорожі до руїн давньоруської наскельної фортеці Тустань, яка принаймні від першої половини XIX ст. часто називалася як «Берда», «Скеля», «Скеля в околицях Урича»[214], «Камінь під Уричем», «Камінь під Уричем в Стрийському циркулі», «Камінь в Уричі»[215], «замок Тустань» чи «скеля «Урич біля Східниці»[216], завжди були предметом людської цікавості. При цьому шлях мандрівників до цієї старовинної пам'ятки практично завжди пролягав через Дрогобич, Борислав, Трускавець або Стрий. Незважаючи на те, що незначна частина приватних чи спеціальних описів подорожей до замку Тустань в Уричі на сьогодні знайшли своє відображення в науковій літературі[217], їхній аналіз досі невичерпаний, а більшість з них залишаються узагалі призабутими.

Серед послідовників І. Вагилевича та А. Петрушевича наступними мандрівниками-дослідниками були Я. Крашевський, А. Кіркор, Ю. Добєшевська (1873 р.)[218], І. Верхратський (1874 р.)[219], І. Франко (упродовж 1869 – 1872, 1874, 1884)[220], Ст. Смолка (1876 р.)[221] та ін. Проте, мабуть, найчастіше в Уричі побував український національний геній і відомий мандрівник Іван Франко (1856 – †1916), який, починаючи від гімназіальних часів, захоплювався не тільки красою скель та природою Прикарпаття та Карпат[222], але й передовсім автентикою народної культури жителів.

Відома франкознавиця, професорка Ярослава Мельник на прикладі спогадів Івана Франка вдало зауважила, що на мандрівний хист Івана Франка безпосередньо вплинули його вчителі, ще в часі навчання в гімназії[223]. Про «хороших і лю-

---

[213] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»…. – вказана праця.

[214] Gedroyç N. R. [N. R. G.]. Rocher aux environs d'Urycz // La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque, ou Précis historique... / Leonard Chodźko. – T. 3. – Paris, 1839-1842. – S. 473-475.

[215] Drohobycz Feliksa Lachowicza / Teksty Beata Długajczyk, Romuald Kołudzki-Stobbe, jerzy Maria Pilecki. – Warszawa-Kraków, 2009. – S. 19.

[216] Smołka St. Urycz. Wycieczka w góry Stryjskie, przez Dra Stanisława Smołkę, prof. Uniw. Jag. i Członka Tow. Tatrz. // Pamiętnik Towrzystwa Tatrzańskiego. – T. III. – Cz. 2. – Kraków, 1878. – S. 57-59.

[217] Рудий В. Перемишльська земля (IX – середина XIV ст.). – Тернопіль, 2003. – С. 6, 10, 21, 47, 61, 82, 85, 198, 110-113, 116-119, 124, 147, 162, 165; Рожко В. Архітектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу. – Львів, 2016. – С. 112-129. Wdowiak U. Lekarze-folkloryści na ziemiach polskich w XIX i XX stulieciu // Medycyna nowożytna. – 2009-2010. – 16/1-2. – S. 85-108; Лазорак Б. «Vue du rocher D'urycz»: описи мандрівок Дрогобиччиною до замку Тустань в Уричі з «фарбами і без» (1783 – 1914 рр.) // Фортеця: збірник заповідник «Тустань». – Кн. 3. – Львів, 2018. – С. 251-277.

[218] Dobieszewska J. Miasto Drohobycz i jego okolice // Kłosy. – № 410. – T. 16. – 1873. – S. 298-299.

[219] Верхратскій И. Каменна соль и описанье жупъ Дрогобицкои и Стебницкои // Литературный сборникъ издаваемый галицко-русскою матицею. – Львовъ, 1871. – С. 147-153.

[220] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. – Т. 3. – С. 250-262; Подорожі в Українські Карпати. Збірник / Упоряд. і вступ. стаття М. А. Вальо; Худож. В.В. Ковальчук. – Львів, 1993. – 280 с.

[221] Smółka St. Urycz, wycieczka w góry stryjskie przez dra St. Smółkę // Pamiętnik Towarzastwa Tatrzańskiego. – T. I. – 1876. – S. 55-62.

[222] Мисак Н. Карпати у житті Івана Франка. – вказана праця.

[223] Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка: дещо про його «злобні видумки» на Івана Верхратського // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 51. – Львів, 2010. – С. 166.

дяних професорів», а саме математика й філософа «великого приятеля учеників» і водночас «доброго, розумного, мислячого, хоть і трохи ексцентричного чоловіка» Едварда Міхонського, а також інших викладачів: польської мови Юлія Турчинського, зоології Едварда Гюккеля, історії та української мови Н. Антоневича, релігії та математики о. Анджея Дронжека, І. Франко писав: «Всі ті люди [...] були дійсними приятелями молодіжі, уміли єднати собі її прихильність і довірливість, поступали в школі оглядно, тактовно і по найбільшій часті безсторонньо, заохочували оскілько мож до самостійного мислення, до застанови над предметом, до котрого вміли збудити цікавість»[224]. Проте особливий дар зацікавлення учнів до своїх предметів мав молодий поет і природознавець Іван Верхратський, який після закінчення природничого відділу філософського факультету Львівського університету в листопаді 1868 року обійняв посаду заступника вчителя Дрогобицької реальної гімназії (викладав українську мову й математику)[225]. Карло Бандрівський згадував, що І. Верхратський мав великий вплив «на українців, а головно на Франка...»[226]. Натомість М. Коріневич зазначив, що між Верхратським та Франком саме в гімназії зародилися дуже надійні взаємні науково-дослідні, аналітичні та мандрівні спільні риси характеру, при цьому вплив учителя на учня був неабияким: «Сей останній, що прийшов до нас в II класі як один з молодших суплентів, без сумніву, може бути названий підвалиною в будівлі для поширення українства взагалі, а для Івана Франка став початкуючим керманичем для осягнення того, що Франко здобув собі в своїй дальшій праці»[227]. Властиво І. Верхратський умів захопити своїх учнів постійними природничими екскурсіями в галузі природознавства, зокрема ентомології, які розпочалися із локальних маршрутів у 1869 р. Маючи грандіозну, як на той час, колекцію хрущів та мотилів, а також розроблену власну методику до збирання «народного язика і його діалектів», І. Верхратський став до певної міри поводирем усього класу, запрошуючи своїх учнів на «експедиційні полювання» у численні мандрівки Дрогобиччиною[228].

Від початку навчання в Дрогобицькій державній гімназії імені Франца Йосифа у 1865 р. Іван Франко до урицьких скель подорожував принаймні декілька разів, а саме: в часі навчання в дрогобицькій гімназії під керівництвом професора І. Верхратського у 1869 – 1872 рр., під час приватної мандрівки у 1874 р. та в 1884 р., коли І. Франко особисто організував подорож студентської молоді з Галичини під патронатом української інтелігенції Львова, Дрогобича та Борислава. Ці враження від мандрівних екскурсій до Урича та Нагуєвич І. Франко навіть переказував у своєму листі до М. Драгоманова 26 квітня 1890 р.[229]

В одному зі своїх живих спогадів від 7 грудня 1912 р. І. Франко писав і про те, як він особисто вперше піднімався на скелі в Уричі. Літня подорож відбувалася під керівництвом І. Верхратського і складалася в преважній більшості з числа україн-

[224] Франко І. [Допис про Дрогобицьку гімназію]. – Т. 53. – С. 11.
[225] Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка... – С. 167.
[226] Бандрівський К. Спогади про Франка-школяра // Спогади про Івана Франка / Упорядкування, вступна стаття і примітки Михайла Гнатюка. – Львів, 1997. – С. 51.
[227] Коріневич М. Спомини про Івана Франка як ученика гімназії // Спогади про Івана Франка... – С. 55.
[228] Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка... – С. 167.
[229] Франко І. Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. – Т. 49. – С. 243.

ських учнів, які допомагали йому збирати комах для подальшого дослідження. В цей час його колекція поповнилася великою кількістю «урицьких екземплярів», які склали окрему колекцію хрущів. Учні разом із вчителем вишукували їх усюди, де тільки можна було в лісі, біля потоків, у витоках джерел, під каменями тощо. Про свою гімназійну мандрівку до Урича І. Франко занотував дуже теплі спогади у «Передньому слові» до збірки оповідань «Рутенці», яка побачила світ у 1913 р.: «Незвичайними розривками в життю дрогобицьких гімназіястів бували екскурсії під проводом деяких учителів у околиці міста, або до трохи віддалених місцевостей. Такі екскурсії в моїх часах і з моєю клясою устроювали вчителі природничих наук, Емерик Турчинський, що спеціяльніше займався ботанікою, та Іван Верхратський, що з замилуванням займався ентомологією, мав великі та дуже гарно виконані збірки хрущів та мотилів, і надто займався також збиранням матеріялів до пізнання народнього язика та його діялектів. З важніших екскурсій, устроєних обома тими вчителями, згадаю тільки кілька прогульок до Урича. Одна з них під проводом професора Верхратського складалася майже з самих тільки русинів, і дала йому досить багату збірку рідких хрущів, які вспіли знаходити різні ученики, шниряючи сюди й туди по лісі, біля джерел та потоків. У самім Уричі члени екскурсії оглядали оба величезні камені, що мають на собі сліди людської праці: до одного з них, що лежить оддалік у лісі і до якого дуже рідко доходять звичайні гості, що відвідують Урич, показав нам стежку тодішній парох Урича о. [Юліан] Охримович[230] (батько Ксенофонта Охримовича), у якого ночувала часть учасників екскурсії з проф. Верхратським. У темнім льоху головного великого каменя проф. Верхратський зловив тоді малесенького лилика-підковця, найменший із відомих у нас родів лиликів, що, немов нічний мотиль, у рідкій пітьмі кам'яного льоху раз у раз літав попід стелею. Таких самих лиликів я бачив пізніше також у Бубнищі, як літали в сутінку між двома височенними кам'яними стінами»[231]. Мандрівки І. Франка до Урича у 1869 – 1872, 1874 та 1884 рр. сьогодні доволі таки добре проаналізовані в історіографії в спеціальних статтях. Так, на думку франкознавця Володимира Галика, Іван Франко, перебуваючи під час мандрівки в Уричі, активно спілкувався та налагоджував контакти з місцевими непересічними особистостями (священниками, місцевою інтелігенцією) і тим самим створював підґрунтя для подальших ширших історико-краєзнавчих та етнографічно-фольклорних досліджень краю. Результатом такої діяльності І. Франка стало написання цілого ряду науково-публіцистичних та етнографічно-фольклорних праць описового характеру, у яких простежуються окремі аспекти минулого Урича та руїн фортеці Тустань[232]. Важливе значення для опису мандрівок з Дрогобича до Урича також має опис І. Франка укладений ним у післямові до другого видання повісті «Петрії і Довбущуки», у які письменник вперше зізнався, про кілька своїх мандрівних описів: «… мій Опис скелі в Розгірчі зовсім фантастичний, але, пишучи його, я вже мав у своїх споми-

[230] о. Юліан Охримович, адміністратор церкви Св. Миколая в Уричі упродовж 1868 – 1872 рр. Див. у: Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832 – 1944 рр.). – Т. 1. – Київ, 2004. – С. 793. З 1871 по 1908 р. він служив в Сенечові Долинського деканату, де, вочевидь, і помер. Див.: Там само. – Т. 2. – Київ, 2004. – С. 334.

[231] Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів. Із 60-тих та 70-тих рр. мин[улого] в[іку]. – Т. 15. – С. 9.

[232] Галик В. Село Урич у громадській та науковій діяльності Івана Франка // Фортеця. – Кн. 1. – Львів, 2009. – С. 647-648, 650.

нах кількаразовий побут в Уричу, де я сам вилазив на обі великі скелі, що мають на собі сліди великої людської праці з передісторичних та дуже давніх історичних часів. Подібні скелі звиджував і оглядав я пізніше також у Бубнищі та Синевідську Нижнім, – ся остання досі, здається, зовсім не відома ані нашим туристам, ані дослідникам нашої старовини»[233]. На думку В. Галика, невимушені спостереження І. Франка під час своїх мандрівок щодо фактів з історії, культури, природи та побуду Карпат, так чи інакше, ставали основою для його літературних творів[234]. Врешті праці Івана Франка, присвячені власним учнівським мандрівкам, сьогодні набули енциклопедичного статусу[235].

Другу мандрівку до Урича І. Франко здійснив самотужки під час гімназійних канікул 1874 р., коли йому виповнювалося повноліття, яке він вирішив справити по-особливому, адже на запрошення свого товариша він вирушив пішки до Лолина. В згадуваному вище листі до М. Драгоманова 1890 р. І. Франко описує, що після закінчення 7-го класу Дрогобицької державної гімназії, в період канікул, він не поїхав додому, а залізничним транспортом відправився до Стрия. Зі Стрия мандрівник вирушив до Синєвиднього, а звідти пішки вирушив до Побука, Бубнища, Тисова, Церковної, Мізуня, Велдіжа і дійшов аж до Лолина, де проживала родина Ольги Рошкевич. В цій мандрівці молодий подорожувальник дійшов аж до Труханова, проте ця «маленька мандрівка», як писав І. Франко, дала йому змогу докладніше «пізнати трохи більше світу і людей», аніж він знав до того[236]. Вертаючись з Лолина, шлях І. Франка проходив через Урич до Борислава і Дрогобича, після чого мандрівник вирушив через Опаку, Смільну та Тур'є до села Велика Волосянка у Старосамбірському деканаті Перемишльської греко-католицької єпархії, де парохом служив вуйко покійної матері Марії Кульчицької[237] – Іван Гвоздецький (1802 р. нар.). Парох був рукоположений ще в 1833 р.[238] і принаймні до 1835 р. був парохом у селі Залокоть на Дрогобиччині[239], а з 1843 р. був призначений до парафій Великої та Малої Волосянок, оскільки станом на 1842 р. тут була ваканція[240]. Це був час, коли Іван Франко святкував повноліття, а тому він помандрував до одного з найближчих родичів саме в період літніх канікул. З дозволу отця Івана Гвоздець-

[233] Франко І. Петрії і Довбущуки. Повість в двох частях. [Друга редакція]. – Т. 22. – С. 488.

[234] Галик В. Сільська Сколівщина у краєзнавчій та етнографічно-фольклорній спадщині Івана Франка // Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вип. 6(1). – Дрогобич, 2013. – С. 6.

[235] Франко І. Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. ... – С. 236-252; Його ж. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. – Т. 3. – С. 250-262; Його ж. Вандрівка Русина з Бідою. – Т. 1. – С. 126-141; Його ж. В справі збирання етнографічних матеріалів. – Т. 33. – С. 450-451; Його ж. Етнографічна експедиція на Бойківщину. –Т. 36. – С. 68-99; Його ж. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 85. – 24 липня (5 серпня). – Львів, 1884. – С. 1-2; Його ж. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІ-га кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 86. – 26 липня (7 серпня). – Львів, 1884. – С. 1-2; Його ж. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 87. – 28 липня (9 серпня). – Львів, 1884. – С. 2; Сіменович В. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 88. – 31 липня (12 серпня). – Львів,1884. – С. 2.

[236] Франко І. Лист до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. … – С. 244.

[237] Ibidem.

[238] Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1855. – Premisliae, 1856. – P. 98.

[239] Ibidem. – Premisliae, 1835. – P. 112.

[240] Ibidem. – Premisliae, 1843. – P. 109-110.

кого тоді І. Франко вперше ознайомився із парафіяльними архівами та шкільними бібліотеками церкви Св. Миколая у Великій Волосянці та дочірньої церкви Св. Архистратига Михаїла. До слова, місцеві бібліотечки були досить таки серйозно насичені книгами, оскільки ктитором цих парафій був «Банк лісової культури»[241], а сам о. І. Гвоздецький мав тісні зв'язки із інтелігенцією та духовенством Старосамбірщини. З 1875 р. ктитором парафій у селах Велика та Мала Волосянка виступало «Товариство лісового промислу у Відні»[242]. Врешті, в часі мандрівки І. Франка вуйко його матері – о. І. Гвоздецький вже був вдівцем і приділяв більше часу поступу місцевого парафіяльного життя[243].

Доволі таки впевненою і як ніколи патріотично свідомою виявилася авторська мандрівка Івана Франка, яка розпочалася 27 липня 1884 р. з Дрогобича і яку він особисто взявся організовувати, як польовий опікун і куратор[244]. Невипадково М. Вальо називала Івана Франка «унікальним мандрівником і неперевершеним організатором науково-пізнавальних подорожей та експедицій»[245]. Ця подорож, яку І. Франко пестливо називав улюбленим словом «вандрівка», започаткувала новий період у історії мандрів української молоді Дрогобиччиною, адже їй передувала серйозна підготовка і організація, а також створення Іваном Франком першого віршованого польового путівника для студентської молоді за досить складним на той час маршрутом у понад 300 кілометрів, а саме: Дрогобич-Борислав-Східниця-Урич-Підгородці-Корчин-Верхнє Синьовидне-Тишівницю-Труханів-Бубнище-Болехів-Калуш-Станіславів-Делятин-Дора-Микуличин-Майдан-Чорногора-Жаб'є-Устрики-Сокільська Скала-Вижниця. В умовах соціального і національного безправ'я, у важкий, позначений стихійними лихами (пожежі, повені) рік, зважитися на таку акцію міг лише Іван Франко, адже її успішному проведенню сприяла ґрунтовна підготовка[246]. На передодні у листі до Уляни Кравченко 23 липня 1884 р. Іван Франко писав, що настільки був зайнятий підготовкою подорожі, а особливо бажанням виступити під час концерту в Дрогобичі із відчитом, що надавіть не зміг виконати обіцянку приїхати до неї в Бібрку. Також І. Франко запрошував і саму У. Кравченко долучитися до мандрівки, щоб разом з іншими студентами зі Львова вирушити до Дрогобича:

«Львів, д[ня] 23.VII 1884

Дорога сестричко! Дуже жалую, що в неділю сльота перешкодила мені бути в Бібрці, тим більше, що тепер не знаю вже, коли буду міг туди завітати.

Сеї неділі, як знаєте, зачинається вандрівка молодежі, на котру й я повинен їхати, бо маю в неділю держати відчит в Дрогобичі.

От би гарно було, якби бобрецька пташка розвинула свої крила і прилетіла в суботу до Львова, а в неділю разом з веселою громадкою молодежі до Дрогобича і дальше в гори. Кошту на те великого не треба, 10 – 15 гульденів вистарчить, але зате Ви скористали б дуже а дуже багато.

---

[241] Схиматісмъ всего клира католіковъ обряду греческо-руского Епархіи Перемиской на годъ отъ Рожд. Хр. 1874. – Перемышль, 1874. – С. 129.

[242] Там само. – Перемышль, 1875. – С. 129.

[243] Там само. – Перемышль, 1874. – С. 129.

[244] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. ... – С. 250-262.

[245] Подорожі в Українські Карпати. Збірник... – С. 16.

[246] Там само.

Коли б, однако ж, се для Вас було неможливе, то напишіть. Повертаючи з вандрівки, я, може би, заїхав на деньочок до Вас. Не прогнівайтесь, що й тепер пишу так коротенько, – інші роботи лежать під рукою і полошать всякі свобідніші гадки. А затим прощайте, а радше до звидання в суботу!

Надіємось, що в вандрівці візьмуть участь і інші дами, так що Ви не потребували б женуватися мужського товариства.

Ваш Іван Фран[ко]»[247]

У даному короткому листі відчувається особливий запал І. Франка до організації першої патріотичної мандрівки студентів. З цього приводу про важливість і завдання подорожі Франко писав: «Виходячи з того погляду, що життя народне, так як і життя кожного вищого організму, піддержується і змагається обігом крові, обміном живих вражень і живих ідей, молодіж наша підняла думку устроювати вандрівки по краю, щоб, з одного боку, самій доочно ознайомитися з життям і економічним побутом рідного народу, з красою і природними скарбами та історичними пам'ятниками свого краю, а, з другого боку, освіжувати і ширити почуття народне і рух умисловий між народом і інтелігенцією по всіх усюдах нашої країни, нав'язувати особисті і писемні зносини з визначнішими людьми по різних сторонах і, таким способом, насновувати ту живу основу, на котрій з часом могли б виткатись прекрасні узори поступу і розвитку народного»[248].

Згідно з описами І. Франка, він особисто приступив до розроблення докладного плану подорожі української студентської молоді безпосередньо у Львові, ведучи разом із обраним комітетом переговори із високопоставленими представниками влади та інтелігенції Львова та Дрогобича, щоб залучитися фінансовою підтримкою цієї просвітницької справи. Головою комітету було обрано І. Грабовича[249], який разом із І. Франком пильно займався укладенням плану мандрівки. Врешті І. Франка було обрано як провідника, хроніста, а також керівника просвітницьких вечорів та відчитів[250]. Було визначено напрям і мету подорожі, про що було проінформовано не лише учасників, але й населення тих міст і сіл, які передбачалося відвідати. В ті часи потрібно було мати із собою усі необхідні документи та паспортні дані, позаяк можна було втрапити у халепу із австрійською поліцією, яка на дорогах перевіряла документи в подорожніх. Комітет студентів-мандрівників вбачав у своїй мандрівці не стільки прогулянку-відпочинок, скільки серйозну і насичену громадську і просвітницьку працю, яка мала за мету пробудження національної свідомості серед українських жителів Бойківщини та Гуцульщини. Більше того, комітет постановив культурну програму заходів у великих містечках та знаних селищах, яка передбачала організацію музично-декламаційних вечорів із танцями та науково-популярними відчитами, зокрема із практики Івана Франка. При цьому організація вечірніх забав мала не тільки познайомити студентську молодь із місцевою інтелігенцією та молоддю, але й зібрати унікальний пісенний етнографічний матеріал[251]. Враховуючи, що Іван Франко добре знав цей маршрут

[247] Лист Івана Франка до Уляни Кравченко 23 липня 1884 р. – Т. 48. – С. 464-465.

[248] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла»)... – С. 1-2.

[249] Там само.

[250] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. ... – С. 253.

[251] Галик В. Село Урич у громадській та науковій діяльності Івана Франка... – С. 650.

із попередніх власних мандрівок і навчально-пізнавальних подорожей з І. Верхратським, він і був обраний провідником цієї подорожі. Передмову і віршований путівник Франко спеціально надрукував окремою брошурою у 1884 р. накладом студентського комітету як своєрідну «програму дій». Дещо пізніше І. Франко написав заклик «В дорогу!», опублікований у журналі «Нове зеркало». Цей мандрівний путівник мав чіткі і зрозумілі назви віршованих розділів, які заманювали до мандрівки майбутні покоління студентської молоді серед українців і одночасно пояснювали, що саме їм потрібно робити і яким повинен бути маршрут. Відтак два розділи віршованого путівника мали назву «В дорогу», в якому автор подавав чіткі підготовчі установки для подорожі і властиво розділ «Мандрівнича хронічка», який фактично по окремих мандрівних станціях описував найбільш прості чи важкі шляхи, а також цікавинки, які можна зустріти у селах і містах. Цей віршований опис мандрівки Івана Франка в порівнянні із віршованими описами графа Владислава Тарновського у поемі «Урицький пустельник. Поема з XI століття»[252] 1856 р. та «Кропивник»[253] на той час була чимось новим для подорожніх описів і вирізнялася своєю лаконічністю та простотою передання інформації, без насичення зайвими літературними зворотами. Усі ці твори В. Тарновського були у вільному доступі в гімназії, а тому цілком могли стати прикладом для І. Франка, врешті його літературно-мистецька, мандрівна та громадська діяльність вже була добре відома в Дрогобицькому повіті, а тому цілком могла мати вплив на зацікавлення сюжетами для І. Франка. Хоча порівнювати віршовані описи мандрівок В. Тарновського та І. Франка на літературознавчому рівні з огляду на їх різножанровість, мабуть, не варто. Щоправда граф В. Тарновський все ж уперше серед жителів Дрогобиччини почав описувати свої враження від мандрів цим краєм саме у літературному стилі. З іншого боку, віршований опис мандрівки 1884 р. авторства І. Франка вказує на його рідкісну обізнаність з історією та культурою Рідного краю, адже фактично для кожного населеного пункту письменник-мандрівник обрав власну історичну фабулу з минулого або ж із яскравої риси культурної спадщини тої доби, про яку мало хто знав із учасників[254]. Врешті це була перша свідома спроба студентів організувати щось своє і нове, яке б пригодилося нащадкам у майбутньому із застосуванням літературно оздоблених мандрівних рекомендацій від Івана Франка. Саме І. Франко найкраще володів маршрутами Стрийщини та Дрогобиччини. Так і сталося, адже зацікавлення цією мандрівкою не мало меж, а тому було сформовано розлогий комітет, а гасло-заклик до мандрів Івана Франка стало гаслом для багатьох поколінь українців XX і XXI ст. І. Франко спеціально і придумав гасло «Гей же в дорогу, В ясную путь, Скинути серця тривогу, Вольним Повітрям дихнуть!» з метою заохотити інші студентські товариства до власних мандрівок[255]. Мислимо, що це гасло скоріш за все було адаптоване до українських мандрівників із більш ранньої традиції, яку І. Франко вивчав у мандрівній літературі. Знаменитим є той факт, що І. Франко впродовж усього свого життя цікавився іншомовною

[252] Pustelnik z Urycza. Poema z XI wieku // Buława E. [Tarnowski W.] Poezye Studenta. – T. III. – Lipsk, 1865. – S. 143-209.

[253] Bulawa E. [Tarnowski Wł.] Obrazy z kraju. Obraz pierwszy: Kropiwnik. Do Michała W[…]. // Ruch Literacki. – Lwów, 1877. – № 22. – S. 340-341; № 23. –S. 357-358; № 24. – S. 372-373

[254] Галик В. Село Урич у громадській та науковій діяльності Івана Франка... – С. 650.

[255] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. ... – С. 251-252.

мандрівною літературою, при цьому у часі створення власного мандрівного гімну 1884 р. він вже добре володів інформацією про мандрівну літературу та традиції мандрівок у світі, адже впродовж другої половини XIX ст. – на початку XX ст. він постійно накопичував найрізноманітніші іншомовні поезії, присвячені мандрівкам та мандрівникам, яку поступово готував для перекладу. Невипадково у 1912 р. підсумком його тривалої праці став переклад старо-арабської поезії[256] і зокрема маловідомого вірша безіменного автора із однойменною назвою «Мандрівник «Гей же в дорогу!».

«Мандрівник («Гей же в дорогу!»)

Гей же в дорогу! За своїх другів
Знайдеш ти інших в заміну.
Сильно втомляйся, щоб спочивати,
Се бо життя осолода.

Тихо сидіти мудрим і вченим
Слави не чинить ніколи,
Тож вирушай ти з рідного краю
І помандруй по чужині!

Сам же ти бачиш: стоячі води
Швидко гниють і псуються.
Але пливучі завсігди свіжі,
Швидко біжать і сміються!

І якби місяць не ріс і не меншав,
Не був би знаком він на небі,
І астрономам ані віщунам він
Не був би ні в якій потребі»[257]

Цей вірш, як і уся збірка «Тисяча і одна ніч», були дуже популярними в XIX ст., які І. Франко часто називав «віршованими правилами життєвої мудрості», а тому невипадково задумав повністю її перекласти на українську мову. З приводу популярності іншомовних варіантів цієї збірки у XVIII – XIX ст. та шлях до її перекладу на українську мову І. Франко писав: «В р(оці) 1905 почала виходити у Львові накладом Українсько-руської видавничої спілки славна збірка арабських казок «Тисяча й одна ніч» (…). Ся збірка появилася в Західній Європі ще в другій половині XVIII в. насамперед у свобідній і значно скороченій переробці на французьку мову Галланда, з якої переклади та ще коротші переробки швидко потім пороблено майже у всіх європейських краях; у числі переробок була також одна на поль-

[256] Із цього циклу І. Франко вперше опублікував кілька варіантів перекладів, а саме: Тисяча й одна ніч. Арабські казки. Вип. 1; Ніч 1 – 24, Вид. 2-е. Львів, 1912; Вип. 2. Ніч 25 – 44. Вид. 2-е. Львів, 1913; Вип. 4. Ніч 101 – 137. Львів, 1913. Частину своїх перекладів з арабської поезії І. Франко опублікував двома добірками у журналі «Неділя», зокрема за 14 квітня 1912 р.

[257] Франко І. Мандрівник / Староарабські поезії. – Т. 8. – С. 136.

ську мову. Від того часу збірка «Тисяча й одна ніч» сталася улюбленою книгою всеї освіченої людськості, але тільки при кінці XIX в. французький учений Мардрю (Mardrus) доконав перекладу одної з найповніших редакцій арабського тексту сеї збірки, що обняв 10 спорих томів друку. Трохи пізніше видано ще повнішу редакцію, в перекладі на німецьку мову, і сей останній переклад послужив основою перекладу на українську мову. Досі вийшли три часті сього перекладу, а власне ч. I в р. 1905, що обіймає Ночі 1 – 24, ч. II 1906 р. (Ночі 25 – 44), а ч. III – 1907 р. (Ночі 45 – 100). Тепер приготовляється до друку IV часть. Що думка видавання цеї величезної й одинокої в своїм роді збірки казок у перекладі на нашу мову не була нещасливою, доказує те, що вже в початку минулого року наклад першої часті був вичерпаний і запотребилося друге видання, яке й вийшло сими днями. До властивостей просторої редакції «Тисячі й одної ночі» належить те, що в ній прозове оповідання густо пересипане віршами, переважно безіменних авторів, ліричного або моралізаційного змісту. Перекладання тих віршів насуває далеко більші труднощі, як перекладання прозових оповідань, і тому не диво, що в німецькім, а тим більше в дослівнім, декуди аж надто дослівнім перекладі вони не роблять такого враження, яке повинні робити ті справжні перли староарабської поезії, якими редактори арабської збірки, а може, й самі автори оповідань, пересипали їх, певно, для окраси оповідань, а не для відстрашення читачів. Тому-то, коли запотребилося друге видання першої часті «Тисячі й одної ночі» в перекладі на нашу мову, я, за порозумінням з дирекцією видавничої спілки, взяв на себе труд перекласти поміщені в ній поезії на нашу мову відповідно до вимог поетичної техніки. Всіх поезій у першій часті вийшло 70. Тепер перед відданням до друку четвертої часті я доконав перекладу тих поезій, що містяться в ній, і вважаю незайвим подати се за посередництвом «Неділі» до відома ширшої публіки, а також подати тут невеличкий вибір тих поезій у моїм перекладі, аби показати публіці, як виглядала староарабська поезія і чого може надіятися від читання самої збірки». До публікації 10 листопада 1912 р. перекладач додав примітку: «Приготовляючи до друку другим виданням другий том українського перекладу арабської збірки казок «Тисяча й одна ніч», я злагодив… переклад віршів, поміщених у тексті казок. Цих віршів, коротших і довших, у другім томі збірки 50. Майже всі вони визначаються поетичною красою в орієнтальнім стилі, а деякі також можна вважати віршованими правилами життєвої мудрості…»[258]. Припускаємо, що станом на 1884 р. І. Франко вже володів ранішими французьким та польським перекладами старо-арабського вірша «Мандрівник «Гей же в дорогу», який вплинув на написання власної концепції мандрівного гімну, який за своїм характером заклику був дуже подібним, тим самим наблизивши українську культуру до світової. І. Франко планував видати ці переклади окремою книжкою після 1912 р.

Мандрівний комітет 1884 р. включав також і київську молодь, яку представляв Федір Миколайчик, який щойно закінчив київський університет і був вже відомий своїм дослідженням про «Сіверську Русь» (Чернігівщину), яке згодом

[258] Першим, хто удоступнив в онлайн-просторі передмову І. Франка до цих перекладів з газети «Неділя» за 14 квітня 1912 р. є М. Жарких. Див. докладніше примітки у: Переклади. Староарабські поезії // Іван Франко. Енциклопедія життя і творчості. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.i-franko.name/uk/Transl/1912/OldArabianPoetry.html

побачило світ у часописі «Зоря» у 1887 р.[259] Серед представників студентства до мандрівного комітету також ввійшли Теодор Николайчик, Іван Франко, Микола Шухевич, Ярослав Кулачковський, Дем'ян К. Лопатинський, Антін Березинський, Северин Мацюрак, Олександр Бобикевич, Теодор Яців, Іван Гриневецький, Володимир Лев, Олександр Богдан Кулачковський, Юліан Бачинський, Теофан Лукашевич, Омелян Константинович, Остап Качмарський, Вінкентій Яворський, Ярослав Бурачинський, Теодот Бачинський, пан К. Г. Врецьона і два поляки – Александр Гумницький та Станіслав Бондзинський[260]. Загалом Іван Франко зазначив, що в перший день 27 липня 1884 р. зі Львова до Дрогобича вирушило 18 студентів, проте поступово їхня кількість зростала в міру наближення подорожувальників до міст та сіл Дрогобиччини. Марія Вальо загалом нарахувала до 90 чоловік, які в різний час мандрівки долучалися до основної групи. Велика кількість учасників, піднесено-патріотичний настрій під час концертів-зустрічей з обов'язковим виконанням гімну «Ще не вмерла Україна» і задушевних бесід з місцевим населенням та інтелігенцією – все це створювало атмосферу доброзичливості. Однак за учасниками подорожі здійснювався посилений поліційний нагляд протягом усього маршруту[261].

29 липня 1884 р. під проводом о. Чапельського маленькою гірською доріжкою, яка прямувала через ліс, мандрівники вирушили зі Східниці до Урича. Йдучи по дорозі поміж лісовими просіками, мандрівники часто спостерігали на гору Коньову, яку обмивала річка Стрий, закручуючись гадюкою від села Рибника до Довгого. Цю долину І. Франко описав, як найкращу і найближчу карпатську околицю, яка настільки зачаровує, що запам'ятовується кожному, хто на неї споглядав, на усе життя. Натомість, діставшись Урича, І. Франко описав його, як «невеличке, вбоге гірське сільце Урич (або, як його зовуть самі селяни, Уріче), що належить до тих Богом і людьми забутих куточків світа, в котрих, здається, ніколи не було і не буде якого-небудь живішого життя, движения, руху»[262]. Тут мандрівники зупинилися біля маленької церковиці під липами, де побачили убогий дім священника, а неподалік дві розвинуті діючі корчми. Мандрівників здивувало, що тут не було ще школи і жодного громадського просвітницького простору[263]. Далі студенти помандрували на схід від села, а саме до урицьких скель, на яких зберігались руїни давньої фортеці Тустань. Іван Франко вдруге описав ці скелі так: «А преціж у лісистих проваллях на схід від того села у величезних камінних «бовдах» якісь давні віки, якась старинна дивна запропавша культура записала твердими і глибокими буквами свої сліди. З яких часів, з якої доби походять ті сліди, яку ціль мали ті люди, що їх з великим трудом у скалі вижолобили, – о тім наші історичні записи нічого не кажуть; більш або менш загальну відповідь могла б дати тільки археологія на підставі докладного розслідження і порівняння всіх подібних набутків в Європі і в інших частях старого світу. Бовди урицькі досі були описувані, але жаль сказати, всі ті описи були звичайно дуже недокладні. Описували їх звичайно люди, котрі о походженню і призначенню їх виробили собі згори

[259] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. ... – С. 251.
[260] Ibidem. – С. 251-252.
[261] Подорожі в Українські Карпати. Збірник... – С. 16.
[262] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІ-га кореспонденція «Дѣла»)... – С. 1-2.
[263] Там само.

якусь теорію і відтак підносили і описували тільки те, що до тої теорії підходило, а не раз в угоду тій теорії і докомпоновували багато дечого такого, чого на самих бовдах зовсім не видно і нема»[264]. Тобто, як бачимо, І. Франко у 1884 р. добре розумівся на історіографії та попередніх описах мандрівок до урицьких скель, а тому критикував твердження про їхнє походження. На його думку, усі намагалися прив'язати власні пояснення до свого фаху і тих знань, якими попередні мандрівники оперували. І. Франко чітко ствердив, що допоки тут не буде проведено повноцінних археологічних досліджень датувати пам'ятку досі залишалося дуже проблематично. Усі учасники мандрівки піднялися на скелі і загалом пробули на руїнах фортеці близько 6-ти годин. За цей час студентам вдалося оглянути, занотувати чи зарисувати чимало писемних інскрипцій, а також старовинних печер, а також потрапити у найнебезпечніші частини найбільшого каменю. Альпіністські сходження на скелю, навіть сам І. Франко назвав «очевидним небезпеченством життя»[265]. Не вдаючись у своєму описі до історії самих руїн та минулого скель, письменник натомість пообіцяв читачам опублікувати при можливості спеціальну, докладну і об'єктивну розвідку для читачів газети «Діло», яка б була присвячена обом скельним комплексам в Уричі[266].

У своєму віршованому путівнику І. Франко застерігав мандрівників, що в горах Урича треба бути обережним, адже похід не такий вже й легкий, зокрема для тих, хто має вади з слабкістю ніг. Врешті навіть рухаючись верхи на конях чи гужовим транспортом, гірське бездоріжжя дається в знаки, а тому можуть бути і непередбачувані випадки і з поломкою чи травмами. Водночас І. Франко зацікавив читача старовинними урицькими скелями, в яких він описав «покої, брами і льохи», походження яких ніхто досі і не знав. Саме при урицьких скелях 29 липня 1884 р. мандрівники зупинилися на обід, який хоч і був холодним, проте дозволив усім підкріпитися, аби мати змогу особисто зійти на вершину скелі із руїнами древньої фортеці Тустань. Хоча не всім це було під силу, як виявилося з опису І. Франка[267]. Витяг із віршованого опису мандрівки Дрогобичем, Бориславом, Східницею, Уричем та Корчином разом із пізнішою передмовою І. Франка та його окремими дописами до газети «Діло» автори републікують у додатках до цієї статті.

З Урича мандрівники вирушили до села Підгородці, де їх привітно зустріли священник Данилович і його брат, який працював учителем. В своєму описі І. Франко називав їх «високоповажними мужами і патріотами», які прийняли усіх учасників походу, зустрічаючи мандрівників ще при вході до села. У селі і розпочалося патріотичне свято, оскільки в Уричі не було з ким його організовувати. Під час привітання місцевий невеличкий дитячий хор заспівав мандрівникам патріотичну пісню «Мир вам, браття». Після цього о. Данилович виголосив привітальну богословську промову, а його донечка на знак шани вручила комітету подорожувальників прекрасний пахучий вінок. На промову о. Даниловича з привітальним словом виступив особисто член вандрівки І. Франко, який палкими словами виразив побажання, «щоб як ті пишнобарвні квіти сього вінка, цвіла також і розвивалась краса рідної руської землі, змагалось її багатство і розгорався чимраз яркіше

[264] Там само.
[265] Там само.
[266] Там само.
[267] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. ... – С. 255.

святий вогонь патріотизму в руських серцях»[268]. В той час слово «руський» або «руська» означало «український» або «українська». Після привітання І. Франка від імені мандрівників виступив власний хор, який заспівав «Мир вам, браття» і «Ще не вмерла Україна»[269], при відгомоні яких мандрівники ввійшли до села Підгородці[270]. Це було одне із перших виконань українського гімну «Ще не вмерла Україна» за участі Івана Франка.

Це на сьогодні чи не перша письмова згадка про виконання Іваном Франком українського гімну «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського, який він особисто виконував під час патріотичної мандрівки 1884 р. Сьогодні мало хто знає, що під час своєї найвідомішої мандрівки галицької української молоді Дрогобиччиною Іван Франко ініціював виконання тексту пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна» практично на кожній станції мандрівних зупинок. Тому саме такі місця як Дрогобич, Борислав, Східниця, Урич і Підгородці мають бути ознакованими на державному рівні, як місця де Іван Франко з побратимами співали цю пісню, перетворюючи її на національний гімн. Врешті сьогодні потрібно говорити про те, що саме Іван Франко та Леся Українка вперше визначили «Ще не вмерла Україна» як національний гімн. Зауважимо, що у 1863 році у четвертому номері львівського літературно-політичного часопису «Мета» серед інших поезій Тараса Шевченка («Лічу в неволі», «Мені однаково», «Весело сонечко ховалось», «Заповіт») був вперше надрукований вірш «Ще не вмерла Україна», і саме тому в Галичині він певний час вважався твором Кобзаря. Насправді ж автором вірша був український етнограф, громадський діяч, поет Павло Чубинський[271], який написав його у Києві восени 1862 року. Цей вірш припав Вербицькому до вподоби як патріотичним змістом, так і легкістю форми. Спершу композитор представив цю патріотичну пісню як солоспів і сам виконав її на сходинах гімназійної «Громади» в Перемишлі. А щоб усі члени «Громади» могли співати разом, то зробив з неї хорову композицію. Вперше майбутній гімн публічно було виконано 10 березня 1865 року в Перемишлі як заключний концертний номер перших у Галичині світських «вечерниць в пам'ять Тараса». Перший запис гімну «Ще не вмерла Україна» відбувся за участі видатного українського композитора Модеста Менцинського у 1910 р.[272]

Задовго до початку мандрівки, 2 березня 1884 р., під час недільного засідання «Етнографічно-статистичного кружка», присвяченого пам'яті П. Чубинського, І. Франко виступив із докладним рефератом на тему його творчості[273]. Так, у повідомленні газети «Діло» зазначалося про те, що «в довшій промові предста-

---

[268] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла»)... – С. 2.

[269] Першодрук вірша П. Чубинського був опублікований у львівському часописі «Мета» у 1863 (№ 4, С. 271-272).

[270] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла»)... – С. 2.

[271] «Я сіяв те, що Бог послав...»: сторінки публіцистичної, наукової та літературної творчості Павла Чубинського / Авт.-упоряд.: Н. В. Зелінська, І. І. Капраль, О. І. Думанська, О. В. Палюх. – Львів, 2009. – 256 с.

[272] Душенко О. «Об'єднує і надихає українців»: 30 років тому парламент затвердив «музичну редакцію» державного славню // Кременчуцький Телеграф. – 11.01.2022. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10101233-obyednuye-i-nadihaye-ukrajinciv-30-rokiv-tomu-parlament-zatverdiv-muzichnu-redakciju-derzhavnogo-slavnju.html

[273] Мороз М. Літопис життя і творчості Іван Франка: у 3 т. / Авт. Передм.: М. Жулинський, М. Шалата. – Т. 1: 1856-1886. – Львів, 2016. – С. 347.

вив І. Франко житє покійного і характеристику часів та обставин, серед котрих він жив і працював. Особливо обширніше задержався над гаслами «Основи», розбудженні хлопоманії і недільних шкіл», над тим живим і цікавим движенєм української інтелігенції, в котрім так живий уділ брав Чубинський. Рівно ж розказав бесідник обширно про часи другого розбудження українофільства в Києві (1872 – 1876), часи «Київського Телеграфа», «Юго-Западного геогр. відділу» і археологічного з'їзду в Києві. В кінці подав також докладний огляд монументальної праці Чубинського «Збірника матеріалів до етнографії та статистики України»[274]. Врешті саме Іван Франко та Леся Українка вперше визначили «Ще не вмерла Україна» як національний гімн[275]. Більше того, саме І. Франко одним із перших включив твори П. Чубинського до антології передової української поезії для широкого загалу читачів у 1903 р.[276] На нашу думку, виконання гімну П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» під час мандрівки 1884 р. було заздалегідь задуманим кроком хористів та Івана Франка безпосередньо. Цілком можна вважати, що це була перша мандрівна традиція популяризації гімну серед українців Дрогобиччини та Сколівщини. Також І. Франко одним із перших назвав творчу спадщину П. Чубинського «живою картиною життя і побуту українського люду з його звичаями, характером, світоглядом, з його радістю і безмірною тугою»[277], а у його зібраних матеріалах передана «жива мова, котрою народ найбільше сам за себе говорить»[278]. Водночас Південно-західний відділ російського географічного товариства, секретарем якого був П. Чубинський, І. Франко назвав «центром кружка визначних українофілів, що на його засіданнях обговорювали різні теми з української етнографії»[279]. Мислимо, що І. Франко свідомо популяризував твір П. Чубинського як національний гімн, невипадково завершивши свою поему «Великі роковини» словами:

«…Чей нові мечі засяють
У правицях, у твердих.
Довго нас наруга жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!»[280].

[274] Засіданье «Еиографично-Статистичного Кружка» // Діло. – № 21. – Львів, 1884. – С. 4.

[275] Полторацький А. «Творець українського гімну» // Лозівська міська рада. Офіційний портал. – 03.04.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lozovarada.gov.ua/novini/tvorets-ukrajinskogo-gimnu.html

[276] Акорди. Антологія української лірики від смерти Шевченка / Уложив Іван Франко. З ілюстраціями Юлїяна Панькевича. – Львів, 1903. – С. 98-100.

[277] Остапенко О. Наукова спадщина Павла Чубинського: вивчення і збереження // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Київ, 2000. – С. 101.

[278] Стрельський Г. Постать і діяльність Павла Чубинського очима його сучасників // Історія в школі. Науково-методичний журнал. – № 1-2. – К., 2014. – С. 2, 6.

[279] Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – Т. 41. – К., 1982. – С.73

[280] Франко І. Великі роковини. – Т. 52. – С. 171-178. Вперше надруковано майже одночасно у кількох газетах: Діло. – № 234. – 20.X (1.XI.). – 1898. – С. 1; Руслан. – № 237. – 22.X (3.XI). – 1898. – С. 1-3; Буковина. – № 126. – 1898, а також у журналі: Літературно-науковий вісник, 1898. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 129-136.

Мандруючи селом, студенти відвідали місцеву муровану церкву, яка вразила їх своїми настінними розписами, а також фабрику гнутих крісел, фондовану місцевим дідичем паном Бродером. Далі студенти вирушили до Корчина[281].

Результатом постійних мандрівок Івана Франка у Карпати, а зокрема і до Урича, були не тільки численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів – колядок, приповідок, гуцульських заклинань, оповідань про опришків, легенд, казок і т. д., а й численні дослідження цих матеріалів, зокрема українських народних пісень, теоретичні праці з етнології та етнографії. В свою чергу знання історії й побуту населення Карпат і Підкарпаття надихали Франка на створення багатьох поезій, повістей, оповідань, серед яких – «Петри і Довбущуки», «Захар Беркут», «Перехресні стежки», твори бориславського циклу та ін. У ряді з них настільки яскраво і конкретно описуються пейзажі карпатських і підкарпатських місцевостей, що вони легко ідентифікуються нинішніми дослідниками і мандрівниками[282].

Вклад Івана Франка у розвиток спеціалізованих мандрів до Урича давнім шляхом з Дрогобича, а далі через Борислав і Східницю був продовженням традиції його попередників, зокрема Бальтазара Гакета, Федора Білоуса, Івана Верхратського та ін. Мислимо, що оте, скоріше філософське, але без сумніву внутрішньо-людське захоплення скелями колишньої наскельної фортеці Тустань, яке, як видається, у різний час проявлялося не тільки бажанням банального відпочинку, оздоровлення чи мистецької і наукової пристрасті, але й бажанням увіковічнити пережите людиною, або ж окремої громадської думки у якійсь предметній пам'ятці зафіксованій безпосередньо на скелях чи в їхніх околицях: чи то у формі петрогліфів (згідно припущень М. Бандрівського не пізніше початку доби раннього заліза), чи то – інскрипціях-написах на скелях, чи то – картині або портреті, намальованих на фоні скель або ж на фотографіях другої половини XIX – XX ст. Очевидно, що ця традиція тягнеться із давньої доби, позаяк наявність зображень петрогліфів, так само є наслідком бажання увіковічення чиєїсь думки. Разом з тим тяглість відвідин руїн фортеці Тустань в Уричі з метою фіксації якоїсь конкретної історичної пам'яті про подію є давньою традицією, яка у наш час продовжується із особливим ритмом. Вочевидь це невипадково, адже існує надто довга традиція цих мандрівок, яка манить не тільки дослідників, але й тих, хто полюбив ці скелі усією душею, черпаючи від їхнього природнього і філософського начала несамовите натхнення для творчості, викликаючи, тим самим, магнетизоване бажання передати цей скарб майбутнім поколінням мандрівників до кам'яної «Берди». Врешті М. Кельб та І. Верхратський найбільше долучилися до того, що для І. Франка це був один із найулюбленіших маршрутів, який пізніше перейняв у власних мандрах його син Петро Франко, який розробив власну методику мандрів Дрогобиччиною, зокрема у квітні 1911 р.[283].

Невипадково на честь 40-го ювілею творчої діяльності мандрівника і українського генія Івана Франка, а також на честь Т. Шевченка та М. Шашкевича саме на урицькій скелі біля дитинця руїн фортеці «Тустань» український маляр і сни-

[281] Ibidem.

[282] Подорожі в Українські Карпати. Збірник... – С. 15-16.

[283] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»... – С. 416, 461-462, 581, 834-836, 1009-1011, 1093.

цар Осип Майданюк у червні 1912 р. виготовив різьблену таблицю із інскрипцією з текстом «Вставайте, кайдани порвіте! Т. Шевченко, М. Шашкевич, І. Франко». Серед присутніх на відкритті були Василь Пачовський, Сясь Людкевич, Гнат Хоткевич, о. Карл Федорович, о. Василь Мацюрак,. Іван Валюх, Стас Сасик, Федір Матушевський, Мефодій Павловський, Микола Шумицький, а також студент київського університету, а в майбутньому – дипломат Центральної Ради та УНР на переговорах у Бересті 1918 р. – Олександр Севрюк[284]. З часу появи таблиці на скелях Урич став відігравали значення туристичного та виховного центру для різних національних громад, що навіть було передбачено навчальними програмами, як оздоровче історичне місце для фізичного виховання гімназійної молоді влітку. Так у травні 1914 р. парамілітарні організації української молоді продовжили традицію вшанування Франкіан, Шевченкіан і Шашкевичіан у «Галицькій Каліфорнії» саме в Уричі[285].

«Богоспасаєме місто Дрогобич…»: вибрані описи Дрогобиччини у мандрівній спадщині Івана Франка

Існуюча у франкознавстві думка про те, що Іван Франко ставився до Дрогобича лояльно або ж узагалі негативно є вирваною із контексту передовсім з його критичних зауважень до автобіографічних подій його життя або ж з огляду на його особисте бачення провінційності Дрогобиччини поруч із нафтовим капіталізмом, що викликав разючу невідповідність не тільки для мандрівника Франка, але й для мандрівників інших національностей, які відвідували Дрогобич, Трускавець і Борислав в його епоху[286]. Мислимо, що Дрогобич був для Франка чимось більшим, аніж містом, у якому не було «…ані одної порядної кав'ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання – чи то з політичною, чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто»[287]. Насправді ж Дрогобич був для Франка не тільки містом юності, але й джерелом для «вандрів» з метою пошуку все нових і нових джерел до популяризації самобутньої історії народної культури. Саме на теренах Дрогобиччини Франко черпав найбільше своїх мотивів для творчості, врешті для своїх політичних та публіцистичних праць на захист українського народу. Не мав би Франко почуття поваги до Рідного краю, він попросту про Дрогобиччину не писав узагалі. Дрогобиччина для Франка була від початку його творчої діяльності великим «Богоспасаємим ареалом» для полювання за народною мудрістю і культурою. Тут він часто відпочивав із родиною, зокрема в рідних Нагуєвичах. Дрогобиччина була невід'ємною частиною постійних вакацій його родини, зокрема сюди полюбляла приїжджати його дружина та діти. Ольга Хоружинська невипадково приїхала народжувати Петра Франка саме в Нагуєвичі. Дрогобич і його найближчі околиці – це окрема «вандрівка» життя Івана Франка, «вандрівка» його творчості, яка досі не має повного переліку згадок про саме місто. Врешті на межі поетичних, саркастичних, публіцистичних та політичних тек-

[284] Там само. – С. 463-467, 837-838.

[285] Там само.

[286] Див., наприклад, описи окремих негативних вражень від подорожей Дрогобиччиною у XIX – на початку XX ст. Там само. – С. 841-1039.

[287] Франко І. Гірчичне зерно. – Т. 21. – С. 316.

стів в різних творах Франко називає Дрогобич містом «дрогобицьких жартів»[288], до якого він вже «завтра вандрує…» (1884)[289], «Богоспасаємим містом» (1880)[290], «вільним королівським містом» (1903)[291], «городом преславним» (1882)[292], а під час літньої мандрівки 1884 р. навіть пестливо «преславнеє місто Дрогобич» (1884)[293]. У найскладніших ситуаціях життя Франко часто волів бути саме в Дрогобичі, яке мало дрібні і водночас важливі зручності при відсутності капіталу. До переїзду в Дрогобич Франко навіть заохочував у 1882 р. М. Павлика: «От, коли б Вам, замість до Коломиї, все одно було перенестися деінде, то я би волів Дрогобич. Дешевизною він рівен Коломиї, хату можна би тож купити дешево, і то без ніяких позичок у банку, на рати, з порукою в потребі мого вітчима або кого-небудь із знакомих мені міщан, – а крім того, ми мали б під боком Нагуєвичі, відки могли б діставати коли не все потрібне до життя, то бодай значну часть, хоч би, н[а]пр[иклад], за те, що в літню пору помагали б у сільській роботі і пр..»[294]. В своїй саркастичній поетиці Франко називав свій край «дрогобицькою філантропією», у якій часто під видом благодійних вечорів та балів панство організовувало збір коштів для дрогобицької бурси, як це було у 1882 р.[295]

У XIX ст. мандрівки дуже часто мали характер полювання за новими видами «звірів, птахів, рослин та комах», адже в цей час природознавча наука накопичувала базу даних про різноманіття природи. Важливу роль у формуванні цієї бази даних в межах Королівства Галичини і Лодомерії, зокрема для галузі природознавства мали пошуки відомого дуету мандрівників учителя та учня – Івана Верхратського та Івана Франка, які у 1869 – 1870 рр. здійснювали саме такі експедиційні мандрівки чи екскурсії, передовсім в околиці Дрогобича[296]. Перше «експедиційне полювання» рідкісними породами гірських хрущів під проводом І. Верхратського і за участі І. Франка, як ми вже згадували, відбулося в Уричі і проходило воно безпосередньо біля джерел і потоків у 1869 р. Однак дві їхні спільні мандрівні екскурсії до Нагуєвич у 1870 р. на сьогодні залишаються маловідомим фактом. Властиво після цих мандрівок приватна колекція І. Верхратського серйозно збагатилася, що міцно закарбувалося в пам'яті І. Франка, виринувши майже через сорок років у живописних картках «Споминів із моїх гімназіальних часів» (1912) і в «Причинках

[288] Лист І. Франка ?.08.1875 р. до О. М. Рошкевич. – Т. 48. – С. 38.

[289] Лист І. Франка 28.05.1884 р. до К. К. Попович. – Т. 48. – С. 452.

[290] Згадується в оповіданні І. Франка «На дні». Вперше надруковано окремим виданням у серії «Дрібна бібліотека» (№ 14), Львів, 1880. 72 с., з підзаголовком «Суспільно-психологічна студія» і посвятою: «Присвячую громадському урядові богоспасаємого міста Дрогобича. Автор» (Т. 25. – С. 110-163). Згодом «богоспасаєме місто» було запозиченим для перекладу з грецької гомерівського гімну «До Деметри» у 1915. В перекладі гомерівського гімну «До Деметри» І. Франко писав так: «Скоро до дому дійшли богоспасаемого Келея І через браму ввійшли там, де ждала шановная мати…». Див. у: Франко І. Гімн до Деметри / Гомерівські гімни. – Т. 8. – С. 248.

[291] Франко І. Гірчичне зерно. – Т. 21. – С. 316.

[292] Франко І. Похвала Дрогобича. – Т. 2. – С. 349

[293] Франко І. Давнє й нове Друге, побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд». Поезії Івана Франка. – Львів, 1911 р. – С. 230; Його ж. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. – Т. 3. – С. 254.

[294] Лист І. Франка 12.11.1882 р. до М. І. Павлика. – Т. 48. – С. 325.

[295] Франко І. Дрогобицька філантропія. – Т. 3. – С. 248-249.

[296] Лазорак Б., Лазорак Т. Студентські і докторантські враження Івана Верхратського та Івана Франка про дрогобицьку солеварню // Дрогобицька інтернет-газета Майдан. – 18 листопада 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maydan.drohobych.net/?p=111799

до фавни Східної Галичини» (1911) та ін.[297] Саме у тексті цієї маловідомій статті[298] до нашого часу також зберігся рідкісний опис природничих мандрівок Івана Верхратського та Івана Франка до Нагуєвич у червні 1870 р., коли разом із кількома іншими учнями вони приїхали до родинної садиби Франків, яка була фактично такою собі «базою» для подальших пошуків цікавинок природи в околицях. Пізніше на підставі цієї екскурсії 1870 р. навіть розгорілася окрема полеміка між І. Верхратським та І. Франком з приводу того, хто перший віднайшов природничий експонат. І. Верхратський у своєму описі природничих мандрівок дрогобицьких гімназистів у червні 1870 року до Нагуєвич, опублікованому 1880 року у часописі «Денниця» під назвою «Екскурсія на гадюки-сорокулі», дуже детально розписав цю екскурсію[299]. Проте згідно з твердженнями І. Франка, І. Верхратський в своєму описі-спогаді «невірно» описав знайдення великої гадюки (Pebias berus), неправильно подав «людові» назви ящірки, «приписав» собі вполювання саламандри, коли, насправді, це зробив він, І. Франко, який згадував, що: «одної неділі перед екскурсією до Нагуєвич, або по ній і приніс її проф. Верхратському»[300]. В іншому епізоді, коли потрібно було дати раду із щойно зловленою великою гадюкою, знайденою в Нагуєвичах, І. Верхратський, згідно зі спогадами І. Франка, також перебільшив свою роль. Як виявилося, щоб «втасувати» гадину зі скриньки до «слоя», І. Верхратський покликав І. Франка, що жив недалеко від його помешкання в кравця Гутовича. «Прийшовши до нього, я застав його біля отвореної скриньки, в якій ворушилася, але зовсім не кидалася жива ще гадина. У проф. Верхратського не було таких кліщів, якими б можна було виняти гадину із скриньки і «втасувати до слоя», але він покликав мене і велів мені рукою взяти гадину за хвіст, тільки сміло і скоро, щоб не мала часу повернути голови і підняти її вгору. Я, не вагаючись ані хвилі, зробив се і підняв гадину вгору, так що голова її внизу хиталася лише троха направо й наліво, але не могла піднятися догори. Аж тоді проф. Верхратський підставив слій під гадину і я легко впустив її до нього»[301]. Мислимо, що саме ці мандрівки й підсилювали запал Івана Франка до дослідження історії та культури рідного народу. Ці мандрівки інколи тривалі, а інколи короткочасні, звучать часто у І. Франка, як «прогулки» без жодного натяку на втому, проявляючи у нього постійний інтерес до тих самих жучків, хрущів, мотилів, якими так захоплювався його вчитель І. Верхратський. На думку відомого українського франкознавця та бібліографа Мирослава Мороза, ці мандрівки, фактично на все життя замилували І. Франка до вивчення рідного краю та його природи[302]. В своєму описі експедиції до Нагуєвич І. Франко писав: «Як любитель природи, що мав нагоду різними часами бувати в різних околицях нашого краю, я скрізь любив придивлятися, не тільки до життя людей, але також до явищ оживленої й не оживленої природи»[303].

[297] Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка... – С. 167.

[298] Див. 3-тю републікацію у: Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»... – С. 497-499, 1007-1011.

[299] Верхратський І. Екскурсія на гадюки-сорокулі // Денниця. – № 8. – Станиславів, 1880. – С. 121-128

[300] Мельник Я. Із гімназійних (і не тільки) літ Івана Франка... – С. 167.

[301] Мороз М. З науково-природничої спадщини Івана Франка // Українське літературознавство. – Вип. 56. – Львів, 1992. – С. 10.

[302] Там само.

[303] Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі –ІЛШ). – Ф. № 3. – Од. зб. № 184. – Арк. 1.

Франко зізнавався, що в його пригодницьких мандрівках йому доводилося бачити дуже рідкісні речі, які не кожному вдавалося побачити. Наприклад, він зумів зібрати інформацію про водяних чорних та білих волосів в озері під Радичевим лісом в Нагуєвичах та в 1869 р. в селі Ясениця-Сільна. Окремі спогади про мандрівки з І. Верхратським стосувалися приміського села Залісся коло Дрогобича, де професору вдалося віднайти рідкісну саламандру, яких Франко також бачив в околицях Тустанович. Цікаву інформацію Франко записав із мандрівки в околицях села Унятичі, де йому довелося зафіксувати рідкісного пташка рибалочку блакитного, а також горностая. Зауважимо, що стаття-спогад І. Франка «Причинки до фавни східної Галичини», що її написав учений в 1911 р., призначалася до друку у черговому томі «Фізіографічних заміток» у «Збірнику математично-природописно-лікарської секції» Наукового Товариства імені Шевченка. «Хроніка НТШ» зафіксувала цей факт, проте дослідження з якихось причин не було опубліковано. Рукопис статті, який переписав один із секретарів І. Франка з його автографу, знаходився в матеріалах президії НТШ. З архіву І. Франка статтю вперше опублікував М. Мороз[304], проте цей опис спогадів І. Франка із різних мандрівних спостережень досі є дуже цінним джерелом до історії фауни і топоніміки Дрогобиччини 1860 – 1890 рр., а тому публікується у додатку до даної статті.

Мандрівна спадщина праць Івана Франка має особливе значення в історії мандрівок соляними і нафтовими джерелами на теренах Дрогобиччини, адже український геній був не тільки активним учасником експедицій Івана Верхратського і очевидцем становлення Дрогобича від провінційного містечка до «преславного города», який поступово перетворювався на столицю нафтового бізнесу. І. Франко здавна цікавився соляними джерелами, адже окрім давніх чотирьох джерел у рідних Нагуєвичах, які згадуються у фальсифікаті грамоти князя Лева Даниловича 1244 р., І. Франко за своє життя обійшов практично усіх соляні родовища довкола Дрогобича, а саме і Ясениці Сільній, Модричах, Сольці, Колпці, Стебнику, Уличному тощо. Згідно даних отриманих під час мандрівок та спостережень Івана Франка, на сьогодні маловідомим є той факт, що упродовж 1870 – 1880 рр. в дрогобицьку солеварню деревину для опалення чирунів привозили, як і раніше, з лісів його рідного села Нагуєвичі[305].

Будучи завзятим мандрівником, І. Франко намагався зібрати найрозлогіший матеріал про історію, культуру та господарство рідного для нього краю. Одним із його маловідомих напрямків збору інформації на теренах Дрогобиччини невипадково стала саме тема солеваріння. Ще під час свого навчання в Дрогобицькій гімназії І. Франко часто проходив повз солеварню, позаяк серед його гімназійних друзів були представники давньої ґебрейської родини Лімбах, яка мешкала в бідних районах Завіжнього передмістя, неподалік соляного промислу. Так, у своєму творі «Гірчичне зерно» І. Франко писав, про помешкання до свого друга: «Оба Лімбахи, батько й син, жили далеко на Завізнім передмісті. Хоча стояло літо, було горячо і дощу не було давно, то проте на вулиці були глибокі калюжі невилазного болота, в якому одна по одній стрягли селянські фіри, навантажені дровами, які вони возили на соляну жупу. Хатина, де жили Лімбахи, була вбога передміщанська

[304] Мороз М. З науково-природничої спадщини Івана Франка... – С. 3-10.

[305] Франко І. Контракт поселеня Слободи біля Нагуєич, дрогобицького повіту, 1779 р. // Студії з поля суспільних наук і статистики. Видає статистична комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. III. – Львів, 1912. – С. 2.

ліп'янка, під соломою, брудна та обшарпана. Малесенькі темні сіни, з яких ішли маленькі чорні дверцята направо й наліво; праворуч, у нужденній цюпці з одним вікном, жили Лімбахи; ліворуч, у кухні, так само малій, але значно чепурнішій, жила властителька хати, господиня, що віднаймала другу половину Лімбахові та за якусь невеличку плату давала своїм жильцям також їсти і прала їм те немноге шмаття, яке було у них»[306]. Тобто за період 1867 – 1875 рр. І. Франко зафіксував постійний виробничо-промисловий рух фіакрів та гужового транспорту довкола солеварні, адже здійснювалося постійне постачання дерев для опалення та транспортування виробленої солі. У зв'язку із чим на перехресті між вулицею Жупною та Солоним ставком завжди існувала проблема «розбитих доріг» і заболочених небезпек, які серйозно вплинули на затишок передмістя в цілому.

У 1879 р. І. Франко зосередив свою увагу на написанні унікальної поеми «Історія товпки солі», яку він присвятив світлій пам'яті свого батька – коваля Якова Франка. Вперше поему надруковано у журналі «Культура» у 1925 році (№ 5, с. 72-94), а археографічну роботу для перевидання підготував М. Возняк. Поема залишилась незакінченою. Зберігаються три неповні автографи твору: 1. Чорновий автограф першої частини поеми, написаний на полях рукопису драматичного образка «Послідній крейцар»; 2. Чорновий автограф другої, незакінченої частини поеми, який уривається на 46-й строфі; 3. Чистовий автограф, який включає повний текст першої частини та 11 строф другої частини поеми. Саме цей автограф був опублікований М. Возняком у журналі «Культура», а дата написання самого тору підписана в оригіналі 1879 р.[307] Провідною темою поеми «Історія товпки солі» є роль праці в житті людини. Вона написана під значним впливом «Божественної комедії» Данте, яку Франко переклав українською мовою ще в молоді роки. У початкових рядках «Історії товпки солі» взята лише загальна алегорична картина блукання поета по життєвому шляху в пошуках правди і добра. На відміну від Данте, ця картина у Франка – поета революційної демократії – зміцнюється непохитною вірою в правду і добро, в їх остаточну перемогу в суспільному житті. Невипадково в вірші «Рубач» 1882 р., який став основою пізнішого оповідання, яке було вперше надруковане польською мовою у 1886 р.[308], а пізніше увійшло до української збірки «Сім казок»[309]. Наведемо витяг з тексту цьогоо вірша:

В вандрівці жизні я блудив багато,
блудив, бо правди і добра шукав, в
добро і правду віруючи свято.

І в темну пущу раз я заблукав:
не стало стежки, дебрі вкруг і ломи,
недуже серце страх мені стискав.

[306] Франко І. Гірчичне зерно. – Т. 21. – С. 323; Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…»... – С. 71-73.

[307] Франко І. Історія товпки солі. Поема. Посвячена пам'яті батька мого Яця-коваля. – Т. 4. – С. 396-426.

[308] Miron [Franko I.]. // Przegląd Społeczny: pismo naukowe i literackie. – R. 1. – T. 2. – Lwow, 1886. – S. 233-239.

[309] Франко І. Сім казок. – Львів, 1900. – С. 3-14.

А з заходу вже гуркотіли громи,
вже блискало… І серця свого я
спитав: «О серце, де, куди йдемо ми?...

Поема «Історія товпки солі» також розпочиналася із слів «В мандрівці жизні я блудив багато…», проте це була мандрівка в історію солі в українській народній культурі. Ця поема цікава з огляду і на те, що І. Франко описує призначення товпки солі в духовній культурі бойків Дрогобиччини, її стратегічне і водночас сакральне місце в щоденному житті. Цікаво, що топку український геній називає таким же словом, як і в його добу – «товпка», від слова товкти у форми або затовкувати у форму. Також дізнаємося, яке значення мала в бойківській хаті «господарева товпка солі», і водночас до яких страв її найчастіше використовували. Врешті І. Франко використовує свої власні знання про традиції використання солі на теренах Дрогобиччини, а також про легенди та перекази, пов'язані із її цінністю серед простих людей.

Поет не розкрив саму назву твору. Товпка солі згадується в поемі часто, але історія її оповита таємницею. Вперше про неї читаємо в епізоді, в якому описано, як подорожній ввійшов до хати і Фрузя подала йому на вечерю варену картоплю. Але виявилось, що до картоплі немає солі. Випадково оглянувшись, прибулий побачив під образами на дощечці «почорнілу від диму товпку солі», яка вже, очевидно, давно там стояла, бо «насіло верх неї густо диму й порохів». Щоправда, «товпка» була також і почорнілою у зв'язку із тим, що у формах під час висушування на «товпки» солі в дрогобицькій солеварні також потрапляв вогонь або висока температура і дим, у зв'язку із чим «товпка» часто задимлювалася або обвуглювалася. Врешті в поемі письменник про сіль згадує більше не більше 15 разів, проте надає їй ключової ролі в житті простої бойківської родини Дрогобицького передгір'я:

Між тим на стіл гарячі бараболі
вона поставила, зирнула вбік і
«Ах, – сказала, – в [нас] немає солі!»

«Що ж діяти? – сказав я. – Чоловік
з'їсть і без солі, як голоден крайно!»
І я оглянувсь тож, коли-м те рік,

і бач! Під грагаром, там, де звичайно
по хатах висять образки святих,
побачив я серед стіни случайно

на дощечці, серед вінків сухих
і писанок поблеклих, почорнілу
від диму товпку солі. Знать, з давніх

давен ніхто не ткнув ї, бо насіло
верх неї густо диму й порохів.
«А от є сіль! – сказав я й очаділу

вказав їй товпку. – Чи ж не сіль я вздрів?» –
«Ах, сю ви сіль побачили? – рекла вна. –
Ох, ні! Ох, ні! Се батенькова сіль!

До сеї соли в нас ніхто віддавна
не тикаєсь! Се, кажуть, сіль свята!» –
«Свята? Ся сіль? А через що ж свята вна?»

«Не знаю. Но татусь ід ній щодня
молилися, неначе до святого,
і плакали… при них молилась я

і молюсь досі ще». – «А се ж для чого?» –
«Не знаю! Татко ми казали так.
Вкінці й сама пізнала я, що много,

о, много легше в серці стане, як
пред нев помолюсь! Ось і днесь сердечно
молилась я… Се, кажуть татко, знак

На його зауваження про сіль Фрузя відповіла, що цієї солі брати не можна. І на запитання: чим вона свята, Фрузя відповіла, що до неї батько щодня молився.

«Історія товпки солі» глибоко зацікавила подорожнього. Він вдивлявся «*в ті дивні святощі, в ту сіль*», намагаючись розгадати її таємницю. «*О що молився до ній старий? За що їй дякував у сльозах на колінах?*» Автор кілька разів повертається до образу товпки солі[310]. Він наділяє її чудодійною силою, перед його очима вона постає не як мертва сіль, а як «*істота сильная, жива, налита людським потом і сльозами*»[311]. Відтак титанічна праця в солеварні Дрогобича, так чи інакше була передана українським письменником в культовій, хоча й не закінченій поемі на честь світлої пам'яті свого батька.

В народній творчості про сіль здавна збереглося багато повір'їв і легенд. Не лише у слов'янських, але й у багатьох народів світу сіль оточена пошаною, любов'ю, їй приписують чудодійну, магічну силу. Це пояснюється, мабуть, тим, що ще на первісному ступені розвитку люди помітили властивість солі оберігати від псування м'ясо та інші продукти, поліпшувати смак їжі. Ось чому вони вважали, що сіль має чудодійну властивість протистояти нечистій силі, дияволу, як втіленню зла на землі. Віра в благодійні властивості солі породила в нашому народі багато повір'їв: новонародженій дитині вішали на шию ганчірочку із зав'язаною в ній сіллю, щоб прогнати від неї нечисту силу; молодятам після шлюбу насипали сіль у кишені та черевики, щоб оберегти їх від підступів диявола; покійникові ставили тарілку з сіллю на груди, щоб диявол не забрав його душу. Сіль як амулет, талісман здавна вживалась у багатьох народів світу. Ці народні повір'я, звичайно, знав Іван Франко. В його фольклорних нотатках зустрічаємо запис про магічну силу солі:

[310] Символическое значение соли и народньїе суеверия, соединяемьіе с употреблением // Руководство для сельских пастьірей. – № 6. – Київ, 1873. – С. 166.
[311] Франко І. Історія товпки солі... – С. 396-426.

«*Злий дух боїться солі*»[312], занотовує він. Народні повір'я про сіль і лягли, очевидно, в основу поеми «Історія товпки солі».

У своїх Бориславських оповіданнях, побудованих безпосередньо на власних спостереженнях під час мандрівок, зокрема таких як «Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник» та інших, Іван Франко описує нелегке життя селян, рівночасно показуючи їх переживання, різного роду фінансово-економічні несправедливості промисловців, купців та торговців. Відтворюючи менталітет селян і робітників, одночасно він вказує на тих, хто їх поневолював не тільки працею, але й податками та цінами на сіль[313]. Дрогобицько-Бориславський регіон у добу Івана Франка поступово входив, завдяки своїм підземним багатствам (нафтової ропи, воску і солі), у нову стадію – стадію промислового перевороту. Борислав, Тустановичі, Трускавець, Східниця, Ясениця-Сільна та інші населені пункти поволі втрачали свій первісний вигляд. На їхніх територіях виростали нафтові вежі або шиби із глибоченними ямами для видобування соляної ропи та нафти-сирцю.

Майже одночасно із поетичними описами мандрівок графа В. Тарновського в польській літературі Іван Франко першим серед українських письменників почав писати поетичні описи Дрогобича та своєї малої батьківщини, які на сьогодні є основним виразом його особистих переживань часів дитинства та юнацтва, і в яких він вповні реалізувався як письменник та дослідник-мандрівник. Так, 12 грудня 1882 р. І. Франко написав вірша «Похвала Дрогобича»[314], у якому критично описав політику управління містом з боку міського магістрату, римо-католицького духовенства та нафтових магнатів, часто вдаючись до переказу міських чуток, які супроводжували життя інтелігенції міста. З іншого боку, поетичний опис І. Франка мав на меті охарактеризувати старовинне місто таким, яке ще має унікальний потенціал, проте через бездіяльність влади, а також існуючу соціальну нерівність досі залишається в стагнації. Цей вірш містить серед іншого рідкісні описи костьолу єврейської дільниці – лан, а також бориславського тракту. Цікаво, що І. Франко вперше передає саркастичний зміст справжнього походження місцевих топонімів, горонімів, гідронімів, оронімів та ін., які виникали в середовищі міщан та подорожувальників, які на власні очі вперше бачили наслідки нафтового буму на дорогах, вулицях, передмістях, річках, потоках тощо. Цей вірш І. Франко невипадково відніс до циклу своїх поетичних описів «Із моїх мандрівок по Галичині», який таки не увійшов до спеціальної збірки, проте витримав кілька републікацій:

Похвала Дрогобича

Іван Франко

Із моїх вандрівок по Галичині

Над Тисьменичкою-ріков,
Що звесь «нафтовою калюжев»,
Там город преславний Дрогобич лежить,
Преславний, та не дуже.

[312] Етнографічний збірник. – Т. V. – 1896. – С. 166.
[313] Франко І. Ріпник. – Т. 14. – С. 277-291; Його ж. На роботі. – Т. 14. – С. 292-307; Його ж. Навернений грішник. – Т. 14. – С. 307-370.
[314] Франко І. Похвала Дрогобича. – Т. 2. – С. 349-351.

І хоч Борислав, Трускавець,
Стебник і другі діти
На нього сиплють слави блеск, –
Він якось не міг проясніти.

І хоч дрогобицькі самі
Тож лепські горожане,
Цибулярі і зваричі, –
Все ж місто їх мало знане.

Та й не скажу, щоб мало вни
О славу міста дбали:
Щоб в світі вславитись, чого
Вони не виробляли!

Свій храм готицький, що їм ще,
Мабуть, Ягайло ставив,
Рішили вкрить соломою,
Щоб вкрить себе вічною славов.

Їх бурмистр тож рахунки вмів
Робити безпримірні:
П'ятнадцять ринських за мітлу,
А тридцять за два свірні.

Їх кас'єр фізик крепкий був
І доказав довідно,
Що й з каси залізної міський гріш
Іщезнути може безслідно.

Їх ойсіес канонік, побожний муж,
Не нарушив до днесь целібату;
Вже третій газдині з потомством її
Купує грунт і хату.

Побожний муж той взявсь і дзвін,
Як краківський Zygmunt, лити:
На славу города мав він
На божу честь дзвонити.

Лиш що на дзвоні тім, що мав
Гудіть, дзвеніть над містом,
Велів ксьондз напис написать:
Dzwon przeciw socjalistom!

То бідний дзвін, мов в серце го
Пекли слова ті гнусні,
З дзвінниці бовкнув тільки раз
Та й пук на штири кусні.

І тричі вже лито наново його,
І тричі пук він в скрусі, –
Знать, ліпше він чує, ніж наші ксьондзи,
«Що висить у воздусі».

Немного й Земялковський тож
Придбав для міста чести,
Хоч він, як дзвін, не пук, а вмів
Сухого дуба плести.

Не кращі ж бо й інтерпелянти його,
Міщани Гершко й Михалко!
Ніяк та й ніяк їм до слави дійти, –
Бігме, аж мені вже їх жалко!

«А що ж то, – гадаю, – чи я нігіліст,
Чи я який голобриш?
Дрогобич же преці и мені щось своє, –
Давай прославляти Дрогобич!»

О городе цибулярів,
На поступ запопадний,
Де що різник, то розбійник,
Де Гершко – цар всевладний!

Немов на новий місяць, так
Освіти яснієш огнем ти:
В гімназії твоїй що класа, то є
Принаймні чотири студенти.

Твій Ghetto, що зоветься Лан, –
Отсе-то раз дивниця:
Здаєсь, що не зрівняєсь з ним
І львівська Зарваниця.

Твій Бориславський тракт – гай, гай,
Се восьме чудо світу, –
Здаєсь, що на нім ти болото зібрав
З ціліського повіту.

Твій тротуар, твій монастир,
Шпиталь твій – боже, боже, –
Назвати може їх мій спів,
Но описать не може!

Тож радуйсь, Дрогобичу! Вже як мій спів
Тебе не приоздобить
І славним не зробить тебе на весь світ, –
То й чорт тебе славним не зробить!

Написано д[ня] 12 грудня 1882

На нашу думку, цей поетичний саркастичний опис міста Дрогобича виник не тому, що І. Франко незлюбив рідне місто, а тому що влада, яка ним керувала не сприяла його поступу, зокрема щодо української національної громади. Врешті під впливом жорсткої цензури, недавнього арешту 1880 р., а також під впливом своїх, передовсім друзів С. Коваліва та А.-Л. Солецького, які постійно надсилали письменнику останні новини з Дрогобиччини, І. Франко й написав цей геніальний за своєю політичною критикою опис міста. Цікаво, що подібні описи у поетичній та пісенній формі з 1884 р. публікуватиме архітектор і журналіст А.-Л. Солецький на сторінках своєї дрогобицької газети «Газета Наддністрянська» упродовж 1884 – 1889 рр., за що буде покараний, як і І. Франко, поліційною владою імперії Ґабсбурґів.

Іван Франко, як поціновувач і популяризатор лісових мандрівок, зокрема рідною Дрогобиччиною дуже часто використовував свої враження у віршах. Одним із маловідомих його творів, присвячених його подорожі з Дрогобича до Карпат є вірш «Лісовою вузькою дорогов…», написаний у 1882 р.[315] і який не увійшов до спеціальних збірок письменника. Це був поетичний опис однієї із осінніх мандрівок письменника лісовою дорогою з міста, у якому він не тільки передав усі свої враження від оздоровчої цілі пішої ходи, але й рідкісні принади природнього багатства лісів Прикарпаття, їх значення для культури Бойківщини, описавши навіть зустріч із бідним дідусем, який заготовляв собі дрова для збереження домашнього вогнища. Саме під час цієї розмови І. Франко зумів передати в поетичному описі усі наслідки лісової реформи, яка дозволила обмежити селянам самовільно використовувати лісові угіддя для заготівлі дров, тим самим ускладнивши життя значній частині селян, і водночас розширивши права лісників, які часто вчиняли фізичні наруги:

«Лісовою вузькою дорогов…»

Іван Франко

(Із Галицьких образків)

Лісовою вузькою дорогов,
Що нависла ожини терном,
Непогідного дня і хмарного
Я із города йшов вечором.

[315] Франко І. Лісовою вузькою дорогов…// Там само. – С. 344-348.

Вже пора була пізня осінна,
Стоковий вітер холодом дув;
Якась пісня мні в усі незмінна
Все бриніла, хоч сум серце гнув.

І, задуманий, звільна бреду я,
Розвертаю ожини гілки,
Лист зів'ялий додолу трясу я.
І хрустять під ногов сушники.

Втім, гляди, проти мене в потоці
Ледве-ледве плетесь чоловік:
Губ кобеля прип'ята при боці,
А на плечах дров в'язку волік.

Його одіж – то латка на латці,
Груди голі, лиш шкіра та кість,
На ногах із онуч старі капці
По ожинах порвались на злість.

А лице – чи ви бачили глину? –
Ні то жовте, ні буро-бліде,
З-під старенької шапки вдолину
Сивий волос у космах паде.

До землі похилили го труди,
А ще дужче дров в'язка гнітить,
І щось страшно хрипить в його груди,
Мов підрізаний в болю хрипить.

Він, у землю понуривши очи,
Наблизивсь вже до мене досить;
А втім глипнув, і крикнув, і скочив,
У ожинах хотів себе скрить.

Та дарма тільки ноги старії
Покривавив в колючім терні
І, тремтячи, в страсі, без надії,
Вже й не смів приглядатись мені.

З його плеч упав дров зв'язок грубий,
Аж тернина під ним подалась,
Із кобелі розсипались губи,
Бо кобеля в хащі зап'ялась.

«Не лякайтесь, дідусю! – сказав я, –
Я ж зробити не хочу вам зла».
І якмога старого втішав я,
Та дарма моя мова була.

Він стояв у хащі, мов заклятий,
Дилькотіли коліна під ним,
І душив його кашель завзятий
Та перестрах з обличчям грізним.

«Ох, – промовив дідусь аж по хвили, –
Най то сього не тямить вам бог,
Що такий мені страх ви зробили,
Що я мало на місці не здох!»

«Та чого ж ви, дідусю, злякали[сь?]
Я ж на вас не кричав, не грозив.
Чи ви, може, спіткатись боялись
З кимсь, що лихо яке б вам зробив?»

«Говори! А лісничий! Не знаєш,
Що лісничий у нас, наче звір!
Вже пропав, як го в лісі спіткаєш!
Б'є до півсмерті! Ох, синку, вір

Мому слову! Старий я, у гробі
Вже одною ногою давно, –
То не стану брехати о собі…» –
«Але ж, діду, таж вам студено!

Ваші ноги всі в крові і босі,
Ви трясетесь, ви хорі, мабуть!» –
«Що ж робити, небоже, – і досі
Я не маю ноги в що обуть.

Я не маю хребта чим прикрити,
Бо за кару, знать, господь мене
Велів смерті на світі лишити:
Все зблизиться вона і мине.

Всіх забрала, хто звався мні ріднею,
Всіх, кого я знавав і любив, –
Ще донька лиш була, та й над нею
Сам могилку я сипать ходив.

А тепер у хатині самотній
Між людьми я, мов в лісі, живу,
Хоровитий, слабий, безроботній, –
Ще й наслали нам нужду нову.

Ще заперли нам ліс! А без ліса
Чим же бідному жити тепер?
Але що їм! Тікай хоч до біса,
Щоб йому лиш в руках ти не вмер!

От гляди, я старий, слабовитий,
А ще в ліс волочуся часом;
То сухого гіллячча вломити,
То на губи де-де з кошельом.

Та колись тут зловив мене: губи
Розметав по землі і за кій,
Мене вдарив в лице – і два зуби,
Два послідніі вибив як стій!

От тепер я так вас ізлякався,
Що подібно ви вбрані, як він:
«Ну, – подумав я, – то ж ти попався,
Вже по тобі не бовкне і дзвін».

Ті слова, мов жало, защеміли
Аж на дні десь у серці мені,
На очах мені сльози тремтіли,
Як скінчив дідусь вісті сумні.

«На вам, діду, хоч чоботи тії,
Що на плечах несу я – отож,
В них загрієте ноги старії.
Бо до міста не близько й мороз.

На вам плащ, хоч старий вже й дірявий,
Та бо ліпшого й в мене нема, –
Най вас гріє..
Не докучить чень дуже зима»

Знов старий затремтів, здивувався,
В мене впер своє око мутне:
«А ти хто, що до мене прийнявся,
Щоб дарунком зманити мене?

Коли ти дух лихої гієни,
Захотів мою душу купить,
То пропадь! Хоч старий і нужденний,
То волю життя в нужді кінчить!»

«Але ж що вам такого, дідусю?
Що вам сниться? Таж я чоловік,
Хоч словами к богам не молюся,
Но добра я ся ще не відрік!

Те, що можу вам дати, приймайте,
Сам я бідний, зарібна рука!
Що ж, дідусю, живіш, не тримайте
Плащ в руках, бо мороз натиска!»

«Ох, небоже, щасти тобі боже
За твоє милосердя над мнов.
Я ж не думав, що хто мні поможе,
Бо такого до днесь не найшов.

Чобітки я з подяков приймаю,
Бо болять старі ноги мої,
Но плаща я не хочу, не знаю
Панських строїв на своїй спині.

Я ж у лісі би других лякав ним,
Так, як ти налякав ось мене,
А у місті шандарям преславним
Се сейчас би здалось крадене.

От завдай мені, сину, на плечі
Тую в'язку й опеньки ще ті
Поможи у кобелю зверечи,
І піду я у місто собі».

Все сповнив я по просьбі старого,
І, стогнучи, зігнувшися в лук,
Він пішов – і хрипло у нього
В груді . . . . . .

І за ним ще довгенько дививсь я,
Поки в лісі не щез у яру,
Но ще здалека вухом ловив я
Хрип, що грудь його різав стару.

І я думав: «О будь же прокляте
Теє панське одіння тісне,
Що до тебе, обдертий мій брате,
Неподібним чинило мене!»

Такі поетичні описи І. Франка були фактично протестами проти реальної несправедливості, яку він дуже часто зустрічав під час відвертих розмов із людьми на своєму мандрівному шляху. Лише під час лісової мандрівки додому, на перехресті реального відчуття природи, поетичних фантазій та щоденної дійсності, І. Франко створив віршований шедевр на основі своєї подорожньої зустрічі. Дуже часто письменник використовував ці подорожні факти в своїй передвиборчій агітації, що є окремим полем для досліджень. Більше того, ці описи були джерелом для критики самого І. Франка з боку тогочасної поліційної влади, яка, на відміну від творів графа В. Тарновського, повністю цензурувала твори І. Франка, який вимушено друкувався за численними псевдо. Хоча, як відомо, навіть граф В. Тарновський мав псевдо «Ернест Булава».

Поетичні описи Дрогобиччини Іваном Франком часто демонструють його захоплення лісом, адже його юнацьке життя пройшло в околицях давніх Радичевого, Тарнавського та Панщизного лісів, які позначені на картах ще в другій половині XVIII ст. Саме тут на старовинній «Слободі» при в'їзді в Нагуєвичі він зростав біля господарства свого батька, рільника, коваля і старшого церковного братства Якова Франка. Саме тут, мандруючи лісовими стежками, І. Франко вперше надихався на свої ранні поетичні твори. Образ рідних Нагуєвич Івана Франка в його творчості майже завжди супроводжувався описами його лісових мотивів. Наприклад, у поетичній збірці «Із днів жури. Поезії Івана Франка», яка була надрукована у Львові у 1900 р., письменник у циклі «Спомини» опублікував вірша «Маленький хутір серед лук і нив…»[316], присвячений опису рідної «Слободи» біля Нагуєвич, яка була оточена старовинними лісами:

Маленький хутір серед лук і нив…

Іван Франко

Маленький хутір серед лук і нив
на горбику над річкою шумною –
отам я в простій хлопській хаті жив,
і самота, і сум жили зо мною.

Із трьох боків поля ті обмежив
могутній ліс зеленою стіною,
і шумом серцю він на сон дзвонив,
і сум по травах розносив луною.

Він тяг мене в свою таємну тінь,
і свіжий подих віщував розраду,
і листя, знай, мені шептало: «Скинь

[316] Франко І. Маленький хутір серед лук і нив... – Т. 3. – С. 21.

із серця всі згадки про звaду й зраду!
Природі-мамі до грудей прилинь
і тут знайдеш нову, святу принаду.

В цій же збірці І. Франко опублікував унікального вірша «Ось панський двір…»[317] із описом старовинного палацу графів Винницьких в селі Уріж, яке розташоване поруч із Нагуєвичами в напрямку Підбужа і Самбора, і який, на думку письменника, найбільш точно демонстрував соціальну нерівність між графськими родинами та бідними селянами. В часи І. Франка власниками Урізького маєтку була вже родина Яна Комарницького, який був учасником Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. і воював під командуванням генерала Юзефа Дверніцького, а згодом активно підтримував Січневе повстання 1863 – 1864 рр., в якому брали активну участь його дочка Гонората та сини Олександр, Станіслав і Еразм[318] Врешті палацова архітектура в Урожі своєю архітектурною величчю, клумбами та липовим парком поміж бойківських сільських хат демонструвала цю вікову майнову нерівність. На сьогодні це чи не єдиний віршований опис палацу Винницьких-Комарницьких із другої половини XIX ст., який письменник написав під впливом своїх юнацьких мандрівок. Неведемо повністю текст цього вірша:

Ось панський двір…

Іван Франко

Ось панський двір! На згір'ї край села
пишається на сонці, наче рожа.
Тиша довкола нього залягла.

Старезні липи, мов жива сторожа,
стоять при вході, клумби і травник,
кругом жива глогова огорожа.

Крізь браму вглиб двора мій зір проник:
увитий ганок диким виноградом
дрімає в тіні, як віддавна звик;

поперед вікна в'ється білим гадом
доріжка, всипана піском дрібним
та цвітом, що з акацій сиплесь градом.

Вікон широких поглядом скляним
глядить сей двір на все село в долині –
не скриєсь жодна хатка перед ним.

[317] Франко І. Ось панський двір… – Т. 3. – С. 24-25.
[318] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»... – С. 693.

Червоний дах його, і стіни сині,
блискучі вікна, ганки, виноград –
все те немов кричить сільській хатчині:

«Не смій дихнуть! Не перестань дрожать!
Хились і гнись! З твоїх занядрів темних
сюди тобі чола вверх не піднять!

Ти дич! Ти варварство! Ти під'яремних
волів житло, притулок хамських рас,
печера, повна лютих гадів земних!

Їх вартість в тім лиш, щоб робить на нас,
їх чеснота – лиш послух і покора,
їм слід горіти, щоб наш блиск не згас!

Бо ми держави й церкви є опора,
цивілізації тривкий опліт,
культури кріпость, до борби все скора!»

Я відвернувсь від брами. Много літ
минуло вже, як я слова такії
чув з уст старого графа. Нині світ

змінився значно, многі давні мрії
зробились дійсністю, та се село
слова ті прилягли, мов плити кам'янії.

Для нього поступу мов не було,
всесвітнє життя його минало;
лиш се «гніздо культури», знай, цвіло.

пишалось і з села всі соки ссало.

Сьогодні важко сказати, чи І. Франко, мандруючи до Урожа, особисто зустрічав старого Яна Комарницького чи його нащадків, проте сам опис палацу є одним із небагатьох свідчень про ставлення до нього в середовищі місцевих селян у другій половині XIX – на початку XX ст.

В часі вже згадуваної нами «вандрівки» української студентської молоді до Карпат у 1884 р.[319], Іван Франко разом із друзями розпочинав свою чергову мандрівку в Карпати саме з Дрогобича та його древньої солеварні. У віршованому путівнику «Мандрівна хронічка» І. Франко також описує враження від природньої краси Карпат в околицях Дрогобича та Борислава, наголошуючи на тому, що дуже важливе значення мають чисте повітря та чисті води рік і потоків, хоча сама мандрівка безумовно залежала від погодних умов. Адже, коли гори Дрогобицького підгір'я покривалися туманами, то на

[319] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2.

панорамах неможливо нічого було розгледіти. І. Франко навіть жартував, що «погоду на жаль неможливо було включити до програми мандрівки»[320]. При собі кожен із учасників мандрівки зі Львова до Дрогобича і далі у Карпати повинен був мати щонайменше по 30 злотих ринських, адже потрібно було проплачувати в окремих місцях проїзд гужовим транспортом, харчування чи нічліг[321]. Напередодні мандрівки студенти замовили Богослужіння за щасливу дорогу та повернення додому. Враховуючи складні умови пішого походу по горах, де переважно «шутер, кропива і терня», І. Франко порадив усім учасникам брати із собою якісне і цупке взуття, адже легке взуття просто не витримало б навантаження[322]. Також мандрівники були екіпіровані цупкими плащами на випадок проливних дощів та холодних ночей.

Ця мандрівка розпочалася 27 липня 1884 р. зі Львова до Дрогобича, прибувши до якого мандрівник І. Франко велично назвав його «Преславним містом», у якому одним із найстаріших був римо-католицький готичний кафедральний костел. У своєму віршованому описі мандрівки Дрогобичем І. Франко доповнює відомості про мандрівку Дрогобичем та Бориславом, вказуючи на суттєву різницю між багатими і бідними, яка проявлялася зокрема між національними громадами Дрогобича. Невипадково у переносному значенні письменник називав старовинну духовну столицю українців Дрогобича – церкву Св. Юра «Худим Юрієм», а дільницю лан із синагогою – місцем, де проживали «товстії жиди»[323]. Проте ця віршована репліка не була остаточним гаслом для ототожнення культурно-освітнього розвитку міста і його господарства. В своєму віршованому описі мандрівки І. Франко згадує про топоніми та установи міста Дрогобича – гору Гірку, шпиталь і гицлівку[324], а також прагнення організувати вечірню забаву студентів із танцями, яка, на жаль, була заборонена владою міста[325]. Іван Франко зауважив, що мандрівники мали дві дороги до Урича, зокрема через Трускавець та орівський перевал, а також через Борислав і Східницю. Цікаво, що І. Франко в цей день планував також відвідати і рідні Нагуєвичі, проте доля цього задуму нам невідома[326].

27 липня 1884 р. до міста Дрогобича загалом прибуло 18 осіб[327], до яких долучився також учитель при учительській семінарії пан К. Г. Врецьона, а також український переплетник книжок Михайло Спожарський[328]. Багато учасників так і не зуміли долучитися до маршруту в Дрогобичі.

Знаменитим є то й факт, що ця подорож з Дрогобича у Карпати відбувалася під особистою протекцією влади, зокрема шкільної управи Галичини, а також опікунства колишнього вчителя І. Франка в державній гімназії ім. Франца Йосифа І, бургомістра Дрогобича[329] і посла до Віденського парламенту Ксенофонта Охримо-

[320] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. – Т. 3. – С. 253.
[321] Там само.
[322] Там само. – С. 254.
[323] Там само.
[324] Там само.
[325] Там само.
[326] Там само. – С. 255.
[327] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2.
[328] Там само.
[329] Перше розлоге дослідження про урядування бургомістра Дрогобича К. Охримовича див. у: Лазорак Б., Тимошенко Л. Урядницька еліта Дрогобича періоду австрійського урядування // ДКЗ. – Вип. XIV-XV. – Дрогобич, 2011. – С. 537-540.

вича (1846 – †1916)[330]. Саме приналежність до української національної громади, а також тверді переконання у реформуванні політики влади щодо прав українців в Галичині, спонукали К. Охримовича всілякими методами допомагати І. Франку, студентській молоді та викладачам, які прибули зі Львова до Дрогобича. Більше того, саме він домовився про зустріч мандрівників парафіяльними громадами сіл Підгородці та Урич, де довгий час парохом служив його батько о. Юліан Охримович, який станом на 1884 р. хоч і був переведений до парафії в Сенечові біля Вигоди, та все ж мав тісні зв'язки із колишньою парафією.

Як в часи мандрівок І. Верхратськогоо, так і в часі студентської мандрівки І. Франка 1884 р. К. Охримович безпосередньо помагав в організації подорожей до Дрогобича та Урича, адже він мав неабиякий авторитет в громадськості. Нещодавно нам вдалося натрапити на унікальний родинний фото-архів К. Охримовича, який зберігається в родинному архіві його правнука Томаша Остерлоффа, по лінії дружини Марії. З цього архіву ми довідуємося про К. Охримовича, як бургомістра (1891 – † 1900), гімназійного учителя української мови та географії Івана Франка (1871 – 1876), українського політика-реформатора і мецената, депутата Галицького сейму (від округу Стрий-Жидачів-Дрогобич-Підбуж у 1877 – 1901), посла до Віденського парламенту (1885 – 1900) та голову державного видавництва українських шкільних книг (з 1901 р.). Серед унікальних інавгураційних фотографій вперше в історії Дрогобича можемо побачити К. Охримовича в мантії бургомістра із старовинним ланцюгом із зображенням гербу у вигляді дев'яти топок солі, датовану 1891 р. Саме цей атрибут влади передавався від каденції до каденції бургомістрами міста ще від ранньомодерного часу. Також збереглася фотографія початку 1890-х рр. другої дружини бургомістра (з 1892 р.) Вільгельміни Марії фон Емерлінґ (1866 – †1922), яка, як виявилося, була донькою відомого віденського художника та одного з авторитетних митців-портретистів XIX ст. Фрідріха фон Амерлінґа. З інших фото дізнаємося, що подружжя Охримовичів полюбляло мандрувати, адже мали весільну мандрівку на скелі австрійських Альп, часто організовувало прогулянки на санах, а також сімейні піші мандрівки на території дрогобицької солеварні біля будинків адміністрації, кошар та сушарні в середині 1890-х рр., що явно свідчать про палкі екскурсії родини на територію установи та її парку[331].

Збереглися дві автобіографічні рефлексії Івана Франка про Ксенофонта Охримовича. Перша, яка стосується спогаду про гімназію, уміщена в передмові до повісті «Петрії й Довбущуки». І. Франкові пригадалося, що він в старших класах гімназії написав для вчителя К. Охримовича як шкільне завдання «досить просторе оповідання» з селянського життя. Професор Л. Тимошенко припустив, що

---

[330] Zdrada J. Ochrymovyc Ksenofont // Osterreichisches Biographisches Lexikon / Red. Von Eva Obermayer-Marnach. – Band VII. – Wien, 1978. – P. 203; Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. – Кн. 3. Гімназія. – Львів, 2002. – С. 145-147; Тимошенко Л. Учитель Івана Франка, бургомістр Дрогобича Ксенофонт Охримович (1846 – 1916) // Трускавецький вісник: відкритий суспільний сайт. – 01.08.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protruskavets.org.ua/uchytel-ivana-franka-burhomistr-drohobycha-ksenofont-ohrymovych-1846-1916/ ; Його ж. Учитель Івана Франка, бургомістр Дрогобича Ксенофонт Охримович // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21. – 2012. – С. 732-737.

[331] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»... – С. 6571-572, 629, 1142-1148.

К. Охримович, у числі інших викладачів гімназії, спричинився до початків захоплення Франком літературною творчістю[332], а відтак і мандрівками.

До нашого часу зберігся унікальний лист Ксенофонта Охримовича, датований 23 липня 1884 р., який засвідчує особистий контроль за організацією мандрівки студентів на Дрогобиччину, а також постійний контакт із Іваном Франком:

«Дрогобичь 23/7. 1884. Високоповажной Пане Добродію!

Прошу ласкаво дарувати моей см[і]лости [і] ув[і]домити П[ана] Франка що я не знаю де писати, що Онь за пізно прислав свій відчить, помежи с[т]ароста вже все [я] послав до Львова – теперь нема [ніякої] ради яко тілько щоби Пань Франко постарався о позволене вирость вь Нам[і]стничества.

Прошу програму вечерка оголосити і запросити до [нихь] найбільшого участія вс[і]х Русинівь.

На вечорокь запросивьємь муз[и]ку полкову котра возьме такожь уд[і]л.

Поручаюся ласкавой пам[я]т[і] [і] остаю все добре жи[ланованим] слугою»[333].

Тобто, К. Охримович хоч і не знав, де в цей час у Львові мешкає студент І. Франко, і дещо з запізненням отримав текст його відчиту для дрогобицького вечора, попросив його товариша передати Франкові інформацію про те, що старосто вже відправило програму до Львова на затвердження, а тому йому доведеться самотужки (наперід) отримати спеціальний дозвіл на відчит саме в намісництві. Як бачимо, І. Франко намагався включити власний відчит в програму, проте намісництво насамкінець таки не дало погодження з огляду на цензуру.

Зважаючи на проливний дощ, який не дозволив мандрівникам вирушити в дорогу у неділю 27 липня, мандрівка була перенесена на понеділок 28 липня. Саме тому було одразу прийнято рішення проводити власний просвітницький музичний вечір, для чого було скликано окремий комітет під проводом отця катехіта Олексія Торонського. При цьому особливу підтримку виявив Ксенофонт Охримович, котрий, не щадячи коштів, оплатив для цього вечора військову полкову музику із міста Самбора і винайняв в магістраті Дрогобича невеличке приміщення спеціально для побуту мандрівників, аби ті могли переночувати з неділі на понеділок. Однак не так сталося, як гадалося. Нічліг хоч і було дозволено, проте цісарсько-королівське староство міста Дрогобича ввело цензуру на програму вечора, усунувши виступ І. Франка з його відчитом на тему «О початку і знесенню панщини на руській Землі». Тоді комітет вирішив звернутися аж до влади намісництва у Львові, проте дрогобицьке староство аж до останньої хвилі так і не отримало від намісництва ніякого рескрипту, відтак виступ І. Франка на історичну тематику узагалі не відбувся. У своєму короткому віршованому описі І. Франко подав інформацію про те, що місцева антиукраїнська влада завжди різними способами заважала мандрівникам, намагаючись перервати цю подорож доносами або повною забороною організації студентських заходів під час ночівлі в містах і селах[334].

Проте урочистий вечір мандрівників у Дрогобичі таки відбувся 27 липня 1884 р., позаяк зі Стрия почали прибувати все більше нових учасників мандрівки.

[332] Тимошенко Л. Учитель Івана Франка, бургомістр Дрогобича Ксенофонт Охримович (1846 – 1916) // Трускавецький вісник: відкритий суспільний сайт. – 01.08.2011. – [Електронний ресурс]. – вказана праця.

[333] Там само. Див. також оригінал поштової листівки у: ІЛШ. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 223.

[334] Франко І. Вандрівка Русина з Бідою. – Т. 1. – С. 132.

Врешті на цьому вечорі окрему промову виголосив К. Охримович, який лаконічними і теплими словами привітав студентів-мандрівників, а наприкінці гречно попросив усіх присутніх заслухати мелодію австрійського народного гімну у виконанні самбірського військового оркестру. Описуючи цей вечір, І. Франко зауважив, що це була по суті діла імпровізація з боку К. Охримовича поза планом утвердженої програми заходу. Врешті цілями усієї мандрівки, як послуговувалися учасники подорожі, як писав І. Франко, були цілями «чисто національними і науковими», а тому австрійський гімн заздалегідь не був включений до порядку денного і вечірньої мандрівної програми[335]. Невипадково військовий оркестр на прохання К. Охримовича виконав військову «Празничну увертюру» авторства Россіні. Після концертної частини від імені комітету мандрівників правник Ярослав Кулачковський висловив власну подяку дрогобицькій громадськості, яка дуже чисельно прийшла на недільний вечір, а також перепросив у присутніх, що відчит Івана Франка не може відбутися у зв'язку із забороною дрогобицького староства. Вечір продовжився вокальним виступом хору з числа мандрівників під проводом слухача медичного факультету у Львові Івана Гриневецького у супроводі військового самбірського оркестру. Про виступ хористів І. Франко писав: «Оздобою і славою того вандруючого хору мусимо назвати товаришів питомців Качмарського (другий бас), Ставничого (перший тенор), Лигиновича і Гупала; в Дрогобичі дуже живу участь в тім хорі брав також К. Бандрівський, член товариства співацького «Лютня», котрий тільки в тій цілі прибув сюди на один день зі Львова. Між вокальними продукціями мусимо з особлившою похвалою піднести ще спів панни Стебельської зі Львова, котра своїм чистим і милозвучним голосом відспівала трудну арію з опери, уложеної її братом Юліаном Стебельським; вся публіка прийняла спів панни Стебельської так ентузіастично і нагородила його так грімкими, неперестаючими оплесками, що співачка мусила його ще раз повторити»[336]. Тобто, як бачимо, вечір мав дуже насичену програму і цілком відповідав академічним стандартам культурно-просвітницьких заходів відомих на той час товариств, зокрема таких як Наукове Товариство імені Шевченка. На завершення вечора окремий виступ мав студент-випускник та учасник мандрівки Олекса Кулачковський, який «прекрасним і повним вогню» стилем виголошення і декламування поеми Юрія Федьковича «Празник у Такові» зумів зірвати оплески в залі. З музично-інструментальних виступів І. Франко також описав концерт на скрипках з опери «Лукреція Борджія», яка настільки вразила слухачів, що капелу скрипалів попросили з овоціями на біс[337]. З опису І. Франка дізнаємося і вельми парадоксальний факт присутності на святковому мистецькому вечорі мандрівників постаті самого старости Дрогобича пана Коляржовського та ще кількох місцевих урядників з родинами, які, заборонивши виступ молодого письменника, все ж вирішили відвідати захід. Серед глядачів були присутні також представники української інтелігенції, професори гімназії п. Санат і п. Гошовський, заступник асесора міста п. Болонний. Проте найчисельнішою була делегація міщанства та молоді від української національної громади. Цікаво, що благодійний дохід від заходу становив 150 злотих

[335] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2.
[336] Там само.
[337] Там само.

ризьких, після обрахунку витрат на організацію, решта була передана на розвиток місцевої української бурси. Після вечері учасники мандрівки вирушили до міського казино у супроводі легкої музики і до самого ранку 28 липня забавлялися в різноманітні ігри та танці[338].

Зранку мандрівники розділилися на окремі групи для сніданку, який був організований в гостинних віллах судді пана Левицького та пана Болонного. Після відвідин костьолу Св. Варфоломія, церкви Св. Юрія мандрівники вирушили до старовинної солеварні. Іван Франко найбільше опису залишив власне про екскурсію дрогобицькою солеварнею: «В понеділок небо випогодилось; пророки, котрі ворожили вандрівці восьмиденний дощ, завстидані помовкли, і свіжий дух вступив у всіх. Угощені в щиро руських домах п. судді Левицького і п. Болонного, вандрівники вибрались звиджувати Дрогобич, оглянули костьол, оснований королем Ягайлом і будований в готичнім стилі, дальше дерев'яну, прекрасно на сугорбі положену церков св. Юра і вкінці звиділи камеральну соляну жупу. З великою цікавістю всі учасники вандрівки слухали пояснень п. надзирателя Вольського, котрий радо прийняв на себе обов'язок провідника і чичероне по обширнім тім закладі; приглядались вандрівники новим паровим помпам, що видобували «сировицю», далі величезному збірникові і панві, в котрій виварюється сіль. З не меншою цікавістю розвідувались і про життя-буття робітників при солярні і дізнались, що плата їх, у порівнянні до робітників у приватних заводах, досить добра, бо виносить денно 1 – 2 зр. Ще цікавіше було для наших вандрівників дізнатись, що сотнар метричний готової солі коштує на жупі пересічно 1 зл.р., а продається за 9 зл.р. Се є монополь державний» . Тобто І. Франко чи не вперше під час власної мандрівки наживо проаналізував і описав солеварну справу міста Дрогобича в часі переходу її виробництва на парові машини. Водночас у примітці до виробничого процесу автор занотував, що «Теплота під панвою (ванною) виносить, як подавав п. Вольський, 1300 до 1600 степенів, теплота солянки в панві пересічно 110 степенів Цельзія. Ціла панва і всі прилади при ній пороблені з кованого заліза, бо лите швидко нищиться в такій страшенній жарі» . Це на сьогодні один із найраніших описів мандрівних екскурсій безпосередньо у приміщення, де виварювалася дрогобицька сіль, поява на світ якої здавна цікавила подорожувальників.

Окремо І. Франко описав фатальність стану дороги з Дрогобича до Борислава, яка була постійно залюднена мандрівниками і робітниками, а в дощову погоду часто заболочена зі сторони Дрогобича та при в'їзді до Тустанович і Борислава[339]. Мабуть саме тому, 28 липня 1884 р. після обідньої перерви мандрівники вирушили до дрогобицької станції по вул. Трускавецькій, звідки вирушили локальною залізницею до Борислава, який, як писав І. Франко, славився «і з своїх копалень нафти і воску земного і голосного з недавніх жидівських розрухів»[340]. Дорогою з Дрогобича до Борислава студенти побачили реалії проблем із гужовим транспортом, який завжди був перевантажений чи то робітниками, чи то іншими пасажирами, які їхали на відвідини «Галицької Каліфорнії». Окрему увагу мандрівники звернули на карети та вози єврейських перевізників, які завжди були переповнені пасажи-

[338] Там само.

[339] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р... – С. 254.

[340] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2.

рами, адже це приносило більше прибутку. При цьому самі умови транспортування були жахливими, а коні не мали презентабельного стану для транспортування такої кількості людей[341]. У Бориславі Іван Франко із друзями мали зустріч із його давнім приятелем, вчителем Стефаном Ковалівим, якого в статті згадано під його тогочасним псевдонімом Стефан П'ятка. Саме С. Ковалів провів мандрівникам екскурсію Бориславом[342].

Іван Франко зауважив, що на той час в Бориславі залишилося дуже мало робочих нафтових шибів в порівнянні із попередніми роками, адже румунська і російська нафта своєю конкуренцією почала швидко відтісняти бориславські фірми, які мали дещо вищу ринкову ціну. Натомість господарство Борислав цей час утримувалося переважно за рахунок земного воску, в торгівлі з яким міг конкурувати хіба що сусідній курорт Трускавець[343]. Негативні враження мандрівників викликало «бездонне болото, котрим по вчорашнім дощі залитий був весь Борислав»[344]. Заболочені дороги не дозволили вандрівникам рухатися згідно усталеного маршруту, а тому вони просувалися по тісних доріжках, вистелених із «дощаних кошар і лихо понакриваних ям»[345]. Далі мандрівники почали рухатися центральною дорогою, яка по обидва боки була недбало вистелена дошками, які формували так звані тротуари довжиною в один лікоть, які І. Франко називав найвищим досягненням місцевої цивілізації цього «світлодайного місця»[346]. Далі студенти вирушили на Волянку, до копалень (воску) французького товариства, яким І. Франко присвятив окремий розлогий опис. Ці копальні займали кільканадцять моргів території, були огороджені парканом, і серйозно вирізнялися від копалень місцевих єврейських фірм за своїм укладом та порядком. Адміністративні та робітничі будинки не прилягали один до одного, а навпаки були просторими і чистими. Прохід між ними був усюди зручний та продуманий, а всі важкі матеріали та обладнання транспортувалися на візках-вагонетках по залізних шинах. Головний «пляц» французької копальні, де знаходяться шахти і обслуговуючі машини, представляв собою дуже цікавий вид. Властиво тут було тільки дві шахти: головна і водяна, а не так, як мандрівники бачили на єврейських копальнях, де на одній території могло їх знаходитися до 12 000. Від головної шахти, яка мала глибину кількадесят метрів, в різні боки вели горизонтальні штольні, а від них у свою чергу перехресні штольні з поперечками, від яких у свою чергу нові поперечні і т. д. Така конструкція, згідно з описом І. Франка, забезпечувала максимальний видобуток, доки згадана шахта не була повністю виексплуатована. Таких поверхів є досі шість; чим далі вглиб, тим кращий віск видобувається. Мандрівники нарахували аж 6 підземних поверхів із головним збірником воску на самому низу. Загалом на шахті щоденно могло працювало від 30 до 50 осіб, основну роботу виконували парові машини, які забезпечували піднімання грузу, викачування води та роздріблення сировини[347].

---

[341] Там само.
[342] Франко І. Вандрівка Русина з Бідою... – С. 133.
[343] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2.
[344] Там само.
[345] Там само.
[346] Там само.
[347] Там само.

Крім того, мандруючи Бориславом, І. Франко подав спорадичні відомості про те, які настрої переживала громадськість міста Борислава після нещодавніх виступів та страйків єврейської національної громади. Зі свого боку, мандрівник пояснив це капіталістичними нерівноправними умовами праці в гірничо-видобувній промисловості. Наприклад, французьке товариство, яке мало в своєму розпорядку великі капітали і здійснювало раціональне видобування земного воску, вирішило водночас і раціонально трактувати робочий час та зарплату своїх робітників, закладаючи їх вступати до кредиторських кас, т. зв. «Bruderlade», тим самим, не допускаючи їх до фінансових квитків, тощо. Така ситуація, на думку бориславського кагалу, «деморалізувала» і «псувала робітників», які використовували ці квити навіть у шинках, – і се перша причина лютості жидів на французьке товариство. А друга причина ще цікавіша і в найвищій степені характеристична для відносин бориславських. Другу причину цих виступів та протестів І. Франко вбачав у потужній конкуренції, яка тут постійно існувала між місцевими фірмами та західноєвропейськими як за оренду території, так і за ринкові ціни на працю і сировину[348].

У своєму віршованому варіанті опису мандрівки 1884 р. І. Франко з особливою теплотою згадує ритм життя Борислава. Це промислове місто письменник називає «кутком повним поезії», наповненим численною кількістю ріпників, зокрема з числа бідного єврейства, які, як і багато інших народностей, змушені були жити серед «нужди, бруду і смороду», пересуваючись геть знищеними дорогами, вкритими суцільними ямами[349].

З міста Борислава мандрівники пішки вирушили у Карпати. Минувши Мражницю, «Діл», 29 липня 1884 р. студенти дісталися Східниці[350]. Іван Франко уточнив у своєму описі, що топонім «Діл» позначав високе пасмо гір, яке було покрите лісом, та відділяло гори від підгір'я. З Борислава до Східниці вела дуже складна і звивиста гірська дорога, яка вела до гостинця, вимощеного за кошти колишнього власника Східниці, князя Шварцбург-Зондерс-Ґаввена, який й надалі транспортував в 1884 р. дерево з своїх гірських лісів, а також нафту, яку добував на своїх шахтах у Східниці[351]. В цей час усі земельні угіддя знаходилися під управою німця пана Кнавера, який був дуже освідченим і толерантно ставився до українців. Саме за його старанням у Східниці було збудовано школу, якою він щорічно разом із своїм сином опікувався. Новозбудований східницький Гостинець був настільки величним за своєю будівельною інженерією, що здався для населення гірських сіл місцем особливого піднесення і формував загальну думку про час добробуту і просвіти. Проте насправді якість освідченості в Східниці і околицях була, на думку Івана Франка, дуже низькою[352]. Більше того, місцеві гори справили сумні враження на мандрівників, адже значна частина гірських вершин була вщент вирізана лісорубами і подекуди на горах залишалися «тільки нужденні корчі та полонинки, попереривані мізерними, каменистими ріллями»[353]. Тартаків для обробки лісу тут було чимало, серед яких найвідоміші мандрівник описав у Східниці та Новому

[348] Там само.
[349] Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р... – С. 255.
[350] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІ-га кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2.
[351] Там само.
[352] Там само.
[353] Там само.

Кропивнику, які приводилися в дію за допомогою водяної системи механізмів, а також в Рибнику, який працював за найновішою технологією парової машини[354].

Мандруючи першою гірською долиною Східниці, студенти почали жваво співати патріотичні пісні «Мир вам, браття» і «Ще не вмерла Україна», аби хоч трохи забути про втому[355]. Місцевий комітет з числа жителів Східниці підготував для мандрівників спеціальний відпочинок, розбивши на луці з невеличким домикам окремий польовий табір та кухню. Один з тих домиків виконував функцію місцевої пошти, а другий узагалі був пустим і належав якомусь нафтовому бізнесмену, який прагнув тут відкрити власний бізнес, проте вклавши близько 60 – 80 тисяч злотих ринзьких, і не отримавши з цього місця жодного прибутку, він покинув цю будівлю. Ця почута історія була занотована І. Франком, проте вона не була чимось дивним для капіталістичного світу «солі і нафти». Східницький комітет мандрівників, який долучився до подорожі складався лише з чотирьох людей, а саме: о. Івана Чапельського із Старого Кропивника, поштмайстра п. Кульчицького, а також східницьких жителів Кралицького і Коцка. Саме їхнім коштом було організовано вечерю для мандрівників, які втомлені прибули з Бориславa. Під час вечері також був присутнім поважний гість, професор руської гімназії пан Борковський, який виголошував величні патріотичні і просвітницькі промови для учасників мандрівки. Під час вечері учасники мандрівки співали та виголошували власні короткі виступи, або ж декламували літературні твори. Надвечір до студентів також приєдналося кілька місцевих багатих селян, які залюбки милувалися гарним співом мандрівників, висловлюючи зі свого боку щиру подяку[356].

На другий день, 29 липня 1884 р., одразу після сніданку, одна група мандрівників зійшла на найближчий пагорб, щоби краще оглянути панораму закритих нафтових копалень, які «мелянхолійно поглядали на гостинець, наче якась конина щипала траву перед напіврозваленим будинком, в котрім, напевно, мали бути склади сподіваних земних багатств» [357]. Друга частина вандрівників оглядала копальні князя Шварцбурга, які невпинно продовжували працювати.

Свою мандрівку 1884 р. І. Франко також частково описав у поемі «Вандрівка русина з Бідою», у якій письменник-мандрівник дещо з іншого ракурсу згадує ці події, додаючи раніше невідомі факти[358]. Вперше поему було надруковано у книзі «З вершин і низин» у 1893 р, у якій її було розміщено як 9-й розділ циклу «Оси»[359]. Отже, у своєму черговому літературному творі український геній описав опіку над мандрівниками з боку Ксенофонта Охримовича, свого колишнього вчителя, який в часі мандрівки був послом до Віденського парламенту від української національної громади, а також бургомістром Дрогобича та представником шкільного уряду Галичини від Дрогобицької державної гімназії. Саме він помагав мандрівникам із проблемами, які виникали. Хоча не обійшлося без прикрих інцидентів: «опікуни» від влади міста все ж заборонили ряд доповідей, зокрема декламування Іваном Франком віршів Т. Г. Шевченка під час концертів. Усе ж мандрівка як

[354] Там само.
[355] Там само.
[356] Там само.
[357] Там само.
[358] Франко І. Вандрівка Русина з Бідою... – С. 132, 133.
[359] Франко І. З вершин і низин. – Львів, 1893. – С. 132-147.

національно-виховна акція вдалася, чому сприяло і докладне її висвітлення на сторінках газети «Діло». На думку М. Вальо, початок цим публікованим описам поклали дві кореспонденції з Корчина і Станіслава, які написав І. Франко, проте автором третьої кореспонденції (з Коломиї), як вважає поет П. В. Шкраб'юк[360], був виключно голова комітету по прийому мандрівників у Коломиї, лікар і журналіст Володимир Сіменович (1859 – †1932)[361]. На нашу ж думку, оскільки третя кореспонденція складається із двох окремих частин, вона належить двом авторам Івану Франку[362] та Володимиру Сіменовичу[363], які попросту одночасно (можливо одним листом) надіслали власні тексти описів мандрівки до газети «Діло» під час перебування студентів в Коломиї. Врешті наприкінці свого тексту В. Сімонович записав: «Цим бажанням ми і кінчаємо свій побіжний огляд тієї частини вандрівки руської молодіжі, в котрій нам пощастило взяти участь»[364]. Кореспонденції Франка відзначаються вагомістю поданої інформації як історичного, так і соціального, народознавчого характеру. У них, зокрема, докладно розповідається про історичні пам'ятки та добування солі в Дрогобичі, про копальню воску і нафтові промисли Борислава й Східниці, про скелі Урича, описуються складні перипетії, пов'язані із концертом у Корчині тощо. Натомість в описі мандрівки з кореспонденції В. Сіменовича акцентується увага читача на національно-патріотичних аспектах мандрівки, а також пізнішого періоду перебування у Калуші, Станіславові і Коломиї[365].

У значно пізнішій кореспонденції, опублікованій варшавським часописом «Prawda», І. Франко підвів своєрідний підсумок окремим описом цієї мандрівки, підкресливши її значення не лише для учасників, а й для населення місцевостей, через які вона проходила. Воно «мусіло також при зіткненні з тією масою живої, розбудженої молоді, ожити, піднестися духом, набратися охоти для спільної праці і більшої надії на майбутнє»[366]. Мандрівка започаткувала добру традицію щорічних культурно-просвітніх подорожей української студентської молоді по Галичині не тільки у XX-му, але й у XXI ст. Знаменитим є той факт, що через сто років, у 1984 р., на ознаменування організованої І. Франком мандрівки, її маршрутом пройшла група вчених і студентів західноукраїнських вузів та наукових установ, побувавши також і на теренах Дрогобича, Борислава, Східниці та Урича[367].

Під час мандрівки 1884 р. І. Франко разом із друзям зібрав колосальну кількість етнографічного матеріалу, який готувався до друку восени та взимку цього ж року. Серед зібраних матеріалів були численні галицькі українські приповідки, вірування, рецепти народної медицини, зашептування і замовляння, загадки, народні оповідання про страхи, чортів, упирів, чарівниць, відьм і вовкулаків, рідкісні перекази про закляті скарби, оповідання про історичні постаті та походження міс-

[360] Подорожі в Українські Карпати Збірник... – С. 16-17.
[361] Др. Володимир Сіменович (1859 – 1932) – перший українець, який став лікарем в США // Сурма: україноцентрична газета. – 28 вересня 2022 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://surma.com.ua/248-dr-volodymyr-simenovych-1859-1932-pershyi-ukrainec-iakyi-stav-likarem-v-ssha.html
[362] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (III-тя кореспонденція «Дѣла».)... – С. 2.
[363] Сіменович В. Вандрівка рускои молодѣжи. (III-тя кореспонденція «Дѣла».)... – С. 2.
[364] Там само.
[365] Подорожі в Українські Карпати. Збірник... – С. 17.
[366] Там само.
[367] Там само.

цевостей[368]. Фактично мандрівка поповнила етнографічну базу даних українського народу, адже І. Франко одразу почав публікувати зібраний матеріал на сторінках друкованих видань Наукового Товариства імені Шевченка, заохочуючи не раз нове покоління мандрівників збирати під час своїх подорожей ці дані і надсилати в редакцію товариства до Львова. Більше того, І. Франко уклав для мандрівників спеціальний довідник, як саме потрібно здійснювати запис усної народної творчості у польових умовах[369]. Загалом І. Франко так підсумував свою мандрівку 1884 р. «Вандрівка з Дрогобича до Коломиї була правдивим торжественним походом» – такими словами кожний з вандрівників мимоволі характеризує відбуту подорож. Прекрасна погода, сприяюча якнайліпше пішій ходьбі по горах, щирість і сердечність всіх, русинів, під котрих гостинними стріхами вандрівка вітала, високий патріотичний настрій, пануючий на кожнім кроці, в кожній промові і приватній розмові, живе заінтересування справами публічними і русько-народними і жива жертволюбність для тих справ, зарівно в домах інтелігенції нашої, як і під селянськими стріхами, найкраща згідливість між русинами на провінції без різниці «партій», де тільки зайшла бесіда про живі народні справи, молодіж вандруюча, добрана для найкращої дружної гармонії, повна здоров'я, охоти, цікавості до всього, що руське, своє, рідне, – ось які складники зложилися на отак блискучий і щасливий вихід тої вандрівки»[370]. На думку мандрівника, ця подорож була підтвердженням того, що українська національна громада Австро-Угорщини саме в лиці своєї інтелігенції та студентства рухається у напрямку до відродження власної ідентичності, історії та культури, зокрема в плані здобуття своїх прав на автономію.

Зрештою творча спадщина Івана Франка – це фактично і є суцільна мандрівка, яка заслуговує окремої розлогої книжки із відповідним реєстром та мапою подорожей Івана Франка Дрогобиччиною, починаючи від шкільних та студентських років, і аж до часу затяжної хвороби, коли письменник не мав сил для приїзду у рідні Нагуєвичі[371]. У цьому плані в українській історіографії вже є певні напрацювання з приводу описів Дрогобича, Борислава, Східниці та Урича у спадщині Івана Франка, зокрема у працях дрогобицького франкознавця Володимира Галика[372]. Добрим підґрунтям для виведення бодай статистики, часу, а також географії мандрівок Івана Франка теренами Дрогобиччини впродовж усього його життя цілком може слугувати тритомник Мирослава Мороза «Літопис життя і творчості Івана

---

[368] Франко І. В справі збирання етнографічних матеріалів. – Т. 33. – С. 450-451.

[369] Там само. – С. 451.

[370] Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла».)... – С. 2.

[371] Франко І. Лист до М. Драгоманова від 26.04.1890 р. – Т. 49. – С. 236-252; Його ж. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р... – С. 250-262; Його ж. Вандрівка Русина з Бідою... – С. 126-141; Його ж. В справі збирання етнографічних матеріалів. – Т. 33. – С. 450-451; Його ж. Етнографічна експедиція на Бойківщину. – Т. 36. – С. 68-99; Його ж Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІ-га кореспонденція «Дѣла»)... – С. 1-2; Його ж. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2; Його ж. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІ-га кореспонденція «Дѣла».)... – С. 1-2; Його ж. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла».)... – С. 2; Сіменович В. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція.... – С. 2.

[372] «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі)... – 144 с.; Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…»... – 208 с.; Його ж. Дрогобич у громадсько-політичній й науковій спадщині Івана Франка // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Львів, 2018. – С. 278-305.

Франка»[373], у якому дуже чітко укладено географічний та предметний покажчики про час перебування українського генія в тому чи іншому селі, чи місті з терен Самбірсько-Дрогобицького підгір'я.

Важливо відзначити, що в часи І. Франка неподалік Урожа у XIX ст. діяв курорт в селі Підбуж, де часто відпочивала інтелігенція не тільки з терен Королівства Галичини і Володимирії. Сюди вело кілька доріг: з Борислава через Ясеницю-Сільну і Уріж, з Нагуєвич, з Самбора через села Черхаву і Лукавицю, а також з боку Східниці, Опаки та Смільної. Більше того, місцева преса часто називала Підбуж «Малим Дрогобичем», адже потік туристів сюди був значно менший аніж з Дрогобича в бік Трускавця. Це пояснювалося не тільки близькістю до Дрогобича, але й безпосереднім розташуванням у Карпатах із наявністю численних джерел та річки Бистриці. Ще з ранньомодерного часу в регіональній традиції існувала назва «Підбузька країна», яка входила до Самбірської економії і налічувала у своєму складі 14 сіл: Підбуж, Розогач, Мита, Дольжки, Сторона, Сприня і Спринька, Нагуєвичі, Лукавиця, Смільна, Залокоть, Опака, Ясениця і Бистриця. В часи так званої австрійської або камеральної «Підбузької країни», до її складу увійшли також Жданівка, Велика і Мала Волосянка, Ісаї, Ясінка Масьова і Стецьова, Кіндратів, Ластівки і Свидник, Довге, Рибник і Майдан. Наприкінці XIX ст. в Підбужі було відкрито українську вакаційну оселю, яку часто зображали на поштівках. Саме тут часто зупинялася українська інтелігенція для усамітнених громадсько-політичних та наукових нарад та відпочинку. Так, в одному із листів, датованим 25 травня 1888 р. зі Львова до дружини Ольги Франко (Хоружинської), І. Франко в прихованій від цензури формі повідомляв її про те, що його друзі письменник Олександр Кониський разом із філологом Омеляном Огоновським повинні були піти до львівського намісника, аби той дав їм дозвіл на поїздку до Підбужа, щоб не мати перешкод з боку властей[374]. В Підбужі дуже часто відпочивав відомий український суддя, адвокат і громадський діяч «народовського» напряму Тит Ревакович (1846 – †1919), який, запрошуючи до себе О. Конисього на відпочинок у с. Підбуж, у своїх листах за період 28 квітня та 14 травня 1888 р.[375] неодноразово попереджав, що місцеві власті ставляться до нього з підозрою й погрожують вислати його за межі Австро-Угорщини, якщо він приїде без дозволу львівської поліції. Цікаво, що Тит Ревакович, будучи вихідцем із села Старий Кропивник постійно мандрував на відпочинок саме до Підбужа. Тут у січні 1889 р. він написав маловідомий спогад про зачинателя українського літературно-мистецького руху нової української галицької літератури, засновника української періодики в Галичині Федора Заревича[376]. Врешті маловідомі сторінки співпраці Івана Франка і Тита Реваковича сьогодні стали предметом спеціального дослідження[377].

---

[373] Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка: у 3 т. / Авт. передм.: М. Жулинський, М. Шалата; [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.]. –Т. 1: 1856 – 1886 / Наук. ред. Г. Бурлака. – Львів, 2016. – 572 с.

[374] ІЛШ. – Ф. 3. – № 1606. – Арк. 185.

[375] Там само. – № 1607. – Арк. 307-308, 319-321.

[376] Сокіл В. Іван Франко і Тит Ревакович: маловідомі сторінки співпраці // Галичина: література і культурно-історичні основи. – Вип. 1. – Дрогобич, 2022. – С. 322-330.

[377] Сокіл В. Іван Франко і Тит Ревакович: маловідомі сторінки співпраці // Народознавчі зошити. – № 6. – 2016. – С. 1268-1273.

В період австрійської адміністрації Підбуж розвивався в напрямку перетворення на повітове містечко для навколишніх теренів. Саме впродовж XIX ст. було споруджено приміщення повітового суду (будинок зберігся до сьогодні), поштового уряду, нотаріату. Також в селі існувала адміністрація навколишніх лісів, парового тартаку барона Лібіга. Добре відомо, що І. Франко описував Підбуж у своїх творах до останніх днів свого життя, називаючи його на початку XX ст. повноцінним містечком. Добре відомо, що окупація Галичини російськими царськими військами у 1914 р. стала поштовхом до написання І. Франком у 1914 – 1916 таких поезій, як «Царські слова», «Інвазія», «А ми з чим?», «Усміх фортуни», «Дві чети», «Пригода в Підбужи» (13.11.1915 р.), «Кінна команда» та ін. Так, у вірші «Пригода в Підбужи», який написаний 13 листопада 1915 р., Іван Франко описує одну із битв між загонами Українських січових стрільців та російськими військами. Вірш написаний в епічному тоні, чим нагадує за жанром народну думу, у якій на підставі конкретногоі сторичного факту про окупацію містечка Підбуж розповідь ведеться від першої особи – очевидця цих подій із реальною картиною вторгнення та звірств з боку росіян[378].

З огляду на стан вивчення проблеми топоніміки околиць м. Дрогобича в цілому та у випадку відсутності більш-менш вірогідної інформації про ті чи інші пам'ятки історії та культури на теренах Дрогобиччини особливого значення звичайно має мандрівна спадщина Івана Франка, яка пов'язана дуже часто із описом старовинної дороги, яка починалася біля церкви Пресвятої Трійці в Дрогобичі і тягнулася до гори Тептюж, а далі до Тустанович, Борислава та Східниці, в напрямку до Угорської границі. Цю дорогу 30 липня 1808 р. почав будувати на чолі експедиційної команди керівник генерального вищого плану провінції Карл Шмідт[379]. Як виявилося, в описах мандрівок Дрогобиччиною різного часу дуже часто зустрічаємо старовинне урочище Тептюж (сучасна Кіптяж), розташоване вздовж південного схилу гори Тептюж, котра в свою чергу межує з різними населеними пунктами: на півночі – мікрорайоном Млинок (Млинки Сівникові та Млинки Шкільникові), на північному заході – с. Дережичі, на південному сході – с. Модричі, на південному заході – с. Губичі. З півдня г. Тептюж оточує р. Вишниця, а з заходу – р. Тисмениця[380]. Сучасна назва урочища Кіптяж, на нашу думку, є помилковою і побутує виключно на планах та картосхемах лісових угідь Дрогобицького лісництва, позначаючи таким чином квадрат № 38, який сьогодні знаходиться у підпорядкуванні Трускавецького лісгоспу.

До недавнього часу ранньомодерна історія околиць гори та урочища Тептюж залишалась «білою плямою», побудованою виключно на здогадках та легендарних свідченнях. Нові дослідження польського історика Анжея Ґліви, присвячені перш за все набігам кримських татар на територію Перемишльської землі в першій половині XVII ст., дозволили дрогобицьким дослідникам дещо уточнити ситуацію, яка склалася в селах Дрогобицького повіту у цей час[381]. Відтак, на сьогодні нам

[378] Лазорак Б., Лазорак Т., Скварек Б. Дрогобич і Дрогобицька земля у 1914 – 1919 рр. Дослідження історії міста та регіону. – Варшава-Легніца-Дрогобич-Нагуєвичі, 2022. – С. 195.

[379] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»... – С. 478-479.

[380] Миська Р. Лазорак Б. Археологічні дослідження в урочищі Тептюж (Кіптяж) 2010 р. // Старожитності Дрогобиччини. – № 3-4. – Дрогобич, 2010. – С. 3-6.

[381] Gliwa A. Zimowy najazd tatarów krymskich na Rzeczpospolitą w 1626 r. I jego skutki na terenie ziemi Przemyskiej / Rocznik Przemyski. – T.XLII. – Z. 1. – Przemyśl, 2006. – S. 3-58+karta

достовірно відомо, що села Модричі, Губичі та Дережичі, які складали трикутник, в центрі якого розташована гора Тептюж, були кілька разів повністю спустошені татарськими набігами: у 1624 р. (охопило м. Дрогобич), взимку 1626 р. (м. Дрогобич не охопило), а також в часі козацько-татарського набігу 1648 р.

У XIX – першій половині XX ст. урочище Кіптяж носило назву Тептюж, оскільки знаходилося з північного схилу однойменної гори – Тептюж (рідше Тептяж). Урочище було сформоване природнім методом, внаслідок омивання південного схилу г. Тептюж невеликою річкою Вишницею, яка бере свій початок на території між с. Тустановичі та м. Трускавець. Далі річка протікає повз південні межі с. Модрич і згодом омиває південний схил г. Тептюж, формуючи невеликі болота. Нижче гори Тептюж річка Вишниця одразу впадає в річку Тисменицю. Відтак, перші писемні згадки про гору та урочище Тептюж, а також річки Вишницю та Тисменицю у другій половині XIX ст. записав саме Іван Франко. Подорожуючи цими місцинами, а зокрема дорогою: м. Дрогобич – с. Млинки-Шкільникові – роздільною дорогою г. Тептюж – с. Тустановичі – м. Борислав, Іван Франко відобразив побачене у своїх працях. Наприклад, у тексті передмови до книжки-оповіді «Рутенці. Типи галицьких русинів. Із 60-тих та 70-тих рр. минулого віку» містяться цікаві спогади І. Франка про своє студентське життя в Дрогобицькій гімназії в період 60 – 70-х рр. XIX ст. Зокрема про свою подорож із колегами студентами на гору Тептюж І. Франко писав: «…Маючи від дитинства замилування до збирання грибів у лісах та до ловлення риб у річках та потоках, я також із Дрогобича в неділі та свята, або коли був вільний час, то й серед тижня, при погоді ходив чи то сам, чи з товаришами в околиці міста, до лісу, званого Гіркою, до другого, званого Тептюж**,** зложеного з самих дубів, а також до ріки Тисьмениці, що пливе з південного боку міста Дрогобича, в якій ученики в різних місцях купалися. Із моїх товаришів, що визначалися особливим талантом до риболовства, згадаю Паславського… З Паславським я перший раз ходив до потоку, що пливе за Тептюжем; там, у глибоких вирах під корчами, Паславський руками зловив кілька кленів, коли натомість я решетом, окрім дрібної риби, міг зловити ледве одного. В тім самім потоці Савула зловив руками під корчами двох величезних кленів у такім місці, де я решетом не міг зловити ані одної рибки…»[382]. І хоча текст був написаний значно пізніше, а саме 17 грудня 1912 р., а сама книжка побачила світ у 1913 р. у Львові, предметним є те, що франкова назва «Поток», це не що інше, як згадувана нами вище р. Вишниця.

У більш ранній своїй праці – повісті «Boa Constrictor» (1878 р.) І. Франко зафіксував гору Тептюж з північного та південного її схилів, передаючи її опис із власних раніших учнівських спогадів: «…Вони ішли через Тептюж, лишаючи Губиц збоку. Сонце сходило над Дрогобичем і облило кровавим світлом ратуш, костел і церков святої Тройці. Сюди ближче вилася, блискотячи, мов золота змія, Тисьмениця і шваркотіла в віддалі по камінні. Дуби в Тептюжі іно що зачинали розвиватися, зато сподом ліщина шевеліла вже своїм широким темно-зеленим листям… Ось вони минули Тептюж, – перед ними поле зелене, свіже, далі лука, замаєна цвітами, знов горбок, через котрий гадиною звивається стежка, – і ось бориславська кітлина». Враховуючи існування в 70-х рр. XIX ст. молодого дубового

[382] Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів. Із 60-тих та 70-тих рр. минулого віку. – Т. 15. – С. 7-41.

лісу на території гори Тептюж, зафіксованого І. Франком, можна припустити, що гора в більш ранній період не була порослою лісом. В цілому спогади І. Франка про своє перебування на горі вкотре підтверджують масштабність оглядового горизонту, який можна спостерігати з обох схилів гори Тептюж, а це вкотре підтверджує стратегічне розташування середньовічного городища. З цієї гори порівняно легко можна було стежити за підступами як з боку дрогобицьких соляних жуп, так і з боку торгівельного шляху, який проходив зі сторони митної фортеці «Тустань» (с. Урич, Сколівського району).

Під впливом численних мандрівок Галичиною, а зокрема Дрогобиччиною, а також внаслідок виявлення багатьох тисяч рукописних документів, речей побуту та багатьох інших видів пам'яток культури в часі своїх подорожей та мандрівного досвіду своїх приятелів, у 1912 р. І. Франко та В. Гнатюк звернулися до населення Галичини з відозвою «Два поклики» про те, щоб населення шукало, зберігало та передавало до українських музеїв речі старовини[383]. Тим самим І. Франко зумів долучитися до формування ключових гасел краєзнавчих мандрівних експедицій, зокрема і пам'яткоохоронної та музейницької справи України в цілому.

Художні твори, історичні та етнографічні праці Івана Франка, побудовані на мандрах і присвячені самобутньому життю Дрогобиччини, винятково посилювали інтерес у читачів і агітували особисто побачити описане або ж описати цей край заново із власних вражень. Методика польового збору описових матеріалів про Дрогобиччину в своїй основі мала науково-дослідницьку мандрівну практику Івана Франка, о. Михайла Зубрицького, Стефана Коваліва, о. Олекси Пристая, Миколи Кузеля та багатьох інших інтелектуалів, які системно популяризували свої висновки про значення досліджень української культури. Саме під впливом І. Франка у другій половині XIX – на початку XX ст. численні мандрівки здійснювали науковці, які входили до Наукового Товариства імені Шевченка, які в процесі своїх етнографічних та історико-географічних досліджень накопичили унікальний матеріал для реконструкції живої історії жителів Дрогобиччини, особливо про їх побут та вірування. Привертають увагу численні мандрівки друга і однолітка Івана Франка – відомого греко-католицького священника, етнографа і фольклориста о. Михайла Зубрицького (1856 – †1919). Його спадщина на сьогодні не має аналогів серед найближчих однодумців Івана Франка, зокрема на рівні локальної історії та етнографії[384]. Важливою також є маловідома експедиція 1904 – 1906 рр. та 1912 р. теренами Дрогобиччини з метою пошуку інформації про похоронні обряди українців. Так, один із учасників цієї мандрівки, також товариш І. Франка – Микола Кузеля під час власних мандрівок зумів зібрати унікальний матеріал про посидіння (давньою мовою – посижінє) та забави при домовинах мерців в українській похоронній обрядовості. Під час своєї мандрівки дослідник з'ясував, що обряди сидіння біля домовин та забави мерців на початку XX ст. зберігались не на усій території українських земель, а лише в менш доступних околицях Західної Украї-

[383] Луцький Я. Туристичними стежками Івана Франка... – вказана праця.

[384] Зубрицький М. о. Верхня вовняна ноша українсько-руського народа в Галичині // Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали: У 3 т. / Редакційна колегія Франк Сисин (голова) та ін. – Видання 2. – Т. 1: Наукові праці. – Львів, 2019. – С. 458-463; Його ж. «Ліси і пасовиська» (Спомини) // Там само. – С. 547; Його ж. Автобіографія // Там само. – Т. 2: Матеріали до біографії. – Львів, 2016. – С. 53-101.

ни[385]. Дуже схожими за стилістикою описів Франка є описи мандрівок з Трускавця до Дрогобича, а також теренами Дрогобицького повіту українського релігійного та громадського діяча, письменника-мемуариста, також греко-католицького священника і товариша Івана Франка – отця Олекси Пристая (1863 – †1944)[386]. Розлогі описи своїх мандрів Дрогобиччиною о. О. Пристай опублікував у монографії «З Трускавця у світ хмародерів». Спомини з минулого і сучасного»[387], яка побачила світ у Нью-Йорку у 1933 р., і була перевидана в Дрогобичі у 2010 р., як репринтне видання. Більшість описів О. Пристая стосуються Трускавця і Дрогобича 1870 – 1883 рр., описуючи події і факти про їхню історію і топографію, побут жителів, господарство і будинки, сільське господарство селян і ремесла передміщан, скотарство і садівництво, освіту і мораль, культуру харчування, народне мистецтво, початкову сільську освіту, релігійні вірування національних громад та ін. Особливо цікавими є описи о. Олекси Пристая періоду навчання в дрогобицькій школі та державній гімназії, а також про період знайомства із Іваном Франком.

На завершення додамо, що численні мандрівки Івана Франка, які виражали національно-патріотичний формат виховання молоді, були добрим прикладом для майбутніх поколінь, а передовсім його дітей, які згодом вступили до «Пласту» та лав Українських січових стрільців. Зовсім невипадково Петро Франко ще в у 1911 р. опублікував спеціальну статтю під назвою «Подорожництво», у якій основну увагу приділив українському мандрівництву та потребі створення окремого українського товариства, члени якого мали б системно і професійно займатися туризмом[388].

ВИБРАНІ ПРАЦІ ІВАНА ФРАНКА, ЯКІ ҐРУНТУЮТЬСЯ НА ОПИСАХ З ВЛАСНИХ МАНДРІВОК ДРОГОБИЧЧИНОЮ

№ 1
Спогади Івана Франка про навчання у Дрогобицькій гімназії упродовж 1867 – 1875 рр. із описом мандрівок Дрогобиччиною на чолі з Іваном Верхратським у 1869 – 1870 рр. Львів, 17 грудня 1912 р.

Рутенці.
Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-х рр. мин[ого] в[іку].

Гімназіальні студії, які пройшов я в Дрогобичі, при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис. Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а навпаки, все доставляла мені нові приємності в міру того, як розширювався обсяг мого знання. Товариське життя між учениками було також таке, що доставляло багато невинних приємностей. Відносини

[385] Кузеля М. Посижінє і забави при мерци в українськім похороннім обряді // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. CXXII. – Львів, 1915. – С. 108.

[386] Скибак І. Отець Олекса Пристай і його опис бойківської ноші трускавчан кінця XIX – початку XX ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 10. – К., 2003. – С. 205-207.

[387] Пристай О. «З Трускавця у світ хмародерів: минулого й сучасного. Репринтне видання. – Дрогобич, 2010. – 252 с.

[388] Франко П. Подорожництво // Діло. – Львів, 1911. – 18 н. ст. вересня (5 вересня ст. ст.). – Чис. 207. – С. 7.

вчителів до учеників у гімназії були звичайно ліберальні, хоч майже ніколи не доходили до тісніших, приятельських відносин, як се буває іноді по наукових закладах. Учителі майже всі дивилися на учеників звисока та не допускали їх до надто близької довіреності; лиш деякі між ними, приміром о. Олексій Торонський, руський катихет, відносився до учеників загально неприхильно і спеціально мені аж до самої матури на всіх класифікаційних конференціях перепирав нижчу ноту з обичаїв, як мені належалося (я мав звичайно похвально, хоч із найбільшої часті інших предметів мав звичайно відлично, а на моє поведения в школі й за школою ніхто з учителів не міг пожалуватися).

Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-их і в першій половині 70-их рр. поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили в своїх родинах і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві жили на квартирах (стаціях) переважно по різних передмістях у міщан та міщанок, і відповідно до тих квартир творилися між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходилися товариші з інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках велися оживлені розмови; в менших кружках, зійшовшися по два або потри, ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали. Таким способом я з товаришем Иосифом Райхертом, сином німецького колоніста, в вищій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Філіпом Райхертом, що з самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака.

Формальних кружкових організацій між гімназіальними учениками в моїй класі не було. Коли ми з нижчої гімназії перейшли до вищої, т[о]зн[ачить] до п'ятої класи, попробував тодішній перший иреміянт Антін Шіллер зав'язати позашкільний кружок товаришів без відома вчителів та директора. Після умови ми зійшлися на одній квартирі числом більше як 20, Шіллер отворив зібрання гарною промовою в польському язиці, виясняючи в ній задачу кружка займатися в хвилях, свобідних від шкільної науки лектурою та писанням літературних або наукових праць, що мали бути відчитувані на зібраннях кружка. Товариші дали собі руки брати участь у тім кружку і держати свою роботу в тайні, але кружок простояв дуже недовго, відбув, здається, не більше як два або три засідання, а по тім не сходився більше та не полишив по собі ані статуту, ані протоколів, ані жадних записок. На однім засіданні того кружка я прочитав початок свого оповідання, якого потім не продовжав. До кружка належали поляки й русини. Спорів між обома народностями ані в гімназії, ані в тім кружку не було. Так само рівними між нами були й товариші жиди, з яких особливо Ісаак Тігерман, звичайно третій або четвертий преміант, визначався як незвичайно здібний математик.

Вже з самого характеру гімназіального життя виходило, що ученики, бувши гістьми на своїх квартирах, не могли глибше вникати в життя родинне чи громадське тої людності, серед якої жили. Мені пощастило в наймолодших літах, коли я ще ходив до т[ак]зв[аної] нормальної школи, що містилася в монастирі о[тців] василіан при церкві св[ятої] Трійці в Дрогобичі, жити у міщанки Кошицької, що вдруге вийшла заміж за столяра Гучинського. Тут живучи протягом трьох літ, я мав нагоду придивитися ближче родинному життю та ремеслу дрогобицьких міщан і списав дещо з тих своїх вражень у нарисі «В столярні».

Незвичайними розривками в житті дрогобицьких гімназіастів бували екскурсії під проводом деяких учителів у околиці міста або до трохи віддалених місцевостей. Такі екскурсії в моїх часах і з моєю класою устроювали вчителі природних наук, Емерик Турчинський, що спеціальніше займався ботанікою, та Іван Верхратський, що з замилуванням займався ентомологією, мав великі та дуже гарно виконані збірки хрущів та мотилів і над то займався також збиранням матеріалів до пізнання народного язика та його діалектів. З важніших екскурсій, устроєних обома тими вчителями, згадаю тільки кілька прогулок до Урича. Одна з них під проводом професора Верхратського складалася майже з самих русинів і дала йому досить багату збірку рідких гірських хрущів, які вспіли знаходити різні

ученики, шмиряючи сюди й туди по лісі, біля джерел та потоків. В самім Уричі члени екскурсії оглядали оба величезні камені, що мають на собі сліди людської праці; до одного з них, що лежить оддалік у лісі і до якого дуже рідко доходять звичайні гості, що відвідують Урич, показав нам стежку тодішній парох Урича о. Охримович, у якого ночувала якась часть учасників екскурсії з професором Верхратським. У темнім льоху головного великого каменя проф. Верхратський зловив тоді сіткою до ловлення мотилів також малесенького лилика-підковця, найменшого із відомих у нас родів лиликів, що немов нічний мотиль у рідкій пітьмі кам'яного льоху раз у раз літав попід стелю. Таких самих лиликів я бачив пізніше також у Бубнищі, як літали в сутінку між двома височенними кам'яними стінами.

З інших екскурсій, які довелося мені робити в товаристві проф. Верхратського, згадаю дві його екскурсії до мого рідного села Нагуевич, у яких збірка проф. Верхратського збагатилася також деякими незвичайними хрущами та незвичайно великим примірником їдовитої змії.

Маючи від дитинства замилування до збирання грибів у лісах та до ловлення риб у річках та потоках, я також із Дрогобича в неділі та свята або, коли був вільний час, то й серед тижня, при погоді, ходив, чи то сам, чи з товаришами, в околиці міста, до лісу, званого Гіркою, до другого, званого Тептюж і зложеного з самих дубів, а також до ріки Тисьмениці, що пливе з південного боку міста Дрогобича, в якій ученики в різних околицях купалися. Із моїх товаришів, що визначалися особливим талантом до риболовства, згадаю Паславського, що йшов вище від мене в школі, був значно старший і вже дорослий мужчина, та, не скінчивши гімназії, пішов до війська, а потім став жандармом, і Теодора Савулу, селянського сина з Опарів, що в молодих літах мав дуже гарний голос і був добрим співаком, але як ученик йшов дуже слабо, так що під кінець року товариші звичайно випрошували в професорів, аби перепустили його з класи до класи. Оба ті знайомі мали незвичайний талант ловити рибу руками. З Паславським я перший раз ходив до потоку, що пливе за Тептюжем; там у глибоких вирах під корчами Паславський руками зловив кілька кленів, коли натомість я решетом, окрім дрібної риби, міг зловити ледве одного. В тім самім потоці Савула зловив руками під корчами двох величезних кленів у такім місці, де я решетом не міг зловити ані одної рибки.

До менше невинних розривок у житті гімназіастів належали гостини в пиварнях, яких у Дрогобичі було не багато; треба завважати, що порядної реставрації вроді тих, яких так багато у Львові, в Дрогобичі, невважаючи на його многолюдність, не було тоді і нема й досі ані одної. Була тільки одна цукорня русина Височанського, та тепер її також нема. Учителі збиралися звичайно в коріннім склепі Баєра, що шинкував також пивом, а ученики ходили також на пиво до жидівської пиварні на північно-східнім розі ринку, якої назву я вже забув. Особливо в остатнім році гімназіальної науки наша класа збиралася досить часто вечорами в тій пиварні, де при повних склянках ішли веселі розмови та товариські співи. Раз тільки, згадується мені, ми були таким більшим товариством у винній торговлі Штернбаха. Син властителя тої торговлі*, також ученик дрогобицької гімназії, що йшов роком нижче мене, мав незвичайний талант до класичної філології і живе тепер у Кракові як професор університету і член Польської Академії наук. Коли зібрані студенти хотіли вечором повечеряти щось, то йшли до трактієрні Єгера, в якій, одначе, можна було, крім пива, дістати тільки свинину.

Розуміється, був іще співацький хор, без окремої організації, який складався з учеників вищих клас, охочих та здібних до співу. Сей хор із природи речі був виключно руський, бо ученики латинського обряду, що ходили на службу божу щонеділі та свята до латинського костелу, слухали там гри органів та співу органіста і не потребували свого власного хору. Русини дрогобицької гімназії за моїх часів мали досить гарний хор, якого традиція тяглася ще від часів, давніших від моєї шкільної науки. За моєї пам'яті, ще з нормальних шкіл, диригентами гімназіального хору були Стецiв, Ничай (теперішній директор «Народ-

ної торговлі»), Шипайло, що вчив мене також початків нотного співу, Янишин і нарешті мій шкільний товариш Кароль Бандрівський*. Із визначніших співаків, що за моїх часів співали в дрогобицькім гімназіальнім хорі, згадаю ще басів Танчука та Коростинського, тенора Закревського, пізнішого оперового співака в Москві, рік чи два мого шкільного товариша з нижчої гімназії, Демкова, що покинув гімназію, не скінчивши її, мабуть, наслідком секатур з боку о. Торонського та Гапановича.

Львів, 17.XII 1912

Джерело: Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-х рр. мин. в. – Львів, 1913. – С. III-X.

Публікації: Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів. Із 60-тих та 70-тих рр. мин[улого] в[іку] // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 15. – К., 1979. – С. 7-11; Франко І. Спогади із моїх гімназіальних часів // Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). – Дрогобич, 2008. – С. 64-68.

№ 2

Опис Дрогобича та Дрогобицької державної гімназії імені Франца Йосифа I в оповіданні Івана Франка «Гірчичне зерно» (1873 – 1874 рр.)

Гірчичне зерно

1. Вільне від цивілізації місто

В часі моїх гімназіальних студій Дрогобич був містом, дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було, – вийде дуже довгий реєстр. Не було ані одної порядної кав'ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то з політичною, чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої соленої, якої посторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора, були собі прості села з солом'яними стріхами, огороджені плотами, з захованням зовсім сільського характеру. Залізницю з Дрогобича до Стрия побудовано, коли я був у сьомім гімназіальнім; до того часу Дрогобич був собі «вільним королівським містом», вільним, невважаючи на свою нормальну школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовим життям.

Отся відірваність від духового життя клала своє клеймо й на гімназію. Вчителі, що приходили сюди, особливо молодші супленти, такі, що не мали своєї сім'ї або хоч і жонаті, та слабшого характеру, швидко забували про всякі наукові інтереси і розпивалися, пересиджували дні й ночі в одинокім християнськім склепі Баєра з колоніальними товарами та з кімнатою для снідань, приходили часто до класу п'яні, і – розуміється – така-то й була їх наука. Осторонь від сеї компанії держалися лишень немногі, головно два брати Турчинські – Юлій (звісний повістяр, з фаху історик) і Емерик – ботанік, далі д-р Антоневич, Ів. Верхратський, оба катехити: руський о. Торонський та латинський кс[ьондз] Дронжек.

Перед вів у пияцькій компанії Осмульський, заступник учителя, що вчив французької мови та заступав іноді інших учителів у різних предметах, також гуморист sui generis, прозваний серед учеників Смоком. Сей був для п'яницької компанії небезпечним взірцем, бо мав голову так само міцну, як був величезний його живіт. Ніхто його не бачив п'яним: по цілонічній пиятиці він ішов до класу, як коли б нічого не було, і відбував преспокійно свої чотири години, і навіть бистрі очі учеників не могли по нім пізнати нічогісінько. Для менше твердих голов його компанія була загубою: своїми дотепами і кпинами він підгонював їх пити все більше й більше, щоб додержати йому кроку, і реготався своїм грімким пивним басом, коли його партнери валилися під стіл або, вийшовши на ринок, падали, як снопи, або немилосердно писали «мисліте» по вулицях.

Нема що казати, що, бачачи такий приклад згори, гімназіасти й собі ж шукали відповідних розривок. У нижчій гімназії ще до мойого часу держалася стара єзуїтська традиція – періодичних бійок із жидами. Сезон тих бійок припадав особливо на місяці червень і липень, час річної купелі. Над рікою в часі купання, звичайно в п'ятниці та суботи, бували бійки, які не раз кінчилися й тяжкими каліцтвами, особливо від обопільного обкидування камінням. Давніше брала участь у таких баталіях і вища гімназія, – се було в пору, коли в вищій гімназії були переважно дорослі парубки, що в тих бійках шукали виходу для своїх молодих сил. Коли я дійшов до вищої гімназії, там було вже «дрібніше» покоління і бійки з жидами вийшли з моди. Для великої часті гімназіастів вищих класів ті роки бували часом полового дозрівання; не диво, що, не знаходячи ані батьківського проводу, ані досить сильних духових та наукових інтересів, що абсорбували б їх увагу, хлопці кидалися в сей бік, заплутувалися в «романси» з різними служницями, ученицями дівочої школи; деякі знаходили собі навіть прихильниць у сфері професорських жінок, що, нудячись в неприсутності мужів, занятих культом скляного бога у Баєра, шукали розривки, де могли. В класах і поза класами йшли між старшими таємні, уривані шепти, сміхи та жарти, повні натяків, очевидно масних і незрозумілих для нас, «дрібноти».

З загального гамору в часі пауз або перед годинами проривалися звідси й відти жіночі імена в різних відмінках, а одного разу о. катехит Торонський, ввійшовши до шостого класу, на свою превелику соблазнь, побачив на таблиці виписану великими буквами скрутну теологічну квестію: «Що значить по-християнськи-кафтолическьки любити дівку?» Покійник силкувався роздути з сеї квестії кримінальну справу, доніс директорові, домагався скликання конференції та зарядження слідства за тим, хто написав сі слова на таблиці, грозив навіть карами, але в своїм запалі забув про corpus delicti: поки він був у канцелярії з донесенням, інкриміновані слова з таблиці щезли, а директор Куровський, прийшовши до класу, не застав нічого і якось потім зумів уговкати отця-моралісту, який одначе не залишив потиху на власну руку нишпорити за винуватим – звісно, надарма. Розуміється, не бракувало й пиятик, хоча на честь учеників треба признати, що їх пиятики, хоч голосніші та шумніші, були загалом рідші й приличніші від професорських. Ученики розмовляли, співали пісень і розходилися найдалі о одинадцятій, випивши хто дві, хто три або чотири склянки; випадків, щоб ученик упився до нестями, щоб сидів у шинку цілі ночі або п'яний плентався по вулицях, я не тямлю. Та й то в пиятиках брали участь переважно сини заможніших родичів; бідніші ходили до шинків рідко та й пили мало, бо не мали за що.

Товариського, духового життя, якихось спільних духових інтересів майже не було. Читали ученики дуже мало. Гімназіальна бібліотека була дуже вбога; з учителів, здається, один лише Юлій Турчинський мав свою приватну бібліотеку і деколи зичив із неї книжки таким ученикам, до яких мав більше довір'я, – майже виключно полякам. Читання газет було, здається, навіть заборонене шкільними правилами, і я пройшов цілу гімназію, не читавши зовсім газет, з виїмком «Друга», що зачав був виходити 1874 р. і друкував мої вірші.

Але від п'ятого гімназіального, прочитавши припадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замилування до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназіальних часів виросла до числа 500 томів. Ся бібліотека, в якій, крім різних класичних авторів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназіальній бібліотеці або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громадки учеників, яка, не маючи ані характеру, ані форми ніякого товариства й ніякої організації, від часу до часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали наголос поезії та драми, дебатували про порушені там думки – звичайно десь на вільнім місці за містом – і кінчили вечір співом, що лунав широко понад сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виїмками, складалися з тих самих осіб.

В 1873 чи 1874 р. в той наш кружок упало гірчичне зерно, що повинно було рости далі і мати вплив на напрям нашого дальшого думання. Маю тут на думці нашу знайомість зі старим Лімбахом.

Джерело: Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К., 1979 р., т. 21, с. 316 – 319.

Публікація: Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). Дрогобич, 2008. – С. 71-73.

№ 3

Посмертний спогад Івана Франка про свого вчителя Емерика Турчинського із описом епізодів періоду навчання в Дрогобицькій державній гімназії впродовж у 1867 – 1875 рр.

Емерик Турчинський
(посмертний спогад)

З початком поточного року пішла в могилу одна з найсемпатичніших постатей зі старшого покоління нашого гімназійного вчительства.

У Коломиї помер Емерик Турчинський, а звістка про його смерть наповнила щирим жалем тисячі сердець його колишніх учнів. Адже ця молодь мала в ньому не лише світлого вчителя, але й щирого приятеля, співчутливого і завжди готового до надання поради і допомоги.

Як один із найстарших учнів померлого, котрий бачив його перші кроки на слизькій педагогічній арені і ані на хвилю не припинив його шанувати і поважати до його смерті, кидаю жменю спогадів на могилу заслуженого мужа і громадянина.

Добре пригадую собі ту хвилю, коли св. п. Емерик Турчинський з'явився в гімназії. Я сидів тоді в першому класі Дрогобицької гімназії. Це було 1868 р. – першого року по скасуванні німецької мови як мови викладання в середніх школах. В керівництві гімназії, в учительському складі часто відбувалися зміни, шкільних підручників було мало, термінологія часто не вироблена. Учителі мали важке завдання, мусили своїм викладом замінити книжки, творити термінологію, не раз цілковито змінюючи методи навчання.

Це був переломний момент, важкий для слабких, але сприятливий для сильних, бо давав їм поле для власної оригінальної праці, не надто обмеженої правилами (регламентом).

Перші лекції зоології давав нам проф. Едвард Гюкель, про котрого вже до вступу в гімназійні пороги ми наслухалися безлічі розповідей як про чудового педагога, справжнього батька молоді і палкого шанувальника природи. Отже, не дивно, що з-посеред грона вчителів, переважно молодих, недосвідчених, або недобитків старої системи, до нього відразу прихилилися серця молоді. Щирим дитячим інстинктом ми відчули, що цей чоловік полюбить нас, що не відштовхне навіть найменш талановитих, що кожному порадить, покаже дорогу, що кожним перейметься. І проф. Гюкель не розчарував наших очікувань, а його години були для нас справжньою розкішшю. Однак недовго ми тішилися ним; ще під час першого півріччя залишив нас, будучи переведеним до Перемишля. Можна собі уявити, з якою тривогою і непевністю ми чекали на його наступника. Був уже в Дрогобичі, мав незабаром прийти на лекції. Казали про нього, що різкий, але таке кажуть про всякого незнайомого вчителя. Коли ж, урешті, прийшов у супроводі директора, який нам його представив, наші очі з цікавістю оглядали ту високу, по-військовому пряму фігуру з подовгастим худим обличчям, засмаглими щоками, які щослова густо рум'яніли, з ясними і лагідними очима. Новий учитель почав лекцію. Важко було його одразу розпізнати. Був напружений, дещо розгублений, неохочий до розмов і жартів. Постать його не випромінювала того здоров'я сили, добродушності і впевненості в собі, як постать його попередника. Був нервовий, але без дратівливості; усміхався якось несміливо, ніби вважав той усміх

чимось невідповідним до поважної науки. Попри те, новий учитель незабаром здобув собі нашу симпатію.

Науку любив так само, як і його попередник, а коли в третьому класі почав викладати ботаніку, було видно, наскільки йому дорогий цей предмет. Побачили ми його і в позашкільних стосунках, знали, що на вчительських конференціях є палким захисником молоді, хоча щодо неї стосовно навчання, а ще більше - вихованості і пристойності був суворим і вимогливим. Ботанічно-зоологічні екскурсії в його товаристві особливо зблизили нас. Св. п. Емерик був палким шанувальником ботаніки, флористом і знавцем нашої флори, а зібрані ним гербарії є цінною про нього пам'яткою.

Взагалі говорив мало і неохоче. Радість, смуток чи гнів читався швидко з очей, обличчя, рухів, ніж зі слів. І треба було бачити, як після появи усміху задоволення на його обличчі ясніли радістю обличчя його учнів, радість ясніла в усьому класі. Бувають учителі з вродженим педагогічним талантом, які вміють під час лекції жити спільним життям з усім класом, забувати про себе, про свої власні клопоти, радощі чи сподівання. Кожна лекція такого вчителя є розширенням розумового горизонту учнів, заспокоєнням їх природної цікавості, пробудженої попередніми вчинками, є розкішшю, а не мукою. Таким учителем був і Емерик Турчинський, з яким сумуємо.

Публікація: Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). Дрогобич, 2008. – С. 69-70.

Переклад Ореста Пілька.

№ 4

Опис Івана Франка Дрогобицької державної гімназії імені Франца Йосифа І. 1878 р.

[Допис про Дрогобицьку гімназію]

«Дрогобицька гімназія в послідних 12 літах перейшла різні й дуже цікаві колії, як може нікотра друга гімназія в Галичині. Скляд професорів – за ті роки майже доразу змінився, три директори вели заряд один по другім, – а що найдивніше на пр. до матури сідало там по 30, 40 і більше звичайних учеників, тепер сідає 12 чи 13! Докладне роздивленя причин тої переміни було би дуже цікаве, але я на сей раз вкажу тілько одну, – именно зміну професорів. Давніше мала Дрогобицька гімназія хороших і людяних професорів, котрим не йшло о то, що б ученик механічно викув завдану лекцію, але котрі передовсім старалися з малу призвичаїти ученика до мисленя тай то до порядного, логічного мисленя. Такий чоловік був именно нок. Міхонський, математик і фільозоф, чоловік дуже живого темпераменту, лагідний і великий пріятіль учеників. Він не тілько що давав у вищій гімназії початки логіки та психольогії, але й у низшій давав математику, часом польський язик. Я кладу на то натиск, а то ось чому. Д. Міхонський був одна з найпередніщих «сил» гімназії, – тож дирекція дуже розумно поступала, даючи його до низших кляс, де передовсім о то йде, що б діти завчасу вчилися мозгом рушати. Тепер розумівся, діло в Дрогобичи не так іде, – тепер там не то діти тої штуки не вміют, а й самі абітурієнти, котрі вже одною ногою «асасіешісі»! Недавно читав я в газетах, що д. Міхонський помер і сердечном пожалував того доброго, розумного, мислячого, хоть і троха ексцентричного чоловіка. Всі, котрі були під єго рукою, певно згадують єго добром і подякою.

С поміж прочих давніших професорів Дрогобицької гімназії мушу ще спімнути Ед. Гізеля, Н. Антоновича, Юлія Турчинського, кс. Дронжека і Осмульського. Крім о. Дронжека, польського катехета (давніше крім релігії він давав математику в III. клясі) нема вже ні одного з них в Дрогобичи. Всі ті люде, поминувши їх позашкільні погляди та діла, були дійсними приятелями молодіжи, уміли єднати собі єї прихильність і довірливість, поступали

в школі оглядно, тактовно і по найбільшій части безсторонно, заохочували о скілько може до самостійного мисленя, до застанови над предметом, до котрого вміли збудити цікавість. Не диво затим, що маючи таких учителів, Дрогобицька гімназія принаджувала до себе молодіж з інших гімназій, – що між молодіжю розвивалося житє товариське, будилося щире занятє наукою і навіть сучасними питанями більше політичної натури. Що так дійсно було, доказує богато явищ, с котрих наведу тілько два.

Дрогобицька гімназія послідного дванайцятолітя видала кількох людей, знаних тепер, правда, не дуже з похвалою для себе, ширшій галицькій публіці, як ось Вінцковського[389], Маркова, Пасічинського і др. хоть і зійшли деякі з них на фальшиві дороги і не здужали стати на яку-небудь розумну стежку, – та вина ж тому не в Дрогобицькій гімназії, а в тім, що вони або не кінчили єї (Марків, Пасічинський), або скінчивши закинули дальше образованє. На всякий спосіб товчок до якого-небудь занятя духовного, се велика заслуга тодішньої гімназії.

Але сеся проява ще не така характеристична. Мож сказати, – се були виїмки, тай то дуже нечисленні. Але між усім загалом молодіжи йшов рівночасно інший рух далеко живущий і пожиточніщий. Не тілько, що книжки з убогої гімназіальної бібліотеки визичувалися та читалися на росхват, – ученики, особливо з вищої гімназії, зв'язували між собою товариства (давніше за призволенєм дирекції, – відтак без такого призволеня), котрі ставали осередком руху. Кожде таке товариство старалося мати свою бібліотеку для роспозичуваня (бібліотеки сі були нераз досить значні: в найдавніщім товаристві, котре існувало при кінці 60-их років, зложене і піддержуване переважно Поляками, було звиш 500 томів досить дрібних книжок), збори всіх товаришів відбувалися звичайно зимою раз на місяць а літом два рази, – на тих зборах розбирано зміст прочитаних книжок, читано власного вибору росправи і повістки, декламовано і т. д. Правда, такі товариства звичайно не трівали довго. Три, чотири роки, доки його первісні основателі ходять до гімназії, воно й держиться, – відтак роспадаєсь, а на його місце повстає нове, з новою організацією. Від р. 1868, таких ученицьких товариств перебуло в Дрогобичи 4, – с тих три були загальні, де приймано без різниці народності, а одно (дуже слабе і недовговічне), руське, заложене через теперішнього семінариста М. Маяковського. Я ту говорив тілько про товариства научно-літературні з виразною організацією, складками, статутами і т. д., – а не вчисляв сюда т. зв. «гімназіального співу.» Звичай співати з нот на службі божій в Дрогобичи досить давний і став причиною зав'язаня спілок ученицьких для науки співу. Наука була приватна, – один уміючий вчив других, добирав голоси, творив хор і співав з ним в церкві. Він був звичайно дірігентом свого хору. Зі зміною дірігента змінювався й склад хору. Перший і найкращий хор зложив був, бачиться мені, ученик Стецїв ще в початку 60-их років. Пізніще лучалося так, що один із старшого хору підучив співати з нот кількандцятьох нижчоклассників, що, значит, стнували побіч себе два хори, зовсім відрубні. Дірігент одного хору не мішався до другого хору. Значит, хоть такі «гімназіяльні співи» не були товариствами в властивім значіню, але все таки становили самі для себе відрубні тіла, зближували с собою учеників різних кляс і спосібностей, ба рівноважили тоті спосібності (нераз ученик слабий в шкільній науці був хороший співак і напротів), відводили від фальшивої амбіції і богато причинювалися до піднесеня товариського житя. «Гімназіяльні співи» були в Дрогобичи в тій формі до р. 1875, – послідний дірігент був К. Бандрівський.

Але вже давніще в початку 70-их років зайшли зміни в гімназії. Найбільшу часть згаданих вище вчителів попереношено, кого до Перемишля, кого до Станіславова, Львова і т. д. На *їх* місце поприходили люде нові, - котрі ні практикою вчительською, ні постунованєм, ні вконець наукою не дорівнували давнішим. С перших зараз лекцій вони стали против учеників, змінили систем навчаня, вводячи замість розумної науки механічне куте (згадаю

[389] В честь будь сказано д. Вінцковському, що він скінчивши філософію пішов на учителя народних шкіл.

тілько сугілєнта Юрчакевича, котрий велів учитись на пам'ять історію Вольтера скороченну, – як казав сам, для вправи в язиці!) а замість поради та сказівок страшили учеників арештами, карами а часто й зовсім негідною уличною лайкою. Перед держав у тім згляді сам директор, о. Царевич, хоть єго систем навчаня був ліпший від других. Я знаю таких, у котрих були цілі книжечки «бештанин» записаних з уст о. Б-ча підчас годин шкільних і не можу не навести ту кількох проб директорських дотепів, котрі однако не зовсім могли підносити гідність, замилуванє до школи і до науки в ученика. «Oj ty, ty, – tobie by tylko w nosie dłubać, a nie Homera kaleczyć», «Ta ty taki silny i zdrowy, – wziął byś piłę ta byś szedł żydom drzewo rznąć!», «Jak by ci tu zagrali kołomyjki, to byś zaraz poszedł w taniec, a skandować nie umiesz», «O, za spódniczkami po plantach zaglądasz, a do książki ani daj Boże!»… І треба знати, що подібні дотепи (я навів тілько найделікатніші) сіяв о. Б-ч на всіх, без різниці віку. Новий склад професорів, одним словом, відразу немов обілляв всіх холодною водою. Ученики, привиклі до гіднішого трактування і ліпшого способу науки, почали опускати лекції, – далі почали робити галабурди і зовсім косо дивитися на книжку. Додати до того ще й дуже малу ступінь поважаня і замилуваня до науки в самих професорів. Писемні вироби лежали в учителів непоправлені нераз по кілька місяців, вчителі аж надто часто не були в стані відповідності на одно або друге питане ученика, а не можучи заспокоїти єго допитливість, утишували го лайкою та погрозами. Крім того й дирекція поступала в усім як раз на перекір здоровому розсудкові. Які були ще хоть що-то спосібніщі професори, тих дали до вищої гімназії, а в нищій гімназії остали самі такі, що мали найменше практики, найменше знаня, що, значит найменше могли вщепити в учеників любов до науки, зацікавити їх, привчити думати і дати які небудь ґрунтовні початки. Що більше, – професорам-філологам давано руське, фізику, – натуралістам – математику або язики і т. д. Для приміру, як знали професори ті предмети, котрі їм приходилося подавати ученикам, я наведу ось що Бачинський, суплент філолог, мав у семій клясі руське і коли прийшлось читати уступ з Енеїди Котляревського (Гл. Читанка Барвінського т. І.), він туй же затявся на стисі: «Впрягла в ґринджолята павичку» і прочитавши насамперед: «Впрягла в гриджнолята», відтак: «Впрягла в гриджоята», а в кінци «Впрягла в гринджолятта павичку», об'яснив, ще «се, каже», так алегорично сказано, але критики іменно закидают, що тут метафора засміла!» Де алегорія, де метафора, – що хотів автор сказати, – ані мур-мур. В тій самій нещасній Енеїді окрім других слів незнакоме було пану професорови й слово «супоня», котре він толкував – «пані», поки один ученик не замітив, що на кінци книжки, певно через помилку, написано, що супоня значит – ремінь. Подумайте самі, що л. Бач[инський]ий не був виїмком с поміж других і що подібних «ученых курйозів» я міг би навести багато. Тай професорі ж самі немов завзялися зруйнувати й тоту невелику решту поваги, яку мали перед учениками. Багато з них почало пити, – частенько приходити п'яні до школи і або дрімати на годині або плели сухого дуба. На улици бачити п'яних професорів, була звичайна річ, а нераз навіть бували зовсім нехороші скандали, про котрі замовчу.

Циж диво, що й ученики почали брати з них примір? Стративши охоту до думання і науки вони кинулися до піятик. Давніші науково-літературні товариства перемінилися в пияцькі банди. Давна привичка – робити все систематично – і ту не покидала їх. Вони збиралися по 10 – 20 люда в однім шинку, складали 30 – 40 гульденів і пропивали ті гроші... І се велося кілька літ. Молоді люде бовваніли, тратили здорове, охоту до житя, заражувалися перед часом корчемною атмосферою, цинізмом та облудою А за той час і дирекція змінилася. Замість «віцоватого» о. Царевича прийшов д. Керекярто, свого роду щедрінський Угрюм-Бурчеев. Він швидко заіпохав у гімназії «моральне зіпсутє» – і почав чистити. Розумівся, не поглянув у глуб, відки воно взялося, те зіпсутє, а брав факти за гичку. Швидко почав він цілими гурмами виганяти учеників за різні «неморальні» поступки: за п'янство, ходженє по трахтирнях, сварки с професорами, за Ананію і переставанє з дівчатами (за послідну провину вигнано нараз 20 учеників с п'ятої кляси, – значит, дітей!).

Гімназія Дрогобицька, колись оживлена, весела, хоть, розумівся, не без плямок, – тепер представляє «мерзость запустінія». Понуро, вкучно йде наука, – молоді люде виходять з неї або чистими недумками, або передчасними практиками та егоїстами. – Ци швидко буде інакше? Здалобися, але нема надій».

Джерело: Дзвін: Галицько-українська збірка. – Львів, 1878. – С. 266-269.

Публікація: Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). – Дрогобич, 2008. – С. 36-40.

№ 5

Опис Івана Франка учнівської бібліотеки в Дрогобичі. 1878 р.

Учениця бібліотека в Дрогобичі

Я вже писав вам у першім письмі про ученицькі гімназіальні товариства в Дрогобичи, про їх вплив на розвій учеників і про їх упадок[390]. Я згадував також, що осередком, огнищем кожного такого товариства була бібліотека і що чим в котрім товаристві бібліотека була добірніша та багатша, тим і саме товариство розвивалося ліпше, громадило більше членів, мало надію довше вдержатися. Нині хочу вам подати цифровий вигляд одного с тих ученицьких товариств, самого послідного і найслабшого. Цифри, котрі наведу, я добув з бібліотечних каталогів, котрі мені вдалося дістати, і вони тим цікавіші, що можуть послужити бодай слабою характеристикою того напряму, в якім іде наука по наших гімназіях, можут показати, на кілько ученик гімназіальний по за школою, по за професорським надзором може думати і робити самостійно і свобідно, на кілько може піднестися до критики окружаючи єго обставин, до супротивлення тим обставинам. Жаль, що я не міг роздобути паперів давніших товариств ученицьких, особливо жаль, що не маю в руках рукописей відчитів та росправ, які відбувалися на сходинах і відтак переписувалися до одної великої «книжки відчитів». Ся книжка була би дуже цінним матеріялом до аналізи способу мислення і напряму ученицьких товариств, але поки не маю такої книжки, мушу перестати я на тім, що маю і використати я той маленький матеріал, о кілько зможу.

У мене під рукою спис книжок ученицької бібліотеки з р. 1873 доведений до кінця січня 1874. В тім списі виписані заголовки 224 книжок, в котрих міститься звиш 250 відрубних творів (деякі менчі книжки для меншого кошту пооправлювані по кілька разом). Однако при кінци спису комісія вибрана для перегляду бібліотеки дописала, що с тих книжок хибує около 30 (в таких ученицьких товариствах дуже часто лучаєся, що книжка пропаде і то без вини позичаючого – єго перенесут родичі на другу гімназію або відберут зовсім зі школи або що друге), так що правдиве число книжок буде 196. Переглядаючи подрібно спис, найдемо, що руських книжок у нім втягнено 138, польських 19, а німецьких 67. Однако сесь поділ нас мало що обходит і мало що характеризує. Перейдімо до змісту книжок. Приймаючи звичайний поділ на книжки наукові і беллетристичні, побачимо, що в згаданій бібліотеці було статей, росправ і більших книжок: по етнографії 14, по історії 14, по фільозофії і естетиці 6, по теології (домислюю сюди дві-три книжки о фізіономіці) – 11, по природничих науках і господарстві 8, по різним економічним питанням 4, по статистиці 4 (вчислюючи сюда два шематизми клира перемиського і Василіянів), по літературі і літературним питаням 16, о політичних питанях (по найбільшій части часові політичні брошури) 12; крім того було 21 збірників і альманахів мішаного, беллетристично-наукового змісту і 21 часописей (не біжучих, а давніших, більше або менше повних річників) літературно-наукових, літературно-політичних або й часто політичних. Певна річ, що с цілого сего відділу найцікавіше булоб знати докладно, які книжки містила сеся бібліотека: по історії, етнографії, природознавстві, економії і статистиці. Переглянувши спис, побачимо,

[390] *При нагоді запишу слідуючий факт: Я раз говорячи з ремісником маломійским, сказав му, що картопля привезена і загально уживана за 100 літ допіру – то тому ремісникові не моглося помістити в голові: «що люди перше їли?», «чим вони жили?»*

що іменно тоті галузи науки заступлені найслабше. Наведу книжки належачі сюда, бо се й місця не богато займе і потвердит досадно мої дальші виводи.

Природознавство заступлене ось як: Дещо про світ божий (Київ,) Про ведмедів, по Брему (Київ), Про сили природи (вид. Просв.), О кукурузі (Львов), Sammlung der besten Reisebeschrcibungen Troppau. Dritter Band. Dohody Lubienieckiego z pasieki, Гной – душа господарства, Відень 1873. Ось і все природознавство Дрогобицького ученицького товариства!

Гляньмо, як заступлена історія. Исторія Галицко-Володимірской Руси (Шараневича), Стародавні галицкі городи: Звенигород (Ільницького), Львів (Шараневича), Волинско-Галицка літопись (Петрушевича), Руська історія в житєписах (Барвінського), Исторія Руси ведля найлучших жерел (Дідицького), Коротка історія малоруського народа (Маркевича), Хмельнищина (Куліша), Покореніе Новогорода (К. Меруновича), Судьба малороссійского крестянства в XVII. і XVIII. стол. (Козловскаго), Перші київські князі, Татари і Литва на Україні (Левіцького), Про українських Козаків, Татар та Турків (Драгоманова), Widok przemocy na slaba niewinnošc... (Бродовича), Znazenie Zaporoža (Gliszczyňuskiego), Die Stadi Lemberg im Jahre 1809. Ось і все!

Свої етнографічні відомости черпало ученицьке товариство ось з яких жерел: Українські приказки (Номиса), Українські пісні (вид. Артемовський), Народныя южнорусскія сказки (Рудченка), Бытъ Подолян (Шейковскаго), Народный праник Купала, Коломийки и шумки, (зібрав Счастний Саламон), Народні звичаї над Збручем (Гальки), Ruskoje wesile (Лозінского), Русалка Дністровая (Шашкевича), Народный русскіи пісни (Щербана), Дытські пісні, казки и загадки, Розправа о язиці южноруском (Головацкого), Очер баснословія (Головацького), Кілька слів о іграх на Руси.

О економії і статистиці ніщо й згадувати.Книжки трактуючи о питанях «економічних», се брошурки в роді н.пр. «Що нас губить а що нам поможи може» і др.. а в відділі статистичнім побіч згаданих Шематизмів самотно пишаєся напись якоїсь незнаної ближче і нечитаної ніколи книжки «Statistik».

Але всякий, знаючий діло, скаже сей час: »не втім вага, чи багато є в бібліотеці хороших книжок бідним студентам ні відки й роздобути ліпших. Добре, що й то було. Історія і етнографія, як бачимо, зовсім навіть не зле були заступлені. Що до економії і статистики, ну, то звісна річ, – перше з них навіть по імені незнана найбільшій тасти наших учеників, а друга вимагає довшого часу і вправи для порівнавчих студій, – проста, що за такими книжками ученики не будут попитувати. Але важніше для нас – знати, як визичувалися і читалися ті книжки: чи багато читано взагалі, яких книжок читано найбільше а яких найменше?»

Я признаю, що така бесіда буде зовсім справедлива і на питаня такі постараюся відповісти цифрами, – але вперед ще позволю собі зробити маленьку замітку що до складу бібліотеки. Звісна річ, – як повстає така мученицька бібліотека? При звязуваню товариства дає кожний с товаришів які там має книжки до спільної бібліотеки. Ту йдут і старосвітські, дідівські шпаргали, політичні брошури, неповні та попрочитувано рочники давних газет, але між тим попадаються і добрі книжки. Тількож, поперед усього – ту не може бути й бесіди о кім небудь доборі книжок, о системі, оналежитім заспокоюваню будб яких потреб товариства. Велика вже річ, як така бібліотека не стоїт пусто, як з неї користают ученики. Але се не єдине жерело, с котрого повстає ученицька бібліотека. В списах і паперах, котрі маю під рукою, є одна картка, в тім згляді дуже цікава, де записано, кілько і яких книжок закупило товариство до своєї бібліотеки при кінци 1878 р. Так тут уже показуєся друге діло. Се значит – товариство зі своїх місячних складок віддає якусь суму на закуплене книжок до бібліотеки, – товариство, тим самим, вибирає і рішає, які книжки купувати, а вибирає *їх* для якої небудь причини, для заспокоєня якої небудь потреби, для познакомленя ся с чим небудь. З як ости і кількости закуплених товариством книжок мож уже повнійте догадуватися, який напрям мало воно, яких книжок домагалися найбільше єго члени. Ось що видимо зі спису – куплено книжок за 8 р. 50 кр„ а іменно: с природних наук 2 (брошу-

ри), а історії 4, повістей 8, поезій 4. На повісти і поезії видано 6 гульд., на історію 1 р. 56 кр., 44 кр. На книжечки природничі. С того дуже легко пізнати, що повісти та поезії, конечно, становят головну лектуру учеників. Су ще не біда, але питане в тім, які повісти?

Перейдем тепер до спису позичаючи за час від падолиста 1873. по кінець січня 1874. се значит за три місяці. В тім часі зичило з бібліотеки 33 люде (с тих 4 женщини); вони в 129 разах визичили загалом 260 книжок. Розрахувавши се на поєдинці місяці побачимо, що кождого місяця випозичували члени книжки 4 рази і що на місяць кожний прочитав 6 – 7 книжок. Се число зовсім не видається нам малим, коли зважимо, що читенє книжок позашкільних для гімназіаста – річ зовсім не лехка при теперішнім перетяженю наукою і при бідности, котра силує го шукати способу вдержаня в приватних лекціях. Однако се пересічне число, а іменно: с поміж 33 читаючих 14 (одна женщина) визичили тілько раз на ті три місяці по одній або по дві книжці, а 5 (с тих 3 женщини) зичили два рази по одній або по дві книжці. За то бачимо 12 таких учеників, що за той час зичили по 7 – 18 разів і прочитували 10 – 31 книжок.

Друга і найважніша річ, котру вказує спис визичаючи, се – які книжки найбільше читаються. Вже вперед я сказав по поводу закуплювання книжок, що найбільшу вагу положено там на беллетристику і поезії і догадувався на тій підставі, що беллетристику запевно й найбільше читают. Сесю догадку доразу стверджує спис випозичених книжок. Бачимо з него, що за три місяці випозичено було книжок беллетристичних 125, часописей 61, альманахів 16, статей і книжок по історії 15, по етнографії 13, по літературі 13, брошур політичних 10 книжок о фільозофії і естетеці 2, о природознавстві 1, о язикознавстві 2, о економічних питанях

Сесі цифри самі, мов дорожні палі, вказують і потребу учеників і напрям їх мисленя, - показують як ліпше не мож, яку ролю грає література по гімназіях і як її там понимают. Осьвітім деякі с тих цифер близше.

Поперед усього треба розібрати цифру 125 і показати, що з беллетристики читано найбільше. З обрахунку виходит, що повісти Нечуя (Левіцького) чи то цілими томами, чи поєдинчо зичено 15 разів, Квітки 14, поезії Шевченка 5, повісти Марка Вовчка 1, Гоголя

Куліша 1, Jungfran von Orieans Шіллера 3 рази, Іфігенію Gete 1, поем Байрона, котрих у бібліотеці бачимо кілька, ані разу. Як бачимо - повісти Нечуя читаються найбільше, а се дуже корисна проява, бо повісти сесі більш усяких других спосібні звертати увагу на факти щоденного житя, будити застанову і критику і на всякий раз більше дают до мисленя, ніж небудь Шараневичів або «артистичні» та «популярні» Ільніцких. А тепер гляньмо, як читано наукові річи. Ту досить лиш буде розглянути ближче етнографію. Книжок по етнографії, як сказано вище, є в бібліотеці 14 але вони не всі були в курсі, бо тілько 7 випозичувано, – а не випозичувало таких, як Приказки Номиса, Бить Подолань Шейковського, Дітські пісні і др. С природничих книжок не визичувано ані разу книжки «Дещо про світ божий» ані «Про небо и землю».

Ось важнщі цифри, видобуті з бібліотечних списів колишнього Дрогобицького товариства гімназіального. Думаю, що на їх підставі можу сміло побудувати ось які виводи для характеристики наших середних (а то й вищих) шкіл.

Найбільша часть професорів гімназіальних уважає ученика мертвим, бездушним знарядом, призначеним тілько на то, щоби дав спокійно набивати свою голову всякими «премудростями», нікому на нінащо не здалими, нікого не обходячими, а житєм і єго потребою нічим а нічим не зв'язаними. Того ученика вони цінять найвище, котрий може найліпше перемінюватися в машинку, бубнящу регулярно, хоть механічно завдані лекції. Той ученик получає від них найліпші ноти з обичаїв, у котрого їм удалось найдокладніше затерти всі живі, чоловічі черти, знищити всякий зв'язок самостійного характеру, прогнати всяку охоту до самостійного мисленя. Впрочім ні, – я збрехав, складаючи вину всего на професорів! Є між ними у нас багато людей чесних, мислячих; вони нераз навіть котрабандой вміют ввозити між учеників бодай маленькі зароди свіжої, живої мисли, бодай слабі відблески правдивої, поступової науки. Але такі професорі – рідкість, виїмок з загальної регули, – а ту і

против них і против решти стоїт одна таємнича, велика сила – шкільний регулямін, ухвалена свише система вихованя чи радше одурюваня будущих горожан любезної вітчини. Сеся то система наша, котра в прочій Європі стала вже «причтой во язиціх» (гл. «Kurjer Warszawski» с кінця вересня), сеся система немов умисне вирахована на то, щоби зробити й найспосібнійшого ученика туманом, недумком. Я не стану тепер єї розбирати – відложу се до кращої пори, – а тепер тілько прошу подумати собі, яким мусит статися ученик серед такої педагогічно-ученої бестолочі? Система шкільна подає йому наймертвіщі письма наймертвіщих авторів і то звичайно в гомеопатичних дозах, та притім стараєся о скілько мож утруднити му їх пониманє, забарикодувати всякий здоровий сенс різними граматичними, метричними та естетично-формальними дурницями, щоби тілько, борони боже, ученик не засмакував чистої керничної води, п'ючи раз у раз брудну або переварену! Система шкільна каже йому тілько хвалити тих авторів і ті думки, котрі му толочаться в голову, а не дозволяє відноситись до них критично, не дозволяє питати: Чи так воно має бути? А відки воно? Система шкільна вконець заборонює ученикам читати всякі книжки крім шкільних і таких, які випозичаються з гімназіальної бібліотеки (звичайно заповненої кисло моральними оповіданнями Гофмана, кисло- релігійними пустодзвонствами попа Шміда та різними старинами, загами та небилицями різних Бекерів, Швабі, Шмідів, і чорт зна яких проповідників). Здавалоб ся, що при таких обставинах ученикові зовсім ніщо робити, а тілько схилити голову та лізти чим раз то глибше в багно, приписане шкільной системой. Але ні! Природа людська, а особливо молода, незіпсута, хоть і недосвіджена та мало знаюча – не подаєся так легко. Глухе, несвідоме противенство зводит найспосібнійших учеників до купи в ученицьке товариство, каже їм лучитися разом, засновувати бібліотеку, шукати способів до якого-такого розвитку по за системою. Ось початок, ось значінь ученицьких товариств. Я не с тих людей, котрі похваляют подібні товариства, – я знаю сам, як мало вони доводять до цілі, як швидко гинут і як нераз шкодливо вліяют на учеників – именно недостачу певного, світлого провідника і порадника, – я з болем дивився все на таку позашкільну роботу учеників, хоть на всякий спосіб вона ще сторазів пожиточнійша і моральніша від сидженя по шинках, – але кажу ще раз, поки у нас існує така система, поти мусит існувати й супротивленє против неї між живущими і спосібніщими учениками, ба ні, – тото супротивленє буде рости і міцніти чим раз більше, бо все ж таки певна річ, що ніяка система, ніяка строгість не зможе позапирати всіх доріг живій думці, не зможе заборонити їй проникнути і в наші школи і збудити новий, більше реальний, більше науковий рух, котрого зав'язки та початки вже бачимо й тепер.

Дрогобич дня 18 веренся 1878 р.
Микита.

Джерело: Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі // Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К., 2008. – Т. 53. – С. 15-22.

Публікація: Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). – Дрогобич, 2008. – С. 41-47.

№ 6

Опис Івана Франка дрогобицької рафінерії та життя нафтовиків у 1863 – 1880 рр.

[Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі]

I.

Дрогобич, 19 вересня. Досі життя фабричних робітників детальніше майже зовсім не обговорювалось у тижневику «Ргаса». Цей факт цікавий і водночас сумний. Він свідчить, що інтелектуальний рух у напрямі прогресу і визволення робітничого класу найменше притаманний був самій масі робітників. А тим часом у країнах Західної Європи саме фабричні робітники стоять на чолі цього руху! А в нас справа стоїть якраз навпаки. Перед

ведуть складальники, кравці і взагалі робітники ремесел чи мануфактур, тоді як про фабричних робітників навіть і не чути. Чи у нас їх немає? Наша молода буржуазія – така молода, а така спритна у замилюванні очей громадськості і фальшуванні правди! Кілька разів вона проговорювалася, що справді їх немає, але незабаром сама ніби засоромилась цієї такої очевидної брехні – і замовкла. Зараз ніхто вже не сміє виступити з подібним абсурдом, але разом з тим ніхто досі не звертає належної уваги на те, як справді стоять справи з цими робітниками. Скільки їх? Як живуть? Скільки заробляють? Чи, що одне й те саме, як страждають? І як бувають експлуатовані?

Кожен, хто знає, як важко у нас приватним особам одержати які-небудь статистичні дані, а особливо коли ці люди мали нещастя звернути на себе Аргусові очі властей, що милостиво оберігають наше добро, – а з другого боку, як можна покладатися на ці урядово сфабриковані і видавані за статистику зібрання чисел, – той легко зрозуміє, що поки що нам важко дати яку-небудь відповідь на всі ці питання, важко хоч би приблизно подати загальну картину життя всіх фабричних робітників у Галичині. Проте з цього не випливає, що ми вже зовсім нічого не можемо зробити для підготовки матеріалу до такої картини. На нашу думку, краще подавати потрібну річ хоч би лише дрібними уривками, ніж не подавати зовсім і, склавши руки, чекати, аж поки не спаде нам з неба, як Мінерва з голови Юпітера, готова і відразу повна та правдива статистика робітничого життя.

Постараємось, отже, подати нашим читачам цифрову картину життя робітників на одній фабриці в Дрогобичі, що займається очищенням та переробкою нафти і земного воску. Дані, які нижче наводяться, ми одержали власними зусиллями з фабричних книг, з уст робітників, справою яких буде сумлінно доповнити ці дані там, де ми вкажемо на пропуски в поданому нам матеріалі.

II.

Йдучи з Дрогобича бориславським трактом і обминувши пагорб, що піднімається над містом і являє собою ніби один чорноземний і добре оброблений лан, повільно спускаємось до річки, а перейшовши через лінію Дрогобицько-Бориславської залізниці, яка перетинає дорогу, побачимо перед собою декілька будівель, наїжачених кількома високими димарями з червоної цегли, звідки весь час бухає чорний, смердючий дим. Високий паркан з дощок оточує довкола цю купу будівель, а цікаве око, яке хоче заглянути за огорожу, побачить, крім дахів і димарів, бодай лише високі стоси деревини, що складена під парканом і чекає своєї черги піти під котел. Підходячи ближче, відчуємо неприємний запах смоли, що б'є в ніс і здатний на хвилину повністю забити дихання тому, хто непризвичаєний до нього. Але тільки тоді, коли ми підійдемо до самого паркана, до головних воріт, що мають дзвінок і дуже неохоче відкриваються, – при цьому з такою підозрілою обережністю, як якась тюремна брама, –тоді тільки ми побачимо, що цими воротами входять цілі довгі ряди чорних, напівголих, одягнених в найогидніше лахміття людей, які в засмолених і огидно смердючих нафтою руках тримають буханці хліба і в'язки зів'ялої цибулі, сумних, згорблених, або ж якось дико, розпачливо веселих, – тоді лише мимоволі здивуємося, як ці люди можуть жити в такому вогнищі задушливого смороду.

Але це ще, читачу, ніщо, це ще дитячі іграшки. Сморід! Що таке сморід? Це не те зло, яке ми відчуваємо на дотик, – важке, грубе, це зло, що найлегше переноситься, особливо, коли людина до нього звикне. То байки, що часточки нафти і воску, які піднімаються в повітря (власне вони і створюють цей сморід) при вдиханні осідають у легенях, переходять у кров і сприяють появі висипів і виразок по всьому тілу або, що ще гірше, небезпечних хвороб легенів. Проте досить! Придивімося, однак, ближче до життя цих робітників, відчуймо, наскільки це можливо, всі їхні недомагання, всі їхні злидні, всю їхню пригніченість і лише тоді спробуймо вповні відтворити собі картину життя цих невільників, що живуть за цими воротами, за цією огорожею, в цій найгіршій і найгидкішій з в'язниць!..

Насамперед, що це за підприємство?

Це привілейована фабрика парафіну, церезину і різних нафтових виробів, власність панів Лейзора Гартенберга і Спілки, Селіга Лаутербаха і Герша Гольдгаммера. Заснована в 1863 р., ця фабрика, як і всі інші цього роду фабрики Дрогобицького повіту, завдячує своїм виникненням і своїм ростом відкриттю і швидкому розвитку відомих копалень нафти і земного воску в Бориславі, звідки вона й одержує майже всю сировину для переробки. Опишемо насамперед розташування і устаткування фабрики, послуговуючись майже дослівно з відомостей, які нам дали деякі товариші і яким ми, користуючися з нагоди, від імені всіх робітників складаємо найщирішу подяку.

Фабрика знаходиться біля самої дороги, що веде з Дрогобича до Тустановичів, на дещо підвищеній рівнині між річкою Тисьменицею і насипом Бориславської залізниці. Фабричні будівлі займають площу близько 1 квадратного кілометра. Вся ця територія, за винятком північної сторони, що межує з залізничним насипом, оточена високим парканом. З боку дороги знаходиться головний вхід і брама; зразу ж біля брами стоїть будка, де живе сторож. Входимо на подвір'я. З лівого боку знаходиться кілька погане́ньких, але просторих будівель: стайня, возівня, помешкання робітників і клуня, що служить складом матеріалів; з правого боку тягнуться власне фабричні будівлі, переважно мурова́ні, про які ми ще скажемо пізніше. Далі, аж до самої колії, тягнуться склади великих глиняних цистерн з нафтою, бутлів з сірчаною кислотою, яка використовується при очистці нафти, бочок землі з бориславських ям, з якої за допомогою відповідних засобів добувають земний віск. По всьому подвір'ю в різних напрямах проходять залізничні рейки, що полегшують транспортування. Власне фабричні будинки тягнуться в двох рядах вздовж подвір'я і містять у собі:

1.Дистилярні –перегінний цех, де нафта за допомогою дистиляції і під дією сірчаної кислоти очищується від земляних домішок і набуває чистого, безбарвного вигляду;

2.Рафінерія –основний цех, де також за допомогою сірчаної кислоти і різних пристроїв земний віск остаточно очищується, тобто де виробляється чистий білий віск (парафін);

3.Пресувальний цех, де парафін за допомогою гідравлічних пресів та інших пристроїв позбавляють характерного запаху смоли і залишків жирових часток і таким чином одержують чистий церезин, подібний до очищеного бджолиного воску, який застосовується для виробництва свічок під назвою «Apollo»[391], що в Росії використовуються у церквах, а тому головний збут ці свічки і церезин мають у Росії;

4.Ливарний цех, де з парафіну і церезину відливають свічки;

5.Цех, у якому з землі, видобутої з бориславських ям, що раніше відкидалася як непотрібна, а також з інших відходів нафтового промислу за допомогою відповідних пристроїв видобувають також земний віск, і в досить значній кількості, до 20%. Це недавній винахід теперішнього директора фабрики Ван Гахеля, який одержав патент на виключне виробництво цієї продукції. Цей цех займає найбільше місце на фабриці, але відвідування його сторонніми суворо заборонене. Крім цього, тут знаходяться:

6.Дві кузні,

7.Одна бондарська майстерня,

8.Одна столярна майстерня.

Рушійною силою, як скрізь, є пара, яка виробляється в п'яти парових котлах. її потужності ми не можемо вказати. У «Звіті торговельно-промислової палати», виданому в 1867 році, як двигун цієї фабрики фігурує одна парова машина на чотири кінські сили. Таж сама одна парова машина на таку ж саму потужність фігурує також у «Звіті» за 1873 рік. Але, як побачимо далі, звіти ці призначені для цісарсько-королівського міністерства торгівлі і крайового господарства, де вони мають становити матеріал для крайової статистики, є чистою забавою, чистим глузуванням над здоровим глуздом і над будь-якою науковою статистикою. З погляду неточності, загальності і врешті фальші вміщені в них дані непе-

[391] *Аполлон. – Ред.*

ревершені. Отже, в даному випадку конструкцію отієї «однієї парової машини» не подано, так що ми не знаємо, чи ця машина має один паровий котел (в такому разі було б їх зараз п'ять), чи, може, всі котли належать до однієї машини; не сказано також, з якою потужністю діють гідравлічні преси тощо. Але це ще іграшки! Далі ми побачимо ще кращі цяцьки. Тому запевняємо наших читачів, що наш звіт ми будемо базувати повністю на неофіційних даних, одержаних безпосередньо чи то з фабричних книг, чи з вірогідних розповідей людей, що працюють на фабриці, офіційні дані ми будемо наводити лише для порівняння, а власне, тільки «для забави і втіхи» читачів.

На закінчення цього розділу годилося б нам подати цифровий стан продукції фабрики, але, на жаль, у цій ділянці нам не вистачає навіть напівточних даних. Нашим початковим наміром було подати цілий поточний рахунок перероблених матеріалів, доходів і витрат за всі роки з часу заснування фабрики, але сподівання на одержання даних не виправдались. Отже, ми можемо подати лише такі дані: у перших трьох кварталах цього року продано: церезину 1 954 000 кг, нафти 805 000 кг, парафінових свічок 192 000 кг. Беручи ціну цих виробів: церезину за 100 кг – 100 злотих ринських, парафіну за 100 кг – 95 злотих ринських, а пересічну ціну нафти за 100 кг 146 злотих ринських, одержимо загальну суму приходу за всі три категорії цих виробів 3 243 650 злотих ринських за останні 9 місяців поточного року. Щоб дати певне уявлення про розмах торгових оборотів цієї фабрики, досить буде нагадати, що оборот усіх витрат і приходів за останні 9 місяців цього року становив 10 550 000 злотих ринських. Найбільшу частину церезину, 60–80 % зазначеної вище суми, збуто в Росії, парафінові свічки і нафта тим часом знайшли повний збут у краї з тієї, напевно, причини, що на закордонних ринках американська чи й російська нафта майже цілком витиснула галицьку.

III.

Досі ми бачили те, що називається «постійним капіталом» фабрики, тобто будинки, машини, устаткування, сировину і вироби. Тепер погляньмо на іншу, не менше а власне далеко важливішу частину, на так званий (за Марксом) «змінний капітал», тобто робочу силу. Читачам, мабуть, відомо, що ця частина капіталу є власне тим джерелом, з якого пливуть доходи і прибутки капіталіста. Бо готові продукти, в нашому випадку церезин, парафін, нафта тощо, надходячи з фабрики на ринок, містять у собі такі складники:

1.Вартість сировини, з якої вони були вироблені; 2.Певну частину вартості машин і устаткування, а також вартості дров, вугілля і под., що використовувались при її (сировини) переробці;

3.Вартість праці робітників.

Відомо, що сума цих трьох вартостей повинна, як ціна, повернутися до рук власника, якщо фабрика має існувати далі в тому самому стані. Скільки матеріалу вийшло з фабрики у вигляді готових виробів, стільки повинно увійти знову у вигляді сировини для переробки, якщо фабрикант не хоче зменшувати фабрики і тим самим зменшувати своїх прибутків. Отже, частина грошей, яку він одержує за вироби на ринку, повинна відразу бути витрачена на сировину, і то частина завжди стала, поки розмір фабрики залишається той самий.

Так само на ремонт машин, будинків тощо треба витрачати саме стільки, наскільки вони спрацювалися при виробництві проданих виробів. І тут капіталіст не має ніякого прибутку. Але йому залишається ще третя частина, тобто праця робітників. Відомо, що і праця в сучасному суспільному ладі є товаром, тобто вона купується і продається як будь-який інший товар. Але праця є товаром особливого роду. Це товар творчий, тобто вона є джерелом вартості і надає вартості усьому, до чого торкнеться. Вона наче чарівниця, яка одним своїм дотиком усе перетворює в золото. Кусок сукна коштує 10 злотих ринських, нитки, ґудзики, тасьма й інші дрібниці 50 центів, використання зна-

ряддя при виготовленні одного сюртука становить певний процент, що дорівнює 50 центам. Отже, сума цього «постійного капіталу» складає 11 злотих ринських, а готовий сюртук коштує 15 злотих ринських. Звідки ця надвишка – чотири злотих ринських? Це ціна людської праці, тобто праця кравця, яка додала сировині вартості на чотири злотих ринських.

Подивимося тепер, що робить капіталіст з тією частиною загального доходу, яка становить вартість праці робітників. Чи віддає він їм усю цю вартість у вигляді платні? Ясна річ, що не віддає і не може віддати, бо якби віддав, то йому б нічого не залишилося. Що ж він дає робітникам? Замість усієї вартості він дає їм лише ринкову ціну праці, тобто дає їм лише стільки, скільки конче потрібно для їхнього життя. Але оскільки ця ціна з різних причин, які ми тут детальніше не будемо з'ясовувати, є дуже змінною, а власне в теперішній час змінюється і коливається, як віск, то і капіталісти намагаються змінити її, наскільки можна, на свою користь, тобто зменшити до можливих меж або, інакше, як це звичайно у нас буває, нижче від того рівня необхідних життєвих потреб.

Ми затрималися дещо детальніше на цьому загальному висновку, щоб пояснити нашим читачам головну суть нашого суспільного ладу. Тепер перейдемо до нашої фабрики.

Пересічне число робітників на цій фабриці 250, інколи кількість їх доходить до 300. В минулі роки, а саме в 1878 р., пересічне число робітників зросло до 280, а в 1879 р. зменшилося до 250. Відповідно до пір року найбільше робітників буває взимку (пересічно 300), а найменше під час жнив (пересічно 180 – 200). Але інколи «у виняткових випадках», як висловлюється автор нашої інформації, число робітників доходить до 400. Нам цікаво знати, що це за виняткові випадки і як часто вони трапляються?

Робітники поділяються на постійних і поденних. Шкода, що в нашій інформації не подано, скільки перших, а скільки других. У «Звіті торговельно-промислової палати» ми натрапляємо на такі зовсім протилежні цифри. Так, у 1865 р. записано там 40постійних робітників, 40 поденних, 2 бондаря, 2 столяра і 2 коваля, разом 86 осіб. А в 1870 р. бачимо вже тільки постійних робітників, 10 чоловіків і 15 жінок, 40 поденних робітників, 2 бондаря і 2 коваля, разом 69осіб! Тобто протягом цих п'яти років, коли нафтовий промисел робив, можна сказати, найбільші успіхи, ця найбільша в Дрогобицькому повіті фабрика, очевидно, занепала, якщо так зменшила число своїх робітників і майже зовсім не збільшила кількості машин? Важко повірити! І справді, щасливий, хто не вірить! А втім, недалеко треба ходити, щоб виявити причину цього дивного, хоча в історії австрійської статистики зовсім не нового явища. Це проста річ. «Звіти» брешуть, хоч і не навмисне, а фабриканти брешуть навмисне, довільно зменшуючи число робітників, щоб не бути зобов'язаними виконувати § 85 промислового закону, який вимагає, щоб на кожній фабриці, де постійно працює понад 20 робітників, були каси взаємодопомоги, фонд інвалідів та інші подібні до них «гуманітарні» інституції. Але оскільки фабрикантів ніхто не контролює, вони, отже, подають, що їм заманеться, а в «звітах» усе друкується. І як же тут подумати навіть про якусь правдиву статистику! І як же тут повірити нашим «вищим сферам», які начебто піклуються про добро робітників і про поліпшення їхньої долі, але досі не подбали навіть про пізнання цієї долі і, друкуючи брехливу балаканину капіталістів, обманюють самі себе і увесь світ! А якщо дбають про добро робітників і щиро прагнуть покращення їхнього життя, то чому ж не намагаються принаймні перевірити ці статистичні дані, які подають у «звітах». Чому не беруть прикладу з Англії, де давно встановлені так звані «фабричні інспектори», люди, що присягли, кришталевої чистоти, незалежні, які здійснюють нагляд над фабриками, опікуються долею робітників і тримають під суворим контролем статистичні дані про стан фабрик? Тільки таким чином можна прокласти шлях до точної і правдивої статистики, а в нас про це ніхто й не думає.

IV.

У попередніх (15, 16, 17) номерах тижневика «Ргаса», говорячи про робітників на фабриці парафіну і церезину панів Лінденбаума, Гольдгаммера і Спілки в Дрогобичі, ми займалися передусім описом самої фабрики, її будівель і розташування, потім її продукцією, а врешті кількістю робітників, що працюють на цій фабриці. Тепер слід розглянути, що це за робітники, як поділяються вони за видами занять і яка їхня заробітна плата. Наприкінці ми скажемо ще дещо про життя і становище цих робітників поза тісними приміщеннями для праці, щоб в міру можливості домалювати цю з усіх боків неповну картину. Переважна частина робітників працює на дистиляції і рафінуванні. В кузнях і біля парових машин працює 10 – 15 робітників; число бондарів сягає 4, столярів – 2.

Місцевих (дрогобицьких) робітників найменше. В основному це ремісники. Взагалі кількість місцевих робітників ніколи не перевищує 50. Найбільше робітників з околиці (з Дрогобицького повіту), а особливо з Мединичів (містечка, віддаленого від Дрогобича більше як на дві милі). Дуже великий контингент робітників постачають також мазури з Жешівського повіту, число яких сягає 80. Ці мазури в нашій околиці відіграють таку ж саму роль, як робітники ірландці в Англії і китайці в Америці, тобто сприяють зниженню заробітної плати, і так уже дуже низької. Бо наймаються вони за дешевшу плату, ніж робітники українські, працюють швидше і краще від цих останніх, а живуть, наскільки це можливо, ще гірше і нужденніше, бо, незважаючи на мізерну плату, вони ще в стані заощадити і заощаджені гроші висилати додому.

Щодо національностей поділ такий: українців 45%, поляків 30 % (враховуючи машиністів і персонал канцелярії), а євреїв 25 %. Євреї, як завжди, уміють завоювати собі дещо вигідніше становище і зайняті на легших роботах у ливарні і при пакуванні.

Число дітей від 12–15 років доходить до 18, з них 12 хлопців, серед яких 6 євреїв, і 6 дівчат, усі єврейки. Дорослих жінок 4, всі християнки. Звичайний вік решти робітників від 19 до 40 років, але найбільше (70%) робітників у віці 20–25 років. Денна праця триває від 6 ранку до 6 вечора, тобто, відраховуючи 1 годину на обід і півгодини на сніданок, триває 10 1/2 години. Нічна праця триває від 10 вечора до 6 ранку, з двогодинною перервою з 12 до 2, тобто 6 годин.

Плата залежить від різних умов, в основному від пори року і пов'язаної з нею більшої чи меншої конкуренції робітників. Влітку вона дещо більша, а взимку надзвичайно низька. Крім цього, плата залежить і від якості та кількості виконуваної робітником праці, хоч залежність ця не така велика й тривала. Загалом постійний робітник одержує за день 70 центів, а поденний («цивільний») по 40 центів. Але це лише в найліпшому разі! Взимку платня падає для перших до 50 центів, для других до 30 центів, а минулої дуже важкої зими впала навіть до 20 центів на день.

Однак це ще не все! Існує ще й інша приманка, що служить для використання залишків сил робітника. Якщо хтось хоче працювати понад оті 10 1/2 години, то одержує за кожну годину по 10 центів. Ясна річ, що фабрикантам йдеться про те, щоб заповнити оту прогалину між 6 і 10-ю годинами вечора, коли починається нічна зміна робітників. Але, на жаль, у нас немає відомостей, скільки робітників користується з цієї приманки, хоч можна припустити, що користується з неї немало.

Крім цієї поденної угоди, існують ще способи гуртової угоди або ж від штуки, правда, лише в малих розмірах і лише в деяких ділянках праці. Так, угоди від штуки існують при пошитті мішків: за пошиття одного мішка платять 2 центи, так само і при бондарських роботах, але щодо їхньої оплати даних ми не маємо.

Щодо інших осіб, які працюють на фабриці, то через відсутність власних даних ми подаємо дані зі звіту за 1866– 1870 роки. Так, у ці роки персонал управління і наглядачів налічував 10 чоловік, а саме платних керівники по 1 злотому ринському на день, які, крім того, мали на рік 50 злотих ринських пільг або доходів; одного машиніста, що одержував 2

злотих ринських на день і річн их пільг на 50 злотих ринських; одного помічника з платнею 75 центів на день і річних пільг на 40 злотих ринських; 4 веркфірерів (керуючих роботами) по 1 злотому ринському на день і 40 злотих ринських річних пільг; і нарешті 2 наглядачів з платнею 50 центів на день. Те, що ці цифри не зовсім правдиві і що не передають справжнього стану доходів тих людей, легко зрозуміє кожний, особливо зваживши, що платня постійних робітників також подана в розмірі 50 центів на день, тобто дорівнює платні наглядачів, тоді як насправді наглядачі, як «очі і вуха пана», бувають далеко краще оплачувані, ніж звичайні робітники.

Неповнота даних, які ми маємо під рукою, не дає нам можливості домалювати картину так, як би ми того хотіли. Щоб мати докладне уявлення про фабрику, треба було б докладно знати: 1) скільки і на яку ціну фабрика ввозить сировини; 2) скільки коштують машини і як довго вони можуть працювати, поки зовсім не спрацюються, а також скільки фабрика споживає допоміжних матеріалів (дерева, кислот тощо) і за яку ціну; 3) скільки платить різного роду робітникам.

Маючи всі ці дані, ми тільки тоді могли б докладно під рахувати, скільки фабрика одержує з робітників, скільки плодів їхньої праці пожирає ненаситне горло фабриканта; тоді б тільки ми мали докладну цифрову картину експлуатації робітників.

Правда, справи ці не такі вже занадто важкі для дослідження, але як же ще багато даних нам не вистачає для такого підрахування!

V.

А тепер розглянемо життя робітників на фабриці. Оскільки робітникові протягом усього тижня не можна виходити з фабрики, а кухні чи якоїсь їдальні там немає (нагадуємо, що фабрика досить віддалена від міста), то, ясна річ, що уся їжа робітників повинна складатися з хліба, горілки, цибулі, сиру тощо, тобто речей, які можна одержати тільки у пана касира. Кожний робітник мусить їх купувати там, і при тому за ціну, дуже завищену, бо за хліб, який у місті коштує 15 центів, він платить тут 21 цент. Таким чином, фабричні робітники змушені цілий тиждень бути на сухому пайку і харчуватися малопоживними продуктами (за винятком лише неділі, коли їм можна піти до міста і поїсти чогось гарячого), крім цього, вони змушені дозволяти панові касирові обдирати себе, щоб коштом свого здоров'я і життя збільшувати його зиск.

Що ж до помешкання, то четверта частина робітників мешкає в самій фабриці, тобто може за плату ночувати в брудному і темному сараї, про який ми згадували раніше. Він складається лише з однієї кімнати, без печі і меблів, крім дерев'яних нар, на яких усе ж таки не можуть поміститись усі, хто ночує, і ті, для кого місця не вистачає, сплять у майстернях, на котлах, лавах або ж на землі. Решта немісцевих робітників (тобто половина всіх робітників фабрики) не має постійного помешкання і ночує чи то в шинках на лавці чи на підлозі, чи влітку під голим небом, а взимку в селянських сараях найближчого села Млинків. Остання ж чверть робітників, що має у місті або в недалеких селах дружин, ночує у себе дома. З жінками і дітьми на фабриці ніхто не працює. Одяг робітників, зокрема немісцевих, надзвичайно злиденний і брудний, що, власне, викликане необхідністю, бо вони увесь час мають справу з нафтою, земним воском і різними предметами, що бруднять одяг. З цієї причини немісцеві робітники, йдучи до фабрики, одягаються в найгірше, призначене на знищення вбрання, якого за час роботи ніколи не міняють, поки зовсім не порветься і не спаде з тіла.

Занотуємо тут один цікавий факт. Під час проїзду цісаря з Дрогобича до Борислава власники фабрики домоглися того, що цісар заглянув і до їхнього підприємства. Щоб достойно прийняти найяснішого гостя, вони примусили робітників у вільні від праці хвилини не тільки чистити і прибирати всю фабрику, працювати над виготовленням тріумфальної арки з земного воску і т. д., але й «справили також для них нові мундири», тобто блузи,

штани і шапки з воскового полотна, щоб пристойно показати цісареві свою робітничу армію. Робітники спочатку раділи з того щедрого дарунка і з ентузіазмом кричали «хай живе», але скоро їхня радість вщухла, коли власники, надто високо оцінивши цей непрошений дарунок, почали вираховувати його вартість при виплатах із зарплати. Почалися ремствування і голосні нарікання, але на тому й закінчилось, а за цей подарунок робітники таки заплатили.

З того, що досі сказано про порядки на фабриці, легко здогадатися, що стан здоров'я робітників не може бути добрий. Вже сама неохайність і бруд без усього іншого є для людського здоров'я дуже шкідливими, особливо якщо люди змушені цілими тижнями без перерви в них перебувати. Додамо до цього задушливі випари земного воску і нафти, які людині, щодо цього не звикла, можуть моментально забити дихання, далі, непоживні і важкі для травлення харчі, холод і вологість і різні впливи змін повітря, яким постійно підпадає значна частина робітників. Але все це – причини менш важливі, що не мають значного впливу на загартовані організми. Інші причини впливають значно сильніше. Часто лопаються і вибухають парові котли і дистиляційні труби, що тримаються весь час у робочому стані і ремонтуються «якнайощадливіше», а кожен такий вибух не обходиться без легшого чи важчого поранення зайнятих біля них робітників. Такі аварії трапляються дуже часто, майже кожного тижня! А крім того, гази, які утворюються при очистці нафти, а особливо при різних маніпуляціях з сірчаною кислотою, просто вбивчі, значною мірою підривають здоров'я робітників, на обличчях яких передчасна смерть швидко креслить свої безпомилкові ознаки.

VI.

Щодо числа хворих ми не маємо жодних даних. А скалічених (певна річ, не легко) від січня до жовтня 1880 року було 8, серед яких 2 без надії на видужання. За попередні роки подано, що кількість таких каліцтв на рік не перевищує 15. Випадків раптової смерті останній рік не було. Зрозуміло також, що своєї лікарні фабрика не має, а скаліченим ні шпиталю не оплачують, ні якогось відшкодування не дають.

Щодо влади, то такі каліцтва вважаються чимось зовсім звичайним, дозволеним, бо слідства у таких випадках ніколи не провадяться: власті навіть не цікавляться, з чиєї вини скалічено людину і кого треба за це притягти до відповідальності. А втім, може бути, що наша невтомно-недремна влада, яка знає про кожен підозрілий лист, пересланий поштою в найдальші закутки країни, не знає про такі дрібниці, як не знає і про інші подібні до них; а з другого боку, фабриканти також не вважають за свій обов'язок публічно розголошувати будь-які криваві факти, що відбуваються в стінах їхніх підприємств.

Увесь лікарський догляд на фабриці обмежується тим, що раз або двічі на тиждень приїздить лікар і відвідує робітників. Найчастішими хворобами на фабриці є тиф і різні хронічні хвороби, зокрема малярія і грудні хвороби.

Нам залишається ще згадати про деякі фабричні урядження. Само собою зрозуміло, що ми не будемо говорити тут про позичкові або каси взаємної допомоги для робітників, про школки тощо, бо всього цього нема. Немає навіть того, без чого не обходиться жодна фабрика за кордоном, – постійного фабричного статуту. Наш робітник – мужицька душа – не доріс ще до статуту. Його можна без попередження вигнати з роботи, карати за будь-яке порушення, як кому заманеться. Шкода, що про це ми не маємо жодних даних, хоч, правду кажучи, зібрати їх при таких порядках було б неможливо. Ми знаємо лише те, що пани-наглядачі зовсім не шкодують кар для робітників і що кари ці двоякого роду: вигнання з фабрики, яке є дошкульною карою тільки для постійного робітника (за останні місяці нам повідомлено про 3 таких випадки), або ж штрафи, що стягуються при виплатах. Так, за кількахвилинне запізнення з робітника утримують 10 центів, за пиятику – цілоден-

ну плату, за деякі порушення накладають такі значні штрафи, що стягують їх періодично протягом декількох виплат.

Про стан освіти і моралі за таких обставин нехай буде дозволено промовчати.

Ми закінчуємо свою кореспонденцію. Страшні і важкі почуття охоплюють нас. Нам згадуються ті розумні і пре красні промови наших панів-ліберáлів про розвиток крайового нафтового промислу. Зрозуміло, що цим панам добре балакати, бо цей промисел вони відчувають лише у вигляді брязкоту, у вигляді грошей, які «не смердять», на яких не видно сліз, крові, поту, деморалізації і злиднів сотень тисяч людей.

Але ви, браття – дрогобицькі робітники, – невже ви не відчуваєте своєї недолі, невже вічно думаєте гнути шию і терпляче схилятися, невже власні злидні не переконали вас, що сучасне «покірне телятко» не ссе не тільки двох маток, але й жодної?

Джерело: Франко І. [Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі] / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К., 1984. – Т. 44, кн. І. – С. 62-63.

Публікація: Галик В. «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич). Дрогобич, 2008. – С. 48-61.

№ 7

Опис Івана Франка приїзду цісаря Франца Йосифа І в Дрогобич і Борислав у вересні 1880 р.

Задля празника

I.

Було се в вересні[392] 1880 р., в часі подорожі цісаря по Галичині.

В великій фабриці парафіни та церезини (земного воску) біля Дрогобича шум, як в улію. Тільки що продзвонили «фаєрант», і робітники висипали з різних павільйонів на просторе фабричне подвір'я, на якім у живописнім безладді валялися тут розбита бочка нафтової ропи, уживаної до випалювання, там заржавілий відломок залізної машини, тут бляшані киблі зі смердючим нафтовим фузлем, там якісь над усякий вираз брудні, вонючі шмати, знаряди, подорожній візок зі зломаним дишлем і інші подібні прикраси.

Лиця та вбрання робітників, що виходили з робітень, якнайповніше підходили до того окруження, якому тлом служили брудні, з тинку пообдирані стіни фабричних будинків, далі високий дощаний паркан, що окружав усю фабрику, а ще далі прегарна підгірська околиця, сугорби, покриті стернями та золотистими пасмугами достиглого збіжжя. На захід від фабрики, за мілкою, хоч досить широкою річкою Тисьменицею та розложеним над нею невеликим селом Млинки, підіймався на не дуже високім узгір'ї могутній дубовий ліс Теп-тюж, до якого з Дрогобича попри фабрику, через річку без моста та через Млинки, тяглася проста, мов за шнуром викроєна, мурована цісарська дорога.

Долина Тисьмениці закручується біля фабрики вужакою на південь, а далі на схід поміж дрогобицькими узгір'ями, а ще далі на захід, понад сею долиною, як фантастична, темно-синя, легко схвильована стіна, стоїть поважний, часто млою, мов мріями, покритий Діл, у якого стіп куриться множеством фабрик та їжиться множеством острих веж над нафтовими криницями Борислав, головне гніздо галицького нафтового та парафінового промислу, зі своїми 10 000 криниць і 10 000 жидів.

Достроювалися обличчя та вбрання фабричних робітників, але тільки до свойого найближчого брудного та вонючого окруження. Ті, що йшли від кітла, були майже голі, в подертих сорочках, і многі з них душилися від кашлю наслідком ядовитих випарів, які мусили вдихати при дестилюванні та чищенні земного воску. Ті, що йшли від «гайцу» (ог-

[392] І. Франко в оригіналі свого тексту помиився вказавши місяць – серпень, коли насправді цісар мандрував у Дрогобич у вересні.

нищ), були також тільки в сорочках і виглядали, як виняті з окропу, з набіглими кров'ю очима і осмаленими та червоними лицями від горючого вугля. Інші йшли від «сирівця», який носили до кітла, і виглядали, немов облиті смердючою смолою. Інші йшли з боднарні, з магазину і від інших помічних занять, а всі обшарпані, збідовані, втомлені, всі, очевидно, бажали тільки одного – перекусити щось якнайшвидше і якнайшвидше впасти десь у куті на солому, на тріски або на голу землю, аби тільки заснути і проспати мертвецьким сном аж до найближчого дзвінка.

– Чекати, чекати! Не розходитися! – кликав директор фабрики, що саме тоді в супроводі двох дозорців вийшов зі своєї канцелярії і зупинився в брамі, загороджуючи вихід.

– А там що таке? Що сталося? – питали найближчі робітники.

– Пускайте! Чого стовпилися? Нам їсти хочеться! – кричали дальші, не знаючи, яка перешкода в брамі.

– Чекайте! Чекайте! – закричали громовими голосами дозорці.– Спокій! Спокій!

– Що там за чорт! Чого нам чекати? – кричали робітники.

– Пан принципал приїхав. Має вам щось сказати, – гукнув директор до юрби.

– Пан принципал! Пан принципал! – загомоніла юрба, яка пана принципала, відомого дрогобицького капіталіста, видала тільки в днях виплати. Але сьогодні не був день виплати. Чого ж може хотіти від них пан принципал?

Юрба помалу почала відсуватися від брами і товпитися перед фабричною канцелярією, з якої звичайно показувався принципал. І справді, по кількох мінутах, коли гамір утих, показалося в дверях канцелярії повне, в чорнім зарості зі стриженою бородою лице пана Гаммершляга з невідступним, напівчемним, а напівзгірдним усміхом на устах і з хитро прижмуреними очима. Рухом руки він привітав юрбу робітників, що стояли густою лавою, вдивляючися в нього з виразом пасивної ожиданки, і зовсім не відповів на їх привітання.

– Ни, як ся маєте? – запитав принципал.

– Т-та, як ся маємо, – мов віднехочу відповів один робітник, що стояв найближче принципала. – Кепсько ся маємо. Кривдять нас дозорці, дають нам паскудну страву, а сьогодні одному з кітла цілу руку озолило.

– Най би був ліпше вважав! Я йому тому не винен! – гукнув збоку один дозорець.

– Мовчати! Мовчати! – загукали згідно директор і інші дозорці. – Не про се тепер мова. Будете мати час при виплаті.

– Як то мовчати? – огризнувся робітник. – Коли пан принципал питає, як ся маємо.

– Але не тебе питає, дурню один! – відрубав йому дозорець.

– Не будеш ти тихо, ти, жидівський Іванку! Мовчи, мудю! – закричали обурені робітники під адресом услужного дозорця.

Пан принципал з божественним супокоєм прислухався тим окрикам із підвищеного рундука перед канцелярією, на якому стояв мовчки, поки окрики не втихли.

– Ни, бачите, які-то ви, – промовив, нарешті, з легким насміхом. – Усе вам кривда, все вам недогода, все мусите на щось нарікати. А я знаю добре, що придивившися ближче всім вашим наріканням, то ні одно не оправдане. І одного ви не тямите, моє панство, панове робітники, одної дуже вже важної річі. Якби не фабрика і не я, що держу її своїми грішми, то що було би з вас? Ни, скажіть, що було би з вас тоді!

Робітники збули мовчанням се несподіване для них питання.

– А, бачите, позатикало вам роти, – говорив уже ласкавіше пан принципал. – Коли ви мовчите, то я скажу вам сам. Ви здихали би з голоду, один з другим. Дякували б богу, якби мали раз на день бульбу в лупині і крихту солі. А тут маєте і хліб, і сир, і м'ясо щонеділі, і горілку, і переднівку не знаєте, і все те вам недогода, все вам кривда, на все нарікаєте. Обдирають вас, говорите. Ну, ну, – додав з іронічним усміхом, водячи очима по їх обшарпаних постатях, – небагато з вас можна здерти.

– Кров нашу п'єте! Шкіру з нас деретe! Шпіком нашим тучитеся! – озвався окрик одного з юрби.

Пан принципал стрілив громовим поглядом у той бік, відки почувся голос, але не міг віднайти в натовпі того, хто викрикнув ті слова, тільки в пам'яті замаркував собі декілька підозренних постатей для пізнішого слідства, а наразі зробив вид, що не чув нічого, і спокійно говорив далі:

– Ни, бачите, ви все так! Замість бути вдячними, ви нарікаєте і вигадуєте всячину. Замість думати про те, що чим ліпше буде мені, тим ліпше буде й вам, ви мене й фабрику вважаєте своїм ворогом.

Робітники стояли мовчки, а деякі, може, навіть засоромилися, не можучи оцінити, скільки правди в словах пана принципала.

– Ни, слухайте, моє панство, панове робітники, – говорив далі ще лагіднішим, уже майже сердечним голосом пан принципал. – За два тижні будемо мати у фабриці великий празник. Мусимо поставитися порядно, чуєте? Наш найясніший монарха, наш цісар буде переїздити через наше місто. Я доложив усяких старань на те, аби він переїздом вступив також до нашої фабрики і оглянув її. Розумієте, певно, яка то велика честь не тілько для мене, але також для вас усіх, яка велика ласка нашого монархи.

Робітники мовчали, неначе їх затверділі серця не відчували ані честі, ані ласки нашого найяснішого монархи.

– Ни, але, знаєте, на приняття такого гостя треба приготовитися дуже добре. Адже ж не покажемо йому ані фабрики, ані вас самих у такій паскудній подобі, як отсе тепер бачу. Треба тут зробити порядок.

– Се пана принципала річ, а не наша, – промовив один робітник.

– Як то моя? Як то не ваша? – живо підхопив пан принципал. – Не бійтеся, я добре знаю, що моя річ. За мене будьте спокійні. За себе я не постидаюся. Але ви також повинні подбати кождий за себе. Розуміється, я не маю права силувати вас, але ви повинні зробити се не для мене, а для найяснішого монархи. Бачите, тут на подвір'ї треба зробити порядок, повикидати те сміття, повигортати болото, повиносити, що не потрібне. Адже всього того свинства не наробив я, тілько ви. Треба ціле подвір'я висипати шутром, – се невелика робота, – ріка з шутром ось ту, під носом, часу маємо ще досить. Ни, стіни дам обтинкувати і вибілити, а в ваших шопах, де ночуєте, треба також зробити порядок, бо ну ж найясніший пан захоче заглянути й туди. Знаєте, який він добрий монарха, як дбає про добро своїх підданих, ліпше, як не один отець про своїх дітей, і цікавиться всім. Ни, вважайте, все те треба буде зробити вам, бо ж окремих робітників не буду наймати. Щодня по фаєранті покрутитеся годину-дві, – і все буде чисте, як люстро. Добре, хлопці?

Глибока мовчанка була відповіддю на сю промову. – Ни, не думайте, що я жадаю всього того від нас задарма. Знаєте, гляньте лише на себе самих, як ви виглядаєте. Адже ж так жаден з вас не схоче показатися своїому цісареві. Треба вас усіх поодягати якось прилично. Отже, слухайте, так буде. Завтра пришлю сюди кількох кравців, покрають вам мундури, щоб ви мали в що прилично повбиратися. А за те ви зробите ту усе те, що буде треба.

– Т-та, як так, то інша річ, – відізвався дехто з робітників.

Пан принципал приняв сей нерішучий відзив за знак згоди і промовив уже зовсім спокійно:

– Ну, то добре. Пан директор зарядить усе, що буде треба. Прийдеться прикрасити фабрику. Ліс недалеко, зелених гілляк там багато, можна наробити дубових вінців та фестонів. Браму треба буде обвішати флагами. Зрештою, то вже пан директор обдумає все докладно. Тілько жваво, хлопці, і охотно до праці, а я даю вам своє чесне слово, що усі будемо задоволені, все буде добре.

«Хлопці», між якими було немало дорослих, бородатих та вусатих мужів, а кількох навіть посивілих старців, вислухавши сю промову свойого принципала, не виявили особли-

вої радості, деякі зітхали якось тужливо, а інші почали мовчки розходитися. Тільки між молодшим поколінням слова принципала викликали веселий настрій, їм усміхалася надія парадувати перед цісарем у нових мундурах. Тож, коли пан принципал разом із директором відвернулися від робітників і подалися в двері фабричної канцелярії, деякі з тих молодиків, може не без впливу дозорців, підкинули шапки вгору і закричали:

– Віват! Най жиє наш найясніший монарха!

II.

– Віват! Най жиє наш найясніший монарха! Віват! Віват!

Так кричали незліченні юрби святочно повбираних людей, а переважно жидів, що товпилися і залягали весь гостинець перед великою фабрикою парафіни та церезини в хвилі, коли цісар, у супроводі намісника і численної свити, над'їхав із Дрогобича. Довгий ряд блискучих повозів тягнувся звільна тісним шпалером розентузіазмованої юрби і зупинився перед брамою фабрики. Сьогодні одначе се не була та брама, що ще перед двома тижнями скрипіла тут на заржавілих залізних завісах, збита зі старих дощок, внизу оббризкана болотом, а вгорі окрашена неморальними малюнками та написами, скресленими al fresco нафтовою ропою. Сьогодні з тої брами лишився тільки широкий отвір у паркані, а в тім отворі підіймалася аж до високості другого поверху оригінальна, майже артистично в стилі рококо виконана тріумфальна брама з брил різнобарвного земного воску.

На підвалині з зеленкуватого, жовто-жилкованого сирівцю і з чорних як смола брил перетопленого воску підіймалися вгору масивні колюмни з білого як сніг парафіну з оздобними наголовниками, які піддержували гарно вигнутий і тисячними «есами-флоресами» з того ж самого матеріалу оздоблений лук. Був се помисел директора фабрики, бельгійця Вантехта, виконаний, очевидно, не ким іншим як тільки фабричними робітниками при помочі одного дрогобицького інженера.

В брамі стояв сам принципал у фраку із шапокляком під пахвою, з золотим ланцюгом від годинника на животі, і привітав цісаря короткою німецькою промовою, яку закінчив викричаним усею силою свойого горла окликом: «Seine Majestät der Herr Kaiser lebe hoch».

– Lebe hoch! Niech żyje! Многая літа! – підхопила юрба знадвору і внутрі фабрики. А внутрі на подвір'ї, чистім, як нутро коробочки, висипанім шутром і умаєнім зеленню, стояли випростувані робітники довгими рядами. Обмиті, обголені, в нових мундурах, виглядали зовсім прилично, тим більше що в першім ряді, ближче від брами, поставлено молодих, сильніших і здоровіших, а старші, слабовиті, скулені вдвоє або ледве вилічені з ран, мусили стояти ззаду, оддалік від входу.

– Се мої робітники! – радісно, із гордощами промовив пан Гаммершляг, обіймаючи роль господаря, який мав опровадити достойного гостя по всіх відділах фабрики.

Цісар приступив до ряду робітників, із якого знов почулися окрики на його здоров'я. Монарха подякував, махнувши рукою, потім запитав першого з ряду робітника, як називається, другого – як довго працює у фабриці, третього – чи жонатий і кілько має дітей. На сьому скінчився перегляд робітників. Обертаючися до принципала, що протягом тої мінути стояв, мов на шпильках, мучений нестерпною непевністю, то блід, то червонів, боячися, аби хто з робітників не ляпнув якого нечемного або бунтівничого слова, монарха промовив добродушно:

– Sie haben tüchtige, gesunde und ordentliche Leute. Sind Sie mit ihnen zufrieden?

– Vollkommen, Majestät! Wir sind wie eine Familie.

– Es freut mich sehr, – відповів цісар і, повторяючи звільна: «Sehr gut, sehr gut» – пішов далі, щоб оглянути верстати, апарати та інші фабричні будівлі.

Тут усе пішло дуже добре. Всі машини і прилади блищали як дзеркало, в поміщеннях та кімнатах пахло живицею та ялівцем, а в шопах, де спали робітники, було чисто, ясно та опрятно, бо для сього празника умисно прорубано кілька вікон і спроваджено з Дрогобича

кільканадцять ліжок; аранжери сеї комедії зробили так, немовби для кождого робітника було тут окреме ошальоване поміщення з ліжком, сінником і подушкою, напханою гиблівками, та з грубим коцом для накриття.

– Primitiv, primitiv, aber hygienisch, – сказав цісар, оглянувши одну таку спальню.

– Ach, Euere Majestät, – скрикнув з глибоким зворушенням пан принципал, – dies ist ein Paradies im Vergleich mit dem, was diese Leute einst in ihren Bauernhütten hatten. Sie sagen es selbst.

– Freut mich sehr! Freut mich sehr! – мовив цісар, обертаючися до виходу.

– Віват! Віват! Най жиє наш найясніший монарха! – загриміли з подвійною силою радісні окрики юрби, коли цісар і його супровід сідали до повозів, аби проїхати ще кілька сот кроків до найближчої залізничої будки, де дожидав уже цісаря двірський поїзд, аби завезти його до Борислава. Блискучі повози рушили помалу серед ненастанних окриків юрби, а коли віддалилися від фабричної брами, всі в її обрубі почули, що гарні хвилі празничного дня минули безповоротно.

III.

Минуло кілька тижнів. Фабрика швидко стратила свою опрятну і празничну подобу. Воскова брама, на яку ще кілька день ходила дивитися цікава публіка з Дрогобича та довколишніх осель, була розібрана і перефабрикована на свічки. Шутер, яким висипане було подвір'я, після першого дощу сотками робітницьких ніг та важких коліс був утоптаний у старе болото і щез майже безслідно. Із шопи, де ночували робітники, давно вже повиношено перегородки, дверці, ліжка та постіль. Усе те було або сфабриковане на час, або позичене, і тепер робітники знов ночували на голій соломі та гиблівках, на дошках або на голій землі, де хто впав. Вони так уже привикли до того, що зміна зовсім не дивувала їх. Адже ж вони знали, що не щодень Великдень, а для цісаря треба було зробити парад. Одне тільки тішило їх і лишилося їм як пам'ятка празничного дня, а власне нові мундури, котрих їм не повідбирав заряд фабрики, і тому вони благословили пам'ять цісарського приїзду.

Втім, одного вечора по фаєранті знов покликано їх перед канцелярію з тою увагою, що пан принципал хоче їм щось сказати. Весело гуторячи та жартуючи, робітники зібралися перед канцелярією. Мусили ждати досить довго, бо пан принципал не виходив та й не виходив.

– Ов, щось там мусило попсуватися, коли помпа не фукає, – жартували робітники, що між собою називали принципала помпою.

Але в помпі не попсувалося нічого. Пан принципал вийшов веселий, майже променястий, а в руках держав якийсь папір з величезною печаткою.

– Ни, хлопці, – промовив, показуючи на папір і не привітавши навіть робітників, – бачите?

– Та бачимо, – відповіли зачудувані робітники.

– А знаєте, що се таке?

– Відки маємо знати? Може, се тестамент пана принципала?

– Тьфу, тьфу, тьфу! Щоб тебе занімило! Що ти плетеш? – крикнув принципал, який страх не любив думати про «остатні речі». – Чи ти сказився? Придивися ближче, дурню! Ту стоїть підпис, а тобі привиджається тестамент! Тьфу, тьфу, тьфу!

Вифукавши свій гнів, пан принципал знов розпогодив і прояснив своє обличчя.

– Се декрет, хлопці! Декрет найяснішого пана, який за заслуги для добра краю іменує мене бароном. Розумієте, що се значить? Тепер я для вас не просто вже пан принципал, а пан барон. Розумієте? Так маєте мене кликати.

– Най живе пан барон Гаммершляг! – заверещав один дозорець, що стояв між робітниками, а разом із ним також деякі робітники, що стояли ближче новоспеченого барона.

Ледве одначе затихли окрики і пан барон, гладячи бороду, набирав концепту до дальшої промови, коли втім виступив наперед один робітник, і, кланяючись низенько, випалив, як з фузії, своїм мазурським діалектом:

– A może by ta pan barun psy takij urocystosci rjcyli nam trochę podwyssyć podzienne?

Пан барон вухам своїм віри не няв, почувши такі слова.

– Що, що, що? Прокляті мазури! Чи з'їсти мене хочете з кістками, замордувати живцем? Чи не знаєте, що ся фабрика не приносить мені майже ніякого зиску, що я тримаю її тільки для гонору, тільки для вас, щоб ви, дармоїди, не поздихали з голоду. І відки я приходжу до того підвищувати вам поденне? З яких капіталів? Чи хочете, щоб я ще докладав до вас? Ах, се нечувана річ! Се, се… af mane Munes, – світ кінчиться з тими людьми! Робітники мовчали засоромлені. Пан барон як ошалілий бігав по Ганку, махав руками, робив різні гримаси і виливав цілі потоки окликів, щоб вилляти все своє обурення на нечувані претензії робітників.

– Я не те ще хотів сказати вам, – озвався, нарешті, рішучим і грізним голосом. – Знаєте, дурні, скілько коштує мені сей папір, – сей титул? Але відки вам се знати? Більше як 10 000 бухнув я в нього, а ви ще хочете щось від мене? Ни, відки я вам візьму? Дріть із мене поли, тягніть жили, але грошей з мене не видрете. А тут ще й ваші мундури! Ни, що мені з того, що я вас убрав, як порядних людей, до чого властиво не був обов'язаний? Чи ви почуваєтеся за се до вдячності? Де там, ані крихти! Але чекайте! Коли ви не почуваєтеся до вдячності для мене, то й я з вами не буду робити церемоній. Пане касієр! Кошти справлення мундурів записати кождому на його рахунок, розложити на півроку і стягати щотижня при виплаті!

Робітники стояли мов ошоломлені. – Маєте, чого вам хотілося! – кричав грізно пан барон, хоч опору не чути було жадного. – А тепер ідіть собі! А пам'ятайте собі ще одно! Відтепер я вже не простий Ляйб Гаммершляг, але пан барон Leo von Гаммершляг. Сам найясніший пан нагородив мене за мої заслуги. Пан староста і жандарми мусять тепер більше оглядатися на те, що я скажу, ніж досі. Розумієте мене? Держіться спокійно, щоб я не мусив ясніше толкувати вам се. Ано, марш!

І пан барон махнув рукою. Та робітники все ще стояли немов остовпіли. Отже, ті нужденні мундури, справлені для них нібито в відплату за їх кроваву, надобов'язкову працю коло пристроєння фабрики, тепер будуть їм почислені для вменшення поденної платні! Отже, та нужденна їх плата, яку побирають досі, за сей дар, якого вони не просили, має на цілий квартал бути ущерблена! А в додатку що ж показується? А те, що самі вони своєю працею допомогли тільки до вивищення пана барона, до скріплення його поваги, яка тепер у першій лінії звертатиметься проти них самих.

Усі ті думки, які в одній хвилі зрозумів кождий, навіть найтупіший і найбільше пригноблений робітник, дихнули на них якоюсь важкою, душною атмосферою. Якийсь неясний логічний процес звернув їх думки на недавнє празничне привітання цісаря в оцій фабриці. Тодішній блиск, тодішня радість, тодішні ентузіастичні окрики, – все те видалося їм тепер чимось так далеким, так фантастичним і неможливим у дійсності, що контраст, ніби роззявлена пащека пропасті, потягнув їх до себе. І нараз кілька шапок вилетіло вгору і з кількох десятків горл вирвався окрик, який зараз же підхопили всі робітники сеї фабрики: «Віват! Най жиє наш найясніший монарха! Віват!»

Джерело: Uroczystość // Kalendarz robotniczy na rok 1892. – Lwów, 1891. – S. 20-26; Українською мовою вперше надруковано у збірці Задля празника // Батьківщина й інші оповідання». – К., 1911. – С. 111-122 (Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К., 1978. – Т. 18. – С. 308-319.

№ 8

Опис Івана Франка соціально-економічного життя мешканців села Нагуєвичі у 1881 р.

Становище селян села Нагуєвичі

Нагуєвичі, дня 20 липня 1881. Прошений від ред[акції] «Ргасу» написати дещо про життя-буття наших сільських людей з Дрогобицького і повіту, та й ще написати в руській мові, я дуже радо беруся за перо, уважаючи тоту просьбу редакції знаком, що «Ргаса» розширює свої рамки і побіч міських робітників хоче також заниматися ширенням соціалістичної думки і між сільським українським і польським людом.

Ще більше радує нас всіх тут по селах, читаючих тоту єдину у нас робітницьку часопись, задуманий на осінь з'їзд усіх сільських і міських руських і польських робочих людей для спільної братерської наради над спільними ділами. Ми дуже багато обіцяємо собі з того заїзду – нам так і здається, що від нього повинен початись новий, сильний загальноробітницький рух по всіх закутках нашого краю. Коби тільки наші люди зібрались якнайчисленніше для обміну своїх гадок, висказання своїх нужд і своїх бажань. А тепер скажу вам дещо про наше село і як у нім людям живеться. Нагуєвичі – велике село під самими Карпатами, котрі тут називаються Ділом. Воно лежить подовж невеличкої річки з обох боків. Грунти має горбкуваті, то каменисті, то глинкуваті, загалом дуже малоплідні, так що при недавнім, хоть і то ще пересаднім ошацуванні, село ціле зачислено **до** другого району, а на **9000** моргів парцель ґрунтових, котрій громаді, не знаю чи покладено 150 в першу класу щодо доброти грунту, та й ті перші класи по більшій часті наші ґазди рекламували, чуючись тим покривджені. Докладного обрахунку нашої власності фунтової не можу вам тепер подати, але надіюсь зробити се незабаром, то тільки скажу, що найбільша власність ґрунтова у нас дуже рідко доходить до 20 моргів, а халупників та комірників маємо багато.

Головне джерело біди в громаді нашій тото, що не маємо толоки, ані взагалі ніякого пасовиська для худоби. До р. 1875 паслась ще наша худоба в лісах, хоть за оплатою і немалою (по 2 ринських від штуки), але від того часу тодішній міністр рільництва барон Мансфельд, той сам молоденький панок, що то недавно так завзято в раді державній нападав на теперішніх міністрів, об'їздячи наші околиці (він їздив до Борислава), казав наглухо заперти ліси для людської худоби. Так що в лісі тепер трава в хлопа виросте та й схне, а наша худоба по голих та тісних перелогах так само схне та гине. Тож і не диво, що від того часу у наших людей худоби стало, певно, о третю часть менше, а бідніші, не маючі перелогів, давно вже забули, як молоко смакує.

Та й тепер ще щопонеділка з самого нашого села женуть по 5 – 10 штук худоби на продаж (а купують хіба 1 – 2 штуки). Розуміється, менше худоби – менше й гною на полі, менше тягла, лихіша управа поля – менше й хліба. І справді, в послідніх числах нема єдиного такого року, щоби на передновинку навіть 16-морговий господар не мусив жити кукурудзяним (купованим в місті) хлібом та жиром, а о бідніших що вже й казати.

Джерел зарібку у нас давніше було двоє: воження латрів (polan sagowych) та тертиць і другого дерева до Дрогобича або Борислава (се, як бачиться, заробок для заможніших, маючих свій віз і тягло), ну, та й заробок у поблизькім Бориславі, куди йшли люди щонайбідніші. Тепер бориславський заробок майже зовсім пропав, так що найбіднішим людям нікуди дітися, зате податки у нас, богу дякувати, ладні собі, ніврoку, і ледве чоловік з тяжкою бідою збудеться їх одного року – ого, – вже секвестратор їде брати фанти – бач, за другий рік вже належиться, а що нашим людям не легко приходиться їх складати, то осудіть хоть би з того, що коли по року з'їхав секвестратор фантувати за перший квартал, то на звиш 350 платячих податок заплатило було всього 29. А найменша міра податку у нас (від халупника, котрий має тільки хату, без ніякого поля) враз з додатками виносить 3 р[енських] 63 кр[ейцери], а коли ще до того додати побираючии податок «від руки» 15 крейцерів і екзекутного 5%, то побачимо, що у нас найбідніший халупник платить річно

трохи не 4 ринських податку прямого, не говорячи вже о посереднім, який платить за сіль, тютюн та всяку потріб.

Се тільки деякі боки нашої нужди. Ми не згадуємо про визискування жидівське, урядницьке та посіпацьке, надіємся, що на загальноробітницькому зборі розкажемо все обширніше всім зібраним і надіємось також, що із других сторін сільські і міські люди розкажуть і нам все, що у них наболіло на серці, а щоб, знаючи спільне наше лихо, ми могли напроти нього одностайно стати, придумати спільний спосіб. Добре би було, якби такі практичні, часові спроби обговорювались і в «Ргасу», заки прийдуть під обраду робітницького збору, і я при найближчій способності не забуду написати вам, яка тут у нас згадка отім ділі. А поки що бувайте здорові.

Публікація: «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2007. – С. 25-26.

№ 9
Описи Івана Франка лісового господарства і законодавства у Нагуєвичах із переліком порушень та покарань в період 1875 – 1882 рр.

ЗНАДОБИ ДО СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ.

1. Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичі

Всякому, хто в послідніх кільканадцяти роках читав в Галичині польські газети або й сеймові бесіди, лучалося частенько чути, що наш мужик – «комуніст та соціаліст, чужої власності не шанує», а особливо до папського лісу так то вже його тягне, що роби що хочеш, стережи, як ока в голові, а таки нічого не поможе, піде і вкраде. Як кажу, бесіди такі роздавалися досить часто по газетах, ба і в сеймі, де сиділи також мужики. Що ж мужики наші на те? А що ж би: одні мовчали, її другі й прямо признавали, що, мовляв, не без того воно й є, без лісу мужикові не можна. Ну, вже нехай би там в хаті протопити, то хто багатший і купив би сухарини (бідніший і того не може, значиться, мусить красти), але от лучиться чи підтока до воза, чи полудрабок, чи спиці до колеса, чи вилки, чи грабевно, чи що-небудь таке друге понадобиться, то що тоді? Штука така, що треба дібрати в лісі, а тут ще хто знає, чи схоче пан се продати (камера, н[а]пр., то певно, що й зовсім не продасть), а часом потрібно швидко, для хвильової потреби, – куди там ходити до пана, торгуватися, водити злісного їм місце, – та й ще за таку дрібницю? От і виходить, що в селі кождий, хоч і найчесніший мужик, мусить бути лісовим злодієм. Та тільки що ж? Хоч пани, суди і устави й забороняють виразно ходити в ліс за чим там небудь, карають за «лісові шкоди» досить остро, а все-таки мужики своє роблять, і що більше, лісової крадіжі не вважають крадіжжю не важають ділом ганьблячим, розуміється, до певної міри, бо, н[а]пр., вкрасти старого дуба або дерево в лісі вже оброблене, – се інше діло. Але дрібна лісова крадіж (збирання сухарини, грибів, ягід, жолудів, листя, горіхів, ба навіть рубання з пня трохи грубших дерев, таких, які можна плечем винести, чи то на топливо, чи на «матерію») вважається ділом негрішним. Але се вже належить до етнографії, не до статистики, се звичай, котрого корінь лежить чи то в почутті необхідної потреби таких вчинків, чи, може, в глухих споминках давнього громадського владіння лісами, т[о]є[сть] в понятті, що ліс «божий та людський» і що «пан лісу не насадив, щоб міг другим зборонити». Досить того, що воно так є і що пани та заряди дібр камеральних «не можуть собі ради дати з злодіями та комуністами», т[о] є[сть], іншими словами, беруть за той звичай з мужиків добру драчку.

В нашім селі Нагуєвичах (камеральщина) існує заряд лісовий з зарядчиком, котрий має собі до помочі одного практиканта (укінченого ученика лісової школи), надстражником і двома стражниками. Оті-то стражники мусять пильнувати лісів і подавати кождого на укарання (на штраф), кого тільки придиблять у лісі. Вони записують ім'я придбаного

і подають до зарядчика, а той до староства. Коли там таких проступців нагромадиться досить, то відтам з'їздить урядник і в будинку заряду лісового робить щось, немов переслухання і розправу. Дуже рідко лучається, щоб він увільнив кого з оскаржених від кари: стражники – люди присяглі; їм, значиться, є віра, хоч частенько стражники, маючи на кого яку злість, можуть йому безневинно досолити. Цілий суд над 10 – 20 або й більше «шкідниками лісовими» триває звичайно не довше, як півгодини, а пан ад'юнкт об'їде за один день і кілька сіл, кажучи собі в кождім селі платити грубенькі «кошти комісії».

Лучається й так, що коли шкідників набереться більше, то він поділить їх собі на два рази, щоб узяти подвійні кошти.

Кара, на яку засуджують за шкоди лісові, буває четверака, і то так, що на кождого засудженого приходиться три кари. Поперед усього він мусить зарядові лісовому заплатити властиву кару за шкоду, далі пану ад'юнктові кошти комісії, а в кінці «за ушкоджену культуру» до каси податкової, котра, кажуть, складає ті «культурні» гроші на фонд убогих. Але на «культуру» засуджують не всіх, – а коли кого не засудять на «культуру», то засуджують на арешт. Або арешт, або культура!

Якось-то, порядкуючи нагуївські громадські папери, я наткнувся на спорий зв'язок розпоряджень дрогобицького староства до нагу]вського начальника громадського, де староство подає виказ засуджених і їх кар з порученням до начальника стягнути гроші і віддати староству. Я переглянув ті письма і побачив ось що. Від половини 1875 до половини 1882 років – бо з того часу викази лежать передо мною – було в Нагуєвичах декретів за лісові шкоди 51, в котрих засуджено загалом 680 людей, старших, молодших і дітей. Замічу, що з початком 1880 р. Нагуєвичі числили 1650 душ і що затим засуджених за лісові шкоди в послідніх 8 роках маємо 42 %. Ось подрібний виказ їх кар.

Рік	Число засу[жених]	Кара		Культура		Кошти ком		Арешт	
		Гульд[енів]	Кр[ейцерів]	Гульд[енів]	Кр[ейцерів]	Гульд[енів]	Кр[ейцерів]	Діб	Годин
1875	104	95	70	103	-	24	19	19	-
1876	59	29	16	27	-	26	4	34	-
1877	58	28	87	7	-	26	17	46	-
1878	107	54	16	14	50	25	60	68	15
1879	79	49	97	3	-	22	47	67	-
1880	83	56	12	19	-	23	43 ½	61	-
1881	131	74	10	2	-	28	59	124	-
1882	59	26	3	2	-	17	82	57	12
Разом	680	414	11	177	50	194	31 ½	477	3

Значиться, громада наша за послідніх 8 літ, крім усяких других податків, зложила ще 785 гульд[енів] 921 кр[ейцера] за лісові шкоди і відсиділа мало що не півтора року в арешті. Та тільки се не все, се тільки за дрібніші шкоди! За більші шкоди, н[а]пр., за зрубання живого дерева абощо, судить суд повітовий в Дрогобичі і засуджує далеко на більші кари, особливо не щадячи арешту. *Я* знаю примір, де за одну стяту вільху, таку, що, розрубавши на два кусники, двоє молодих людей понесли на плечах, ті люди, крім заплачених кар, сиділи одно 14, а друге 21 день арешті. Виказу тих більших кар у мене нема, замічу тільки, що попи, безперечно, далеко не такі численні, як дрібні кари.

І се, зауважте, спадає по найбільшій часті (принаймні 60 %) на найбідніших людей в громаді і на дітей! Нічого сказати, гарно при такім порядку зможеться «культура крайова»! Ну що, якби так узяв и хто та почислив сей тихий податок з усіх громад по краю, а взяв вже не 786, а хоч би по 50 г[ульденів] річно, – ну, дорахувався б він, певно, гарної суми!

Я хотів би був подати також перегляд того, за що імен но були визначені ті кари, але таких записів – вони, певно, є у зарядчика – не міг роздобути. Случайно тільки найшов одну картку з того спису, де були записані чотири шкідники, ураз із тим, яку шкоду зробили, ми їх подав і на яку кару їх засуджено. Ся карточка дуже цікава, і я подаю її дослівно, викинувши дати і назву стражника, яко не належачі до речі.

«Les, syn Ilka Witkowicza, za zbieranie lezaniny (сухого ломаччя): 1 osika sucha, 3 m. Dluga, 10 ctm. Gruba – 10 ct.

Jewka Sopotnicka, za to samo: 1 wiazka zbieraniny miekkiej- 10 t.

Andrus Badynski, za to samo: 1 jodla sucha, 18 ctm. gruba, 5 m. Dluga – 41 ct.

Marya, zona, i Feska, corka Hrynia Powcha, za zbieranie owocow lesnych: poziomek (суниць) – 80 ct.»

Та тільки не думайте, що невеличкі, обіч виписані суми грошей (для бідного мужика –а такі всі тут виписані – і вони великі, особливо дві послідні) –щоб се було все! Прийде ще до того і арешт, і культура, і кошти комісії! А скажіть самі, яка шкода лісові і культурі лісовій із збирання суниць, або сухого лому, або хоч би і з забрання сухої ялички на 18 сантиметрів завгрубшки, а 5 метрів завдовжки! Та ба – раз признаєте щось подібного, то вже й стоїте на прямій дорозі до комунізму, а що ж би тоді робила наша бюрократія, хто би тоді провадив безконечні exoffcio переписки за всяку дурницю, протоколи, викази, справоздання, реляції та нотації. І над тим стоїть подумати!

Публікація: «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2007. – С. 27-30.

№ 10
Віршований опис Івана Франка української студентської мандрівки з Дрогобича до Карпат влітку 1884 р. з описовою передмовою автора

Із злоби дня Іван Франко. Із тридцятиліття 1878 – 1907.

Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. [вибране]

Українсько-руська студентська мандрівка, що відбулася літом 1884 р., була коли не першою взагалі, то першою свідомо зорганізованою пробою товариської мандрівки українсько-руської молодіжі. Першу таку мандрівку без особливих приготувань відбула купка укінчених гімназистів літом 1883, і про неї реферував потім у студентськім кружку у Львові один із її учасників Єронім Калитовський. Зацікавлення, збуджене його рефератом, дало привід до утворення студентського комітету для організації студентської товариської мандрівки літом 1884 р.

Комітет, на мою пропозицію, уложив план мандрівки, починаючи від Дрогобича, через гірські місцевості Урич, Корчин і Бубнище, підгірські міста Болехів, Калуш, Станіславів, Коломию і Вижницю до Устерік. У головних точках мандрівки, а власне в згаданих містах, мали відбутися музикально-декламаційні вечірки з танцями, які, крім товариської забави, мали метою знайомити молодіж із різними кругами руської провінціальної інтелігенції, так, як сама мандрівка мала метою познайомити учасників із досить значною частиною нашого краю, його мальовничими місцевостями та його населенням.

Як програму тої мандрівки я уложив віршовану, a priori зложену хроніку, попереджену поетичним покликом, що заохочував молодіж до устроювання подібних мандрівок. Між іншими стараннями комітет порозумівся також де з ким із української молодіжі в Києві, відки як учасник мандрівки приїхав Федір Миколайчик, що тоді скінчив уже був Київський університет і дав себе знати деякими науковими працями, з яких одна – про Сіверську Русь (Чернігівщину), написана українською мовою, була друкована в «Зорі» 1887 р.

Мандрівка зібрала досить значне число учасників і фактично дійшла в повнім своїм складі до Калуша, потрохи під моїм проводом. Там обняв провід у дальші місцевості В. Сіменович, але та друга часть мандрівки мала потрохи інший склад і інший характер і відбулася без моєї участі. Для пам'яті подаю тут реєстр імен учасників першої часті мандрівки, яких власноручні підписи заховалися на звороті ілюстрованої окладки програми мандрівки, що заховалася в моїм посіданню:

Теодор Николайчик, Іван Франко, Шухевич Микола, Ярослав Кулачковський, Дем'ян К. Лопатинський, Антін Березинський, Северин Мацюрак, Олександр Бобикевич, Теодор Яців, Іван Гриневецький, Володимир Лев, Олександер Богдан Кулачковський, Юліан Бачинський, Теофан Лукашевич, Омелян Константинович, Остап Качмарський, Вінкентій Яворський, Ярослав Бурачинський, Теодат Бачинський, К. Г. Врецьона і два поляки – Aleksander Humnicki і Stanisław Bądzynski.

Програма видана була накладом комітету окремою брошурою, 16 сторін малої 8-й. Дві остатні сторони сеї брошури заняті заявою комітету, а перших 14 містить ось яку поетичну часть.

В дорогу!

Сонце по небу колує,
Знають і хмари свій шлях;
Вітер невпинно мандрує
По України полях.
Ми ж, сонця ясного діти,
Вольного вітру брати,
Мали б сидіти-нидіти,
Мали б в дорогу не йти?

Гей же в дорогу,
В ясную путь,
Скинути з серця тривогу,
Вольним повітрям дихнуть!

Шумно криштальнії хвилі
Стрий, і Черемош, і Прут
Почерез звори і скелі
В вічній мандрівці несуть,
Рокотом кличуть нас тихо
К собі в тих сонячних днях,
Змити все горе, все лихо
У їх сріблястих струях.

Гей же в дорогу,
В ясную путь,
Скинути з серця тривогу,
Вольним повітрям дихнуть!

Життя наше – вітер крилатий,
Річка невпинна, брати!
Хвильки не хоче пождати,
Мусить і мусить іти.
Хто в тій мандрівці якмога

Волі, любові зазнав,
Того щаслива дорога,
Той по добру мандрував.
Гей же в дорогу,
В ясную путь,
Скинути з серця тривогу,
Вольним повітрям відотхнуть!

Мандрівнича хронічка

Вступні уваги

Хоч то хронікар ваш ураз і поет,
Та ще не пророк він прото же:
Показує, що уложив комітет,
За сповнення ручить не може.

Підгір'я і гори, краса полонин,
Повітря і чистії води –
Усе те прекрасно, щоб хто лиш один
Узяв антрепризу погоди.

Погода в мандрівці – великая річ!
Як гори покриються млами,
Нічого не видно.
Та жаль, що її ж
Не мож було взять до програми.

Все інше – вже річ комітету: їда
(За вашії гроші!), забава,
І відчити, й спів, молоко і вода,
Нічліг, і гризота, і слава.

Поки всі ті дива і красу, що вас жде,
Розверну перед вами подрібно,
Позвольте ласкаво порадить вам ще,
Що взяти в дорогу потрібно.

Передвсім треба знать, що мандрівки аж дві –
Мала і велика – в сю пору:
Мала – в гори стрийські,
велика ж, по ній –
В преславну Чорногору.

Обі потривають днів двадцять і п'ять
З Дрогобича до буковинських Гір;
хто хоче йти на обі, мусить взять
Щонайменше тридцять ринських.

Хоч то комітет на акафіст дає,
Аби бог дав погоду хорошу,

Та все ж у кого параплі який є,
То з собою узять його прошу.

І босо по горах ледве хто піде,
Там шутер, кропива і терня;
Хто легкі й міцні черевики візьме,
То ручу: в подертих поверне.

І плащ не забудьте! Чи дощик припав,
Чи ночі холоднії з млами,
Все ж ліпше окриться, як бог приказав,
Ніж мокнути й сікти зубами.

В дорогу ж! Кого товариство манить
І вражень багатая здобич,
Природи краса, люду рідного бит, –
До побачення в город Дрогобич!

Дня 27 липня. Дрогобич.

Преславнеє місто Дрогобич – ади!
Готицький костел кафедральний,
Худий Юр на горі, і товстії жиди,
І шлях бориславський фатальний.

На Гірку прохід – се приємність в сей день,
Се першая проба мандрівки;
Ідеш символічно коло касарень,
Коло шпиталю і гицлівки.

Вечірня забава: слуга ваш хроніст
Вас відчитом крихту понудить,
Хор пісню затягне, дяки мов у піст,
Зо сну аж музика вас збудить[393]

І танці почнуться. Вже бачу я, ах!
Як стрійні ніжки в такт несуться!
Коб у нас в голові був той такт, що в ногах,
Щаслива була би вже Русь вся.

Дня 28 липня. З Дрогобича до Східниці.

З Дрогобича в гори три шляхи ведуть,
Один лише простий – гляди ти!
Хроніст на сей раз вибира кривий путь.
Хоч простими все звик ходити.

Його тягне у рідне село. Кого ні,
Комітет тих у Трускавець вислав:

[393] Прогулка на Гірку, ані проектований комітетом вечірок із відчитом не відбулися (Примітка І. Франка).

Напитися «нафти»[394], зирнуть копальні,
А відтам махнемо в Борислав.

Борислав, поезії повний куток!
Оглянуть не жалуйте ходу!
Що ріпників, ям, і жидів, жидівок,
І нужди, і бруду, і смроду!

Ось Діл вже поважний чекає на нас,
Тут ноги натужаться значно:
В веселій компанії швидко йде час,
А в Східниці спатимем смачно!

Дня 29 липня. Східниця. Урич.

По місті ходить знає кождий, мабуть,
По горах не так-то легенько;
Хоч дихає сильно й свобідно там грудь,
Ногам зате таки прикренько.

Ті гори, ліси і спадисті стежки –
Поезії, певно, в тім маса,
Та коням біда, і псуються візки,
Дреться одіж, і тратиться каса!

А в Уричі камінь, і ковані в нім
Покої, і брами і льохи;
Чи велетнів се, чи розбійників дім,
Не знає ніхто анітрохи.

Отут наш спочинок, отут і обід;
Хоч кухня холодна – не вадить.
Щоб кождий наверх аж дістався як слід,
На те комітет не порадить.

Дня 30 липня. Корчин.

Із Урича в Корчин – верховинський шлях.
Верховина, де жиють бойки,
Де грає музика, народ в ходаках
Гуляє полегойки.

Ось Корчин наш давній! Князь руський колись
Робив тут з угорцями згоду;
Князів десь не стало, угорці ж взялись
Пожерти часть руського роду.

Та ні, руський рід – се мадярським зубам
Тверда буде страва, їй-богу!
Ти ж, Галиче, своїм загірним братам

[394] «Нафта» – незвичайна мінеральна вода в Трускавці з нафтовим смаком, але без запаху (Примітка І. Франка).

Шли свіжії сили в підмогу!

Здвигайся ти, Корчине!
Пильно будуй Будову освіти громадську!
Здвигайся, кріпися, трудись і нехтуй
Погрозу мадярську і лядську!

Тут вечірок: відчит, і спів, і гульня,
Коли хто ще захоче гуляти;
Тут першу читальню стрічаєм – дай бог
Їй в кождім селі ще діждати.

Дня 31 липня. Околиці Корчина.
Прекрасна околиця вдовж і вширінь!
Гадюкою Стрий там хлюпоче.
Тут Розгірче, Сколе і дід Зелемінь.
Гуляй, куди серце захоче!

У Розгірчі руни слов'янські старі
Відкрив Вагилевич – в фантазії;
Бойки синевідські такі гендлярі,
Що й жида провчать при оказії.

Джерело: Франко І. Давнє й нове Друге, побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд». Поезії Івана Франка. – Львів, 1911 р. – 268 с.

Публікація: Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 3. – К., 1976. – С. 250-256.

№ 11

Опис мандрівки Івана Франка із українською студентською молоддю з Дрогобича до Карпат 27 – 29 липня 1884 р. [вибране]

/1/ Вандрівка руської молодіжі.

1 – ша кореспонденція у газеті «Діло»

Іван Франко

Корчин, д[ня]. 30 липня 1884 р.

«Судилось нам послідними бути», – писав жалібно перед півстоліттям перший подвижник нашого народного відродження Маркіян Шашкевич, збираючись класти підвалини нової запізненої, скромної, а по думці многих людей, і зовсім непотрібної будови. І він поклав ті підвалини, а хоч будова нашого відродження йшла дуже помалу, нерівно і велась дуже часто такими будівничими, котрі не розуміли ані її плану, ані на будованню добре не знались, то все ж таки вона розширялась і здвигалась, розширяється і здвигається й досі, чим далі, тим швидше, дай Бог, щоб розумніше і краще. Коли перед півстоліттям ледви трьох, ледви десять людей почувалось до святого обов'язку коло неї трудитися, нині до того обов'язку почуваються вже тисячі, – нині майже кожний русин інтересується публічними справами своєї вітчизни, а й між самим народом чимраз живіше розбуджується почуття своєї народності і своїх питомих інтересів.

Виходячи з того погляду, що життя народне, так як і життя кожного вищого організму, піддержується і змагається обігом крові, обміном живих вражень і живих ідей, молодіж наша підняла думку устроювати вандрівки по краю, щоб, з одного боку, самій доочно

ознайомитися з життям і економічним побутом рідного народу, з красою і природними скарбами та історичними пам'ятниками свого краю, а, з другого боку, освіжувати і ширити почуття народне і рух умисловий між народом і інтелігенцією по всіх усюдах нашої країни, нав'язувати особисті і писемні зносини з визначнішими людьми по різних сторонах і, таким способом, насновувати ту живу основу, на котрій з часом могли б виткатись прекрасні узори поступу і розвитку народного. «Нехай і так, що ми послідні ввійшли на поле, – сказала та молодіж, зогріта щирим патріотизмом, – але се ще не рація, щоб ми стояли серед лану, згорнувши руки, і дивились, як другі загонів дожинають, і жалкували, що ось, мовляв, шкода, що нам не можна було раніше схопитись, а тепер шкода й починати, все одно, тамтих не здогонимо. Здогоним чи не здогоним, а все ж таки робімо, бо з чекання сяк чи так хліба не буде».

Ідея вандрівки руської молодіжі стрічена була дуже симпатично цілою нашою інтелігенцією: вибраний для її устроєння комітет під проводом І. Грабовича пильно займався уложенням планів і кореспонденцією з різними людьми по тих сторонах, куди вандрівка мала переходити. Комітет той, крім відозви і звісток, поміщуваних в руських часописах, видав також осібною брошуркою програму цілої вандрівки, уложену в гумористичний спосіб, де в більш або менш загальних нарисах вказано важливіші і цікавіші предмети кожного місця, через котре вандрівка буде проходити.

Минувшої неділі, 27 липня, розпочалась вандрівка виїздом громади руської молодіжі зі Львова числом 18 людей. До тої громади прилучились також Впов. панове Гр. Врецьона, учитель при учительській семінарії, і п. Спожарський, руський переплетник, котрі товаришили вандрівці в Дрогобичі і дальше до Бориславa. Та тільки небо якось немов загнівалось на вандрівників: майже весь день в неділю лив ненастанний дощ, через що не тільки деякі учасники вандрівки не прибули до Дрогобича, але й вечерок там же устроєний не випав так блискуче, як би сего можна було надіятися.

В Дрогобичі на прийняття вандрівки і устроєння вечерка музикально – декламаторського зав'язався був осібний комітет під проводом о. катехита Торонського. Особливу діяльність в тім комітеті розвинув посол п. Кс. Охримович, котрий, не щадячи коштів і заходів, спровадив на вечерок музику військову з Самбора і виєднав від ради міської поміщення для великої часті вандрівників через ніч з неділі на понеділок.

Ще один завід спіткав вандрівників того дня. Перша точка програми вечерка, іменно відчит їв. Франка «О початку і знесенню панщини на руській Землі», не узискала дозволу ц. к. староства. Надармо комітет відносився в тім ділі особисто аж до намісництва; помимо приречення, що «Wszystko to jakos sie zrobi»[395], дрогобицьке староство аж до самої послідної хвилі не дістало від намісництва ніякого рескрипту, і відчит, котрого предметом були річи чисто історичні, не міг відбутися.

Відчисливши ті неповодження, початок вандрівки можна назвати зовсім удачним. І в Стрию, і в Дрогобичі прилучалися до первісної громадки чимраз нові члени, між ними і один професор гімназії, котрий товаришив вандрівці до Східниці. Вечером в Дрогобичі посол Кс. Охримович короткою промовою, теплим словом повітав вандруючу молодіж, а при кінці завізвав присутніх до вислухання мелодії австрійського гімну народного, котрий тут же відіграла військова музика. Зараз же за тою надпрограмовою частиною, «заімпровізованою» п. Охримовичем, бо для інтродукції вечерка молодіжі шкільної, ванд – руючої по краю з цілями чисто національними і науковими, гімн австрійський не був взятий в програму, – відіграла музика військова «Празничну увертюру» Россіні, по чім знов молодіж вандруюча устами правника Ярослава Кулачковського заявила свою подяку дрогобицькій публіці, так численно зібраній на вечерок, а заразом оповістила о тім, що заповіджений відчит задля недозволу ц. к. староства відбутися не може. Слідували дальше напереміну продукції вокальні хору вандруючого під проводом слухача медицини п. Гриневецького

[395] Все те якось владнається (переклад з польської).

і музики військової. Оздобою і славою того вандруючого хору мусимо назвати товаришів питомців Качмарського (другий бас), Ставничого (перший тенор), Лигиновича і Гупала; в Дрогобичі дуже живу участь в тім хорі брав також К. Бандрівський, член товариства співацького «Лютня», котрий тільки в тій цілі прибув сюди на один день зі Львова. Між вокальними продукціями мусимо з особлившою похвалою піднести ще спів панни Стебельської зі Львова, котра своїм чистим і милозвучним голосом відспівала трудну арію з опери, уложеної її братом Юліаном Стебельським; вся публіка прийняла спів панни Стебельської так ентузіастично і нагородила його так грімкими, неперестаючими оплесками, що співачка мусила його ще раз повторити. На загальну похвалу заслужив собі також п. Олекса Кулачковський, укінчений матурист і член вандрівки, прекрасним і повним вогню виголошенням Федьковичевої поеми «Празник у Такові». З продукції інструментальних особливо сподобався концерт на скрипках з опери «Лукреція Борджія», котрий на загальне жадання також мусив бути повторений.

Загалом можна сказати, що сей перший вечерок вандруючої молодіжі лишив по собі в пам'яті всіх дуже милу згадку. В перших рядах гостей бачили ми дрогобицького старосту п. Коляржовського і ще деяких місцевих урядників з родинами; з місцевої руської інтелігенції, крім професорів гімназії Саната і Гошовського та заступника тов. асек. п. Болонного, – не було майже нікого; численніше заступлене було міщанство і молодіж. Дохід з вечерка brutto приніс около 150 зр., по потрученню остаюча решта зістала повернена на дохід місцевої бурси. По вечерку зібрались вандрівники спільно з численною місцевою інтелігенцією в салях міщанського касина, де при відголосі музики і наших руських пісень охоче забавлялись аж до рана слідуючого дня.

В понеділок небо випогодилось; пророки, котрі ворожили вандрівці восьмиденний дощ, завстидані помовкли, і свіжий дух вступив у всіх. Угощені в щиро руських домах п. судді Левицького і п, Болонного, вандрівники вибрались звиджувати Дрогобич, оглянули костьол, оснований королем Ягайлом і будований в готичнім стилі, дальше дерев'яну, прекрасно на сугорбі положену церков св. Юра і вкінці звиділи камеральну соляну жупу. З великою цікавістю всі учасники вандрівки слухали пояснень п. надзирателя Вольського, котрий радо прийняв на себе обов'язок провідника і чичероне по обширнім тім закладі; приглядались вандрівники новим паровим помпам, що видобували «сировицю», далі величезному збірникові і панві, в котрій виварюється сіль[396]. З не меншою цікавістю розвідувались і про життя – буття робітників при солярні і дізнались, що плата їх, у порівнянні до робітників у приватних заводах, досить добра, бо виносить денно 1 – 2 зр. Ще цікавіше було для наших вандрівників дізнатись, що сотнар метричний готової солі коштує на жупі пересічно 1 зр., а продається за 9 зр. Се є монополь державний.

Пополудні удалились вандрівники локальною залізницею до Борислава, славного з своїх копалень нафти і воску земного і голосного з недавних жидівських розрухів. Говорячи по правді, копалень нафти в Бориславі тепер уже дуже мало. Румунська і російська нафта своєю конкуренцією давно убила нафту бориславську. Борислав держиться тепер тільки воском земним, в котрім конкуренції поки що не має, хіба що за якийсь час стане таким конкурентом Трускавець. Бездонне болото, котрим по вчорашнім дощі залитий був весь Борислав, не дозволило вандрівникам впускатися в ту плутанину тісних доріжок, дощаних кошар і лихо понакриваних ям, котра становить властиву фізіономію тої місцевості. Однако ж і того, ще бачили вандрівники по обох боках одинокої проходимо вулиці з дощатим не то тротуаром, не то кладкою, покладеною на лікоть заввишки понад глибоким болотом, було досить, щоб дати їм поняття о розкошах того «світлодайного» місця. Вони поспішили на Волянку, до копалень (воску) французького товариства. Ті копальні займають кільканадцятьморговий,

[396] Теплота під панвою (ванною) виносить, як подавав п. Вольський, 1300 до 1600 степенів, теплота солянки в панві пересічно 110 степ. Цельзія. Ціла панва і всі прилади при ній пороблені з кованого заліза, бо лите швидко нищиться в такій страшенній жарі. (Примітка Івана Франка).

парканом обведений, обшир і дуже корисно відрізняються зараз на перший погляд від копалень жидівських. Будинки не так докупи збиті, просторі і чисто удержувані, прохід усюди вигідний, бо всі тягарі транспортуються на візках по залізних шинах. Головний «пляц», т. є. місце, де знаходяться шахти і услугуючі машини, представляє дуже цікавий вид. Властиво на цілім тім просторі є тільки дві шахти: головна і водяна, – між тим, коли на прочій жидівській території є їх около 12 000. Від головної шахти, глибокої, на кількадесят метрів солідно вбудованої (цямриння з гори – мур цементований, а нижче – широчезні кадовби з литого заліза), ведуть в різні боки попід усю територію бокові горизонтальні штольні, а від тих знов перехресні штольні поперечні, від тих знов поперечні і т. д., – доки вгадана верства [воску] не буде докладно і без загроження копальні виексплуатована. Затим о кілька метрів нижче знов вибирається верства [землі], де можна надіятись воску, і експлуатується в той сам спосіб. Таких поверхів є досі шість; чим далі вглуб, тим кращий віск видобувається. Вода ж, котрої численні жили попадаються в штольнях, спроваджується осібними протоками з головного підземного збірника, звідки осібною машиною раз у раз видобувається наверх. Загалом спускання і витягання людей в шахти, де працює їх денно 30 – 50, витягання грузу, води, млинкування і прочі помічні роботи відбуваються тут силою машин парових, отже, скоріше і краще, ніж силою рук людських.

Що ж тикається недавних розрухів, то не буду тут повторяти фактів урядово сконстатованих і онодги розказаних у «Ділі». Запримічу тільки, які причини зложилися на викликання тих фактів. Причини ті двоякі і загальнозвісні в капіталістичній продукції по цілім світі. Науковими термінами виражаючись, можна б назвати їх: боротьба капіталістів між собою о експлуатацію робітників і о експлуатацію землі. Товариство французьке, розпоряджаюче великими капіталами і проводяче діло видобування воску земного раціонально, задумало так само раціонально трактувати і своїх робітників, закладаючи для них касу позичкову і запомогову, т. зв. «Bruderlade»[397], не допускаючи визискуванню їх при помочі звісних квитків, ліквідованих в шинку, і т. д. Таке поступовання, по думці тутешніх жидів, «деморалізує» і псує робітників, – і се перша причина лютості жидів на французьке товариство. А друга причина ще цікавіша і в найвищій степені характеристична для відносин бориславських. Як звісно, в Бориславі, крім кількох великих капіталістичних, є ще багато дрібних, часткових, підприємців. Великі капіталісти стараються витіснити їх, щоб позаокруглювати свої території, щоб однак не робити собі взаємно конкуренції у витіснюванню тих дрібних капіталістів, вони зав'язали між собою картель, поділили Борислав воздушними лініями на кусні і поділились тими куснями. В кожнім кусні може закупувати землі, витискати і вивласнювати дрібних капіталістів тільки той, кому в картелі частина припала. Отож товариство французьке, не маючи уділу в тім картелю, час від часу вдирається в ті райони, закуповуючи ті частки, котрі йому догідні, незважаючи на гнів тих капіталістів, котрі себе згори вже уважають панами району. Се є друга причина гніву, котра досі кілька разів уже доводила до невеличких битв, так як капіталісти, в котрих район вдирається новий, по їх поняттям – неуправнений до Того властитель, всіма силами стараються його відтам прогнати і не вагуються ужити й сили, де сего по добру зробити не можна.

/2/ Вандрівка руської молодіжі.
2-га кореспонденція в газеті «Діло»

Іван Франко.
Станіславів, д[ня]. 5 серпня 1884 р.

Від часу послідної моєї дописи минуло три дні, і перша частина вандрівки нашої молодіжі скінчилася її приїздом до Станіславова. Неможливо було для дописувателя подавати для «Діла» крок за кроком докладні звістки про хід тої вандрівки. Покинувши Борислав, і

[397] Братня допомога (переклад з німецької).

аж до Болехова йшла та вандрівка сторонами, далекими від комунікації почтової. Надіюсь, однак, що ті мої дальші дописи, писані a posteriori[398], не будуть позбавлені інтересу і що руська публіка з заняттям прочитає ті звістки про першу громадну вандрівку руської молодіжі по прекрасних горах Самбірського і Стрийського округу.

З Бориславa удалась вандрівка пішки горі річкою на Мразницю, а відтак через Діл до Східниці. Ділом називається в Самбірщині перше, досить високе і імпонуюче пасмо гір, звичайно покрите лісом, а відділяюче гори від підгір'я. З Бориславa до Східниці веде нужденна понад всякий опис гірська дорога, перемінена нібито в гостинець коштом властителя Східниці, князя Шварцбург-Зондерс-Гаввена, котрий туди транспортує дерево з своїх гірських (тепер дуже а дуже винищених) лісів, а також нафту, котра в Східниці з кількaнадцяти шибів добувається. Добра східницькі знаходяться під управою німця Кнавера, чоловіка освіченого і русинам прихильного; його старанням заложена в Східниці школа, котрою він сам і син його щиро опікуються. Говорять також о будові його коштом доброго гостинця через Діл, бо теперішня дорога і дальніше не відповідає самим елементарним вимогам возової комунікації, і сьогорічними сльотами ще дужче зруйнована. Гостинець такий був би великим добродійством для всіх околичних гірських громад і причинився б запевно з часом до піднесення їх добробуту і просвіти, котра поки що стоїть тут ще досить низько.

Гори тутешні при всій їх імпонуючій красоті представляють досить сумний вид. Велика частина верхів зовсім уже не має лісу, а тільки нужденні корчі та полонинки, попереривані мізерними, каменистими ріллями. І ті ліси, що ще декуди блищаться, рідкі та перенищені. Зате в долинах що село, то тартак, коли вже не паровий (як в Рибнику), то бодай водяний, як в Східниці і Кропивнику Новім. Доволі втомлена ходьбою через гори, вандрівка смерком уже стала на високі кручі над самою Східницею і повітала гарними патріотичними співами першу гірську долину, яку напіткала в своїй дорозі. Внизу, під кручею, шуміла річка і клекотів тартак, грімкий вистріл роздався десь на другім версі і покотився луною поміж проваллями, і лагідними струями лились в долину Східниці звуки пісень «Мир вам, браття» і «Ще не вмерла Україна». Щвидко затим вандрівка зійшла вниз долі кручею, через тартак і стежкою по підмоклій, ще не кошеній луці к невеличким домикам, в котрих місцевий комітет приготував для неї гостинне прийняття. Один з тих домиків – місцева пошта, а другий – пустка. Перед кількома роками прибув якийсь поляк, ексобиватель чи що до Східниці і, маючи трохи грошей, ударився в промисл, т. є. почав копати нафту. Отож і збудував він сей домик, понаймав робітників і «ржондців» і, закопавши 60 чи 80 тисяч капіталу, а не здобувши зовсім ніякого зиску, спасся бігством, покинувши і хату, і закони на божу волю. Історія ся звичайна в наших нафтових промислах, а для нашої вандрівки вона настільки показалась корисною, що тая пустка за старанням невтомного місцевого комітету сталася для неї гостинним притулком. Комітет той складався, властиво, лиш з чотирьох людей, а іменно: о. Івана Чапельського з Кропивника Старого, п. Кульчицького – поштмістра, Кралицького і Коцка – східницьких обивателів; їх коштом і заходом заставлена була у вище згаданій хаті достатня вечеря для вандрівників. Крім вандрівників, взяв в тій вечері участь також дуже милий і пожаданий гість, проф. руської гімназії Борковський, котрого дотепні і горячим патріотичним духом огріті промови піднесли духа всіх до поважного настрою. Переплітана співами і промовами вечеря тяглась досить пізно в ніч. Між вандрівниками засіло також кілька місцевих господарів-селян, котрі милувалися гарним співом вандрівників і самі щирими та розумними словами додавали їм охоти.

На другий день, поки до снідання, одна частина вандрівників пішла на поблизький горб оглянути опущені копальні скрахованого родака-підприємця. Копальні ті мелянхолійно поглядають на гостинець, якась конина щипала траву перед напіврозваленим бу-

[398] Опісля (переклад з латинської).

динком, в котрім, напевно, мали бути склади сподіваних земних багатств; шахти, з котрих мали вилисти ті багатства, позакладані дошками і позабивані гвоздями. Друга частина вандрівників оглядала копальні князя Шварцбурга, в котрих і досі робота йде. А по сніданню рушили вандрівники під проводом о. Чапельського далі селом і маленькою та рідко учащаною доріжкою гірською через ліс до Урича. По дорозі з кожної лісової прогалини вилітало око на полудневий захід, де високо в воздух взносила свій маєстатичний верх гора Коньова, котрої спід обмиває Стрий, закручуючись гадюкою від села Рибника до Довгого. Та долина Стрия і долина впадаючої там до неї річки Рибника належить, безперечно, до найкращих околиць карпатських: фізіономія її так визначна і незвичайна, що, раз бачена, лишає незгладимий слід в пам'яті очарованого зрителя.

Невеличке, вбоге гірське сільце Урич (або, як його зовуть самі селяни, Уріче) належить до тих Богом і людьми забутих куточків світа, в котрих, здається, ніколи не було і не буде якого-небудь живішого життя, движения, руху. В подовжній долині над малим потоком дрімає воно спокійно, сонне якесь, мрякою повите. Малесенька церковиця під липами, убогий дім священика і показні дві корчми – се одинокі сліди «духа часу», провіваючого куди йому хочеться. Школи ще він не завіяв сюди. А преціж у лісистих проваллях на схід від того села у величезних камінних «бовдах» якісь давні віки, якась старинна дивна запропавша культура записала твердими і глибокими буквами свої сліди. З яких часів, з якої доби походять ті сліди, яку ціль мали ті люди, що їх з великим трудом у скалі вижолобили, – о тім наші історичні записи нічого не кажуть; більш або менш загальну відповідь могла б дати тільки археологія на підставі докладного розслідження і порівняння всіх подібних набутків в Європі і в інших частях старого світу.

Бовди урицькі досі були описувані, але жаль сказати, всі ті описи були звичайно дуже недокладні. Описували їх звичайно люди, котрі о походженню і призначенню їх виробили собі згори якусь теорію і відтак підносили і описували тільки те, що до тої теорії підходило, а не раз в угоду тій теорії і докомпо-новували багато дечого такого, чого на самих бовдах зовсім не видно і нема. Вандрівка руської молодіжі забавила на тих бовдах около шість годин, не щадячи труду, звиділа всі їх закутини, доки тільки нога людська, дуже часто з очевидним небезпеченством життя може пролізти; тож не вдаючися в ніякі теорії о походженню спотиканих тут слідів людської руки, я постараюсь дати читателям «Діла» по можності докладний і об'єктивний опис обох урицьких каменів.

/3/ Вандрівка руської молодіжі
3-тя кореспонденція у газеті «Діло» [вибране]

Іван Франко.
Коломия, д[ня]. 7 серпня 1884 р.

Перша часть вандрівки руської молодіжі з Дрогобича до Коломиї вже скінчилася, і сміло можна сказати, що була вона фактом досі у нас небувалим. Та маса світлих, відрадних і приємних вражень, які викликав похід нашої патріотичної молодіжі по поетичних окраїнах Підгір'я, оставить по собі незнищимий слід у душі кожного русина, хто чи то як гість, господар або учасник вандрівки взяв у ній яку-небудь участь. Дай Бог, щоб ті живі струї народного і духовного життя, розбуджені сею вандрівкою, вплинули свіжою і могутньою хвилею також в общу течію нашого народного життя і щоб дух, розбуджений в тих ясних і хороших днях, кріпив і піддержував нас з непослабною силою також у хмарних, слотливих і холодних злиднях, котрі на нас доля аж надто часто насилає. Поки в дописах наших розкажемо подрібно хід усієї вандрівки, хочемо тут за свіжої пам'яті схарактеризувати загальне з неї винесене враження і подати коротенько цілий її хід. «Вандрівка з Дрогобича до Коломиї була правдивим торжественним походом» – такими словами кожний з вандрівників мимоволі характеризує відбуту подорож. Прекрасна

погода, сприяюча якнайліпше пішій ходьбі по горах, щирість і сердечність всіх,русинів, під котрих гостинними стріхами вандрівка вітала, високий патріотичний настрій, пануючий на кожнім кроці, в кожній промові і приватній розмові, живе заінтересування справами публічними і руcько-народними і жива жертволюбність для тих справ, зарівно в домах інтелігенції нашої, як і під селянськими стріхами, найкраща згідливість між русинами на провінції без різниці «партій», де тільки зайшла бесіда про живі народні справи, молодіж вандруюча, добрана для найкращої дружної гармонії, повна здоров'я, охоти, цікавості до всього, що руське, своє, рідне, – ось які складники зложилися на отак блискучий і щасливий вихід тої вандрівки. Нам здається, що тільки в утверджуючійся, всіма нервами своїми інтенсивно живучій суспільності можливі такі факти, і що коли сьогорічна вандрівка не тільки була можливою, але ще до того так гарно удалася, то се також одна з нехибних признак того, що наша галицько-руська суспільність знаходиться на найкращій дорозі народного відродження і що вже ніякі громи, ніякі злидні так легко не погасять того вогню, що так широко і ясно палає.

З Урича, попрощавшись у стін каменя з гостинними і сердечними східницькими господарями, вандрівка удалась до Підгородець, де стрітила рівно сердечне і гостинне прийняття в домі місцевого священика Даниловича і його брата, тамошнього учителя. Оба ті високоповажні мужі і патріоти стрітили вандрівку ще геть перед селом, де ожидались її приходу від години другої до шостої пополудні. Невеличкий хор дитячий відспівав на привітання приходячих патріотичну пісню на нуту «Мир вам, браття». Затим о. Данилович повітав їх щиро сердечною промовою, а одна дівчинка, донечка о. Даниловича, вручила вандруючим прекрасний, запахущий вінок. На промову о. Даниловича відповів член вандрівки І. Франко рівно гарячими словами, виражаючи бажання, щоб як ті пишнобарвні квіти сього вінка, цвіла також і розвивалась краса рідної руської землі, змагалось її багатство і розгорався чимраз яркіше святий вогонь патріотизму в руських серцях. Затим хор вандрівників проспівав «Мир вам, браття» і «Ще не вмерла Україна» і при відгомоні тих пісень радісно ввійшли вандрівники до села Підгородець.

Переночувавши в Підгородцях і оглянувши гарні стінні малюнки в тамошній мурованій церкві, а також фабрику гнутих крісел, заложену місцевим дідичем Бродером, вандрівка удалась до Корчина. Побут в Корчині належить, безперечно, до найцікавіших і найпам'ятніших частей цілої вандрівки. Ціла громада, а також околичні священики з Синевідська Вижнього, Крушельниці і Сколього зложилися трудами і видатком на прийняття руської вандруючої молодіжі. Особливу заслугу треба тут признати начальнику громадському Олексі Моленчукові, котрий за ухвалою ради громадської для прийняття вандрівки і устроєння вечерка в семи днях зреставрував грибом наднищений будинок шкільний, в чім толокою помагали йому чесні корчинські громадяни. Дальше піднести треба заслуги родини Кирчевих, а именно питомця Богдана і господаря Олекси Кирчева, а вкінці п. Онуфріва, учителя народного, який гостював на вакаціях у своїм родиннім селі. З околичного духовенства зайнялись вандрівкою дуже живо і сердечно о. Мартинків з Сколього і о. Ріпецький з Синевідська. Жаль сказати, що ані місцевий священик о. Петрович, голова читальні, ані місцевий учитель не те що не взяли ніякого уділу в тих заходах, але на кілька днів перед тим повиїздили з села... і не бачили того руського патріотичного духу, що оживляв порівно і громадян, і їх гостей.

В Корчині хор вандрівничий відспівав службу Божу, хоч, задля уливного дощу, громадян в церкві не було так багато, як би можна було надіятись. Вечером слідували загальні збори читальні під проводом о. Богдана Кирчева, а затим вечерок музикально-декламаційний. Обширна шкілька кімната щільно наповнена була селянами, котрі з великою увагою вислухали відчит їв. Франка «О початках нашого народного відродження за часів австрійського панування аж до р. 1848». За відчитом слідували напереміну співи і декламації, між котрими особливе враження зробила Шевченкова «Наймичка», гарно виголошена п. Боби-

кевичем. Прекрасні продукції хору вандрівничого («Не згасайте, ясні зорі», «Ой по горі по високій» і др.) і тут, як і всюди, заслужили собі повну похвалу слухачів. […]

Джерело: 1) Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (І-ша кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 85. – 24 липня (5 серпня). – Львів, 1884. – С. 1-2; 2) Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІ-га кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 86. – 26 липня (7 серпня). – Львів, 1884. – С. 1-2; 3) Франко І. Вандрівка рускои молодѣжи. (ІІІ-тя кореспонденція «Дѣла») // Дѣло. – Ч. 87. – 28 липня (9 серпня). – Львів, 1884. – С. 2.

Публікація: Подорожі в Українські Карпати Збірник / Упорядкування і вступна стаття М. А.Вальо; Художник В.В. Ковальчук. – Львів, 1993. – С. 175-198.

№ 12

Опис Івана Франка конфлікту між селянами та нафтовими магнатами у селі Нагуєвичі на межі XIX – початку XX ст.

Вигаданий селянський бунт

Село Нагуєвичі, Дрогобицького повіту, було цими днями видовищем неприємних подій. Кількома тижнями раніше були в селі панове М. Федорович і староста Щепановський, у справах розвідки нафти і земного воску. Оскільки цілком правдоподібно, що на грунтах того села, як державних так і приватних є родовища нафти, і навіть поклади земного воску (кільканадцять років до вказаних подій копали там якісь жиди, але закинули ці справі через брак коштів), ці панове вирішили укласти з власниками землі контракти на 20 років, щодо розвідки і сверління та зобов'язалися окрім завдатку у розмірі 10 злотих ринських і від кожного контракту платити в разі виявлення і добування нафти – 5 процентів від прибутку власнику землі, а в разі виявлення воску – 10 відсотків. Такі контракти були укладені з Камерою і 40 селянами, які добровільно на це погодилися. Одак, коли п. Федорович привіз з Дрогобича нотаріуса з метою завірення контрактів, настрої населення були вже інакшими. Невідомо звідки поширилася між селянами звістка, що пани тими контрактами викупили грунти на вічність і будуть тепер виганяти хлопів з хат і землі, що будуть копати ями де їм сподобається, а саме під вікнами, чи навіть там, де стоять хати, що забруднять ріку і зіпсують воду і т.д. в наслідок цього перед громадською канцелярією зібралося кількадесят селян. Які щоразу голосніше почали кричати, що війт з священиком продали громаду, що не допустять до такої руїни і т. д. Марними були кілька разові переговори, кількаразові читання і тлумачення контракту з метою показати людям, що там не має нічого небезпечного. Селяни щоразу агресивніше напирали і почали пхатися до канцелярії.

Варто вказати, що ті, хто уклав контракти, окрім одного трималися осторонь, найактивнішими були ті, кого та справа не стосувалася безпосередньо. Бачачи, що шум і тіснява стають все більшими, п. Федорович разом з війтом залишили канцелярію і від'їхали. Тим часом натовп оточив у канцелярії нотаріуса Блажовського, вимагаючи від нього видачі і знищення контрактів, до чого зрозуміло, без дозволу сторін, він не міг пристати.

Приміщення було забито, на дворі була спека, а в приміщенні в наслідок тіснява душно. Селяни позамикали вікна і двері, погрожуючи видушити тут «панів». З труднощами після тривалих перемовин і навіть, штовханини, нотаріус вибрався з громадської канцелярії і виїхав до Дрогобича.

Наступного дня рано прибули до села троє жандармів і арештували двох селян**,** які найбільше діставали нотаріуса. Арештовних спровадили до Дрогобича, де у тій справі триває слідство.

Однак неспокій у селі до тепер не стих. Перекручені чутки про панів, що прагнуть попри те, що в сусідньому селі Нагуєвич Ступниці, селяни уклали такі самі контракти з п. Федоровичем і сверління вже розпочалося два тижні назад і вже допровадили до позитивного результату.

На нашу думку, повинна влада, для уникнення в потенційних хвилювань, прибути на місце і у присутності цілої громади прояснити цю справу остаточно, бо тільки в такий спосіб всілякі недоречності можна полагодити. Найперше зобов'язаний був би до цього п. староста дрогобицький, тим більше, як нам здається, тільки від нього такі пояснення мали б відповідну вагу і вплив на збуджене населення.

Існує підозра, що джерелом тих чуток є деякі бориславські жиди, які хотіли б перешкодити «католикам» в тій справі, а згодом набути від них самих землі для нафтовидобутку.

Публікація: «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2007. – С. 22-23.

№ 13

Опис Івана Франка ринкових цін на землю в Нагуєвичах [без дати]

Продаж землі

В Нагуєвичах повіта Дрогобицького є 1 300 моргів поля, сіножатей, толоки і ліса на продаж у властителя Щасного Сюдака без банкового довгу. Продає він паями по 5 моргів по ціні 180 злр. За морг. Ціна залежить від того, хто який грунт хоче купувати, бо ріля платиться дорожче, як н. ас. асовисько. Удавати ся треба до властителя Щасного Сюдака в Нагуєвичах, почта Дрогобич. Треба знати, що господарство коло Дрогобича, де є дуже багато фабрик, добре оплачується.

Публікація: «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2007. – С. 24.

№ 14

Описи природничих мандрівок Івана Франка Дрогобиччиною в період 1869 – 1910 рр. у авторській статті «Причинки до фавни східної Галичини» 1911 р., яка була знайдена у матеріалах президії Наукового товариства ім. Шевченка

Причинки до фавни східної Галичини.

Подав Іван Франко.

/1/ Як любитель природи, що мав нагоду ріжними часами бувати в ріжних околицях нашого краю, я скрізь любив придивлятися не тілько до життя людей, але також до явищ оживленої й неоживленої природи. Особливо в молодих літах від найвчаснійшого дитинства я мав нагоду бачити деякі такі явища, які не кождому доводиться бачити. І так ловлячи рибу і місцевій річці мойого родинного села Нагуєвич, я нераз мав нагоду бачити на її берегах водяні щурі, сірі звірики менші від звичайного міського щура, що шмигали в прибережні нори. В озері на луці під лісом Радичевим я мав нагоду бачити нераз водяні волоси, чорні й білі, звірики тонкі як кінська волосінь, довготи коло 3 см, вийняті з води на патичок, вони скручувалися на нім спірально. Такіж волоси, тілько самі чорні, я бачив 1869 р. в сусіднім селі Ясениці Сільній літом у придорожних дощових калюжках. Примірник дуже великого водяного волоса, може пів метра довготи, з значно грубшою головою й шиєю, я в кінці 80-их років мин. століття бачив в околиці Львова в потоці т. зв. Волянка, висше т. зв. Собківського ставу.

В Нагуєвичах я мав нагоду бачити черв'яки, що живуть у людських зубах. У мойого брата Захарія боліли зуби. За порадою деяких людей він на пасовиську зв. Село назбирав насіння німиці, всипав жменю того насіння до миски налитої окропом і над парою того окропу держав кілька хвиль лице з отвореним ротом, випускаючи з нього слину. Разом із тою слиною

виплило з рота сім або вісім черв'ячків дуже тонких, білих з чорними головками довжини одного до двох міліметрів, які він, відділявши окріп, повиймав із миски і поклав на столі.

В Нагуєвичах бачив я уперве ядовиту гадюку (Pelias berus), забиту селянами на ниві званій «під бузьком», де вона гніздилася під корінем терня на межі. Її вбито і повішано за голову на заостреній тичці. Мала не повний метер довготи і була очевидно самиця. Другу незвичайної величини гадюку того самого роду вбив проф. Іван Верхратський у червні /2/ 1870 р., бувши зо мною і з декількома учениками дрогобицької гімназії на екскурсії в Нагуєвичах, а власне в моїм батьківськім домі. Проф. Верхратський описав сю екскурсію в своїм часописі «Денниця», який він видавав у Станиславові 1870 р. на стор. 121-123, але описав девчому недокладно. Поперед усього не знаю, чому проф. Верхратському захотілося назвати моє рідне село Нагаєвичами, коли в кождім шематизмі міг прочитати його властиву назву. В описі самого знайдення гадюки проф. Верхратський свідомо чи несвідомо допустився многих недокладностей. Гадюку ми здибали на пополудневій прогульці на Унятицькім ґрунті під лісом, що зветься «Висока гора», на лісовій стежці, що веде на т. зв. Галевиці. Нас кілька учеників, що йшли переважно босо, перейшли наперед стежкою, не бачивши гадюки, аж проф. Верхратський, що йшов із заду, побачив її, як лізла поперек стежки з луки до ліса. Він окликнув нас і ми збіглися до нього та спокійно гледіли, як гадюка переповзла через стежку і вповзла під корінь гнилого дубового пня, що стояв тутже над стежкою в лісі. За першою великою надповзла зараз друга значно менша і яркійше краса і вповзла в ту саму нору. Проф. Верхратський стояв безрадний, бачучи втечу гадюк, але ученики кинулися зараз прочищувати місце від дрібних корчів та пробували розбити пень, копаючи його обцасами чобіт. Се тривало досить довго, але не мало ніякого успіху, поки ученик Теодор Савула не виломав патика, який устромив у нору і почав крутити в ній. По хвилі ми побачили, як із нори почала виповзати велика гадюка. Хлопці зараз приготованим розщіпом ухопили її за голову і витягли насеред стежки, де проф. Верхратський малим прутиком прийнявся бити її по голові поки вона не перестала сичати. Тим часом Савула витягнув із пня меншу гадюку, що накинулась на патик. Її привитали хлопці голосним криком, /3/ і невважаючи на її дуже бистрі рухи проф. Верхратський убив її також ударами в голову. Він тут же звернув нашу увагу на те, що велика гадюка самиця, а мала самець, який ніколи не доростає величини самиці і ріжниться від неї живійшими красками, особливо білою при сірій і швидкими рухами. Цікаво, що проф. Верхратський у своїому описі не подав того розріжнення, хоча воно важне для біології сеї гадюки як свідоцтво того, що вона живе парами. Просе я мав нагоду переконатися зараз слідуючого року, здибавши і вбивши знов на унятицькім ґрунті, але в іншім лісі т. зв. «Під Залісем» під лісковим корчем біля стежки пару таких же гадюк, більшу самицю і значно меншого самця.

З великою гадюкою, вбитою проф. Верхратським, був іще маленький епільоґ, який він у своїй замітці описав також невірно. Він привіз її до Дрогобича, зміряв і зважив і переконався, що вона має довготи 28 цалів. Та поки се сталося трафилася пригода, яку проф. Верхратський промовчав, заступивши її ось яким оповіданням: «Домівники, цікаві побачити гадюки, прийшли до мене, наполягаючи, щоб їм показав їдкі бестії. Но якеж було моє здивування, коли отворив шкатулку, а велика гадюка почала кидатись! Бач через кілька годин віджила. Зрітелі ужаснулися і підняли такий крик, що я справді в первій хвилі трохи не випустив гадюки. Але відтак, успокоївши перепуджених, за помічю довгих кліщів, я втасував сорокулю в великий слой, наповнений спірітусом, в котрім іще скілька мінут дрогала, по чім зовсім заціпла (ст. 122). Направду було троха інакше. Проф. Верхратський вернув із Нагуєвич додому вечером, а обі гадюки в деревляній скриньці принесли за ним ученики і ніякі домівники не могли бачити, що в скриньці криються «їдкі бестії». Другого дня рано проф. Верхратський прислав по мене, що жив /4/ недалеко від його помешкання у кравця Гутовича. Прийшовши до нього, я застав його біля отвореної скриньки, в якій ворушилася, але зовсім не кидалася, жива ще гадина. У проф. Верхратського не було таких кліщів,

якими б можна було виняти гадину зі скриньки і «втасувати до слоя», але він покликав мене і велів мені рукою взяти гадину за хвіст, тілько сміло і скоро, щоб вона не мала часу повернути голови і підняти її вгору. Я, не вагаючися ані хвилі, зробив се і підняв гадину вгору, так що голова її внизу хиталася лише троха направо й наліво, але не могла піднятися до гори. Аж тоді проф. Верхратський підставив слій під гадину і я легко впустив її до нього.

В оповідання про сю гадину, перед кінцевим епізодом, проф. Верхратський вставив речення льоґічно не зв'язане з оповіданням про гадюк і хронольоґічно досить далеке від нього. З його оповідання виходить, що вертаючи з Нагуєвич до Дрогобича він «з'їмав в ріці Тисьмениця один примірник піскозобниці (Petromyzon Planeri), риби у нас досить рідкої, належачої до кругоротів (Cyclostoma) і тим замітної, що часто присосується до каміней, звідки ім'я у люду «піскозобниця» або «піскоглід» (ст. 122). Отже мушу завважити в інтересі правди, що ніяка дорога з Нагуєвич не веде через ріку Тисьменицю і ніякої риби проф. Верхратський у свойому життю мабуть не зловив, а примірник риби піскозуба або піскозуба (назви піскозобниця, ані піскоглід я не чував ніґде) зловив у Тисьмениці я сам руками одної неділі перед екскурсією до Нагуєвич або по ній і приніс її проф. Верхратському. Ся риба замітна зрештою не тілько своїм круглим ротом, переміненим на ссавку, але також тим, що замість зів по обох боках голови має по шість дірок.

/5/ Не вірно зазначив проф. Верхратський, що в лісі на Залісю під корою поваленого пня він знайшов примірник салямандри, яку він по руськи називає «сисаком», додаючи відомість буцім то «тамошній люд пророчить, що ся ящірка ссе корови». Можу подати жерело сеї нісенітниці нашого шановного зоольоґа. Мій шкільний товариш Ізидор Пасічинський робив собі нераз жарти з проф. Верхратського, подаючи йому фантастичні назви звірів або рослин за людові. Так між іншим він подав йому назву північноєвропейського птаха, що по-німецьки називається Eisvogel, а по-польськи zimorodek, буцім то Бойки називають його «курколід», хоч у бойківщині певно ніхто його не бачив. Так само видумав Пасічинський назву «сисак» для салямандри, яка в наших горах стрічається досить часто. Салямандру під корою переверненого пня знайшов також я в часі екскурсії з проф. Верхратським до Урича, але знайшов не на Залісю, а тілько на Ділу, на захід від Тустанович. Багато салямандер довелося мені бачити літом 1906 р. на одній горі повисше Кут; усі вони повзли до гори, що мало значити настане довшої погоди. Одну салямандру також за корою пня я стрічав минулого року в Криворівні. Людової назви для сеї ящірки мені не довелося чути ніґде.

В своїй вище цитованій розвідці проф. Верхратський на стор. 123 згадує про чорну відміну ядовитої гадюки, яку Гуцули називають «гарчь». Такої назви в Гуцулів я не чув, що ж до чорної гадюки, не знаючи, чи проф. Верхратський писав про неї десь докладнійше, зазначу тут, що мені вдалося знайти два примірники тої гадюки, один на горі Ватанарці по конець села Гринави в Гуцульщині в р. мабуть 1905 у супроводі др. Володимира Кобринського. Ми здибали сю гадюку в лісі край дороги і вбили її там, почім др. Кобринський узяв /6/ її з собою до Буркута, а відтам завіз до Коломиї, де передав її до природничого кабінету тамошньої руської ґімназії, що був тоді під управою др. Івана Раковського. Другий примірник знайшли ми літом 1908 р. в Дидьові турецького повіту. Знайшовши в лісі сю чорну гадину, ми зловили її живу і привезли живу до Львова, де одначе 14 день по зловленню здохла з голоду. Мій син Петро передав її до природничого кабінету руської академічної ґімназії, також на руки др. Івана Раковського. Оба примірники чорної гадини були самиці. Один примірник такої самої гадини, самця незвичайної довготи (майже 70 см) і незвичайної матово сірої краски, знайшов я восени 1910 р. в Криворівні на лісовій стежці. Гадина лежала спокійно, гріючися на сонці, і я стояв над нею, любуючись її незвичайною краскою та розрисованям її хребта, поки не надійшов мій син Андрій. Коли гадина пустилася втікати, я придержав її обутою ногою, а Андрій за моїм розказом злегка притиснув каменем її голову до землі, так що з неї виступила капля крови і вона тут же розсталася з життям. Сю гадину ми привезли до Львова і я передав її до природничого кабінету тутешнього університету.

[До сего варто додати, що в р. 1885 я бачив у Дидьові край ліса над селом червону гадину, яка здвинувшися швидко перед моїми очима, зараз сховалася в моху. Подібну червону гадину бачив я також у Криворівні, досить літ пізнійше, як у горяче полудня від Черемоша поперек стежки лізла у сусідній огород. В обох разах я не мав можности ані задержати, ані вбити сих гадюк і міг доглянути тілько темно-червону, немов мідяну краску їх, а також те, що в обох разів се були самиці довжини не більше як 40-50 сантиметрів].

До природничого кабінету руської ґімназії у Львові передав мій син Петро також незвичайний, як мені здається, сказ хрущика грабаря, що в Дидьові вечером влетів до лямпи у нашій кімнаті на попівстві. Доси я знав у нас два роди того хруща: звичайний чорно-жовтий і значно рідший і більший чорний. Сей третій найменший із них і має колір чеколядовий.

Коли мова про хрущів, то зазначу тут, що 1871 р., бувши ще учеником дрогобицької ґімназії, я зловив на дубовім пні в лісі Тептюжи коло Дрогобича незвичайно великого і гарного хруща з роду /7/ т. зв. Rosenkäfer, завбільшки майже такого, як т. зв. Kaffeekäfer, і передав його проф. Верхратському. В селі Кунині жовківського повіту літом 1895 р. у тамошнім сосновім ліску я бачив велике множество рогових крил т. зв. Junikäfer, подібного до маєвого хруща, але значно більшого і з білими поперечними цятками на крилах. Живого, розуміється, ані одного такого хруща вже не було. В р. 1891, бувши літом у Циганах борщівського повіту, ми в половині липня застали там іще значне число великих рогачів (Hirschkäfer), які вечорами літали довкола дерев.

До рибної фавни східної Галичини додам іще, що в двох місцях у наших горах, а власне в Велдіжи долинського повіту і в Дидьові мені довелося знайти рибу з роду кругоротих, подібно до Petromyzon Planeri, але значно тоншу, зате в двоє довшу і блідорожевої краски. Вона живе в мілкім, водою намуленім, піску, досить глубоко під його поверхнею, розуміється в місцях покритих водою. В Вельдіжі я почував її істнованє тоді, коли ставши ногою на пісок і загрузши в ньому майже по коліна, я почував під підошвою ноги досить енергічне тиснення мов від зігненої ґіллячки. Сягнувши обома руками в те місце і набираючи повну пригорщу піску, я разом із ним виніс на беріг також ту рибку, яка одначе зараз висховзнулася крізь пальці і впала на сухий пісок, де я міг її зловити. В Дидьові я тілько раз бачив її, розгрібаючи руками купи намуленого піску при самім краю води, почім вона зараз щезла знов у піску. Примірник Petromyzon Planeri такий самий як у Тисменици біля Дрогобича, я зловив 1888 р. в Кальсдорфі у верхньому Стрию, і тоді мав нагоду кушати його смачне м'ясо.

/8/ До орнітологічної фавни додам іще ось які спостереження. ~~На моїй пам'яті, але ще в дуже молодім віці, десь у першій половині 60-их років, селянин Стап'як в Унятичах на тамошнім ставі застрілив лебедя.~~ В Унятичах над рікою, в місці, де сходяться річки Ясеницька, звана Шум, і Нагуївська, звана Бар – се місце називається Лази – я бачив одного року восени згаданого вже північноєвропейського пташка, званого по-польськи zimorodek, що визначається незвичайно гарною синьою краскою. Над рікою Стриєм біля Дуліб я бачив літом 1875 р. кілька білих риболовів, подібних до ластівок, тільки далеко більших, що ненастанно літали над водою.

Закінчу причинком до звірячої фавни. В р. 1880, або 81, на унятицькім ґрунті під горою на дорозі, що від коршми Заліся веде до Унятич, я бачив зовсім білого звірика великости куниці, але формою подібною до ласиці, як ішов поперек дороги і щез у лісі. Догадуюся, що се був горностай. В тих же роках появилася була в Нагуєвичах біла ворона, яка довгий час літала по селі і яку я також бачив. ~~пару разів~~

Львів дня 16 червня 1911.

Джерело: ІЛШ. – Фонд № 3. – Од. зб. № 184 [Франко Іван. Причинки до фавни східної Галичини]/ Стаття Івана Франка знайдена в матеріалах президії НТШ. – 8 арк. [+1 вкладка]

Публікація: Мороз М. З науково-природничої спадщини Івана Франка // Українське літературознавство. – 1992. – Вип. 56. – С. 3-10.

№ 15

Опис Івана Франка неолітичних старожитностей в околицях Нагуєвич. 1910 р.

Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич і їх сучасне уживання

Літом минулого 1910 р. в Нагуєвичах у брата Захарії я одержав там від селянина Андруся Лазірчиного камяну сокирку, досить малого калібру, з досить грубим і тупим вістрєм і грубим обухом. Вона зроблена з жовтового каменя, ошліфована не дуже добре. Селянин сказав, що ся сокирка знайдена на горі, що стоїть на північ над Нагуєвичами і зветься Могила. Ся гора, крім невеликого ліса званого Дубники, вся справлена під ріллю, і на ній лежать ґрунти трьох сумежніх сіл Нагуєвич, Медвежі і Брониці. Сокирка знайдена була не тим самим селянином, від котрого я дістав її, а значно давніше, його батьком чи стриком, і то здасть ся, не на нагуївським, а на бронницькім ґрунті. Селяни дали її посвятити і вживали її вірячи в її помічну силу, в випадках болю горла, вливаючи хворому воду до уст крізь дірку проверчену в камени. Сю сокирку разом із трьома иншими камінцями, що мали в собі природні неправильні дірки і були так само свячені в церкві та вживані в випадках болю горла, я передав до музея Наук. Тов. ім. Шевченка.

Друга камяна сокира, яку в осени минулого року привіз мій син Петро з Нагуєвич, де одержав її від мойого братанича Гриня Франка, була знайдена на полі належнім до села Ясениці Сільної, що від півдня притикає до Нагуєвич, під лісом, що називає ся Тернавка. Вона значно більша від попередньої, бо має довготи 15 цм., ширини в вістрю, а грубости в обусї 3 2/1 цм., зроблена з темно-сірого, дуже твердого каменя, шліфована дуже добре і має значну щербу на однім кінці вістря, і зовсім вищерблений обух, а також третю значну щербу на однім плоскокруглястім боці. У всіх трьох щербах видно з країв неначе кору, а в середині грубший камінь, немов троха приржавіле зелізо. Довкола дірки обвід сокирки значно більший, як по обох кінцях (20 цм.), через що вона виглядає неначе черевата.

Вона доси знаходить ся в посіданю мойого сина Петра.

Третя знахідка з неолітичної епохи, се круглий чорний камінець з круглою діркою в середині, який я бачив у Нагуєвичах ще в часі моїх дитиначих літ і який приніс був хтось до нашої хати власне тому, що в мене боліло горло. Мені дали напити ся води крізь той камінець, щоб горло перестало боліти. Сей камінець має великість сплощеної картофлі середнього розміру, він шліфований і проверчений людськими руками і подібний до тих т.зв. «прясел на веретена», яких так богато знаходиться на Вкраїні (пор. М.Грушевський, Історія України-Руси т.I, ст.24), і які на мою думку зовсім не служили до обтяжування веретен, але могли вживати ся хиба, як грузила до сітий або як камінці до кидання з праці. Сей камінець доси находить ся десь у руках селян, не в Нагуєвичах, але в селі Опаці, що лежить за Ділом, притикаючи і своїми межами зі сходу до сіл Ясениці Сільної та Попелів. У всіх трьох камінцях матеріял не місцевого походження.

Публікація: «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2007. – С. 20-21.

№ 16

Опис Івана Франка обряду колядування в Нагуєвичах у 1914 р.

Із листу селянина Захарії Франка виймаю ось яку відомість: «На свята ходили на коляду на читальню «Просвіти». Першої коляди і Другої (йорданської) заколядували 250 к. Священика маємо дуже доброго, чесного Українця родом із Дрогобича. Він зладив звізду і дав Гриневи (син Захарії, вже господар) і Гриньо ходив на коляду на читальню. Велике підгірське село Нагуєвичі було доси занедбане в просвіті головно тому, що противний був їй довголітній місцевий парох о. Однакий, якого перед війною літом 1914 р. ув'язнили разом із жінкою й вивезли з села австрійська власть за москвофільську роботу.

Публікація: «І знову бачу тя, село моє родинне…» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич, 2007. – С. 49.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Кольоровий рисунок Антона Ляньє «Камінь під Уричем в Стрийському циркулі» 1823 р. Літографія Кароля Ауера 1840 р. в друкарні літографій Петра Піллєра у Львові.

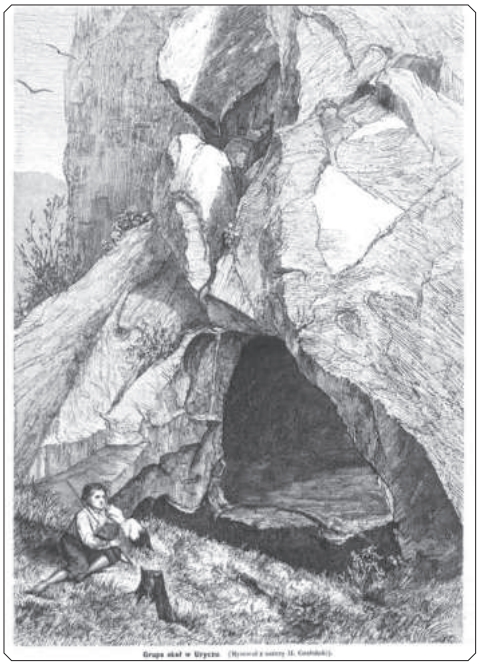

Іл. 2. Рисунок Генрика Грабінського «Група скель в Уричі» із зображенням великої печери біля дитинця руїн фортеці Тустань і мандрівника. Літографія Ігнація Хелміцького 1871 р.

Іл. 3. Рисунок Генрика Грабінського «Залишки наскельної фортеці в Уричі в Стрийському повіті». Літографія Едварда Ґораздовського 1871 р.

Іл. 4. Скелі «Камінь» та «Жолоб» в селі Урич із північно-західного боку. Фото Альбіна Фрідріха під час однієї із мандрівок між 1892 та 1897 рр.

Іл. 5. Український галицький мандрівник-натураліст, педагог, мовознавець, письменник, громадський діяч, фольклорист, вчитель та критик Івана Франка Іван Верхратський Портретне фото 1870-х рр.

Іл. 6. Іван Франко серед учнів третього класу Дрогобицької гімназії (в другому ряду – перший зліва). Фото 1870 р. (з відкритих цифрових джерел «Дому Франка»)

Іл. 7. Виокремлене портретне фото Івана Франка з групової фотографії третього гімназійного класу 1870 р. (з відкритих цифрових джерел «Дому Франка»)

Іл. 8. Іван Франко серед учнів сьомого класу Дрогобицької гімназії (в середньому ряду – четвертий зліва). Фото виготовлене у фотоательє З. Фрея в Дрогобичі у 1874 р. (з відкритих цифрових джерел «Дому Франка»)

Іл. 9. Іван Франко (посередині) з гімназійними товаришами Іполитом Погорецьким (ліворуч) та Ярославом Рошкевичем (праворуч). Фото виготовлене у фотоательє З. Фрея в Дрогобичі у 1875 р. (з відкритих цифрових джерел «Дому Франка»)

Іл. 10. Обкладинка рідкісного видання поетичної хроніки Івана Франка «В дорогу!» із маловідомим текстом віршованого заклику «щасливого русина-мандрівника» на прапорі авторства І. Франка. Львів, 1884 р. З фондів «Дому Франка»

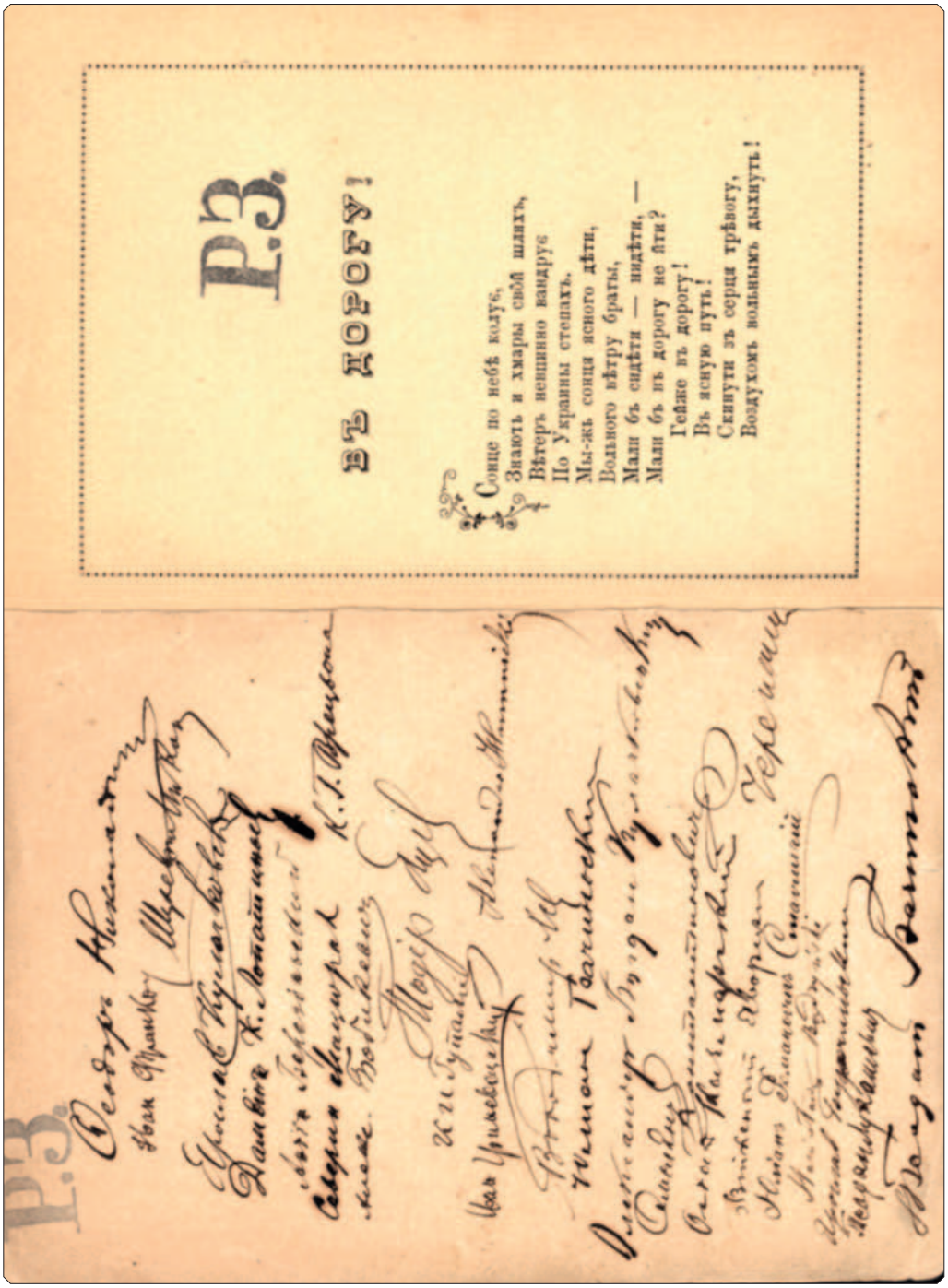

Іл. 11. Зворот титульної сторінки і перша сторінка видання поетичної хроніки Івана Франка «В дорогу!». Львів, 1884 р. З фондів Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка»

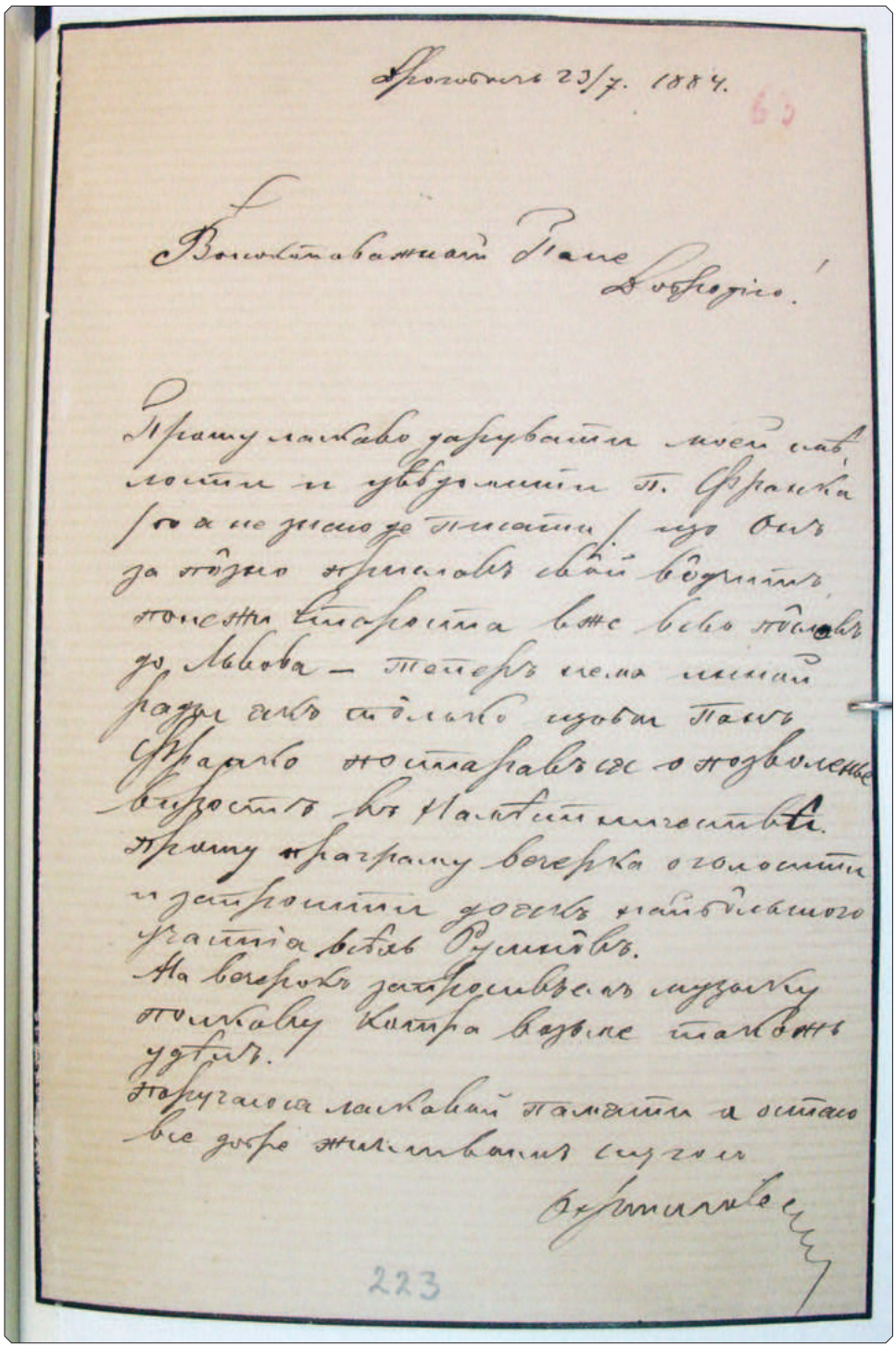

Дрогобичъ 23/7. 1884.

Вѣнокотаважнаго Пане Добродію!

Прошу ласкаво дарувати моей смѣлости и увѣдомити п. Франка (бо я не знаю де писати) що онъ за пôзно прислав свôй вôдчитъ, понеже староста вже всьо пôслав до Львова — теперъ нема иншой рады якъ тôлько щоби панъ Франко постаравъся о позволенье впростъ въ Намѣстничествѣ. Прошу праграму вечерка оголосити и запросити до якъ найбôльшого участія всѣхъ Румнôвъ.
На вечерокъ запросивъемъ музыку полкову котра возьме такожь удѣлъ.
Поручаюся ласкавой памяти а остаю все добре жичливымъ слугою

Охримовичъ

223

Іл. 12. Лист Ксенофонта Охримовича до спіорганізатора мандрівки студентів на Дрогобиччину влітку 1884 р., а також про обставини відчиту Івана Франка та повідомлення про програму урочистого вечора. Дрогобич, 23 липня 1884 р. Джерело: ВР ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 223.

Іл. 13. Іван Франко під акацією у городі близького друга письменника і відомого художника Івана Труша. Світлив Іван Труш (найвірогідніше перша третина XX ст.) Про це фото донька художника Андріана Труш писала: «Пам'ятаю, одного літнього дня після обіду батько фотографував І. Франка в городі під акацією»[399]. Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 640. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 18.

[399] Труш А. Мій батько – художник // Збірник міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю від дня Народження. – Львів, 1972. – С. 113; Ямаш Ю. Труш малює Каменяра: Образ Івана Франка у творчості Івана Труша. – Львів, 2008. – С. 75; Струтинська М. Про один деталь у вигляді Івана Франка. Публікація 1966 року // Фотографії старого Львова. – 8.05.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/pro-odyn-detal-u-vyhlyadi-ivana-franka-publikatsiya-1966-roku/

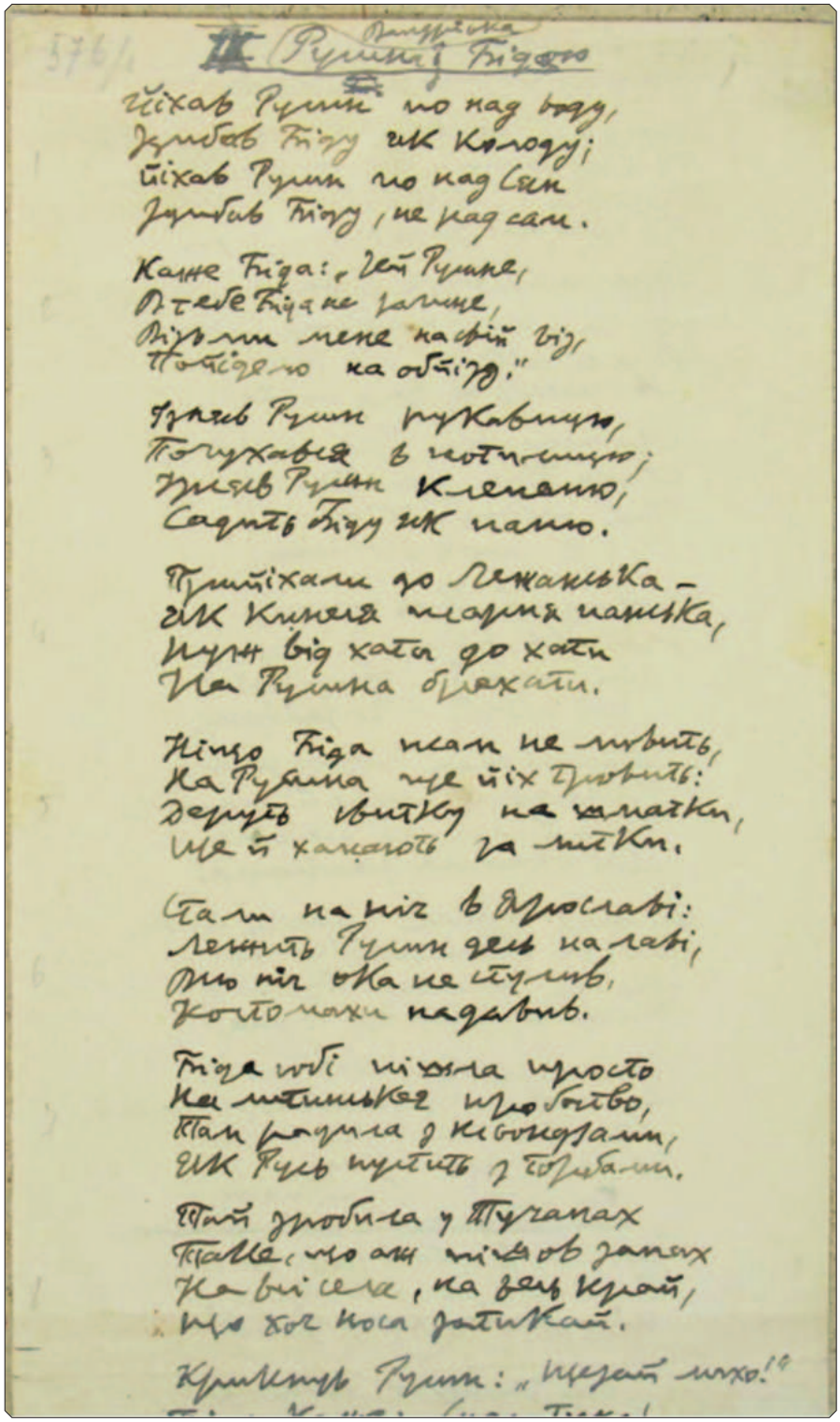

Вандрівка
III Русина з Бідою

Їхав Русин по над воду,
Здибав Біду як колоду;
Їхав Русин по над Сян
Здибав Біду, не над сам.

Каже Біда: „Гей Русине,
В тебе Біда не зачине,
Візьми мене на свій віз,
Попідемо на обїзд."

Ізняв Русин рукавицю,
Почухався в потилицю;
Ізняв Русин клепаню,
Садить Біду як паню.

Приїхали до Лежанська –
Як Кинеся шарня панська,
Нуж від хати до хати
На Русина брехати.

Ніщо Біда нам не мовить,
На Русина ще їх тровить:
Деруть свитку на шматки,
Ще й хапають за литки.

Стали на ніч в Ярославі:
Лежить Русин десь на лаві,
Що ніч ока не стулив,
Кого махи надавив.

Біда собі пішла просто
На литинське пробство,
Там радила з ксьондзами,
Як Русь пустить з торбами.

Тай зробила у Тучапах
Таке, що аж пішов запах
На всі села, на весь край,
Що хоч носа затикай.

Крикнув Русин: „Щезай лихо!"

Іл. 14. Перший аркуш рукопису поеми «Вандрівка русина з бідою» (20 марта – 13 апр[еля] 1893). Джерело: ІЛШ, Ф. 3, № од. зб. 228, арк. 1

Іл. 15. Іван Франко в хвилину поетичних роздумів під час пішої мандрівки стежиною. Титульний аркуш видання «Зівялі листки. Композиції до поезий Івана Франка», що вийшло до ювілею письменника у 1898 р. Малюнок на обкладинці авторства Івана Труша в літографії А. Андрейчина. Про факт авторства рисунку Івана Труша свого часу повідомила родина літографа. Див. у: Ямаш Ю. Труш малює Каменяра: Образ Івана Франка у творчості Івана Труша. – Львів, 2008. – С. 51; Антонович О. Андрій Андрейчин і твори його літографічної робітні у Львові // Фотографії старого Львова. – 18.05.2018. – Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/andrij-andrejchyn-i-tvory-joho-litohrafichnoji-robitni-u-lvovi/

Іл. 16. Панорама рафінерії «Галичина» і міста Дрогобича з боку старої соляної, а пізніше і нафтової торгівельної дороги 1808 р. на горі Тептюж, яка вела до Борислава і яку описував у своїх мандрах Іван Франко. Фото 1930-х рр. З родинного архіву бориславського та модрицького інженера Станіслава Рафала

Іл. 17. Дрогобицька солеварня із основним виробничим приміщенням для виварювання ропи та транспортування мокрої солі в сушарню. Фотографічне ательє Б. Лібермана початку XX ст. (з відкритого інтернет-джерела онлайн-аукціону «OneBid – Internetowy dom aukcyjny»)

Іл. 18. Бургомістр Дрогобича (1891 – 1900), гімназійний учитель української мови та географії Івана Франка (1871 – 1876), український політик-реформатор і меценат, депутат Галицького сейму (від округу Стрий-Жидачів-Дрогобич-Підбуж у 1877 – 1901), посол до Віденського парламенту (1885 – 1900) та голова державного видавництва українських шкільних книг (з 1901 р.) Ксенофонт Охримович (1846 – †1916) в мантії бургомістра з ланцюгом із зображенням гербу у вигляді дев'яти топок солі. Невідома інавгураційна фотографія 1891 р. з родинного архіву його правнука Томаша Остерлоффа

Іл. 19. Будинок старого магістрату міста Дрогобича, в якому впродовж 1887 – 1900 рр. працював посол галицького сейму і бургомістр Ксенофонт Охримович і в якому був в ув'язненні Іван Франко (сьогодні тут будинок ансамблю «Верховина»). Фото середини 1890-х рр. із архіву Охримовичів та їхнього правнука Томаша Остерлоффа

Іл. 20. Стара ратуша міста Дрогобича до початку перших ремонтних робіт. Фото середини 1890-х рр. із архіву Охримовичів та їхнього правнука Томаша Остерлоффа

Іл. 21. «Недільний спацер» тротуаром від цукерні приятеля Івана Франка – Івана Височанського до вулиці Трускавецької повз храм Святої Трійці в Дрогобичі. Поштівка початку XX ст. (кольоризував Володимир Грицик)

Іл. 22. Поштівка з видом на церкву Пресвятої Трійці в Дрогобичі з боку ратуші 1909 р. з видавництва книгарні Й. Пільпля в Дрогобичі

Іл. 23. Давній ставок біля церкви Св. Юрія в Дрогобичі на фоні панорами приватних городів та забудов вул. Солоний Ставок. Поштівка друкарні Леона Розенштайна в Дрогобичі 1913 р.

Іл. 24. Рух гужового кінного транспорту із пасажирами по центральній дорозі вулиці Козерніттрассе з села Губичі до Бориславa. Фото близько 1910 – 1914 рр. авторства Зиґмунда Ердгайма. З колекції єврейської родини Клаудії Ердгайм з Бориславa (з відкритого медіаархіву центру міської історії у Львові)

Іл. 25. Найстаріша театральна будівля Дрогобича XIX ст., яка була збудована після 1886 р. Дерев'яний будинок гімнастичної зали під ґонтом (часто «галя спортова») розташовувався на території саду Крашевського, що впирався у «Міський сад» («Ogród Miejskii»). У XIX – на початку XX ст. будинок виконував функцію театру або, як писала преса «театральної зали», позаяк міг вміщати близько 300 місць. Під час виборів виконував функцію центральної виборчої дільниці міста. Саме тут відбувалися ключові гастролі місцевих та іноземних акторів та артистів. Окрім всього, тут презентувалися публічні відчити та презентації, здійснювалися віча та проводилися звітні збори товариств. 1 лютого 1912 р. Іван Франко тут прочитав свою поему «Мойсей». Будинок наказав знести купець Бенжамін Раппапорт, який збудував на цьому місці торговий дім («торгову галю»), який сьогодні відомий як «дитячий світ» по вул. Мазепи, 9. Фото з газети «Tygodnilk Ilustrowany» (№ 26, 1911, s. 511), ретуш Олега Стецюка

Іл. 26. Палац Винницьких/Комарницьких в селі Уріж біля Нагуєвич, який описав І. Франко. Вид на головний вхід. Фото перед 1914 р.

Іл. 27. Давнє приміщення залізничного вокзалу в Дрогобичі 1872 р., біля якого 18 вересня 1880 р. відбулася зустріч жителів Дрогобицького повіту з імператором Францом Йосифом I і яким часто користувався І. Франко. Фото 1930-х рр. (кольоризував Олесандр Рак)

Іл. 28. Мала станція «Дрогобич-Трускавець» товарного залізничного дворика, яка сполучала гілку Бориславa і станції рафінерії «Галичина» по вул. Бориславській в Дрогобичі із головним залізничним вокзалом міста. Розташовувалася по вул. Трускавецькій, праворуч від центральної автомобільно-гужової дороги, яка вела з Площі ринок до Трускавця та Стебника. Найбільш популярна для мандрівників Дрогобиччиною, зокрема І. Франка, а також інших учнів та вчителів гімназії, які подорожували в бік Бориславa та Карпат. Поштівка 1912 р.

Іл. 29. Старі Нагуєвичі. Художник Володимир Патик. 1955 р. Картина була намальована в час, коли у селі зберігалася унікальна бойківська забудова епохи Івана Франка

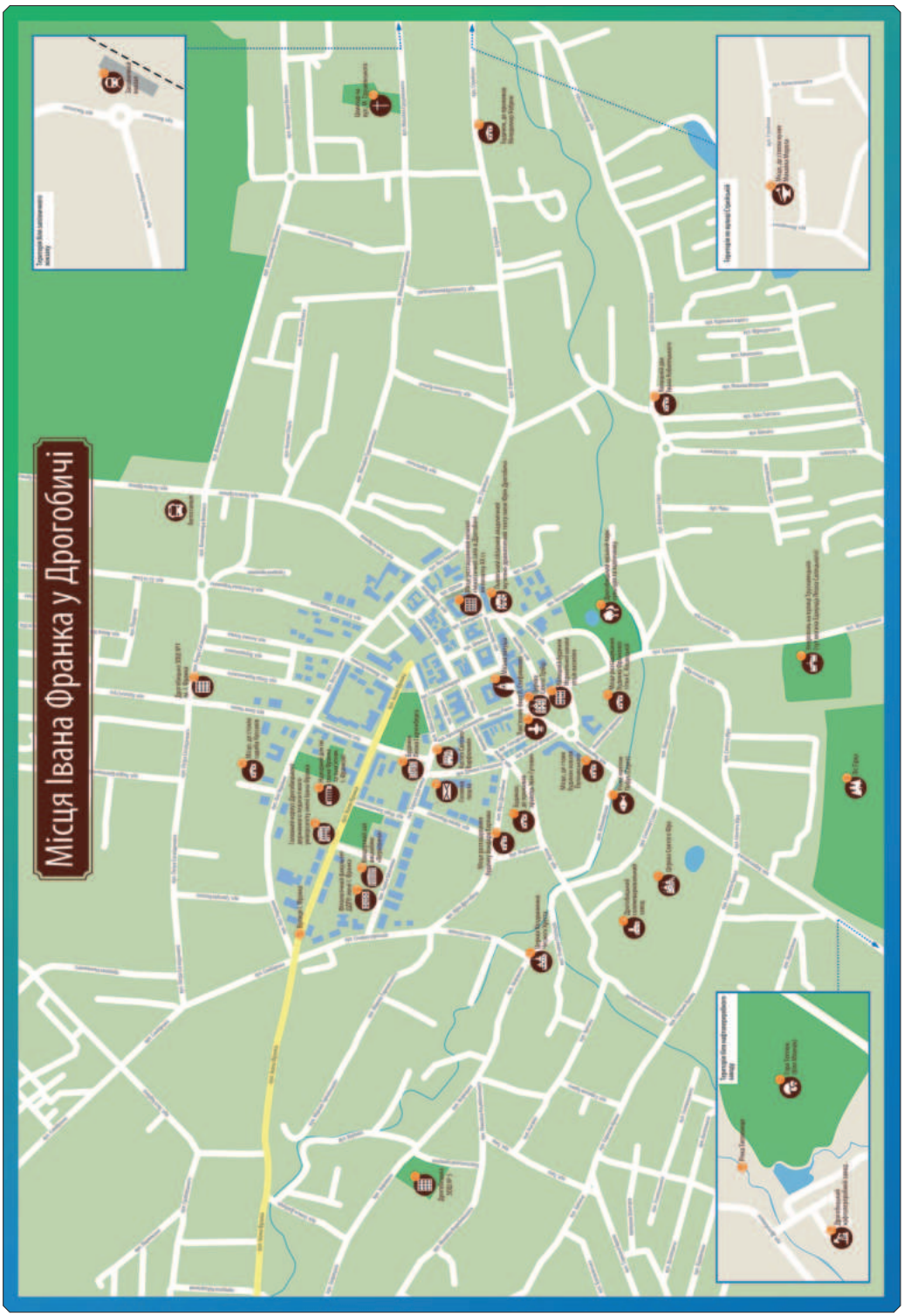

Іл.30. Україномовний варіант карти «Місця Івана Франка у Дрогобичі авторства Володимира Галика (2016 р.)

Богдан Лазорак.

«Як любитель природи, що мав нагоду різними часами бувати в різних околицях нашого краю, я скрізь любив придивлятися не тільки до життя людей, але також до явищ оживленої й неоживленої природи…»: описи мандрівок Дрогобиччиною у творчій спадщині Івана Франка (1869 – 1912 рр.).

Стаття є спробою вступу до спеціального дослідження, присвяченого антології описів мандрівок Дрогобиччиною у творчій спадщині Івана Франка. Вперше проведено аналіз етимології слова «вандрівка» у творах українського національного генія, а також простежено його адаптацію в моду читацтва і мандрівництва другої половини XIX – першої половини XX ст. Проаналізовано найновішу історіографію з теми мандрів Франка Дрогобиччиною, а також виокремлено найцікавіші мандрівки письменника Дрогобиччиною, зокрема до руїн фортеці «Тустань» в Уричі. Окрему увагу зосереджено на ключовій ролі Франка у перетворенні пісні «Ще не вмерла Україна» на національний гімн українського народу під час мандрівки 1884 р. Друга частина статті містить вибрані праці Франка, побудовані на його власному мандрівному досвіді, які підкріплені маловідомими ілюстраціями.

Bohdan Lazorak.

«As a lover of nature, who had the opportunity to visit different regions of our region at different times, everywhere I liked to look closely not only at the lives of people, but also at the phenomena of animated and inanimate nature... »: descriptions of travels in Drohobych region in the creative heritage of Ivan Franko (1869 – 1912).

The article is an attempt to introduce a special study dedicated to the anthology of descriptions of travels in Drohobych region in the creative heritage of Ivan Franko. For the first time, an analysis of the etymology of the word «wandriwka» in the works of the Ukrainian national genius was carried out, and its adaptation into the reading and traveling trends in the second half of the 19th – the first half of the 20th centuries was also traced. The most recent historiography on the subject of Franko Drohobych region's travels is analyzed, as well as the most interesting travels of the writer in Drohobych region, in particular to the ruins of the «Tustan» fortress in Urych, are highlighted. Special attention is focused on Franko's key role in transforming the song «Ukraine is not dead yet» into the national anthem of the Ukrainian people during the journey in 1884. The second part of the article contains selected works of Franko, based on his own traveling experience, which are supported by little-known illustrations.

УДК 655.4/.5(=161.2)"19"+82-6:316.647.8(091)

Іван МОНОЛАТІЙ

ОРЕНШТАЙНИ І ФРАНКИ: СЮЖЕТИ ЗНАЙОМСТВА ТА НЕПРИЯЗНІ

Із культурно-історичного й народно-психологічного боку галицьке жидівство – це такий дивний витвір, що його цілком не може зрозуміти ні людина, що стоїть ізбоку, ні та, що знаходиться серед нього, бо кожному з них доводиться бачити иншу фізіономію й рівночасно рахуватися з іншими вартостями[1].

Сьогодні опис життя і чину знаного українського видавця єврейського роду Якова Савовича Оренштайна, який прийшов на цей світ 25 лютого 1875 р. у Коломиї та відійшов у засвіти у мурах варшавського гетто 12 жовтня 1942 р. разом зі своїми рідними є більш-менш повним – з огляду на документальне представлення перебігу його життя і майже 40-літньої праці з реалізації українського видавничого проєкту.

Упродовж 2010-х рр. автором цієї статті було віднайдено і залучено у науковий обіг документи, які нині зберігаються у зарубіжних та українських архівах і бібліотеках – Федеративної Республіки Німеччина (Федеральний архів Німеччини, м. Берлін; Саксонський державний архів, м. Лейпциґ); Австрійської Республіки (Австрійська національна бібліотека, м. Відень); Держави Ізраїль (Архіви Меморіального музею «Яд Вашем», м. Єрусалим); Республіки Польща (Головний архів давніх актів, м. Варшава; Державний архів, м. Варшава; Державний архів, м. Ряшів); України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний історичний архів України у Львові, Національна бібліотека України ім. Володимира Вернадського НАН України, Галузевий державний архів СБУ, Державний архів Івано-Франківської області, Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України, Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України; Музей історії міста Коломиї)[2]. Звісно, окремі сюжети біографії видавця Я. Оренштайна потребують подальших ретельних пошуків.

Додатково за останні два десятиліття опубліковані кілька ґрунтовних студій, присвячених Оренштайновому життєпису, а також джерельні матеріали про ньо-

[1] Франко І. Мої знайомі жиди // Іван Франко. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 54. – Київ, 2011. – С. 416.

[2] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. «Українець» Мойсеєвого визнання Яків Саулович Оренштайн. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 428-438, 444-445, 459, 461.

го як фігуранта у документах органів держбезпеки міжвоєнних Польщі та Німеччини, а також співпрацю із національно-культурними інституціями на Галичині[3].

Натомість варто зауважити, що поодинокі натепер дослідження місця і ролі Я. Оренштайна в історії української видавничої справи й надалі ґрунтуються на фактичному «переказуванні» досліджень 1990-х – 2000-х рр.[4], комплексне вивчення Оренштайнової праці на користь української книжки не можна вважати задовільним, окрім що перших спроб з'ясувати діяльність видавця в контексті українського книговидавничого процесу першої половини ХХ ст.[5], адже й відсутність ґрунтовного каталогу Оренштайнових видань є доволі дошкульним для комплексного вивчення його видавничої спадщини. Прикро, що постаті Я. Оренштайна досі не присвячено жодного дисертаційного дослідження – ані в Україні, ані за її межами, хоча його внесок у промоцію української національної культури початку – першої третини ХХ ст. вже понад три десятиліття є загальновизнаним серед книгознавців[6]. Не надто переконують і публікації молодих науковців – як за постановкою проблеми, так і використаними ідеями, судженнями і джерелами[7]. Зате найкраще вдається здійснювати аналіз Оренштайнових жанрово-видових друків, у чому науковці справді пішли вперед, зокрема висвітливши відгуки рецензентів у тогочасній пресі та коментарі, наукові дослідження сучасних критиків і книгознавців[8].

[3] Монолатій І. «Український джентельмен західньо-европейського покрою і жидівської національности» (штрихи до етнополітичного портрета видавця Якова Оренштайна) // Judaica Ukrainica: Annual Journal of Jewish Studies. – Kyiv, 2013. – Vol. 2. – P. 152-186; Його ж. Кореспонденція Якова Оренштайна 1920-1930-х років до інституцій Другої Речі Посполитої та Німецького Райху як джерело до біографії видавця // Judaica Ukrainica: Annual Journal of Jewish Studies. – Kyiv, 2015. – Vol. 4. – P. 80-108; Його ж. Яків Оренштайн і УВО: до проблеми контактів // Над Віслою і Дніпром: Польщі і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасне. – Том І. – Київ – Торунь, 2017. – С. 89-96; Його ж. Яків Оренштайн: українофіл-вигнанець з Галичини // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2019. – Вип. 21. – С. 264-285; Монолатій І. Видавець Яків Оренштайн і Наукове товариство імені Шевченка: спроба реконструкції взаємин (До 75-річчя загибелі Якова Оренштайна) // Вісник НТШ. – Львів, 2017. – Ч. 58. – С. 45-52; Його ж. Сторінками життєпису Якова Оренштайна (до 80-ліття загибелі у Варшавському гетто) // Українознавство в персоналіях – у системі вищої медичної освіти. – Книга 7. – Івано-Франківськ, 2023. – С. 194-207.

[4] Див.: Волкотруб Л. М. Видавнича діяльність Якова Оренштайна // Обрії друкарства. – Київ, 2015. – № 1 (4). – С. 16-24; Її ж. Видавець і громадський діяч Яків Оренштайн // Сторінки історії. Збірник наукових праць. – К., 2017. – Вип. 44. – С. 75-82.

[5] Яків Оренштайн – феномен української видавничої справи [каталог виставки до 120-річчя від дня народження] / Уклад. О. Канчалаба, І. Гречко; авт. вступ. ст. М. Вальо. – Львів, 1998. – 94 с.; Юркевич О. Діяльність Якова Оренштайна в контексті українського книговидавничого процесу першої половини ХХ ст. // Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. – Львів, 2017. – Вип. 9. – С. 76-111.

[6] Пшеничний Є. Яків Оренштайн і його книговидавнича діяльність // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції (Київ, 8-9 грудня 1994 [р.]). – К., 1994. – С. 160-164; Вальо М. Видавнича діяльність Я. Оренштайна в контексті українського національного відродження // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді і повідомлення третьої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (Львів, 22-23 грудня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 32-36; Вальо М. Оренштайн Яків // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Вип. 6. – Львів, 1999. – С. 253-259.

[7] Шевченко О. І. Видавнича політика Якова Оренштайна як стратегія поведінки сучасного видавництва // Обрії друкарства. К., 2014. – № 1 (3). – С. 263-273.

[8] Кошик Н. Яків Оренштайн як видавець творів Тараса Шевченка // Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. – Львів, 2014. – Вип. 6. – С. 81-98.

Натомість вражаючою є активність видавця, і не лише його контакти з українськими еміграційними середовищами 1920-х рр., а й приватними особами – знаними українськими громадськими і культурними діячами, будівничими України в умовах відсутності її фактичної національної державності, зокрема у 1920 – 1940-х рр. Зосібна відомо про листування Я. Ореншатайна з Олександром Барвінським, Сергієм Єфремовим, Мироном Кордубою, Зеноном Кузелею, Михайлом Павликом, Василем Сімовичем. Про Я. Ореншатайна згадували його сучасники – Лев Биковський, Станіслав Вінценз, Володимир Винниченко, Павло Вергун, Ярослав Веселовський, Михайло Грушевський, Іван Кедрин, Зіновій Книш, Євген Коновалець, Зенон Кузеля, Іван Кревецький, Богдан Лепкий, Осип Маковей, Василь Микитчук, Ярослава Острук, Євген Чикаленко, Марія Ясеницька та, найімовірніше, Андрей Шептицький[9].

Цей перелік, вочевидь, можна було б продовжити, знаючи про залученість Я. Ореншатайна в українські видавничі та політичні проєкти 1920 – 1930-х рр., адже цілком ймовірно, що після «українського мандрованого філософа» Григорія Сковороди, означення «український мандрований видавець», найбільше пасувало б коломийському (gente Colomiensis) видавцеві[10]. З-поміж маловивчених сюжетів у його біографії, зокрема й історії його роду, натепер є вагомими кілька розрізнених у часі та просторі фактів, котрі стосуються представників родини Франків – письменника, науковця і політика Івана Франка, а також його доньки Ольги Франко-Ключко – з Ореншатайнами, батьком майбутнього видавця і самого видавця.

Сюжет перший: «*…жид, вихований у жидівській традиції*»[11]

Сьогодні не знаємо, як і коли у Коломиї з'явилися Ореншатайни – саме ті, про яких можна мовити, що вони є безпосередніми родичами видавця української книжки. Ким були батьки Якова, сьогодні з'ясувати майже неможливо, як і те, чи були вони мешканцями власне Коломиї, або якщо і були, то з якого часу. А що прізвище батька майбутнього видавця носили чимало тогочасних єврейських сімей, нині немає достатніх доказів, що коломийські Ореншатайни були споріднені з родинами знаних бродівських, жовківських та львівських рабинів Орншатайнів-Брауде, зокрема т. зв. Великого інквізитора Галичини Якова (Мешуляма бен Мордехая Зеєва) Орншатайна (1775-1839 рр.)[12].

Родина «коломийських» Ореншатайнів, у якій 25 лютого 1875 р. народився Яків, була незаможною і багатодітною. Перед Яковом народилися чотири дівчинки, які, захворівши поширеними тоді хворобами (дифтерія, ангіна), швидко померли; після Якова його батьки народили ще, щонайменше, шістьох дітей, але двійко з

[9] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 8-12, 445.

[10] Докл. див. Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 148-214, 270-300.

[11] Франко І. Перехресні стежки // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 20. – К., 1979. – С. 193.

[12] Bałaban M. Dzieje Żydów w Galicyi i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1868. – Lwów, [1916]. – S. 22, 89-91; Wurm D. Z dziejów Żydowstwa brodzkiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej (do r. 1772). – Brody, 1935. – S. 84-85, прим. 26; Ornstein Jakub (Jaakow) Meszulam [ben Mordechaj Zeew], zw. Wielkim Inkwizytorem Galicyjskim (1775-1839) // Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie. Opracowali Zofia Borzymińska i Rafał Żebrowski. – Tom 2. – Warszawa, 2003. – S. 270-271; Бойко О. Синагоги Львова. – Львів, 2008. – С. 103.

них також померли[13]. Чи були батьки Якова коломийцями – також суперечливе питання, адже про місце народження його батька досі невідомо, а от про матір – Альте-Міріям з Готлібів – знаємо, що вона своїм місцем народження називала містечко Кути на Гуцульщині. Коли помер батько Якова – Саул – не відомо, а от про матір відомо, що вона, довший час хворіючи на початку XX ст., померла не пізніше лютого 1912 р.[14]

Надто скупими є відомості про Оренштайнового батька, який, скоріш за все, був торговцем книжками, що цілком відповідало тогочасній етнічній та соціальній стратифікації єврейської людності. Саме так його записали у метричному записі про смерть ще одного сина – Авраама – у січні 1889 р. («батько – Саул Оренштайн, книгар у Коломиї»)[15]. Цілком ймовірно, що саме про Саула Оренштайна писав у своїй тетралогії С. Вінценз, який, з перервою (річне навчання у Стрию), у 1898 – 1904 та 1906 рр. навчався у Коломийській ґімназії[16]. У своєму творі він згадав «антикваріат старого Оренштайна, своєрідного книгаря і книголюба», який «спеціалізувався на історії регіону, не викидаючи з неї історій досить специфічних, таких як розбійництво чи локальні повстання», а ще вказав, що свій книжковий бізнес той передав «своїм синам і онукам»[17].

І справді, Оренштайновий син і онук (син Якова – Юзеф (Йосиф), як потомственні книготорговці, були причетні не лише до видавничої справи, а й книготоргівлі. До слова, саме Сауловий онук Ю. Оренштайн навчався у Ляйпціґу в книготорговельній школі, стажувався у книгарні НТШ у Львові, був власником фірми «*Księgarnia Naukowa Józef Orenstein*» у Варшаві в 1930-х рр., мав стосунок до українського культурного життя польської столиці, залучаючи до роботи у своїй книгарні українців[18]. Життя онука С. Оренштайна (який, за деякими свідченнями, народився у Коломиї 3 грудня 1907 р.) трагічно обірвалося 12 березня 1943 р. у львівському гетто. Тут він, разом із сестрою Аделіною (Аделею) (у заміжжі Вільф) (народилася 20 березня 1904 р. в Коломиї), загинув[19].

Для проблемного поля цієї статті важливо, що саме у С. Оренштайна майбутній класик української літератури купив одну з численних книжок для власної бібліотеки. Зокрема саме як торговець книжками і папером («*S. Orenstein. Buch & Papierhandlung. Kolomya*») він позначений на титульному аркуші однієї з книжок з бібліотеки Івана Франка (Franz Kočžiczka «*Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848-1849*»), виданій 1850 р. в чеському Оломоуці[20].

Невідомо, коли і за яких умов І. Франко міг придбати цю книжку та й познайомитися з Оренштайном-батьком. Хоча, зауважмо, що у Коломиї І. Франко бував неодноразово, тож запримітити і купити згадану книжку міг і під час студентської мандрівки у серпні 1884 р., коли написав відомий вірш про Коломию, у якому були

[13] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 48-49.
[14] Там само. – С. 49, 50.
[15] Там само. – С. 50.
[16] Монолатій І. Відкриття Коломиї. Від доби автономії Галичини до Великої війни 1914–1918 рр. Коломиєзнавчі нариси. – Брустури, 2024. – С. 25.
[17] Vincenz S. Barwinkowy wianek. – Londyn, 1979. – S. 36, 37.
[18] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 308-320, 349-359.
[19] Там само. – С. 385, 387.
[20] Бібліотека Івана Франка. Науковий опис: у чотирьох томах / Передн. слов. М. Жулинського, вступ. ст. Я. Мельник. – Том 1. – К., 2010. – № 852.

й такі рядки: «*[…] Жиди тут панують, жидівськая тьма / Йде звідчи аж в Раду держави! / Покутє в тім видно, що жид прижима / Християн по кутах попід лави. / Чи вмре, чи здвигнеся тутешняя Русь? / Чи люд просвітиться тутешній? // Хто зна! […]*»[21]. Сьогодні знаємо напевне, що Франкові відвідини Коломиї (на волі і у неволі, в коломийській тюрмі) були непоодинокими упродовж 1880 – 1912 рр.[22]

Важко сказати, для чого саме було потрібне І. Франкові це видання, адже, як він зауважував, «бурхливий 1848 рік, ота весна народів, був надто галасливим, екстатичним, сповненим надій, а в кінці отрутою розчарувань, одним словом, був надто розполітикований, щоб знайти час для вільних краєзнавчих студій», а ще, «події 1848 року хоч і викликали надто багато друкованого матеріалу – періодична преса, брошури, памфлети, відозви, летючі вірші, політичні плакати, програми і т. п., вони досить не дочекалися докладного історичного висвітлення»[23].

У цьому контексті можемо висловити припущення. І. Франко міг, використовуючи книжку, придбану в С. Ореншайна, з'ясовувати військовий аспект подій 1848 – 1849 рр., зокрема щодо участі селян-русинів галицько-угорського пограниччя у них. Про ці події пізніше написав Іван Кревецький 1905 р.[24] Натомість нас цікавитиме, перефразувавши назву розділу з книжки Ярослава Грицака – «Франко та його книжки» (в оригіналі «Франко та його читачі»), питання не «Хто і чому читав Франка?», а саме «Кого і чому читав Франко?»[25]. Адже, на підставі географії власне Франкових публікацій і рецензій на них, відомо, що І. Франко «функціонував переважно на двох читацьких ринках: русько-українському та польському»[26]. Чи було у цьому дворівневому світі «Франка та його книжок» ще місце на ринок єврейський, питання наразі дискусійне, хоча не позбавлене сенсу[27]. Хоча, як зауважувала М. Вальо, невідомо, чи до каталогу бібліотеки І. Франка потрапили всі книжки, адже через часту зміну помешкань, він не міг змоги вести каталог систематично[28].

Повернувшись до С. Ореншайна, варто відзначити, що його знайомство І. Франком, було не більше і не менше миттю купівлі-продажу, хронологічний відлік якої, скоріше, 80 – 90-ті рр. XIX ст. Вже тоді Ореншайнова справа хоча й не процвітала, але була, скоріш за все, стабільним місцем праці. На межі 1906 – 1907 рр. Ореншайн-батько ще працював книготорговцем, оскільки інформацію про це містила адресна книга купців, фабрикантів, ремісників, землевласників Галичини і Буковини за 1907 р. у рубриці «папір і приладдя для письма»[29].

---

[21] Франко І. [Із хроніки] «Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.» // Іван Франко. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 52. – К., 2008. – С. 75-76.

[22] Білинкевич І. Іван Франко і Коломия. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 3-24; Монолатій І. Відкриття Коломиї. – С. 96-105.

[23] Франко І. Галицьке краєзнавство // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 46, Кн. 2. – К., 1986. – С. 118, 137.

[24] Кревецький І. Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848–49 рр. // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т. LXIII, Кн. І. – С. 5, прим. 2; С. 10.

[25] Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006. – С. 365, 369, 377.

[26] Там само. – С. 377.

[27] Там само. – С. 338.

[28] Вальо М. Універсум бібліографічної спадщини Івана Франка // Записки НТШ. – Львів, 2009. – Т. – CCLVII. – С. 113.

[29] Bezirkhauptmannschaft Kolomea // Adreßbuch aller Länder der Erde der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbetreibenden, Gutsbesitzer etc. etc. – Bd. 19b (Galizien und Bukowina). – Nürnberg, 1907. – S. 193.

Щоправда, станом на перші роки XX ст., яке ще принесе трагедію євреям і зосібна Оренштайнам у вигляді геноциду і фізичного знищення під час Голокосту[30], у системі координат Оренштайни/Франки з'являється найвідоміший Оренштайновий син – Яків.

Сюжет другий: «*…треба насамперед просвіти нарід*»[31]

Український видавничий проєкт Я. Оренштайн започаткував, скоріш за все, вже у XX ст., зокрема 1901 р. Про це він сам зізнався 1931 р. З. Кузелі (найімовірніше, для опитника «Української загальної енциклопедії»), хоча власний бізнес, як вважається нині, започаткував 1902 р., видавничий знак «Галицька накладня Якова Оренштайна» почав використовувати 1903 р.[32] Кілька років перед цим, майбутній видавець був поза Коломиєю: міг відбувати військову службу, а також проживати у Ряшеві, де одружився з Хаєю-Розою Адлер і народилася перша дитина подружжя – Реґіна, онучка С. Оренштайна (хоча ім'я дитині надав їй дід по матері – Маєр Адлер)[33]. Коли і чому молоде подружжя повернулося до рідного міста Якова, не знаємо.

На початку XX ст. Я. Оренштайн розпочинає займатися видавничою справою: спочатку як бізнес-партнер заможних коломийських євреїв, які використовували друкарський верстат, заробляючи таким чином на прожиття. Саме тому перші Оренштайнові друки з'явилися у Коломиї, спільно із Е. Х. Хаєсом. Такий своєрідний «старт» свідчить про певний патронажно-клієнтальний характер видавничої справи Я. Оренштайна. З цього часу відомою стає серія поштових листівок «*Karpaty-Карпати*», видана накладом Я. Оренштайна та Е. Х. Хаєса[34].

Самостійну видавничу діяльність Я. Оренштайн розпочинає 1902 р., репродукувавши 28 чорно-білих ілюстрацій Опанаса Сластіона до Шевченкових «*Гайдамаків*»[35]. Упродовж «коломийської» доби свого видавничого чину він продовжував видавати серії поштівок на різну тематику (нині відомо 745, у т. ч. 520 чорно-білих, 192 кольорові та 87 одноколірних поштівок), витворивши культурний феномен коломийської філокартії[36].

Новий, 1903 р. став роком видання й першого україномовного видання – 320-ти сторінкового збірника української поезії «Народний декламатор»: «Книжка отся повинна находити ся у кожній хаті, а безусловно в кожній читальни. Скористає з неї не лише той, хто схоче колись деклямувати, але й кождий, хто схоче щось гарного прочитати. Передаємо сего декламатора в руки нашої Громади в тій думці, що й він бодай трохи причинить ся до того, що наш народ, той вічний наймит – стане колись орати свій власний, вольний лан – та буде він … «в власнім краю сам свій пан!». *Впорядчики*»[37].

---

[30] Гон М. Яків Оренштайн: історія повсякдення «простої» людини у мандрах // Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 433-438; Гаухман М. [Рец.:] *Іван Монолатій. Вічний жид з Коломиї. «Українець» Мойсеєвого визнання Яків Саулович Оренштайн* (Івано-Франківськ, 2016) // Україна Модерна. – 2017. – Ч. 24: Єврейські історії українських теренів. – С. 305-314.

[31] Франко І. Перехресні стежки. – С. 371.

[32] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 397, 444.

[33] Там само. – С. 62-70.

[34] Ковтун В. Золота доба коломийської листівки. – Коломия, 2010. – С. 37-38.

[35] Там само. – С. 34.

[36] Там само. – С. 33-45.

[37] Народний Декламатор. – Коломия: Накладом Я. Оренштайна; З друкарні Вільгельма Браунера в Коломиї, 1903. – С. V.

Такі перші видавничі Ореншайнові кроки були цілком впевненими, адже І. Кревецький, підсумовуючи здобутки українського видавничого руху 1903 р., зауважив таке: «Третим центром нашого видавничого руху в 1903 р. тут в Австрії була Коломия. […] З признанєм треба згадати тут видавничу фірму коломийського книгаря Я. Ореншайна, що як на наші теперішні обставини в Галичині є одиноким чужим чоловіком, який дає наклад на українські книжки. В його книгарні містить ся більший склад українських видань, так що навіть Чернівці користають із нього. Крім декількох книжок видала його фірма ще декілька серій українських переписних карток, деяких навіть досить артистичної стійкости. […] Здаєть ся, Коломия пережене незабаром в видавничім русі Чернівці і стане другим видавничим центром в Австрії»[38].

Вочевидь початок Ореншайнової діяльності (який паралельно із виданням книжкової продукції українською мовою з 1903 р. за якийсь час заснував випозичальню книжок і книгарню) мав добрі відгуки серед сучасників.

Зокрема авторка біографії С. Вінценза, розповідаючи про його «коломийський» період, зауважує: «Коломия мала і власне інтелектуальне обличчя. […] Інтелектуальному розвитку вихованців допомагали чудові коломийські бібліотеки – Крашевського і так звана *Велика Бібліотека* Янкеля (цікаво, що С. Вінценз називає Я. Ореншайна саме *Янкелем*: мабуть в неформалізованому оточенні того часу видавець послуговувався саме таким єврейським іменем, тим самим немовби заперечуючи його «християнське» звучання. – *І. М.*) Ореншайна (збірка філософських творів іноземними мовами), а також розміщена поруч, із широким асортиментом, книгарня Ореншайна[39].

Враховуючи той факт, що ґімназійна книгозбірня 1905-го налічувала понад 4600 позицій різними мовами[40], Ореншайнова праця спрямована щодо надання можливостей випозичання книжок, як і їх продаж, вже за кілька років стала загальновідомою. Зокрема правила «*Wypożyczalni Naukowej J. Orensteina w Kołomyi*» передбачали три платні абонементи: белетристики (повісті, поезії, драми), науковий та «мішаний» (частина книжок белетристики, частина наукового); поза Коломиєю доступні були лише абонементи белетристики та «мішаний». Найбільше у цій випозичальні було видань для дітей та белетристики польською мовою[41].

Варто зауважити, що, оскільки, починаючи з 1903 р. Я. Ореншайн активно шукає той «свій» видавничий проєкт, у якому б переплітались його фінансові, етнічні та культурні зацікавлення, знаковим можна вважати й започаткування 1904 р., спільно з уже згадуваним Е. Х. Хаєсом, польськомовної книжкової серії «*Ilustrowana Powschechna Biblioteka dla młodżeży*». На передній план тут виходив пошук польськості як більш-менш вдалого капіталовкладення у власний видавничий проєкт[42].

Стосовно ж функціонування у Коломиї книгарні Я. Ореншайна важливими досі є спостереження українського книгознавця Лева Биковського: «У Коломиї

[38] Кревецький І. Український видавничий рух в 1903 р. // ЛНВ. – Львів, 1904. – Т. XXV, Кн. 1. – С. 126.
[39] Олдаковська-Куфель М. Станіслав Вінценз. Письменник, гуманіст, речник зближення народів / пер. з пол. А. Павлишин. – Чернівці, 2012. – С. 59.
[40] Там само. – С. 60.
[41] Katalog Wypożyczalni Naukowej J. Orensteina w Kołomyi. – Kołomyia,1914. – S. 2, 3, 15, 80.
[42] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 88-89.

[…] існували дві книгарні, які […] були може більше культурними осередки, аніж народні доми українців і поляків […] Українська книгарня жида Оренштайна і польська – антисеміта Жиборського – були завжди переповнені покупцями, оглядачами нових книжок, журналів та дискутантами літературних і політичних проблем»[43]. Вочевидь такий сюжет був прикладом того, про що згадував І. Франко: «вже тоді українсько-польський антагонізм був слідний, але проявлявся він тільки в більше чи менше гарячих дискусіях про історію або літературу»[44]. Додаймо, що у книгарні Жиборського покупці могли знайти не лише найновіші польські, а й французькі чи німецькі книжки, а от старі та нові видання українських книжок або книжок із царини філософії кількома мовами пропонувала книгарня С. Оренштайна, батька Якова. До того ж С. Вінценз залишив у своєму творі такі спостереження: «Янкель Оренштайн зі справді шляхетною пристрастю, під натхненням коломийського талмудиста Кона, ризикнув своїми грошима на ці дорогі книжки, що їх було досить важко продати, маючи єдину надію на торгівлю, мабуть, лише віру в майбутнє, що прийде покоління, яке буде купувати філософські книги з такою ж пристрастю, як це робив сам Янкель»[45].

Іншу оцінку містять спомини Богдана Лепкого про його відвідини тогочасної Коломиї й зокрема діалог між ним та Ярославом Веселовським про Я. Оренштайна:

«Коломия. Йдемо з покійним Славком Весоловським від пошти до ринку. Я вже тоді свіжоспечений, як німці кажуть, ґімназійний суплєнт у Бережанах, а він ще ученик, семої чи восьмої кляси в Коломиї.

Але Славко має дивну вдачу. Зі старшими він старіється, а з молодими молодіє. Ріжниці віку не почувається. Я також забуваю, що він яких сім літ молодший від мене, і балакаю з ним, як із ровесником. Цей хлопчисько знає все, що діється в Коломиї і в цілім повіті. Трильовський і "Січі" цікавлять його в першу чергу. Захоплений Гуцульщиною. Але й про "Народний Дім" скаже вам, і про Кульчицького та Дудикевича також. Це не плітки, що він балака, а матеріял до статті про політичне й національне життя Коломийщини. […]

Ідемо й розмовляємо. Маємо час, тепер вакації. Не спішимося. Стаємо перед виставами крамниць. Славко скрізь щось смішного підхопить. […] Має дотеп, несилуваний, молодечий, такий, що найлегше побуджує до сміху.

– Зайдемо до Оренштайна. Добре?

– Най буде.

– Це наш майбутній Альтенберґ, Ґебетнер-Вольф чи який інший Вавельберґ. Добре Маковей каже…

– Що таке?

– А каже, що наше видавниче діло не рушиться з місця, поки не приплентається до нас якийсь видавець-жид… Хто знає, чи ним Оренштайн не стане»[46].

Цей уривок із спогадів Б. Лепкого є надто промовистим, адже йдеться тут не лише про «коломийські» враження розмовників, але й про наміри Я. Оренштайна

[43] Биковський Л. Яків Оренштайн // Наша Батьківщина. – Нью-Йорк, 1963. – 11 травня (№ 21-22). – С. 4.

[44] Франко І. Мої знайомі жиди. – С. 421.

[45] Vincenz S. Barwinkowy wianek. – S. 37.

[46] Лепкий Б. Три портрети. Франко – Стефаник – Оркан. – Львів, 1937. – С. 81-82.

запропонувати тогочасним українцям власний проєкт. Але чи був він, цей проєкт, власне Оренштайновою ідеєю? Чи була вона, ця ідея, його ексклюзивним починанням, а чи вже мала свої праобрази? А як щодо того, що Я. Оренштайн вдало використав і час, і простір, і, звісно, капітал задля того, щоб, фактично, монополізувати український видавничий ринок не лише у Коломиї, а й почасти – на пізньогабсбурзькій Галичині? І все це він зробив, дякуючи ідеям, які допіру витали у середовищі галицьких і буковинських українців, очікуючи на їх практичну реалізацію.

Тож лише на перший погляд на Оренштайновий вибір впливали асиміляційні процеси усередині галицького єврейства, що можна окреслити формулою «від ґерманізації до полонізації»[47], мовляв, інтелігенція Оренштайнової доби, що була добре інтегрована у польський усе-світ Галичини, читала твори красного письменства і пресу польською, оглядала постановки польських театрів, такою належністю до польськості ставала одним з чільних будівничих модерної польської культури. Її потужними культурними агентами були видавництва, які репрезентували себе якісними і, водночас, недорогими книжками. Попри те, що Я. Оренштайн досить швидко переорієнтував свій видавничий бізнес у бік українського проекту, вдало його реалізувавши, він цілком міг використати як ідею власне *проєкт польський*, точніше проекти асимільованих єврейських видавців, головним чином львівських[48].

Звісно, у своєму прагненні знайти власну «нішу» на видавничому ринку на Галичині, Я. Оренштайн мав попередників з-поміж польських видавців. А окрім всього цього він мав знати не лише тогочасні дешеві україномовні серії видавництв «*Просвіта*» та «*Общества імени Михаила Качковского*», а й про задуми І. Франка про його «*Міжнародну бібліотеку*» та інші книжкові серії Каменяра[49].

Вочевидь продуктивність І. Франка як автора і видавця не давала спокою не лише його сучасникам, а й значно молодшим, до яких слід зарахувати й Я. Оренштайна. Адже, якщо у 1870 – 1886 рр. І. Франко перебував на 19 позиції з 25-ма книгами (а, скажімо, коломийський видавець-москвофіл Михайло Білоус на першому – зі 156-ма); у 1887 – 1894 рр. на третьому (62 книжки), а М. Білоус – на щабель вище (64 книжки); то вже у наступні роки І. Франко – цілковитий лідер цього, сказати б, «видавничого» маратону: у 1895 – 1900 рр. (94 книжки) (М. Білоус із 63-ма книжками на четвертому місці); у 1901 – 1905 рр. (77 книжки) (відповідно М. Білоус – на шостому місці з 50-ма книжками)[50]. Хоча, у випадку нашої студії, варто пам'ятати, що упродовж другої половини – початку ХХ ст. згаданий вище М. Білоус та його «печатня» був незаперечним лідером у коломийському видавничому житті[51].

[47] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 89.

[48] Котлобулатова І. Книгарі та книгарні в минулому Львова. – Львів, 2005. – С. 53-66, 130-141.

[49] Якимович Б. «Міжнародна Бібліотека» Івана Франка (1912 – 1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15. – Львів, 2006 – 2007. – С. 523-524.

[50] Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 551-552 (табл. 10 «Список найпродуктивніших видавців та авторів руcько-українських книжок»).

[51] Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї (друга половина XIX – XX ст.). Друге видання. – Коломия, 2012. – С. 18-33; Монолатій І. Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї. Вид. друге, виправл., доповн. – Коломия, 2016. – С. 140-150; Його ж. Друковане слово Коломиї: коломийські книжкові видання 1864 – 1941 рр. Каталог // Літопис коломийський. – Коломия, 1993. – Ч. 1. – С. 3-28.

Відповідно Я. Оренштайнові було на кого рівнятися. Як зауважував книгознавець Богдан Якимович, «навіть такий потужний видавець, яким був Я. Оренштайн, успішно видаючи свою «Загальну бібліотеку» (1903–1930), багато в чому взорувався на особисті видавничі проєкти І. Франка, а особливо, на широку програму, яку реалізовувала Українсько-руська Видавнича Спілка»[52]. Натомість стверджувати про взорування Я. Оренштайна на Франкове видавництво «Міжнародна бібліотека», мабуть, не варто, адже її було почасти реалізовано упродовж 1910 – 1912 рр.[53] Відтак І. Франко у травні 1912 р. зазначав: «Останні роки, мабуть, не припадково сплодили цілий ряд таких книжкових неперіодичних видавництв, що служать різним цілям і мають різні напрями та програми»[54].

Разом із цим сьогодні важко віднайти ту хронологічну межу, після якої можна впевнено говорити про практичну реалізацію Оренштайнових намірів видавати власну книжкову серію. Адже вже працюючи якийсь час на видавничій ниві, Я. Оренштайн переслідував ідею підприємства, яке б видавало періодичні й неперіодичні видання, оплачувало їхній тираж (наклад)[55]. Разом з цим поодинокі свідчення його сучасників виказують факти передусім Оренштайнового фінансового зацікавлення.

Зосібна вже згадуваний Б. Лепкий у листі до Я. Веселовського від 15 квітня 1905 р. писав: «Від наших накладців поли втинай і з душею втікай! Чудесні люди! Взагалі не знати, як видавати. […] а я тепер Оренштайнови сплачую вексель ратами. […] Тра подумати, щоб […] не застало нас неприготованими та не віддало нас на жертву всіляким матеріальним і моральним спекулянтам, які в святини нашого слова розложать свої митницькі столи та почнуть торгувати»[56]. А що справа накладового видавничого товариства була у той час популярною, то особливості її практичної реалізації нуртувала у середовищі українських коломийців. Зокрема у листі Б. Лепкого до Осипа Маковея від 28 січня 1906 р. містяться натяки про це: «Будучи в Чернівцях, говорив я з Вами про потребу заснування видавничого товариства, яке було би про популяризованє науки, літератури й штуки серед найширших верств нашої суспільности. В Коломиї зібрав я гурт людей, що опрацювали програму й призбирали деякі капітали, так що поводженнє матеріальне товариства запевнене. […] Річ трактується зовсім поважно і без злоби дня. […] Я певний, що будемо мати не тільки всілякі книжечки й книжки, але також і літературний орган (як не тепер, то згодом) видавати»[57]. Згодом, на початку 1908 р. у листі до Кирила Студинського, Б. Лепкий повідомляв, що «коломийське товариство видавниче вже зав'язане»[58].

Відштовхуючись від цих спорадичних відомостей епістолярного характеру, а також факту, що Оренштайнова видавнича праця на той час вже опановувала то-

[52] Якимович Б. Іван Франко – видавець. Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів, 2006. – С. 509.
[53] Франко І. Проспект видавництва «Міжнародна бібліотека» // Іван Франко. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 54. – К., 2011. – С. 887-888.
[54] Там само. – С. 888.
[55] Монолатій І. «Галицька накладня» // Енциклопедія Коломийщини / за ред. М. Савчука. – Зшиток 4 (літери Г, Ґ). – Коломия, 2006. – С. 20-21.
[56] Лист Б. Лепкого до Я. Веселовського [15.04.1905 р.] // Журавлі повертаються…: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого, упор., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан. – Львів, 2001. – С. 289-290 (№ 169).
[57] Лист Б. Лепкого до О. Маковея [28.01.1906 р.] // Там само. – С. 407-408 (№ 254).
[58] Лист Б. Лепкого до К. Студинського [15.01.1908 р.] // Там само. – С. 657 (№ 424).

гочасний ринок україномовної книжки в Коломиї та, почасти, на Галичині, вочевидь саме він, як видавець й був активним промотором цієї ідеї серед української інтеліґенції. Адже до цього часу, незважаючи на те, що відповідні шрифти для видання книжкових та періодичних видань українською мовою мали єврейські друкарні А. Міллера-Сина у Стрию (1887–1893), Ф. Веста в Бродах (1894), В. Цеперканделя в Золочеві (1913), І. Айхельберґера у Львові (1910–1923), В. Бравнера у Коломиї (1905–1923), їхні друки українською були лише доповненням до загальних обсягів виробництва, не становили основної сфери поліграфічної діяльності[59].

З огляду на ці обставини обґрунтованою є теза, що ідею «українського проекту» Я. Ореншайн практично реалізував лише тоді, коли започаткував книжкову серію «Загальна бібліотека». Виявляється, що видавець працював, як то кажуть, «на випередження». Свідчення цьому бланки, що ними він користувався під час трансакцій: «Jacób Orenstein. Księgarnia naukowa, sortymentowa, antykwarnia i wypozyczalnia oraz skład papieru. Wydawnictwo Polskiej biblioteki powszechnej dla młodźieży i Ruskiej powszechnej biblioteki / Яків Ореншайн. Накладня паперу, книгарня, сортиментова, антикварня і випожичальня та склад паперу. Видавництво Рускої бібліотеки загальної та Польської загальної бібліотеки для молодежі / Jacob Orenstein, Kolomea. Buch und Kunstverlag, Sortiment, Antiquariat, Leichbibliothek und Papierlager. Verlag der Ruthenischen Universalbibliothek und der Polnischen Universalbibliothek für der Jugend»[60].

У цьому контексті важливим є повідомлення львівського часопису «*Діло*», опубліковане 19 червня 1909 р: «*Думка заснувати популярне видавництво подібного до німецької Рекляма*[61] *або польської "Mrówk"*[62]*-и виринула недавно в кружку коломийської української інтеліґенції і отсе заходом галицької накладнї коломийського книгаря і видавця Я. Ореншайна, появляєть ся зреалізована перед українською суспільністю в формі "Загальної бібліотеки" […] Намір був випускати […] що найцінніші твори української літератури й переклади, популярно-наукові праці та розвідки із ріжних областий знаня, так і добирані, щоби як найширші круги нашої суспільности: старша інтеліґенція і шкільна молодїж, мужицтво і дїтвора, могли найти у видавництві книжочки відповідні для себе. Першою умовою поставлено, щоб друковані річи мали справдїшню вартість, щоб виданя, особливо старших лїтературних творів, були по можности коментовані. Низька ціна, яку назначено на поодинокі числа, повинна отворити новим виданям доступ в найширші круги, витворити масовий консум, бо тільки тодї видавництво може розвивати ся. Нема що й казати, що така річ, коли-б тільки рушила ся і спопуляризувала, може віддати нашому культурному розвиткови як найкрасші прислуги. Очевидно, се залежить не тільки від добору й обробленя книжочок та від енергії видавця в ширеню їх, але й від того, на скільки наша суспільність заінтересуєть ся видавництвом*

[59] Дашкевич Я. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – К.,1990. – № 10. – С. 66, 67.

[60] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 89.

[61] Йдеться про книжкову серію ляйпцизького видавництва «Reclam-Verlag» (засновник Антон-Філіп Реклам) «Universal-Bibliothek», перші книжечки якої надрукували у 1867 р. (Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 92, вставка «Дешева книга як бізнес-проект»).

[62] Йдеться про «Бібліотеку Мрувки» («Biblioteka Mrówki») – серійне видання класиків світової літератури. Упродовж 1869 – 1939 рр. вийшло 356 томів (Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 54. – С. 941, коментар Миколи Легкого).

і схоче його попирати. Перші числа "Загальної бібліотеки" заслугують вповні на загальну увагу»[63].

І хоча відомо, що першою, зафіксованою у пізнішому переліку Оренштайнових друків, книжкою серії «Загальна бібліотека» стала книжка «Начерк історії української літератури», автором якої був Б. Лепкий, станом на початок літа 1909 р. видавець уже встиг опублікувати твори Івана Нечуя-Левицького, Івана Карпенка-Карого і Жана де Лафонтена[64].

Як стверджували дослідники української діаспори, у Коломиї до початку Першої світової війни з'явилося друком 113 томиків цієї серії[65]. Згідно з підрахунками М. Вальо до 1915 р. вийшло майже 120 випусків «Загальної бібліотеки»[66]. Лише умовно можна стверджувати, що тільки упродовж 1909 – 1914 рр. видавець оприлюднив 61 окреме книжкове видання українською мовою, у т. ч. 21 – перекладів зарубіжних авторів. Нумерація томиків «Загальної бібліотеки» напередодні Першої світової війни містила числа від 1 до 134[67], а от їх паралельне співставлення за 1909 – 1912 показує 20 видань[68], не враховуючи тих, які з'явилися у той час поза книжковою серією[69]. Тим більше, що у 1920-х видавець продовжив видання «Загальної бібліотеки» і нумерацію (чч. 135-245) у межах свого нового видавничого проєкту «Українська накладня», щоправда, не гребуючи передруками зі збереженням «старої» нумерації коломийського періоду «Галицької накладні»[70].

Підсумовуючи, зауважмо, що у цьому сюжеті дивує відсутність будь-яких згадок про Я. Оренштайна у спадщині І. Франка, позаяк видавець активно листувався з Франковими однодумцями або візаві, зосібна Михайлом Павликом, однак найбільшим фігурантом у них був Кирило Трильовський[71]. Ця обставина змушує замислитися над подальшим пошуком документальних свідчень про ймовірні безпосередні чи посередні взаємини Я. Оренштайна з представниками Франкової родини. Наразі свідченням залученості у «Франкові» справи в 1910-х рр. є листу-

[63] [Нові книжки і видання] Гадка заснувати популярне видавництво… // Діло. – Львів, 1909. – 19 черв. – Ч. 132. – С. 4.

[64] Там само.

[65] Курдидик А. Друковане слово Коломиї // Коломия й Коломийщина. Збірник статей і споминів про недавнє минуле / за ред. Б. Романенчука. – Філядельфія, 1988. – С. 319.

[66] Вальо М. Оренштайн Яків // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. – Вип. 6. – Львів, 1999. – С. 255.

[67] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 104-109.

[68] Див.: Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798-1923 [рр.]: бібліографічний покажчик в 3 т. – Т. 1: 1798-1911 [рр.] / авт. кол.: М.Д. Бойченко та ін. – К., 2003. – С. 467 (№ 3071) (*помилково вказано 1906 р., має бути 1909 р.* – І. М.); С. 576-577 (№ 3911), С. 587 (№ 3998) (усі – 1909 р.); С. 594 (№ 4057), С. 609 (№ 4163), С. 609 (№ 4164), С. 612 (№ 4195), С. 619 (№ 4240) (усі – 1910 р.); С. 651 (№ 4499), С. 653 (№ 4508), С. 664 (№ 4601) (усі – 1911 р.); Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798-1923 [рр.]: бібліографічний покажчик в 3 т. – Т. 2: 1912-1923 [рр.] / авт. кол.: М. Д. Бойченко та ін. – К., 2003. – С. 3 (№ 1), С. 4 (№ 8, 11), С. 6 (№ 24), С. 26 (№ 143), С. 35 (№ 233), С. 40 (№ 270), С. 58 (№ 399), С. 94 (№ 691) (усі – 1912 р.).

[69] Див.: Україномовна книга… – Т. 2. – С. 14 (№ 91) (1912 р.); Україномовна книга 1808 – 1923 [рр.] / уклад. Р. С. Жданова, В. М. Лой. – К., 1996. – С. 18 (№ 47), С. 47 (№ 243); Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 109.

[70] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 176-178.

[71] Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 663 («Павлик Павлик»). – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 250, 250зв., 251, 251зв., 252, 252зв.

вання видавця з Антоном Крушельницьким щодо видання праці про І. Франка у недалекому майбутньому. Видавець настійливо нагадував А. Крушельницькому в 1914 р. про рукопис, про який вони домовлялися ще в 1911 р.[72] Це дивно, адже 1909 р. А. Крушельницький видав у Ореншайновій «Загальній бібліотеці» у підсерії «Літературні характеристики українських письменників» 280-ти сторінкову книжку «Іван Франко (поезії)»[73]. Про неї влітку 1909 р. також повідомляло «*Діло*»: «З дальших чисел («Загальної бібліотеки». – І. М.) друкуєть ся "Характеристика поезій Івана Франка" А. Крушельницького»[74].

Однак найвідвертішими (але, зауважмо, і єдиними) на сьогодні є міркування Я. Ореншайна про Каменяра, що їх знаходимо у листі до Василя Сімовича, датованому серпнем 1912 р.: «Надсилаю Вам рукописи пана Франка з найувічливішим зауваженням, що у мене зовсім не має до них довіри, назви правильні, але їх недостатньо, молодий пан Франко – не Арістотель. Якщо ж Ви, як чесна людина, яку я дуже високо ціную, вважаєте один із цих рукописів добрим, і з чистим сумлінням рекомендуєте його, я готовий це надрукувати, але сумніваюся, що Ви це зробите»[75]. Сьогодні важко, а то й неможливо, з'ясувати про які саме рукописи І. Франка згадував видавець.

Поза цим знаємо, що вже на еміграції, його «Українська накладня» 1920 р. опублікувала збірку поетичних творів І. Франка за 1873 – 1893 рр.[76] Це видання упорядкував В. Сімович – як редактор та автор (під псевдонімом Василь Верниволя) обширного біографічного нарису про Каменяра[77]. Зауважмо, що Ореншайнову «франкіяну» варто розглядати у комплексі з його тогочасними виданнями творів Т. Шевченка, зокрема й «Повного видання творів Тараса Шевченка», які видавець започаткував, поряд із іншими виданнями творів Кобзаря, 1918 – 1919 рр. і продовжив 1920 – 1921рр.[78]

Сюжет третій: «*Ви посередники між нами і тими націями, що приняли вас*»[79]

Перша світова війна кардинально змінила картину світу Я. Ореншайна, який, фактично, втративши свою справу в Коломиї, подався у світи шукати кращої долі[80]. Видавець надовго опинився у повоєнній Німеччині, перед цим активно

[72] ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 361 («Крушельницький Антін»). – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 7, 8.

[73] Україномовна книга 1808-1923 [рр.]. – С. 73 (№ 394).

[74] [Нові книжки і видання] Гадка заснувати популярне видавництво… // Діло. – Львів, 1909. – 19 черв. – Ч. 132. – С. 4.

[75] Наукова бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (далі – НБ ЧНУ). – Фонд Василя Сімовича. – Папка № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Ореншайнів). – Лист Я. Ореншайна до В. Сімовича. 12.08.1912 р. – [ненум.] Арк. 1.

[76] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 187.

[77] Сімович В. Від Редакції // Франко І. З вершин і низин. Збірка поетичних творів 1873-1893 [рр.]. – Київ – Ляйпціґ, [1920]. – С. 5-13; Василь Верниволя. Іван Франко, біоґрафічний нарис // Там само. – С. 15-90.

[78] Див.: Видання Тараса Шевченка в Україні (1840-1923). Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Укл., наук. ред. І. О. Негрейчук. – К., 2010. – С. 48 (№ 302), С. 49 (№ 303, 304, 305) (1918 р.); С. 49 (№306), С. 50-51 (№ 311, 315, 316) (1919 р.); С. 53 (№ 330, 331, 332) (1920 р.); С. 54 (№ 333, 340) (1921 р.).

[79] Франко І. Перехресні стежки. – С. 391.

[80] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 112-146.

співпрацюючи з українськими видавцями у Києві. Як він сам підкреслював, що його приймали на найвищому урядовому рівні, узгодили запропоновану ним програму українських видань, серед яких були ґрунтовні праці з історії, літератури і мистецтва України, тому восени 1917 р., за домовленістю з українським урядом у Києві, Я. Оренштайн у Німеччині займався виданням українських книжок. Так, у запропонованій видавцем програмі українських видань, зазначалися повне зібрання творів Т. Шевченка, романи П. Мирного, О. Кобилянської, І. Франка, драми В. Пачовського та ін.[81]

До практичної реалізації намірів Я. Оренштайна популяризувати здобутки української національної культури дійшло напровесні 1918 р., коли він поїхав з Німеччини до Києва, адже, як згадував Лев Биковський: «В ті часи українське книгарство в Києві, як столиці України, у зв'язку з розвитком національно-державного життя, почало жваво організуватися, намагаючись задовольнити вимоги науки, мистецтва, культури й шкільництва в першу чергу»[82]. Як зазначають дослідники, саме у 1918 р. видавничими організаціями здійснювалися великі видавничі проекти (програми випуску підручників, словників, різноманітних бібліотек: творів красного письменства, а також видань з питань економіки, техніки, кооперації тощо), книги виконували важливу соціальну функцію, здійснюючи зв'язок між знаннями, що в них містилися, і суспільством, допомагаючи українцям краще орієнтуватися у різних питаннях трудової та суспільної діяльності, у відродженні державності. До того ж важливими умовами розвитку книговидання були відсутність політичної цензури, різноманітність форм власності, економічна самостійність і відповідальність підприємця-видавця, повага до нього як до виробника книги[83]. Під час свого побуту в українській столиці Я. Оренштайн налагодив контакти з київським видавництвом «Друкар», яке було плеядою національно свідомих діячів української культури – тут зосібна працювали П. Зайцев, К. Широцький, Гр. Голоскевич, Ю. Нарбут, С. Русова, В. Міяковський, М. Біляшівський, В. Модзалевський, а також надавав професійні поради, визначав видавничі плани «Друкаря», запропонував кредит для друкування за кордоном українських книжок. Розлога цитата зі спогадів очевидців, на нашу думку, найкраще передає атмосферу того часу:

«Я. Оренштайн мав не тільки багаторічний книгарсько-видавничий досвід і був підприємець західньо-европейського типу, але відрізнявся від інших видавців своїм українським національно-ідейним підходом до цієї справи […] Тому він відразу зорієнтувався у високих кваліфікаціях осіб, скупчених довкола «Друкаря», та в їх інтелектуальних спроможностях у новій атмосфері, що вони її творили, виводячи українство і українські видавничі справи з меж попередньої просвітянщини на «широкий світ» і вищий рівень культури, зокрема в царині української історичної науки. Отже. таке українське книгарсько-видавниче підприємство, як «Друкар», з колом науковців, згромаджених біля нього, якраз надавалося для

[81] Колянчук О. Яків Оренштайн (1875 – 1944). Видатний український книговидавець єврейського походження // Український альманах. – Варшава, 2014. – С 275, 277.

[82] Биковський Л. Книгарні – Бібліотеки – Академія. Спомини (1918 – 1922). Мюнхен – Денвер, 1971. – С. 16.

[83] Валівська О., Шумілова А., Відродження національного книговидання: 1918 рік // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 6. – С. 5, 6.

співпраці з ним. Йому з ними було «по дорозі». Він навідався до «Друкаря» з відповідними рекомендаціями, зі зразками своєї попередньої видавничої діяльности, особливо з атласами, підручниками, і згаданими творами Т. Шевченка, Б. Лепкого й інших українських письменників, що він їх видавав. Яків Оренштайн – ставний, добре одягнений, середнього віку добродій, з продовгастим, шляхетного виразу обличчям, з гарно допасованим носом – своєю зовнішністю і поставою відразу справив дуже приємне враження. При ближчій розмові його добірна українська мова, такт і розважність ще більше прихиляли симпатію до нього. Згодом і зміст тих розмов, як на українські літературні, так і політичні теми цілком полонив наші почуття… Відчувалося, що то була непересічна людина й талановитий організатор українського життя. Його спорадичні відвідини перейшли незабаром у постійні. Під час численних і довготривалих його нарад з керівниками «Друкаря» та науковцями, близькими до діяльности видавництва, у розмовах з персоналом видавництва, у тому числі й автором цих рядків, усталилася наша тісна з ним співпраця. Він давав нам поради, як провадити видавничу роботу, накреслював різні видавничі пляни, що їх хотів би здійснити сам, або разом з «Друкарем», пропонував кредит для друкування закордоном і свої в цьому напрямі зв'язки. Усе це відбувалося в атмосфері дружнього українського національного наставлення. Нам імпонував цей український джентельмен західньо-європейського покрою, з українським національно-державним конструктивним світоглядом і… водночас жидівського походження!»[84].

Упродовж 1918 – 1919 рр. «Друкар» спільно з Оренштайновою «Галицькою накладнею» надрукував понад 180 художніх поштівок у циклі «Українське мистецтво». У 13 серіях цього унікального циклу репрезентовано кращі зразки різних видів українського образотворчого мистецтва XV – XIX ст. Усі картки було надруковано з кліше, підготовлених за матеріалами відомого мистецтвознавця К. В. Широцького для задуманої, але не здійсненої ним «Історії українського мистецтва». Друге, повторне видання циклу, було надруковане 1923 р. видавництвом «Українська накладня» у Відні[85]. Щоб реалізувати ці видавничі плани, 28 листопада 1918 р. йому видали спеціальне посвідчення МЗС Української Держави для поїздок до Галичини, Німеччини та Швейцарії[86]. На Оренштайнових виданнях того часу містилися адреси головних складів: «Української накладні»: Берлін («Українська накладня», Berlin W 62, Kurfürstenstr. 83), Львів (Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка, Львів, Ринок 10), Нью-Йорк (Книгарня Українського Народнього Союза, 30 E. 7th St. New-York, USA), Вінніпеґ («Ukrainska Knyharnia i Nakladnia», 850 Main Str. Winnpeg Man., Canada) і Коломия («Галицька накладня Якова Оренштайна в Коломиї», Галичина).

Однак на початку 1919 р. Я. Оренштайн міг приїхати з окупованого більшовиками Києва (де, і по дорозі з якого прокотилася хвиля погромів) спочатку до Гали-

[84] Биковський Л. Яків Оренштайн // Наша Батьківщина. – Нью-Йорк, 1963. – 11 трав. – № 21-22. – С. 4-5.

[85] Фоменко Д., Цинковська Д., Юхимець Г. Аркушеві образотворчі видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1904 – 1923): Бібліографічний покажчик / авт. вступ. ст. Г. Юхимець. – К., 2001. – С. 7-8.

[86] Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) – Ф. 8 («Коломийське повітове староство»). – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 7.

чини (Станиславова і Коломиї), а потім у лютому виїхати через Відень до Берліна. Шлях до австрійської столиці пролягав спочатку через Стрий на Закарпаття, а вже потім через Угорщину, до Відня. Про це, зокрема, свідчить відмітка у документі подорожі видавця: перетнути кордон Угорщини дозволила 20 січня 1919 р. угорська дипломатична місія у Станиславові[87]. У Відні Я. Оренштайн міг зупинитися на деякий час: його листування з О. Барвінським свідчить, що у німецькій столиці видавець опинився тільки наприкінці літа, надсилаючи звідти листи упродовж серпня – жовтня 1919 р.[88]

У цей час «проукраїнське» реноме видавця-єврея давало йому можливість зберігати і підтримувати взаємини з офіційними установами незалежної України за кордоном, інтеґруватися у справи військового характеру. Зокрема із зізнань авіатора М. Кривенка перед совєтськими органами держбезпеки у 1930-х рр. випливає, що Я. Оренштайн, за дорученням посла УНР в Німеччині М. Порша, закуповував літаки для потреб Повітряного флоту УНР. Ця подія датується серпнем – вереснем 1919 р.[89]. Однак, літаки, закуплені безпосередньо для потреб Повітряного флоту УНР, так і не дісталися України, адже до умов Версальського договору Німеччина зобов'язувалася їх знищити. Тож сьогодні невідомо, чи, по-перше, видавець не планував використати ці літальні апарати для транспортування в Україну власної книжкової продукції, надрукованої вже у Німеччині і, по-друге, чи був безпосередньо присутній у Дрездені під час знищення щойно закуплених літаків.

Поза цим, не маючи сталого помешкання у Берліні, видавець упродовж лютого – березня 1920 р. час від часу відвідував Лейпциґ, а також Франкфурт-на-Майні та Нюрнберґ[90]. У цих німецьких містах, знаних своїми друкарськими традиціями, він шукав ймовірних бізнес-партнерів для видання української книжки. Правду кажучи, сьогодні поки що мало відомо, чи вдалося Я. Оренштайнові заручитися чиєю-небудь підтримкою – фінансовою чи технічною. І далі, у травні та липні цього року видавець безпосередньо мешкає у берлінському готелі, займаючись пошуками як авторів його друків, так і поліграфічної бази видавництва[91].

Оренштайнові пошуки закінчилися, вочевидь, ще 10 травня 1920 р., оформленням «вступного» контракту з Посольством УНР в Німеччині про передачу йому приміщення у Берліні для потреб його видавництва – на Курфюрстенштрасе 83, у західній частині міста[92]. Так як Я. Оренштайн володів величезною кількістю українських книжок, надрукованих ним у Німеччині до цього часу, однак, з огляду на складну зовнішньо- і внутрішньополітичну ситуацію довкола українських Визвольних змагань, не міг транспортувати свої друки в Україну, полагодити цю справу взявся Головний Отаман С. Петлюра. Зокрема 18 травня 1920 р. службо-

[87] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 165.

[88] Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України (далі – ЛННБ НАН України). – Ф. 11 («Барвінські»). – Оп. 1. – Спр. 2031. – П. 127. – Арк. 83, 81, 75, 79, 77.

[89] Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб).). – Спр. 59881-фп. – Т. 72-б. – Арк. 60-62.

[90] ЛННБ НАН України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 2031. – П. 127. – Арк. 85.

[91] Там само. – Арк. 91, 93.

[92] Договір між посольством УНР в Німеччині та видавцем Я. Оренштайном про передачу йому приміщення в Берліні для потреб Українського видавництва [11.08.1920 р.] // Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922). Документи і матеріали / упор.: В. Даниленко, Н. Кривець. – К., 2012. – С. 315-316 (№ 225).

вець українського посольства у Берліні В. Хонівка повідомляв видавця, що «На наказ пана Головного Отамана [Симона Петлюри] всі друковані за кордоном (напис олівцем «з Вашою допомогою». – *І. М.*) українські книжки мусять бути готові для транспорту на Україну. Через тиждень виїде уповноважений Міністра народної освіти за кордон. 356. Міхайлів»[93]. Йшлося про відправку до Києва п'яти вагонів готової друкованої продукції – томиків «Загальної бібліотеки» (ч. 146, 171-207) та друків музичного видавництва «Україна «(ч. 52-77)[94]. Саме тому цими травневими днями видавець вирушив в Україну, мабуть, для того, щоби не лише самому переконатися у доцільності таких кроків української влади, а й стати своєрідним гарантом недоторканності свого майна.

Про цю поїздку Я. Оренштайн згадував так: «В травні цього року [1920 р.] я одержав був від Посольства [УНР в Німеччині] таку телеграму від Уряду в справі пересилки книжок. Тоді не жалував ні коштів, ні труду і їздив до Прохорова. На жаль, ціла моя тодішня поїздка була ради тодішньої ситуації цілком безуспішна, а крім того, як український видавець, був тоді шикований польською владою та перебував увесь час під небезпекою втрати особистої свободи»[95]. Щоправда, як бачимо зі спогадів видавця, ця поїздка не принесла бажаного результату, то ж у липні 1920 р. він, як вже підкреслювалося, знову мешкав у Берліні, займаючись налагодженням власної книговидавничої справи.

Остаточну угоду про передачу видавцеві приміщення Посольства УНР в Німеччині для видавничих потреб – Яків Оренштайн як радник посольства і Роман Смаль-Стоцький як уповноважений дипломатичної установи – підписали 11 серпня, покликаючись на вже існуючі контракти від 10 травня і 7 серпня 1920 р.:

«Ми, нижчепідписані, Посольство УНР в Німеччині та п[ан]. Я[ків]. Оренштейн, заключили «11» дня серпня 1920 року в Берліні в Палаті Посольства УНР Кронпинценуфер № 10, Берлін НВ 40, слідуючий договір. 1) Посольство УНР в Німеччині передає належне йому помешкання на Курфюрстенштр[ассе] 83 панові Я. Оренштейнові для улаштування Українського видавництва. 2) Посольство УНР в Німеччині лишає помешкання: а) склад книжок Культурно-Просвітнього Відділу бувш[ої]. В[ійськово]-С[анітарної] М[ісії]; б) бібліотеку та книжки, належні Союзу Визволення України. 3) п. Я. Оренштейн приймає помешкання, належне Посольству УНР в Німеччині на Курфюрстенштр[ассе] № 83. 4) п. Я. Оренштейн зобов'язується: а) прийняти книжки Культурно-Просвітнього Відділу бувш[ої]. Військово-Санітарної Місії на комісію; б) бібліотеку Союзу Визволення України на охорону та мусить по першому жаданню видати бібліотеку та книжки ліквідаторам Союза Визволення України. 5) Передача та прийом майна переводиться по окремим відомостям надписом представника Посольства УНР в Німеччині та паном Я. Оренштейном. 6) п. Я. Оренштейн зобов'язується повернути Посольству УНР в Німеччині платню за помешкання на Курферстенштрассе № 83 за серпень та вересень б[іжучого]. року /1920/ в розмірі 500 марок /П'ЯТЬ СОТ марок/. 7) п. Я. Оренштейн зобов'язується точно виконувати пункти контрактів, зложених між Посольством УНР в Німеччині та п[аном]. доктором Гайльборном, і перебу-

[93] ДАІФО. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

[94] ДАІФО. – Ф. 2 («Станіславівське воєводське управління»). – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 5, 25.

[95] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3619 («Посольство УНР в Німеччині»). – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 2, 2 (зв.).

рає разом усі правові і законні зобов'язання по винайняттю цього помешкання між ним і п. д-ром Гайльборном»[96].

Отже, видавцеві передали приміщення дипломатичної установи та якусь частину власності військово-санітарної місії СВУ для потреб українського видавництва.

Зауважмо: на деяких своїх друках Оренштайн ще у 1918 р. вказував «Українська накладня» (щоправда без відомого згодом логотипу видавництва), ще не реєструючи свого нового (після коломийської «Галицької накладні») видавничого підприємства у Німеччині. У 1930-х рр. видавець стверджував, що «Українська накладня» почала свою діяльність у 1917 р., а роком пізніше – у Києві[97]. Поза цим про початок офіційного видавничого літопису Я. Оренштайна у Німеччині можна стверджувати лише на підставі того, що «Українську накладню» зареєстрували у Берліні в торговому реєстрі 15 вересня 1920 р. Це рішення опублікували в додатку до головного торгового реєстру до «Німецького імперського бюлетеня» і «Прусського королівського бюлетеня» 23 вересня 1920 р. з приміткою «щодо Українського видавництва», яким, згідно з цими офіційними записами, керували Я. Оренштайн та Самуель Тауб: «Засади діяльності підприємства: видання і продаж книжок і друків різного виду, особливо в Україні. З цією комерційною метою товариство уповноважене на створення таких самих або подібних підприємств, або перебирати на себе їх представництво»[98].

Така, сказати б, «реєстраційна формула» повторювала відому відозву, яку видавець у вересні 1920 р. розіслав українським установам і діячам Галичини та Європи, адже саме ця Оренштайнова накладня планувала займатися не лише українською видавничою справою, а й розпродажем творів українського письменства, мистецтва, музики і загалом усієї україніки, де б вона не з'явилась у світі: *«Маємо собі за честь подати до ласкавої відомости, що ми в Берліні заснували стоваришення під фірмою: УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ С[товаришення]. з О[бмеженою]. П[орукою]. Стоваришення буде займатися з одного боку накладною українською справою – з другого ж вестиме розпродажу українських творів письменства, мистецтва й музики – і загалом усіх Україніка, які де тільки появилися у світі. Це підприємство постало під натиском українських культурних кол та наслідком потреби й необходимости, щоб, нарешті, і продукти українського духа стали відомі в Німеччині і Осередній Европі та щоб їх можна було набути на книжковому ринку. Провід товариства спочиває в досвідних і відповідальних фахових руках»*[99].

Зауважмо, що взори видавничих знаків «Української накладні» у 1920 р. малювали відомі українські митці М. Самокіш і В. Січинський[100].

Незважаючи на те, що Я. Оренштайн володів значними запасами українських книжок, надрукованих у Німеччині й призначених для перевезення в Україну, з огляду на існуючі митні перешкоди, він не міг практично реалізувати таку акцію. До того ж совєтський уряд мав у Берліні власне, підконтрольне, видавництво

[96] ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 66, 66(зв.).
[97] ЛННБ НАН України. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 764. – П. Х. – Арк. 1.
[98] Іван Монолатій. Вічний жид з Коломиї. – С. 190.
[99] ЛННБ НАН України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 2031. – П. 127. – Арк. 89.
[100] Знаки українських видавництв. Катальоґ виставки знаків українських видавництв. Склав В. Січинський. – Прага: [З'їзд Бібліотекарів і Приятелів Книги в Празі], 1926. – С. 24 (№ 86, 88).

і чинив усілякі перешкоди іншим видавцям щодо недопуску їхніх друків на терен Совєтської України. Йшлося тут, головним чином, про діяльність спільного українсько-американського видавництва «Космос», яке видавало книжки з поміткою «Харків – Берлін – Нью-Йорк» і, звісно, не погоджувалося б на поширення Ореншайнових друків на українських теренах[101]. У листі до Посольства УНР в Берліні 29 вересня 1920 р. Я. Ореншайн пояснював засади функціонування свого підприємства і озвучував запитання до урядових кіл української еміграції, які його хвилювали:

«…підтверджую з подякою одержання Вашого повідомлення про телеграму від Українського Уряду в справі висилки книжок на Україну. Мушу, одначе, завважити, що я не розумію, на якій діловій основі, мала б, по думці уряду, відбуватися висилка книжок і як уявляє собі Уряд фінансовий бік трансакції. Мої книжкові запаси обіймають біля 40 вагонів вартости 15 міліонів марок (німецьких). Коли Український Національний Уряд хоче моє видавництво – найбільше і найважнійще зі всіх українських видавництв світа – зробити доступним для українського народу, то, крім національних і політичних мотивів, це діло буде мати надзвичайно велике значення з того огляду, що, як мене інформувало, мої книжки надаються дуже добре як компенсаційний предмет при обміні на хліборобські продукти. З другого боку, я маю великий інтерес в цім, щоби книжки продати, бо це уможливить мені вести далі мою видавничу діяльність, яка хвилево почасти припинилася. Тому я радо готов піти назустріч планам Уряду і стати йому помічником у цім ділі. Одначе моє видавництво – це приватне підприємство, фінансоване приватними банками, яке ніколи не жадало ані діставало ніяких підмог ані позичок ні від Уряду, ні від від поодиноких партій або груп, а тому воно може, як кожне купецьке підприємство, заключувати і виконувати тільки торговельні діла, оперті на виразних і ясних умовах. До того переведення висилки буде вимагати значних коштів, получених з опаковкою і транспортом, які треба буде зараз платити. Тому, на мій погляд, ціла справа висилки книжок мусить бути основно обмірковано. Задля того було б корисно і потрібно, щоби Уряд делегував сюди одного свого представника для переговорів, або я сам готов за зворотом коштів подорожі поїхати на зазив Уряду для устних переговорів. […] на випадок мого покликання була б необхідна інтервенція перед польським урядом, яка забезпечила би мені свободу рухів і безпеченства моєї особи»[102].

Скоріш за все, Ореншайнові пропозиції та реагування на них уряду УНР на вигнанні, мали практичне вирішення. Адже, як повідомляв «Інформаційний бюлетень дипломатичного відділу посольства УНР» № 2 від 4 листопада 1920 р.: «Відомий український видавець, власник «Української накладні» п. Яків Ореншайн виїхав з Берліну через Варшаву на Україну, щоб налагодити транспорт книжок з Німеччини до України»[103]. Ця ситуація, вочевидь, мала своє пояснення – воно,

[101] Монолатій І. «Український джентльмен західньо-европейського покрою і жидівської національности»: штрихи до етнополітичного портрета видавця Якова Ореншайна. – С. 175.
[102] ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 2, 2 (зв.).
[103] З інформаційного бюлетеня № 2 дипломатичного відділу посольства УНР в Німеччині про діяльність посольства та життя української еміграції. [04.11.1920 р.] // Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922). Документи і матеріали. – С. 335 (№ 238).

за деякими повідомленнями з Берліна, крилося у найімовірнішому банкрутстві видавця[104].

Брак достовірних відомостей про приїзд видавця до тогочасного осідку українського уряду в Тарнові, а також до Варшави, не дає змоги повною мірою реконструювати цей сюжет його подорожей у бізнес-справах. А ще запланована поїздка видавця до Києва, так і не вдалася. Як свідчив Я. Оренштайн для польської поліції у середині 1920-х рр.: «через зміну на фронті, книжки не міг доставити до Києва, а [повинен був] користати з побуту у ближчій Східній Галичині […] [очікуючи] подальших вказівок від українського уряду з Кам'янця-Подільського. Книжки призначені для Києва, знаходяться у Лейпцигу і Відні»[105].

Цікаво, що у вересні 1921 р., уже за умов совєтської дійсности, Народний комісаріат закордонних справ УСРР у Харкові інформували про таке: «Из спекулятивно-торгово-промышленного мира к нам пока обратился один [Я.] Оренштайн – это известный крупный книгоиздатель, связанный с двумя крупными немецкими банками, петлюровцами и всякого рода «украинскими патриотами». На складе у него 40 вагонов литературы, есть1/4 миллиона букварей, задачники, Шевченко в 5-ти томах (Лейпциг–Киев–Коломыя) и проч[ее]. Подробный каталог при сем прилагаю – передайте т. [Г.] Гринько10 и Всеиздату. Оный [Я.] Оренштайн просит разрешения на проезд в Киев для разговоров с Всеиздатом и Губсоюзом на счет издательства за границей литературы и вывоза на Украину. Разрешаете? Выясните вообще вопрос об издательстве за границей – гораздо выгоднее издавать тут, чем в Харькове или Киеве. Москва тут массами закупает книги»[106]. А вже у грудні того ж року українські дипломати зауважували: «*Большевики*. [Володимир] Ауссем працює дуже пильно. Його співробітник є [Наум] Калюжний і [Василь] Мороз. Він покликав до себе цілий ряд українських купців, м[іж] і[ншим] [Якова] Оренштайна, [Євгена] Вирового та запросив навіть у справі видавництва на конференцію [Василя] Симовича. Говорить про якихсь- то 150 манускриптів, які хоче дати друкувати і т[ак] д[алі]. Щось конкретного дотепер не вийшло, і ніяких книжок вони не купили»[107].

Відтак знову Я. Оренштайн шукав ринків збуту своєї продукції. А з огляду на фіаско з транспортуванням своїх друків в Україну 1920 р., такі плани, вочевидь, видавалася видавцеві дуже привабливими. Тут у пригоді стала угода, яку він та представники Посольства УНР в Берліні В. Левицький та А. Коваленко підписа-

[104] Справоздання Романа Смаль-Стоцького Андрію Ніковському [27.11.1920 р.] // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919-1921) / упоряд. В. Кавунник. – К., 2016. – С. 754-755; Доповідь Романа Смаль-Стоцького, 27 листопада 1920 [р.] // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Посольство в Німеччині. Частина 1. Кореспонденція Федора Штейнгеля, Миколи Порша, Романа Смаль-Стоцького та звіти Дипломатичного відділу (липень 1918 – березень 1923) / Упоряд. В. Кавунник. – К., 2021. – С. 137.

[105] ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 5.

[106] Горбатюк М. В., Шнуровська Л. В. Документи про консульську діяльність дипломатичного представництва УСРР у Німеччині як джерело до вивчення історії української радянської дипломатії 1920 – 1923 років // Архіви України. – 2018. – № 4 (315). – С. 144 (док. № 1).

[107] Доповідь Романа Смаль-Стоцького, 2 грудня квітня 1921 [р.] // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Посольство в Німеччині. Частина 1. Кореспонденція Федора Штейнгеля, Миколи Порша, Романа Смаль-Стоцького та звіти Дипломатичного відділу (липень 1918 – березень 1923). – С. 210.

ли 15 жовтня 1920 р. У документі йшлося про передачу у власність видавця усіх книжок вже неіснуючої військово-санітарної місії (яка до тих пір містилася у приміщенні, яке передали Я. Оренштайнові для його видавництва) на суму 14 тисяч німецьких марок. Далі в «Акті передачі посольством УНР в Німеччині видавцеві Я. Оренштайну» українських книжок містилася чітка вказівка, що він «зобов'язується вислати до Канади Товариству «Просвіти» українських книжок, замовлених цим Товариством у Військово-Санітарній Місії, на суму нетто 14 000 (чотирнадцять тисяч) марок»[108].

Враховуючи цю обставину, стає зрозумілою Оренштайнова поїздка до Північної Америки – в Канаду і США, адже видавець прагнув практично демонструвати своє прихильне ставлення до українців і, безумовно, що як крупний підприємець, в основі якого була насамперед матеріальна зацікавленість, він намагався налагодити свою працю не лише у Німеччині. Згадуючи про це кілька років поспіль, він твердив: «я дозволив собі виїхати до Канади і США, де є багато українців, серед яких мої книжки мали перед війною значний збут, тому я навіть мав головний склад у Вінніпезі (Канада). Я хотів відновити там свої контакти»[109].

Про плани видавця поїхати до Нового Світу свідчить й тогочасне повідомлення представника українського уряду в Берліні Є. Левицького від 4 лютого 1921 р.: «З кінцем лютого виїжджає до Америки відомий видавець Оренштейн (з Коломиї, тепер власник Украї[нської] накладні в Берліні) і виявив охоту полагодити і наші національні припорученння Уряду, що подаю до відома, бо можна-б з услуг нам відданого і порядного чоловіка скористати, тим більше, що Оренштейн їде за діпльоматичним паспортом»[110]. З черги, у квітні 1921 р. Р. Смаль-Стоцький повідомляв зокрема таке: «13. Накладні. В моїх попередніх докладах описував я вже катастрофальний стан українських видавництв у Німеччині. Тепер повідомляю, що вже пороблені деякі кроки для санації так важних підприємств для нашої культури. А). [Яків] Оренштайн. Із субвенцією на подорож від уряду УНР поїхав [Яків] Оренштайн тими днями до Америки. Таким чином, є надія, що він урятується»[111].

До Північної Америки видавець вибрався не раніше кінця березня 1921 р. і, як свідчить його берлінська кореспонденція, міг перебувати там до початку червня[112]. Опосередкованим підтвердженням цього може бути лист Г. Чикаленко-Келлер до батька, Є. Чикаленка від 3 липня 1921 р. у Берліні: «Якби знаття, що матиму заробіток ще на цю зиму, я б не думала про Канаду…Оце приїхав Оренштейн, який туди їздив продавати книжки; каже, заробіток там добрий, хоч працюють з ранку до

[108] ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 131.

[109] ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 23.

[110] Повідомлення представника уряду в Берліні Євгена Левицького уповноваженому для справ закордонних Костю Левицькому про становище воїнів УГА в таборах для інтернованих у Німеччині. [04.02.1921 р.] // Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали у 5-ти томах. – Т. 4: Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження / Укл. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 758 (док. № 376).

[111] Доповідь Романа Смаль-Стоцького, 1 квітня 1921 [р.] // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Посольство в Німеччині. Частина 1. Кореспонденція Федора Штейнгеля, Миколи Порша, Романа Смаль-Стоцького та звіти Дипломатичного відділу (липень 1918 – березень 1923). – С. 191.

[112] ЛННБ НАН України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 2031. – П. 127. – Арк. 97, 96.

вечора, не по-європейському; але подорож до Вінніпегу туди й назад (самі білети) коштують більше 20 тис[яч] нім[ецьких] марок!»[113]. А що така сума була досить значною у тогочасних обставинах, Я. Оренштайн міг використати кошти призначені для оплати його книжок для канадської «Просвіти», або, що найправдоподібніше, оплатити поїздку своєю кількамісячною платнею як радника Посольства УНР в Берліні (відомо, наприклад, що Є. Чикаленко, як радник дипломатичної установи, отримував щомісяця п'ять тисяч німецьких марок)[114].

До Вінніпеґа (у якому видавець мав свій книжковий склад ще напередодні Першої світової війни) він поїхав 1921 р. через Велику Британію з Ліверпуля, з надією на успішну книготоргівлю.[115]. У Вінніпезі Я. Оренштайн, головним чином, працював в «Українській книгарні» на Мейн-стрит 850. Вже 22 квітня 1921 р. він інформував В. Сімовича з вінніпезького готелю «Royal Aleksandra», що варто продовжувати видавати «Загальну бібліотеку», адже «ми (Я. Оренштайн та В. Сімович. – *І. М.*) точно матимемо роботу на рік», а тому просив В. Сімовича надалі залишатися у Берліні. Видавець повідомляв, що, якщо отримає візу, поїде до Нью-Йорка[116]. Тим паче, що Я. Оренштайн повідомляв, що оновив угоду зі своїми контактами у Вінніпезі, адже планував видати 10-12 детективних романів[117]. Однак його роботі постійно перешкоджали якісь таємні агенти і працівники польських спецслужб. Як зізнавався видавець згодом, повернувшись до Берліна, «звідти мені повідомляють, що якісь агенти польського консульства в Канаді ганяються по всій країні за інформацією, чи я там є, з другої сторони океану! Чи не проводжу антидержавну агітацію! […] Для чого, яким правом і на якій підставі мене цькують, як якогось дикого звіра, в Польщі, в Німеччині, чи навіть у Канаді і в Америці?»[118].

Наступним пунктом цієї видавничої мандрівки став Нью-Йорк. Скоріш за все, Оренштайн зупинився там у книгарні «Українського Народного Союзу» на Севенс-стріт 30 або на тій же вулиці під числом 34 у приміщенні «Української книгарні» скоробагатька Василя Пуйди[119]. Як згадував Мирон Сурмач, на початку 1920-х рр. багато літератури прибувало саме з Берліна, від Я. Оренштайна, який, приїхав до Нью-Йорка, попередньо відвідавши Канаду, де «продав багато книжок», оскільки вивезені з України видання вичерпалися, а тому «подумали про Америку, де є українці, що можуть купувати і читати книжки, які їм подобаються»[120]. Саме тому Я. Оренштайн й запропонував нью-йоркським «Свободі» та «Сурмі» свої видання, бо ж він «видавав багато різних книжок, вже було що продавати, лише не було досить грошей на більший закуп книжок нараз. […] Книжки в той час люди купували, читали, вчилися, вірили, що Україна таки втримається незалежна, бо ще повстанські

[113] Євген Чикаленко. Щоденник (1921) / упоряд., передм. та комент. І. Старовойтенка. – К., 2015. – С. 203.

[114] Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922). Документи і матеріали. – С. 324-325 (№ 234).

[115] НБ ЧНУ. – Фонд Василя Сімовича. – П. № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Оренштайнів). – Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 11.04.1921 р. – [ненум.]. Арк. 1, 1 (зв.).

[116] Там само. – Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 22.04.1921 р. – [ненум.] Арк. 1 (зв.).

[117] Там само. – Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 27.04.1921 р. – [ненум.]. Арк. 1.

[118] ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 23, 23 (зв.).

[119] Сурмач М. Історія моєї «Сурми». Спогади книгаря. – Нью Йорк, 1982. – С. 32.

[120] Там само. – С. 59.

групи воювали за самостійність, а визначні українці, колишні урядники УНР опинилися поза межами України і підтримували людей на дусі. Наші діячі в Празі, Відні, Берліні майже всі писали свої спомини і по більшій часті видавали власним коштом. В тому часі на еміґрації […] засновані українські видавництва «Земля», «Вернигора», «Українська накладня», а також «Українське Слово». […] Часи були такі, що українські видавці в Европі почали тратити надію на скорий поворот в Україну і задумалися, що робити з книжками. В Берліні в той час були наші найбільші видавництва, а між ними […] «Українська накладня» Я. Оренштайна»[121].

Окрім цього про відвідання цього американського міста головним героєм біографії нині відомо мало. Лише поодинока листівка, яку Я. Оренштайн надіслав 5 травня 1921 р. з Нью-Йорка В. Сімовичу до Берліна, свідчить, що видавець у той час ще перебував у США[122]. Натомість докладніше про те, що власне Я. Оренштайн робив у США, дізнаємося з його листа до З. Кузелі, написаному у польській столиці у листопаді 1938 р. Виявилося, що тоді в Оренштайновому видавництві (чи, точніше, тому що від нього залишилося наприкінці 1930-х рр.) відбувся обшук, під час якого нацисти вилучили «Капітал» К. Маркса російською мовою та «Економічні науки Карла Маркса» К. Каутського українською. Це були ті видання, які одна нью-йоркська компанія-співвидавчиня замовила ще у 1921 р. (під час поїздки видавця до США) надрукувати Я. Оренштайнові[123].

Можна вважати, що не зважаючи на несприятливі зовнішні фактори у діяльності видавця, він, «трохи свої фінанси підправив поїздкою до Америки»[124], вочевидь згаданими вище видавничими послугами, пристаючи до спільної реалізації не надто «своїх» проєктів. Про це вона, як бачимо, виснувала влітку 1921 р., фактично одразу по поверненню у червні видавця до Берліна. А у період червня – грудня[125] Я. Оренштайн теж міг займатися поїздками по Німеччині, однак у цьому сеґменті його біографії теж маємо суттєві лакуни. Найвірніше, що у німецькій столиці він працював й далі, займаючися промоцією власних видань та залучаючи до редакційної спільноти «Української накладні» вже відомих йому українських літераторів та громадських діячів.

Мабуть важко сьогодні уявити собі Оренштайнові думки щодо багатоголосся оцінок його діяльності. Адже він мусив дивитися на ці «звинувачення», насамперед, як видавець: на авторів, яких видавав, редакторів й перекладачів, з якими співпрацював, на книжки, які друкував власним коштом, врешті, на еміграційне життя у повоєнній Європі у всій його складності й простоті, й надалі тримаючи пальму першості в українському видавничому русі поза межами материкової України. Вказуючи на труднощі, які переживали українські видавництва (зокрема «Українське слово»), роботу яких він перейняв на себе, у листі до В. Сімовича видавець писав: «Як біда, то до Жида», щоправда, маючи на гадці Б. Лепкого у якого він купив ще написаний роман[126].

---

[121] Там само. – С. 52-53, 58.

[122] НБ ЧНУ. – Фонд Василя Сімовича. – П. № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Оренштайнів). – Поштівка Я. Оренштайна до В. Сімовича. 05.05.1921 р. – [ненум.] Арк. 1, 1 (зв.).

[123] ЛННБ НАН України. Ф. 258 («Кузеля Зенон»). – Оп. 1. – Спр. 764. – П. Х. – Арк. 3.

[124] Чикаленко Є. Щоденник (1921). – С. 243.

[125] ЛННБ НАН України. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 2031. – П. 127. – Арк. 96, 99.

[126] НБ ЧНУ. – Фонд Василя Сімовича. – П. № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Оренштайнів). – Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 19.05.1924 р. – [ненум.] Арк. 2.

Про те, що обставини еміграційного життя були складними, свідчить лист Я. Оренштайна до В. Сімовича від 26 жовтня 1923 р.: «Я отримав Вашого листа вчора і, читаючи його, перенісся до Праги, даруючи салямі пиво та інші речі, на жаль, нам у моїй уяві. Ось ми шикуємося, щоб отримати маргарин Bolle. Наші життєві потреби зменшуються з кожним днем, а турботи збільшуються з кожною годиною. Буханець хліба коштує 10 мільярдів - 16 центів - 65 золотих пфенігів, а в мирний час цей же хліб коштував 25 пфенігів. Майбутнє тут теж безнадійне, і це найбільше турбує. На жаль, виходу немає. Кожного разу, коли ви думаєте про переїзд звідси, виникає неприємне запитання. Куди? Тієї ночі до мене прийшов Рубінштейн і ще раз попросив про участь у його празькому філіалі. Тепер він закрив там філію місцевої книгарні. Я відмовився, сказавши йому, що в мене є інший, більш підходящий проєкт. Я вважаю, що мій проєкт для Праги непоганий і я хотів би отримати від цього задоволення»[127].

Хто з рідних видавця розділяв з ним у Німеччині такі труднощі приватного життя достеменно невідомо, але, як згадувала Марія Ясеницька, побут у свого стрия В. Сімовича в Берліні, «Якова Оренштайна й його родину я знала, бо декілька разів він запрашав нас до себе в гостину. Вони всі говорили дуже доброю українською мовою, особливо молодша донька Адельця, яка скінчила українську гімназію в Коломиї»[128].

Варто зауважити, що у квітні 1925 р. А. Оренштайн була у Тель-Авіві, звідкіля надіслала поштівку з таким текстом українською мовою: «Бачите куди мене вітер завіяв? Аж в Палестину! Може колись і Ви мене відвідаєте? Дуже Вас заброшу подивитися на наш гарний край. А тимчасом здоровлю Вас щиро, Аделя О.»[129]. У листопаді того ж року А. Оренштайн далі перебуває у Палестині, цього разу в Єрусалимі, про що повідомляла її мати – Роза-Хая[130]. Адреса для листування з А. Оренштайн надзвичайно цікава, адже, згідно із нею, Аделя працювала у відомій сіоністській організації «Blau-Weiss Works Ltd.». Однак вже трохи згодом, 1930 р. відомо, що А. Оренштайн вже заміжня, виховувала маленьку донечку Міру та проживала у Львові на вул. Красіцких, 6 (тепер – вул. І. Огієнка)[131].

Про непрості обставини життя у Німеччині згадував і Оренштайновий син Йосиф. Зокрема у поштівці до Олега Кандиби (Ольжича), яку писав у вересні 1923 р.: «Любий Олеге! Вибач прошу, що я Тобі так довго не відписував, але й нас тепер такі напружені відносини, що всі мов в непритомности живуть. Ти знаєш се мабуть від п[ана]. [Юрія] Тищенка. Але як Тобі поводить ся, любий Олеге? Ти вже мабуть зжив ся з Чехами. Чи учиш ся в школі? От найліпше напиши мені як Тобі поводить ся, і чи маєш які відомости з України. Я тим часом ще учусь в школі. В місяці марті скінчу її, і може поїду в Ляйпціґ до книгарської школи. А тепер, любий

[127] НБ ЧНУ. – Фонд Василя Сімовича. – П. № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Оренштайнів). – Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 26.10.1923 р. – [ненум.] Арк. 1.

[128] Василь Сімович. Праці у двох томах. – Том І: Мовознавство / Упор., передм. Л. Ткач. – Чернівці, 2005. – С. 437.

[129] НБ ЧНУ. – Фонд Василя Сімовича. – П. № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Оренштайнів). – Поштівка А. Оренштайн до В. Сімовича. 12.04.1925 р. – [ненум.] Арк. 1.

[130] Тм само. – Лист Р. Оренштайн до В. Сімовича. 02.11.1925 р. – [ненум.] Арк. 2.

[131] Там само. – Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 23.08.1930 р. – [ненум.] Арк. 1, 1 (зв.).

Олеге, стискаю Твою руку й желаю Тобі всього доброго. Сердешні поздоровлення й уклони для Твоїх пп[анства] Родичів засилає Йосиф Ореншайн. П. С. Вибач прошу ще раз за мовчання, й за ортоґрафію, бо я ж трохи знімчив ся»[132].

Саме у цей час супроти видавця нова, польська, адміністрація на Галичині розпочала викривальну, на переконання її чиновників, акцію щодо обґрунтування нібито Ореншайнової «зради» Польської держави та його «антидержавну» діяльність. З огляду на ці обставини, поїздки видавця до Коломиї, Станиславова і Львова на початку 1920-х рр. вже не були для нього таким собі «ностальгійним» чи навіть «видавничим» туризмом, а радше безуспішними спробами «політичної реабілітації» свого доброго імені на Галичині, котрі, у підсумку, зробили Я. Ореншайна вигнанцем з його рідного краю[133]. Не допомогли й спорадичні ініціативи щодо залучення видавця у справу створення українського університету на Галичині у недалекому майбутньому[134], ані залученість його у процес С. Штайґера й контакти з УВО, зосібна з Є. Коновальцем[135].

Натомість з видавничого доробку 1920-х рр., зокрема й франкіяни, Я. Ореншайн, окрім «Вершин і низин» міг похвалитися ще й повістями «Перехресні стежки» та «Основи суспільности» (остання – з передмовою В. Сімовича)[136].

Тож нове десятиліття – 1930-ті рр. – це, поза сумнівом, доба неупинного згортання діяльності «Української накладні» у Берліні. Однак сюди ж варто додати й професійне зростання сина видавця – Йосифа (у Лейпцигу, Берліні, Варшаві)[137], стажування 1928 р. в книгарні НТШ у Львові за посередництвом голови товариства К. Студинського, якого добре знав Я. Ореншайн[138]. У польській столиці Й. Ореншайн став власником «Наукової книгарні Юзеф Ореншайн»[139].

Однак Ореншайнове життя у Німеччині в цей час не було безхмарним: рятуючи «Українську накладню» від остаточного зникнення з професійного обрію, не дивлячись на зростаючий тоді антисемітизм, йому вдалося у травні 1934 р. прилучитися до «Спілки німецьких книготорговців у Лейпцигу»[140]. Ще якийсь рік, він як

[132] Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 196 («Олег Ольжич»). – Од. зб. 610. – Арк. 1, 1 (зв.).

[133] Див.: Ivan Monolatii, Yakiv Orenstein: an Extradited Ukrainophil from Galicia // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Ivano-Frankivsk, 2019. – Vol. 6 (No. 2). – P. 28-36.

[134] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 243-246.

[135] Див.: Монолатій І. Яків Ореншайн і УВО: до проблеми контактів // Над Віслою і Дніпром: Польщі і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасне. – Том І. – Київ – Торунь, 2017. – С. 89-96.

[136] Франко І. Перехресні стежки. Повість. – Київ – Ляйпіціґ: Українська накладня, [б. р.]. – 477 + 3 с.; Його ж. Основи суспільности / Передм. Василь Верниволя. – Київ – Ляйпіціґ: Українська накладня, [б. р.]. – 304 с.

[137] Archiwum Państwowe w Warszawie. – Zespół 639 (Sąd Okręgowy w Warszawie). – Sygn. 2369 (Księgarnia naukowa Józef Orenstein, 1933 r.). – Rejestr Handlowy (RHA XLI 193). – Запис № 193 за 1933 р.; НБ ЧНУ. – Фонд Василя Сімовича. – П. № 35 (Листи Якова, Рози і Аделіни Ореншайнів). – Лист Я. Ореншайна до В. Сімовича. 23.08.1930 р. – [ненум.] Арк. 1, 1 (зв.); Sächsisches Staatsarchiv Leipzig. – Bestand 21765 («Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig (I)», 1825–1945). – Nr. F05234. – [ненум.] Арк. 37 (н/д документ).

[138] Монолатій І. Видавець Яків Ореншайн і Наукове товариство імені Шевченка: спроба реконструкції взаємин (До 75-річчя загибелі Якова Ореншайна) // Вісник НТШ. – Львів, 2017. – Ч. 58. – С. 45-52.

[139] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 309-320.

[140] Das Bundesarchiv (далі – BArch). – R9361 («Sammlung Berlin Document Center»). – V/8796 («Orenstein, Jacob. Geschäftsfürer der Fa. Ukrainischer Verlag GmbH., Berlin. Volljude. Buchhandlung und Verlag»). – [ненум.] Арк. 1, 1(зв.) (документ за 15.05.1934 р.).

і 79 берлінських євреїв – видавців, книготорговців, власників книгарень – належав до цієї спеціалізованої інституції Третього Райху, перебуваючи вже на півдорозі до цілковитого знищення (остаточна ліквідація етнічного бізнесу осіб «неарійського походження» відбулася упродовж 1937 р.) доброго імені єврейських книжників Берліна[141]. Криза Оренштайнового бізнесу була відчутною, а переслідування нацистами вже стало реальністю (після проголошення у вересні 1935 р. на з'їзді НСДАП «Нюрнберзьких расових законів»). Далося взнаки й повідомлення компетентних органів про те, що «В ході виключення неарійських особистостей із книготорговельних підприємств буде необхідним також Ваш вихід із Спілки німецьких книготорговців найближчим часом. Проте для того, щоб надати Вам можливість самостійного планування, ми вказуємо Вам цим спочатку на ці заплановані заходи і просимо Вас повідомити нам, до якого найкоротшого терміну Ви можете почати ліквідацію Вашого підприємства. […] Повідомлення про термін ліквідації Вашої фірми або Ваш протест проти її проведення ми очікуємо до 15 грудня 1935 р.»[142]

З огляду на таку нацистську політику у царині книговидавничої і книготорговельної справи на початку грудня видавець повідомляв Спілку німецьких книготорговців у Лейпциґу: «Т[оваристо]. з о[бмеженою]. в[ідповідальністю]. «*Українська накладня*» є іноземним видавництвом, власником якого є громадянин Польщі. Я не продаю і не видаю жодної (тут і далі – підкреслено Оренштайном. – *І. М.*) літератури німецькою мовою, як також і в перекладі. Я не маю відношення до німецької книжки. Усі мої видання є тільки українською мовою і не продаються в Німеччині, а виключно за кордоном. На Ваше бажання я готовий повністю припинити видавничу діяльність у Німеччині і не продавати ніяких книжок у Німеччині, таким чином обмежуючись лише експортом залишків. Внаслідок теперішнього критичного становища в українській книготоргівлі моє видавництво неліквідне. Швидке припинення діяльності було б рівнозначним знищенню підприємства. В будь-якому випадку, я вирішив закрити моє підприємство, проте це займе кілька років. Прошу Вашого дозволу виключити мою фірму зі списку продавців книг»[143].

Натомість у відповіді на Оренштайнового листа чиновник головного відомства книготоргівлі Третього Райху неоднозначно вказував, що «оскільки Ви – єврейського походження, я вважаю, що Ви не підходите для професії, яка пов'язана з культурою. На жаль, я змушений, згідно із §10 першого розпорядження на виконання Закону про імперську палату культури від 01.11.1933 р. (RGB1.1933 I S.797) виключити Вас зі Спілки німецьких книготорговців і при цьому з Імперського відомства у справах книгодрукування. Я прошу Вас негайно відіслати Ваш членський квиток в канцелярію Спілки німецьких книготорговців (Лейпциґ Ц.1, Ґеріхтсвеґ, 26). Як Вам уже повідомила Спілка німецьких книготорговців, Вам буде надана можливість ліквідувати Вашу фірму або передати її у власність відповідних арійських осіб. Вас уже просили зробити щодо цього свої пропозиції. Оскільки Ви досі не виконали цю вимогу галузевого об'єднання, то я мушу ще раз просити Вас негайно поінформувати мене про Ваші наміри»[144].

[141] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1, 1(зв.), 2, 2(зв.), 3, 3(зв.) (документ за 15.02.1937 р.).
[142] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 27.11.1935 р.).
[143] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 05.12.1935 р.).
[144] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 31.12.1935 р.).

Цей документ, особливо його початковий фрагмент, про невідповідність етнічного походження щодо активності єврея-видавця у царині культури, я вважаю взірцем культурного геноциду (культуроциду) нацистських властей щодо Я. Ореншайна. Адже йшлося тут про заборону його професійної діяльності, а також встановлення суворого контролю над функціонуванням підприємства, послаблення окремого індивіда так, щоби він був безборонним в обличчі його ймовірної фізичної екстермінації. А що центральним пунктом таких атак була інтелігенція, яка, зазвичай, гарантувала етнічне лідерство і організовувала опір нацифікації, культуроцид означав заборону послуговуватися «своєю» мовою. В Ореншайновому випадку такою була саме українська. Так само цей випадок можна трактувати як персоналізований приклад культурного імперіалізму, послуговування яким призвело до маргіналізації, а почасти – й знищення культурних символів, що їх продукував Я. Ореншайн за допомогою друкованого слова. В підсумку це призвело до того, що культурний імперіалізм нацистів інструменталізував механізми натиску і примусу щодо визначених страт, а за деякий час – знищив непритаманні йому форми «чужої», неарійської, культури.

І далі, упродовж 1937 р., особливо влітку, документи відділу книготоргівлі Імперського відомства у справах книгодрукування рясніють фактами щодо «усунення єврейського впливу – Яків Ореншайн» або «Єврейське питання. Яків Ореншайн». Зокрема чиновники цієї установи з'ясовували чи продаж видавництва або його перенесення за кордон відбулося, з проханням вказати нового власника, якщо це відомо, і надіслати копію угоди купівлі-продажу (27 липня); нагадували, що з 19 січня 1937 р., коли Я. Ореншайна виключили зі Спілки німецьких книготорговців, фірма мала бути ліквідована, а тому вимагали надати відомості про перебіг цієї справи (12 серпня)[145]. До того ж 28 серпня повідомлялося, що «*Українська накладня т. з. о. п.*», Берлін, яка була заснована 1920 [р.] (власник і директор Яків Ореншайн) з початку цього року припинила діяльність. Майно видавництва зберігається частково в квартирі пана Ореншайна, Берлін W62, Курфюрстенштрасе 83, але більша частина знаходиться у лейпцизькій транспортній фірмі «Scheider & Co.». Майно належить кредиторам пана Ореншайна, які усі знаходяться за кордоном – здебільшого в Польщі. Видавництво знаходиться на стадії ліквідації; жодні поставки замовникам більше не здійснюються. Рекомендується, щоб відомство звернуло увагу ґестапо на Ореншайна, оскільки може бути цікаво встановити, чим Ореншайн займатиметься після припинення видавничої діяльності»[146].

В подальших інформаціях вказувалося, що Я. Ореншайн є боржником (12 тис. райхсмарок, з них 7 тис. – в Польщі, а 5 тис. – в інших країнах), а тому сума боргу має бути перенесена, з дозволу земельного податково-фінансового управління, як іпотека на будинок (Курфюрстенштрасе 83), який належав видавцю. Зокрема службовець книготоргівельної фірми «Tiergarten-Buchhandlung Daur&Glauner» повідомляв, що «Яків Ореншайн, згідно з пред'явленим паспортом, є громадянином Польщі і, за його свідченнями, не в стані продати свій бізнес […] Під час

[145] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 27.07.1937 р.); Там само // [ненум.] Арк. 1 (документ за 12.08.1937 р.).
[146] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 28.08.1937 р.).

переговорів Оренштайн посилається на свій лист від 19.01.1937 р., надісланий до Імперського відомства у справах книгодрукування. При огляді приміщень фірми я не помітив ані книжок, ані комерційної діяльності»[147]. Оскільки Оренштайнова справа, на думку офіційних властей, затягувалася, вони ще, принаймні двічі, відсилали повідомлення про «усунення єврейського впливу» видавця – 24 вересня і 22 жовтня 1937 р., фактично повторюючи зміст попередньої кореспонденції (від 15 вересня та 28 серпня відповідно)[148].

Як бачимо, увесь 1937 р. «Українська накладня» змагалася за своє існування, боролася з прикрими несподіванками, непевними чутками, невдалим заповзяттям, несприятливим часом, а найбільше – із переслідуванням власника, що не згоджувався на примусову ліквідацію його підприємства. А що борги Я. Оренштайна були чималі, він, уклавши угоди із кредиторами, вирішив сплатити все, що зможе, до останнього гроша. Щоправда така запопадливість Я. Оренштайна не минула непомітно: особою видавця зацікавилося ґестапо (про такий намір йшлося у листі Імперського відомства у справах книготоргівлі від 28 серпня 1937 р.), чиновник якого у грудні 1937 р. повідомляв, що, згідно з результатами службового розслідування, «Єврей [*Яків* – дописано від руки. – *І.М.*] Оренштайн, народжений 25.02.1875 р. в Києві (тут помилка – має бути Коломиї) / Росія (теж помилка – має бути Австро-Угорщина. – *І. М.*), громадянин Польщі, не здійснює на даний час […] жодної підприємницької діяльності»[149].

А що таємна державна поліція мала особливі повноваження, стояла над законом, її посадовці вважали себе борцями проти внутрішніх ворогів націонал-соціалізму, проти зрадників німецького народу, марксистів та євреїв, її офіцера, який стверджував, що Я. Оренштайн є власником будинку на Курфюрстенштрасе 83, хвилювало, що на тому і далі знаходилася вивіска «Українське видавниче товариство». На цей лист ґестапо відповідь надійшла 3 лютого 1938 р., в якій президент Імперської палати культури вимагав негайно зняти цю вивіску з Оренштайнового будинку[150].

Така ситуація для Я. Оренштайна була підтвердженням того, що кам'яниця, в якій містилося його видавництво, звісно, не була його родинним домом, однак вже сама вивіска «Української накладні» говорила сама за себе, ким він, власне, тоді був. Адже Оренштайнова фірма, «вписана» у фізичну структуру помешкання, була, певною мірою, метафоричним утіленням пам'яті та ідентичності, – головними підвалинами психологічної інтеграції. Тому боротьба з вивіскою Оренштайнового видавництва і в якийсь момент перемога над ним, доводила до логічної, з погляду нацистів, трансформації географії життя і праці видавця. До того ж це було й символічне змагання за контроль над «домашнім вогнищем» Я. Оренштайна, оскільки боротьба з ним, як територією приватності і однією зі сфер сучасної культури, означала й отримання контролю над своєрідним соціальним й етнічним простором. Зі свого боку, видавець мусив визначатися в координатах громадян-

[147] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 15.09.1937 р.).
[148] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 24.09.1937 р.); Там само // [ненум.] Арк. 1 (документ за 22.10.1937 р.).
[149] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 23.12.1937 р.).
[150] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1, 1 (зв.) (документ за 03.02.1938 р.).

ського й морального вибору: чи й надалі залишатися в оточенні «своїх», або, за якийсь час, опинитися серед «чужих»[151].

До того ж справа майна «Української накладні» висіла Дамокловим мечем над видавцем, навіть в умовах його проживання поза Німеччиною. У своєму листі до З. Кузелі від 13 листопада 1938 р., надісланому з Варшави, Я. Ореншайн відверто зізнавався у проблемі, що далі тяжіла над ним: «Під час Вашого останнього візиту я сказав Вам, що хотів би обговорити з Вами одну важливу справу. Обставини, які виникли за цей час, поки що перешкоджають цій розмові. Ви достатньо знаєте про те, що сталося зі мною за цей час. Оскільки я був хворий і не міг писати до Вас, я просив Вас, шановний пане професоре, через мого сина вжити всіх можливих заходів у моїй справі, щоб змінити хід подій. Ви, шановний пане професоре, єдиний представник України там, хто точно знає історію мого видавництва і моєї особи, і покликані заступитися за цю справу. Цим заходом безжально знищується (підкреслення в оригіналі. – *І. М.*) українське видавництво, яке старанно розбудовувалося упродовж сорока років. Я переконаний, що німецька влада, яка боїться української проблематики, не зацікавлена в тому, щоб компанія, яку підтримував королівський прусський уряд, саме зараз збанкрутувала. Уряд зазнає краху саме зараз. Крім того, я також заслуговую на те, щоб до мене ставилися по-іншому. Для мене зараз важливо мати можливість приїхати до Берліна на деякий час, щоб привести все до ладу і передати видавництво Вам, професоре, або коли Ви вирішите, в мирі та спокої. Я далекий від того, щоб нав'язувати себе [цій] країні. Я навіть не думаю там залишатися. Єдине, що мене турбує, це те, що я, маючи всі ниточки в своїх руках і в своїй голові, можу керувати цим комплексом тільки там»[152].

А щодо пошуку ймовірного правонаступника видавництва залучалися окремі діячі української еміґрації, важливою є відповідь З. Кузелі, надіслана видавцеві уже 26 листопада 1938 р.: «Я докладно обговорив справу Вашого видавництва з Вашим сином і тепер готовий з'ясувати питання у відповідних установах, чи я можу цю справу перебрати на себе, і якою мірою. Я готовий у згоді з Вашою сім'єю робити все, що на даний час є можливим і досяжним»[153]. А вже наприкінці грудня 1938 р. видавець повідомив З. Кузелю, що «з метою передачі в українські арійські руки (видавництва. – *І. М.*), цим передаю Вам керівництво фірмою «Українська накладня»[154].

Відтак до якогось моменту нацистські власті не знали про триваючі перемовини Я. Ореншайна щодо передачі видавництва українцям. Лише у березні 1939 р., мабуть, таки саме З. Кузеля надіслав до дирекції берлінської поліції усі необхідні документи, зазначаючи: «На Ваше прохання пересилаю в додатку копію (заяви? – у документі не зазначено. – *І. М.*) власника видавництва «Українська накладня» Якова Ореншайна щодо передачі підприємства в арійські руки. Хайль Гітлер!»[155]. Опосередковано про це свідчить й лист Йосифа Ореншайна, який тоді ж повідомляв З. Кузелю, що «передав батькові зміст розмови […] (він. – *І. М.*) вже підготовляє експозе в тій справі. Боюсь однак, що злий стан його здоровля, невигідне

[151] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 344-348.
[152] ЛННБ НАН України. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 764. – П. Х. – Арк. 2.
[153] Там само. – Спр. 179. – Арк. 2.
[154] Там само. – Спр. 764. – П. Х. – Арк. 7.
[155] Там само. – Спр. 764. – П. Х. – Арк. 11.

помешкання (у Варшаві. – *І. М.*) і брак співробітників може трохи перетягне виконання експозе. На цей випадок прошу вже тепер не тратити терпливости»[156].

І хоча справу Оренштайнової власності нібито полагодили, у червні 1939 р. до нього, на варшавську адресу сина (вул. Маршалковська, 132), написав керівник служби міжнародних перевезень А. Кох: «Вчора мій представник мав перемовини з професором Зеноном Кузелею і дізнався від нього, що ані він, ані розпорядник Вашої земельної ділянки, пан Рек не вноситимуть жодної суми за Ваші книжки, тому що професор Кузеля не має зайвих коштів для цього, а пан Рек, згідно із положенням про валютні операції, не може нічого оплачувати. Оскільки я мушу постійно оплачувати авансом, прошу Вас від цього часу про оплату моїх рахунків. У випадку, якщо я не отримаю від Вас жодного повідомлення, я, усі без винятку книжки, продам з аукціону 15 липня 1939 р. Також Український Науковий Інститут не хоче вносити за Вас гроші»[157]. Як бачимо, ймовірно, справа полягала не лише у зацікавленості Оренштайновим майном з боку окремих діячів еміґрації, а й у неспроможності видавця без допомоги українських інституцій сплатити необхідні кошти. Така ситуація загрожувала розпродажем видань «Української накладні» на аукціоні.

У той час Оренштайна торкнулася й інша проблема – настійливі реляції доньки І. Франка – Анни Франко-Ключко, яка тоді проживала у Відні на Рімерґассе, 6/8. Свої запити вона скеровувала до Імперського відомства у справах книгодрукування у Берліні упродовж серпня – жовтня 1940 р. Їх головною темою було майно «Української накладні»[158]. Задля з'ясування цього 28 серпня чиновник Імперського відомства у справах книгодрукування запитував таке: «Єврейське видавництво Оренштайна, Берлін. Для виконання отриманої тут вимоги просимо повідомити, коли було ліквідовано вищеназване видавництво, і що сталося із запасами видавництв»[159]. На цей запит у вересні того ж року повідомлялося, що «Єврей Яків Оренштайн був директором фірми «Українська накладня». Згідно з моїм звітом [наданим] Вам від 22.10.1937 р. це видавництво з 1937 припинило роботу і розпочало ліквідацію. Запаси видавництва тоді ще знаходилися у квартирі Оренштайна, а також у фірмі «Schneider & Co.» (експедиторська фірма). Що сталося із запасами видавництва, неможливо встановити, оскільки, як вже сказано, видавництво добровільно розпочало ліквідацію і справа владналася, згідно зі звітом земельного управління Берліна від 28.08.1937 р.»[160].

Чільним із припущень є те, що йшлося, мабуть, не про майно саме видавництва, а помешкання видавця на Курфюрстенштрасе, 83, оскільки свого часу там містився культурно-просвітній відділ української військово-санітарної місії[161], а сама місія – на Айзенахерштрассе, 10 (канцелярія), Нойє Кьоніґштрассе, 21 поблизу Александерпляц («станиця»)[162]. Франкова донька згадувала про ці часи так:

[156] Там само. – Спр. 762. – П. Х. – Арк. 1.
[157] Там само. – Спр. 1960. – П. XXVII. – Арк. 1.
[158] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 06.09.1940 р.); Там само // [ненум.] Арк. 1 (документ за 16.09.1940 р.); Там само // [ненум.] Арк. 1 (документ за 02.10.1940 р.).
[159] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 26.08.1940 р.).
[160] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 19.09.1940 р.).
[161] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 187, 188.
[162] Тихолоз Н. «Одіссея мого життя». Невідомі мемуари Анни Франко-Клочко // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». – Книга четверта. – Нагуєвичі, 2023. – С. 201.

«Декілька членів Місії залишилися у Берліні. Вони розподіляли і розсилали до таборів визначену харчову й медичну допомоги. Я залишалася працювати в маленькій канцелярії Місії. Тут працювало кілька осіб»[163].

У місії з 1919 р. й працювала А. Франко-Ключко, щоправда, не довго, адже у 1921–1939 рр. вона з чоловіком Петром Ключком вже проживала на Закарпатті[164], а упродовж Другої світової війни – у Відні[165]. На той час Я. Оренштайна вже у Берліні не було. Натомість про цей зафіксований нацистами сюжет сьогодні, на жаль, немає достовірних відомостей, а мемуари А. Франко-Ключко не містять жодних згадок про ймовірний конфлікт із Я. Оренштайном щодо або помешкання, або стосовно майна «Української накладні»[166]. Зауважмо, що й видавець не згадував про цей факт у відомих нині документах. Тож відправним пунктом у цій заплутаній історії мала б бути заява Франкової доньки, надіслана до Райхсміністерства народного просвітництва і пропаганди ще 10 серпня 1940 р.[167]

Натомість світло на долю Оренштайнової власності проливає лист відомого історика, політичного діяча та журналіста І. Кедрина до З. Кузелі, написаний у Львові ще 16 січня 1939 р.: «Високоповажаний і Дорогий Пане Професоре! *Звертаюся до Вас у відомій справі дому і складу «Української Накладні» у Берліні* (курсив мій. – *І. М.*). Будучи недавно у Варшаві, я широко говорив про це з власником, п. О[ренштайном], який дав мені всі дані. Вони покриваються з Вашим листом, що Ви його прислали о. кан[оніку] Лопатинському. Найважніша подробиця та, що 1) річний чистий дохід такий поважний, що вся трансакція може бути впродовж кількох чи хай навіть кільканадцяти літ замортизована і 2) що у тій реальности може бути негайно одно велике вільне мешкання, друге швидко потім. Лиха сторона медалі – мертвий капітал книжок, який проте при змінених відносинах може принести цілий маєток. Тому я сильно підтримую пляни переходу цієї фірми і її маєтку в українські руки. О[тець] Лопатинський від давнього часу поважно недужий і тому в цій справі піду в найближчих днях я і один український адвокат, синдик Зем[ельного]. Банку (д-р [Володимир?]Лициняк) до Митрополита (Андрея Шептицького. – *І. М.*). Тепер найважніша річ: треба доконче, щоб корисне для тієї справи «парере» (думка, переконання. – *І. М.*) видав о. д-р [Петро]Вергун, людина, з якої голосом рахується Митрополит. О[тець] д-р Вергун напевно щиро співчуває цьому плянові, тим більше, що там чейже був би осідок греко-кат[олицької]. парохії, його власне помешкання та центр українського громадянського життя у Берліні. Тому прошу дуже переговорити з о. д-ром Вергуном, сказати йому власні інформації у цій справі і вплинути, щоб – коли це дійсно відповідає інтенціям (намірам. – *І. М.*) української колонії у Берліні – о. д-р Вергун поручив полагоду цієї справи Митрополитові у найтепліших словах. Хай свого листа до Ексцеленції о. д-р Вергун пришле на руки о. кан[оніка]. Лопатинського, одночасно повідомляючи про нього мене (може мені – копію?). При цій нагоді прошу прийняти найщиріші бажання з нагоди Нового Року! Всі наші земляки в краю та на чужині

[163] Там само. – С. 227.

[164] Тихолоз Н. У пошуках утраченого раю (любов і туга Анни Франківни) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 55. – Львів, 2011. – С. 177.

[165] Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини – Торонто,1956. – С. 122.

[166] Див.: Тихолоз Н. «Одіссея мого життя». Невідомі мемуари Анни Франко-Клочко. – С. 204-288.

[167] BArch. – R9361-V/8796. – [ненум.] Арк. 1 (документ за 16.09.1940 р.).

прив'язують до цього 1939 року чималі надії. Дай Боже, щоб вони знову не були даремні та щоб виправдались! Сердечно Вас здоровлю та про свою найглибшу пошану впевняю. Ваш Кедрин»[168].

Що ж до долі Оренштайнових видань (які залишалися у Німеччині) відомий інший факт: до червня 1940 р. «Український центральний комітет» (УЦК) в Генеральній Губернії, комплектуючи книгозбірні для «Українських освітніх товариств» (УОТ), використав видання Оренштайнового підприємства, частково їх розпродавши для потреб культурного фонду УЦК. Про ймовірну кількість видань з Оренштайнової накладні та друків «Українського видавництва» свідчить те, що приблизно 2/3 УОТ на територіях т. зв. областей – Краківської, Люблінської, Варшавської й Радомської – мали власні бібліотеки з понад 110 тис. книжок, а читачів – понад 20 тис. осіб[169]. Ось як згадував про це очільник УЦК, видатний український географ В. Кубійович: «Початково більшість УОТ не мала бібліотек. Щоб виповнити цю велику прогалину, складено спільно з Українським Видавництвом списки трьох родів бібліотек, скомплектованих із книжок Я. Оренштайна і з видань Українського Видавництва. Їх набували поодинокі УОТ по приступних цінах та на вигідних сплатах ратами. За допомогою оголошень у «Віснику УЦК» та в «Краківських Вістях» при нагоді свята книжки та поїздок у терен, відділ культурної праці провів пропаґанду за поширення цих бібліотек, що принесло значні успіхи. Для 60 найбідніших і найменше свідомих та національно загрожених сіл УЦК закупив їх із власних фондів. У перші місяці 1941 р. 383 УОТ (себто половина всіх) закупили чи дістали даром бібліотеки, що, самозрозуміло, пожвавило працю»[170].

Що ж до самого Я. Оренштайна – його і рідних доля виявилася трагічною: Я. Оренштайн, його дружина Роза-Хая і донька Реґіна назавжди опинилися у Варшаві, у ґетто якого вони увійшли десь на межі 1941 – 1942 рр. Там їх й розстріляли 12 вересня 1942 р. Трохи згодом, 12 березня 1943 р. у Львові, нацисти знищили Йосифа та Аделю – інших дітей видавця[171].

Тому на завершення цієї статті не зайвими будуть слова відомого книгознавця Л. Биковського, які він написав на еміграції у США в 1960-х рр. про внесок Я. Оренштайна в українську культуру: «Ця вельми заслужена для українства постать належить до гурту конструктивних людей «Нової України» першої половини XX го століття. Вона чекає на свою монографію, так само як і інші українські діячі тієї доби, які боролись і тим чи іншим способом загинули за ідеал самостійної суверенної української держави […] згадував я з великим сумом і пієтизмом цього видатного українського національного діяча, державника, організатора українського письменства, книгаря й видавця, мого й інших учителя, і то не тільки в книжкових справах ЯКОВА ОРЕНШТАЙНА. Він впродовж майже 40-річної своєї невтомної й плідної діяльности, зробив, на мою думку, для українського народу багато більше»[172].

---

[168] ЛННБ НАН України. – Ф. 258. – Оп. 1. – Спр. 594. – Арк. 1, 1 (зв.).

[169] Кубійович В. Українці в Ґенеральній Губернії 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Буенос-Айрес, 1975. – С. 230, 269, 285.

[170] Там само. – С. 227-228.

[171] Монолатій І. Вічний жид з Коломиї. – С. 374-386.

[172] Биковський Л. Яків Оренштайн // Наша Батьківщина. – Нью-Йорк, 1963 р. – 11 трав. – № 21-22. – С. 4; Там само // 1963. – 15 черв. – № 24-25. – С. 6.

Інша справа – ділові та, ймовірно, приватні взаємини Оренштайнів із Франками. Адже вони почалися зі знайомства батька видавця – Саула з І. Франком, ймовірно, у 1880-х рр., а завершилися непорозуміннями видавця Я. Оренштайна з Франковою донькою – О. Франко-Ключко у 1940 р. Додати б ще й незрозумілі нині пасажі видавця про «молодого Франка», які містяться у поодиноких натепер джерелах епістолярного характеру. Вочевидь, усе вище мовлене і перелічене вимагає докладної студії у недалекому майбутньому.

Іван Монолатій.

Оренштайни і Франки: сюжети знайомства та неприязні.

Стаття присвячена вивченню біографії українського видавця, єврея Якова Оренштайна (1875 – 1942). Вивчаються особливості взаємин і контактів представників родини Оренштайнів з Франками – видатним українським письменником, видавцем і вченим Іваном Франком (1856 – 1916), його донькою – Анною Франко-Ключко (1892 – 1988). Студія містить три взаємопов'язані сюжети, назви яким автор запропонував на підставі повісті Івана Франка «Перехресні стежки».

У першому з них досліджуються витоки знайомства І. Франка з батьком майбутнього видавця – єврейським книготорговцем із Коломиї Саулом Оренштайном (роки життя невідомі); у другому сюжеті розповідається про своєрідний «забіг на паралельних доріжках» Якова Оренштайна та Івана Франка щодо створення популярної та дешевої масової книжкової серії для українців у 1900 – 1910-х рр.; у третьому сюжеті йдеться про Якова Оренштайна як «мандрівного» видавця, зокрема у Німеччині 1920 – 1930-х рр., а також епізод, пов'язаний із ймовірним конфліктом між ним та донькою Івана Франка щодо власності його видавництва «Українська накладня» за умов нацистського панування у Німеччині.

Зауважується дихотомія взаємин Оренштайнів і Франків, яка, на думку автора, балансувала між знайомством між представниками обидвох родин передусім у царині етнічного бізнесу і неприязню, спричиненою зовнішніми факторами – нацистським режимом і практикою культурного геноциду щодо єврейських видавців у Третьому Райху. Автор переконаний, що подальші пошуки документальних свідчень про взаємини Оренштайнів і Франків доповнять існуючі нині лакуни з історії цих двох родин, життя і діяльність представників яких були спрямовані на розбудову українського проєкту в умовах відсутності власної державності у XX столітті, а також допоможе простежити культурні, інтелектуальні та ідеологічні контексти франкознавства.

Ivan Monolatiy.

The Orenstein's and the Franko's: plots of familiarity and hostility.

The article is devoted to the study of the biography of the Ukrainian publisher, Jew Yakiv Orenstein (1875 – 1942). Peculiarities of relations and contacts of representatives of the Orenstein's family with the Franko's are studied – the outstanding Ukrainian writer, publisher, scientist Ivan Franko (1856 – 1916), his daughter – Anna Franko-Klyuchko (1892 – 1988).

The studio contains three interrelated plots, the names of which the author suggested based on Ivan Franko's story «Crossroads» («Perekhrestni stezhky»). The first of them examines the origins of I. Franko's acquaintance with the future publisher's father, Saul Orenstein, a Jewish bookseller from Kolomyya (years of life unknown); the second story tells about a kind of «race on parallel tracks» of Yakiv Orenstein and Ivan Franko regarding the creation of a popular and cheap mass book series for Ukrainians in the 1900s and 1910s; the third plot deals with Yakiv Orenstein as a «traveling» publisher, in particular in Germany in the 1920s and 1930s, as well as an episode

related to the alleged conflict between him and Ivan Franko's daughter regarding the ownership of his publishing house «Ukrains'ka Nakladnya» under the conditions Nazi rule in Germany.

The dichotomy of the relations between the Orenstein's and the Franko's is noted, which, according to the author, balanced between acquaintance of the representatives of both families, primarily in the field of ethnic business, and hostility caused by external factors – the Nazi regime and the practice of cultural genocide against Jewish publishers in the Third Reich. The author is convinced that further searches for documentary evidence about the relationship between the Orenstein's and the Franko's will fill in the currently existing gaps in the history of these two families, the lives and activities of whose representatives were aimed at building the Ukrainian project in the absence of their own statehood in the 20th century, and will also help trace the cultural, intellectual and ideological contexts of Ivan Franko studies.

УДК 821.161.2.09(092)Фра

Ярослава МЕЛЬНИК

ЄВГЕНІЯ БОХЕНСЬКА І РОДИНА ФРАНКІВ

«Особистий чар Франка не залишав байдужими й найбільш вимогливих», найосвіченіших жінок свого часу, – писала Ірена Книш у статті «Жінки в житті Франка», стверджуючи при тім, що саме він, Іван Франко, «помимо складання вини на «долю» у спогадах сучасниць, вирішував такий, а не інший фінал у взаєминах з закоханими в ньому Уляною Кравченкою, Климентією Попович, Ольгою Білинською, Євгенією Бохенською»[1].

І хоча фінал у взаєминах із цими, закоханими в нього жінками, обирав Іван Франко (немає підстав не погодитися з дослідницею), однак і вони теж обирали. Принаймні своє продовження love story з поетом таки достеменно. Так, для вродливої і ніжної Уляни Кравченко, яка, за словами доньки Франків Анни, «мала вигляд і вдачу ніжної фіялки й сміло могла служити за модель для мистця»[2], «те, що для Франка було скороминувшим епізодом у Бібрці, стало окриленим спогадом юности, чарівною легендою на все життя. Тим вона дорожила, гордилася й зберігала, як свою особисту цінність»[3]. Для скромної, тихої, непомітної і жертовної Євгенії Бохенської знайомство з Іваном Франком «перевернуло» «душу і життя», стало коханням всього життя:

Весь вік, немов причинна чи свята,
Вона жила у радості натхненній,
Щаслива, що за молодості – геній,
Як Бог поцілував її в уста<…>.
Весь вік без нарікання й каяття
Жила, ні разу ласки не зазнавши, –
Той поцілунок генія – назавше
Перевернув їй душу і життя[4].

Євгенія Бохенська «була настільки вірна своєму першому коханню, що потім через усе своє життя не хотіла більше нікого з мужчин знати і до смерти зали-

---

[1] Книш І. Жінки в житті Франка // Книш І. Жінка вчора і сьогодні. – Вінніпеґ, 1958. – С. 65.

[2] Франко-Ключко А. Три силуети. Цит. за: Тихолоз Н. Три жіночі силуети у мемуарній візії Анни Франко-Ключко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2024/01/04/%d1%82%d1%80%d0%b8-%d0%b6%d1%96%d0%bd%d0%be%d1%87%d1%96-%d1%81%d0%b8%d0%bb%d1%83%d0%b5%d1%82%d0%b8-%d1%83-%d0%bc%d0%b5%d0%bc%d1%83-%d0%b0%d1%80%d0%bd%d1%96%d0%b9-%d0%b2%d1%96%d0%b7%d1%96%d1%97-%d0%b0/

[3] Книш І. Три ровесниці (1860 – 1960). До сторіччя народин Уляни Кравченко, Марії Башкірцевої, Марії Заньковецької. – Вінніпеґ, 1960. – С. 91.

[4] Гнатюк І. Думка про вірність // Гнатюк І. Осіння блискавка. Поезії. – Львів, 1986. – С. 32.

шалась неодруженою», і на «пропозицію вийти заміж, відповідала: "Я ніколи не дозволю собі, щоб після Франкових поцілунків хтось міг торкнутися моїх уст"»[5].

Свої почуття до Івана Франка Євгенія Бохенська берегла глибоко «в душі на дні», не виносячи їх на «розпуття велелюдні». Звірилася хіба що своїй щирій приятельці Марії Деркач, свідчення якої ми щойно навели, і яка через багато років (влітку 1967 року) розповіла про це дослідникові Григорієві Дем'яну, прохаючи його при цьому розшукати «бодай найголовніше» про життя і творчість Євгенії Бохенської, яку вона вважала «не лише однією з найкращих учительок у Галичині, а й обдарованою письменницею»[6]. Здогадувалася про любов Євгенії Бохенської до Івана Франка й Ольга Роздольська. У «Спогаді про поета» вона, зокрема, розповіла, як в 1908 р. відвідувала хворого Франка в лікарні разом із дружиною Володимира Гнатюка, Оленою з Маєвських, і Євгенією Бохенською[7] «Одні відвідини я ніколи не забуду. Була у Франка знайома Бохенська Євгенія. Вона учителювала десь недалеко коло Львова і коли почула, що Франко захворів, – приїхала, щоб побачити його. Вони були ровесники[8] і симпатизували один одному. Здається, не помилюся, коли скажу, що вона його таки щиро любила, про що знав і він. Одного дня вона прийшла до нас, і ми всі – я, жінка Гнатюкова і Бохенська – пішли в санаторій. Франкові було якраз недобре, в непам'яті він говорив <…>, прийшов до себе, побачив Бохенську, що стояла і плакала, і в нього з очей покотилися сльози. "Ґеню, дайте руку", – сказав він, піднявши свої руки, як міг. Стиснувши своїми руками її руку, він притис її долоню до свого лиця, потримав так хвильку, далі струсив на її долоню свою сльозу і відпустив руку. "Візьміть цю сльозу на згадку!" Всі присутні також розплакалися»[9].

Назверх взаємини Євгенії Бохенської та Івана Франка цілком вписуються в парадигму: вчитель, наставник, порадник – літературна учениця, молодша товаришка, людина, духовно близька. Анна Франко навіть називала Євгенію Бохенську поруч із Наталею Кобринською й Уляною Кравченко сестрою свого батька: «В житті І. Франка ці три жінки були для нього сестрами, істотами духовно близькими – рідними. Вони брали багато від нього, але ж і йому давали багато світлого

[5] Дем'ян Г. Літературна учениця Івана Франка // Бохенська Є. Твори / Упоряд., авт. вст. ст. та прим. Г. В. Дем'ян. – Львів, 2002. – С. 11.

[6] Там само. – С. 5.

[7] На думку Оксани Нахлік, Бохенська Євгенія разом із Ольгою Роздольською і дружиною Володимира Гнатюка Оленою відвідала Івана Франка у «Приюті для хорих і виздоровців УСС у Львові», де він перебував від 13 лист. 1915 р. (Нахлік О. Бохенська Євгенія // Франківська енциклопедія: у 7 т. Т. 1: А-Ж / наук. ред і упоряд. Є. Нахлік; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – Львів, 2016. – С. 199). Гадаю, що ці відвідини були в 1908 р., коли Іван Франко лікувався в санаторії братів Свйонтовських. Ольга Роздольська, справді, відвідувала Івана Франка і в Притулку січових стрільців, «десь коло Різдва» 1916 р., але одна. Зі споминів Ольги Роздольської: «Десь коло Різдва, довідавшись, що після відступу російської окупаційної армії з Галичини перенесли хворого письменника до шпиталю Січових стрільців <… > на вул. Петра Скарги, вибралась я відвідати його». Вона згадувала, що під час цих відвідин Франко питав «про покійного Гнатюка, що тоді ще сидів з родиною у Криворівні…» (Роздольська О. Спогад про поета // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. – Львів, 2011. – С. 787).

[8] Тут Ольга Роздольська помиляється. Євгенія Бохенська, 1867 року народження, була на 11 років молодшою від Івана Франка.

[9] Роздольська О. З останніх років життя Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників / Упоряд., авт. вст. ст. та прим. О. Дей. – Львів, 1956. – С. 412-413.

і радісного в його самотній дорозі життя <…>, давали йому силу будувати любов і пошану до жінки-громадянки, до жінки-поетки і до жінки-тихої незамінної працівниці <…>. Через них він осягнув рівновагу духу і охоту до дальшої праці»[10].

Анна Ключко-Франко згадувала також про часті відвідини Євгенії Бохенської їхньої родини у Львові, і про те, як шанував її батько: «Вона часто приїздила до нас, часто своїм тихим, лагідним голосом ділилась з татом вислідами своєї праці на селі. Як вона сама, так і її праця була незамітня. Та батько цінив її дуже високо, знав, що під сірою поверхнею крилось багато любови до народу, до замурзаних селянських дітей. Своєю працею у сільській закутині вона клала тривкі підвалини під оздоровлення і відродження народу»[11].

Іван Франко, проте, високо цінив не лише вчительську працю Євгенії Бохенської, але і її літературний хист, а також її діяльність на теренах етнографії та фольклористики. Етнографію Євгенія Бохенська, як зізнавалася у листі до свого «етнографічного приятеля» Володимира Гнатюка, дуже любила[12]. У статті «З останніх десятиліть XIX в.» Іван Франко зарахував Євгенію Бохенську до представників «нового напряму в нашій літературі» – до групи «талановитих репрезентантів», «вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої, що <…> головну увагу творчости кладе на психологію, головною метою штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики»[13]. А в «Огляді праць над етнографією Галичини в XIX в.» критик вписав Євгенію Бохенську поруч зі собою, Михайлом Павликом, Остапом Терлецьким, Львом Василовичем, Ольгою Рошкевич, Іваном Кузьовим, Михайлом Зубрицьким, Іларієм Огоновським та ін., у ряд «тих нових збирачів» фольклорних та етнографічних матеріалів, які від 1870-х під впливом Михайла Драгоманова «значно розширюють обсяг своїх обсервацій, не в'яжучись ні статистичними, ні історичними, ні мітологічними формулками»[14]. Декілька рукописних фольклорних збірок Євгенії Бохенської (із Красносілець Збаразького повіту (її родинного села), а також зі Збаража і Голешова Бобрецького повіту, де вона свого часу вчителювала), Іван Франко опублікував у своєму капітальному компендіумі «Галицько-руських народних приповідках». Ще низка неопублікованих фольклорних записів Євгенії Бохенської зберігається у фонді Івана Франка у Відділі рукописів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України[15].

Для Євгенії Бохенської Іван Франко, як вже зазначалося вище, був вчителем, наставником, авторитетним порадником у літературній праці, шанованим редактором її творів, порад і зауваг якого вона вельми бажала і до яких вельми прислухалася. Ось декілька уступів із її кореспонденції до Івана Франка. «Я від мого Професора жадаю розумної, хоч і строгої критики, мудрого проводу що-

[10] Франко-Ключко А. Три силюети. Цит. за: Тихолоз Н. Три жіночі силуети у мемуарній візії Анни Франко-Ключко…

[11] Там само.

[12] Бохенська Є. Лист до Володимира Гнатюка від 24 листопада [1913?] р. // Бохенська Є. Твори / Упоряд., авт. вст. ст. та прим. Г. В. Дем'ян. – Львів, 2002. – С. 113.

[13] Франко І. З останніх десятиліть XIX в. // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 525.

[14] Франко І. Огляді праць над етнографією Галичини в XIX в. // Франко І. Додаткові томи до Зібр. творів: У 50 т. – К., 2010. – Т. 54. – С. 267.

[15] Див.: Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 3. – № 1615. – С. 719-722.

би-м ся могла виробляти»[16]. «Як уважаєте, що "Ex temporale" до чого-небудь судне, то прошу, будьте ласкаві, як Добрий Професор, поправте, що треба»[17]. «І знов повідаю тото, що перше: "Перегляньте, поправте що треба і, як до чого-небудь судне, пришліть до переписання <…>. Не дивіться, чи буде "дуже приємно", чи ні"»[18] «Техніка, бачу, під псом. Зрештою, перегляньте при вільнім часі та й поробіть потрібні уваги»[19]. «Дякую Вам, що-сьте ісправили похибки язикові і злагодили остроти вираження»[20].

«З подачі Франка», констатує Оксана Нахлік, у «Літературно-науковому віснику» з'явилася низка публікацій Євгенії Бохенської: відгук «Гриць і "бики"» (1900. Т. IX. Кн. 2) на нарис Є. Мандичевського «Сільська ідилія» (1899. Т. VIII. Кн. 11), новелістичний диптих «Тихі драми. Студії Марти. І. Лист; ІІ. По дорозі» (1900, Т. X. Кн. 6), образок «Хочу докучити тобі!» (1901. Т. XV. Кн. 9.), прозова мініатюра «Чому?» (1902. Т. XVII. Кн. 1), новела «Запомога» (1903. Т. XXIV. Кн. 12)[21].

Кореспондуючи з Іваном Франком[22], Євгенія Бохенська зверталася до нього вельми поштиво: «Почтенний Пане Професор», «Високоповажні Добродію», «Почтенний Добродію П[ане] Франко», «Почтенний Добродію і Пане Професор», «Найвисокоповажніший Добродію П[ане] Франко», «Високоповажаний Пане Доктор», «Високоповажані і Дорогі Пане Доктор». Прикметно, що одну з кореспонденток до «свого Професора» Євгенія Бохенська підписала: «приліжна (чи там така, що рада бути приліжною) учениця»[23].

Перша лаконічна картка Євгенії Бохенської до Івана Франка, в якій вона просить прислати їй «якнайбільше книжок» (до слова, прохання «вижичити» книжки, бо «дуже тяжко банує чоловік на селі за книжкою»[24], постійно звучить в епістолах Євгенії Бохенської до подружжя Франків), датована 4 серпня 1885 р.[25] Гадаю, саме цього року у Львові й познайомилися особисто молоденька 18-річна вчителька Євгенія Бохенська (Тернопільську учительську семінарію вона закінчила 1884 року), яка вже встигла рік перед тим (того ж таки 1884 року) опублікувати в часописі «Зоря» свої перші поезії («Літа мої молоденькі» і «Пусти мене, мамцю»), і відомий вже літератор 29-річний Іван Франко. Підтвердженням цього може бути кореспондентка Євгенії Бохенської до Івана Франка від 4 грудня 1885 р., у якій вона просить того не відвідувати її більше, дотепно пояснюючи причину цього: «Ви до мене вже не приходьте, бо пані, в котрої мешкаю, не хоче, щоб Ви ходили, – хтось-бо налякав її, що може через то втратити службу – очевидно, через Вашу вольнодумну бесіду можуть збунтуватись пироги чи книдлі та зробити ще

[16] Бохенська Є. Лист до Івана Франка [б. д.] // Бохенська Є. Твори... – С. 109.
[17] Бохенська Є. Лист до Івана Франка [1900 р.] // Бохенська Є. Твори… – С. 110.
[18] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 18 лютого 1900 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 101.
[19] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 26 грудня 1902 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 111.
[20] Бохенська Є. Є. Лист до Івана Франка [1900 р.]. // Бохенська Є. Твори… – С. 100.
[21] Нахлік О. Бохенська Євгенія... – С. 198.
[22] Збереглося 15 листів Євгенії Бохенської до Івана Франка, датованих 1885 – 1912 рр. Див.: ІЛ. – Ф. 3. – №№ 1610, 1611, 1615, 1628. Листи Євгенії Бохенської до Івана Франка опубліковано у виданні: Дем'ян Г. Літературна учениця Івана Франка // Бохенська Є. Твори / Упоряд., автор вступ. ст. та прим. Г. В. Дем'ян. – Львів, 2002.
[23] Бохенська Є. Лист до Івана Франка [1900 р.]. // Бохенська Є. Твори… – С. 100.
[24] Бохенська Є. Лист до Ольги Франко [б. д.]. // Бохенська Є. Твори… – С. 98.
[25] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 4 серпня 1885 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 96.

яку революцію»[26]. Що це була за пані, в якої мешкала Євгенія Бохенська у Львові та яка так боялася «вольнодумної бесіди» поета, дізнаємося з листа Євгенії Бохенської до Марії Деркач від 1 липня 1937 р.: «В р[оці] шкільнім 1885/6 практикувала я безплатно при нашій Школі Вправ у Народнім Домі і мешкала в Пані, яка варила їсти для бурсаків»[27].

Познайомившись з Євгенією Бохенською, Іван Франко відразу прагне залучити її до співпраці в жіночому альманасі «Перший вінок», позаштатним редактором якого він був. Критик доручив Євгенії Бохенській написати для цього видання біографію французької письменниці Жорж Санд і надіслав для цього потрібну літературу. «Дуже Вас прошу передати мені тепер матеріали до біографії Жорж Занд, а пізніше матеріали і темати до інших праць, але передовсім прошу, щоб про те ніхто а ніхто не знав»[28], – пише Євгенія Бохенська Івану Франкові 20 листопада 1885 р. А вже через два тижні, 4 грудня 1885 р., звітує йому: «Про Жорж Занд читаю поволеньки, здається, з неділі возьмуся до писання»[29]. Однак біографії Жорж Санд Євгенія Бохенська не написала. У листі до Марії Деркач, датованому 1 липня 1937 р. (того року відзначали 50-річчя виходу в світ «Першого вінка»), вона пояснила причини того: «Нема жодної причини згадки про мене при якім-небудь ювілею "Першого вінка", бо я до нього зовсім не була причасна <…> Може бути, що задля "Першого вінка" дав мені др. Франко дві книжки, мабуть, Брандеса і ще якусь іншу, чи не "Nowe prędy w literaturze XIX stulecia», чи ще щось в тім роді, велів прочитати, а опісля написати про Жорж Занд. З того нічого не вийшло не лише тому, що я була до такої роботи недозріла (що п[ані] Жорж Занд ні раз мені не сподобалася і я лише журилася, як про ню писати, коли вона висказує погляди так різко противні до тих, з якими стрічалась я досі), а ще з іншої причини, яку Вам колись розкажу»[30].

4 травня 1886 р., через рік після знайомства з Євгенією Бохенською, Іван Франко несподівано для багатьох галичан (а надто галичанок) одружується в Києві з Ольгою Хоружинською. Здивована цим одруженням письменника Наталія Кобринська замість «ґратуляції» надіслала йому докірливого й водночас компліментарного листа: «Повинна Вам ґратулювати, але не буду, бо чи ж давні знакомі не заслуговали собі на те, аби-сте були уважали за відповідне повідомити, що дня того а того, женюся з тов а тов? Може, Ви думали тим чином відчепитися від усіх галичанок, але Вам то не удасться. Ви продукт нашого краю, наших обставин, Ви наша амбіція, то ж ми не перестанемо над тим працювати, щоби борше чи пізніше віддане Вам було неограничене проводирство в нашій літературі, та просимо Вашу жінку до нас прилучитися»[31].

Не знаємо, як сприйняла звістку про одруження Івана Франка Євгенія Бохенська. Однак добре відомо, що її ставлення до Франкової дружини і дітей («Франчихи со чадами») було дуже щирим і приязним, за винятком хіба що окремих моментів (але про це трохи згодом), як і теплим і шанобливим було ставленням до самого поета, про що вже мовилося вище.

---

[26] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 4 грудня 1885 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 97.
[27] Бохенська Є. Лист до Марії Деркач від 1 липня 1937 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 125.
[28] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 20 листопада 1885 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 96.
[29] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 4 грудня 1885 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 97.
[30] Бохенська Є. Лист до Марії Деркач від 1 липня 1937 р. // Бохенська Є. Твори... – С. 125.
[31] Кобринська Н. Лист до Івана Франка від 3 червня 1886 р. // ІЛ. – Ф. 3. – № 1608. – С. 341.

Так, Євгенія Бохенська запрошує Ольгу Франко з дітьми погостювати в неї, радить не йти пішки зі станції в Бортниках до села, «бо не дуже-сьте моцні і змучили би-сьтеся»[32], обіцяє їй вигідний побут («Одна хата моя ні до чого – але з кобітами і дітьми все якось можна порадити <…> З постелі маю: три подушки, подушочку, ковдру, коц, кожух, дві великі хустки. Ви з малою спали би-сьте на ліжку. Хлопців також якось мож буде помістити. – Набілу у мене досить – бо маю вже власну коровку»)[33], цікавиться, як ростуть діти («Діти підрости мусіли страх»)[34], щиро переймається здоров'ям подружжя («Чи-сте, там здорові обоє?»)[35].

Із цього погляду дуже промовисті ось ці рядки Євгенії Бохенської до Ольги Франко. «Вертаючи з ферій, виділа-м Вашого чоловіка на двірци, дуже коротку хвильку. Хотілося мені страх балакати – але Ваш чоловік чимсь був занятий і розсіяний. Питаюся, чому не приїде коли до Борачка на рибку, а Ваш чоловік каже: "Або є риба?" Та де би ся поділа! А мені страх хотілося балакати довго-щиро. Вже-м і на трамвай сіла і все дивлюся, чи не йде Ваш чоловік з двірця. Потім взяла-м білет лише до політехніки, зайшла-м на Вашу улицю і роблю так звану фенстер-променаду попри Ваші вікна, чи попри Вашу хату. Та, бачу, смеркаєся, хтозна, чи Ви вдома і т. д., і, походивши, вернула-м в місто. Ваш чоловік був тоді дуже марний – лице здрібніло, маленьке, як кулачок…»[36].

Відвідуючи Франків, Євгенія Бохенська неодмінно привозила дітям гостинці, «чудернацькі горішки», що «росли в глибоких багнах біля Болехова»[37], а господарю дома подарувала вишивану сорочку[38]. «Приїзд п[ан]і Бохенської в нашу хату завжди був великою радістю, зокрема для нас – дітей»[39], – згадувала Анна Франко-Ключко, кажучи, що вона на все життя зберегла тепло й ніжність, які промінювали від Євгенії Бохенської: «Вона залишалася у нас щонайменше на тиждень. П[ан]і Бохенська закочувала рукави і бралась до роботи. Мама була хоровита й слабосила й тяжко собі давала раду з 4 дітьми. П[ан]і Ґеня доглядала нас усіх: мила-купала, чесала, прибирала, піклувалася нами з доброю, лагідною усмішкою, навіть з більшою любов'ю, як сама мама. Тато, коли приходив до дому і заставав її при праці, вітав її, мов спасительку <…>. Я, маленька дівчинка, любила її всім своїм серцем. І коли вона від'їжджала, я чіпалась її сукні, плакала гіркими сльозами»[40].

[32] Бохенська Є. Лист до Ольги Франко від 30 травня 1900 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 102.
[33] Там само.
[34] Бохенська Є. Лист до Ольги Франко [б. д.]. // Бохенська Є. Твори… – С. 98.
[35] Там само.
[36] Там само.
[37] Тут Анна Франко-Ключко помиляється. Євгенія Бохенська вчителювала тоді в с. Голешові (тепер Жидачівського району) коло Львова.
[38] «Вишиваних сорочок у письменника було завжди під достатком. Це були майже все дарунки його приятелів, приятельок, співпрацівників не тільки із Західної України, але й з Великої України. Між цими сорочками була сорочка від Олени Пчілки, від Трегубової, Альбрант, Алчевської, Кобринської, Уляни Кравченко, Бохенської і багато інших» (Анна Франко-Ключко). Цит. за: Бонь В. Будинок-музей Івана Франка у Львові. Ілюстрований путівник по Львівському літературно-меморіальному музею Івана Франка. – Львів, 2008. – С. 57.
[39] Франко-Ключко А. Три силюети. Цит. за: Тихолоз Н. Три жіночі силуети у мемуарній візії Анни Франко-Ключко…
[40] Там само.

Цікаво, що Євгенія Бохенська навіть листувалася з малими франчатами. Принаймні збереглася одна її картка до Петра Франка від 8 квітня 1900 р. (перша публікація Наталі Тихолоз), яка подивовує розумінням Євгенією Бохенською дитячої психології, інтересів дитини. Наведемо її повністю.

«Дорогий Петруню!

Дякую Тобі красно за лист. Дуже втішила-м ся, одержавши письмо від такого чесного ґазди, котрий щоправда своє ґаздівство – морські свинки – геть загирив. Сподіюся, що Ви оба з Тарасом вже не докучаєте Андрусеви і, може, не так дуже галасуєте і викрикаєте, як Тато пишуть. Весна у нас вже була ся розпочала, та знов сховалася і, хоч нема снігу, але вітер і зимно. Бузьки вже поприлітали, але, певно, мусять жаловати, що не взяли з собою кожухів. У мене в одній кімнаті зірвали підлогу, бо гриб точив дошки, а під нею була маленька чорна ящірочка. Позавтра виїжджаю з дому, а, вертаючи зі свят, поверну до Вас, як стане часу. На Зелені свята буде у мене, певно, дуже гарно – а що до руських задовго чекати – то приїжджайте на польські. Ще раз дякую Тобі за письмо і поздоровляю Тебе, Андруся і маленьку Гандзю.

Любляча Тебе Євгенія Бохенська.»[41]

Певним дисонансом до цих сливе ідилічних взаємин Євгенії Бохенської з родиною Франків є її лист до Івана Франка, датований здогадно початком лютого 1900 р., із пасажем про «довгий язик» Франчихи, а також лист до Михайла Грушевського від 21–22 листопада 1912 р. зі словами про «анормальну» Франкову родину, через яку, мовляв, не можна допомогти письменникові в часі його важкої недуги. «Жінка Ваша (тото прошу їй перечитати), має надзвичайно добре серце, а як вже кого навидить (от хоч би мене), то дає йому такі докази того серця, що чоловік чуєсь аж засоромлений, непевний, чи буде годен тото бодай в частині зреванжувати. Але, попри тото серце, має вона, як і ми всі, доньки Євині, довгий язик. Ось щось там вчера наговорила «poszkodowan-ій» recte п. Валерії Коцовській і Білецькій – і мені було при стрічі з ними ніяково. Перекажіть їй про те від мене: "Дорога Франчихо! Сиди, радше, тихо – як мене навидиш (о чім я, впрочім, переконана)"»[42].

У наступному листі до Івана Франка від 18 лютого 1900 р. Євгенія Бохенська пояснила своєму кореспондентові, який, очевидно, захотів дізнатися більше про цю історію (листи Івана Франка до Євгенії Бохенської, на жаль, не збереглися)[43],

[41] Цит. за: Тихолоз Н. Петро Франко: Формула долі. (Життєпис на тлі доби): монографія. – Львів, 2021. – С. 28.

[42] Бохенська Є. Лист до Івана Франка [перша половина лютого 1900 р.]. // Бохенська Є. Твори… – С.100.

[43] Як зазначає Григорій Дем'ян, «достовірних звісток» про долю рукописів, які зберігала Євгенія Бохенська, у тому числі про долю листів Івана Франка, Василя Стефаника, Володимира Гнатюка, інших діячів української культури, на жаль, наразі не виявлено. «За неперевіреними усними свідченнями, в 1939 р., незабаром після приходу в Галичину радянських військ, Євгенію Бохенську відвідав початкуючий тоді літературознавець і журналіст, пізніше редактор тернопільської обласної газети «Вільне життя» Микола Костенко. Йому вдалося випросити в неї частину тих листів Івана Франка, які мали особливу літературознавчу вартість. Усі автографи великого письменника і вченого Є. Бохенська категорично відмовилася віддати. На жаль, під час війни М. Костенко ні цих пам'яток, ні таких же епістолярних матеріалів, адресованих Уляні Кравченко, не зберіг» (Дем'ян Г. Літературна учениця Івана Франка… – С. 10).

у чому полягав переступ його дружини: «Франчиха лиш тото, що оповіла Коцовській і Білецькій про те, що-м Вам дала переглянути "Ex temporale". Реклама – то тяжка річ для того, кому її зроблено»[44].

Як бачимо, Євгенія Бохенська надто емоційно відреагувала на, здавалось би, доволі невинний вчинок Ольги Франко. Але тут треба взяти до уваги те, як берегла Євгенія Бохенська своє incognito, наскільки непублічною особою воліла залишатися. Із листа Євгенії Бохенської до Марії Деркач від 1 липня 1937 р.: «… Безмірно, безконечно осоружна мені думка про яке-небудь опублікування моєї особи. Здебільшого майже з[овсім] нема вже тих, що так дискретно берегли мій псевдонім, що, як яку там дрібницю видрукували у Львові, я до тижня діставала письмо з Кракова, а пішлю Франкові рукопис, то на другий день іде Франчиха раненько до Гнатюків і каже: "Ґеня написала оповідання чи що там", а мої знакомі з "Жіночої громади" ідуть до Гнатюка і із "Споминів семінаристки" беруть одне оповідання до жіночого календаря, без мого відома розриваючи цілість. А про мої "проби пера", зрештою, ніхто з родини не знає»[45]. І ще один уступ зі згаданого листа Євгенії Бохенської до Марії Деркач: «Яка крайня брутальна недискреція найбільших туалетових тайн – щось нагадує дискрецію редакцій щодо псевдонімів. Але то було ще перед війною! Тепер інакше. Взоруємось на Англію, де то "ніхто не жадає від тебе подробиць із твого приватного життя або іншої особистої інформації, якщо ти сам не спішишся охоче поділитися тим з ким небудь»[46].

Свої літературні тексти Євгенія Бохенська підписувала псевдонімами і криптонімами (Б-а; Б-а, Евг.; Бох., Евг.; Евгенія; М-а; Марта; Марта;**, Марта***), настійливо вимагаючи від редакторів зберегти в таємниці її справжнє прізвище. «Уповаю на Вас, що збережете мені incognito офіціально і приватно», – просила Євгенія Бохенська Івана Франка «не класти» під час публікації текстів її власний підпис[47].

Тепер про звинувачення Євгенії Бохенської Франкової родини в «анормальності», висловлені в її листі до Михайла Грушевського від 21–22 листопада 1912 р., у якому вона просить свого поважного адресата допомогти Франкові в його скрутному становищі. Наведемо просторі фрагменти з цього листа.

«*Я не прошу прощення за се, що відважуюся писати до Вас і чиню се з цілим безмірним довір'ям, бо хоч і кажуть деякі, що Ви тверді і неприступні, – та я знаю добре, що се лиш байки-байки, бо вірю тим другим, які кажуть, що Ви ніколи не відмовляєте тим, які звертаються до Вас з цілим довір'ям, – той вірю своєму інстинктовому знанню, яке мовить, що у Вас добре, щире, людське серце.*

Недавно їздила я до Львова, до лікаря, і там через кілька днів наслухалася я такого, що аж жах переймає, про те, як тяжко бідує, так що не має найменшого конечного коло себе обходу, ходить обдертий і не раз голодує той бідний Франко, що аж чужинці питають не раз наших: чому він такий опущений, занедбаний, як той послідній старець-жебрак? <…> Та ще тяжче дотика його, мабуть, те, що нікому признатися, що всі його покинули, що ніхто про його не дбає, що серед

[44] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 18 лютого 1900 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 101.
[45] Євгенія Бохенська. Лист до Марії Деркач від 1 липня 1937 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 125-126.
[46] Там само. – С. 127.
[47] Лист до Івана Франка [1897 р.]. // Бохенська Є. Твори… – С. 97.

людей, серед своїх, які його твори високо цінять і люблять, які ідуть у життя з його "Духа печаттю" – він готов умерти не з хороби, а з голоду, і вичерпання, і недогляду.

Колись, як єго не стане – буде пишний, величавий похорон, посиплються промови за промовами, вінці за вінцями і жаль обхопить всіх, що стануть над його могилою – але Богом, а правдою – ми не будемо мали права заплакати над тою могилою, коли тепер даємо єму в наших очах загибати.

Інший – рівно нещасний, має бодай родину, яка про него дбає. У него ніколи не було правдивої родини, що то рятує, і кріпить, і гріє. І тепер у него тої родини нема. Та анормальна родина – се і одна з причин – що тяжче – як в нормальних умовах – д'сему приступити – і ратунок-поміч подати.

Тяжче – та чи цілком неможливо? <…> Там і не потрібно нічого незвичайного. Лише якої чесної, старшої, хоч би простої жінки, щоб їсти зварила, хату замела і шмаття випрала. Лише в найліпшім случаю – ще якого послугача шпитального, який би бідного паралітика обмив, убрав, викупав, обійшов, щоб не жахалися на єго люде, як на заповітреного Йова чи Лазаря.

Най колись похорон буде менше величний, най менше буде вінців та промов, – а най буде бодай у нас зате совість чиста, – що ми постаралися накілько могли, щоб довершив віку свого мирно, спокійно і бодай трохи по-людськи. <…> … Тому удаюся до Вас, що Ви нам у всім щасливі на руку: Взялися Ви до Товариства ім. Шевченка – і товариство розвилося на славу – кинули Ви думку про приватні школи – і школи ті ростуть, гей гриби по дощи, взялися Ви за нашу історію – і маємо історію. То й слухаю свого інстинкту, який мені мовить, що і тій справі, о яку ходить, Ви і лиш Ви зможете порадити»[48].

Бажання Євгенії Бохенської допомогти Франкові було щирим, одначе її присуд про його «анормальну родину» дуже категоричний, і не зовсім справедливий, принаймні не однаковою мірою стосовно всіх членів родини Франків.

Суб'єктивний погляд деяких сучасників, Євгенії Бохенської зосібна, на багато реалій Франкового особистого життя, у тому числі на складні взаємовідносини в родині, коригується іншими першоджерельними матеріалами, зокрема документами особистого архіву письменника, позірно безпристрасні рядки яких, віддзеркалюючи трагедію родини Франків, дозволяють бодай почасти «зняти вину» хоч би з Ольги Федорівни та найстаршого сина Андрія. Особисто для мене дуже промовистими є записи в «Покажчику мешканців будинку І. Франка по вул. Понінського, 4, Львів, 1913», де в графі під довгою назвою «Всякі инші важні для розкладання доходового податку замітки, наприклад, особливо нещасні случаї, довготриваючі хороби», навпроти імені Івана Франка зазначено: «Д-р Іван Франко є калікою на руки, внаслідок чого не може писати – притім все є хорий і до праці неспосібний», відповідно про Ольгу Федорівну – «рівно ж хора», Андрія – «також хорий»[49]. До того ж Андрій, незважаючи на власну хворобу, все ж дуже багато допомагав батькові.

[48] Бохенська Є. Лист до Михайла Грушевського від 21–22 листопада 1912 р. // ІЛ. – Ф. 3. – № 2508. Цей лист Євгенії Бохенської до Михайла Грушевського вперше опубліковано: Мельник Я. За епістолярним рядком: Іван Франко в листуванні третіх осіб // Франкознавчі студії. Випуск шостий. – Дрогобич, 2015. – С. 332-334.

[49] Покажчик мешканців будинку І. Франка по вул. Понінського, 4. Львів, 1913 // ІЛ. – Ф. 3. – № 2474.

Хоча, з другого боку, і в самого зболеного Івана Франка так само подекуди проривалися гіркі жалі на дітей, зокрема більшої розради та допомоги він прагнув від доньки. Під час Першої світової війни письменник передавав через українських офіцерів, що служили в російській армії та іноді навідувалися до нього, листки або усні вістки до Анни з проханням повернутися з Києва, куди вона виїхала якраз напередодні війни, додому. Сама Анна також «чулася до війни». Так, в одному з листів до батька Анна, відповідаючи на його докори в тому, що вона ніколи не була для нього доброю донькою, бо замість того, щоб осолоджувати йому прикре життя, відсунулася, відчужилася від дому, зізнавалася: «Тату, чи ж Ти думаєш, що я сего не виділа, будучи іще вдома, чи я не думала про се кождий день! І се лежить на мені тяжким докором! На ціле моє життя»[50]. Щоправда, тут же Анна вину за це складала на родинні обставини: атмосферу в хаті, хворобу Ольги Федорівни.

Але повертаємося до взаємин Євгенії Бохенської з Іваном Франком.

Цікаво, що саме їй, Євгенію Бохенську, Іван Франко тієї ж таки осені 1912 р., коли Ольга Федорівна була в шпиталі для душевно хворих на Кульпаркові у Львові, просив про допомогу й догляд. Відомо про це з листа Євгенії Бохенської до Івана Франка від 3 вересня 1912 р. Ось текст цього листа.

«*Високоповажаний Пане Доктор!*

Що лиш нині одержала я Ваш лист і зараз на нього відписую. Мені дуже дороге довіріє о[тця] Борачка і Ваше до мене. Я справді була би дуже щира для Вас і Ваших дітей. Та поки що, хоч є охота, нема в мене можності вчинити Вашу волю. Як спенсіонуюся і возьму яке занятіє у Львові, то з певностію винайму собі мешкання у Вашім домі "на оборозі". Там будемо царствувати обі з Гандзею і займемося всім по змозі.

Поки що приєдную до діла того особу, яка, певно, ще щиріше від мене відноситься до Вас і Ваших, а до ведення домового господарства є мільйон раз спосібніша від мене. Як лиш дістану від неї яку відомість, зараз Вам напишу, і коби лише удалося її придбати – знаю, що Ви би були дуже вдоволені, чого дай, Боже, і Вам, і нам всім»[51].

Як бачимо, Євгенія Бохенська не прийняла пропозицію Івана Франка. Не вдалося їй також «придбати» згадану в цьому листі особу до «ведення домового господарства» Франків (До помешкання Франків у 1912 року, коли Ольга Франко була в лікарні, приходила Целіна Зиґмунтовська), натомість вона звернулася за допомогою до Михайла Грушевського.

Наведений вище лист Євгенії Бохенської до Івана Франка – останній в її епістолярному діалозі з письменником. Але не остання сторінка її незвичної, довгої love story. Попри воєнне лихоліття, вона приїде 31 травня 1916 р. до Львова на похорон поета, проведе його до місця вічного спочинку. Пам'ять про нього берегтиме до кінця своїх днів. За свідченнями знайомих, Євгенія Бохенська працювала над спогадами про Івана Франка[52]. Навіть на схилі віку, згадував Іван Мозіль зі села

[50] Франко А. Лист до Івана Франка від 27.02. 1915 р. // ІЛ. – Ф. 3. – № 1636. – С. 64.

[51] Бохенська Є. Лист до Івана Франка від 12 вересня 1912 р. // Бохенська Є. Твори… – С. 112.

[52] Див.: Дем'ян Г. Літературна учениця Івана Франка… – С. 10.

Нижнє Синьовидне (туди Євгенія Бохенська на якийсь час перебралась до своєї приятельки, вчительки Ольги Скобельської), вона «виступала з відчитами про Шевченка, Франка, Федьковича, Воробкевича, Кобилянську, Коцюбинського. Ми ще й дивувалися, що вона так багато знає і все пам'ятає, бо була вже старенькою <…>. Її розповіді про Івана Франка (його також добре знала ще з молодих років, їздила на похорон, хоть то була війна), про Ольгу Кобилянську і Михайла Коцюбинського – то була така краса, якої я більше не чув ні від кого. О! Та жінка вміла говорити»[53].

Вміла Євгенія Бохенська і любити. Жертовно, тихо, самовіданно…

Ярослава Мельник.
Євгенія Бохенська і родина Франків.

У статті висвітлено особисті й творчі взаємини Євгенії Бохенської з Іваном Франком. Обґрунтовано, що їхні взаємини цілком вписуються в парадигму: вчитель, наставник, порадник – літературна учениця, молодша товаришка, людина, духовно близька, попри любов Євгенії Бохенської до Івана Франка. Розкрито також ставлення Євгенії Бохенської до Ольги Франко, дружини письменника, та їхніх дітей.

Yaroslava Melnyk.
Yevheniya Bokhenska and the Franko family.

The article highlights the personal and creative relations of Yevheniya Bokhenska with Ivan Franko. It is substantiated that their relationship fits perfectly into the paradigm: a teacher, a mentor, an adviser – a literary student, a younger friend, a person who is spiritually close, despite Yevheniya Bokhenska's love for Ivan Franko. The attitude of Yevheniya Bokhenska to Olga Franko, the writer's wife, and their children is also revealed.

[53] Там само. – С. 9.

УДК 821.161.2-311.6.09"1880"І. Франко:82-95

Микола ЛЕГКИЙ

ПОВІСТКА ІВАНА ФРАНКА «НА ДНІ» У ПРИЖИТТЄВІЙ КРИТИЦІ

Повістка «На дні (Суспільно-психологічна студія)» вийшла друком 1880 року. Цьому Франковому творові на критику пощастило. Одразу по оприлюдненні окремою книжкою в «Зорі» з'явився непідписаний анонс про нього, в якому, зокрема, йшлося: «П[ан] Ів. Франко знаний доволі руській публічності з численних розправ судових в справах соціялістичних; діяльність його кінчиться звичайно засудженням на кару в'язниці. Повідають, – не знаємо, чи правда, – що з посліднього побиту "*в тюрмі дрогобицькій*" лучилось п. Франкові пізнати одного морально упавшого в'язня, котрий теорію соціялістичну понимав по-свому, і п. Франка яко чоловіка "грошевитого" категорично завізвав до розділу маєтку. На підставі подібних пригод і досвідів написав п. Франко своє теперішнє оповідання»[1]. Автор публікації навів уривок із роздумів Темери і високо поцінував талант письменника і його працьовитість.

І. Франко приписав авторство замітки Омелянові Партицькому й у листі після 27 жовтня 1880 р. закинув йому, що той обстоює свої ідеї за допомогою систематичної брехні: «Говорячи о моїй особі, Ви не чулись обов'язаним казати правду, котра, ачей же, звісна Вам». Руське суспільство, відзначено в листі, знає Франка не лише з судових розправ, а й як автора літературних творів. Письменник спростував історію, що її переказав автор замітки, зазначивши: «Моя особа до повісті ніяк не примісна» [т. 48, с. 246][2]. На думку Франка, Партицький мимоволі прислужився до вироблення позитивної читацької рецепції щодо персонажа-соціаліста (Темери): «Ви вказали своїм читачам соціаліста, роздумуючого, рефлектуючого над власними переконаннями, готового відречись їх, т. є. наймилішого, що в нього є на світі, для правди, для поступу. Ви показали затим, що зненавидженим і виклятим соціалістам правда і поступ дорогі над усе в світі. Ви показали, що ті окричані соціалісти – се не череда сліпих та бездумних баранів, ідуча на незвісне незвісними стежками. Ви показали, що вони вміють застановлятися, і то застановлятися глибоко і серйозно, над своїм ділом» [т. 48, с. 249].

Повістка «На дні» привернула увагу й Михайла Павлика. Зважаючи на скрутне матеріальне становище Франка, він мав намір у видозміненому вигляді (дещо переінакшивши сюжет і вилучивши образ Андрія Темери) запропонувати твір у

[1] Зоря. – 1880. – Ч. 20. – 15 (27) жовтня. – С. 272.

[2] Франко І. Зібрання творів: У 50 томах+додаткові томи. – Т. 48. – Київ, 1976-1986. – С. 246. Надалі, покликаючись на це видання, в дужках вказуємо том і сторінку.

російському перекладі котромусь петербурзькому часопису. У листі до Людмили Драгоманової (3 лютого 1881 р.) він писав: «Що ж до Франкового заробку, то Нат[аля] Якимовна [дружина С. Подолинського. – *М. Л.*] береться перевести перероблене де в чім мною "На дні", я додам переднє слово про Франка і пішлемо в "Слово". Чи не ліпше би в "Вестник Европы"? Як думає М[ихайло] П[етрови]ч? Він міг би написати Стасюлевичу [редакторові й видавцеві "Вестника Европы". – *М. Л.*]?»[3].

Про зміни, що їх задумував вносити до художнього світу повістки, Павлик писав у примітках до Франкового листа від 2 лютого 1881 р., опублікованих у «Переписці Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом»: «Я хотів зробити навиворот – почати знизу: представити мініятуру галицької суспільности і пробу Бовдура звалити її, але після сього листа Франкового дав покій, тим більше, що проти того був і Драгоманів, котрому "На дні" дуже подобалося. Мені Темера видався трагікомічним»[4]. І додав: «Я не гадав обмежитися не то самим Бовдуром, але й "дном", а представити взагалі нашу суспільність із погляду "дна" та й надати всьому більше соціяльно-визвольний напрям»[5].

Франко запротестував проти такої зміни художньо-естетичної концепції твору: «Тільки ж, перероблюючи "На дні", чи роздумали Ви добре, що вийде з такої переробки? Так, як воно є, то ціла штука, по-моєму – ряд типів наших пролетаріїв, починаючи від інтелігентного аж до найнижче затолоченого. Героя виразного нема, а Темера і Бовдур, дві крайності в однім ряді, висунені наперед тільки в артистичній цілі, щоб зв'язати цілість, надати всьому одноцілий інтерес і викликати одноціле враження. Чи зможете доконати того самого одним Бовдуром? Я дуже цікавий. По моєму поняттю головною особою міг би Бовдур бути тоді тільки, коли б був єдиною особою, – а тоді вийшла би не живопись "дна", а патологічна студія, що далеко не одно і то саме. Впрочім, я кажу ще раз, се моє задивлювання, – може бути, що Вам удасться винайти якусь щасливу противагу сьому патологічному характерові, от хоть би в Митрі. Тільки ж на всякий спосіб, для чого Вам конче захотілось викинути з ряду інтелігентного пролетарія, сього я не знаю. Може бути, списаний він блідіше або неправдивіше других, але тут рада – поправити штрихи, та й годі» [т. 48, с. 270–271].

Своїх задумів Павлик не реалізував. Франко ж замислив розгорнути один із мотивів повістки, пов'язаний із постаттю Стебельського: «Іно-що докінчив "Історію лівої руки" (матері Стебельського), в котрій показав образок нашого урядництва», – писав він у листі до того ж Павлика [т. 16, с. 251]. Однак поема «Історія лівої руки» надрукована не була, її рукопис втрачено, зберігся лише план, який засвідчує, що цей твір із семи розділів мав увійти до збірки «З вершин і низин»[6].

1883 року Франко прохав Павлика написати рецензію на повістку. Останній листом орієнтовно з серпня того ж року відповів: «Про "На дні" мені сказати небагато: особа героя не досить серйозна (не про психологічний стан кажу) і декуди говорить бозна-що, взагалі – не тип; далі кінцева сцена трохи ненатуральна, нарешті два-три штрихи – й конець. Решта все штука чудесна й справа мене особисто дуже

[3] Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876 – 1895) / Зладив Михайло Павлик. – Т. 3: (1879-1881). – Чернівці, 1910. – С. 345.

[4] Там само. – С. 369.

[5] Там само. – С. 370.

[6] Літературна спадщина: Іван Франко. – Вип. 1. – Київ, 1956. – С. 65.

пожагаюча. Я чень-то й хотів ті хиби поправити і потім разом з Под[олин]ською в Монпельє перевести на московське. Та Ви не пристали. Я радив би Вам самим поправити ті хиби в другім виданню, – при случаю, з книжкою в руках, – котрої в мене нема, – я Вам їх покажу докладно. А критику написати – це значить найперше розібрати наші суспільні стосунки, а це штука нелегка, коротко її розказати годі, та й сконфіскують. <...> Зрештов, пришліть книжку, попробую»[7].

У листі до Франка від 26 лютого 1886 р. Павлик писав, що «потомство», тобто майбутнє покоління, з усіх його (Франкових) творів вúзнає за найкращі ті, котрі він написав «під час свого зеніту соціяльного», а саме «Борислав», «Boa constrictor», «Моя стріча з Олексою», «На дні», «Листи про Шашкевича» та ін.[8]

Фелікс Дашинський у листі до Франка від 3 липня 1884 р. розповідав, яке враження справив твір на коло його знайомих, а особливо на Юзефу Дзвонковську. «На дні» дуже сподобалося всім, «старому і молодому поколінню; правда розповіді справила більше враження, ніж "Родина Ругон-Макарів" Золя. Чорт бери Вас лисий! Це найкращий Ваш твір. Високо пропагандистський. Помічав на обличчі п. Юзефи [Дзвонковської. – *М. Л.*] гру почуттів під час читання повістки [powiastki]: її очі, хоч і нечасто, блищали запалом, а бліде личко рожевіло час від часу; мушу також і себе похвалити, що при читанні розгорнув цілу шкалу почуттів і таким чином оповивав уривочки при акцентуванні. Спитайте тепер, Івасю, п. Юзю: де монастир, де хвороблива мізантропія?.. Пурхнули кудись далеко, за ліси, за ріки, за лісисті гори, а розбуджена суспільна думка пройняла молоде чуття, стала метою і дорогою життя. Дорога скромна, але корисна: обов'язки народної учительки, народ і народ, і нічого, крім цього слова. З усього цього виникає, річ ясна, єдиний висновок: не було людини, яка б розбудила в тій мовчазній істоті певні суспільні почуття, хоч би й найслабші; решту доповнили б книжки. Ви, Івасю, що знаєте людей і психологію, вчинили шляхетно, далебі! Не знала Вас дівчина і не зуміла вчасно оцінити <...>»[9].

У листі до Франка від 20 липня 1884 р. своїми враженнями від прочитання повістки «На дні» ділилася Климентина Попович, натякаючи на особисті почуття і на колишні стосунки Франка з Ольгою Рошкевич. Зізнавалася в тому, що прочитала цей твір з сильним зворушенням. «Читаючи, я перебувала серцем все, що перебув-визнав бідний Андрій. Разом з ним я терпіла, разом і тішилася. Я навіть й любила разом з ним – не лиш ту високу ідею, бо ж я їй вже давно перед тим поклонялася, але я полюбила – чи Ви повірите? – я полюбила разом з ним його любку, його Ганю. Але відтак, коли та любка, не маючи настілько волі і витривалости, щоб опертись силованням, виходить за другого, втоди доперва я розминулась з Андрієм, бо коли він не перестає її обожати, вдоволяючись поділеним щастям, я зненавиділа її цілим серцем за тоє, що вона вміла-могла зробити Андрія щасливим, як на се він заслужив, та не стало волі, не стало сили. За се я її ненавиджу і завидую її тепер тих чарів, що його до неї причарували, завидую тих плом'янних солодощів

[7] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів (далі – ІЛШ). – Ф. 3. – № 1618. – Арк. 85.

[8] ІЛШ. – Ф. 3. – № 1615. – Арк. 403. Під назвою «Листи про Шашкевича» Павлик мав, можливо, на увазі Франкові «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878), в яких чимало місця відведено постаті Маркіяна Шашкевича та альманахові «Русалка Дністрова».

[9] ІЛШ. – Ф. 3. – № 1629. – Арк. 300-301.

першої любви, яких зазнала, завидую її всього-всього і ненавиджу її – Боже, як же се болить-пече в грудях»[10].

Франко мав намір опублікувати повістку в перекладі польською мовою в петербурзькому журналі «Kraj», і з цією метою надіслав переклад редакторові Еразмові Пільцу. Прочитавши рукопис, він у листі від 16/28 березня 1885 р. висловив свою оцінку творові: «"На дні" прочитав, річ дуже цікава, написана кров'ю, але не цілком рівна, а що найголовніше – не дуже цензурна. Попри це, буду старатися провести її крізь цензуру й у "Kraju" вмістити»[11]. Та все ж у листі з 14/26 липня 1885 р., покликавшись на те, що повість уже надруковано українською мовою, Пільц запропонував Франкові надіслати до журналу інший оригінальний польськомовний твір[12].

Однією з перших читачок повістки, котра висловила свої оцінки, була Еліза Ожешко. У листі до Франка від 20 березня 1886 р. з Гродна вона назвала «На дні» та «Захар Беркут» «прегарними творами» («prześliczne utwory»)[13]; зізналася, що пізнала в Франкові «високоталановитого й безмежно симпатичного письменника»[14].

Не без впливу Франка Еліза Ожешко знайомилася з українською літературою, листовно прохала адресата по змозі надсилати їй знакові твори нашого письменства, ділилася враженнями від прочитаного. Її листи від 20 березня та 8 квітня 1886 р. свідчать про те, що вона знала окремі твори Франка й що «Boa constrictor», «На дні» та «Захар Беркут» припали їй до смаку. У листі з 8 квітня 1886 р. Ожешко писала Франкові: «Чим більше читала, тим сильніше відчувала дивну насолоду і поезію цієї літератури. Чиста вона, як кришталь, тепла, як літній вечір, несподівано оригінальна, до жодної іншої, що мені відомі, не схожа. Може, трохи бракує їй широких просторів думки і на її арфі я не знайшла ще всіх струн людського чуття. Отже, знаєте, що мені здається? Здається мені, що власне Ви, Шановний Пане, призначені влити в неї більшу суму філософських елементів, ніж вона містить, і розширити її психологічні обсяги. Роблю про це висновок з двох Ваших повістей: "Boa Constric[tor]" і "На дні", котрі відзначаються дуже філософською і глибокою думкою, і з Вашого "Захара Беркута", в якому шкала людських почуттів і пристрастей є ширшою, а особливо різноманітнішою, ніж в інших, відомих мені українських повістях»[15].

Цікавим з огляду на естетику твору є висновок цензора Петербурзького цензурного комітету Алфьорова про необхідність заборонити книги Михайла Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия» та І. Франка «На дні» від 23 січня (4 лютого) 1890 р.: «II. "На дні", соч[инение] И. Франка. Описывается арестование австрийскими властями, за неимение паспорта, молодого образованного паныча, его без суда и расправы заключают в тесный, тёмный, смрадный карцер, где давно уже томятся 9 бродяг, из простонародия, подонки общества, голодные, измученные и больные. Несколько дней молодой интеллигент проводит в этих ужасных условиях и накануне его освобождения ему ночью с целью огра-

[10] Там само. – № 1618. – Арк. 568-569.
[11] Та мсамо. – № 1603. – Арк. 561.
[12] Там само. – № 1603. – Арк. 616.
[13] Orzeszkowa E. Listy. – T. II: Do literatów i ludzi nauki. – Cz. II. – Warszawa; Grodno, 1938. – S. 253.
[14] Ibid. – S. 254.
[15] Ibid. – S. 264.

бления перерезывает горло один из бродяг, одичалый, доведённый лишениями, несчастьем и грубостью тюремщиков до скотского состояния.

Хотя содержание этого рассказа не может быть признано преступным, оно всё же представляется весьма тенденциозным по своему крайнему реализму и по тому удручающему впечатлению, которые автор имеет в виду произвести на читателя описанием бесчеловечности, зверства и безапелляционного своеволия полиции, жертвою которой является ни в чём не повинный образованный молодой человек, проникнутый любовью к страждущим и вообще, как то видно из рассказа, приверженец социалистических теорий.

Такое произведение по своему содержанию к обращению в России не могло бы быть ни в каком случае дозволено, хотя в списках запрещённых книг эта книга не значится»[16].

На сторінках «Народу» відомий літературознавець Євген Левицький виступив з рецензією на збірку «В поті чола», в якій найбільше місця відвів повістці «На дні». Значення твору рецензент убачав, по-перше, у розкритті психології деморалізації, «випливаючої з нужди, з понижаючого положення суспільного найбідніших верстов і тюремного життя»; по-друге, у змалюванні суто галицьких порядків, котрі панують у провінційних арештах. Тим-то «На дні» набуває загального, вселюдського значення, водночас маючи в собі риси локальні, і є точним образом культурного стану Галичини[17].

На думку Левицького, талант Франка виявився в цьому творі з усією силою; процеси деморалізації особистости письменник вивів переконливо, зримо й пластично, з усіма подробицями. Ба більше, він продемонстрував, як тюремна атмосфера «змінює етичні погляди одиниці, змінює цілого чоловіка, витворюючи новий відражаючий тип, крайнє здеморалізований, сказати б, олицетворення того огидства і гнилі, що запанували-розсілись в арештантській норі». Такого впливу не позбавлений навіть інтелігентний Андрій Темера, який, хоч і є «світлою картинкою» твору й контрастує з іншими мешканцями в'язниці (насамперед Бовдуром), все ж «есть одно в стані психічнім Андрія, в чому він стає подібний до других замкнених в тюрмі – се той егоїзм, що пригноблює усіх, хто терпить, хто дістався на тото дно суспільности. <...> Ось чому слова й думки Андрія виглядають наче гарні фрази і більше нічого, ось чому вони немов літають десь поза найближчими людьми так, якби порвалась нитка, котра злучила б їх з реальним ґрунтом».

Повістку «На дні» поруч із повістю «Boa constrictor» рецензент визнав найкращим твором І. Франка, відзначивши при цьому точність психологічного аналізу, жвавість викладу, характеристичність виведених типів, ясну й зрозумілу тенденцію. Успіх творові забезпечив і особистий тюремний досвід письменника[18].

З погляду Агатангела Кримського, «На дні», – одна «з найбільш визначаючихся повісток», в якій письменник талановито змальовує картини пониження людської особи. У ній автор виявляє себе добрим психологом «в смаці Достоєвського», і його твір здійснює помітний вплив на читача. Однак рецензент відзначив надмір кривавих і бридких сцен, епізодів та деталей твору. «Не конечно стіснятися зако-

[16] Іван Франко. Документи і матеріали. 1856 – 1956. – Київ, 1966. – С. 141, 143.
[17] Левицький Е. В поті чола. Образки з життя робучого люду. Написав Іван Франко. – Львів, 1890. – XVI+320 с. [Рец.] // Народ. – 1891. – № 7. – 1 квітня. – С. 110.
[18] Там само. – С. 111, 113-115.

нами естетики – це так; та й сам предмет вимага часом кривавих сцен. Але Франко іменно любується в їх і подає їх нам надто залюбки. Коли б'ються арештанти та роз'юшують обличчя одно 'дному, то Франкові, очевидячки, мало тих поражаючих, страшенних подробиць, які їм намальовано: він ще примушує кров дзюрити на хліб <...>». «Нащо таке надуживання прав реальної школи? – запитував критик. – Ще можна розуміти ті картини цього роду, котрі мають певну ціль, вмовляють в нас огиду до мерзоти і тим можуть чинити добротворний моральний вплив. А у Франка є багато такого, що болізно дратує одні лиш нерви»[19].

Свої міркування про повістку «На дні» А. Кримський висловив також і в огляді 25-річної письменницької праці Франка (1898). «Звісне діло, що тая повість писалася серед страшних обставин (в Коломиї літом 1880 року): на самоті, в голоді, в тяжкій недузі, в близості смерті, в безнадійній розлуці з милою (її він вивів у повісті під ім'ям Гані) – через те можна вибачити авторові безліч гірких мелодраматичних викликів, емфатичних віщувань, іноді хлоп'ячо-революційних філософствувань і іншого суб'єктивного, ліричного елемента, яким просякла тая повість. Але нема де правди діти: спокійніший, епічний тон був би личив тій повісті далеко більше; він не тільки не був би зменшив тої трагічності, з якою описано дно суспільності, а навпаки: авторова об'єктивність робила б на читача якраз найтрагічніші враження. Може бути, не завадило б повісті і те, щоб у ній було трохи менше кривавих та гидких сцен. Далі: в перші дві глави варто було б влити трохи більше жвавості». Усі ці вади, на переконання Кримського, не применшують її популярности серед читацької публіки, і то не лише української: «А втім, навіть така, яка вона єсть, повість "На дні" незвичайно славиться скрізь: і між своїми, і між чужими, між людьми з усяких націй і партій. <…> Великий артистичний талан, тонкість психології і глибінь багатьох думок зробили те, що тая суб'єктивно-нервна повість однаково порушує всіх». І далі: «Написання повісті "На дні" дало Франкові велику писательську техніку, і дальші його повістки – бездоганні формою»[20].

Ведучи мову про повістку «На дні» в «Історії літератури руської», Омелян Огоновський відзначив немотивованість заключного вчинку Бовдура: «Та коби сеся трагедія скінчилась убійством Темери, то Бовдур у своїм звірячім нестямі явив би ся лиш консеквентним переступником. Аж ось, ні сіло ні пало кається він нараз свого злочину, хоча щойно мочив руки в крові зарізаного Темери. <...> Такий Бовдур, яким автор змалював його до вбійства Темери, не міг опісля каятись свого злочину, – теє тіло, що досі було мешканням якогось біса, якоїсь дикої, звірячої душі, не могло вже зелектризуватись ніякою катастрофою!» Наявність драстичних сцен «вменшають стійність реального твору» (у цьому Огоновський погоджується з Кримським), образи Темери й Бовдура здаються рецензентові не цілком природними, та все ж «сей реальний твір потрясає сильно душею читача»[21].

---

[19] Хванько А. [Кримський А.]. В поті чола. Образки з життя робучого люду. Написав Іван Франко. – Л., 1890. – XVI+320 с. [Рец.] // Кримський А. Твори: В 5 томах. – Т. 2: Художня проза. Літературознавство і критика. – Київ, 1972. – С. 315-320.

[20] Кримський А. Д[окто]р Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльности // Кримський А. Твори: В 5 томах. – Т. 2. – С. 516-517, 520.

[21] Огоновський О. Іван Франко // Огоновський О. Історія літератури руської. – Част. 3. – Відд. 2. – Львів, 1893. – С. 1043.

1892 року повістка вийшла друком чеською мовою у перекладі Б. Соколової («Na dně». V Praze, 1892. 96 s.) і одразу ж привернула увагу чеської критики. У рецензії, підписаній криптонімом *-b-* і оприлюдненій у празькому журналі «Časopis českého studentstva» (1982. R. III. S. 371–373), автор вів мову про схильність людини до здійснення злих учинків. «Перед цією бідою заплющую очі, – писав він, – аби не довелося ненавидіти людство, котре дозволяє своїм дітям грабувати, красти, жебракувати, поневолювати, запродаватися, валятися в моральному й фізичному бруді. Оце дно людського суспільства густо вкрито нечистотами, які ніколи не висихають, як підлога дрогобицької в'язниці, а по них повзають тисячі життів, котрі заради людської гідности також мають хоч трохи права на вільний, відкритий сонячний простір, як і ті, хто вище. І нікому не можна зарікатися від того мокрого, просякнутого брудом дна: провина долі може збити кожного з нас, як у дрогобицькій в'язниці збила філософа Темеру. Тоді ваше серце мусило би вкрилося кам'яною корою, щоб не тріснути від жалю, пам'ять мала б утекти, а почуття скрижаніти, щоб не терпіти так, як Андрій Темера у дрогобицькій тюрмі»[22]. Рецензент охарактеризував постать Бовдура: «Це бридка істота, страшна через свою нерухому байдужість і спосіб життя, якщо це можна назвати життям – валятися по підлозі і їсти щодня хліб за 14 крейцерів, без думки, без пам'яти, окрім хіба про хліб, що його отримає завтра. Однак ця істота стала такою не зі своєї вини. За себе вона не повинна відповідати жодним словом, за неї відповідає її оточення, всі ми, все суспільство». Давши Бовдурові хліба, ковбаси й горілки, Андрій лише «роздражнив його, наповнив жадібністю, прагненням почуватися добре. А що на його ступені розвитку означає добре ся мати? Він не прагне душевної радости, бо не знає навіть, що воно таке, життя вже давно викинуло її йому з пам'яти; наситити ж тіло, напитися, втопитися в горілці – ось його радощі. Упитися, одуріти, забутися»[23].

У рецензії відзначено, що новели письменника є найкращими зразками української літератури, а Франко – найчільнішим українським реалістом. «У його новелах люд східної Галичини – українці, поляки, євреї – живе реальним життям. Його реалізм при цьому не без тенденції; не тієї тенденції, що означає досяжність чи має якийсь кінцевий задум, а такої, котра дає авторові матеріал та ідею. У ній тенденція є мотивом для літературної творчости. Це любов до людей, котрі страждають, і працюють у поті чола. Це чиста любов, яка виникає зі співчуття та пережитих терпінь. Саме тому, що та його любов – елементарне почуття, то, читаючи книжку, відчуваємо, що́ змусило його написати її». Почуття любові до людей передається від письменника до читача. Його новели присвячені праці, стражданням та бідуванням. «Того почуття, – провадив далі рецензент, – не знайдемо в російських реалістів. Толстой обожнює мужика і подає його життя як зразок людського життя: Левін в "Анні Карениній" хоче за одну мить стати мужиком. Достоєвський очевидно бачить тут прірву між собою, дворянином, і простою російською людиною, й відчуває разом з ним, а не за нього. У "Записках із мертвого дому" просто симпатизує добрим рисам простої людини, але дивиться на неї зблизька оком лікаря, котрий

[22] -b-. Ivan Franko: Na dně. Přeložila Bohuslava Sokolová. Vzděl[ávací] bibl[iotéky] sv. 17 [Рец.] // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками: Статті, матеріали й дослідження до історії чехословацько-українських взаємовідносин / Упоряд. М. Мольнар та М. Мундяк. – Братислава, 1957. – С. 595-596.

[23] Там само. – С. 596.

здійснює розтин, замість того щоб співчувати йому до останнього куточка свого серця. Франко ж перейнятий любов'ю до трудівників, бо сам страждав». Його твори – це «часто понурі картини, створені сірою барвою, але не відвертаймося від них із гримасою, а прихиляймося до них із відданим співчуттям сестри милосердя. Добре, якщо вас не відштовхують жахливі сцени і страшні картини в "Жерміналі" Золя, де є важкі терпіння, котрі відкупили б ще важчі гріхи. Старому Бонмортові, котрий сплавляє вугілля і все життя проводить у тій чорній атмосфері, а перед ним ще три покоління з родини там склали кістки, мусили б відпуститися, якби зруйнувалася вся шахта Воре. Вважаєте, що філософія стражденних схожа до філософії вищих верств? Порівняйте їхні погляди на честь, мораль, порядність зі своїми – загляньте їм у душу, зрозумійте їхню психологію і побачите, що часто осуджують злочини, котрі в їхніх очах виглядають досить невинними. На просту людину дивіться її очима, зрозумійте її, а тоді багато чого пробачте їй.

Франко змушує дивитися на простулюдину її очима»[24].

Ще одну анонімну рецензію на повістку надруковано в журналі «Niva» (Брно, 1893, № 3). «"На дні", – йдеться в ній, – образок (obrázek) (96 сторінок), що його з малоруської переклала Богуслава Соколова. Сталося це завдяки справді сильному напруженню жіночих нервів, адже важко цю книжку дочитати через жахливий зміст. Витримаєте "Записки з мертвого дому", бо російська література приготувала вас до мук сибірських засуджених; але книжка Достоєвського не обіллє холодним потом, не вразить, не упокорить, як Франкова ліцензія на відверте в Галичині. Жахіття галицької в'язниці виступають настільки огиднішими, наскільки Франко менший митець, ніж Достоєвський, однак вони мають на собі печать правдивости». Оскільки Франко сам страждав замолоду, пізнав на собі суворість тюремних дозорців, то побут персонажа у в'язниці і його раптову смерть зобазив точно. «Те, що чуємо про життя засуджених у виступах Пернерсторфера та Кронаветтера, є казкою проти образка "На дні". Кенан, який подорожував до Сибіру, повинен знати і ближчі землі»[25].

На появу повістки «На дні» в перекладі Соколової відгукнувся відомий чеський поет, есеїст, літературний критики та перекладач Арношт Прохазка (1869–1925). Його рецензію видрукувано в журналі «Literární listy» (1893, № 12). «Начебто весь бруд і вся мерзота, намул і біда життя, задушливі випари й отруєна атмосфера, крики жаху та відчаю, душевний холод і пустка, тілесна хвороба, виснаження, гнилизна, приплив холодної темряви навалилися на вас, стиснули вам горло, потолочили вам груди, пригнули вам голову. Це емоційний, враженнєвий, отруйний, жорстокий наслідок читання, котрий падає на вас першої ж миті, руйнує і знищує кожне розважне міркування. Але з того хаосу найжорсткіших і найвідчайдушніших відчуттів кристалізується тиша співчуття і співстраждання.

Сюжет зовсім простий у своєму перебігу. <…> Це вісь, основна лінія, до якої прив'язані фрагментарні розповіді про інших, розгортається природно і

[24] Там само. – С. 598-599.

[25] [Б. п.]. Ivan Franko: Na dně [Рец.] // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. – С. 600-601. Енґельберт Пернерсторфер (1850 – 1918) та Фердинанд Кронаветтер (1838 – 1913) – австрійські політичні діячі, публіцисти, депутати Державної ради у Відні, де часто порушували проблеми жахливого утримання в'язнів ув австрійських, зокрема галицьких, тюрмах. Джордж Кеннан (1845 – 1924) – американський журналіст, письменник, мандрівник, автор книг про Сибір, у яких розповідав про життя політичних і кримінальних засланців.

повільно, логічно, крок за кроком. Однак слід було доповнити, простежити, вибудувати психічне життя вбивці, починаючи від першого зародка думки, на різних етапах та еволюційних моментах, у двобої з останнім незначним залишком кращої, ясної свідомости, аж до остаточної перемоги; як і останні миті після марного вчинку, тільки нашкіцовані загальними, голими, лаконічними реченнями, ударами, рухами, думками; і так само внутрішнє життя головного героя, всі гострі, безперешкодні та нестримні удари й напади невідомих, непізнаних, несподіваних, прихованих печалей і жахіть на його розум, серце, душу, у всій повній, яскравій силі та різноманітності, у всіх відтінках і градаціях замість сухих повторюваних шаблонів або теоретичних та пропагандистських відступів, для автора дорогих, святих, провідних ідей, зусиль, емоцій, а поруч із цим – живе, рельєфне у враженнях та настроях сконструйоване місце, тюрма, з усім її брудом та пороком, щоб твір був досконалим, органічною мистецькою цілісністю. Хоча образ вібрує життям, а персонажі говорять і діють самостійно, та головна мета, основна ідея, перший імпульс, котрий вів письменника, тобто тенденція книжки, є занадто помітною і проникною. Йому йшлося не про те, аби в кількох розділах подати образок із життя "ображених і принижених" заради самого життя, незалежно від наслідків, а саме про ці наслідки й заради них. Він не стає проповідником, але забруднює мистецький твір. У цьому слабкість книжки. Втім, це можна пояснити коротким часом її написання – чотири дні (Коломия, 17–20 червня 1880 р.)»[26].

Автор ставить поруч два світи: «світ простих людей, скривджених життям і першою чергою суспільством; вказує, що винні не вони, а обставини, час, інші люди, оточення; нещастям кинуті в біду, вони хотіли працювати, працювали до знемоги, зрештою, впали без допомоги інших, притлумлені та притиснуті до землі, аж поки не зміцніла їхня так звана справедливість у потребах і бажаннях. У довгому важкому ув'язненні маже не нарікають на свою байдужу, дещо тупу долю». А з іншого боку – представник нових прагнень до визволення всіх пригноблених та до загального блага, котрі супроводжуються нездатністю пізнати, що́ треба зробити для цього визволення[27].

Мета й задум Франка, на думку рецензента, – «викликати в читачів любов, терпіння, співчуття до тих нещасних, відкинених, потоптаних, пробутими в кожному таємну, приховану, більш чи менш сильну здатність до опору й бунту проти несправедливости, проти всього того суспільства, яке плекає, дозволяє, схвалює жорстокість, яке замість братньої любови зачиняє людей до смердючих ям, віддає під нагляд і сваволю суворих, брутальних дозорців». Письменник веде читачів на дно суспільства не для того, щоб запитати: хто винен?, а щоб прямо й відверто відповісти «за тих потоптаних, проти інших, проти суспільства». «Тут із невблаганною впертістю з'являється, міцніє й осідає думка: що́ порівняно з появою таких типів, із цілковитою бідністю та спустошенням тіла й духа є всі цивілізації, прогрес, людство?»[28].

[26] Procházka A. Ivan Franko: Na dně. Z maloruštiny s dovolením autorovým přeložila Bohuslava Sokolová. Vzdělávací bibliotéky sv. 17. Nákladem vydavatelstva «Časopisu českého studentstva» V Praze 1892. Str. 96. Cena 30 kr. [Рец.] // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. – С. 602-603.

[27] Там само. – С. 603.

[28] Там само. – С. 604.

Франко не підбурює одних супроти інших, «його любов, безконечна і безмежна – Христова любов – бачить скрізь лише людей, які терплять, оступаються, мучаться. <…> Бачить, що живуть без взаємної любови, любови до ближнього, чесної, великої, гарячої, братерської, котрої їм бракує, і хоче роздмухати її й нею наповнити серця.

Книжка пропагує ідею і показує шлях та засоби її реалізації, принаймні частково. У цьому сенсі її можна назвати соціалістичною»[29].

Того ж 1893 року з'явилася рецензія, підписана криптонімом *J. K.* «На дні», йдеться в ній, – це «історія, яка захоплює і глибоко схвильовує читача. Брутальна історія невинного юнака, якого лише за те, що вибрався в інше місто до приятеля без документів, староство кинуло в жахливу тюрму, майже катівню, просякнуту духом огиди й прокляття, де тісняться вісім в'язнів, занедбаних, брудних, здичавілих, у голоді й холоді». «Не знаю, – вів далі рецензент, – чи залишить вас понурий образ малоруського письменника без відчуття важкого й холодного жаху, чи не увійде у ваші думки щось із цієї нерухомої темряви, смутної пекельної печери, до якої вас письменник завів за декілька миттєвостей із вільного, ясного світла вашої кімнати чи вашого кабінету».

На думку автора, «Іван Франко не має мистецьких аспірацій. Тче тканину своєї новели в одному місці і вкладає в неї, часто й без конечної потреби, свої соціальні й людинолюбні думки стилем памфлету й брошури, тоном майже проповідницьким. Але й останні розділи повістки написано не заради чого-небудь, а щоб служити тенденціям автора, пропагувати його думки та міркування. Візьмемо до прикладу розділ другий. Опис камери. Згадаймо, як описує в'язницю Байрон (у поемі "Шильйонський в'язень"). Або наш Маха[30] в найкращій, без сумніву, частині свого "Мая". І порівняйте з ними Франкову тюрму. Розумієте, навіщо Франко так детально, так розлого описує не лише сирі стіни, почорнілі від вологи двері, зігнилу солому на ліжку; від його спостережливости не сховається й найменша деталь мерзоти, бруду та нечистот тієї печери, в яку завів власноруч; чому він помічає те чорне в'язке харкотиння, виплюнуте на стіну й асфальтовану підлогу камери, і парашу з екскрементами, що поширює смердючу отруту в загуслому, затхлому, зіпсутому повітрі в'язниці. З відразою поспішаєте до світліших сторінок книжки, але тут автор вас затримує, і складається враження, що він вас запитує: як можна в такій печері тримати людей, котрі, як і ви, відчувають красу й потворність життя, його радощі й печалі, – як з огляду на звичайну гуманність і мораль виправдати тих, хто у свого брата відбирає свободу, волю, повітря та світло й ув'язнює його в тій огидній ямі. Проти теорії ви мали б свої заперечення, проти думок письменника свої міркування, але перед образом, що його автор накреслив, – просто повісьте голову й мовчіть»[31].

Рецензент стверджував: «Кому з цієї позиції доведеться дивитися на ту книжку, той відзначить ті її сторінки, про які чистий митець для мистецтва гордо промовив би: анатема. Бачення автора – це репортерська докладність зі значною до-

[29] Там само.

[30] Карел Гінек Маха (1810 – 1836) – чеський письменник доби Романтизму.

[31] J. K. Ivan Franko: Na dně. Z maloruštiny přeložila B. Sokolová. Vzdělávací bibliotéky svazek 17. V Praze 1892. Nákladem «Čas[opisu] českého stud[entstva]». [Рец.] // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. – С. 606-607.

зою сухости поліційних протоколів, справжнім співчуттям, радість, яка випливає з найчистіших мотивів і з якою струшує і обертає ганчір'я, досліджує запахи, висвітлює мерзоту й бруд і оглядає висхлі, вкриті корою бруду тіла своїх героїв». Ведучи мову про бійку в'язнів, автор рецензії називає письменника адвокатом, котрий «долучив до справи найяскравіші, найефектніші документи з вагомим звинуваченням усього суспільства, яке дало здеградувати тим нещасним, що вкрило їхнє серце грубою крижаною корою, а воно ж теж знало почуття добрі й шляхетні»; того суспільства, що одібрало від них свободу, повітря та світло».

«В останній сцені повістки, – йдеться в рецензії далі, – письменник на повну силу й у непорушній чистоті висловив думку українського народу, котрий кожного злочинця, навіть найтяжчого і найбільш винуватого, має за людину "нещасну", зламану засудом і жорсткими законами природи, і до неї потрібно мати жаль і співчуття». На завершення рецензент закинув Б. Соколовій «рабську залежність від оригіналу», незграбність перекладу, наявність значної кількости українізмів та грубих мовленнєвих і стилістичних помилок[32].

1898 року в журналі «Česká stráž» (Прага, № 33) з'явилася рецензія без підпису на вихід у перекладі чеською мовою Франкових творів «Boa constrictor» та «Украдене щастя». У ній рецензент знайшов місце для оцінки повістки «На дні», де, за його спостереженнями, зовсім немає ідеалізації народного життя, котра містилася в творах багатьох слов'янських письменників, немає тієї лагідности й обережности, з якими автори вели мову про важкі епізоди з життя народу. У Франковій повістці «скрізь віднаходимо все проникну, непереборну жадобу правди, навіть найгарячішої, і сміливу силу на службі сучасних прагнень до визволення народу»[33].

Франтішек Главачек у літературному портреті «Ivan Franko», що його приурочив до 25-річчя творчої діяльности письменника, вів мову зокрема про обставини Франкового ув'язнення, за яких створено повістку «На дні». «Не дивно, що в такій ситуації занурював пензель у найтемніші барви; це помітно і в інших його творах, написаних у подібні важкі хвилини»[34].

Євген Деген відзначив, що мешканців в'язниці Франко описав «с таким мрачным реализмом», а, познайомивши читачів з обставинами написання повістки, запитував у них: «Не правда ли, как это похоже на страничку из известного романа Хамсуна "Голод"? Не правда ли, действительная жизнь есть самый смелый художник? Она создаёт такие положения, рисует такие картины, пред которыми бледнеет человеческая фантазия»[35] [4, с. 44]. Твір «На дні», за Дегеном, засвідчує і найкращі боки таланту Франка, і деякі недоліки у виконанні. «Крупный изобразительный талант автора» виявився в описах мешканців камери, до якої потрапив Темера, особливо діда Панька, Стебельського, Бовдура й самого Андрія. «Из обитателей каземата дид Панько образует центр, около котрого группируются остальные»; він «научился спокойно относиться ко всякой невзгоде», зберігши, однак, «здравый смысл», який каже йому не поступатися ні на крок «обыденными

[32] Там само. – С. 607-608, 609.

[33] [Б. п.]. Ivan Franko: Boa constrictor – Ukradené štěstí (Světové knihovny č. 28-29) (Svět. knih. sv. 59. Nákl. J. Otty) [Рец.] // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. – С. 610.

[34] Hlaváček F. Ivan Franko (K 25 jubileu literární jeho činnosti) / František Hlaváček // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. – С. 638.

[35] Деген Е. Иван Франко (Галицкий писатель) // Новое слово. – 1897. – Кн. 6. – Март. – С. 44.

принципами немудрой ходячей морали, которые при всей своей элементарности препятствуют тому, чтобы в этом месте плача и скрежета зубов восторжествовала полная анархия, чтобы люди не перегрызлись между собою, как дикие звери, посаженные в узкую клетку. Он один между всеми сохранил даже малорусский юмор, который хоть минутами скрашивает удручённое настроение соузников»[36]. «Другой любопытный экземпляр, – продовжував Деген, – это доморощенный философ Стебельский», котрий, прагнучи праведного життя, покинув колишні заняття. «Заметим здесь опять, что учение гр. Толстого на этот тип не могло оказать никакого влияния, потому что в 1880 г., когда написана разбираемая нами повесть, не появилась ещё даже и "Исповедь". Стебельский, несомненно написанный с натуры, очень близок к тем народным элементам с преобладающим чувством нравсвенности, из которых выходят иногда штундисты, а иногда блаженные и юродивые»[37].

Бовдур являє собою цілком протилежний тип. «Благодаря условиям его жизни, в нём до возможной степени атрофировались все альтруистические чувства». Покинутий невідомими йому батьками, всіма відштовхуваний і погорджуваний, у вічній гонитві за нещасним шматком хліба, «этот человек как бы самою судьбою был предназначен на жизнь бродяги. Не испытав на себе никакого цивилизующего влияния ни семьи, ни школы, ни организованного сожития, он сохранил о добре и зле первобытные понятия дикаря: когда я съем врага, – это добро; когда он меня съест, – зло. Чувствуя себя парией, отверженным, занимая последнюю ступеньку общественной лестницы, он платит этому обществу стихийной непримиримой ненавистью хищного зверя, не знающего компромиссов»[38].

Найслабше, на думку Дегена, виписано образ Андрія Темери. «На этом не стоило бы останавливаться, если бы и в других произведениях Франко не обнаруживал подобное же неумение создать живой тип из интеллигентного класса, особенно если он относится к этому типу с симпатией. В данном случае мы имеем дело с несомненным фаворитом автора». Темера позбавлений темпераменту, необхідного для всякого громадського діяча, «так сентиментален и плаксив, каким сам Франко, вероятно, никогда не был, и поэтому рассчитывать на критическое отношение его к самому себе и к своим "идеям" нет никакого основания»[39].

Підсумовуючи свої розмірковування про повістку «На дні», Деген відзначив, що вона «остаётся одною из самых ярких картин человеческих страданий, которые зависят от дурной организации общества; многие страницы этого рассказа смело могут занять место рядом с "Записками из мёртвого дома" и оставляют в каждом читателе тяжёлое сознание, что и он несёт свою долю вины за те общественные несовершенства, которые уродуют и гнетут столько человеческих жизней»[40].

Лев Турбацький віднайшов сюжетно-психологічні паралелі між повісткою «На дні» та романом Ф. Достоєвського «Злочин і кара». У Франковому творі, за його спостереженнями, «переведена та сама ідея, що в Достоєвського "Вині і карі". Автор хотів нам показати докладну аналізу того, як чоловік доходить до злочину, хо-

[36] Там само. – С. 45.
[37] Там само. – С. 45-46.
[38] Там само. – С. 46.
[39] Там само. – С. 46-47.
[40] Там само. – С. 47.

тів розібрати попереджаючий психологічний процес. Та коли герой "Вини і кари" Достоєвського – чоловік просвічений, то в студії "На дні" героєм тим Бовдур, чоловік, котрого доля засудила жити на дні суспільности. Крім того, сценерія у Франка о много страшніша, як у Достоєвського, бо річ діється в бориславській в'язниці, котру автор змалював по-мистецьки. То оповідання – одно з найліпших оповідань Франка, і хоть критики дотеперішні робили йому деякі закиди, то все-таки яко аналіза душі чоловіка, яко психологічна студія буде се оповідання мати в нашій літературі все велику вартість»[41].

Високу оцінку Франковій творчості дав польський літературознавець Ґустав Пйотровський, який у праці «Zola i naturalism» (1900) писав: «В убогій українській літературі очевидним є сильний вплив Золя на Івана Франка, котрий колись перекладав "Ругон-Макарів". Проте він глибший, ніж Золя, і виразно відчутно в ньому соціалістичну тенденцію ("Boa constrictor". "Борислав"). Золізм найбільш помітний у його "На дні"»[42].

Ведучи мову про тюремні оповідання Франка, зокрема про повістку «На дні», Олександр Грушевський зауважив: «Знов важкий реалізм поодиноких сцен та глибокий сум самих умов тюремного життя. Велике значіння мають сі різкі описи тюремного життя, що розкривається ві всій своїй гидкій повноті перед очима Андрія Темери ("На дні"): се грізне, але завше потрібне momento для нашого апатичного та самолюбного суспільства. Автор підіймає разом з тим й инше питання. Андрій Темера опинився "на дні", в тюрмі цілком припадково, але письменник малює нам в тій тюрмі і деяких инших, кому при звичайних умовах цілком натуральне місце в тюрмі, на дні, бо вони становлять нижчу верству на самім дні суспільства», як-от Бовдур[43].

Михайло Коцюбинський у рефераті «Іван Франко» (1907) відзначив, що у творах на тюремну тематику («На дні», «Тюремні сонети») «гуманне, чутливе серце поета вміє знайти краплину людського навіть в такому тупому і дикому представникові низин суспільності, як Бовдур <...>. У нього [Франка. – *М. Л.*] нема шовінізму: люди діляться на два табори: на кривдників, проти яких він гострить, як меч, своє слово, і покривджених, яким він оддає своє серце»[44].

«На дні», на думку Антона Крушельницького, – один із найсильніших творів Франка. Він, як і інші, є виявом «скрайнього натуралізму», яскравою замальовкою соціального низу – того образу, «що його незабаром впровадить у європейську літературу інший слов'янський письменник, чудовий маляр суспільного дна Максим Горький. Усе те, що викликає подив Європи за останні десятки років, знайшло своє сильне вираження у цій та інших тогочасних новелах Івана Франка»[45].

Повістка «На дні», як бачимо, привернула увагу критики, котра назагал винесла їй високі оцінки, вказавши водночас на такі вади, як драстичність натура-

[41] Турбацький Л. Іван Франко (В 25-літній ювілей його літературної діяльности) // Буковина. – 1898. – № 125. – 21 жовтня (2 листопада). – С. 1-2.

[42] Piotrowski G. Zola i naturalism. – Lwów; Warszawa, 1900. – S. 154.

[43] Грушевський О. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Іван Франко // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 39. – Кн. 7. – С. 31-32.

[44] Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: В 7 томах. – Т. 4. – Київ 1975. – С. 51.

[45] Kruszelnyckyj A. Szkice z ukraińskiej literatury współczesnej: Iwan Franko. Wasyl Stefanyk. Iwan Semaniuk. Łeś Martowycz. Mychajlo Kociubyńskyj. – Kołomyja, 1910. – S. 9, 16.

лістичних описів та мелодраматизм у створенні образу Андрія Темери. Критичні виступи сприяли популяризації твору не лише серед галицьких, а й українських (у межах Російської імперії), польських та чеських читачів.

Микола Легкий.
Повістка Івана Франка «На дні» у прижиттєвій критиці.

Стаття розглядає рецепцію повістки Івана Франка «На дні» у тогочасній критиці. Оцінку творові винесено у спеціальних рецензіях, синтетичних оглядах (у контексті збірки «В поті чола», усієї творчості письменника), листах, принагідних згадках. Відгуки на повістку написано, крім української, польською, чеською та російською мовами. Критичні виступи сприяли популяризації твору не лише серед галицьких, а й українських (у межах Російської імперії), польських та чеських читачів.

Mykola Lehkyy.
Ivan Franko's story «At the bottom» in life criticism.

The article examines the reception of Ivan Franko's story «At the Bottom» in the critics of the time. The evaluation of the work was made in special reviews and synthetic reviews (in the context of the collection «In the sweat of the brow», all the works of the writer), letters, occasional mentions. Responses to the summons were written in addition to Ukrainian, Polish, Czech and Russian. Critical speeches contributed to the popularization of the work not only among Galician, but also Ukrainian (within the Russian Empire), Polish and Czech readers.

УДК 821.161.2 Франко

Ольга СМОЛЬНИЦЬКА

ГОЛОВНІ ОБРАЗИ ТВОРУ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ» ЯК АРХЕТИПНА ТРІАДА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Сучасна гуманітаристика часто використовує художній текст для аналізу психологічних проблем (пов'язаних із життям). В українській науці варто згадати праці Ніли Зборовської (1962 – 2011) – літературознавиці, письменниці, літературного критика, психоаналітика, що назвала свій метод «психоісторією», «психобіографією» і здебільшого базувала його на жорсткому фройдизмі (хоча зверталась і до юнґіанства). У новітніх студіях дедалі спостерігається інтерес до психоаналізу, що диктується й віддзеркаленням суспільства.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У цьому плані інтерес викликає твір Івана Франка (1856 – 1916) «Перехресні стежки», жанр якого визначають то як повість, то як роман. Цей текст був і залишається одним із популярних у вітчизняних і зарубіжних студіях (від класичних до сучасних: І. Бурлакова, С. Бук[1], Н. Венгринович[2], Г. Грабович, Т. Гундорова, С. Єфремов[3], Г. Левченко[4], С. Луцак[5], О. Огульчанська[6], Т. Пастух, Б. Тихолоз, Н. Тихолоз, І. Фізер та багато інших, не кажучи про кла-

[1] Бук С. Онімний простір роману Івана Франка «Перехресні стежки» // Λογος ὀνομαστική. – № 4. – 2012. – С. 68-76. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43766

[2] Венгринович Н. Р. Зооморфна образність у натуралістичній прозі Івана Франка та Френка Норріса // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – № 27. – Т. 1. – 2017. – С. 112-113. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v27/part_1/31.pdf

[3] Єфремов С. Співець контрастів. До характеристики творчости Ів. Франка. – У Київі, 1913. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron3.chtyvo.org.ua/Yefremov_Serhii/Spivets_kontrastiv_Do_kharakterystyky_tvorchosty_Iv_Franka.pdf?

[4] Левченко Г. Модерністичне «розхитування світу» в романі Івана Франка «Перехресні стежки» // Волинь-Житомирщина. – Житомирський державний педагогічний інститут імені Івана Франка, Історико-філологічне товариство, Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині. – Вип. 15. – Житомир, 2006. – С. 66-73. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.zu.edu.ua/vz/15/Vg_2006_15_11.pdf

[5] Луцак С. М. Внутрішня архітектоніка роману «Перехресні стежки» Івана Франка // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – № 2 (30). – 2015. – С. 191-192, 196. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2015_2_19

[6] Огульчанська О. А. Особливості психологічного хронотопу персонажів у романі Івана Франка «Перехресні стежки» // Українська література в загальноєвропейському контексті. – Вип. 2. – 2019. – С. 183-186. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3356/1/ogulchanska_2019_183.pdf

сичне франкознавство), у тому числі розглядається з психоаналітичних позицій. Увага до «Перехресних стежок» може бути зумовлена і певним «ефектом маятника», оскільки у навчальній програмі до 2000-х рр. включно у полі зору із великої Франкової прози переважно була соціально-побутова повість «Борислав сміється» (1881 – 1882). Далі у студіях почав підсилюватися інтерес до модернізму. Переклад психоаналітичних праць, їхнє видання та набуття доступності читацькому колу зумовили й вибір іншого методу в українській гуманітаристиці – вітчизняної психоаналітичної школи. З огляду на це актуально дослідити у ньому проблему, сформульовану сучасним терміном – «перверзний нарцисизм»[7], – але не названу так у класичній художній літературі. Але показ проблеми класиком вражає психологічною продуманістю, що робить «Перехресні стежки» ще цікавішими.

Цей твір спочатку вийшов 1899 р. у Львові («Видання «Літературно-наукового вісника»»), але написаний раніше. Показані у ньому галицький колорит, особливості австро-угорського устрою, виховання, стосунків у родині водночас мають сприйматися не локально, а ширше – як механізм підкорення. Це одна з причин появи і формування методу З. Фройда (як відомо, австрійського підданого з галицьким корінням: «...його батько народився в Тисьмениці, а мати – в Бродах»[8]).

Мета дослідження – текстуально і контекстуально проаналізувати різні лінії, образи та мотиви «Перехресних стежок», зробивши акцент на архетипній тріаді Аніма – Анімус – Тінь, особливо – на образі Валеріана Стальського. Відповідні завдання: 1) проаналізувати твір в аспекті архетипної тріади, вичленувавши й інші архетипи – у тому числі розглянути образ Стальського як трикстера і роль цього архетипу на Різдво (коли Реґіна вбиває чоловіка); 2) зіставити «Перехресні стежки» з іншими сучасними І. Франку (друга половина XIX ст. і період fin de siècle) творами світової літератури; 3) висвітлити австрійське право і тодішній статус галицької жінки, родинний аспект; 4) дослідити ознаки перверзного нарцисизму в поведінці Стальського; 5) розглянути інші психоаналітичні проблеми (як-от сублімацію) та інші аспекти твору. Застосовані методи аналізу: компаративний, архетипний (юнґіанський), ґендерологічний, біографічний.

Зберігається оригінальний правопис цитат (у тому числі вихідних даних книг – як-от виданих Б. Грінченком). Для аналізу оброблені джерела українською, англійською, французькою, польською мовами.

Важливо окреслити *контекст аналізованої доби*. Мотивація вибору І. Франком *натуралізму* (що передбачає акцент на спадковості героїв) умовлена його науковим складом розуму, а також загальною тенденцією XIX ст. – адже вчителями письменника слід назвати «науковців-природодослідників, основоположників філософської доктрини позитивізму – Ч. Дарвіна, М. Нордау, Ч. Ломброзо, К. Бернара, О. Конта, Г. Спенсера, І. Тена»[9]. Хоча, звісно, «Перехресні стежки» складніші, ніж приклад одного напряму. Сам текст особливий тим, що докладно змальовує саме моральний (а не фізичний) садизм.

---

[7] Наприклад, в українському дискурсі: Смольницька О. О. Перверзний нарцисизм на прикладі образів у вибраних класичних і сучасних творах: психоаналітичний аспект // Філологічні трактати. – № 3-4. – Т. 11. – 2019. – С. 111-131.

[8] Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі // Павличко С. Теорія літератури / Передм. Марії Зубрицької. – Київ, 2002. – С. 247.

[9] Венгринович Н. Р. Op. cit. – С. 112.

У цьому творі нібито чітко показано любовний трикутник, героя і антигероя, але водночас є моменти, які додають загадковості. Скажімо, досі є розбіжності щодо жанру цього твору – повість чи роман. У першій публікації підзаголовок – «повість», так само – у подальші роки видань. Водночас варто зазначити, що термінологія XIX – початку XX ст. відрізнялась од сучасної, і «повість» могла означати і «розповідь», «оповідь», як і «п'єса» – узагалі «твір». Щоправда, новітні дослідження схиляються до визначення як роману. Також під час перечитування цього твору виникає питання: чи все І. Франко знає про своїх персонажів? У XIX ст. – принаймні, до другої половини – текст можна сприймати як тотальний, у тому числі завдяки поясненням про персонажів, авторському мовленню тощо, але численні приклади підтверджують ірраціоналізм, «виривання» героїв з-під авторського контролю. Це особливо вражає, якщо врахувати тодішній контекст: автора сприймали як деміурга, а також пророка і навіть учителя, чия дидактичність автоматично означає глибоку психологію, розуміння своїх героїв (так передбачалося, але не завжди виявлялось у творі). Франкове новаторство у «Перехресних стежках» помітне, зокрема, у тому, що автор не характеризує сам натур героїв – це роблять вони самі (монологами і вчинками). Читач дізнається про те, якими є персонажі, але отримує цю інформацію начебто не від автора. Хоча подекуди письменник нібито оцінює – Стальського – або сам, або вустами інших героїв, як-от Рафаловича, інших персонажів, урешті-решт, Реґіни, що думає про свою «законну половину» як про «сього огидливого чоловіка»[10]. Водночас помітно, що герої не однотипні й не шаблонні: автор надає читачеві право визначити власне ставлення, наводячи обставини спадковості й формування кожного персонажа. Безперечно, велику роль відіграє у цьому показ психології героїв. Персонажі навіть характеризують себе самі, їхні бесіди та монологи (у тому числі внутрішні) – це і рефлексії, і самоаналіз. І Рафалович, і Стальський навіть ґрунтовно і дотепно ставлять іншим «діагнози» (не розуміючи цього).

Якщо розглядати головних героїв в юнґіанському аспекті, то постає класична *архетипна тріада*: *Аніма* (Реґіна) – *Анімус* (Рафалович) – *Тінь* (Стальський). Стальський – явно *Тінь* Рафаловича. Спочатку герой може використати потрібні йому риси у Тіні, «приручити» її (як Рафалович користається послугами Стальського), але далі може потрапити у залежність від неї. Ця залежність у Франковому тексті зовнішня, натомість психологічно Рафалович не підкорюється Стальському. Як Тінь можна інтерпретувати і божевільного Барана, який спочатку вбив свою зрадливу дружину, а потім – Реґіну. Баран живе у стані розгулу несвідомого (ще він потерпає на релігійне божевілля, містицизм, у цього персонажа виразна міфологічна свідомість (гіпертрофована під час безумства[11]), Баран одержимий ідеєю приходу Антихриста, а ще – підкорюється *хибному ототожненню* (Рафалович – Антихрист, Реґіна – невірна дружина з минулого). Адже Реґіну Баран убиває явно тому, що вона як та, що зрадила чоловіка, нагадала Барану власну дружину. Божевільний епілептик топить Реґіну – як і колись свою дружину. Таким чином, тут спочатку хибні асоціації, а потім – дія за *аналогією*. В юнґіанському

[10] Франко І. Перехресні стежки // Франко І. Зібрання творів у 50 ти томах + додаткові томи. – Т. 20. Повісті та оповідання (1896 – 1900). – Київ, 1979. – С. 403.

[11] Там само. – С. 415.

аспекті вода означає несвідоме. Отже, Анімус позбувається Аніми, і та відходить у несвідоме. Проблема обох чоловічих персонажів – Стальського і Рафаловича – у непроробленості їхньої Аніми. Адвокат («меценас») ідеалізує Реґіну, згадуючи її замолоду, Стальський – принижує. Важливо врахувати часовий аспект: Рафалович невпинно розвивався, натомість подружжя Стальських дедалі деградувало.

Із героїв «Перехресних стежок» найбільше міфологізовані свідомість і несвідоме мають Реґіна і Баран (в останнього це виявляється як у божевільного найяскравіше, а у героїні остаточно проявляється перед сценою вбивства, у стані зміненої свідомості). Почавшись із казкових фантазій про вищу Персону (нижче у статті проаналізовано мрію про корону[12]), у фемінінного персонажа міфологізація розвивається у нездоровому річищі через несприятливі обставини – постійну тиранію з боку сильніших. Приспані або придушені архетипи, чию силу персонажі Франкового твору не знають, у свою чергу, беруть владу над героями, несподівано – але в юнґіанстві логічно – виринаючи у пограничних ситуаціях. Приклад цьому – убивство Реґіною Стальського (докладніше розглянуто нижче).

«Перехресні стежки» позначені інтертекстуальністю. Але тут варто розглянути її не як прямі запозичення із зарубіжної літератури, а як загальні тенденції доби fin de siècle. Наприклад, Рафалович питає себе, чому на його шляху з'явився Стальський – людина з минулого. (Показово, що цей антипатичний персонаж виник під час переламу в долі героя). Антагоніст позитивного героя справді з'являється несподівано, як демон у фольклорі. Це викликає порівняння з драмою «Примари» популярного за аналізованої доби Г. Ібсена (творчість якого була знана І. Франкові): фру Елене Ал(ь)вінґ, яка вимушена страждати з чужої провини, хоче знищити пам'ять інших про це ганебне минуле, «виліплюючи» світлий образ свого покійного чоловіка, камергера – передовсім щоб її син не знав правду. Але в окремих ситуаціях (які нагадують героїні розпусне минуле Алвінґа) вона каже давньому другу пастору Мандерсу, що в її житті з'являються «примари»[13], «Мара! Парочка… прийшла з того світу»[14], «виходьки з труни»[15] якраз тоді, коли минуле начебто позаду. Так само Рафалович ставить собі питання: «Що воно значить, що на вступі в нове життя мені перебігає дорогу отся скотина в людській подобі?..»[16]. Отже, в обох випадках показано, як минуле несподівано втручається у життя головного героя.

Паралелі зі знаменитим ібсенівським твором випливають і в інших епізодах. Так, в передостанній сцені свого життя Реґіна приходить до Рафаловича, фактично готова залишитись у нього. Герой пропонує лише ділові послуги (як адвокат), але не більше. Гіпотетично, це прояв не егоїзму, а небажання скомпрометувати Реґіну – хоча непряма провина героя у подальшому ході подій є (у розпачі Реґіна повертається додому і вбиває Стальського). У «Примарах» згадується, як у молодості фру Алвінґ, не витримавши нестерпного життя з чоловіком, утекла до Мандерса[17]

[12] Там само. – С. 404-405.

[13] Ібсен Г. Примари. Семйова драма на три дії. Переклала М. Загірня. Видав Б. Грінченко. У Київі, 1907. – С. 42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Henrik_Johan_Ibsen/Prymary.pdf?

[14] Там само. – С. 36.

[15] Там само. – С. 42.

[16] Франко І. Перехресні стежки… – С. 179.

[17] Ібсен Г. Примари… – С. 30-31, 39.

(між героями було взаємне кохання з юності). Той не прийняв жінку[18]. У п'єсі це розцінюється як боягузтво героя[19] (у такій оцінці на той час полягає сміливість Ібсена-драматурга), передовсім страх Мандерса за свою кар'єру. На жаль, своєю поведінкою фру Алвінґ лише скомпрометувала себе, і в містечку почали сприймати цю жінку як ненадійну й навіть аморальну, оскільки вона «вже раз кидала його!»[20] (тобто чоловіка). Натомість поведінка іншої героїні в іншій п'єсі, також популярній («Гедда Ґаблер»), – зовні жіночна та непрактична фру Теа Ельвстед, яка покинула нелюба-чоловіка та переїхала до коханого, богемного письменника Ейлерта Левборґа, – описана до кінця. (На той час і вчинок фру Алвінґ, і тим паче вчинок Теа були надзвичайно сміливими). В І. Франка показано безправність скомпрометованої жінки, яку могли визнати навіть як повію. Стальський каже: «Від сьогодні мусиш гнутися передо мною, мусиш так скакати, як я заграю. А скоро що не по-мойому – нагоню з хати, викину на вулицю, ще й сам замельдую до поліції, велю втягнути тебе на лісту таких женщин – знаєш?»[21]. Це прямий шантаж (оголосити дружину проституткою, і у Стальського як судового чиновника була така можливість), і наведена обставина є одним із поштовхів убивства Реґіною чоловіка.

Може здатися дивним, що спочатку при зустрічі Рафалович ніяк не пригадує Стальського (який мучив його[22] та інших у дитинстві) і навіть його прізвища. Здавалося б, такий тип садиста мав закарбуватися. Але тут діє класичний приклад *витіснення*, що вмикається як механізм після тяжкої травми (саме тому жертва може забути всі обставини насильства над нею). За всі роки несвідоме позитивного героя чинило опір насильству з боку Стальського; слід урахувати й уміння Рафаловича абстрагуватися. Тому логічно, що минуле вже не має влади над цим персонажем. Можна припустити й те, що садизм Стальського був стимулом для юного Євгенія робити кар'єру – саме з метою ніколи не повертатись у минуле і не зустрічатися зі своїм катом.

На жаль, Стальського не можна схарактеризувати словами В. Теккерея про свою героїню Беккі Шарп (руду, як і Франкового персонажа) – в «Ярмарку Суєти» (1847–1848): «З натури Ребека була досить добра й послужлива, а Емілію вона, можливо, навіть любила»[23]. (Зрозуміло, що словам Стальського про те, що він нібито любив «малого Ґенця»[24], не віриться; ясно те, що ще у гімназії садист відчував конкуренцію з боку молодшого обдарованого учня). Хоча у романі англійського класика інші персонажі сприймають Беккі як негативну героїню, сам автор її такою не вважає (попри іронію й до неї), і об'єктивно вчинки Беккі можна пояснити; деяку подібність (але без впливів) між обома текстами можна виявити, зіставивши плітки Стальського та лист Беккі до Емілії (про життя у баронета Кроулі), але це питання дискусійне. Навіть певна зовнішня подібність доль (Беккі починала

[18] Там само. – С. 43.
[19] Там само.
[20] Там само. – С. 40.
[21] Франко І. Перехресні стежки. – С. 432.
[22] Там само. – С. 177-179.
[23] Теккерей В. Ярмарок Суєти : Роман / З англ. пер. О. Сенюк; Передм. К. Шахової. – Кн. І. – Київ, 1979. – С. 346.
[24] Франко І. Перехресні стежки. – С. 180.

гувернанткою і викладала французьку мову дітям, Стальський був гімназійним інструктором і готував «малого Ґенця» з латини, герої В. Теккерея та І. Франка ненавиділи дітей) тут навряд чи означає глибші паралелі текстів. Отже, це не безпосередній взаємозв'язок текстів, а наявність спільної проблеми, описаної різними класиками. Слід урахувати й те, що сам Теккерей за життя не був таким знаменитим, як Діккенс (а, відповідно, менше перекладеним: англійська за Франкової доби ще не виконувала функцію мови міжнародного спілкування, базовою лишалася німецька, у дворян – французька), і більший вплив на інші літератури з англійських геніїв справив саме Діккенс. До того ж, якщо вдячна Беккі допомагає Емілії без корисливості, то Стальський веде свою гру. Про це каже ксьондз: «…хочу припускати, що він підлизується вам, хоче втертися у вашу приязнь, щоб визискати вас для якоїсь своєї цілі»[25]. Це фактично і є формулювання ознак перверзного нарциса. З одного боку, антигерой допомагає герою інтегруватись у новий для нього простір (галицьке містечко) – і розповіддю про інших, і знаходженням квартири, – але з іншого, подальші події доводять Рафаловича правоту ксьондза. Ще деталь: саме як ненормального (а не як самотнього) Стальського тягне до нормального (Рафаловича).

Перверзний нарцис, як не раз зазначалося, не одразу сходиться із жертвою, а спочатку збирає про неї інформацію. Зустріч обох героїв лише здається раптовою, несподіваною: у Стальського була можливість і раніше, до суду, натрапити на слід жертви – або ж підійти до «меценаса» у суді. Але як інфернальна сила, що втручається у життя обраної ним жертви, цей персонаж розігрує несподіванку. Як розповідає Стальський, він стежив за успіхами свого колишнього вихованця і прочитав у газеті про здобуття Рафаловичем ступеня доктора права. За словами антигероя, він почувався гордим (далі: «Євгенію, не знати чому, в тій хвилі почулося жалібне м'явкотання катованого кота[26]»). Ксьондз попереджає адвоката: «…він… хвалиться вашою знайомістю»[27]. Із тексту помітно елементарне бажання Стальського підвищити свій статус завдяки знайомству з Рафаловичем (як зазначалося, порядні люди не подавали руки сімейному садисту[28]). Справжньої особистої симпатії, як помітно з тексту, немає. Знайомство з Євгенієм Стальський відновив, уже дізнавшись про успіхи колишнього учня, а «каталізатором» став переможний виступ нового адвоката у суді: «Може тішитися наше місто, що дістало такого блискучого оборонця. О, такої оборони наш трибунал давно не чув!»[29]. Іншими словами, з Рафаловичем стало вигідно спілкуватися.

В українській гуманітаристиці образ Стальського вже розглядали – у тому числі як *трикстера* (ще один архетип, відомий із міфології)[30]. До цього архетипу входять і переосмислені моделі поведінки – передусім сакральні. Наприклад, С. Лу-

[25] Там само. – С. 190.
[26] Там само. – С. 180.
[27] Там само. – С. 190.
[28] Там само.
[29] Там само. – С. 173.
[30] Кебало М. Архетипний образ трікстера у прозі І. Франка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство. / За ред. д. ф. н. М.П. Ткачука. – Вип. 49. – Тернопіль, 2018. – С. 53-65. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12646 ; Луцак С. М. Op. cit.

цак наголошує на садизмі як жертвопринесенні[31]. Зазначимо, що фінальна сцена у Стальських (коли чоловік, улаштувавши на людях скандал із побиттям Реґіни, а потім, напившись, глумиться з дружини, а та його вбиває сплячим) відбувається на Різдво. Язичники традиційно приносили офіри на Різдво, Новий рік та інші свята, що знаменували перелам. Скажімо, треба було офірувати людину чи худобу, щоб минула зима, і настало тепло, повернулося сонце. За християнства людську жертву замінила вечеря (забиті тварини). Те, що Реґіна вбиває Стальського, б'ючи його по голові молотком і сікачем[32], нагадує саме таке офірування (биття молотом та підрізання серпом, заколювання ножем тощо). Зауважимо, що чоловіків у жертву приносити не лише жерці, а й жриці. Сон жертви (через алкоголь) нагадує наркоз, одурманення людини жерцями. Проте ця героїня більше нагадує і християнських мучениць – саме через фемінінний аспект; садизм до неї спричиняє безумство героїні, і Реґіна вже одміняється на язичницьке божество або жрицю, яка прагне крові. За ніцшеанством, борючись із чудовиськом, Реґіна сама перетворюється на чудовисько[33]. Стальський як трикстер «через знищення і руйнування звершує містерію відродження»[34]. Цей Франковий персонаж як антигерой урівноважує моральні риси героя – Рафаловича. Прикметно, що позитивному герою немає потреби боротися з ворогом і знищувати його: фінал Стальського показує, що зло вбиває себе само. Як демонічну рису можна розглядати висміювання цим героєм всіх і вся (у тому числі сакрального).

Трикстерські риси – іронія та висміювання – показані у мовленні антигероя. Оцінки Стальським інших нищівні, хоча не позбавлені певної рації й навіть гумору – але автор оцінює їх негативно (у рецепції Рафаловича) як резонер: «І з уст, що тільки що так і бризкали симпатією та компліментами, полилися потоки неймовірного бруду, спліток і погані»[35]. Розвиваючи це, можна подивитися на проблему ширше: навіть якщо у нищівних відгуках Стальського про своїх конкурентів була правда (вірогідно, що І. Франко реалізовував власну Тінь у цьому персонажі[36]), то все одно впадає у вічі контраст – імпліцитне нагадування Рафаловичу, що той (і Стальський) відрізняються у кращий бік од негідного оточення.

Н. Зборовська писала, аналізуючи меланхолійну та істеричну прив'язаність до об'єкта – у річище нарцисизму: «За істеричної – любовний об'єкт одержимо зберігається, фіксується, як це помітно у творчості Лесі Українки в образі Міріам, яка всюди блукає за Месією, або в образі Долорес, яка фанатично тримається за Дон Жуана, або Лариса Косач у своїй любовній ситуації – за Сергія Мержинського. Отже, меланхолія, пов'язана з нарцистичним перевибором об'єктів, унаслідок чого появляється амбівалентність у ставленні до любовного об'єкта, коли кохання

[31] Луцак С. Op. cit. – С. 191-192.

[32] Франко І. Перехресні стежки… – С. 435.

[33] Ніцше Ф. По той бік добра і зла // Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі /Пер. з нім. А. Онишко. – Львів, 2002. – С. 629. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nietzsche_Friedrich/Po_toi_bik_dobra_i_zla_Henealohia_morali.pdf?

[34] Луцак С. Op. cit. – С. 196.

[35] Франко І. Перехресні стежки… – С. 181.

[36] Узагалі на літературну тему: Смольницька О. Протистояння І. Я. Франка своїй Тіні: аналіз архетипів у художній і перекладацькій спадщині // Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. 28. – Ч. 1. – Київ, 2007. – С. 587-593.

обертається відразою, розчаруванням тощо»[37]. (Приблизно такий механізм був у містично налаштованих осередках починаючи із Середньовіччя: надмірна залежність вірянина від свого духівника – недарма Реґіна, розчарувавшись у своєму подружньому житті, почала надто часто спілкуватися з ксьондзом, що Стальський припинив, відчуваючи за релігійною розрадою ризик сексуального потягу дружини до іншого, замінника чоловіка: «Зрештою вона тепер ударилася в побожність. Якийсь час унадилася була до одного молодого єзуїта сповідатися, але я старий лис, знаю, чим то пахне, зробив єзуїту сцену; він відіслав її до старого пробоща, а сьому не хочеться сповідати її день у день; тільки вряди-годи він навідується до нас додому, та й то вона не сміє приймати його в моїй неприсутності»[38]). І. Франко дуже грамотно показує зміни у жіночій поведінці, які насправді мають одну мету. Як зазначала Н. Зборовська на основі праць З. Фройда: «Меланхоліки у своєму неусвідомленому – латентні садисти, їм приносять задоволення імпульси жорстокості, реалізація ненависті, вони схильні мучити первісні об'єкти»[39]. Отже, Реґіна вбиває Стальського і через вияв садомазохізму: її мазохізм перетік у садизм. До того психологічно героїня мучить Рафаловича – і остаточно стала б його катом за інших обставин. Реґіна ненавидить Стальського. Відповідно, у психоаналітичному аспекті можна пояснити надмірну прив'язаність Реґіни до Рафаловича: це викривлене, перверзне почуття. Тобто, підсумовуючи: не лише Стальський, а й Реґіна – перверзні нарциси.

Менш болісне явище на прикладі української літератури періоду модернізму (а точніше, її творців) – це закоханості та симпатії молодої Ольги Кобилянської, її зафіксовані у щоденнику прив'язаності – від людей до тварин. Г. Левченко називає ці об'єкти «уявними "дзеркалами"»[40], простежуючи за щоденником розчарування письменниці в її симпатіях – братові, коханих та ін.; літературознавиця наводить і афоризм К.-Ґ. Юнґа про розбивання об'єкта[41] – це можна порівняти з розтрощенням ідола, розвінчанням культу. Алгоритм почуттів (часто переживаних усередині, інтровертних) аналізується у такий спосіб: після захоплення занотовується ставлення до нового об'єкта, який виконує «"рятівну" функцію при кожному наступному "спроневіренні" об'єкта почуттів, навіть без жодних негативних дій з його боку»[42]. Дослідниця тверезо характеризує сильний темперамент письменниці, пояснюючи, що обрана майбутнім класиком як об'єкт людина «звісно ж, не могла відповісти на такі почуття взаємністю, і тоді вона [О. Кобилянська. – *О. С.*] (інколи з реальних причин, а нерідко й із уявних) вимушена була шукати іншу людину, перед якою б вкотре "відкрити душу", а потім із не меншою готовністю закрити її і відкрити для іншої людини – нового дзеркала»[43]. Але в О. Кобилянської травми сублімувались у творчості й актив-

[37] Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К., 2006. – С. 246.
[38] Франко І. Перехресні стежки… – С. 212.
[39] Зборовська Н. В. Код української літератури… – С. 246.
[40] Левченко Г. Зачарована казка життя Ольги Кобилянської : психоаналітична студія: Монографія. – Київ, 2008. – С. 26.
[41] Там само.
[42] Там само. – С. 27.
[43] Там само.

ній діяльності (господарстві, їзді верхи, прогулянках у гори тощо) – натомість *Франкові герої такої сублімації не мають* (хіба що Рафалович нормальний – завдяки улюбленій діяльності). Проблема української модерністки була і у невідповідності її інтелекту й темпераменту оточенню; в іншому соціумі вона могла б знайти більше коло однодумців. Але тим цінніші її нечисленні по-справжньому геніальні «дзеркала» та занотований досвід спілкування з ними – як-от із Лесею Українкою. Це спілкування рівних, такою «колекцією» можна пишатися. Отже, в О. Кобилянської досвід більш нормальний, аніж у героїв І. Франка та ін. Але пропоноване дослідження присвячене анормальності.

Керуючись дослідженнями М.-Ф. Іріґуаян[44], можна далі розробити образ Стальського. Так, невпинне приниження ним Реґіни поза очі та на людях, негативні відгуки про неї Рафаловичу означають прагнення Стальським знецінення об'єкта (у даному разі дружини), витіснення зі своєї свідомості та несвідомого. Несвідомо Реґіна потрібна Стальському як об'єкт його садизму (бо поза межами домівки він, навпаки, потерпає від інших), але свідомо, раціонально, він її не хоче, усвідомлюючи чужість дружини собі й себе – дружині. Також одна з ознак перверзного нарциса – улеслива поведінка з вищим (чи таким, кого він уважає за вищого – у даному разі це Рафалович) та брутальне ведення з нижчими, виключно негативна оцінка інших поза очі. Такий стиль не виключає пліткування про вищого (коли той сам про це не знає). Натомість Рафалович – представник іншого покоління (недарма він молодший, ніж Стальський) і спрямований не на інтриги чи плітки, що забирають силу, а на кар'єру та альтруїстичну діяльність, національне самоствердження.

Додамо, що обмовляння іншого об'єкта притаманне не тільки у любовному спілкуванні (на яке дослідники частіше звертають увагу), а й у діловому (Стальський у бесіді з Рафаловичем). Важливо й те, що антигерой удає дружбу й хоче прив'язати до себе героя – у тому числі маніпулює «дружніми» порадами щодо шлюбу: «Позвольте поперед усього дати одну раду, раду грубо досвідченого чоловіка»[45], тощо. У цьому класичному творі показано ще одну маніпуляторську рису перверзного нарциса – прикривання «правдивістю» і тим виправдовування власного знущання з іншого. Так, про справедливу реакцію Реґіни на приниження Стальський каже: «…бачите, не привикла до того, щоби з нею говорено по правді і по щирості»[46] .

Від демонічних рис (якщо здійснювати міфоаналіз) у Стальського є нав'язливість, він – як юнґіанська Тінь – дорогою супроводжує Рафаловича, коли сам цього хоче, і герой не може позбутися його. Так само це й втручання Стальського в особистий простір Рафаловича (прихід до нього вранці без попередження[47] – під приводом огляду нової квартири, тобто поставлення перед фактом). Це зумовлено не патріархальними звичаями (довірою до інших, коли не стукають у двері, усіх впускають, тощо), а порушенням етикету – адже дія відбувається не на селі, а в місті з жорсткою структурою. Тобто герой чинить грубе порушення етикету. Узагалі

[44] Наприклад: Hirigoyen M.-F. Le harcèlement moral dans la vie professionnelle. Démêler le vrai du faux. – Paris, 2009.

[45] Франко І. Перехресні стежки… – С. 201.

[46] Там само. – С. 209.

[47] Там само. – С. 183-184.

поведінку Стальського можна схарактеризувати як переслідування, але, зрозуміло, за тієї доби такого терміна просто не існувало. Балакучість антигероя пов'язана з поверховими знаннями, оперуванням термінами, бажанням *здаватися*, а не *бути*. Стальський знає свій фах настільки, наскільки вигідно йому – Рафалович явно сильніший правник. Часте цитування Стальським (то чеського прислів'я, то німецьких творів, згадувані французькі та польські ідіоми тощо) не означає ерудиції персонажа, оскільки автор показує освітню базу, типову для тодішнього галицького інтелігента. Імовірно, що цитатами герой мовби завуальовується, прагнучи сховатися.

Інші трикстерські ознаки Стальського: як і демонічний персонаж, цей герой не деміург, а *імітатор*. Також він *провокатор* (що притаманно демонологічному персонажу). Цей герой постійно ходить по межі та провокує інших, а також заграє з небезпекою. Наприклад, висміюванням і нагадуванням божевільному Барану про його невірну дружину (убиту самим цим сторожем: «Ну, Баране, чого видивився на мене? Розповідж пану меценасові, як ти свою бабу топив! А гарна баба була! Їй-Богу, гарна!»[48]) спричинює в останнього епілептичний напад, і висміюваний ледве не вбиває Стальського[49]. Антигерой не міг не знати про наслідки своєї поведінки (і сам розповідає Рафаловичу про причини виникнення у Барана таких нападів), але описаний провокаційний учинок може бути й витісненим суїцидальним бажанням. Інша провокація – на адресу Реґіни, – висвітлена вище, стала фатальною для садиста. Цікаво, що через постійне стримування себе і Баран, і Реґіна доходять до божевілля, причому в Барана була здорова спадковість («Чи йому треба було бути вбійцею? Чи треба було бути епілептиком? Адже його батько не мав тої слабості, мати не мала, він сам парубком був здоровісінький, служив у війську»[50]). Стальський пояснює епілепсію та божевілля Барана саме коханням до дружини та шлюбом – і, можливо, сама поведінка антигероя (садизм, постійна глумливість) означає і несвідомий страх кохати по-справжньому та стати залежним від жінки. Це хибне ототожнення: щире почуття для Стальського означає безумство та інші трагічні наслідки.

Раптова поява Стальського (як духа, демона) у житті Рафаловича докорінно змінила подальшу долю адвоката. Руде волосся (неодноразово згадуване автором[51]) може натякати і на демонічну природу Стальського (саме така барва, за народними уявленнями, у чаклунів, відьом; вона може означати і пекельне полум'я; у народі рудих уважали небезпечними або посвяченими в сакральні таємниці). Рудим, за віруваннями та іконографією, був Юда-христопродавець (і Стальський так само зрадливий).

Важливо й інше: Стальський викликає у своєї дружини почуття провини за все. У бесідах із Рафаловичем наявне самовиправдання (також притаманне цьому типу), і провини Стальський не відчуває. Жертвою Стальський виставляє себе в описі взаємин із колегами, а головне – із дружиною. Зрозуміло, що це тільки один бік медалі, і недарма автор далі показує інший «сценарій» таких взаємин очима інших персонажів.

[48] Там само. – С. 196.
[49] Там само. – С. 197.
[50] Там само. – С. 199.
[51] Там само. – С. 174, 183.

Садизм і мазохізм взаємопов'язані, що помітно на прикладах і художньої літератури – наприклад, роману Л. фон Захер-Мазоха «Венера у хутрі», де класичний мазохіст Северин у фіналі перетворюється на класичного садиста. Так само смакування своїх страждань від садиста або ж перманентне терпіння принижень призводять до перверзії, а далі – до садизму в дії. Отже, мазохіст – це латентний садист. У тексті І. Франка Реґіна спочатку роками терпить садизм чоловіка (хоча спершу непрямо намагається боротися), далі постійне самопригнічення призводить у неї до божевілля (чого Стальський не помічає як байдужий до душевного стану жертви, а також як занадто впевнений у власній усемогутності), і, зрештою, уже психічно неадекватна жінка вбиває свого мучителя. Наголосімо на тому, що спосіб убивства вона так само обирає садистський (чотири удари молотком і сікачем по голові), і автор натуралістично описує кров і мозок, що бризкають із черепа вбитого[52]. Ударів саме чотири – можливо, це язичницьке число (хоча більше звична сакральна трійця). Подружній ювілей (десять років) постає як переламна фаза, загострення кризи у стосунках Стальського і Реґіни. Поява запрошеного Рафаловича справляє ефект каталізатора. Після невдалої спроби Стальського залагодити конфлікт ритуалом (запросинами Рафаловича на святкування) події розгортаються особливо стрімко, усі ведучи – як в античній або шекспірівській трагедії – до смертоносного фіналу, де, однак, головний позитивний герой (Рафалович) залишається живим.

Так само мазохіст Баран (який терпів зради своєї дружини і, стримуючи себе, став епілептиком) перетворюється на садиста, топлячи спочатку «Бараниху» (прикметно, що її коханця він не покарав), а потім Реґіну. У «Перехресних стежках» добре показано *провокацію*: уже бачачи епілептичні напади Барана, його дружина, явно не розуміючи причин і наслідків, і надалі відверто зраджувала чоловіку. На прикладі мазохіста показано і *співзалежність* від дружини. Так само Реґіна стає співзалежною від Рафаловича, який вільніший у почуттях, вони у цього героя менше гіперболізовані.

У творі постає взаємозв'язок Еросу і Танатосу. На перший погляд, тут класичний і найчистіший приклад Танатосу – Стальський, який одразу виявляє себе як садист (до залежних від нього і слабких: малого Рафаловича – «Ґенця», кота, потім – до Реґіни). І. Франко фактично подає його «історію хвороби», яку герой оповідає сам. Працю при суді («офіціалом», «канцелістом»[53]), постійне ведення документів і передбачене постійне ж стримування себе він характеризує не інакше як «канцелярійна упряж»[54], для його темпераменту це рутина: «…тлумиться чоловік у тій нужденній канцелярії, всі його мають за пса, а прийде додому, то й там пекло. Ходить оте опудало, вічно надуте, забурене, засумоване, заплакане, слова по-людськи не промовить, дивиться на мене, мовби я йому батька й матір зарізав, – і жий же в такім раю! Будь веселий, будь добрий, будь розумний! Тьфу!»[55]. Нереалізовані бажання переростають у нього в патологічне приниження залежного об'єкта. Еротична складова у Стальського також виразна – як компенсація нереалізованих кар'єрних бажань (або спричинена стресами – своєрідний комплекс Казанови).

[52] Там само. – С. 435.
[53] Там само.
[54] Там само. – С. 202.
[55] Там само. – С. 401.

Це помітно з його гранично відвертої та навіть безсоромної «сповіді» Рафаловичу про свої численні дошлюбні та нешлюбні зв'язки. Такий спосіб життя свідчить і про комплекс меншовартості персонажа. Помітно, що негативний персонаж твору обирає для адюльтеру осіб, нижчих за статусом (елементарно тому, що жінки його кола просто цього б не дозволили, самого Стальського, як він зізнається сам, не приймали у товаристві, а зв'язки зі служницями та іншими не набували особливого розголосу). Є підстава вважати, що начальство засуджувало не аморальне життя Стальського, а насправді те, що про зв'язки підлеглого було занадто широко відомо. Щодо вибору «контингенту» коханок: як зазначає І. Черчович: «Одними з найбільш згадуваних персонажів в історіях подружніх зрад, що їх зберегло родинне листування, була домашня прислуга. У кореспонденції проаналізованих у цьому дослідженні родин, приватне життя їхніх кухарок, няньок чи помічниць у господарстві нерідко фігурувало як така собі світська хроніка»[56]. (Цікаво, що у вже згаданих ібсенівських «Примарах» так само описано подружню зраду камергера Алвінґа з покоївкою Йоганною, яка потім вагітніє від пана[57], і служниця Реґіна – ім'я, можливо, обрано не просто так, адже означає «королева» – його нешлюбна дочка, про що син покійного камергера, молодий Освальд Алвінґ, який хоче побратися з цією дівчиною, до кінця драми не знає, але мати відкриває таємницю). Покоївка як панська коханка, теперішня чи колишня – частий образ класики, від «Повії» Панаса Мирного, «Талану» М. Старицького до інших творів. Слова Стальського як самовиправдовування (засудження Реґіни, яка звільнила коханку чоловіка, куховарку Орисю – у першій редакції Ганускуу[58]) означають не просто невизнання у дружині індивідуальності, яка теж має свої права. Це і засудження протесту Реґіни проти суспільного подвійного стандарту: у багатьох сучасних героїні родинах діють чоловічі подружні зради, але всі навколо (у тому числі й дружини) удають незнання. Але у цьому випадку зраджена дружина відмовляється удавати, ніби нічого не стається, тобто не приймає правил гри, нав'язаної Стальським і взагалі суспільством. Реґіна прагне бути собою, а не імітаторкою. Те, що ця героїня не кохає чоловіка і навіть боїться його, у даному разі не відіграє ролі, бо для Реґіни важливий принцип – наприклад, у вимозі: «Одної хвилі не стерплю, щоб обік мене жила в домі наложниця мойого мужа!»[59]. Отже, Стальський заперечує право дружини на власну гідність. Фактично цей чоловік довершує справу батьків і тітки Реґіни, остаточно перетворюючи цю жінку на жертву: «Вона видивилася на мене, широко витріщивши очі. У неї очі великі і зразу подобалися мені, але тоді, коли в них малювався якийсь дикий страх, мені видалися телячими. / «Що ж ти... бити мене будеш, чи що?»»[60], тощо. Далі нереалізована сексуальність Стальського виявляється і в дебошах, і у непристойних жартах, тощо. Таким чином, антигерой не має інтимного сорому, і з роками ця ненормальність у нього гіперболізуєть-

[56] Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця XIX – початку XX століття // Історична правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/18/148817/
[57] Ібсен Г. Примари… – С. 33, 38.
[58] Перехресні стежки. Повість Івана Франка // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 9. – Ч. І. – С. 300. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Franko/Perekhresni_stezhky.pdf?
[59] Франко І. Перехресні стежки… – С. 210.
[60] Там само.

ся. Висміювання ним Реґіни, звісно, позначено садизмом і зоологічними формулюваннями («Фукай собі, як кицька»[61], «А що, болить письо?»[62] та інші численні глузливі слова), але водночас це й провальна спроба чоловіка «віджартуватись» од проблеми замість розв'язати її. До останнього він нібито нічого не помічає і навіть витончено-садистично сприяє побаченням Реґіни з Рафаловичем, виступаючи своєрідним «режисером». Але ця «вистава» має для антигероя фатальний кінець. У результаті все призводить до непоправного трагізму, де у конфлікті ніхто не виграє (окрім непричетного Рафаловича), гинуть і кат, і жертва.

Варто зазначити і тваринну природу Стальського. Помітна його ненависть до кота і провокативні для Реґіни розмови із «сучкою Фідолькою»[63] – фактична заміна спілкування з дружиною. Собака тут є жіночим началом: «А Фідолька… оберталася до неї та: дзяв-дзяв-дзяв! Не любила її, мабуть, прочуваючи в ній ворога»[64]. Ненависть до людей компенсується у Стальського любов'ю до собаки. Недарма ознаки цього героя виразно фізіологічні – Н. Венгринович наводить зібрані нею характеристики Стальського: «"скотина в людській подобі", "найлютіший звір із усіх, яких знає зоологія"», "людоїд"»[65], тобто цей персонаж належить до «фізіологічно зумовлених типів героїв із яскраво вираженими атавістичним ознаками»[66] (узагалі І. Франка цікавила проблема деградації та виродження). Тваринність виявляється і у фінальній сцені життя Стальського – убивстві його Реґіною. Сам опис агонії антигероя, як не дивно, поєднує трагічне з комічним – у тому числі завдяки вигуку: «– Гг! – гикнув Стальський. Механічним відрухом голова метнулася вгору, за нею все тіло, воно перехилилося взад і разом з кріслом з глухим лускотом горілиць упало на поміст. Голова вдарилася до помосту, сікач вискочив із рани, за сікачем потекла кров, змішана з мізком. Стальський затрепав ногами, силкувався щось ухопити руками... ще раз... ще раз... легше... легше... годі...»[67]. І. Франко педалює (завдяки зниженій лексиці) ницу природу антигероя.

Тваринність виявляється і у тому, що як енергетичний вампір (дружина називає Стальського «людоїдом»[68]) цей герой пожирає чужі психічні ресурси; нахил до бійки свідчить про любов до запаху крові (тобто інстинкти; цей персонаж каже, як жінка його провокує: «…буває двоякий вираз терпіння у людей і у звірів: один такий, що будить співчуття, а другий такий, що будить ще дужчу злість»[69]), а також автор недарма звертає увагу на оральний аспект – зокрема, алкоголізм Стальського і навіть бравірування цим. Показано, що цьому персонажу подобаються сам процес відкорковування пляшки, фікція чоловічого товариства і взагалі ритуал пиття (тобто герой профанує сакральне – трапезу і дружню атмосферу). Узагалі «Перехресні стежки» показують і надмірну увагу героїв до ритуалу – проте цієї уваги вимагало тодішнє суспільство. Отже, варто контекстуально враховувати особливості героїв і мотивацію їхніх учинків.

[61] Там само. – С. 403.
[62] Там само. – С. 432.
[63] Там само. – С. 211-213.
[64] Там само. – С. 213.
[65] Венгринович Н. Р. Op. cit. – С. 113.
[66] Там само.
[67] Франко І. Перехресні стежки… – С. 435.
[68] Там само. – С. 210.
[69] Там само. – С. 212.

Додамо і про виразний сексизм Стальського («…жінку треба держати під наглядом. У неї курячий мозок»[70], тощо), спеціальне тримання дружини в інфантильному стані («А нащо була потрібна вся та історія при свідках, се ти пізнаєш, як трошка старша будеш»[71]). Як вправний маніпулятор антигерой удає порадника, маскуючись власним шлюбним досвідом, старшим віком і повчаючи Рафаловича, як вестися з жінками.

Як *імітатор* Стальський припиняє розрізняти *реальне* і *вдаване.* Недарма він як *трикстер* у фінальній сцені каже Реґіні, що розіграв «ролю»: «А що, Регінко? Добре я відіграв ролю морально обуреного? Ролю мужа, ображеного в своїх найсвятіших почуттях? Ха, ха, ха! Се було пишно, як я зачав тобі вичитувати мораль!»[72]. Загалом помітно, що цей герой заграв зі своєю жертвою-жінкою. Заігравшись, Стальський не помічає, як перетворюється на мішень для скривдженої.

Стальський гранично відвертий, до безсоромності, у своїй «сповіді» Рафаловичу, якого побачив уперше після стількох років; в обох випадках можна припустити, що ці одкровення були частково плодом ненормальної фантазії, як самообмови). Самообмовляння, фантазування, гіперболізування притаманні божевільним, але у даному разі цікава саме імітація. Стальський – імітатор. Показано садизм головних негативних персонажів щодо тварин: у Стальського жертвою стає кіт[73]. Також важливий для аналізу театральний аспект. Перверзний нарцис – і сам актор, і примушує інших розігрувати «виставу» за своєю «режисурою» – звідси вище цитовані слова Стальського про свою «ролю», а до того – звинувачення дружини у комедіантстві (тобто перенесення на неї своєї поведінки: «Не дурій ти, комедіантко! Не вдавай ідіотку! …А не роби мені комедії…»[74], постійне *вдавання* навіть жестами: «І він легесенько взяв її за плечі і, вдаючи, немов проводить її до дверей, формально випхав її з покою»[75]. Ритуал переростає в імітацію, бо вироджений. Стальський, звісно, не є привабливим (хоча прагне подобатися, його галантність – лише позірна, імітаторська) та прагне смерті несвідомо і так само несвідомо провокує Реґіну на вбивство (тобто явно переоцінює свою невразливість і владу над жінкою). Також цей персонаж нерозбірливий у зв'язках, тобто в обох персонажів гіпертрофовані потяги до Еросу і Танатосу. З натуралістичної точки зору ці герої (точніше, антигерої) являють собою приклад виродження стародавньої крові (питання, яке хвилювало І. Франка, англійських та ін. письменників). Це виявляється і у тому, що ці аристократи виявляють сексуальний інтерес виключно до нижчих за статусом (Стальський – до покоївок і взагалі простих жінок) і адюльтером ганьбить свою законну половину. Стальський не крився із садизмом і зв'язками, упевнений у власній безкарності. Кінець-кінцем він програє через свою самовпевненість.

Ще одна проблема в обох текстах – це змінена через замкнений простір жіноча психіка (у Реґіни), та й узагалі сам символ замкненого простору – квартири, маленького міста (у Франковому творі). Так само в обох творах постає образ мину-

[70] Там само. – С. 213.
[71] Там само. – С, 432.
[72] Там само. – С. 432.
[73] Там само. – С. 178-179.
[74] Там само. – С. 261.
[75] Там само.

лого, який дещо у ґотичному стилі втручається у теперішнє і майбутнє головного героя – Рафаловича *завдяки демонічному перверзному нарцису.*

Також у «Перехресних стежках» неоднозначно і водночас у традиціях сучасної І. Франку літератури показано головний жіночий образ. Реґіна – своєрідне божество для закоханого у неї Рафаловича (недарма її ім'я латинською означає «королева»), але як безжальна богиня вона вершить свій суд (спочатку над Стальським, потім – опосередковано, після власної загибелі – над Рафаловичем – адже саме його в першу чергу звинувачують у вбивстві подружжя Стальських). *Танатологічний* аспект образу виразний: жінка постає як ходячий автомат, зомбі. Не виключено, що в такому описі відіграла роль тодішня мода на гіпнотичні сеанси (поведінку загіпнотизованих автор цілком міг спостерігати), як у реальності, так і у художній літературі. Можливо, тут і відгомін сомнамбулізму. Спочатку героїня постає як неземна істота – зовні ідеалізована (недарма підкреслюється золотаве волосся: виникають асоціації з феєю, Льореляй, зрозумілі читачам, виховані на німецькій культурі; ця символіка імпліцитна, але Франковий текст – «між рядками»). Зовні Реґіна особливостями краси схожа на валькірію (може, і Снігову Королеву зі знаменитої казки Г.-Х. Андерсена) – тобто тих сильних скандинавських фемінінних персонажів, якими *могла би бути*. Але потім (під час першої зустрічі з Рафаловичем після розлуки, уже десять років як заміжня) – наче сомнамбула: «Жінка, що переживала таке, повинна була б виглядати більше нещасливою, більше пригнобленою… її спокій надавав їй навіть вираз якоїсь тупості і байдужності»[76]. (Тут контраст між зовнішньою красою і поведінкою). Але цю сплячу Аніму пробудив Анімус (колишній коханий), як принц – казкову принцесу. Згадуються царство «Того, що в скалі сидить» у «Лісовій пісні» Лесі Українки (проте цей твір тоді ще не був написаний!), царство Снігової Королеви (Герда воскрешає Кая – Мавка теж воскрешає інфантильно-жіночного Лукаша). Зрештою, Франкова героїня постає демонізованою: «Вона бліда, як труп, а жовтавий відблиск нафтового світла надає її лицю в нижній часті якийсь зеленкуватий страшний відтінок»[77]. Бліде обличчя героїні (на початку спогадів про неї) спочатку викликає романтичні асоціації з аристократкою, але ближче до фіналу – з мертвотним кольором. Так само – обличчя у фіналі (після сцени, влаштованої Стальським), причому антигерой відчуває небезпеку, але не надто чітко: «І він при тім пробував усміхатися до неї, але якось не міг довше дивитися в її лице. Те лице виглядало страшно – з слідами колишньої краси, оббрукане кров'ю, бліде і з несамовито блискучими очима, воно виглядало, як лице медузи»[78]. Це явне відсилання до образу Медузи Ґорґони, яка поглядом перетворювала живе на камінь. Отже, усі деталі готують реципієнта до прочитання трагічної розв'язки. Реґіна описана як фемінінне божество смерті (цікаво, що й на початку шлюбу вона, за власними словами Стальського, не викликала у нього еротичних почуттів; слова-звинувачення цього героя на адресу блондинок уже стали хрестоматійними, і цей монолог про «найнебезпечніший, найфальшивіший і найбільше егоїстичний ґатунок жіночого звіра»[79] може бути прикладом хибного стереотипу), але й собі

[76] Там само. – С. 260.
[77] Там само. – С. 429.
[78] Там само. – С. 432.
[79] Там само. – С. 201.

вона несе смерть, замикаючи фатальне кільце. Галюцинації Реґіни перед остаточним наміром убити чоловіка нагадують моторошно-реалістичний сон діккенсівського Стівена Блекпула, який несвідомо бажав убити свою дружину-алкоголічку («Тяжкі часи»). В обох випадках – велика увага до несвідомого.

У зв'язку з цим можна проаналізувати і епізод на десятирічний ювілей. Реґіна вбирається у свою весільну сукню – «злежану, пом'яту»[80] (те, що цей убір пожовклий і недоглянутий, означає: героїня не дорожить шлюбним символом, який для неї означає садизм із боку Стальського, а також підкорення її «цьоці», яка і влаштувала цей шлюб). Білий колір, як відомо, означає також і смерть, жалобу (саме така його первісна символіка, що тривалий час зберігалась у слов'ян). Сам обряд весілля означав смерть нареченого (нареченої) для свого роду та відродження у новій сім'ї. Для Реґіни біла сукня точно означає смерть. Про вибір одягу героїня каже: «Отся сукня, – мовила вона, звертаючися лицем до Євгенія, – була символом мого найбільшого нещастя. Її перед десятьма роками вдягла на мене цьоця, що була відмалку моїм злим демоном. В неї, в отсю сукню, вона закляла всіх злих демонів, що мали мучити мене. Вони зробили своє»[81]. Це й епатаж, і початок безумства (чого Стальський не розуміє). Сама ситуація нагадує картину польського художника Яна Матейко – портрет його дружини Теодори Матейко (Ґебултовської) у весільній (білій) сукні («Portret żony w sukni ślubnej»). Перший портрет істерична жінка спалила[82]; у 1879 р. Матейко намалював її ще раз. Сама картина невесела, персонаж нагадує істеричний. Згодом Теодора остаточно збожеволіла. Така сама доля була в Ольги Хоружинської (Франкової дружини), а у художньому творі – у Реґіни. Жіноча істерія та жіноче безумство стали поширеним явищем доби зламу століть і зародження психоаналізу. Змальована шлюбна сукня в обох випадках означає минуле, якого не повернути – як і не повернути щастя Реґіни з Рафаловичем. Також аналізований класичний твір (як і Матейковий шедевр) може описувати кризу середнього віку.

У «Перехресних стежках» Реґіна гине, будучи молодою (за сучасними поглядами), хоча точного її віку не названо. Не сказано точно, скільки років Рафаловичу і Стальському – можна уявити приблизно. Зрозуміло, що в цьому трикутнику антигерой (Стальський) – найстарший.

Причини обопільної ненормальності подружжя Стальських мають і зовнішній, і спадковий характер. Натомість Рафалович уособлює можливості українця як нової людини у тодішньому суспільстві. Це «свіжа кров» для Реґіни та інших мешканців містечка.

Сама доля Рафаловича явно списана І. Франком із власної, тобто частково автобіографічна (у тому числі це стосується обставин освіти, національних симпатій адвоката, тощо). Але Стальський постає тіньовим аспектом Рафаловича. Інстинкти, а також слова негативного персонажа можуть віддзеркалювати авторське несвідоме – у тому числі в характеристиках судовим колегам. Стальський – криве віддзеркалення Рафаловича. Відторгаючи свого ворога, позитивний герой водно-

[80] Там само. – С. 263.

[81] Там само. – С. 264.

[82] Miłość, zazdrość i szalenstwo, czyli sekrety związku Jana Matejki i Teodory Giebułtowskiej. – [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu: https://niezlasztuka.net/o-sztuce/milosc-zazdrosc-i-szalenstwo-jan-matejko-teodora-giebultowska/

час нібито спостерігає у ньому сам себе. Негативний герой як трикстер викликає асоціації знову ж таки з дияволом як «мавпою Бога». Узагалі у цьому творі цікаве поєднання раціоналізму (модного за описаної доби), але водночас і міфологізму, укоріненого у галицькій ментальності, а ще – відчуття «кінця століття», зламу епох, а звідси – непевності: раціональність і старі сценарії вже не діють проти хаосу. Сам хаос живе у героях повісті.

Вражають і описані І. Франком патології героїв. Так, Баран і Стальський наділені *в'язким мисленням*. Психічно хворий Баран у розмові зі Стальським про стеження за Реґіною починає здалеку, відволікаючись на непотрібні подробиці, замість конкретики, а сам Стальський у першій розмові й у подальших бесідах з Рафаловичем багатослівний, йому треба виговоритися (людині фактично незнайомій, адже минуло понад двадцять п'ять років після останнього спілкування цих двох героїв) – і монологи подано як словесний потік. (В останній сцені довгими монологами Стальський фактично хоче «заговорити» проблему, несвідомо відчуваючи небезпеку, яка йде від Реґіни). Цими мовленнєвими патологіями персонажі нагадують героїв Ч. Діккенса. Знову ж таки йдеться про *спільну проблему*, описану авторами у різних культурах.

Національний аспект у «Перехресних стежках», безперечно, важливий – це і адвокатська діяльність Рафаловича на користь русинів, й імпліцитні ознаки. Так, Ваґман мудро помічає у «меценасі» те, чого той сам не усвідомлює у собі до кінця: «…вони бачать у вас ворога, бояться вас, раді би сяк або так скомпрометувати вас. …Ви не з їх круга. Ви русин, хлопський адвокат. Бояться, щоб ви не збунтували хлопів, не повикривали їх брудів та погані – дідько знає, чого ще вони бояться. Знаєте, у кого смалець на голові, той боїться сонця»[83].

В *юнґіанському* аспекті чітко вимальовується тріада: *Аніма* (Реґіна) – *Анімус* (Рафалович) – *Тінь* (Стальський, який є Тінню Рафаловича і деструктивним Анімусом Реґіни). Цікаво, що твір починається з *Тіні* (перші слова належать саме Стальському). Імовірно, що цей антигерой є також і каталізатором лицемірства, садизму та іншого в рідному містечку. Щодо Реґіни: вона не мала і не має до Стальського емоційної прив'язаності, але у тексті показано, що вже сформувався садомазохістський ланцюг, якого героїня не усвідомлювала до нової зустрічі з Рафаловичем – і намагається розірвати залежність від садиста. Але Реґіна залежна і від чоловіка, і від коханого, тому є сумнів щодо справжності її почуттів. Можливо, несвідомо вона сприймає Рафаловича як засіб свого вивільнення.

Отже, різноплановий аналіз дозволив виявити багато як притаманних конкретній (описаній І. Франком) добі, так і сучасних проблем. У цьому аспекті придатним виявився компаративний аналіз. Зокрема, емпірично письменники помічали і навіть виразно змальовували проблему перверзного нарсицизму, яка ще не була названа цим спеціальним терміном. Франковий Стальський – класичний перверзний нарцис або нарцисист (у будь-якому разі – аб'юзер). Так він поводиться з Рафаловичем, коли той досяг певних вершин (але виявляє власну правдиву сутність у влаштованій сцені при свідках); натомість поведінка з Реґіною інакша, неприкрито-тиранська. Фактично «Перехресні стежки» можна сприймати як наочну ілюстрацію описаних нездорових стосунків, детально описаний механізм

[83] Франко І. Перехресні стежки… – С. 222.

маніпуляції на різних рівнях тощо. В І. Франка чітко показано стадії остаточного переростання і так нездорових стосунків у ненормальні, кульмінацію та безвихідний кінець для садиста і жертви (причому ролі у такій взаємозалежності змінюються, відбувається «рокіровка», наче на шахівниці). Несподівані паралелі з іншими творами зарубіжної класики (текстами Ч. Діккенса, Г. Ібсена, Л. фон Захер-Мазоха та ін.) підкреслюють загальну тенденцію доби кінця століття, спільні засади патріархальних культур, сексизм XIX ст. Отже, «Перехресні стежки» – виразно контекстуальний твір. Перспективним виявився юнґіанський аналіз. Виявлено архетипну тріаду: Аніма – Анімус – Тінь, а також проблему непророблених Аніми у персонажів. Інші архетипи: *трикстер* (Стальський), *вода* (тобто несвідоме), *трапеза/офіра* (кульмінація на Різдво).

Цікаво, що архетип сумісної трапези фігурує вже на початку – коли Стальський запрошує Рафаловича обідати. Цей ритуал означає й глибше пізнавання Іншого. Недарма за обідом відбувається і світська бесіда, у тому числі антигерой знайомить героя з реаліями нового для нього життя в новому місті. Трапеза переходить в офіру ближче до фіналу – коли Реґіна вбиває свого п'яного чоловіка.

Також звернення до міфології та ритуалу різних народів дозволило глибше простежити символізацію вбивства Реґіною Стальського. Спостережено, що в пограничній ситуації у Реґіни відбулась *активізація архетипу трапези-жертви (-офіри)*, підготована спочатку її видіннями, галюцинаціями, а далі реалізована вбивством Анімуса. Реґіна вбиває, роблячи з чоловіка жертву, щоб самій не перетворитися на офіру (чию роль вона відігравала ще змалечку). Відкритість божевільних архетипам не раз описувалась у світовій літературі (показом символічної маячні за типами пророцтв, видінь тощо – наприклад, можна згадати твори популярного тоді сера Вальтера Скотта), але в «Перехресних стежках» показано особливий аспект. Отже, у несвідомому Реґіни і Барана виявляються конкретні архетипи: у першої це – біла весільна сукня як несвідомий символ смерті, але водночас і потяг до колишньої цноти (а відтак, неодруженого, вільного стану), потім сам характер убивства чоловіка – за моделлю жриць; у другого – нав'язлива ідея приходу Антихриста (останнього можна розуміти як прояв Тіні). Також Баран одержимий ненавистю до чужоложниць і, топлячи Реґіну, таким чином знову топить свою невірну дружину; в його хворій уяві спрацьовує механізм хибного ототожнення: *усі жінки невірні, і кожна невірна – моя дружина, а, відтак, її треба вбити*. В обох персонажах закодовано страх перед Танатосом і водночас потяг до смертоносного, тому обоє герої стають убивцями, перетворюючись із мазохістів на садистів. Також у дослідженні виявлено ніцшеанство, а також багато психоаналітичних питань, які будуть теоретично сформульовані, але вже після появи твору І. Франка. Зокрема, це садомазохізм, питання тотальної самотності, потреба сублімації, мовленнєві та інші патології, конфлікт раціонального (закону, підкорення) і нутряного, несвідомого (звіриного) тощо. У тексті твору показано лицемірство патріархального устрою. Загалом Франковий текст побудований на імпліцитній символіці, зрозумілій реципієнтам – сучасникам автора (так, у статті припускається німецький вплив не лише у змалюванні психології героїв, а і в описі зовнішності Реґіни). *Жанр* виявився складним: цей твір – і соціально-психологічна повість, і роман виховання, і елементи детективу, і кримінальний роман, і «роман

без героя», і зав'язка любовного роману, і елементи містицизму, символізму, тощо. Робота має перспективу продовження у розвитку контекстуального, компаративного та ін. методів аналізу.

Ольга Смольницька.

Головні образи твору Івана Франка «Перехресні стежки» як архетипна тріада: компаративний аналіз.

У статті здійснено компаративний аналіз тексту «Перехресних стежок» із сучасними автору класичними творами. Звертається увага на історичний контекст шедевру. Здійснюється компаративний аналіз із творами Генріка Ібсена та ін. Виокремлено три головні образи як архетипну тріаду. Дослідження також застосовує міфологічний, інтермедіальний, юнґіанський та інший аналіз.

Olga Smolnytska.

The main images of Ivan Franko's work «The Crossed Paths» as an archetypal triad: comparative analysis.

The article carries out comparative analysis of the text «The Crossed Paths» with the contemporary to the author classical works. Attention is drawn to the historical context of the masterpiece. A comparative analysis is carried out with the works of Henrik Ibsen and others. Three main images are singled out as an archetypal triad. The research also uses mythological, intermedial, Jungian and other analyses.

УДК821.161.2.09(092)"18/19":811.16

Михайло ЗУБРИЦЬКИЙ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ ІВАНА ФРАНКА

Серед наукових інтересів Івана Франка чільне місце належить лінгвістичним проблемам. У наукових розвідках учений зачіпав майже всі аспекти лінгвістичної науки[1]. Хоча варто відзначити, що мовознавчі дослідження у франкознавстві «займають доволі скромне місце»[2]. Як відзначає Т. Панько: «Коли І. Франко вийшов на історичну арену розвитку української літератури й літературної мови, перед ним у всій її привабливості постала складна мовна ситуація, яку він повинен був зрозуміти і розібратись в ній, щоб відзначити свій творчий шлях, свою наукову і суспільно-естетичну, художню концепцію в усіх проблемах»[3].

Звичайно, Іван Франко не залишався осторонь проблем слов'янознавства. Міжслов'янські наукові паралелі давали вченому цінний матеріал для наукових висновків і узагальнень. Як учений-лінгвіст І. Франко формувався під впливом відомих представників слов'янської філології: Й. Добровського (1753 – 1829), В. Копітара (1780 – 1844), Я. Коллара (1793 – 1852), П. Й. Шафарика (1795 – 1861), Ф. Міклошича (1813 – 1891)[4].

Відомо, що XIX століття стало для слов'ян періодом становлення мов на народній основі. Провідні діячі Слов'янщини, а саме: галицько-руської, іллірійської (хорватської), серболужської, сербської, словенської, чеської матиць ставили перед собою завдання розвитку національних культур і водночас боротьби з асиміляторською політикою урядів. І. Франко наголошував, що славісти того часу проголошували: «Коли вже не суджено мати одну письменну мову, то обов'язані ми, озираючись на давніх греків, пильнувати, щоб мови наші чим дальше і все більше сходилися з собою»[5].

Подібні ідеї висловлювали В. Караджич (1787 – 1 864), а також діячі хорватського національного відродження іллиризму (1835 – 1848); Л. Гай (1809 – 1872),

[1] Ковалик І. Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка // Іван Франко. Статті, матеріали. – К., 1965. – Вип. 12; Коваль Н. Іван Франко і сербська література // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 41; Коць-Григорчук Л. Вук Караджич – творець сербської літературної мови // Питання історії української і слов'янських мов та культури. – Львів, 1997.

[2] Сербенська О. Мовна комунікація: практика і теоретичні засади Івана Франка // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2003. – Том CCXLVI. – С. 321.

[3] Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів, 1992. – С. 7.

[4] Кораблев В. Памяти академика И.В. Ягича. К десятилетней годовщине со дня смерти (1836 – 1923). Труды Института Славяноведения АН СССР. – М., 1934. – Т. 2. – С. 32.

[5] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 29 : Літературно-критичні праці (1893 – 1895) / [ред. тому: В. Л. Микитась, А. М. Халімончук ; упоряд. та комент.: Л. А. Гаєвська та ін.]. – 1981. – С. 74.

І. Деркос (1808 – 1834), С. Враз (1810 – 1851), І. Мажуранич (1814 - 1890), П. Прерадович (1818 – 1872), які відіграли вагому роль у створенні літературних мов сербів і хорватів.

Зокрема, Л. Гай ще у 1830 році запропонував реформу правопису, яка була розрахована спочатку на кайкавську Хорватію, але його бажанням було, щоб її прихильниками стали і «найближчі брати ... славонці, далматинці, штаєрці, країнці, корушці»[6]. Пізніше він стверджував, що «у Іллірії може існувати лише одна справжня мова, її не шукаємо в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій Іллірії. Німці створили свою літературну мову з діалектів цілої Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з усіх діалектів усієї Італії. Наша граматика і наш словник – ціла Іллірія...»[7].

Зауважимо, що у 30-х р. XIX ст. вийшли дві важливі праці кайкавських авторів: перша – І. Деркоса (1808 – 1834), де йде мова про зв'язок усіх хорватських діалектів[8], друга – Я. Драшковича (1770 – 1856), яка є політико-мовною програмою, написаною штокавським діалектом[9]. Згідно з статистикою вченого, що проливає світло на мовну ситуацію на Балканах, 65% усіх хорватів (а до них Я. Драшкович залучає православне населення Хорватії, Славонії, Войни країни, Далмації, Боснії, Турецької Хорватії і Герцоговини) розмовляє іллірійським (штокавським) діалектом[10].

Варто відзначити, що перша кодифікація іллірійської мовної норми знайшла свій вираз в граматиці В. Бабукича (1812 – 1875), яка наочно демонструвала готовність іллірійців до компромісу в ім'я єдності і стає в майбутньому вихідним пунктом в діяльності загребської філологічної школи[11].

Духовне життя майже всіх із слов'янських народів І. Франко розглядав у широкому світовому контексті, в його синхронних і діахронних вимірах, намагаючись науково збагатити, з одного боку, культуру як систему в діалектичній єдності усіх її видів (історія, художня культура, наука, освіта тощо), з другого – у зв'язках цих її окремих видів з однорідними явищами інших культур. Перший різновид комплексності виступає у працях І. Франка про польську, чеську, російську й інші слов'янські культури («Нова історія російської літератури», «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст.», «Праця чехів у галузі освіти», «Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф» тощо), другий – у працях на літературознавчі і фольклористичні теми («Темне царство», «Влада землі у сучасному романі», а також «Студії над українськими народними піснями»).

І. Франко активно вивчав міжслов'янські культурні взаємини, постійно дбав про те, щоб слов'янські народи між собою і світом будували відносини, як рівні з рівними. У листі до Адольфа Черного у 1898 р. він радив, щоб щойно організований «Slovanský Přehled» відносився до всіх народів з рівною любов'ю і справед-

[6] Gaj Lj. Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisana. – Budim, 1836 y: Francev F. Dokumenti za nase podrijetlo hrovatskoga preporoda // Grada za povijest Knjizevna Hrvatske XII. – S. 232.

[7] Ibidem. – S. 2.

[8] Derkos I. Genius patriae super dormentibus suis filiis // Francev F. Dokumenti za nase podrijetlo hrvatskoga preporoda. // Grada za povijest knjizevna Hrvatske. XIII. – 1934. – S. 290.

[9] Ibidem. – S. 297.

[10] Draskovic I. Disertacija ili razgovor grofa Janko Draskovica // Francev F. Dokumenti za nase podrijetlo hrvatskoga preporoda // Grada za povijest Knjizevna Hrvatske XII. – Zagreb, 1933. – S. 297.

[11] Babukic V. Osnova slovnice slavjanske narecja ilirskoga. Danica ilirska, II. – 1836. – S. 10-15.

ливістю, а також, щоб сформулював свою політичну програму, оскільки «... журнал, – як наголошував письменник, – не може бути заїздною корчмою, де кожного однаково гостять чи він аристократ, чи демократ, поступовець чи ретроград, вузький націоналіст чи інтернаціоналіст»[12].

Якщо брати до уваги кінець XIX ст., то І. Франко завжди цікавився проблемами слов'янознавства, зокрема південних слов'ян і завжди засуджував «москвофільство», зокрема у праці «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер». І. Франко симпатизував радикалізму сербських радикалів, але відзначав, що вони повинні критично оцінювати російську дійсність, вибираючи лише те, «що є найкращого чи то в російському письменстві чи в установах...»[13].

Не варто забувати, що І. Франко водночас критикував «засліплену» форму москвофільства хорватської партії А. Старчевича, яка обрала зразком своєї програми «тюрму народів»[14] – царську росію. А далі резюмування письменника: […] «самі тільки серед хорватів покладають надії на росію, а властиво вживають її фірми до своєї політичної агітації»[15].

Письменник писав про поступальний рух, який зробили всі слов'яни у розширенні міжслов'янських зв'язків у багатьох сферах після видання праці Яна Коллара «Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і говірками». І. Франко стверджував: «... говорячи нині о взаємності слов'янській, ніхто вже не поважився б дати приложника «літературна», не поважився б ограничити ту взаємність на саму літературу та філологію, а виключити політику. Противно, слов'янство переконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий і що розвій духовний, літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості і сили, а звичайно є його предтечею, приготуванням»[16].

Відзначаючи заслуги Л. Гая у створенні іллірійського правопису, варто навести його слова, що «в Іллірії може існувати лише одна справжня мова, ми не шукаємо її в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій Іллірії. Німці створили свою літературну мову з діалектів цілої Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з усіх діалектів Італії. Наша граматика і наш словник – ціла Іллірія...»[17]. Як стверджував І. Франко, Л. Гай «... силувався звести вкупу всіх сербів, хорватів, словінців і витворити одну іллірійську націю з одним письменством замість давніших партикулярних вроді дубровницького, хорватсько-кайкавського, хорватсько-словенського в дусі Рельковича і т. і. ...»[18].

А також: […] «оттим-то він, хоч сам не писав зовсім по-чеськи, все-таки був противний партикуляризмові своїх земляків словаків і накликав їх до літературної єдності з чехами»[19].

[12] Зв'язки І. Франка з чехами і словаками / Упор. М. Мольнар та М. Мундяк. – Братіслава, 1957. – С. 503.

[13] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 29… – С. 74.

[14] Там само. – С. 68.

[15] Там само.

[16] Там само. – С. 64-65.

[17] Gaj Lj. Proglas. – 12 prosinca. – 1836. – S. 2.

[18] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 29… – С. 61.

[19] Там само. – С. 62.

Слід наголосити, що XIX ст. позначилося як століття формування української мови. І. Франко розглядав це питання – як великий мовознавець, що бачив його в історичній перспективі. Письменник «прекрасно враховував історичну спорідненість життя свого народу в минулому і в перспективі»[20].

Прагнення І. Франка підтримував В. Ягич, який у листі до О. Шахматова від 18.02.1905 року відзначав необхідність створення українською мовою культурних надбань: «Коли йдеться про малоруську мову, будьте свідомо ліберальні. Дайте простому люду можливість вивчати свою рідну мову, дайте можливість вільного розвитку літератури, а також мистецтва, не забуваючи при цьому про державні інтереси...»[21].

Франкова концепція розвитку мови в демократичному суспільстві невід'ємна від загальних поглядів на питання «нація», «суверенність», «федерація», «самостійність», «взаємозв'язки та взаємоконтакти»[22].

У часи І. Франка «територіальна відмінність мовленнєвої сфери великої за розмірами території України поглиблювалася входженням наддніпрянської, галицької, буковинської й закарпатської територій у різні держави»[23].

Варто наголосити, що ідеї І. Франка були наскрізь прогресивні, вони випереджували час мінімум на сто років. Згадуваний вище В. Ягич у листі до О. Шахматова наголошував, що не підтримує прагнень І. Франка й М. Грушевського щодо незалежного статусу України: «Я підтримую Грушевського і Франка, поки вони залишаються у царині науки і просвіти. Але створювати вільну Україну – цьому я не маю наміру сприяти. Ми слов'яни і без того надто дробилися, через що так мало означаємо. Цієї осені у нас був молодий білорус, який мріє про незалежну Білорусію»[24].

І. Франка також хвилювали й проблеми сербської мови, бо у перипетіях її розвитку й становлення письменник вбачав й проблеми української мови. Ще у першій чверті XIX ст. В. Караджич очолив боротьбу за становлення єдиної сербської літературної мови на основі нового фонетичного правопису й народної основи. Духовним промотором цього питання став В. Копітар, який представляв у південнослов'янському регіоні погляди Австрійської монархії, що мала за мету утвердити прагнення південних слов'ян пов'язувати своє майбутнє з Австрією, що на той час мала не лише високорозвинену економічну структуру, але й дбала про розвиток культур нацменшин, зокрема підтримувала «Просвіту». Відомий мовознавець, С. Бабіч слушно вважав, що, по-перше, загальною мовою повинна стати мова, якою розмовляє народ, по-друге, письмо має містити стільки знаків, скільки звуків у мові, по-третє, завданням укладачів граматик повинно бути записування й тлумачення мовних явищ, а не їх видумування, а по-четверте, народну говірку варто представляти, керуючись мовними зразками усної народної творчості: піснями, оповіданнями, прислів'ями[25].

У статті «Два панславізми» І. Франко писав: «Ми гаряче бажаємо взаїмності, любові і єдності слов'ян, бо бачимо грозу спільного всім ворога, а сожаліємо над

[20] Коць-Григорчук Л. Вук Караджич – творець сербської літературної мови… – С. 74.
[21] Кораблев В. Памяти академіка И.В. Ягича… – С. 346.
[22] Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів, 1992. – С. 7.
[23] Там само. – С. 89.
[24] Кораблев В. Памяти академіка И.В. Ягича… – С. 346.
[25] Babic S. Jezik // Panorama. – Zagreb, 1967.

безумною гегемонією, а то й насилієм брата над братом, народу над народом...»[26]. Як відзначає М. Гольберг, що: «Перед нами постає один із виявів універсалізму І. Франка, його творчої активності: він був не лише дослідником, а й безпосереднім учасником і організатором процесу українсько-сербських літературних взаємин[27].

Щодо захоплення письменника польською літературою, то І. Франко ще в гімназії в Дрогобичі чув міську говірку етнічних поляків із приміткою бойківського балаку, себто діалекту. Можна навести вельми цікаве спостереження про цей діалект – стаття П. Париляка – викладача Дрогобицької гімназії, який стверджував, що Іван Франко вже тоді виявляв велике зацікавлення польською літературою[28].

Польська мова у всіх її різновидах – літературному, розмовному, діалектному виступає у збірці Івана Франка «Obrazki galicyjskie» (1897), виданій у серії «Biblioteka Mrówki», редактором якої був А. Бартошевич, книгар, учасник польського повстання 1863 року.

В оповіданні «Історія моєї січкарні» І. Франко залюбки наводить цікаві вислови «rzeza śieczkę» (оповідач-наратор), священник – «jegomość», жидівка, яка починає постійно репліку з «nu» («nu, już wszystko», «nu, już ja zato tanio wam spuszcze») і т.д.

Працюючи в газеті «Kurjer Lwowski», І. Франко часто вживає риторичні запитання у назвах статей: «Co my na to?», «Czym ma byc młodzież rosyjska?», «Czy nie błąd społeczny?», «Co będzie dalej? Perfidia czy oblęd?», «Kto właściwie wichrzy?», або заклики: «Nie tędy droga!», «Porozumiejmy się!», «Niech giną jak pędraki!»

Творчі відносини Івана Франка з представниками різних слов'янських народів давали матеріал не лише для його творів, а й для творчих й особистих дружніх контактів.

Бажаючи досліджувати слов'янські літератури, І. Франко зробив ряд титанічних кроків, щоб не лише збагатити українську культуру, а й представити національну, рідну йому українську, на марґінесі в центрі Європи.

Вболіваючи за український правопис, І. Франко як письменник і лінгвіст, який мав щодо правопису власну чітку позицію, в полеміках з етимологами наводив приклад Сербії, аналізував дискусії В. Караджича з противниками його принципів орфографії і графіки і стежив за його полемічною діяльністю з цього приводу. Зокрема, Д. Живанович наголошував, що народною мовою писали й до Караджича, а також за його життя (Йован Раїч, Доситей Обрадович, Ґригорій Терлаїч, Павле Соларич, Лукиян Мущицький, Іван Стерія Попович, Йован Суботич, Джордже Малетич, Никола Бороєвич й ін.). Вук Караджич боровся саме за нову мову, оскільки у цей час (30-40 рр. XIX ст.) старою напівцерковною уже ніхто не писав.

До речі, працюючи над своєю «Письмарицею» (граматикою), словником (Српски рјечник истолкован њемачким и латински рuјечима...), В. Караджич писав полемічні статті на захист літературної мови: «Системно струнку мову баби Сміляни», як зневажливо називали пропоновану Вуком літературну мову, він про-

[26] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 46. – Кн. 1: Історичні праці (1883 – 1890) / [ред. тому : Я. Д. Ісаєвич, В. Г. Сарбей; упоряд. та комент.: В. О. Гавриленко та ін.]. – 1985. – С. 437.

[27] Гольберг М. Іван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки. – Львів, 1991. – С. 139.

[28] Parylak P. Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach// Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. – Krakow, 1877.

тиставляв мові тих (Видаковича, Кенгелаца та ін.), хто, наче сільські дяки, плутає сербські діалекти зі слов'яноруською мовою»[29].

Східнослов'янський вплив на сербську мову не залишився поза увагою І. Франка, який відзначав у статті «Словянська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер», що до сербів приїздили багато відомих людей того часу, зокрема називав «вихованця Києво-Могилянської академії українця Козачинського», який «на зазив сербів переходить з деякими товаришами до Воєводини, заводить там «слов'янські школи і навіть пише для них шкільні драми з *сербської історії*»[30]. І. Франко називав іще прізвища інших українських вчителів – «вихованців Київської академії: Казуновського, Климовського, Шумиляка, Левандовського, Минацького, Залуського», які теж перебували в Сербії[31].

Діяльність шкіл, де на той час використовували граматики М. Смотрицького, Л. Зизанія та інших просвітителів, слушно вважають серби періодом, коли в сербській освіті, переважно світських колах, церковнослов'янську мову сербської редакції (сербськослов'янську), яка вела свій початок із середньовіччя, було замінено церковнослов'янською на східнослов'янській основі. Ця мова стала згодом мовою церкви і почала домінувати у школі. Варто зауважити, що в свідомості сербів та їхній мовленнєвій практиці XVIII ст. «цей факт не усвідомлювався як заміна однієї мови іншою, а лише як прийняття ще одного варіанту тієї самої широко поширеної мови, що веде до об'єднання з усією культурною традицією «Slaviae Orthodoxae»[32].

Під впливом церковнослов'янської мови на східнослов'янській основі на теренах Сербії було створено так звану «слов'яно-сербську» мову – своєрідний варіант сербської мови.

Тією мовою виголошували проповіді М. Суворов, Е. Козачинський та інші східнослов'янські учителі, нею писали шкільні драми.

Й. Скерлич відзначав, що у XVIII ст. «слов'яно-сербська мова стала розмовною мовою вищих верств» і що «слов'яно-сербська перейшла не лише в літературу, а з церкви, шкіл і книг вона почала переходити в народ і до інтелігенції, особливо до учнів і тих, хто здобував освіту, вони почали «вживати її як живу мову»[33].

На цей час припадає і вихід друкованих видань «Сербска новина» (1792) і «Словено-сербске ведомости» (1792), які засвідчили про вживання сербської мови у періодиці. Тоді ж з'являються твори тодішніх письменників: З. Офелина, Й. Раїча, Д. Обрадовича.

Звісно, беручи до уваги стан тогочасної літературної мови, варто зауважити, що таке поєднання різних лексичних шарів у мові художньої літератури та публіцистики ще не було внормованим і впорядкованим.

У писемній практиці Галичини другої половини XIX ст. використовували «язичіє», яке теж містило церковнослов'янізми.

---

[29] Коць-Григорчук Л. Вук Караджич – творець сербської літературної мови… – С. 146.

[30] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 29… – С. 56.

[31] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 35 : Літературно-критичні праці (1903 – 1905) / [ред. тому П. Й. Колесник; упоряд. та комент.: Н. О. Вишневська, М. С. Грицюта]. – 1982. – С. 197-198.

[32] Kretshmer A. О феномену тзв. Slavia Orthodoxa у контексту историче словенських стандартних језика // Научни састанак слависта у Вукове дане. – 1996. – Кн. 25/2. – С. 31-32.

[33] СкерлиЬ Српска кіижевност у XVIII веку. – Београд, 1923. – С. 152.

Звичайно, що таке поєднання різних лексичних мовних шарів тоді ще не було внормованим і впорядкованим. Письменник відзначає, що українська мова розвивалася завдяки старанням прогресивних умів тогочасного суспільства, яким не була байдужа доля нації. При цьому він справедливо відзначав: «Національним життям живуть і українську літературу живлять лише три мільйони галицьких та буковинських українців»[34].

Щодо вживання фонетичного правопису у школі, варто відзначити статтю В. Ягіча, опубліковану у його журналі «Archiv fur slavische Philologie», де вчений слушно зауважує: «Особисто я за фонетичний правопис, і то не заради будь-якого принципу, а з практичних міркувань, з необхдності сербохорватського єднання; думаю, однак, що ми в цьому напрямі вже пішли досить далеко і не маємо потреби порушувати закони, твердо встановлені Вуком і Даничичем бо високе розуміння літературної мови, на мою думку, швидше потребувало б обмеження фонетичного принципу, ніж його розширення[35].

І. Франко схилявся до мовної концепції В. Караджича щодо реформи сербської мови, вважаючи, що «... і серби, і болгари, і русини так само чули, що [церковнослов'янська] не їх жива мова. І при всій підмальовці церковщини на лад своїх діалектиків не переставали бачити в ній спеціальну мову церкви і книг церковних, так само як се було в Польщі, Угорщині, Німеччині і др. з латиною...»[36].

Головне, за висловом Івана Франка, питання консолідації нації «може статись аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів»[37].

І. Франко наголошував, що фольклорні твори заклали основи-фундамент для формування мови на народній основі. Український народ «не затратив своєї національної окремішності», «в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривалий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі...»[38].

При цьому зазначимо, що фольклорна мова не містила достатньої кількості засобів, щоб задовольнити всі сфери життя тогочасного суспільства. З цього приводу Ю. Шевельов[39] писав: «... Церковнослов'янська мова, позиченням чи калькуванням, увібрала в себе величезні скарби давньогрецької абстрактно-філософської чи богословської мови, а ледве чи яка в світі народна мова може такими скарбами похвалитися»[40].

---

[34] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 32 : Літературно-критичні праці (1899 – 1901) / ред. тому Б. А. Деркач. – 1981. – С. 8.

[35] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 29… – С. 168.

[36] Васильєва Л. Південнословянська проблематика в мовознавчих зацікавленнях Івана Франка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150 річчю від дня народження Івана Франка. – Львів, 2010. – Т. 2. – С. 191.

[37] Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – Т. 45: Філософські праці / ред. В. Ю. Євдокименко. – 1986. – С. 284.

[38] Васильєва Л. Південнословянська проблематика в мовознавчих зацікавленнях Івана Франка… – С. 191.

[39] Шевельов писав під такими псевдонімами: Юрій Шерех, Гр.Шевчук, Григорій Шевчук, Шерех (Serech, Sherekh, Shr), Гр.Ш., Ю.Ш.

[40] Шерех Ю. Невіддільна спадщина // Єдиними устами. Бюлетень Інституту Богословської термінології та перекладів. – Львів, 1998. – № 2. – С. 3.

Отже, виходячи із вищесказаного, варто відзначити, що проблеми Слов'янщини, її культурного й історичного розвитку постійно хвилювали І. Франка.

Його зацікавленість слов'янськими мовами зробила чималий внесок у загальнослов'янську культурно-історичну спадщину. Теоретично опрацювавши і критично розвинувши слов'янську ідею, визначивши наріжний камінь, що відповідав на той час геополітичним інтересам всіх слов'ян, у тому числі й українців, І. Франко розкрив особливості мовного розвитку Слов'янщини, виявив досвід, який могли б використовувати українці у розв'язанні невирішених лінгвістичних питань, одним із яких було створення єдиної мови на народній основі.

Михайло Зубрицький.
Слов'янські мови у наукових студіях Івана Франка.

У статті йдеться про зацікавлення Івана Франка питаннями слов'янського і загального мовознавства, зокрема наголошується на ідеї минулого й сучасного української мови, а саме: культурно-історичних цінностей українського народу. Відзначається орієнтація письменника на слов'янську ідею як фундаменту всеслов'янської спільноти, єдності культури Слов'янщини.

Mykhaylo Zubrytskyy.
Slavic languages in Ivan Franko's scientific studies.

The article deals with Ivan Franko's interest in Slavic and general linguistics, in particular, an accent is put on the past and present of the Ukrainian language, namely, the cultural and historical values of the Ukrainian people. The writer's focus on the Slavic idea as the foundation of the Pan-Slavic community and the unity of Slavic culture is noted.

УДК 821.161.2.09(092)Фра:821.162.1.09

Тамара НИКОНЕНКО

ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ФРАНКА

Питання щодо ролі творчості Франка і його впливові на польську літературу та/або навпаки не раз ставало предметом вивчення багатьох вчених. Серед найбільш цікавих розвідок при розгляді цієї проблеми варто назвати наукові праці М. Возняка[1], Г. Вервеса[2], І. Пачовського[3] та ін. Кожен із зазначених науковців вивчав питання, які мали відношення до участі письменника в літературному та суспільному процесі, який відбувався у Польщі в першій половині XIX – початку XX ст. Крім того, вони вивчали популяризаторську діяльність Франка стосовно давньої польської літератури, його перекладацькі здобутки (переклади творів польських письменників на українську мову). Також вчені розглядали франкове дослідження художніх творів видатних польських письменників, зокрема А. Міцкевича, Ю. Словацького, Б. Пруса, Е. Ожешко, Я. Каспровича, Г. Сенкевича тощо, і нарешті, оцінок польського модернізму[4].

У дослідженнях вчених, що писали свої наукові роботи за часів Радянського Союзу та сучасності, можна помітити чималі розбіжності. Відтак, відомий дослідник радянського періоду І. Басс[5] у своїй монографії, спрямованій на системне вивчення прози українського письменника, виразив захоплюючі погляди про художні твори митця. Характерно, що у творчій спадщині Франка є чимало художніх творів, які можна умовно об'єднати як твори з життя представників інтелігенції[6]. Сюди, окрім повістей «Для домашнього огнища» та «Основи суспільності», належать романи «Перехресні стежки» та «Лель і Полель».

Для науковця І. Басса, у відповідності з потребами літературознавства за часів Радянського Союзу, найбільшою цікавістю вирізнялися художні твори Франка, в яких ілюструються проблеми села. У той же час, Т. І. Бровіньок у статті «Колізія

---

[1] Возняк М. Еліза Ожешко і Іван Франко у взаємному листуванні // З життя і творчості Івана Франка. – Київ, 1955. – С. 111-135.

[2] Вервес Г. Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин. – Київ, 1957. – 363 с.

[3] Пачовський Т. Деякі питання українсько-польських літературних зв'язків кінця XIX – початку XX ст. // Філологічний збірник. – Київ, 1958. – С. 211-224.

[4] Гнатюк М. Польська література другої половини XIX – початку XX століття в літературно-естетичній концепції Івана Франка. – 2016. – С. 74. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Hnatiuk_Mykhailo/Polska_literatura_druhoi_polovyny_KhIKh__pochatku_KhKh_st_

[5] Басс І. Художня проза Івана Франка. – К., 1965. – 316 с.

[6] Войтків О. Художня концепція героя в романі Івана Франка «Лель і Полель»: дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук (доктора філософії). 10.01.01. – Львів, 2018. – С. 31.

двійництва в романі Івана Франка «Лель і Полель»» (1957 р.) акцентує увагу адресата на тому факті, що творча спадщина письменника 80 – 90-хх років, втілюючи в життя здобутий художній досвід, відображала водночас процес розвитку нового способу та методу відображення в художній літературі кінця XIX – поч. XX ст.[7]

Маємо підкреслити, що естетичні погляди та концепції Болеслава Пруса, його громадське становище мали досить глибокий вплив на Франка. Серед письменників можна було помітити особливий літературний діалог стосовно тем і пов'язаних із ними проблем. Відтак, Б. Прус став для українського письменника взірцем тріумфу естетичних принципів реалізму у польській літературі. У той же час, із глибоким зацікавленням, Франко стежив за творчою діяльністю польського автора.

Можна визначити достатньо художніх аналогій і типологічних подібностей та порівнянь у прозі обох митців. З одного боку, це стосується методу зображення характерних рис жителів села у малій художній прозі Франка. З іншого боку, йдеться про розповсюдження тем, пов'язаних з дитинством у творах письменника більш пізнього періоду. Разом з тим, соціальна картина роману «Перехресні стежки» відкрито перекликається окремими художніми деталями, проблемами і системою поглядів протагоніста з романом «Лялька» Пруса[8].

Крім того, з дослідницьких робіт середини XX ст. слід звернути увагу на наукову працю вченого-літературознавця Р. Кухара[9]. Виходець з діаспори, він отримав змогу неупереджено оцінювати творчий доробок Франка. Відтак, вчений, виходячи за межі радянського стереотипного світобачення, не використовував норми та правила соціалістичного реалізму. Р. Кухар також розглядав тематику тогочасних інтернаціональних відносин. Науковець наголошував на кількісно нерівній національній належності львівян. У результаті, «ренеґатство національно-несвідомої частини нашого суспільства закінчувалося цілковитою денаціоналізацією і збагачуванням чужинецького потенціалу»[10]. Так, за словами вченого, герої роману Франка «Лель і Полель» Владко і Гнат стали живими прикладами подібної мішанини (українці по батькові і поляки по матері).

Разом з тим, за словами Франка, однією із визначних складових частин, що органічно увійшла до художнього твору письменника «Лель і Полель», стали реміниценції з драми Ю. Словацького «Лілля Венеда» («Lilla Weneda»). У драматичному творі герої Лель і Полель змагаються до останнього за рідне плем'я веннедів. У думках польського митця виразники цього племені були прабатьками українців[11].

М. Ласло-Куцюк[12] у своїх роботах також детально аналізувала творчу спадщину Франка в аспекті проблеми так званих «зовнішніх впливів». Науковиця зробила спробу наблизитися до творів українського письменника з боку категорії інтертекстуальності, зокрема стисло окресливши їх «на тлі польської літератури й світової літературної традиції, на тлі українського фольклору і на тлі суспільно-

[7] Бровіньок Т. Колізія двійництва в романі Івана Франка «Лель і Полель». – Київ, 1957. – С. 57.

[8] Войтків О. М. Художня концепція героя в романі Івана Франка «Лель і Полель»… – С. 136.

[9] Кухар Р. Картина Львова в повісті Івана Франка «Лель і Полель» // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1966. – №12. – С. 1364-1373.

[10] Там само. – С. 1371.

[11] Ласло-Куцюк М. Засади поетики. – Бухарест, 1983. – С. 224.

[12] Там само.

го життя Західної України»[13]. Дослідниця вказала на перегукування художнього твору з драмою Словацького *Lilla Weneda*, зіставивши його з античним міфом про братів-близнюків Кастора і Полукса. До того ж, образи Владка та Начка Калиновичів і Ернеста Киселевського, представлені у творі письменника, М. Ласло-Куцюк уподібнила до героїв твору польського драматурга Леля, Полеля і Слажа (слуги св. Гвалберта).

У той же час, Л. Луців[14] справедливо зазначив, що: «Франко почав свою поетичну творчість в романтичному дусі, пізніше він реалістично змалював поетичним словом долю своїх героїв, але романтичної манери не покинув»[15]. Тому можна зробити припущення, що в досліджуваних художніх творах Франка реалістична поетика мала суголосне поєднання з елементами інших напрямків художньої літератури, зокрема романтизму.

Радянський та український літературознавець Г. Вервес[16] вважав, що «автор мусив рахуватися з тенденціями польської літератури, у якій вплив романтичного підходу до змалювання дійсності був аж надто великий і в 80-х рр. XIX ст. Наявність неймовірних ситуацій, сюжетних ходів, доведення негативних чи позитивних рис героїв до меж неправдоподібності – все це було досить поширеним у польській белетристиці тих часів»[17].

З метою порівняння можна вдатися до художніх творів класиків польської літератури, зокрема Е. Ожешко, Б. Пруса або Г. Сенкевича. Вони теж часто зверталися до використання елементів фантастики, живописних засобів змалювання уявних картин. Науковець робив спроби з'ясувати причини систематичного послуговування відповідними фантастичними елементами: «Фантастика, – писав учений, – вводиться для ширшого і глибшого накреслення типів і характерів»[18], а «романи й повісті з карколомними сюжетами подобались міщанському читачеві, особливо читачеві газети «Kurjer Warszawski»»[19]. Відомим залишається той факт, що український письменник писав роман «*Lelum i Polelum*» для друкування саме у цьому періодичному виданні. Франко був глибоко обізнаний з проблемами, що існували на той час у польській літературі, постійно читаючи польських класиків, а також художні твори тодішніх польських письменників. Крім того, він приймав активну участь у їх критичному сприйманні та оцінюванні.

На думку дослідника сучасності М. Гнатюка, І. Франка як науковця дуже захоплювала давня польська література, польський романтизм, репрезентована у польській поезії українська школа, ознаки польського позитивізму у художній літературі, а також польський модернізм. Відтак, польсько-українські літературно-культурні відносини займають спеціальне місце у літературознавчому досвіді українського письменника[20]. Скажімо, позитивізм як певна концепція у філософії мав великий вплив на польську літературу (і, відповідно, на українську також).

---

[13] Там само. – С. 223-227.
[14] Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – Нью-Йорк, 1985. – 365 с.
[15] Там само. – С. 96.
[16] Вервес Г. В інтернаціональних літературних зв'язках. Питання контексту. – Київ, 1983. – 383 с.
[17] Вервес Г. Іван Франко і питання українсько-польських… – С. 194.
[18] Там само. – С. 195.
[19] Вервес Г. В інтернаціональних літературних зв'язках… – С. 194.
[20] Гнатюк М. Польська література другої половини... – С. 74-84.

Це відбувалося через спроби самостійного прийняття рішень з численних громадських питань, а також завдяки поширенню здобутків літературознавчої науки у Західній Європі, шляхом гострої критики тодішніх польських зв'язків.

Здебільшого значна кількість публіцистичних напрацювань І. Франка про польську літературу є характерними для 80 – 90-х рр. XIX ст. У статті «Польський селянин в освітленні польської літератури» письменник писав: «Польська література ще недавно була небагатою на народні типи й постаті. Створена представниками шляхетського стану, вона звичайно найбільше була пов'язана з цим станом, найбільше своїх променів розсипала по шляхетських дворах і панських палатах, і там вона знаходила для себе найбільше матеріалу як у минулому, так і в сучасному. Простий народ, селяни з'являвся в ній рідко, переважно як сіра, одноманітна маса або як панський наймит, долею і внутрішнім духовним життям якого вона цікавилася дуже мало або й зовсім не займалася. Цікаво, що навіть в такому, до речі, прекрасному творі, як «Пан Тадеуш» Міцкевича, де з такою майстерністю показані типи дрібнопомісної шляхти і навіть орендаря, – простого селянина не було зовсім. Ця «народна епопея» є насправді тільки шляхетською епопеєю, а якщо під кінець у ній і з'являється «народ», то це народ наскрізь театральний, декоративний, виведений на сцену тільки для підсилення фінального ефекту»[21].

На думку М. Гнатюка, саме філософія польського позитивізму значно вплинула на розвиток літературно-критичних поглядів Франка, що був не лише письменником, але й науковцем. Наприклад, у «Бориславському циклі» змальовано широке тло реального періоду виникнення індустріалізації в Галичині. Тоді на фоні розлогої соціально-економічної та історичної панорами розгортаються життєві колізії героїв і відбуваються катастрофічні події[22]. Важливо зауважити, схожі жанрові прийоми використовували також такі представники польської літератури, як: Ю. Крашевський, Б. Прус та Е. Ожешко. Слід зазначити, що в творчій діяльності Івана Франка особливе місце належить білорусько-польській письменниці Е. Ожешко. Під впливом таких романів польської письменниці, як «Елі Маковер» і «Меїр Езефович» Франком написані «Жидівські мелодії», оповідання «До світла» та поема «Сурка».

Згідно з Г. Грабович, український письменник, який написав до того ж декілька романів і коротких прозових творів польською мовою, був відомим поширювачем і розповсюджувачем польської літератури серед українців[23], як і художніх творів української літератури серед польського населення.

Досить яскравим часовим відрізком усього періоду постромантизму є перелом століть, так звана епоха польсько-українського модернізму, «Młod'oї Polsk'i» і «Молодої Музи». Упродовж останніх рр. XIX – перших рр. XX ст. у Кракові встановлюються зв'язки не лише між окремими письменницькими колами, а й між

[21] Погорецький В. Польська література в оцінці Івана Франка. – 2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zolotapektoral.te.ua/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B2-%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D1%86%D1%96-%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80/

[22] Там само.

[23] Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – Київ, 1997. – С. 138-169.

польським й українським літературним оточенням. Тоді як мистецька та ідейна єдність їхніх поглядів слугує посиленню цих відносин. По-перше, у цей період перекладають твори Тетмаєра, Каспровича і Пшибишевського (наприклад, В. Щурат переклав вірш у стилі декаданс Тетмаєра «Eviva l'arte»). По-друге, настрої згадуваних письменників глибоко сягають української поезії[24].

За свідченням позитивного та негативного сприймання творів Т. Шевченка та використанням на практиці його «Кобзаря», а також літературної співпраці Франка з польськими авторами, переважно польське сприйняття української літератури в другій половині XIX ст. визначається тим, що ця література характеризувалася її соціальною ідеологією та генезисом.

У науковій статті О. Багана розглядається проблема впливу творчого доробку Б. Пруса на досліджуваного українського письменника. Зокрема це стосується схожості естетичних ідей у романах «Лялька» та «Перехресні стежки»[25]. Науковець звертає увагу на типологічну аналогію, яку можна провести по відношенню передусім до головних героїв художніх творів: Вокульського і Рафаловича. До того ж, аналізуються аспекти поетики позитивізму, психологізму, соціальної філософії, які зближують згадуваних авторів.

У роботі Багана зазначається, що І. Франко у своєму художньому творі відобразив своє рідне місто Дрогобич. Також йдеться про те, що урбаністична тематика була засадничою для нього. Адже письменник відчував так зване пробудження саме провінційного українського містечка. Б. Прус навпаки більше турбувався про долю великого міста, породженого польським цивілізаційним процесом. Власне, цей аспект був майже провідним у диференціації концептуальних картин творів обох авторів[26]. Нарешті, у статті проаналізовано подібність еротичних ідей двох письменників, а також виникають дивні, малопомітні, аналогії в їхній творчості.

У дисертаційному дослідженні О. М. Войтків показано цілу низку персонажів роману Франка «Лель і Полель»[27]. На думку автора, у франковому художньому творі із глибиною, властивою митцю, продемонстровано різного типу героїв із численних соціальних прошарків населення Галичини, що проживали на цій території у другій половині XIX – початку XX ст. За словами науковця, письменник прискіпливо добирав відповідні типи з метою точного зображення життєвих принципів тогочасних осіб, а також віддзеркалення особливої атмосфери, що панувала на межі століть.

У дисертаційній роботі нарізно проаналізовано новаторські принципи, вперше запроваджені Франком-романістом у його художніх творах. Український письменник гармонійно поєднував ознаки, що були властиві різним літературним стилям і напрямкам, які були вже популярними на той час, чи з часом ставали поширеними в європейській літературі. Застосування численних прийомів стало причиною формування якісної образної палітри[28]. Разом з тим, шляхом викори-

[24] Там само.

[25] Баган О. Типологія позитивізму у творчості Болеслава Пруса й Івана Франка (Зіставний аналіз романів «Лялька» і «Перехресні стежки») // Київські полоністичні студії. – Т. 29. – К., 2017. – С. 154-164.

[26] Там само. – С. 154.

[27] Войтків О. М. Художня концепція героя в романі Івана Франка «Лель і Полель»… – вказана праця.

[28] Там само.

стання літературних нюансів, зокрема елементів психологізму, Франко зміг вірніше відтворити характери персонажів.

У контексті загального сприйняття роману «Лель і Полель» значний інтерес викликають оповідання «Bohater mimo woli» та «Герой поневолі», які письменник створив у різні роки на базі другого розділу роману. Розбіжності між польським та українським варіантами цих оповідань наочно демонструють спочатку очікування, а потім реальну оцінку автора стосовно можливості ведення культурного міжнародного діалогу[29]. Однак жорстока дійсність натякала письменникові, що подібний крок неможливо зробити, головним чином, через відсутність бажання зі сторони поляків вдумливо перейматися українським питанням. Письменник виразно пояснив в українській версії оповідання причини безперспективності налагодження відносин між обома народами на засадах рівноцінності. Адже цьому перешкоджає зарозумілість поляків по відношенню до українців, що помічається навіть у сім'ї.

Аналізуючи прозові твори Івана Франка, Т. Пастух зайняв[30] новаторську точку зору. Він у своєму монографічному дослідженні довів відношення художніх творів письменника «Лель і Полель», «Перехресні стежки» та ін. безпосередньо до романного жанру. У згаданій праці науковець висунув власне розуміння художнього твору «Лель і Полель». Цікавим є те, що вслід за Вервесом Пастух відніс фантастичний елемент до характерних рис письменників реалістичного напрямку, а не до романтичних елементів[31]. Інакше кажучи, відповідно до цих здогадок, використавши елемент фантастики у реалістичному творі, Франко виступив як зачинатель, а не як послідовник усталених традицій.

Науковець М. Ткачук[32] теж відзначив певні паралелі в образах «Леля і Полеля» Франка і героїв художнього твору Словацького «Лілля Венеда» («Lilla Weneda»). Значний вклад у франкознавство як галузь сучасної філології, що вивчає художню, публіцистичну, наукову спадщину Івана Франка в діахронії та синхронії в українському і світовому контекстах зробив М. Легкий[33] як відомий дослідник прози письменника. Обмірковуючи глибоке значення імен героїв Франка, вчений спробував розкрити секрет імені Реґіни Киселевської та братів Владислава й Гната Калиновичів, своєрідних Леля та Полеля[34].

Літературознавець Р. Голод[35] акцентував увагу, що у творчому доробку Франка були поєднані елементи різних літературних напрямків: «Природа наділила І. Франка романтичним світосприйняттям, але світогляд його формувався під

[29] Там само. – С. 174.

[30] Пастух Т. Конотації прізвищ та імен персонажів у прозі Франка /// Українське літературознавство. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 153-162.

[31] Там само. – С. 155.

[32] Ткачук М. Дихотомічна структура роману «Лель і Полель». Жанрова структура прози Івана Франка. Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції. – Тернопіль, 2003. – 384 с.

[33] Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія / науковий редактор Євген Нахлік; ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2021. – 608 с.

[34] Там само. – С. 6-7.

[35] Голод Р. Натуралістичний експеримент Франка: випадковість чи закономірність? // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 328-333.

впливом ідей М. Драгоманова, європейських позитивістів, які вимагали раціоналізму в літературі. І тому у творах, написаних під тиском позитивістської свідомості, домінує реалізм, а в тих, де свідомість лише допомагає матеріалізувати підсвідоме, легко виявити елементи романтизму, символізму, імпресіонізму чи навіть сюрреалізму»[36]. Як зазначив Голод, «у творчості польських письменників І. Франко позитивно відзначав передусім риси, які відповідали … положенням його власної ідейно-естетичної доктрини»[37], а як відомо, «сцієнтизм, прагматизм, раціоналізм позитивізму, його соціальна зорієнтованість стали світоглядно-філософським підґрунтям Франкової концепції наукового реалізму»[38].

На думку О. М. Войтків, праці позитивістів Європейських країн, які були одним із джерел впливу на розвиток світобачення Франка, істотно розширили ідейно-тематичний масштаб його творчої діяльності, при цьому збагативши арсенал художніх зображально-виражальних засобів, водночас, відповідні засоби налагоджують мистецьку авторську систему[39]. Тому не викликає подиву, що у творчості письменника, зокрема в романі «Лель і Полель», яскраво репрезентовано талант Франка поєднувати різні напрями, інколи цілком протилежні за своїми ідейно-естетичними вказівками. Письменник завжди уважно стежив за всіма літературними європейськими новинками. Відтак, характерні риси нових літературних течій дедалі частіше можна було помітити у його працях[40].

Будучи ще доволі молодим, Франко, ознайомившись з надбанням зарубіжної літератури, прийняв своєрідну «ін'єкцію європеїзму»[41]. Спонука, що походила від самого Гофмана та інших представників літературної готики Західної Європи, допомогла письменнику ввести схожі риси у свій перший роман. Сюжет, досить відомий у зарубіжній літературі, Франко переніс до української літератури, а саме у перекази про Довбуша й приховані скарби[42]. Згодом письменник використав готичні елементи у власних художніх творах як експресивний прийом та своєрідний жанровий відтінок. Інакше кажучи, за допомогою елементів готики Франко додав емоцій своїм художнім творам.

Вивчаючи творчість І. Франка, І. Денисюк ґрунтовно писав про готику у творчій спадщині автора: «… На нагнітанні тривоги злочинних персонажів побудовані романи «Основи суспільності». ... Ґотичні сюжети трансформуються в авантюрні й злодійські. Вони є і в «Перехресних стежках». «Таємниця її обличчя» інтригує не тільки у цьому романі, але й у «Лелі й Полелі» …»[43].

Учений виокремлює незвичайну історію про грабіжника Семка Тумана та награбовані і заховані надійно скарби за допомогою іншого вставного казкового чи баладного сюжетного ходу. Письменник не наводить жодної попередньої історії

[36] Там само. – С. 328.
[37] Там само. – С. 125.
[38] Там само. – С. 124.
[39] Войтків О. М. Художня концепція героя в романі Івана Франка «Лель і Полель»… – С. 46.
[40] Там само. – С. 47.
[41] Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка. Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнародного наукового конґресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Т. 1. – Львів, 2008. – С. 11.
[42] Там само. – С. 7-21.
[43] Денисюк І. Літературна ґотика і Франкова проза. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Т. 2. – Львів, 2005. – С. 200.

про цього персонажа. Він тільки знайомить адресата зі злодієм, якого було замкнено у в'язниці, овіяної чарами таємниці[44].

Відповідно, маємо жанр, що вимагає серйозного, обміркованого дослідження. С. Пилипчук переконує, що важливим є розуміння психології персонажа твору, оскільки «балади належать до такого типу усно-словесних творів, де надзвичайно важливу роль відіграє психологічний аспект»[45].

Отже, стислий огляд франкознавчих праць, присвячених творчим здобуткам Івана Франка в аспекті впливу на них польської літератури, дає підстави вважати, що до сьогоднішнього дня не існує жодного системного дослідження, в якому детально було б розкрито і проаналізовано романи «Лель і Полель», «Перехресні стежки» та «Основи суспільності». Незважаючи на те, що за допомогою поверхового аналізу згаданих романів науковці робили спроби збагнути таємниці інших художніх творів Франка, дотепер не існує комплексних розвідок про ці вічні твори.

Висновуємо, що І. Франко намагається широко використовувати романтичні прийоми у своїх романах, зокрема у протиставленні, що становить ключовий принцип змалювання протагоністів твору. З огляду на це, часто можемо проникнути в суть головних ідей містичного поєднання героїв, оцінити їхню сміливість, відкрите прагнення протистояти шляхті і бажання присвятити себе самовідданому всеохоплюючому коханню.

Тамара Никоненко.
Вплив польської літератури на творчість Івана Франка.

У статті досліджується питання щодо ролі впливу польської літературної традиції на творчість Івана Франка. Здійснений історіографічний огляд спеціальних франкознавчих праць, присвячених творчим здобуткам Івана Франка в аспекті впливу на них польської літератури, дав підстави вважати, що досі в українському франкознавстві немає жодного комплексного дослідження, в якому детально було б розкрито і проаналізовано романи «Лель і Полель», «Перехресні стежки» та «Основи суспільності». Авторка вважає, що І. Франко детально використовував романтичні прийоми польських авторів у своїх романах, зокрема у протиставленні, що становить ключовий принцип змалювання протагоністів творів.

Tamara Nykonenko.
The influence of Polish literature on Ivan Franko's work.

The article examines the question of the role of the influence of the Polish literary tradition on the work of Ivan Franko. The historiographical review of special Franko studies devoted to the creative achievements of Ivan Franko in terms of the influence of Polish literature on them gave reasons to believe that until now there is no comprehensive research in Ukrainian Franko studies in which the novels «Lel and Polel», «Cross paths» and «Basics of society» would be revealed and analyzed in detail. The author believes that I. Franko used in detail the romantic techniques of Polish authors in his novels, in particular in contrast, which is the key principle of portraying the protagonists of the works.

[44] Там само.

[45] Пилипчук С. «Блискавка, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі…»: баладознавчі розмисли Івана Франка // Українське літературознавство. – Вип. 76. – Львів, 2012. – С. 157.

УДК 821.161.2-92.09(092)"19":[94(477):323.28(47+57)]

Наталя ТИХОЛОЗ

УКРАЇНА ЗА ЗБРУЧЕМ (АНТИРАДЯНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА ТАРАСА ФРАНКА)[1]

Особливе місце у творчому доробку Тараса Франка займає аналітична антирадянська публіцистика періоду міжвоєння, яка яскраво випрозорює світогляд старшого Франкового сина, його справжні переконання, вболівання за національну окремішність України, її незалежність і самостійність. Йдеться найперше про нариси, опубліковані 1922 року у львівській газеті «Громадський вістник» і частково передруковані також у американській газеті «Свобода», у яких автор порушував складні проблеми політичного і національного буття українців у той час.

Поява нарисів «З Харкова до Львова»[2], «По той бік добра і зла (Замітки з Великої України)»[3], «Чим держаться большевики?»[4], які з'явилися почергово один за одним у львівському часописі «Громадський вісник» упродовж липня-серпня 1922 року, стала важливим документом, властиво публічним свідченням, Тараса Франка як очевидця подій, що відбувалися у 20-х роках на Великій Україні. Нагадаю, що після звільнення у серпні 1920 року з концтабору «Кожухів» (під Москвою) сина Франка скерували на роботу до Харкова, де він змушений був «добровільно-примусово» жити і працювати[5]. Повернутися додому, до Львова, Тарас Франко зміг аж на початку липня 1922 року. Проживши майже два роки в тодішній столиці радянської України, Тарас Франко мав змогу наживо побачити утілення комуністичних ідей на Великій Україні, ближче придивитися методам, якими соціалісти приходили до влади, а також відчути на собі їх партійну роботу і проповідувану «класову рівність». Усе, що він бачив з вікна поїзда, а також і те, що акумулювалося у його свідомості упродовж побуту в Харкові, він і описав у цих своїх нарисах. Описав дуже правдиво, жорстко і відверто.

---

[1] Публікацію підготовлено в рамах стипендійної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мєрошевського.

[2] Франко Т. З Харкова до Львова // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 110. Від 6. VII. – С. 2-3; Ч. 111. Від 7. VII. – С. 2-3; Ч. 112. Від 9. VII. – С. 1-2.

[3] Т. Ф. [Франко Т.] По той бік добра і зла (Замітки з Великої України) // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 120. Від 20. VII. – С. 2-3; Ч. 131. Від 2. VIII. – С. 1-2; Ч. 132. Від 3. VIII. – С. 1-2; Ч. 133. Від 4. VIII. – С. 1-3; Ч. 134. Від 5. VIII. – С. 1-2; Ч. 135. Від 6. VIII. – С. 1, 2; Ч. 138. Від 10. VIII. – С. 2-3. Окремі розділи передруковувалися того-таки 1922 р. також у газеті «Свобода», зокрема йдеться про [VI] розділ «Галичани на Україні» (Ч. 203. Від 1. IX. С. 3.) та і IV розділ «Жиди і Україна» (Ч. 235. Від 10. IX. С. 3.).

[4] Франко Т. Чим держаться большевики?» // Громадський вістник». – 1922. – Ч. 130. Від 1. VIII. – С. 1.

[5] Про перипетії життєвого шляху Тараса Франка див.: Тихолоз Н. Творчий феномен Тараса Франка: профілі і маски // Науковий вісник Національного музею Івана Франка. – Львів, 2019. – Вип. 2 (22). – С. 15-59.

Нариси «З Харкова до Львова», «По той бік добра і зла (Замітки з Великої України)», «Чим держаться большевики?» становлять такий собі тематичний цикл, об'єднаний проблемою радянського господарювання на українських землях за Збручем та потребою автора поділитися власними враженнями і спостереженнями від перебування у радянській Україні, донести до суспільства правду про реальний стан справ і водночас аналітично осмислити шляхи і перспективи національного розвитку.

У своєму тексті «З Харкова до Львова», який за жанром і стилем є класичним подорожнім нарисом, Тарас Франко докладно оповідав про свою довгу мандрівку додому: про хаос на залізничних станціях, продірявлені вагони, про «купи обдертих людей», панування убогості, дрібного хабарництва, високих цін і спекуляції, повну нівеляцію приватної власності, обкрадання України та вивіз її багатств до росії:

«Класові вагони носять на собі виразні сліди класової боротьби: вікна повибивані, скла заступлені фанерою або дошками з мікроскопічними отворами, дошки зі східців позривані, вищі класи, як і суспільні – цілковито обдерті. Але Донбас працює, видно заготовку дров і транспорт підноситься. Найкраще ходять поїзди на лініях, що ведуть на північ. Навантажені всяким добром тягарові вози відсилається звичайно ночами, аби не дуже звертати увагу сторонніх. А Україна голодує, фабрики стоять без роботи. Та що, коли північна революція важніша; там центр Комінтерну»[6].

Будучи очевидцем Голодомору 1921–1922 рр. в Україні, Тарас Франко з болем у серці констатував:

«<…> маси голодних селян з різних губерній цілої "федерації" швендяють попід вагони, простягають худорляву руку і м'явкають жалібно. <…> І хоч Україна сама голодує, московське торбарство й досі не перевелося. Що не забрав уряд, викуповують, вимінюють і виманюють, вижебрують і прямо викрадають північні "союзники"»[7].

А далі у нарисі «По той бік добра і зла (Замітки з Великої України)» Тарас Франко конкретизував і розширив діапазон своїх свідчень і навів шокуючі факти, що розкривали реальні обставини соціалістичного «господарювання» в Україні, відверто охарактеризував умови життя українців за Збручем від державного, політичного, громадського, соціального, національного до побутового і приватного аспектів. І у своїх характеристиках радянської системи син Франка слів не добирав, показавши жахливе нутро більшовизму.

Заголовок цього нарису Тараса Франка відсилав читачів до однойменної праці Фрідріха Ніцше «По той бік добра і зла. Прелюдія до філософії майбутнього» (1886), у якій німецький філософ обстоював думку про релятивність моралі. У Тараса Франка цей заголовок ужито у трагічно-іронічних конотаціях: вихід поза межі моралі на радянському просторі став великою прелюдією до кривавого терору і беззаконня, став шляхом, що веде у прірву. Син Франка показав, як декларована «мораль» на практиці перетворилася у аморальність, у страшне пекло на теренах Великої України.

[6] Франко Т. З Харкова до Львова // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 110. Від 6. VII. – С. 2.
[7] Там само. – № 111. Від 7. VII. – С. 2.

Правовий статус України, що увійшла до складу СРСР, він назвав «імітацією держави», яка «не сповняє ні одної з тих функцій, що вложені на неї і які оправдували би її існування»[8], державою, у якій національне самовизначення українців жорстко порушене, а людське існування загрожене арештами («кожної хвилі можна бути арештованим ні з сього, ні з того»), голодомором («міліони людей згинули і гинуть з голоду, хоч можна їх було врятувати»[9]) чи організованим бандитизмом і грабунками серед білого дня. Тарас Франко вказував на величезний розрив і дисбаланс між тим, що говорять і що роблять більшовики. Україна як держава не мала ніякої рівноправності у союзі радянських республік і насправді перебувала під гнітом росії. Сама державність була імітацією, а право на самовизначення – лише ілюзією. За означенням автора, Україна стала країною, де «все діється явно, нечуваним насильством і терором», а «демократичні принципи, за які людство боролося сотки літ, признано соціально несправедливими й безвартними»[10].

«Росія раз у раз вмішується в українські справи і то такі, що її безумовно не повинні обходити…, – твердить Тарас Франко. – <…> Слаба влада і сильний терор; величезне законодавство на папері і жахливе беззаконня на практиці, скасування станів і кастовість партії. <…> На папері в конституції диктатура пролєтаріату, а на ділі самоволя кліки, що захопила владу»[11].

Кожне речення Тараса Франка ставало моторошним свідченням злочинності радянського тоталітарного режиму, реального російського споживацького та загарбницького ставлення до української землі та українців, системного винищення усіх верств населення (інтелігенції, робітників, селян), руйнування економічного і громадського укладу, занепаду науки, шкільництва, книжкового руху, бібліотек, видавництв і преси, літературного, театрального, мистецького, релігійного життя та ін. Ось лише декілька промовистих цитат з нарису Франкового сина, які яскраво демонструють хворобливий стан пролетарського суспільства та окупаційної й асимілятивної політики росії стосовно України:

«Багато шкіл існує тільки на папері, всюди страшний брак підручників. Сільські вчителі місяцями не одержують платні; щоби вижити, беруть приватні лекції у богатших селян; за це на Україні влада вважає їх контрреволюціонерами і тяжко переслідує»[12];

«Страйкувати робітникам, як не одержують платні за свою працю, або щоб добитися підвишки, – не вільно, це вважається державною зрадою»[13];

Селяни «пухнуть з голоду», натомість «вищим партійним чинам виплачується справно пенсію»[14];

«Панує засада: молчать, не разсуждать!»;

---

[8] Т. Ф. [Франко Т.] По той бік добра і зла (Замітки з Великої України) // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 120. Від 20. VII. – С. 2.

[9] Там само.

[10] Там само.

[11] Там само.

[12] Там само.

[13] Там само.

[14] Там само.

«Уряд кривим оком дивиться на всяку науку, особливо, коли вона йде в розріз із комуністичними доктринами»[15];

«Держава не визнає свободи преси й не терпить конкуренції»; «Більшість газет була російська, в Донбасі всі до одної…»; «В газетах агітують проти церкви, релігії, духовенства…»;

літературу оцінюють «бувші купці – "шмайґелеси", фризієри, шевці й кравці», а «мистецтво виявляється головно афішами в стилю хляпанини»[16] та ін.

Державою керували люди абсолютно «байдужі до потреб українства»[17]. Дволикість «совєтського» режиму Тарас Франко бачив наскрізь: «…висміювати та обпльовувати визвольні змагання українського народу. Деякі кажуть навіть, що нема ніякого українського народу, ні української культури, а є лише класи й загально пролетарська культура»[18]. «Окупантське жало московського хама» поширилось і на мову, політика українізації базувалась на подвійній моралі і стала прологом до великої русифікації. «*Насильно* накинено Україні дивовижну "конституцію", і в ній стоїть параграф, що на Україні державними мовами признаються українська й московська нарівні. Яким правом, коли московські зайди творять менший відсоток населення, ніж жиди?», – обурювався Тарас Франко[19].

Творчий спадок та національний вимір знакових постатей української культури – Тараса Шевченка й Івана Франка – зредуковано до вигідних радянській системі шаблонів та жорстко перекраяно в ідеологічному ключі. І водночас їх (справжніх творців національної ідеї українства!) перетворено на культових письменників-революціонерів, поборників і передвісників буцімто «справжнього» соціалізму.

«В Харкові видано "Кобзаря" Шевченка, але [вийшов він] обкроєний, самі лише твори соціально-політичного змісту, бо редактори переконалися, що *в "Кобзарі" є місця з явно куркулячим світоглядом* і що "Кобзаря" не можна передавати читачам у "сирім" виді. Так само й не всі його вірші можна декламувати на концертах, хоч його культ признаний державним. Святкування пам'яти І. Франка також державне, але, *борони Боже, заспівати прилюдно його найславніший гімн "Не пора" або прочитати на зборах "Що таке поступ?" (курсив мій. – Н. Т.)*»[20], – свідчив нарисописець.

Система доносів і шпіонажу діяла скрізь і всюди, ба більше – держава її усіляко підтримувала і заохочувала. А більшовизм насправді виявляв свою спадкоємність з самодержавним дуроломством імперської росії:

«Царизм переслідував свідомих українців, арестував, держав по в'язницях, висилав у сибірські "курорти", а большевики просто розстрілюють. Лад ніби змінився, а система силою безвладности залишилася стара: царська охранка переіменована на Чека, <…> шпіонів ще більше, ніж давно було»[21].

---

[15] Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. – 1922. – № 131. Від 2. VIII. – С. 1.
[16] Там само. – № 132. Від 3. VIII. – С. 1.
[17] Там само. – Ч. 131. Від 2. VIII. – С. 1.
[18] Там само. – № 133. Від 4. VIII. – С. 2.
[19] Там само. – С. 1.
[20] Франко Т. По той бік добра і зла (Замітки з Великої України) // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 132. Від 3. VIII. – С. 1.
[21] Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. – 1922. – № 133. Від 4. VIII. – С. 2.

Емоційне перепроживання ситуацій, викликаних у ході написання цього нарису, вболівання за долю України, відчуття безсилля вилилися у Тараса Франка у мимовільний риторичний і логічний крик-запитання:

«І голову схопивши в руки дивуєшся і питаєшся, нащо й пощо істнує така держава і як може істнувати? І за які гріхи капосна доля об'єднала Україну з тим дурнуватим московським барахлом?»[22]

Тридцятитрьохлітній автор, ровесник Миколи Хвильового, Миколи Зерова, Леся Курбаса, Павла Тичини та Остапа Вишні, Тарас Франко, як і багато представників покоління «Розстріляного відродження», не переставав ставити собі питання: куди рухається Україна? Наскільки довгим буде окупаційне засилля північного сусіда? І чому панування більшовиків в Україні узагалі стало можливим? Відповідей на ці питання у той час шукав не лише він. Ці питання узагалі були болючими для покоління, яке брало активну участь у національно-визвольних змаганнях і яке відчувало свою відповідальність (і напевно провину) за те, що робилося в Україні і з Україною з приходом радянської влади.

У нарисі «Чим держаться большевики?», що відкривав першу шпальту газети «Громадський вістник» 1 серпня 1922 року, Тарас Франко пропонував свої відповіді на задекларованe у заголовку питання. І причин, за його спостереженнями, було кілька: як зовнішніх, так і внутрішніх.

Панування більшовиків, на думку Тараса Франка, трималося на двох «безмірно сильних» природних законах – *законах реакції та інерції*: «Страшний гнет царизму викликав як природну реакцію ослаблену свободу»[23] і спричинився до політичної інертності серед різних верств суспільства. Радянська влада опиралася на ослабленій попереднім імперським тиском волі народу, на терорі й знищенні мислячої і свідомої інтелігенції та усіх інакодумних, зубожінні робітничого класу та вимиранні з голоду селянства у той час, коли народ потребував фізично і психологічно відновитися після війни. Давалася взнаки також і втома від частої зміни влади та різноманіття політичних партій та симпатій. На фоні дії цих законів автор констатував також і пасивність та резиґнацію українських селян, що «большевиків кленуть, але збіже їм дають, України ждуть, але з заложеними руками», та неможливість для українців організовуватися «на національнім ґрунті»[24].

Міцно утвердитися радянській владі допоміг і ще один закон, «сильніший, як усі большевицькі закони, на купу взяті», який син Франка назвав *законом «людської глупоти»*.

«На дурнях світ стоїть, – твердив Тарас Франко. – Царат спирався на темноті народній і большевики також. Мимо всяких бомбастичних заяв, неграмотність у Росії зовсім не зменшилася. На освіту видається дуже мало. Та й яка то освіта збудована на неправді й обмані»[25].

Тож ті внутрішні сили, які могли би спровокувати розвал більшовицької держави зсередини, були повністю нейтралізовані, бо були «знищені, стероризовані,

[22] Т. Ф. [Франко Т.] По той бік добра і зла (Замітки з Великої України) // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 120. Від 20. VII. – С. 3.

[23] Франко Т. Чим держаться большевики?» // Громадський вістник». – 1922. – Чис. 130. Від 1. VIII. – С. 1

[24] Там само.

[25] Там само.

розпорошені і здезорґанізовані»[26]. Зі зовнішнього погляду «слаба й незорганізована» росія, вочевидь, була вигідною на той час великим світовим державам, які воліли не втручатися у фатальний хід її історії.

«Раз склеєна держава силою безвладності держиться і летить, як та гоголівська тройка. Інші народи відступають на бік (аби не заразитися комуною) і дають їй дорогу – в пропасть»[27], – писав Тарас Франко.

Усвідомлення того, що така держава не може існувати і що шлях її розвитку веде у прірву, для Тараса Франка був очевидним ще у 20-х роках ХХ століття. До таких висновків він доходив на підставі аналітичного розуміння історичних процесів ще свіжого минулого і тут-таки ділився і своїми футурологічними міркуваннями:

«Чи довго так триватиме? Україна є (не знати чи на жаль, чи на щастя) країною неможливих обмежень і необмежених можливостей. До часу збанок воду носить, може урватися вухо і терпеливість людям і звалять самі большевизм. Може звалить його закордонна інтервенція, або обезкровить блькада. <…>

Чи по розпаді большевизму прийде зразу самостійна Україна, – трудно сказати. Залежатиме це не лише від внутрішньої сили українства, але й від укладу европейських державних сил, інтересів та впливів. Без чужої допомоги ще ніяка держава не повстала і без однодушної волі громадянства також ні!»[28].

Звісно, що у далекому 1922-му році ніхто не міг і подумати про те, що радянська влада протримається так довго і навіть об'єднає силою своєю узурпації українців по обидва боки Збруча. Одначе сьогодні, через понад століття від часу публікації цих думок Тараса Франка, у часі російсько-української війни за свободу України, переконуємося у справедливості його твердження про те, що наша свобода не можлива «без однодушної волі громадянства» і без врахування «укладу европейських державних сил».

Нариси «З Харкова до Львова», «Чим держаться большевики?» та «По той бік добра і зла» вражають безкомпромісною правдомовністю і гарячим патріотизмом. Причому у цих текстах Тарас Франко не просто висловив свої спостереження й емоції від побаченого й пережитого у підрадянській Україні, а зумів піднятися до рівня політичних і навіть історіософських узагальнень. Подібно, як і його батько на зламі ХІХ – ХХ століть у статтях «Що таке поступ?», «Поза межами можливого» та ін. передбачливо визначив основні «недуги», загрози та небезпеки своєї доби, так само і син у працях «З Харкова до Львова», «Чим держаться большевики?» та «По той бік добра і зла» у 20-х роках ХХ століття формулював політичні діагнози і прогнози уже власній історичній епосі. І тут погляди Тараса Франка були не вичитані з книжок, а продиктовані власним досвідом. Ці праці Франкового сина – вислід скристалізованого політичного світогляду, який за ідеологічними ознаками близький до інтегрального націоналізму, тобто правої ідеології, яка саме в той час зароджувалася в Україні і була чітко обґрунтована у праці Д. Донцова «Націоналізм» (1926) та ін.

Безперечно, Тараса Франка не можна вважати ані праворадикалом, ані ідеологом інтегрального націоналізму. Але окремі погляди, які можна експлікувати з

[26] Там само.
[27] Там само.
[28] Там само.

цих статей, виразно свідчать про те, що він вірив у примат нації як колективної спільноти, а також у те, що свою політичну волю нація повинна реалізувати у формі державності.

«Кожний народ, український теж, має не тільки права, але й обов'язок усіма засобами обороняти свою національну окремішність! – відзначав Тарас Франко. – І має обов'язок нищити кожного, хто стає йому поперек цього шляху. Історія знає багато назв народів, що знайшли на Україні гріб або розплилися в українському морі»[29].

Нації між собою змагаються за місце під сонцем, а тому кожна нація (і українська також) має боротися, докладаючи всіх зусиль, за те, аби зреалізувати свою історичну місію. І на цьому шляху політичного і державного утвердження надважливе місце відводилося молодому, енергійному, діяльному і національно-свідому поколінню.

«Старе покоління надто м'яке, опортуністичне, до того пересякле російщиною й без ненависти до неї не здатне кермувати державним кораблем. Ті, яким мимо ударів історії й досі не вивітрів з голови федералізм (за всяку ціну!), мусять вимерти й дати місце новим свіжим силам, рухливим як жиди, підприємливим як американці, солідним як німці, твердим як сталь і безпощадним як чекісти. М'яка людина і м'який нарід не варта жити на світі! Закон боротьби за існування найсправедливіший, для всіх однаковий і не знає виїмків»[30].

Обов'язковим атрибутом нації, на думку Тараса Франка, має бути національна мова: українська культура не може бути російсько- чи двомовною.

Гадаю, важливим чинником таких міркувань, що засвідчують духовний стрижень особистості Тараса Франка, опертої на національних україноцентричних цінностях, стали також і ті максими, які були закладені з дитинства через батьківську лектуру та виховання. Казки, які написав для своїх дітей Іван Франко (збірка «Коли ще звірі говорили», шедевральний «Лис Микита», якого так любив Тарас Франко!) тут відіграли, на мою думку, одну із основоположних ролей у формуванні саме такого світогляду. Певно, сам Тарас Франко не провів би подібних паралелей і, можливо, навіть не усвідомлював до кінця ролі власного батька у саме такому своєму світоглядному виборі, але ідея боротьби за виживання, розуміння життя як змагання, так чітко проартикульована у збірці Івана Франка для дітей «Коли ще звірі говорили»[31], а потім і в трактаті «Що таке поступ?», у сина перейшла у підсвідоме, органічне розуміння закономірностей розвитку суспільства і вилилася у схожих міркуваннях, у декларацію того, що «ніде й ніколи сильний не тягнеться до слабого!»[32], що «закон боротьби за існування найсправедливіший, для всіх однаковий і не знає виїмків» і що розвиток і утвердження української нації має йти шляхом зміцнення її фізичних і духовних сил.

---

[29] Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 134. Від 5. VIII. – С. 2.

[30] Там само. – Ч. 135. Від 6. VIII. – С. 1.

[31] Див. докладніше: Тихолоз Н. Боротьба за виживання, або Чому гинуть і перемагають звірі у казках Івана Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2018/03/17/боротьба-за-виживання-або-чому-гинуть/; Тихолоз Н. Крутійська «одіссея» «рудого кардинала» («Лис Микита» Івана Франка: текст, підтекст, контекст, інтертекст) // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 58-63.; Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти). – Львів, 2005. – С. 105-143.

[32] Франко Т. По той бік добра і зла // Громадський вістник. – 1922. – Ч. 134. Від 5. VIII. – С. 1-2.

Усі ці міркування про більшовиків і радянську владу, про їх безгосподарність і окупантське, споживацьке нутро, яке винищувало Україну фізично, духовно, економічно і культурно були вислідом глибоких переконань Тараса Франка. Саме вони і репрезентували його справжнє єство. Таких статей у творчому доробку Тараса Франка більше не з'являлося. Історія не дала йому змоги говорити про радянську систему так відверто і правдиво і водночас публічно, як зі сторінок газети «Громадський вістник». Думок своїх Тарас Франко упродовж свого наступного періоду життя не змінив. От тільки публічно він їх озвучувати уже не міг, хіба що у приватних розмовах та у листах до деяких своїх друзів. Натомість думки ті, такі крамольні для радянського часу, ретельно доносили до відповідних органів усякого роду агенти і сексоти, які справно документували для вічності його висловлювання у своїх агентурних доносах. І цим зробили для нас, сьогоднішніх, велику послугу, бо у такий спосіб задокументували, що Тарас Франко не змінив своїх думок про радянську владу, хоч у публічному просторі змушений був мовчати, грати вар'ята чи говорити параболами.

* * *

Нижче публікую нариси Тараса Франка «З Харкова до Львова» (Громадський вістник. 1922. Ч.110. Від 6.VII. С. 2–3; Ч. 111. Від 7. VII., С. 2–3; Ч. 112. Від 9. VII. С. 1–2.), «По той бік добра і зла (Замітки з Великої України)» (Громадський вістник. 1922. Ч. 120. Від 20. VII. С. 2–3; Ч. 131. Від 2. VIII. С.1– 2; Ч. 132. Від 3. VIII. С. 1–2; Ч. 133. Від 4. VIII. С. 1–3; Ч. 134. Від 5. VIII. С. 1–2; Ч. 135. Від 6. VIII. С. 1, 2; Ч. 138. Від 10. VIII. С. 2–3) та «Чим держаться большевики?» (Громадський вістник». 1922. Чис. 130. Від 1. VIII. С. 1). Тексти подаю зі збереженням лексичних особливостей мови за газетними публікаціями.

* * *

Тарас ФРАНКО

З ХАРКОВА ДО ЛЬВОВА

I.

Особовий рух між Україною та иншими державами досі ще не управильнений. Яка ж причина цього? Чи брак відповідних умов із сусідніми державами, чи блокада, чи руїна транспорту, чи звичайне в Росії та України безголов'я – ніхто певне не знає. Є кілька способів дістатися з Великої України за границю. Перший найвигідніший шлях, м[іж] и[ншим] горячо поручений польським консулом, це їхати власним коштом без усяких документів аж до границі, а там пробиратися пішки на другий бік. Спосіб добрий для одиниць, що не мають із собою пакунків. У Львові стрінувся я з одним німцем із Кешмарку на Словаччині, що з Вознесенська (на Херсонщині) переїхав так аж до Збруча і ніхто по дорозі не питав його за документи. Коло Скали перейшов Збруч у білий день, бо вночі сторожа швендяється над річкою, а вдень спить – і там зголосився у польських властей. Безбілетні і безгрішні пасажири їдуть дуже вигідно на дахах вагонів, на гальмових площадках, на дошках, цистернах, навіть на паровозах: деякі платять кондукторам «таксу», себто пару мільйонів рублів у руку та їдуть.

Другий спосіб для багатших – через Народний Комісаріат Закордонних справ у Харкові. Виповнюється пару анкет, долучається до подання о паспорт 7 усіляких посвідок і платиться поверх 20 мільйонів за білет у кур'єрськім поїзді. Третя дорога, повна закрутанини

через Укревак (український ревакуаційний уряд) для збігців, репатріантів і оптантів[1], що приймають чуже горожанство[2]. Їдеться безплатно, але треба мати більше-менше 12 документів, крім старих. Є ще й міжустановча Комісія, що дає дозвіл на вивіз речей за границю. Від дня 1 червня 1922 року побирається гербовий збір від документів по одному мільйону за папірець і по мільйону за копію (бо на Україні без відпису ні кроку не можна зробити). Я мав комічну історію. Тих, що їдуть до Польщі, закон звільняє від гербового збору, але урядник зазначив, що Галичина не належить до Польщі і стягнув з мене податок. Це його особистий заробок, бо поквітування[3] не дає.

Йдучи вулицею з товаришем перед самим двірцем[4] у Харкові були ми вражені незвичайним і страшним видовищем. Їхав ф'якер (ізвощик), а в повозці, там, де ставиться ноги, лежав бувший чоловік горілиць, голова і ноги майже дотикали бруку, лице було жовте, як наліпка на коробці сірників. З боку йшов червоноармієць з крісом. «До Укреваку везуть», – пояснив товариш. Перед двірцем валяються все купи обдертих людей, що ждуть на безплатні поїзди.

На бічних рельсах за двірцем стояв уже тягаровий потяг для двох транспортів 12 і 13, що їхали в Польщу, всіх до півтора тисячі осіб. Всідали до вагонів хто як, коли і де хотів. Від'їзд запізнився на цілий тиждень. Показалося, що багато возів непридатні до їзди. Пересунення їх забрало щось шість годин. В дорозі, як рушив поїзд, виявилося, що всі без виїмку вагони затікають. По криші весь час удень і вночі товкалися всякі пасажири, ладували дрова і клунки, які поскидано щойно за границею. В кождім вагоні був вибраний «старший», що позбирав документи і заніс комендантові для провірки. Прийшла ще санітарна сестра зревідувати[5], чи все пощеплене, переглянула тільки одному пацієнтові документ, причепилася, що на нім серпа й молота нема, і на тім скінчилося. Инших не переглядала.

Вкінці поїзд рушив! Заїхав на найближчу станцію і стояв там щось півдня, поки пройшла льокомотива з Люботина (літниска). І так на кождій більшій станції змінялася бригада, часом паровоз. Хоча поїзд мав до 60 вагонів, ми їхали досить швидко, часом із скорістю 25 км на годину. Зате довго стояли по більших станціях, так що вся подорож до границі тривала майже два тижні.

Але час оглянутися на особистий склад транспорту. Їхали переважно жиди, колишні втікачі з Польщі і суміжних територій. Їхали зріднею і цілим вантажем, столиками, горшками, бебехами, самоварами і золотом. Один жид вивертів у поліні діру, напакував туди монет, яких, до речі, невільно вивозити, надпалив поліно на вогнищі і кинув під вагон, мов непотрібну головню. Але хтось підглянув, доніс, чекіст порубав поліно і гроші випали «наружу». Дальше їхало десять галичан, решта поляки з різних воєводств, білорусини, литовці, трохи німців. Білорусини, що побували на Україні, майже зовсім зукраїнізувалися, зате поляки, хоч проживали деякі по 20 літ на Україні, не вміли чи не хотіли балакати по-українськи: не позволяла гордість народова. Слідний був між ними великий підйом духа, деякі ідеалізували ojczyzn-у[6], всі їхали з надією вигідного і безтурботного життя. «О, як тут багато костелів! – кликала одна пані на Волині. – Тут певно мешкає більшість поляків».

– Ні, лиш 6%, – пояснив я.

– Дзєнкі Богу! Ми вже на польскєй зємі[7], – кликав побожно один обиватель.

– А села українські! – завважив один галичанин іронічно.

Була гаряча дискусія й за Холмщину.

---

[1] Оптант – особа, що має право вибрати громадянство. – *Упоряд.*

[2] Горожанство – громадянство. – *Упоряд.*

[3] Поквітування – тут: надання квитанції. – *Упоряд.*

[4] Двірець – вокзал. – *Упоряд.*

[5] Зревідувати – оглядати, ревізувати. – *Упоряд.*

[6] Ojczyzna (*пол.*) – Вітчизна, Батьківщина. – *Упоряд.*

[7] Дзєнкі Богу! Ми вже на польскєй зємі (з *пол.*). – Дякувати Богу, ми вже на польській землі. – *Упоряд.*

Треба признати, що транспорт на Україні потрохи наладжується. Направлено багато льокомотив, видно білі дошки в вагонах, з двірців виметено сміття, відбудовується мости. Колись українські написи станцій замінено майже всюди російськими. Так само написи крамниць у Харкові, зате на Правобережжі задержалися переважно українські написи.

Там український елемент без порівняння сильніший, ніж на лівім березі Дніпра. За білети платиться тепер страшенні ціни, (пр[иміром], з Харкова до Києва щось 8 міл.), що не стоять у ніякім відношенню із платнею урядників і пересічним заробітком. Як давно, так і тепер багато подорожніх їздить «зайцями», це й вигідніше для кондукторів. Залізничники загалом тепер добре платні, крім того заробляють спекуляцією. І все-таки слідні між ними монархічні симпатії, самостійницький рух придавлений. В зал[ізничних] організаціях ставляться декуди українські п'єси, переважно старого репертуару. По більших двірцях продають майже виключно російські часописи й книжки. Селяни мало їздять особовими поїздами – й такі вже ходять – а користуються переважно з худоб'ячих. Класові вагони носять на собі виразні сліди класової боротьби: вікна повибивані, скла заступлені фанерою або дошками з мікроскопічними отворами, дошки зі східців позривані, вищі класи, як і суспільні – цілковито обдерті. Але Донбас працює, видно заготовку дров і транспорт підноситься. Найкраще ходять поїзди на лініях, що ведуть на північ. Навантажені всяким добром тягарові вози відсилається звичайно ночами, аби не дуже звертати увагу сторонніх. А Україна голодує, фабрики стоять без роботи. Та що, коли північна революція важніша; там центр Комінтерну.

II.
Вільна торгівля

На всіх станціях ведеться оживлена торгівля харчами. Селянки й діти продають набіл[8], хліб, яйця. Знають, що кождий поїзд, крім кур'єрського, любить постояти, пасажири голодні, а харчів багато – чому не збути їх по високій ціні? Продавці переважно українці, жидів мало. Ціни на продукти досить усталені, торгуватися не поможе. Товар не все добрий, але з'їсться.

Голодні

Закупленими продуктами треба зараз ділитися: маси голодних селян з різних губерній цілої «федерації» швендяють попід вагони, простягають худорляву руку і м'явкають жалібно. Легко можна відрізнити українських прошаків від руських[9]. Українець просить чемно, сказати «Нема!», то йде далі, а дістане окраєць хліба чи каші, чи юшки, то подякує і йде геть їсти десь на траві. Москаль настирливий, жебрає довго і вперто, подані харчі споживає лакомо зараз же на місці. До того ще й державне почуття в нього високо розвинене: оком знавця дивиться він усередину, чи не полегшити б вагон о який пакунок, бо ж дуже часто запалюються осі в вагонах, коли вони перевантажені. Москаль знає, що при комуні державне добро все одно, що своє. Тому лізе на вагон провірити, чи нема де дірки: ляже і заткає, а де самого не хватає – там клунок положить. Контрреволюція, що їде в вагоні по білету, кричить угору: «Геть торбарі, мішочники! Забирайтеся, бо кришу зломите! Кацапня проклята!» Але москаль твердий, ні вусом не веде. І хоч Україна сама голодує, московське торбарство й досі не перевелося. Що не забрав уряд, викуповують, вимінюють і виманюють, вижебрують і прямо викрадають північні «союзники».

[8] Набіл (*діал.*) – молоко, молочні продукти. – *Упоряд.*

[9] Руських – тут у значенні: російських. – *Упоряд.*

Околиці

Здовж залізничного шляху переважно рівнинні, декуди попадається горбовина, проріджені ліси. Не видно гарних будівель, церков, панських будинків. Вілли під Харковом і Києвом запущені і занедбані: визирають з них симпатичні обличчя синів і дочок Ізраїля, що тепер ніврокy йому панує на Україні. Ґрунти найкраще оброблені на Полтавщині: майже всі поля засіяні, бур'яни виполоті, урожай добрий. В инших губерніях багато поля лежить облогом, ниви засіяні недобірним зерном або так рідко, що хопта заглушує збіжжя. Найкраще представляються сіножаті: трава справді зародила, бо дощі на весну перепадали трохи не щодня. Садовина всюди слабша від торішньої. Урожай по всій Україні загалом середній, а з огляду на недосів вистане ледве для проживання власного населення. А червоний уряд ще й великий податок хоче потягнути натурою й експортні магазини в пристанях Чорного моря приводить до порядку. Чисто як за царського ладу, коли мін. Коковцев кинув крилате слово: «Не доєдім, а вивезьом!»

Кожному подорожньому кидається в вічі одно явище: ніде не видно величезних панських ланів, ні економів з нагайкою, ні згорблених спин наймитів. Всюди селянські ґрунти, майже рівні величиною. Вузеньких, а довжелезних загонів, що возом не оберне, як в Галичині, також не видно. Більші комплекси ріллі, що ще заховалися, це так звані «совхози – радянські господарства», переважно під пшеницею. Невдала спроба сільської комуни, що майже всюди скрахувала, і якої навіть компартія вже не поручає. Але з ланами щезли також рільничі машини: частина понищена або спалена, инші зужилися і ржавіють дальше без направи. Нема для них розгону на селянських наділах! Рідко де видно рівні смужки колосків збіжжя з сіварки. Це плюс і мінус. «Українізація землі» і тимчасовий занепад модерної рільничої господарки.

Чим же засіяні поля? Переважно житом. Пшеницю сіють найбільше в степовій Україні на Херсонщині і Таврії та на Підкавказзю. Картоплю для міських городів постачає в першій мірі Чернігівщина. Крім жита досить засіяно гречки, проса та иншого збіжжя. Мало видно картоплі, зовсім нема бурякових плантацій, а Україна славилася колись *цукроварством*…

Був я на цукровім заводі в Шепетівці. Фабрика не працює. В адміністрації, як і по всій державі притьом скорочують штати. Урядники майже виключно українці. Балакав я із завідателем культурно-освітньої справи, показував столичні книжки свіжо видані. Махнув рукою: «Є в нас своїх книжок досить, та ніхто не читає! Не до книжок тепер людям, коли кождий потерпає чи не викинуть його завтра з посади! Фондів завод не має і праця завмерла».

Те саме було і в инших містечках, як Фастів, Козятин, де один галичанин виносив на продаж шкільні підручники, видані в Харкові. Книгарі давали смішно низьку ціну, покликуючись на те, що «книжка не йде», навіть така, що повинна би йти.

В Фастові мав я цікаву зустріч. Перед будинком, ніби заїздом стоїть селянин коло фіри, довкола свіжий гній. Міліціонер з рушницею кричить на селянина і лає, щоб зараз позабирав гній, хоч би руками. Урядує як має бути! Відразу пізнаю галицький акцент. Розбалакався з представником влади. Стрілець з Галицької Армії, до Галичини не думає вертати поки що. Праця тяжка, але поплатна. Купив зараз дещо харківських видань. На міліції служать теж руські. Проїжджаючи Україну, рідко де можна зустрінути червоноармійців. Не видно ніде відділів, зайнятих військовою муштрою. Пограничная полоса дуже слабо обсаджена військом, що я сам завважив у Шепетівці і що потвердили люди, які переходили дальше на південь річки Збруч у різних місцях. Всюди здовж границі курсують польські марки навіть по селах. Їх радше приймають ніж радянські рублі. І це діється на Україні. Українських грошей гривень і карбованців не хочуть брати, але в Києві вимінюють по курсі 2000 гривень за 800.000 – 1.000.000 рублів.

III.
За границею

Границя, що роздирає Волинь на дві половини, проходить далеко за станцією Кривин під Здолбуновом. Коли поїзд став до неї зближатися, настала в вагонах деяка метушня. Польські інтелігенти повдягали нову одежу і настроїли міни святочно. Ми, галичани, були спокійні, задавивши в серці біль і жаль. Вкінці поїзд спинився. Появилися жовніри граничної сторожі, один подрався на паровоз, два другі йшли попри вагони й наказували скидати з дахів вагонів дрова і всяке барахло, що там було поскладане. Напереді з вагона видно було домик граничної сторожі, на якому маяла хоругов. Трохи дальше показалися щось ніби граничні стовпи. Поляки з нашого вагона розбалакалися з польським підофіцером. Питали чи тисне Польща жидів. «Прошу не забувати, що Польща є держава демократична. Ми не можемо нікого давити, бо повстало би огірчення. Всі громадяни мають рівні права». Польського пана, що питав, мов би хто обілляв холодною водою. Почав нарікати, що марка дуже низько стоїть. «А Ви як хотіли! Польща – молода держава, що повстала з руїн, то звідки візьметься висока валюта? Ми маємо великі видатки і довги». Характерна ця розмова приголомшила трохи ентузіазм польських оптантів. Потім прийшлося довго ждати в Здолбунові, куди завіз нас український поїзд, і мимоволі тиснулися паралелі з російськими порядками. Але деяка різниця все-таки помітна. Залізничний урядник зараз понумерував крейдою вагони, за пару годин прийшов польський санітарний поїзд і станув проти українського на сусідніх рельсах. Якийсь урядник обійшов іще раз усі вагони та збирав листи й оглядав книжки, які хто віз, другий функціонер роздав картки на обід, як усі вже перенеслися. Польський поїзд рушив серед українських нив і сіл. Станційні магазини, як і на Правобережжі знищені всюди війною: бовваніють знищені скелети, яких поки що не направляють. Зате коло кождої станції заготовлено маси будівельного дерева, переважно для залізничних потреб: порогів, балків на мости. Багато й на захід вивозять. Напис на вагонах P.K.P. розшифровував один поляк як «Польська Комуністична Партія». Написи на станціях і всілякі урядові оголошення виключно в польській мові, дарма що край «напівмішаний» із 80% українського населення, що навіть не знає латинського письма. Залізнична адміністрація, мабуть, зовсім польська, бо навіть діти будників у конфедератках і мацеївках. Залізничні станції залишилися старі, лише свіжо побілені, нові збудовані у закопанському стилю завважив я дві: Белзець і Зашків. До самого Холму приймають большевицькі гроші, але по дуже низькім курсі 500–800 мп. за мільйон. На станціях не видно вільної торгівлі, навіть дітей з ягодами відганяють: можна купувати тільки у буфеті. Поїзд відходить із станції тихо, без дзвінка і без свисту. Вагони й льокомотиви переважно німецькі, написи вапном перечеркнені.

Ковель

Вночі проїхали Рівне і в півдня допхалися до Ковля. «Наша вяра»[10] й там сидить, досі ще не спольщена. Попід вагони крутився кольпортер[11] і продавав польські і російські часописи, українських не мав. Прийшов якийсь робітник, почав нарікати на безробіття в Польщі, що фабрики стоять, що трудно дістати посаду, що він приїхав з Америки, що одинокий рятунок – відбудувати Росію і т. д. Зазначив, що українці на Волині й Холмщині мають повні права, що їх ніхто не гнобить і все ж таки вони невдячні… Станція Ковель чиста, гарно влаштована з шинами по оба боки. Буфет заквітчаний з усякими присмаками.

Кварантана

Тому, що бараки на Рівнім були заповнені, повезли нас відбувати 5-дневу карантину аж на Холмщину до села Дорогуська (нарід місцевий називає «Доревуськ»). По дорозі ще

[10] Наша вяра (з *пол.*). – Наша віра. – *Упоряд.*

[11] Кольпортер – книгоноша, людина, яка розносить газети, продавець періодики. – *Упоряд.*

скинено пару тифусників і завернено декількох з недобрими документами. В Дорогуську простояли майже добу. Вкінці приїхали підводи, навантажено на них речі і перевезено до магазину в поблизькі бараки. Селяни дуже свідомі, з прізвищами на -чук. Одна пані пробувала коверзувати, то візник зразу розкричався до неї на «ти» і закляв, що неприємно було слухати. Звернуло мою увагу, що старшини, які командували підводами, викрикують якоюсь мішаною мовою, що по-польськи зовсім слабо балакають. Показалося, що се петлюрівські старшини на поліційній службі у братнього народу. Від нас, галичан, бокували. Урядник на поліції, що списував зі мною протокол також був -енко. З речами пішло досить гладко, дезінфекція і щеплення також відбулися в порядку. Бараки збудовані ще австрійцями, обведені кількома рядами колючих дротів. Для інтелігенції призначено окремий барак з сінниками на підлозі. Решта публіки й жиди спали в переповнених бараках на нарах у два поверхи. Потім почалися безконечні стоянки в черзі при реєстрації, поліції і при кухні. Доводилося стояти по три-чотири години. Але нарід, що вертає з України, терпливий на вдачу, вміє стояти і черги пильнувати. Часто зчинявся рейвах, який втишували поліцаї. Переважала російська мова, яку знають також усі поліцаї. Багато поляків поженилися з московками та українками, балакають їхньою мовою і дітей так виховують. Були й докори за таку непатріотичну роботу. Ті, що добровільно йшли до баракових робіт, мали всюди привілей поза чергою.

В інтелігентськім бараку лунали різні мови. Поляки з Королівства тактовні люди. Українська мова їх нітрохи не разила. Деякі дізнавшися, що нам дорога на Львів, казали: «А, то ви на Україну їдете!» Панна протоколянтка спитала: «Чи Львів належить до Польщі?»

В таборі заопікувався зараз дітьми, без огляду на народність, якийсь польський молодець з п[ольсько]-американського товариства, доволі смішний всезнайко: він і гімнастики вчив дітвору, і забав та спортів, і виховував, і диригував до співу (сам тягнув фальшуючи). Потім давав усякі інформації й обіцянки і щовечора улаштовував мітинг. Промовець з нього був поганенький, але патосу не бракувало. Логіки було мало, зате багато патріотизму. Жиди лиш усміхалися. На концерті пописувалися співами й декламаціями діти з місцевого приюту, переважно білорусини.

В бараках існують чотири філантропійні установи, з них три – американські. Жиди мають окрему кухню, далеко ліпшу від польської, крім того одержували все ще всякі додатки, ми – тільки фасоляні консерви. Весь день сиділи голодні, бо кукурудзяною кашею годі наїстися і 1 ф. хліба.

Вкінці шостого дня відпущено нас із табору. Перевіз речей на станцію тривав добу, бо була неділя і підвод приїхало дуже мало. Нарід на Холмщині тверезий, працьовитий, дуже набожний. За одноразову їзду одержує форшпан 400 мп. З транспорту попхався я на село за сиром. Село Вокоп коло Перевозу. Хатки величенькі з ясними вікнами, під ними квітники, обійстя[12] просторі й чисті, колодязі в порядку. Нарід дуже мішаний. Українці й поляки, як і мова. Усе ще говорять «русин» зам[ість] українець. Давні православні парохії потрохи відновляються, але люди темні, прибиті, матеріально винищені. До баракових «тифусників і холерників» відносяться з недовір'ям, ціни за набіл вишрубовують[13], розмовляють нерадо, навіть баби.

З Дорогуська рушили ми етапом до Холма. В місті познайомилися з українським склепарем, дуже симпатичним чоловіком, що оповідав нам дещо про життя на Холмщині і надії народу. В Холмі всіла до нашого поїзду польська кавалерія, що їхала з музикою до Любліна на перегони чи якусь виставу. Між кавалеристами були й українці-волинці. Серед музичних продукцій капели вразила нас одна мелодія, подібна до «Гей, там на горі Січ іде».

Їзда з Любліна до Львова тривала рівно 12 годин. Їхали на польського Петра і Павла. Ескортові поліцаї, впрочім добродушні люди, здивовані були, що селяни на Холмщині і в

[12] Обійстя (*діал.*) – садиба, двір. – *Упоряд.*

[13] Вишрубовувати – тут у переносному значенні: дуже піднімати, збільшувати, роздувати. – *Упоряд.*

Галичині працюють у таке велике свято. Треба було пояснити, що земля споконвіку українська і українців не обов'язують латинські свята. Тоді бравий полісмен сказав, що Польща великодушна, не так, як варварська Росія або пруси, й нікого не примушує до своїх свят. Решта подорожі пройшла без пригод.

Львів, 6. VII. 1922.

Тарас ФРАНКО

ПО ТОЙ БІК ДОБРА І ЗЛА

(Замітки з Великої України)

Найбільш дивною є сама держава. Чужинцеви, що подорожує просторами Сходу, здається що то радше імітація держави щось ніби автономна область, а властиво територія без границь, бо кордони істнують тільки на папері. Большевики, що колись багато говорили про самоозначення народів аж до відділення, обкроїли Україну: вісім з половиною міліонів української людности в сумежних землях залишено поза межами України. Навіть Крим, що не може істнувати без українського довозу, проголошено самостійною республікою з татарською урядовою мовою. Демократичні прінціпи, за які людство боролося сотки літ, признано соціально несправедливими й безвартними, ніби тому, що більшість населення несвідома своїх прав. Знесено таємну дипломатію, але тільки щодо виборів: там дійсно все діється явно, нечуваним насильством і терором. Які цілі має політика і хто нею кермує на Україні, – ніхто не знає. Росія раз у раз вмішується в українські справи і то такі, що її безумовно не повинні обходити: граничні спори з Польщею й Румунією, відносини до Криму. Iure caduco надано зникаючій і загалом зненавидженій російській мові рівні права з українською мовою у внутрішнім урядуванню. На практиці в урядах домінує всюди московська мова. І повно таких суперечностей між словами і дійсністю. Кара смерти досі не знесена, хабарництво страшне. Слаба влада і сильний терор; величезне законодавство на папері і жахливе беззаконня на практиці, скасування станів і кастовість партії. Щойно в останнім часі зменшено число урядничих ранґ з 26 на 18. На папері в конституції диктатура пролєтаріату, а на ділі самоволя кліки, що захопила владу.

Держава не сповняє ні одної з тих функцій, що вложені на неї і які оправдували би її істнування. Перш усього не забезпечує життя громадян: бандитизм зорґанізований по цілім краю, грабунки й напади серед білого дня і на гладкій дорозі раз у раз повторяються; кожної хвилі можна бути арештованим ні з сього, ні з того органами ДПУ (давна Черезвичайка), вкінці міліони людей згинули і гинуть з голоду, хоч можна їх було врятувати. Величезні податки й кошти йдуть на червону армію – на дармо: цілости території не забезпечено. Україна втратила землі з 10 міліонами людей; порядку в краю армія не вдержує, бо внутрі її самої нема ніякого порядку. Адміністрація велика, як ніде в світі, але вся її праця зводиться до стосів записаного паперу і звітів про відбуті засідання всяких комісій. Урядники, лихо і неправильно платні, вміють лише проволікати кожду справу та дивитися петентам в руки. Щоб добути документи на виїзд з краю, люди марнують по 3-4 місяці дорогого часу.

Як-же стоїть шкільництво?

Большовики з великим патосом заповідали, що викорінять неграмотність серед населення, що царизм спирався на темноті народу, а вони хочуть, аби всі люде були освічені, що вони закладатимуть безліч фахових шкіл і робітничі університети і т. д. І справді заложено навіть «Чека» для боротьби з анальфабетизмом. Найлегше було би знищити неграмотність так само, як грамотну контрреволюцію: постріляти й повішати неграмотних, а тоді лишилися ви самі письменні. А тепер тих неграмотних ще більше намножилося, як

це було за царських часів. Багато шкіл існує тільки на папері, всюди страшний брак підручників. Сільські вчителі місяцями не одержують платні; щоби вижити, беруть приватні лекції у богатших селян; за це на Україні влада вважає їх контрреволюціонерами і тяжко переслідує. В школах страшно ненормальне відношення між числом професорів та учнів: на одного професора припадає пересічно лише 10 учнів і це в державі голоду такий люксус. З іншого боку школи погано поставлені: Всюди, в кожній клясі є внутрішня шпіонажа, т. зв. гуртки комуністичної молоді, найгірші неуки, що кожне свобідне слово вчителя докладають куди треба.

Не диво, що попри нужденне державне шкільництво розвивається підпольне, часом толероване, вороже духом «державі».

І так де не глянь, куди оком кинь – мізерія і нужда!

В програмі стоїть скасування грошей, а надруковану таку силу паперу, що вагонами треба возити їх й міхами носити. З початком року проведено деномінацію грошей так, що один рубель став рівний 10.000 давних випусків, міліон давний =100 руб і т. д., але це тільки збільшило дорожнечу. Пробували запровадити золоту валюту (розуміється на папері). Нарком фінансів визначав навіть курс золотого рубля, але за пару місяців і це закинено. Списано гору паперу, як направити державні фінанси. А вислід? І досі одинокою платною одиницею лишається радянський карбованець, якого вартість у порівнянню з золотом упала на 2.500.000 разів, а в порівнанню з засобами поживи в 6 міліонів разів. І хоч як безвартні ті папері, трудно їх роздобути. Тільки висшим партійним чинам виплачується справно пенсію, деяким щирим золотом. Дрібнота мусить голодувати, або випродувати рештки ґардероби. Хто не має зав'язків із селом, пропав.

Як же живеться робітництву?

Має диктатуру. Має 8-годинний робочий день і не має праці, бо фабрики переважно стоять. Страйкувати робітникам, як не одержують платні за свою працю, або щоб добитися підвишки, – не вільно, це вважається державною зрадою. І мимо того раз у раз вибухають страйки по всій державі. І маса тих робітників сидить по арештах і розстріляно їх чимало. Коли голодний робітник бунтується, зараз шукають у тім інтриги есерів і меншевіків с. д. (одні й другі викляті) і посилають проти робітників вірних курсантів або залізні баталіони П. Управи. Але про це не пишуть у газетах, розписуються лиш про заграничні страйки й «революційонні вспишки». Соціальне забезпечення робітників під псом, магазини звичайно порожні, бо нажебране з Америки добро – є кому розкрадати. Щоби одержати нужденну підмогу – мало сходити одну пару чобіт. Не дурно в Росії всякі зносини з властями називають «ходатайством» – це є справжнє «хожденіє по мукам». На державних фабриках платять робітникам значно менше, як у приватних підприємствах. Серед таких відносин пиргові перемоги червоної армії на всіх фронтах і знищення внутрішньої контрреволюції дорого прийшлися робітництву: ціною власного добробуту й життя. Робітнича кляса тепер здесяткована, маса робітнича втікає на село, більшість фабрик стоїть, державні трести ледве веґетують і мають кольосальні недобори. Ті робітники, що лишилися по містах, голодують, кинені на поталу страшному визискови. Поправи відносин нема що сподіватися. Селянство, насичене наряд літ землею, не дасть надвижки міському пролетаріятови. Обдерте, брудне місто, з розбитим бруком і браком квартир, не притягає до себе нікого. Тут афоризм: щоби стало українським, мусить бути ще більш знищене.

Між містом і селом тепер страшна пропасть. Селяни не хочуть годувати міських дармоїдів, з яких не мають жадного пожитку і проявляють тенденцію засівати якнайменше ґрунтів. Місто тягне з села останні соки, аж вийшов такий дивогляд: з голоду пухнуть майже виключно селяне, а паразити в мурах сіті. Культурних вартостей село теж не одержує з міста: агітаційної літератури, радше макулятури, давно не приймає, до того ж і друкування відозв уже припинено, всі селянські часописи перестали виходити, (тим краще бо не розносять по селах отруї!). Тепер, коли міста цілковито занепали, большевицькі журналіс-

ти вигадують дивовижні теорії: «Розгрузити міста, розсадники бактерій! Кинути на село культурних (читай комуністичних) робітників!» А село зовсім їх не потрібує.

Коли головний фельдфебель «української» червоної армії тов. Фрунзе був у Туреччині, зрадів дуже, що там законодатна і виконавча влада в одних руках – так само як на Україні! І що тут коментувати?

І голову схопивши в руки дивуєшся і питаєшся, нащо й пощо істнує така держава і як може істнувати? І за які гріхи капосна доля об'єднала Україну з тим дурнуватим московським барахлом? І найгірше те, що провідні большевицькі мужі знають «досконально» про всі ті невідрадні відносини. Тов. Ленін, поки ще не був хворий, любив ставити на котурни із міною відкривця Америки бичував усі беззаконня, особливо партійні. Але той сам Мордвин на зїзді Ком. Партії патетично вигукував: «Ніяких свобід! Не допустимо свободи слова і товариств! Досить уступок! Коли селянству не влад, хай пробує битися з нами, ми не боїмося!

А тільки найгостріша критика тих болячок державного і суспільного життя, тільки повне забезпечення громадських свобід і примітивних законів справедливости могло би причинитися до уздоровлення тих горендальних відносин. Але це контрреволюція, бо партія при тім (хоч давно її програма скрахувала) могла би втратити владу і не було би світової соціяльної революції.

І. Українство

Занепад життя на Вел[икій] Україні. – УКП. – Кооперація. – Закриття робітничих клубів. – Українська Академія Наук. – Хори й театри. – Українська інтелігенція

Загальний занепад економічного й громадянського життя в цілій федерації відбився фатально й на українстві. Без формального розв'язання перестали існувати такі могутні організації як «Селянська спілка» і партія есерів. З инших партій лишились лише члени без центру й легального органу. Частина їх увійшла в одиноку українську партію УКП, яку поки що уряд толерує. Партія знаходиться під пильним поліційним доглядом. Щоправда, має вона кількох депутатів у З'їзді Рад і одного відпоручника в уряді, себто Виконкомі З'їзду Рад, але сі люди позбавлені впливу на маси, за свою опозиційність можуть бути кожної хвилі притягнені не до суду, але прямо за тюремні ґрати, а звідтам у конверту. Проти самої партії ведеться шалена нагінка в пресі, на членів її дивляться як на державних зрадників і попихачів Винниченка. Відколи закрито партійний часопис, партія не розвивається. Членів буде maximum 15.000, між сим коли КП(б)У начисляє їх до 200.000. В урядовій партії українці не мають ніякого впливу.

Друга найсильніша українська організація – кооперація – також основно знищена. Центральні всеукраїнські союзи, як-от «Дніпросоюз», розв'язані та почасти втілені в урядові губерніальні кооперативні спілки. На їх місці повстав новий союз «Вукопспілка», де мають перевагу комуністи, в найкращім разі байдужі до потреб українства. В останнім часі поширюються чутки, що уряд звертатиме давнім кооперативам їх майно, але то ще музика майбутнього. Деякі спілки, як-от видавнича кооператива «Рух» у Харкові, відновили діяльність, але із-за недостачі фондів ледве дихають. Тепер закладається Всеукр[аїнський] Союз видавничих кооперативів, але українці матимуть у ньому не більше третини голосів. З огляду на загальний брак грошових знаків (хоч у державі є їх в обігу грубі трильйони) поки-що навіть думати не можна про видання нових книжок. Крамниці займаються лише купном-продажжю давніших видань. З закордоном обмін не наладжений.

Українські товариства дуже пошкодовані. Позакривано навіть робітничі клуби, що вегетували по більших містах. Організація нових українських товариств на чисто національній основі дуже утруднена, майже неможлива, бо уряд зараз запідозрить у них гнізда

петлюрівщини, а тим самим контрреволюції. Навіть сходини у приватнім помешканню небезпечні, бо за ними слідкують шпіони. Панує засада: молчать, не разсуждать!

Легально існують лише наукові й співочі товариства (хори). Київська Українська Академія Наук існує, але не розвивається, наукових праць не може друкувати по плану, бо органи влади раз у раз забирають їй папір, зовсім безправно. Академічні пайки дуже малі, до того одержується їх неправильно, з одної платні годі вижити, так що вчені мусять шукати иншого заробітку або й зовсім покидають наукову працю, що рішучо не оплачується. Уряд кривим оком дивиться на всяку науку, особливо, коли вона йде врозріз із комуністичними доктринами.

Краще розвиваються хори (переважно державні), хоча й вони не вільні від переслідувань. Все-таки несуть вони в найдальші закутини краю рідну пісню й тим виконують велику національну роботу. Російські хори зовсім не можуть з ними конкурувати.

Театри зате сильно підупали. Держава наложила й на них свою важку руку. Взяла театральні трупи на свій злиденний етат[14]. Теком виготовив списи п'єс, які можна грати, а які не вільно, театрам попридiлювано будинки і грай, акторе, хоч тобі в кишках грає голод, розважай публіку, дармо не заважай, агітуй або лахміття пакуй. Для більшої пропаганди замовила «теком» переклади революційних драм, але вони не мають успіху на сцені. Актори примушені грати старий етнографічний репертуар і всякі гопакедії ради зборів. Европеїзація українського театру, почата Л. Курбасом у Києві, не подобалася владі. Молодому театрові швидко скручено в'язи. Зате маловартні проби колективного театру М. Терещенка (в Києві) зараз знайшли прихильних рецензентів. Від актора вимагають віддання пролетарській справі, горіння і Бог зна чого ще, а внутрішніх калорій дають йому лише стільки, аби не здох на самій сцені. На провінціональних сценах іде все ще безвартна «побутовщина». Число аматорських кружків по селах також зменшилося, відколи справу роботи на селі віддано в руки Комітетів незаможних селян і Комуністичного Союзу молоді. Ті органи вміють лише викорінювати петлюрівщину: до органічної праці вони не здатні. Театральні студії по містах ледве животіють та розпадаються на очах.

Відрадне одно, що й російські театри з виїмком кінових, теж гинуть. М[іж] и[ншим] позакривано (мабуть, усі) опери, з яких ні одна не була українською.

Куди ж подівалася досить численна українська інтелігенція, що підтримувала уряд УНР? Частина є на еміграції, бідує, але працює й держить прапор української державности. Замітне зближення до галичан віщує в майбутньому дуже гарні наслідки. Друга частина лишилась в краю, примістилася по всяких установах, працює чи не працює, але сидить тихо, щоби не викликати вовка з лісу. Викриті через Чека заговори проти радянської влади вирвали з її рядів багато активних робітників. Найуспішнішу діяльність розвиває учительство.

II. Видавничий і книжковий рух

Видавничий і книжковий рух був згори передбачений і зрегульований (радше спаралізований) партійною програмою й законодавством. Ad hoc[15] спрепаровано теорію «буржуазної» науки, буржуазної белетристики, буржуазної ідеології і куркулячої психології. Видано наказ відгородити робочі маси від буржуазної отруї. Наперед силою обставин перестали появлятися всі «буржуазні» часописи, навіть соціал-демократичні, здавна опозиційні щоденники. Вся преса стала офіціальною, комуністичною. Якийсь час толеровано ще органи Укр[аїнської] ком[уністичної] партії і анархо-махновців, але і їм швидко прийшов каюк. Держава не визнає свободи преси й не терпить конкуренції. Тоді почалося на велику скалю оброблювання публічної опінії в дусі комунізму.

[14] Етат (*заст.*) – бюджет. – *Упоряд.*

[15] Ad hoc (*лат.*) – виключно з метою. – *Упоряд.*

Засновано було центральну установу «Всеросійське Державне Видавництво» в Москві, а по автономних республіках національні видавництва, що мали відати справами друку. На папері проведено сувору централізацію. Весь видавничий рух загнуздано як слід, замкнено опозиційну пельку контрреволюції, а натомість отворено урядові кляпи.

«Всеукраїнське Державне Видавництво» розпорядком Центрального Виконного Комітету України засновано в червні 1920 року у Харкові зі штатом до 800 людей і з такими головними відділами: адміністраційним, редакційно-видавничим і розповсюдження. Видано було прості інструкції для кожного відділу й кинуто в першу чергу кличі: націоналізація книжок, реєстрація, організація. Пайдократична система державности і тут якнайкраще вийшла на яв. Все роблено без плану, недосвідченими руками. При націоналізації книжок (бібліотек) багато цінних видань пропадало, а потім попадало на базар, облік ніколи не був закінчений, лиш організація вдалася гарно, збільшуючи без кінця число урядників. Фреквенція[16] в прилюдних книгозбірнях занепала, відколи дітям відчинено доступ до них.

До Всевидату напхалося багато таких урядовців, що з літературою ніколи не мали нічого спільного: бувші купці – «шмайґелеси», фризієри[17], шевці й кравці. Відразу чисельну перевагу мали жиди і вони з усіх видавництв зробили крамниці. Даремний проїзд вагонами Всеукрвидату ще й тепер використовують для звичайної спекуляції.

З усіх відділів найкраще поставлений відділ преси й пропаганди. По всій Україні розведено гарячкову агітацію в формі окремих кампаній, що виринали на чергу дня; поширення комуністичних доктрин, кампанія проти білогвардейщини, петлюрівщини, бандитизму і повстанців, проти Махна, проти польського наїзду, проти релігії, холери і вкінці голоду. Ред[акційно]-вид[авничий] відділ видавав одну за другою брошури й книжки на біжучі теми, афіші російською та українською мовою в величезнім не раз числі примірників, а Відділ розповсюдження розпихав це все на провінцію, робітникам на завивання пайків, а селянам до махорки на сигарки й трубки. Намножилося багато газет так, що трохи не в кожнім повітовім містечку виходила якась «Правда», «Знам'я», «Більшовик», «Комуніст» та ин., в губерніальних містах «Вісти» й «Комуністи». Більшість газет була російська, в Донбасі всі до одної, співробітники переважно жиди, зміст загальноросійський, тон дуже войовничий, а успіх – нужденний.

Громадянство знає вартість урядових газет і не вірить їм анітрохи, знає ціну казенного оптимізму й подає з уст до уст переборщені чутки про всякі страхіття. В газетах агітують проти церкви, релігії, духовенства, а релігійність аж тепер направду починає зростати, духовенство має більші доходи, як перед війною, працює щиро для народу й підносить свій авторитет. Святочні обходи й процесії стягають величезні маси народу, що навіть у столиці на головних вулицях загачують усякий рух. Нема що згадувати, що холера, тиф і голод анітрохи не бояться друкованого паперу і дальше косять сотки тисяч жертв.

Мистецтво виявляється головно афішами в стилю хляпанини. Виконують їх щоправда буржуазні художники (від слова «Худо») і грубим пензлем, але їх робота вважається пролетарською і ціле мистецтво пролетарським.

В останні часи притихла агітація й пропаганда. Бити нема кого, бо все побите і на всіх фронтах блискуча перемога, на кордонах релятивний спокій, внутрішні болячки, повстання, холера зліквідовані (на папері). Настає фаза мирного радянського будівництва «всерйоз і надовго», як казав Ленін. Минулася система безплатности. Тепер усе за гроші: і газети, й книжки враз з ідеями, що там є всередині.

Всевидати кинулися було на шлях видавання поважніших книжок, але проклята контрреволюція перепаскудила стежку; меншовики чи есери намовили робітників, щоби ті

[16] Фреквенція – відвідуваність. – *Упоряд.*
[17] Фризієр – перукар. – *Упоряд.*

не працювали запівдурно. Наслідком того папір і взагалі кошти видання зросли безмірно: аркуш друку в 10.000 примірниках коштує до мільярда рублів. А дорога книжка зовсім не має збуту. Та й грошей нема. Базарники відомі драбуги, не питають, що державні друкарні всі сили напружують, аби настарчити рублів, – вони раз у раз підносять ціни, і звели вже гроші до вартости ганчірок. Ціла валюта, забезпечена лише тим папером, на якім надрукована. Та й тих безвартних рублів бракує, щоби оплатити сильно скорочений стяг урядовців.

Всевидати не мають тепер змоги видати закуплені вже рукописи та обмежують свою діяльність поширюванням виданих раніше книжок і московських газет. Київський Краєвий Видат випустив серію українських класиків і збірників пам'яти Шевченка. Інші філії видали кілька революційних альманахів і маловартних збірничків поезій та новелок і це весь доробок українського пролетарського письменства за чотири роки революції.

В Києві скликано було вчену комісію (ще 1920 р.), до якої належав м. и. С. Єфремов для видання повного збірника творів Івана Франка. Комісія списала твори, склала бюджет і на тім скінчилося. В Харкові видано «Кобзаря» Шевченка, але обкроєний, самі лише твори соціально-політичного змісту, бо редактори переконалися, що в «Кобзарі» є місця з явно куркулячим світоглядом і що «Кобзаря» не можна передавати читачам у «сирім» виді. Так само й не всі його вірші можна декламувати на концертах, хоч його культ признаний державним. Святкування пам'яти І. Франка також державне, але, борони Боже, заспівати прилюдно його найславніший гімн «Не пора»[18] або прочитати на зборах «Що таке поступ?».

В останніх часах була чутка, що «Наркомос» закупив твори Олеся й признав державну субсидію його рідні, але сам поет сидить далі на чужині. Мабуть, не бажає собі долі поета Чупринки й не їде на Україну.

Підручників шкільних видано на Україні дуже мало: буквар для неграмотних. Курйоз вийшов із «Географією України» Сумцових. Харківський Всеукрвидат передрукував цю книжку, складену в українським дусі, але зняв із себе всяку відповідальність за її зміст.

З Берліна приїздив у 1921 р. відпоручник видавн[ичої] фірми Я. Оренштайна з офертою на кілька вагонів українських книжок, але переговори скінчилися, мабуть, невдачно, бо книжок тих і досі не видно в книгарському руху. Пан А. Крушельницький хотів у квітні 1922 р. перепачкувати на Рад[янську] Україну свої українські читанки через Нар. Ком. Освіти, але чи вдалося, не знаю, бо дух його видань «мало» комуністичний. Галицькі книжки, н[а]пр[иклад], «Історія української літ[ератури]» Возняка доходять на Вел[ику] Україну спорадично. З Америки перевезено дещо примірників «Історії культури» (переклад з німецького).

Один учений, він же мітинговий агітатор і заприсяжений знавець антирелігійної пропаганди, приготовляє тепер «Іст[орію] українського письменства» з марксівського «штанд-пункту» і в певнім «масштабі», але коли вона вийде, – Троцький знає. Може обійдеться.

Інші вчені, але не так червоні, пишуть також, але їх рукописи ждуть слушного часу. Поки що треба числитися з фактом напівукраїнської республіки і цілком неукраїнської мізерії.

Одно є відрадне явище, що селянські часописи по всій Україні перестали виходити (за браком передплатників), а інтелігентські на ладан дишуть і якби хотіли, зараз би могли вмерти. Тим краще: менше баламутства буде ширитися… Може цей факт уразумить дещо наслідників «Вперед»…

---

18 Є революційна переробка якогось Колтуна «Не пора… грубих трутнів на плечах носить». – [*Т. Франко*].

III. Українізація чи русифікація?

«Насильна українізація». – Чому Київ не є столицею? – Склад уряду. – Зовнішні признаки русифікації. – «Петлюрівці». – Стара система. – «Divide et impera»[19]. – Підстави русифікації ослаблені й повалені

При инших, нормальних обставинах смішно було би говорити про якусь українізацію на Україні. Під українізацією розуміємо поворот до народности тих осіб і їх потомків, що за тристалітньої московської й польської неволі *насильно від тої народности* відірвані були. Й нема ніщо природнішого й справедливішого від такого процесу. Але большевики не хочуть цього розуміти. Їхні відповідальні політики й керманичі державного корабля не раз заявляли: «Ми проти насильної українізації!» А мала дитина знає, що насильство можна відперти лише насильством. І така par excellence[20] партія насильства, як комуністи, раз у раз хапалися тої зброї, щоби знищити всякі сліди царського насильства й основи давнього буржуазного ладу. Лише що до українізації спинилися на півдороги і стидливо заявляють, що вони проти системи насильства. А здавалось би, що широка й консеквентно проведена українізація лежить передусім в інтересі самих большевиків. Адже українські міста були би найсильнішим заборолом проти повороту всякої вранґлівщини і взагалі монархії. Та тут яскраво виявилось окупантське жало московського хама. *Насильно* накинено Україні дивовижну «конституцію» і в ній стоїть параграф, що: на Україні державними мовами признаються українська й московська на рівні. Яким правом, коли московські зайди творять менший відсоток населення, ніж жиди? А на практиці майже всі уряди, почавши від центральних до найнижчих, вживають московської мови. І тільки написи (червоні на білім тлі) утраквістичні[21]. На міністерстві освіти є тільки український напис, але всередині панує російщина. Є й такі дивогляди: вийде з друку якийсь урядовий збірник, наголовок лише український, а *всередині всі статті* писані московською мовою, з виїмком одної або двох українських.

Центральний уряд «української соціалістичної радянської республіки» й досі ще не перенісся до Києва тому, що столиця над Дніпром має більш український характер і сильніші «петлюрівські» традиції, ніж давно зрусифікований, а тепер до того ще й зжидоватілий Харків.

Провінціональні урядові часописи виконавчих комітетів мають іще досі наголовки в двох мовах, але це дійсний анахронізм, бо статті в них московські. Так само телеграми «Укроста», тепер «Ратау» (Радіотелеграфічна агенція України) оголошується все кацапською балачкою. Як залежить большевикам на тім, щоби удержати фікцію єдиної російської імперії!

Одною з причин, чому Винниченко уступив з уряду по дводеннім побуті в нім, була свідомість неможливости проведення урядової українізації. Є серед народних комісарів кілька ніби українців: Гринько – освіти, Маніульський – земельних справ, але риба від голови смердить. Раковський вже чотири роки вчиться української мови й досі не вміє. На всяких мітингах, навіть перед чисто українською публікою, виступає з московськими промовами, в яких виразно чути чужий акцент. А яким духом дише п. Раковський проти всього, що українське! Каже, що українців є 20 мільйонів, що української мови не можна завести в армії, бо тої мови вживали гетьманці, бо по-українськи лунає також команда петлюрівських військ. Той самий Раковський заступав колись Москву в переговорах з гетьманською Україною і торгувався за межу, потім був іменований шефом «українського» уряду, в Берліні заступав російські інтереси, в Генуї рівно ж. Один селянин на з'їзді рад іронізував, що Раковський міг би бути рівно добре головою перського уряду, й румунсько-

[19] Divide et impera (*лат.*) – розподіляй і володарюй. – *Упоряд.*

[20] Par excellence (*фр.*) – головним чином. – *Упоряд.*

[21] Утраквістичний – двомовний. – *Упоряд.*

го, і якого захочете. А гумористичний часопис «Червоний перець» у Харкові писав, що Раковський везе до Генуї в м[іж] и[ншим] макітру з галушками, аби люди пізнавали, що він представник від України.

Не диво, що наради народних комісарів ведуться московською мовою (і так само засідання Центрального Виконавчого Комітету). Закони перекладається на українське, друкується у «Вістях» і розсилається на провінцію. Потім усякі держиморди кричать пробі, що не розуміють української мови, давай їм по-московськи! А уряд, замість розігнати чорносотенців на чотири вітри, ще оправдується, що на Україні треба трохи й по-українськи (аби світ задурити!). Добре платні наймити з газет пишуть опісля, що на Україні нема русифікації, покликуються на законодавство, написи і т. п. Щоправда, ті закони мало хто читає й ніхто не виконує.

Дрібні торговці чують добре, який дух віє з центру і всі написи на ново-отворених крамницях виключно московські.

В *міські ради* попролазило багато істинно-руських людей, пофарбованих на червоно або таки безпартійних, а уряд толерує це, бо вважає їх менше небезпечними від «петлюрівців». І ті міські ради дуже спиняють українізацію церкви, шкіл і взагалі всього міського життя.

Як за царських часів усіх свідомих українців звали українофілами, мазепинцями і сепаратистами, а в українському руху добачували польську, німецьку, австрійську й Бог знає яку ще там інтригу, так тепер наших діячів називають «петлюрівцями», навіть таких, що зовсім не є прихильниками от[амана] Петлюри й гостро осуджують його фатальні помилки. Петлюрівець або «самостійник» те саме, що державний зрадник. Царизм переслідував свідомих українців, арестував, держав по в'язницях, висилав у сибірські «курорти», а большевики просто розстрілюють. Лад ніби змінився, а система силою безвладности залишилася стара: царська охранка переіменована на Чека, а потім «Політичне управління», карні батальйони називаються тепер «отрядами особого назначєнія», шпіонив ще більше, ніж давно було.

Опозиційних газет не конфіскують і не закривають попросту тому, що їх нема. Весь папір є власністю держави та йде для потреб безчисленних канцелярій, на видавання офіційної макулатури і друкування грошей.

Нечисленні *українські часописи* тільки щодо мови такі. Дух їх зовсім не український та ніякої українізації вони не проводять. Платні наймити всяких відтінків, з-поміж давніх боротьбистів, лівих есерів і новоспечених комуністів завзято висміюють та обпльовують визвольні змагання українського народу. Деякі кажуть навіть, що нема ніякого українського народу, ні української культури, а є лише класи й загальнопролетарська культура. Вчений історик М. Любченко (він же Кость Котко) пише «Історію українських революцій» («Істукрев»), де грандіозне відродження нації представляє як гумор і особистий інтерес одиниць. Знайшлися й поміж галичанами паршиві вівці, що женуть воду на московський млин.

Наслідки такої зрадницької роботи не дають на себе довго ждати. Московські завойовники знаменито вміють приноровлювати засаду «divide et impera!». Шеф уряду Раковський кілька разів заявляв прилюдно, що його змаганням є довести як до найтіснішої злуки двох братніх республік, – Росії й України. Підставою для цього служать спільні комісаріати, і то найважніші: фінансів, залізниць, заграничної політики та инші. Між громадянством раз у раз виникають тривожні чутки, що й решта напівсамостійних комісаріатів об'єднується чи то із-за скорочення посад, чи для більшої «спайки» федерації.

Большевики часто заявляють перед світом, що на Україні нема русифікації. І в тім є частина правди. Мимо найліпшої волі московські окупанти *не можуть* провадити такої русифікації, як це було за царських часів. Руки закороткі, обставини инші та й багато підстав розвалилося.

Царська імперія, збудована на трьох знаних китах: самодержав'ю, православ'ю й народності – була пострахом цілої Европи. Теперішня держава, звана чомусь федеративною республікою, є пострахом тільки для власних громадян. У партійній програмі комуністів і досі ще стоїть, як бик, фатальний пункт про *самоозначення народів* аж до відділення. Щоправда, появилися потім сенатські пояснення проф. Бухаріна, що слово «нарід» на Україні не значить нарід, але кляса, ба навіть частина кляси, прихильна Росії, але факт лишається фактом: сам параграф поки що не скасований. Я раз мав суперечку з одним галицьким комуністом у Харкові та зовсім поважно впевняв його, що працювати для повного відділення якогось народу від Росії всіма засобами значить працювати в дусі партійної програми та що роб[ітничо-]сел[янський] уряд повинен давати грубі гроші на таку роботу. Бідачисько не знав, що на те відповісти…

Всі тут кити, що на них опирався царський режим, давно пережили. Самодержавство розложилося внутрішньо й втратило кредит серед громадянства надовго перед революцією, так що не дуже сильна рука російських лібералів могла усунути царську владу без ніякого протесту з боку селянства. Большевики силою безвладности теж завели самодержавство пролетаріату, властиво партії, але воно вже не таке страшне, бо не творче.

Російська народність, ослаблена великою европейською, а потім громадянською війною, голодом та еміграцією, на довгі часи позбавлена експансивної сили. Німб російської культури серед інородців підупав сильно. Мало кому імпонує *московська мова*, повна ідіотизмів та чужих слів, мало хто купує російську книжку й брошуру, що за останні тут роки поширювала майже виключно комуністичне пустомельство. Переїлася вже людям агітаційна макулатура, бо занадто вже била в вічі суперечність між словами і вчинками. Замість багатих панів та генералів носителями руської мови стали на Україні московські хами – солдати, з вічними матюками на устах. Кожному впадає в тямку різниця між огидною московською балачкою красноармійців і північних торбарів та між мелодійною українською, ніжною й багатою українською мовою. Вищість української пісні не підлягає теж ніякому сумнівові.

Велика земельна власність, одна з колишніх підпор царизму, тепер знищена, соціалізована. Без допомоги большевиків селяни забрали й поділили між себе панську землю. Власники повтікали за кордон і там проїдають останні засоби. *Українізація землі*, далекосягла у своїх наслідках, поки що мало приносить користі українській справі, бо здерті з селян великанські натуральні податки в малій лише мірі задержуються на Україні, та й там обертають їх на все инше, лише не на українізацію.

Православ'я з розділом церкви від держави втратило давню силу. Чорносотенне колись духовенство дуже швидко українізується під впливом парохіян та залюбки береться й бореться за справу *автокефальної* української церкви. А церква притягає широкі маси индиферентного досі міщанства до українства. Усунення патріарха Тихона посередньо виходить на пожиток українській справі. І мимохіть тиснеться порівняння большевиків із тою силою, про яку сказав покійний Ґете: «Das ist die Kraft, die mir Böses will und immer Gutes schaft»[22] («Фавст»). Большевицька робота на Україні з національного погляду без сумніву шкідлива, але потрохи силою різних обставин виходить на користь українській справі. Приклади: Комуністи розстріляли багато українських інтелігентів: їхні нащадки й свояки матимуть традицію, знатимуть за що погинули їх батьки, стрийки, вуйки і т. д. Комуністи безпощадно стягають із селян податки натурою: на селі шириться стихійна ненависть до москалів. Щоправда, така «українізація» дорого коштує нації, але за науку все і всюди треба платити. Безплатна наука – безвартна.

Держиться ще один стовп русифікації – *урядництво*, але й він надточений. По-перше, числом він менший, бо уряд уже тричі скорочував його стан, по-друге, урядники дуже ну-

[22] «Das ist die Kraft, die mir Böses will und immer Gutes schaft» (*нім.*) – «Це сила, яка мені бажає зла і завжди творить добро». – *Упоряд.*

жденно платні і не можуть як слід провадити русифікацію. Вищі посади на Україні майже всюди займають жиди, а їх мова з невиразним «р» навіть малоросам мало симпатична.

IV. Жиди і Україна

Жиди в був[шій] Росії. – Жиди проти УНР. – Недостача притягаючої сили. – Інтернаціонал й інтернаціональна нація. – Перспектива в майбутнє. – Ленін і Україна

Жидівське питання на Україні належить до найтрудніших. Московську меншість перевищують жиди не тільки числом, але ще більше культурою й почуттям расової солідарности. Бібліотечки інтелігентних жидівських родин складаються переважно з російських книжок. І дивне диво: царизм так страшно переслідував жидів, не давав їм ні життя, ні ходу поза славетною рисою осілости, влаштовував напівурядові погроми, а жиди мимо всього тілом і душею прилягли до Росії. Навіть у родині, не тільки в товаристві й на вулиці, вживають вони московської балачки. Наскільки цього вимагає їхній життєвий інтерес і торговельні згляди є вони всеросійськими патріотами. Росія дорога їм не як національна держава, але як одноцільний терен експлуатації. Для того виступають вони завзято проти всяких національних сепаратизмів.

Здавалось би, що царизм зведе до купи українців і жидів. Адже одні й другі були страшно пригноблені, безправні, здані на жир русифікації. Одні й другі боролися за своє визволення і все ж не знайшли спільної мови і спільних стежок.

Як тільки настала УНР і Центральна Рада, жиди масою станули в опозиції. На позір небувале явище, що вони не стали на бік державної української нації. Головна причина лежить у слабості тої державности. УНР аж лізла зі шкури, щоби при помочі культурно-персональної автономії забезпечити права національних меншостей, заки ще права більшости були як слід забезпечені. Ніде й ніколи сильний не тягнеться до слабого! А сильні культурно й організаційно були на Україні якраз національні меншості. Історичне співжиття українського і жидівського народу повне *ворожнечі*. Найбільший твір української літератури «Гайдамаки» мало симпатичні жидам, а «Мойсея» ще досі не знають. Статті Nemo у полтавськім «Рідним Краю» «Чим шкодливі нам жиди?» – також неприємно їм було читати. Факт, що український уряд не мав змоги спинити жидівські погроми, страшенно зашкодив нашій справі. Відома річ, що публічна опінія Европи й Америки в немалій мірі є під кермою жидів. Український елемент із слабим державним почуттям досі не притягав жидів. Найцінніший здобуток української культури – пісня – мало впливає на практичного жидівського духа. Цікава дрібниця: один жид-інтелігент сказав мені, що з усіх українських пісень найбільше подобається йому «Заповіт», – розуміється! З його протяжною, безсильною мелодією і похоронним мотивом!

І так українство, за виїмком Галичини, почасти Буковини, досі не мало *притягаючої* сили на жидів: ледве одиниці осмілювалися. Колосальний організаційний талант Троцького, що є родом з України й колись писав по-українськи, пропав для України. Він служить тепер чужій справі, а з ним багато инших українських жидів.

А справа стоїть доволі ясно: без допомоги численного, рухливого, інтелігентного і впливового жидівського елементу нам не збудувати України! Слабістю, наріканнями й сумовитими піснями ні їх, ні взагалі нікого не притягнемо. А жиди на Великій Україні тепер не хочуть українізуватися і це найкраще доказує фіктивність української радянської республіки. Жиди все ще вважають українську мову «мужичою» і вперто ігнорують здобутки українського духу. Їх *національна гордість* тепер незвичайно зросла: адже мають переважний вплив на керму державної політики всієї федерації. Їх газети пишуть виразно, «що жиди самий умний, самий гарний народ». Імпонує їм, що засідання Комітету ведуться російською мовою, бо члени його переважно російські жиди. Інтернаціонал немов для них

придуманий. Адже жиди – це одинока нація без території, що живе розкинена поміж усіма народами, а не мішається з ними, що балакає різними мовами, а в дійсності ніде до споду не асимілюється.

Їм добре бути інтернаціоналістами, кричати про єдність пролетаріату, а на його спині вести свою політику, під покришкою всесвітньої революції підготовляти свою гегемонію. В цій справі нам з жидами не по дорозі. Але мимо всього повторюю ще раз: коли не притягнемо жидів, наша справа не піде скоро вперед. Українізація повинна стати *обопільним інтересом*. Росія без України і без жидів стане все одно й без сумніву в короткім часі тереном українського впливу і знов буде так люба москалям «єдність». Але перед тим Україна мусить нажитися самостійним державним життям, мусить дати світові культурні вартості.

Коли настане час, що на Україні русифікація буде неможливою, зайвою українізація, тоді може бути мова і про федерацію. Але перед тим російський елемент мусить бути обмежений до своїх етнографічних границь, мусить припинитися експлуатація чужих територій з боку Москви. Це вийде лише на добро московського народу. Переставши бути галапасом «інородців», покине він своє безмежне лінивство, просвітиться й піднесе національну культуру. *Suum cuique*![23] Кожний народ, український теж, має не тільки права, але й обов'язок усіма засобами обороняти свою національну окремішність! І має обов'язок нищити кожного, хто стає йому поперек цього шляху. Історія знає багато назв народів, що знайшли на Україні гріб або розплилися в українському морі.

Цікаву думку висловив Ленін про відносини України до Москви. В однім місці своєї книжечки «Вибори в учредительноє собраніє і диктатура пролєтаріята» пише він виразно, що «москалі не повинні дивуватися ні обурюватися, коли Україна перепробує всякі форми федерації з Москвою від найтісніших до найсвобідніших і вкінці зовсім відокремиться в найближчих роках». (Мені довелося звести завзяту боротьбу, поки я помістив цей цитат у Відривнім календарі на 1921 р. проти спору головного редактора). Не треба забувати, що Ленін у Росії є все ще найбільшим авторитетом і його пророцтва на дива точно здійснюються, хоч сама наука комуністичного марксизму збудована часто-густо на хибних підвалинах і явно однобічна. Поживем – побачим.

V. Шкільництво

Єдина трудова школа. – Державні й приватні школи. – Підручники. – Старим шляхом. – Нове українське покоління

В шкільництві панує ще й досі (на папері) принцип єдиної, трудової школи. Що під тим розуміти, й самі теоретики гаразд не знають. Існують досить глибокі різниці поглядів, і між Луначарським та Гриньком ведеться тиха боротьба. Єдина школа мала б, мабуть, означувати, що нема різких переходів між окремими ступнями навчання. В однім містечку зрозуміли це слово так, що всі школи зіпхали в один будинок, аби була «єдина» школа. Трудового принципу рідко де додержують. Практика життя безпощадно валить на купу безглузді теорії. Поруч із безплатними державними школами розвиваються грубо платні приватні. І в державних школах декуди учні складають оплати на учительський персонал, бо державних пайок і платень ніяк не вистарчає. Назви шкіл трохи змінені, напр[иклад], зам[ість] університетів є Вищі школи теоретичних наук та Інститути народної освіти. Багато уваги звертається на соціальне виховання й професійну освіту, але загалом рівень науки понизився. На папері зросло число шкіл, але фреквенція їх дуже мала, що видно із крайньо анормального відношення між числом професорів та учнів, де ледве 10 учн[ів] припадає на одного професора, а декуди значно менше. Учителі й учні б'ються як риба об лід, але з їх роботи мало користі. Професура, слабо забезпечена матеріально, не може слідкувати за поступом науки й оперує виключно старим засобом знання. Учні також бідують,

[23] Suum cuique (*лат.*) – кожному своє, кожному по заслугах. – *Упоряд.*

бракує їм книжок, взимі навчання за браком опалу підупадає, вліті – через польові роботи і спеку.

В українських школах уживається підручників, виданих давніше кооперативами й київськими фірмами. Декуди попадають й галицькі книжки.

Влада хотіла би мати за песі гроші пролетарську школу, аби їй виховувала самих комуністів, а то ані руш не йде. Найкраще поставлені й забезпечені партійні школи. Інші дістають тільки окрушини. Вчать старі вчителі старими способами з давніх книжок, але робиться міну, що то будується щось нове. Щодо мови, то лише сільські школи зукраїнізовані, та й то не всюди. Напр[иклад], у донецькій землі, що має більшу вагу для України, ледви 1 проц[ент] шкіл українських, а 99 проц[ентів] московські. В містах рівно ж переважають російські школи. Але українська школа виказує постійну тенденцію зросту коштом російських[24] Українські вчителі працюють із запалом, бо для ідеї, в нужді й холоді, але радо, а російські шукають вигідніших посад.

З більших міст може найкраще поставлено українське шкільництво в Харкові. Існує 12 українських шкіл, типу «виділових» імени українських діячів. Деякі будинки в українському стилі, стіни в середині самими учнями гарно розмальовані, аж весело глянути. Школи й дитячі садки притягають до себе дітвору міського пролетаріату, українізують дрібноту, а через них впливають на батьків та ціле окруження.

Діти вміють співати всякі українські пісні, навіть галицькі січові й стрілецькі (багато галичан досі вчителюють по школах). Часто ставляться концерти й п'єси силами самих учеників та учениць. Всі школи коедукаційні, на рівні доступні обом полам. Дівчата звичайно пильніші, хлопці спосібніші.

Маю враження: щойно вихованці українських шкіл збудують Україну! Старе покоління надто м'яке, опортуністичне, до того пересякле російщиною й без ненависти до неї не здатне кермувати державним кораблем. Ті, яким мимо ударів історії й досі не вивітрів з голови федералізм (за всяку ціну!), мусять вимерти й дати місце новим свіжим силам, рухливим як жиди, підприємливим як американці, солідним як німці, твердим як сталь і безпощадним як чекісти. М'яка людина і м'який нарід не варта жити на світі! Закон боротьби за існування найсправедливіший, для всіх однаковий і не знає виїмків.

[VI.] Галичани

Галицька еміграція на Великій Україні. – Переходи Галицької Армії. – «Освідомлююча» праця під червоним прапором. – Постава до галичан: селян й інтелігенції. – «Галицька мова». – Тип всеукраїнського громадянина

Галичани здавна тяглися на Велику Україну. Живіший рух спричинила велика світова війна. Насамперед повтікали Дудикевичівці й по довгій блуканині опинилися на Донщині. За ними посунули збаламучені селяни з кацапських, а почасти й з українських сіл. Той елемент мало був симпатичний наддніпрянським українцям, до українізації ставився спочатку ворожо, але врешті й сам не минув її. Майже всі бувші русофіли стали українцями. Багато їх одначе примазалося до комуністичної партії й далі пробують працювати для матушки Расеї. Частина втікла враз із розбитками денікінщини й вранґелівщини за кордон.

Рівночасно попало на Велику Україну й чимало свідомих українців з Галичини, світська й духовна інтелігенція, старші громадяни й молодь вивезені москалями. Всі вони старалися задержати на Україні і по змозі підтримувати як не український рух, то бодай українського духа під страшним гнітом розпоясаного царату.

Але найбільше галичан перейшло за Збруч враз з У[країнською] Г[алицькою] Армією вліті 1919 р. Війська й цивільних людей було близько 200.000. Походи, бої, слава і занепад галицької армії відомі громадянству з инших джерел і я не буду їх тут повторювати. Коли

[24] Жидівські конфесійні школи недавно закрито. – [*Т. Франко*].

пошесть тифів обхопила майже всю армію і здесяткувала її, прийшла нещаслива злука з Денікіним, якої й досі наддніпрянці не можуть простити галичанам. Ганебніша була злука з большевицьким військом. Навколо на Поділлю села горіли повстанням проти наїзників, на Волині держалися останки геройської української армії, а серед того прийшлося вести переговори з червоними. Знайшлися серед своїх комісари, що помагали большевицькій команді переводити останки галицького війська на класову ногу. Хоча всі стрільці були грамотні й добре орієнтувалися в справах, признано їх класово неосвідомленими й почалася партійна робота, передусім перемалювання на червоно. Стрільцям заборонено носити синьо-жовті відзнаки, скасовано обов'язковий привіт, заложено всюди по сотнях комуністичні гуртки (ячейки або так звані ком'яїчка). Старшинам дано виповняти анкети з рубрикою партійности. Почалися щоденні мітинги з примусовою явкою всіх б[увших] старшин і стрільців.

Комісар з револьвером загиджував стрільцям усе українське й обіцював, що підуть визволяти не лише Галичину, але й мадярів, німців та французів. Стрільці ці тихцем сміялися. Старшин (з обов'язковим додатком «бувших») зібрав п. комісар окремо і заявив, що все піде добре, лише треба перебути внутрішню революцію (так, як тиф або холеру). Але старшинські жолудки були здорові й не конче їм була потрібна світова революція з московським сосом[25]. Братія швидко опинилася поза рядами «славетної» червоної, непереможної армії. Частина розсіялася по краю, інші шукали виходу через Румунію і Збруч, деякі пішли подивитися до повстанців, що там діється. Повстанців комісар чомусь дуже не любив. «Я знаю, – кричав і пінився підлизайко клерикальних сфер на мітингу, – що з вас не один пішов би до Тютюнника, але хіба по моїм трупі підете! Шляґ вас усіх трафить!» І потряс бравнінгом. «Тепер говоріть свобідно, що хто має на серці!» – закінчив приязно. Один стрілець забрав слово: «То не правда, що ми не знали, хто нас через Збруч провадив, це ж були наші старшини, селянські сини. Ми знали, що йдемо битися за Україну. Але тепер не знаємо, хто й куди нас хоче повести!...» Комісар аж скипів і крикнув несамовито: «Товаришу, я вас арештую, я вас застрілю!». Бідака промовець замовк. «Хто ще хоче балакати?» – запитав комісар, але охотників не було. Агітація закінчилася. Продовження було на Шевченківськім концерті. Комісар, хоч знав наперед програму, ні з сього ні з того перервав декламацію «Тарасова ніч». Зчинився скандал і гармидер. Один стрілець крикнув на салю: «Ми також за диктатуру пролетаріату, але проти диктатури одиниць!»

Комісар зараз казав його арештувати.

«Освідомляюча» праця між стрілецтвом велася далі ще більш інтенсивно й мала той наслідок, що дві галицькі бригади на фронті перейшли на другий бік.

З решти (головно усусусів) сформовано нові червоні відділи, частину приділено до російських полків, пару сот вступило до харківської й київської школи червоних старшин. Після невдалого походу на Галичину (1920) багато з-поміж галичан повтікали з червоної армії на захід. Інші перейшли до цивільних занять, переважно на вчителів, до фабрик, на службу при цукроварнях, деякі взялися до торгівлі й спекуляції, поженилися й живуть досить добре.

Галичан спочатку різно приймали. Під австрійським мундиром не добачували українського серця. Селяни пам'ятали ще мадярську гостину й карні експедиції, що помагали гетьманові. Відворот австрійської армії з України підірвав повагу покійної Австрії в очах населення. Були й прикрі випадки. З походу відбіг раз стрілець і вирвав собі дві цибулі з городу. Власник селянин, бачачи такий грабунок у білий день, влучним стрілом положив ласуна трупом. Людність над Збручем сильно здеморалізована. Багато по селах пачкарів та конокрадів. В розмовах чулися явні симпатії до большевиків. Селяни, часто навіть інтелігенти, не розуміли, чому галицька армія покинула рідну землю. Наших людей називали часто «англічанами». Разив їх не привичний, трохи польський акцент мови.

[25] Сос (*діал.*) – соус. – *Упоряд.*

Поволі уступала нехіть та робила місце щирій приязні. В однім селі, глибоко на Поділлю, на квартирі завважив я, що господар балакає якось штучно згалицька. З гордощами хвалився, що в його хаті стояли галичани і він трохи навчився їх «панської» мови. Різниці акценту люди брали на карб вищості мови. Дивувало селян, що галичани ані руш не хотіли слухати їх змосковська ламаної мови і лаяли за те. Пани, а по панськи не хочуть, зразу видко, що австріяки, а називають себе чомусь українцями. Ті, що не були при війську за Збручем, розпитували, що то за Галичина, який там живе народ. Дивувалися, що в Австрії було так багато українських полків та офіцерів. Навчилися розпізнавати усусусів по їх шапках-мазепинках. Виключно українська мова стотисячної армії, дисципліна й коректне поведення з населенням робили своє. Люди бачили всякі війська й різниця впадала в очі. Стрільці швидко завойовували симпатії жіноцтва на танцях, забавах і вечорницях. Дівчата радо вчилися галицьких пісень. Подобалася їм гарна постава стрільців, чистий однострій, делікатні манери й замилування до порядку.

Місцева інтелігенція, зіткнувшися ближче з галицькими старшинами, цивільними людьми й священиками, помічала відмінні риси вдачі, вплив иншого виховання, инший спосіб думання, одним словом – окремий тип. Галичани, хоч на вигнанню не тратили ніколи бадьорости, перемогою на фронті не раділи надто, хвилеві невдачі не пригноблювали їх. Працю не вважали засобом до мети, але самою метою. Цуралися лінощів. Не мали того розмаху планів, що наддніпрянці, але були пильніші й витриваліші. Локальний патріотизм зовсім не затемнював їм розуміння ваги всеукраїнської справи й були кращими та певнішими громадянами Соборної України, ніж багато так званих «щирих українців», що вміли з великим патосом декламувати про свою любов до Неньки-України, навіть лаяли кацапів (по тиху), а з російщиною всіх зв'язків порвати не могли чи не хотіли.

Але й галичани теж переймали дещо від наддніпрянців. Подобалася їм співуча й чиста українська мова жіноцтва. Непомітно позбувалися полонізмів і діалектових особливостей, яких не розуміли селяни. Привикали до загально українських слів, але між добрим зерном проскакував і московський кукіль, навіть лайка. Навпаки наддніпрянські юнаки почали залюбки «шлякувати» й підпускати в розмові такі словечка як «штрамага, фасунок[26], оферма[27], фраєр» та инші. Один учень звернувся до мене зовсім поважно з докором, що я хочу поробити з них галичан (тому, що впроваджую галицький акцент).

Згодом почало розвіватися упередження до «галицької» мови. Наддніпрянські інтелігенти переконувалися, що в мові галицького інтелігента зовсім нема полонізмів і що, навпаки, є їх чимало у писаннях таких класиків, як Старицький, Леся Українка, а навіть Шевченко, на прим[ір].: «*Лічу* в неволі дні і ночі…» Швидше вже попадалися у галичан москалізми. А наддніпрянці дуже чутливі на них і дуже не люблять їх.

Спільними зусиллями очищується українська мова від чужих впливів і чужого духа в складні, стає загально українською, державною. Зникають правописні різниці, вирівнюється й усталюється наголос. Нівелюються теж різниці вдачі. Щораз більше поширюється на Україні модерний тип українця, свідомого громадянина, завзятого націоналіста, европейця, практичного й зрівноваженого, тип – що так скажу – галичанина. Під гук гармат збудилася Україна, шляхом еміграції, перемішання й обопільного впливу дністрян і дніпрян виковується єдність нації, сильніша від пеперової злуки Станиславова з Києвом. Політична незалежність, що мусить швидко прийти, затвердить тільки й завершить духову незалежність, спільність і громадянську дозрілість нації.

[26] Фасунок (*діал.*) – норма, пайок. – *Упоряд.*

[27] Оферма (*діал.*) – нездара. – *Упоряд.*

Тарас ФРАНКО

ЧИМ ДЕРЖАТЬСЯ БОЛЬШЕВИКИ?

Зовнішні причини. – Природні закони. – Закон глупоти. – Ворожі сили розпорошені. – Пасивність українських селян. – Почин робітників. – Робітнича кляса. – Пиргова перемога. – Чи довго ще? – Перспектива самостійної України.

Які є причини, що большевики так довго держаться, мимо інвазій і бльокади, мимо голоду і цілковитої нездарности відбудувати Росію, проти волі народів і 90 прц. власного люду, всупереч стихії? Це питання ставлять собі раз у раз і мешканці федерації й чужі політики, й ріжно на нього відповідають. Причин без сумніву багато. Сильний внутрішній терор і слабість та недостача порозуміння між сусідніми державами, що своїми арміями могли би вкупі без труду розвалити комуну. Інтерес великих держав, аби так звана Росія якнайдовше була слаба й незорґанізована, аби не загрожувала Індіям та Дарданелям, аби в союзі із слабою Німеччиною не могла мішатися до европейських справ та все-таки була страхопудом Франції й Польщі.

Але є й глибші причини. Це два відвічні, безмірно сильні, бо природні закони: реакції й інерції, що хвилево забезпечують большевикам панування. Царат так дався в знаки всім верствам громадянства, що християни терплять панування жидів, аби лиш не мати до діла з царськими жандармами, робітники гинуть без праці, аби лиш не допустити повороту давних фабрикантів, селяни платять величезні податки, аби лиш задержати землю й не бачити поміщиків. Всі на купу терплять самоволю й безправство, раді, що позбулися царських законів. Страшний гнет царизму викликав як природну реакцію ославлену свободу.

Але силою безвладности царська поліційна система мало в чім змінилася. Лишилася армія – тепер червона, є й поліція, й охранка-чека, й кара смерті, й самоволя губернаторів-комісарів, і ссилка на Сибір, і підкупність урядників, і непошанування законів. Та сама нагінка на інтеліґенцію, переслідування національних рухів, та сама засада: розділяй і пануй, аби тільки вдержати фікцію «єдиної, неподільної». Для того фантому російська інтеліґенція готова простити большевикам меч і морд і під покришкою «смєни вєх» вернути на «родіну» й працювати дальше для добра матушки Расєї.

Раз склеєна держава силою безвладності держиться і летить, як та гоголівська тройка. Инші народи відступають на бік (аби не заразитися комуною) і дають їй дорогу – в пропасть.

Большевики панують. Сто разів зміняють програму, відступають назад і крутять на всі боки, але держаться. Стає їм у пригоді ще третій закон, сильніший, як усі большевицькі закони, на купу взяті: закон людської глупоти. На дурнях світ стоїть. Царат спирався на темноті народній і большевики також. Мимо всяких бомбастичних заяв, неграмотність у Росії зовсім не зменшилася. На освіту видається дуже мало. Та й яка то освіта збудована на неправді й обмані.

Внутрішні сили, що могли би звалити большевизм, знищені, стероризовані, розпорошені і здезорґанізовані. Капіталісти й поміщики сидять за границею, я їх гавкіт з «Россії» чи якого «Руля», хоч не приємний большевикам, але мало шкідливий, бо відомости подавані з совдепії часто тенденційні й неправдиві.

Інтеліґенція здесяткована й зубожіла, на урядових посадах зв'язана, на вільних без впливу, лиш мріє про колишню Росію й бавиться анекдотами про сучасну. Селянство темне, консервативне по вдачі, відчуває інстинктивно потребу відпочити по війнах, відродитися, обновити й скріпити господарство, вороже переворотам.

На Україні селянство до того всього ще знеохочене частою зміною влади, ослаблене невдалими повстаннями з резиґнацією піддалося долі. Економічно українські селяни стоять досить добре і тому не хочуть зміни ладу. До того ще й нема між ними одности й спільности

інтересів. Одні з них задоволені існуючим ладом, другі хочуть царя, найбільша, але незорґанізована, група хоче самостійної України з Петлюрою. Большевиків кленуть, але збіже їм дають, України ждуть, але з заложеними руками. Не роблять нічого, щоби приспішити її прихід. А як виглядала їх піддержка, всі знаємо зі свіжого минулого. Козаки тікали до дому, села не хотіли давати податків ні рекрута й збройно виступали проти української влади й війська, на розігнання Центр[альної] Ради не реагували, проти московського заливу не боронилися. На кождім кроці бачимо страшні наслідки царизму. Незорана нива не може видати плодів. Треба вложити силу праці, а вона утруднена. Орґанізація на національнім ґрунті майже неможлива, хіба підпільна. Аґітація з закордону не може конкурувати з державною, знаменито поставленою.

Свідоміші селяни кажуть, що без почину робітників вони перші не піднімуть повстання, бо вже безліч разів попеклися. Як же ставляться робітники до «своєї» влади?

Перемогу над буржуазним ладом здобули вони ціною знищення власної кляси. Маса згинуло їх у боях, багато відтягнули їх від варстату уряди й політика. Страшний занепад фабричного промислу повиганяв силу робітників з міст на села. Тепер їх стан здеклясований, мимо привілеїв безмірно слабий. Не маючи змоги власними силами відновити продукцію, робітнича кляса автоматично втратила владу, що перейшла в жидівські руки. Жиди всіма силами бережуться дратувати робітників і їздять їм на спині. Власне населення вмирає з голоду, а шеф Комінтерну сипле міліони золотих рублів на заграничну аґітацію й піддержує всюди компартії. А пролетаріят усюди революційний. З голоду здатний на все, «аби гірше та инше». Диктатура пролетаріяту здалека дуже приманчива, як і слова Маркса, що пролетаріят не має ніщо до втрачання, крім своїх кайданів. Приклад України показав, що він таки ще має дещо до втрачення: здоровля, силу, національне обличчя, працю, добробут й життя. Все це може він утратити і «може здобути весь світ».

Поки що здобув він Україну й Росію і ледве дихає з упливу крови.

Позбувся приватної експльоатації, а має два рази гіршу державу, здобув 8-годинний день праці і не хватає самої праці, ні сили до неї, з сильної й орґанізованої кляси через поділ на большевиків і меншевиків та через пиргові «перемоги» на всіх фронтах став безголосим знарядом у руках компартії.

Тепер робітникам навіть страйкувати не вільно. Як же: проти держави й диктатури пролетаріяту? Мимо того раз у раз мусять страйкувати.

Український фабричний пролетаріят перестав давно бути продуктивною клясою: живе на кошт села здирством і спекуляцією.

Чи довго так триватиме? Україна є (не знати чи на жаль, чи на щастя) країною неможливих обмежень і необмежених можливостей. До часу збанок воду носить, може урватися вухо і терпеливість людям і звалять самі большевизм. Може звалить його закордонна інтервенція, або обезкровить блькада. Не треба забувати, що большевики через використання церковних скарбів дуже скріпилися. Позірно зростає їх авторитет. Зачинають з ними балакати держави, а рівночасно відпадають партії від Комінтерну і зростає вплив робітничої опозиції в Москві. Здобули фонди, а невдоволення в краю збільшується, голод дальше шаліє.

Є перспективи на урожай, а нема перспектив на заграничну позичку й відбудову. Через фіяско Ґенуї став союз з німцями безвартними. Зріст централізму паралізується зростом свідомости й сепаратизму серед «інородців».

Чи по розпаді большевизму прийде зразу самостійна Україна, – трудно сказати. Залежатиме це в не лише від внутрішньої сили українства, але й від укладу европейських державних сил, інтересів та впливів. Без чужої допомоги ще ніяка держава не повстала і без однодушної волі громадянства також ні!

Наталя Тихолоз.

Україна за Збручем. (Антирадянська публіцистика Тараса Франка).

На основі публіцистичних текстів Тараса Франка «З Харкова до Львова», «По той бік добра і зла (Замітки з Великої України)», «Чим держаться большевики?» розглянуто погляди сина Франка на радянську владу в Україні, що базувалися на його особистому досвіді перебування у Харкові у 1920-х роках і є сьогодні цінним свідченням очевидця. Показано руйнівну силу радянського господарювання на українських землях, що полягало у економічному визиску та великому культурному занепаді.

Natalya Tykholoz.

Ukraine over the Zbruch. (Anti-Soviet journalism by Taras Franko).

Based on Taras Franko's journalistic texts «From Kharkiv to Lviv», «On the other side of good and evil (Notes from Great Ukraine)», «Why do the bolsheviks hold on?» the views of Franko's son on the Soviet government in Ukraine, which were based on his personal experience of staying in Kharkiv in the 1920s and are today a valuable eyewitness testimony, are considered. The destructive power of Soviet management on Ukrainian lands is shown, which consisted in economic exploitation and great cultural decline.

УДК 929.52(477.83):821.161.2.09(092)Фра

Марія ШУТКО, Назарій ЮРЧИШИН

«ЗАХАР УЖЕ ТРИ РОКИ ЖОНАТИЙ І ЖИВЕ ОСІБНО…»: РОДОВІД НАЩАДКІВ ЗАХАРА ЯКОВИЧА ФРАНКА, РІДНОГО БРАТА ПИСЬМЕННИКА ІВАНА ФРАНКА

Постать Івана Франка незмінно привертає увагу дослідників вже понад сто років. Серед багатьох франкознавчих напрямків і праць особливе місце посідає питання родоводу як самого Каменяра, так і його близьких та далеких родичів. На сьогодні допитливий читач може почерпнути досить багато інформації з даної тематики в невеликій, але досить повній і точній, групці публікацій.

Іван Франко залишив чимало відомостей про свого брата Захара, вони достатньо лаконічні, конкретні і вповні дозволяють реконструювати взаємини між братами. Чого варті лише численні спогади про приїзди сім'ї Івана Франка в Нагуєвичі, ранні свідчення про його участь на братовому весіллі або ж пізніших весіллях дітей Захара. В окремих статтях Іван Франко описує літні вакації або ж приїзди на Різдвяні свята до Нагуєвич. Одну з ранніх згадок про свою родину і брата Захара Франка, зокрема про його велику власну садибу та господарство, зустрічаємо у прикінцевій частині листа Івана Франка до Ольги Хоружинської, який датований 24 лютого 1886 р.: «Мати моя також померла (мабуть, 1871 р.), після чого вітчим оженився другий раз. Після батька осталось нас три брати: я (найстарший), Захар (звичайно, звуть Михайло) і Онофер; Захар уже три роки жонатий і живе осібно[1], а Онофер тепер жениться і осяде на батьківщині. Крім нас, осталась по матері (з вітчимом) сестра Юлька, котра отсе два роки вже замужем і також живе осібно. Вітчим дуже любить і поважає мене, о братах, звісно, й говорити не треба. Я досі, чим міг, запомагав їм, хоч хазяйство у них зовсім не таке малесеньке, в довгах ніколи не бували, держать наймичок і наймитів і в разі тяжкої потреби і я міг би о них хоч трохи опертися. Впрочім, тепер, побувавши на братовім весіллі, я зведу розмову й на свої заміри, і до чого договорюся, не перемину написати Вам...»[2].

На підставі актової документації села Нагуєвичі XIX – першої половини XX ст., музейних та архівних матеріалів, а також збережених родинних архівів та фотографій цілком можна написати спеціальну книжечку про життя Захара Франка і його дітей. Проте її прологом має бути безумовно генеалогічне дерево цієї славної «Захарової гілки Франків». Про декого з них у попередніх виданнях «Садиби Фран-

[1] Мається на увазі життя із дружиною та дітьми у власній окремій садибі.

[2] Лист Івана Франка до Ольги Хоружинської 24.02.1886 р. // Зібрання творів у 50-ти томах + додаткові томи. – Т. 49. – Київ, 1986. – С. 35.

ка» вже були спеціальні розвідки наших музейних хранителів[3], однак про родовід нащадків Захара Франка спеціальної розвідки поки що не було опубліковано.

Першим, хто зацікавився проблемою походження роду Івана Франка ще в середині 1920-х років, був отець Іван Негребецький. Опублікована 1926 року на сторінках Літературно-наукового вісника його невеличка, але інформативна, розвідка «До родоводу Івана Франка»[4] поклала початок цьому напрямку франкознавчих студій і досі не втратила свого значення, до неї продовжують звертатися вчені в своїх численних публікаціях.

Проте наступні і найбільш ґрунтовні дослідження в питаннях родоводу Каменяра і його нащадків здійснив вже наприкінці XX – на початку XXI ст. вчений Роман Горак. Перші його напрацювання були опубліковані ще 1990 року[5], а вже через 10 років вийшла перша книга фундаментального десятитомного видання, присвяченого Іванові Франкові, у співавторстві з Ярославом Гнатівим. «Рід Якова»[6] – так називається ця монографія, повністю присвячена родоводу поета та його раннім дитячим рокам у рідних Нагуєвичах і на сьогодні продовжує залишатися найважливішою науковою працею з вказаної тематики. У 2015 році вийшла книга цього ж автора під назвою «Франкова Ясениця-Сільна»[7], значна частина якої присвячена опису родоводу і життєвого шляху нащадків сестри по матері Франка Юлії Гаврилик (Багрій). А вже наступного 2016 року в Науковому віснику музею Івана Франка у Львові було надруковане невелике доповнення до книги в співавторстві з Марією Оркуш у зв'язку з нововиявленими даними[8].

Родовід предків Каменяра з села Озимина, які жили у XVIII столітті, докладно описав Ігор Смуток ще у 2005 році[9].

[3] Шутко М., Лазорак Б., Хміль Р., Лазорак Т. Коротка хроніка каденцій і біограм директорів Літературно-меморіального музею Івана Франка і Державного історико-культурного заповідника в Нагуєвичах за період 1946 – 2020 рр. // «Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» (далі – «Садиба Франка»). – Кн. 1. – Нагуєвичі-Дрогобич, 2020. – С. 607-610; Добрянська М. «Коли скінчився мій побут коло стрийка, я зголосився в січовій команді…»: музейний оригінал рукопису спогадів племінника Івана Франка – Василя Франка про Першу світову війну і ЗУНР // «Садиба Франка». – Кн. 2. – Нагуєвичі-Дрогобич, 2021. – С. 189-239; Тетяна Лазорак, Богдан Лазорак. «Живі пам'ятники Івану Франку»: унікальна традиція вшанування генія в Дрогобичі. Перший музей та непростий конфлікт українців в Нагуєвичах (1913 – 1935, 1936 рр.). – Там само. – С. 267-290; Шутко М. Спогад Стефанії Дрогобицької (Франко) про діда Захара – брата Івана Франка // Там само. – Кн. 3. – 2022. – С. 146-148; Топільницька Г. Стефанія Франко // Там само. – С. 149-156; Шутко М., Лазорак Б. Праведна невістка Захара Франка – Розалія Франко з Нагуєвич – рятівниця дрогобицьких євреїв Гоффманів і Левенберґів: драматична історія з 1943 – 1944 років // «Садиба Франка». – Кн. 4. – 2023. – С. 163-197; Хміль Л. «Благовійний трепет і радість велику переживаю…»: книга вражень відвідувачів музею Івана Франка у Нагуєвичах 1949 – 1951 рр. за керівництва Ґригорія Франка // Там само. – С. 443-457. Див. також публікації метричних записів церков села Нагуєвичі на сторінках «Садиби Франка» (Кн. 3 і 4), у яких Лілія Хміль та Марія Добрянська опублікували записи про нащадків Захара Франка.

[4] Негребецький І. До родоводу Івана Франка // Літературно-науковий вісник. – Кн. 90. – Львів, 1926. – С. 232-234.

[5] Горак Р. Родовід Івана Франка в офіційних документах // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. – Львів, 11-15 вересня 1986 р. – Кн. 1. – Київ, 1990. – С. 493-496.

[6] Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова. – Кн. І. – Львів, 2000. – 232 с.

[7] Горак Р. Франкова Ясениця-Сільна. – Львів, 2015. – 216 с.

[8] Оркуш М., Горак Р. Недописані сторінки про Ясеницю-Сільну // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Вип. 20. – Львів, 2016. – С. 463-497.

[9] Смуток І. Франки в Озимині у XVIII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 11-15.

Цікавою є розвідка про родичів дружини поета Ольги Хоружинської, здійснена дослідником із міста Дніпро Віктором Зарубою[10] у 2021 році. Цього ж року на сайті zbruc.eu оприлюднено колективну публікацію під назвою «10 поколінь родоводу Івана Франка»[11], де на основі вже відомих досліджень, а також за допомогою Франкових правнуків Адріанни Галущак та Данила Юрачківського, описано всіх прямих предків і нащадків Каменяра.

Відомо також, що родовід нащадків наймолодшого брата Івана Франка Онуфрія, який мешкав у селі Підгірки поблизу Калуша на Івано-Франківщині, досліджувала його онука, на жаль вже покійна, Оксана Франко та місцеві калуські краєзнавці.

Генеалогічному дереву Франків присвячена і стаття колишньої наукової працівниці музею Івана Франка у Львові пані Галини Ліман, яка вийшла друком в збірнику Заповідника Нагуєвичі «Садиба Франка. Книга IV».

Перелічені вище праці дають, наскільки це можливо, доволі повну картину родинних зв'язків як самого Івана Франка, так і, зокрема, його молодшого брата Захара, який залишився жити в Нагуєвичах. Водночас з моменту виходу праці Романа Горака та Ярослава Гнатіва минуло вже 23 роки. Багато чого змінилося з плином часу в роді нащадків Захара Яковича: хтось відійшов у вічність, ті, хто був маленькими дітьми, виросли і вже мають своїх дітей, деякі особисті дані родичів вдалося уточнити, а дещо взагалі з'ясувати вперше. Все це і послужило причиною, яка спонукала до написання родоводу нащадків Захара Яковича Франка на основі найновіших даних і уточнень.

Основна частина пропонованої читачеві генеалогічної розвідки написана молодшим науковим співробітником ДІКЗ «Нагуєвичі» Марією Юліанівною Шутко на основі вже відомих публікацій з даної тематики, а також, і що є особливо цінним, зібраної нею під час численних наукових експедицій від нащадків роду Захара особистої інформації, яка вперше вводиться до наукового обігу.

При здійсненні цієї публікації ми вирішили зберегти авторську форму подання в рукописі, тому прискіпливий дослідник не побачить тут жодного з традиційних варіантів подачі генеалогічної інформації чи то в формі «дерева», чи генеалогічного розпису. Однак це зроблено з суто практичної причини – полегшити читачеві сприйняття досить великого і розгалужено родоводу нащадків Захара Франка, який був би занадто складним, якщо б ми використали традиційні способи. Подаємо спочатку дітей Захара Яковича, а потім по черзі всіх їхніх нащадків і родичів з короткими відомостями про них, кожна нова гілка з нової сторінки. **Жирним** шрифтом виділено дітей Захара, а *курсивом* його онуків. Для жінок переважно подаємо спершу дівоче прізвище, а в дужках в заміжжі. Детальнішої інформації про окремих представників роду Захара Франка не подаємо, оскільки серед них багато освічених і видатних особистостей і ці відомості потребують окремої, набагато більшої публікації.

Сподіваємося, що дана стаття буде корисною як вченим-франкознавцям, так і безпосередньо представникам славного роду Франків, на відгуки і уточненнях яких чекатимемо з нетерпінням.

[10] Заруба В. Катеринославські родичі Івана Франка // Історико-генеалогічний збірник: студій з історії України. – Кн. IV. – Дніпро, 2021. – С. 636-642.

[11] 10 поколінь родоводу Івана Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zbruc.eu/node/107179

Захар Франко – молодший брат Івана Франка, народився 17 вересня 1859 р. 20 листопада 1881 р. одружився з нагуєвицькою дівчиною Марією Ясінською. Захарові було 22 роки, Марії – 18. Народилося в них 9 дітей:

1. Найстарший син Михайло 1882 р.н., помер на сьомому році життя від ангіни.
2. Григорій 1884 р.н., був першим директором музею Івана Франка в Нагуєвичах в 1946 – 1953 рр.
3. Ганна 1886 р.н., молодою дівчиною виїхала в Америку. Там вийшла заміж за односельця Ілька Сольвара, там проживала до кінця життя, до 1967 р. Мала трьох синів: Тарас, Левко, Ярослав. Зв'язки з родиною в Україні не підтримували.
4. Юлія 1890 р.н., вийшла заміж за Даніцького Йосипа Івановича, коваля із Самбірщини.
5. Єфросинія 1893 р.н., померла у дворічному віці від коклюша.
6. Іван 1896 р.н., дуже здібний хлопець, закінчив Дрогобицьку гімназію, пішов на Першу світову війну, повернувся і помер на 23-му році життя у 1918 р.
7. Василь 1899 р.н. У 1941 р. (?) виїхав зі сім'єю в США.
8. Єфросинія 1904 р.н., померла через два місяці після народження.
9. Микола 1905 р.н., розстріляний німцями в 1942 р. в м. Чорткові Тернопільської обл.

РОДОВІД ЗАХАРА ФРАНКА

Франко Захар Якович 17.09.1859 – 07.07.1942
Ясінська Марія Теодозівна 03.04.1863 – 15.12.1930

Їхні діти:

1. Франко Григорій Захарович 02.02.1884 – 05.11.1953
2. Франко Ганна Захарівна 26.12.1886 – 1967
3. Франко Юлія Захарівна 03.04.1890 – 1972
4. Франко Іван Захарович 12.02.1896 – 21.10.1918
5. Франко Василь Захарович 23.08.1899 – 06.12.1980
6. Франко Розалія Захарівна 03.01.1904 – 15.01.1904
7. Франко Микола Захарович 17.03.1905 – 1942

1. Син Франко Григорій Захарович 02.02.1884 – 05.11.1953
Його дружина Лялюк Тетяна Трохимівна 1890 – 1977

Їхні діти:

1. *Франко (Гомзяк) Розалія Григорівна 10.11.1910 – 1984*
2. *Франко (Микитич) Марія Григорівна 07.12.1913 – 20.10.1984*
3. *Франко (Шумеляк) Ганна Григорівна 25.12.1916 – 11.1997*
4. *Франко (Порада) Дарія Григорівна 14.01.1931 – 02.05.2010*
5. *Франко Іван Григорович 27.09.1919 – 1949*

І дочка Франко (Гомзяк) Розалія Григорівна 10.11.1910 – 1984
Її чоловік: Гомзяк Йосип Михайлович 19.02.1900 – 14.04.1974

Їхні діти:
Дочка – Гомзяк (Карпінська) Дарія Йосипівна 29.07.1930 – 28.11.2011
Її чоловік: Карпінський Йосип
Син – Гомзяк Ярослав Йосипович 12.07.1932 – 17.04.2004
Син – Карпінський Ярослав Йосипович 06.05.1951 – 26.12.2016
Карпінська (Криворучишак) Ганна Ярославівна25.07.1954 р.н.
1 дочка Карпінська Леся Ярославівна 10.12.1973 р.н.
2 дочка Карпінська Марія Ярославівна 07.12.1975 р.н.

Син Розалії Франко (Гомзяк)
Гомзяк Ярослав Йосипович 12.07.1932 – 17.04.2004
Гомзяк (Черуха) Лідія Дмитрівна 13.05.1932 – 19.02.2008

1 син Ярослава
Гомзяк Ігор Ярославович 02.03.1957 р.н.
Гомзяк (Ровдич) Марія Василівна 09.06.1962 р.н.
Гомзяк Назарій Ігорович 09.03.1985 р.н.
Гомзяк (Пруська) Ірина Богданівна 31.08.1991 р.н.
Гомзяк Владислав Назарович 18.08.2011 р.н.
Гомзяк Микола Назарович 21.05.2016р.н.
Гомзяк Святослав Ігорович 07.02.1982 р.н.
Гомзяк (Матолич) Мар'яна Михайлівна 14.07.1985 р.н.
Гомзяк Орест Святославович 22.06.2007 р.н.
Гомзяк Максим Святославович 03.10.2011 р.н.

2 син Ярослава
Гомзяк Олег Ярославович 25.03.1962 р.н.
Гомзяк (Кушнір) Ірина Михайлівна 17.02.1964 р.н.
Гомзяк Остап Олегович 25.11.1985 р.н.
Гомзяк Наталія
Гомзяк Захар Остапович 01.05.2016 р.н.
2 син Олега Ярославовича
Гомзяк Орест Олегович 26.06.1990 р.н.
Гомзяк (Ключана) Анжела

ІІ дочка Франко (Валько) Марія Григорівна 07.12.1913 – 20.10.1984
1 чоловік Валько Михайло помер в 36 років
Син Валько Роман Михайлович 1937 – 10.2013
Дружина Валько Розалія Іванівна 1937 – 2007
дітей не було
дочка Валько Віра Михайлівна 1940 – 21.11.2013
її чоловік Сірков Микола Арсенович 1938 – 2014
Їхні діти:
1 дочка Віри: Сіркова (Мартюхіна) Наталія Миколаївна 26.04.1976 р.н.
Чоловік Мартюхін Олександр Вікторович 05.01.1971 р.н.

Син Наталії Биков Ростислав Вікторович 24.02.1992 р.н.
Його дружина Бикова Катерина Володимирівна 05.02.1995 р.н.
Їхній син Биков Микита Ростиславович 05.06.2016 р.н.
2 дочка Віри: Сіркова Ніна Миколаївна 30.08.1976 р.н.
Її син Сірков Дмитро Анатолійович 23.02.2004 р.н.
3 дочка Віри: Лукіна (Сіркова) Тетяна Миколаївна 28.08.1981 р.н.
Її чоловік Лукін Максим Вікторович 11.10.1976 р.н.
Їхні діти:
Лукіна Вікторія Максимівна 12.03.2009 р.н.
Лукіна Марія Максимівна 19.09.2014 р.н.
Син Віри: Сірков Євген Миколайович 26.10.1973 р.н.
Дружина Сіркова Вікторія Леонідівна 11.1973 р.н.
Син Сірков Роман Євгенович 12.12.1991 р.н.
Другий чоловік Марії Григорівни Франко (Валько)
Микитич Микола Дмитрович 1910 – 1972
Діти: Шуст (Микитич) Дарія Миколаївна 12.08.1952 р.н.
Її чоловік Шуст Богдан Миколайович 01.09.1951 – 2007
Їхні діти: дочка Ільницька Наталія Богданівна 17.04.1987 р.н.
Чоловік: Ільницький Мар'ян Михайлович 26.08.1983 р.н.
Їхні діти: Ільницька Марія Мар'янівна 02.01.2016 р.н.
Ільницька Уляна Мар'янівна 10.02.2017 р.н.
Син: Шуст Ігор Богданович 17.02.1983 р.н.
Перша дружина: Шуст Галина Степанівна 1985 р.н.
Їхній син: Шуст Андрій Ігорович 03.05.2004 р.н.
Друга дружина: Шуст Юлія Іванівна 30.05.1986 р.н.
Їхня дочка: Шуст Мар'яна Ігорівна 11.06.2017 р.н.

2 дочка Марія Франко (Микитич)
Сойка (Микитич) Розалія Миколаївна 01.01.1955 р.н.
Її чоловік Сойка Михайло Васильович 31.10.1959 р.н.
Їхні діти:
Дочка: Зварич Лілія Михайлівна 31.10.1977 р.н.
Чоловік: Зварич Віталій Іванович 05.06.1972 р.н.
Діти Лілії:
Зварич Артем Віталійович 14.04.1997 р.н.
Зварич Ростислав Віталійович 10.03.2003 р.н.
Зварич Матвій Віталійович 27.02.2006 р.н.
Зварич Марко Віталійович 17.09.2012 р.н.
2 дочка Розалії Сойки
Савшак Катерина Михайлівна 01.01.1991 р.н.
Чоловік: Савшак Михайло Михайлович 25.01.1992 р.н.
Їхні діти: Савшак Софія Михайлівна 22.06.2014 р.н.
Савшак Максим Михайлович 25.08.2017 р.н.

ІІІ дочка Франко (Шумеляк) Ганна Григорівна 25.12.1916 – 11.1997
Шумеляк Йосип Павлович1918 – 05.50.1992
Син Шумеляк Іван Йосипович 02.02.1948 – 03.02.2018
Шумеляк (Макар) Марія Петрівна 24.06.1950 – 11.08.2020
Їхні діти:
Шумеляк Леся Іванівна 02.08.1973 р.н.
Чоловік Лесі: Мояк Володимир Мирославович 24.03.1968 р.н.
Їхня дочка: Мояк Соломія Володимирівна13.04.2002 р.н.
1 син: Шумеляк Тарас Іванович 06.03.1978 р.н.
Шумеляк(Сопотницька) Марія Миколаївна 05.04.1984 р.н.
Їхня дочка: Шумеляк Христина Тарасівна 11.11.2002 р.н., заміжня за Мельника Максима Володимировича 26.03.1999 р.н.
Друга дружина Шумеляка Тараса Івановича
Шумеляк (Куляс) Тетяна Василівна 16.02.1988 р.н.
Іхній син: Шумеляк Денис Тарасович 07.06.2017 р.н.
2 син: Шумеляк Мирослав Йосипович 16.05.1949 – 08.2020, мешкав у селищі Тура, Евенський автономний округ, рф.
Дружина: Шумеляк Людмила – померла
Син: Шумеляк Орест Мирославович 12.11.1976 р.н. мешкає в м. Дрогобич
Дружина: Шумеляк Лілія 1973 р.н.
Діти: Шумеляк Остап Орестович 08.2001 р.н.
Шумеляк Анатолій Орестович 09.2009 р.н.
Друга дружина Шумеляка Мирослава Йосиповича
Шумеляк (Волкова) Лідія Миколаївна 04.02.1953 р.н.
1 син: Шумеляк Андрій Мирославович 07.07.1985 р.н.
Шумеляк (Арбузова) Настя Миколаївна 30.04.1987 р.н.
Їхні сини: Шумеляк Дарій Андрійович 28.10.2009 р.н.
Шумеляк Авенір Андрійович 12.05.2014 р.н.
2 син: Шумеляк Микола Мирославович 07.08.1991 р.н.
3 син: Шумеляк Любомир Йосипович 02.01.1954 – 28.5.2002
Шумеляк (Токар) Людмила Василівна 30.03.1957 – 28.08.2020

Дочка: Кухтій (Шумеляк) Люба Любомирівна 19.06.1979 р.н.
Кухтій Сергій Володимирович 25.06.1976 р.н.
Їхні діти:
Кухтій Ганна Сергіївна 25.10.2002 р.н.
Кухтій Олександр Сергійович (близнята)
Син: Шумеляк Ярослав Любомирович (неодружений) 25.03.1984 р.н.

IV дочка Франко (Порада) Дарія Григорівна14.01.1931 – 02.05.2010 (м.Турка)
Порада Теодор Михайлович 16.04.1928 р.н.
Їхні діти:
Дочка Середич (Порада) Галина Теодорівна 21.12.1959 р.н.
Чоловік: Середич Микола Григорович 25.01.1960 р.н.
Діти: Середич Орест Миколайович 22.12.1984 р.н.

Його дружина: Середич Ірина Михайлівна 22.02.1995 р.н.
Син: Середич Андрій Миколайович 28.08.1986 р.н.
Дружина: Середич Наталія Миколаївна 05.06.1985 р.н.
Їхня дочка: Середич Анастасія Андріївна 2012 р.н.
Дочка Галини: Середич Марія Миколаївна 01.01.1997 р.н.
Син Дарії: Порада Володимир Теодорович 20.02.1955 – 08.07.2006 (загинув в м. Харкові в ДТП)
Його дружина: Порада Валентина1951 р.н.
Їхні сини:
Порада Андрій Володимирович 22.02.1984 р.н. (одружений, дітей немає)
Порада Тарас Володимирович 14.08.1986 р.н.

Син Григорія – Франко Іван Григорович (27.09.1919 – 1949), закінчив гімназію в Дрогобичі, загинув за нез'ясованих обставин. Мав дружину, дівоче прізвище якої Вовк.

2. Дочка Франко (Даніцька) Юлія Захарівна 03.04.1890 – 1972
Даніцький Йосип Іванович 1883 – 09.12.1968
Їхні діти:
Даніцька (Хруник) Марія Йосипівна 1910 – 1992
Даніцька (Чапля) Ганна Йосипівна 05.06.1912 – 2002
Даніцька (Подкидиш) Розалія Йосипівна 1915 – 1966
Даніцька (Гром) Анастасія Йосипівна 1920 – 2010

І дочка Даніцької Юлії Захарівни
Хруник (Даніцька) Марія Йосипівна 1910 – 1992
Хруник Михайло Атанасович 1904 – 1944
Діти: Мирослав, Дмитро, Віра
Дочка Марії
Колодій (Хруник) Мирослава Михайлівна 1933 р.н., працювала в бібліотеці в Винниках коло Нагуєвич
Чоловік Колодій 1931 р.н. – помер
Їхні діти:
Колодій Стефанія, жила в Калуші, померла
Колодій Михайло, живе в Москві
Колодій Марія, живе в Києві
Колодій Василь, живе в м. Долина Івано-Франківської обл. з мамою Мирославою Михайлівною Колодій (станом на 2019 р.)
Другий чоловік Хруник (Даніцької) Марії Йосипівни – Онуфріїв Федір, був з військовополонених, заготовляв ліс для шахт Донбасу, женився в Нагуєвичах, помер в 1987р. Дітей у них не було. Їхня сім'я в 50-х роках XX ст. переїхала на Івано-Франківщину в м. Долину

ІІ дочка Франко (Даніцької) Юлії Захарівни
Твердовська (Даніцька) Ганна Йосипівна 05.06.1912 – 2002

1-й чоловік Твердовський Василь Степанович 27.09.1910 – 13.12.1938
Мали 2 синів: Степан і Ярослав (помер в Магнітогорську давно)
Твердовський Степан Васильович 26.09.1932 – 25.05.200?, мешкав в м. Борислав
Твердовська (Дум'як) Ганна Миколаївна 1935 – 2005
Мали 2 синів: Орест і Василь
Твердовський Орест Степанович 1960 р.н., проживав у м. Трускавець, виїхав за кордон
Твердовський Василь Степанович 1962 р.н., жив у м. Львові, помер

2-й чоловік Твердовської (Даніцької) Ганни Йосипівни
Чапля Михайло 1919 р.н., родом із с. Ясениця-Сільна, помер
Їхні діти: Марія і Михайло – двійнята
Дочка: Хачатурян Марія Михайлівна 06.09.1949 р.н.
Хачатурян Володимир, проживають у Новгородській обл., рф
Їхні сини: Хачатурян Руслан Володимирович 1970 р.н.
Хачатурян Роман Володимирович 1974 р.н
Син: Чапля Михайло Михайлович 06.09.1949 – 21.04.1996
Чапля (Лалюк) Любомира Михайлівна 02.02.1960 – 30.03.1999
Їхня дочка: Буцяк (Чапля) Галина Михайлівна 31.08.1983 р.н.
Буцяк Степан Степанович 26.12.1982 р.н.
Їхні дочки: Буцяк Лілія Степанівна 16.05.2005 р.н.
Буцяк Христина Степанівна 24.03.2010 р.н.

III дочка Франко (Даніцької) Юлії Захарівни
Даніцька (Подкидиш) Розалія Йосипівна 1915 – 1966
Подкидиш Федір ? – 1944
Їхній син: Подкидиш Володимир Федорович 17.02.1941 – 23.11.2011
Калітовська Стефанія Іванівна (не підтримує зв'язки з родиною) 30.05.1947 р.н.
Їхні сини: 1 син Калітовський Сергій Володимирович 28.09.1977 р.н., закінчив історичний факультет ДДПУ ім. І. Франка. Його дружина Калітовська Ірина Вікторівна 7.06.1973 р.н.
Їхні діти: Калітовський Роман Сергійович 4.08.2000 р.н.
Калітовська Андріана Сергіївна 12.12.2002 р.н.
2 син Калітовський Тарас Володимирович 18.02.1985 р.н., його дружина Калітовська Ольга Дмитрівна 15.06.1988 р.н.
Їхні діти: Калітовська Поліна Тарасівна 27.08.2012 р.н.
Калітовський Захар Тарасович 5.10.2017 р.н.
Весь рід Калітовських мешкає в Червонограді.

IV дочка Франко (Даніцької) Юлії Захарівни
Даніцька (Гром) Анастасія Йосипівна 19.08.1920 – 15.05.2011
Гром Михайло Іванович 09.03.1915 – 26.06.1996
Їхні діти: Віра 30.04.1943 р.н.
Стефанія 12.09.1945 – 10.04.2023
Іван 1.05.1948 – 18.02.2007

Гром (Дашко) Віра Михайлівна 30.04.1943 р.н.
Дашко Василь Ілліч 2.08.1938 – 2009 (дітей не було)
Гром (Гвоздецька) Стефанія Михайлівна 12.09.1945 – 10.04.2023
Гвоздецький Михайло Миколайович 19.11.1942 р.н.
Їхні діти: Галина 1965 р.н., Олег 1967 р.н.
Гвоздецька (Чапля) Галина Михайлівна 30.07.1965 р.н.
Чапля Володимир Петрович (виїхав в Канаду, Торонто) 2.11.1959 р.н.
Їхні діти: Ірина 1983 р.н., Олег 1988 р.н.
Чапля (Костельник) Ірина Володимирівна 21.11.1983 р.н.
Костельник Павло Ярославович 6.11.1978 р.н.
Їхні діти: Костельник Зорян Павлович 15.01.2015 р.н.
Костельник Дем'ян Павлович 05.04.2017 р.н.
Син Галини Чаплі
Чапля Олег Володимирович 12.05.1988 р.н. (неодружений)
Сім'я Чаплі (Гвоздецької) Галини Михайлівни проживає в м. Торонто, Канада з 1990 р.
Син Гвоздецької (Гром) Стефанії Михайлівни
Гвоздецький Олег Михайлович 30.04.1967 р.н.
Бревяк (Гвоздецька) Леся Степанівна 21.05.1968 р.н.
Син Гвоздецький Михайло Олегович 19.11.1991 р.н.
Бревяк (Гвоздецька) Наталія Тарасівна 24.09.1994 р.н.
Їхні діти: Єва Михайлівна 4.06.2019 р.н. і Анна Михайлівна 19.10.2022 р.н.
Дочка Гвоздецька Олеся Олегівна 30.01.1995 р.н.
Чоловік Матюхін Василь Володимирович 12.02.1993 р.н.
Їхній син Юрій Васильович 4.10.2019 р.н.
Син Гром(Даніцької) Анастасії Йосипівни
Гром Іван Михайлович 1.05.1948 – 18.02.2007
Савчак (Гром) Ярослава Володимирівна 20.04.1949 р.н.
Їхні діти: Лариса, Руслана, Богдана, Михайло, Оксана
1. Гром (Шевчик) Лариса Іванівна 7.07.1970 р.н.
Шевчик Володимир 1969 р.н.
Їхні сини: Шевчик Тарас Володимирович 1993 р.н.
Шевчик Ростислав Володимирович 1995 р.н.
2. Гром (Євтушенко) Руслана Іванівна 8.07.1971 р.н.
Євтушенко Андрій Олександрович 28.01.1968 р.н.
Їхній син: Євтушенко Володимир Андрійович 15.03.1990 р.н., його дружина Бірюкова Павлина
3. Гром (Лялюк) Богдана Іванівна 5.02.1973 р.н.
Лялюк Мирон Іванович 1.02.1970 р.н.
Їхня дочка: Лялюк Марта Миронівна 25.08.1993 р.н., її чоловік Даньків Олег Ігорович 26.08.1991 р.н.
Їхній син: Даньків Роман Олегович 8.06.2022 р.н.
4. Гром Михайло Іванович 16.02.1978 р.н.
Крайчик (Гром) Світлана Богданівна 29.03.1980 р.н.
Їхні сини: Гром Руслан Михайлович 03.07.2000 р.н.

Гром Максим Михайлович 30.07.2010 р.н.

5. Гром Оксана Іванівна 27.03.1979 р.н., її чоловік Шахов Олег 19.12.1969 р.н. (мешкали в Запоріжжі, а після смерті чоловіка в с. Нагуєвичі)

3. Син Франко Василь Захарович 25.08.1899 – 1980

Шимків (Франко) Марія Григорівна 08.10.1898 – ?

Їхні діти:

Богдан 26.08.1925 – 31.08.1925

Мирослава-Юлія 27.09.1927 – 2015

Ярослав 23.04.1928 – 24.05.1928

Надія 1929 – 12.10.1932

Неоніла 09.02.1935 р.н.

Зеновій-Захар 06.04.1937 р.н.

1. Франко Мирослава Василівна 27.09.1926 – 2015, неодружена

2. Франко (Когут) Неоніла Василівна 09.02.1935 р.н.

Когут Ярослав 23.03.1931 – 23.05.1984

Їхні діти: Любомира, Мирослав

Когут (Кучерин) Любомира Ярославівна 08.07.1961 р.н.

Кучерин Василь, дітей немає

Когут Мирослав Ярославович 15.07.1963 р.н., дітей немає

3. Франко Зеновій-Захар Васильович 06.04.1937 р.н.

Ляскоріду (Франко) Тетяна (грекиня) 27.05.1946 р.н.

Їхні діти:

Франко Тамара Зеновіївна 04.08.1964 р.н, її чоловіка звати Юрій. Дітей немає.

Франко (Сковронек) Зореслава Зеновіївна 26.11.1968 р.н

Чоловік: німець на прізвище Сковронек. Мають одну дочку: Сковронек Алексіс – єдина внучка Зеновія, з нею закінчується рід Захара Франка через сина Василя. Станом на 2024 р. заручена.

4. Син Франко Микола Захарович 17.03.1905 – 1942

Кімакович (Франко) Розалія Марківна 21.12.1909 – 16.06.1944

Дочка Дрогобицька (Франко) Стефанія Миколаївна 19.03.1932 –6.01.2009, її чоловік Дрогобицький Дмитро Іванович 11.05.1929 – 22.12.2000

Їхні діти:

Дрогобицька (Чайка) Ірина Дмитрівна 6.08.1955 р.н.

Чайка Володимир 1952 р.н., помер після 1995 р.

Їхній син Чайка Андрій Володимирович 21.11.1977 – 10.01.2022

Чайка (Когут) Іванна 17.01.1981 р.н.

Їхні діти: Чайка Андрій Андрійович 10.01.2005 р.н.

Чайка Вікторія Андріївна 20.07.2008 р.н.

Дочка Стефанії Дрогобицької

Дрогобицька (Іванчук) Люба Дмитрівна 06.02.1957 р.н.

Іванчук Іван Васильович 1957 – 2018

Їхній син: Іванчук Олег Іванович 06.04.1975 р.н., має 6 дітей, проживає в Сибірі, Курагіно, Красноярський край

Син Миколи Захаровича Франка

Франко Михайло Миколайович 16.08.1938 р.н.

Франко (Ланців) Марія 16.01.1942 р.н.

Їхні діти: Франко Микола Михайлович 11.09.1962 – 2020, був неодружений, вчитель історії СШ. №5 м. Дрогобич

Франко (Лесик) Олександра Михайлівна 21.11.1968 р.н., викладач іноземних мов, завуч ліцею у м. Вроцлав. Її чоловік Лесик Ігор 1964 р.н.

Їхні діти:

Лесик (Шкутнік) Юлія Ігорівна 22.05.1989 р.н., викладач у Вроцлавському університеті, політолог. Її чоловік Іренеуш Шкутнік (син Станіслава) 24.05.1986 р.н., поляк, мають сина Михайла 2.11.2019 р.н.

Лесик (Рибечка) Христина Ігорівна 05.04.1995 р.н., працівник Генеральної прокуратури Польщі. Її чоловік Давід Рибечка (син Марека), 22.12.1990 р.н., поляк, дітей немає

ІЛЮСТРАЦІЇ

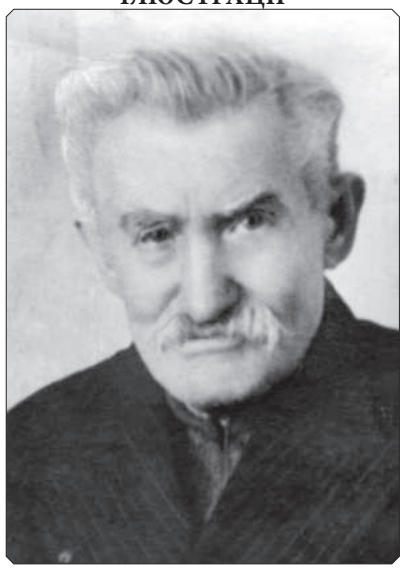

Іл. 1. Захарій, брат Івана Франка. Фото кінця 1930-х рр. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 74 ор.)

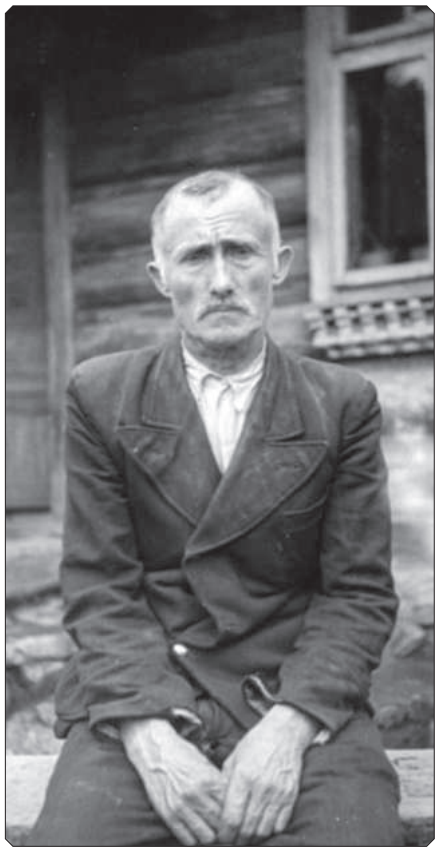

Іл. 2. Гринь Франко, син Захара, племінник І. Франка. Фото 1941 р. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 94 ор.)

Іл. 3. Юлія Франко (в шлюбі Даніцька), донька Захара, племінниця І. Франка. Фото з братом Григорієм близько 1947 р. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 83 ор.)

Іл. 4. Юлія Даніцька, донька Захара, із сім'єю в Нагуєвичах. Справа на ліво: Гром Михайло Іванович, його дружина Анастасія (Даніцька) з дитиною Стефою на руках та старшою донькою Вірою (стоїть поруч), Розалія Подкидиш з сином Володимиром – донька Юлії Даніцької, яка тримає внука за плечі. Фото близько 1947 р. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 84 ор.)

Іл. 5. Іван Франко, син Захара, племінник І. Франка. Фото близько 1917 – 1918 рр. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 78 ор.)

Іл. 6. Василь Франко, син Захара, племінник і опікун І. Франка у 1915-1916 рр. Фото 1930-х рр. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 77 ор.)

Іл. 7. Захар Франко із наймолодшим сином Миколою, невісткою Розалією та внуками Стефанією і Михайлом. Фото 1939 р. З відкритих цифрових джерел «Дому Франка» у Львові (№ од. зб. 81 ор.)

Марія Шутко, Назарій Юрчишин.

«Захар вже три роки жонатий і живе осібно…»: родовід нащадків Захара Яковича Франка, рідного брата письменника Івана Франка

В пропонованій статті здійснено спробу найповнішого опису родоводу нащадків Захара Яковича Франка, рідного брата Івана Франка. Публікацію здійснено на основі вже відомих досліджень, а також зібраної під час наукових експедицій від нащадків роду Захара Франка генеалогічної інформації, значна частина якої вперше вводиться до наукового обігу.

Mariya Shutko, Nazariy Yurchyshyn.

«Zakhar has been married for three years and lives separately... »: genealogy of the descendants of Zakhar Yakovych Franko, the brother of the writer Ivan Franko.

The proposed article attempts to provide the most complete description of the genealogy of the descendants of Zakhar Yakovych Franko, Ivan Franko's brother. The publication was made on the basis of already known research, as well as genealogical information collected during scientific expeditions from the descendants of Zakhar Franko, a significant part of which is being introduced into scientific circulation for the first time.

УДК 821.161.2-6.09

Андрій ФРАНКО

ПЕТРО ІВАНОВИЧ ФРАНКО. ВІЗИТИ НА КАЛУЩИНУ ТА ІНШІ ДОЛЕНОСНІ СТОРІНКИ ДРАМАТИЧНОЇ КНИГИ ЖИТТЯ. ТЕКСТОЛОГІЧНА РЕПУБЛІКАЦІЯ СЕНСАЦІЙНОГО ЛИСТА ДРУЖИНИ П. ФРАНКА ОЛЬГИ БІЛЕВИЧ ДО ПРОФЕСОРКИ ОКСАНИ ФРАНКО ПРО РОДИНУ ІВАНА ФРАНКА І МАРНІ ПОШУКИ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛОГО ЇЇ ЧОЛОВІКА

Одразу ж почнемо науково-джерельну, концептуально-аналітичну і водночас мемуарно-наративну, нешаблонну оповідь про неординарну, величну постать Петра Івановича Франка з доцільного, на наше глибоке переконання, акцентування уваги інтелектуального читача на тому, що діапазон висвітлення широкої амплітуди проблемно-тематичного кола питань (подекуди доволі контроверсійних, утаємничених), пов'язаних із різноплановою, мультивекторною діяльністю сина першорядного українського письменника, багатовимірний, невичерпний, багатошаровий, воістину неосяжний. Максимально стереоскопічно, наскрізно охопити в одному дослідженні увесь спектр різноманітних актуальних аспектів життєтворчості Петра Франка нереально. Тому зосередимось у нашій розвідці здебільшого на висвітленні крізь призму важливого загального огляду життєвого шляху Франкового сина насамперед маловивчених особливостей і нюансів родинного, сказати б, «калушезнавчого» вектору і «простору» діяльності П. Франка та на спробі розв'язання доволі заплутаної ще донедавна екзистенційної «колізії», пов'язаної із загадковим зникненням вельми харизматичної у середовищі націєтворчого соціуму України знакової персоналії Петра Франка з візуальної «арени» суспільно-громадського чину та з прозорих обріїв суто біологічного існування. У другій половині минулого століття час від часу подекуди з'являлися (переважно задля патетичного, гучного, всеохоплюючого, але все-таки по суті дещо «номінального», вшанування ювілейних річниць від дня народження і роковин від часу кончини Івана Франка) лише спорадичні, сказати б, «опосередковані», обережні, ретельно політично відредаговані, «відшліфовані» змістовно, ідеологічно «вихолощені» на догоду космополітичній тоталітарній владі публікації, здебільшого інформаційно-довідкового характеру, про Каменяра та його дітей, зокрема про Петра Франка. І лише після відновлення Україною незалежності в 1991 р. та особливо останнім часом у публічному літературно-видавничому середовищі надруковано низку вагомих, цікавих, концептуально-аналітичних, джерелознавчих, синтетичних досліджень, нарисів, розвідок, есеїв, заміток і дрібних повідомлень інформаційного

характеру про чимало біографічних перипетій та суспільно-політичних і науково-публіцистичних малознаних нюансів[1] життєтворчості[2] та обставин трагічної смерті Петра Франка[3] (28.06.1890 – 07.1941?)[4] – наймолодшого сина Івана Франка:

[1] Приватний архів Андрія та Оксани Франків (Львів). – Папки № 1-7.

[2] Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко – продовжувач батьківських традицій / Андрій Дмитрович Франко, Оксана Омелянівна Франко // Культура і життя. – 2006, 27 серп. – № 37. – С. 2; Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко: продовжувач батьківських традицій і пропагандист його ідей / Під рубрикою: Іван Франко і його діти // Дзвони Підгір'я. – 2005, 23 лип. – № 83-84. – С. 3.

[3] Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна (інтернет-видання). 2021, 13 лист. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view.

[4] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: перерваний політ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко:наживо/ franko:live ©; Її ж. Петро Франко: до джерел формування творчої особистості // Українське літературознавство. – 2019. – Вип. 84. – С. 158-172; Її ж. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби): монографія. – Львів, 2021. – 288 с. – (Серія «Бібліотека Дому Франка». Вип. 8). Див. також: Тихолоз Н. Б. «Расстрелян за националистическую деятельность…»: таємниця смерті Петра Франка // Історична правда. – 2020, 14 верес. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www. istpravda.com.ua/ articles/ 2020/09/14/158 111/; Сова А. О. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія / Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. – Львів, 2019. – 512 с.; Його ж. Іван Франко та Іван Боберський: відзначення 40-ліття творчої праці письменника у товаристві «Сокіл-Батько» // Іван Франко: «Я єсть пролог…»: матеріали Міжнародного наукового конґресу до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.): у 2 т. Т. 1. – Львів, 2019. – С. 336-343; Його ж. Петро Франко на вістрі національно-визвольної боротьби 1914 – 1923 років: документи свідчать // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2020. – Чис. 4. – С. 44-45; Його ж. Мальовничими стежками Українських Карпат, або мандрівка Петра Франка 1911 року в Урич і околиці // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Львів, 2020. – Кн. 4. – С. 336-348; Його ж. Провідні пластові діячі Степан Гайдучок та Петро Франко: шлях від «Українського Спортового Кружка» до Пласту // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2021. – Ч. 2. – С. 44-49; Його ж. У переддень заснування Пласту: діяльність Степана Гайдучка та Петра Франка у спортовому товаристві «Україна» // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2021. – Ч. 3. – С. 54-58; Його ж. «І покажем, що ми браття козацького роду»: Степан Гайдучок і Петро Франко – організатори та учасники Перших Запорожських ігрищ 1911 року у Львові // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2021. – Ч. 4. – С. 56-58; Його ж. Петро Франко та початки ситківки у Львові // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. ІІІ. – Дрогобич, 2022. – С. 105-121; Його ж. Спогади Степана Гайдучка про Петра Франка / Там само. – С. 122-126; Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський: біля джерел української тіловиховної і спортової традиції // Вісник НТШ. – Львів, 2016. – Ч. 55. – С. 61-64; Див. також: Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції / за наук. ред. Є. Приступи. – Львів, 2017. – 232 с.; Див. також: Сова А. О., Тимчак Я. В. Сини Івана Франка – перші українські фахівці з руханки та змагу // Вісник НТШ. – 2016. – № 56. – С. 43-47; Гайдучок С. С. Пів століття сокільських видань. – Львів, 1937; Його ж. Читаю і згадую // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Січень. – Ч. 1; Його ж. [Спогади про Петра Франка]. Рукопис. – Степан Гайдучок // Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів). – Арк. 1-2; Петро Франко (сторінки життя) / упор. Юрій Кучабський. – Львів, 1999. – 123 с.; Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину. Текстологічна публікація листа дружини Петра Франка Ольги Білевич до професорки Оксани Франко про родину Івана Франка і пошуки безвісти зниклого її чоловіка // Калуські історичні студії. – Т. 8. Зб. наук. статей / Державна Установа «Інститут Івана Франка НАН України», м. Львів; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках); Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу: кафедра документознавства та інформаційної діяльності; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Редкол.: О. Малярчук, А. Д. Франко, О. Єгрешій, О. Відливаний, Д. Ониськів та ін.; Упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2024. – С. 162-220; Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко – продовжувач батьківських традицій. – С. 2; Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко: продовжувач батьківських традицій і пропагандист його ідей / Під рубрикою: Іван Франко і його діти. – С. 3; Див. також: Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view; Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори: посібник / Петро Іванович Франко; автор передм. і упоряд. П[етро] М[ихайлович] Франко. – Львів: Ліга-Прес, 2010. – 672 с.; Див. також: Борисенко В. К. Весілля в селі Нагуєвичах у записах Петра Франка // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 4 (лип.-серп.) – С. 40-47; Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба / 2-е вид., доп. – Тернопіль, 2016. – 628 с.

суспільно-громадського, культурно-просвітнього та військово-політичного діяча, педагога, науковця (за фахом інженера-хіміка; вчителя фізичного виховання), ученого-винахідника, письменника, фольклориста, перекладача, видавця, журналіста, кіносценариста (за повістю Івана Франка «Борислав сміється»), одного із непроминальних теоретиків і практиків українського тіловиховання, гімнастично-спортивного руху в Галичині (відомого насамперед як голова УСК (Українського спортового кружка при Академічній гімназії), активного члена товариства «Сокіл-Батько», співзасновника «Пласту», СТ «Україна», «Змагового союзу» та інших націєтворчих молодіжних організацій), учня та сподвижника авангардної діяльності професора Івана Боберського (1873–1947)[5], четаря УСС (Українських Січових Стрільців), одного з провідних учасників національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., поручника *(див. іл. 1),* сотника УГА (Української Галицької Армії), а пізніше ‑ полковника Армії УНР (Української Народної Республіки), організатора першого в історії України військового літунства (авіації) ЗУНР (Західно-Української Народної Республіки), очільника Летунського відділу УГА[6], з жовтня 1939 р. депутата Народних Зборів Західної України (під час процесу приєднання Західної України до УРСР), члена НТШ (Наукового Товариства ім. Шевченка), депутата Верховної Ради УРСР 1-го скликання (з 1940 р.), декана товарознавчого факультету Українського державного Інституту радянської торгівлі у Львові (1939–1941) *(див. іл. 2)*, першого директора і творця музею свого батька Івана Франка, заснованого 10 жовтня 1940 р.[7] Тривалий час у радянську добу через брак достеменних джерел і приховування з політичних причин правдивої інформації (документальних свідчень, «засекречених» архівних матеріалів) про передчасну смерть Петра Франка в українській історіографії, у царині франкознавства панувала прикра, недоброчесна (насамперед ініційована з боку представників провладного політикуму в гуманітарній сфері), лженаукова, ганебна невизначеність щодо адекватного висвітлення трагічної долі нащадка Каменяра (фігурували на рівні приватних і «прилюдних» свідчень, пліток, кулуарних, залаштункових бесід різні, часто суперечливі, подекуди навіть взаємовиключні, інколи й чудернацькі версії, гіпотези та всілякі «домисли» про трагічну загибель П. Франка). У тоталітарному «совєцькому» партійно-можновладному, доволі закритому від сторонніх очей і вух, переважно непублічному керівному гуманітарно-культурологічному і правоохоронному просторі, сказати б, «вузькокорпоративно вважалося» (про це детальніше мовитиметься далі у контексті висвітлення основних версій «ліквідації» Петра Івановича та офіційного пояснення причин і обставин його смерті), що Франковий син банально «пропав (зник) безвісти», коли через «вибух німецько-радянської

[5] Сова А. О. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія. – 512 с.; Його ж. Іван Франко та Іван Боберський: відзначення 40-ліття творчої праці письменника у товаристві «Сокіл-Батько». – С. 336-343; Його ж. Петро Франко та початки ситківки у Львові. – С. 105-121; Його ж. Спогади Степана Гайдучка про Петра Франка. – С. 122-126; Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський: біля джерел української тіловиховної і спортової традиції // Вісник НТШ. – Львів, 2016. – Ч. 55. – С. 61-64; Див. також: Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції. – 232 с.; Див. також: Сова А. О., Тимчак Я. В. Сини Івана Франка – перші українські фахівці з руханки та змагу. – С. 43-47.

[6] Захарчук О. Петро Франко – організатор військової авіації в Західній Україні (1890–1941) // Пам'ять століть. Україна: Історичний науковий та літературний журнал. – 2012. – № 1-2. – С. 50-60; Франко П. І. Летунський відділ УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 10. – С. 3-4.

[7] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – С. 258.

війни» у 1941 р.[8] він змушений був виїхати зі Львова з метою евакуації і дорогою на схід через хаотичний стрімкий розвиток часто непередбачуваних воєнних подій «зник із поля зору з невідомих причин у невідомому напрямку». Але про все, як то мовиться, розповімо у пропонованій багатошаровій, різновекторній статті поступово, крок за кроком, поетапно, «за порядком» хоча подекуди дослідницький шлях йтиме цілеспрямовано нелінійно, нестандартно, зигзагоподібно, парадоксально, асиметрично, здійснюючи короткі і триваліші екскурси та мисленнєві «відступи» в історію дивовижного, непередбачуваного, сповненого драматичних колізій і калейдоскопічних перипетій, життя Петра Івановича Франка.

Іл. 1. Поручник Петро Франко. Із приватного архіву Білевичів-Галущаків (м. Львів)

Принагідно зазначимо, що до 130-річчя від дня народження сина харизматичного, першорядного українського письменника 14 жовтня 2020 р. (на свято Покрови) на прибудинковій території Літературно-меморіального музею Івана Франка[9] в Нагуєвичах, де народився Петро Франко (як і його славетний батько), відкрито пам'ятник Франковому нащадку (ініціатор ідеї та організатор монументальної події і освячення ‑ директор ДІКЗ «Нагуєвичі», знаний історик Богдан Лазорак; скульптор ‑ Іван Мисакович). Також виготовлено меморіальну поштівку 1000-м тиражем, авторства відомого історика Андрія Сови та натхненника створення Львівського фотомузею, колекціонера й фотографа Романа Метельського. А на стіні «валу», що розташований поблизу «Дому Франка» у Львові, намальо-

[8] Сова А. О. Спогади Степана Гайдучка про Петра Франка. – С. 125.

[9] Арсенич П. І. Іван Франко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 2006. – 347 с.; Його ж. Прикарпаття в житті Каменяра. – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с.

вано величезний мурал-стінопис із портретним відображенням Петра Франка та його дружини Ольги Франко (з Білевичів) (співавторство монументальної роботи належить художнику-іконописцю України Святославу Владиці та групі «Sacred Universe»[10]). До речі, матір Петра Франка також звали Ольгою. 24 серпня того ж таки ювілейного року, в День Незалежності України, у Києві (вул. Авіаконструктора Антонова, 7, художник Андрій Пальваль) було публічно репрезентовано мурал із зображенням П. Франка[11].

Іл. 2. Петро Франко – депутат Верховної Ради УРСР, декан Українського державного інституту радянської торгівлі у Львові, травень-жовтень 1940 р. Із фондів ЦДІА України у Львові

До середньовічного солеварного міста Калуша[12] та його передмістя під промовистою назвою Підгірки неодноразово приїжджали Іван Франко[13] та найближчі

[10] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)… – С. 258.

[11] Там само.

[12] Тимів І. М. Калуш: історія в документах: Збірник документів і матеріалів з фондів Краєзнавчого музею Калущини, присвячений 20-річчю заснування музею. – Івано-Франківськ, 2017. – 144 с. – (Серія «Історичні джерела Калущини». Т. 1); Грабовецький В. В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку XX ст. – Дрогобич, 1997. – 224 с.; Когут М. С. Калуш. Національно-культурницьке життя: 20–30-і роки // Дзвони Підгір'я. – 1993, 1 лип. – № 74. – С. 4; Його ж. Калущина: люди і долі. Біографічний довідник. – Калуш, 2006. – 236 с.; Його ж. Підгірки: минуле і сучасне. - Дрогобич, 2000. – 163 с.; Його ж. Родина Івана Франка і Підгірки // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конф. «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / Музей-оселя родини Івана Франка у Калуші (Підгірках) та ін.; Редколегія: Франко О. О. (гол. ред.), Франко А. Д. та ін., відп. ред. І. Тимів. – Калуш, 2016. – С. 165-169; Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах. – Брошнів, 1996. – 265 с.; Його ж. Просвіта Калущини: далеке і близьке в фактах. – Калуш, 2003. – 194 с.

[13] Тимів І. М. Археографічна та краєзнавча діяльність Івана Франка // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. – 2016 (лип.–груд.). - № 28. – С. 15-23; Його ж. Джерелознавчі та краєзнавчі зацікавлення Івана Франка // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конф. «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів – Калуш, 2016. – С. 52-75.

представники його родини: дружина Ольга Федорівна Франко (з Хоружинських (1864–1941), котра упродовж декількох десятиліть часто відвідувала гостинну садибу аж до самої її смерті[14], сини Андрій (1887–1913)[15], Тарас (1889–1971)[16] і Петро (1890–1941)[17] та дочка Анна (Ганна) (1892–1988)[18]. У навколишніх селах члени сі-

[14] Франко О. О., Франко А. Д. Була козацького роду [про дружину Івана Франка Ольгу Франко (з Хоружинських)] // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – Київ, 2006, 26 лип. – № 30. – С. 2.

[15] Франко А. Д. Андрій Франко як науковий дослідник фольклористично-етнографічного доробку Григорія Ількевича, перекладач, креативний співробітник, секретар, помічник, опікун Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 2012. – Вип. 76. – С. 81-121; Франко А. Д., Франко О. О. Андрій Іванович Франко – український етнограф, фольклорист, перекладач // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці, 2005. – Т. 2. – С. 76-84; Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Співпраця Івана Франка з сином Андрієм [під рубрикою «До 150-річчя від дня народження Івана Франка»] // Культура і життя. – 2006, 2 серп. – № 31. – С. 3 + 1 репрдукція фото (діти Івана Франка: Андрій, Петро, Тарас і Ганна. Львів, 1902 р.). Див. також: Тихолоз Н. Б. Згасла свічка Андрія Франка // Дзвін. – 2010. – № 8. – С. 113-121; Андрій Франко. Найдорожчий помічник: творчий доробок; передм., упоряд. і комент. Н. Тихолоз; Львівський національний літе-ратурно-меморіальний музей Івана Франка. – Львів: [Львів. нац. літ.-мемор. музей Івана Франка], 2017. – 245, 24, [2] с. – (Серія «Бібліотека Дому Франка»; вип. 1 (спец. вип. Наук. вісника Львів. нац. літ.-мемор. музею Івана Франка); Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. І син, і секретар, і опікун... [Франко Андрій Іванович. – *А. Ф.*] // Дзвони Підгір'я, 2005, – 16 квіт. – № 44-45. – С. 7.

[16] Франко А. Д. І син, і дослідник творів Івана Франка [про Тараса Івановича Франка] // Дзвони Підгір'я. – 2005, 21 трав. – № 58-59. – С. 3; Тихолоз Н. Б. Профілі і маски Тараса Франка [Передмова] // Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ: Сеньків М. Я., 2015. – Т. 1. – С. 9-54. Див. також: Тихолоз Н. Б. Тарас, але не Шевченко. Франко, але не Іван // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко: наживо/franko:live ©.; Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / голов. ред. Б. Лазорак. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі, 2020. – С. 105-142.

[17] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: до джерел формування творчої особистості. – С. 158-172; Її ж. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – 288 с.; Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори: посібник. – 672 с.; Див. також: Борисенко В. К. Весілля в селі Нагуєвичах у записах Петра Франка. – С. 40-47; Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко – продовжувач батьківських традицій. – С. 2; Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Петро Франко: продовжувач батьківських традицій і пропагандист його ідей. – С. 3; Гайдучок С. С. Пів століття сокільських видань. – Львів, 1937; Його ж. Читаю і згадую. – Ч. 1; Його ж. [Спогади про Петра Франка]. Рукопис. – Степан Гайдучок. – Арк. 1-2; Петро Франко (сторінки життя) / упор. Юрій Кучабський. – 123 с.; Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину… – С. 162-220; Сова А. О. Іван Франко та Іван Боберський: відзначення 40-ліття творчої праці письменника у товаристві «Сокіл-Батько». – С. 336-343; Його ж. Провідні пластові діячі Степан Гайдучок та Петро Франко: шлях від «Українського Спортового Кружка» до Пласту. – С. 44-49; Його ж. У переддень заснування Пласту: діяльність Степана Гайдучка та Петра Франка у спортовому товаристві «Україна». – С. 54-58; Його ж. «І покажем, що ми браття козацького роду»: Степан Гайдучок і Петро Франко – організатори та учасники Перших Запорожських ігрищ 1911 року у Львові. – С. 56-58; Його ж. Петро Франко та початки ситківки у Львові. – С. 105-121; Його ж. Спогади Степана Гайдучка про Петра Франка. – С. 122-126;Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський: біля джерел української тіловиховної і спортової традиції. – С. 61-64.

[18] Шалата М. Життя і слово Франкової дочки // Франко-Ключко А. Писання / Т-во «Просвіта». – Дрогобич, 2006. – С. 3-52; Тихолоз Н. Б. Бранка ностальгії (Анна Франко-Ключко: повернення). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко: наживо/franko:live ©.; Франко А. Д., Франко О. О. Єдина дочка Івана Франка // Дзвони Підгір'я. – 2005, 27 серп. – № 98-99. – С. 3. Передрук статті у вид.: Культура і життя. 2006, – 6 груд. – № 49. – С. 2.

мейства збирали етнографічні й фольклорні матеріали[19]. Діти І. Франка (четверо його нащадків) дуже полюбляли спорт, включаючи наймолодшу Анну (Ганну) (або Ґандзю, Ґандзюню, як її зазвичай називали)[20]. Вона полюбляла їздити верхи на коні «гостинцем»[21]. У такому незвичному, сказати б, «іміджі» її і запам'ятали ровесники в Підгірках, адже для дівчат це було доволі нестандартно, імпозантно, нешаблонно, оригінально[22].

У цьому контексті статті видається доцільним зазначити, що біографічний нарис Тараса Франка «Франки на Калущині. А) В Підгірках. Б) По інших селах»[23] має велике джерелознавчо-археографічне значення, позаяк підтверджує неодноразове перебування Івана Франка та, особливо, членів його родини (зокрема, і Петра Франка) в Підгірках і автентично засвідчує незаперечний факт спільної власності на землю обох рідних братів Івана та Онуфрія. Для різнопланового висвітлення проблематики нашого дослідження важливі відомості містяться також і в нарисі Харитона-Гуця Смольського (1912–1979) «Історія села Підгірок»[24]. В «експреслисті» (телеграмному повідомленні) (у понеділок вранці 28 липня 1913 р.) Тараса Івановича Франка з Підгірок до батька про «наглу» смерть стрийка Онуфрія («Онофера») Яковича Франка, який ми з Оксаною Франко виявили ще у 1989 р., а в 1993 р. уперше опублікували[25], міститься важлива автентична («з перших уст») інформація про те, що на поховання брата (в середу) 30 липня 1913 р. приїжджали-таки у Підгірки Іван Франко (на противагу двозначним, доволі скептичним міркуванням франкознавця Романа Горака) разом із сином Петром[26]. «Дорогий

[19] Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади 30-их років XX ст. Дослідження та спогади // Калуські історичні студії. – Т. 3. Зб. наук. статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта». За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 143-144; Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 120-121; Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Народознавчі зошити. – Львів, 2001 [2002]. – № 3. – С. 465-469.

[20] Шалата М. Життя і слово Франкової дочки. – С. 3-52; Тихолоз Н. Б. Бранка ностальгії (Анна Франко-Ключко: повернення). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко: наживо/franko:live ©.; Франко А. Д., Франко О. О. Єдина дочка Івана Франка. – С. 2.

[21] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 120.

[22] Франко А. Д., Франко О. О. Єдина дочка Івана Франка. – С. 3. Передрук статті у вид.: Культура і життя. 2006, – 6 груд. – № 49. – С. 2; Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 120.

[23] Франко Т. І. Франки в Калущині. А) В Підгірках. Б) По інших селах // Тарас Франко. Вибране: У 2-х томах / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ, 2015. – Т. 1. – С. 844-848.

[24] Смольський Х.-Г. С. Історія села Підгірок // Під прапором «Просвіти». – Народна друкарня в Калуші, 1937, трав.

[25] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 3: І. Франко. – Спр. 1636. – Арк. 119; Франко О. О. Іван Франко і Підгірки. З родинного листування // Дзвони Підгір'я. – 1993, 26 серп. – № 97. – С. 2; Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші // Народознавчі зошити. – 2013. – № 3. – С. 526.

[26] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 111-112.

тату! – повідомляв Тарас сумну звістку приголомшеному горем батькові. – Помер стрийко Онофер нині рано 28.VIII, похорон у середу рано. Може би, тато з Петром приїхав на похорон, а Петро би з тиждень пробув тут [себто в калуському передмісті, історична назва якого Підгірки. – *А. Ф.*]»[27].

«Фамільне» листування великого, розгалуженого сімейства Івана Франка, яке ми ретельно крок за кроком дослідили разом із професоркою Оксаною Франко[28], аргументовано засвідчує той незаперечний факт, що всі члени родини І. Франка[29] здійснювали необхідну роботу в господарстві, разом їздили на «Довбушеві скали» (поблизу Болехова), на такі собі фольклористичні «прогульки» до навколишніх сіл, де вони натхненно збирали, записували і систематизували прислів'я, пісні, легенди[30]. За висловом Івана Франка в його передмові до другого тому фундаментальної народознавчої колекції прислів'їв (Львів, 1908), «приповідки з Підгірок Калуського повіту списали Андрій і Тарас»[31]. Зібраний дітьми письменника пареміографічний матеріал органічно увійшов до системно упорядкованого І. Франком видання «Галицько-руські народні приповідки»[32], яке налічує 31090 позицій, що сформували три великі томи у шести випусках «Етнографічного збірника» На-

[27] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 3: І. Франко. – Спр. 1636. – Арк. 119; Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші. – С. 526.

[28] Франко О. О. Іван Франко і Підгірки. З родинного листування // Дзвони Підгір'я. – 1993, 26 серп. – № 97. – С. 2; № 101. – С. 2; 16 вер. – № 105. – С. 3; 30 вер. – № 111. – С. 2; Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші. – С. 519; Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / упор. І. Д. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький; відп. ред. З. Т. Франко. – К., 1966. – С. 312.

[29] Франко О. О. Спогади про родину Івана Франка // Зоря Прикарпаття. – 1981, 27 серп. – С. 3; Її ж. Його рідня До 125-річчя з дня народження І. Я. Франка // Літературна Україна. – 1981. – № 67. – С. 2; Її ж. Послідовник Степана Бандери з родини Івана Франка // Степан Бандера та його родина в народних переказах та спогадах. Записи та упорядкування Г. Дем'яна. – Львів, 2006. – С. 170-174; Горак Р., Гнатів Я. [Гл. XV] Нащадки Івана Франка. – У кн.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: Книга перша: Рід Якова. – Львів, 2000. – С. 198-231.

[30] Франко О. О., Франко А. Д. Колядки, щедрівки з Калущини в особистому архіві Івана Франка // Дзвони Підгір'я. – 2014, 17 січ. – № 3. – С. 19; Пазяк М. М. Іван Франко – збирач і видавець прислів'їв та приказок // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 4. – С. 37-46.

[31] Франко І. Я. Передмова до другого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1908) // Етнографічний збірник. – 1908. – Т. XXIV. – С. V-X; Його ж. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1901)» // Етнографічний збірник. – 1901. – Т. X. – С. V-VIII; Його ж. Передмова до третього тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1910) // Етнографічний збірник. – 1910. – Т. XXVIII. – С. V-IX.

[32] Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. / Наукове перевидання з шести випусків «Етнографічного збірника» (1901–1910); Наук. ред. С. Пилипчук. – Львів, 2006 [2007]. – (До 150-річчя від дня народження Івана Франка). Див. також текст першодруку: Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1901. – Т. X. – Вип. I (А–Відати). – 200 с.; 1905. – Т. XVI. – Вип. II (Відати–Діти). – XXV, с. 201-600; 1907. – Т. XXIII. – Вип. I (Діти–Кпити). – 300 с.; 1908. – Т. XXIV. – Вип. II (Кравець–П'ять). – X, с. 301-612; 1909. – Т. XXVII. – Вип. I (Рабунок–Час) – 300 с.; 1910. – Т. XXVIII. – Вип. II (Час–Ячмінь). – IX, с. 301-641. Див. також: Пилипчук С. М. «Галицько-руські приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 220 с.; Його ж. Фольклористична концепція Івана Франка: монографія. – Львів, 2014. – 466 с.; Сокіл Г. П. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття: історико-теоретичний дискурс. – Львів, 2011. – 588 с.

укового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) (1901–1910)[33]. Принагідно варто зауважити, що «золотий вік» науково-організаційної та видавничої діяльності НТШ припадає на період тісної плідної співпраці в цій вельми респектабельній установі «академічного типу», що тривала упродовж 1895–1913 рр.[34] поміж її керівником М. Грушевським[35] і членом Президії («Виділу») Товариства, директором філоло-

[33] Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – С. 465-469; Франко О. О. Проблема етнології в науковій спадщині Івана Франка // Визвольний шлях. Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. – Київ; Лондон, 2008. – Річн. 61. – Кн. 3. – С. 117-126; Якимович Б. З. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів, 2006. – 691 с.; Швець А. І. До історії одного видавничого проекту. Іван Франко та Олександра Озаркевич // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип. 72. – С. 119-128.

[34] Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Визвольний шлях: Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. – Київ; Лондон, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7-8 (лип.-серп.). – С. 74-91; Його ж. Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) // Там само. – 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (лип.-вер.). – С. 107-116; Його ж. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ // «Я єсть пролог…»: Матеріали міжнар. наук. конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22–24 вересня 2016 р.); у 2 т. / відп. ред.: В. Мельник, М. Жулинський. – Львів, 2019. – Т. 1. – С. 350-394; Його ж. Історико-літературні аспекти джерельно-документального базису Франкового редагування автентичного контенту видавничої серії НТШ «Українсько-руський архів» // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». – Кн. І. – Дрогобич-Нагуєвичі, 2020. – С. 61-86; Його ж. Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Українсько-руська бібліотека» // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин // Матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 25–27 вер. 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 578-585; Його ж. Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) // Вісник Львівського Університету: серія філологічна. Франкознавство. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 51 – С. 37-52; Його ж. Іван Франко як дослідник, редактор, публікатор творчої спадщини Юрія Осипа Федьковича у видавничій серії НТШ «Українсько-руська бібліотека» // «Дивлячись на цей гірський світ: літературознавчий збірник / НАН України. Інститут Івана Франка; Наукове товариство ім. Шевченка; [відп. ред. А. Швець; наук. ред.: М. Котик-Чубінська, М. Лапій; передм. А. Швець]. – Львів, 2018. – С. 231-244.

[35] Винар Л. В. Історичні праці Івана Франка // Збірник «Української літературної газети». – Мюнхен, 1956. – С. 48-63; Його ж. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – 110 с.; Гнатюк В. М. Наукове товариство імени Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя (1873–1923)) / вступ. слово В. Яніва; 2-ге вид. – Мюнхен; Париж, 1984. – 177 с.; Грушевський М. С. В десятиліття смерти І. Франка. Апостолові праці // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 3-20; Бурлака Г., Гирич І. Грушевський Михайло Сергійович // Франківська енциклопедія: у 7 т. / ред. кол.: М. Жулинський (голова), Є. Нахлік (заступник голови), А. Швець та ін. – Львів, 2016. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік; передмова: М. Жулинський, Є. Нахлік. – С. 481-494. – (Серія «Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники»); Бурлака Г., Гирич І. Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики // Спадщина: Літера-турне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України; відп. ред. Г. Бурлака. – Київ, 2010. – Т. 5. – С. 27-66; Гирич І. Б. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне //Франкознавчі студії: Збірн. наук. праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 590-642; Див. також: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.i-hyrych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html.; Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України у Києві. – Ф. 1235: М. С. Грушевський. – Оп. 1. – Спр. 75, 76: Протоколи загальних зборів засідань секцій НТШ у Львові і Києві упродовж 1896–1917 рр., 79, 81, 83, 84, 85, 86, 175, 181, 190, 191, 192, 193, 197, 207, 208, 224, 226, 242, 251, 253, 254, 457, 471, 799, 908, 954.

гічної секції НТШ І. Франком[36], В. Гнатюком[37], Ф. Вовком[38] та іншими провідними діячами інтелектуального осердя української еліти. Висловлене вище міркування насамперед стосується добре налагодженої науково-видавничої взаємодії поміж М. Грушевським[39] та І. Франком[40] під час обопільного координування послідовної роботи наукових органів[41] – секцій[42] і комісій інституції, а також системного функціонування публікаторської діяльності цього Товариства – неофіційної укра-

[36] Франко А. Д. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ. – С. 350-394; Його ж. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ // «Нам пора для України жить»: матеріали всеукр. науково-практичної конф. «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів. – Калуш, 2016. – С. 16-51. Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Там само. – С. 11-15; Франко А. Д. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлен ня міжнар. наук. конф. (Львів, 26–28 жовт. 1994 р.). – Львів, 1995. – С. 35-38; Його ж. Українсько-руська видавнича спілка // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку: Матеріали ІІ-го Міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання» (Чернівці, 28–29 трав. 2005 р.). Зб. наук. праць. – Чернівці, 2005. – С. 358-364; Його ж. Франко А. Д. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Вісник Львівського університету. Серія історична; С. А. Макарчук (відп. ред.). – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 44-53; Його ж. Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів» // Калуські історичні студії. – Т. 3. Зб. наук. статей, документів і матеріалів, присвяч. 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта» / заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 42-76.

[37] Гнатюк В. М. Наукове товариство імени Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя (1873–1923)) / вступ. слово В. Яніва; 2-ге вид. – Мюнхен; Париж, 1984. – 177 с.; Його ж. Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 50-літньої річниці його заснування (1873–1923) // Літературно-науковий вісник (далі: ЛНВ). – 1925. – Т. 86. – Кн. 1. – С. 76-86; Кн. 2. – С. 174-181; Кн. 3. – С. 263-272. – Кн. 4. – С. 367-374; Т. 87. – Кн. 5. – С. 72-79; Кн. 6. – С. 169-177; Кн. 7-8. – С. 321-332; Т. 88. – Кн. 10. – С. 175-186; Кн. 11. – С. 272-278.

[38] Франко О. О. Федір Вовк / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Т. 4. – Нью-Йорк, 1997. – 237 с; Її ж: Федір Вовк – учений і громадський діяч. – Київ, 2001. – 379 с.; Її ж: Наукова діяльність Федора Вовка // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 42-56; Франко А. Д., Франко О. О. Невгамовний Федір Вовк // Слово і Час. – 1997. – № 8. – С. 24-30. Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. Ф. Вовк – вчений і громадський діяч. До 150-річчя від дня народж. Ф. Вовка // Зерна: Літературно-мистецький альманах українців Європи. – Париж; Львів; Цвікау, 1998. – № 4/5. – С. 247-252.

[39] Тельвак В. В. Проблема «Франко – Грушевський» в українській історіографії // Український історик. – 2006–2007. – № 4 / 1-2. – С. 183-199.

[40] Франко А. Д. Науково-критична та історіософська рецепція Івана Франка «Історії України-Руси» Михайла Грушевського крізь модерну візію інтерпретації взаємин між автором вітчизняного літописання та його рецензентом // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. 2. – Дрогобич-Нагуєвичі, 2021. [– 784 с.]. – С. 97-169.

[41] Франко А. Д. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1993. – Вип. 58. – С. 121-131.

[42] Франко А. Д. Іван Франко як функціонер, науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ // Українське літературознавство. – Львів, 2016. – Вип. 80. – С. 59-91; Його ж. Іван Франко – керівник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка // Літературознавство. Бібліографія. Інформатика: Доповіді та повідомлення ІІІ Міжнар. конгресу україністів (Харків, 26–29 серп. 1996 р.). – Харків, 1996. – С. 81-86.

їнської Академії наук[43]. Діти письменника, насамперед Андрій і Тарас, а також Петро та молодша від них Анна (Ганна) (до певної міри), сприяли батькові в його наукових досягненнях, особливо у важкі часи загострення його недуги, допомагаючи йому зібрати відповідний матеріал (переважно народознавчо-краєзнавчого характеру[44], систематизувати його, довершити та оприлюднити належно підготовані до друку праці невтомного першорядного вітчизняного вченого. Петро Франко у мемуарно-наративному нарисі «Іван Франко зблизька (5 портретів). Спомини» тепло, ностальгійно згадував про приїзди батька та його родини до Підгірок і про рибальство на річці Лімниці та Чернечім болоті[45].

Для науково-джерельного підтвердження висловленої щойно тези про ретельне студіювання родинного листування розгалуженої «фамілії» Івана Франка, що його здійснили професорка Оксана Франко та її син Андрій Франко *(див. іл. 3)*, додамо ще одну цікаву археографічну «деталь» вивчення малознаних аспектів життєвого шляху Петра Франка. Так, забігаючи хронологічно дещо наперед, зазначимо, що п'ятнадцятирічний син мого прадіда (брата Каменяра) Онуфрія Франка Михайло Франко (1900–1951) у (на жаль) недатованому листі до Івана Франка (1915) звернувся до авторитетного родича з таким «дорослим» (зрілим) державно-політичним запитанням: «*Чи буде самостійна Україна*?», супроводжуючи його важливим для люблячого батька інформаційним повідомленням про те, що Підгірки «проїздом» відвідав син письменника Петро Франко[46], котрий тоді перебував у військовому формуванні Січових стрільців[47].

---

[43] Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Визвольний шлях: Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. – Київ; Лондон, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7-8 (лип.-серп.). – С. 74-91; Його ж. Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) // Там само. – 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (лип.-вер.). – С. 107-116; Його ж. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ. – С. 350-394.

[44] Франко А.Д.: Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ. – С. 16-51; Франко А. Д., Франко О. О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 11-15; Франко А. Д. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ. – С. 350-394; Його ж. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 35-38; Його ж. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 44-53.

[45] Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори: посібник. – С. 565-566; Його ж. Іван Франко зблизька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів.: [б. в.], 1956. – С. 309-316; Його ж. Іван Франко зблизька (П'ять портретів). – Львів, 1937; Його ж. Спогади про батька // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. стаття, прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів, 2011. – С. 649-657; Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші. – С. 520.

[46] Франко О. О., Франко А. Д. У 13 років Михайло Франко взяв на себе керівництво родиною. «Чи буде самостійна Україна» // Вікна. – 2021, 4 лип. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// vikna.if.ua/ news/category/ all/ 2021 /07/ 04/123728/view; Див. також: Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

[47] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Відділ рукописних фондів і текстології. – Фонд 3: І. Франко. – Спр. 1636,1841, 1842; Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – С. 57.

Іл. 3. Професорка Оксана Франко щиро вітає свого сина, історика, літературознавця, франкознавця, текстолога Андрія Франка, якому «за значний внесок в українську науку» за поданням (номінацією) його кандидатури ЗНЦ (Західним науковим центром) НАН України вручив Почесну грамоту Львівської облдержадміністрації її очільник Олег Синютка. 20 травня 2016 р. (День науки). ЛНУ ім. Івана Франка (фойє). Оксана Франко та Андрій Франко – співфундатори створення у 1992 р. Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках)

Особливого значення нащадки письменника надавали фізичній культурі. Для Франків це було не просто «спортове» захоплення. Вони, насамперед Тарас і Петро, були засновниками і палкими прихильниками, одними із перших теоретиків і пропагандистів фізичної культури на території України[48]. Під впливом національних спортивних, скаутських систем у країнах Західної Європи в перші десятиліття ХХ ст. у Галичині, а потім і на всіх етнічних теренах України було започатковано основи спортивної гімнастики, яка переросла в потужні рухи (скаутський, пластунський, сокільський), що здійснили помітний вплив на формування самосвідомості молоді, а також на цивілізаційне структурування українського націєтворення. Варто особливо наголосити на тому, що родина Франків була безпосередньо причетна до утвердження самоназви «Пласт»[49] для найменування організації українського скаутського руху, співзасновниками якої були Петро Франко поряд із Іваном Чмолою та Олександром Тисовським[50]. До слова, в основі назви «*Пласт*» (ініціатором упровадження якої у вітчизняному термінологічному вжитку був Пе-

[48] Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади–30-их років ХХ ст. Дослідження та спогади. – С. 144-145.

[49] Франко П. І. Пластуни // Діло. – 1911, 2 груд. – Ч. 268. – С. 2.

[50] Сова А. О., Тимчак Я. В. Сини Івана Франка – перші українські фахівці з руханки та змагу. – С. 43.

тро Франко) є відповідник англійського найменування «*scout*» («*розвідник*»), яким почали активно послуговуватися з 1911–1912 рр. за прикладом пластунів – козаків-розвідників (нагадаємо, що 12 квітня 1912 р. у Львові українські «скаути» урочисто склали першу Пластову присягу).

У місті Лева в 1894 р. було засновано українське гімнастичне товариство «Сокіл», а в 1900 р. створено ще одну гімнастичну спільноту під промовистою назвою «Січ». У 1908 р. професор Іван Боберський[51] очолив «спортове» товариство «Сокіл». Його учнями в українській академічній гімназії були Петро і Тарас, а згодом і Андрій Франки. Про вплив дітей І. Франка на сільських юнаків відомий український художник Г. Смольський[52] згадує так: приїхавши до Підгірок у 1905 р. Франки-гімназисти «у дивних мундирах» одразу ж пішли грати в різні незнайомі місцевим підліткам забави[53], але нових візитерів одразу ж доброзичливо сприйняли як «своїх хлопців», і вони дуже швидко потоваришували з ними[54]. До речі, Петро і Тарас Франки пізніше оприлюднили у сокільському виданні «Вісти з Запорожа». Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств» чимало дописів із характерними, красномовними назвами зі спортивно-фізкультурної тематики[55], зокрема: «Каблуківка (крокет)»[56], «Підбиванка [гольф]»[57] (статті П. І. Франка), «Руханка у греків» (розвідка Т. І. Франка) (Львів, 1913, № 86–88)[58].

Упродовж 1909–1913 рр., за ретельними спостереженнями відомого дослідника, доктора історичних наук Андрія Сови, Петро Франко проводив змагання із ситківки (великого тенісу) під орудою «Сокола-Батька» та спортового товариства «Україна». Відомості про ці події фігурують на шпальтах галицької преси, зокрема часописів «Вісти з Запорожа», «Діло», «Народне Слово», «Свобода». Так, перші змагання з цього виду спорту відбулися 24 вересня 1911 р.[59]. Петро Франко не тільки був співорганізатором ситківкових змагань, а й як спортсмен виступав на таких заходах[60]. Отож, Петро Франко вже мав у своєму «арсеналі» значні фізкультурно-спортивні здобутки напередодні комплексних національних спортових змагань українців Галичини – «ІІ Запорожських ігрищ» (відбулися 29 червня 1914 р. у Львові). До слова, Іван Боберський надав помітний ідейно-організаційний імпульс для проведення «Перших Запорожських Зма-

[51] Сова А. О., Тимчак Я. В. Іван Боберський: біля джерел української тіловиховної і спортової традиції. – С. 61-64.

[52] Ониськів Д. Г. 125-ті роковини Григорія Смольського в Музеї-оселі родини Івана Франка у Підгірках // Літопис Бойківщини. – 2019. – Ч. 1. – С. 13-15.

[53] Смольський Г. С. Іван Франко у Підгірках // Жовтень. – 1978. – № 8. – С. 122-123; Його ж. У дружбі з народом // Спогади про Івана Франка /упоряд., вступна стаття і примітки М. Гнатюка. – Львів, 1997. – С. 397-398. – Передрук із журн.: Жовтень. – 1956. – № 6. – С. 87-88.

[54] Смольський Г. С. Іван Франко у Підгірках. – С. 122-123.

[55] Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади 30-их років ХХ ст. Дослідження та спогади. – С. 144-145.

[56] Франко П. І. Каблуківка (крокет) // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 груд. – Ч. 86-88. – С. 4-7.

[57] Франко П. І. Підбиванка [гольф] // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 груд. – Ч. 86-88. – С. 9-11.

[58] Франко Т. І. Руханка у греків // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 груд. – Ч. 86-88. – С. 3-4.

[59] Сова А. О. Петро Франко та початки ситківки у Львові. – С. 105-121.

[60] Там само. – С. 110-111.

гань» («Запорожських ігрищ») 15- 16 жовтня 1911 р. у Львові. З того часу літні та зимові «Запорожські ігрища» на кшталт літніх і зимових Олімпійських ігор сучасності проводилися в Галичині упродовж наступних двох десятиліть[61]. В іншій публікації знаного історика Андрія Сови у третьому томі респектабельного видання «Садиба Франка» (головний редактор цього та інших оприявнених його томів (томи чи книги 1, 2, 3, 4) - один із провідних вітчизняних істориків, директор ДІКЗ «Нагуєвичі» Богдан Лазорак[62], складну, відповідальну коректорську, координаційну, макетувальну, науково-технічну роботу співупорядника усіх підготованих до друку наукових збірників, насамперед «вичитування» текстів та науково-джерельного «апарату» до нього, систематично на високому рівні здійснює його дружина Тетяна Лазорак, старша наукова співробітниця ДІКЗ «Нагуєвичі», відповідальна секретарка і технічна редакторка) представлено спогади Степана Гайдучка (1890–1976) про свого ровесника Петра Франка. А. Сова слушно зауважив: «Обоє [у цьому контексті мовиться про П. Франка та С. Гайдучка. – *А. Ф.*] мали чимало спільного, робили одну справу, особливо в царині українського тіловиховання. Зокрема, під проводом Івана Боберського (1873–1947) пройшли вишкіл в «Українському спортовому кружку», «Соколі-Батьку»; творили «Пласт», розвивали і популяризували спорт у Галичині; писали свої перші статті на тіловиховну тематику»[63].

Із 1 вересня 1911 р. до 30 червня 1914 р. Петро Франко був учителем тіловиховання (фізкультури) у філії української гімназії у Львові, викладачем руханки дівочої учительської семінарії Українського педагогічного товариства у Львові, йому належить авторство підручника шведської руханки (зарядки), історії і теорії руханки (для народних і середніх шкіл; на базі підручника Л. Н. Тернгрена) (1924)[64].

Окрім згаданих вище оприявнених статей, Петро Іванович Франко написав низку розвідок та окремих праць про руханку і спорт, зокрема: «На лещетах довкола Львова» (1910), «Лещетний спорт у Львові» (1911), «Кид каменем і кулею» (1911), «Примінна руханка» (1911), «Списа до мету» (1911), «Скок в далечінь» (1911), «Пер Генрик Лінг і його руханка (Шведська руханка)» (1912), «Прогулька в наші гори» (1912)[65]. У 1930 р. у виданні «Життя і знання» він оприлюднив статтю «Фізичне виховання на селі»[66]. Петро Франко був співзасновником, заступником голови українського «Змагового Союзу», утвореного 30 грудня 1911 р. У березні 1913 р. у Львові заснували перше українське військове товариство «Січові Стрільці» (очільник Володимир Старосольський), діяльним членом якого став Петро

[61] Там само.

[62] Лазорак Б. О. Наукові читання доктора Івана Франка з проблем античності та медієвістики (Самбір, 1903 р.) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / гол. ред. Н. Скотна. – Дрогобич, 2013. – Вип. 32: Історія. – С. 138-150.

[63] Сова А. О. Петро Франко та початки ситківки у Львові. – С. 123; Гайдучок С. С. [Спогади про Петра Франка]. Рукопис. – Степан Гайдучок. – Арк. 1-2.

[64] Там само.

[65] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 125-126.

[66] Франко П. І. Фізичне виховання на селі // Життя і знання. – 1930. – Ч. 3. – С. 97.

Франко. У 1914 р. він редагував сторінку «Пластовий Табір», яка була додатком до згаданого вище часопису «Вісти з Запорожа…»[67].

Принагідно зауважимо, що соратник і спортовий «сподвижник» Петра Франка, його рідний брат Тарас Франко, щирий шанувальник і пропагандист не надто популярних тоді видів спорту футболу («копаного м'яча») і великого тенісу («ситківки»), був активним членом українських спортових товариств «Сокіл-Батько», «Україна», «Український спортовий союз» та інших спільнот, що піклувалися про розвиток фізичного виховання молоді. Його перу належить ґрунтовне написання концептуальних монографій «Історія й теорія руханки» (Коломия–Львів, 1923)[68] та «Розвиток руханки серед українців» (Львів, 1925), а також ряду статей із проблематики «тіловиховання і спорту»: «Значення руханки і рухових забав» («Вісти з Запорожа…», 1914, № 89–90), «Руханкова справа на Великій Україні» («Діло», 1922, № 30, 8 жовт.), «З життя сокільських товариств» («Ґромадський вістник», 1923, № 40, 22 лют.), «Українська ситківка [великий теніс. – *А. Ф.*]» («Новий час», 1926, № 59, 26 серп.), «Руханка і спорт на Радянській Україні» («Життя і знання», 1927, № 5), «Спорт на селі» («Сокільські вісти», 1928, № 3), «Недостачі і парадокси легкої атлетики» («Спортові вісти», 1931, № 12–13), «Футбалевий тренінґ і тактика» («Спортові вісти», 1933, № 5–8), «Нове в шкільній руханці» («Спортові вісти», 1933, № 18)[69] та ін.

Видається доцільним акцентувати увагу інтелектуального реципієнта на тому, що Іван Франко завжди прихильно ставився до ідеї й тогочасних модерних тенденцій пропагування стрімкого розвитку фізичної культури і спорту, щире захоплення якими він зумів прищепити своїм дітям. І навіть 7 грудня того вельми нещасливого 1913 р. (по смерті свого сина Андрія та брата Онуфрія Франка[70] та його сина Якова (1887–1913) тоді важко хворий глава великого сімейства, легендарний при житті письменник, недуга якого невпинно «прогресувала», був присутнім зі всією родиною на сокільсько-січових урочистостях у честь ушанування його сорокалітньої творчої праці. Тоді, серед інших активних фігурантів святкового дійства, публічно виступив зі спортивними гімнастичними вправами син письменника Петро Франко. Вельмиповажному ювіляру урочисто вручили срібний лавровий вінок із пам'ятним написом: «В[исоко]поважному докторови І. Франкови. Сокіл-Батько. 1871–1913, 7. XII»[71].

Помітний, непроминальний вплив на розвиток просвітництва і, зокрема, виховання юнацтва на Калущині здійснив Петро Франко. Ще влітку 1914 р. він став одним із провідних організаторів успішного проведення першого З'їзду пластунів Галичини і Буковини та мандрівного табору на Чорногорі. Тоді всі учасники пластового табору, на чолі з П. Франком, зголосилися на заклик Го-

[67] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 124-125.

[68] Франко Т. І. Історія й теорія руханки. – Коломия–Львів, 1923. – 192 с.

[69] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині ХХ ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 125-126.

[70] Горак Р. Д., Гнатів Я. [Гл. XIII] Онуфрій Франко. – У кн.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: Книга перша: Рід Якова. – Львів, 2000. – [232 с.]. – С. 171-189.

[71] Сова А. О., Тимчак Я. В. Сини Івана Франка – перші українські фахівці з руханки та змагу. – С. 47.

ловної Української Ради стати добровольцями до Легіону Українських Січових Стрільців (УСС). До речі, пластуни у своїх численних мемуарних нарисах-«спогадах» відзначали, що Петро Франко ходив у бездоганно повному пластовому однострої. До того ж, він був, як уже зазначено вище, редактором газети «Пластовий табір», оприлюднив десятки статей і видав декілька книжок, що охоплювали різноманітні види спорту: гімнастику, лижі, метання кулі та списа, перескакування, теніс, «наколісний» спорт та ін.[72]. Ці публікації були спрямовані на пропаганду фізичної культури, поширення її впливу на формування патріотичного світогляду юнацтва[73]. Серед тогочасних популярних освітньо-культурологічних і спортивно-військових книжок видається доречним згадати його дуже модерний на той час підручник «Пластові ігри та забави» (1913), праці «Правила до сітківки (Львів, 1911), «Як закласти пластові дружини» (Відень, 1921), ґрунтовну книгу «Шведська руханка» (Львів, 1928). Із початком Першої світової війни, як уже зазначено вище, Петро Франко добровільно записався до Легіону Січових Стрільців, отримав військовий вишкіл летуна поблизу Сараєва (Сербія) і 1 грудня 1918 р. організував перше в історії України військове літунство (авіацію) Західноукраїнської Народної Республіки[74]. Він здійснив понад 50 вильотів і за геройство отримав нагороду від Симона Петлюри (іменну шаблю). При кожній нагоді приїжджав до Підгірок і знайомив мешканців села з новинами всеукраїнського масштабу націєтворчого значення. Наша односельчанка Анастасія Мельник («Гринишина») достеменно пригадує його як «жовніра», непересічна постать Петра Франка неодноразово згадується в листах. Нагадаємо, Франковий нащадок був ініціатором об'єднання військового «літунства» (авіації) двох республік (ЗУНР і УНР), залишаючись «комендантом» Літунського загону. 1 січня 1919 р. Петро Франко отримав звання «сотника» УГА, а пізніше – полковника Армії УНР. Літунський полк УГА (авіаційна частина Української Галицької Армії), що його очолював П. Франко, налічував до 80 літаків із центром у містечку під назвою Красне, розташованому на відстані бл. 40 км від Львова (нині селище міського типу (смт) у Буському районі Львівської обл.). У квітні 1919 р. Франкового сина «відрядили» до Білгорода (Сербія) у справі військовополонених[75]. Брутальна, цинічна, невсипуща, надзвичайно підступна, облудна, заскорузла радянська влада була добре поінформована про всі його життєві здобутки і «заслуги». Коли ми (я, себто Андрій Франко, і моя мати Оксана Франко) наприкінці 80-х років XX ст. розпочали тривалі підготовчі організаційні заходи щодо створення Музею-оселі родини Івана Франка в Підгірках (нині в межах Калуша)[76] *(див*

[72] Там само. – С. 46; Мельник Н. П. Легендарний «Пласт» Підгірок // Вікна. – 2019, 13 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vikna.if.ua› news› category › 2019/05/13 › view

[73] Франко П. І. Доробок. Том І. Літературні твори: посібник. – 672 с.; Його ж. Іван Франко зблизька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів.: [б. в.], 1956. – С. 309-316; Його ж. Іван Франко зблизька (П'ять портретів). – Львів, 1937.

[74] Захарчук О. Петро Франко – організатор військової авіації в Західній Україні (1890–1941). – С. 50-60.

[75] Франко П. І. Летунський відділ УГА. – С. 3-4; Франко П. М. Петро Іванович Франко (1890–1941) // Буклет. – Львів, 2010. – С. 7.

[76] Ґром Г. Музеї Каменяра. – У кн.: Ґром Г. Франкові Нагуєвичі. – Дрогобич, 2004. – С. 31-36 [про Музей-оселю родини Івана Франка у Калуші (Підгірках) див. с. 35-36. – *А. Ф.*]; Її ж. Нескорені з роду Онуфрія // Там само. – С. 136-139.

іл. 4.) (до слова, офіційними співфундаторами згаданого щойно Франкового Музею в Калуші нині вважаються колишні власники будинку Омеляна-Володимира Франка, на базі якого виникла в 1992 р. ця респектабельна музейна установа, – його спадкоємці, знані науковці: його донька О. О. Франко та онук А. Д. Франко (автор представленої наукової праці), які доклали багато зусиль до підготовки ідейно-організаційного забезпечення створення важливої для краєзнавства і франкознавста суспільно-культурологічної інституції, утвердження та розвитку її експозиційних і науково-джерельних основ багатовимірної діяльності), то нас із провокативним наміром підступно розпитували спеціально «підіслані люди» (простіше кажучи, таємні інформатори), хто саме з родини був сотником і полковником під час військового керівництва С. Петлюри. До речі, нещодавно нарешті знайдено, за важливим археографічним сприянням науково-творчого тандему подружжя відомих франкознавців Тихолозів (Богдана і Наталії), достовірні документи, що недвозначно свідчать про те, що Петро Іванович Франко, котрий, справді, займав таке високе воєнно-політичне становище «бойового офіцера» в епоху національно-визвольних змагань, був фізично знищений (за розсекреченими відомостями шифротелеграми НКДБ СРСР № 11569 від 6 липня 1941 р.)[77]. Наталія Тихолоз у праці «Петро Франко. Формула долі» (а також див. відповідний текст її попередньої інтернетпублікації у виданні «Історична правда» від 14 вересня 2020 р. під назвою «Расстрелян за националистическую деятельность…»: таємниця смерті Петра Франка» (окремі світлини Б. С. Тихолоза), зокрема, зазначила: «**Офіційне пояснення смерти Петра Франка**, озвучене після Другої світової війни, було таке: *Петро Франко загинув (випадково) під час німецького бомбардування 1943 р. між Києвом і Харковом*. Ні конкретного місця, ні дати не називали. Ця версія побутувала впродовж усієї радянської доби української історії [*виокремлення Наталії Тихолоз. – А. Ф.*]»[78]. У справі-формулярі дочки Петра Франка Віри Франко (31. III.1923–31.I.1996) (архівний номер № 204895), що зберігається в Архіві Управління СБУ у Львівській обл., чітко констатовано резолютативний висновок, що син письменника, герой нашої розповіді, був засуджений до «ВМН» («высшей меры наказания»)[79] і «расстрелян за националистическую деятельность»[80]. Тут варто чітко виокремити такий прикрий факт у «заплутаних паперах» слідчої справи про передчасну кончину сина Івана Франка Петра – справи-формуляра Петра Франка (яка принаймні до 6 січня 1950 р., тобто до часу її повторного повернення до архіву, існувала під «кодовою цифровою назвою»: Д-Ф [*Дело-Формуляр. – А. Ф.*] 910 архівний номер № 2854) досі так ніде і не виявлено[81]. Доволі ймовірно, що її «свідомо» знищили ще у 50-і роки минулого століття, аби затерти усі сліди в лабіринті потворного, цинічного, підступного, страшного чудовиська – радянського «Мінотавра»…

---

[77] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – С. 238-253.

[78] Там само. – С. 242.

[79] Архів Управління СБУ у Львівській обл. – Справа Віри Франко. – П-8148 (Арх. № 204895). – Т. 2. – Арк. 58, 59.

[80] Там само. – Арк. 67.

[81] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – С. 238-253.

Іл. 4. Співфундатор (поряд із професоркою Оксаною Франко) створення у 1992 р. Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) Андрій Франко. 13 грудня 2016 р. під час презентації суттєво оновленого музею після його реконструкції

Висувають різні найбільш достовірні версії та гіпотези примусової загибелі (фігурувало, до речі, і чимало фальшивих звісток, «фейків» про трагічну кончину П. Франка та про те, що він буцімто живий), мовляв, його розстріляли (за іншими відомостями, «спалили живцем» в такій собі «імпровізованій» «братській могилі» (на закритій забрезентованій чи «критій» вантажівці або ж у зачиненому приватному будинку чи стодолі) у липні 1941 р. (поряд із професором Кирилом Студинським, а також знаним музично-театральним діячем, співаком, солістом Київської опери, народним артистом УРСР Михайлом Донцем та іншими відомими українськими діячами) на околиці міста Харкова у Старому Салтові (тепер, вочевидь, у його мікрорайоні «Салтівка»). Виконання «вироку» про примусову жахливу смерть у такий бузувірський спосіб відбулося не лише з відома, а й за санкційною резолюцією можновладців найвищого політичного істеблішменту, насамперед Всеволода Меркулова, Лаврентія Берії та Микити Хрущова (власне за безпосередньою вказівкою оцього нібито позитивного, але лише на перший, оманливий, погляд, буцімто «прогресивного» (принаймні, якщо порівнювати історичну роль його постаті з іншими радянськими вождями) суспільно-історичного діяча, у якого насправді, сказати б, «руки по лікоть у крові», майбутнього Генсека КПРС, що пізніше (у 1956 р.) так гучно, демонстративно-показово і величаво «розвінчав» на ХХ з'їзді КПРС людиноненависницьку діяльність («культ личности») жорстокого диктатора-сатрапа Йосипа Сталіна)[82]. Позаяк, за матеріалами справи М. Донця (її архівний номер № 147750), заарештованого 2 липня 1941 р., розпорядження на розстріл якого дав народний

[82] Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади 30-их років ХХ ст. Дослідження та спогади. – С. 151-152.

комісар держбезпеки СРСР Всеволод Меркулов, смертельний вирок стосовно персоналії М. Донця здійснено, вочевидь, 9 або 10 липня 1941 р., то можна висловити цілком ймовірне припущення, мовляв, Петра Франка з великою вірогідністю знищили (доволі достовірна версія: розстріляли) саме у ці трагічні для нього дні 9 або 10 липня 1941 р., але не раніше 6 липня 1941 р.[83]

Майже вісім років із 1 вересня 1922 р. до 25 липня 1930 р. Петро Франко працював учителем «руханки» (фізкультури, оздоровчої «зарядки») і географії в українській гімназії в Коломиї. Звідти часто навідувався до нашого «фамільного гнізда» – багаточисельного сімейства Онуфрія Яковича Франка, що з 1904 р. (після здійснення юридичного акта купівлі-продажу садиби із земельною ділянкою та лісовими угіддями спільно з родиною Івана Франка) мешкало в калуському передмісті із красномовною історико-фольклористичною назвою Підгірки, про що конкретно, чітко свідчили наші односельці. У церковних метричних книгах (та й у задокументованих усних переказах-«переданнях» від покоління до покоління в лоні нашої підгорецької гілки Франкової «фамілії») зафіксовано важливу сімейну життєдайну подію: 27 березня 1930 р. Петро Іванович Франко став хресним батьком на хрестинах Антонового сина Михайла Франка (онука Онуфрія Франка – брата Івана Франка)[84]. Тут, у калуському передмісті Підгірках, для нього відкривалися широкі перспективи творчої, організаційно-культурологічної діяльності, оскільки вся Франкова родина, Смольські, Шищуки, Піщаки, Мельники підтримували його у створенні товариств, гуртків і різноманітних об'єднань. Це був період найбільшого розвитку просвітницького руху та формування націєтворчих суспільно-політичних товариств, спілок, гуртків, об'єднань[85]. Петро Франко перебував у приятельських, дружніх, конструктивних взаємостосунках з одним із лідерів Підгірок, енергійних активістів «Пласту» і «Просвіти», відомим спортивним діячем Василем Смольським (сином «ґазетника» Степана Смольського і братом відомого художника Григорія Смольського та автора нарису про Підгірки Харитона-Гуця Смольського) із розгалуженої славної династії Смольських. До речі, Василь Смольський, якого лагідно нарекли в Підгірках «Васильком», організував у цьому селі пластовий гурток. Він був визнаним, непересічним суспільно-громадським діячем, що заслужено вважався «першим спортсменом» «Просвіти» і «Пласту», а також беззаперечним лідером місцевого осередку ОУН[86]. Він героїчно загинув у лавах Української Повстанської Армії (УПА) поблизу Перегінська Рожнятівського району (нині Івано-Франківської обл.)[87]. Тарас Франко (пізніше також із сином Роландом[88]) і Петро Франко полюбляли, відвідуючи Підгірки, найчастіше зупинятись у гостинній хаті брата мого дідуся Омеляна-Володимира Франка – височенного легіня Михайла

[83] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – С. 253.

[84] Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади 30-их років XX ст. Дослідження та спогади. – С. 154-155.

[85] Соляр І. Я. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). – Львів, 1995. – 50 с.

[86] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 132-133.

[87] Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне. - Дрогобич, 2000. – С. 52-53.

[88] Франко Р. Т. Нащадки Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2008. – Вип. 8. – С. 188-205; Його ж. Т. Хотів я чи ні, а прізвище працювало // Літературна Україна. – 2012, 6 вер. – № 34. – С. 1, 12.

Франка (1900–1951), справжнього лідера, активіста, організатора суспільно-культурологічного руху цього села.

У цьому контексті варто зауважити, що у «знаменитому» селі Підгірки мешкали і творили український письменник, греко-католицький священник, громадсько-політичний діяч, за висловом Івана Франка[89], один «з перших будителів руського духа в Галичині», родак цього села Антін-Любич Могильницький (1811–1873)[90]; члени славної «фамілії» Смольських, великої, розгалуженої родини брата Івана Франка Онуфрія *(див. іл. 5, 6)*. У цей історичний час Підгірки гідно представляли на вітчизняній «авансцені» такі яскраві репрезентанти широкого просвітницького, культурологічно-громадського, спортивно-військового та національно- визвольного руху як Михайло Франко, його рідний молодший брат Омелян-Володимир Франко, Василь Смольський, з якими конструктивні та близькі приятельські й родинні стосунки підтримував Петро Франко, мій доволі близький родич Микола Маґас (онук Онуфрія Франка), і чимало талановитих членів харизматичної династії Смольських, Іван Куровець (видатний громадсько-політичний діяч, науковець, ініціатор заснуванння в 1906 р. філії «Просвіти» у Підгірках)[91], Петро Мисюра, Ґригорій Шищук, Василь Якимович та низка інших активних, ініціативних лідерів, самовідданих, ідейних, безстрашних провідників села[92].

Іл. 5. Родина брата Івана Франка Онуфрія Яковича Франка: в другому ряді сидять: в центрі дружина Юлія Василівна (з Дидинських), поруч з нею: перша справа (від глядача) – Марина, перша зліва – Розалія, крайній справа – Антон, крайній зліва – Омелян-Володимир (дідусь автора статті Андрія Франка), в третьому ряді в центрі стоїть – Михайло.Фото бл.1928 р. Приватний архів Андрія Франка та Оксани Франко (м. Львів)

[89] Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка. – Львів, 2006. – 240 с. Див. також: Франко А. Д., Франко О. О. До питання створення першої української енциклопедії (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка) // Народознавчі зошити. – Львів. – 2010. – № 1-2. – С. 156-159.

[90] Франко І. Я. Знадоби до життєписі А.-Л. Могильницького // Зоря. – 1885. – № 22-24.

[91] Якимович Б. З. Постать Івана Куровця в політико-державницькому просторі Галичини (кінець XIX – перша третина XX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. редкол. І. Патер, упоряд. Л. Хахула. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 29: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С. 132-150.

[92] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 133.

У 1928 р. ініціативні діячі відновлюють організацію «Пласт», яка тісно пов'язана із синами Івана Франка Петром і Тарасом. Ще раз акцентуємо увагу допитливих реципієнтів, особливо франкознавців, франколюбів та істориків-краєзнавців, що Петро Франко найчастіше здійснював візити до Калуша та його передмість, насамперед до села Підгірки, якраз у хронологічному проміжку 1922–1930 рр., коли він працював у Коломиї. Саме за організацію «Пласту» його постійно переслідувала польськоцентрична влада (таку карну «провину» П. Франку, сказати б юридичною мовою, «інкримінували» правоохоронні органи) і в 1930 р. його звільнили з роботи в Коломиї (до речі, у Львові «Пласт» був тоді легальною організацією). Про цей маловідомий факт у біографії П. Франка (а також про його пошуки роботи після втрати робочого місця) маємо декілька автентичних свідчень, одне з яких зберігається у Приватному архіві Андрія та Оксани Франків (м. Львів)[93]. За матеріалами спогадів канадської емігрантки Дарії Навроцької, яка у третій декаді минулого століття навчалася в Коломийській гімназії, де вчителював син Каменяра, «Петро Франко організував таємний гурток пластунів. <…>. До цього гуртка належало 22 учні четвертих-шостих класів, у тому числі і я. Ми сходилися в лузі над Прутом, де вчилися плавати й рятувати потопаючих. Там нам Петро Франко розповідав про завдання й мету «Пласту», про світлі сторінки історії України та про визвольну боротьбу нашого народу й причини невдач у ній»[94]. Племінник Івана Франка Омелян-Володимир Франко (мій дідусь) у докладній, тривалій археографічно-джерельній розмові з нами повідомив про цікаву, малознану життєписну «деталь»: виявляється, «деякий час Петро Іванович працював торгівельним агентом у квітникарстві та молочарні»[95]. Варто особливо наголосити на тому, що Омелян-Володимир Франко у ґрунтовних бесідах із нами натхненно, піднесено, емоційно, захопливо розповідав про маловідомі, утаємничені факти з насиченого суспільно-культурологічними подіями літопису свого молодечого життя, пригадуючи багато цікавих, джерельних, ексклюзивних, подекуди прихованих від «суспільно-історичного ока» відомостей про цей, справді, історичний міжвоєнний час[96]. А про сина письменника Петра, котрий у 1920-х роках жив і працював у Коломиї, часто здійснював візити до родини на Калущину, був хресним батьком Михайла Антоновича Франка, керував дружньою спільнотою «Пласт» у Підгірках, полюбляв і розвивав насамперед великий теніс («ситківку»), футбол і чимало видів спорту, а також оздоровчу гімнастику і фізкультуру («руханку», «зарядку»), тісно комунікував із культурологічно-громадськими і спортовими лідерами та активістами регіону, збереглися у його мешканців, особливо в селі Підгірках, теплі, зворушливі, пам'ятні спогади[97].

---

[93] Приватний архів Андрія та Оксани Франків (Львів). – Папка № 4. – Од. зб. 1. – Арк. 2-4.

[94] Мельник Н. П. Легендарний «Пласт» Підгірок // Вікна. – 2019, 13 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vikna.if.ua› news› category › 2019/05/13 › view

[95] Приватний архів Андрія та Оксани Франків (Львів). – Папка № 4. – Од. зб. 1. – Арк. 2-4; 44.

[96] Там само. – Од. зб. 1-3. – Арк. 1-2. Див. також: Відливаний О. В. Візитації митрополита Андрея Шептицького на Калущину // Калуські історичні студії. – Т. 5. Збірник наукових статей / упоряд. і відп. наук. ред. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ, 2021. – С. 189-198.

[97] Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші. – С. 526.

Іл. 6. Родина Івана Франка (за генеалогічною лінією його брата Онуфрія Франка) та її шанувальники у Підгірках на території Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші. Святкування 80-річчя від дня народження уродженки Підгірок професорки Оксани Франко (ювілярка у центрі світлини з квітами). Травень 2019 р.

У підгорецькому «Пласті» енергійною діяльністю, окрім провідної участі та потужного суспільно-ідеологічного впливу Петра Франка на розвиток цієї організації, відзначилися також Петро Мисюра (закатований і розстріляний німцями в Станіславській тюрмі у березні 1944 р.), Микола Маґас (онук Онуфрія Франка, учасник національно-визвольного руху, загинув в УПА), Григорій Шищук та автор нарису про історію села Підгірки Харитон-Гуцьо Смольський[98], які в 1931 р. організували подорож підгорецької скаутської згуртованої команди в Карпати. У фотоальбомі родини Смольських ми побачили характерні світлини «пластунів» із цієї специфічної народознавчої мандрівки. Яскравою ілюстрацією підтвердження висловленої вище фактографічної констатації можуть слугувати світлини з архівних фондів Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках), першою очільницею якого упродовж тривалого часу (в 1992–2012 рр.) була вірна подруга (ще з ранніх шкільних років), і суспільно-громадська соратниця і сподвижниця масштабної музеєтворчої та науково-організаційної діяльності Оксани Франко[99], відома культурно-освітня діячка, заслужена педагогиня Лідія-Христина Романівна

[98] Смольський Х.-Г. С. Історія села Підгірок // Під прапором «Просвіти». – Народна друкарня в Калуші, 1937, трав.

[99] Когут М. С. Науковець – нащадок Франкового роду [про почесну громадянку міста Калуша, професорку Оксану Франко. – *А. Ф.*] // Дзвони Підгір'я. – 1999, 17 берез. – № 31. – С. 3; Кміть І. І. На ювілей Оксани Франко в Підгірках зібралося понад 30 родаків Каменяра // Вікна. – 2019, 29 трав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/news/ cate-gory/articles/2019/05/29/98790/view

Іваницька (народж. у 1938 р.)[100] (до слова, нині, від початку серпня 2023 р., відповідальні функції завідувачки архівних фондів і наукової співробітниці цієї важливої франкознавчої установи сумлінно й доволі креативно виконує знана дослідниця, журналістка, відома краєзнавиця (членкиня Національної спілки краєзнавців України) Дарія Ониськів[101]. Ці вельми раритетні фотографії автентично свідчать про перебіг згаданої вище пластової експедиції та інших молодіжних мандрівок. На музейних світлинах також фігурують, зокрема, калуські пластунки 39-го куреня ім. Марії Загірної. Рідкісні старовинні експедиційно-краєзнавчі фотографії та інші важливі супровідні археографічно-джерелознавчі музейні матеріали засвідчують активну участь у пластовому мандрівному русі Анни (Ганни) Франко-Тацуняк (бабусі автора цього дослідження А. Д. Франка), Василя Смольського (зокрема, в курені «Вовки» в Яремчі), його брата Харитона-Гуця Смольського та інших активних підгорецьких скаутів.

У 1928 р., коли розпочалося стрімке відродження молодіжної спільноти «Пласт», було створено під керівництвом Михайла Франка[102] пожежно-спортивне товариство «Луг», де навчалась молодь військовим вправам на випадок війни. Ця дружня, ідейно-політично вишколена спільнота здобула значну популярність на виставах і фестинах. При цій організації було засновано дружину (команду) «копаного м'яча» (футболу) (нагадаємо, цей, тоді ще не надто популярний, вид спорту полюбляв і розвивав на українських теренах різнобічно обдарований Петро Франко). Із того часу Підгірки завжди славились футболом. До речі, у нашій (у співавторстві Оксани Франко[103] з Андрієм Франком) науково-ілюстративній статті «Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші», опублікованій у фаховому виданні – вельми респектабельному журналі «Народознавчі

---

[100] Іваницька Л. Р. Оксана Франко віддала власний дім у Підгірках для Музею Каменяра. 11 квітня нашій землячці доктору історичних наук, професору Львівського національного університету ім. Івана Франка – Оксані Франко виповнюється 70 років // Вікна. – 2009. – 6 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/news/category/community/2009/05/06/4345/view; До нього горнулися всі // Галичина. – 2006, 10 серп. – С. 13; Її ж. Оксана Франко // Літопис Бойківщини / гол. ред. Я. Радевич-Винницький. ЗСА-Канада-Україна, 2010. – Ч. 1/78 (89). – С. 24-25; Її ж. 100 років тому Іван Франко востаннє побував у Підгірках // Дзвони Підгір'я. – 2013, 2 серп. – № 33. – С. 13.

[101] Ониськів Д. Г. Музей-оселя родини Івана Франка на порозі 20-річчя // Дзвони Підгір'я. – 2012, 3 серп. – № 31. – С. 10; Її ж. Іван Куровець у спогадах Данила Богачевського // Калуські історичні студії. Т. 8. Зб. наук. статей / Державна Установа «Інститут Івана Франка НАН України», м. Львів; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках); Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу: кафедра документознавства та інформаційної діяльності; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ, 2024. – С. 109-142; Малярчук О. М., Малярчук В. О. Методологія історико-краєзнавчого пізнання та її складової музеєзнавства в процесі збереження національної пам'яті // Історія музейництва на Калущині: локальний вимір / упоряд. та відп. наук. ред.: І. Тимів. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 8-13.

[102] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 137-138; Франко О. О. Франкова родина і культурно-просвітницький рух у Підгірках поблизу Калуша упродовж першої декади 30-их років XX ст. Дослідження та спогади. – С 154-155.

[103] Кондратюк К. К. Оксана Франко: талановита жінка, науковець і педагог // Каменяр [інформ.-аналіт. часопис ЛНУ ім. Івана Франка]. – 2019, берез.-трав. – № 2. – С. 5.

зошити» (Львів, 2013, № 3)[104], інкорпоровано нешаблонну ретросвітлину, на якій поряд із гравцями у формі популярної калуської футбольної команди фотографічно відтворена постать її активного «уболівальника» та справжнього шанувальника, сказати б, «гри мільйонів», одного із справжніх піонерів цього виду спорту (поряд із його ревним пропагандистом братом Петром Франком), сина Каменяра Тараса Франка (1942 р.)[105]. У 1932 р. керівником товариства «Луг» став Омелян-Володимир Франко (1906–1981). На той час воно налічувало від 50 до 100 чоловік. Членами молодіжної спортивно-військової організації «Луг» були декілька юнаків і дівчат із Франкового широко розгалуженого сімейства – наші близькі родичі із «фамілії» Онуфрія Франка – Іван Антонович Франко (загинув в УПА) і Марія Франко-Маґас. Принагідно видається доцільним акцентувати увагу на тому, що у згаданому щойно етнографічно-фольклористичному часописі також умонтовано раритетну «групову» світлину товариства «Луг», (ще раз наголосимо) творчим керівником і натхненником діяльності якого упродовж тривалого часу (у 30-і роки XIX ст.) був один із провідних суспільно-громадських діячів Підгірок О.-В. Франко, цілеспрямована постать якого фігурує в центрі фотографії *(див. іл. 7)*, на якій зображено бл. 45 членів цієї згуртованої спільноти[106]. Активісткою «Пласту» була моя бабуся Анна (Ганна) Дмитрівна Франко (з Тацуняків; 1913–1991).

Іл. 7. Товариство «Луг». 1932 р. В центрі сидить його керівник, племінник Івана Франка Омелян-Володимир Онуфрійович Франко (1906-1981; батько Оксани Франко і дідусь Андрія Франка). Приватний архів Андрія Франка та Оксани Франко (м. Львів)

Отож, за активну діяльність із організації «Пласту» Петро Франко був звільнений з роботи і змушений був поїхати на заробітки до Радянської України. Повер-

[104] Франко А. Д., Франко О. О. Етнографічні та краєзнавчі матеріали в Музеї Івана Франка в Калуші. – С. 519-531.

[105] Там само. – С. 526.

[106] Там само. – С. 521.

нувшись із Харкова, де Петро працював «за договором» у 1931–1934 рр. як «спеціаліст», хімік (за фахом), де був «живим свідком» страшного масового «штучного» голодомору, він оселився у Львові і періодично приїжджав до нашого спільного «Франкового гнізда», родинного села Підгірки (передмістя Калуша). Як згадувала неодноразово фігуруюча у цій розвідці підгорецька односельчанка Анастасія Мельник («Гринишина»), під час ідейно-політологічно наснаженої «здибанки» із нащадком легендарного українського письменника-класика (героєм нашої мемуарно-наративної розвідки) вона звернулася до Петра Івановича із запитанням: «Чи то правда, що на Великій Україні люди тисячами вмирали від голоду?». Франковий син іронічно-саркастично, доволі дотепно, влучно, із властивим йому органічно почуттям щиросердного гумору, парадоксально-асиметрично і нібито «алогічно» відповів: «Ти що не читаєш газет? Все то чиста правда». Десь улітку 1940 р., за рукописними спомінами професорки Оксани Франко, мої дідусь (батько мемуаристки) Омелян-Володимир Франко з бабусею (мамою авторки спогадів) Анною Франко (з Тацуняків) відвідали Петра Франка у Львові (збереглася світлина їхньої зустрічі на теперішньому бульварі, чи то пак проспекті Шевченка (колишній вул. Академічній). Петро Франко[107] тоді був депутатом Верховної ради (навіть за «совєцькими» мірками вважався такою собі «vip persona», чи «вельми поважною персоною») і, вочевидь, постійно помічаючи за собою шпигунський «хвіст», достеменно знав, що за ним перманентно стежать невсипучі «кадебістські» агенти НКВД, під час розмови був підкреслено стриманим і прикладав указівного пальця до вуст, візуально (не традиційно вербально) вказуючи демонстрацією цього «прозорого жесту», що не все можна говорити»[108]. Хоча водночас він жваво («живо», як тоді висловлювалися) цікавився суспільно-культурним і «фамільним» життям у Підгірках. Адже там пройшли його ностальгійно, емоційно пам'ятні, зворушливі, веселі, енергійні, щиросердні, незабутні юнацькі та молодечі роки (переважно під час літніх вакацій) фізичного гарту і суспільно-громадського дорослішання та духовного зростання.

Із початком війни за будинком Петра Франка у Львові ревні радянські правоохоронці встановили таємний нагляд, а 28 червня 1941 р. настійливо веліли йому збиратися буцімто для евакуації. Петро попросив дозволу попрощатись із матусею, яка проживала тоді на другому поверсі будинку (нині головне приміщення Музею І. Франка). Петро з родиною мешкав у сусідньому з Музеєм домі, колишньому будинку Антонія Ув'єри. Нагадаємо, П. Франко був першим директором і справжнім творцем основ цього Музею, заснованого 10 жовтня 1940 р., та працював завідувачем кафедри, а згодом став деканом Львівського Торгівельного інституту (його автентична назва: «Український державний Інститут радянської торгівлі»).

Під час прощання його мати Ольга Федорівна Франко (із Хоружинських) тихцем відчайдушно прошептала любому нащадку: «Тікай, сину!». На цю тривожну репліку Петро Франко сумно, «приречено», зі світлою печаллю відповів: «Пізно, мамо». Невдовзі, не витримавши таких жорстоких випробувань і психофізичних

[107] Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України у Львові. – Ф. 640: Петро Іванович Франко. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1-17; Спр. 3. – Арк. 49 зв.; Спр. 6; 8; 10. – Арк. 36-39, 43.

[108] Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view. [141]

стресів, вона померла. Поховали Франкову дружину на Личаківському цвинтарі неподалік від могили письменника, на якій уже був споруджений пам'ятник у символічній іпостасі Каменяра.

Майже 80 років «не знаходили» (насправді ж, цілеспрямовано відбувалася імітація пошуку до 1991 р. під політичним «патронатом» тоталітарної влади) ніяких суттєвих, достеменних, адекватних, вірогідних відомостей про загибель Петра Франка[109]. Його дружина – Ольга Федорівна (Теодорівна) Франко (з Білевичів) *(див. іл. 8.)* неодноразово порушувала це дуже болюче, надзвичайно дошкульне і прикре для неї «екзистенційне» питання, звертаючись до вищих органів влади, але все безрезультатно[110].

Іл. 8. Петро Франко з донькою Вірою та дружиною Ольгою Франко (з Білевичів). Коломия, 1924 р. З приватного архіву Білевичів–Галущаків (м. Львів)

Багато років поспіль ми (у творчому тандемі з професоркою О. О. Франко) наполегливо, науково-творчо, ба навіть альтруїстично (задля високої мети невпинного розвитку франкознавства і примноження фундаментальних знань та академічних здобутків серед інтелектуальної верстви наступних поколінь наших українських нащадків) досліджували (по смерті Оксани Франко 17 вересня 2021 р. її син Андрій Франко[111] *(див. іл. 9)* продовжує вже самотужки студіювати) жит-

[109] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: перерваний політ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко:наживо/ franko:live ©; Її ж. Петро Франко: до джерел формування творчої особистості. – С. 158-172; Її ж. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – 288 с.

[110] Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину… – С. 189, 190, 192; Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

[111] Франко А. Д., Франко О. О. Вшанування пам'яті Івана Франка в Калуші на Прикарпатті // Культура і життя / Міністерство культури і туризму України. – Київ, 2006. – № 49. – 6 груд. – С. 2.

тя, багатовекторну діяльність, творчу спадщину нашого близького родича Івана Франка та його родинні зв'язки[112].

Іл. 9. Автор статті онучатий племінник Івана Франка (правнук брата Каменяра Онуфрія Франка), старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів), кандидат історичних наук Андрій Франко у виставковому приміщенні Франкового Музею в Нагуєвичах (нині ДІКЗ «Нагуєвичі»). 31 травня 2015 р.

Так, готуємо до публікації разом із іншими текстологами нашої академічної установи (та вибірково в окремих томах, зокрема, це додатковий до «академічного» Франкового зібрання у 50 томах том 52 (редактор М. П. Бондар), що ми його підготували до друку разом із науковцями Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України (директор академік Микола Жулинський[113]) твори письменника, які не увійшли до монументального видання 1976–1986 рр. «Іван Франко. Зібрання творів у 50 томах». Інститут Івана Франка НАН України (м. Львів) (утворений у 2011 р. внаслідок реорганізації заснованого у 1991 р. Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України), в якому автор пропонованої на суд вимогливого, інтелектуального читача розвідки Андрій Франко[114] працює з 1 січня

[112] Дашкевич Я. Р. Іван Франко та його родина // Дашкевич Я. Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.; Львівське відділення Ін-ту укр. археогр. і джерелозн. ім. М. С. Грушевського НАН України; упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – Львів, 2007. – С. 333-365; Його ж: Михайло Грушевський // Там само. – С. 366-449.

[113] Жулинський М. Г. Іван Франко: душа, дух, духовність, або Що визначає суспільний поступ // Слово і Час. – 2007. – № 1. – С. 37-50; Його ж. Іван Франко «Як много важить слово» [Текст] // Українська література. Творці і твори. – К., 2011. – С. 175-187.

[114] Федорук О. О. Андрій Дмитрович Франко // Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ЛВІЛШ] – 10 років. Довідник про співробітників ЛВІЛШ; передм. М. Г. Жулинського. – Львів, 2003. – С. 109-111. – («Бібліографічна серія». Вип. 3].

1994 р. *(див. іл. 10)*, підготував до друку і видав у 2008–2011 рр. цілісний п'ятитомний корпус, що складається з додаткових чотирьох томів (томи 51, 52, 53, 54, до слова, у томі 51 я (Андрій Франко) здійснював функції відповідального секретаря) і ненумерованого довідкового тому «купюр». Нині вже готові до публікації ще два томи (томи 55 і 56) наукових перекладів письменника[115], упорядником левової частки (понад 90 відсотків) текстів і автором коментарів до них (як, до речі, і значної частини текстів і ретельно підготованого науково-джерельного апарату» до них у всіх, без винятку, додаткових томах творчої спадщини Каменяра, себто у томах 51, 52, 53, 54 і ненумерованому томі «купюр»[116]) є Андрій Франко[117] (за креативною участю інших вельміповажних упорядників – професорки Оксани Франко та їх (мовиться про додаткові томи 55 і 56) наукового редактора – доктора філологічних наук, завідувача відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів) Миколи Легкого[118] (відповідального секретаря томів 53 і 54; до речі, науковий редактор томів 51, 53, 54 і довідкового тому купюр – вельмишановний директор Інституту Івана Франка НАН України (м. Львів), академік НАН України, доктор філологічних наук, професор Євген Нахлік[119]. Маємо (окремо і

[115] Франко А. Д., Легкий М. З. Проспект додаткових томів «Наукові переклади Івана Франка» / наук. ред. М. З. Легкий; упоряд. А. Д. Франко, О. О. Франко 55-го і 56-го томів [верстку т. 56 здано до друку у вид-ві «Наукова думка». – *А. Ф.*] до видання: Іван Франко: Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К., 1976–1986 // Іван Франко: Тексти. Факти. Інтепретації: Збірн. наук. праць / відп. і літ. ред. та упоряд. Є. Нахлік. – Київ; Львів, 2011. – Вип. І: Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. – С. 346-350.

[116] Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова), Є. К. Нахлік (заступник голови), М. П. Бондар, М. З. Легкий, О. Б. Луцишин, А[ндрій] Д[митрович] Франко (відповідальний секретар 51-го тому) [один із упорядників текстів та авторів коментарів томів 51–54 і науково-довідкового видання: Покажчик купюр: до Зібрання творів у 50 т. / І. Франко; ред. покажчика Є. К. Нахлік; упорядкування та коментарі А. Д. Франка, М. З. Легкого, Є. К. Нахліка, А. І. Швець та ін.; передмова М. З. Легкого. – К., 2009. – 336 с.; поряд з О[ксаною] О[мелянівною] Франко – т. 51; 54] та ін. – К., 2008–2011. – Т. 51-54.

[117] Франко А. Д. Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів» // Калуські історичні студії. – Т. 3. Зб. наук. статей, документів і матеріалів, присвяч. 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта» / Державна Установа «Інститут Івана Франка НАН України», м. Львів; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші (Підгірках); Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу: кафедра документознавства та інформаційної діяльності; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калущини; Редкол.: А. Д. Франко, О. О. Франко, О. Когут, О. Тебешевська та ін.; Рецензенти: М. Литвин, І. Райківський, Я. Мандрик, А. Д. Франко; Упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 62-63; Франко А. Д., Франко О. О. Родинні взаємозв'язки голови Товариства дрогобичан у США, видатного музиканта Володимира Осередчука (1910–1988) зі шляхетної династії Дидинських із Франковим сімейством на Калущині: мемуарно-дослідницька візія життя й діяльності. До 110-річчя від дня народження // Калуські історичні студії. – Т. 5. Збірник наукових статей / упоряд. і відп. наук. ред.. І. М. Тимів. За ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ, 2021. – С. 221-222.

[118] Легкий М. З., Пилипчук С. М. З останнього десятиліття франкознавства // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – Київ, 2008. – № 10. – С. 21-30; Див. також: Тихолоз Б. С. Між ювілеями, франкознавство останнього десятиліття у Львівському університеті // Дзвін. – 2006. – № 8. – С. 150-159.

[119] Нахлік Є. К. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (1991–2001): Історичний нарис. Актуальні завдання. – У вид.: Нахлік Є. К., Федорук О. О. Львівському відділенню Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [ЛВІЛШ. – *А. Ф.*] – 10 років / Довідник про співробітників ЛВІЛШ / Передм. М. Г. Жулинського. – Львів, 2003. – С. 9-30. («Бібліографічна серія». Вип. 3); Його ж. Сучасний стан франкознавчих досліджень і проблема створення Інституту Івана Франка НАН України // Слово і Час: науково-теоретичний журнал. – К., 2011. – № 8. – С. 38-48.

разом у співавторстві з професоркою Оксаною Франко) у своєму «академічному доробку» поряд із «великим числом» наших наукових творів з іншої проблематики також і понад сто франкознавчих досліджень (в тому числі і в іншомовних виданнях, зокрема у наукових польсько-українських збірниках[120]) та чимало різнотематичних історико-біографічних і краєзнавчих розвідок і декілька синтетичних праць. Під час заснування в 1992 р. Музею-оселі родини Івана Франка в Калуші (Підгірках) ми уже дослідили все родовідне дерево Каменяра від його глибокого коріння до сучасності за генеалогічною лінією всіх «галузок» письменника, його братів Захара та Онуфрія, сестри (по матері) Юлії Гаврилик (у заміжжі Багрій). За мистецтвотворчого сприяння професійного талановитого художника ми зобразили увесь Франковий рід в оригінальному оформленні у високоестетичному вигляді зеленого дерева з корінням, стовбуром та галузками з листям і бруньками. Такі «панно» стародавніх родів ми колись із великим захопленням споглядали у центральних архівах. Справжня сенсація відбулася під час офіційного відкриття Франкового Музею в Калуші (Підгірках) у 1992 р., коли кожний присутній на урочистостях представник Франкової «фамілії» з великим, непідробним інтересом, емоційним піднесенням намагався якнайшвидше віднайти своє прізвище на цьому родовідному дереві. Тепер у нас виникла ще одна ідея – помістити фотографії всіх членів родини на цьому генеалогічному «древі життя».

Іл. 10. Співробітники Державної установи «Інститут Івана Франка НАН України» (м. Львів) у шедевральному приміщенні львівського Будинку вчених. У центрі світлини директор інституції, академік НАН України, доктор філологічних наук, професор Євген Нахлік; історик, літературознавець, франкознавець Андрій Франко крайній праворуч (у світлому костюмі). 13 вересня 2021 р.

[120] Франко А. Д. Франко О. О. Вшанування пам'яті Івана Франка у Львові // Lwów. Miasto-Społeczeństwo-Kultura: Polsko-ukraińska konferencja naukowa. – Kraków, 29.IV – 1.V.1996. – Kraków, 1996. – S. 63-66.

Під час збирання «фамільних» матеріалів у пошуковому широкому географічному народознавчому «ареалі» (від Нагуєвичів, Східниці, Ясениці Сільної до Львова, Києва і навіть до канадського мегаполісу, що має милозвучну назву Торонто) ми з професоркою Оксаною Франко[121] звертались із настійливим, чемним, аргументованим, переконливим, мотиваційним проханням до старших наших родичів, які ще пам'ятали всю «династію» вітчизняного першорядного письменника, ретельно занотовувати спомини про Великого Українця. Ми послідовно, систематично записували відомості, фактологічні «дані» та наполегливо збирали меморіальні речі, тісно пов'язані з Франками, «Франчатами» та їх нащадками.

Іл. 11. Франкова родина по Івану і Онуфрію. 1986 р. Святкування 130-річчя від дня народження Івана Франка. В центрі сидить Ольга Теодорівна Франко (з Білевичів; дружина Петра Івановича Франка), в другому ряді крайня справа Зеновія Тарасівна Франко-Юрачківська, поруч з нею Віра Петрівна Франко, крайня зліва Оксана Омелянівна Франко, поруч з нею Любов Іванівна Франко, в третьому ряді крайній зліва Мирон Галущак, поруч з ним його син Петро Галущак (онук Петра Івановича Франка), біля нього в центрі Андрій Дмитрович Франко (правнук Онуфрія Яковича Франка, брата Івана Франка). Нагуєвичі (неподалік Дрогобича Львівської обл.), 27 серпня 1986 р. Приватний архів Андрія Франка та Оксани Франко (м. Львів)

Ми звернулися з епістолярним посланням і до дружини Петра Івановича Франка – Ольги Теодорівни Білевич-Франко (тети Дзюні) (23.VII.1896 – 27.III.1987)[122],

[121] Зимомря М. І, Якубовська М. С., Зимомря О. М. Архетип національної пам'яті у науковій спадщині Оксани Франко: культурологічний аспект // Закарпатські філологічні студії / редкол.: М. І. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. – Ужгород: Видавничий дім, 2023. – Випуск 32. – Том 2. – С. 134-140. Див. також: Зимомря М. Перекладацька спадщина Івана Франка: панорамність культурного простору // Слово і Час. – 2011. – № 11 (611) (листопад). – С. 48-55.

[122] Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

щоб вона подала автентичні відомості про родину і свої важливі міркування, судження, «рефлексії» (нехай вони подекуди дещо суб'єктивні, зате, сказати б, «із перших уст», автентичні, мемуарно-наративно, історіографічно надзвичайно вартісні з науково-джерельної, франкознавчої точки зору) безпосередньо про долю Петра, рідного, дорогого її серцю чоловіка, батька їхніх спільних дітей. До речі, я ближче познайомився з дружиною безвісти зниклого Петра Франка Ольгою Білевич під час урочистого відзначення наприкінці серпня 1986 р. на державному рівні 130-річчя від дня народження Івана Франка на його вітчині в Нагуєвичах *(див. іл. 11, 12)*.

Іл. 12. Ольга Теодорівна Франко (з Білевичів) – дружина Петра Івановича Франка (у центрі світлини, на передньому плані), поруч усміхнена Оксана Омелянівна Франко (у вишиваній сорочці), Андрій Дмитрович Франко (четвертий зліва, з густим, темним волоссям, у вишиванці) під час святкування 130-річчя від дня народження Каменяра. Нагуєвичі, 27 серпня 1986 р.

Шановний читачу, в ілюстративно-фотографічному «супроводі» пропонованого дослідження публікуємо ще одну важливу для розвитку франкознавства пам'ятну світлину *(див іл. 13)*. На фотографії під час згаданого щойно ювілейного святкування 27 серпня 1986 р. фігурують поблизу Музею письменника на його батьківщині 47-річна Оксана Омелянівна Франко, 90-літня Ольга Теодорівна Франко (з Білевичів, дружина Петра Івановича Франка) (за сім місяців до її кончини) та 21-річний Андрій Дмитрович Франко (Ваш покірний слуга, тоді студент другого курсу історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана Франка), а також доцентка ЛНУ ім. Івана Франка 48-річна Анісія Козій (у дівоцтві Мусій).

Іл. 13. Урочисте святкування у Нагуєвичах 27 серпня 1986 р. 130-річчя від дня народження Каменяра. На тлі експозиційного приміщення Франкового Музею на вітчині письменника (нині ДІКЗ «Нагуєвичі») зображені дружина Петра Франка Ольга Франко (з Білевичів) (у центрі світлини), поруч з нею (у той час) старша наукова співробітниця, завідувачка науковим архівом Інституту археології НАН України Оксана Франко та її син, автор представленої розвідки Андрій Франко (тоді студент другого курсу історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана Франка). Публікується вперше. Приватний архів Андрія Франка та Оксани Франко (м. Львів)

Подаємо важливий для української історіографії (у сегменті франкознавчих досліджень) належно науково-джерельно упорядкований ***остаточний текстологічний варіант листа дружини Петра Франка Ольги Теодорівни Франко (з Білевичів) до професорки Оксани Омелянівни Франко від 10 листопада 1981 р.*** Це відповідь, тобто відпис, О. Ф. Білевич на попереднє поштове послання до неї від О. О. Франко (що листувалася з дружиною П. Франка)[123]. Автентичну візуалізацію листа ми публікуємо ексклюзивно в респектабельному виданні «Садиба Франка» (зі збереженням мови і правопису оригіналу, застосовуючи при цьому курсив для графічного виокремлення основного тексту епістоли від редакційних «нашарувань» – моїх «пояснень упорядника» – словосполучень, відтворених звичайним шрифтом у квадратних дужках із позначкою курсивом лише моїх ініціалів – «*А. Ф.*» (себто Андрій Франко)):

[10.XI.1981]

«Дорогенька Оксано!

Відповідаю Тобі на Твого листа. Петра [Петра Івановича Франка. – *А. Ф.*] *ніколи не згадували в Музею* [йдеться про Музей Івана Франка у Львові, заснований 10 жовтня 1940 р., першим його директором і творцем основ цієї важливої суспільно-культурологічної установи був Петро Франко – *А. Ф.*]. *Доперва тому рік зачали говорити, що був ще син у І. Франка Петро, який десь пропав, де, коли не знають, а знають дуже добре. Я жінка Петра* [Ольга-Марія Білевич (у заміжжі Франко) (23. VII.1896 – 27.III.1987) – дружина Петра Франка (вийшла заміж 4 лютого 1919 р.), матуся його двох доньок: Віри-Марії та Іванни (Асі)-Олександри, хронологічні відомості про діапазон років життя яких подано нижче. – *А. Ф.*] – *пропавшого безвісти. Невістка – то жодна родина Ів[ана] Франка*[124]*. Тілько назвисько – а Франків багато, кілька родин у Львові (див. іл. 14).*

Правдиві внуки І. Ф[ранка] є такі: цілі Нагуєвичі – то є внуки І. Франка. Зеня, Люба, Роланд і Віра [мовиться про дітей сина письменника Тараса Франка (9.III.1889 – 13.XI.1971), старшого брата Петра Франка, і його дружини Катерини Фалькевич (у заміжжі Франко, вийшла заміж 12 серпня 1922 р.) (27.XI.1896 – 1.II.1962): Зеновію-Ростиславу Франко (у заміжжі Юрачківську) (31.X.1925 – 17.XI.1991), Роланда-Олександра Франка (28.III. 1932 – 11.VIII.2021) і Дарію (Дарину)-Любомиру Франко (30.X.1926 – 24.X.2015), а також про старшу доньку Петра та Ольги Франків – Віру-Марію Франко (31.III.1923 – 31.I.1996). – *А. Ф.*] – *то є правдиві і рідні внуки Франкові і донька Ганна* [Анна Франко-Ключ-

[123] Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину… – С. 189-192; Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

[124] Франко А. Д., Франко О. О. Доленосні віхи життєпису музиканта світового визнання, очільника Товариства дрогобичан у США Володимира Осередчука з аристократичного дому Дидинських крізь мемуарно-наративну призму дослідження генеалогічно взаємопов'язаних стосунків митця, членів його «фамілії» з Іваном Франком і нащадками його роду на Калущині, в Нагуєвичах та Ясениці Сільній // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. 3. – Дрогобич–Нагуєвичі, 2022. – С. 60-95; Франко О. О., Франко А. Д. Співак, гітарист світової слави та громадський діяч Володимир Осередчук // Вікна. – 2019, 20 лют. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/news/category/articles/2021/02/20/119322/view

ко (9.VIII.1892 – 24.IV.1988) – донька Івана Франка. – *А. Ф*], *яка живе в Канаді донині.*

Галущаки – то уже не є жодна рідня, дуже далека, то є діти внучки Іванни [Іванна-Олександра (Ася) Франко (24.I.1925 – 20.V.1978) – молодша донька Петра та Ольги Франків, мати Петрових онуків, носіїв прізвища свого батька Мирослава Галущака (1925–1987): Люби Галущак (1.IV.1951 р. н.), Петра Галущака (12. IX.1954 р. н.), Ірини-Орисі Галущак (4.IV.1957 – 9.VI.1997; у заміжжі: Глинна), Адріани Галущак (14.VIII.1959 р. н.), Маріанни Галущак (8.VII.1961 р. н.; у заміжжі: Макаруха). – *А. Ф.*], *яка померла тому три роки* [Іванна-Олександра (Ася) Франко через важку хворобу відійшла у далекі засвіти 20 травня 1978 року. – *А. Ф.*], *а була донькою Петра.*

Було свято І. Фр[анка] в Музею, повідомили, що буде таке свято. Ми усі прийшли. На другий день було в Нагуєвичах за пропусками. Питаю, чи дістанемо пропуск – нема.

Їде автобус з Музею, чи можна їхати ним – лишень одно місце, найвище – два. А нас є багато... А місць було 15 порожних. О автобус старалась Люба Галущак [відомості про онуку Петра Франка і правнучку Івана Франка подано у текстографічному контенті листа вище. – *А. Ф.*]. *Був концерт на університеті, пішли ми, не пустили, тільки за запрошеннями, а для вас – нема.*

Поїхали ми машинами – одною – Андрія, одною – сусідів, а третя – Марічки – товаришки. Приїхали на свято – міліція не пускає, лише за дозволом, у нас такого нема. По великих переговорах – пустили. Свято було величаве, народу багато, погано, що дощ, помокли, померзли.

Мар'яні 3 роки, плаче, що їсти хоче. Пішли в ресторан – не пустили, бо лише для вибранців.

Стрінули Ґандзю Шумеляк, доньку Гриня [мовиться про онуку рідного брата Івана Франка Захара Франка (1859 – 7.VII.1942) – Анну Шумеляк (у дівоцтві Франко), доньку Захарового сина Григорія Франка (2.I.1884 – 1952), першого директора Музею Івана Франка в Нагуєвичах (1946–1952), авторку нарису «У долині село лежить»[125], що, за спогадами Галини Гром під назвою «Нагуєвичі», завідувала сільським клубом[126]. – *А. Ф.*], *яку не узнають за рідню. Запросила до себе, погостила прекрасним обідом. Я дуже добре з нею живу, вона приїздить до мене. Давніше вона говорила на могилі [Івана Франка] у Львові вірші, і в Києві виступала, – чудова і добра жінка. Приїхали додому, я написала довгого листа Ганні* [мовиться про доньку Каменяра Анну Франко-Ключко. – *А. Ф.*] *до Канади. Там було також чудове свято Франкове – величаве...*

Я тепер переболіла запаленням легенів, тепер троха ходжу по хаті. Сніг випав, полями уже зима, трохи скоро.

Цілую сердечно, Тета.

Львів 10/11[1981]»

[На окремому листку дописка, що уточнює певні аспекти цієї конфіденційної «епістоли». – *А. Ф.*]:

[125] Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002. [– 288 с.], 48 арк., іл. – С. 111.
[126] Там само. – С. 224.

«1940 р. [тут, у рукописному оригіналі, хибно вказано рік – 1940 р., насправді, це 1941 р. – *А. Ф.*]) *забраний* [мовиться про Петра Івановича Франка – *А. Ф.*] *Відділом внутрішніх справ по вул. Понінського* [нині це вулиця Івана Франка, тут під номером 152 знаходиться головне приміщення Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. – *А. Ф.*]. *1949* [року] *я розшукувала П[етра] Ф[ранка], писала усюди, відповіді не було. Пішли, хотіли оголосити в газеті – не прийняли. Доперва рік тому* [sic! себто через 39 років після утаємниченого від інтелектуальної суспільності зникнення чоловіка Ольги Білевич-Франко – аж у 1980 р. – *А. Ф.*] *в Музею дозволено згадати про Петра Ф[ранка]*».

Іл. 14. Зустріч нащадків Якова Франка по синах Івану, Захару та Онуфрію. Святкування 125-річчя від дня народження Івана Франка. Присіли: Оксана Омелянівна Франко та Андрій Дмитрович Франко (з короваєм). Стоять зліва направо: (бабуся Андрія Франка) Анна Дмитрівна Франко (дружина Омеляна-Володимира Франка), Розалія Франко, Ольга Теодорівна Франко (з Білевичів; дружина Петра Івановича Франка, в окулярах), зять Ольги Теодорівни Мирон Галущак (чоловік її дочки Іванни Петрівни), внуки Ольги Теодорівни Франко: Петро, Адріана, Люба, Орися, чоловік Анни Шумеляк Осип та їх син Ярослав. Нагуєвичі (неподалік Дрогобича Львівської обл.), 27 серпня 1981 р. Приватний архів Андрія Франка та Оксани Франко (м. Львів)

Лист (разом із дописко́ю на окремому аркуші паперу) без зайвих деталізованих пояснень і тлумачних коментарів красномовно «говорить сам за себе», позаяк влада не хотіла визнавати такі ганебні жорстокі вчинки, які вона цинічно, брутально скоїла із сином Івана Франка, вчинивши з його світлою, незаплямованою, героїч-

ною пам'яттю своєрідну екзекуцію такого собі знущального, глумливого, блюзнірського «трагіфарсу». Використовували задля пропаганди багатогранну творчість і харизматичне ім'я Івана Франка, яким безперервно, безперешкодно спекулятивно послуговувались упродовж десятиліть у гуманітарно-політичних цілях, і в той же час майже всю його багаточисельну, розгалужену родину (особливо за генеалогічною лінією рідних братів Івана Франка – Онуфрія і Захара) облудно, цинічно, віроломно «так чи інак» (у різний, часто бузувірський, спосіб) знищували[127], переслідували, проводили санкціоноване і таємне стеження, насамперед за активістами, ув'язнювали, піддавали жорстоким репресіям, тортурам, здійснювали моторошні депортації[128], «нагло» («бєз суда і слєдствія») вивозили до Сибіру, Далекого Сходу, Караганди та інших теренів страшних заслань. Із Автономної Республіки Комі тодішньої РСФСР представники Франкової генеалогічної галузки за родоводом Онуфрія Яковича Франка (мого прадідуся) – сімейства Ганни (в заміжжі Когут) так ніколи і не повернулись до рідної неньки-України. Сама Ганна Онуфріївна Франко-Когут пішла в тайгу і не повернулася звідти. Вочевидь, вона там і загинула, знайшовши на невідомій, чужинецькій землі трагічне «місце вічного спочинку». За історіографічно обґрунтованими висновками науково-публіцистичних розвідок Оксани Франко та Андрія Франка, 28 представників великої, розгалуженої «фамілії» рідного брата Івана Франка Онуфрія зазнали жорстоких репресій та всіляких утисків із боку космополітичної, окупаційної радянської влади. Із них п'ять (5) Іванів (sic! «Франків», за паспортом), що їх символічно нарекли в честь письменника, загинули (два, як тоді висловлювалися, «по брату Захару» і три – «по Онуфрію») молодими і неодруженими. Та ще передчасно «відійшли у далекі засвіти» Микола Маґас – син Анастасії Франко і Богдан Франко «по Антону»[129]. Скільки б то народилось дітей Франкового роду від семи хлопців?! Риторичне, дошкульне, надто прикре для Франкової династії, сказати б із гірким сарказмом, генофондно-«імпліцитне», матримоніально-«дітовбивче» запитання… Гіпотетично, цілком ймовірно, це би був воістину «демографічний вибух» народжуваності представників Франкового сімейства! Але не судилося… Дочка Петра Франка Віра (31. III.1923 – 31.I.1996), з якою я і моя матуся Оксана Франко, до слова, підтримували доброзичливі приязні взаємостосунки (я неодноразово бував ув її гостинному помешканні, де відбувалися тривалі родинні бесіди. До речі, я змонтував відеофільм, відзнявши власною відеокамерою усю тривалу публічну церемонію урочистого

[127] Ганцюк П. Т. Спецоперація органів НКВС і НКДБ з ліквідації керівного складу ОУН і УПА Станіславської області в жовтні–листопаді 1944 р. на теренах Калущини // Калуські історичні студії. – Т. 2: Збірник наук. статей, присвяч. 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної щколи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ, 2018. – С. 68-78.

[128] Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в Західних областях України (1939–1953 рр.). – Луцьк, 2008. – 260 с.; Когут А. А. Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 р. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України) // Архіви України [Фахове видання]. – 2019. – № 4. – С. 118-128.

[129] Франко А. Д., Франко О. О. Іван Ґонта (Гамалія) – національний герой з Франкового роду // Калуські історичні студії: Збірник наукових статей, присвячений 580-й річниці першої письмової згадки про Калуш / П. Сіреджук (гол. ред.), відп. ред. і упоряд. І. Тимів. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 51-64; Франко О. О. Родина Франків і репресії // Дзвони Підгір'я. – 1992, 19 серп. – С. 2-3; Франко А. Д., Франко О. О. Курінний УПА Іван Франко-Ґонта («Гамалія») (П'ять Іванів з Франкового роду, названих на честь письменника, загинули за волю України в рядах УПА) // Культура і життя. – 2006, 30 серп. – № 34/35.– С. 4.

велелюдного поховання у Львові Віри Франко 3 лютого 1996 р.), також зазнала багаторічної важкої тюремної долі: спершу – в німецьких концтаборах, а в 1945–1957 рр. – у радянських «лагєрях» і на поселенні на далеких теренах «вічної мерзлоти» Сибіру[130]. Реабілітована 14 грудня 1959 р.[131]. Вона виховала двох дочок: Надію (Надію Франко (12.VI.1950 – 10.V.2018), дружину Андрія Мейкута) та Іванку (Іванну Сітницьку (22.III.1952 р. н.; сімейство котрої проживає у Львові. Батьком Іванки (Іванни Сітницької-Міліянчук, яка останнім часом упродовж тривалих хронологічних проміжків періодично перебувала в Іспанії) був чоловік Віри Петрівни Франко Богдан Сітницький (18.IV.1914 – 29.I.1997), син відомого професора Львівської академічної гімназії Івана Сітницького. Старша донька Віри Франко Надія (у дівоцтві Франко) нещодавно (у 2018 р.) померла. Вона працювала в Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) у Львові. По її смерті залишилася «доживати віку» її донька. У 1958 р. моя матуся (тоді студентка, а пізніше майбутня професорка Оксана Франко) та її батьки Анна Франко (з Тацуняків) та Омелян-Володимир Франко запросили їх (згаданих щойно членів родини Петра Івановича Франка) до нашого родинного «гнізда» – села Підгірки (передмістя Калуша) на відпочинок разом із малими дітьми другої Петрової дочки Іванки-Олександри (Асі) – Петрусем та Любою Галущаками (більш деталізовану інформацію про котрих подано вище у коментарях-роз'ясненнях у текстологічному контенті листа від 10 листопада 1981 р. Ольги Франко (з Білевичів) до Оксани Франко). Тоді до Підгірок приїжджали Віра Петрівна Франко та дружина «героя» нашої наукової розповіді про Петра Франка – Ольга Теодорівна Франко (з Білевичів). У нашому Франковому музеї в Підгірках збереглася пам'ятна історична світлина цієї зустрічі, що поза усіляким сумнівом, має історико-меморіальне, франкознавче, сказати б, династологічне «підґрунтя». Іванна (Ася), дочка Петра Івановича Франка, мала п'ятеро дітей, носіїв прізвища їх батька Мирослава Галущака (1925–1987): Петруся (названого на честь діда, героя нашої розповіді), Любу, Ірину-Орисю, Адріану, Маріанну (короткі відомості про них подано вище), а правнук письменника Петро Галущак потужно продовжив Франковий рід, позаяк має (sic!) шестеро синів, щоправда, вже з прізвищем Галущак[132]. Принагідно варто констатувати, що «по суті» (фактично) був замордований у львівській в'язниці чоловік єдиної письменникової дочки Анни Франко, лікар за фахом, Петро Ключко (28.V.1891 – 1948). І хоч вона через американське посольство у Відні відчайдушно, сміливо, «ничтоже сумняшеся» добилась його звільнення, він, побитий і знесилений, невдовзі помер від завданих численних ран і гематом, травм внутрішніх органів, «не сумісних із життям», а дочці Каменяра із синами вдалося-таки пізніше емігрувати до Канади. У

[130] Франко А. Д., Франко О. О. Віра Франко – в'язень гітлерівських та сталінських концентраційних таборів // Культура і життя. – 2007. – № 46. – 14 лист. – С. 5. Передрук тексту статті див. у вид.: Дзвони Підгір'я. – 2008. – 21 жовт. – С. 12.

[131] Топільницька Г. Віра Франко, або непроста доля онуки великого письменника // Фотографії Старого Львова. – 2021, 3 лют. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://photo-lviv.in.ua/vira-franko-abo-neprosta-dolia-onuky-vely-koho-pysmennyka/

[132] Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

1967 р. Анна Іванівна Франко-Ключко[133] зуміла, незважаючи на організаційні перешкоди тоталітарної влади, неафішовано (без гучних анонсів про свій приїзд до нашої родинної «обителі») відвідати таке рідне для неї калуське передмістя Підгірки, хоча Станіславщина (нині, сказати б, Івано-Франківщина) на той час для туристів була офіційно закритою «зоною» для відвідування. У 1971 р. вона приїжджала в Київ до хворого брата Тараса Франка[134], на її руках він і помер. До речі, я (Андрій Франко) *(див. іл. 15)* брав участь в урочистій церемонії поховання Тараса Франка 13 листопада 1971 р. на Байковому цвинтарі. До слова, незадовго до його кончини я декілька разів приязно, невимушено розмовляв на усілякі життєтворчі теми із сином Івана Франка Тарасом Франком у його гостинному просторому київському помешканні (на вул. Володимирській, 48 а, кв. 15). Тут, до слова, нині знаходиться «Квартира-музей родини Івана Франка в Києві», що офіційно відкрив свої двері для відвідувачів 25 листопада 2016 р. Ініціатором його створення став онук письменника, учений-інженер, дипломат, суспільно-громадський діяч, кандидат технічних наук Роланд Тарасович Франко (1932–2021), з яким професорка Оксана Омелянівна Франко (1939–2021), її чоловік і мій батько Дмитро Улянович Данилюк (1933–2013)[135], а також я (Андрій Дмитрович Франко) підтримували тісні родинні та науково-творчі взаємовідносини упродовж тривалого проміжку життя. Організатором згаданої щойно урочистої події заснування музею виступив Міжнародний фонд Івана Франка, головою правління якого у 2015–2021 рр. був Роланд Франко (виконавчий директор Ігор Курус). Незважаючи на прогресуючі старечі хвороби, молодий душею, дотепний, іронічний Тарас Іванович Франко (це я виразно, «фотографічно» пригадую) безперервно життєрадісно жартував, оптимістично усміхався, дарував імпровізовані поетичні афоризми, влучно, любомудро згадував славного батька[136], словом, виявляв незламну високу «одухотвореність» своєї надзвичайно позитивної, іскрометної, відкритої для доброзичливої комунікації, веселої, сонцесяйної творчої людської натури… Я достеменно пам'ятаю перебіг процесуально-фактологічних особливостей похорону, печально-зворушливі виступи із «сумним словом» відомих письменників, суспільно-громадських діячів на знаковому для України меморіальному «кладовищі»… Тоді (у листопаді 1971 р.) архівістка, старша наукова співробітниця ЦДІА (Центрального державного історичного архіву) у Києві (пізніше професорка) Оксана Франко зустрічалася з донькою Каменяра Анною Франко-Ключко у тісному родинному колі, і вони, до слова, разом із онукою письменника, Дарією (Дариною)-Любомирою

[133] Шалата М. Життя і слово Франкової дочки. – С. 3-52; Тихолоз Н. Б. Бранка ностальгії (Анна Франко-Ключко: повернення). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко: наживо/franko:live ©.; Франко А. Д., Франко О. О. Єдина дочка Івана Франка. – С. 3. Передрук статті у вид.: Культура і життя. – 2006, 6 груд. – № 49. – С. 2.

[134] Франко А. Д. І син, і дослідник творів Івана Франка [про Тараса Івановича Франка] // Дзвони Підгір'я. – 2005, 21 трав. – № 58-59. – С. 3; Тихолоз Н. Б. Профілі і маски Тараса Франка. – С. 9-54. Див. також: Тихолоз Н. Б. Тарас, але не Шевченко. Франко, але не Іван. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: франко: наживо/franko:live ©; Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 105-142.

[135] Франко О. О., Франко А. Д. Видатний український історик-архівіст, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич. До 100-річчя від дня народження // Архіви України [Фахове видання]. – 2019. – № 4. – С. 182.

[136] Франко Т. І. Про батька: Статті, оповідання, спогади / 2-е вид., доп. і перероб. – К., 1964. – 223 с.

Тарасівною Франко (1926–2015; як лагідно ми її називали, «тетою Любою»; «сестрою у других» чи то пак троюрідною сестрою Оксани Франко; до речі, я доволі близько родичався до останніх днів життя з Д.-Л. Т. Франко (померла 24 жовтня 2015 р. у просторому помешканні свого батька Тараса Франка), з якою перебував у приязних взаємовідносинах) відвідали тісною, дружньою «фамільною компанією» поряд із американською «діяспорянкою» (рідною «кровинкою» Каменяра Анною Франко-Ключко) нашу оселю в Києві у мальовничому житловому районі (масиві) столиці під назвою «Нивки» (наше помешкання знаходилося за такою адресою: тодішня вулиця Муромська, буд. 9, кв. 12, а нині після перейменування це вулиця Володимира Жаботинського у Шевченківському районі м. Києва). Тут юний автор пропонованої розвідки мешкав тоді зі своїми батьками (Оксаною Франко та її чоловіком – моїм, нині вже покійним, татом, старшим науковим співробітником Інституту автоматики АН УРСР, знаним інженером Дмитром Уляновичем Данилюком (1933–2013)[137]).

Іл. 15. Андрій Франко на тлі портрету його близького родича Івана Франка. Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка. 27 серпня 2014 р.

[137] Франко О. О., Франко А. Д. Видатний український історик-архівіст, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич… – С. 182.

Але повернімося-таки до основного, важливого, екзистенційного, «сакраментального» питання нашої розповіді про незбагненну до фатального кінця долю Петра Франка. Отож, існувало чимало різних версій та усіляких «гіпотез», «умоглядних домислів і варіантів» загибелі П. Франка[138]. У 1990 р. Франкова онука, відома мовознавиця Зеновія Тарасівна Франко-Юрачківська (1925–1991)[139] (авторка понад 200 наукових праць[140]) зачитувала текст листа Оксані Франко (її «троюрідній» сестрі; до слова, я був доволі близько знайомий із Зеновією Франко-Юрачківською, з якою підтримував тісні наукові, франкознавчі контакти і приятельські родинні взаємостосунки, а нині «родичаюся» з її синами Андрієм і Юрієм (нещодавно, Юрій Юрачківський (1952–2024), на превеликий жаль, помер) і особливо дружньо – з його нащадком Данилом Юрачківським (народж. у 1977 р.), праправнуком Івана Франка[141]), в якому мовилося про те, що її, Оксани Франко, «двоюрідний» дядько Петро Франко був нібито розстріляний у Бібрці (районному центрі, розташованому на відстані близько 25 км від Львова), і «очевидець» страти буцімто змушений був копати йому нашвидкуруч могилу. Доцент Гордієнко поважного віку, дуже популярний оповідач, харизматичний викладач у нашому тодішньому студентському середовищі (я тоді навчався у Львові на третьому курсі історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка), який читав нам лекції з історичних дисциплін, ще у далеких 1988 і 1989 рр. розказував мені, що буцімто він був випадковим «живим свідком» сенсаційного «артефакту» в його фантасмагоричній динаміці, як, за висловом блискучого «наратора», бачив наочно втечу від конвоїрів (раніше вже заарештованих) Петра Франка і Кирила Студинського під час ворожого бомбардування і буцімто чув «на власні вуха» уривки їхньої розмови під час екзистенційного кульмінаційного «моменту», коли ще перед спробою втечі у Бібрці їх під канонадою вибухів нібито переправили в інший «пересильний» залізничний вагон і там їх, вочевидь, в умовах німецького обстрілу застрелили охоронці «переміщених» задля подальшої евакуації в'язнів… Найбільш вірогідними були спогади однієї з учасниць евакуації українських інтелігентів зі Львова, де йшлося про те, що на станції Прошова поблизу Тернополя (тобто десь на «залізничному перегоні» між Львовом і Києвом) поїзд евакуйованих бомбили німці, і частина людей із цього поїзда почала втікати, а потім радянська «охорона» розстріляла їх при спробі

[138] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – 288 с.

[139] Франко А. Д., Франко О. О. Зеновії Франко виповнилося би 80 років: До 150-річчя з дня народження Івана Франка // Культура і життя. – 2005, 30 лист. – № 47-48. – С. 5.

[140] Франко О. О. З родинних стосунків Зеновії Франко. Спогади // Слово і Час. – № 8. – 2006. – С. 58-65; Її ж. Іван Франко дав своєму сину ім'я Тарас в честь Шевченка (родинні спогади і дослідження) // Тарас Франко. Вибране: у 2-х томах / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ, 2015. – Т. 1. – С. 897-922. – (Серія «Бібліотека Галицька». Вип. 4); Передрук: Перевал [Івано-Франківськ]. – 2016. – № 1/2. – С. 5-19; Франко З. Т. Невже трагізм запрограмований?: [про нащадків Івана Франка] // Франкова криниця. – 1990, 26 серп.; Народна воля. – 2006, 28 лип.; Її ж. Передмова // Іван Франко. Мозаїка: Із творів, що не увійшли до Зібрання творів у 50 томах / упоряд.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів, 2001. – С. 4-20; Її ж. Франко як мовознавець // Мовознавство. – Київ, 1986. – С. 33-41; Тебешевська О. С. Берегиня Франкового роду: До 80-річчя від дня народження та 50 років від початку наукової діяльності Оксани Омелянівни Франко // Вісті Калущини. – 2019, 26 квіт. – № 17. – С. 3; Її ж. Великий Каменяр у рецепції Зеновії Франко // Перевал. – 2012. – № 3. – С. 116-124.

[141] Франко О. О., Франко А. Д. Франкова «фамілія» і «Просвіта» та інші культурологічно-громадські і спортивно-військові товариства у Підгірках поблизу Калуша у першій половині XX ст.: мемуарно-дослідницький контекст. – С. 128.

втечі. Оскільки разом із Петром Франком був заарештований колишній голова Наукового товариства ім. Шевченка, професор Кирило Студинський, який походив із Тернопільщини, тому цілком можливо (як ми ще тоді, 36 років тому, небезпідставно вважали), що вони з Петром Франком могли змовитись разом утікати і тут загинули. Це були перші дні «німецько-радянської» війни і саме таким, доволі вірогідним, міг бути «алгоритм подій». За іншими відомостями, Петра Івановича стратили («замордували») в катівнях НКВС улітку 1941 р. (ймовірно, розстріляли після арешту під Золочевом, нині районним центром Львівської обл.). У серпні 1990 р. ми перебралися з Києва до Львова, де моя мати Оксана Франко[142] почала працювати на посаді доцента кафедри історії та етнографії України історичного факультету в Університеті імені нашого славетного родича, а я тоді закінчив історичний факультет і вступив в аспірантуру цієї старовинної навчальної установи (до слова, успішно її завершив у 1993 р., а 30 червня 1995 р. успішно захистив кандидатську дисертацію в Інституті історії України[143] (м. Київ)), яку нарекли ще у 1940 р. гідним найменням Івана Франка. «Ходили», вперто циркулювали в напівпублічному просторі аргументовані чутки, і навіть фігурували такі собі «свідки» версії, що Петро все-таки доїхав до Харкова і там біля Салтова (околиця міста) завезли їх у «критій» вантажній машині «в таке місце, де сходяться дві річки в одну. Цю машину разом із людьми облили бензином і спалили»[144]. Ця версія (безпосередньої деталізації акту знищення чи «ліквідації», як тоді письмово та усно фіксувалися такі «справи» в оперативних перемовинах, «донесеннях», діловодстві та документації) може бути одним із найвірогідніших припущень кривавого способу заподіяння смерті, бо розстрілювати кожного і поодинці вже не було часу, швидко «наступали» німці і бомбили міста, а відповідальні виконавці вбивчого вироку, до того ж, уже отримали, як тепер достовірно свідчать документи, дозвіл найвищих посадовців (Й. Сталіна, Л. Берії, М. Хрущова) на знищення «націоналістів», зокрема Петра Франка[145]. Цей дозвіл надавався під «камуфляжним» виглядом дивної, в усякому разі, непереконливої аргументації, що, мовляв, у зв'язку зі стрімким погіршенням воєнного становища (катастрофічним звуженням лінії фронту) ра-

[142] Шкраб'юк П. В. До 80-річчя професора Оксани Омелянівни Франко: Ювілейне слово // Народознавчі зошити. – 2019. – № 2. – С. 510-520; Його ж. Гідна спадкоємиця, Берегиня роду Каменяра професор Оксана Омелянівна Франко (до 80-річчя від дня народження) // Калуські історичні студії. – Т. 3: Зб. наук. статей, документів і матеріалів, присвяч. 150-річчю створ. тов-ва «Просвіта» / За заг. ред. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 252-272; Його ж. Оксана Франко («Наші славні НТШівські ювіляри») // Вісник НТШ. – Число 61. – 2019. – С. 104-106; Його ж. Оксана Франко. («Наші втрати») // Вісник НТШ. – Ч. 65. – 2021. – С. 124-125; Сеник Л. Т., Франко А. Д. Доктор історичних наук, професор Оксана Омелянівна Франко: оригінальна ювілейна сильветка (до 80-річчя від Дня народження) // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі, 2020. – С. 591-606. Див. також: Франко А. Д. До 70-річчя Оксани Омелянівни Франко // Архіви України [Фахове видання]. – 2009. – № 1/2. – С. 235-237.

[143] Франко А. Д. Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Яковича Франка в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка: Автореф. дис. … канд. іст. наук / Андрій Дмитрович Франко / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995. – 16 с.

[144] Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину… – С. 199; Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/ category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

[145] Тихолоз Н. Б. Петро Франко: Формула долі (Життєпис на тлі доби)... – С. 238-253.

дянської армії буцімто немає можливості їх «оперативно» і «надійно» евакуювати. Більш раціональною і простішою «ідеєю розв'язання Гордіївого вузла» повважали банальне, справді, блюзнірське, знищення власних історично значущих громадян!

Дружина Петра Франка Ольга Франко (з Білевичів) у бесіді з професоркою Оксаною Франко конфіденційно розповідала про те, що нібито тоді (наприкінці червня – на початку липня трагічного, «переламного» 1941 року), доволі ймовірно, 29 (або 30) червня 1941 р. Петро телефонував їй і в короткій розмові повідомив у телефонічну слухавку, що він перебуває у Харкові і, за її висловом, «їх будуть евакуювати далі на Схід країни»[146]. Але ж голос (його специфічний, до болю знайомий, тембр, високі і низькі частоти, неповторну інтонацію) рідного чоловіка вона так і не впізнала[147]. Можливо, телефонував уже хтось інший… І лише нещодавно, (sic!) через майже 80 років після утаємниченого зникнення знакової історичної особи, інтелектуальна громадськість нарешті дізналася на основі достовірних, неспростовних архівних джерел сумну правду про старанно приховану від людських очей типово більшовицьку «ліквідацію» сина першорядного, харизматичного письменника, про трагічну долю непересічної історичної постаті Петра Івановича Франка.

Андрій Франко.

Петро Іванович Франко. Візити на Калущину та інші доленосні сторінки драматичного життя. Текстологічна републікація сенсаційного листа дружини П. Франка Ольги Білевич до професорки Оксани Франко про родину Івана Франка і марні пошуки безвісти зниклого її чоловіка.

У статті, присвяченій вшануванню історичної постаті Петра Франка (1890–1941), висвітлено доленосні віхи його драматичного життя, зокрема, численні візити сина письменника Івана Франка до калуського передмістя Підгірки та Калущини. Ексклюзивно для респектабельного видання «Садиба Франка» публікується у цьому науковому збірнику археографічно коректно упорядкований, зі збереженням мови і правопису оригіналу, текст, із відповідним науково-джерельним «апаратом», поясненнями, коментарями і примітками, важливого для вітчизняної історіографії, розвитку франкознавства, краєзнавства сенсаційного листа від 10 листопада 1981 р. дружини Петра Івановича Франка Ольги Теодорівни Білевич (1896–1987) до почесної громадянки Калуша, професорки Оксани Омелянівни Франко (1939–2021) (матері автора пропонованого дослідження, історика, літературознавця, франкознавця, текстолога, кандидата історичних наук Андрія Дмитровича Франка) про родину Івана Франка і марні пошуки безвісти зниклого чоловіка Ольги Білевич.

Andriy Franko.

Petro Ivanovych Franko. Visits to Kalush region and other fateful pages of the dramatic book of life. Textological republication of the sensational letter of P. Franko's wife Olga Bilevych to professor Oksana Franko about Ivan Franko's family and futile search for her missing husband.

The article, which dedicated to honoring the historical figure of Petro Franko (1890–1941), fateful milestones of his dramatic life, in particular, the numerous visits of the writer Ivan Franko's son to the Kalush suburbs Pidhirky and Kalush region are highlighted. Exclusively for the

[146] Франко О. О., Франко А. Д. Як загинув Петро Франко, який організував перше в історії України військове літунство? // Вікна. – 2021, 13 лист. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vikna.if.ua/ news/category/all/ 2021/11/ 13/127874/view

[147] Франко А. Д. Син Каменяра Петро Франко часто відвідував Калущину… – С. 199-200.

respectable publication «Franko's Sadyba» («Franko's Estate»), this scientific collection is published the text in an archeographically correct order, with preserving the language and spelling of the original, with the corresponding scientific and source «apparatus», explanations, with the comments and notes, important for national historiography and the development of Ivan Franko studies, regional studies, of a letter dated November 10, 1981 from the wife of Petro Ivanovych Franko Olga Fedorivna Bilevych (1896–1987) to the honorary citizen of the city Kalush, professor Oksana Omelyanivna Franko (1939–2021), who was mother of the author of the proposed study, of the historian, literary critic, researcher of Ivan Franko's creative heritage, textologist, candidate of historical sciences Andriy Dmytrovych Franko, about Ivan Franko's family and the futile search for the missing husband of Olga Bilevych.

УДК 930.2:655.835]»18»:821.161.2.09.(1092)Фра

Володимир ГАЛИК

УВІКОВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ФРАНКА У ЗБЕРЕЖЕНІЙ ФІЛОКАРТІЇ ПЕРІОДУ ПОЧАТКУ 1900-Х – ПОЧАТКУ 1940-Х РОКІВ

Неперебільшеним буде сказано, що сьогодні у сучасному франкознавстві актуальним є процес пошуку різного роду джерел, які вводяться до наукового обігу вперше. У контексті цього, звертаємо увагу на те, що до такого роду джерел належать і візуальні історико-культурні документальні джерела, котрі представляють цілий комплекс допоміжної історичної галузі – філокартії, тобто поштові та не поштові листівки.

Такого типу джерела слугують змістовними візуальними документами з історії та культури країни, відображають конститутивні особливості того чи іншого часу, періоду чи конкретної особи, як у нашому випадку.

Філокартичні джерела попри документальну фіксацію об'єктів архітектурної чи монументальної спадщини або ж портретів різних постатей дають змогу краще сприймати особливості життя й побуту різних населених пунктів чи окремих визначних постатей, допомагають поширювати знання з історико-краєзнавчої тематики та біографістики окремих особистостей, і разом з тим, слугують проводирями й каталізаторами окремих політичних й ідеологічних установок у різні періоди часу.

Актуальність вивчення такого роду джерел зумовлюється ще й тим, що хоча і поштові, і не поштові листівки у більшій мірі відійшли у минуле та стали рідкісними, або через малотиражованість взагалі уже зникли, мають неабияке історичне значення, адже завдяки зображеним на них історичним об'єктам, портретам, а разом із тим й текстам та адресам, вони слугують вагомим матеріалом для різногалузевих дослідників – істориків, краєзнавців, біографістів, поліграфістів, мистецтвознавців та інших.

Порушена нами проблема не є новою у франкознавстві. Прямо чи опосередковано цієї теми торкнувся І. Бугаєвич, котрий ще у 1971 р. опублікував своє дослідження «Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера», де окремими епізодами вдався до аналізу поодиноких листівок із франкознавчої тематики другої половини XX ст.[1]

Одним із перших, хто наближено спеціально звернувся до вивчення цього питання в останній чверті XX ст., був Б. Якимович, який увійшов до колективу упорядників видання «Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці», котре

[1] Див.: Бугаєвич І. В. Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера. – К., 1971. – 92 с.: іл.

було підготовлене за матеріалами колекції М. Забоченя, та побачило світ у 1987 р.[2] Згадане видання було приурочене 130-ти річчю від дня народження Івана Франка та уміщує в собі частину колекції художніх поштівок відомого філокартиста М. Зобаченя, а саме тут представлена тема франкіани, котра базується на публікації унікальних прижиттєвих та післяжиттєвих виданнях із уміщеними до них коментарями.

У 2000 р. побачило світ видання «На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог» з упорядкуванням та коментарями й поясненнями М. Забоченя, О. Поліщука та В. Яцюка[3], у котрому представлено найбільшу на сьогодні підбірку не лише листівок на тему франкіани, але й чимало інших на різну тематику. Саме у цьому виданні опубліковано низку прижиттєвих та післяжиттєвих видань поштових листівок із зображенням Івана Франка[4]. Згадане видання цінне тим, що до його упорядкування долучилися саме колекціонери-філокартисти, котрі зібравши у єдине свої філокартичні збірки, зробили спробу представити широкому загалу опис понад сімох тисяч «давніх і рідкісних ілюстрованих поштових карток, на яких відображено природу, людей, села і міста, історичні події та культурні надбання України»[5]. Упорядники переконують, що дане «видання являє собою досить вичерпну ілюстровану енциклопедію давньої української листівки і не має аналогів»[6].

Побіжно хочемо згадати й видання «Ярослав Пстрак у старій листівці», присвячене вивченню життя та діяльності відомого українського художника Ярослава Пстрака, який також цікавився творчістю Івана Франка, а саме – зробив десять рисунків-ілюстрацій до Франкової історичної повісті «Захар Беркут», котрі були видані серією із десяти переписних листків (чорно-білі та ручного різнобарвлення) накладом Я. Оренштайна в Коломиї у 1904 р.[7]

Окремі аспекти порушеної проблеми уже були й предметом наших зацікавлень. Зокрема, нещодавно нами було вивчено та опубліковано дослідження про способи увіковічнення імені Івана Франка через призму збережених оригінальних зразків австрійської франкознавчої філокартії початку ХХ ст.[8]

Разом із тим хочемо звернути увагу й на те, що низка поштових листівок, а саме їх публікація з описом, представлена на сайті Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка «Дім Франка» у розділі «Поштів-

[2] Див.: Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – 96 с.: іл.

[3] Ще у 1997 р. було зроблено першу спробу подібного видання: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 1997. – 508 с.

[4] Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 103, 199, 277, 288-289.

[5] Там само. – С. 9.

[6] Там само.

[7] Див. докладніше про це у: Ковтун В., Полегенький С. Ярослав Пстрак у старій листівці. Видання друге, виправлене і доповнене. – Івано-Франківськ, 2028. – С. 29-34.

[8] Див.: Галик В. Увіковічнення пам'яті Івана Франка у філокартії Австрії на початку ХХ ст. // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. – Том 11: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Мультикультурний Дрогобич австрійського періоду» (21–23 вересня 2021 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. – Дрогобич, 2024. – С. 178-188.

ки», що дає змогу більш комфортного доступу до вивчення подібного роду франкознавчих джерел[9].

З огляду на вище сказане, у запропонованій статті ставимо собі за мету дослідити один із способів увіковічнення імені Івана Франка через призму збережених оригінальних зразків франкознавчої філокартії періоду початку 1900-х – початку 1940-х років, яку вдалося нам приватно зібрати упродовж останніх двадцяти років.

Почнемо з того, що ще за життя, а згодом і після смерті І. Франка, спільнота поціновувачів його творчості та діяльності, намагалася, у знак вдячності, увіковічнити пам'ять про великого українського вченого. Одним із способів такого вшанування, було видання поштових листівок із зображенням Івана Франка чи окремих зображень різних регіонів, міст, архітектурних об'єктів, пам'яток, пов'язаних із іменем великого українця, з метою популяризації його багатогранної спадщини та діяльності.

В контексті сказаного, уточнимо, що перша свого роду листівка була видана на теренах Австро-Угорщини у 1869 р., а перша україномовна «Карта кореспонденційна» була видрукувана тут же у 1871 р.[10]. Згодом, практика видання листівок поширилася після розпаду Австро-Угорської імперії по всіх її теренах та в інших країнах[11].

Щодо згаданих такого виду візуальних історико-культурних документальних джерел, то хочемо звернути увагу на те, що листівки за видами поділяються на поштові і не поштові. На лицевій стороні поштової листівки в основному знаходиться будь-яке повноформатне зображення, а її поворотна частина призначена для написання повідомлення та адреси отримувача й відправника, а також для наклеювання поштової марки. Разом із тим марки могли друкуватися і на листівці[12].

На не поштовій листівці поштова марка відсутня – це просто, здебільшого прямокутна картка із цупкого паперу (переважно з картону), яка відповідає розмірам звичайного конверту. На лицевій стороні непоштової листівки теж може бути наявним будь-яке повноформатне зображення, а її поворотна частина призначається тільки для написання повідомлення. Такого роду листівки в основному, надсилаються адресату у конверті[13].

Загалом листівки поділяються на ілюстровані та не ілюстровані. Ілюстровані листівки розділяються на художні (репродукційні та оригінальні) та документаль-

[9] Див.: Дім Франка / Franko House. Поштівки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.museum-digital.org/institution/88

[10] Маркітан Л. Філокартія історична // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2013. – С. 301.

[11] Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – С. 5-15.

[12] Див. про це: Лаврук Н. Типологія українських листівок кінця XIX – початку XX ст. // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. – 2009. – Вип. 6. – С. 184-193.; Гутник Л., Галькевич Т. Українські видові поштові листівки 1920 – 1930 -х років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як візуальні історико-культурні документальні джерела. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conference. nbuv.gov.ua/report/view/id/1315.; Велика історія маленької поштівки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/velyka-istoriia-malenkoi-poshtivky/.; Поштова листівка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki...

[13] Див. про це: Там само.

ні (фотолистівки). В залежності від ілюстрацій, їх розрізняють за видами: фотонатурні (домінує зображення різних регіонів, міст, архітектурних об'єктів, пам'яток тощо); фотодокументальні (представлена фіксація історичних подій, документів, матеріалів джерельного характеру); листівки-персоналії (зображені портрети чи фото-портрети, які можуть бути колективними, мініатюрними, історичними, сімейними, релігійними, камерними, автопортретами); оригінальні картки (етнографічні матеріали, репродукції картин тощо)[14].

Листівки, що випускаються поштовими відомствами, як правило, мають друкований знак поштової оплати і називаються маркованими поштовими листівками; на художніх немаркованих листівках передбачено місця для наклеювання марки[15].

За функціонуванням чи призначенням листівки використовуються для привітання з днем народження або іншими пам'ятними датами, слугують повідомленням про подію чи захід, можуть бути запрошенням, виконувати популяризаторську, благодійницьку, рекламну функції тощо[16].

Отже, нам вдалося зібрати двадцять дев'ять листівок, до яких належать: поштові і не поштові листівки-персоналії із зображенням Івана Франка, а також кілька листівок на тему франкіани, котрі були надруковані в перших сорок років XX ст., а також кілька фотонатурних та фотодокументальних на тему франкіани. Вісім із них прижиттєвих, а решта – двадцять одна одиниця. Разом із тим, у додатках охарактеризовано ще три листівки на тему франкіани. Всі вони були видані з початку 1900-х р. – до початку 40-х років XX ст.[17] За призначенням згадані філокартичні джерела належать до популяризаторських та слугували свого роду переписними листками/картками. Далі подаємо їх докладний опис.

---

[14] Маркітан Л. Філокартія історична // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2013. – С. 301.

[15] Див. про це: Гутник Л., Галькевич Т. Українські видові поштові листівки 1920 – 1930 -х років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як візуальні історико-культурні документальні джерела. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conference. nbuv.gov.ua/report/view/id/1315.; Велика історія маленької поштівки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/velyka-istoriia-malenkoi-poshtivky/.; Поштова листівка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki...; Лаврук Н. Типологія українських листівок кінця XIX – початку XX ст. // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. – 2009. – Вип. 6. – С. 184-193.

[16] Див. про це: Там само.

[17] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

<u>Листівка №1.</u> Оригінал[18].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №1</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Львів, [приблизний час видання – початок 1900-х років – В.Г.] [19].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із викадровки групового фото 1870 р. під час його навчання у третьому класі Дрогобицької гімназії. Довкола портрету обрамлення кремовим фоном. Під зображенням на обрамлювальному фоні, по центру унизу, напис декоративним курсивом: «**Іван Франко».** Рядком нижче, також декоративним курсивом **– «1870» р.** [рік навчання – В. Г.] (написи чорного кольору). Внизу, ближче до правого краю, розміщений тиснений штамп видавництва Рембрандта у Львові. На штампі напис польською у три рядки із заокругленням: «**REMBRAND / LWÓW / PASAŻ HAUSMANA»** [Рембрандт / Львів / Пасаж Хаусмана – В.Г.].

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях не жирною лінією. По правій стороні уверху, ближче до краю, окреслене місце для марки. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після двох ліній, через більший інтервал із зміщенням до правого кутка, одна менша риска, для запису адреси. Унизу під нею, ближче до розділяючої лінії, напис: **«S626»** (розділяюча риска не жирна чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк, тиснення – лицева сторона.

Розміри: 140 мм. х 88 мм.

---

[18] Там само.

[19] Див.: Опис **<u>Листівки №1.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 288-289, № 62.; Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – С. 18.

<u>Листівка №2.</u> Оригінал[20].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

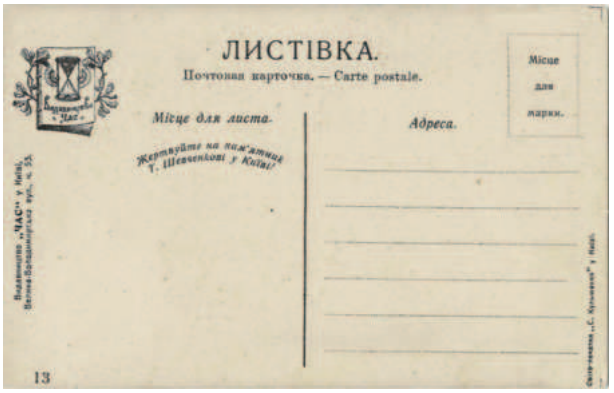

Загальний опис <u>листівки №2</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Київське видавництво «ЧАС», [приблизний час видання – 1910 р. – В.Г.].

Вид листівки: благочинна поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із викадровки фото 1903 р. з Борисом Грінченком, зробленого у Львові. Портрет розміщено на усьому тлі листівки, лише в низу виділене велике кремове поле. Під зображенням внизу, на великому кремовому полі, по центру напис декоративними великими жирними літерами: «**Іван Франко**» (напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирною лінією. По лівій стороні з низу до верху, рівнобічно у двох рядках напис: «**Видавництво «ЧАС» у Київі, Велика-Володимирська вул., ч. 53.**»[21]. В самому низу, ближче до краю – число «**13**». Уверху, по лівому боці, уміщено логотип видавництва. Збоку від

[20] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[21] Видавництво «Час» у Києві засноване у 1908 р. В. Королівим-Старим та функціонувало впродовж 1908 – 1920 рр. Видавництво «Час» спроміглося придбати власні друкарню та книгарню («Друкарь», «Криниця»). В основному, видавництвом видавалися вибрані твори українських письменників-класиків, а також переклади із різних мов, шкільні підручники, брошури для широкого кола читачів, кольорові поштові листівки тощо. Видання здебільшого друкувалися серіями, або ж популярними бібліотеками, що приваблювало читача. У межах благодійної акції у 1910 р. видавництвом «Час» було підготовлено та випущено плакат з портретом та біографією Т. Шевченка. Наклад на той час, бу нечуваним (100 тисяч одиниць), а виручені кошти від реалізації цього тиражу, працівники видавництва пожертвували на спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Києві. Окрім цього, у межах цього заходу, видавалися і різного роду листівки, які теж мали благодійну місію, оскільки на зворотній стороні містили заклик: «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Київі!». Видавництво активно функціонувало за різних обставин, а від початку у 1914 р. Першої світової війни та у зв'язку з черговим посиленням цензури й утисків проти української книги й преси, видавництво «Час» перейшло до напівлегальної діяльності. Див. про це у: Тимошик М. Історія видавничої справи: підр. – 2-ге вид., випр. – К., 2007. – С. 291, 297, 308, 309, 321, 333, 337.

логотипу напис курсивом у першому рядку: **«Місце для листа»**; під ним, у наступних двох рядках, декоративним курсивом, у заокругленій формі напис: **«Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Київі!»**. По центру, над розділяючою лінією, великими літерами, українською: **«ЛИСТІВКА»**, нижче, російською та французькою мовами: **«Почтовая карточка. – Carte postale»** (написи чорного кольору). У правому, верхньому куті, на другій половині листівки по центру напис курсивом **«Адреса»**, а правіше від нього окреслене місце для марки. Нижче, на всю довжину другої половини листівки – шість довгих крапчастих рисок для запису тексту. У нижньому куті, правої частини листівки, з низу до верху, в одному рядку напис: **«Світо-печатка «С. Кульженка» у Київі»** (написи та риски чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 140 мм. х 88 мм.

<u>Листівка №3.</u> Оригінал[22].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

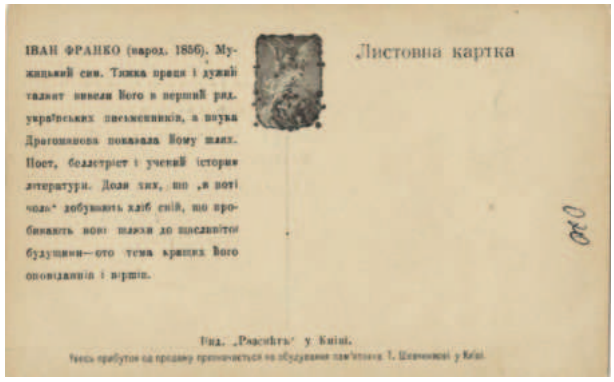

[22] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

Загальний опис <u>листівки №3</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Київське видавництво «Разсвѣтъ» [«Світанок»[23] – В.Г.], [приблизний час видання – початок 1910-х рр. – В.Г., або ж 1911 р.[24]].

Вид листівки: благочинна, поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: розділена на дві частини. По лівій стороні, зображено Івана Франка із викадровки фото 1903 р. з Борисом Грінченком, зробленого у Львові. Портрет обрамлено кремовими полями. По правій стороні від зображення уміщено останню строфу поезії поетичного твору Івана Франка «Каменярі», друкованими жирними літерами: «**Оттак ми всі йдемо в одну громаду скуті / Святою думкою, а молоти в руках. / Нехай прокляті ми і світом позабуті, – / Ми скелю ломимо, рівняем правді путі / І щастя всіх прийде по наших аж кістках».** Під строфою, ближче до правого краю напис жирним курсивом **«І. Франко»** (написи чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях не жирною лінією. Над лінією по центрі уміщено фірмовий знак видавництва «Світанок» (див. про це у посиланні), внизу під розділяючою лінією по центрі, у двох рядках напис українською мовою: у першому – **«Вид. «Разсвѣтъ» у Киіві»**; у другому – **«Увесь прибуток од продажу призначається на збудування пам'ятника Т. Шевченкові у Киіві»**. По лівій частині листівки, з верху до низу напис: **«ІВАН ФРАНКО (народ. 1856). Мужицький син. Тяжка праця і дужий талант вивели його в перший ряд. Українських письменників, а наука Драгоманова показала йому шлях. Поет, беллетріст і учений історик літератури. Доля тих, що «в поті чола» добувають хліб свій, що пробивають нові шляхи до щасливітої будущини – ото тема кращих його оповіданнів і віршів»**. У правому, верхньому куті, на другій половині листівки по центру напис **«Листовна картка».** Місце для марки не окреслене. Нижче, на всю довжину другої половини листівки чисте поле для запису тексту (усі написи та зображення чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 142 мм. х 89 мм.

---

[23] Видавництво «Світанок» було засноване у 1904 р. Соломоном Абрамовим у Києві та профункціонувало до 1916 р. Активно займалося випуском художніх поштових карток. Протягом перших років своєї діяльності видавництво «Світанок» стало досить популярним в Україні. Свою назву отримало від того, що першою випущеною листівкою стала репродукція однойменної картини Вільгельма Котарбінського, яка так і називалася – «Світанок» (експонувалася на виставці в Академії мистецтв у 1898 р.), яка і стала фірмовим знаком видавництва. Дещо пізніше, фірмовий знак було замінено новим, що представляв собою коло, розділене на три частини квадратами. У квадрати вписувалися початкові літери слів: «Видавництво», «Світанок», «Київ». Див. докладніше про це у: Асадчева Т. Музей Ханенків презентує експозицію до ювілею Вільгельма Котарбінського // Вечірній Київ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vechirniy.kyiv.ua/news/92524/

[24] Див.: Опис **<u>Листівки №3.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К.: Криниця, 2000. – С. 277-278, № 983.; Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – С. 19.

<u>Листівка №4.</u> Оригінал[25].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

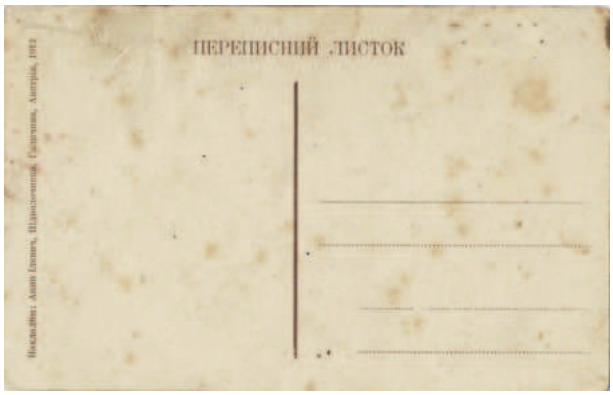

Загальний опис <u>листівки №4</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Австрія, 1912 р. [Видана з нагоди 40-ка річного ювілею творчої праці Івана Франка – В.Г.].

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1909 р. під час його побуту в Ловрані. Довкола портрету обрамлення кремовим фоном. Під зображенням на обрамлювальному фоні, по центру напис з верху до низу: «**1873 – 1913»** [40-ка річний період творчої діяльності – В.Г.], «**Д-р ІВАН ФРАНКО, * 1856»** [рік народження – В. Г.] (написи коричневого кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях однією суцільною, не жирною лінією. По лівій стороні з низу до верху: «**Накладом: Анни Ілєвич, Підволочиська, Галичина, Австрія, 1912.»** По центру напис українською мовою «**ПЕРЕПЕСНИЙ ЛИСТОК»** (Написи коричневого кольору). Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, трішки із зміщенням до правого кутка, менші дві риски для запису адреси (риски крапчасті коричневого кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-коричнево-білий; поворотна сторона: коричнево-білий.

Розміри: 137 мм. х 87 мм.

[25] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

<u>Листівка №5.</u> Оригінал[26]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №5</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Коломия, [1913 рр. – В.Г.] Видана до 40-ка річного ювілею творчої та громадської праці Івана Франка.

Вид листівки: благочинна, поштова листівка, пройшла пошту.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Портрет обрамлено рамкою, зверху мале біле поле, внизу – велике. Під зображенням внизу, на великому білому полі, по центру напис великими жирними літерами: «**ІВАН ФРАНКО».** Рядком нижче, малими, менш жирними літерами **– «Памятка 40-лїтної лїтературної і громадянської працї Івана Франка»** (написи чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях подвійною лінією. По лівій стороні, ближче до краю, з низу до верху напис: «**Виданє комітету для святкованя ювилею Івана Франка в Коломиї. – Весь дохід призначений на ювилейний дар».** Напис підкреслено тонкою лінією. По правій стороні, уверху, по центру напис: «**Переписний листок».** Під написом невеличке підкреслення. Місце для марки не окреслено. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски, перша із супровідним текстом: «**Високоповажан…… Пан….»** Нижче, після двох ліній, через більший інтервал із зміщенням до правого кутка, одна менша крапчаста риска із жирним підкресленням та супровідним текстом – літерою «**в**», а під нею ще одна також із супровідним текстом **«поч. (вул.)»** (розділяюча риска подвійна, не жирна чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також чорного кольору (підкреслення жирні і напівжирні – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 142 мм. х 89 мм.

[26] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

<u>Листівка №6.</u> Оригінал[27]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №6</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Коломия, [1913 рр. – В.Г.], [Видана до 40-ка річного ювілею творчої та громадської праці Івана Франка – В.Г.] [28].

Вид листівки: благочинна, поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Портрет розміщено на усьому тлі листівки, лише внизу виділене велике біле поле. Під зображенням внизу, на великому білому полі, по центру напис декоративними великими жирними літерами: «**D-ro Ivan Franko»** [Доктор Івана Франко – В.Г.]**.** У двох рядках нижче, малими, декоративними, менш жирними літерами, **– «Ukraina scienculo, poeto kaj verkito. (1913. Estas jaro de lia 40-jara verkista jobileo.)»** [Український вчений, поет і письменник. (1913. Це рік його 40-річчя як письменника] (написи подано мовою есперанто, чорним кольором).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях подвійною лінією. Поміж лініями напис жирними шрифтом: **«Учіть ся міжнародної мови «Esperanto»!»**. По лівій стороні, ближче до краю, з низу до верху, у двох рядках, декоративним шрифтом написи. У першому рядку напис українською: «**30% чистого доходу на дар для І. Франка»;** у другому, мовою есперанто: **«F. d «UKRAINA STELO» esperanta gazeto en Kolomea 360 Nova»** [Видавництво «ЗОРЯ УКРАЇНИ»[29] [Есперанто газета в Коломиї 360 Нова – В.Г.].

[27] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[28] Див.: Опис **<u>Листівки №6.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 287-289, № 66.

[29] Видавництво «Українська Зоря» у Коломиї – перше українське есперантське періодичне видання, засноване великим старанням Ореста Кузьми та його товаришів. Перше видання було випущене у 1913 р. – місячник «Ukraina Stelo» («Зоря України»), котрий виходив до кінця червня 1914 р., а згодом, після тривалої перерви, що було спричинено воєнними діями, у період з 1922 до 1930 р. На сторінках цього видання уміщували переклади творів Т. Шевченка, І. Франка, зокрема, його знаменита «Посвята» на честь Кобзаря (1914 р.), О. Кобилянської, В. Стефаника, Л. Українки, М. Коцюбинського, а також і народні пісні, коломийки (перекладом займався В. Атаманюк). Разом із тим, у місячнику друкувалися статті про творчість українських письменників. Див. про це у: Кочержук М. Засновник українського есперанто в Галичині – Орест Кузьма. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kolomyya. org/histpub/historypub38.htm

Написи підкреслено двома тонкими лініями. По правій стороні, у верху, по центру напис: «**POSTA KARTO»** [Листівка – В.Г.]. У правому куті зверху рамкою окреслено місце для марки. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки три довгі риски, перша із супровідним текстом декоративним шрифтом, мовою есперанто: **«Al»** [До – В.Г.]. Нижче, після трьох ліній, через більший інтервал із зміщенням до правого кутка, одна менша крапчаста риска із жирним підкресленням, а під нею ще одна крапчаста без підкреслення (розділяючі риски рівнобіжні, не жирні чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також чорного кольору. Підкреслення жирні і напівжирні – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 137 мм. х 85 мм.

<u>Листівка №7.</u> Оригінал[30].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №7</u>: прижиттєве видання поштової листівки. Видавництво не вказане. [Видана 1913 р., з нагоди 40-ка річного ювілею творчої праці Івана Франка – В.Г.].

Вид листівки: благочинна, поштова, переписний листок, пройшла пошту.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола портрету обрамлення темно-рожевим фоном. Над зображенням, на обрамлювальному фоні, напис українською дрібними жирними літерами із зміщенням ближче до правого краю: «**Розібємо скалу, роздробимо граніт, / та кровю власною і власними кістками / Твердий змуруємо гостинець і за нами / Прийде нове житє добро нове у сьвіт»** [Уривок із Франкового поетичного твору «Каменярі» – В.Г.]. Унизу, під зображенням на обрамлювальному фоні, напис українською великими жирними літерами «**ІВАН ФРАНКО»** (написи чорного кольору).

[30] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

Окрім цього, у лівому нижньому куті, з метою додаткової популяризації, наклеєно марку, яку було видано 1911 р. у Львові накладом «Кружка Рідної Школи ім. Б. Грінченка у Львові»[31]. На марці по центру зображено коло із написом «Рідна Школа», а в самій середині кола розміщена монограма «РШК». По рогах марки вказаний номінал (2 сот[ики] – В.Г.)[32]. Друк офсетний, папір білий, прорезинений. Колір марки – темно-бордовий.

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях однією крапчастою лінією. По лівій стороні уверху крапчаста риска для написання тексту. Унизу, по цій же стороні напис жирними літерами українською мовою: «**Дохід на ювилейний дар Івана Франка»** (напис чорно кольору). З правої сторони, із зміщенням до центру, напис: **«Переписний листок»**, а рядком нижче, меншим жирним шрифтом, німецькою мовою – **«Korrespondenz-Karte»** (написи чорно кольору). Правіше від написів окреслене місце для марки. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, трішки із зміщенням до правого кутка, менші дві риски для запису адреси (риски крапчасті, чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий темно-рожевий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 137 мм. х 93 мм.

<u>Листівка №8.</u> Оригінал[33].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №8</u>: прижиттєве видання поштової листівки. [1913 р. – В.Г][34]. [Видана з нагоди 40-ка річного ювілею творчої праці Івана Франка – В.Г.].

[31] Див. докладніше про серію цих марок у: Хомяк А. Каталог українських недержавних марок. – Б.м., 1961. – С. 3.

[32] «Сотик» – назва розмінної монети однієї крони, яку 1892 р. було введено у грошовий обіг в Австро-Угорщині. Одна крона дорівнювала сто геллерам. В Угорщині, розмінна монета отримала назву «філер», в Західній Україні – «сотик». Див. про це у: Франко І. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. – Львів, 2006. –Т. І. – С. 450.

[33] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[34] Див.: Опис **<u>Листівки №8.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 406-407, № 2323.

Вид листівки: благочинна, поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із портрету виконаного Іваном Трушем у 1913 р. Довкола портрету обрамлення білим фоном (багатогранна гама кольорів).

На поворотній стороні листівки: листівка розділена на дві секції однією суцільною не жирною лінією. По лівій стороні з низу до верху: «**Весь дохід призначений на ювилейний дар».** Внизу, по центру напис великими літерами українською мовою **«ІВАН ФРАНКО»**; рядком нижче, меншими, не жирними літерами: **«(Мал. Ів. Труша)»** (написи чорного кольору). На правій стороні, зверху, ближче до краю, окреслене місце для марки. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, через пробіл, трішки із зміщенням до правого кутка, менші дві риски для запису адреси (риски крапчасті, чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/кольоровий друк.

Розміри: 146 мм. х 101 мм.

<u>Листівка №9.</u> Оригінал[35].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

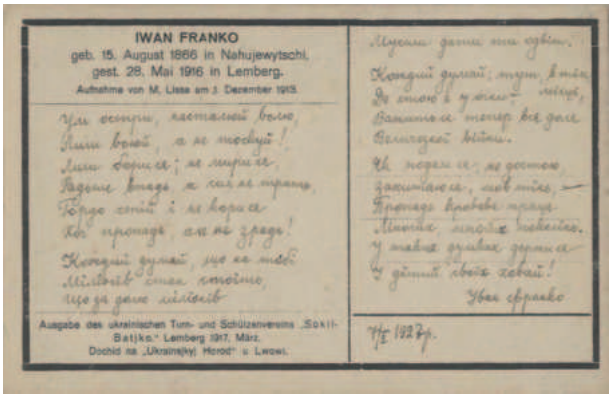

Загальний опис <u>листівки №9</u>: посмертне видання поштової листівки. Львів, Видання Українського гімнастично-стрілецького товариства «Сокіл-Батько», рік видання – 1917 р.[36]

Вид листівки: благочинна, поштова фотолистівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: фоторепродукція портрету Івана Франка із фото-портрету від грудня 1913 р., авторства М. Лісса. Портрет розміщено на усьому тлі листівки.

[35] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[36] Див.: Опис **<u>Листівки №9.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – С. 20.

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирними лініями. Уверху, по лівій стороні по центру, у чотирьох рядках напис німецькою мовою великими жирними літерами **«IWAN FRANKO»**, а дещо меншими, нежирними: **«geb. 15. August 1866 in Nahujewytschi, gest. 28. Mai 1916 in Lemberg. Aufnahme von M. Lissa am J. Dezember 1913».** [ІВАН ФРАНКО. Народився 15 серпня 1866 р. [дата народження за старим стилем, а у році присутня технічна помилка – має бути 1856 – В.Г.] у Нагуєвичах, помер 28 травня 1916 р. у Львові. Фото М. Лісса[37], грудень 1913 року – В.Г.]. Напис в останньому рядку підкреслено тоненькою лінією. Далі під написом, по цілій лівій частині листівки – поле для тексту. Унизу, по центру, під тоненькою лінією, у трьох рядках напис дрібним, не жирним шрифтом, німецькою мовою напис: **«Ausgabe des ukrainischen Turn- und Schützenvereins «Sokil-Batjko.» Lemberg 1917. März. Dochid na «Ukrainsjkyi Horod» u Lwowi»** [Видання Українського гімнастично-стрілецького товариства «Сокіл-Батько». Львів, березень 1917 р. Дохід на «Український Город» у Львові – В.Г.][38] (Написи темно-синього кольору). Справа від напису по центру розділяюча жирна лінія. Місце для марки не окреслене. З

[37] Див. докладніше про діяльність фотоательє М. Лісса та про його інші фотосалони у: Żakowicz A. Fotografia Galicyjska do roku 1918: Fotografowie Galicji, Tatr oraz Księstwa Cieszyńskiego: Zestawienie nazw zakładów i nazwisk fotografów do roku 1918. – Częstochowa – Katowice – Lwów, 2010. – S. 81.

[38] Щодо історії видання цієї листівки хочемо звернути увагу на тому, що у 1913 р. українцями гідно було відзначено 40-ка літній ювілей творчої діяльності Івана Франка. У цій площині чималих зусиль для організації відзначення ювілею творчої праці Івана Франка доклав Іван Боберський, який на той час очолював українське гімнастичне товариство «Сокіл-Батько» у Львові. Зокрема, у 81-82 числах українського сокільного часопису «Вісти з Запорожа», який побачив світ 30 травня 1913 р., ним було уміщено заклик до осередків товариств «Сокіл-Батько», «Січи» і «Соколи» щодо організації різного роду заходів та концертів з нагоди святкування 40-ка літнього ювілею творчої діяльності Івана Франка. Отримані кошти (п'ята частина) в ході проведення таких заходів мали бути переслані в якості «народного дару Івана Франка» на адресу «Дністер» книжочка 8000, Львів, улиця Руська 20», а інша одна п'ята частина з доходу повинна була бути направлена на «Український Город» у Львові на адресу: «Сокіл-Батько» Львів, ул. Руська ч. 20». Решта прибутку повинна була бути використана у «свої цілі». Щодо «Українського Городу», то тут хочемо зазначити на тому, що ще у 1911 р. І. Боберський зініціював викуплення земельної ділянки у Львові з метою облаштування руханково-спортивного майдану (за словами А. Сови це теперішній район сучасної дитячої залізниці у Стрийському парку з боку вул. Стрийської). Відповідно до цього плану було зорганізовано спеціальну спілку, до складу якої увійшли чимало знаменитих українських діячів. Таким чином, частка з отриманих коштів з будь-якого проведеного заходу, у тому числі приуроченого до святкування 40-ка річного ювілею творчої діяльності Івана Франка, перераховувалася на упорядкування руханково-спортивного майдану «Український Город». (Див. про це у: Сова А. Відзначення товариством «Сокіл-Батько» 40-річної творчої праці Івана Франка (Маловідома публікація Івана Боберського) // Вісник НТШ. – Львів, 2017. – Ч. 57. – С. 71.). В контексті зазначимо, що за клопотанням старшини товариства «Сокіл-Батько» відбувалися особливі приготування, результатом чого стала організація та проведення 7 грудня 1913 р. «Сьвята І. Франка в «Соколі-Батьку» у руханковому залі, що знаходився на вул. Руській, 20. Цього ж дня І. Франко побував на зібранні українців з питання львівської організації, котрі проходили у домі «Бесіди». Згодом, за стараннями І. Боберського, відбувся «Вечір в честь Др. І. Франка», де ювіляра зустрічали та вітали члени товариства «Сокіл-Батько», «Сокіл ІІ» та «Сокіл ІІІ». У рамках заходу було зорганізовано «руханкову частину», вітальні виступи та музичний супровід. Після проведених урочистостей, за стараннями І. Боберського, було підготовлене чергове число сокільського часопису «Вісти з Запорожа» (номер 86088 від 30 грудня 1913 р.), титульна сторінка якого розпочиналася із статті І. Боберського про І. Франка. Важливо зазначити, що у змісті статті було опубліковано портрет І. Франка із світлини, котру було зроблено 1 грудня 1913 р. в львівському фотоательє М. Лісса за наполяганням І. Боберського. Згодом ця світлина почала також друкуватися на благочинній фотолистівці від 1917 р. (Див. листівку під №9). Разом із тим зазначимо, що дослідник А. Сова у приватній колекції має цифрову копію подібної листівки «Сокола Батька», котру було видано у червні 1926 р. з нагоди «Свята Франка українських «Соколів» у пам'ять десятиліття смерти незабутнього генія Івана Франка». (Див. про це у: Сова А. Відзначення товариством «Сокіл-Батько» 40-річної творчої праці Івана Франка (Маловідома публікація Івана Боберського) // Вісник НТШ. – Львів, 2017. – Ч. 57. – С. 73.).

правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після напівжирної та жирної лінії, без зміщенням до правого кутка, менша одна риска для запису адреси (Контурні та розділяючі риски жирні темно-синього кольору: риски для тексту та адреси крапчасті, також темно-синього кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий фотопапір/чорно-білий (лицева сторона – тонований), фотодрук.

Розміри: 138 мм. х 89 мм.

<u>Листівка №10.</u> Оригінал[39]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №10</u>: посмертне видання поштової листівки. Київ, видавництво «Криниця» [приблизний час видання – у, або після 1917 р. – В.Г.] [40].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Портрет на сіро-кремовому фоні. Під зображенням внизу, по центру напис декоративним жирним шрифтом: «**І. ФРАНКО»** (напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях одинарною не жирною лінією. По центру над нею напис українською мовою, великими літерами: «**ЛИСТОВНА КАРТКА»**, а внизу, під розділяючою лінією – **«ФОТОТ**[ИП – В.Г.]. **«С. В. КУЛЬЖЕНКО» КІЕВЬ»**. По лівій стороні, ближче до краю, з низу до верху напис: «**Вид. Т-ва «КРИНИЦЯ» у Київі».** З правої сторони ближче до верхнього кута окреслене місце для марки, а дещо нижче, на всю довжину другої половини листівки три довгі крапчасті риски. Нижче, після них, через більший інтервал із зміщенням до правого кутка, одна менша крапчаста риска із жирним підкресленням (тексти чорного кольору, розділяюча риска та риски для

[39] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[40] Див.: Опис **<u>Листівки №10.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 287-289, № 69.

тексту й адреси крапчасті, також чорного кольору; підкреслення жирне – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий кремовий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 147 мм. х 94 мм.

<u>Листівка №11.</u> Оригінал[41]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

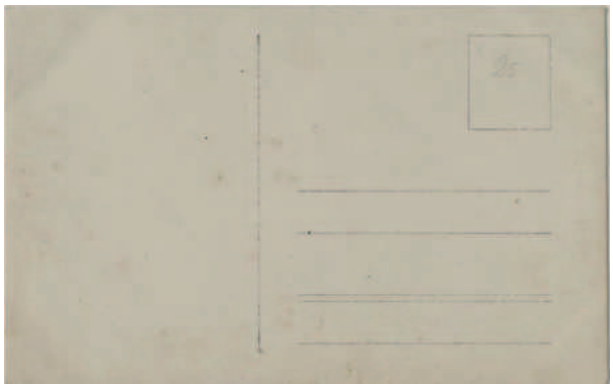

Загальний опис <u>листівки №11</u>: посмертне видання поштової листівки [видавництво не зазначене, приблизний час видання – у, або після 1917 р. – В.Г.] [42].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Портрет на білому фоні, обрамлений декоративною рамкою, прикрашеною гуцульським орнаментом. Під зображенням внизу, по центру напис декоративним жирним шрифтом: «**І. ФРАНКО»**, а рядком нижче окреслено його роки життя **«1856 – 1916».** Під написами, по центрі, розміщено декоративним жирним шрифтом уривок із поетичного Франкового твору «Наймит»: **«Ори, ори й сьпівай, ти велитню закутий / В недолі й тьми ярмо! / Пропаде й пітьма й гніт, обпадуть з тебе пута, / І ярма всі ми порвемо. / «Наймит» / »** (зображення та написи чорного кольору). Над та під рамкою виокремлені великі білі поля.

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях одинарною не жирною лінією. По правій стороні, ближче до краю, уверху окреслене місце для марки, а дещо нижче, на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски. Нижче, після них, через

[41] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[42] Див.: Опис **<u>Листівки №11.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 287-289, № 65.

більший інтервал, одна подвійна, а одна одинарна риски (розділяюча лінія та риски для тексту й адреси крапчасті – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 138 мм. х 87 мм.

<u>Листівка №12.</u> Оригінал[43].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

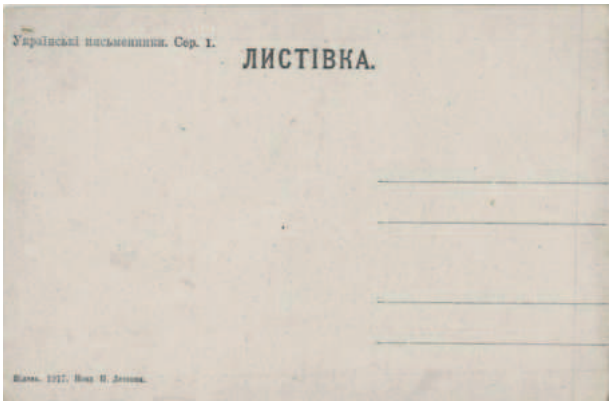

Загальний опис <u>листівки №12</u>: посмертне видання поштової листівки. Відень, 1917 р.

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням, по центру напис: «**Іван Франко**». (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: уверху, по лівій стороні ближче до краю, напис українською мовою: «**Українські письменники. Сер. 1**». Трохи нижче, по центру, напис великими українськими літерами: «**ЛИСТІВКА».** Внизу, по лівій стороні ближче до краю, напис українською мовою: «**Відень. 1917. Накл. П. Дятлова**»[44]. (Написи чорного кольору). Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, без зміщення, ще дві довгі риски для запису адреси (Риски чорного кольору, крапчасті).

---

[43] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[44] 1917 року у Відні П. Дятлів своїм накладом видав серію під номером 1, із 12 портретних поштових листівок «Українські письменники». До цієї серії увійшли репродукція з портрета Т. Шевченка роботи Ф. Красицького, фотозображення І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, О. Кобилянської, М. Грушевського, Л. Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобця і В. Винниченка. Згодом, у цьому ж, чи роком пізніше, відбулося повторне видання згаданої серії, проте листівки мали уже іншу поворотну сторону. Див.: Опис **<u>Листівки №12.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 258-259, № 607-618; фотопортрет І. Франка 1910. – С. 258, № 609.

Матеріал / Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 139 мм. х 94 мм.

<u>Листівка №13.</u> Оригінал[45].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №13</u>: посмертне видання поштової листівки. [Відень, 1917 р., або 1918 р. – В.Г.][46].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням, по центру напис: «**Іван Франко**». (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: краї обрамлені в українському орнаменті. Уверху, з лівої сторони, розміщено портрет Т. Шевченка, який також обрамлений українським орнаментом, а з правої – пропорційно в обрамленні українським орнаментом, готичним шрифтом розміщено слова: «**.....«Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово». Т. Шевченко».** У нижніх двох кутах, в орнаментну рамку укомпоновано тризуби. Уверху, по центрі, на фоні орнаменту, жирним готичним шрифтом напис: «**ЛИСТІВКА**», а під ним ще напис, також готичним напівжирним шрифтом: «**УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ**». (Написи чорного кольору). По центру – розділяюча лінія також наповнена орнаментом. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки одна коротка, дві довгі риски для запису тексту, а нижче, ще дві довгі риски для запису адреси, верхня з яких жирніша. (Риски чорного кольору).

Матеріал / Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 139 мм. х 90 мм.

[45] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[46] Див. коментарі у попередньому посиланні.

<u>Листівка №14.</u> Оригінал[47].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №14</u>: посмертне видання поштової листівки. Київ, видавництво «Криниця» [приблизний час видання – у, або після 1917 р. – В.Г.].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Портрет на сіро-кремовому фоні. Під зображенням внизу, по центру, напис декоративним жирним шрифтом: «**І. ФРАНКО»** (напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях одинарною не жирною лінією. По центру над нею напис українською мовою, великими літерами: «**ЛИСТОВНА КАРТКА»**, а внизу, під розділяючою лінією – «**ФОТОТ**[ИП – В.Г.]. «**С. В. КУЛЬЖЕНКО» КІЕВЬ»**. По лівій стороні, ближче до краю, з низу до верху напис: «**Вид. Т-ва «КРИНИЦЯ» у Київі».** З правої сторони ближче до верхнього кута окреслене місце для марки, а дещо нижче, на всю довжину другої половини листівки, три довгі крапчасті риски. Нижче, після них, через більший інтервал із зміщенням до правого кутка, одна менша крапчаста риска із жирним підкресленням (тексти чорного кольору, розділяюча риска та риски для тексту й адреси крапчасті, також чорного кольору; підкреслення жирне – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий кремовий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 141 мм. х 92 мм.

[47] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

<u>Листівка №15.</u> Оригінал[48].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №15</u>: посмертне видання поштової листівки. Видавництво Української Виконавчої Ради армії, м. Рига, в. Пісочна №4. [час видання – 1919 р.[49]].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: розділена на дві частини. По лівій стороні зображено намальований графікою невідомим художником портрет Івана Франка, який обрамлений квітковим орнаментом (портрет чорно-білий). Під портретом по центру напис: **«Іван Франко. Талантовитий поет, новеліст і публіцист Австрійської України»** (написи чорного кольору, жирним шрифтом). По правій стороні від зображення уміщено поетичний твір Івана Франка «Не пора», друкованими жирними літерами: «**Не пора»**, а далі зміст твору:

«Не пора, не пора, не пора
Москалеві й Ляхові служить
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жить.
Не пора, не пора, не пора
За недолюдків лить свою кров

[48] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[49] Див.: Опис **<u>Листівки №15.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 287-289, № 71.

І любити царя, що наш люд обдира,
Для України наша любов.
Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор
Хай пропаде незгоди проклята мара
Під Украйни єднаймось прапор
Бо пора ся великая єсть
У завзятій, важскій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастя і честь,
Рідний краю, здобути тобі».

Під останньою строфою, ближче до правого краю, напис жирним шрифтом **«Іван Франко»** (написи чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях товстою жирною лінією, з обидвох сторін якої розміщені дві тонші. Над лінією по центрі уміщено у першому рядку жирними літерами напис українською: **«Листівка»**, а під ним не жирним шрифтом великими літерами французькою мовою: **«KARTE POSTALE».** Внизу, по лівому боці від розділяючої лінії у трьох рядках напис українською мовою: **«В-во Української Виконавчої Ради ……армії, м. Рига, в. Пісочна №4.»**. По правому боці від розділяючої лінії у верхньому куті окреслене місце для марки. Нижче, на всю довжину другої половини листівки, надруковано три штрихпунктирні лінії для запису тексту (усі написи та зображення ліній чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий кремовий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 139 мм. х 92 мм.

Листівка №16. Оригінал[50]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

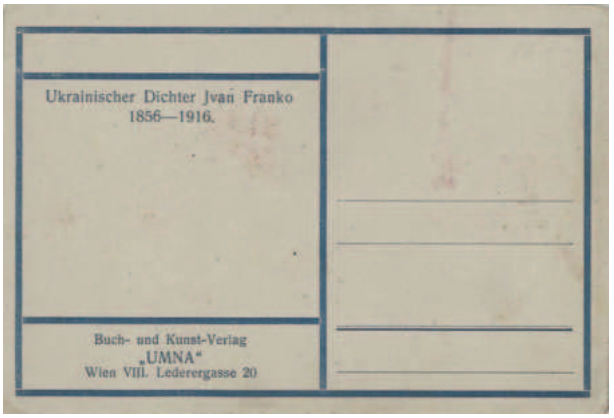

Загальний опис листівки №16: посмертне видання поштової листівки. Відень, [у 20-х роках XX ст. – В.Г.].

[50] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола рожево-біле фонове обрамлення. Під зображенням по центру напис курсивом: **Іван Франко**. Напис обрамлений українським орнаментом (Напис темно-синього кольору, орнамент у темно-синій та світло червоній гамі кольорів).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирними лініями. Уверху, по лівій стороні від центру, напис німецькою мовою: «**Ukrainischer Dichter Ivan Franko 1856 – 1916»** [Український поет Іван Франко 1856 – 1916 – В.Г.]. Внизу по лівій стороні від центру напис німецькою мовою: «**Buch- und Cunst-Veriag «UMNA» Wien VIII. Lederergasse 20»** [Книжково-художнє видавництво «УМНА»[51] Відень VIII. Ледерерґассе 20 – В.Г.] (Написи темно-синього кольору). З права від напису по центру розділяюча жирна лінія. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після напівжирної та жирної лінії, без зміщенням до правого кутка, менша одна риска для запису адреси (Контурні та розділяючі риски жирні темно-синього кольору: риски для тексту та адреси крапчасті, також темно-синього кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючим темно-синім та червоним кольором; поворотна сторона: темно-синій та білий кольори.

Розміри: 139 мм. х 94 мм.

<u>Листівка №17.</u> Оригінал[52].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

[51] Дане книжково-художнє видавництво називали «Українська мистецька накладня» (УМНА), яка функціонувала у Відні в 20-х роках ХХ ст. Див. про це: Токарчук В., Яковенко Н., Загайкевич М., Мегела І., Станішевський Ю. Австрія, Австрійська Республіка // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-42407

[52] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

Загальний опис <u>листівки №17</u>: посмертне видання поштової листівки. Відень, [у 20-х роках ХХ ст. – В.Г.].

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола рожево-біле фонове обрамлення. Під зображенням по центру напис курсивом: **Іван Франко**. Напис обрамлений українським орнаментом (Напис темно-синього кольору, орнамент у темно-синій та світло червоній гамі кольорів).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях одинарною не жирною лінією. Місце для марки не окреслене. По правій стороні на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски. Нижче, після них, через більший інтервал, дві менші риски із зміщенням до правого краю (розділяюча лінія суцільна, не жирна, а риски для тексту й адреси крапчасті – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: тонкий глянцевий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючим темно-синім та червоним кольором; поворотна сторона: чорно-білий колір.

Розміри: 141 мм. х 92 мм.

<u>Листівка №18.</u> Оригінал[53].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

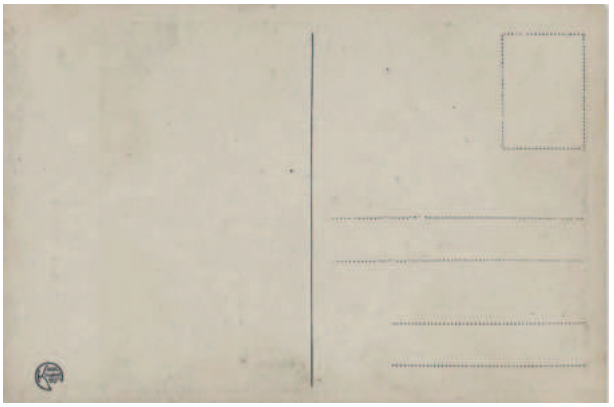

Загальний опис <u>листівки №18</u>: посмертне видання поштової листівки. Відень, видавництво «Kilophot» [у першій половині 20-х років ХХ ст. – В.Г.].

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням по центру напис: «**ІВАН ФРАНКО**». Рядком нижче по центру розміщено дату народження та смерті: «*** 15. 8. 1856. † 28. 5. 1916.**» (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирною лінією. <u>Унизу по лівій стороні</u> від краю розміщено знак видавництва, на якому фігурує напис ні-

[53] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

мецькою мовою «**Kilophot**»[54]. (Колір знаку та напису на ньому – чорний). По центру розділяюча жирна лінія. По правій стороні уверху, ближче до краю, окреслене місце для марки. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після двох ліній, із зміщенням до правого кутка, дві менші риски, для запису адреси (Розділяюча риска жирна чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою темно-синьою і коричневою гамою кольорів; поворотна сторона: чорний та білий кольори.

Розміри: 139 мм. х 94 мм.

<u>Листівка №19.</u> Оригінал[55].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №19</u>: посмертне видання поштової листівки. Видавництво «Русалка» [на початку 20-х років ХХ ст. – В.Г.].

Вид листівки: поштова, переписний листок, пройшла пошту.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням по центру напис: «**ІВАН ФРАНКО**». Рядком нижче по центру розміщено рік народження та смерті: «*** 1856. † 1916.**» (Напис чорного кольору).

---

[54] Літографічне видавництво Kilophot (функціонувало приблизно в період 1905 – 1930 рр. у Відні). Окрім друку займалося виготовленням фотопаперу. У 1920-х роках фірма розпалася, і виробництво листівок залишилося за засновником Феліксом Лойтнером (у останній період діяльності фірми на випущених поштових листках наносили його ім'я). Див. про це у: Kunstanstalt Kilophot GmbH, Vienna. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rthcards.co.uk/pclogos/data/KILOPHOT/KILOPHOT_ 01.html

[55] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях. Унизу по лівій стороні ближче до краю по висоті напис німецькою: **«Copyright by «Rusalka». – Printed in Poland»** [Копірайт видавництва «Русалка». – Надруковано в Польщі. – В.Г.]. Внизу напис українською мовою **«В-во «Русалка»**[56]. (Колір напису– чорний). По центру розділяюча не жирна лінія. По правій стороні уверху, ближче до краю, вклеєна марка в окресленому місці для неї. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після двох ліній, із зміщенням до правого кутка, дві менші риски для запису адреси (Розділяюча риска не жирна чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також чорного кольору). Внизу під розділяючою лінією напис: **«Nr. 302»**.

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою червоною і коричневою гамою кольорів; поворотна сторона: чорний та білий кольори.

Розміри: 137 мм. х 89 мм.

<u>Листівка №20.</u> Оригінал[57]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

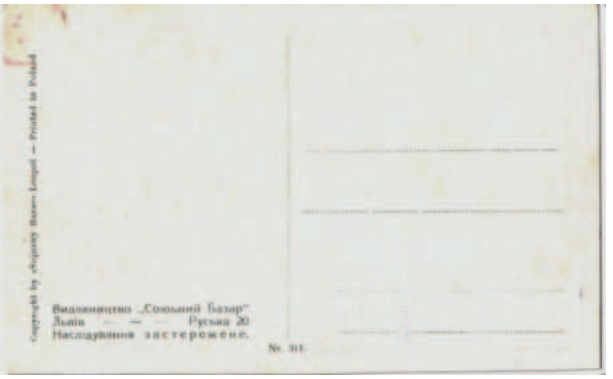

Загальний опис <u>листівки №20</u>: посмертне видання поштової листівки. Видавництво «Союзний Базар», хоча в оригіналі окреслено «Союьний Базар» [друкарська помилка, замість літери «ь», має бути літера «з» – В.Г.]» Видана приблизно [на початку 20-х років XX ст. – В.Г.].

Вид листівки: поштова.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Праве фонове поле трішки менше від лівого, тобто не відцентроване розташування портрету І. Франка під час друку. Під зображенням по центру

[56] Видавництво «Русалка» – видавництво, яке функціонувало у Львові. Ним друкувалися твори як українських так і зарубіжних літературних класиків, п'єси, дитячі твори, поштові листівки і репродукції, картини українських митців від 1911 до 1939 року. Власником видавництва «Русалка» був галицький журналіст Григорій Гануляк. Див. про це у: Шумільова А., Крижанівська Т. Вплив політичної ситуації 1921 року в Україні на випуск книжкових видань // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 7. – С. 47.

[57] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

напис: «**ІВАН ФРАНКО»**. Рядком нижче по центру розміщено рік народження та смерті: «***1856. † 1916.»** (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях. Унизу по лівій стороні ближче до краю по висоті напис німецькою: **«Copyright by «Sojuzny Bazar». – Printed in Poland»** [Копірайт видавництва «Союзний Базар». – Надруковано в Польщі. – В.Г.]. Внизу напис українською мовою **«Видавництво «Союьний Базар» Львів -- -- -- Руська 20 Наслідування застережене»**[58]**.** (Колір напису– чорний). По центру розділяюча не жирна лінія. По правій стороні уверху місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після двох ліній, із зміщенням до правого кутка, дві менші риски, для запису адреси (Розділяюча риска не жирна чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті також чорного кольору). Внизу під розділяючою лінією напис: **«Nr. 311».**

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою червоною і коричневою гамою кольорів; поворотна сторона: чорний та білий кольори.

Розміри: 141 мм. х 88 мм.

<u>Листівка №21.</u> Оригінал[59]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

[58] Видавництво «Союзний Базар» – очевидно функціонувало у межах торговельно-промислового товариства «Союзний Базар» у Львові, яке було засновано у 1906 р. як кооператив з обмеженою відповідальністю, свою діяльність розпочало у 1907 р. У 1913 р. головою товариства було обрано Григорія Кузьму, заступником – Івана Чапельського, членами – Йаосиф Гурника, Йосифа Іванця, Теофіля Кормаша, Леся Кульчицького, Миколу Шухевича та ін. Торговельно-промислове товариство «Союзний Базар» торгувало паперовими виробами, шкільним та канцелярським приладдям, галантереєю та засобами особистої гігієни, а також під своєю маркою друкувало листівки та іншу друковану продукцію. Магазин з товарами розміщувався на вулиці Руській, 20 у Львові. Товариство припинило діяльність у 1940 р. Див. про це у: Центральний державний історичний архів України, м. Львів Торговельно-промислове товариство «Союзний Базар», м. Львів. 1906 – 1940 рр. – Фонд № 297. – Опис № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsdial.archives.gov.ua/pdf/F.%20297.pdf; Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. – Львів- Перемишль, 2003. – С. 169.

[59] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

Загальний опис листівки №21: посмертне видання поштової листівки. Львів, видавництво «Бібльос» [в другій половині 20-х років ХХ ст. – В.Г.] [60].

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із авторської репліки портрета, що не зберігся, написаного за фотографією Івана Труша від 1903 року. Довкола портрету обрамлення кремовим фоном (саме зображення Івана Франка у багатогранній гамі кольорів). Під зображенням по центру напис: «**ІВАН ФРАНКО»**. Рядком нижче по центру розміщено дату народження та смерті: «*** 15. VIII. 1856. † 28. V. 1916.»** (Напис темно-синього кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях. Унизу по лівій стороні ближче до краю по висоті напис українською: **«Накладом Вид. портретів, Львів, Обертинська 30.».** Внизу напис українською мовою **«Друк. «Бібльос», Львів»**[61]. (Колір напису – темно-синій). По центру розділяюча не жирна лінія. Увеху над розділяючою лінією напис великими жирними літерами: **«ПЕРЕПИСНИЙ ЛИСТОК».** Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після двох ліній, із зміщенням до правого кутка, дві менші риски для запису адреси. Перша мала верхня підкреслена жирною лінією. (Розділяюча риска жирна темно-синього кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також темно-синього кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою світло- та темно-коричневою гамою кольорів; поворотна сторона: темно-синій та білий кольори.

Розміри: 148 мм. х 99 мм.

---

[60] Див.: Опис **Листівки №21.** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 406-408, № 2332.

[61] В період 1926 – 1928 рр. у Львові, на вулиці Японській, 7 за проектом архітектора Юзефа Авіна було збудовано фабрику торгових книг Бернарда Бардаха. 15 січня 1931 р. Греко-католицький митрополичий ординаріат у Львові викупив фабрику Бернарда Бардаха разом із усіма машинами й запасом сировини, а також готового товару з метою друкування релігійної літератури. Назва була змінена на «Фабрика паперових виробів і друкарня «Бібльос». Першими директорами «Бібльосу» були о. Г. Костельник і А. Чайковський, а з 11 січня 1932 року – Маркіян Кисилевський і Євстахій Нагірний. Тут видавалися популярні двотижневики «Христос – наша сила», «Лицарство Пресвятої Богородиці» та ін. Разом із тим фабрика виготовляла паперову продукцію, яка користувалася великим попитом у населення: зошити, блокноти, записники поштові листівки та ін. Профіль діяльності товариства ніколи не зазнавав суттєвих змін, змінювався лише статус: від приватного підприємства у довоєнні часи до державного – після Другої світової війни. Тільки після здобуття Україною незалежності, у 1995 р., було створено ВАТ Львівська фабрика паперово-білових виробів «Бібльос», яка працює до сьогодні. Див. про це у: Центральний державний історичний архів України, м. Львів Фабрика паперових виробів і друкарня «Бібльос». Спілка з обмеженою відповідальністю, м. Львів. 1931-1939 рр. – Фонд № 590. – Опис № 1. 1925-1940 рр. (крайні дати документальних матеріалів). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsdial.archives.gov.ua/pdf/F.%20590.pdf

<u>Листівка №22.</u> Оригінал[62].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

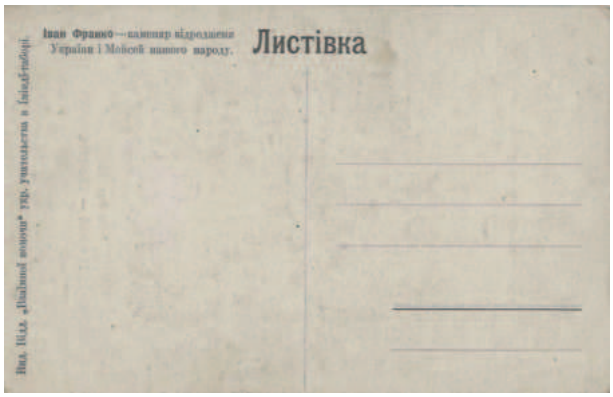

Загальний опис **<u>листівки №22</u>**: посмертне видання поштової листівки. Видана видавничим відділом «Взаємна поміч українського учительства» у Гмінді – таборі для українських виселенців [в другій половині 20-х років XX ст. – В.Г.].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням по центру напис жирними літерами: **«Іван Франко»**, а під ним, не жирними: «**15-8-1856 – 28-5-1916».** (Написи чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях. Уверху по лівій стороні ближче до краю по висоті напис українською: **«Вид. Відд. «Взаїмної помочи» укр. учительства в Гміндї-таборі»**[63]. Уверху від нього, по лівій стороні ближче до краю, напис

[62] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[63] Професійна організація народних учителів «Взаємна поміч українського учительства» займалася активною видавничою діяльністю. Від 15 вересня 1912 р. почала видавати свій журнал – «Учительське слово». Першим головним редактором був І. Казанівський (1912 – 1914 рр.), а після війни – Г. Коваль, І. Ліщинський, А. Зелений, А. Домбровський, І. Ющишин. Виданням свого журналу народне вчительство вперто відстоювало свої права та вболівало за покращення свого становища. З початком війни «Учительське слово» перестало виходити, а багато вчителів емігрувало. Спочатку близько трьох сотень українських учителів опинилося у Відні, де вони об'єдналися в «Інформаційний комітет українського вчительства», при якому почала діяти видавнича секція, метою якої стало продовження видання «Учительського слова». Проте, задум залишився майже нереалізований, оскільки вийшло кілька випусків дитячої бібліотеки. Після цього, «Учительське слово» було відновлено, у зв'язку з тим, що Г. Коваль у Гмінді – таборі для українських виселенців, організував відділ «Взаємної помочі українського учительства», створив крамницю під вивіскою абревіатури відділу «ВПУУ» та відновив видавничу секцію. Такі заходи дали матеріальні перспективи, котрі було використано для відновлення «Учительського слова», і уже у 1916 р. видання побачило світ чотири рази. Навколо журналу поволі почали згуртовуватися вчителі, і уже через кілька років (у 1929 р.) загальними зборами було вирішено обернути «Учительське слово» у двотижневик. Було запроваджено нові рубрики, а «Учительське слово» стало колискою не лише педагогічної преси. Його найважливішими напрямками діяльності другої половини 30-х рр. XX ст., так званого періоду розквіту журналу, стали: статті на загальні теми; організація і пропаганда; шкільні й учительські справи в державних законодавчих установах; куток учительського професійного руху; куток українського суспільно-культурного життя; куток української публіцистики, літератури й мистецтва; з голосів польської вчительської преси; з життя нашої організації; куток правної поради й оборони; куток службового руху членів організації; некрологи тощо. Див. докладніше про це у: Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст. – Львів, 2002. – С. 127-125.

теж українською мовою: «**Іван Франко – каменяр відродження України та Мойсей нашого народу.»**. По центру над розділяючою на поля лінією напис великими українськими літерами: «**Листівка».** (Усі написи чорного кольору). Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, без зміщення, ще три довгі риски для запису адреси (Риски чорного кольору, крапчасті). Нижче, після трьох ліній, із зміщенням до правого кутка, дві менші риски для запису адреси. Перша мала верхня підкреслена жирною лінією. (Розділяюча риска, риски для тексту та адреси крапчасті, чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 142 мм. х 91 мм.

<u>Листівка №23.</u> Оригінал[64]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №23</u>: посмертне видання поштової листівки. Перша друкарня «Державного видавництва України» [кінець 1920-х років – В.Г.].

Вид листівки: не поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. на темному тлі. Довкола біле фонове обрамлення.

На поворотній стороні листівки: уверху, по лівій стороні ближче до краю, напис у першому рядку великим курсивом: «**ІВАН ФРАНКО»**. Рядком нижче, теж курсивом, розміщено дату народження та смерті Івана Франка: «**15. VIII. 1856. – 28. V. 1916».** (Написи чорного кольору). Трохи нижче, ближче до правого краю, місце для марки не окреслене, натомість подано курсивом п'яту строфу із поетичного твору Івана Франка «Декадент»:

[64] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

«Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог».

Внизу, у лівому куті, напис у трьох рядках українською мовою: «**І-ША ДРУК. ДВУ Укрголовліт 1630. 6 Зам. 1826, тир. 4000»**[65]. З правої сторони ближче до кута розміщено знак видавництва. (Усі написи та зображення чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою темною гамою кольорів; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 177 мм. х 108 мм.

<u>Листівка №24.</u> Оригінал[66].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис <u>листівки №24</u>: посмертне видання поштової листівки. Видана друкарнею «Державного видавництва України» [приблизно у 1930 р. – В.Г.][67].

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

---

[65] Державне видавництво України було створене у травні 1919 р. у Києві як Всеукраїнське видавництво, від січня 1920 р. функціонувало як Всеукраїнське видавництво. Із серпня 1922 р. було перетворено на Державне видавництво України. Розміщувалося в Харкові та мало мережу губернських видань та представництва у Москві. Випускало художню, навчальну, суспільно-політичну та іншу літературу, а також випускало альманахи, журнали, плакати, листівки тощо. У 1930 р. на базі Державного видавництва України було створене Державне видавниче об'єднання України. Див. про це у: Бондарчук П.М. Державне видавництво України // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2004. – 688 с.: іл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Derzh_vydav_ vo_Ukrainy

[66] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[67] Див.: Опис **<u>Листівки №24.</u>** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 287-289, № 74.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. на бордовому фоні без полів.

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях однією жирною лінією, котра унизу, ближче до країв листівки, перехрещена ще однією по лівому і правому полях, під котрими уміщено додаткову інформацію щодо видавництва, тиражу, замовлення тощо. Уверху, по лівій стороні ближче до краю, розміщено знак видавництва, а в правому куті зверху окреслене місце для марки, у якому напис малими літерами: «**Місце для марки**». Над розділяючою лінією по центру, зверху, напис у першому рядку великими жирними літерами українською мовою: «**ПОШТОВА ЛИСТІВКА**». Рядком нижче, великими літерами, але меншим шрифтом, розміщено написи російською, французькою та німецькою: «**ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО – KARTE POSTALE – BRIEFKART».** (Написи чорного кольору).

Внизу, у лівому полі, напис у двох рядках українською мовою: у першому рядку «**Іван Франко»;** у другому малим курсивом «**Малюнок І. Н. Святенка**». Під ними після розділяючої жирної лінії напис великими жирними літерами: «**ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ».** У правому полі, внизу, ближче до кута над розділяючою лінією, уміщено маленьку для записів, а унизу написи двома рядками, малими літерами: «**Укрліт 0138. Тираж 15000. Друк. та літ. ім. т. Дунаєва. Москва.**»[68]. (Усі написи та зображення чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою темною гамою кольорів; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 177 мм. х 108 мм.

<u>Листівка №25.</u> Оригінал[69].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

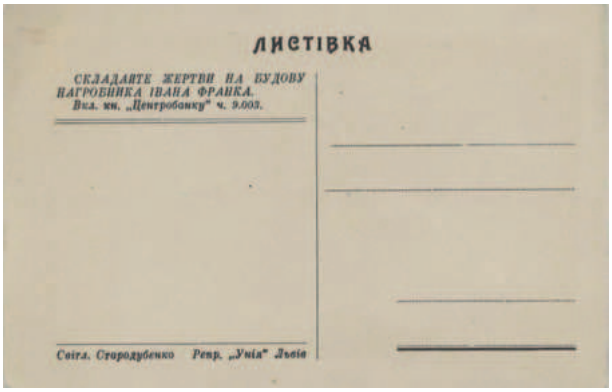

[68] Див. про видавництво у коментарі до **<u>Листівки №23</u>**.

[69] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

Загальний опис листівки №25: посмертне видання поштової листівки. Видана друкарнею «Унія» у Львові [приблизно у кінці 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. – В.Г.][70].

Вид листівки: благочинна, рекламна поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, фотонатурна листівка на тему франкіани.

На лицевій стороні листівки: зображено надгробний пам'ятник Івана Франка на Личаківському цвинтарі, автором роботи котрого був С. Литвиненко. Світлина зроблена Стародубенком. Світлину надгробка розміщено на усьому тлі листівки, на кремовому фоні. В низу виділене більше поле, де під зображенням, по центру, напис у двох рядках великими жирними літерами: «**НАГРОБНИК ІВАНА ФРАНКА НА ЛИЧАКІВСЬКІМ ЦВИНТАРІ. РОБОТИ АРТ. РІЗЬБ. С. ЛИТВИНЕНКА**[71]» (напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях не жирною суцільною лінією. В центрі над нею напис великими декоративними літерами **«ЛИСТІВКА».** По лівій стороні уверху, не пропорційно, у трьох рядках великими і малими літерами не жирним курсивом напис: **«СКЛАДАЙТЕ ЖЕРТВИ НА БУДОВУ НАГРОБНИКА ІВАНА ФРАНКА. Вкл. Кн. «Центробанку» ч. 9.003.**[72]». Напис підкреслено двома не жирними лініями. У цьому ж полі, у самому низу, після однієї не жирної лінії, ще один напис малими літерами не жирним курсивом: **«Світл. Стародубенко Репр. «Унія» Львів».** Місце для марки не окреслене. У правій частині листівки, нижче від верху, на всю довжину другої половини листівки – дві великі крапчасті риски для запису тексту. Нижче, після них, через більший інтервал із зміщенням до правого кутка, дві менші крапчасті риска, друга з яких із жирним підкресленням (тексти чорного кольору, розділяюча риска та риски підкреслення тексту суцільні, а для адреси крапчасті, також чорного кольору; підкреслення крапчастої риски, жирне, чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/чорно-білий друк.

Розміри: 149 мм. х 96 мм.

---

[70] Друк даної благочинної і рекламної поштової листівки хронологічно припадає на час функціонування Комітету із побудови надгробного пам'ятника на Личаківському кладовищі Іванові Франкові. Саме у 1921 році було засновано організаційний комітет зі спорудження надгробка Іванові Франку. Зокрема, громадськість закликали збирати кошти для виконання робіт, у ході чого поміж населення краю розповсюджували пам'ятні знаки-відзнаки та поштові листівки, кошти із продажу яких призначалися на будівництво нагробного пам'ятника І. Франкові. Пам'ятні знаки-відзнаки та поштові листівки очевидно поширювалися перед відкриттям надгробка І. Франкові на Личакові, котрий було відкрито 28 травня 1933 року. Див. докладніше про це у: Галик В. Увіковічнення пам'яті Івана Франка у міжвоєнній фалеристиці // Спадщина Івана Франка в контексті дослідження проблем історії, культури і музеєзнавства від найдавніших часів до сучасності: матеріали ІІ-го міжнародного з'їзду архівістів і хранителів музеїв в Нагуєвичах присвяченого 105-им роковинам смерті українського генія, 27 травня 2021 р., Нагуєвичі / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), П. Гриценко, Л. Тимошенко, О. Петречко, В. Александрович та ін. – Нагуєвичі-Дрогобич, 2021. – С. 21-22.; Лазорак Б., Лазорак Т. «Живі пам'ятники Івану Франку»: традиція вшанування генія у Дрогобичі (1913 – 1935 рр.) // Франко: Наживо / Franko: Live. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2020/08/13...

[71] Литвиненко Сергій Григорович народився 5 жовтня 1899 р. у Пирятині, помер 20 червня 1964 р. у Нью-Йорку. Видатний український скульптор, хорунжий Армії УНР та автор надгробка Івана Франка на Личаківському цвинтарі у Львові. Див. докладніше про нього у: Бондарчук П. Литвиненко Сергій // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2009. – С. 174. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Litvinenko_S; Драбчук І. «Не кожна могила означає забуття...» // Перевал. – 2006. – № 2-3. – С. 95-98.

[72] Центробанк – один із кредитних кооперативів, створений 1898 р. у Львові під назвою Крайовий Союз Кредитовий, який став головним об'єднанням кредитової кооперації усіх рівнів. Своєю діяльністю ним було започатковано формування автономної системи української галицької кооперації. Центробанк приймав вклади від населення під 12 % річних. Див. про це у: Білан Б., Комарницька З., Васюта В., Вознюк М. Львів Банківський. – Львів, 2016. – С. 6-7.

<u>Листівка №26.</u> Оригінал[73].

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

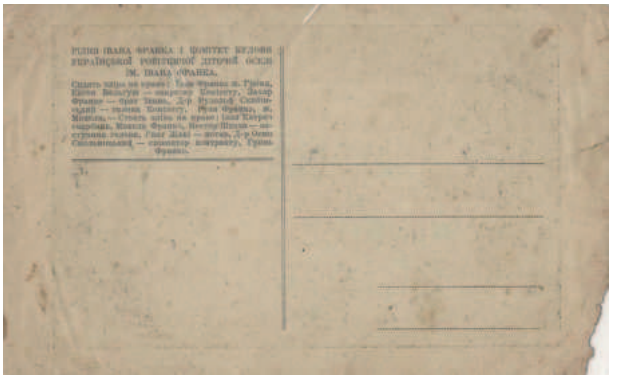

РОДИНА ІВАНА ФРАНКА І КОМІТЕТ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧОЇ ДИТЯЧОЇ ОСЕЛІ ІМ. ІВАНА ФРАНКА.

Загальний опис **<u>листівки №26</u>**: фото-поштівка від 2 листопада 1935 р. із поіменним переліком родини Захара Франка та членів Комітету побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах[74].

Вид листівки: благочинна, рекламна поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, фотодокументальна листівка-персоналія на тему франкіани.

На лицевій стороні листівки: зображено світлину рідні Івана Франка по лінії брата Захара із членами Комітету побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах. Світлину розміщено на усьому тлі листівки, яка довкола має біле

[73] Франко Іван. Поштові і не поштові листівки. Із фондів приватної колекції Володимира Галика.

[74] Див. докладніше про історію реалізації ідеї створення «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичах у: Лазорак Б., Лазорак Т. «Живі пам'ятники Івану Франку»: традиція вшанування генія у Дрогобичі (1913 – 1935 рр.) // Франко: Наживо / Franko: Live. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2020/08/13...; «Живий пам'ятник Франку»: перший музей у Нагуєвичах 1935 – 1939 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kamenyar.info/zhyvyj-pam-yatnyk-franku-pershyj-muzej-u-naguyevychah-1935-1939-rr/; Лазорак Т., Лазорак Б. Живі пам'ятники Івану Франку»: унікальна традиція вшанування генія в Дрогобичі, перший музей та непростий конфлікт українців в Нагуєвичах (1913 – 1935, 1936 рр.) // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. Кн. ІІ. – Дрогобич, 2021. – С. 258-290.

фонове обрамлення. З правої та лівої сторони виділене більше обрамлювальне поле. (Друк світлини – чорно-білого кольору).

На поворотній стороні листівки: листівка не рівномірно розграфлена по секціях двома тонкими паралельними лініями. Уверху по лівій стороні ближче до розділяючих ліній напис українською великими не жирними літерами: **«РІДНЯ ІВАНА ФРАНКА І КОМІТЕТ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧОЇ ДІТОЧОЇ ОСЕЛІ ІМ. ІВАНА ФРАНКА».** Під ним наступний напис малими літерами українською: «**Сидять зліва на право: Таця Франко ж. Гриня, Евген Вельгуш – секретар Комітету, Захар Франко – брат Івана, Д-р Рудольф Скибінський – голова Комітету, Рузя Франко, ж. Миколи. – Стоять зліва на право: Іван Катрич скарбник, Микола Франко, Нестор Шкода – заступник голови, Гнат Жакі – нотар, Д-р Осип Смольницький – співавтор контракту, Гринь Франко».** Напис підкреслено двома паралельними нежирними рисками. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі крапчасті риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, із зміщенням до правого кута, ще дві менші крапчасті риски для запису адреси (Уміщені тексти, розділяючі риски, риски для тексту та адреси – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: не цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 142 мм. х 91 мм.

Додатки до листівки №26[75]**.**

Відозва Комітету побудови «Української робітничої дитячої оселі імені Івана Франка» в Нагуєвичах, видрукувана окремим накладом Д-ра Р. Скибінського в Дрогобичі у 1934 р.[76]

[75] Доповнюючи історію походження поштової **листівки №26**, хочемо звернути увагу на те, що ще у 1934 р. «Робітнича громада» імені Івана Франка розпочала підготовку до проведення Франкового ювілею, котрий планувалося відзначити у 1936 році. У цей період було створено комітет для закупівлі осідку Івана Франка. Головою Комітету був Рудольф Скибінський, заступником – Нестор Шкода, секретар Евген Вельгуш, скарбник Іван Катрич. Також до цього Комітету увійшли: Гринь Франко та його жінка Таця, Захар Франко – брат Івана Франка та Микола Франко і його жінка Рузя. Для закупівлі осідку пітрібні були значні кошти, і з цією метою було надруковано у друкарні Й. *Левенкопфа* в Дрогобичі спеціальні відозви, котрі безкоштовно надрукував працівник цієї друкарні Михайло Угрин. Відозву також було надруковано окремим накладом Д-ра Р. Скибінського в Дрогобичі. Таким чином, у 1934, необхідні кошти було зібрано і «Робітнича громада» за 2 тисячі злотих купила в Миколи Франка та його родичів Франків осідок, де він народився на хуторі «Гора» з метою, щоб на ньому побудувати музей Івана Франка і робітничу дитячу оселю. Саме тоді, восени 1934 р., в «Робітничому домі», де знаходилась «Робітнича громада імені Івана Франка», коли вже була підписана купна, було зроблено фото №1, №2, №3, які були надруковані у відозві, а згодом окремими поштовими листівками малого формату у 1935 р. (Див.: додаток №26(а), №26(б), №26(в)), та дещо більшого у цьому ж році (Див. листівку №26). Тиражі листівок невідомі, але наявність двох форматів і друку на різній цупкості паперу дає підстави стверджувати про повторність тиражування. Купну завіряв Гнат Жакі, а співавтором контракту був Осип Смольницький. Див. про це детальніше у: Спогади Івана Губицького «Вшанування пам'яті Івана Франка в м. Дрогобич в міжвоєнний час», записані П. В. Сов'яком у 1986 році уміщені в дослідженні: Бонь В. До історії пошанування пам'яті Івана Франка на Дрогобиччині у 20-30-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Національного музею Івана Франка. – Львів, 2017. – Вип. 21. – С. 168-174.; а також у: Лазорак Б., Лазорак Т. «Живі пам'ятники Івану Франку»: традиція вшанування генія у Дрогобичі (1913 – 1935 рр.) // Франко: Наживо / Franko: Live. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2020/08/13...; «Живий пам'ятник Франку»: перший музей у Нагуєвичах 1935 – 1939 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kamenyar.info/zhyvyj-pam-yatnyk-franku-pershyj-muzej-u-naguyevychah-1935-1939-rr/

[76] Із фондів приватної колекції Володимира Садового.

До Українського Громадянства!

За почином Культурно-освітнього Товариства **„Робітнича Громада"** в Дрогобичі, українське робітництво та селянство приступає до великого діла.

В родинному селі Того, що клав сильні основи під розвиток народнього руху в Галичині, що мостив шлях поступу, волі і справедливости, що в незрівнянних мистецьких творах зображував експльоатацію і життя борців-сільських робітників та злидні селянства 60-их і 70-их років минулого століття, — українське робітництво й селянство бажає здвигнути

ДІТОЧУ ОСЕЛЮ, ЗАХИСТ І МУЗЕЙ ПАМЯТОК ІВАНА ФРАНКА.

На тому місці, де [illegible] хата Івана Франка, де побачив він перші проблиски свойого життя, де, як мала, безжурна дитина, бігав, де робив свої перші спостереження, де чутлива душа Поета збирала матеріали до своїх геніяльних творів, — має ставути **живий памятник**, гідний найбільшого Сина України, великого Клинемира Поступу для Волі.

Думка здвигнути памятник І. Франкові в нафтовому басейні не нова, а заказана вона з Його культом перед широких мас робітництва і селянства.

РЕАЛЬНІСТЬ РІДНІ ІВАНА ФРАНКА, ЗАКУПЛЕНА НА ДІТОЧУ ОСЕЛЮ. ЗАХИСТ І МУЗЕЙ ПАМЯТОК ІВАНА ФРАНКА

Сторінка 1

В місяці грудні 1912 року повстало в Дрогобичі Товариство **„Бібліотека ім. Івана Франка"**. Ця Товариство в 1923 р. задумало побудувати **Дім ім. Івана Франка**, та створило спеціяльний фонд на будову Дому. Закриття Товариства адміністраційно владою в січні 1924 р. припинило працю Комітету Будови Дому. В 1926 р. повстає в Дрогобичі Товариство **„Робітнича Громада"**, яке передбрало майно Товариства „Бібліотека ім. Івана Франка". Заходом Т-ва „Робітнича Громада", в січні 1926 року перейменовано вулицю Пілсудського в Дрогобичі на **вулицю імени І. Франка.**

Світлина зображає [illegible] 1930 р., приявлений на Діточу Оселю ім. Івана Франка, в сумі [illegible] Товариств і комітету Будови Оселі, на їх окремий кошт Франка.

Від відпоручників „Робітничих Громад" з цілого краю, що відбувся в Дрогобичі у грудні 1934 р., рішив чекнувати для дітей робітників **Діточу Оселю імени Івана Франка.** Для здійснення цієї постанови, скликано 2 червня 1935 року анкету, в якій взяли участь відпоручники Кружків „Робітничих Громад" та Професійних Союзів. В дні 14 липня 1935 року відбулася в Бориславі Повітова Конференція [illegible] „Робітничих Громад". На цій Конференції порішено почистити якнайскорші заходи в справі Оселі, уладжувати публічну збірку, закупно площі та вибрано Комітет Будови Оселі. До цього Комітету увійшли члени Управи „Робітничої Громади" в Дрогобичі та представники „Робітничих Громад" з Борислава, Сілниці та Стебника.

Комітет перевів дня 12 жовтня 1935 р. публічну збірку і в порозумінні з Головною Управою „Робітничої Громади" у Львові, **ЗАКУПИВ ВІД РОДИНИ ФРАНКІВ ПЛОЩУ З БУДИНКАМИ,** ту площу, що на ній стояла колись **хата, де народився Іван Франко.** Контракт купна списано 2-го листопада 1935 р.

Цим робом довголітні мрії та кличі, завзяті зусилля стали дійсністю.

Та праця ще не покінчена. Вимагає вона ще великих пожертв і грошей. Закупно площі стало лише тривкою основою до дальшої праці.

Сторінка 2

РІДНІ ІВАНА ФРАНК[illegible] І КОМІТЕТ БУДОВИ ОСЕЛІ

(у кінцевій стор[illegible] контракту).

дорогих для кожного Українця та Українки історичних місць стане ДІТОЧА ОСЕЛЯ ІМЕНИ ІВАНА ФРАНКА, в [illegible] найде проект робітниця та селянська дітвора. А може вона у страшливих, катастрофічних умовинах. Суперник, найновіші тісні, в можливому стані вмісті: оруд, отруйне повітря, голод, холод, тощо — не сприятливе підложжя для пролетарської боротьби сили, до мешканої роботи всяких видів кривд, що забагнуть щоразу - то нові жертви.

Оселя боротиметься з цими невідступними товаришами бідництва, вона виховуватиме дітвору на ідеях Івана Франка, на вірних синів українського народу, на борців за краще завтра.

Нехай у 20-ті роковини смерти Івана Франка стануть підвалини під Діточу Оселю в Його рідному селі!

Сторінка 3

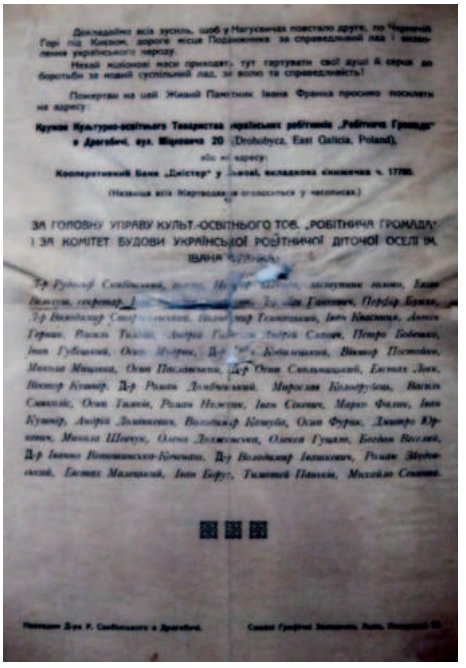

Докладаймо всіх зусиль, щоб у Нагуєвичах повстало друге, по Чернечій Горі під Київом, дорогої місця Подяковання за справедливий лад і знищення українського народу.

Нехай кількові маси приходять тут гартувати свої душі й серця до боротьби за новий суспільний лад, за волю та справедливість!

Пожертви на цей Живий Памятник Івана Франка просимо посилати на адресу:

Кружки Культурно-освітнього Товариства українських робітників „Робітнича Громада" в Дрогобичі, вул. Міцкевича 20 (Drohobycz, East Galicia, Poland),

або на адресу:

Кооперативний Банк „Дністер" у Львові, вкладкова книжечка ч. 17780.

(Назвища всіх Жертводавців просимо подавати у чистописі.)

ЗА ГОЛОВНУ УПРАВУ КУЛЬТ.-ОСВІТНЬОГО ТОВ. „РОБІТНИЧА ГРОМАДА" І ЗА КОМІТЕТ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧОЇ ДІТОЧОЇ ОСЕЛІ ІМ. ІВАНА ФРАНКА:

Др Рудольф Сембратович, [illegible] заступник голови, Евген Вілинський, секретар, [illegible], Др Ілля Гаєвський, Порфір Бажан, Др Володимир Старосольський, Василь Темницький, Іван Кошелівець, Антін Гержик, Ришард Тилецький, Андрій Гаєвський, Андрій Сеньків, Петро Бобенець, Іван Губицький, Осип Дяченко, Др [illegible] Добошинський, Віктор Пастернак, Михайло Мацюпа, Осип Пасльвський, Др Осип Стельмащук, Євстахій Лінк, Віктор Кушнір, Др Ришард Домбровський, Мирослав Колодрубець, Василь Смоляк, Осип Тилецький, Ришард Нежлик, Іван Сікевич, Марко Фалин, Іван Кушнір, Андрій Лопатинський, Володимир Кінашів, Осип Фурах, Дмитро Юрків, Михайло Шевчук, Олекса Долженський, Олексій Гушуляк, Богдан Весолий, Др Іванна Вітошинська-Кононенко, Др Володимир Іванишин, Ришард Здроєвський, Євстахій Малецький, Іван Бобрус, Тимотей Панків, Михайло Сенчак.

Накладом Друк. Р. Скибінського в Дрогобичі. Спілка Графічних Заведень, Львів, Жовківська 106.

Сторінка 4

<u>Додаток №26(а).</u> Оригінал[77]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

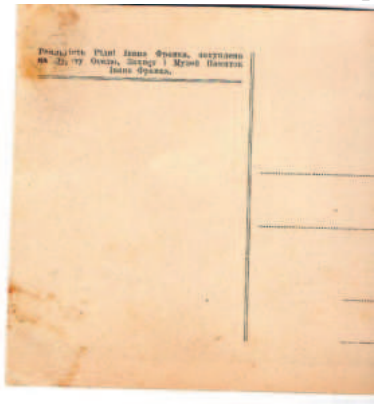

Праву третину виду оригіналу поворотної сторони листівки втрачено, через наклеєння альбомного паперу

Загальний опис **<u>додатку №26(а)</u>**: фото-поштівка від 2 листопада 1935 р. із зображенням реальності рідні Івана Франка, призначеної для побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах.

Вид листівки: благочинна, рекламна поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, фотонатурна листівка на тему франкіани.

На лицевій стороні листівки: зображено світлину реальності рідні Івана Франка, призначеної для побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах. Світлину розміщено на усьому тлі листівки, яка довкола має біле фонове обрамлення. З правої сторони практично відсутнє обрамлювальне поле. Уверху на зображенні від руки напис пером безсистемно: **«Реальність рідні Івана Франка, закуплена на діточу оселю 2/11 1935 захист і музей памяток Івана Франка».** (Друк світлини – чорно-білого кольору. Напис – чорне чорнило).

На поворотній стороні листівки: листівка не рівномірно розграфлена по секціях двома тонкими паралельними лініями. Уверху по лівій стороні ближче до розділяючих ліній напис українською малими не жирними літерами: **«Реальність Рідні Івана Франка, закуплена на Діточу Оселю, Захист і Музей Памяток Івана Франка».** Напис підкреслено двома паралельними нежирними рисками. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі крапчасті риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, із зміщенням до правого кута, ще дві менші кра-

[77] Із фондів приватної колекції Володимира Садового.

пчасті риски для запису адреси (Уміщені тексти, розділяючі риски, риски для тексту та адреси – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 145 мм. х 99 мм.

<u>Додаток №26(б).</u> Оригінал[78]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

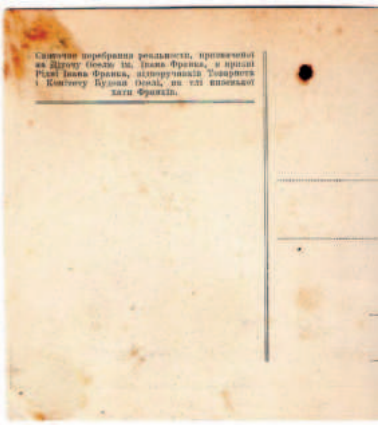

Праву третину виду оригіналу поворотної сторони листівки втрачено, через наклеєння альбомного паперу

Загальний опис **<u>додатку №26(б)</u>**: фото-поштівка від 2 листопада 1935 р. із зображенням родини Захара Франка та членів Комітету й учасників святкового переоформлення реальності призначеної для побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах.

Вид листівки: благочинна, рекламна поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, фотодокументальна листівка-персоналія на тему франкіани.

На лицевій стороні листівки: зображено світлину рідні Івана Франка та членів Комітету й учасників святкового переоформлення реальності призначеної для побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах. Світлину розміщено на усьому тлі листівки, яка довкола має біле фонове обрамлення. З правої сторони практично відсутнє обрамлювальне поле. Внизу на зображенні, а також на полі під зображенням, від

[78] Із фондів приватної колекції Володимира Садового.

руки напис пером безсистемно: **«Святочне перебрання реальности 2/11 1935 р. призначеної на діточу оселю ім. Івана Франка в прияві Рідні Івана Франка, на тлі низенької хати Франків»** (Друк світлини – чорно-білого кольору. Напис – чорне чорнило).

На поворотній стороні листівки: листівка не рівномірно розграфлена по секціях двома тонкими паралельними лініями. Уверху по лівій стороні ближче до розділяючих ліній напис українською малими не жирними літерами: **«Святочне перебрання реальности, призначеної на Діточу Оселю ім. Івана Франка, в прияві Рідні Івана Франка, відпоручників Товариств і Комітету Будови Оселі, на тлі низенької хати Франків».** Напис підкреслено двома паралельними нежирними рисками. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі крапчасті риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, із зміщенням до правого кута, ще дві менші крапчасті риски для запису адреси (Уміщені тексти, розділяючі риски, риски для тексту та адреси – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 145 мм. х 102 мм.

<u>Додаток №26(в).</u> Оригінал[79]**.**

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

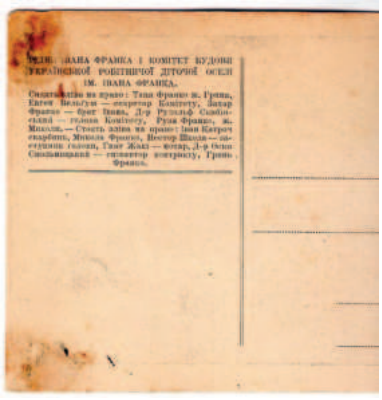

Праву третину виду оригіналу поворотної сторони листівки втрачено, через наклеєння альбомного паперу

[79] Із фондів приватної колекції Володимира Садового.

Загальний опис **додатку №26(в)**: фото-поштівка від 2 листопада 1935 р. із поіменним переліком родини Захара Франка та членів Комітету побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах.

Вид листівки: благочинна, рекламна поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, фотодокументальна листівка-персоналія на тему франкіани.

На лицевій стороні листівки: зображено світлину рідні Івана Франка по лінії брата Захара із членами Комітету побудови «Української робітничої дитячої оселі ім. Івана Франка» в Нагуєвичах. Світлину розміщено на усьому тлі листівки, яка довкола має біле фонове обрамлення. З правої та лівої сторони практично відсутнє обрамлювальне поле. Внизу на полі під зображенням, від руки напис пером безсистемно: «[?] **Рідня Івана Франка і Комітет будови оселі 2/11 1935** [?]» (Друк світлини – чорно-білого кольору. Напис – чорне чорнило).

На поворотній стороні листівки: листівка не рівномірно розграфлена по секціях двома тонкими паралельними лініями. Уверху по лівій стороні ближче до розділяючих ліній напис українською великими не жирними літерами: **«РІДНЯ ІВАНА ФРАНКА І КОМІТЕТ БУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧОЇ ДІТОЧОЇ ОСЕЛІ ІМ. ІВАНА ФРАНКА».** Під ним наступний напис малими літерами українською: «**Сидять зліва на право: Таця Франко ж. Гриня, Евген Вельгуш – секретар Комітету, Захар Франко – брат Івана, Д-р Рудольф Скибінський – голова Комітету, Рузя Франко, ж. Миколи. – Стоять зліва на право: Іван Катрич скарбник, Микола Франко, Нестор Шкода – заступник голови, Гнат Жакі – нотар, Д-р Осип Смольницький – співавтор контракту, Гринь Франко».** Напис підкреслено двома паралельними нежирними рисками. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі крапчасті риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, із зміщенням до правого кута, ще дві менші крапчасті риски для запису адреси (Уміщені тексти, розділяючі риски, риски для тексту та адреси – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 139 мм. х 102 мм.

Листівка №27. Оригінал.

Лицева сторона.

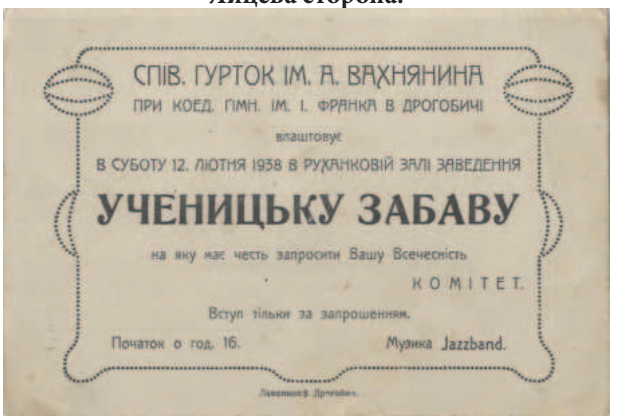

Поворотна сторона.

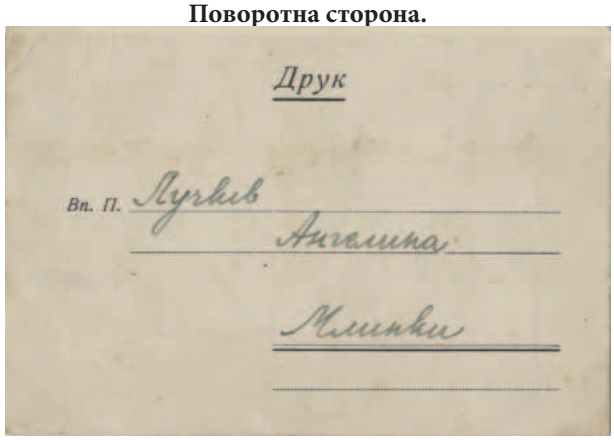

Загальний опис **листівки №27**: листівка-запрошення від лютого 1938 р. видана у Дрогобичі[80].

Вид листівки: поштова листівка-запрошення.

Ілюстрована/не ілюстрована: не ілюстрована, документальна листівка-запрошення, або ж навіть листівка-афіша на тему франкіани.

На лицевій стороні листівки: у декоративній рамці, різними шрифтами, жирними і не жирними, малими й великими літерами, українською мовою, по центру листівки подається наступна інформація: «**СПІВ. ГУРТОК ІМ. А. ВАХНЯНИНА ПРИ КОЕД. ҐІМН. ІМ. І. ФРАНКА В ДРОГОБИЧІ**[81] **влаштовує В СУБОТУ 12. ЛЮТНЯ 1938 В РУХАНКО-**

[80] Див. докладніше про історію реалізації ідеї створення «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичах у: Лазорак Б., Лазорак Т. «Живі пам'ятники Івану Франку»: традиція вшанування генія у Дрогобичі (1913 – 1935 рр.) // Франко: Наживо / Franko: Live. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://frankolive.wordpress.com/2020/08/13...; «Живий пам'ятник Франку»: перший музей у Нагуєвичах 1935 – 1939 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kamenyar.info/zhyvyj-pam-yatnyk-franku-pershyj-muzej-u-naguyevychah-1935-1939-rr/

[81] Дрогобицька приватна коедукаційна гімназія ім. Івана Франка педагогічного товариства (із 1926 р. – Українське Педагогічне Товариство «Рідна школа») з гуманітарним спрямуванням і правом публічності, була заснована у 1918 р., діяла до радянської окупації у 1939 р. та у роки нацистської окупації 1942 – 1944 рр. До 1930 р. гімназія залишалась середнім навчальним закладом класичного типу, де одним з головних предметів була старогрецька мова. Вступати до гімназії могли учні, котрі закінчили чотирикласну школу й успішно склали вступні іспити з релігії, математики, польської і української мови. У січні 1940 р., в ході радянської окупації, гімназію та початкову школу було об'єднано, а на їх базі створено середню школу № 1. У приміщенні СШ №1 було засновано вечірню середню школу для дорослих. Під час німецької окупації гімназія відновила діяльність під назвою «Державна гімназія з українською мовою навчання у Дрогобичі». З 1944 р. гімназію знову було перетворено у СШ № 1. Гімназія мала свій хор і драматичний гурток. На драматичний гурток було покладене завдання готувати щорічні вистави на свято Святого Миколая, а також брати участь в інших гімназійних імпрезах. Разом із тим, у гімназії влаштовувалися щорічні академії на честь Т. Шевченка й І. Франка, відзначали свято Крут тощо. У гімназії часто проходили окремі концерти, які проводилися у ній стараннями «українських мистецьких сил», котрі приїжджали до Дрогобича із своїми виступами. Загалом, популярними в гімназії були різного роду шкільні забави, котрі щорічно проходили у руханковій залі. Див. докладніше про це у: Сольчаник А. Українська гімназія ім. Івана Франка // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т.1. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1973. – С. 444-466.; Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка 1918 – 1944 рр. – Дрогобич, 2014. – 416 с.; Галів М. Чава І. Середні навчальні заклади у Дрогобичі // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2016. – Вип. 16. – С. 24-25.

ВІЙ ЗАЛІ ЗАВЕДЕННЯ УЧЕНИЦЬКУ ЗАБАВУ на яку має честь запросити Вашу Всечесність». Далі, із зміщенням до краю рамки, не жирними великими літерами напис: **«КОМІТЕТ»**. Згодом по центру малими літерами: **«Вступ тільки за запрошенням»**. В останньому рядку, напис ближче до лівого краю: **«Початок о год. 16»**, а далі, ближче до правого краю: **«Музика Jazzband** [Джазбенд. – В.Г.]». У самому низу, по центрі, під рамкою, дуже малими літерами напис: **«Лєвенкопф Дрогобич**[82]**»**. Весь текст у рамці на листівці розташований пропорційно до центру, обрамлення рівномірними полями, чорно-білий друк.

На поворотній стороні листівки: листівка не розділена по секціях. Місце для марки не окреслене. У верху, по центру, жирним курсивом з підкресленням напис: «**Друк**». Трохи нижче, ближче до правого боку, розміщено дві великі крапчасті риски для тексту, перша з яких супроводжується написом: **«Вп. П.»**, а нижче, через більший інтервал, із зміщенням до правого кута, ще дві менші крапчасті риски для запису адреси, верхня з яких підкреслена жирною лінією. (Уміщені тексти, риски для тексту та адреси – чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір/друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 153 мм. х 104 мм.

Листівка №28. Оригінал.

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

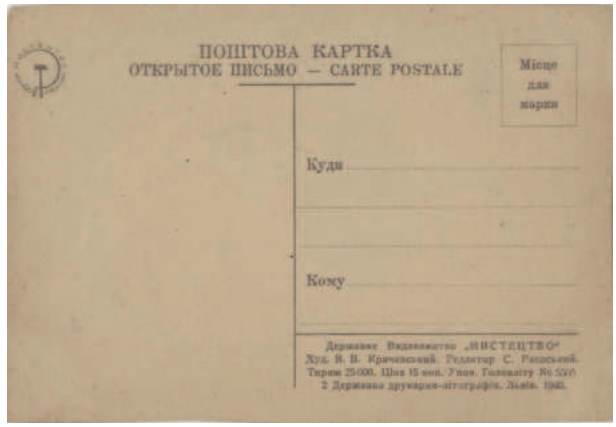

Загальний опис листівки №28: посмертне видання поштової листівки. Львів, Державне видавництво «Мистецтво», рік видання – 1940 р.[83]

Вид листівки: поштова листівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено намальований графікою (художник В. В. Кричевський) портрет Івана Франка, який обрамлений вінком із квіткового орнаменту (портрет чорно-біла графіка на світло-жовтому фоні; обрамлення вінком – малюнок із переважаючою гамою світло-червоного та чорного кольорів на світло-коричневому фоні).

[82] Друкарня Й. *Левєнкопфа* в Дрогобичі.

[83] Див.: Опис **Листівки №28.** Загальну інформацію про це див. у: Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. – К., 2000. – С. 287-289, № 75.

Під портретом, по центру, великими жирними літерами, червоним кольором уміщено шосту строфу із поетичного твору Івана Франка «Мій раю зелений…»: **«І ПІСНЯ ЛУНАЄ ВІД КРАЮ ДО КРАЮ ТУТ ПАНА НЕМАЄ, НЕМАЄ Й РАБІВ»**. Трохи нижче, із зміщенням до правого краю, великим жирними літерами, дещо меншим шрифтом, червоним кольором: **«І. ФРАНКО».** .

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирною лінією, яка по центру у верху перехрещена малою, а ближче до низу листівки, перехрещена ще однією по правому полі, під котрими уміщено додаткову інформацію щодо видавництва, тиражу, замовлення тощо. У верху, по лівій стороні, ближче до краю, розміщено логотип видавництва, а в правому куті зверху окреслене місце для марки, у якому напис малими літерами: **«Місце для марки»**. Над розділяючою лінією по центру зверху напис у першому рядку великими жирними літерами українською мовою: «**ПОШТОВА КАРТКА»**. Рядком нижче, великими літерами, але не значно меншим шрифтом, розміщено написи російською та французькою: «**ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО – KARTE POSTALE».** (Написи чорного кольору).

У правій частині листівки, нижче від верху, на всю довжину другої половини листівки – три великі крапчасті риски для запису тексту, перша із яких супроводжується курсивним текстом: **«Куди»**. Нижче, після них, через такий самий інтервал без зміщенням до правого кутка, дві менші крапчасті риски, перша із яких супроводжується курсивним текстом: **«Кому»** (тексти чорного кольору, риски крапчасті, також чорного кольору).

Внизу у правому полі по центру напис у чотирьох рядках українською мовою: «**Державне видавництво «МИСТЕЦТВО» Худ. В. В. Кричевський**[84]. **Редактор С. Раєвський**[85]**. Тираж 25.000. Ціна 15 коп. Упов. Головліту №5505 2Державна друкарня-літографія. Львів. 1940»**. (Усі написи та зображення чорного кольору).

Матеріал/Техніка: цупкий папір кремового кольору/друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою червоно-чорною гамою кольорів; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 139 мм. х 96 мм.

[84] Кричевський Василь Васильович – відомий український архітектор, художник, син Василя Кричевського. Народився 18 березня 1901 р. у Харкові. У 1949 р. виїхав до США. Почесний член Об'єднання митців-українців в Америці, професор. Помер 16 червня 1978 р. у Маунтен-В'ю, Каліфорнія, США. Див. докладніше про нього у: Лебєдєв Г. Визначний діяч українського мистецтва – Василь Кричевський // Образотворче мистецтво. – 1993. – № 2. – С. 26-29.; Лебєдєв Г. Повернення в Україну спадщини художників Кричевських / дєв // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 143-150.

[85] Раєвський Сергій Євдокимович – відомий український художник і мистецтвознавець, народився 8 жовтня 1905 р. у Чернігівській губернії. У 1930 р. закінчив Київський художній інститут, а з 1938 р. – член спілки художників. Є автором низки статей з питань українського мистецтва, зокрема шевченкознавства. Помер 13 березня 1980 р. Див. докладніше про нього у: Раєвський Сергій Євдокимович // Шевченківська енциклопедія: у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. – К., 2015. – Т. 5: Пе-С. – С. 410-411.

Листівка №29. Оригінал.

Лицева сторона.

Поворотна сторона.

Загальний опис листівки №29: посмертне видання поштової листівки. Київ, Фото-виробничий комбінат Державного видавництва «Мистецтво», рік видання – 1941 р.[86]

Вид листівки: поштова фотолистівка.

Ілюстрована/не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: фоторепродукція портрету Івана Франка із групового фото 1904 р. Портрет обрамлено білим фоном та розміщено по центру листівки. Нижнє поле – обрамлення велике, без тексту.

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирною лінією, яка по центру уверху перехрещена малою, ‘а ближче до низу листівки перехрещена ще однією по лівому і правому полях, під котрими уміщено додаткову інформацію щодо видавництва, тиражу, замовлення тощо. У верху, по лівій стороні, ближче до краю, розміщено логотип видавництва, а в правому куті зверху окреслене місце для марки, у якому напис малими літерами: **«Місце для марки»**. Над розділяючою лінією по центру, зверху, напис у першому рядку великими жирними літерами українською мовою: «**ПОШТОВА КАРТКА»**. Рядком нижче, великими літерами, але не значно меншим шрифтом, розміщено написи російською та французькою: «**ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО – KARTE POSTALE».** (Написи чорного кольору).

Внизу у лівому полі напис у двох рядках українською мовою: у першому рядку «**Іван Франко (1856–1916)»;** у другому, малими літерами, із зміщенням до розділяючої лінії **«Редактор А. Акопов»**.

У правій частині листівки, нижче від верху, на всю довжину другої половини листівки – три великі крапчасті риски для запису тексту, перша із яких супроводжується курсивним текстом: **«Куди»**. Нижче, після них, через такий самий інтервал без зміщенням

[86] Див.: Опис **Листівки №9.** Загальну інформацію про це див. у: Іван Франко в ілюстрованій поштовій листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / Упоряд.: Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; Наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1987. – С. 20.

до правого кутка, дві менші крапчасті риски, перша із яких супроводжується курсивним текстом: **«Кому»** (тексти чорного кольору, риски крапчасті, також чорного кольору).

Внизу у правому полі напис у чотирьох рядках українською мовою: у перших трьох рядках по центру: «**Бф-1888. Тираж 3000–1941 р. Фото-виробничий комбінат Державного вид-ва «Мистецтво»**[87]**. Київ»;** у четвертому рядку, малими літерами, із зміщенням до розділяючої лінії: **«Ціна 35 коп.»**, а далі, із зміщенням до краю поля: **«1169»**. (Усі написи та зображення чорного кольору).

Матеріал/Техніка: не цупкий фотопапір/ лицева сторона – глянцева, фотодрук; з двох сторін чорно-білий друк.

Розміри: 135,5 мм. х 87,5 мм.

Отже, охарактеризовані вище поштові листівки, а в більшій мірі представлена на них ілюстративно-інформативна канва на лицевій стороні, а також інформативні дані на поворотній стороні листівок, дають змогу побачити, як і за яких умов вшановувалася пам'ять Івана Франка та провадилася популяризація його імені. Без перебільшення можна сказати, що існування кожної такої листівки – це, свого роду, значний внесок не лише у світову чи українську культурну скарбницю, але в історію загалом.

Запропоновані вище матеріали – лише спроба показати, як увіковічнювалася пам'ять про ім'я Івана Франка та робилася популяризація його багатогранної діяльності на українських теренах та за кордоном. Це звичайно, не повний матеріал із числа нам відомого (знаємо що їх є ще чимало, а разом із тим низка цінних пам'яток представлені й у таких допоміжних історичних галузях як філателія та фалеристика). З огляду на це, актуальним на сьогодні вбачається дальший пошук нових, малознаних такого роду пам'яток, задля більш ширшого вивчення процесу вшанування й популяризації імені Івана Франка у період ХХ – початку ХХІ ст. як на українських землях, так і поза їх межами.

Володимир Галик.

Увіковічнення пам'яті Івана Франка у збереженій філокартії періоду початку 1900-х – початку 1940-х років.

У запропонованому дослідженні опубліковано та охарактеризовано двадцять дев'ять збережених оригінальних зразків франкознавчої філокартії періоду початку 1900-х – початку 1940-х років, які автору вдалося приватно зібрати упродовж останніх двадцяти років. В основному – це листівки-персоналії із зображенням Івана Франка та кілька на тему франкіани: вісім із них прижиттєвих, а решта, двадцять одна одиниця, – всі видані у період з початку 1900-х р. – до початку 40-х років ХХ ст. Разом із тим, у додатках охарактеризовано ще три листівки на тему франкіани. Зроблений аналіз уміщених у публікації поштових і не поштових листівок, дає підстави стверджувати, що в основному представлена на них ілюстративно-інформативна канва на лицевій стороні, а також інформативні дані на поворотній стороні, дають можливість дізнатися, як і за яких умов вшановувалася пам'ять Івана Франка та популяризувалося його ім'я.

[87] «Мистецтво» – державне видавництво, яке було засноване у 1932 р. в Харкові, а у 1935 р. – переведене до Києва. Див. про це у: «Мистецтво» // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К., 2007. – Т. 2: М -Я. – С. 43.

Volodymyr Halyk.

Perpetuation of the memory of Ivan Franko in the preserved deltiology of the period of the early 1900s – early 1940s.

The proposed study publishes and characterizes twenty-nine preserved original examples of the Franko-scientific deltiology from the period of the early 1900s – early 1940s, which the author managed to collect privately during the last twenty years. These are mainly postcards depicting Ivan Franko and a few on the Frankiana theme: eight of them are from his lifetime, and the rest, twenty-one items, were all issued between the early 1900s and the early 1940s. Along with that, three more postcards on the Frankiana theme are described in the appendices. The analysis of postal and non-postal postcards included in the publication provides grounds for asserting that they mainly present an illustrative and informative canvas on the front side, as well as informative data on the reverse side, giving an opportunity to find out how and under what conditions Ivan Franko's memory was honored and his name popularized.

II. MONUMENTA MUSEI: МУЗЕЙНА СПРАВА ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Шафа-мисник, яка належала вітчиму Івана Франка Гриню Гавриликові, який згодом передав її своєму зятю Михайлу Кушніру, мешканцю с. Нагуєвичі. (ФЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі», Кн. вст 555, Гр. МЕМ., Інв. №3, дерево). Експонується у світлиці садиби Франків. Передано до фондів музею Івана Франка в Нагуєвичах 26 грудня 1968 р. Фото Сергія Матійка

УДК 7.046.3(091):27-526.62(477.83-22)

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

«ПРЕОБРАЖЕННЯ» З ЦЕРКВИ СОБОРУ БОГОРОДИЦІ В СЕЛІ БУСОВИСЬКО САМБІРСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У рік відкриття Національного музею у Львові (1913) від його засновника – митрополита Андрея (Шептицького) до колекції надійшла одна з-поміж найважливіших її давніх ікон – монументальне «Преображення» (154,5х101) з церкви Собору Богородиці в селі Бусовисько Самбірського р-ну Львівської обл. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(]Шептицького[)], далі – НМЛ).[1] Воно належить до загальновизнаної класики українського середньовічного релігійного малярства і є одним із найвідоміших з-поміж найдавніших його зразків. Перший директор Національного музею у Львові, Іларіон Свєнціцький впровадив ікону до наукового вжитку вже одразу наступного року[2]. При цьому в стислому описі йшлося, зокрема, про одну з особливостей її іконографії у нижчому розташуванні голів пророків ніж Христа, а стосовно Нього самого зауважено, що Він стоїть «зовсім просто; наслідком сего всю увагу приковує до себе велична й воздушна постать преображеного Спаса»[3]. Звернувшись згодом до бусовиської ікони в першому короткому огляді західноукраїнських пізньосередньовічних ікон, І. Свєнціцький повторив наведену думку[4].

За знаного стану та розвитку студій над релігійною мистецькою культурою західноукраїнських земель спершу за польської (до 1939 р.), а тоді радянської окупації – коли на десятиліття вони були загамовані взагалі – до хоч якось докладнішого вивчення ікони повинно було дійти тільки на тлі знаних змін кінця «радянської ери», на тлі щойно тоді складеної після довгих десятиліть вимушеного мовчан-

---

[1] Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. – К., 2014. – № 2.

[2] Свєнціцкий І. Галицько-руське церковне малярство XV – XVI ст. Матеріали і замітки // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1914. – Т. 121. – С. 13-14.

[3] Там само. – С. 14.

[4] Його ж. Іконопись Галицької України XV – XVI віків. – Львів, 1928. – С. 16. При цьому майстра потрактовано «виучнем італо-грецької школи початку XV в.» (Там само. – С. 12), що вказує на тодішню виняткову популярність, правду кажучи, мало ще відомого пізнього італо-візантійського малярства, з яким бусовиська ікона насправді не тільки не здатна мати нічого спільного, а й виразно випереджує відповідну традицію.

ня можливості вільно висловлюватися на подібні теми[5]. Публікуючи результати дослідження унікального для усієї східнохристиянської спадщини «Принесення Марії до храму з історією Марії» з церкви Собору Йоакима і Анни в селі Станиля Дрогобицького р-ну Львівської обл. (НМЛ)[6], Павло Петрушак та Віра Свєнціцька співвіднесли його з традиціями майстерні бусовиського «Преображення»[7], цілком очевидно визнаючи давніше походження цього образу. За такої нагоди найдокладніше в дотеперішній літературі випало зайнятися й бусовиською іконою – у зіставленні зі станильською. При цьому в ній визнано «по-видимому, отголоски монументального стиля эпохи Галицко-Волынского княжества», засновуючись, як видно, здебільшого на нечисленних пам'ятках книжкової мініатюри[8] та – найперше – так само послідовно вираженому насамперед у розмірах монументальному характері самого зображення, та ретельніше його описали, головно зусиллями П. Петрушака з техніко-технологічного та реставраційного огляду[9].

[5] Нечисленними попередженнями стали загалом коротші звернення до ікони, зосереджені насамперед на її описі: Свєнціцька В. І. Живопис XIV – XVI століть // Історія українського мистецтва: У 6 т. – К., 1967. – Т. 2: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття. – С. 219-220, 222; Її ж. Українське станкове малярство XIV – XVI ст. і традиції візантійського мистецтва // Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. – К., 1983. – С. 20. Показово при цьому, що тільки принагідно та зовсім побіжно вона пригадана в знаменному для вивчення давнього західноукраїнського релігійного малярства першому післявоєнному огляді західноукраїнського іконопису: Батіг М. І. Галицький станковий живопис XIV – XVIII ст. у збірці Державного музею українського мистецтва у Львові // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – Київ, 1961. – Вип. 6. – С. 153. Зовсім не потрапив образ бусовиської церкви до першого вже «післярадянського» львівського видання ікон насамперед Національного музею: Свєнціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. Українське малярство XIV – XVIII століть у музейних колекціях Львова. – Львів, 1990.

[6] Гелитович М. Українські ікони… – № 7.

[7] Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона «Сретение со сценами из жизни Марии» конца XIV – начала XV в. из с. Станыля // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность искусство археология. Ежегодник 1990. – Москва, 1992. – С. 213. Пор.: Там же. – С. 223. Докладніше див.: Там же. – С. 213-223. У залученій назві ікони використано поширене певний час у літературі давніше помилкове окреслення сюжету, з приводу її іменування див.: Александрович В. Найдавніші ікони батьківщини Івана Франка // Садиба Франка. Науковий збірник заповідника Нагуєвичі. – Дрогобич-Нагуєвичі, 2021. – Кн. 2. – С. 343-344.

[8] Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона… – С. 214. Новіші дослідження переконують у відсутності в бусовиському «Преображенні» будь-якого зв'язку з давнішими традиціями класичної княжої доби (див. далі). Важливе для контексту свого часу твердження не виводилося від належного осмислення мистецької спадщини та процесу еволюції національного мистецького досвіду. Зрештою, уже у вступі до альбому українських середньовічних ікон 1976 р. цілком слушно стверджено про зумовлення композиції та «декоративного ладу» ікони «тими новинами, що з'явилися в мистецтві в цю добу» – в XIV ст.: Логвин Г., Міляєва Л., Свєнціцька В. Український середньовічний живопис. – К., 1976. – С. 10. Водночас із докладнішим зверненням до відповідного аспекту традиції поступово формується також нова система уявлень і щодо нечисленних зразків західноукраїнського книжкового малярства княжих часів. Зокрема, найновіші студії вказали на київське походження з грецького середовища митрополичого двору двох співвіднесених із західноукраїнськими землями важливих ілюстрацій рукописів початку XIII ст. – Архиєрейського Служебника першого перемишльського єпископа Антонія (1220) (Москва, Государственний історическій музєй) та не зафіксованого походження Євангелія зламу століть (Москва, Государственная Третьяковская ґалєрєя): Александрович В. Служебник першого перемишльського єпископа Антонія // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2020. – Вип. 14: Княжий Перемишль / Відп. ред. В. Александрович. – С. 165-218; Його ж. Мініатюри Євангелія (ГТГ, К-5348) на тлі українського книжкового малярства пізньої княжої доби // Галицько-Волинське Євангеліє XII століття: Видання факсимільного типу. Дослідження / Відп. ред. В. Мойсієнко. – К., 2023. – С. 549-590.

[9] Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона... – С. 213-223.

Новіші, за дотеперішнього стану історично-мистецьких досліджень в Україні незмінно при тому не інакше, як принагідні звернення до бусовиського «Преображення» не принесли принципових уточнень до потенційних уявлень про нього. Щойно в контексті притаманних останнім десятиліттям нових відкриттів автентичних об'єктів мистецької спадщини, втім і пізньої княжої та найближчої наступної доби, як і викликаного ними разом із загальними зрушеннями у вивченні української мистецької культури княжої доби істотного переосмислення поглядів стосовно вже давніше відомих позицій найстаршого західноукраїнського мистецького доробку разом із уявленнями про еволюцію традиції відповідного періоду, до бусовиського «Преображення» випало вдатися як важливого свідчення продовження візантійських контактів західноукраїнського малярства найближчих часів після завершення княжої доби із прислуговуючим йому певним ширшим контекстом у тодішній малярській спадщині. Його сприйнято вимовним доказом побутування в руслі загальної генетичної візантійської орієнтації мистецької культури[10] на західноукраїнському ґрунті окремої місцевої версії традиції зрілих Палеологів зразка знаного малярського ансамблю константинопольського монастиря Хора 1316 – 1321-го років[11]. Цей цілком очевидний, проте за знаного стану та розвитку історично-мистецьких досліджень в Україні досі належно не використаний, аспект відображеного в іконі досвіду вміщує її до автентичного контексту епохи, водночас сприймаючись реальною основою й не менше так само неодмінною передумовою потенційного подальшого дослідження унікального образу бусовиської церкви.

Близькість важливого для регіону середньовічної доби Спаського монастиря, який перед кінцем XIII ст. заснував князь Лев Данилович[12], в очевидний та хіба так само навіть і непідважальний спосіб здатна співвідносити пам'ятку зі знаменитим чернечим осередком західноукраїнського Середньовіччя[13]. Проте водночас

[10] Див.: Александрович В. Візантія і мистецька культура княжої України: моделі взаємовідносин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 55-72; Його ж. Хрещення Київської держави й утвердження християнської мистецької традиції в Україні: досвід епохи святого Володимира Великого // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2016. – Вип. 10: Святий Володимир Великий 1015–2015 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 199-228; Його ж. Історичний досвід розвитку взірцевої візантійської норми в українському середньовічному релігійному малярстві // Colloquia Russica. – Krakow, 2018. – Series I, Vol. 8: Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries) Publication from the 8th International Scientific Conference, Lviv, 15th–18th November, 2017. – P. 319-328.

[11] Александрович В. Західноукраїнські ікони другої половини XIV століття на тлі перемін історичної традиції // Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – Київ, 2010. – С. 1036-1038; Його ж. «Музейне відкриття» іконопису Волині другої половини XIV століття // Волинський музейний вісник. Науковий збірник. – Луцьк, 2012. – Вип. 3. – С. 8, 10.

[12] Вказане походження монастиря як конкретний загальновизнаний історичний факт відзначили королівські люстратори ще в 1585 р.: Александрович В. Чудотворна ікона Богородиці («Воплочення») з Жидачева // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 126.

[13] Див.: Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона… – С. 213. У статті висловлено припущення про належність ікони до майстерні, пов'язаної зі Спаським монастирем: Там же. – С. 223. Однак ніяких відомостей про монастирських малярів та малярські осередки на західноукраїнських землях немає аж до другої половини XVII ст., тому наведене переконання випадає трактувати не інакше, як тільки ні на чому не заснованою незмінно популярною у новішій літературі «монастирською легендою». На такий характер відповідних до останнього часу немало притягальних у колі дослідників міркувань вказано: Александрович В. Що з науки Гомера не засвоюється навіть через три тисячі років?.. [Рец. на кн.:] Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. – К., 2014. – 348 с., іл. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2017. – Вип. 11: Княжий Львів 1256 – 2016 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 205; Його ж. Найдавніші ікони… – С. 353-354.

при поширеному насамперед незмінно побіжному сприйнятті ще зовсім недавніх часів сусідство нерідко поверхово видавалося нібито переконливою підставою нічим не оправданих насправді винятково тільки «пожаданих» висновків. Була навіть спроба вбачати в «Преображенні» первісний образ монастирського храму[14], тобто відносити ікону ще до кінця XIII ст. Хоча за всім прислуговуючим їй комплексом індивідуальних характеристик вона якнайочевидніше безперечно молодша й стилістично належить уже до наступного століття та навіть при тому далеко не самого його початку. Увесь властивий їй набір особливостей стилістики та іконографічного вирішення нічим навіть не пов'язаний із традицією XIII ст. Він виразно та послідовно вказує на відображення тенденцій, притаманних релігійній мистецькій культурі східнохристиянського світу щойно за умов уже наступного, XIV ст. (докладніше див. далі), на що цілком виразно вказано в літературі вже достатньо давно (див. вище).

Унікальність для свого часу разом із монументальними розмірами підказують очевидну необхідність задуматися як над призначенням, так і первісним місцем ікони у храмі. Звичайно, через зазначені характеристики вона навряд чи могла входити до раннього варіанту ансамблю передвівтарної огорожі[15]. За небагаточисельності, як належиться вважати, ікон у тогочасних храмах, ніяк не випадало би сприймати її так само об'єктом окремого призначення. Щойно останнім часом привернуто увагу до зафіксованої ще у середині XVIII ст. практики встановлення поодиноких більших розмірів ікон на престолі, втім із сюжетами, відповідними посвяченню храму[16]. Зауваження такого призначення дало змогу здогадно пояснити первісну функцію цілого ряду «незрозумілого» давніше походження та автентичного функціонування окремих давніх зразків малярства, ніби ніяк не

[14] Вуйцик В. Маловідома пам'ятка княжої доби // Mappa Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів-Київ-Нью Йорк, 1996. – С. 148. При цьому навіть стосовно малярської спадщини регіону до кінця XVI ст. стверджено: «Багато творів, які умовно приписуються перемиській школі, без сумніву, постали у Спаському монастирі», див.: Там само. Міркування якнайочевидніше не тільки позбавлене підтвердження, а й виразно розвиває згадану «монастирську легенду» та суперечне з цілісним комплексом документальних матеріалів про персональний склад перемишльського осередку майстрів українського пізньосередньовічного малярства, див.: Александрович В. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3). – Львів, 2000. – С. 41-82.

[15] Огляд доступних відомостей про найдавнішу його версію на українському ґрунті див.: Александрович В. Комплекс ікон передвівтарної огорожі в українській церковній традиції княжої доби // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії УПЦ КП. – Львів, 2012. – № 32–33: Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво», Львів, 23–24 листопада 2012 р. – С. 41-60. Пор. також огляд на пізніших зразках відповідного аспекту спадщини волинського регіону: Його ж. Ансамбль ікон передвівтарної огорожі середньовічних храмів Волині // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Науковий збірник. – Луцьк, 2000. – Вип. 7: Матеріали VII міжнародної наукової конференції з волинського іконопису, м. Луцьк, 27–28 листопада 2000 року. – С. 26-34. Храмовим образом Спаської монастирської церкви сприймала ікону свого часу: Свєнціцька В. І. Живопис… – С. 219. Цю версію вслід за нею (?) відтворив також: Пуцко В. Іконопис // Історія українського мистецтва: У 5 т. – К., 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 931. Однак у контексті новіших студій над українською мистецькою культурою пізньої княжої та найближчої наступної доби такий погляд явно необґрунтований і застарілий (див. вище).

[16] Александрович В. Невідоме джерельне свідчення 1742 року про обставини перенесення Жидачівської чудотворної ікони Богородиці (Воплочення) до Воскресенської церкви в Жидачеві // Жидачівщина. – Львів; Жидачів, 2021. – Вип. 3. – С. 41-42.

спроможних вписуватися до поширеного звичного уявлення про ансамбль ікон передвівтарної огорожі та потенційну присутність у його складі[17]. Хоча при цьому йшлося якнайвиразніше уже про явище зовсім пізніх часів, відповідні відомості безперечно покликані відображати набагато давнішу традицію, утверджену ще за умов середньовічної практики в процесі формування національної релігійної мистецької культури на певному ранньому етапі її розвитку. Найправдоподібніше, бусовиське «Преображення» повинне не тільки мати акурат таке первісне призначення. У контексті перегляду доступного фонду найстарших українських ікон воно навіть здатне сприйматися найдавнішим подібним об'єктом, зафіксованим на українському ґрунті. При цьому не може не привернути уваги цілком очевидне пізніше від самої монастирської церкви походження образу. Йому належиться мати пояснення. Чи не вказувала б ця обставина на коли не появу, то принаймні активніше поширення такого взірця напрестольних ікон у релігійній мистецькій культурі власне щойно XIV ст.? За малочисельності та складу фонду тогочасної малярської спадщини подібному міркуванню, звісно, належиться функціонувати не інакше, як здогадом. Проте показово, що досить правдоподібною ще однією іконою такого призначення є якнайочевидніше споріднене з «Преображенням» згадане станильське «Принесення Марії до храму»[18]. Отже, ніби зарисовується певне середовище разом із його зусиллям з утвердження ікон запрезентованого в обох випадках зразка на місцевому ґрунті. Немає підстав відкидати можливості їх переказу як свідчення власне початків відповідної традиції. Принаймні зовсім очевидно, – у її хоч на якийсь спосіб актуально зафіксованому відрізку. Є також цілком певним, що зазначена практика не мала поширення у взірцевій візантійській традиції, де присутність на престолі ікон не передбачалася. Принаймні чогось такого не фіксує класична візантійська іконографія[19]. Однак не так давно випало привернути увагу до наявності в окремих західноукраїнських пізньосередньовічних іконах перемишльсько-львівського кола виразних слідів запозичень з італійської

[17] Його ж. Напрестольні ікони – не зауважене явище в історії української релігійної мистецької культури Пізньосередньовічної та Нової доби // Збірник матеріалів XVI Міжнародної конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво», м. Львів, 9 листопада 2023 р. – Львів, 2023. – С. 158-176. Новіші дослідження показали ширше побутування відповідного явища, в молодшій латинізованій церковній практиці середини – другої половини XVIII ст. іноді присутнього у вигляді напрестольних вівтарів західного зразка, див.: Александрович В. Малярська спадщина сільських церков підкаміньської околиці XVIII століття: відкриття невідомого явища в історії українського мистецтва *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. – Підкамінь-Львів, 2023–2024. – Зб. 4. – С. 43, 44.

[18] До вірогідності власне такого призначення увагу привернуто: Александрович В. Напрестольні ікони… – С. 165.

[19] Про давнішу візантійську традицію престолу на підставі іконографії коротко див.: Walter Ch. Sztuka i obrządek Kościołą bizantyńskiego. – Warszawa, 1992. – S. 221-223. Зовсім інше явище засвідчене в знаній мініатюрі Псалтиря Гамільтона близько 1300 р. зі сценою поклоніння іконі Богородиці Одигітрії, встановленій на окремому престолі (Берлін, Державні музеї, Кабінет гравюр): Byzantium: Faith and Power (1261–1557) / Edited by Helen C. Evans. – New Haven-London 2004. – No 77. Традиційну для України візантійського зразка іконографію церковного престолу засвідчує, наприклад, ікона початку XVIII ст. із Хрестовоздвиженської церкви в селі Козлиничі Ковельського р-ну Волинської обл. (Волинський краєзнавчий музей): Волинська ікона XVI – XVIII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею. Каталог. – Луцьк, 2015. – Ч. 2. – С. 41.

традиції XIII–XIV ст.[20] Щойно зауважена ситуація потребує окремого докладнішого вивчення, проте вже зараз у зазначеному контексті видається найвірогіднішим саме італійський історичний родовід українських напрестольних образів, неодноразово засвідчених у тамтешній іконографії відповідного періоду як явище загальновідоме. Хоча, зрозуміло, така практика не була притаманною виняткова Італії, а побутувала в усій латинській Європі, трансформувавшись згодом у добре знану на українському ґрунті за новіших часів традицію напрестольних вівтарів, яка за латинізаційних тенденцій в унійній Церкві середини – другої половини XVIII ст. прибрала навіть вигляду загалом скромно поширених у церквах напрестольних вівтарів латинського зразка, поєднаних із ківорієм (див. вище).

Попередня східнохристиянська іконографія, засвідчена насамперед і здебільшого в монастирських пам'ятках Синаю[21] та Афону[22] XII ст., до яких принципово важливою позицією варто додати знану мозаїкову ікону кінця того ж століття (Париж, Національний музей Лувр)[23], й значно скромніша Синаю XIII ст.[24], пропонувала різні конкретні варіанти укладу уже усталеної загальної схеми. XIV ст. особливо друга його половина, в релігійній культурі прикметна засвоєнням та послідовним відображенням учення ісихастів із притаманною йому увагою до Преображення як «історичного» свідчення неземної природи Христа – воплоченого Бога. Тогочасна мистецька практика відзначена розробленням композицій із резмінним акцентуванням динамічних моментів, логічно зосереджених при цьому насамперед на трактуванні реакції апостолів на об'явлення Христа в Його небесній славі. Бусовиська ікона акурат і сприймається однією із показових версій власне такого, вже виразно молодшого укладу, не позбавленою водночас так само певних особливостей, спроможних бути визнаними наділеними присутністю навіть певних немов індивідуального забарвлення акцентів[25].

Композицію характеризує не тільки звичне для трактування сюжету в мистецькій практиці логічне чітке розділення земної зони з апостолами та сфери видіння із явленим у славі Христом у супроводі пророків. У конкретному ана-

[20] Александрович В. Українське «повернення обличчям до Заходу»: досвід релігійної іконографії XIII – XVI століть // Colloquia Russica. – Kraków, 2016. – Ser. 1, t. 6: Ruś a kraje kultury łacińskiej (X – XVI w.). Materiały VI Międzynarodowej konferencji naukowej, Kraków, 26–28 listopada 2015 r. / Red. naukowy Vitaliy Nagirnyy. – S. 158-160.

[21] Σωτηριου Γ. και Μ. Εικονεζ τηζ Μονηζ Σινα. – Αθηναι, 1956. – Τ. 1. – Πιν. 57, 76, 95, 96, 112–114, 206–207, 209, 216, 220

[22] The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A. D. 843–1261. Exhibitions Catalogue / Edited by Helen C. Ewans and William D. Wixom. New York, Metropolitan Museum of Art, Marsch 11 – July 6, 1997. – New York, 1997. – No 67A; Treasures of Mount Athos. – Thessaloniki, 1997. – No 2.7.

[23] The Glory… – No 77.

[24] Vocotopoulos P. L. Funzioni e tipologia delle icone // Il viaggio dell'icona. Dalle origini alla caduta di Bisanzio / A cura di T. Velmans. – Milano, 2008. – P. 118 (сцена на крилі триптиху з великими празниками).

[25] Хоч така можливість на тлі дотеперішніх уявлень про тогочасну мистецьку культуру видається певною мірою несподіваною, вона цілком прийнятна з огляду на безперечну присутність у тогочасній професійній практиці індивідуального елементу. На українському ґрунті його переконливо показало встановлене очевидне авторство двох майстрів в іконах початку XIV ст. архангелів Михаїла і Гавриїла з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Далява, тепер на території Польщі (НМЛ): Александрович В. Ікони першої половини XIV століття «Архангел Михаїл» та «Архангел Гавриїл» з церкви святої Параскеви у Даляві // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 64-66.

лізованому випадку її відзначає водночас так само й присутнє в іконографії тільки тут настільки значне віддалення сфери видіння від апостолів, немале відмежування обох зон, досягнуте насамперед завдяки фактично винятковому на тлі давнішої іконографічної практики, а навіть східнохристиянської традиції загалом, опрацюванню складової краєвиду та його конкретній ролі в композиції. Поміж українською середньовічною спадщиною немає іншого прикладу, де йому була б приділена така істотна роль[26]. Краєвидові придано значення окремого, немало самостійного елементу укладу, на тлі докладно опрацьованих монументальних форм якого постаті Христа, пророків та апостолів виглядають також виразно взаємно немало розділеними, що найчіткіше проведено стосовно апостолів. Розбудований краєвид із завуженими в горішній частині при вершинах трьома тонкими скелями займає близько половини зображення по висоті як внаслідок відведеного йому місця не тільки важливий, а й водночас так само навіть немало домінуючий елемент укладу[27]. Применшені фігури Христа, пророків та апостолів вирізняються на його тлі притаманними їм антропоморфними формами й водночас також окремими приданими у зіставленні зі світлим вохристим загальним тлом та домінуючою інтенсивною зеленню краєвиду активнішими кольоровими плямами. З останніх найяскравішим є виділений на холодному сяянні оточення належної воскреслому Христу слави делікатні відтінки Його світло-світло-сірого хітону та білого гіматію разом із більшою плямою червоного хітону апостола Якова, підтриманою вузькою смужкою доступного з-під гіматію червоного хітону пророка Мойсея та уже дрібнішими вкрапленнями того ж кольору в обрізах кодексів у руках Христа та пророка Мойсея, клаві Христа, німбах Христа й пророків, вільно розкиданих на поземі окремих квітах і стеблах[28], де інтенсивність кольору немало, однак, применшує холодна приглушена зелень приданого йому тла та актуальний стан відповідних елементів зображення.

До прикметних особливостей укладу належать характер все ще недооціненого в його вимові розбудованого краєвиду з мотивом скромно виділених із загального земного тла делікатно зазначених трьох правильно заокруглених пагорбів поза

[26] Може, за певним винятком ікон другої чверті XVI ст. з Преображенської церкви в місті Белз Червоноградського р-ну Львівської обл. (НМЛ) та кінця століття із Благовіщенської церкви в селі Яблунів Самбірського р-ну Львівської обл. (обидві – НМЛ) з «місцевим карпатським» краєвидом останньої, проте це явище для традиції не тільки пізнє, а й зовсім інакше. Кольорові репродукції обох ікон див., зокрема: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона XI – XVIII століть. – К., 2007. – С. 196, 294. – Іл. 144, 274.

[27] Щось віддалено подібне спостерігається ще тільки в цілком певно так само згаданій напрестольній іконі з церкви в місті Белз. Однак тут виразно применшені постаті об'явлення, що додатково підкреслено більшими фігурами як самих апостолів, так і їх разом із Христом коли вони виходять на гору та сходять із неї, й послідовно домінує монументальна центральна гора, над якою на тлі двох взаємно перекреслених ромбів та круга постає Христос в оточенні пророків на відсунутих поза центральною до заду менших рожевих (!) горах. Ця істотно пізніша ікона особливо цікава для зіставлення через розміри, практично ідентичні з бусовиською, – 154,3x110: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона… – С. 495. – № 144. Проте сама іконографія принципово відмінна й що здатне стояти за таким співпадінням – сказати годі.

[28] Зазначений унікальний для іконографії мотив на українському ґрунті присутній ще тільки в згаданій станильській іконі Принесення Марії до храму (див. далі), найдокладніше про нього див.: Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона… – С. 215-216.

апостолами[29]. Понад цими пагорбами в глибині підносяться поступово завужені догори загально трактовані мало акцентовані кубістичних, проте водночас так само доволі пластичних, скромно виявлених у їх матеріальних характеристиках форм холодні зелені обабіч й тепліша, з вохристим відтінком посередині вузькі три високі гори зі скромно виявленими масами поодиноких немалих «каменів» усіх трьох скель. Відмінний тепліший відтінок середньої гори спроможний додатково виділяти подану, попри застосування червоної барви, в послідовно холодних тонах центральну постать Христа на загальному достатньо однорідному тлі. Їх форми, очевидно, здатні виводитися від цілком певних вражень із конкретної місцевості й правдоподібно покликані відображати певні ширші тенденції тогочасної іконографії теми. Щодо останнього спроможна переконувати присутність віддалено подібного рисунку близьких вищих вузьких гір, так само трактованих як три окремі високі, не такі, однак, тонкі й звичного при тому світлого вохристого кольору скелі, в сцені циклу великих празників на обрамленні двосторонньої процесійної ікони другої половини XIV ст. із храму в Мессене на Сицилії з Богородицею та Емануїлом й Уготованим Престолом на звороті (Афіни, Візантійський та християнський музей)[30]. Хоча сам залучений рисунок гір для релігійної мистецької практики на тлі доступної іконографії сприймається рідкісним й у зображених конкретних мало об'ємних послідовно узагальнено «кубістичних», проте пластичного трактування формах хіба навіть унікальним. Три гори з немало побільшеною центральною, проте цілком відмінного рисунку та з розбитою на немало поодиноких дрібніших «кам'яних блоків» зразка вільшанецького «Преображення» ступінчатою поверхнею, із виразно завуженими високими вершинами присутні також у згаданому белзькому «Преображенні». Але не тільки рисунок та форми, а й зіставлення тут цілком інше. Обидві бокові рожеві скелі з пророками цілком очевидно відсунуті до глибини й знаходяться на другому плані обабіч поза центральною.

Таким самим винятковим для свого часу сприймається й зелений колір основної маси відтвореного розбудованого краєвиду з відзначеним теплішим вохристим відтінком центральної гори та ще виразніше вохристою, зовсім без незмінно домінуючої зелені невеликою окремою немов «додатковою» горою ліворуч позаду лівої гори з пророком Іллею. У сучасній іконографії подібний колір не зафіксований. Хоча звичне глибоке зелене тло в зображеннях окремих святих наявне від ікони другої половини XIII ст. «Свята великомучениця Параскева з чотирма сценами житія», вміщеними тільки при правій стороні, – з церкви архангела Михаїла в селі Ісаї Самбірського р-ну (НМЛ)[31]. Присутність аналогічного до бусовиського «Преображення» холодного зеленого позему в стилістично однорідній групі немало пізніших ікон перемишльської школи, другої половини XV ст.,

[29] Згадані круглі пагорби перегукуються із п'ятьма невеликими аналогічної форми пагорбами в тлі центрального Розп'яття в «Страстях» другої половини XV ст. із Хрестовоздвиженської церкви в селі Здвижень, тепер Звєжинь, на території Польщі (НМЛ): Гелитович М. Українські ікони… – № 39. До можливості конкретного взаємозв'язку відсилає так само присутність у ньому та інших іконах тієї ж майстерні аналогічного відтінку зеленого позему (пор. далі).

[30] Acheimastou-Potamianou M. Icons of the Byzantine Museum of Athens. – Athens, 1998. – No 15. – P. 61.

[31] Гелитович М. Українські ікони… – № 8 (датована тільки другою половиною XIV ст.). Докладніше про ікону з обґрунтуванням прийнятого датування див.: Александрович В. Два стилі найстарших ікон Перемишля // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2014. – Вип. 8 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 278-281; Його ж. Українське «повернення…»… – С. 157-158.

із церкви Різдва Богородиці в селі Ванівка, тепер Венґлювка на території Польщі, та згаданої Хрестовоздвиженської у Здвижені[32] (всі – НМЛ) вказує на вірогідне продовження певних традицій бусовиського «Преображення» у практиці однієї з малярських майстерень Перемишля періоду піднесення місцевого осередку українського малярства за умов другої половини XV ст.[33] При цьому це навіть одиноке встановлене досі подібне відкликання серед малярської спадщини пізньосередньовічного Перемишля, хоча звичний різних відтінків зелений колір поземy серед доробку осередку, як відзначено, не рідкість.

Прикметною особливістю бусовиського «Преображення» є також виняткові для іконографії «квіти» в долішній частині поземy поміж апостолами та позаду них. За результатами реставраційного дослідження їх докладно описав, втім проаналізувавши так само й техніко-технологічну сторону виконання, П. Петрушак[34]. Водночас, як уже йшлося, вказано на присутність аналогічного рідкісного для іконографії мотиву ще також в окремих історичних сценах згаданого станильського «Принесення Марії до храму з історією Марії»[35]. Ці знову ж таки унікальні для свого часу квіти немов попереджують знані пізніше зовсім інші при тому квіткові оздоблення поземів в іконах двох частково збережених молитовних рядів кінця XV ст. з Хрестовоздвиженської церкви в місті Дрогобич (Дрогобич, Музей «Бойківщина»; Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького – Музей-заповідник «Олеський замок», далі – Олеський замок)[36] та церкви святої великомучениці Параскеви[37] й згаданої Преображенської церкви[38] в місті Белз (Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького – Музей-заповідник «Золочівський замок»; НМЛ). Далекою паралеллю квітів бусовиської ікони здатні сприйматися розквітлі дерева на горах частково збереженої ікони з церкви Різдва Богородиці в селі Веремень, тепер на території Польщі (Музеум гісторичне в Саноку)[39].

Не дивлячись на звичну для практики епохи відсутність акцентування просторової глибини та панорамного характеру краєвиду, поступове розташування окремих елементів композиції від наближеного «переднього плану» з апостолами через уквітчаний терен, обмежений зазначеними трьома пагорбами, й немов у віддаленні вже позаду них – трьома горами породжує враження своєрідної протяжності простору, певну наче ілюзію глибини. Однак її природно для реалізованої мистецької системи виражено засобами, не наділеними хоч якимись спільними

[32] Про них див.: Свенцицкая В. И. Мастер икон XV века из сел Ванивка и Здвижень // Древнерусское искусство. Проблемы и атрибуции. – Москва, 1977. – С. 279-290.

[33] На нього вказує насамперед активна розбудова місцевого осередку українських малярів: Александрович В. Західноукраїнські малярі… – С. 45-51. Зі свого боку не менш очевидно зазначене явище засвідчує й все ще не надто мало досліджена чимала малярська спадщина Перемишля відповідного періоду.

[34] Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона… – С. 215.

[35] Там же. – С. 215-216.

[36] Репродуковані: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 138-139. – Іл. 64-69; Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII – XV ст. – Львів, 2005. – С. 438-440. – Іл. 526-531.

[37] Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII… – С. 442. – Іл. 536-537.

[38] Гелитович М. Українські ікони… – № 74.

[39] Winnicka K. Ikony z XVI wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. – Sanok, 2013. – T. 2. – Nr 1.

рисами зі знаними засадами пізнішого європейського реалізму. Власне тому, зокрема, Христос, перебуваючи у виразно наголошеному контакті з пророком Іллею (див. далі), немов знаходиться водночас немало попереду «своєї» гори понад уквітчаним тереном над враженими об'явленням апостолами, вміщеними спереду, перед розбудованим краєвидом й апостол Петро при цьому цілком очевидно звертається до Нього як перебуваючого не у віддаленні, а безперечному наближенні.

Підкреслена увага до краєвиду разом із характером наближеного з пластичними, хоча й цілком відмінними акцентами відтворення його форм присутні також і в іншому тогочасному західноукраїнському «Преображенні» – з церкви святого великомученика Георгія у селі Вільшаниця Яворівського р-ну Львівської обл. (НМЛ)[40]. Воно пропонує так само послідовне відділення земної зони з апостолами від сфери об'явлення, проте зроблено це цілком по-іншому, без залучення елементів краєвиду, тут фактично відсутнього зовсім. Він обмежений одинкою горою з трьома вершинами, перед центральною з яких знаходиться Христос, а на двох інших – пророки і в підніжжі гори – апостоли. Вільшанецька ікона репрезентує навіть зовсім інакший напрям еволюції традиції й виводиться від того його спрямування із вохристими скелями, яке засвідчують згадані ранні візантійські зразки Синаю. Принципова цілковита різнорідність обох близьких за часом західноукраїнських об'єктів здатна вказати на очевидне звернення у кожному випадку до різних, принципово відмінних варіантів взірцевого візантійського досвіду. За цим явищем приховане рівнобіжне побутування на місцевому ґрунті як його відображення достатньо різноманітних і при тому істотно інакших за характером тенденцій немало розбудованої уже за умов того часу малярської культури.

Центральна тонка випрямлена постать Христа легко повернута ліворуч до пророка Іллі, перебуваючи з ним, отже, у діалозі, додатково наголошеному ще й жестом спрямованої до Нього руки пророка[41] (див. далі). На розмову пророків, проте при цьому обох, із Христом вказують усі три Євангелія із викладом епізоду Преображення, – Матфея (Мф 17, 3), Марка (Мр 9, 4) та Луки (Лк 9, 30). Підставу додаткового виділення в бусовиській іконі окремо розмови з пророком Іллею не встановлено. Такого прикметного моменту іконографічного вирішення дотепершня література не зауважила. І. Свєнціцкий, як зазначено, писав навіть, ніби Христос стоїть «зовсім просто»[42]. Хоча подане трактування зовсім не відповідає самому зображенню й відзначене звернення виявляється визначальним для конкретної реалізованої рідкісної версії іконографії теми, у мистецькій спадщині, звернутій до акцентування об'явлення, наскільки відомо, зафіксованої ще тільки раз – в сюжеті серед циклу великих празників XII ст., де Христос повернутий до Мойсея (Синай)[43]. Звернення Христа до одного з пророків цілком очевидно привносило до композиції певний немов «приватного» характеру момент, здатний

[40] Гелитович М. Українські ікони… – № 16 (без аргументування датовано початком XV ст.; про притаманне виданню поспішне передатування та зміну інтерпретації поодиноких об'єктів колекції див.: Александрович В. Що з науки... – С. 196-231).

[41] На такому зверненні як порушенні традиційних фронтальності та симетрії композиції наголосила: Свєнціцка В. І. Українське станкове малярство… – С. 20. Пор. також: Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона… – С. 221.

[42] Свєнціцкий І. Галицько-руське церковне малярство... – С. 14.

[43] Σωτηριου Γ. και Μ. Εικονεζ τηζ Μονηζ Σινα... – Πιν. 112, 113; Vocotopoulos P. L. Funzioni… – P. 134.

порушувати основний смисл сюжету в маніфестації позаземної природи та суті волоченого Бога. Власне тому, безперечно, такий підхід й не утвердився в іконографії. З огляду на раннє походження одинокого відшуканого прецеденту, випадало би визнати відображення у трактуванні цього якайочевидніше рідкісного для іконографії співвідношення якогось давнішого переказу.

Само звернення у бусовиській іконі виразно наділене ще й очевидним додатковим окремим акцентом через своєрідність співвідношення обох постатей в звичній для новішого сприйняття так званій «реалістичній» проекції. Адже Христос явно перебуває попереду «своєї» скелі, тоді як обидва пророки виявляються виразно відсунутими до глибини, що цілком очевидно здатне ускладнювати наголошений потенційний безпосередній контакт. Проте цей, як незмінно прийнято трактувати в новішій літературі подібні приклади, «перспективний курйоз», презентується, однак, винятково курйозом власне новітнього мислення внаслідок панування утверджених у європейському досвіді від періоду Відродження категорій перспективи та передачі реального простору. В автентичному сприйнятті епохи й так само засвідченій вибудуваній на його засадах мистецькій системі щось подібне, звісно, не здатне було існувати зовсім.

Лик Христа поверх загального світло-вохристого підмалювання промодельований скупими висвітленнями на лівій стороні чола (найінтенсивніше понад бровою), на вилиці під лівим оком, окремим протягнутим до лівого вуса, скромніше зазначеним розбіленням вздовж носа з накладенням чистого білила на самому його кінці та лівій ніздрі. При моделюванні лику виявилося явно перебільшеним супроти природного віддалення початку лівої брови від перенісся, хоча права при цьому, як передбачено природним співвідношенням, прилягає до нього безпосередньо. Внаслідок цього відповідно занадто віднесено від носа праворуч так само й ліве око та водночас надміру розбудована залишена в підмалюванні ліва сторона носа. Само око при тому відчутно деформоване через виразну неузгодженість рисунку горішньої й долішньої повік разом із відстанню між ними та занадто низьке опущення зіниці при зовсім скромному блікові білила від очного яблука на загальному коричневому тлі підмалювання[44]. Найбільше спотворення вносить, однак, відсутність при зазначених особливостях ще й невід'ємного природного завуження розрізу ока з обох сторін[45]. При скороченні та затіненні правої щоки наближене за характером трактування немало вужчого при тому з боків правого ока не сприймається, однак, настільки «абстрагізованим» і виглядає значно природнішим.

Не надто вдалою видається також досить широка чорна лінія, покликана описати зовні праву сторону голови, чоло й ліву її сторону до долішньої частини вуха. Далі ту ж роль, обводячи шию, виконує подібна глуха темна коричнева лінія, найочевидніше не враховуючи при тому пророблено за посередництвом розбілення украду хітону на грудях. Аналогічно обведено також благословляючу руку

[44] Таке трактування ока вперше присутнє в Дорогобузькій іконі Богородиці Одигітрії (Рівненський обласний краєзнавчий музей), див.: Александрович В. Дорогобузька ікона Богородиці Одигітрії і малярська культура княжої України другої половини XIII – початку XIV століття // Його ж. Українське малярство XIII – XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – С. 59.

[45] Для порівняння див. моделювання очей архангела Михаїла в згаданій іконі з церкви в Даляві: Гелитович М. Українські ікони… – С. 35.

з прикметним прямим відкресленням горішньої сторони прямокутної долоні від пальців та характерним умовно потрактованим цілком декоративним півкругом прикладеним до великого безіменним пальцем[46].

Відзначені окремі показові риси малювання центральної постаті Христа спроможні радше несподівано засвідчити певні недоліки професійної школи анонімного майстра. Вони сприймаються особливо виразними при зіставленні зі створеною за умов кінця XIII – перших десятиліть XIV ст. стилістично попередньою, послідовно класичного складу групою ікон української версії стилю монументального ранньопалеологівського родоводу[47]. Ці зразки репрезентуються не тільки цілком на рівні взірцевої візантійської практики в аристократичній при тому версії, а й навіть із помітною цілком очевидною окремою самостійною позицією у її колі[48]. Вигідно вирізняється на його тлі так само лик все ще й досі недооціненої фрагментарно збереженої монументальної ікони святої великомучениці Параскеви з чотирма сценами життя з однієї із церков села Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл. (Олеський замок)[49]. У ній своєрідно поєднано елементи традиції монументального ранньопалеологівського походження у фігурі[50] в уже дещо віддаленому трактуванні явно з-поза звичного контексту самої традиції із підкреслено рельєфним моделюванням лику з активним залученням послідовно графічних висвітлень білилом відповідно до малярства, створеного під впливом вчення ісихастів на зразок знаного «Святого Георгія» зі згаданої церкви в селі Станиля та якнайтісніше споріднених із ним об'єктів[51] (НМЛ)[52].

Практично не зауваженою досі особливістю вміщення Христа є Його виділення через пониження нахилених до Нього пророків, на яке, зрештою, вказав ще І. Свєнціцький (див. вище). Проте поряд із цим важливим індивідуальним моментом постать Христа виразно вирізнена ще й на інший, за дотеперішнього за-

[46] Подібне трактування руки присутнє також у двох пізніших різного часу іконах Спаса на повний зріст перемишльської школи – не зафіксованого походження та з церкви Успіння Богородиці на Вовчу в Перемишлі (НМЛ), див.: Гелитович М. Українські ікони... – № 28, 27. Під відповідним оглядом до них примикає також ікона з церкви святих Косми і Даміана в селі Милик, тепер на території Польщі (НМЛ), де сам цей мотив через пізніше походження у поєднанні мабуть також із певними особистими схильностями автора подано виразно декоративно: Там само. – № 29.

[47] Їх огляд див.: Александрович В. Два стилі... – С. 282-292; Його ж. Хрещення… – С. 213-214.

[48] Див.: Александрович В. Хрещення… – С. 214.

[49] Уже чверть століття тому ікона аргументовано віднесена до другої половини XIV ст. (Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів, 1999. – С. 40), що згодом повторено неодноразово й обумовлено, проте ця пропозиція послідовно відкидається. Про зовсім незрозуміле так довготривале вперте «невизнання» кульчицького образу в найприкметніших його особливостях, утверджене в практично загальноприйнятому, проте нічим не обумовленому неоправдано пізньому датуванні, див.: Його ж. Погром експозиції давнього українського мистецтва в Музеї-заповіднику «Олеський замок» // Його ж. Олеський замок, Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького… (З малої історії українського мистецтва. – Вип. 1). – Львів, 2023. – С. 22 (тут же перелік важливіших публікацій автора стосовно ікони як пам'ятки XIV ст.: Там само. – Приміт. 6).

[50] Увагу до цієї складової стилістики привернуто: Александрович В. Два стилі... – С. 292.

[51] Найдокладніший їх огляд запропоновано: Александрович В. Станильський майстер. Епізод з історії перемишльської школи українського малярства найближчої післякняжої доби // Садиба Франка. Науковий збірник заповідника Нагуєвичі. – Дрогобич-Нагуєвичі, 2023. – Кн. 4. – С. 303-331; Його ж. Найдавніші ікони… – С. 343-354.

[52] Новіші кольорові репродукції: Львівська галерея мистецтв. – Львів, 2006. – С. 15; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 156. – Іл. 93. Найновіше звернення до неї див.: Александрович В. Станильський майстер. – С. 327-328.

галом скромнішого – поза аспектами реставраційного дослідження – звертання до неї не зауважений спосіб. Адже все ще не привернуло належної уваги очевидне розташування Христа перед мандолою, мальованою на тлі вершини центральної гори й вміщеною при цьому якнайочевидніше перед нею (пор. вище). Послідовне логічне сприйняття цієї особливості композиції провадить до визнання знаходження Христа не на скелі. Він виразно перебуває перед нею – у повітрі понад поверженими на землі апостолами, яких сягають промені Його неземної уже в фаворському об'явленні слави. Тоді як нахилені до Христа і внаслідок цього відчутно немов применшені у зіставленні з Ним[53] пророки стоять обабіч на вершинах симетрично поданих гір, як зазначено, цілком очевидно позаду Нього[54]. Аналогічне вміщення Христа перед верхом центральної гори запропоновано також у згаданій вільшанецькій іконі[55]. Правда, тут Його постать дещо опущено до долу, так що, на відміну від аналізованої бусовиської версії, голови обох пророків виявилися незначно вивищеними понад Ним. Подібне трактування Христа в об'явленні є давнішою традицією, хоча в старших зразках його реалізовано інакше. Так, наприклад, у найранішому іконному зображенні – в сюжеті циклу великих празників у «Великому Деісусі з великими празниками» XI ст. (Синай) Христос разом із пророками знаходиться понад горами на тлі неба[56]. Аналогічно Він потрактований і в невеликій іконі (23,2x23,7) епістилію другої половини XII ст. (Санкт-Пєтєрбург, Государственний Ермітаж)[57] (пор. вище), де намальований понад землею на загальному червоному тлі. Подібно Його подано й на зазначеній луврській мозаїці кінця XII ст.[58]. У так само пригаданій монументальній іконі (104x71) кінця того ж століття в монастирі Ксенофонт на Афоні[59] Він, однак, стоїть, виразно торкаючись пальцями правої ноги лівої сторони вершечку гори. Піднята при цьому догори й легко відведена до заду ліва хоч і вміщена на тлі темної мандоли, так само немов повинна знаходитися на іншому відгалуженні верха тієї ж гори. В зазначеній сцені празникового циклу на обрамленні іконі Богородиці з Емануїлом Візантійського музею Христос на тлі мандоли так само цілком очевидно вміщений перед горою.

З цього огляду бусовиська пропозиція, підтримана вільшанецькою іконою, виразно відсилає до принципово відмінної версії трактування чуда, наскільки відомо, зовсім не властивої давнішій іконографії. Отже, сама ця пропозиція цілком очевидно опрацьована ближче до часу появи обох західноукраїнських ікон й за усіма притаманними їй ознаками репрезентує традицію уже XIV ст. Щодо цього здатне, зокрема, переконати й зображення у складі тетраптиху цього ж століття із великими празниками (Синай)[60]. Тут Христос на тлі мандоли так само з гострим

[53] Цю особливість композиції, як зазначено, зауважив уже: Свєнціцкий І. Галицько-руське церковне малярство… – С. 14. Повторено: Його ж. Іконопись… – С. 16.

[54] Принципово відмінне зіставлення із Христом на центральній горі позаду й пророками на бокових попереду пропонує мініатюра візантійського Євангелія початку й кінця XIII ст. з поданими лише погрудно спереду на долі апостолами (Лос Анжелес, Музей Поля Ґетті): Byzantium. – No 169.

[55] Увагу до цієї її особливості привернуто: Александрович В. Дар Львова. – Львів, 2014. – Вип. 1: Мистецтво XIII–XVI століть. – С. 48.

[56] Σωτηριου Γ. και Μ. Εικονεζ... – Πιν. 57; Vocotopoulos P. L. Funzioni… – P. 133.

[57] The Glory... – No 67A.

[58] Ibidem. – No 77.

[59] Treasures… – No 2.7.

[60] Σωτηριου Γ. και Μ. Εικονεζ... – Πιν. 209; Vocotopoulos P. L. Funzioni… – P. 159.

долішнім завершенням (горішнє перекрите головою) й темним зовнішнім обведенням, від світлішого середника якої відходять довші промені й три долішні з них аналогічно спрямовані до апостолів, немов повисає у повітрі понад невисокими горами правіше від центральної із них та зовсім мінімально зазначеним при цьому перед ними тереном з апостолами, постаті яких досить тісно виповнюють усю передню сторону композиції. Цей синайський приклад – єдина, поряд зі згаданою сценою обрамлення ікони Візантійського музею, актуально доступна пропозиція аналогічного до бусовиської та вільшанецької ікон вміщення Христа понад краєвидом із апостолами, яка зберегла безпосередній аналог до такого Його трактування. Оскільки в найраніших відомих нині іконних зображеннях XI ст. та найближчих до них (див. вище) Христос вміщений на тлі понад краєвидом, зазначену особливість укладу бусовиського «Преображення» належалобися, очевидно, трактувати переосмисленою й адаптованою – відповідно до актуально домінуючої стилістичної тенденції – інтерпретацією цієї найдавнішої зафіксованої в іконах ідеї іконографії.

Силуети фігур пророків бусовиського образу немало геометризовані[61], голови на підкреслено видовжених шиях, руки та ноги виразно здрібнені з послідовним активнішим наголошенням графічного контуру й рисунку в пророка Іллі. На відміну від нього, фігура пророка Мойсея зі старанно відтвореними численними побільшеними широкими складками гіматію на лівій стороні постаті та повністю прикритих ним руках видається цілісніше, навіть із немовби достатньо об'ємними акцентами, особливо в фігурі та широких рукавах. Геометризування при цьому в послідовно виявленому характері виразніше залучене тільки в одинокій невеликій зовсім скромній смужці червоного хітону, доступній з-під гіматію при ногах. Така очевидна стилістична неоднорідність знову ж відсилає до ще одного віддзеркалення явної своєрідності творчої особистості анонімного майстра.

Через сяяння, яке виходить від Христа, разом із його спрямованими до апостолів видовженими променями в симетрично побудованій композиції вміщені обабіч Нього на вершечках гір пророки виявляються немов відсунутими до самих країв зображення. Таке їх розташування особливо очевидне у зіставленні з наведеними давнішими зразками, де усі три постаті, хоч і виступають окремо, здебільшого так чи інакше незмінно об'єднані в єдину цілісну компактну групу й така тенденція у давнішій іконографії домінує послідовно та невідступно.

Обрамлення голів Христа та пророків утворюють золочені німби з червоним зовнішнім обведенням, укладеним із трьох паралельних ліній як окремих концентричних кіл – ширших зовнішніх й тонших внутрішніх та найтоншою середньою. У пророка Мойсея при цьому середня тонка лінія губиться при зеніті німбу ліворуч не доходячи зовсім до правої його сторони. Як і це обмеження, перехрестя на німбі Христа з розширеними при зовнішній стороні кінцями так само накреслене червоною фарбою. Причому, ліворуч, від гори й вгорі праворуч та праворуч від долу воно проведене подвійною лінією. Тоді як, наприклад, у згаданому вільшанецькому образі перехрестя окреслене винятково суцільною подвійною лініі-

[61] Подібне геометризування є однією з поширених тенденцій візантійської практики відповідного періоду й послідовно виявлене, зокрема, в згаданому зображенні у складі синайського тетраптиху XIV ст. Але в ньому, відповідно до практики одного з напрямів тогочасної візантійської традиції, виразно виділяється стилізування на основі притаманної тому часові версії візантійського реалізму.

єю. Тією ж червоною фарбою виконаний і напис невеликими літерами на німбі «ОѠН». Перша з них пошкоджена й збереглася лише фрагментарно. Від неї вцілів фрагмент ширшої горішньої правої сторони й вузька ліва та окремий ширший залишок долішньої частини. Очевидно, посередині вона мала частково збережену більшу крапку, покликану відповідати горизонтальній перекладині на зразок грецької літери «θ» в титульному написі та іменах і окресленнях пророків (див. далі). Невелика кругла «Ѡ» при цьому виразно применшена. «Н» характеризує тонша ліва й ширша права вертикаль, опущена від самого верху ліворуч під гострим кутом тонка перекладина до правої із них вище середини й коротке горизонтальне відкреслення ліворуч у завершенні правої вертикалі.

Важливе місце в композиції відведено також загостреній на кінцях холодній овальній завуженій видовженій мандолі, яка оточує постать Христа. Сама форма, як і найперше виведені від неї урізнобіч тонкі промені, що уже зазначено, немовби віддаляють обох пророків до країв. З них особливо виділені тонкі видовжені промені від долішнього краю мандоли до апостолів, за довжиною явно співзвучні присутнім у показовій для відповідного етапу еволюції традиції мініатюрі теологічних творів імператора Іоана IV Контакузеноса 1370 і 1375 р. (Париж, Національна бібліотека Франції)[62]. Хоча в іконі через відзначене істотне розділення апостолів та немалу відстань від них до постатей видіння самі зазначені промені виявилися значно довшими.

У рисунку мандоли та променів вбачали начебто присутність готизуючих елементів[63], хоча насправді для такого висновку немає ніяких підстав. Окремі готичні запозичення, як переконує одинока під цим оглядом для свого часу згадана унікальна ікона святої великомучениці Параскеви з чотирма сценами житія із церкви в Ісаях, справді виявлені в західноукраїнському малярстві – вже навіть XIII ст.[64] Але не лише на ранній стадії, а й до кінця середньовічної доби (і далі) подібні звернення незмінно виступають, хоча й не без посилення у певні періоди в певних середовищах[65], проте явищем винятково епізодичним. Зводячись при цьому насамперед до виявів декоративного характеру, вони не запрезентувалися окремим фактором, і, що найважливіше, – не мали й навіть не могли мати якогось істотнішого значення для загального контексту національної практики[66]. Що ж до самої нібито готизуючої мандоли, то за належного сприйняття присутності графічного начала в зображенні постатей об'явлення, найпослідовніше, як зазначено, вираженого в фігурах Христа та пророка Іллі, то її форми цілком укладаються у можливе в анонімного майстра на підставі переосмислення вихідного візантійського взірця. До кола потенційних протографів здатні, зокрема, відсилати згадані міні-

[62] Репродукувалася неодноразово, див., зокрема: Byzantium... – No 171. Розташування постатей як аналогічне цій мініатюрі відзначила: Свєнціцька В. І. Українське станкове малярство… – С. 20. Однак таке зауваження виявляється справедливим лише почасти (докладніше зіставлення див. далі).

[63] Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона… – С. 221.

[64] Александрович В. Два стилі… – С. 280-281.

[65] Зокрема, це виявлено у перемишльській спадщині кінця XV – першої половини XVI ст. та львівському середовищі початку XVI ст., див.: Александрович В. Українське «повернення…»... – S. 161-163. Пор. також: Його ж. Дар Львова. – С. 96-101.

[66] Новіше звернення до цієї проблеми запропоновано: Александрович В. Українське «повернення…»… – S. 155-166.

атюра візантійського Євангелія XIII ст.[67] разом зі ще показовішою тут зазначеною сценою з циклу великих празників на лицевій стороні синайського тетраптиху XIV ст. На їхньому тлі та в контексті еволюції національної мистецької практики відповідного періоду версія стосовно гаданих нібито притаманних бусовиському «Преображенню» «готицизмів» повинна бути визнана поглядом вже пережитого етапу уявлень стосовно цієї важливої позиції української мистецької спадщини епохи, насправді не тільки цілковито надуманим, а й навіть безпідставним[68].

На відміну від симетрично розбудованої послідовно організованої зони об'явлення, апостоли на землі розміщені немовби «неорганізовано», достатньо вільно, наче без очевидного взаємозв'язку поміж собою та навіть немало відособлено «розкидані» на уквітчаному терені. Особливості їх трактування істотно увиразнюються у зіставленні з принципово відмінним тут одиноким під відповідним оглядом виняткова організованим у притаманному йому цілісному характері вільшанецьким «Преображенням», де їх немов єдиною компактною масою тісно вписано до підніжжя основи одинокої гори з трьома верхами, хоча постать апостола Якова за іконографічним родоводом тут частково відкликається до того самого зразка (див. далі).

Таке трактування у бусовиській версії послідовно визначила насамперед яскраво виражена індивідуальна реакція кожного з апостолів[69] на об'явлення Христа в його позаземній суті й славі в супроводі пророків. При цьому враженим апостолам Іоанові та Якову придані ускладнені пози – обидва вони передані падаючими на землю акурат у момент самого падіння. Поза падаючого апостола Іоана зі звернутою догори підошвою піднятою правою ногою та характерним рисунком опущеної до долу й зігнутої у коліні та прямовисно спрямованої догори правої із вертикально піднятою ступнею у цій частині виразно відповідає його зображенню у вільшанецькому «Преображенні». Єдиною істотнішою відмінністю сприймається незначне відхилення в останньому самої ступні ліворуч і внаслідок цього її вміщення під кутом, що здатне бути потенційним виявом «індивідуальної творчості» анонімного майстра. Така близькість цілком очевидно спроможна вказати на спорідненість залучених схем у цій показовій деталі укладу. Висновок підтримує також наближеність рисунку постаті апостола Якова. За приданого їм у в бусовиській іконі певною мірою немов симетричного розташування разом вони наче утворюють окрему звернуту через падіння у русі до землі поступово розширену до долу збудовану на засаді трикутника досить чітко сформовану геометричну фігуру – немов своєрідну противагу одинокому спрямованому догори до Христа апостолові Петру. Досить близьке суміщення обох апостолів присутнє також у згаданій празниковій сцені при іконі Богородиці з Емануїлом Візантійського музею. Загалом подібне їх зіставлення, хоча й не настільки геометризовано проведене, присутнє так само й у зазначеній мініатюрі теологічних творів імператора Іоана IV Контакузеноса. Однак апостол Іоан тут вміщений

[67] Byzantium... – No 169.

[68] Вони виявляються відображенням тієї тенденції цілком поверхового сприйняття західноукраїнської середньовічної малярської спадщини, яку запрезентовано понад усяку міру перепрацьованою у єдиному досі достатньо систематичному огляді українських ікон відповідного періоду: Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII…; Його ж. Іконопис Західної України XVI… Належне «заземлення» самого явища в короткому викладі подано: Александрович В. Українське «повернення…»… – S. 155-166.

[69] На цьому наголосила: Свєнціцька В. І. Живопис… – С. 220.

дещо вище, виразно немов порушуючи на такий спосіб притаманну бусовиській іконі не позбавлену при цьому певної одноманітності симетричність зіставлення обох фігур. Тільки достатньо віддалено подібною є також у мініатюрі виразно применшена постать апостола Петра – дещо зменшена у порівнянні з бусовиською іконою, хоча так само немало пластична, проте в хітоні й гіматії і з прикладеною до обличчя лівою рукою та внаслідок цього лише одинокою правою, спрямованою до Христа. Загалом відповідають в обох випадках й постаті пророка Мойсея, в іконі, однак, її форми дещо геометризовано. Може йтися про віддалену подібність зразка так само й у пророка Іллі, хоча в його бусовиській фігурі, як відзначено, цілковито домінує графічне начало. Подібний підхід не менш очевидно відзначає так само й потрактовану теж із послідовною перевагою графічного елементу постать Христа, нічим не здатну пригадувати тут мініатюру, де Його намальовано винятково на безпосереднє пряме продовження класичних у їх основі традицій малярського ансамблю константинопольського монастиря Хора.

Зіставлення з ілюстрацією паризького рукопису здатне привернути увагу й до ще однієї недооціненої за дотеперішнього незмінно достатньо побіжного сприйняття важливої особливості бусовиського образу. Постаті апостолів та пророка Мойсея у ньому виразно простують за досвідом визначального для пізньовізантійської традиції малярського ансамблю константинопольського монастиря. Натомість у фігурах Христа разом із пророком Іллею, при очевидному відкликанні до тих же зразків, як зазначено, водночас виразніше виявлене невластиве малярству історичного взірця послідовно акцентоване принципово відмінне за всіма притаманними йому ознаками графічне трактування – якнайочевидніше з-поза стилістики малярства церкви константинопольського монастиря. Присутність цього «іншого інтересу» та приділене йому місце так само здатні додатково наголосити на уже зауваженій певній стилістичній неоднорідності образу як окремій істотній індивідуальній його особливості.

Ще одним відсиланням до вірогідної спорідненості бусовиської та іншої приблизно сучасної західноукраїнської ікони на той самий сюжет сприймається присутнє так само й у вільшанецькій версії звернення пророка Іллі до Христа, виражене в подібному упозуванні голови та витягнутих – тут, правда, обох – руках. Хоча самого Христа при цьому подано строго фронтально. Зрештою, для давнішої іконографії Преображення таке упозування виявляється загалом звичним. За принципової відмінності обох укладів як у загальній схемі, так і при вирішенні більшості конкретних деталей, відзначені моменти, все ж, здатні відсилати до очевидної та виразної спільності реалізованої схеми на певному, нехай навіть якось віддаленому етапі її еволюції. Мабуть так само краще збережена в відтворенні апостолів паризька мініатюра спроможна запропонувати потенційне уявлення й про загальне вирішення втрачених частин зображення апостолів Іоана та Якова, хоча й у них і спостерігається певна відмінність у конкретних деталях (пор. також далі).

Придана фігурам апостолів бусовиського «Преображення» динаміка виразно відтінює статичну врівноваженість постатей Христа з пророками у сфері видіння. Лише Петро припадає на праве коліно на землі з простягнутими до Христа руками як єдиний звернутий безпосередньо до Нього відповідно до однієї із версій трактування сюжету (у сцені згаданого синайського тетраптиху з великими празника-

ми він, наприклад, так само перевернутий і навіть навзнак). Монументальна, цілісна, з виразно наголошеним розвинутим пластичним началом у цілком загально пророблених достатньо масивних формах темного хітону з короткими широкими рукавами, окресленими при вирізах вузькою смужкою відкоченої тканини подібно до правого рукава пророка Іллі вона виявляється у композиції із зазначеними характеристиками одинокою. У самій іконі так докладно зарисована тут пластичність найбільше відповідає постаті молодого пророка Мойсея. Хоча в нього її, як відзначено, згідно зі спільною тенденцією трактування сфери видіння, супроводять очевидні відмінні акценти яскраво вираженого графічного характеру, наголошені найперше через дрібніші, загалом скромнішого значення деталі – голову, ноги, фрагмент червоного хітону при ногах під темним гіматієм.

Фігура апостола Петра з невеликою головою потрактована з виразним акцентуванням об'єму та пластичного начала, монументальна й цілісна, закомпонована – за винятком рук – як єдина суцільна мало пророблена маса. У зіставленні з рештою применшення голови сприймається особливо виразною. Враження посилює очевидна здрібненість також і викінчення невеликими штрихами білила волосся при чолі та понад правим вухом й так само короткої круглої бороди, трактованих навіть ніби не зовсім звично для традиційної іконописної стилістики східнохристиянського родоводу. При цьому привертає увагу безперечна цілковита відмінність звичного для професійного досвіду малювання сивого волосся й бороди пророка Іллі. Іконографія самої постаті апостола Петра виразно відкликається до практики раннього періоду побутування малярства зрілих Палеологів взірця мозаїк і фресок згаданого константинопольського монастиря Хора. Власне від цього визначального для традиції зрілих Палеологів ансамблю виводяться постаті на разок бусовиського апостола Петра з невеликими головами та руками й ногами із подібно трактованим заростом. Для прикладу можна вказати фігури та голови крайніх персонажів розбудованого монументального «Зішестя до аду»[70] чи бороди двох учнів з лівої сторони фрески «Воскресіння доньки Яіра»[71]. Вони окреслюють той напрям розвитку професійної культури, на продовження якого й належалося скластися малярству бусовиського «Преображення» у значенні яскравого прикладу молодшого й уже так само немало віддаленого та переосмисленого окремого місцевого відгалуження[72] взірцевої візантійської норми[73].

[70] Underwood P. A. The Kariye Djami. – New York, 1966. – Vol. 3: Plates 335-553: The Frescoes. – Pl. 340, 341, 342.

[71] Ibidem. – Pl. 352, 355, 357.

[72] З новіших звернень до проблеми відвзорування в українському малярстві візантійських зразків див., зокрема: Александрович В. Хрещення... – С. 199-228; Його ж. Історичний досвід... – Р. 319-328.

[73] На українському ґрунті поставали й набагато ближчі до протографу відкликання до малярства константинопольського монастиря. Одним і таких свідчень випало стати пророкам в іконі Похвали Богородиці (Богородиці Одигітрії із пророками) з церкви святого Дмитрія у селі Підгородці Самбірського р-ну (НМЛ): Гелитович М. Українські ікони… – № 18. Увагу до зазначеного пов'язання привернуто: Александрович В. Холмська ікона Богородиці з Емануїлом (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 5). – Львів, 2018. – С. 38. Підгородецька «Богородиця» має версію в іконі з церкви Різдва Богородиці в селі Нове Село, тепер Нова Вєсь на території Польщі (Музеум Окренґове в Новим Сончу): Maszczak M. T. Ikony w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. – Nowy Sącz, 2010. – Nr 1. Найдокладніше про неї див.: Александрович В. Ікона Похвали Богородиці з церкви Різдва Богородиці в Новій Всі // Szczelina światła. Ruskie malarstwo ikonowe. Pamięci Romualda Biskupskiego (Biblioteka Tradycji. – Nr 86). – Kraków, 2009. – S. 133-142.

Наскільки можна здогадуватися на підставі невеликого фрагменту вцілілої голови апостола Якова з чолом і волоссям, подібна здрібненість повинна була характеризувати й двох інших із них. Принаймні цілком очевидно відсилають до неї й вцілілі рештки голови апостола Іоана. Їх характерним постатям віднаходяться аналоги серед візантійської іконографії. Так, поза апостола Якова здатна віддалено пригадувати рисунок фігури зі згаданої сцени синайського тетраптиху – при виразному відмінному вирішенні ніг. Певною мірою вона нагадує також рисунок постаті з сюжету на мозаїковому диптиху першої половини XIV ст. із дванадцятьма великими празниками (Флоренція, Музей собору)[74]. Поза апостола Іоана з прикладеною до підборіддя лівою рукою має очевидний відповідник у сюжеті циклу великих празників на обрамленні ікони другої половини XIV ст. «Богородиця з Емануїлом і великими празниками» (Стамбул, Вселенський Патріархат)[75]. При цьому відмінно, піднятими вертикально догори, так ніби апостол мав падати власне згори зображені ноги, а гострий кінець гіматію вміщений вертикально під лівою рукою, відхиленим ліворуч, тоді як у бусовиському образі він завужений та простертий під фігурою праворуч.

Зазначена здрібненість виявляється притаманною усім трьом апостолам, виразно применшеним у зіставленні з Христом та обома пророками з об'явлення. Ця ще одна не зауважена досі не тільки в самій іконі, а й на західноукраїнському ґрунті загалом особливість укладу не менш послідовно виражена так само й у вільшанецькому «Преображенні». Внаслідок цього вона виявляється конкретною загальнішою прикметою певного періоду еволюції малярської культури й, звісно, – не лише місцевої її версії. Іншою прикметою трактування апостолів є прислуговуючі усім їм послідовно пластичного характеру акценти при відтворенні постатей як може навіть наступна після їх віддалення та «уквітчаної» землі в тлі найважливіша прикметна ознака долішньої зони. При тому відзначена показова графічна складова зразка фігур Христа та пророка Іллі в них не виявлена зовсім.

Докладніший розгляд трактування апостолів показує очевидну відмінність іконографії їхніх зображень від поширеної практики давнішої традиції. Тому вони цілком і повністю повинні належати вже до іконографічного репертуару XIV ст. й відображають комплекс новацій та прикметних рис, притаманних мистецькій культурі періоду зрілих Палеологів, послідовно відсилаючи до «новин», «які з'являються у мистецькій практиці»[76] за умов того часу. Власне акурат апостоли покликані презентуватися чи не найочевиднішим в іконі віднесенням до тодішнього досвіду та водночас так само – найвимовнішим свідченням послідовного відходу від традиції попереднього періоду.

Показово, що дальші відгуки цієї практики зауважені і в окремих зразках пізньосередньовічної української спадщини. Постать апостола Іоана з дещо більше відхиленими праворуч і піднятими догори ногами досить докладно відтворена в наступній за часом іконі другої половини XV ст. з церкви святого Дмитрія у селі Жогатин, тепер на території Польщі (НМЛ)[77], та репліці того ж зразка на обрамленні напрестольної, як випадає здогадуватися, ікони Хрестовоздвиженської цер-

[74] Byzantium... – No 129. – P. 208, 218; Vocotopoulos P. L. Funzioni… – P. 152.
[75] Byzantium... – No 90; Ibidem. – P. II.
[76] Логвин Г., Міляєва Л., Свєнціцька В. Український середньовічний живопис. – С. 10.
[77] Гелитович М. Українські ікони… – № 38.

кви в селі Здвижень, тепер – Звєжинь, на території Польщі (НМЛ)[78]. Уже за цим, очевидно, чи наближеним взірцем вона подана в згаданій частково збереженій іконі початку XVI ст. з церкви Різдва Богородиці в селі Веремень[79], – з відмінністю у закритті обличчя правою рукою та відхиленні ліворуч видовженого кінця гіматію. Близька фігура повторена також у зазначеному белзькому образі, де водночас у дзеркальному відображенні досить докладно відтворено ще й постать апостола Якова. Дальше відображення фігури апостола Іоана присутнє в сцені циклу великих празників другої чверті століття зі згаданої церкви в Даляві (НМЛ)[80], де обличчя, як і в пригаданій іконі сяноцького музею, так само закрите правою рукою. Аналог такої фігури присутній й у празниковій іконі середини століття з церкви Покрову Богородиці в селі Поляна Самбірського р-ну (НМЛ)[81]. Ці пізні конкретні приклади засвідчують очевидний взаємозв'язок послідовних наступних ланок традиції, показуючи при тому як продовження власного попереднього досвіду, так і виразні неуникнені зміни в процесі історичної еволюції.

На тлі все ще скромно осмисленого процесу розвитку західноукраїнського малярства пізньої княжої та найближчої наступної доби запрезентована в іконі бусовиської церкви стилістика виступає наступною після місцевої версії монументального стилю ранніх Палеологів, репрезентованої групою визначних пам'яток першої половини століття, насамперед його початкових десятиліть на чолі з Дорогобузькою іконою Богородиці Одигітрії початку XIV ст. (Рівненський обласний краєзнавчий музей)[82]. При подальшому вивченні навіть за небагаточисельності автентичних зразків вони виявилися окремим розбудованим самостійним явищем традиції[83] й відображенням найдальше висунутого від Кон-

[78] Так само. – № 37. На наведене її призначення вказано: Александрович В. Напрестольні ікони… – С. 166-168.

[79] Winnicka K. Ikony... – Nr 1.

[80] Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 170. – Іл. 109.

[81] Там само. – С. 200. – Іл. 149.

[82] Українську версію цього стилю відкрито з віднайденням і впровадженням до наукового вжитку Дорогобузької ікони Богородиці Одигітрії: Александрович В. Дорогобузька ікона... – С. 7-76. Новіший короткий огляд зразків відповідної стилістики перемишльського кола див.: Його ж. Два стилі... – С. 282-284.

[83] Підсумування зусиль з відкриття спадщини цього малярства запропоновано: Александрович В. Два стилі... – С. 282-284. Пор. також: Його ж. Хрещення… – С. 214-219. Втім, у дотеперішній літературі зазначена пропозиція трактування відповідної групи пам'яток не визнана – найочевиднішим свідченням цього є датування, прийняті в альбомі давніших ікон Національного музею у Львові імені [митрополита] Андрея [(]Шептицького[)]: Гелитович М. Українські ікони... – № 3-5, 9, 20. З цього приводу див.: Його ж. Що з науки... – С. 209-211. Подібна позиція знайшла відображення так само в новіших оглядах українського середньовічного малярства, див.: Пуцко В. Іконопис. – С. 927, 931. Найвизначніших зразків відповідної стилістики перемишльського кола – ікон початку XIV ст. архангелів Михаїла і Гавриїла з молитовного ряду з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Далява, тепер на території Польщі, та того ж призначення святого великомученика Георгія з церкви святого Миколая в селі Тур'є Самбірського р-ну (усі – НМЛ) автор навіть не згадав: Пуцко В. Іконопис. – С. 928-932. Інша визначальна позиція цієї групи в іконі архангела Михаїла з діяннями з церкви Перенесення мощів святого Миколая у селі Сторона Дрогобицького р-ну (НМЛ) фігурує у нього винятково в контексті поширення укладу із житійними циклами як зразок малярства при тому нібито щойно другої половини століття: Там само. – С. 932. До очевидного замовчування у цьому тексті зазначеного винятково важливого для усієї східнохристиянської традиції історичного явища в західноукраїнському малярстві пізньої княжої доби увагу привернуто: Александрович В. Ікони княжої доби на сторінках нового видання «Історії українського мистецтва» // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5/ Відп. ред. В. Александрович. – С. 239-242.

стантинополя все ще майже невідомого окремого вогнища елітарної культури столичного аристократичного зразка[84]. Причому, спадщина такого малярства залишилася й зафіксована не лише в історичному перемишльському регіоні, а й на Волині, де, окрім Дорогобузької ікони, його репрезентує ще також уже виразно пізніша для відповідного стилістичного спрямування «Богородиця з Емауїлом» другої чверті XIV ст. із Покровської церкви вмісті Луцьк (Київ, Національний художній музей України)[85]. Отже, цілком очевидно повинно йтися не про вузьке перемишльське регіональне, а широке, загальнонаціональне насправді явище[86], лише випадковим збігом обставин засвідчене винятково серед доробку західноукраїнського регіону.

Відхід від зазначеної стилістики монументального ранньопалеологівського взірця й поширення на місцевому ґрунті власної версії наступного східнохристиянського малярського напряму зразка мозаїк і фресок монастиря Хора підтверджує дальшу якнайтіснішу залежність українського досвіду у його західноукраїнському варіанті від взірцевої візантійської норми. Як переконують проведені дослідження, вона виявилася цілковито збереженою і за умов другої половини століття коли історичний перемишльсько-львівський регіон уже був захоплений Польщею (з важливим з історичного огляду, проте мало досі браним до уваги окремим «угорським епізодом» 1370 – 1387 рр.)[87]. Водночас повинно йтися так само й про одну з ранніх для цих теренів позицій, покликаних утверджувати нову традицію найближчої післякняжої доби. З цього огляду відсутність у бусовиському «Преображенні» будь-яких відкликань до практики й досвіду монументального стилю ранньопалеологівського зразка[88] разом водночас із цілковитим домінуванням у ньому стилістики взірця малярського ансамблю монастиря Хора виразно вказує на відображення виведеного від акурат такого досвіду хронологічно наступного стилю більшості нечисленних зразків західноукраїнських ікон другої половини століття. Причому, на відміну від історичного константинопольського прототипу зі звичними для візантійської аристократичної практики класичними акцентами, в бусовиській іконі, як і споріднених із нею пам'ятках, послідовно домінує антикласичне начало. Воно є

[84] Александрович В. Хрещення… – С 219; Його ж. Історичний досвід… С. 329-321.

[85] Найдокладніше стосовно засвідчених у ній історично-мистецьких реалій див.: Александрович В. Малярство середньовічного Луцька // Волинська ікона: дослідження та реставрація. – Луцьк, 2015. – Вип. 22: Матеріали XXII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21–22 жовтня 2015 року. – С. 4-7. Найповнішу бібліографію ікони зібрали: Бєлікова Г., Бурлака О. Ікони Волині в колекції Національного художнього музею України. Каталог // Волинська ікона: дослідження та реставрація. – Луцьк, 2014. – Вип. 21: Матеріали XXI Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 16–17 жовтня 2014 року. – С. 337-341.

[86] До такого значення відповідного стилістичного спрямування увагу привернуто: Александрович В. Хрещення… – С. 224.

[87] Александрович В. Західноукраїнські ікони... – С. 1029-1049.

[88] До довготривалого побутування зазначеної стилістики в регіоні відсилає все ще не відкрита й не оцінена в такому її значенні ікона святої великомучениці Параскеви з чотирма сценами життя з однієї із церков села Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл. (Олеський замок), див.: Александрович В. Два стилі… – С. 292. З приводу впертого «невизнання» ікони, віднесеної до XIV ст. ще 1999 р., що пізніше неодноразово повторено та докладніше аргументовано, див.: Його ж. Погром... – С. 22, приміт. 6. Новіші кольорові репродукції ікони див.: Львівська галерея мистецтв. – Львів, 2006. – С. 15; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 156. – Іл. 93.

важливою характеристикою для пошуку потенційного кола можливих конкретних прототипів. Збігом обставин основна частина цього малярства збереглася й виявлена на Дрогобиччині[89]. Хоча, звісно, нині вона вже надто мало спроможна бути відомою у значенні автентичного явища акурат місцевого контексту. Бусовиське «Преображення» функціонує на такому власне тлі, закономірно істотно при тому водночас так само його розширюючи як одна з найважливіших позицій малярської спадщини свого часу.

Певні не зауважені досі притаманні бусовиській іконі особливості зберегли також написи на ній[90]. Досі належно не відзначена навіть їх безперечна очевидна певна двоякість: титульний напис, монограма Христа та імена пророків із попереджуючим їх грецьким словом «святий» написані невеликими літерами коричневою фарбою, а імена апостолів із випереджуючим грецьким «святий» – білилом. У слові «Прєображєниє» дві перші літери й словосполучення «НИ» об'єднані. Вузьке тонке «О» наведене з перекресленням всередині нижче середини на зразок грецької літери «θ» з двома при тому крапками вгорі. Правда, далі в слові «Господа» подано звичайне «О». Обидві версії літери – з перекресленням всередині і без нього залучено в написі при постаті пророка Мойсея: на початку слова «θАГІС̃» воно з перекресленням, в імені – без нього. «А» незмінно виступає як тонка вертикаль, до якої ліворуч примикає вузька загострена від гори й розширена до долу та відхилена ліворуч петля, праве долішнє окреслення якої немало підняте догори, а ліве долішнє закінчення знаходиться на різній висоті. Так само «Р» стійко презентується як тонка вертикаль із невеликим при самій горі «очком». Чотири рази вжите в титульному написі «Є» кожного разу має певні відмінності. У першому випадку воно вужче, язичок посередині прямий, а горішня частина мало розвинута та нахилена праворуч. В усіх наступних випадках язичок хвилястий, а горішня частина більше розбудована й більше відхиляється праворуч. У літері «Б» «очко» невелике прямокутне й опущене до самого долу та знаходиться на чималій відстані від горішньої горизонталі з невеликим відкресленням праворуч до долу. «Ж» має не зовсім пряму середню вертикаль, високо при самому завершенні приєднані до неї нерегулярно накреслені несиметричні долішні бокові елементи та зовсім невеликі розведені врізнобіч їх короткі горішні відповідники. Об'єднане «НИ» утворюють тонкі вертикалі, сполучені в горішній частині ширша ліва тонкою лінією, опущеної від лівого верха вертикалі до долу десь до ¼ висоти та на рівні її приєднання праворуч коротка горизонталь – у правому вужчому знаку. У третьому «Н» у слові «нашєго», похиле сполучення ліворуч примикає не до самого верху й, відповідно, праворуч опущене дещо нижче. Літера «Х» прикметна високо вміщеним сполученням й відповідно невеликою горішньою частиною обох елементів, звичним простішим накресленням похиленого елементу від гори зліва на діл праворуч й артистичнішим виконанням перекреслення від гори праворуч на діл ліворуч із продовженням додолу й відхиленням ліворуч завуженого кінця. Загалом аналогічно подана літера в монограмі Христа при німбі дещо простіша в рисунку. Слово «θАГІС̃» у всіх

[89] Див.: Александрович В. Найдавніші ікони… – С. 331-359; Його ж. Станильський майстер. – С. 303-338.

[90] У літературі їх вибірково коротко розглянула: Коць-Григорчук Л. М. Перша українська датована ікона // Її ж. Дипінті українських середньовічних ікон. – Львів, 2011. – С. 110.

п'яти випадках супроводять певні відмінності. При імені пророка Іллі втрачена перша літера й виразно виділене віддалене від попереднього знаку прикінцеве перед титлою «І». Початкове в імені «И», на відміну від титульного напису, має об'єднуючу обидві вертикалі лінію від лівої сторони на висоті понад 2/3 праворуч догори, де вона не доходить до самого верху. Загалом аналогічно літера потрактована і в скороченні та імені пророка Мойсея, в останньому випадку над знаком вміщено дві крапки. При імені апостола Петра скорочення «ѳАГІС҃» із характерними двома крапками над першою літерою вміщене на певній відстані від імені ліворуч вгорі, тоді як при іменах двох інших апостолів наведене попереду в тому ж рядку. При імені апостола Іоана від нього через ушкодження частково вціліли тільки дві перші літери. Початкова літера в імені апостола Петра не така видовжена з вертикаллю як у титульному написі, ширша. «Є» широке, досить просте в накресленні. «Ъ» відзначає зменшене очко разом із виразно вкороченим відхиленим до заду горизонтальним елементом. Від імені апостола Іоана вціліли лише долішні рештки двох останніх знаків. В імені апостола Якова виділяється широке початкове «Ѧ». Наступну літеру «К» відзначає виразно применшена горішня частина й навпаки розбудована долішня.

Запропонований докладніший розгляд «Преображення» з церкви Собору Богородиці в Бусовиську показує у ньому важливий об'єкт західноукраїнського релігійного малярства перемишльського кола з помітною позицією серед загалом достатньо скромної тогочасної спадщини регіону. Показово, однак, що при їх очевидній малочисельності, географія збережених пам'яток, поряд із найбагатшими на них теренами Самбірського Підгір'я та найближчої до них Дрогобиччини, охоплює також й віддаленіші гірські місцевості на території сучасної Польщі. До них належить найперше згадана церква святої великомучениці Параскеви в селі Далява, де збереглася (частково) пара відзначених унікальних монументальних ікон початку XIV ст. архангелів Михаїла і Гавриїла з молитовного ряду (НМЛ)[91]. Останнім часом до неї виявилося можливим додати також уже неіснуючу церкву Собору архангела Михаїла в розташованому ще далі на захід знищеному селі Чертіжне, де вцілів фрагмент ікони святої великомучениці Параскеви (НМЛ)[92], при докладнішому дослідженні визначений ще однією позицією доробку важливого для регіону другої половини століття чинного, наскільки випадало би закладати, насамперед для околиць Дрогобича Станильського майстра[93]. Виявлення у віддаленіших західних сільських храмах Перемишльської єпархії цих важливих позицій мистецької спадщини перемишльського кола XIV ст. вказує на широку географію побутування відповідного малярства, істотно розширюючи основний засвідчений його ареал в ближчій околиці столиці єпархії.

---

[91] Гелитович М. Українські ікони… – № 3, 4. Найдокладніше про них див.: Александрович В. Ікони першої половини XIV століття... – С. 41-75.

[92] Гелитович М. Українські ікони… – № 10. Фрагмент опубліковано без конкретного походження. Воно виявилося засвідченим в інвентарній книзі Музею Богословської академії у Львові, до збірки якого він первісно належав: Сидор О. Реєстр збірки Музею Богословської Академії у Львові (згідно вписів до інвентарної книги музею) // Його ж. Патріярх Йосиф Сліпий і мистецтво. – Київ-Рим, 2012. – С. 188 (№ 10). Пор.: Александрович В. Станильський майстер. – С. 317.

[93] Александрович В. Станильський майстер. – С. 317-322.

При оказії вивчення української іконографії Покрову Богородиці випала нагода показати важливу роль територій, наближених до Спаського монастиря князя Лева Даниловича, не лише в розвитку самої покровської іконографії, але й через неї – релігійної культури пізньої княжої та найближчої після неї доби на відповідному терені загалом[94]. Якнайочевидніше повинно йтися про формування основ місцевої історичної традиції за пізнього періоду життєвого шляху князя Лева Даниловича[95]. Такий висновок зі свого боку підтвердив і розгляд перших збережених тут ікон та споріднених із ними найближчих пізніших пам'яток[96]. Найважливішим автентичним відображенням цього явища з епохи виступають нечисленні вцілілі на місцевому ґрунті найдавніші ікони. Новіші дослідження показали їх збереження починаючи від другої половини XIII ст.[97] та засвідчили два принципово відмінних етапи еволюції традиції упродовж першого відзеркаленого пам'ятками періоду їх історії[98]. Наступний коротший період у межах другої половини XIV ст. випадковим збігом обставин, як виявилося, нині належиться ілюструвати насамперед іконам із теренів Дрогобиччини[99]. Бусовиське «Преображення» – найважливіший і, поряд зі згаданою кульчицькою «Святою великомученицею Параскевою» та щойно останнім часом впровадженим до наукового вжитку чертіжненським фрагментом – одинокий актуально відомий об'єкт із найближчої околиці з-поза їх кола. Відзначена відсутність у ньому ремінісценцій попередньо домінуючого монументального стилю цілком вміщує його в контексті другої половини століття. З цього огляду важливим видається його безперечне пов'язання зі станильським «Принесенням Марії до храму», хоча воно й репрезентує виразно відмінну версію стилістики[100]. З цього огляду «Преображення» могло виникнути хоч і в другій половині, проте, очевидно, ближче середини століття. Його – при відзначених пов'язаннях – унікальність серед мистецької спадщини регіону не дає змоги на актуальному етапі сприйняття малярського доробку відповідного періоду пропонувати прийнятні аргументовані уточнення можливого часу походження.

Разом зазначена група ікон насамперед Дрогобиччини і Самбірщини другої половини XIV ст. вказує на існування в його очевидному історичному розвитку певного середовища, професійна практика якого традиційно виводилася від візантійських взірців, проте водночас пропонувала виразно своєрідне та істотно

[94] Його ж. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 125-127, 134-138, 171-180.

[95] Його ж. Ікони часів князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2011. – Вип. 11. – С. 307-326.

[96] Там само. – С. 316.

[97] Там само; Його ж. Два стилі… – С. 271-282.

[98] Його ж. Два стилі… – С. 271-298.

[99] Їх новіший докладніший огляд див.: Александрович В. Найдавніші ікони… – С. 343-353; Його ж. Станильський майстер. – С. 303-331.

[100] Найдокладніший огляд насамперед іконографії ікони ще з попередньою назвою запропоновано: Александрович В. «Стрітення з історією Марії за Протоєвангелієм Якова» з церкви Собору Йоакима та Анни в Станилі // Українська Греко-Католицька Церква і сакральне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності). – Львів-Рудно, 2003. – Вип. 2: Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції, присвяченої 220-літтю Львівської Духовної Семінарії, м. Львів-Рудно, 22 грудня 2003 року. – С. 36-62. Новіший аналіз див.: Його ж. Найдавніші ікони… – С. 343-347; Його ж. Станильський майстер. – С. 315-317.

оригінальне їх перетворення. Чимала різнорідність самих доступних із відповідного часу пам'яток, втім навіть, як уже зазначено, настільки очевидна обох збережених відтоді «Преображень», засвідчує, хоч і відображений уже тільки поодинокими автентичними зразками, проте винятково широкий спектр розвитку традиції в історичному перемишльсько-львівському[101], за умов того часу ще немало насамперед перемишльському, регіоні. Й бусовиське «Преображення» та споріднена з ним група найдавніших ікон Дрогобиччини й Самбірщини покликані відображати власне цю сторону історичної традиції регіону.

[101] Найстарші ікони львівської околиці на чолі з одиноким для так раннього часу згаданим вільшанецьким «Преображенням» збереглися починаючи тільки від другої половини – кінця XIV ст., див.: Александрович В. Найдавніші львівські ікони кінця XIV – XV століть // Пам'ятки України: історія та культура. – 2013. – № 8. – С. 2-9; Його ж. Дар Львова. – С. 48-65. Показовою повинна, однак, бути визнана присутність в належній до цієї групи найдавніших зразків львівського малярства іконі Богородиці на престолі з Емануїлом та архангелами Михаїлом і Гавриїлом з Троїцької церкви в селі Гамулець, тепер в межі Львова (Львівський музей історії релігії) як очевидного відкликання до часів князя Лева Даниловича: Його ж. Ікони часів князя… – С. 314; Його ж. Дар Львова. – С. 58.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Преображення. З церкви в селі Бусовисько

Іл. 2. Преображення. Фрагмент епістилію. Синай

Іл. 3. Преображення. Національний музей Лувр

Іл. 4. Преображення. Фрагмент тетраптиху. Синай

Іл. 5. Преображення. Мініатюра рукопису теологічних творів імператора Іоана IV Контакузеноса

Іл. 6. Преображення. З церкви в селі Вільшаниця

Володимир Александрович.

«Преображення» з церкви Собору Богородиці в селі Бусовисько Самбірського району Львівської області.

Проаналізовано ікону «Преображення» з церкви Собору Богородиці в селі Бусовисько Самбірського р-ну Львівської обл. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(]Шептицького[)]). Показано історичний візантійський контекст її іконографії як доказ походження з другої половини XIV ст. та взаємозв'язки в сучасній і пізнішій українській мистецькій традиції. Ікону охарактеризовано новішим напрестольним образом заснованої заходами князя Лева Даниловича церкви історичного Спаського монастиря й одним із показових прикладів збережених на теренах Дрогобиччини та сусідньої Самбірщини ікон західноукраїнської версії традиції візантійського малярства зрілої палеологівської доби періоду поширення стилістики, опрацьованої на основі учення ісихастів.

Volodymyr Alexandrovych.

«Transfiguration» from the Church of the Synaxis of the Blessed Virgin Mary in the village of Busovysko, Sambir District, Lviv Region.

The «Transfiguration» icon from the Church of the Synaxis of the Blessed Virgin Mary in the village of Busovysko, Sambir District, Lviv Region, was analyzed. ([Metropolitan] Andrey [(] Sheptytskyy[)] National Museum in Lviv). The historical Byzantine context of its iconography as the proof of its origin from the second half of the 14th century and the interconnections in modern and later Ukrainian artistic tradition are shown. The icon is characterized as a newer enthroned icon of the church of the historic Spasskyy Monastery founded by the King Lev Danylovych, and one of the demonstrative examples of the preserved icons on the territory of Drohobych and neighboring Sambir regions of the western Ukrainian version of the Byzantine painting tradition of the mature Palaeologan period of the spreading of stylistics worked out on the basis of the Hesychasts teachings.

УДК 7.025.4: 271.2-523.47(477.83-22)″169″

Андрій ЛІНИНСЬКИЙ

ХРЕСТ ІЗ ЗАВЕРШЕННЯ ІКОНОСТАСУ «РИБОТИЦЬКОГО» ОСЕРЕДКУ КІНЦЯ XVII СТОЛІТТЯ З ПАРАФІЯЛЬНОЇ ЦЕРКВИ В ОКОЛИЦЯХ НАГУЄВИЧ

Упродовж 2018–2022 рр. на теренах Дрогобиччини, прилеглих до батьківщини Івана Франка – села Нагуєвичі, проведено ряд експедицій з фіксування стану збереження та дослідження вцілілих пам'яток у церквах, які організував Історико-культурний музей-заповідник «Нагуєвичі» в складі директора заповідника «Нагуєвичі» Богдана Лазорака, професора Володимира Александровича, завідувача реставраційним відділом Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського м. Коломия Андрія Лінинського. Тоді відвідано та досліджено цілий ряд сільських парафіяльних церков околиць Нагуєвич та зафіксовано чимало унікальних зразків релігійної мистецької культури XVII–XIX ст. Окремі з них, здебільшого немало поруйновані, а також уже вилучені з церковного вжитку, за згодою парафіяльних громад та священників поповнили музейну колекцію[1]. Інша скромніша частина, насамперед малярства та різьблення, в аварійному стані була забезпечена від подальших руйнувань та законсервована. Звичайно, в більшості випадків виявлені твори в різний час значною мірою, а то й цілковито були «поновлені», тобто перемальовані. Окремі пам'ятки, що потребували докладнішої реставрації, перевозились до реставраційної майстерні та після проведення всіх належних робіт зі забезпечення, поверталися до храмів.

В одній із таких обстежених церков знаходиться не повністю збережений ансамбль іконостас, зібраний із пам'яток різного часу та походження. Конструкція, остаточне укомплектування та наповнення у його теперішньому вигляді склалися лише в другій половині XIX ст. До найдавніших ікон ансамблю належать збережені ікони намісного ряду «Спас» та «Богородиця з Емануїлом», визнані зразком малярства знаного дрогобицького майстра другої половини XVII ст. Стефана Медицького (†1689)[2], й молодші предели «Вогненне сходження пророка Іллі» та «Об'явлення ангела мироносицям» й хрест в завершенні кінця XVII ст. майстрів

[1] Про досвід цих експедицій та давніші нові музейні надбання див.: Александрович В. Започаткування колекції церковного мистецтва Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» // Садиба Франка. Науковий збірник заповідника Нагуєвичі. – Дрогобич; Нагуєвичі, 2022. – Кн. 3. – С. 188-218.

[2] Лінинський А. Визначення та реставрація двох ововіднайдених намфних ікон дрогобицького маляра другої половини XVII століття Степана Медицького // Садиба Франка. Науковий збірник заповідника Нагуєвичі. – Дрогобич; Нагуєвичі, 2023. – Кн. 4. – С. 339-351.

знаного риботицького осередку малярства перемишльської традиції[3]. Причому «Вогненне сходження пророка Іллі» та хрест в завершенні були виконані рукою одного майстра. До кінця XVII ст. належать також царські врата, які виявилися досить рідкісним об'єктом, оскільки давніші вирізьблені з дерева липи врата з малярськими медальйонами невдовзі було розширено, але вже з використанням дошки хвойного дерева[4]. Дещо пізніший, кінця XVII – початку XVIII ст., апостольський ряд виконаний щонайменше руками двох майстрів. Завершують іконостас чотири картуші пророчого ряду середини XVIII ст. Одвірки царських врат додано вже у другій половині XIX ст. В ансамблі відсутній цілий ряд ікон: всі ікони празниковного ряду (викрадені), дві бічні ікони намісного ряду – храмова й парна до неї «Різдво Христове» та «Зішестя до аду» (приватна збірка)[5] та обидві предели під ними. Друге з них за особливостями індивідуального почерку, як і намісні ікони Спаса та Богородиці з Емануїлом, так само належить до доробку С. Медицького[6].

Іконостас тривалий час перебував у зачиненій церкві без будь-якого нагляду та нищився. Під час експедиції при огляді встановлено, що малярство і фрагментарно різьблення перебувають в більшому чи меншому аварійному стані та потребують невідкладної хоча б профілактичної консервації. У 2020 р. та 2021 р. А. Лінинський провів загальну консервацію найаварійніших ділянок малярства: картушів пророчого ряду, ікон апостольського ряду, різьблення та малярства ікон Христа Пантократора, «Тайної Вечері» та аварійних осипів значно знищених й уже немало втрачених одвірків дияконських дверей. Тоді ж демонтовано зі складу апостольського ряду та взято на реставрацію найаварійнішу ікону апостола Луки. Після цього на реставрацію потрапила збережена пара предел – «Об'явлення ангелом Мироносиці» та «Вогненне сходження пророка Іллі» [7]. Далі було проведено розкриття та консервацію й реставрацію намісних ікон – «Богородиці з Еммануїлом» та «Спаса» разом із їхнім обрамленнями та фланкуючими їх різьбленими поліхромованими колонками, збереженими так само й від двох інших ікон намісого ряду, й реставрація царських врат. Малярське Розп'яття із завершення іконостасу стало останньою роботою, виконаною до цього ансамблю.

Стилістичні відмінності яскраво виявилися під час ведення консерваційно-реставраційних заходів та при детальнішому спостереженні в процесі роботи над кожною іконою зокрема. Стилістично відрізняються картуші пророчого ряду від малярства апостольського, чи від малярства «Спаса» та «Богородиці» намісно-

[3] Найдокладніше про нього див.: Косів Р. Риботицький осередок церковного мистецтва 1670–1760-х років. – Львів, 2019.

[4] Лінинський А. Царські врата іконостасу кінця XVII століття у сільській парафіяльній церкві в околицях Дрогобича // Збірник матеріалів XV Міжнародної конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво», м. Львів, 24 листопада 2022 р. – Львів, 2022. – С. 147-155.

[5] Репродуковані: Давня українська ікона із приватних збірок. – Київ, 2003. – С. 82, 83. – Іл. 38, 39 (фрагмент).

[6] Скоп Л. Стефан Попович Медицький «Зішестя до пекла» XVII ст. з Підбужа // Українська Греко-Католицька Церква і сакральне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності). – Львів; Рудно, 2003. – Вип. 2: Матеріали II Міжнародної наукової конференції, присвяченої 220-літтю Львівської Духовної Семінарії, м. Львів–Рудно, 22 грудня 2003 року. – С. 144-145.

[7] Лінинський А. Дві ново ідентифіковані предели риботицьких майстрів кінця XVII століття // Збірник матеріалів XIV Міжнародної конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво», м. Львів, 24 листопада 2021 р. – Львів, 2021. – С. 153-157.

го ряду, або ж різниця між двома збереженими риботицькими пределами, що вказує на руку щонайменше кількох малярів. Конструкція іконостасу та різьблення в різний час також були перемальовані щонайменше декілька разів, що виявилося при розкритті малярського шару та консервації окремих частин деревини.

Розп'яття у завершенні та предела «Вогненне сходження пророка Іллі», як уже зауважено, виконані однією рукою. Малярство предели та Розп'яття майже ідентичне, вони мало відрізняються одне від одного за технологією виконання, стилістично, манерою письма чи колоритом. Предела та хрест репрезентують місцеву мистецьку традицію риботицького осередку, другої половини XVII – першої половини XVIII ст. зосереджену, в широкому розумінні, на Бойківщині, але локалізуються в досить обмеженому радіусі Дрогобиччини. Колорит, манера виконання та стилістика ставить їх в один ряд з опублікованими зразками: Хрест із завершення іконостасу однієї із церков села Сушиця Велика Самбірського р-ну[8] (іл. 1), Процесійний хрест поч. XVIII ст. з церкви Собору Івана Хрестителя с. Тирява Сільна[9] (Музеум будовництва людовеґо в Саноку) (іл. 2), празникова ікона «Зішестя Святого Духа» початку XVIII ст. з Воскресенської церкви в селі Жукотин Самибірського р-ну[10] (іл. 3), а також два фрагменти з зображенням Бога Отця – один із завершення прецесійного хреста 1680-х років з церкви Собору Богородиці в недалекому селі Трушевичі Самбірського р-ну [11] (НМЛ) (іл. 4) інший – «П'єта» початку XVIII ст. церкви Покрову Богородиці в селі Рівня, тепер на території Польщі (Музеум-замек в Ланьцуце[12] (іл. 5).

Хрест трираменний, з дещо вужчими від середнього верхнім та нижнім раменами, обведений вузьким різьбленим та посрібленим окантуванням, вкритий тонким шаром левкасу та мальований із використанням звичних для риботицького середовища клеєвих фарб. Розміри хреста – 118х82 см. Посередині хреста зображений розп'ятий Христос, обабіч нього на середньому рамені монограма: ліворуч, над правою рукою – ІС, праворуч, над лівою – ХС. У завершенні, на горішньому рамені, зображення Бога Отця в хмарах, на долішньому – голова Адама з розділеним написом: ліворуч – АДА, праворуч – МЪ.

Стан, у якому знаходився хрест, теж був аварійним. Волога спричинилася до утворення дрібного кракелюру на всій поверхні, відставання левкасу від основи (деревини) та осипів, лущення й осипів фарбового шару від левкасу. Кіптява, запилення та бруд вкрили малярську поверхню темним шаром. Зворотна сторона, крім бруду з кіптявою, була також густо вкрита плямами крейди. Різьблене та посріблене окантування хреста було перемальована «бронзівкою». Конструктивна частина хреста виявилася нестабільною й потребувала додаткового скріплення.

Попередньо перед демонтажем хреста з іконостасу малярська поверхня профілактичною була заклеєна мікалентним папером на водному розчині кролячого клею. Після цього хрест демонтований та перевезено до реставраційної майстерні. Перед початком роботи та впродовж усього часу її проведення провадилося поетапне фотофіксування усіх процесів консервації та реставрації.

[8] Косів Р. Риботицький осередок… – С. 324. – Іл. 429.
[9] Там само. – С. 173. – Іл. 169.
[10] Там само. – С. 320. – Іл. 422.
[11] Там само. – С. 167. – Іл. 157.
[12] Там само. – С. 20. – Іл. 243.

Попередня робота над двома пределами іконостасу дала можливість випрацювати відповідну методику та технологію виконання консервації та реставрації й аналогічного, як зазначено, малювання хреста. Сама ж реставрація проводилася поетапно. Насамперед проведено загальне закріплення нетривкого левкасу та фарбового шару, а також зміцнено конструкцію хреста. Укріплення проводився відповідним водним розчином кролячого клею із подальшим витримуванням під пісковим пресом укріплених місць ґрунту та фарбового шару. Зі зворотної сторони хрест був провізорично очищений від крейдяних нашарувань та пилюки з кіптявою. З'єднано та склеєно нестабільну дерев'яну конструкцію. Деревина опрацьовувалася антисептичним та антигрибковим засобом, уражені жуком-короїдом частини дерева поетапно насичувалися різнопроцентним розчином відповідної для цього смоли.

Після забезпечення основи проведено тестування фарбового шару малярства на дію реактивів та виконано ряд невеликих пробних зондажів. Після цього поетапне усунення забруднень проводилося композицією реактивів згідно з попередньо виконаними тестами. Усунення «бронзівки» з окантування хреста проводилося за допомогою компресів відповідними реактивами так само згідно з тестами та пізніше дочищувалося механічним способом. Після проведення згаданих консерваційних заходів підведено реставраційний ґрунт у місцях осипів авторського левкасу. Далі новий ґрунт зрівняно з авторським шаром і лицева сторона була покрита посереднім захисним шаром лаку з воском. Після цього проводилося тонування акварельними фарбами в межах осипів та потертостей авторського шару фарби та пастою Goldfinger – у місцях втрат посрібленого окантування, що облямовує хрест. Коли тонування були завершені, хрест з обох сторін покрито захисним шаром лаку з воском.

Після закінчення всіх консерваційних і реставраційних заходів хрест повернуто до храму та встановлено на місці його призначення у завершенні іконостасу.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Хрест із завершення іконостасу. До реставрації

Іл. 2. Хрест із завершення іконостасу. Зворотня сторона. До реставрації

Іл. 3. Хрест із завершення. Під час реставрації

Іл. 4. Хрест із завершення. Фрагмент. Під час реставрації

Іл. 5. Хрест із завершення. Після реставрації

Іл. 6. Хрест із завершення. Фрагмент. Після реставрації

Іл. 7. Хрест із завершення іконостасу. Кінець XVII – початок XVIII ст. З церкви с. Сушиця Велика

Іл. 8. Процесійний хрест. Початок XVIII ст. З церкви Івана Хрестителя с. Тирява Сільна

Іл. 9. Бог Отець. 1680 рр. Фрагмент процесійного хреста з церкви Собору Богородиці, с. Трушевичі

Іл. 10. Бог Отець. Фрагмент ікони. 1730-1750 рр. З церкви Покрови Богородиці, с. Рівня

Іл. 11. Ікона Зішестя Святого Духа. Кінець XVII ст. З церви с. Жукотин

Андрій Лінинський.

Хрест із завершення іконостасу «Риботицького» осередку кінця XVII століття з парафіяльної церкви в околицях Нагуєвич.

Стаття презентує останню з робіт, виконану реставратором для неповно збереженого іконостасу однієї з парафіяльних церков неподалік Нагуєвич, – хреста із завершення іконостасу кінця XVII – початку XVIII ст. Встановлено, що ансамбль іконостасу був зібраний

та встановлений в церкві з пам'яток другої половини XVII – початку XIX ст. Опираючись на фіксацію стану збереження творів, автор аналізує некомплектно збережену структуру іконостасу та сам хрест із завершення. У статті поетапно представлено всі ключові консерваційно-реставраційні процеси, що проводились під час роботи над хрестом.

Andriy Lininskyy.

The cross from the top of the iconostasis of the «Rybotytskyy» cell of the end of the 17th century from the parish church in the vicinity of Naguyevychi.

The article presents the last of the works performed by the restorer for the incompletely preserved iconostasis of one of the parish churches near Naguyevychi, a cross from the top of the iconostasis of the end of the 17th – beginning of the 18th centuries. It was established that the ensemble of the iconostasis was assembled and installed in the church from the monuments of the second half of the 17th – beginning of the 19th centuries. Relying on the fixation of the preservation status of the works, the author analyzes the incompletely preserved structure of the iconostasis and the cross itself from the top. The article presents step by step all the key conservation and restoration processes that were carried out during the work on the cross.

УДК 27-523.3:718]:(477.83-22):069.8

Любов ПЛЮЙКО

«ЗІ СВЯТИМИ УПОКОЙ, ХРИСТЕ…»: ДАВНІЙ НЕКРОПОЛЬ ЦЕРКВИ СВЯТОГО МИКОЛАЯ МИРЛІКІЙСЬКОГО ЧУДОТВОРЦЯ В НАГУЄВИЧАХ (ДОЛІШНЬОЇ) ЯК ОБ'ЄКТ МУЗЕЙНОГО ПОЛЬОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Некрополістика – історична дисципліна, що досліджує цвинтарі та поодинокі поховання, як історичні та культурні пам'ятки, а також їхній інформаційний потенціал, цінний зокрема для генеалогії, церковної історії, мистецтвознавства, біографістики тощо. Це порівняно молода галузь допоміжних історичних досліджень, яка має значний потенціал як для власних, вузькоспеціалізованих досліджень, так і для допомоги у вивченні історії, соціології, мистецтвознавства, релігієзнавства, демографії, етнографії, культурології, а також і краєзнавства. В історії некрополів Дрогобиччини на сьогодні опубліковано дуже мало спеціальної літератури. Це передовсім праці дослідників Василя Петрика, Леоніда Тимошенка, Ігоря Чави, Богдана Лазорака, Олега Стецюка, а також поета-краєзнавця Романа Пастуха і мистецтвознавиці Наталки Петрушак. Проте їхні праці стосуються історії цвинтарів міста Дрогобича[1]. Натомість історія давніх парафіяльних цвинтарів сільських церков Дрогобиччини залишається поза увагою наукової спільноти. Історія парафій, а відтак і цвинтарів села Нагуєвичі бере початок принаймні від часу створення фальсифікату грамоти князя Лева Даниловича у 1244 р., тут існував давній монастир, діяли впродовж століть соляні жупи, а також через село пролягав один із основних шляхів у «Підбузьку країну». Іншим аргументом для необхідності вивчення поховань є предки Івана Франка – нашого національного генія, рід якого оселився на території Слободи ще в 1824 р.

За давньою християнською традицією померлих хоронили на парафіяльних цвинтарах. У Нагуєвичах, рідному селі Івана Франка, відомі три некрополі, два з яких прицерковні, так як в селі існує дві церкви – церква св. Миколая Чудотворця (долішня) та Перенесення мощів св. Миколая (горішня), а третій цвинтар знаходиться навпроти долішньої церкви св. Миколая.

Храм Святого Миколая Мирлікійського Чудотворця у Долішніх Нагуєвичах побудований у 1800 р. Вцілів хрест з церковної бані, що зберіг дату спорудження

[1] Див., наприклад, парафіяльний реєстр найдавнішого цвинтаря Дрогобича по вул. Трускавецькій авторства Ігоря Чави, який укладений в краєзнавчій книжечці: Пастух Р. Дрогобицький некрополь. – Дрогобич, 2008. – 192 с. Тему військових цвинтарів на теренах Дрогобиччини та їх картографічний опис частково проаналізовано у праці: Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. Дрогобич і Дрогобицька земля у 1914 – 1919 рр. Дослідження історії міста та регіону. – Варшава-Лєгніца-Дрогобич-Нагуєвичі, 2022. – 656 с.

церкви[2]. Як свідчить напис: «на пам'ятку» майбутнім поколінням, зроблений на сволоці, будували церкву Іван Панас та Ілько Дум'як коштом громади та війта Тимишина. Наперекір письмовим згадкам та написові на сволоці, люди твердять, що головним будівничим був Сольвар Іван. Церква мала типову архаїчну бойківську архітектуру – так званий безкупольний тип. На дахах стояли три хрести: один – над престолом, другий, найбільший, – посеред церкви, третій – над хорами[3].

Яків Франко, нагуєвицький коваль, батько письменника Івана Франка, до долішньої церкви викував іконостас, підсвічники, хрести, окуття до хоругов. У 1848 році Яків зробив ще один подарунок церкві – Євангеліє у срібній оправі з надією, що Бог пошле йому діточок, адже після смерті єдиної дочки, в Якова з Марією (Тимишин) не було більше дітей майже тридцять років. Дружина померла 1855 року і Яць одружився з молодою дівчиною Марією Кульчицькою із Ясениці-Сільної. Бог нагородив його діточками, і в 1856 році у цій церкві він хрестив свого сина-первістка Івана.

У 1904 р. візитацію церкви зробив єпископ Костянтин Чехович. Приблизно в 1959 – 1960рр. церква святого Миколая була поставлена на консервацію. Ключі зберігалися в сільській раді, а церковні книги забрав тодішній дяк Григорій Паращак, щоб вони не пропали[4].

В 1961 році церкву закрили остаточно. Євангеліє, подароване Яковом Франком, було передано на тимчасове зберігання до музею І. Франка, де стало найцінніщим експонатом. Закритою церква була до 1989 року. За клопотанням громади церкву відкрили, за кошти селян її було реставровано. Роботи з реставрації виконали талановиті нагуєвичани Михайло Лялюк та Левко Микитич. Григорій Петрущак став парохом церкви св. Миколая, яку було зареєстровано як російську православну церкву, про що ніхто з парафіян не знав.

Церква, в якій хрестили Івана Франка, бачила бойовища Першої світової війни, вона була свідком жахіть Другої світової війни, встояла при комуністично-радянській ідеології. В період Різдвяних свят, в ніч з 8 на 9 січня 1996 року, храм спалахнув із середини, за лічені години історична пам'ятка Нагуєвич згоріла. Одна з причин загоряння – коротке замикання електропроводки. Разом із церквою згоріли всі дорогоцінні книги XVII століття, згоріло Євангеліє, дароване Яковом Франком, – найцінніший скарб громади та інші речі церковного вжитку.

Через кілька місяців громада збудувала невелику дерев'яну каплицю, в якій проводились Богослужіння до 2014 року.

У липні 1997 року було залито фундамент під новий храм. Навесні 1998 року будівельна громада з с. Гірське Миколаївського району Львівської області під керівництвом майстра із с. Раневичі Дрогобицького району Івана Художія, помічника Михайла Куцака та за участі православної громади села вимурувала стіни церкви[5].

У 2001 році на парафію прийшов новий священник о. Андрій Безушко. У 1989 році церква була відкрита як РПЦ, а з 2001 року – належить до УПЦ КП. Сьогодні нова збудована церква знаходиться перед місцем, де стояла дерев'яна. Храм будувався довго, майже п'ятнадцять років, перше Богослужіння відбулося 26 жовтня 2014 року.

[2] Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002. – С. 95.

[3] Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова. – Т. 1. – Львів, 2000. – С. 21.

[4] Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002. – С. 97.

[5] Там само. – С. 99.

За новим збудованим храмом знаходиться цвинтар – місце вічного спочинку померлих. Він невеликий, закінчується біля дзвіниці, до 2014 року був обгороджений дерев'яною огорожею. В 2014 році нагуєвичани Гром Любомир, Гатараняк Богдан та Данилів Богдан обгородили цвинтар металевою огорожею.

Перед входом на цвинтар колись давно стояв громадський шпихлір. Тепер його, звичайно, немає, а подвір'я церкви, а разом з ним і цвинтар значно розширилися. Де знаходилися перші цвинтарі в долішній частині Нагуєвич невідомо. За традицією мусили вони бути коло церков[6].

Відомо, що з 1799 року по 1828 рік парохом у Нагуєвичах був Василь Винницький. При ньому і відбувалось будівництво двох церков. З крайової табули – тобто книжки, в яку записують усі акти продажу та куплі, а також даровизни землі, 1802 року Іван Кімакович (прадід Івана Франка) відступив під церковні потреби за священицва Василя Винницького три прути поля. Частина цього поля й пішла під громадський цвинтар коло церкви Святого Миколая, а частина – під громадську толоку при церкві[7].

У 1895 році на цьому цвинтарі уже не було місця для поховань, а тому громада вирішила закрити його. Тодішній священник Михайло Єднакий висвятив нове місце під захоронення – на горбі супроти церкви через дорогу. Першим поховали там Івана Грома, на гробі якого зберігся пам'ятник, збудований сином. Син повернувся з Америки із заробітків і вшанував свого батька пам'ятником. І цей цвинтар був швидко заповнений, тому почали шукати нове місце для поховань. Село повернулося до старого цвинтаря. На ньому багато могил від часу втратилося, він поріс травою. Можна було тут ховати людей. Тим більше, що територія цвинтаря розширилася. Служив селові старий цвинтар до 1989 року, аж поки знову не стало на ньому місця. І люди знову перейшли на той цвинтар, де було поховано Івана Грома[8].

На прицерковному цвинтарі св. Миколая спочивають жителі долішніх Нагуєвич. Візуально некрополь не ділиться, лише невеличкі стежечки звивисто проводять поміж тутешні «заселення».

Найдавніші поховання 1865 р. – Яків Франко із написом: «О, батьку! Дай і мені по смерті так, як ти жить в тямці вдячних, щоб і внуки чули, провідний голос нашої любови!» Іван Франко. Якова було поховано в першому ряді за церквою. Традиція вимагала, щоб ктиторів церкви (а ним був і Яків Франко) ховати в тому самому ряді, що й священників. З часом були нові поховання і могила батька Івана Франка опинилась за новими могилами.

1872 року померла дружина Якова Франка – Марія. Тридцять перший запис за 1872 рік метричної книги померлих села Нагуєвич: 1 червня померла, а 3 червня 1872 року була захоронена Марія, за мужем за Григорієм Гавриликом. Прожила 40 літ, хоронив о. Василь Білинський (спр. 4028, арк.11)[9].

Серед найдавніших поховань – пам'ятник із пісковику із надписом: «туспочивают раба Божий Василий Р. Года 1891 РБ. У наші памнаті фундатор Михаил Добжанський 1909 і жена єго Анна». Верхня частина пам'ятника являє собою розп'яття. Внизу біля хреста дві жіночі фігури, над хрестом три фігури ангелів.

[6] Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова… – С. 53.
[7] Там само. – С. 22.
[8] Там само. – С. 53-54.
[9] Там само. – С. 64.

Збереглась також могила Василя Білинського – пісковик, із написом: «Тут спочивають мощи Василя Билинського, пароха Нагуєвичів. 1820 р. – 1893 р. Василь Білинський – 1821 року народження, походив із Білини-Великої на Самбірщині, після закінчення духовної семінарії у 1849 році працював на парафії в Артасові коло Жовкви, відтак адміністратором в Тяглові коло Рави-Руської, а з 1853 по1862 рік пробув у Цеперові. 1862 року помінявся парафіями з отцем Михайлом Лісикевичем – перейшов працювати в Нагуєвичі[10]. Роман Горак у книзі «Іван Франко. Рід Якова» пише, що роки на пам'ятнику проставлено помилково. Можливо, пам'ятник встановили пізніше, мало би бути «1821 – 1892»».

До найдавніших поховань відноситься і могила 1896 р. Солонинка Стефан Михайлів. Очевидно, що в могилі не лиш одне захоронення, про що свідчить напис на пам'ятнику: «Туспочивают мощи Василія. Солонинка Стефан Михайлів син померши року 1896. Вічна імъ пам'ять». Пам'ятник із пісковику, верхня частина – розп'яття, внизу біля хреста дві жіночі фігури, над хрестом три фігури ангелів.

Ще одна могила датується 1896 роком. Єлена Михайлівна Єднака – донька Нагуєвицького священника Михайла Єднакого (1894 – 1953 рр. на парафії у Нагуєвичах). Пам'ятник з пісковику пошкоджений, верхня частина – фігура ангела, напис на гробі: «Найдорожча дочка Михайла і Іоанни Єднаких. 1896 р. Вічная пам'ять», очевидно, захоронено малолітню дитину. Праворуч від гробу Єлени поховані батьки: «Тут спочиває Михайло Єднакий 1861 – 1953 парох с. Нагуєвичі з 1894 до 1953. Вічна йому пам'ять». «Тут спочиває Іоанна Єднака з Пелеш 1861 – 1949. Вічна їй пам'ять».

Отець Михайло Єднакий народився в 1861 році, закінчив Львівську духовну семінарію. 30.05.1885 року (спр. 3426, арк. 20) він Данило-Михайло Єднакий, абсольвент теології, син Антона Єднакого і Кароліни Кранц, уродженець Рогатина, одружився з Іванною Пелеш, дочкою Юрія Пелеша та Іванни Щавінської, народженої в селі Борне Горлицького повіту. Іванні було тоді 19 років, доводилася сестрою відомого єпископа Юліана Пелеша. Михайло Єднакий отримав скерування в Нагуєвичі і парохував тут до смерті[11] (54 роки).

Ліворуч від гробу Єлени Єднакої поховано Юліана Єднакого: «Д-рь Юліанъ Єднакій советник городского управленія в Ужгороді. 1891 – 1923. Мир праху Єго». Лівіше збереглася могила ще однієї дочки отця Єднакого – Марії. Вона на тридцятому році вийшла заміж за Олександра Маркуса і після народження сина 1926 року померла. Внизу на надгробному пам'ятнику напис: «Блаженні, яких вибрав і прийняв Ти, Господи і пам'ять їх з роду в рід».

В першому ряді поховань на цвинтарі знайшов свій вічний спокій Єпископ Феодосій Пайкуш, в миру Пайкуш Йосип Васильович (4 грудня 1955 року Нагуєвичі – 31 грудня 2012 року Київ) – архієрей Української православної церкви Київського патріархату, єпископ Чернігівський та Ніжинський (2004 – 2006), єпископ Васильківський, вікарій Київської єпархії (2006 – 2012), намісник Феодосіївського монастиря міста Києва. З 1962 р. по 1972 р. навчався у сільській середній школі села Нагуєвичі, після закінчення вчився у Стрийському сільськогосподарському технікумі (закінчив 1975 р.). До 1977 р. служив у армії. З 1977 року працював на заводі в місті Дрогобич, одночасно співаючи у хорі місцевої церкви Святої Трій-

[10] Там само. – С. 56.

[11] Там само. – С. 155.

ці. 1990 року вступив на навчання до Київської духовної семінарії. Курс навчання завершив 1993 року в Тернопільській духовній семінарії. 17 лютого 1991 року архиєпископом Тернопільським і Бучацьким Василієм (Боднарчуком) рукоположений на диякона (Боднарчуком), 14 квітня 1991 року – на священника. Звершував служіння у Зборівському деканаті, в тому числі на посаді благочинного (декана), збудував храм. 2002 року перебував у клірі Сумської єпархії УПЦ КП, з 2003 року – у клірі Чернігівської єпархії УПЦ КП. 4 квітня 2003 року єпископом Чернігівським і Ніжинським Михаїлом (Зінкевичем) пострижений у чернецтво з нареченням імені Феодосій – на честь святителя Феодосія, архиєпископа Чернігівського. 14 жовтня 2003 року зведений у сан ігумена, 16 травня 2004 – в сан архимандрита. Згідно з рішенням Священного синоду 28 липня 2004 року у Володимирському соборі Києва рукоположений на єпископа Чернігівського і Ніжинського. У зв'язку із захворюванням був звільнений від керівництва єпархією та 15 листопада 2006 р. призначений вікарієм Київської єпархії, єпископом Васильківським. 5 березня 2007 р. звільнений за штат із проживанням у Феодосіївському монастирі м. Києва.

13 травня 2011 року знову призначений єпископом Васильківським, вікарієм Київської єпархії, а 20 липня 2011 р. – намісником Феодосіївського монастиря.

Через застуду та інфаркт упокоївся 31 грудня 2012 року у Феодосіївському монастирі. За заслуги відзначений Святійшим Патріархом Філаретом такими нагородами:

- орден Христа Спасителя;
- орден рівноапостольного князя Володимира (II ступеня);
- орден Архістратига Михаїла[12].

Праворуч знаходиться могила священника Григорія Паращака, який народився 26.01.1924 р. в Нагуєвичах. Служив при церкві св. Миколая дяком, після її закриття дякував у горішній церкві Перенесення мощей св. Миколая, пізніше служив дяком у церкві с. Ясениця-Сільна. Заочно навчався в Одесі в духовній семінарії. В 1971 р. висвятився на диякона, а в 1972 році – на священника. Переїхав на парафію в с. Тетевчиці Радехівського району, де служив до року. Згодом переїхав у с. Семигинів Стрийського району, тут займався ремонтом фелонів, реставрацією церковних книг, Євангелій. Вів активний спосіб життя, допомагаючи громаді та іншим священникам. На пенсії повернувся до рідних Нагуєвич, допомагав настоятелю храму Григорію Петрущаку. Помер 12.04.1998 року[13].

Не оминули Нагуєвич історичні події XX століття. Залишила по собі сумні звістки Перша світова війна у вигляді мовчазних свідків – могил. Так, у глибині цвинтаря, праворуч біля дороги, знайшли свій вічний спокій січові стрільці Української Галицької Армії в меморіалі січових стрільців УГА, які загинули за незалежність України. План військового цвинтаря 1917 – 1921 років знайдено в Центральному історичному архіві міста Львова та Державному архіві Львівської області. Військові поховання на території парафіяльного цвинтаря церкви св. Миколая (долішня) почали формуватися з 6 жовтня 1914 року внаслідок «нагуєвицького котла» між російською армією генерала Каледіна та стрілецькими підрозділами австрійської армії. Під час польсько-української війни на цвинтарі було захоронено бійців УГА

[12] Феодосій (Пайкуш). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki

[13] Зі спогадів доньки Г. Паращака – Ярослави Кушнір.

з терен Дрогобиччини і Стрийщини[14]. «Стрільцям Української Галицької армії героїчно полеглим у боротьбі за волю України у 1918-1919 роках» – такий напис на пам'ятному хресті.

Залишила у пам'яті нагуєвичан слід радянська машина комуністично-репресивного режиму – біль в серцях сімей, що приходять покласти квіти та запалити свічку на братській могилі, розстріляних в урочищі Гостиславле. Тут, у багнюці, були замордовані люди з Підбужа, Опаки, Нового Кропивника.

Директора школи Михайла Дрогобицького, директора-пенсіонера Корнелія Камінського, голову гуртка «Рідна школа» Івана Добрянського, секретаря уряду лісів Степана Дум'яка, коваля Івана Чаплю, продавця Миколу Хруника, члена управи гуртка «Рідна школа» Івана Чаплю – їх було заарештовано перед самим початком війни і забрано в Підбуж, де на той час знаходилось районне НКВС. А 26 червня 1941 року їхні тіла виявили жителі села, які виганяли худобу на пасовище.

В ході проведеного дослідження на цвинтарі всього зафіксовано 562 поховання.

Хронологія поховань за століттями виглядає так:

XIX ст. – 6 поховань;

XX ст. – 401 поховання (перша половина XX ст. – 330, друга половина XX ст. – 271);

XXI ст. – 24 поховання;

В більшості надгробки на цвинтарі – це металеві хрести в кількості 256 поховань, також виготовлені із каменю або граніту – 189, серед них трапляються пошкоджені.

Найчастіше серед спочилих зустрічаються прізвища: Чапля, Буцяк, Гром, Лазорович, Твердовські, Добрянські. Серед відомих: Франко Яків та Марія – батьки Івана Франка, Захар Франко – брат Івана Франка та його син Григорій – перший директор музею в Нагуєвичах, Єпископ Феодосій Пайкуш, М. Єднакий, В. Білинський, К. Камінський.

Щодо поділу похованих людей за статтю, то ситуація виглядає наступним чином: 241 чоловік, 206 жінок, 115 невідомих поховань.

Аналіз поховань за кількістю людей в одній могилі:

Одне поховання – 363 могили;

Два поховання – 80 могил;

Три поховання – 6 могил;

Чотири поховання – 2 могили;

Гробниці – 2;

Братська могила – 2.

Про некрополь можна розповідати багато, це місце пам'яті нашого села, місце, де кожна могила має свою історію людей, їх життя. Історична пам'ять про минуле повинна бути збережена і відновлена, адже зараз, коли ми відстоюємо свою незалежність, виборюємо свободу, просто не маємо права забути. Хто забуває минуле, той не має майбутнього. Тож нехай ніколи не заростають могили наших рідних.

Матеріал зібрано в листопаді 2021 року, опрацьовано червень – липень 2024 року.

[14] Стрільцям Української Галицької армії, героїчно полеглим у боротьбі за волю України у 1918 – 1919 роках. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: drogobych-orthodox.info/ukr/index.php/newsarticle/nevs-ep/1052--1918-1919-; Відродження історичної правди про військовий цвинтар УГА в Нагуєвичах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kamenyar.info/sogodni-v-naguyevychah-vidbulosya-osvyachennya-vijskovogo-tsvyntarya-memorialu-voyakam-uga-striltsyam-ukrayinskoyi-galytskoyi-armiyi-geroyichno-poleglym-u-borotbi-za-volyu-ukrayiny-u-1918-1919-rokah-t/

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Реєстр похованих парафіяльного цвинтаря церкви Св. Миколая Мирлікійського Чудотворця (долішньої)

№ п/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	Число, рік народження	Число, рік смерті	Текст релігійної інскрипції/ присвяти (молитовного тексту тощо)	№ фотографії пам'ятника або поховання	Примітки та особливості
1. 2.	Гром Дмитро Федорович Гром Розалія Павлівна	14.07. 1903 р. 23.07. 1912 р.	27.11. 1977 р. 27.06. 1978 р.	Вічна їм пам'ять	1	Пам'ятник, камінь
3.	Лазорович Марія Григорівна	08.06. 1902 р.	14.10. 1979 р.	Вічна їй пам'ять	2	Металевий хрест
4. 5.	Добряньська Анна Михайлівна Добряньський Йосип Миколайович	24.01. 1924 р. 06.01. 1917 р.	27.11. 1997 р. 01.02. 2009 р.		3	Пам'ятник, камінь
6.	Добрянський Леонід Йосипович	29.09. 1949 р.	29.08. 1974 р.	Немає в морі стільки капель. І степи не мають стільки рос. Щоб виплакати наше горе. Гірким плачем кривавих сльоз. Від рідних і синочка Ігора.	4	Пам'ятник, камінь
7.	Дудяк Люба	23.10. 1974 р.	11.02. 1985 р.	Загинула трагічно. Думка спить і серденько спочило. Я дивлюсь на обличчя твоє. Тепле сонце тобі так мило світило. Найдорожча дитино моя.	5	Пам'ятник, камінь
8.	Лунів Оксана Юліянівна	1954 р.	1976 р.	Пам'ять від батьків	6	Пам'ятник, камінь
9.	-	-	-	-	7	Хрест металевий
10.	Чапля Іванна Іванівна	07.04. 1977 р.	23.04. 1977 р.	Пам'ятаємо, любимо	8	Пам'ятник, камінь
11. 12.	Лоєк Анастасія Пилипівна Лоєк Дмитро Савкович	03.02. 1909р. 13.04. 1909 р.	30.04. 1986 р. 15.06. 1989 р.	Трагічно загинула Як сонце радісно сіяло. Коли ми разом всі були. Тепер воно зайшло назавжди. Лишивши біль і жаль усім. Дочка, зять, внуки	9	Пам'ятник, камінь

13.	Чапля Марія Мартинівна	14.07. 1906 р.	18.11. 2002 р.	Вічна їй пам'ять	10	Пам'ятник, камінь
14.	Лагдан Марія Федорівна	05.05. 1945р.	13.09. 1980 р.	Вічна їй пам'ять	11	Хрест металевий
15.	Чапля Гнат Петрович	28.02. 1905 р.	18.09. 1975 р.	Вічна пам'ять	12	Хрест металевий
16. 17.	Франко Іван Петрович Франко Розалія Григорівна	1922 р. 1923 р.	1973 р. 1963 р.	Вічна пам'ять	13	Хрест металевий
18. 19.	Твердовський Михайло Іванович Твердовська Ганна Григорівна	16.11. 1908 р. 01.11. 1910 р.	05.04. 1985 р. 20.09. 1989 р.		14 15	Пам'ятник, камінь
20.	Дум'як Михайло Максимович	18.05. 1909 р.	20.07. 1985 р.	Вічна йому пам'ять	16	Пам'ятник, камінь
21.	Франко Михайло Петрович	25.05. 1924 р.	10.09. 1961 р.	Вічна йому пам'ять	17	Хрест металевий
22. 23.	Малець Михайло Семенович Малець Марія Миколаївна	1909 р. 1907 р.	1982 р. 1980 р.	Вічна їм пам'ять	18	Хрест металевий
24.	Павлик Осип	1903 р.	1956 р.	Вічна пам'ять	19	Хрест металевий
25. 26.	Гром Розалія Василівна Гром Іван Григорович	05.10. 1909 р. 04.04. 1906 р.	11.12. 1989 р. 09.10. 1972 р.	Вічна пам'ять	20	Пам'ятник, камінь
27.	-	-	-	-	21	Хрест металевий
28. 29.	Добрянський Микола Степанович Добрянська Марія Дмитрівна	01.04. 1892 р. 07.01. 1883 р.	16.12. 1973 р. 25.08. 1982 р.	Вічна їм пам'ять	22	Пам'ятник, камінь
30.	Твердовська Анастасія Іванівна	07.04. 1904 р.	05.02. 1985 р.	Вічна їй пам'ять	23	Хрест металевий
31. 32.	Гром Анастазія Гром Григорій	1874 р. 1867 р.	1932 р. 1933 р.	Вічна пам'ять	24	Хрест металевий
33.	Мокрина Навроцька	28.08. 1866 р.	12.10. 1932 р.	Сей пам'ятник поставила донька Анастасія	25	Пам'ятник, камінь
34.	Дрогобицький Йосиф Олексійович	16.10. 1932 р.	27.10. 1979 р.	Вічна йому пам'ять	26	Пам'ятник, камінь
35.	Чапля Григорій Іванович	1878 р.	1966 р.	Вічна пам'ять	27	Пам'ятник, камінь
36.	Чапля Марія Василівна	1923 р.	1942 р.	Вічна їй пам'ять	28	Пам'ятник камінь
37.	Ільницька Євдокія Михайлівна	1893 р.	1952 р.	Вічна пам'ять	29	Пам'ятник, камінь
38.	Франко Петро Якович	1894 р.	1971 р.	Вічна пам'ять	30	Хрест металевий
39.	Не відомо	-	-	-	31	Хрест металевий

40.	Франко Ганна Михайлівна	1896 р.	1968 р.	Вічна пам'ять	32	Хрест металевий
41.	Сарахман Іван Іванович	02.01. 1954 р.	18.10. 1985 р.	Від батьків і сестри жінки і дочки Лесі. Вічна пам'ять	33	Пам'ятник, камінь
42.	Не відомо	-	-	-	34	Хрест металевий
43.	Чапля Катерина Юрківна	1882 р.	1942 р.	Вічна пам'ять	35	Пам'ятник пошкоджено, камінь
44. 45.	Чапля Петро Васильович Чапля Микола Васильович	1920 р. 1913 р.	1945 р. 1954 р.	Вічна пам'ять	36	Пам'ятник, камінь
46. 47.	Чапля Анастасія Михайлівна Чапля Осип Данкович	23.03.1899 р. 18.06. 1889 р.	25.07. 1988 р. 25.04. 1975 р.	Пам'ятник любимо сумуємо. Вічна пам'ять від дітей, внуків	37	Пам'ятник, камінь
48. 49.	Гром Дмитро Михайлович Гром Йосип Дмитрович	17.03. 1903 р. 17.03. 1944 р.	16.10. 1976 р. 09.03. 1979 р.	-	38	Пам'ятник, камінь
50.	Анна	1911 р.	1930 р.	Найдорожща дочка Михайла і Марії Чапля	39	Пам'ятник камінь
51. 52. 53.	Чапля Петро жена Параска і їх дочка Тасіянна	1885 р. 1886 р. 1912 р.	1946 р. 1950 р. 1933 р.	На вічную пам'ять від рідних	40	Хрест металевий
54.	Чапля Тетяна Петрівна	25.02. 1921 р.	23.12. 1995 р.	Вічна пам'ять	41	Пам'ятник, камінь
55.	Не відомо	-	-	-	42	Хрест металевий
56.	Не відомо	-	-	-	43	Хрест металевий
57.	Мацьків Ірина Миколаївна	10.10. 1956 р.	02.01. 1972 р.	Приходіть до мене і в зимі і в літі, бо я дуже мало прожила на світі.	44	Хрест металевий
58. 59.	Дрогобицька Анна Василівна Дрогобицький Олексій Михайлович	23.12. 1905 р. 07.20.1904 р.	26.12. 1995 р. 10.10. 1941 р.	- -	45	Пам'ятник, камінь
60.	Не відомо	-	-	-	46	Пам'ятник пошкоджено, камінь
61.	Мроць Петро	17.07. 1975 р.	08.08. 1977 р.	Вічна йому пам'ять	47	Пам'ятник, камінь
62.	Пайкуш Володя	30.05. 1983 р.	15.06. 1983 р.	Вічна пам'ять	48	Пам'ятник, камінь
63.	Буцяк Марія Миколаївна	1932 р.	1980 р.	Вічна їй пам'ять	49	Хрест металевий

64. 65.	Гірчак Микола Прокопович Гірчак Марія Пантелеймо-нівна	09.10. 1907 р. 11.08. 1907 р.	26.08. 1984 р. 06.02. 1995 р.	Вічна їм пам'ять	50	Пам'ятник, камінь
66.	Чапля Степан Н.	1944 р.	1972 р.	-	51	Пам'ятник, камінь
67.	Мазурик Микола	1907 р.	1981 р.	Вічна пам'ять від дітей і онуків	52	Пам'ятник, камінь
68.	Чапля Юліан Миколайович	10.01. 1937 р.	18.04. 1977 р.	-	53	Пам'ятник пошкоджено, камінь
69.	Не відомо	-	-	-	54	Хрест металевий
70.	Цюник Марія Михайлівна	1901 р.	1992 р.	Вічна їй пам'ять. Любимо. Пам'ятаємо. Сумуємо	55	Хрест металевий
71. 72.	Цюник Іван Нестерович Цюник Михайло Іванович	1896 р. 26.01. 1923 р.	16.05. 1964 р. 16.12. 1964 р.	Вічна їм пам'ять	56	Пам'ятник, камінь
73.	Гром Данько Миколайович	13.02. 1929 р.	10.01. 1980 р.	-	57	Хрест металевий
74.	Не відомо	-	-	-	58	Хрест металевий
75. 76. 77.	Шумеляк Павло Данил. Дружина Анна Сабаст. син Михайло Павл.	1861 р. 1884 р. 1916 р.	1939 р. 1957 р. 1937 р.	Вічна їм пам'ять	59	Хрест металевий
78.	Шумеляк Йосип Павлович	09.03. 1918 р.	06.05. 1991 р.	Вічна йому пам'ять	60	Пам'ятник, камінь
79.	Шумеляк Микола Павлович	24.04. 1929 р.	12.02. 1981 р.	Від дружини та синів	61	Пам'ятник, камінь
80. 81.	Павлик Пилип Павлик Параскевія і їх внуки	1879 р. -	1963 р. -	Вічна пам'ять	62	Пам'ятник, камінь
82. 83. 84.	Риб'як Федір Васильович Риб'як Катерина Іванівна Юстина	17.11. 1901 р. 03.04. 1903 р.	13.02. 1985 р. 28.11. 1982 р.	Вічна пам'ять	63	Пам'ятник, камінь
85.	Рузі	-	-	Тут спочиває найдороща донечка Анастасії і Ілька Дідачів 1933 в 13 весні житя. Вічна єї пам'ять	64	Пам'ятник, камінь
86.	Буцяк Степан Ярославович	1969 р.	1974 р.	Вічна пам'ять	65	Хрест металевий

87.	Чапля Анастасія Василівна	1908 р.	1971 р.	Вічна пам'ять	66	Пам'ятник із фігурою Богородиці, камінь
88.	Петречко Іван Петрович	1933 р.	1934 р.	-	67	Пам'ятник, камінь
89.	Яворський Микола Іванович	15.06. 1890 р.	02.12. 1977 р.	-	68	Пам'ятник, камінь
90.	Риб'як Євдокія Федорівна	1886 р.	1985 р.	Вічна пам'ять	69	Пам'ятник, камінь
91.	-	-	-	Туспочивают раба Божий Василий Р. Года 1891 Р Б. У наші памнаті фундатор Михаил Добжанський 1909 год і жена єго Анна	70	Пам'ятник із каменю. Фігура розп'яття
92.	Не відомо	-	-	-	71	Хрест металевий
93.	Не відомо	-	-	-	72	Хрест металевий
94.	Не відомо	-	-	-	73	Хрест металевий
95.	Чапля Василь Григорович	1902 р.	1976 р.	Вічна йому пам'ять	74	Пам'ятник, камінь
96.	Чурак Іван Семенович	08.02. 1892 р.	13.08. 1969 р.	-	75	Хрест металевий
97.	Не відомо	-	-	-	76	Хрест металевий
98.	Риб'як Гнат Михайлович	1899 р.	1937 р.	Вічна пам'ять	77	Хрест металевий
99.	Не відомо	-	-	-	78	Хрест металевий
100.	Не відомо	-	-	-	79	Хрест металевий
101.	Не відомо	-	-	-	80	Хрест металевий
102.	Павлик Марія Пилипівна	1906 р.	2003 р.	Вічна пам'ять	81	Пам'ятник, камінь
103.	Каменська Кароліна Владиславівна	1883 р.	1980 р.	Вічна пам'ять	82	Пам'ятник, камінь
104.	Не відомо	-	-	-	83	Хрест металевий
105.	Мартушкевич Миколай Миколаєв.	1951 р.	1968 р.	Вічна йому пам'ять	84	Пам'ятник, камінь
106. 107.	Добрянський Федь С. Добрянська Олена І.	1868 р. 1912 р.	1951 р. 1952 р.	Вічна пам'ять	85	Хрест металевий
108.	Добрянський Михаїл	10.02. 1910 р.	22.10. 1942 р.	Вічна пам'ять тобі рідний наш тату	86	Хрест металевий

109. 110.	Калапунь Дмитро Т. Калапунь Степан О.	1866 р. 1934 р.	1938 р. 1941 р.	Вічна їм пам'ять	87	Хрест металевий
111.	Калапунь Осип Дмитрович	26.11. 1911 р.	14.04. 1993 р.	Вічна йому пам'ять	88	Хрест металевий
112.	Калапунь Катерина С.	18.10. 1906 р.	01.01. 1971 р.	Вічна їй пам'ять від чоловіка і дітей	89	Пам'ятник, камінь
113. 114.	Хруник Степан Федорович Хруник Руслан Степанович	25.07. 1957 р. 02.01. 1984	11.06 1996р. 16.04. 1985 р.	Вічна їм пам'ять	90	Пам'ятник, камінь
115. 116.	Подляшецька Розалія Михайлівна Подляшецький Микола Дмитрович	22.05. 1914 р. 19.12. 1906 р.	18.02. 1987 р. 11.11. 1984 р.	Вічна пам'ять	91	Пам'ятник, камінь
117.	Лазорчин Марія Даньківна	29.08. 1997 р.	30.10. 1983 р.	-	92	Хрест металевий
118.	Лазорчин Іван Степанович	29.03. 1956 р.	14.12. 1981 р.	Вічна йому пам'ять	93	Пам'ятник, камінь
119. 120. 121. 122.	Гром Григорій Константинович Гром Катерина Василівна Гром Стах Григорович Гром Розалія Федорівна	1832 р. 1861 р. 1929 р. 1892 р.	1934 р. 1936 р. 1937 р. 1976 р.	Вічна їм пам'ять	94	Пам'ятник, камінь
123. 124.	Гаврилик Іван Андрійович Гаврилик Ганна Несторівна	22.12. 1889 р. 26.02. 1899 р.	18.09. 1968 р. 02.04. 1971 р.	Вічна їм пам'ять	95	Хрест металевий
125.	Чапля Марія Іванівна	1887 р.	1964 р.	Вічна пам'ять	96	Хрест металевий
126.	Комар Розалія Петрівна	1880 р.	1964 р.	Вічна їй пам'ять	97	Хрест металевий
127.	Ягелло Анна Михайлівна	1919 р.	1983 р.	Вічна їй пам'ять. Від сестри Розалії	98	Хрест металевий
128.	Сарабрин Іван Іванович	1913 р.	1944 р.	Вічна йому пам'ять	99	Пам'ятник, камінь
129.	Не відомо	-	-	-	100	Хрест металевий
130.	Чапля Маланка Семенівна	1893 р.	1966 р.	Вічна пам'ять	101	Хрест металевий
131.	Не відомо	-	-	-	102	Хрест металевий
132.	Сарабрин Катерина Григорівна	26.06. 1911 р.	28.12. 1995 р.	Вічна пам'ять	103	Пам'ятник, камінь
133.	Сарабрин Осип Іванович	23.03. 1910 р.	23.03. 1976 р.	Вічна пам'ять	104	Пам'ятник, камінь
134.	Не відомо	-	-	-	105	Хрест металевий
135.	Не відомо	-	-	-	106	Хрест металевий
136.	Рибало Марія Андріївна	14.02. 1930 р.	16.01. 2014 р.	Вічна пам'ять	107	Пам'ятник, камінь

137.	Рибало Катерина Гнатівна	19.10. 1893 р.	14.10. 1981 р.	Вічная пам'ять	108	Пам'ятник, камінь
138. 139.	Кугілька Дмитро Андрійович Кугілька Розалія Степанівна	1900 р. 1900 р.	- 23.02. 1976 р.	Вічна їм пам'ять	109	Хрест металевий
140.	Павлик Василь	1902 р.	1961 р.	Вічна йому пам'ять	110	Хрест металевий похилився
141.	Не відомо	-	-	-	111	Хрест металевий
142.	Чапля Григорій син Івана	1877 р.	1951 р.	Вічна пам'ять	112	Хрест металевий
143.	Гатараняк Теодор Григорович	1864 р.	1938 р.	Вічна пам'ять	113	Хрест металевий
144.	Не відомо	-	-	-	114	Хрест металевий
145.	Фирта Микола Григорович	1913 р.	1944 р.	Вічна пам'ять	115	Пам'ятник, камінь
146.	Чапля Іван Андрійович	1902 р.	1944 р.	Вічна пам'ять	116	Хрест металевий
147.	Чапля Розалія Андріївна	1954 р.	1954 р.	Вічна пам'ять	117	Хрест металевий
148. 149.	Чапля Василь Іванович Чапля Олена Михайлівна	1886 р. 1896 р.	1954 р. 1964 р.	Вічна пам'ять	118	Хрест металевий
150. 151.	Рурак Іван Андрійович Рурак Анна Миронівна	1895 р. 1901 р.	1965 р. 1983 р.	Вічна пам'ять	119	Хрест металевий
152.	Рурак Анастасія Іванівна	27.05. 1933 р.	02.04. 2014 р.	Вічна пам'ять	120	Пам'ятник, камінь
153.	Не відомо	-	-	-	121	Хрест металевий
154.	Чапля Катерина Пилипівна	11. 09. 1920 р.	16.12. 2012 р.	Вічна пам'ять	122	Пам'ятник, камінь
155.	Чапля Дмитро Миколайович	07.11. 1922 р.	11.02. 1977 р.	Вічна пам'ять	123	Пам'ятник, камінь
156.	Не відомо	-	-	-	124	Хрест металевий
157.	Лопушанська Марія Федорівна	20.02. 1935 р.	14.03. 1981 р.	Від чоловіка, дітей, онуків	125	Пам'ятник, камінь
158. 159.	Лопушанький Михайло Стахович Лопушанська Анна Сенівна	07.03. 1904 р. 05.08. 1907 р.	26.06. 1977р. 25.08. 1993 р.	-	126	Пам'ятник, камінь
160.	Партика Марія К.	1883 р.	1965 р.	Вічна їй пам'ять	127	Хрест металевий
161.	Білоголовка Ігор Ігнатович	17.06. 1958 р.	23.04. 2016 р.	Вічна пам'ять	128	Пам'ятник, камінь
162.	Не відомо	-	-	-	129	Хрест металевий
163.	Гірчак Розалія Миколаївна	1933 р.	1992 р.	Вічна пам'ять	130	Хрест металевий
164. 165.	Гірчак Марія Михайлівна Гірчак Михайло С.	1901 р. 1866 р.	1982 р. 1952 р.	Вічна їм пам'ять	131	Хрест металевий

166.	Чапля Дмитро Петрович	1910 р.	1941 р.	Вічна пам'ять	132	Хрест металевий
167.	Чапля Ганна Іванівна	22.12. 1887 р.	15.03. 1967 р.	Вічна пам'ять	133	Хрест металевий
168.	Лунів Йосип Миколайович	18.03. 1912 р.	17.10. 1983 р.	-	134	Пам'ятник, камінь
169.	Не відомо	-	-	-	135	Пам'ятник, камінь
170. 171.	Хохлач Михайло Федорович Хохлач Марія Іванівна	12.09. 1897 р. 21.09. 1911 р.	09.10. 1956 р. 07.01. 1976 р.	Вічна їм пам'ять Дочка каже спіть спокійно дорогі тату і ви мамо	136	Хрест металевий
172.	Хохлач Михайло Андрійович	08.04. 1970 р.	02.07. 1979 р.	Загинув трагічно. Спи спокійно дорогий синочку	137	Пам'ятник, камінь
173. 174.	Гром Анна Іванівна Гром Михайло Іванович	1906 р. 1094 р.	1965 р. 1978 р.	Вічна їм пам'ять	138	Хрест металевий
175.	Не відомо	-	-	-	139	Хрест металевий
176.	Чапля Катерина з Лазоровичів	1884р.	1948 р.	Від сина і внук	140	Пам'ятник, камінь
177.	Франко Володимир Прохорович	01.07. 1929 р.	04.09. 1975 р.	Пам'ятаємо, сумуємо, молимось. Від родини	141	Пам'ятник, камінь
178.	Франко Михайло Володимирович	11.11. 1961 р.	16.08. 2014 р.	Пам'ятаємо, сумуємо, молимось. Від родини	142	Пам'ятник, камінь
179. 180.	Гаврилик Марія Іванівна Гаврилик Петро Федорович	1905 р. 1906 р.	1984 р. 1977 р.	Вічна пам'ять	143	Пам'ятник, камінь
181.	Коблів Марія Паньківна	1903 р.	1981 р.	Вічна пам'ять	144	Пам'ятник, камінь
182.	Федунців Михайло Мих.	21.11. 1881 р.	04.01.1954 р.	Вічна пам'ять	145	Хрест металевий
183.	Не відомо	-	-	-	146	Хрест металевий
184.	Чапля Андрій	1895 р.	1983 р.	Вічна пам'ять	147	Пам'ятник пошкоджено, камінь
185. 186.	Дум'як Анастасія Павлівна Дум'як Андрій Олексійович	18.04.1919 р. 07.12. 1912 р.	16.05. 1984 р. 11.11. 1997 р.	Вічна пам'ять	148	Пам'ятник, камінь
187.	Буцяк Ганна Іванівна	17.06. 1930.	25.11. 2008 р.	Вічна пам'ять	149	Пам'ятник, камінь
188.	Буцяк Іван Михайлович	16.11. 1923 р.	29.05. 1984 р.	Вічна пам'ять	150	Хрест металевий
189.	Не відомо	-	-	-	151	Хрест металевий
190.	Не відомо	-	-	-	152	Хрест металевий

191.	Не відомо	-	-	-	153	Хрест металевий
192.	Чурак Екатерина Михайловна	22.04. 1902 р.	25.04. 1954 р.	-	154	Хрест металевий
193.	Чапля Григорій Гнатович	09.07. 1901 р.	02.05. 1984 р.	Вічна пам'ять	155	Пам'ятник, камінь
194.	Чапля Марія Петрівна	08.11. 1915 р.	22.02. 1976 р.	Вічна пам'ять	156	Пам'ятник, камінь
195.	Не відомо	-	-	-	157	Хрест металевий
196.	Микитич Іван Г.	1897 р.	1967 р.	Вічна пам'ять	158	Хрест металевий
197.	Микитич Анна Миколаївна	15.12. 1903 р.	24.06. 1980 р.	Вічна пам'ять	159	Хрест металевий
198.	Микитич Василь Петрович	05.05. 1907 р.	05.09. 1980 р.	Вічна йому пам'ять	160	Хрест металевий
199.	Риб'як Тетяна Федорівна	1912 р.	1983 р.	-	161	Пам'ятник, камінь
200.	Не відомо	-	-	-	162	Хрест металевий
201.	Риб'як Іван Григорович	23.06. 1912 р.	19.11. 2000 р.	Вічна пам'ять	163	Пам'ятник, камінь
202.	Гаврилик Анна Семенівна	1981 р.	1988 р.	Вічна пам'ять	164	Хрест металевий
203. 204.	Винницькі Анна Андріївна Микола Васильович	1907 р. 1899 р.	1984 р. 1963 р.	Вічна їм пам'ять	165	Пам'ятник, камінь
205.	Не відомо	-	-	-	166	Хрест металевий
206.	Винницький Григорій Васильович	1905 р.	1976 р.	Вічна пам'ять	167	Хрест металевий
207.	Не відомо	-	-	-	168	Хрест металевий
208.	Не відомо	-	-	-	169	Хрест металевий
209.	Не відомо	-	-	-	170	Хрест, частина відламана
210.	Не відомо	-	-	-	171	Хрест металевий
211.	Твердовська Анастасія Гаврилівна	1889 р.	1979 р.	Вічна пам'ять	172	Хрест металевий
212.	Не відомо	-	-	-	173	Хрест металевий
213.	Кахній Йосип Гаврилович	1900 р.	1981 р.	Вічна пам'ять	174	Хрест металевий
214.	Не відомо	-	-	-	175	Хрест металевий
215.	Буцяк Степан Іванович	20.09. 1951 р.	24.07. 1996 р.	Вічна пам'ять від дружини, дітей і рідних	176	Пам'ятник, камінь
216.	Павлик Марія Степанівна	18.08. 1925 р.	01.07. 2005 р.	Вічна пам'ять	177	Пам'ятник, камінь

217.	Мотрич Катерина Онуфрієвна	17.03. 1940 р.	20.03. 1981 р.	Вічна пам'ять	178	Хрест металевий
218.	Буцяк Стефанія Йосипівна	07.07. 1934 р.	18.07. 2012 р.	Вічна пам'ять	179	Пам'ятник, камінь
219.	Солонинка Стефан Михайлів			Туспочивают мощи Василія померший 1896 р. Вічна пам'ять	180	Пам'ятник, камінь
220. 221.	Лялюк Михайло Дмитрович Лялюк Анастасія Михайлівна	03.10. 1911 р. 24.06. 1936 р.	29.09. 1980 р. 12.04. 1995 р.	Вічна їм пам'ять	181	Пам'ятник, камінь
222.	Не відомо	-	-	-	182	Хрест металевий
223.	Лялюк Андрій Гаврилович	03.10. 1911 р.	29.09. 1980 р.	Вічна пам'ять	183	Пам'ятник, камінь
224.	Не відомо	-	-	-	184	Хрест металевий похилився
225.	Франко Тетяна Трохимівна	1890 р.	26.09. 1980 р.	Вічна пам'ять	185	Хрест металевий
226. 227.	Гелій Михайло Федорович Гелій Марія Михайлівна	1901 р. 1905 р.	1982 р. 1990 р.	Дорогим батькам від дочки і онуків. Вічная їм пам'ять	186	Пам'ятник, камінь
228. 229.	Твердовські Михайло Степанович Катерина Теодорівна	29.03. 1908 р. 14.10. 1908 р.	09.07. 1952 р. 12.07. 1985 р.	Вічна їм пам'ять від дітей	187	Пам'ятник, камінь
230.	Дрогобицька Тетяна Григорівна	17.06. 1936 р.	19.09. 2020 р.	Вічна пам'ять	188	Хрест дерев'яний
231. 232.	Дум'як Григорій Максимович Дум'як Анна Федорівна	07.03. 1907 р. 13.03. 1907 р.	30.08. 1950 р. 21.05. 1985 р.	Вічна їм пам'ять. Дорогим батькам від дітей та онуків	189	Пам'ятник, камінь
233.	Не відомо	-	-	-	190	Хрест металевий
234.	Не відомо	-	-	-	191	Хрест металевий
235.	Не відомо	-	-	-	192	Хрест металевий
236. 237.	Войтусік Юліян Войтусік Катерина	1900 р. 1904 р.	1970 р. 1959 р.	Вічна їм пам'ять	193	Хрест металевий
238.	Кахній Тетяна Федорівна	1879 р.	1976 р.	Вічна їй пам'ять	194	Хрест металевий
239. 240. 241. 242	Буцяк Степан Буцяк Марія Лесівців Степан Дмитрович Лесівців Люба Дмитрівна	- - 1948 р. 1947 р.	1946 р. 1954 р. 1948 р. 1947 р.	Вічна їм пам'ять	195	Хрест металевий

243.	Не відомо	-	-	-	196	Хрест металевий
244.	Не відомо	-	-	-	197	Хрест металевий
245.	Не відомо	-	-	-	198	Хрест металевий
246.	Лесівців Микола Іванович	1914 р.	1985 р.	Вічна йому пам'ять	199	Хрест металевий похилився
247. 248. 249.	Паращак Марія Й. Паращак Михайло П. Паращак Катерина І.	1874 р. 1895 р. 1900 р.	1958 р. 1963 р. 1973 р.	Вічна їм пам'ять	200	Хрест металевий
250.	Не відомо	-	-	-	201	Хрест металевий
251.	Винницька Розалія Костівна	1905 р.	1985 р.	Вічна їй пам'ять	202	Хрест металевий
252.	Не відомо	-	-	-	203	Пам'ятник поруйнований
253.	Не відомо	-	-	-	204	Пам'ятний камінь пошкоджений
254.	Бокач Іван Микитович	18.02. 1929 р.	01.07. 1984 р.	-	205	Пам'ятник, камінь
255.	Не відомо	-	-	-	206	Хрест металевий
256. 257.	Нацяк Анна Михайлівна Нацяк Михайло Миколайович	11.02. 1930 р. 18.04. 1931 р.	22.02. 1985 р. 04.05. 1987 р.	Земний шлях короткий, пам'ять вічна	207	Пам'ятник, камінь
258.	Лазурович Анна Пилипівна	22.12. 1900 р.	09.03. 1980 р.	Земля тобі хай буде пухом. І вічне царство в небесах. Тебе ніколи не забудем назавжди в наших ти серцях. Вічна пам'ять	208	Пам'ятник, камінь
259.	Кибза Марія Григорівна	07.04. 1907 р.	10.09. 1985 р.	-	209	Пам'ятник, камінь
260.	Кибза Михайло Федорович	20.10. 1903 р.	27.01. 1977 р.	Дорогому чоловікові, батькові, дідусеві. Від дружини, дітей, онуків	210	Пам'ятник, камінь
261.	Дум'як Йосип Миколайович	1907 р.	1964 р.	Вічна йому пам'ять	211	Хрест металевий
262.	Не відомо	-	-	-	212	Хрест металевий
263. 264.	Микитич Григорій Михайлович Микитич Анастасія Миколаївна	20.01.1909 р. 04.06. 1908 р.	1968 р. 1998 р.	Вічна їм пам'ять	213	Хрест металевий
265.	Буцяк Марія Гнатівна	1882 р.	1972 р.	Вічна пам'ять	214	Хрест металевий

266.	Віткович Іван Миколайович	31.01. 1934 р.	06.08. 1980 р.	Вічна пам'ять	215	Пам'ятник, камінь
267.	Не відомо	-	-	-	216	Пам'ятник, камінь
268.	Дум'як Іван Максимович	03.07. 1903 р.	10.07. 1977 р.	Все,що найдорожче могила прикрила. Сум, біль і жаль в серцях залишила. З приводу сумує родина дочки, внуки, зяті і правнуки. Вічна йому пам'ять	217	Пам'ятник, камінь
269.	Гром Михайло Гаврилович	01.01. 1902 р.	06.11. 1977 р.	В скорботі голови схиляєм. Сумуєм, любим, памятаєм. Від дітей і онуків.	218	Пам'ятник, камінь
270.	Гром Ганна Федорівна	31.05. 1910 р.	25.04. 1988 р.	Ваш вічний сон наше горе і сльози. Від дітей і онуків	219	Пам'ятник, камінь
271. 272.	Комар Микола Михайлович Комар Степанія Михайлівна	27.04. 1948 р. 28.05. 1954 р.	06.09. 2015 р. 3.06. 2015 р.	Разом ви прожили роки, в добрі у злагоді, любові. Удвох пішли ви у віки, залишивши спогади чудові. Все, що найдорожче могила покрила сум, біль, жаль в серцях залишила.	220	Пам'ятник, камінь
273. 274.	Гаврилик Анна Степанівна Гаврилик Михайло Миколайович	29.06. 1908 р. 01.07. 1910 р.	20.03. 1985 р. 18.06. 1990 р.	Вічна пам'ять	221	Пам'ятник, камінь
275.	Гаврилик Анастасія Михайлівна	03.03. 1903 р.	28.12. 1984 р.	Вічна пам'ять	222	Хрест металевий
276.	Не відомо	-	-	-	223	Хрест металевий
277.	Микитич Михайло Григорович	20.08. 1936 р.	24.09. 1981 р.	Вічна тобі пам'ять від дітей і жінки	224	Пам'ятник, камінь
278.	Білоголовка Гнат Іванович	02.06. 1928 р.	10.10. 1984 р.	Вічна пам'ять	225	Хрест металевий
279.	Лялюк Євстахія Андріївна	15.07. 1940 р.	28.05. 1964 р.	Вічна пам'ять. Від нас пішла ти дуже рано, ніхто не міг тебе спасти, на серці в нас глибока рана, поки живі ми – з нами ти.	226	Пам'ятник, камінь
280.	Віткович Юлія Федорівна	1880 р.	1979 р.	Вічна пам'ять	227	Хрест металевий
281.	Не відомо	-	-	-	228	Хрест металевий
282.	Не відомо	-	-	-	229	Хрест металевий
283.	Не відомо	-	-	-	230	Хрест металевий

284.	Не відомо	-	-	-	231	Хрест металевий
285. 286.	Гром Олена Степанівна Гром Іван	- -	- -	Вічна пам'ять	232	Хрест металевий
287.	Буцяк Василь Степанович	29.12. 1906 р.	11.09. 1978 р.	-	233	Хрест металевий
288.	Мацан Степан Миколайович	1931 р.	1979 р.	Вічна йому пам'ять	234	Пам'ятник, камінь
289.	Мацан Катерина Іванівна	25.010. 1933р.	14.09. 2018 р.	Пам'ятаємо, сумуємо, молимось. Вічна пам'ять	235	Пам'ятник, камінь
290. 291.	Фирта Марія Павлівна Фирта Йосип Павлович	27.04. 1906 р. 08.08. 1907 р.	13.12. 1980 р. 17.11. 1987 р.	Вічна їм пам'ять	236	Пам'ятник, камінь
292.	Дрогобицький Степан Федорович	18.03. 1931 р.	11.04. 2000 р.	Вічна йому пам'ять	237	Пам'ятник, камінь
293.	Дрогобицька Анна Михайлівна	12.01. 1906 р.	05.04. 1991 р.	Вічна їй пам'ять	238	Пам'ятник, камінь
294.	Не відомо	-	-	-	239	Хрест металевий
295.	Не відомо	-	-	-	240	Хрест металевий
296.	Франко Анна Василівна	22.02. 1932 р.	28.12. 2008 р.	Ваш вічний сон наш вічний сум	241	Пам'ятник, камінь
297.	Франко Євгеній Михайлович	06.03. 1952 р.	11.12. 2012 р.	Вічна пам'ять	242	Пам'ятник, камінь
298.	Гірчак Марія Василівна	01.04. 1930 р.	29.12. 1982 р.	Дорогій жінці і мамі від чоловіка і дітей. Вічна їй пам'ять	243	Пам'ятник, камінь
299.	Не відомо	-	-	-	244	Хрест металевий
300.	Не відомо	-	-	-	245	Хрест металевий
301.		-	1918-1919 рр	Стрільцям Української Галицької Армії героїчно полеглим у боротьбі за волю України	246	Хрест металевий
302.	Балуш Михайло Михайлович	1888 р.	1930 р.	Вічна пам'ять	247	Хрест металевий
303.	Не відомо	-	-	-	248	Хрест металевий
304.	Не відомо	-	-	-	249	Хрест металевий
305.	Не відомо	-	-	-	250	Хрест металевий
306.	Не відомо	-	-	-	251	Хрест металевий
307.	Буцяк Катерина Іванівна	1889 р.	1976 р.	Вічна їй пам'ять	252	Хрест металевий
308.	Кахній Марія Юліанівна	1899 р.	1979 р.	Вічна їй пам'ять	253	Хрест металевий

309.	Чапля Микола Юліанович	25.03. 1901 р.	04.01. 1983 р.	Вічна йому пам'ять	254	Хрест металевий
310. 311.	Радик Микола Федорович Радик Розалія Іванівна	23.01. 1929 р. 22.03. 1923 р.	12.01. 1984 р. 18.12. 2013 р.	Вічна пам'ять	255	Пам'ятник, камінь
312.	Лазорович Марія Федорівна	08.03. 1926 р.	04.05. 1988 р.	Вічна пам'ять	256	Пам'ятник, камінь
313. 314.	Лазорович Євдокія Степанівна Лазорович Федір Петрович	07.08. 1893 р. 03.04. 1894 р.	05.03. 1975 р. 12.03. 1978 р.	Вічная пам'ять	257	Пам'ятник, камінь
315.	Не відомо	-	-	-	258	Хрест металевий
316.	Не відомо	-	-	-	259	Хрест металевий
317.	Гром Михаїл	-	-	-	260	Хрест металевий
318. 319.	Страшівський Петро Прокопович Страшівська Марія Паньківна	08.10. 1911 р. 22.01. 1922 р.	18.01. 1977 р. 25.10. 1979 р.	- -	261	Пам'ятник, камінь
320.	Кахній Марія Степанівна з дому Павлик	1884 р.	1976 р.	Вічна їй пам'ять	262	Хрест металевий похилився
321.	Не відомо	-	-	-	263	Хрест металевий
322.	Не відомо	-	-	-	264	Хрест металевий
323.	Не відомо	-	-	-	265	Хрест металевий
324. 325.	Лазорович Йосип Гнатович Лазорович Олена Федорівна	16.02. 1909 р. 27.05. 1912 р.	14.07. 1978 р. 25.12. 1984 р.	Вічная пам'ять Вічная пам'ять	266	Пам'ятник, камінь
326. 327.	Слив'як Микола Степанович Слив'як Анна Федорівна	28.12. 1899 р. 03.09. 1905 р.	24.12. 1980 р. 16.04. 1993 р.	Вічна пам'ять Вічна їй пам'ять	267	Гробниця
328.	Не відомо	-	-	-	268	Хрест металевий
329.	Віткович Іван Васильович	1898 р.	30.03 1974 р.	Вічна йому пам'ять	269	Хрест металевий
330.	Чапля Руслан Миколайович	22.12. 1973 р.	16.01 1977 р.	Від тата, баби, діда	270	Пам'ятник, камінь пошкоджений
331.	Іван Микитич	-	1930 р.	пр 63. В.Й.П.	271	Пам'ятник, камінь
332.	Не відомо	-	-	-	272	Хрест металевий
333.	Хомьяк Марья Миколаївна	1892 р.	1970 р.	Вічна їй пам'ять	273	Хрест металевий
334.	Буцяк Олена Петрівна	1897 р.	1970 р.	Вічна їй пам'ять	274	Хрест металевий
335.	Буцяк Юліян Федорович	1887 р.	1970 р.	Вічна йому пам'ять	275	Хрест металевий

336. 337.	Сольвер Йосип Дмитрович Сольвер Марія Іванівна	1895 р. 1898 р.	1981 р. 1973 р.	Вічна їм пам'ять	276	Хрест металевий
338.	Не відомо	-	-	-	277	Хрест металевий
339.	Не відомо	-	-	-	278	Хрест металевий
340. 341.	Дидинська Анна М. Дидинський Емільян С.	1904 р. 1898 р.	1969 р. 1964 р.	Вічна їм пам'ять	279	Хрест металевий
342.	Кибза Михайло М.	21.10. 1921 р.	12.04 1971 р.	Вічна йому пам'ять	280	Хрест металевий
343.	Не відомо	-	-	-	281	Хрест металевий похилився
344.	Лазорчин Микола Степанович	16.04. 1905 р.	09.02. 1962 р.	Вічна йому пам'ять	282	Хрест металевий
345.	Гаврилик Теодозія Василівна	1902 р.	26.01. 1973 р.	Вічная пам'ять	283	Пам'ятник, камінь
346.	Не відомо	-	-	-	284	Хрест металевий
347. 348.	Лялюк Степан Гаврилович Лялюк Анастасія Петрівна	14.10. 1907 р. 1910 р.	20.09. 1984 р. 02.02. 1962 р.	Пам'ятаємо, сумуємо, любимо. Вічна пам'ять	285	Пам'ятник, камінь
349.	Микитич Розалія І.	1926 р.	1942 р.	Загинула трагічно. Вічна їй пам'ять	286	Хрест металевий
350.	Микитич Розалія С.	1916 р.	1978 р.	Вічна їй пам'ять	287	Хрест металевий
351.	Гаврилик Федір Васильович	1897 р.	11.01 1975 р.	Вічная пам'ять	288	Хрест металевий
352.	Сольвар Наталья Николаївна	18.01. 1959 р.	03.03. 1978 р.	Вічна їй пам'ять	289	Хрест металевий зігнутий
353. 354.	Мовшак Анна Іванівна Мовшак Цироль Іванович	- -	- -	Вічна пам'ять	290	Хрест металевий
355.	Не відомо	-	-	-	291	Хрест металевий
356.	Буцяк Марія О.	1896 р.	1959 р.	-	292	Хрест металевий
357.	Чапля Михайло Осипович	1893 р.	1959 р.	Вічна йому пам'ять	293	Хрест металевий
358.	Чапля Марія Іванівна	04.05. 1906 р.	14.04 1992 р.	Вічна їй пам'ять	294	Хрест металевий
359.	Віткович Марія Василівна	1904 р.	1969 р.	Вічна їй пам'ять	295	Хрест металевий
360.	Риб'як Розалія В.	1905 р.	1983 р.	Вічна їй пам'ять	296	Пам'ятник, камінь
361. 362.	Микитич Дмитро Іванович Микитич Марія Іванівна	01.02. 1882 р. 31.01. 1890 р.	12.03. 1951 р. 05.04. 1945 р.	Вічна їм пам'ять	297	Хрест металевий
363.	Не відомо	-	-	-	298	Хрест металевий

364.	Кушнір Михайло Федорович	1884 р.	1974 р.	Вічна йому пам'ять	299	Хрест металевий
365.	Дум'як Іван	1900 р.	1959 р.	Вічна йому пам'ять	300	Хрест металевий
366.	Не відомо	-	-	-	301	Хрест металевий
367. 368.	Білоголовка Осип Ів. Білоголовка Марія Мих.	1923 р. 1926 р.	1981 р. 2003 р.	Дідо Іван – баба Марія	302	Хрест металевий
369.	Не відомо	-	-	-	303	Хрест металевий
370.	Не відомо	-	-	-	304	Хрест металевий
371. 372.	Дудяк Григорій Олексійович Дудяк Феодосія Романівна	1888 р. 1898 р.	1960 р. 1970 р.	Вічна їм пам'ять	305	Пам'ятник, камінь
373.	Дрогобицька Юлія Павлівна	10.10. 1902 р.	29.10. 1983 р.	Спи спокійно дорога мамо і бабусю. Вічна тобі пам'ять	306	Пам'ятник, камінь пошкоджений
374.	Дрогобицький Стефан Савкович	1898 р.	24.06. 1971 р.	Дорогий чоловік, тато і дідусь. Вічна йому пам'ять	307	Пам'ятник, камінь
375.	Чапля Еміліан Дмитрович	1940 р.	1940 р.	Вічная пам'ять	308	Пам'ятник, камінь
376. 377.	Дум'як Михайло Панькович Дум'як Анна Миколаївна	10.02. 1904 р. 08.06. 1905 р.	04.02. 1969 р. 28.02. 1967 р.	Вічна пам'ять	309	Пам'ятник, камінь
378.	Микола Твердовський	1913 р.	1963 р.	Спи дорогий вуйку	310	Пам'ятник, камінь
379.	Сольвар Степан Дмитрович	19.04. 1902 р.	26.04. 1974р.	Вічна йому пам'ять	311	Хрест металевий
380.	Олена Кахній	1904 р.	1961. 1 марта	Вічна їй пам'ять	312	Хрест металевий
381.	Буцяк Юліан Дмитрович	22.01. 1932 р.	08.01. 1971р.	Вічна пам'ять	313	Хрест металевий
382. 383.	Лесівців Василь Іванович Лесівців Анна Миколаївна	10.12. 1908 р. 03.09. 1913 р.	20.03. 1970 р. 06.02. 1979 р.	Вічна їм пам'ять	314	Хрест металевий
384.	Василь Твердовський	1911 р.	1953 р.	Спи спокійно дорогий вуйку	315	Пам'ятник, камінь
385.	Не відомо	-	-	-	316	Хрест металевий
386.	Не відомо	-	-	-	317	Хрест металевий
387.	Дрогобицький Федь Савкович	08.09. 1901 р.	05.06. 1980 р.	Вічна йому пам'ять	318	Пам'ятник, камінь
388. 389. 390.	Мартушкевич Анна Степанівна Марія Степанівна Мартушкевич Ярослава Степанівна	1953 р. 1953 р. 1961 р.	1954 р. 1954 р. 1962 р.	Вічна їм пам'ять	319	Хрест металевий

391.	Буцяк Василь Михайлович	1907 р.	1976 р.	Вічна йому пам'ять	320	Хрест металевий
392.	Буцяк Татьяна	1882 р.	1962 р.	Вічна їй пам'ять	321	Хрест металевий
393.	Не відомо	-	-	-	322	Хрест металевий
394.	Ясінський Микола Федорович	1931 р.	1985 р.	Вічна йому пам'ять	323	Пам'ятник, камінь
395.	Не відомо	-	-	-	324	Хрест дерев'яний
396.	Не відомо	-	-	-	325	Пам'ятник, камінь
397. 398. 399.	Микитич Степан Гнатович Микитич Анна Данківна Микитич Марія Степанівна	06.01. 1902 р. 08.08. 1908 р. 20.03. 1939 р.	02.06. 1969 р. 22.01. 1990 р. 21.02. 1940 р.	Вічна їм пам'ять	326	Хрест металевий
400.	Не відомо	-	-	-	327	Хрест металевий
401.	Не відомо	-	-	-	328	Хрест металевий
402.	Лоїк Михайло Гнатович	1899 р.	1949 р.	Вічна йому пам'ять	329	Хрест металевий
403.	Лоєк Василь Данькович	1890 р.	1953 р.	-	330	Хрест металевий
404.	Не відомо	-	-	-	331	Хрест металевий
405.	Не відомо	-	-	-	332	Хрест металевий
406.	Лоєк Катерина Василівна	08.11. 1912 р.	23.02. 1990 р.	Вічна їй пам'ять	333	Пам'ятник, камінь
407.	Буцяк Катерина Миколаївна	1906 р.	1942 р.	Вічна їй пам'ять	334	Хрест металевий
408.	Буцяк Василь Миколайович	14.03. 1961 р.	20.06. 1961 р.	Вічна йому пам'ять	335	Хрест металевий
409.	Не відомо	-	-	-	336	Хрест металевий
410.	Винницький Іван Васильович	1906 р.	1964 р.	Вічна йому пам'ять	337	Хрест металевий
411.	Лазорович Горпина	08.03. 1876 р.	20.09. 1953 р.	Вічна пам'ять	338	Хрест металевий
412.	Буцяк Івасик Степанович	17.04. 1972 р.	30.01. 1973 р.	Вічна йому пам'ять	339	Хрест металевий
413.	Буцяк Ігорчик Степанович	03.09. 1966 р.	14.12. 1966 р.	Вічна йому пам'ять	340	Хрест металевий
414.	Марія з Кульчицьких Франко	1832 р.	1872 р.	Мамо, голубко! Зарано в могилі праця й недуга зложила тебе. Іван Франко	341	Пам'ятник, камінь
415. 416.	Захар Франко Григорій Франко	1861 р. 1886 р.	1943 р. 1952 р.	Брат І. Я. Франка Син Захара Вічна їм пам'ять	342	Хрест металевий
417. 418.	Дум'як Микола Максимович Дум'як Катерина Гаврилівна	16.06. 1900 р. 10.05. 1911 р.	20.04. 1961 р. 04.05. 1978 р.	Вічна пам'ять Вічна пам'ять	343	Пам'ятник, камінь

419.	Лоєк Розалія Василівна	1902 р.	1938 р.	-	344	Хрест металевий
420.	Свіца Іван Антонович	1887 р.	1942 р.	Вічна йому пам'ять	345	Хрест металевий
421.	Не відомо	-	-	-	346	Хрест металевий
422.	Не відомо	-	-	-	347	Хрест металевий
423.	Лялюк Микола Васильович	01.04. 1939 р.	07.11. 1984 р.	Любимо тебе, пишаємося тобою і в пам'яті нашій завжди ти живий	348	Пам'ятник, камінь
424.	Кахній Петро Г.	1903 р.	1972 р.	Від дочки вічна пам'ять йому	349	Хрест металевий
425.	Anna Войтусік з Кульчицьких	1878 р.	1940 р.	_____	350	Хрест металевий
426. 427.	Ясінський Петро Васильович Ясінська Марія Василівна	10. 1900 р. 07. 1904 р.	10. 1972 р. 12. 1962 р.	Вічна їм пам'ять	351	Пам'ятник, камінь
428.	Лазорович Дмитро Юркович	10.09. 1910 р.	28.11. 1975 р.	Вічна йому пам'ять	352	Хрест металевий
429. 430. 431.	Гром Петро Федорович Гром Євдокія Гаврилівна Балуш Степанія Михайлівна	1901 р. 1902 р. 1948 р.	1946 р. 1968 р. 1949 р.	Вічна їм пам'ять	353	Пам'ятник, камінь
432.	Не відомо	-	-	-	354	Хрест металевий
433.	Лопушанська Гелена Михайлівна	1920 р.	1945 р.	Вічна пам'ять	355	Пам'ятник, камінь
434.	Не відомо	-	-	-	356	Хрест металевий
435.	Твердовський Йосип Гнатович	21.05. 1876 р.	16.03. 1956 р.	Вічна йому пам'ять	357	Хрест металевий
436.	Не відомо	-	-	-	358	Хрест металевий
437.	Чапля Розалія	1936 р.	1949 р.	Від рідних вічная пам'ять	359	Хрест металевий
438. 439.	Франко Іван Якович Франко Катерина Пилипівна	1898 р. 1902 р.	04.03. 1975 р. 15.02. 1985 р.	Вічна пам'ять	360	Хрест металевий
440.	Буцяк Дмитро Федорович	1902 р.	31.10. 1973 р.	Вічна йому пам'ять	361	Хрест металевий
441.	Кахній Петро Іванович	1895 р.	1949 р.	Вічна йому пам'ять	362	Хрест металевий
442. 443.	Дрогобицький Юліан Федорович Дрогобицький Ростислав Степанович	05.03. 1929 р. 25.01. 1964 р.	23.01. 1948 р. 26.06. 1964 р.	Вічна йому пам'ять Вічна йому пам'ять	363	Хрест металевий
444.	Не відомо	-	-	-	364	Хрест металевий
445.	Не відомо	-	-	-	365	Хрест металевий

446. 447.	Чапля Анна Федорівна Чапля Василь Федорович	1890 р. 1882 р.	1979 р. 1949 р.	Спи наша рідна, спи дорога. В наших серцях ти вічно жива. Голови схиляєм над тобою, оповиті смутком і журбою.	366	Хрест металевий
448.	Не відомо	-	-	-	367	Пам'ятник, камінь
449.	Не відомо	-	-	-	368	Хрест металевий
450.	Чапля Анна Григорівна	1960 р.	1978 р.	Вічна їй пам'ять	369	Хрест металевий
451. 452.	Риб'як Марія Іванівна Риб'як Омелян Іванович	15.02. 1936 р. 1937 р.	08.12. 1936 р. 1941 р.	-	370	Пам'ятник, камінь
453.	Лазорчин Микола Федорович	1926 р.	1963 р.	Спи дорогий мужу і батьку	371	Пам'ятник, камінь
454.	Василь Билинський	1820 р.	1895 р.	Тут спочивають мощи пароха Нагуєвичів	372	Пам'ятник, камінь
455.	Мазурик Михайло Йосипович	01.12. 1960 р.	06.03. 1961 р.	-	373	Хрест металевий
456.	Твердовська Стефанія Юліанівна	10.03. 1934 р.	07.07. 1943 р.	Вічна їй пам'ять	374	Хрест металевий
457.	Твердовська Розалія Михайлівна	17.08. 1865 р.	21.08. 1931 р.	Вічна їй пам'ять	375	Хрест металевий
458.	Твердовський Гнат Осифович	27.12. 1903 р.	06.01.1981 р.	Вічна йому пам'ять	376	Пам'ятник, камінь
459.	Гром Григорій	12.10. 1856 р.	04.03. 1933 р.	62 два дяк місцевий. Вічна йому пам'ять	377	Пам'ятник, камінь. Т. ВАЛІГ УРА Дрогобич
460.	Димитрій Чапля	19.06. 1877 р.	15.09. 1942 р.	Вічная. Є. Пам'ять. Фундатор вдячний син Григорій	378	Пам'ятник
461.	Дмитро Лоєк	1899 р.	1953 р.	Спи спокійно дорогий тату. Твоє ім'я вічно буде жити в наших серцях	379	Хрест металевий
462.	Твердовський Дмитро Іванович	02.05. 1915 р.	22.06. 1957 р.	Вічна пам'ять	380	Хрест металевий
463.	Не відомо	-	-	-	381	Хрест металевий
464.	Твердовський Василь	13.01. 1904 р.	22.06 1972 р.	Вічна пам'ять	382	Пам'ятник, камінь
465. 466.	Хруник Василь Григорович Хруник Анна Павлівна	10.02. 1902 р. 07.02. 1903 р.	17.09. 1971 р. 24.05. 1970 р.	-	383	Пам'ятник, камінь
467.	Не відомо	-	-	-	384	Хрест металевий

468.	Камінський Корнелій	26.09. 1870 р. (Нагуєвичі)	26.06. 1941 р. замордовані співробітниками районного НКВС Підбужа	(шляхтич гербу Топор) директор Нагуєвицької школи 1911 – 1939 рр., заступник голови філії товариства «Сільський господар» у Дрогобичі, вів бджолярський гурток.		
469.	Дрогобицький Михайло	1896 р. (Нагуєвичі)		Директор Нагуєвицької школи 1939-1941рр.,член «Просвіти».		
470.	Добрянський Іван	1884 р. (Нагуєв)		Нафтовик, голова гуртка «Рідна школа».	385	Пам'ятник, камінь
471.	Дум'як Степан	1900 р. (Нагуєв)		Секретар лісового уряду.		
472.	Хруник Микола	1913 р. (Нагуєвичі)		Продавець у крамниці кооперативу «Поступ», бухгалтер у Підбужі		
473.	Чапля Іван	1899 р. (Нагуєвичі)		Сільський коваль		
474.	Юринець Андрій	1896 р. Підбуж		Директор Підбузької школи		
475.	Чапля Іван Васильович	1899 р.	26.06. 1941 р.	Загинув трагічно	386	Хрест металевий
476.	Чапля Катерина Дмитрівна	1899 р.	24.06. 1974 р.	Вічна їм пам'ять		
477.	Не відомо	-	-	-	387	Хрест металевий
478.	Марія Михайлівна р.Єднакая Маркус	1892 р.	1926 р.	Вічна пам'ять	388	Пам'ятник,камінь

479.	Др. Юліан Єднакий	1891 р.	1923 р.	Совітник городского управленія в Ужгороді. Мир праху Єго	389	Пам'ятник, камінь
480.	Елена	-	-	Найдорожча дочка Михайла і Іоанни Єднаких 1896 р. Вічная пам'ять	390	Пам'ятник, камінь
481.	О. Михайло Єднакий	1861 р.	1953 р.	Парох с.Нагуєвичі з 1894 до1953 .	391	Пам'ятник, камінь
482.	Іоанна Єднака р. Пелеш	1861 р.	1949 р.	Вічна йому пам'ять		
483.	Добрянські Миколай Михайлович	1900 р.	1975 р.	Вічна їм пам'ять	392	Пам'ятник, камінь
484.	Розалія Михайлівна	1905 р.	1949 р.			
485.	Гром Дмитро Іванович	17.09. 1889 р.	30.12. 1976 р.	Вічна йому пам'ять	393	Пам'ятник, камінь
486.	Хойняк Василь Дмитрович	19.06. 1924 р.	06.11. 1959 р.	Вічна пам'ять	394	Пам'ятник, камінь
487.	Лазорович Василь Дмитрович	1929 р.	1965 р.	Вічна йому пам'ять. Спи дорогий сину і брате.	395	Пам'ятник, камінь
488.	Сольський Богдан Іванович	1934 р.	1966 р.	Спи дорогий сину, мужу і батьку	396	Пам'ятник, камінь
489.	Не відомо	-	-	-	397	Хрест металевий
490.	Даніцкий Йосип Іванович	-	-	Вічна пам'ять	398	Пам'ятник, камінь
491.	Даніцка Юлія Захарівна	-	-			
492.	Яків Франко	1802 р.	1865 р.	О, батьку! Дай і мені по смерті так, як ти, жить в тямці вдячних, щоб і внуки чули, провідний голос нашої любови! Іван Франко.	399	Пам'ятник, камінь
493.	Гатараняк Іван Михайлович	08.1924 р.	18.08. 1944 р.	Вічна йому пам'ять. Каже брат спи дорогенький братчику	400	Пам'ятник, камінь
494.	Гром Йосип Тимофійович	1954 р.	1969 р.	Вічна пам'ять	401	Пам'ятник, камінь
495.	Добрянська Марія Григорівна	1886 р.	1980 р.	Вічна їм пам'ять	402	Гробниця
496.	Добрянський Петро Григорович	1921 р.	1999 р.			
497.	Москаль Катерина Григорівна	1907 р.	1991 р.			
498.	Добрянська Анна Іванівна	1921 р.	2000 р.			

499.	Добрянська Ярослава Миколаївна	08.12. 1948 р.	30.10. 2017 р.	Вічна пам'ять	403	Пам'ятник, камінь
500.	Єпископ Феодосій Пайкуш	04.12. 1955 р.	31.12. 2012 р.	«Як прагне олень до потоку води так прагне душа моя до Тебе Боже. (Пс.41.1-2) Я Пастир Добрий. Пастир добрий душу свою покладає за овець. Я ж Пастир Добрий і знаю Моїх, і знають Мене Мої». (Єв. Іоан 10,11-14)	404	Пам'ятник, камінь
501.	Паращак Розалія Миколаївна	14.03. 1933 р.	26.04. 2010 р.	Пом'яни мене Господи, коли прийдеш у царствіє своє	405	Пам'ятник, камінь
502.	Паращак Григорій Михайлович	26.01. 1924 р.	12.04. 1998 р.	Священнослужитель, протоієрей	406	Пам'ятник, камінь
503.	Не відомо	-	-	-	407	Хрест металевий
504.	Франко Розалія Д.	14.10. 1880 р.	29.08. 1932 р.	Вічна пам'ять	408	Хрест металевий
505. 506.	Дум'як Розалія Миколаївна Дум'як Йосип Іванович	1910 р. 1903 р.	1985 р. 1951 р.	Вічна їм пам'ять	409	Пам'ятник, камінь
507.	Твердовська Олена Константинівна	09.05. 1878 р.	25.01. 1952 р.	Вічна пам'ять	410	Пам'ятник, камінь
508.	Твердовський Іван Михайлович	14.07. 1875 р.	06.08. 1948 р.	Вічна пам'ять	411	Пам'ятник, камінь
509.	Яворська Ярослава Степанівна	1934 р.	1957 р.	Пам'ять про тебе завжди житиме в наших серцях. Батьки, сестри, брати	412	Пам'ятник, камінь
510.	Не відомо	-	-	-	413	Пам'ятник, камінь поруйновано
511.	Ляшко Павло Іванович	1902 р.	1970р.	Вічна йому пам'ять	414	Хрест металевий
512.	Фирта Степан Іванович	1906 р.	1974 р.	Вічна йому пам'ять	415	Хрест металевий
513.	Не відомо	-	-	-	416	Хрест металевий
514.	Не відомо	-	-	-	417	Пам'ятник, камінь пошкоджено
515.	Гаврилик Василь	03.05. 1917 р.	21.10. 1951 р.	Вічна йому пам'ять	418	Хрест металевий
516.	Не відомо	-	-	-	419	Хрест металевий

517.	Не відомо	-	-	-	420	Хрест металевий
518.	Не відомо	-	-	-	421	Хрест металевий
519.	Павлик Стефанія Д.	1948 р.	1958 р.	Вічна пам'ять	422	Хрест металевий
520.	Хруник Марта Ст.	1870 р.	1953 р.	Вічна єї пам'ять	423	Хрест металевий
521.	Твердовська Євдокія Григорівна	06.02. 1904 р.	14.06. 1978 р.	Дорогій дружині від мужа і синів. Ти завжди житимеш в наших серцях	424	Пам'ятник, камінь
522. 523.	Чапля Іван Якович Чапля Марія Іванівна	1899 р. 1901 р.	1981 р. 1974 р.	Немає слів і сліз, щоб висказати той біль і смуток наш, з яким лишили ви нас дорогі родичі. Пам'ять про вас вічно житиме в наших серцях. Сини і дочки	425	Пам'ятник, камінь
524.	Чапля Ігор	01.01.63 р.	21.07.66 р.	Спи дорогий сину	426	Пам'ятник, камінь
525.	Твердовський Степан Васильович	-	-	-	427	Хрест металевий
526.	Матлак Николай Йосифович	20.01. 1927 р.	07.04. 1953 р.	Вічна пам'ять	428	Пам'ятник, камінь
527.	Балуш Анна Михайлівна	1914 р.	1953 р.	Вічна їй пам'ять	429	Хрест металевий
528. 529.	Твердовський Михайло Миколайович Твердовська Анна Іванівна	1885 р. 1890 р.	1957 р. 1978 р.	Вічна їм пам'ять	430	Хрест металевий
530.	Не відомо	-	-	-	431	Хрест металевий
531.	Чапля Іван Матвійович	1909 р.	1962 р.	Вічна йому пам'ять	432	Хрест металевий
532.	Юзефчик Василь Іванович	25.07. 1943 р.	23.11. 1974 р.	Вічна пам'ять	433	Хрест металевий
533. 534.	Дудяк Михайло Григорович Дудяк Анна Андріївна	1917 р. 1923 р.	1977 р. 1997 р.	Вічна їм пам'ять	434	Пам'ятник, камінь
535.	Чапля Галина дочка Розалії і Миколи	17.04.1951 р.	10.07. 1963 р.	Спи дорога донечко, спи. Хай тобі сняться цікавії сни. Вічна тобі пам'ять	435	Пам'ятник, камінь
536. 537.	Шумеляк Василь і єго жена Тасіянна	1884 р. 1894 р.	1963 р. 1951 р.	На вічную пам'ять від рідних	436	Хрест металевий
538. 539. 540.	Добрянський Михайло Степанович Добрянська Євдокія Степанівна Добрянський Осип Михайл.	28.09. 1875 р. 14.01. 1901 р. 01.04. 1931 р.	08.08. 1959 р. 27.12. 1988 р. 13.07. 1958 р.	Вічна їм пам'ять	437	Пам'ятник, камінь

541.	Хруник Ілля Федорович	02.08. 1905 р.	18.01. 1991 р.	-	438	Пам'ятник, камінь
542. 543.	Дум'як Олена Гнатівна Дум'як Іван Данькович	- -	- -	Вічна пам'ять	439	Пам'ятник, камінь
544.	Хруник Анна Іванівна	06.06. 1910 р.	19.03. 1987 р.	-	440	Пам'ятник, камінь
545.	Твердовський Ігор Степанович	03.10. 1974 р.	18.06.1975 р.	-	441	Пам'ятник, камінь
546.	Твердовська Марія Степанівна	09.08. 1921 р.	22.08. 1965 р.	Вічна пам'ять	442	Пам'ятник, камінь
547.	Сарабрин Євдокія М.	1904 р.	1965 р.	Від рідних вічна пам'ять	443	Хрест металевий
548.	Сарабрин Михайло Іванович	1892 р.	1978 р.	Вічна йому пам'ять	444	Хрест металевий
549. 550.	Комар Михайло Федорович Комар Марія Дмитрівна	12.10. 1919 р. 03.03. 1923 р.	09.12. 1978 р. 11.08. 2013 р.	Вічна їм пам'ять	445	Пам'ятник, камінь
551.	Не відомо	-	-	-	446	Хрест металевий
552.	Дудяк Микола Василевич	03.01. 1950 р.	09.08. 1972 р.	Не виглядайте мене рідні і не ждіть. Не вернусь я ні в зимі, ні в літі. А на могилі квіти посадіть. Бо мало я прожив на світі.	447	Пам'ятник, камінь
553.	Дум'як Марія Михайлівна	21.03. 1913 р.	03.03. 1978 р.	Вічна пам'ять	448	Пам'ятник, камінь
554. 555.	Гаврилик Василь Андрійович Гаврилик Анастасія Максимівна	1904 р. 1907 р.	1979 р. 1978 р.	Вічна пам'ять	449	Пам'ятник, камінь
556.	Гром Ганна Петрівна	09.08. 1914 р.	30.07. 1992 р.	Вічна пам'ять	450	Пам'ятник, камінь
557.	Гром Михайло Федорович	1914 р.	1987 р.	Вічна йому пам'ять	451	Пам'ятник, камінь
558. 559.	Матлак Осип Федорович Матлак Юлія Павлівна	22.08. 1900 р. 24.12. 1899 р.	01.01. 1980 р. 23.09. 1990 р.	Від дітей і внуків	452	Пам'ятник, камінь
560.	Бучок Розалія Михайлівна	1915 р.	1986 р.	Вічна їй пам'ять	453	Пам'ятник, камінь
561.	Добрянський Григорій Степанович	1879 р.	1947 р.	Вічна йому пам'ять	454	Пам'ятник, камінь
562.	Гром Євдокія	1901 р.	1962 р.	Спи дорога мамо	455	Пам'ятник, камінь пошкоджено

Додаток № 2

Фотографії надгробків і хрестів згідно з реєстром похованих парафіяльного цвинтаря церкви Св. Миколая Мирлікійського Чудотворця (долішньої)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

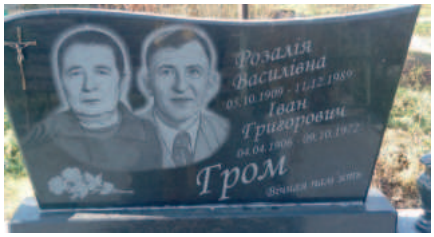

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

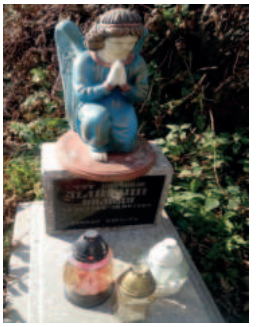

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

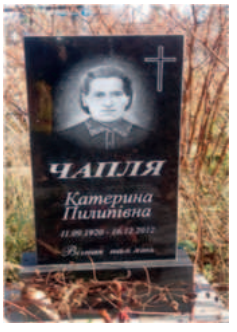

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

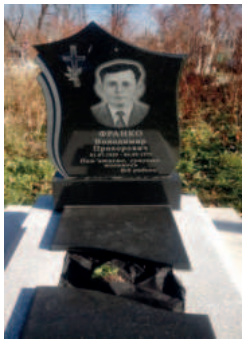
141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

204

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

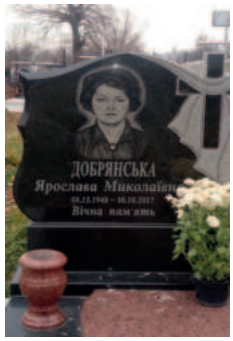

403

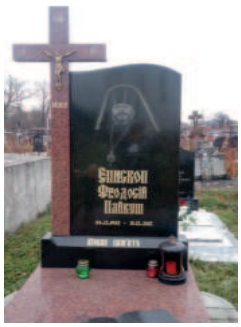

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

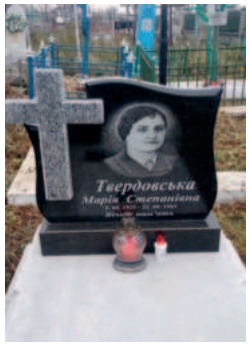

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

Любов Плюйко.

«Зі святими упокой Христе…»: давній некрополь церкви святого Миколая Мирлікійського Чудотворця в Нагуєвичах (долішньої) як об'єкт музейного польового дослідження.

На основі зібраного матеріалу, а саме реєстру та фотографій, у статті проаналізовано інформаційний потенціал історичної та культурної пам'яті Нагуєвицького некрополя.

Lyubov Plyuyko.

«With the Saints give rest o Christ...»: the ancient necropolis of the Church of St. Nicholas of Myrlikiya the Wonderworker in Naguyevychi (dolishnya) as an object of museum field research.

On the basis of the collected material, namely the register and photographs, the article analyzes the information potential of the historical and cultural memory of the Naguyevychi necropolis.

УДК 069:821.161.2.09(092)Фра(477.83-22)"1947/1950"

Лілія ХМІЛЬ

«БАЖАНО БУЛО Б ВІДЗНАЧИТИ ЧИМСЬ МІСЦЕ, ДЕ СТОЯЛА ХАТА ПИСЬМЕННИКА…»: КНИГА ЗАПИСУ ВРАЖЕНЬ ВІДВІДУВАЧІВ МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У НАГУЄВИЧАХ У 1947 – 1950 РР.

У даному дослідженні продовжуємо тему аналізу, систематизації та введення у науковий обіг реєстру відвідувачів, які залишили свої відгуки на сторінках книги вражень музею Івана Франка у Нагуєвичах за період 1947 – 1950 років[1]. Це на сьогодні нововиявлена книга, а відтак і знахідка про насамперед відомі і невідомі постаті української культури, записи яких дозволяють більш розлого реконструювати музейну справу в Нагуєвичах в період керівництва сина Захара Франка – Григорія, який щойно розпочинав популяризацію спадщини Івана Франка в системі музеїв Дрогобицької області. Врешті в окремих із вражень можна простежити риси характеру племінника Івана Франка. Окрім всього, відомості цієї книги є чудовим джерелом для вивчення культурно-освітнього, літературного та військово-політичного життя України в часі тотальної сталінської системи репресій та підпільної боротьби українського народу за збереження національної пам'яті про правдиву біографію Івана Франка, а також в часі щоденних спроб системи сфальсифікувати постать нашого генія.

Таблиця 1

Реєстр відвідувачів музею згідно послідовних записів у книгу вражень з липня 1947 до листопада 1950 рр.

Час відвідин	***Інформація про відвідувачів***
27.7.1947 р.	Доценти та студенти Київського Державного Університету[2]
25.9.1947 р.	Зав. клубом с. Ясениця-Сільна Цілуйко Галина Іванівна
25.9.1947 р.	Лейтенант П. Чижиков
12.10.1947 р.	Мол. сержант Виноградов, мол. сержант Зарчаров, мол. сержант Лисицький
17.10.1947 р.	Микола Волощук[3]
26.11.1947 р.	Лісничий
26.11. 1947 р.	Учні СШ № 5 м. Стрий, 15 учнів і вчителька
20.02. 1948 р.	Військовослужбовці Резніченко і А. Крупко

[1] Фонди літературно-меморіального музею Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» (далі – ФЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»). – Книга для запису вражень відвідувачів. – № Вст. 15 490. – Група ОР-ф. – Інв. № 883. Почато: 27 липня 1947 р. Закінчено: 12 листопада 1950 р.

28.03. 1948 р.	Військовослужбовці 4-ї військової частини
25.06. 1948 р.	Учні НСШ № 10, 2 учителів і 16 учнів
30.05. 1948 р.	Комсомольці і молодь нафтопереробного заводу № 2, м. Дрогобич[4]
30.05. 1948 р.	Учні Попелівської НСШ
30.05. 1948 р.	Учні Підбузької СШ
10.06. 1948 р.	Учні Ясеницько-Сільної семирічної школи
10.06. 1948 р.	Група службовців і робітників підбузького райвиконкому
13.06. 1948 р.	Група робітників
1.07. 1948 р.	Учні Східницької семирічної школи № 10
8.08. 1948 р.	Молодь Старого Села
18.08. 1948 р.	Голова правління артілі ім. Дімітрова[5] Рафальський, м. Борислав
2.09. 1948 р.	Громадянки м. Дрогобича
5.09. 1948 р.	Учителька села Снятинка Пиців, студентка Кордунович
12.09. 1948 р.	Громадяни м. Дрогобич
12.09. 1948 р.	Громадяни з села Воля Якубова
12.09. 1948 р.	Робітники нафтопереробного заводу
16.09. 1948 р.	Двоє мешканців Добромиля
26.09. 1948 р.	Екскурсанти зі Стрия
26.09. 1948 р.	Учні середньої школи № 1 м. Борислава
26.09. 1948 р.	Студенти електромеханічного технікуму
10.10. 1948 р.	Делегація з Борислава: секретар міському КПУ Боярчук, головний інженер тресту «Укрозокерит»[6] тов. Губарев, головний механік тресту «Укрозокерит» тов. Борисевич, лейтенант Трифанов, водій Лесніченко
13.11. 1948 р.	Туристи з села Медвежа, 29 чоловік
28.11. 1948 р.	Робітники з села Унятичі
30.11. 1948 р.	Туристи з села Ясениця-Сільна
10.12. 1948 р.	Учні Нагуєвицької семирічної школи, 220 учнів. Директор С. Волох[7], учителі – М. Волох, Єднак, Дум'як
9.01. 1949 р.	Водії з села Чайковичі – Антін і Юліан Модрицькі
8.02. 1949 р.	Весільна бригада з села Унятичі
11.03. 1949 р.	Вчителька Нагуєвицької школи
2.05. 1949 р.	Учні самбірського технікуму радторгівлі
14.08. 1950 р.	Група робітників лісгоспу
16.08. 1950 р.	Учителі і учні Східницької середньої школи № 10, 35 чоловік
18.08. 1950 р.	Учителі і учні Ясеницької семирічної школи, 50 чоловік
20.08. 1950 р.	Учні початкової школи № 2 м. Борислав, 40 чоловік
27.08. 1950 р.	Група відпочиваючих санаторію «Кришталевий палац»[8]
10.09. 1950 р.	Учні та піонери школи № 5, м. Борислав
14.09. 1950 р.	Робітники Підбузького району
17.09. 1950 р.	Група відпочиваючих з санаторію «Кришталевий палац»
17.09. 1950 р.	Комсомольська організація м. Борислав
1.10. 1950 р.	Студенти Дрогобицького педагогічного інституту[9], 70 чоловік
12.11. 1950 р.	Підсела Михайло
12.11. 1950 р.	Кузнєцов, Лукманов, Петякін, Петякіна

[2] Київський національний університет імені Тараса Шевченка – класичний університет дослідницького типу, провідний вищий навчальний заклад України. Його історія бере свій початок від 8 листопада 1833 р., коли було підтримано подання міністра освіти С. С. Уварова про заснування Імператорського Університету Св. Володимира на базі перенесеного до Києва польського Кременецького ліцею. 15 липня 1834 р., у день пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира, відбулося урочисте відкриття університету. Протягом 1920 – 1932 років на базі університету функціонували інститути народної освіти імені Драгоманова (до 1930 р.), соціального виховання, професійної освіти, фізико-хіміко-математичний. У 1933 році університет відновлено у складі 7 факультетів. З грудня 1934 р. до середини 1935 р. університет носив ім'я О. Ю. Шмідта. У 1939 році закладові присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. Під час німецької окупації університет було відкрито в листопаді 1941 року, його ректором був призначений К. Т. Штеппа, але вже 1942 року закрито. Водночас значна частина персоналу відступила з радянськими військами і була евакуйована до м. Кзил-Орди Казахської РСР, де у 1942 – 1943 роках відбулося злиття Київського університету з Харківським в Об'єднаний український університет. Після визволення Києва в листопаді 1943 року, незважаючи на заподіяні німецькою окупаційною владою руйнування (висаджено в повітря головний корпус, знищено кабінети, бібліотеки), у січні 1944 року університет відновив свою діяльність. У 1949 році функціонувало 12 факультетів. 1960 року в університеті відкрито факультет студентів закордонних держав. Див. докладніше у: Історія Київського університету: монографія / [І. В. Верба та ін.; редкол.: Л. В. Губерський та ін.]. – Київ, 2014. – 895 с.

[3] Волощук Микола Іванович (8 вересня 1921, с. Криве, нині Тернопільського району Тернопільської області – 4 липня 1978, м. Львів) – український художник і поет.

[4] Нафтопереробний комплекс «Галичина» (колишня назва – Дрогобицький нафтопереробний завод) – найстарше нафтопереробне підприємство України, збудоване у 1863 р. Потужність, станом на 2005 рік, становила близько 3,5 млн тонн сирої нафти на рік. Розташоване у місті Дрогобичі Львівської області. Див, наприклад: Нафтогазова галузь України: поступ і особистості / за ред. к. т. н. З. П. Осінчука. – Київ, 2013. –С. 47-52.

[5] Георгій Димитров (болг. Гео́рги Димитро́в Миха́йлов; 18 червня 1882, с. Ковачевці, нині Перницька область, Болгарія – 2 липня 1949, Барвиха під Москвою) – діяч болгарського та міжнародного комуністичного руху. Його називали «болгарським Леніним», після смерті в добу соціалізму в Болгарії йому було зведено мавзолей у Софії на кшталт ленінського. Димитрова іменували «вождем» болгарського народу.

[6] Бориславське родовище озокериту – одне з найбільших у світі за запасами та рівнем видобутку. 1853 р. відомим промисловцем Робертом Домсом (1815 – 1893) було відкрито Бориславське промислове родовище озокериту, а 1861 р. ним же запроваджене тут буріння нафтових свердловин, що дуже швидко привело до справжньої нафтово- озокеритової лихоманки. Загальна вартість видобутої нафти й озокериту 1855 – 1865 рр. складала 15 млн. золотих ринських. Через значний попит на озокерит у 1860 – 1870-х рр. в Бориславі видобувалося більше озокериту ніж нафти, адже ціна його була утричі вищою від нафти, хоча вартість їх видобутку була однаковою. Спершу озокерит добували за допомогою ям-копанок глибиною навіть понад 100 м, а згодом і шахт глибиною до 260 м. Його переробляли на численних фабриках, так званих топлярнях – парафінових, резинових чи свічкових підприємствах Борислава, Дрогобича та околиць. Одна із львівських газет 1868 р. писала: «Кожний копав, як хотів і як міг. Яма біля ями, шурф біля шурфу. Бориславська улоговина виглядала як продірявлене решето… Мільйони відер у безперервному русі. З світанку до темної ночі весь простір покритий закопченими робітниками, які подібні на підземних духів, що видобувають заклятий скарб». Різні види озокериту бориславського родовища навіть одержали свої офіційні найменування – бориславіт (твердий крихкий різновид темного кольору) та геленіт (золотисто-жовтого кольору, за назвою шахти «Гелена»). У другій половині XIX ст. бориславський озокерит використано для ізоляції першого трансатлантичного телеграфного кабелю між Європою і США. 1873 р. у Бориславі було вже 12000 ям-криниць, з яких видобутком нафти і озокериту займалися 75 великих та 779 малих підприємств, на яких працювали 10 500 робітників. Цього ж року в історії експлуатації Бориславського родовища було видобуто найбільшу річну кількість озокериту – 350 000 віденських центнерів (19 557 т 70 кг). Тодішній Бориславський промисловий басейн давав 100 % видобутку озокериту усієї Галичини. В Радянський період продовжували працювати дві озокеритові шахти, з яких видобували в середньому близько 800 т озокериту в рік. Остання шахта була закрита на початку 1990-х рр.

[7] Степан Волох очолив керівництво Нагуєвицькою середньою школою 1 жовтня 1941 року, а після смерті Григорія Франка, упродовж 1952 – 1954 рр. працював на посаді директора Літературно-меморіального музею Івана Франка у Нагуєвичах. За його невеликий період каденції було модернізовано екскурсійну програму музею. Див. також: Шутко М., Лазорак Б., Хміль Р., Лазорак Т. Коротка хроніка каденцій і біограм директорів Літературно-меморіального музею Івана Франка і Державного історико-культурного заповідника в Нагуєвичах за період 1946 – 2020 рр. // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич, 2020. – С. 607-627.

[8] В самому центрі міста Трускавець, посеред курортного парку та поряд з центральним бюветом мінеральних вод, знаходиться санаторій «Кришталевий Палац». Територія санаторію – це лісопаркова зона, площа якої становить 12 га. На території санаторію знаходяться лікувальний корпус з плавальним басейном і тренажерним залом, 3 спальних корпуси, клуб, їдальня, адміністративний корпус, стоянка для автомашин, спортивні майданчики: для великого тенісу (з м'яким покриттям), баскетболу, волейболу. Лісопаркова зона облаштована доріжками та теренкурами для відпочинку. На території висаджено більше 80 видів дерев та кущів, 40 видів квітів, створено композиції із сріблястих ялинок і туї. Санаторій «Кришталевий Палац» обирали для свого відпочинку та оздоровлення перші президенти сучасної незалежної України, а взагалі історія його діяльності бере початок в далеких радянських часах. Сюди полюбляли приїжджати перші особи СРСР. Ця оздоровниця носить статус «президентської», так як відноситься до Державного Управління Справами, де і сьогодні відновлюють своє здоров'я та сили керівники і висопосадовці нашої держави. Про історію забудови Трускавця див. у: Харчук Х.Архітектура курортної забудови Трускавця XIX – першої половини XX ст.: Монографія. – Львів, 2008. – 209 с.

[9] Раніше в приміщенні університету була реальна гімназія ім. Франца-Йосифа, в якій вчився Іван Франко. Тут вчителювали знаменитий поет-неокласик Петро Карманський, громадський діяч Володимир Бірчак, професор музики Анастазія Огроднік-Жилава, гімназію очолював Андрій Алиськевич, а сам заклад закінчили: Василь Стефаник, Лесь Мартович, Стефан Ковалів, Володимир Бірчак, Остап Нижанківський, Григорій Коссак, Бруно Шульц, Анджей Хцюк, Михайло Матчак, Василь Шевчук, Микола Фриз. Історія Дрогобицького державного педагогічного університету почалась 15 квітня 1940 року, коли відповідно до постанови Раднаркому Української РСР № 461, було створено Дрогобицький учительський інститут з історичним, географічним та мовно-літературним факультетами. 12 березня 1940 року в обласній газеті «Більшовицька правда» надруковано перше оголошення про набір до Дрогобицького державного учительського інституту на ці факультети. 1 вересня 1940 року відбулось урочисте відкриття інституту в складі історичного, мовно-літературного та фізико-математичного факультетів з денною, вечірньою та заочною формами навчання. У роки війни інститут припинив свою діяльність, а 19 листопада 1944 р. відновив свою роботу, оголосивши набір на три факультети: історичний, філологічний, фізико-математичний. 1945 – 1946 рр. – уперше проведено набір на заочне відділення. 1947 р. – уперше інститут розподілив випускників на роботу в школи. 25 жовтня 1952 року Дрогобицький учительський інститут було реорганізовано в педагогічний згідно з постановою Ради міністрів УРСР № 2733. У лютому 1954 року інституту було присвоєне ім'я Івана Франка. З 1 вересня 1956 року історичний факультет Дрогобицького педінституту був ліквідований, а студентів переведено в склад історичного факультету Львівського державного університету за наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерства освіти Української РСР № 468/297 від 4 липня 1956 року. Більш розлогу історію університету в ранній період див. у: Сеньків М. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ, 2004. – Т. 2: Г-Д. – С. 464; Галів М. Дрогобицький державний учительський інститут: перший рік роботи (1940 – 1941) // Молодь і ринок. – № 2. – 2011. – С. 62-67.

Цікаво, що серед записів 1947 р. зберігся унікальний текст вражень відомого українського художника і поета Миколи Волощука[10], який, переживши немало переслідувань, зберіг українську ідентичність у своїй творчості[11]. М. Волощук закінчив Львівський інститут пластичного мистецтва у 1941 р. На творчий стиль Миколи Волощука серйозний вплив мала школа львівського художника і педагога Олекси Новаківського. Після Другої світової війни М. Волощук працює сільським учителем, малює, пише поезію та невеличкий роман. Із своїми творами їздить на пораду у Київ до Петра Панча, Максима Рильського[12] та ін. Щоправда, під час останньої поїздки в Київ у 1948 р. його заарештували. Після слідства і суду молодого поета відправили в Колимські табори так званого Берлагу. Із заслання Микола Волощук повернувся у 1956 році із підірваним здоров`ям, хворим на туберкульоз. У грудні 1958 року його знову арештовують «за порушення паспортного режиму», вивозять у Мордовію на дев'ять років відбувати каторгу. У таборах смерті так званих «психушках», у нестерпній важкій неволі йому вдалось вистояти і вижити. 15 років тяжкої неволі забрали у нього світлі творчі плями. Але і в нелюдських, нестерпних умовах він працював і залишив цілу низку віршів та живописних полотен. Відомо понад 150 живописних творів митця. Серед них домінують чудові полотна: «Кошовий Петро Калнишевський», «Опущений двір», «Вечірня година», «Старі верби», «Скала-Подільський замок», «Дуб Франка», «Біля скиту Манявського», «Автопортрет», цикли сибірських етюдів та ін.[13] В його картинах помітний внутрішній динамізм художньої думки, романтизм і ліризм, що йшли від поетичної натури. Його особисте враження від музею стане в нагоді дослідникам не тільки історії музейної справи, але й українського мистецтва та біографії майстра.

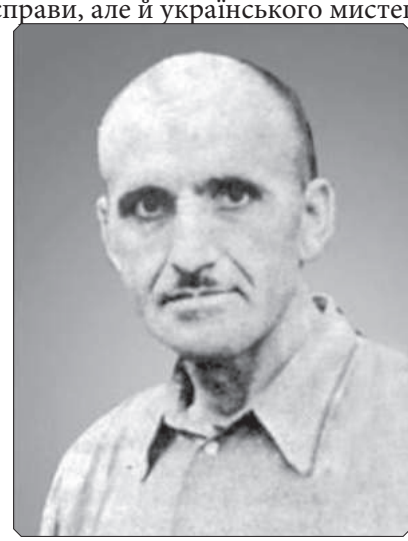

Іл. 1. Художник і поет Микола Волощук у часі репресій на початку 1950-х рр.

[10] Волощук Микола // Мистці Тернопільщини. – Ч. 1. Образотворче мистецтво: бібліогр. покажч. / Уклад. В. Миськів; авт. вступ. ст. І. Дуда; ред. Г. Жовтко. – Тернопіль, 2015. – С. 43-44.

[11] Волощук М. «Здається, все так просто починалось…»; Спогади і мрії; З моїм тридцятиліттям; Одна струна: [Вірші] // З облоги ночі: Збірник невільничої поезії України 30 – 80 рр. – Київ, 1993. – С. 74-78.

[12] Волощук М. Сучасність; Новорічне; Живіть у віках; З моїм тридцятиліттям; Тяжкій утраті у день смерті М. Рильського: [Вірші] // Відродження. – 1991. – № 44 (23 квітня).

[13] Хома В. Волощук Микола Іванович: [Біографічна довідка] // Тернопіль: Тернопільщина літературна. – Дод. № 4. – Тернопіль, 1992. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 17.

Відгук Миколи Волощука у книзі відвідувачів, датований 17 жовтня 1947 р., на сьогодні є більш ніж унікальним для дослідження як його біографії, так і для характеристики тогочасної культури в цілому, адже художник здійснив мандрівку до Нагуєвич напередодні початку постійного переслідування з боку спецорганів та першого ув'язнення. Водночас це один із небагатьох фахових записів, який свідчить про тогочасну занедбаність експозиції, а також відсутність фінансування з боку партійної влади, адже це був перший рік його існування і, як відомо, час повоєнної руїни. З іншого боку, цей щирий запис художника на сьогодні є одним із перших оригінальних живих описів музею з погляду митця, який мав досвід оформлення серйозних експозицій у Львові задовго до приходу «визволителів».

Текст відгуку Миколи Волощука у книзі відвідувачів музею Івана Франка в Нагуєвичах 17.10.1947 р.

«Дня 17 жовтня 1947 р. о год 16:10 відвідав я цей Музей Великого Франка.

Перше, що вразило мене ще перед музеєм, це те, що посеред самої такої природи інакшим і не міг родитися Франко, як тільки таким яким він був. Мені, як вірного носія Його ідей, молодого письменника початківця, ще більш пильно запалює зустріч з цим дорогоцінним місцем, все дальше боротись і творити по великих напрямках, які накреслив безсмертний Іван Франко.

Ввійшовши в Музей цей, мене боляче вразила та скромність і навіть занедбаність тут. В таких місцях повинна бути вірніша, змістовніша і багатша обстановка. Проте, я не дивуюсь, бо хіба було кому досі, в дійсності, яка далеко ще не та про яку мріяв, і до якої кликав нас Великий Каменяр, подумати про все те. На візіоністичному тлі сучасного хаосу, страшної, упертої боротьби Франкового покоління – добро й те, що я побачив.

Але, Вірю, як вірити вчив Франко, прийде День, в який ми гідно згадаємо вождя-поета і на знак того поставимо тут факел, що вічно горітиме великому Майбуттю.

Привіт і глибокий уклін передаю землі отій священній від себе і від багатьох тих, що нині ще не можуть прийти і поклонитись, але в серцях яких як і в мене горить палке бажання живого і правдивого здійснення великих понадкласових, національних заповітів Івана Франка

Микола Волощук»[14].

Даний відгук станом на 1947 р. цілком міг стати приводом для арешту художника, адже, як бачимо, час, в якому розвивався музей Івана Франка, Микола Волощук публічно й відверто назвав «далеко не тою дійсністю» і навіть хаосом, а саму музейну установу окреслив у стані занедбаності, яка узагалі не відповідала масштабам постаті Іван Франка. Хоча наголосив, що досі, тобто до Григорія Франка, його розвиток просто був зупинений. Врешті війна УПА із «визволителями» приховано названа у відгуку «страшною і упертою боротьбою франкового покоління».

[14] ФЛІММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Книга для запису вражень відвідувачів. – № Вст. 15 490. – Група ОРф. – Інв. № 883. – Арк. 3-4.

Іл. 2. Дисидент Микола Волощук у середині 1970-х рр. Львівське фотоательє

Нарешті вражає то факт, що М. Волощук вживає термін «національний заповіт Франка» на противагу існуючій в той час «класовій теорії». Мислимо, що це один із небагатьох записів М. Волощука, який міг спровокувати за ним подальший контроль та слідчі дії у наступному 1948 р.

Серед відвідувачів привертає увагу унікальний запис відомого українського артиста балету – Миколи Іващенка[15] (13.12.1907, Одеса – †19.08.1981, Київ[16]), який рівно за рік до відвідин музею отримав звання заслуженого артиста УРСР у 1949 р.[17] Першу професійну освіту артист здобував в Одеському музично-драматичному технікумі, який закінчив у 1927 р. під керівництвом свого вчителя. В. Преснякова.

Іл. 3. Артист балету Микола Іващенко у театральному образі. Фотоафіша середини 1930-х рр.

[15] Степаненко Б. Корифей українського балету // Театр.-концерт. – № 20. – Київ. 1977.
[16] Микола Іванович Іващенко: Некролог // культура і життя. – Київ, 1981. – 20 вересня.
[17] Степаненко Б. Дар перевтілення // Культура і життя. – Київ, 1977. – 29 грудня.

Упродовж 1926 – 1934 рр. М. Іващенко працював артистом Одеського театру опери і балету, а впродовж 1934 – 1960 рр. – Київського театру опери і балету ім. Т. Шевченка. Як відомо, ще в 1935 р. М. Іващенко став Лауреатом Міжнародного фестивалю фольклору і танцю у Лондоні, а в 1937 р. був у складі 1-ї трупи Ансамблю пісні і танцю УРСР, сформованої в Києві. В енциклопедичній літературі[18] добре відомо, що М. Іващенко володів віртуозною виконавчою технікою, феноменальними стрибками й обертаннями. Серед найвідоміших його партій основного репертуару були ролі Степана («Лілея» К. Данькевича), Лі Шанфу («Червоний мак» Р. Ґлієра), Зигфріда, Дезіре («Лебедине озеро», «Спляча красуня» П. Чайковського), Нуралі («Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва), Базиля («Дон Кіхот» Л. Мінкуса) та ін.

Іл. 4. Микола Іващенко на початку 1970-х рр.

Під час праці в Київському театрі опери і балету в складі груп відпочиваючих у Трускавці Микола Іващенко відвідав музей Івана Франка в Нагуєвичах якраз у день святкування Дня Народження українського генія 27 серпня 1950 р. Вочевидь це була спеціальна програма тогочасного відділу культури, який діяв згідно з постановою дрогобицького обкому. Як виявилося, артист безпосередньо перейнявся долею музею і його тогочасним станом, адже ще не було достатньої бази експонатів для розлогих залів. Поспілкувавшись із племінником письменника та директором музею Григорієм Франком, Микола Іващенко зауважив, що на місці, де в XIX ст. знаходилася хата батьків Івана Франка, станом на 1950 р. була пустка. Врешті у тексті запису М. Іващенка дізнаємося про те, що саме Григорій Франко тоді із завзятістю опікувався ідеєю створити музей-садибу Івана Франка на історичному місці, а не в центрі села Нагуєвичі. З цього приводу в книзі відвідувачів М. Іващенко записав:

«*Раді були відвідати цей дім, в якому зібрані матеріали про життя великого сина українського народу Івана Яковича Франка.*

[18] Туркевич В. Іващенко Микола Іванович // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – Київ, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-13612

Бажаємо музеєві придбати більше матеріалів, що яскравіше освітлить життя і діяльність поета. Бажано було б відзначити чимсь місце, де стояла хата, в якій народився письменник. Підтримуємо думку Григорія Захаровича Франка: заснувати музей на місці колишньої хати І. Я. Франка»[19].

Два вище проаналізовані записи є скромним прикладом для подальших наших публікацій в плані археографічного опису та укладання повного реєстру вражень відомих представників української інтелігенції ХХ ст., які відвідували музей Івана Франка в Нагуєвичах і залишали свої реальні думки на папері, що часто є надто важливим для поступу музейного франкознавства в цілому.

[19] ФЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Книга для запису вражень відвідувачів. – № Вст. 15 490. – Група ОР-ф. – Інв. № 883. – Арк. 33.

ДОДАТКИ

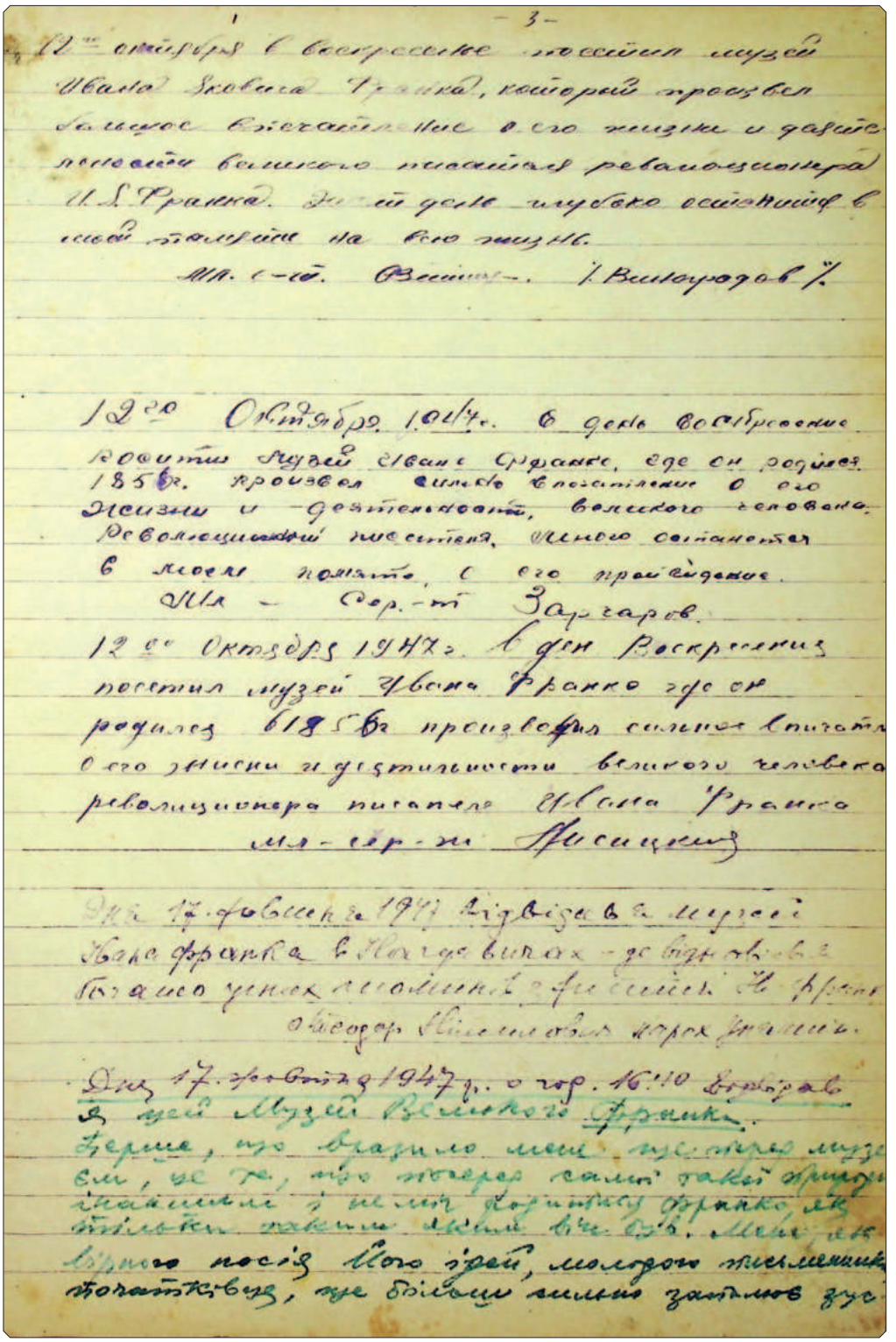

– 3 –

12-го октября в воскресенье посетил музей Ивана Яковича Франка, который произвел большое впечатление о его жизни и деятельности великого писателя революционера И. Я. Франка. Этот день глубоко останется в моей памяти на всю жизнь.

Мл. с-т. Вишня. /Виноградов/.

12-го Октября 1947 г. в день воскресение посетил музей Ивана Франко, где он родился 1856 г. произвел сильное впечатление о его жизни и деятельности великого человека. Революционный писателя. Много останется в моем памяти, о его пройденное.

Мл. – сер.-т Зарчаров.

12-го Октября 1947 г. в день Воскресения посетил музей Ивана Франко где он родился 1856 г произвел сильное впечатл. о его жизни и деятельности великого человека революционера писателя Ивана Франка

мл.-сер.-т Лисицкий

Дня 17. жовтня 1947 відвідав я музей Івана Франка в Нагуєвичах – де відновлює багато цінних спомин з життя І. Франка

Теодор Німилович парох Знамен.

Дня 17. жовтня 1947 р. о год. 16:10 відвідав я цей Музей Великого Франка. Перше, що вразило мене, ще перед музеєм, це те, що посеред самої такої природи інакшим і не міг родитися Франко, як тільки таким яким він був. Мене, як вірного посіля його ідей, молодого письменника початківця, ще більше сильно затолює зус-

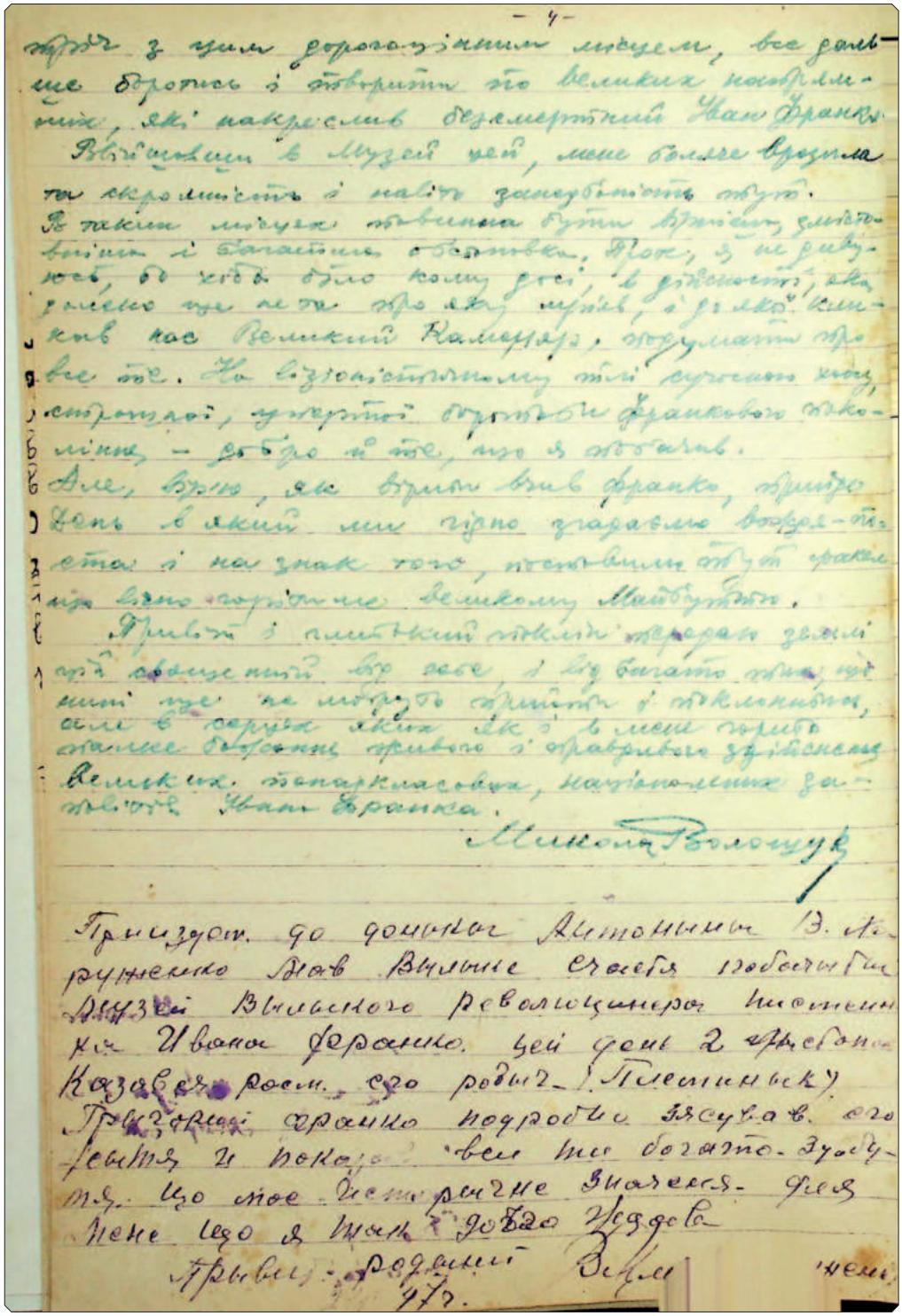

Іл. 5-6. Запис художника, поета і дисидента Миколи Волощука про відвідини музею Івана Франка в Нагуєвичах 17 жовтня 1947 р.

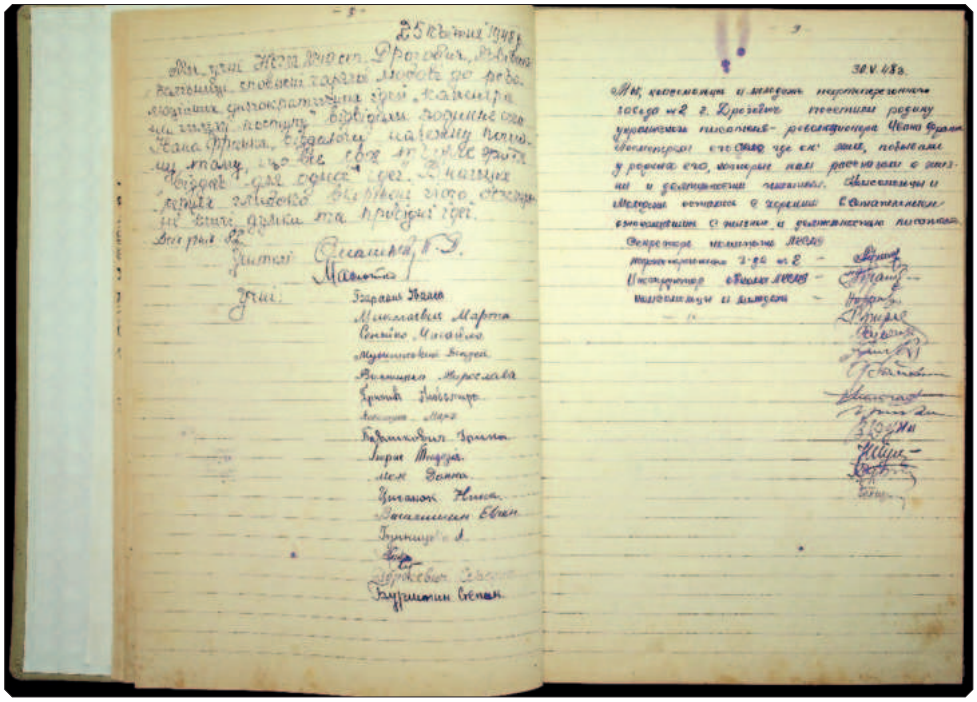

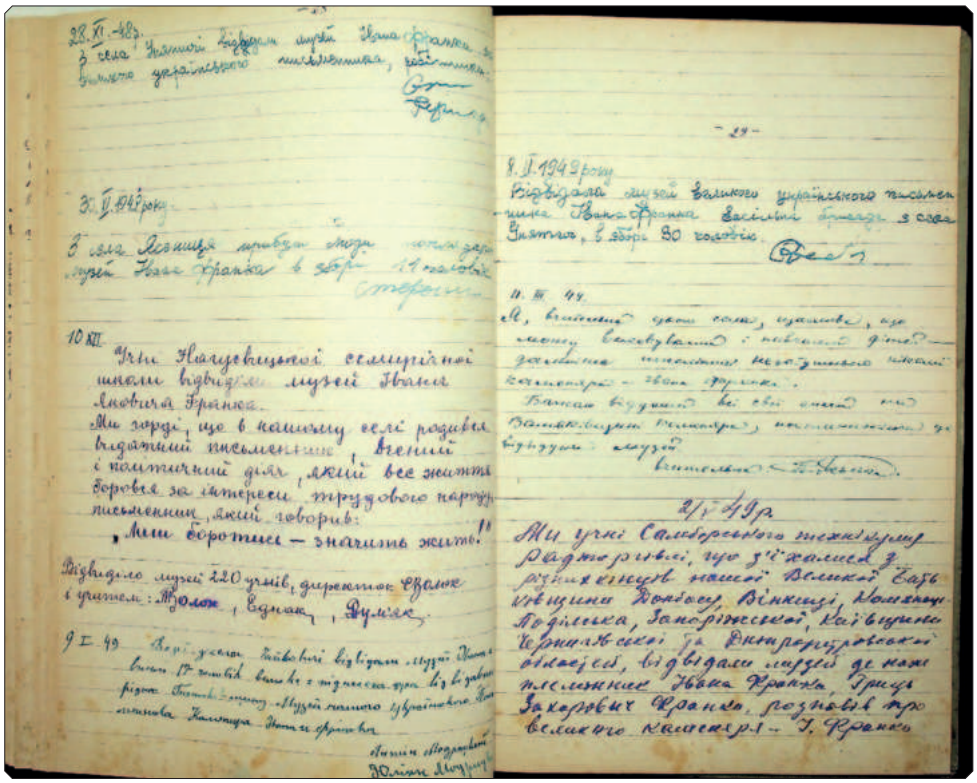

Іл. 7-8. Відгуки відвідувачів музею Івана Франка у Нагуєвичах у Книзі вражень з 1848 та 1949 рр.

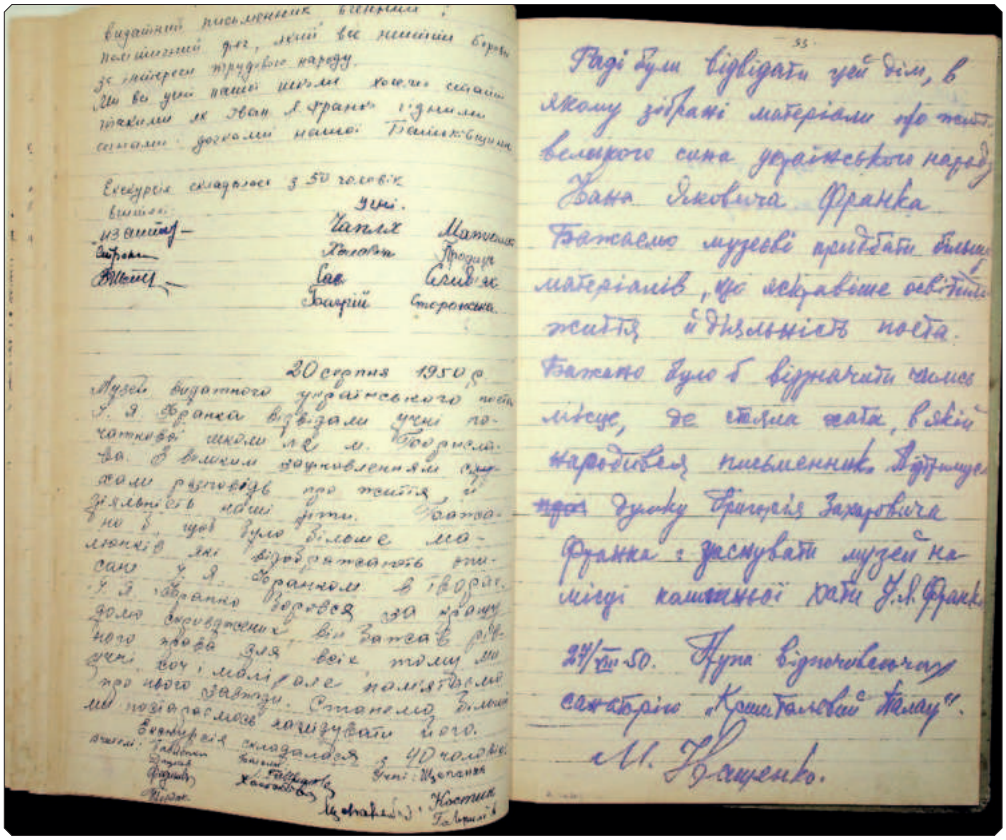

Іл. 9. Відгуки учнів та вчителів початкової школи міста Бориславa № 2 20.08.1950 р. та артиста балету Миколи Іващенка 27 серпня 1950 р.

Лілія Хміль.

«Бажано було б відзначити чимсь місце, де стояла хата письменника…»: книга запису вражень відвідувачів музею Івана Франка у Нагуєвичах у 1947 – 1950 рр.

Стаття стала спробою короткого аналізу історії музею Івана Франка у його рідному селі за період 1947 – 1950 років. Показником життя музею стала Книга запису вражень відвідувачів. Саме у ній відображені реалії політичного, культурного життя країни, які звісно перенесені і на рядки, які залишали на сторінках музейної книги шанувальники життя і творчості Івана Франка. Завдяки книзі можемо прослідкувати соціальний статус, вік, зацікавлення і погляди мандрівників.

Liliya Khmil.

«It would be desirable to mark the place where the writer's house stood... »: Book of impressions of visitors to the Ivan Franko Museum in Naguyevychi in 1947 – 1950.

The article was an attempt to analyze briefly the history of the Ivan Franko Museum in his native village for the period 1947 – 1950. The Book of visitors' impressions became an indicator of the life of the museum. It reflects the realities of the country's political and cultural life, which, of course, are transferred to the lines that were left on the pages of the museum book by admirers of Ivan Franko's life and work. Thanks to the book, we can trace the social status, age, interests and views of travelers.

УДК 069:004

Наталія КЕРЧ, Марія ДЖУФЕР

ДОСВІД ОЦИФРУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ КЗ ЛОР АДІКЗ «ТУСТАНЬ» У СПІВПРАЦІ З НЕМО: UKRAINIAN HERITAGE MONITORING LAB

Оцифрування музейних фондів, упровадження цифрового формату у процес обліку та збереження музейних предметів нині є надзвичайно актуальними й важливими. Фонди – закулісся кожного музею. У виставкових та експозиційних залах музею відвідувачі можуть побачити не більше 10% музейних колекцій. Закритими для широкого загалу залишаються сотні тисяч речей, кожна з яких має свою історію побутування та надходження до музею. Ці речі музейні працівники з радістю показали б відвідувачам, але виставкові площі цього не дозволяють. Оцифрування фондів зробить багаті музейні колекції доступними для усіх зацікавлених в тому числі і для науковців, які з легкістю зможуть використовувати матеріал для вивчення та подальшого дослідження.

В українських музеях уже розпочався процес професійного оцифрування фондів. Комунальному закладу Львівської обласної ради «Адміністрації державного історико-культурного заповідника «Тустань» (- далі КЗ ЛОР АДІКЗ «Тустань») також пощастило до нього приєднатись.

Починаючи з грудня 2023 року по березень 2024 року, фондовики заповідника мали можливість брати участь в цікавому проєкті під назвою «Кризова інвентаризація та стрибок до цифровізації музейного обліку», як співпартнери. Цей проєкт було реалізовано за фінансової підтримки Європейського Союзу в особі Європейської комісії. Виконавцем була громадська організація «Тустань». Співпартнерами також були НеМо: Ukrainian Heritage Monitoring Lab та ГО «Центр розвитку музейної справи»[1].

Ініціатива НеМо виникла з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. Загалом це велика команда, яка об'єднує різних за професією людей. Її учасниками є керівники, менеджери, музейники, фотографи, архітектори, історики. Всі ці люди займаються дослідженням та збереженням спадщини, документують зруйновані росією пам'ятки. Засновником НеМо та керівником даного проєкту є Василь Рожко, к.арх., пам'яткоохоронець, музейник, голова ГО «Тустань». Детальнішу інформацію про команду НеМо можна прочитати на їхньому сайті[2].

[1] Кризова інвентаризація та стрибок до цифровізації музейного обліку. Цифровий ресурс «Штаб порятунку спадщини». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tustan.org.ua/#projects-3

[2] Див.: Команда. Центр цифровізації музеїв. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.heritage.in.ua/digitalization#team

Команди Немо розгортають своє обладнання безпосередньо у сховищах музеїв та проводять оцифрування колекцій на місці їх зберігання. Керівник проєкту Василь Рожко переконаний, що неефективно роздавати кожному музею обладнання, краще зробити компетентну групу, що може працювати на різні музеї, на різні види предметів[3]. У межах проєкту перевели в «цифру» частину фондів п'ятьох музейних установ України: КЗ ЛОР АДІКЗ «Тустань», Державного природознавчого музею НАН України, Харківського літературного музею, Одеського національного художнього музею та Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. За словами координаторки проєкту, завідувачки відділу прикладної музеології Державного природничого музею Наталії Дзюбенко, всього в усіх музеях оцифрували понад 4 тисячі експонатів[4].

Налагодження процесу оцифрування у фондах Заповідника виявилося завданням доволі непростим. Спочатку спільно з командою НеМо було чітко розпланово логістику, передусім вибрано місце проведення оцифрування (зокрема це світло, столи, місце, де будуть стояти предмети, які готові для оцифрування, місце, куди можна перенести предмети, які щойно оцифрували тощо). Працівниками фондів було визначено пріоритетні колекції та предмети для оцифрування, здійснено їхню підготовку до оцифрування. Звісно йдеться не тільки про те, що протерти від пилу чи перевірити розташування. Необхідно було зібрати всю інформацію про об'єкт, тобто метадані. За словами Наталії Дзюбенко, саме зображення – це не є оцифрований предмет, це ми можемо там на телефон сфотографувати, але це все – електронне сміття. А нашим завданням було прив'язати унікальну інформацію саме про цей музейний об'єкт[5]. Тож обов'язковою була мінімальна інформація – шифр та інвентарний номер.

В ході роботи важливо також було визначитись як саме оцифровувати предмети – це залежало від типів предметів у колекції та того, для кого і для чого їх планується оцифрувати. Наприклад, для об'ємних предметів окрім фото можна було робити 3D модель, а для фрагментів кераміки модель не є необхідною, достатньо лише якісних фотографій.

Процес фотозйомки було організовано так, аби це був конвеєр**.** Закінчили зйомку одного об'єкта – помічник вже готує наступний. До початку роботи фотографа колекція була готова: протерта від пилу та почищена, підготовлені метадані. Найкомфортніше працювати утрьох: фотограф, асистент та помічник. Помічник забирає вже відзнятий об'єкт і ставить наступний. Фотограф керує тільки процесом фотозйомки. Асистент допомагає фотографу прив'язати цифрові копії до метаданих. Крім того, важливо було визначити, хто буде координувати весь процес на стороні музею та зможе зробити так, що усі етапи роботи були під контролем.

В рамках проєкту у фондах заповідника оцифровувались предмети основного фонду, фондових груп «Археологія» та «Етнографія». Значна частина археологічної колекції – артефакти XIII – XVI століття, які були знайдені археологами на

[3] Рожко В. Тустань – моя колиска цифровізації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // https://theukrainians.org/vasyl-rozhko/

[4] Стецишин О. Львівська ініціатива НеМо оцифрувала колекції п'яти музеїв України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // https://lviv.media/lvivshchyna/88169-u-lvovi-ocifruvali-kolekciyi-pyati-muzeyiv-ukrayini/

[5] Там само.

місці існування літописного городища Тустань у експедиціях, що тривали: 1978 – 1989 рр., під керівництвом Лариси Іванівни Крушельницької й Михайла Федоровича Рожка та 2007 – 2009 рр. – Романа Григоровича Миськи (серед науковців також працювали Ярослав Погоралький, Богдан Лазорак, світлої пам'яті Григорій Заплотинський та ін.).

Археологічна колекція, яка являє собою безцінне джерело до вивчення минулого середньовічної фортеці Тустань, є доволі чисельною. На момент оцифрування вона становила 3 812 одиниць зберігання. Особливо цінними та рідкісними в колекції є фрагменти дерева (дерев'яна посудина, дерев'яні конструкції забудови фортеці, завершення дверних порталів тощо). Вони різні за розмірами, тож не всі вдалось оцифрувати. Дані артефакти були підняті археологами із заповнення Криниці 30,40 м[6] та цистерни 14 м[7].

Керамічний матеріал, якого в колекції налічується чимало, також не оминули увагою фотографи НеМо. Діапазон датування фрагментів керамічних посудин з фортеці: XIII – XVII ст.[8], а фрагментів кахлів – XV – XVI ст[9].

Вдалося оцифрувати і вироби з металу, зокрема монети[10], щиток перстня, хрестик енколпіон[11], озброєння (наконечники стріл лука та арбалета, булаву тощо), фрагменти спорядження вершника і коня[12], вироби для будівництва (цвяхи, костилі тощо), предмети побуту (ножі, застібки до книжок, ключі тощо), знаряддя праці.

Всього оцифровано 1 822 предмети фондової групи «Археологія». Більшість археологічних артефактів малих розмірів. Тому на відміну від великогабаритних етнографічних предметів з ними легше працювати, адже всі вони компактні, вміщаються у відповідний ящик, їх легко переміщати і для цього не потрібно сторонньої допомоги. Часто предмети археології крихкі – шкіра, дерево, гострі та ріжучі цвяхи, ножі, тому, працюючи з таким матеріалом, фотограф повинен одягати захисні рукавички. Це обов'язкове правило задля безпеки людини, яка працює з артефактами, так і для того, щоб не псувався археологічний матеріал. Крім цього, фотограф під час оцифрування не залишається на одинці з артефактами, йому допомагає відповідальний за збереження фондової колекції, це безперервна спільна робота, адже асистент складає список предметів, подає та відносить артефакти в місце їх постійного зберігання, слідкує за станом одиниць зберігання.

---

[6] Рожко М. Архітектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу. – Львів, 2016. – С. 18.
[7] Там само. – С. 188.
[8] Гупало В., Миська Р. Асортимент керамічних виробів з наскельної фортеці Тустань // Дослідження, інтерпретація та музеєфікація нерухомої спадщини та культурних ландшафтів : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, 12–13 жовтня 2023 р., Львів; Урич / [відп. за вип. Р.Г. Миська]. – Львів, 2023. – С. 37-38.
[9] Там само.
[10] Михаць М. Нумізматичні джерела до історії Тустані // Дослідження, інтерпретація та музеєфікація нерухомої спадщини та культурних ландшафтів: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, 12 – 13 жовтня 2023 р., Львів; Урич / [відп. за вип. Р. Г. Миська]. – Львів, 2023. – С. 41-43.
[11] Пєскова А., Миська Р., Мусін О., Гупало В. Хрест-енколпіон із розкопок наскельної фортеці Тустань // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Кн. 3. – Львів, 2018. – С. 47-70.
[12] Котовіч П., Миська Р., Керч Н. Середньовічні та модерні елементи спорядження вершника та кінської збруї з фортеці Тустань // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Кн. 3. – Львів, 2018. – С. 71-93.

Етнографічна колекція за чисельністю поступається місцем археологічній, але є не менш цікавою. Вона нараховувала на момент оцифрування 709 одиниць зберігання. Ця фондова збірка сформована в основному з речей домашнього вжитку (маснички, скрині, лави, конов'єта, ґелетки, глечики тощо), вишивки, знарядь праці (серпи, граблі, лопати тощо). Період побутування більшості предметів кінець XIX – XX ст. Всього за період роботи станції оцифрування в Заповіднику вдалося оцифрувати 624 предмети цієї фондової групи.

В оцифруванні етнографії інша специфіка роботи, аніж в роботі з археологією. Адже етнографічні предмети переважно важкі та габаритні. Тому для цього потрібні ще мінімум двоє людей, щоб перенести та встановити їх на фотозону. Це є креденси, бамбетель, бочки, колиски та інші великі предмети. Для роботи з дрібнішими предметами, то принцип схожий до того, що й в археології. Але в роботі з предметами етнографії важливим є відобразити всі ракурси предмета, що, знову ж таки, складніше робити з великими предметами.

Невід'ємною складовою всієї роботи було постійне навчання, перебирання уже існуючого досвіду. Найпріорітетнішим завданням стало вивчення специфіки оцифрування найрізноманітніших типів предметів. Найважливішим і найцікавішим, мабуть, був досвід роботи з тканиною, а саме з рушниками, адже вони становлять значну кількість нашої фондової колекції[13]. Окрім рушників є ще й скатертини, а також елементи одягу: сорочки, лейбики та інше. Важливим в оцифруванні цієї групи є зосередження на максимальній чіткості узору. Це потрібно для того, щоб виріб знаходив нове життя. Зараз є дуже багато майстрів, які по фото вишивають орнаменти тих фрагментів речей, які вже, на жаль, знищені. Щоб добре зафіксувати узір, потрібно правильно розташувати рушник для фотофіксації. Єдиного правила складання виробу немає. Проаналізувавши досвід інших музеїв, які вже це робили, зберігачі фондів заповідника дійшли висновку, що кожен музей це робить по-своєму. Важливо тільки, аби всі рушники у колекції одного музею були складені однаково. При фотографуванні потрібно показати лицьову сторону і виворітну, а також те, що рушник (або ж інший виріб з візерунком) складений.

Проєкт передбачав створення цифрової системи обліку музейних предметів, що дає можливість автоматизувати внутрішні облікові процеси, та зручніше зберігати усі дані про предмет в одному місці, а при потребі обмінюватися даними з іншими платформами. Одним із важливих підготовчих кроків для впровадження системи обліку та управління колекціями, а згодом і самого процесу оцифрування колекції, є підготовка фондовими працівниками заповідника словників або тезаурусів. Робота з довідниками здійснювалась за стандартом SKOS (Simple Knowledge Organization System – проста система організації даних). Основною метою цього стандарту є спрощення публікації та використання словників на засадах пов'язаних даних. Як зазначив Владислав Піоро, фахівець з питань розробки та впровадження цифрових рішень у галузі культурної спадщини, голова правління ГО «Український центр розвитку музейної справи», доповідаючи на семінарі 26 квіт-

[13] Джуфер М. Характерні особливості бойківської вишивки в Уричі // Дослідження, інтерпретація та музеєфікація нерухомої спадщини та культурних ландшафтів : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, 12 – 13 жовтня 2023 р., Львів; Урич / [відп. за вип. Р.Г. Миська]. – Львів, 2023. – С. 100-102.

ня 2024 р. «НеМо: Цифровізація Музею. Презентація підсумків проєкту»[14], вони працюють над тим, щоби створити інструментарій, який полегшить рутинну щоденну діяльність фондовика в роботі з інформацією для того, щоб мати можливість працювати в єдиному полі, в єдиному інформаційному просторі, щоби вільно обмінюватись цією інформацією. Важливо дотримуватись стандартів як на етапі оцифрування музейного об'єкта, так і на етапі його опису, дотримання певних правил – як саме структурувати опис, за якими атрибутами його здійснювати, в якому форматі метадані мають бути збережені. Для музейної справи, для музейного обліку це надзвичайно важливо, тому що це, фактично, і формує основу для високого рівня довіри до музейних даних, до музейної інформації.

Співпраця з командою НеМо триває. Загалом в рамках проєкту було оцифровано 2 446 одиниць зберігання основного фонду. В подальшому планується завершити оцифрування всіх предметів основного фонду колекції та налагодити повноцінну роботу з цифровою системою обліку музейних предметів. Після реалізації задуманого до оцифрованої колекції можна буде забезпечити публічний доступ, опублікувавши дані на власному сайті чи скориставшись платформою-агрегатором.

Іл. 1. Процес підготовки до оцифрування бойківського рушника. Автор кандидат архітектури, старший викладач кафедри архітектури та реставрації НУ «Львівська політехніка» – Ігор Бокало

[14] НеМо: Цифровізація музею. Презентація підсумків проєкту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=89QsyxDs9mU

Іл. 2. Фотофіксація металевого наконечника давньоруського періоду

Іл. 3. Процес оцифрування бойківського горщика XIX ст.

Наталія Керч, Марія Джуфер.

Досвід оцифрування музейної колекції КЗ ЛОР АДІКЗ «Тустань» у співпраці з НеМо: Ukrainian Heritage Monitoring Lab.

В пропонованій статті висвітлено основні етапи співпраці КЗ ЛОР АДІКЗ «Тустань» з НеМо: Ukrainian Heritage Monitoring Lab в рамках проєкту «Кризова інвентаризація та стрибок до цифровізації музейного обліку». Значна увага зосереджена на плануванні оцифрування, роботах до оцифрування, особливостях фотофіксації предметів різних фондових груп та створенні цифрової системи обліку музейних предметів.

Nataliya Kerch, Mariya Jufer.

The experience of digitization of the museum collection of the State Historical and Cultural Reserve «Tustan» in cooperation with HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab.

The proposed article highlights the main stages of cooperation between the SHCR «Tustan» and HeMo: Ukrainian Heritage Monitoring Lab within the framework of the project «Crisis inventory and leap to digitization of museum records». Considerable attention is focused on digitization planning, works before digitization, features of photofixation of the objects of the various fund groups, and creation of a digital accounting system of the museum objects.

УДК 94:159.953.2](477):27-523.3:718(438 = 161.2)-053.18

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

ДО ІСТОРІЇ ВАРШАВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО МЕМОРІАЛУ КОМБАТАНТІВ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

На початку 1920 років на території Польщі опинилися близько 30 тисяч воїнів Армії УНР, які залишили Україну під тиском переважаючих більшовицьких військ. Польська влада розмістила цих людей у кількох таборах інтернованих, зокрема в Пикуличах біля Перемишля, Александрові Куявському, Страдомі (нині частина Ченстохови), Ланьцуті, Домб'ї, Здунській Волі та ін. Серед інтернованих були не тільки рядові вояки, а й командний склад та державні службовці окупованої країни[1].

У Варшаві (Польща) на єдиному православному цвинтарі по вул. Вольській 138/140 православної парафії імені Яна Клімака на полі № 36 розміщений військовий меморіальний комплекс захоронених комбатантів армії Української Народної Республіки.

На ньому знаходиться сорок могил. З них 35 поховань військових та 5 цивільних. Розмір меморіалу становить 40х40 м. Площа вкрита плиткою. На кожній могилі встановлений знак у вигляді мальтійського Хреста, на якому з лицевої сторони зверху встановлений Тризуб, нижче інформаційна табличка з ініціалами захоронених. Розмір кожної могили стандартний 2х1 метр. Між могилами площа також вимощена плиткою.

Серед могил військових незламних (невідомих) козаків армії УНР з датою 1917 – 1921 рр. нараховується в п'ятьох рядах, всього дванадцять могил.

Серед офіцерів армії УНР: дві могили поручників – Дмитра Зоренка (1889 – 1931 рр.) та Леоніда Івановича Русаневича (10.03.1896 – 12.05.1940); могила сотника армії УНР Олександра Цимбалюка (1895 – 1943 рр.) та сотника армії УНР Мусія Малюти (+07.06.1942), правда, без дати народження; могила капітан-майора, начальника морського штабу Дмитра Левандо; могила підполковника армії УНР Володимира Байвенко (+ 05.12.1941); полковників армії УНР: Петра Олександровича Черненко (1890 – 1936 рр.); Олександра Рошко-Ординського (1882 – 26.09.1926); та Олександра Фомича Виговського (1888 – 1939 рр.).

Серед захоронених дванадцяти генералів армії УНР є також: генерал-хорунжий армії УНР Євген Гамченко (+1944); генерал-майор армії УНР Іван Новицький

[1] Крамар Р. Місце вічного спочинку воїнів Армії УНР у Варшаві // Culture.pl #історія. Інформаційний портал. – 10 серпня 2024. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://culture.pl/ua/stattia/mistse-vichnoho-spochynku-voyiniv-armiyi-unr-u-varshavi

(1860 – 1943 рр.); генерал армії УНР Антін Масляний (1869 – 1929 рр.); генерал штабу, генерал-хорунжий армії УНР Марко Данилович Безручко (1883 – 1944 рр.); генерал штабу, генерал-хорунжий армії УНР, начальник оперативного відділу штабу армії УНР Віктор Кущ (1887 – 1942 рр.); генерал штабу, генерал-хорунжий армії УНР Володимир Сальський (1885 – 1940 рр.); генерал-хорунжий армії УНР Мусій Пономаренко (1896 – 1941 рр.); генерал-хорунжий армії УНР, командир кулеметної дивізії Олександр Бурківський (1876 – 1920 рр.); генерал-хорунжий армії УНР Коваль-Медвецький (1868 – 1929 рр.); генерал армії УНР Олександр Пороховщиков (1875 – 1944 рр.); генерал штабу армії УНР, генерал-хорунжий Всеволод Єфимович Змієнко (1886 – 1938 рр.); генерал-поручник армії УНР Михайло Бандрівський (1872 – 1939 рр.).

Щодо віку померлих генералів, то середній вік складав 60 років. Наймолодшому померлому генералу виповнилось 44 роки, найстаршому – 83. Найбільші роки смертності генералів припадали на 40-ві роки минулого століття – вісім осіб.

Генерал-хорунжого, командира кулеметної дивізії Бурківського будемо вважати загиблим в обороні Варшави, бо дата загибелі, або смерті стоїть 1920 р., це єдиний з генералів, який зафіксований з датою смерті 1920.

До поховання на військовому меморіалі долучено також учасника бою під Крутами Якова Рибокінь-Розанова, який помер 19 листопада 1935 року.

З цивільних осіб, захоронених на меморіалі, є: міністр освіти УНР, художник Петро Холодний (18.12.1876 – 07.06.1930), автор 10-ти мистецьких вітражів храму Пресвятої Богородиці в с. Мразниці – Борислав (1929 р.) та Волоського храму у Львові; дружина генерала Сальського Надія Сальська (25.05.1885 – 17.06.1933) у віці 48 років; професор Василь Олексійович Біднов (02.02.1874 – 01.04.1935).

Поруч з військовими могилами поховані: митрофорний протоєрей армії УНР о. Іван Джулинський (1881 – 1943 рр.) та протопросвітер, керуючий головною управою військового духовенства армії УНР, учасник Зимового походу о. Павло Пащевський (1874 – 1944 рр.), прирівняний до генеральського чину.

На військовому меморіалі встановлено пам'ятний хрест з написом на українській мові: «Борцям за волю України 1918 – 1920» та на польській мові: «Zolnierzam Ukrainskiej Republiki Ludowej Broniacym Wolnosci Ukrainy I Polcki 1918 – 1920».

Ще один пам'ятний хрест встановлений посередині меморіалу у вигляді хреста з двома написами на внутрішній та зовнішній стороні. Особливо вражаючий напис з тильної сторони хреста: «Україно, Україно, ось де твої сини».

Вже в наш час з правої сторони Меморіалу встановлено пам'ятний знак жертвам «Голодомору». 27 жовтня 2000 року його відкривав тодішній прем'єр-міністр України Віктор Ющенко.

До військового Меморіалу, до вшанування Дня Польського війська 14 – 15 серпня вище політичне та військове керівництво Польщі покладає пам'ятні вінки комбатантам, які воювали за Польську Незалежність у боротьбі з більшовицькою Росією.

Нижче подаємо весь список захоронень на військовому меморіалі.

Список українських комбатантів армії Української Народної Республіки на православному цвинтарі в Варшаві (Польща)

1. Байвенко Володимир, підполковник армії УНР (+ 05.12.1941).
2. Бандрівський Михайло, генерал-поручик армії УНР (1872 – 1939).
3. Безручко Марко Данилович, генерал-хорунжий армії УНР (1883 – 1944).
4. Біднов Василь Олексійович, професор (02.01.1874 – 01.04.1935).
5. Бурківський Олександр, генерал-хорунжий, командир кулеметної дивізії армії УНР (1876 – 1920).
6. Виговський Олександр Фомин, полковник армії УНР (1888 – 1939).
7. Джулинський Іван, митрофорний протоієрей армії УНР (1881 – 1943).
8. Гамченко Євген, генерал-хорунжий армії УНР (+1944).
9. Змієнко Всеволод Єфимович, генерал штабу, генерал-хорунжий армії УНР (1886 – 1938).
10. Зоренко Дмитро, поручник армії УНР (1889 – 1931).
11. Кущ Віктор, генерал штабу, генерал-хорунжий, начальник оперативного відділу штабу армії УНР (1878 – 1942).
12. Коваль-Медвецький Михайло, генерал-хорунжий армії УНР (1868 – 1929).
13. Левандо Дмитро, капітан-майор, начальник відділу морського штабу армії УНР.
14. Малюта Мусій, сотник армії УНР (+ 07.06.1942).
15. Масляний Антін, генерал армії УНР (1869 – 1929).
16. Новицький Іван, генерал-майор армії УНР (1860 – 1943).
17. Рибокінь-Розанов Яків, учасник бою під Крутами (+19.11.1935).
18. Рошко-Ординський Олександр, полковник армії УНР (1892 – 26.12.1926).
19. Русаневич Леонід Іванович, поручник армії УНР (10.03.1896 – 12.05.1940).
20. Сальський Володимир, генерал штабу, генерал-хорунжий армії УНР (1885 – 1940).
21. Сальська Надія, дружина В. Сальського (25.04.1885 - 17.06.1933).
22. Федосіїв Євген Васильович, старшина армії УНР (11.01.1889 - 02.04.1943).
23. Холодний Петро, художник, міністр освіти УНР (18.12.1876 - 17.06.1930).
24. Цимбалюк Олександр, сотник армії УНР (1895 – 1943).
25. Черненко Петро Олександрович, полковник армії УНР (1890 – 1936).
26. Пащевський Павло, протопресвітер, керуючий головною управою військового духовенства армії УНР, учасник зимового походу (1874 – 1944).
27. Пономаренко Мусій, генерал-хорунжий армії УНР (1896 – 1941).
28. Пороховщиков Олександр, генерал армії УНР (1875 – 1944).
29. Невідомий козак армії УНР – 12 могил.

Разом : 40 могил.

Іл. 1. Могили воїнів Армії УНР на цвинтарі на Волі у Варшаві. Фото 2024 р. Р. Крамара

Біограми генералів[2]

Масляний Антін Павлович народився 17 січня 1865 р. Закінчив Одеське піхотне юнкерське училище (1887), Миколаївську академію Генерального штабу. Служив старшим ад'ютантом штабів 13-го армійського корпусу, Варшавського військового округу, полковник (1907). У роки Першої світової війни перебував на Південно-Західному фронті. Підвищений у звані до генерал-майора. Черговий генерал штабу фронту (1917).

В українській армії з кінця 1917 р. За Гетьманату у червні 1918 року призначений помічником начальника Генерального штабу. У подальшому служив у штабах армії УНР. З 1919 р. – генерал-поручник. З травня 1920 р. – помічник начальника мобілізаційно-персональної управи Військового Міністерства, член Вищої Військової Ради УНР. Після інтернування українських військ у Польщі з грудня 1920 р. перебував у Тарнові – осідку уряду УНР. Очолював пенсійну управу Головного Штабу, відав емеритальним забезпеченням військовослужбовців та їх рідних. 1921 р. увійшов до складу Вищої Військової ради. Помер у 1929 р. Похований у Варшаві на православному цвинтарі Воля (с.77-78).

Безручко Марко Данилович народився 31 жовтня 1883 р. у м. Великому Токмаку (тепер Запорізька обл.). Закінчив учительську семінарію, згодом Одеське піхотне юнкерське училище (1908). Служив у 106-му піхотному Уфімському пол-

[2] Див., наприклад, у: Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – 286 с.

ку. 1912 р. вступив до Миколаївської академії Генерального Штабу, де навчався з майбутніми генералами УНР О. Вишнівським, В. Ольшевським, В. Кареєм, В. Чеховим.

Після закінчення з відзнакою академії 1914 р. відбув на фронт. Під час Першої світової війни займав посади командира роти 106-го полку, старшого ад'ютанта штабів 42-го і 30-го армійських корпусів Південно-Західного фронту.

Іл. 2. Могила генерала Армії УНР Марка Безручка. Фото 2024 р. Р. Крамара

У 1917 р. став одним з перших засновників української армії. Брав активну участь в українізації російських фронтових частин. На початку 1918 р. – старшина Генерального Штабу. Восени призначений начальником персонального відділу Головного управління Генерального штабу. З квітня 1919 р. – начальник штабу Окремого корпусу Січових Стрільців – найбільш боєздатного формування армії УНР, яке протягом національно-визвольних змагань на більшовицькому, денікінському і польському фронтах демонструвало відданість українській справі. Після трагічних боїв наприкінці 1919 р. разом із січовиками опинився в таборі інтернованих українських частин в Ланцуті. Навесні 1920 р. у Брест-Литовську сформував і очолив 6-ту Січову стрілецьку дивізію. У квітні-травні 1920 р. разом з військами Польщі вона громила більшовицькі частини 12-ї армії на Правобережній Україні і першою вступила у Київ. Її талановитий командир особливо відзначився в обороні Замостя, коли своєю 6-тисячною дивізією зупинив рейд 1-ї кінної армії С. Будьонного на Варшаву. Січовики завдали їй тяжкої поразки і змусили її від-

ступити. У вересні-листопаді 1920 р. М. Безручко командував Середньою групою армії УНР (6-та Січова, 5-а Херсонська дивізії та інші частини) у ході наступу на Жовкву і Вапнярку.

У жовтні 1920 р. підвищений у званні до генерал-хорунжого. Разом із козаками 6-ї Січової дивізії інтернований в таборі Александрові Куявським та Каліші, де був командиром групи українських військ. Урядом УНР призначався на високі посади Військового міністерства і командуючого армії УНР (1921), членом Вищої Військової Ради (1921 – 1924). Був головою Воєнно-історичного товариства, членом головної Ради Хреста Симона Петлюри. Автор змістовної книги «Українські Січові Стрілці на службі Батьківщини», численних статей з історії військ, спогадів. Помер 10 лютого 1944 р. у Варшаві. Похований у Варшаві на православному цвинтарі Воля.

Гамченко Євген Спиридонович. Закінчив Миколаївську Академію Генерального Штабу (1907). З 1914 р. носив звання полковника. У роки Першої світової війни – командир 115-го піхотного В'яземського полку (1916). Згодом отримує звання генерал-майора. В українській армії з 1918 р. За Гетьманату – начальник штабу Окремої Сердюцької дивізії. Пізніше займав штабні посади в Дієвій армії УНР. Влітку 1920 р. – начальник штабу 5-ї Херсонської дивізії, з вересня – штабу Волинської стрілецької дивізії. З 1921 р. серед інтернованих українських вояків перебував у Польщі. Підвищений у званні до генерал-хорунжого. Помер у 1944 р. Похований на православному цвинтарі Воля.

Змієнко Всеволод Юхимович. Народився 28 жовтня 1886 р. в Одесі. Закінчив кадецький корпус Одеського піхотного юнкерського училища (1906), Миколаївську Академію Генерального штабу (1914). У роки Першої світової війни перебував на Південно-Західному фронті, командир роти, батальйону. З 1916 р. – старший ад'ютант штабу 39-го армійського корпусу, полковник.

1917 року зголосився до служби в українській армії, призначений восени начальником штабу Одеської гайдамацької дивізії, помічником коменданта Одещини, головою демобілізаційної комісії УНР в Таврії на Херсонщині, Катеринославщині. З березня 1918 р. виконував обов'язки начальника штабу 3-го Херсонського корпусу, який формувався. Під час антигетьманського повстання встановлення Директорії очолив Південно-Східну групу українських військ в районі Одеси, пізніше – начальник штабу 1-ї стрілецької дивізії Окремого корпусу Січових Стрільців ім. Є. Коновальця, у складі якого брав участь у боях на більшовицькому і денікінському фронтах у 1919 р., генерал-хорунжий.

Весною 1920 р. призначений начальником штабу 6-ї стрілецької Січової дивізії, що відзначилася в обороні Замостя, де зупинено 1-у Кінну армію Будьонного, яка пробивалася до Варшави.

З грудня 1920 р. перебував у таборі інтернованих українських військ у Александрові Куявському, а з 1922 р. – у таборі Щипйорно. Лектор курсів штабних старшин армії УНР, засновник і голова Українського Військово-історичного товариства у Варшаві. Очолював Громадський український суд, Варшавську філію Українського Центрального Комітету в Польщі, обирався членом товариства допомоги українським емігрантам, ради Хреста Симона Петлюри, членом колегії

військово-історичного журналу «Табор». Автор спогадів і низки статей з історії українських визвольних змагань.

Помер 30 жовтня 1938 р. у Варшаві, похований на православному цвинтарі Воля.

Кущ Віктор Максимович. Народився 10 листопада 1878 р. у м. Сімферополі. Військову освіту здобув в Одеському піхотному юнкерському училищі (1904). Після випуску відбув на Далекий Схід, де у складі 15-го піхотного полку 2-ї Маньжурської армії брав участь у російсько-японській війні 1904 – 1905 рр. За особливу хоробрість нагороджений двома орденами. Після закінчення Миколаївської Академії Генерального штабу (1912) служив у 6-му Замостівському полку. У роки Першої світової війни – штаб-офіцер для доручень штабу 4-го Сибірського армійського корпусу (1916). Полковник.

На службі в українській армії з серпня 1918 р. За Гетьманату – начальник відділу 1-го квартирмейстерства Генерального штабу, начальник штабу 13-ї піхотної дивізії. У січні 1919 р. Військовим міністерством УНР призначений начальником ор ганізаційного відділу Генерального штабу. У період запеклих боїв 1919 р. з військами більшовицької Росії та генерала Денікіна – начальник штабів 1-го Корпусу 1-ї Північної дивізії Запорозьського корпусу, Запорізької групи, генерал-квартирмейстер Дієвої армії УНР. З березня 1920 р. генерал-хорунжий, начальник мобілізаційного відділення Генерального штабу.

Після інтернування армії УНР перебував у Тарнові, згодом у Каліші, де 1923 р. налагодив видання літературно-історичного журнал «Табор», був його головним редактором (1923 – 1938). Після ліквідації таборів 1924 р. стає співзасновником Української станиці у Каліші, згодом головою її управи. Один з організаторів багатьох публікацій з історії визвольних змагань, із стратегії і тактики армії. Обирався членом Головної Управи Українського Центрального Комітету в Польщі.

Помер 21 листопада 1940 р. Похований на Варшавському православному цвинтарі Воля.

Новицький Іван Матвійович. Народився 12 січня 1860 р. Військову освіту здобув у Миколаївському Воронезькому кадетському корпусі і 2-му Костянтинівському артилерійському училищі (1880). Служив у 5-й гарматній, 1-й резервній гарматній бригадах. В роки Першої світової війни перебував на Південно-Західному фронті, командир 2-го дивізіону 105-ї гарматної бригади, полковник (1917).

Після утворення Центральної Ради і проголошення незалежності УНР перебуває в українській армії. 1918 р. входив до складу Головної комісії Генерального штабу по утворенню військових шкіл в Українській Державі. Навесні 1920 р. – начальник відділу Зброї Гарматної управи Військового міністерства УНР. Генерал-хорунжий. Помер 1943 р. Похований у Варшаві на православному цвинтарі Воля.

Пашевський Павло Григорович. Народився 1874 р. на Київщині. Після закінчення духовної семінарії – священник православної церкви. З проголошенням незалежності України 1917 р. – активний діяч за українізацію церкви. Один з організаторів церковного собору 1918 р., який проголосив утворення Української автокефальної православної церкви. З 1919 р. – мітрат, протопресвітер, керуючий Головною Управою Військового духовенства армії УНР. Учасник Першого Зимового походу, знаходився серед частин генерала М. Омеляновича-Павленка у період боїв

з більшовицькими силами. На фронті влітку і восени 1920 р. Посада прирівняна до генеральського чину.

Після інтернування української армії перебував у Каліському таборі № 10. Організатор і керівник пастирських курсів. Очолював Головну управу братства імені Т. Шевченка. Після розпуску таборів (1924) – настоятель церкви у Луцьку, згодом кафедрального собору у Варшаві. Помер у 1944 р., похований на православному цвинтарі Воля.

Пономаренко Мусій Андрійович. Народився 1886 р. Закінчив піхотне юнкерське училище, Миколаївську академію Генерального штабу. У роки Першої світової війни перебував на Південно-Західному фронті, командир піхотного полку, начальник штабу дивізії.

В українській армії з 1918 р, служив у Генеральному Військовому штабі, був начальником штабу обозу Дієвої армії УНР.

Після інтернування армії УНР восени 1920 р. перебував у таборі Каліша. Співзасновник і член проводу Товариства допомоги біженцям з України. Генерал-хорунжий УНР. Помер 1941 р. в Варшаві. Похований на православному цвинтарі Воля. На пам'ятній таблиці рік народження генерала 1896.

Пороховщиков Олександр Сергійович. Народився 10 лютого 1865 р. Закінчив Миколаївський університет, 1-ше Павлівське військове училище (1889). Служив у лейб-гвардії Семенівському полку. Після закінчення Миколаївської академії Генерального штабу (1895) займав посади старшого ад'ютанта штабів Київського округу, Брест-Литовської фортеці, 4-го округу корпусу прикордонної охорони, з 1905 р. – начальник штабу військ Уральської області. 1909 р. переведений до Варшавського військового округу, де займав посади штаб-офіцера для поручень штабу округа, начальника штабу 8-ї піхотної дивізії. У роки Першої світової війни перебував на Південно-Західному фронті, командир 145-го піхотного Новочеркаського полку, генерал-майор (1915). У 1917 р. відкликаний у резерв Генерального штабу.

На службу в Українські Збройні сили зголосився 1918 р. 1920 р. займав посаду начальника штабу 2-ї кулеметної бригади, пізніше 6-ї запасної бригади армії УНР, працював викладачем Кам'янець-Подільської юнацької школи, яка після інтернування українських військ у Польщі діяла в таборах у Ланцуті та Вадовиці. 1921 р. – начальник оперативного відділу штабу Дієвої армії УНР. Після ліквідації таборів жив у містечку Яблонне поблизу Варшави. Помер у 1944 р. Похований у Варшаві на православному цвинтарі Воля (с. 219).

Сальський Володимир Петрович. Народився 24 липня 1885 р. у м. Острозі на Волині у заможній українській родині. Закінчив Волинське піхотне юнкерське училище (1901), служив у 126-му піхотному Рильському полку. Після закінчення з відзнакою Миколаївської академії Генерального штабу – командир роти 132-го піхотного Бендерського полку, начальник штабу піхотної дивізії.

У роки Першої світової війни – офіцер Генерального штабу при розвідділі Київського військового округу, квартирмейстер 12-ї російської армії у Прибалтиці, полковник. Восени 1917 р. брав участь в українізації російських частин Північного фронту. Прибув до Києва у січні 1918 р. Призначений начальником штабу українських військ столиці, що протистояли більшовицьким частинам Муравйова. За

Гетьманату – начальник штабу 1-ї сердюцької дивізії, член комісії з організації військових шкіл та академій в Україні.

Під час антигетьманського повстання у листопаді 1918 р. разом з більшістю особового складу дивізії перейшов на бік Директорії. Займав посаду начальника штабу коменданта Києва, потім увійшов до складу Головної Шкільної управи Генерального штабу. Під час запеклих боїв з більшовицькою 12-ою армією у квітні 1919 р. очолював Запорізький корпус (близько 3 тис. багнетів і шабель, 20 кулеметів, 8 гармат). Розгорнутий у Запорізьку групу корпус під його командуванням успішно діяв у серпневій операції. Його частини першими вступили у столицю. У листопаді 1919 р. одержав звання генерал-хорунжого. Призначений Військовим міністерством УНР.

У листопаді 1920 р. у складі уряду УНР емігрував до Польщі. Перебував у Каліші, 1924р. – у Варшаві, продовжував займатися військово-політичною діяльністю. Входив до Вищої Ради, Українського Центрального Комітету, Об'єднання вояків армії УНР, Управи Української станиці. Був ініціатором відновлення «Січі» в Галичині. Виїжджав 1926 р. у Париж на судовий процес вбивці С. Петлюри. Під час СВУ у Харкові в березні 1930 р. підготував заяву-протест зборів українських емігрантів у Варшаві. Написав спогади, низку статей з історії Визвольних змагань.

Помер 5 жовтня 1940 р. у Варшаві. Похований у Варшаві на православному цвинтарі Воля (с. 232).

Коваль-Мезвецький Михайло Опанасович. Народився 4 лютого 1868 р. у с. Нижній Кропивній (тепер Хмельницька обл.). Закінчив Житомирську гімназію, Московське піхотне юнкерське училище (1890). Командував ротою при військово-топографічному загоні в Туркестанському військовому окрузі. 1901 р. закінчив геодезичне відділення Миколаївської академії Генерального штабу і призначений начальником міжнародної астрономічної обсерваторії в Чарджоу (Казахстан). З 1904 р. у ранзі полковника – геодезичне управління Генерального Штабу Приамурського військового округу, а з 1910 р. у ранзі полковника – геодезичне управління Генерального штабу російської армії. Наступного року призначений начальником Військово-топографічного училища в Петербурзі. Тут працював до травня 1917 р. З 1913 р. – генерал-майор. Вже в ті роки брав активну участь у громадсько-політичному житті Української громади в російській столиці. У березні 1915 р. обраний членом Військового комітету українських частин Петроградського гарнізону.

Навесні 1917 р. один з перших генералів російської армії подався до Києва і запропонував послуги Українській Центральній Раді. Одразу був призначений начальником Київської військової топографічної станції, де опрацьовував картографічний матеріал. У листопаді 1917 р. став начальником Головного геодезичного Управління Генерального штабу армії УНР. За Гетьманату – начальник Головної геодезичної управи армії, член комісії з організації військових шкіл та академій України. У ранзі генерал-поручника (1920) входив до складу Військової Ради УНР. Виконував відповідальні доручення уряду, зокрема у травні 1920 р. очолював комісію УНР на переговорах з поляками в Проскурові про долю роззброєння бригад ЧУГА. Після інтернування частин армії УНР в Польщі деякий час працював

в Українській військовій місії у Варшаві (вересень-жовтень 1920 р.). Був одним із організаторів останнього урочистого параду Кінно-гірського гарматного дивізіону генерала О. Алмазова під час Великодніх свят 1923 р. в Лобозові – передмісті Кракова. Невдовзі був запрошений ректоратом Яґеллонського університету (Краків) на посаду керівника астрономічної обсерваційної станції. Останні роки життя працював у Варшавському бюро мір і ваги, проводив наукові обсервації у Варшаві, Гдині. Помер 10 вересня 1923 р. у Варшаві (на меморіальній таблиці дата смерті – 1929). Похований у Варшаві на православному цвинтарі Воля.

Холодний Петро Іванович. Петро Холодний народився 18 грудня 1875 року в м. Переяслав Полтавської губернії у заможній сім'ї міського голови. Закінчив гімназію та Київський національний університет імені Тараса Шевченка, за фахом фізик-хімік. Закінчив Київську художню школу ім. Миколи Мурашко. Працював в жанрі релігійного живопису, фресок та графіки.

Родичі Петра Холодного з боку матері були іконописцями. Його цікавив склад фарб; вивчивши у 1914 році технологію створення галицьких ікон, він був захоплений технікою темпери й користувався нею у багатьох своїх творах.

Український державний, громадський діяч, член Української Центральної ради Української Народної Республіки. За доби української революції (1917 – 1921) працював у Секретаріаті народної освіти Української Центральної ради і Міністерстві освіти, за Директорії – товаришем міністра усіх міністрів освіти, а згодом Міністром освіти в урядах УНР.

У 1922 р. Петро Холодний переїхав Львова, де створив кращі свої твори. Зокрема він реставрував ікони (в тому числі ікону Божої Матері Зарваницької), виконував розписи стін і проектував вітражі. У 1924 – 1930 рр. працював над оздобленням однієї із найкращих пам'яток ренесансної архітектури Львова – Успенської церкви, для якої виконав ікони та вітражі. У 1928 р. їздив до Парижу з метою зібрати матеріал до майбутньої картини, присвяченої смерті Симона Петлюри, але задум так і лишився нереалізованим.

Петро Холодний паралельно з Михайлом Бойчуком та Олексою Новаківським став одним із засновників в сучасному образотворчому мистецтві українського національного стилю, який отримав назву «неовізантизму». Талановитий живописець, художник монументаліст, маляр імпресіоніст, проектант ужиткового мистецтва.

Його творчий доробок становить: Вітражі церкви Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові (1924), іконостас у каплиці Святого Духа греко-католицької духовної семінарії у Львові (1920), 10 вітражів церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Мразниці (Борислав, 1929). Всього 19 творів.

Галицька тема йому була знайома. Був першим головою Гуртка діячів українського мистецтва у Львові.

Помер 17 червня 1930 р. в досить молодому віці, маючи 54-ри роки. Похований у Варшаві (Польща) на єдиному православному цвинтарі по вул. Вольській 138/140 православної парафії імені Яна Клімака, на 36 полі військового меморіального комплексу захоронених комбатантів армії Української Народної Республіки.

Роман Тарнавський.

До історії Варшавського військового меморіалу комбатантів Армії української Народної Республіки.

У статті йдеться про політику національної пам'яті за українськими героями та інтелігенцією, які поховані у Варшаві (Польща) на цвинтарі православної парафії імені Яна Клімака, де, зокрема, розміщений військовий меморіальний комплекс комбатантам армії Української Народної Республіки. Проаналізовано статистику поховань, з них 35 – військових та 5 – цивільних. Здійснено докладний просторовий та пам'яткоохоронний опис поховань, їх зовнішній вигляд та коротко подано історію впорядкування. Також автор уклав реєстр 12 поховань комбатантів армії УНР із докладними біограмами їхніх звитяг.

Roman Tarnavskyy.

To the history of the Warsaw military memorial to the combatants of the Army of the Ukrainian People's Republic.

The article deals with the policy of the national memory for Ukrainian heroes and intelligentsia, who are buried in Warsaw (Poland) at the cemetery of the Orthodox parish named after Jan Klimak, where, in particular, there is a military memorial complex for combatants of the army of the Ukrainian People's Republic. The statistics of burials were analyzed, of which 35 were military and 5 were civilian. A detailed spatial and monument preservation description of the burials, their appearance, and the history of arrangement is briefly presented. The author also compiled a register of 12 burials of combatants of the UPR army with detailed biographies of their exploits.

РОЗДІЛ ІІІ.
LABOR OMNIA VINCIT:
СПЕЦІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Неолітична сокира із габродолериту, знайдена в околицях села Нагуєвичі, яку в 1910 р. Іван Франко подарував до Музею НТШ. У часі свого побутування вона виконувала дві зовсім різні функції: 1) 5 тис. років тому це було знаряддя ударно-дробильної дії; 2) 120 років тому селяни її освятили в церкві і використовували як плацебо: при болях у горлі вливали воду в уста крізь просвердлений отвір, вірячи, що це допоможе. Про ці дивовижні факти дізнаємось з статті самого І. Франка (Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич та їх сучасне уживаніє// Записки НТШ, Львів, 1911, Т.103, Кн.3, С. 200-202). У 1940 р. цей унікальний артефакт передали у Львівський історичний музей. Дослідили: Ярослав Погоральський, Емілія Зарубій, Оксана Куценяк. Фото Романа Гериновича 2023 р.

УДК 94(477.63-21КР):636.09"18/19"

Олеся ТАРАБАРА

СТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА НА ПІВНОЧІ КРИВОРІЖЖЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Одним із ключових напрямків соціально-економічного життя України завжди був і залишається розвиток сільського господарства. В умовах сучасних викликів, пов'язаних з організацією продовольчої безпеки, охороною тваринного світу та збереженням здоров'я населення, досвід ветеринарних служб набуває особливої значущості. Дослідження початків зоомедицини на Криворіжжі заповнює прогалини в історичній науці щодо розвитку лікувальних установ у регіоні. Проте, аналіз організаційних, соціально-економічних та санітарно-епідеміологічних аспектів цього питання залишається темою, яка мало розглядається. Опрацьовування досвіду земської ветеринарії у північній частині Кривбасу, що охоплювала землі Веселотернівської та частково Лозуватської волостей Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії, дозволило б врахувати регіональні особливості її еволюції як складової загальної системи охорони здоров'я та її впливу на аграрний сектор.

Мета даної статті полягає в дослідженні становлення ветеринарної служби та вивчення її ролі у розвитку тваринництва на півночі Криворіжжя протягом другої половини XIX – початку XX ст.

Упродовж останніх років опубліковано низку досліджень вітчизняних авторів, присвячених зародженню лікарської справи, зокрема ветеринарії, в різних областях України[1]. Ці праці частково висвітлюють питання підготовки фахівців, організацію навчання у різних закладах освіти відповідно до конкретних історично-політичних та соціально-економічних умов у певних регіонах. Окремі аспекти ветеринарного забезпечення мешканців Кривого Рогу було узагальнено в «Історичній енциклопедії Криворіжжя»[2] та «Енциклопедії Криворіжжя»[3]. Проте залишаються недослідженими питання організації лікувальної справи для тварин на території теперішньої північної частини Кривбасу в другій половині XIX – на початку XX ст.

---

[1] Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини. – К.,1991. – 431 с.; Вербицький П. І., Достоєвський П. П., Рудик С. К. Історія ветеринарної медицини України. – К., 2002. – 382 с.; Рудик С. К. Українські витоки ветеринарної освіти // Ветеринарна медицина України. – 2007. – №9. – С. 31-33.

[2] Історична енциклопедія Криворіжжя: в 3-х т. / упорядники О. Мельник, С. Балабанов. – Кривий Ріг, 2007. – Т. 1. – 604 с.

[3] Енциклопедія Криворіжжя: в 2-х т. / упорядник В. Бухтіяров. – Кривий Ріг, 2005. – Т. 1. – 699 с.

Джерельною базою розвідки стали журнали Верхньодніпровських земських зборів[4]. Порівняльний аналіз кола питань, які розглядалися на засіданнях, дозволив визначити найбільш актуальні проблеми, що турбували медиків. Ці документи містять цінну інформацію щодо заснування, функціонування та фінансування ветеринарно-лікарських дільниць.

Важливим доповненням до збірників стало видання річних доповідей Верхньодніпровської управи щодо ветеринарної частини[5], у яких додатково містилися постанови чергових нарад. Аналогічні повідомлення були надруковані й у звітах по Катеринославській губернії[6]. Донесення дільничних лікарів про санітарно-гігієнічний стан територій, кількість хворих тварин, вакцинацію тощо можна знайти у повітових звітах[7].

Ще одна група джерел – статистичні та довідкові матеріали різних відомчих установ. До них належать адрес-календарі та пам'ятні книги по Катеринославській губернії[8], аналіз яких дозволив з'ясувати імена та прізвища особового складу лікарів із зазначенням місця їхнього проживання.

Організація тваринної медицини на півночі Криворіжжя починається з 60-х рр. XIX ст. Так, на засіданні Верхньодніпровського зібрання у 1867 р. було зачитано доповідь голови Катеринославської повітової управи П. Міклашевського від 21 грудня 1866 р. «Про страхування худоби й про щеплення від чуми»[9]. Саме в цей час органи місцевого самоврядування намагалися скласти аналогічний проєкт, проте через відсутність відповідної інфраструктури в повіті він не був реалізований [10].

Головною причиною розповсюдження чуми земський діяч Олександр Поль вважав ярмарки. Виступаючи на засіданні Верхньодніпровського повітового зібрання, він зазначав: «*... Купець Воранов накупив зачумленої худоби по дешевій ціні, прогнав через наш повіт і, дуже природно, посприяв тому, що за звітом управи у*

[4] Постановления Верхнеднепровского очередного уездного земского собрания (далі – ПВОУЗС) с 17 по 23 сентября 1867 г. – Екатеринослав, 1868. – 96 с.

[5] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1913 год по ветеринарной части. – Верхнеднепровск, 1914. – 183 с.; Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1914 год. – Верхнеднепровск, 1915. – 105 с.; Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1915 год. – Верхнеднепровск, 1916. – 75 с.

[6] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1899 – 1900 гг. – Екатеринослав, 1900. – 340 с.; Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1902 году. – Екатеринослав, 1903. – 221 с.; Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1905 году. По ветеринарному отделению. – Екатеринослав, 1906. – 361 с.; Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1913 году. По ветеринарному отделению. – Екатеринослав, 1914. – 371 с.

[7] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы земскому собранию (далі – ОВУЗУ) за 1874 и I пол. 1875 г. – Кременчуг, 1875. – 256 с.; ОВУЗУ за 1907 г. – Верхнеднепровск, 1908. – 306 с.; ОВУЗУ за 1908 г. – Верхнеднепровск, 1909. – 361 с.; ОВУЗУ за 1909 г. – Верхнеднепровск, 1910. – 475 с.; ОВУЗУ за 1910 г. – Верхнеднепровск, 1911. – 393 с.; ОВУЗУ за 1911 г. – Верхнеднепровск, 1912. – 521 с.

[8] Памятная книжка и Адрес-Календарь на 1901 г. Екатеринославская губерния. Выпуск 2. – Екатеринослав, 1900. – 581 с.; Календарь-ежегодник «Приднепровье» 1914 год / Екатеринославский Губернский Статистический комитет. – Екатеринослав, 1914. – 522 с.; Екатеринославский Адрес-календарь. 1916 год. – Екатеринослав, 1917. – 504 с.; Екатеринославский Адрес-Календарь на 1917 год. – Екатеринослав, 1917. – 478 с.

[9] ПВОУЗС с 17 по 23 сентября 1867 г. – 1868. – С. 19.

[10] ПВОУЗС 18 – 20 ноября 1869 г. – 1870. – С. 73-74.

нас пало 1657 голів худоби на суму не менше 50000 руб». На його думку, «*карантинні заходи повинні бути спільними із сусідніми повітами, з якими слід домовитися, що на час чуми припиняються ярмарки, слідкувати, щоб ніде не відбувалася закупівля худоби купцями, які найбільше сприяють заразі, спокушаючись нікчемною ціною на худобу*»[11].

У цей час Верхньодніпровське земство організувало заходи щодо запобігання хворобам тварин, зокрема чуми. VIII чергове повітове зібрання, згідно з директивами, прийнятими на засіданні 7 – 11 вересня 1873 р., уповноважило своїх членів спостерігати за виконанням всіма жителями Верхньодніпровщини карантинних законів та ветеринарно-поліцейських заходів проти розповсюдження чуми серед великої рогатої худоби (далі – ВРХ) та інших інфекційних захворювань. Вони мали безпосередньо залучати до відповідальності тих, хто не дотримувався резолюцій чи мав у себе на випасі заражених тварин або приймав таких від інших. Про свої дії вони мали повідомляти управу[12]. З цією метою повіт був розподілений на дільниці між гласними. Кожен отримав не більше однієї волості. Веселотернівська дільниця опинилася у віданні П. Байдака, а Лозуватською завідував В. Клименко[13]. Дані заходи яскраво демонструють прагнення місцевої влади покращити ветеринарне обслуговування та санітарні умови для тварин попри фінансові та організаційні труднощі.

Протягом 1870 – 80-х рр. на Катеринославщині почалося формування штату медичних співробітників та створення перших пунктів для лікування тварин. У 1871 р. у губернії на кошти повітових земств було найнято ветеринарний персонал – по одному фахівцю на повіт[14]. Однак, на Верхньодніпровщину він запрошений не був, хоча існувала нагальна потреба в цій посаді. У 1872 – 1873 рр. на даній території нараховувалося 65000 голів ВРХ та 350000 овець, з яких загинуло 6791 і 30000 відповідно[15].

У 1874 р. від Катеринославської управи до Верхньодніпровського повіту був відряджений ветеринар, у розпорядження якого міська управа послала фельдшера і видала необхідні медикаменти. Того ж року губернські збори вирішили мати одного ветеринарного медика при губернській управі для відряджень у повіти на випадок появи пошесних хвороб, якого було запрошено з 1 березня 1875 р.[16]

У 1875 р. до Верхньодніпровського повіту відрядження отримав із губернської управи ветеринар Волков, який не зміг суттєво допомогти, оскільки чума поширилася всюди, і фахівець був змушений постійно роз'їжджати, не залишаючись на одному місці. Втім, у 3-4 маєтках він лікував коней[17].

У 1875 р. до повітової управи надійшло клопотання від С. Литвиненка про надання йому посади фельдшера для лікування худоби та коней у повіті. Степан Іванович, ветеринарний лікпом і тимчасово-відпускний унтер-офіцер, проживав у с. Вільні Хутори. Під час проходження військової служби з 1866 р. він навчався

[11] ПВОУЗС 7 – 11 сентября 1873 г. – 1874. – С. 21.
[12] Там само. – С. 269.
[13] Там само. – С. 107.
[14] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1913 году... – С. 1.
[15] ПВОУЗС с 17 по 25 сентября 1875 г. – 1876. – С. 39.
[16] ОВУЗУ за 1874 и I пол. 1875 г. – 1875. – С. 53-54.
[17] ПВОУЗС с 17 по 25 сентября 1875 г. – 1876. – С. 38.

у Варшавській артилерійській ветеринарній школі, де опанував різні дисципліни, зокрема анатомію, фізіологію, терапію, фармакологію, гігієну, екстер'єр, хірургію та ковку. Крім того, він займався лікуванням коней у лазаретах. Після закінчення навчання та успішного складання випускних іспитів, Литвиненко був затверджений Варшавським окружним воєнно-медичним управлінням на посаді молодшого ветеринарного підлікаря 4 жовтня 1872 р., про що надав управі відповідні свідоцтва. За свої послуги він просив призначити йому плату в розмірі від 200 до 300 руб. сріблом[18].

Враховуючи щорічні збитки, завдані пошестями худоби, та розуміючи крайню потребу у кваліфікованій допомозі, місцеве самоуправління задовольнило це клопотання. На основі постанови від 19 вересня 1875 р., до кошторису на 1876 рік було внесено 200 руб. на зарплату ветеринару[19]. Проте вже через рік, у зв'язку з недостатньою ефективністю одного спеціаліста для всього повіту, який не міг охопити таку величезну територію і раціонально надавати допомогу тваринам, посаду було ліквідовано[20].

Протягом 1871 – 1882 рр. ветеринарна служба перебувала у віданні повітового самоуправління[21]. Після публікації закону від 3 червня 1879 р. «Про обов'язкове вбивання зачумлених тварин» її організація почалася в більшому масштабі[22]. Лише у 1880 р. губернське земство розробило проєкт заходів для попередження та припинення чуми ВРХ. Згідно з ним з другої половини 1880 р. планувалося створення посад двох ветеринарів та чотирьох фельдшерів у кожному повіті. Їм передбачалося виплачувати зарплату з вищевказаного фонду: по 800 руб. та 300 руб. відповідно. У 1880 р. змішана комісія, обрана Верхньодніпровським повітовим зібранням, розглядаючи цей план, зазначала, що «*чума в останні роки не виводиться. Правда, останні два роки вона не з'являлася, як епідемія, по всьому повіту, але все-таки кожного року пожирала близько 5469 голів худоби різного віку, що в перерахунку на гроші становить понад 170 тис. руб. Таке систематичне знищення наших багатств може довести повіт до цілковитого розорення*»[23].

У 1882 р. витрати на обслуговування тварин Катеринославське земство прийняло на власний рахунок. Було постановлено запросити в кожний повіт по два лікарі із платою по 800 руб. та чотири підлікарі – по 300 руб.[24]. Верхньодніпровський повіт у ветеринарному плані був поділений на дві лікарські та чотири фельдшерські дільниці. Північне Криворіжжя увійшло до складу Софіївської фельдшерської та Саксаганської лікарської округи[25], останню з 1885 р. очолював Гроссгейм[26].

Основним обов'язком персоналу, який утримувався на кошти губернського земства, було проведення профілактичних заходів для попередження появи інфекційних і пошесних хвороб та їх припинення, а також добровільне страхування

[18] Там само. – С. 187.
[19] Там само. – С. 312-313.
[20] ПВОУЗС 17 сентября 1876 г. – 1876. – С. 208.
[21] ПВОУЗС 23 – 27 октября 1914 г. – 1915. – С. 273.
[22] ПВОУЗС 8 – 13 октября 1879 г. – 1880. – С. 159-160.
[23] ПВОУЗС 7 – 13 октября 1880 г. – 1881. – С. 132, 137-138.
[24] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1913 году... – С. 1.
[25] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1899 – 1900 гг... – С. 80.
[26] Постановления Верхнеднепровского чрезвычайного уездного земского собрания (далі – ПВЧУЗС) 17-18 февраля 1885 года. – Верхнеднепровск, 1885. – С. 31.

худоби й запобіжні щеплення від сибірки та бацилярної рожі (свиням). У вільний час колектив мав бути готовим до відряджень за викликом у приватні економії. Лікар мав відвідувати ринки та ярмарки в районі своєї службової діяльності. Під його наглядом також перебували приміщення для забою худоби[27]. Постійним місцем проживання медика був пункт, визначений йому постановою губернського земства за погодженням з повітовим. Роз'їзди здійснювались безоплатно на земських конях[28]. Фахівці спостерігали за здоров'ям гуртової худоби при пересуванні її по трактах, здійснюючи відповідний огляд[29].

На основі постанови зібрання від 10 жовтня 1883 р., до кошторису грошових повітових повинностей щорічно затверджувалося 300 руб. на закупівлю медикаментів, необхідних ветеринарам. Вартість ліків стягувалася з господарів хворих тварин[30].

Велику роль в обміні досвідом мали з'їзди ветлікарів Катеринославської губернії. Перший з'їзд відбувся з 10 по 20 вересня 1883 р., під час якого були прийняті рішення щодо заходів від чуми ВРХ[31]. Другий конгрес, що проходив з 18 по 27 квітня 1884 р., виробив обов'язкові постанови проти поширення сверблячки серед овець[32].

Виданими у 1887 р. губернським земством, на основі закону від 3 червня 1879 р., обов'язковими директивами про припинення і попередження чуми, введеними в дію з 1888 р., остаточно визначено організацію ветеринарної служби. Згідно з ними загальне завідування протичумною діяльністю у губернії, а також всі заходи щодо боротьби з іншими інфекційними недугами, ведення і керівництво справами страхування тварин покладалися на Катеринославську управу. При ній для цього створювався спеціальний відділ, куди входили член управи, який ним завідував, старший губернський ветеринар, діловод, необхідна кількість писарів та інші. Управа запрошувала, переводила та звільняла персонал, особисто керуючи всією зоомедициною на Катеринославщині[33].

1 серпня 1890 р. новий лікар, який обслуговував північне Криворіжжя, Наум Лазарович Геккер звернувся до міської повітової управи з клопотанням про виписку хірургічних інструментів для його практики. Чергове зібрання 18 вересня, обговоривши незадовільний стан лікування худоби в повіті, та вважаючи, що задоволення заяви не зменшить ступінь недосконалості надання допомоги, відхилило її[34].

Наступного року до Верхньодніпровська нову надійшло клопотання від ветлікарів Гроссгейма і Геккера щодо постачання їх інструментами та медикаментами. Члени управи П. Байдак і М. Савенко разом із головою В. Гельмерсеном підтримали необхідність виписувати оснащення і для фельдшерів, оскільки до них надходило багато скарг від господарів на те, що ветеринари, які приїжджають за викли-

[27] ОВУЗУ за 1907 г. – 1908. – С. 177.
[28] ОВУЗУ за 1908 г. – 1909. – С. 233.
[29] ПВЧУЗС 17 – 18 февраля 1885 г. – 1885. – С. 31.
[30] ПВОУЗС 8 – 11 октября 1883 г. – 1884. – С. 116-117.
[31] ПВЧУЗС 17 – 18 февраля 1885 г. –1885. – С. 30.
[32] ПВОУЗС 18 – 22 октября 1886 г. – 1887. – С. 166.
[33] ПВОУЗС 23 – 27 октября 1914 г. – 1915. – С. 273-274.
[34] ПВОУЗС 18 – 19 сентября 1890 г. – 1891. – С. 3-4.

ком, виявляються некорисними. Земське засідання 10 жовтня 1891 р. розглянуло і прийняло цю доповідь, а також внесло до кошторису на 1892 рік 239 руб. для цієї справи[35].

У 1892 р., у зв'язку з епізоотією сибірки, яка трапилась у повіті, асигнування на заходи для припинення інфекційних хвороб худоби було збільшено з 300 руб. до 600 руб. Лікар П. Сочинський, який обслуговував мешканців Веселотернівської й Лозуватської волостей, звернув увагу земців на збільшення кількості захворювань сибіркою у поточному році в Софіївській дільниці. За 9 місяців у лікарні та під час амбулаторного приймання було зафіксовано 23 випадки. У зв'язку з цим він на земських зборах просив звернути увагу зоомедиків на розповсюдження серед худоби сибірки, яка передавалася і людям. На закупівлю медикаментів із бюджетних залишків було виділено 230 руб.[36].

У 1894 р. земське зібрання відклало до наступної чергової сесії клопотання ветеринара Н. Геккера про необхідність влаштування сараю для прийому тварин, виділення коштів на закупівлю ліків, а також про оплату власникам за знищені шкіри худоби, яка померла від сибірки. Того ж року зібрання виступило з клопотанням щодо збільшення винагороди з 5 до 25 руб. за вбитих від сапу. Земці зазначали, що власники заражених цінних коней, не задовольнялися преміями в 5 руб., не представляли їх поліції для знищення, а намагалися вилікувати самостійно. На їхню думку, збільшення суми могло б спонукати господарів швидше заявляти владі про необхідність ліквідації недужих тварин, що запобігало б розповсюдженню інфекції[37].

Доповідь про влаштування амбулаторій на засіданні 9 жовтня 1895 р. чергове зібрання відхилило. Члени самоврядування вказували на необхідність відведення місця для побудови приміщення, оскільки ветеринари були змушені приймати хворих звірів надворі за будь-яких погодних умов[38].

У квітні 1895 р. планувалося відкриття щорічної виставки коней, ВРХ та свиней з Верхньодніпровщини в с. Саксагань, яке було центром повіту. Проте управа, не підготувавшись до цього заходу, вирішила спершу за участі ветеринарів розробити статут. Згідно з ним, лікарі мали входити до складу комісії та здійснювати огляд тварин, представлених на конкурс. Відкриття виставки перенесли на наступний рік[39]. Її організували 24 травня 1896 р.[40]

У 1897 р. повітова управа Верхньодніпровського повіту виступила на черговому зібранні з проєктом клопотання до Катеринославських зборів про затвердження ветлікаря на рудники. Це було зумовлено стрімким розвитком гірничої промисловості та припливом значної кількості працівників з кіньми, які використовувалися для розкривних робіт у кар'єрах. Адміністрація рудників організувала поліційний нагляд, лікарську допомогу та відкрила початкову школу, проте відсутність санітарно-епідемічної опіки за понад 5000 коней викликала занепокоєння місцевих власників коней. Вони скаржилися, що серед такої кількості тварин мо-

[35] ПВОУЗС 10 – 14 октября 1891 г. – 1892. – С. 11, 78, 132-135.
[36] ПВОУЗС 10 – 14 октября 1892 г. – 1893. – С. 42, 134, 266-267.
[37] ПВОУЗС 8 – 13 октября 1894 г. – 1895. – С. 148.
[38] ПВОУЗС 6 – 10 октября 1895 г. – 1896. – С. 43-44.
[39] Там само. – С. 158-159.
[40] ПВОУЗС 8 – 11 октября 1896 г. – 1897. – С. 21-22.

жуть виявитися хворі на інфекційні недуги, що призведе до їхнього поширення в околиці. Повітова управа, розуміючи це, підготувала план утворення спеціальної посади ветеринара або хоча б одного фельдшера коштом губернського земства[41].

У 1898 р. на земському зібранні знову ставилося питання збільшення числа ветеринарно-лікарських дільниць. Було затверджено проєкт обов'язкових постанов заходів для попередження і припинення заразних хвороб домашніх тварин, розроблений на черговій сесії Катеринославських зборів у 1896 р. Лікпомом у Софіївській окрузі працював Єфрем Брусєнцов[42].

З 1898 р. коштом губернського збору була утворена посада ветеринарного фельдшера на рудниках у Веселотернівській волості для нагляду за кіньми, яку зайняв М. Кашпура з місцем проживання у с. Веселі Терни. Завдяки цьому виявлено, що як у грабарів, так і у тутешнього населення, значною мірою розповсюджений сап, проти якого застосовувалися відповідні заходи. Почала поширюватися сибірка. Утім, компетенція підлікаря була обмеженою. Він мав повідомляти про недужих тварин дільничному лікарю Н. Геккеру, який жив у с. Саксагань, на відстані 40 верст, що створювало труднощі в оперативному реагуванні на спалахи хвороб[43].

У 1899 р. Верхньодніпровська управа знову виступила з проєктом клопотання перед губернським зібранням про утворення посади ветеринара на копальнях, щоб покращити боротьбу з епізоотіями. Цей медик мав би також наглядати за забоєм на м'ясо худоби, кількість якої сягала до 3000 – 4000 голів на рік. Планувалося включити й сусідню Лозуватську волость до зони його відповідальності, оскільки там теж розроблялися рудні поклади. Повітова управа запропонувала клопотати перед Катеринославським земством про створення посади лікаря коштом губернського бюджету, а витрати по роз'їздах прийняти на свій рахунок. Це мало забезпечити своєчасну й ефективну допомогу на руднях та прилеглих територіях, що сприяло б зменшенню захворюваності серед тварин[44].

У 1899 р. губернська управа сформулювала обов'язки ветеринарів, що передбачали наступні пункти: 1) здійснення заходів для припинення та ізоляції інфекційних захворювань у тварин, включаючи визначення типу недуги та проведення профілактичних щеплень; 2) контроль за станом здоров'я худоби; 3) страхування худоби та коней; 4) нагляд за забоєм; 5) надання допомоги хворим тваринам[45].

Того ж року, з ініціативи та фінансування губернського земства, був проведений перший на Катеринославщині поголовний огляд коней для встановлення недужих на сап. Він проходив у Верхньодніпровському повіті з 28 квітня по 8 червня. У ньому брали участь 8 лікарів і 8 лікпомів. В результаті виявили 345 хворих коней з 70481 обстеженого, що значно перевищувало середні показники попередніх років. Крім того, були зафіксовані випадки інших інфекційних захворювань, таких як сибірка, ящур, мит, сказ, емфізематозний карбункул, сверблячка, дизентерія та актиномікоз. Щеплення проти сибірки зроблено 11722 тваринам. За рік застраховано 380 коней і 1877 голів ВРХ[46]. Ці заходи значно посилили ветеринарний наг-

[41] ПВОУЗС 8 – 11 октября 1897 г. – 1898. – С. 30, 215.
[42] ПВОУЗС 20 – 24 октября 1898 г. – 1899. – С. 19, 46, 313-314.
[43] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1899 – 1900 гг... – С. 80.
[44] ПВОУЗС 23 – 27 октября 1899 г. – 1900. – С. 137-138.
[45] Там само. – С. 184.
[46] Памятная книжка и Адрес-Календарь на 1901 г. Екатеринославская губерния. Выпуск 2… – С. 252-253.

ляд у регіоні та сприяли кращому контролю за станом здоров'я тварин, що було важливо для запобігання поширення інфекційних хвороб та збереження ресурсів.

Справа забою тварин в північній частині Криворіжжя, як і в усьому повіті, як з санітарної, та і з гігієнічної сторін, в 1900 р. знаходилося в такому ж стані, як і в попередні роки. Хоча опіка за тваринами, яких вбивали на м'ясо, мала важливе значення для охорони здоров'я населення, проте діло це перебувало в самому примітивному і неорганізованому стані. Більш правильний нагляд існував тільки у Верхньодніпровську. У звіті за 1900 р. ситуація описується так: *«В селищах спеціально влаштованих боєнь немає, і забій худоби здійснюється в поганих сараях, влаштованих за межею поселення, чи просто у дворах підприємців. Про нагляд за худобою, яку мали вбити, тут не може бути й мови. При випадковому огляді отриманого із таких боєнь м'яса можна переконатися, що худоба, яка убита для продовольства жителів, занадто худа і нерідко за життя страждала якими-небудь хворобами. Санітарна сторона цих домашніх боєнь у самому жахливому стані: шкіри тварин зазвичай розвішуються у дворах, кишки й усі нечистоти викидаються тут же, кістки, роги, копита розтягуються собаками, сморід і поганий запах заражають повітря на далеку відстань»*[47].

У 1901 р. коштом Верхньодніпровського земства була утворена третя ветеринарно-лікарська округа з місцем проживання медика в с. Лихівка[48]. Північ Кривбасу залишалася в складі Саксаганської, яку очолив М. Чиняєв після переведення Н. Геккера до Верхньодніпровська[49].

У 1902 р. повітова управа звернулася до чергового зібрання з проєктом влаштування амбулаторій, щоб лікувати тварин. Лікарі неодноразово заявляли про необхідність мати такі приміщення, які повинні включати кілька стійл для розміщення стаціонарних недужих. Їхня відсутність ускладнювала огляд та лікування, яке переважно здійснювалося на вулиці чи просто неба, що було особливо проблематично в негоду. Тому Верхньодніпровська управа запропонувала асигнувати по 60 руб. на кожну дільницю для оренди будівлі у пунктах проживання ветлікарів[50].

З метою об'єднання діяльності персоналу та для розробки питань, пов'язаних з ветеринарно-лікарською справою при повітових управах, Катеринославське земське зібрання у 1903 р. затвердило створення ветеринарних нарад. До їх складу входили повітова управа, всі лікарі та троє (з 1913 р. – двоє) гласних за вибором зборів. На них запрошувалися губернські старший ветеринар, інспектор, зоотехнік, повітовий агроном та інженер[51].

З 1905 р. у повіті запроваджувалася дарова роздача ліків бідним жителям з метою лікування тварин. На кожен фельдшерський пункт виділялося по 50 руб., додатково до щорічного асигнування у 250 руб. на інструменти та медикаменти. Щодо влаштування амбулаторій для огляду худоби, зібрання 1904 р. визнало утворення таких вкрай корисним, але через нестачу коштів і досвіду вирішило спочатку обмежитися найманням придатних приміщень з витратою 100 руб. на кожну дільницю. На тому ж засіданні було ухвалено рішення клопотати про влаштуван-

[47] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1899 – 1900 гг. .. – С. 41.
[48] ПВОУЗС с 30 сентября по 4 октября 1901 г. – 1902. – С. 10.
[49] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1902 году… – С. 81.
[50] ПВОУЗС с 30 сентября по 4 октября 1902 г. – 1903. – С. 30, 244-245, 392.
[51] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1913 год по ветеринарной части... – С. 10.

ня четвертої округи, мотивуючи це значною віддаленістю деяких місцевостей від допомоги[52].

У 1905 р. губернське земство відкрило на Верхньодніпровщині четверту дільницю, після чого нарада здійснила перерозподіл повіту. Нова одиниця включала шість волостей: Веселотернівську, Лозуватську, Ганнівську, Мар'янівську, Софіївську та Гуляйпольську. Їх очолив Вадим Антонович Чиринович. Місцем його проживання призначено Веселі Терни. Ділянка поділялася на три фельдшерські околиці з перебуванням лікпомів у наступних селах: Веселі Терни – М. Кашпура, Софіївка – Є. Брусєнцов, Гуляйполе – Д. Лук'яненко[53].

У 1906 р. Верхньодніпровське повітове зібрання виділило 100 руб. на навчання всіх повітових ветеринарних підлікарів кастрації самок тварин, оскільки жоден з них не вмів здійснювати дану процедуру[54]. У 1907 р., керуючись постановою земського зібрання від 2 листопада 1906 р., в маєток Е. Бродського був запрошений спеціаліст для ознайомлення підлікарів з цією операцією. Однак, однієї присутності фельдшерів та пояснень фахівця виявилось недостатньо, аби вони могли самостійно виконувати такі дії. Через це багато землевласників, які мали заводи худоби, висловили бажання, щоб кастратор приїздив регулярно. Повітова управа вступила в переговори з паном Берчиком з Кубані, який погодився приїжджати двічі на рік (навесні та восени), за умови оплати проїзду в розмірі 150 руб. за обидва рази. Ця сума була включена до кошторису[55].

Верхньодніпровська управа, враховуючи важливість своєчасного інформування медиків про новітні досягнення в галузі ветеринарії, підтримала ініціативу виписування журналів та внесла 30 руб. у проєкт кошторису на 1907 рік[56].

Протягом 1907 р. в 4-й ветеринарно-лікарській дільниці було зареєстровано велику кількість випадків інфлюенци й холери птахів[57]. Щодо боєнського діла в північній частині Криворіжжя, то ситуація продовжувала погіршуватися з кожним роком. Міська управа, не маючи досвіду в організації земської бойні, планувала попросити підприємців створювати приватні відповідно до санітарних правил. Промисловці пропонували свої послуги на рудниках Колачевського, Дубовій Балці та інших місцях з порівняно великим обсягом забою худоби[58]. Усі ці заходи свідчать про поступове вдосконалення ветеринарної служби, хоча проблеми з організацією боєнь і санітарними умовами залишалися актуальними.

У 1908 р. у зв'язку з відкриттям 5-ї ветеринарно-лікарської дільниці кордони Веселотернівської були змінені. Територія округи скоротилася, оскільки з її складу вийшли Софіївська, Мар'янівська та Гуляйпольська волості. Натомість увійшла половина Ордовасилівської, за якою разом з Лозуватською, наглядав лікпом Алєксєєв з місцем перебування у Лозуватці. У Веселих Тернах залишилися лікар В. Чиринович і фельдшер М. Кашпура, який тепер обслуговував не лише Веселотернівську, а й Ганнівську волость.

---

[52] ПВОУЗС 30 сентября – 4 октября 1904 г. – 1905. – С. 8, 19-20.
[53] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1905 году… – С. 86, 146-147.
[54] ПВОУЗС 31 октября – 5 ноября 1906 г. – 1907. – С. 20.
[55] ПВЧУЗС 10 – 11 мая 1908 г. – 1908. – С. 103.
[56] ПВОУЗС 31 октября – 5 ноября 1906 г. – 1907. – С. 159.
[57] ОВОУЗУ за 1907 г. – 1908. – С. 177-178, 180.
[58] ПВОУЗС 6 – 10 октября 1907 г. – 1908. – С. 183-184.

У вказаний період на півночі Кривбасу функціонували два кінні заводи, один з яких належав Анастасії Харченко, а другий – Геронтію Харченку, а також завод ВРХ ольденбурзької породи (власник Сергій Колачевський)[59]. Збільшення винагороди за коней, недужих на сап, до 40 руб. (замість раніше видаваних 25 руб.) сприяло активнішому виявленню цієї інфекції, що дозволило з'ясувати масштаб поширення хвороби в повіті. У 4-й дільниці сверблячка на конях мала пошесний характер. Зі спорадичними захворюваннями персоналом 4-ї округи було прийнято 2660 коней і 501 голову ВРХ, всього допомога надана 3161 тварині[60].

У 1908 р. на виписку журналів було виділено 70 руб. для всіх ветеринарних дільниць[61]. Земське зібрання на засіданні 11 жовтня 1908 р. дозволило лікарям видавати медикаменти безкоштовно для бідних господарів, а іншим – за плату[62].

На нараді 1909 р. медики висловилися за те, щоб ліки відпускалися безоплатно, особливо сільським жителям, оскільки вони негативно ставилися до персоналу через необхідність платити за ліки для тварин, які були основою їхнього господарства[63]. Однак, на засіданні 4 жовтня 1909 р., представники самоврядування не погодилися з цим і визнали обов'язковим відпускати ліки за заготівельною вартістю[64].

Заводи племінних тварин у 1909 р. були у наступних власників[65], представлених у таблиці № 1:

Таблиця № 1

Заводи сільськогосподарських племінних тварин у Веселотернівській волості за 1909 р.

Власники	Вид заводу	Порода тварини	Кількість самців	Кількість маток	Приплід за рік
Добровольська-Баженова Маріана Іванівна	Кінний	Рисиста	1	7	10
Колачевський Сергій Миколайович	Кінний	Рисиста	2	9	13
	Свиноферма	Йоркширська	2	16	Дані відсутні
	Вівцеферма	Саутдаун	5	40	
Харін Іван Миколайович	Кінний	Рисиста	2	21	10
		Робоча	2	24	8
Харченко Геронтій Гаврилович	Кінний	Рисиста	1	15	19

З кінця літа і восени 1909 р. майже вся худоба повіту перехворіла на ящур. У 4-й ветеринарній дільниці прийняли хворих: 2199 коней, 772 – ВРХ та 201 голову інших тварин[66].

[59] ОВУЗУ за 1908 г. – 1909. – С. 229-231.
[60] Там само. – С. 233-235, 241.
[61] Приложения к постановлениям Верхнеднепровского XVIII очередного уездного земского собрания 5 – 11 октября 1908 г. – Верхнеднепровск, 1909. – С. 526.
[62] ОВУЗУ за 1909 г. – 1910. – С. 307.
[63] Там само. – С. 311-312.
[64] ОВУЗУ за 1910 г. – 1911. – С. 151.
[65] ОВУЗУ за 1909 г. – 1910. – С. 300-304.
[66] Там само. – С. 315, 326.

22 вересня 1909 р. у Верхньодніпровську повітову управу звернулося Веселотернівське сільськогосподарське товариство, утворене ще в лютому 1909 р., з клопотанням про грошову допомогу в розмірі 500 руб. для спорудження постійного злучного пункту на землі, відведеній сільською громадою у власність організації. Очолив його ветеринар 4-ї дільниці В. Чиринович. До складу входили Є. Солом'яний та Г. Мироненко, а обов'язки секретаря виконував В. Алещенко. Зібрання 1909 р. асигнувало 25 руб. на оренду приміщення для пункту, а виділення коштів на побудову конюшні відклало до офіційного придбання земельної ділянки товариством[67].

Наступного року Веселотернівське сільськогосподарське товариство знову звернулося з клопотанням про надання одноразової грошової допомоги в розмірі 1500 руб. для будівництва конюшні під постійний злучний пункт. До його складу долучилися А. Бень та Ф. Кравченко. Протягом 1910 р. товариство придбало присадибну територію в розмірі однієї четверті десятини. Управа підтримала спілку, і зібрання надало їй довготривалу безпроцентну позику 500 руб., отримавши розписку не продавати землю до її погашення[68].

У 1910 р. зі складу 4-ї дільниці вийшла Ганнівська волость, за винятком економії князя Кочубея[69]. Протягом року спостерігалися такі ж хвороби, як і в попередньому: сап, сибірка, рожа свиней, сверблячка, інфлуенца, емфізематозний карбункул тощо. Майже вся наявна худоба повіту перехворіла на ящур. У губернії були вироблені правила щодо припинення сапу, згідно з якими сапних коней вбивали, а господарям видавали винагороду до 50 руб. Нарада визнала за необхідне завести книги реєстрації рудничних тварин для щомісячних поголовних оглядів. Було вирішено просити Верхньодніпровське самоврядування звернутися до контор копалень і поліції для сприяння ветлікарям, а також клопотати перед Катеринославською губернською управою включити в «Обов'язкові постанови про заходи проти сапу» новий параграф про ці огляди[70].

У 1911 р. до 4-ї ветеринарно-лікарської округи входили: Веселотернівська, Лозуватська волості та рудники. Ганнівська волость вийшла з її складу повністю[71].

На засіданні 9 березня 1911 р. нарада в черговий раз висловилася за необхідність влаштування боєнь худоби у великих центрах повіту, як неодмінної санітарної дії, яка захистить здоров'я споживачів. З даних, представлених повітовими лікарями, з'ясувалось, що забій худоби в деяких пунктах перевищував 1000 голів, а у Веселих Тернах взагалі сягав до 3000[72].

Станом на 1911 р. у Веселотернівській волості діяли 1 завод свиней (йоркшири) спадкоємців С. Колачевського та 6 кінних заводів, з яких 5 – рисистої породи й 1 – робочої [73], які вказані в таблиці № 2:

---

[67] ПВОУЗС 4 – 8 октября 1909 г. – 1910. – С. 48, 554.
[68] ПВОУЗС 17 – 23 октября 1910 г. – 1910. – С. 635-637.
[69] ОВУЗУ за 1910 г. – 1911. – С. 149.
[70] Там само. – С. 156, 163-166.
[71] ОВУЗУ за 1911 г. – 1912. – С. 232.
[72] Там само. – С. 235.
[73] ОВУЗУ за 1911 г. – 1912. – С. 363, 367.

Таблиця № 2

Кінні заводи у Веселотернівській волості у 1911 р.

Власники	Порода коней	Кількість жеребців	Кількість маток	Приплід за 1911 р.
Добровольська Маріана Іванівна	Рисиста	1	6	11
Курдубан Сергій Іванович	Рисиста	1	16	14
Спадкоємці Сергія Миколайовича Колачевського	Рисиста	2	8	11
Харченко Геронтій Гаврилович	Рисиста	1	28	24
Харін Іван Миколайович	Рисиста	2	22	13
	Робоча	2	13	24
Загалом		9	93	97

Протягом літа 1911 р. на кошти Департаменту землеробства і головного кінозаводства, які, окрім медалей і похвальних листів, асигнували по 400 руб., було влаштовано чотири виставки тварин у різних пунктах повіту при сільськогосподарських товариствах. У Веселих Тернах захід відбувся 1 вересня під час ярмарку. Населення проявило величезний інтерес до нього[74]. Було представлено 21 коня, 8 голів ВРХ та 6 свиней, загалом 35 тварин, усі селянські. Власники худоби отримали 1 срібну медаль, 2 бронзові, 5 похвальних листів і 15 грошових премій від 3 до 10 руб., всього на суму 84 руб.[75].

У 1911 р. урожайність трав і хлібу була вище середнього. Крім того, достатні запаси кормів від минулих років дали можливість населенню не тільки зберегти наявну кількість сільськогосподарських тварин, але й значною мірою збільшити її, особливо збільшилася кількість коней, худоби й свиней[76]. Інфекційні недуги у 4-й дільниці не набули широкого розповсюдження. Прийом хворих відобразився в наступних цифрах: коні – 2381, ВРХ – 1185, інші тварини – 493 голови[77].

Нарада, скликана 17 вересня 1912 р., постановила просити через Верхньодніпровську управу повітове і губернське зібрання про те, щоб лікарі кожного року мали право користуватися місячною відпусткою. Земці підняли клопотання перед Катеринославським зібранням про можливість медикам отримувати щорічно відпустки, але за умови, що губернська управа на цей час відряджатиме запасного фахівця[78]. У 1914 р. новостворену посаду додаткового ветеринара зайняв Костянтин Миколайович Полянський[79].

Асигнування на виписку ветеринарних журналів «Хуторянин» і «Хлібороб» у 1912 р. склало 225 руб.[80].

У проєкті кошторису на 1913 рік передбачалося виділення 125 руб. на придбання ліхтаря і діапозитивів для проведення народних читань. Місцеве самоврядування звернулося до губернської управи з проханням виділити на це 50 руб.[81].

[74] ПВОУЗС 1 – 6 октября 1911 г. – 1912. – С. 314.
[75] ПВОУЗС 3 – 8 октября 1912 г. – 1913. – С. 836.
[76] ОВУЗУ за 1911 г. – 1912. – С. 271.
[77] Там само. – С. 318-319.
[78] ПВОУЗС 3 – 8 октября 1912 г. – 1913. – С. 692-693.
[79] Календарь-ежегодник «Приднепровье» 1914 год… – С. 322.
[80] ПВОУЗС 3 – 8 октября 1912 г. – 1913. – С. 1022.
[81] ПВОУЗС 1 – 6 октября 1911 г. – 1912. – С. 248.

У 1913 р. частина Ганнівської волості до с. Мар'янівка знову увійшла до складу Веселотернівської дільниці. Фельдшерський пункт у Ганнівці очолив А. Моцик, а у Лозуватці – А. Чіхачьов[82].

На засіданні 30 жовтня 1913 р. Верхньодніпровське зібрання постановило встановити телефони зоомедикам лише там, де не було опорних пунктів. Безоплатне приєднання до дротової мережі отримав і ветеринар у Веселих Тернах[83]. З лютого 1913 р. при повітовій управі був утворений ветеринарний стіл[84].

Нарада 6 жовтня, розглянувши присланий губернською управою проєкт обов'язкових постанов «Про попередження і припинення пошесного запалення легень великої рогатої худоби», «Про припинення хвороб птахів», а також зміни чинних в губернії обов'язкових постанов «Про влаштування, утримання боєнь худоби, про забій худоби на м'ясо і про огляд привезених на продаж м'ясних продуктів в поселеннях Катеринославської губернії», прийняла всі ці документи з незначними змінами, які були затверджені органами місцевого самоуправління[85].

Верхньодніпровська земська управа планувала побудувати в повіті наступного року дві ветлікарні, одну з яких у Веселих Тернах. Її спорудження, згідно з проєктом, розробленим ще в 1903 р., передбачало будівлю з помешканнями для лікаря і фельдшера та надвірні споруди. Вона повинна була мати чотири станки для стаціонарних хворих тварин, приміщення аптеки та квартиру сторожа.

Губернське земство покривало 2/3 вартості зведення і повністю купівлю землі, а повітове – 1/3 ціни побудови. Для Веселотернівської ветлікарні було необхідне асигнування у розмірі 30000 руб. на будівлі й 2000 руб. на придбання садиби. Верхньодніпровські збори включили у кошторис 1914 р. 10000 руб. для цього. Крім того, повітова ветеринарна комісія висловила бажання, щоб на земельних ділянках лікувальних закладів знаходилися б і опорні злучні пункти, за умови, що площа садиби займатиме не менше півтори десятини, з яких одна десятина відводитиметься під медичну установу, а решта – під опорний пункт. Злучні пункти мали залишатися у віданні ветеринарів, а не агрономів, оскільки вони були ближче до скотарства і могли б краще оглядати тварин на наявність недуг[86].

У 1913 р. нарада визнала більш практичним влаштувати опорно-злучний пункт в с. Веселі Терни. Для цього були придбані дуже цінні плідники: жеребці по 1200 руб. і бугаї по 500 руб. Тут перебували жеребці Сокіл і Полкан (рисиста порода), бики Паріс і Султан (ангельнська), а також кабани Мурза і Сокіл (йоркширська)[87].

У 1913 р. у Веселотернівській волості діяли заводи: 5 – кінних, 3 – ВРХ і 2 – овець[88], які вказані в таблиці № 3:

---

[82] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1913 год по ветеринарной части... – С. 5, 33, 41.

[83] ПВОУЗС 25 – 31 октября 1913 г. – 1913. – С. 127.

[84] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1914 год... – С. 38.

[85] ПВОУЗС 25 – 31 октября 1913 г. – 1913. – С. 120, 685.

[86] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1913 год по ветеринарной части... – С. 14, 40.

[87] Там само. – С. 8, 68.

[88] Там само. – С. 179, 181-182.

Таблиця № 3

Заводи сільськогосподарських племінних тварин у Веселотернівській волості у 1913 р.

Власники	Завод	Порода тварин
Добровольська Маріана Іванівна	Кінний	Рисиста
Курдубан Григорій Іванович	Кінний	Рисиста
	Овечий	Каракуль
Курдубан Костянтин Іванович	ВРХ	Сіра українська
Курдубан Петро Павлович	Кінний	Рисиста
	ВРХ	Сіра українська
	Овечий	Каракуль
Харченко Анастасія Овсіївна	Кінний	Рисиста
Харін Іван Миколайович	Кінний	Рисиста
	ВРХ	Сіра українська

З інфекційних хвороб тварин, які лютували на Катеринославщині у 1913 р., крім зареєстрованих у 1912 р. – сапу, сибірки, ящуру, віспи, бацилярної рожі, чуми, септицемії свиней, мита, сверблячки, сказу, емфізематозного карбункулу, інфлуенци, холери птахів, туберкульозу тощо, були виявлені в значних масштабах інфекційний вагініт, легенево-глистові захворювання[89]. У північній частині Криворіжжя тварини страждали переважно від сибірки, миту, плевропневмонії та ящуру. Епізоотія сапу спостерігалась у досить широких розмірах у Веселотернівській волості в господарствах Харіна і Ластовченка. У межах 4-ї дільниці лікар та лікпоми надали допомогу 7243 хворим тваринам[90].

На нараді при Верхньодніпровській управі 4 листопада 1914 р. її члени постановили клопотати перед повітовими зборами про введення змін до системи надання допомоги: 1) всі хворі тварини, які потребували ветеринара, повинні були доставлятися до лікувальних установ; 2) огляд амбулаторних хворих тварин у медичних закладах і надання їм допомоги здійснювався з 8 год ранку до 1 год дня, а також з 3 год дня до вечора; 3) після зазначеного часу приймалися тільки важко хворі, які потребували негайної допомоги та підозрювалися на інфекційне захворювання; 4) тварини, яких бажали розмістити в лікувальній установі, могли бути приведені у будь-який час. Усі витрати на їхнє утримання здійснювалися рахунком господаря (натурою або грошима); 5) трупи із лікувального закладу вивозилися коштом власника[91]. За вказаний рік у Веселотернівській дільниці було прийнято 2570 недужих тварин[92].

У 1914 р. повітова управа розпочала спорудження опорного пункту і ветлікарні у Веселих Тернах[93]. Однак, 13 лютого 1915 р. від губернської адміністрації надійшло повідомлення, що будівництво нових медичних закладів у 1915 р. Катеринославське зібрання відкладало у зв'язку з воєнними діями[94]. У кошторисі своєчасно не врахували всі необхідні роботи, такі, як установка дерев'яного паркану навколо садиби,

[89] Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1913 году... – С. 3, 9.
[90] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1913 год по ветеринарной части... – С. 112-113.
[91] ПВОУЗС 23 – 27 октября 1914 г. – 1915. – С. 270.
[92] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1914 год... – С. 78-79.
[93] ПВОУЗС 23 – 27 октября 1914 г. – 1915. – С. 640, 797.
[94] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1914 год... – С. 42.

Іл 1. Ветеринарна клініка у Веселих Тернах. 2010-ті рр.

облаштування колодязя та будівництво надвірних туалетів. Попри це, управа навела порядок, що спричинило перевитрату в сумі 5795 руб. 50 коп. у наступному році[95]. Протягом 1915 р. у Веселотернівській дільниці було прийнято 2226 хворих тварин[96].

Губернські органи управління асигнувало 4000 руб. для облаштування опорного пункту з ветлікарнею, для чого потрібно було придбати землю коштом Верхньодніпровського земства. У зв'язку з цим управитель маєтку І. Харіна, В. Ігнатов, запропонував органам самоврядування ділянку в 3 десятини, розташовану при Веселих Тернах, за 1500 руб. Повітова управа визнала її придатною й уклала з повіреним попередній запродажний запис. На зібранні 1915 р. вона звернулася з клопотанням про уповноваження її здійснити купчий акт на придбання вказаної території, включаючи витрати на оформлення кріпосного акту. На ці потреби було внесено до кошторису 1916 р. 1600 руб.[97].

У 1914 р. в 4-й Веселотернівській дільниці відбулися зміни: до її складу увійшли села Іскрівка та Ганнівка однойменної волості. Завідувач В. Чиринович та ганнівський підлікар А. Моцик отримали повістки. На нараді 18 листопада 1914 р. було розроблено новий розподіл території Верхньодніпровщини. Веселотернівська ділянка перейшла до саксаганського ветлікаря Федора Долгоп'ятова[98].

У 1915 р. відбулися чергові зміни в особовому складі. Федір Федорович отримав відрядження у земський союз. Керування лікарською одиницею дісталося софіївському лікарю А. Гандельсману, однак його незабаром мобілізували, і з липня 1915 р. завідування перейшло до тимчасового ветеринара Йосипа Олексійовича Балаби. У листопаді 1915 р. веселотернівський фельдшер М. Кашпура був призваний на війну, а лозуватський лікпом А. Чіхачьов ще в жовтні 1915 р. звільнився[99]. Протягом 1916 р. округою знову опікувався Ф. Долгоп'ятов[100]. Однак після того, як у 1917 р. його мобілізували, північ Криворіжжя перейшла до запасного медика Івана Квириновича Холевинського[101].

---

[95] ПВОУЗС 9 – 13 ноября 1915 г. – 1916. – С. 418-419.
[96] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1915 год... – С. 56-57.
[97] ПВОУЗС 9 – 13 ноября 1915 г. – 1916. – С. 174-175.
[98] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1914 год... – С. 5, 37.
[99] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы по ветеринарной части за 1915 год... – С. 5.
[100] Екатеринославский Адрес-календарь. 1916 год… – С. 345.
[101] Екатеринославский Адрес-Календарь на 1917 год… – С. 299.

Перша світова війна, що розпочалася у 1914 р., значно ускладнила розвиток ветеринарної справи в регіоні. Це призвело до припинення будівництва нових клінік і амбулаторій, недостатнього фінансування та масової мобілізації персоналу на фронт. Однак воєнні події були лише першими випробуваннями для цієї галузі. Наступні революційні події 1917 р. та національно-визвольні змагання 1917 – 1921 рр. спричинили ще більші руйнації та подальший занепад ветеринарно-медичної інфраструктури, яка створювалася протягом попередніх десятиліть.

Таким чином, становлення земської ветеринарії на півночі Криворіжжя в кінці XIX – на початку XX ст. стало важливим чинником розвитку тваринництва в регіоні. Впровадження лікарських та фельдшерських дільниць, проведення профілактичних заходів, боротьба з епізоотіями, фінансова підтримка з боку земських зборів та державних органів, дотації селянам через культурні програми та фінансову підтримку сприяли покращенню здоров'я худоби та підвищенню продуктивності сільського господарства. Війна внесла свої корективи, але гнучкість та адаптивність механізмів взаємодії дозволили підтримувати ветеринарну систему навіть у складні часи. Інфраструктурний розвиток, включаючи телефонізацію та будівництво ветлікарні та опорного пункту у Веселих Тернах, також сприяв підвищенню ефективності лікування тварин. Подальші дослідження в цій галузі дозволять розкрити динаміку та вплив зоомедичної служби на соціально-економічний розвиток північного Криворіжжя протягом наступного століття, що є надзвичайно актуальним у контексті сучасних викликів гарантії продовольчої безпеки та здоров'я тваринного світу.

Олеся Тарабара.

Становлення земської ветеринарної медицини та її роль у розвитку тваринництва на півночі Криворіжжя у другій половині XIX – на початку XX ст.

У статті досліджується становлення земської ветеринарії та її вплив на розвиток тваринництва у північній частині Криворіжжя у другій половині XIX – початку XX ст. Основна увага приділяється організаційним та територіальним змінам ветеринарних дільниць, а також діяльності лікарів і фельдшерів. На основі архівних матеріалів аналізуються ключові етапи формування ветеринарних округ, їхнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення. Розглядається питання будівництва Веселотернівської ветлікарні. Стаття оцінює роль земських ветеринарів у попередженні та боротьбі з епізоотіями, що сприяло покращенню здоров'я худоби та розвитку сільського господарства у регіоні.

Olesya Tarabara.

The formation of zemstvo veterinary medicine and its role in the development of animal husbandry in the north of Kryvorizhzhya in the second half of the 19th – early 20th centuries.

The article examines the formation of zemstvo veterinary medicine and its influence on the development of animal husbandry in the northern part of Kryvorizhzhya in the second half of the 19th to the beginning of the 20th century. The primary focus is on the organizational and territorial changes of veterinary districts, as well as the activities of veterinarians and paramedics. On the basis of archival materials, the key stages of the formation of veterinary districts, their financing and material and technical support are analyzed. The question of the constructing of the Veseloternivskyy veterinary hospital is being considered. The article assesses the role of zemstvo veterinarians in the prevention and control of epizootics, which contributed to the improvement of livestock health and the development of agriculture in the region.

УДК 94(477.83):811.161.2'373.21

Роман ПАСТУХ

ЗНАЙОМІ «НЕЗНАЙОМЦІ» ВІДКРИВАЮТЬ ОБЛИЧЧЯ (ТОПОНІМІКА ДРОГОБИЧЧИНИ У ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ)

Присвячую світлої пам'яті видатному мовознавцю і поліглоту Костянтинові Тищенку

Знання своєї історії і мови служать потужними крилами, на яких людина здіймається над простором і часом. Натхнення для польоту думки у заобрійні обшири, надійне опертя для земних мандрівок дає, крім інших наук, і топоніміка, що вивчає походження географічних назв. Лише на Дрогобиччині налічується кілька тисяч топонімів і мікротопонімів (сільських назв), а загалом в Україні – близько 100 тисяч. Як і коли вони появились? Що означають? Хто їх придумав або приніс і залишив нам? Чому в поблизьких населених пунктах, сусідніх районах, інших областях та країнах у них існують однокореневі «побратими»?..

Уже на початковому етапі пошуку відповіді на ці запитання в мене виник сумнів у народних поясненнях топонімів і мікротопонімів. Також стало зрозуміло, що історична пам'ять народу сягає в глибину часу тривалістю життя лише кількох або кільканадцяти поколінь. Та й то вона збереглась переважно у вигляді легенд і переказів невстановленого періоду, бо документальні джерела ранішої доби, за нечастими винятками, втрачені або ще не віднайдені. Кінцевий висновок про них можна висловити грою слів: так-то воно так, але трохи не так, а часто-густо зовсім не так.

Задля отримання переконливіших аргументів я звернувся до праць з української топоніміки. Подаю їх за хронологією виходу. Це книги і брошури: Миколи Янка «Топонімічний словник-довідник Української РСР» (Київ, «Радянська школа», 1973); Юрія Карпенка «Топонімія Буковини» (Київ, «Наукова думка», 1973); Владіміра Нерознака «Названия древнерусских городов» (Москва, «Наука», 1983); Марії Демчук «Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст.» (Київ, «Наукова думка», 1988); Михайла Худаша і Марії Демчук «Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)» (Київ, «Наукова думка», 1991); Володимира Горпинича «Словник географічних назв України» (Київ, «Дніпро», 2001); Василя Кобилюха «Українські козацькі назви у санскриті» (Львів-Київ-Донецьк, 2003); Михайла Худаша «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від відапелятивних антропонімів» (Львів, 2004); «Топоніміка Турків-

щини» Петра Зборовського (Львів, «Камула», 2004); Степана Наливайка «Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ. На індоіранському матеріалі» (Київ, «Євшан-зілля», 2008); Теодозія Короля «Світ східних галлів» (Брошнів-Осада, МПП «Таля», 2010); Євгена Мельника «У пошуках втраченої пам'яти. Шкіц до критики вітчизняної концепції Давньої Руси» (Дрогобич, 2011); Алли Коваль «Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України» (Київ, «Либідь», 2012); Віри Котович «Походження назв населених пунктів Дрогобиччини» (Дрогобич, «Посвіт», 2012); Ганни Бучко і Дмитра Бучка «Історична та сучасна українська ономастика» (Чернівці, «Букрек», 2013); Василя Кобилюха «Праукраїна і санскрит» (Тернопіль, «Мандрівець», 2013); Василя Лучика «Етимологічний словник топонімів України. 3700 географічних назв» (ВЦ «Академія», 2014); Василя Лаби «Слідами давніх козаків по Львівщині» (Львів, 2014), Євгена Мельника «Іншомовні назви у Галичині та Північній Буковині» (Дрогобич, «Посвіт», 2024).

Крім цих видань довелось опрацювати і журнальні публікації: «Історія розвитку найдавніших українських назв професій» Івана Борисюка (ж. «Київська старовина», 2000, № 4); «Про що говорять назви річок» і «Мовчазна війна топонімів» Романа Кабачія (ж. «Критика», 2004, січень-лютий); «Оронімія Українських Карпат: перспективи дослідження, збереження та впорядкування» (ж. «Українська мова», 2010, № 3) і «Чому так названо (про походження деяких мікротопонімів Турківщини)» Святослава Вербича (ж. «Культура слова», 2005, вип. 65); «безавторську» «Цікава топоніміка» (ж. «Урок української», 2008, № 5-6). З книгами, окремими статтями інших дослідників не було можливості ознайомитись через їх відсутність у доступних бібліотеках та Інтернеті.

Здійснивши мандрівки ними, я набрався додаткових сумнівів з питань про витоки українських топонімів і мікротопонімів іншомовного походження, бо більшість давньоукраїнських назв Франкової землі зрозумілі, тому про них не йдеться. Наведу характерний приклад. Так, у карпатському селі Ґуті зберігся стародавній мікротопонім Комарище, а в іншому карпатському селі Смільній – теж стародавній мікротопонім Комарівська Кичера. Звідки ця повага до маленької кусючої комашки комара? Чим він заслужив, аби на його честь назвати хоч що-небудь? За поясненням я звернувся до перелічених праць. Зокрема, і М. Худаш, і С. Наливайко пов'язали численні топоніми з основою Комар- з назвою саме цієї комахи. Мовляв, від неї взяв назву рід якогось Комара, хоча писемні джерела такого не знають, або ж ці населені пункти знаходяться в колись заболочених місцях, що кишіли комарами. Зроблено це настільки фахово, що, як мовиться, комар носа не підточить. Чому тоді не виявлено назв, пов'язаних з воістину Божою комахою – медоносною бджолою, котра заслуговує увічнення не лише в топоніміці, але навіть у пам'ятних знаках?

Виходить, це твердження шкутильгає на обидві ноги. Тому С. Наливайко спробував умотивувати сумнівну версію: «Назви Комарівка, Княжин, Княж-город, які свого часу мав Шаргород – місто на Вінниччині, дозволяє судити, що не всі українські назви й прізвища на Комар- слід пов'язувати з комарами (а що, лише частину? - Авт.), бо, зрештою, комар не така важлива комаха, аби на її честь називати міста... То ж у випадку з Комарівкою-Шаргородом, слід гадати, звичне слово комар перекрило собою інше, фонетично подібне, але вже незрозуміле слово. А ним якраз є санскр. kumar «царський, княжий син», «царевич, княжич». Виходячи з цього,

назва Комарівка щодо Шаргорода-Княжгорода мусила мати форму Кумарівка». Нехай. Але як тоді пояснити існування десятків населених пунктів в Україні та в інших країнах з основою назви Комар, які ніколи не були містами? Значить, і ця версія притягнута за вуха.

Далі. Третій автор признався, що топоніми Раневичі, Рихтичі та деякі інші не піддаються поясненню, а топонім Модричі міг виникнути від синьооких людей, бо, бачте, по-хорватськи модр означає синій. Четвертий автор пояснив відомий усьому культурному світові топонім Нагу́євичі як похідний від особової назви Нагой. Правда, визнав він, у наявних в його розпорядженні матеріалах із слов'янської антропонімії вона не засвідчена, але за аналогією з іншими «могла бути». П'ятий автор штучно поділив топонім Тру́скавець на «можливі значущі частини»: Т-, руска- і -вець і витлумачив їх так, як йому вистачило фантазії. Шостий автор заледве не всі топоніми, зокрема Чертіж, теж розбив на склади, придумав їм пояснення і заявив: Чер- – це їжа, стіл (у значенні приміщення, їдальня), -тіж – родоначальник, а разом Чертіж означає осідок, місце проживання міжплемінного володаря краю. Сьомий автор відштовхнувся від народноетимологічної версії топоніма Попелі – слова попіл як його «рідного батька» і підігнав під нього всі однокореневі назви. Восьмий автор пропустив вибіркові топоніми крізь призму давньоіндійської мови санскрит, де налічують плюс-мінус тисячу слів, схожих за значенням до українських, і подав свої розмисли за наукові факти. Дев'ятий автор взагалі не потрудився заглянути до праць авторитетних учених, тому нічтоже сумняшеся понаплітав такого, що годі й надивуватися з його «одкровень». Десятий... Одинадцятий... Дванадцятий...

Або ще. У Карпатах існує село Опака з рекордною, разом з деякими іншими селами, кількістю стародавніх мікротопонімів різномовного і різночасового походження. Для пояснення назви цього села М. Худашу знадобилось більше однієї сторінки книги формату А5, а в результаті де сів, там зліз. Цитувати і коментувати його хитромудрі лінгвістичні «фантики» з мало кому зрозумілими термінами «відантропонімний», «відапелятивний», «окситонічний», «парокситонічний», «препозитивний», «постпозитивний», «фізіографічний», «посесивний», «відкомпозитний гіпокористик», «препозитивний компонент» і т. п., даруйте іронію, іншу «трахомудію» не бачу потреби, бо їх і «німець не второпа, учитель великий», а не те що звичайний читач! Прикінцевий пасаж його писання такий. Оскільки, мовляв, композитний антропонімічний компонент Пак(о)-, пакъ мав перв. знач. «сильний», припускаємо, що таким іменем-композитом, від якого виникло утворення Опакъ, могло бути О[зри]пакъ – побажальне ім'я з побажанням озріти «оглядати», «побачити» (у знач. «відчути») пакъ силу. Пор. ННП: укр. Опаничі – стягнена форма вихідного утворення Опаччичи – первісно патроніма на -ичи від ОН Опачко з перв. знач.: опаччичи – рід (або піддані) Опачка. Семантичним шляхом цей патронім перейшов у ННП (назву населеного пункту. - Авт.) з перв. знач. «НП (населений пункт. - Авт.), який заселяють опаччичи... Ви щось зрозуміли з цього пояснення? Тимчасом деякі дослідники посилаються на подібні версії, мов на істину в останній інстанції! Впало у вічі й те, що назагал вони вдались до вибіркових топонімів, котрі їм було легше пояснити вигаданими ойконімами, патронімами, антропонімами і т. ін.

Як на мене, наведені приклади бездоказових, сумнівних чи попросту безглуздих тлумачень топонімів спричинені не науковим, а, даруйте, спрощеним, а то й, під маскою вченості, дилетантським підходом до складного питання, слабкою філологічною і ще слабкішою історичною та археологічною «підкованістю», незнанням або, в кращому випадку, поверховим володінням принаймні головними європейськими мовами, не кажучи про віддаленіші, давні і мертві мови. У руслі сказаного зовсім не потрібно диплома кандидата чи доктора наук, аби пов'язати назву того чи іншого населеного пункту на березі річки з її назвою, як Бистриця, бо виникає питання про походження назви самої річки. Теж не обов'язково бути титулованим ученим, щоб прив'язати топонім, гідронім і т. д. до народноетимологічної версії як наукової, що нерідко трапляється.

Стало очевидно, що не туди стежка в горох, що вони є не стільки науковими, скільки наукоподібними (термін мій) версіями. Гадаю, з цієї причини більшість із них (про всіх не маю інформації) утримались від звернення до праць про топонімію іншомовного походження, чи лише для годиться згадали котрусь у бібліографічному розділі, видатного українського мовознавця, поліглота (знав близько чи понад 40 мов!), перекладача, доктора філологічних наук, професора Костянтина Тищенка (1931 – 2023), або ухилились від дискусій з ним на наукових конференціях, сторінках наукових збірників, своїх книг чи в ЗМІ.

Справжня наука користується доведеними фактами. Коли ж ідеться про топоніміку, то, за відсутності давніх писемних джерел, вона оперує непрямими, дотичними доказами, отриманими за допомогою: 1) топонімічного контекстування; 2) використання архівних документів; 3) залучення праць авторитетних вітчизняних і зарубіжних істориків та археологів; 4) лінгвістичних досліджень відомих українських, європейських і позаєвропейських мовознавців; 5) висновків світової молекулярної генетики тощо. У дуже багатьох випадках комплексне застосування цих методів і джерел посприяло виявленню на теренах даного чи сусіднього району і дальше інших назв, котрі походять з того самого історичного і мовного пластів. Після цього я звернувся до наукових праць К. Тищенка, з яким мав щастя бути особисто знайомим, спілкуватись (він прожив у Дрогобичі останні 10 місяців свого надзвичайно результативного наукового життя) і вражатись його фундаментальною обізнаністю, всебічною мовознавчою ерудицією, географічною широтою та історичною глибиною знань.

У руслі сказаного важко не погодитись із академіком Національної Академії наук України, доктором філологічних наук, професором Григорієм Півтораком, який у передмові «Нові обрії дослідження етно- та глотогенезу українців» до праці К. Тищенка «Долітописна мовна історія українців» наголосив: «Його наукова заслуга серед багатьох інших полягає ще і в тому, що своїми дослідженнями він увів топонімію в етногенетичний контекст, а також використав найновіші досягнення молекулярної генетики, завдяки чому підніс етногенетичні дослідження на сучасний, якісно новий рівень... Знавець десятків сучасних і давніх, живих і мертвих мов та новітніх досягнень суміжних наук, він віднайшов і систематизував сліди стародавніх контактів на території сучасної України, відбиті в українській топоніміці та в давніх запозиченнях серед апелятивної лексики, які в сучасній суспільній свідомості сприймаються переважно як питомо українські. Автор наводить чис-

ленні запозичення від балтів, фракійців, іранців, іллірійців, кельтів, римлян, готів, хозарів, семітів, печенігів, половців, угорців, татар, литовців, поляків, німців, росіян, англійців та ін. Припускаю, що значна частина цих запозичень будуть сприйматися як дискусійні, сумнівні, фантастичні, або такі, що можуть мати простіше й вірогідніше пояснення на місцевому ґрунті. Проте з категоричними висновками поспішати не варто. Адже апріорне заперечення знайдених проф. К. М. Тищенком фактів та їх інтерпретації не може бути продуктивним, а плідна дискусія з ним потребує й рівнозначної освіченості та ерудованості».

Тепер перелічу його праці. Це «Мовні контакти: свідки формування українців» (Київ, «Аквілон-Плюс», 2006, 416 с.), «Етномовна історія прадавньої України» (Київ, «Аквілон-Плюс», 2008, 480 с.), «Арабський пласт топонімії України VII – XIII ст.» (Київ, 2008, 64 с.), «Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти» (Київ, 2009, 192 с.), «Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник» (Тернопіль, «Мандрівець», 2010, 240 с.), «Еламські дієслівні основи у топонімії України» (Київ-Львів, 2011, 24 с.), «Халіфат і сіве́ра» (Київ, «Аквілон-Плюс», 2011, 496 с.), «Ключі з Астурії від минулого України» (Київ-Дрогобич, «Посвіт», 2015, 528 с.), «Долітописна мовна історія українців» (Київ-Дрогобич, «Посвіт», 2016, 752 с.) і, нарешті, його об'ємна фундаментальна підсумкова праця «42 епохи українських мовних контактів. Енциклопедія 3000 запозичених реалій античности й середньовіччя у мові, прізвищах і топонімах» (у її перевиданні він планував замінити слово середньовіччя словом сучасности чи сьогодення. -Авт.) (Київ-Броди: «Просвіта», 2020, 912 с.).

Зорієнтуватись і розібратись у них із просто-таки зливою посилань на різні історичні епохи, живі, мертві, міжнародні й марґінальні мови, праці авторитетних вчених різних країн, використання всіляких графічних знаків, кеглів (розмірів шрифтів), гарнітур (малюнків шрифтів), світлих і жирних лінійних і хвилястих підкреслень, жирних, прописних і курсивних виділень окремих слів і цитат багатьма мовами різних мовних груп, умовних скорочень, абревіатур, наголосів тощо вимагало терпіння й терпіння. Зате коли я зорієнтувався і поступово розібрався в них, то згадував афористичні рядки Івана Франка: «Той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить».

На моє переконання як їх своєрідного ретранслятора і популяризатора, видання саме цього вченого з топоніміки іншомовного походження, бібліографія до яких налічує близько чи понад 800 (!) праць і статей, можна вважати проривними, найпереконливішими, найпоясненнішими. У них проаналізовано, переглянуто, підтверджено, а почасти й спростовано результати досліджень попередників і навіть деякі його власні раніші версії на тлі зведення сучасного стану історичних, археологічних, лінгвістичних, етнографічних, генетичних знань про довготривалі, тисячолітні етномовні контакти наддніпрянських і наддністрянських слов'ян – предків українців з десятками інших народів. За два століття у порівняльно-історичному мовознавстві опрацьовано сотні етимологій, добутих завдяки розвитку методів історичної фонетики і внутрішньої реконструкції.

Інструментарій сучасних студій топонімії, зазначив він, збагатився системним підходом, методами топонімічного контекстування і словотвірних парадигм. Вони складні й трудомісткі, зате помітно підвищили ефективність і обґрунтова-

ність висновків досліджень. Немає іншого способу зрозуміння «темних» топонімів, як тільки пошук їх прототипів у мовах відомих з історії інших народів. Тоді і з'являються вірогідні припущення про конкретну етномовну належність назв, а не про самодостатню дилетантську версію (почув від когось, або вичитав у якомусь словнику подібне слово – і «Еврика!» («Я знайшов!»). Саме пошук прототипів розблоковує шлях до щораз повнішого проникнення у прилеглий топонімічний контекст. Завдяки йому більшає топонімів, до яких можна вказати ймовірні етномовні джерела і навіть з'ясувати реальний час їх появи. Образно кажучи, науковим подвигом цього вченого є те, що він протягом «чи то 25, а чи й 44 років» (прожив без одного тижня 82 роки) ненастанних пошуків і знахідок у топоніміці поставив нерухомий віз на колеса, запряг коней, і він покотився вперед.

У передмові «Італіки, римляни, ґенуезці серед сусідів українців» до книги К. Тищенка «Італія і Україна…» директор Італійського інституту культури в Києві професор Нікола Франко Баллоні, зокрема, зазначив: «Ці численні віки вимірюються тридцятьма часовими пластами іншомовних запозичень, документованих в українському словнику і топонімії України. Це означає, що за 4 тисячі років щонайменше 30 народів і племен (за найновішими даними – 42. - Авт.) побували сусідами предків українців. І кожен з них зумів залишити свій слід у місцевій лексиці й топонімії. Назви тих давніх народів не є чимось новим для нас, європейців: це ті самі італіки, балти, фіни, кавказці, фракійці, іллірійці, скіфи, кіммерійці, сармати, кельти, фінікійці, греки, римляни, ґоти, гуни, авари, хозари, араби, варяги, печеніги, монголи, татари… Отже, тут продовжується та сама історія давно знайомої Європи». У видатного німецького мовознавця Вільгельма фон Гумбольдта є інші промовисті слова: «Через топоніми, найдавніші й найтривкіші пам'ятки, розповідає давно зниклий народ сам про свою долю, і все питання в тому, чи ми ще розуміємо сказане ним».

Підкреслюю: на підставі багаторічних фронтальних студій топонімії за методом топонімічного контекстування, із залученням історичних джерел античних і середньовічних істориків, авторитетних наукових праць пізніших дослідників з метою досягнення більшої об'єктивності та доказовості висновків, нині очевидно, що кожна третя географічна назва в Україні утворена від іншомовної основи. Адже ми успадкували терени уздовж «найвідвідуваніших» земель за часів усіх переселень народів, коли не сказати прямо – «при битій дорозі» з Азії до Європи. Хронологічно нашими сусідами були кавказці, балканці, іранці, кельти, греки, римляни, германці, монголи, тюрки… Вони нікуди не поділись, а перейшли в нашу мову і залишились поміж нас, із сусідів стали родичами.

Протягом 200 років у мові українців виявлено 42 (!) мовно-часові пласти – свідки тривалих і довготривалих мовних та інших контактів з ближчими й дальшими народами. Це питомий слов'янський пласт плюс запозичення: еламські, аккадські, урартійські, єгипетські, центральноєвропейські, фінські, балтійські, фракійські, індоіранські, скіфські, перські, грецькі, фінікійські, іллірійські, кельтські, бактрійські, пахлавійські, латинські, коптські, ґотські, гуно-аварські, візантійські, кавказькі, вірменські, франкські, хозарські, арабські, албанські, мадярські, печенізькі, скандинавські, половецькі, монгольські, татарські, генуезькі, литовські, польські, волоські, німецькі, російські, англійські. Для порівняння:

японці прожили 6, ірландці 7, синти (цигани Ломбардії) 9, галісійці та іспанці 14 мовних контактів. У цивілізованому світі не існує мов, котрі б не збагатили свій словниковий запас запозиченнями із сусідніх мов. Ось звідки взялись у нашій мові, топонімії численні іншомовні назви, прізвища і загальні слова, котрі нині виглядають питомо українськими.

Упродовж довгих століть відбувалось об'єктивне довготривале тематичне нівелювання сотень і тисяч назв з іншомовними топоосновами. Цей процес можна порівняти з обточуванням кам'яних уламків у річці до набуття ними округлої форми. Простежується цікава тенденція фіґурування у різних населених пунктах, місцевостях і навіть країнах однакових або однокореневих топонімів і мікротопонімів. Це вказує на дуже давнє і давнє більш чи менш тривале сусідство, проживання, перебування забутих представників того чи іншого етносу неподалік чи поряд з нашими пращурами, зникнення частини колишніх населених пунктів і присілків, появу на їх місці або в близькій відстані нових поселень з попередньою або іншою назвою і з одночасним переходом топонімів у розряд мікротопонімів.

Незважаючи на дії процесу народної етимології, численні й раніше незрозумілі географічні назви різного походження, не кажучи про сотні тисяч мікротопонімів, виявились часто-густо того ж походження, що й запозичені з інших мов загальновживані слова нашого словника. Виглядає, що найбільший кількісно, семантично і фонетично найбагатший пласт української топонімії походить з алтайського періоду (тюркські й монгольські назви) нашої історії. Далі за кількістю йдуть арабські, іранські, германські, кельтські, варязькі, кавказькі, мадярські, балканські, литовські, польські та інші назви. Ця тенденція притаманна і Дрогобиччині.

Так взаємно незалежні ряди масових мовних фактів виявились свідками участі сусідніх народів у формуванні українців як етносу. Причому наші предки не лише не розчинились у довготривалій етномовній веремії на своїй землі, але й завдяки потужній генетичній енергетиці змогли без агресії, воєн і загарбань асимілювати їх. Можливо, це є феноменом світових цивілізаційних процесів. Щоб зайвий раз переконатись у слушності даного твердження, достатньо принаймні уважно придивитись до генотипів навколо себе. Від кінця XIX ст. і в наступні десятиліття ця інформація в її постійному доповненні, уточненні та поглибленні була й залишається широко відомою у вузькому колі і все ще вузько відомою у широкому колі.

Коли я кілька разів (одного разу виявилось замало) простудіював праці К. Тищенка, то прийшов до переконання, що завдяки досягненням попереднього та сучасного мовознавства нині менш-більш доказово «заговорили» тисячі українських назв іншомовного походження. Донедавна майже ніхто не підозрював, що величезна їх кількість мають свої точні або близькі аналоги в інших країнах – від крайнього Заходу до крайнього Сходу Європи, Азії, Близького Сходу і навіть Африки. Це сприяє їх легшій упізнаваності, нагадує давним-давно забуті тривалі контакти, співіснування і співпрацю вихідців із далеких країн з нашими пращурами, підтверджує їх велику давність.

У них системно, послідовно й аргументовано розглянуто зафіксовані словником дописемні зв'язки української мови. З другого боку, досліджено сотні назв міст, сіл і річок України з іншомовними топоосновами. Завдяки опануванню десятків мов різних мовних груп, багаторічним фронтальним студіям топонімії

за методом топонімічного контекстування, із залученням історичних джерел, наукових праць попередників і незважаючи на довготривале тематичне нівелювання місцевих назв унаслідок дії процесу народної етимології, він довів, що численні «незрозумілі» географічні назви: ойконіми (відіменні об'єкти), ороніми (гірські утворення), гідроніми (водні об'єкти), теоніми (від назв язичницьких богів), етноніми (від назв народів або племен), гомоніми (тотожні назви річок і населених нунктів) мають переважно те ж походження, що й запозичені загальні слова нашого словника.

Після цього в мене майже не залишилось сумнівів, що історія більшості населених пунктів Дрогобиччини (і не тільки її!) налічує не 400 – 700 років «від часу першої писемної згадки», а принаймні тисячу-півтора, а то два і більше тисячоліть. Водночас у топонімах і почасти мікротопонімах, численних прізвищах іншомовного походження помітне нашарування різних історичних і мовних пластів, проникнення і масове утвердження християнства на наших землях від IV – V ст. Перефразовуючи слова вченого, можна сказати: кінцева причина багатомовного розмаїття української топонімії і генетики – в учорашніх плідних контактах наших предків із сусідами.

Скажімо, в низці сіл Дрогобиччини побутують мікротопоніми Копань, Копані та похідні. Невже їх утворено від виснажливого ручного копання городів? Якщо справді було так, то чому відсутні назви, пов'язані з обробкою культур, доглядом за худобою, збиранням і переробкою врожаю на продукти харчування, полюванням тощо? Де тут логіка? Тимчасом у «копаних» топонімах присутній імовірний зв'язок з карачаєво-балкарським словом кьобан – річка, або ж вони утворені від назви печенізького племені язи-копон. Те саме можна сказати і про мікротопоніми Лази, Ласки, Круги, Кружики, Дани і похідні від них. Ба більше, в Турківському, нині сусідньому Самбірському районі існують однокореневі топоніми і мікротопоніми Баня, Залокоть, Звір, Києвець, Красне, Круг, Обичі, Менджола, Мости, Мохнате, Сигла та інші, або назви з основами Баба-, Кобил-, Княж-, Кот-, Рибн-, Турк-, Ясен-, котрі мають аналоги на Дрогобиччині, і їх налічується не одиниці, а десятки. Народна етимологія цікава, спонукає до роздумів. Але вона лише слово-, назво-, ім'я-, предмето-, дерево-, траво-, тваринно-, пташино-, рибно-, комахо-, професійно- і ще як хочете наслідувальна, але позбавлена наукового підґрунтя, обов'язкового для топоніміки прямого або хоча б дотичного підтвердження і лише в поодиноких випадках збігається з науковими версіями. Якби опиратись тільки на народну етимологію, то неможливо пояснити існування десятків і сотень однокореневих назв на Дрогобиччині, ширше – на Прикарпатті, в Україні і ще ширше – у Європі від Уралу на сході аж до Ірландії та Шотландії на заході.

Територіально не дрогобицький, але й не надто віддалений приклад. Як і село на Самбірщині, так і в РФ, а також у південній частині Тихого океану за тисячі кілометрів один від одного існує кораловий атол з однаковою назвою – Тарава. Чи справді він утворений від якоїсь невідомої трави, як його пояснює народна етимологія, чи маємо справу з випадковим збігом? Далебі, що ні! Його пов'язують з давньоірландським геомантичним центром Тара – релігійним і політичним осередком, столицею всіх кельтських племен. Відомі вже згадана ірландська, дністерська (Самбірщина), ронська (Франція), дунайська, десенська (біля р. Десни),

клязьменська і донська (РФ), інші Тари, похідні Taro, Taranto, Taranta в Італії тощо. Про Тару розповідають ірландські міфи і легенди, пишуть усі кельтологи, вона є одним з найвідвідуваніших історичних місць в Ірландії. Отже, наші далекі пращури не давали назви своїм поселенням випадково, знічев'я, за щучим велінням і за їхнім хотінням, інакше вони б не мали стільки однокореневих «родичів» у різних районах, областях і сусідніх країнах.

Задля кращого сприйняття запозичень від К. Тищенка пояснень походження назв населених пунктів Дрогобиччини і можливого часу їх виникнення, нагадаю в найзагальнішому викладі приблизну періодизацію прадавньої історії України до утворення Руської держави зі столицею в Києві, або просто Русі. Для ілюстрації сказаного вище наведу 12 тез нашої етномовно-культурної історії з його праці «Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти». Саме в ній стисло подано кількатисячолітню історію формування українського народу, нації, мови.

Перша теза: італьський складник слов'ян. У III тисячолітті до н. е. життя найдавніших груп слов'янських індоєвропейців було рільничо-скотарським і, отже, невойовничим. Мережа їх поселень була дуже розріджена і через це парадоксально довго «непомітна» для античних істориків, які фіксували переважно воєнно-політичні події. Праслов'яни успадкували частину індоєвропейської прабатьківщини над Дніпром і Дністром, де проживали серед споріднених племен. Тут розрізняють італьський, балтійський, іранський складники української мови і топонімії.

Друга теза: балтійський та іранський складники слов'ян. Граматичні приклади свідчать не про споконвічний, а пізніший період контактів і зближення слов'янської і балтійської прамов. А ось іранський складник отримав подальше підтвердження. Наш словник увібрав іранізми трьох епох: загальнослов'янські (VII – V ст. до н. е.), центральнослов'янські (IV – III ст. до н. е.), локальні (II – I ст. до н. е.).

Третя теза: кельтський вплив, що вкладається в часові межі III ст. до н. е. – II ст. н. е. Зарубіжні та вітчизняні вчені пояснюють ним походження приблизно двох третин назв слов'янських племен і їх етнічних груп. На користь цього висновку говорять також численні топоніми кельтського походження Наддніпрянщини і Наддністрянщини, значна частина нашого словника.

Четверта теза: ґотський вплив. Наука германістика на підставі масових археологічних і документальних фактів підтверджує перебування наддніпрянських племен слов'ян, кельтів, фракійців, аланів у складі ґотської держави II – V ст. З цим періодом учені пов'язують феномен черняхівської культури зі значним римським впливом. Тоді ж, у IV – VII ст. монахи кельтської та ґотської церков почали тривалий процес християнізації слов'ян. Він проявився і у виявленні протягом 200 років понад 30 тисяч римських монет у 700 селах України, і у римському та християнському походженні чималого масиву топонімії та лексики.

П'ята теза: алтайський вплив. Його вкладають у IV – VIII ст. і пов'язують із завоюваннями монголомовних гунів та аварів (обрів) сучасних українських земель Аварським і Хозарським каганатами. Через перебування під їхньою владою і в їх війську західні джерела часто ототожнюють слов'ян із завойовниками, як аналогічно через півтора тисячоліття ототожнювали корінних українців із зайшлими московитами-москалями з угро-фінською та монголо-татарською генетикою.

Шоста теза: кавказька міґрація зороастрійців – ірано-кавказців в Україну, датована VII-VIII ст. Вона була викликана арабським завоюванням Персії з подальшим насильницьким наверненням до ісламу сотень тисяч зороастрійців – ґабрів (кабардинців, черкесів (касахів, у літописі – касогів), абхазів, чеченців, цахурів, ґінухців, багвалинців, чамалинців, каратинців, лазів, тушинців, рачинців та інших). З цим періодом пов'язують зародження пізнішого козацтва. Не випадково козаків звали черкесами. Звідси – походження булави як зброї і символу влади у черкесів-касогів і черкасів-козаків. Результатом довготривалого перебування зороастрійців на землях наших далеких предків є масові назви, залишені нам у спадок.

Сьома теза: дністерська Русава, тотожна поняттю «араби». Для цього періоду, датованого VII – VIII ст., характерне масове поширення імен омейядських (Омар, Осман, Му'авійя) і аббасидських (Аббас, Гішам, Мансур, Гарун аль Рашид) халіфів, повторенням географічних назв халіфату (ойконімів Дамаск, Русафа, Багдад, Самарра, Халеб, Пальмира, Каїр, Єтриб, Медина), хоронімів (Копт, Миср, Судан, Ліван), оронімів (Гавран, Санджар), гідронімів (Тиґр, Євфрат), реалій ісламського світу (Мохаммад, Алі, Ашура, Фатима, араби, шиїти, єзиди, ісмаїліти, друзи), понять (qiblat, uqqal, kalam, kalami). Арабський пласт налічує понад 4 тис. топонімів, значну частину нашого словникового запасу.

Восьма теза: балтійська Русь, тотожна поняттям нормани, варяги, скандинави, датована IX – XI ст. Фінською мовою Швеція зветься Ruotsi. З того часу на слов'янських землях стали появлятись розбійники-нормани, які зробили Київ своєю базою для воєнних походів на Візантію («шлях із варяг у греки»). Близько 860 р. за константинопольського імператора Михайла Русь, тобто нормани (варяги), почали напади на Царгород. Варязька назва Русь перейшла на предків нинішніх українців.

Дев'ята теза: Володимир – перший місцевий конунґ-напівслов'янин і каган. Народжений від інтимного зв'язку рюриковича Святослава і ключниці його матері Малуші, він, після відомих кривавих подій, за допомогою варягів став київським князем і, попри його негативні дії, залишився в історії як Хреститель держави Русі-України в 988 р.

Десята теза: початок назви Україна. Вперше вона зафіксована в Літописі Руському під 1187 р. на означення Переяславщини, 1189 р. – Поділля, 1217 р. – Холмського Побужжя і Берестейщини. Вчені, зокрема Михайло Брайчевський, вважають, що українці сформувались із трьох слов'янських племен – полян, деревлян і сіверян з іранським, кельтським і ґотським минулим і були носіями місцевих діалектів історичного продовження праслов'янської мови, званої нині українською мовою. Важливо наголосити, що українці не успадкували говірок слов'янських племен радимичів, кривичів, в'ятичів, новгородських словенів. За визначенням іншого видатного українського мовознавця Юрія Шевельова, «справжня, «жива» українська мова ніколи не була «давньоруська», ніколи не була «спільноруська», ніколи не була тотожна з російською, не була предком або нащадком, або відгалуженням російської мови. Вона поставала і постала з праслов'янської, формуючись від VI до XVI ст…».

Одинадцята теза: Московія – від уділу до імперії. Київська практика уділів обірвалась на 1240 р., коли монголо-татарська орда Батия захопила Лівобережжя, здобула Київ і Правобережжя. Московія як один із ханських уділів опинилась у

складі великої монгольської держави Золотої Орди, ні разу не виявивши бажання повернутися в склад Русі княжої. Коли в 1480 р. Московія нарешті скинула владу Орди, не раз поруйнувавши Київ, то проголосила себе єдиною спадкоємницею Русі, в 1721 р. при Петрі І перебрала собі замість офіційної назви Московія грецизовану назву Русі – Росія і свідомо об'єднала два терміни – руський і російський в одному – русскій. Попри сказане, як видно з цих фактів, термін російський є російським не більше, ніж термін римський – румунським, франкський – французьким, а булгарський – болгарським.

Дванадцята теза: подальша мовно-культурна історія України. Осердя Русі Київської історично розвивалось інакше, ніж Московія. За визначенням учених, Україною вважається лише та Русь, що «залишилася вдома».

На продовження висновків періодизації потрібно також стисло нагадати віхові історичні події тих далеких часів. «Велике переселення народів» пов'язують із масовим просуванням кочового народу гунів, сформованого в II – IV ст. у Приуралліі із зайшлих зі сходу тюркомовних гуну та місцевих угрів і сарматів. У 370 р. гуни розбили сарматів, вступили у володіння ґотів на Наддніпрянщині з її місцевим слов'янським населенням і в кількох битвах розгромили ґотів.

Ґотський король Германарих покінчив самогубством, а його наступник Вітимир загинув. Переможені ґоти знялися з обжитих місць і подалися в інші землі. Подібно сталось і з німецькими колоністами в Галичині. Після австрійської окупації Галичини у 1772 р. вони заснували тут свої колонії, а наприкінці 1939-на початку 1940 рр. репатріювались, залишивши нам десятки німецькомовних топонімів. Хоча нині ці села називаються інакше, у розмові місцеві люди часто продовжують послуговуватись їх історичними назвами.

Політичною ситуацією скористались венеди і в союзі з гунами теж пішли на ослаблених ґотів. Спочатку вони перемогли ґотів у кількох битвах. Але залежний від гунів ґотський король обманом захопив 70 керівників венедів на чолі з Божем і розіп'яв їх, за що отримав прізвисько Вінітарій – Переможець венедів. Однак згодом Вінітарій зазнав поразки від онука Германариха ґотського короля Геземунда.

Впродовж 80 років ґоти перебували у васальній залежності від гунів. Гуни утворили в Північному Причорномор'ї велике військово-політичне об'єднання за участю тамтешніх племен. Серед них були й словени-анти. Добре укріпившись, гуни на початку V ст. продовжили рух на захід. Як пише далі вчений, паніка серед варварських племен призвела до масової ліквідації римських кордонів і переміщення величезної кількості людей у володіння Рима. Римська імперія позбулась контролю над більшістю європейських провінцій. Гуни підпорядкували собі велику кількість племен від Рима і до степової України.

Їхня держава у вигляді політичного союзу під керівництвом Аттіли з центром у Паннонії (Угорщина) продовжила наступ на Рим, який не змогла зупинити й поразка від римського полководця Аеція в злуці з германцями та аланами в 451 р. Але в 453 р. Аттіла раптово помер, і через чвари між його синами багатонаціональна держава гунів швидко розпалась. Її кінцем вважають битву на р. Недао в Угорщині у 453 р., де германці під проводом короля Ардариха вщент розгромили гунів.

У результаті цих подій Правобережна Україна до другої половини VI ст. знову опинилась під владою германців. Водночас писемні джерела вказують на прожи-

вання тюркських племен на південних теренах України від раннього середньовіччя. Після розпаду гунської держави появились авари (обри). За військову допомогу в боротьбі з германцями вони отримали Паннонію і Трансильванію, де створили Моравський каганат. Підкоривши сусідні слов'янські й неслов'янські племена і наклавши на них данину, авари в спілці з їх військовими загонами часто нападали на європейський південь, зокрема Візантію. Через це деякі тодішні джерела ототожнюють аварів і слов'ян. Однак у 626 р. авари зазнали нищівної поразки біля м. Константинополя і були витіснені з Північного Причорномор'я. Кінцем їхнього панування стала перемога над ними франкського короля Карла Великого в союзі зі слов'янами. Відтоді загальна назва король від імені Карла Великого увійшла в усі слов'янські мови. Рештки аварів відійшли на Північний Кавказ.

Майже одночасно з Аварським каганатом сформувався і Хозарський каганат з тюркським етносом. У 730 р. його каган (керівник) прийняв іудаїзм. Але всього лише через сім років він під тиском арабських завойовників прийняв іслам. З того часу про хозарів дізнались слов'яни. Протягом 120 років хозарам мусили платити данину уличі, тиверці, поляни, сіверяни, радимичі, в'ятичі.

Починаючи від IX ст., на землях сучасної України появились загони норманів германського походження – вихідців зі Скандинавії, точніше – Швеції і Данії, яких звали русами, руссю. Вони перетворили Київ на свою базу для воєнних походів униз Дніпром на Візантію. Як виглядає, начебто від них приблизно від 860 рр. нинішня Україна почала називатися Руською землею, Руссю.

Перший норманський володар Києва Олег мав офіційний титул каган, який ще зберігали князі Володимир Великий і Ярослав Мудрий. З цього приводу в Літописі Руському сказано: «А слов'янський народ і руський – один; од варягів бо прозвалися вони руссю, а спершу були слов'янами; хоча вони й полянами звалися, але мова слов'янська була».

Тому-то цілком неслов'янські імена мали майже 90 руських підписантів міждержавних договорів Києва з Візантією від 911 і 944 рр.: Адун, Алдан, Бриміальд, Вермунд, Гомоль, Грим, Гуд, Гунастр, Інгельд, Карл, Коль, Лідул, Рулав, Руальд, Свен, Фарлоф, Фрелав, Фростен, Фруд, Труан, Турбрід, Турд, Турбрен, Уліб, Стемид, Шибрід, Шигобрен та інші. Після них київські правителі ще тривалий час зберігали зв'язки зі своїм скандинавсько-шведським родом. Зокрема, майбутній король Норвегії і брат дружини Ярослава Мудрого Інґиґерди Гаральд Сміливий виховувався у Києві. Відтоді назва скандинавських завойовників поступово перейшла на місцеве населення. Етнонім Русь має форму, аналогічну з назвами інших чужинських племен, як водь, корсь, весь, жмудь, либь, лопь, пермь, сумь, ємь, чудь тощо.

Натомість слов'янські етноніми мають післякореневу частину -ани, -ичі. Цікаво, що у 1835 р. шведський учений А. Стриннгольм видав книгу, де показав існування шведських прототипів цих імен у давньому або ледь зміненому вигляді (задля економії площі всіх їх не перелічую). З часом варяги-руси асимілювалися зі слов'янами. Є певні підстави припускати невипадкову спорідненість синьо-жовтих барв на національних знаменах шведів та українців. Так що нині начебто меншає сумнівів щодо скандинавських коренів назви Русь. Втім, це ключове історичне і мовознавче питання має як переконаних прихильників, так і безапеляційних

противників і продовжує викликати наукові дискусії. Виглядає, що до крапки над і в ньому може ніколи й не дійти.

Водночас жоден післякиївський історичний період середньовіччя і близько не був пов'язаний з масовим перебуванням слов'ян у Чехії, Польщі, Швеції, на слов'янських землях Німеччини, де збереглись топоніми з основою Rus- RusAVA, Rusek, Rusova, Rusinov (Чехія), Russow та ін. (Німеччина). Знаходить підтвердження правильність виводу основи слов- від кельтського sloq – служити (а основа слав- згодом могла бути наближена до слов- за подібністю форми). Кельто-германське походження має і найдавніша назва слов'янського племені дулібів.

Отже, можна говорити про походження найдавніших українських назв як результат мовних контактів слов'янських індоєвропейців від III-початку II тисячоліття до н. е. До цих назв зараховують насамперед гідроніми. Цікаво, що такими гідронімами вважають, зокрема, річки Бистру і Бистрицю. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми і мікротопоніми: Руда (Брониця), Рудава (Східниця), Рудавець (Бистрий), Рудавка (Бистриця гірська), Рудавина (Мединичі), Рудавка (Нагу́євичі), Верхній Рудавий і Нижній Рудавий (Новий Кропивник), Рудавий (Смільна), Рудки (Сторона), Рахмани (Станиля), Варадин (Унятичі; такий же мікротопонім є в с. Яво́рі на Турківщині) та інші.

Виразний іранський слід в історії України простежується від V ст. до н. е. Синонімом терміну іранський у мовознавстві є слово індоарійський, де індоіранське слово arya означає пристойний, шляхетний. Праслов'яни запозичили від іранців цілу систему сформованих релігійних понять, в якій із шістьох божеств київського пантеону цілком іранськими є Хорс і Симаргл, а індоіранськими – Стрибог і Макоша. Визнаними іранізмами є, зокрема, назви і слова: Бог, Дніпро, Дністер, Дунай, Ґорґани, Самара, Артек, Диканька, Саки, Сула, Прут, Удай, рай, збіжжя, тривати, муж, хата, темрява, волос, дощ, бачити, чобіт, кум, лелека, кишеня, гадати, топір, ватра, хвала, хорт, синій, ящір(ка) і багато інших. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми і мікротопоніми: Перепростиня, Опака, Унятичі, Ящірка і Під'ящірка (Лішня), Раточина (Борислав), Раковець (Воля-Якубова), Кашмарське (Доброгостів), Полуванок (Мокряни), Берестя (Вороблевичі), Шипітник (Підбуж) та інші.

Кельтський період нашої історії датується приблизно III ст. до н. е. – II ст. н. е. Сучасна наука розглядає під термінами кельти, кельтська мова групу індоєвропейських племен з їхніми спорідненими або близькими мовами. Стародавні римляни називали кельтів галлами, а стародавні греки – галатами. У I тисячолітті до н. е. кельти почали просуватися з берегів Рейну, Майну, Верхнього Дунаю на захід, південь і схід. Цей тривалий процес нагадує опанування і освоєння американського континенту вихідцями із західних країн у середині-другій половині II тисячоліття. На Заході кельти поступово завоювали Ґаллію, Британські острови, Піренейський півострів, Грецію, Малу Азію, значні території слов'янських племен України, а на сході дійшли аж до Передуралля, Середньої Волги і Нижнього Дону. Там кельти поступово змішались із місцевим населенням, асимілювались і врешті розчинились серед нього. Щодо західного відгалуження кельтів, то в V – VI ст. германські племена британів витіснили кельтів з території сучасної Англії, і ті утворили свої держави в Ірландії, Шотландії, Валлії, Бретані.

За висновками вчених, кельти дали нашій мові назви і слова: Галичина, Сейм, Косів, Кинашів, різні Сатанови і Сатанівки, Молохіви-Малехіви, Тараніси, Паликорови, Волосівці, штовхати, книга, британ, брага, сало, щит, броня, мотика, боярин, влада, владика, брат, тато, море, місяць, слуга, будинок, борошно, сокира, пекло, ліки, клан, блазень, волхв, яма, багно, бруд, поневірятися, чемерка, полуда, молитися, намисто і ще величезну кількість інших. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми і мікротопоніми: Биків, Болехівці, Трепля (Бистрий), Бухів, Канчерівка, Луковиниця (Летня), Під Лукавицею (Борислав), Брониця, Торхів (Гаї-Нижні), Комарище (Ґута), Дутка (Дорожів), Новий Кропивник, Терешпа (Опака), Чимірний (Сторона), Трускавець, Теребне (Урож) та інші.

До українських запозичень з іллірійської групи мов (спадкоємницею яких є албанська мова) та італійської мови (III тисячоліття до н. е.-IV ст. н. е.) топонімія зараховує назви і слова: Карпати, Горинь, Медобори, Бескид, Іква, Ромен, Ромни, Романівка, Демня, Господь, Солучка, поратися, порпатися, ціп, цап, борть, молот, горн, лівий, мана, говіти, коляда. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми, мікротопоніми і гідроніми: ті ж назви Бистрий, річки Бистра і Бистриця, Герина (Бистрий), Дуклі (Колпець), р. Шумівка (Ясениця-Сільна), Ясениста (Ґута), Залужа (Биків) та інші.

Праслов'янський і язичницький слід припадає приблизно на II – VI ст. З того періоду в українській мові збереглися назви і слова: Гологори, Стир, Ірпінь, Іршава, Луцьк, Тараща, Канів, Грабовець і похідні від Граб-, Більче, Біла Гора, Лука, Селище, численні топоніми з основою Лукан-, Лукав-, Луков-, коса, граблі, сніп, пшениця, полоти, цілина, теля, кожух, рукавиці, посуд, відро, сад, човен, інші. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми і мікротопоніми: Доброгостів, Ковбінька (Мединичі), Корост (Дрогобич, Доброгостів), Підбуж, Ярушівка (Модричі), Княжий Див і Ладинчик (Старий Кропивник), Ярилич (Летня) та інші.

Першими серед варварських народів прийняли християнство у III – IV ст. ґоти – одні з предків сучасних німців. Через них уперше ознайомилися з новою релігією наші далекі пращури. З ґотського періоду (II – VII ст.) наша мова поповнилась назвами і словами: Десна, Полтава, Щира, Двина, Тиврів, Піскава, церква, хрест, піст, піп, князь, дума, буква, шати, полк, шолом, меч, мито, колодязь, сатана, тіло, тин, ворог, полотно, цямрина, плуг, сідло, скот, бук, редька, ланцюг, хліб, дратва, ринок, кухня, вантаж, суфіксом -енко (шевченко, коваленко, гончаренко, бондаренко, кравченко тощо – у значенні спадкоємець, нащадок, від яких пішли прізвища, і теж великою кількістю інших. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми і мікротопоніми: Довге (2), Лошеня (Борислав), Голданки (Гаї-Нижні), Грушів, Цімберок (Грушів), Жданівка, Летня, Стоявна (Лужок-Долішній), Мутвиця (Ортиничі), Рихтичі, Смільна, Стебник, Тинів та інші.

Період ранньої християнської церкви в Україні, василіян, несторіян, богумилів і початку широкого запровадження християнства на наших землях припадає на IV – VIII ст. Він характерний запозиченням таких назв: Базилівщина і похідні від Базиль-, Василь-, Миропілля, Миколаївка і похідні від Микол-, назви з основою Яков-, Якуб-, Бород-, Яким- Текл-, Голуб-, Голоб- тощо. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми, мікротопоніми і гідроніми: Воля-Якубова, Михай-

левичі, Ісайське (Кавне), Гаврилівка (Брониця), Голубичка (Гаї-Нижні), Голубічка (Далява), Перехрестя (Опака), Церквиця (Тинів) і ще кілька назв на Церк- та інші.

Від гунських, монгольських, аварських (друга назва обри), хозарських, печенізьких, половецьких, взагалі тюрксько-татарських (V – XIII ст.) часів до нашого словника потрапили назви і слова з основою Гун-, Ун-, Он-, Уд-, Юд-, Обр-, Добр-: Хорол, Оборошин, Умань, Чугуїв, Яготин, Боян, козар, корогва, ковпак, товар, лоша, булава, товмач, жупан, табір, король, козак, пан, чабан, отара, торба, батіг, гарбуз, байрак, сарай, тютюн, орда, бугай, багато інших. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми, мікротопоніми і ороніми: Ясениця-Сільна, Кандарова Гора (Гаї-Нижні), Кандури (Перепростиня), Каньова (Майдан), Коньова (нині Гора Небесної Сотні, Довге гірське), Черепино (Новий Кропивник), Буньковиця (Підбуж), Батинець (Рибник), Кременник (Східниця), Коришки (Улично), Обричник (Михайлевичі), Оборонниця (Опарі), Звір(орець) Залокоть) та інші.

Історичний пласт, званий у науці арабським (VII – XIII ст.), теж підтверджується значним масивом мовних і топонімічних запозичень, як-от: субота, сатана, рабин, козарлюга, хазяїн, ханжа, ходжа, коровай, корабель, горобина ніч, горобець, караван, Росава, Раставиця, рахманний, Коломия, Мединичі, Ходорів і похідні від Ход-, велика кількість Слобідок і Слобод, топонімів з основою Укол-, Угол-, Ріг-, Кут-, ходаки, грабунок, (г)арапник тощо. На Дрогобиччині до них імовірно належать топоніми і мікротопоніми: Вороблевичі, Мединичі, Котоване, Локоть, Залокоть, Рибник, Бабин (Підбуж), Бабина Гора (Биків), Бабине Черево (Рихтичі), Бабина (Селець), Під Бабинов (Солець), Басова Затока (Доброгостів), Ліктик (Жданівка), Менжів (Котоване), Манжола (Лужок-Долішній), Росьитина (Новошичі), Богарі (Вороблевичі), Мохнаня (Рибник) та інші.

Значний слід у нашій історії залишила пізніша від сіве́ри (згадайте р. Сіве́рський Донець, Сіве́рськодонець, а не Сєвєродонецьк, та інші сіве́рські назви) друга хвиля скандинавів (по-іншому варяги, нормани). Етапною з цього питання вважається книга львівського педагога, мовознавця, етнографа, історика, редактора і видавця Омеляна Партицького (1840 – 1895) «Скандинавщина в давній Руси» з використанням пів сотні різних джерел і публікацій, що вийшла у 1887 р. У ній розглянуто численні скандинавські впливи на історію, право і релігію давніх русів у світлі найновіших досягнень європейської мовознавчої та історичної науки. Працю нашого краянина підтвердили й розвинули наступні дослідники. На Дрогобиччині відома значна кількість назв імовірно скандинавського походження: Літин, Ролів, Звенигород (Борислав), Сигла (Доброгостів, Бистриця гірська та інші), Острів (Пруси, нині Бистриця рівнинна), Свинний (Брониця), Зметлища (Довге гірське), Плосвина (Мединичі), Виферлей (Опака) та інші;

Крім перелічених, на Дрогобиччині збереглись десятки назв імовірно тюркського походження: Кобиліски (Биків), Шеремета і Корманьи (Винники), Жбири (Жданівка), Ожера (Лішня), Базар (Нагу́євичі), Синазна (Опака), Кічинівка (Раневичі), Бучила (Ріпчиці), Балабанів і Кучіжинка (Смільна), Куйдашка (Урож) та інші; ймовірно італійського походження: Мокряни, Модричі, На Сокирі (Биків), Тросники (Нагу́євичі), Тальянова (Стебник), Костра (Сторона), Барбара (Пруси, нині Бистриця рівнинна) та інші; ймовірно грецького походження: Грехи (Гаї-Нижні), Погречина (Ортиничі), Геречі (Перепростинь), Ришуля (Снятинка),

Братолів, За Братоловим, Вонацький (Медвежа), Крегельниця (Нагу́євичі), Калужище, Прикирне (Східниця), Воронка (Стебник) та інші; ймовірно балтійського походження: Пруси (нині Бистриця рівнинна), Вир (Гаї-Верхні), Литвинка (Майдан), За Чарником (Михайлевичі), Макітра (Доброгостів), Замаків (Довге гірське), Голодівка (Мокряни), Лавки (Ортиничі) та інші; ймовірно угорського походження: р. Тисьмениця, Тисмінка, Мала Тисмінка (Борислав), Гайдуків Потік (Гаї-Верхні), Сегединці (Тинів), Тожберинь (Грушів) та інші; ймовірно румунського (латинського) походження: Магура (Борислав, Підбуж), Лопата (Тинів) та інші. Ще деяка кількість назв походить з інших мов. Як випливає зі сказаного, більшість назв пов'язані з військом чужинців, іменами з чужих земель, господарськими реаліями, етносами, релігійними віруваннями, принесеними топонімами тощо. Треба мати на увазі, що багато з перелічених назв присутні і в інших мовах. Чимало місцевих топонімів і мікротопонімів мають своїх однокореневих «братів» у вигляді прізвищ і навіть прізвиськ, але це вже інша тема.

Для пояснення етимології згаданих та інших назв слід було б чи не на третину збільшити обсяг і без цього розлогої статті. Через це обмежусь незначною кількістю прикладів. Скажімо, «руді» топоніми Рудавець (Бистрий) та інші, їх численні однокореневі «брати» в різних реґіонах наука пов'язує з індоєвропейським словом rautah – ріка, вода. До кельтських зараховують мікротопоніми Луковиниця (Летня), Під Лукавицею (Борислав), Луканя (Селець), котрі основою Лукав-, Луков- вказують на поганого, хитрого, підступного, злого язичницького бога Луканіса, та інші. Запозиченням з іллірійської (балканської) мови виглядає назва Дуклі (Колпець) – прохід; Герина (Бистрий) – джерело та інші. З Італії прийшли назви Тросники (Нагу́євичі) – від назви м. Трієста; Костра – укріплення, замок та інші. На грецьке коріння вказують мікротопоніми Погречина (Ортиничі), Геречі (Перепростиня), Грехи (Гаї-Нижні), Крецовка (Смільна), прізвище Герич (Дрогобич), та інші. У «бабиних» назвах Бабин (Підбуж) та інших присутнє арабське чоловіче ім'я Баба; у мікротопонімах Менжів (Бистриця гірська, Котоване), Манжола (Лужок-Доліщній), Монджоло (Новий Кропивник), Менджола (Ступниця) – інше арабське слово манзіл – каравансарай, стоянка, житло, місце призначення. До групи арабських зараховують ороніми, мікротопоніми з основою Кобил-: Кобила (Залокоть, Опака), (є Кобила на Закарпатті), Кобиліски (Биків), Кобилянець (Майдан), Кобильово (Опака), Кобильне (Ступниця), прізвище Кобільник (Дрогобич) – від назви історичної області Кабілія в Алжирі; Локоть, Залокоть, Ліктик (Жданівка) – від слова ікта – надання у приватне користування поселень або окремих територій разом з населенням із привласненням частини податків за обов'язок виконувати державну і військову службу та інші. Скандинавськими (данськими) є мікротопоніми Сигла, Сигли (Доброгостів, Бистриця гірська, Смільна, Сторона, Опака, Селець, Улично) зі значенням корабельна щогла; Остра (Довге гірське), Острів (Бистриця рівнинна), Острий Потік (Смільна), Острівець (Колпець) – від слова остер, тобто схід, та інші. Тюркськими (алтайським) вважаються мікротопонім Шеремета (Винники), прізвище Шеремет(а) (Дрогобич), що перекладається як спритний, настирний, балакучий; Куйдашка (Урож) – від слова кудаш – діти одного батька від різних матерів; Балабанів від слова балабан – мисливський сокіл та інші. Прибалтійську батьківщину мають назви Литвинка (Майдан), поширене прізвище Литвин – від

етноніма литвин; Пруси (Битриця рівнинна) – від етноніма пруси, боруси; Голодівка (Мокряни) – від етноніма голядь та інші. До сусідньої Румунії ведуть сліди топоніма Волоща – волохи, мікротопоніма Говда (Волоща) – голова; ороніма Магура (Кавне, Нагуєвичі, Підбуж, Смільна, Урож, Ясениця-Сільна), – гора, вершина; Лопата (Тинів, Унятичі) – молоко – з можливою вказівкою на кельтів-галатів та інші. Мадярськими вважаються назви Венгерщина (Борислав), Венгри (Майдан), Унгарія (Східниця), Угриновець (Улично) та інші. Зберігся й спонукальний вигук до волів: «Гей, буґери!». У ньому проглядається цей етнонім, пов'язаний з перегонянням волів з Угорщини в Карпати для випасання з метою наступного продажу на ринках Європи. Навіть давній, нині реліктовий спонукальний вигук до волів: «Гей, буґери!»...

На продовження ще кілька потрібних зауваг. Мікротопоніми Чертіж, Чертеж, Чертежина і похідні в селах Бистриці (гірській), Довгому (гірському) та деяких інших імовірно пов'язані з іранським словом чартаг – чотирикутна будівля, хоч є й інша версія. Цей історичний пласт датують від V ст. до н. е. Назву Броница і подібні виводять від кельтського слова броня. Кельтський період припадає на III ст. до н. е. – II ст. н. е. Топонім Грушів близький до германського слова груф(ш) ейд – заворушення, заколот, але також до тюркського слова гуруш – монета, гроші. Тобто це або ґотський (II – VI ст.), або гуно-аварський (IV – VIII ст.) періоди. У назві Вороблевичі проглядається етнонім араби. Арабський період нашої історії датують VIII-XIII ст. У Бистриці гірській, деяких інших населених пунктах зберігся стародавній мікротопонім Сигла і похідні скандинавського періоду. Аналогічні топоніми, мікротопоніми є в інших місцевостях. Скандинавський (варязький чи норманський) період датують IX – XI ст. Завдяки бажанню та наполегливості ви знайдете вмотивовану відповідь на кожне питання.

Вказані історичні та мовні періоди виникнення топонімії не означають відрубності, окремішності один від одного. Навпаки, вони часто співіснували, перекривали себе на певний і навіть на тривалий час і на значних теренах. Протягом багатьох століть у народній пам'яті відбувалось і накладання різних часових пластів. Через це помилково вважати, ніби термін монголо-татарська навала, орда пов'язаний лише з періодом нападу на землі наших предків монголо-татарських завойовників Чингісхана і Батия у XIII ст., так колоритно змальованого в історичній повісті Івана Франка «Захар Беркут», а термін варязький – зі шведами війська короля Швеції Карла XII, котрі коротко перебували в Україні у 1709 р.

Насправді було інакше. Ще за 900 років до Батия тут були інші монголи, звані гунами або хинами. Про них пам'ятають назви населених пунктів навіть у Польщі: Chynowa, -ow 6 назв; Чехії: Hyncice, Hynow 5 назв; Німеччині: Chemnitz 4 назви, де Батия не було. Тоді монгольським назвам імовірно не по 800, а по 1700 років. Для тих же, хто таких дат на карті України не хоче, нагадаю, що після гунів були ще авари (обри), причому знову – і в Чехії (Obristvi, Obrihrad), і в Польщі (Obrazejowice, Obrzyce), і в Україні: Обарів на Рівненщині, Оборошино і Обортів на Львівщині, Оберівщина на Волині, Обертень на Сумщині, Обертин на Івано-Франківщині...

Подібне відбувається і з нами, коли ми нерідко вважаємо давнішу подію за таку, що відбулася лише кілька років тому. Загалом же це були довготривалі, складні, взаємопов'язані історичні, політичні, мовні, економічні, торговельні, культур-

ні та інші процеси і зв'язки, переконливими свідками яких залишилась багатюща топонімія, ще багатющіша мікротопонімія і ледь не половина нашого словника. Та й ми самі як народ, нація є прямими нащадками далеких предків найстародавніших із відомих нам пращурів, які розмовляють з нами мовою успадкованої від них української топонімії та мікротопонімії і великою частиною словникового запасу іншомовного походження сучасної української мови.

Як ішлося вище, кожен з періодів прадавньої і давньої історії України залишив нам більшу або меншу кількість топонімів, мікротопонімів, прізвищ і генотипів. Однак для скептиків вони видадуться неправдоподібними, вигаданими, виссаними з пальця, породжуючи заперечення на кшталт: «Цього не може бути, бо цього не може бути ніколи!», «Хіба на наших землях не проживали наші кровні предки?» і т. п. Ні, може! Ні, було! Ні, проживали! Не вина, а біда наша, що навіть деякі фахові історики доволі поверхово знають минуле рідної землі дохристиянської доби і принаймні І тисячоліття по Різдві Христовому. Для декого воно традиційно починається лише від «княжої доби» та «білих хорватів». Причина цього – багатовікове колоніальне і бездержавне становище українського народу в складі держав-окупантів. Не випадково мудре прислів'я каже: «З ким поведешся, від того наберешся».

Наведені факти підтверджують вихідну аксіому, сформульовану К. Тищенком: топонімія довічно пов'язана з історією, вона породжена нею і наскрізь історична. Як я вже говорив, ці обидві «родички» нагадують зв'язок голки з ниткою. Це добре розуміли утопічні антинародні режими ХХ ст. колишнього СССР, інших колишніх т. зв. соціалістичних країн. Поборюючи етнічну пам'ять як основу «націоналізму», чужонаціональні режими прицільно руйнували «ідеологічно небезпечні» масиви місцевих назв. Для їх повернення на політичну карту України знадобиться ще багато дискусій, політичної волі, часу і зусиль. У руслі завойовницької колонізаторської практики за правилом руйнівної поведінки ведмедя на пасіці окупанти спричинились і до ліквідації на Дрогобиччині понад 30 присілків у Волі-Якубовій, Доброгостові, Залокоті, Мединичах, Модричах, Новому Кропивнику, Старому Кропивнику, Опаці, Рибнику, Уличному, Урожі та інших населених пунктах.

Гадаю, ви не мали можливості ознайомитись із прецікавими працями нашого видатного мовознавця і поліглота, на яких базується моя стаття, адже через невеличкі наклади і підвищену читацьку цікавість вони за лічені години щезли з прилавків книгарень. Напевно, ви відкриєте для себе факти і висновки, немов якесь одкровення і, думаю, не відразу сприймете їх. Дехто може по-дилетантськи заперечувати дослідникам, а після них і мені. Мовляв, як же так, ми досі вважали (або нас так учили), ніби з незапам'ятних часів на теренах України проживали в складі різних племен, етносів та держав і під різними назвами предки тільки сучасних українців, а ви нам такого нагородили...

У випадку незгоди ви можете запропонувати свої пояснення тієї чи іншої назви. Проте вам буде дуже важко: 1) обґрунтувати власну версію без допомоги авторитетної науки, а не, даруйте тавтологію, наукоподібної топоніміки; 2) пояснити, звідки взялося стільки однокореневих топонімів, мікротопонімів, гідронімів тощо в різних областях, на етнічних українських землях поза нинішньою Україною, в сусідніх і віддаленіших державах. Завдяки опрацьованим джерелам я міг би їх пе-

релічити з прив'язкою мало не до кожної назви, так їх багато. Скажімо, лише в Україні налічується 24 населені пункти Руда, 25 річок Руда, 27 населених пунктів Рудка, 23 річки Рудка, десятки однокореневих мікротопонімів. Подібна картина з поправкою у більший чи менший бік спостерігається і стосовно інших назв. Коли мені пробували закидати «дилетантство» і «аматорство» (ім'ярек є членом трьох Національних спілок, але не має вченого ступеня), то за життя К. Тищенка я завжди пропонував голослівним, але «всезнаючим» критикам вступити з ним в очну або заочну дискусію. Однак не пригадую випадку, аби хтось наважився кинути йому рукавичку з боязні опростоволоситись. Невгамовних же опонентів відсилаю до ґрунтовних праць з історії Європи, відомих мовознавців і лише тоді пробувати схрещувати дискусійні списи. Інакше з ними може статись, як у тих прислів'ях: «Я вам – про образи́, а ви мені – про гарбузи», «Ішов по вовну, а вернувся стрижений».

Принагідно звернусь до фактів сьогодення. Чи в сучасній Україні, або в будь-якій іншій європейській державі проживає тільки «чиста» титульна нація? Звичайно, ні. Подібна картина спостерігалась і колись. Лише тоді чисельність населення Європи була далеко менша порівняно з нинішньою. Пригадайте також історію освоєння європейцями Нового Світу – Північної та Південної Америки, Австралії, Нової Зеландії, і ви зриміше уявите загальну картину суспільного життя сивої давнини. Про це свідчить ще ближчий приклад початків української еміграції до цих континентів і держав. Ось чому там налічуються сотні назв включно з українськими, «пересаджених» емігрантами з європейського континенту. Такий процес спостерігався у першому, такий повторився і в другому тисячолітті писаної історії людства.

Проходячи сторінками моєї статті, ви напевно сподівались знайти однозначне тлумачення тієї або іншої незрозумілої назви. Адже менш-більш, як ішлося вище, зрозумілі для мене зрозумілі й вам, через що їх залишено поза рамками без розгляду. Автор теж дошукувався крапки над і. На жаль, попри мої наполегливі спроби з'ясувати походження ще деякої частини мікротопонімів, вони не дали бажаного результату. Причина проста: його не знають навіть авторитетні науки історія і мовознавство. Бо навряд чи колись комусь пощастить віднайти стародавню бересту, пергамент, папірус, мідну чи дерев'яну таблицю або камінь на кшталт знаменитої Розетської стели в Єгипті, де буде написано (викарбувано), що таке-то село або таке-то місто названо так тому, що... Через це замість наукового факту тут присутня лише наукова версія, що супроводжується словом імовірно. З часом одні версії підтверджуються, інші ними залишаються, ще інші забуваються. Стосовно переліку частини однокореневих топонімів, гідронімів, мікротопонімів тощо на Дрогобиччині і в різних областях, частково в зарубіжних країнах, то це зроблено для підкреслення спільності, соборності, одночасності та подібності історії і мови українського народу в етнографічному вимірі, а також його плідних контактів з іншими етносами.

Як випливає з історичних, археологічних і топонімічних досліджень, абсолютна більшість із них імовірно заснована в І тисячолітті або навіть до нової ери. Не знати коли наші дослідники відкинуть нав'язану північно-східними окупантами формулу, ніби «всєм ізвєстно, што зємля начінаєтса с Крємля» і нізвідки інакше й за відсутності втрачених документальних джерел далі визначатимуть вік населе-

них пунктів згідно з цими дослідженнями. Слід мати на увазі й другий висновок. Автор не вбачав потреби «засіювати» посиланнями на використані джерела мало не кожен абзац, аби не переобтяжувати текст.

Зацікавлених читачів відсилаю до перелічених вище праць вченого. Дана стаття є скороченим, але доповненим варіантом передмови до моєї книги «Топоніміка Дрогобиччини у всеукраїнському контексті» (Дрогобич, Посвіт, 2024, 340 с.). У ній містяться розташовані в алфавітному порядку статті про всі населені пункти Франкової землі з поясненням народноетимологічних і наукових версій походження їх назв і більшої частини стародавніх мікротопонімів іншомовного походження. У кожному конкретному випадку я намагався стисло перекласти на просту «хлопську мову» складні історико-мовознавчі пояснення, ні на йоту не відходячи від наукових версій і висновків і нічого не додаючи від себе. Свій обов'язок я вбачаю тільки і єдино в потребі збудити у вас зацікавлення порушеною темою і викликати бажання самим прилучитись до вивчення минувшини рідного краю і свого народу.

Мабуть, ви звернете увагу на непоодинокі «ножиці» в ній між першими письмовими згадками про той чи інший населений пункт. На жаль, у цьому питанні існують суттєві, значні і навіть великі розбіжності в часі датування. Показовим прикладом може слугувати Дрогобич, про який різні джерела подають аж п'ять «перших» письмових згадок. До речі, подібна картина спостерігається і з датуванням спорудження храмів, коли одні джерела подають за факт початок, другі – закінчення будівництва, а треті – їх освячення. Не виключено, що в тексти могли вкрастись неточності, помилки, бо в автора не було можливості побувати на місці згаданих мікротопонімів і послухати тамтешніх людей. Та й, зрештою, ніколи не вийшло і ніколи не вийде жодної книги без них, бо давно зауважено, що диявол ховається в дрібницях. Це неписана, але вічна видавнича аксіома. Ваш покірний слуга свідомий і того, що в подальшому після використання нових архівних джерел, наукових праць автори наступних досліджень про той чи інший населений пункт уточнять, скоригують або навіть спростують деякі подані тут факти. Дивуватись чи докоряти мені не слід. Будь-яка наука перебуває в постійному пошуку й розвитку, яким немає кінця. Коли ж вони це зроблять, я порадію, бо на істину в останній інстанції не претендую. Як підсумував учений, на досі зроблене слід глянути з відстані, а вона лише формується.

Наприкінці нагадаю всім читачам і дослідникам мудрий латинський вислів: «*Feci quod potui, faciant meliora potentes*» – «Я зробив, що міг; хто може, нехай зробить краще». Справді, чому б вам теж не озброїтись знаннями з цієї інтригуючої теми і не спробувати свої сили в дослідженні рідної минувшини? Адже це так цікаво і корисно!

Роман Пастух.

Знайомі «незнайомці» відкривають обличчя (топоніміка Дрогобиччини у всеукраїнському контексті).

Вкотре на противагу офіційній методології досліджень української історичної науки, яка не відірвана від світової, а також на противагу твердженням професора Ярослава Дашкевича, згідно з якими українці все-таки молодий народ – молода нація, яка зародилася в княжі часи, а тому на відміну від старих європейських народів має більшу потенцію та

енергію і може ще довго творити, а також в рамках поширеної в регіональному краєзнавстві тенденції «пристарювання української нації», у даній статті автор констатує, що назви сіл Дрогобиччини можна «датувати» приблизно від 10000 – до 2 000 років або близько навіть 4000 років тому. На користь даного припущення, на думку автора, свідчать передовсім 12 тез етномовного дослідження К. Тищенка «Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти», який вважав, що завдяки досягненням попереднього та сучасного мовознавства нині менш-більш доказово «заговорили» тисячі українських назв іншомовного походження. Відтак походження назв сіл Дрогобиччини автор даної статті бачить виключно в аналогах інших країн – від крайнього Заходу до крайнього Сходу Європи, Азії, Близького Сходу і навіть Африки.

Roman Pastukh.

Familiar «strangers» reveal their faces (toponymy of Drohobych region in the all-Ukrainian context).

Again, contrary to the official research methodology of Ukrainian historical science, which is not separated from the world, as well as contrary to the statement of Professor Yaroslav Dashkevych, according to which Ukrainians are still a young people – a young nation that was originated in princely times, and therefore, unlike the old European peoples has greater potential and energy and can continue to create for a long time, as well as within the framework of a widespread trend in regional local history of «aging of the Ukrainian nation», in this article the author states that the names of the villages of Drohobych region can be «dated» approximately from 10,000 to 2,000 years or even about 4,000 years ago. In favor of this assumption, according to the author, 12 theses of ethnolinguistic research by K. Tyshchenko «Italy and Ukraine: millennial ethno-linguistic contacts», who believed that thanks to the achievements of previous and modern linguistics, thousands of Ukrainian names of foreign origin have been more or less evidently «spoken». Therefore, the author of this article sees the origin of the names of the villages of Drohobych region exclusively in analogues of other countries – from the Far West to the Far East of Europe, Asia, the Middle East and even Africa.

РОЗДІЛ IV.
AD FONTES:
ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Літургікон служебник 14 квітня 1784 року друкарні Львівського Успенського Ставропігійного братства з передмовою перемишльського єпископа Онуфрія Шумлянського. Гравюра Святого Григорія Двоєслова авторства львівського гравера Івана Филиповича. Входить до колекції дару світлої пам'яті Любомира Сікори для виставки «Дивнії перли книжкової культури Івана Франка», відкритої у Літературно-меморіальному музеї Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» 22 серпня 2022 р.

УДК 94(477.83)"1512":930.2(438)

Микола ГАЛІВ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ПОВІТ ЗА ПОБОРОВИМ РЕЄСТРОМ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ 1512 РОКУ

Продовжуючи публікації описово-статистичних джерел до історії Дрогобицько-Самбірського підгір'я, пропонуємо до уваги читача фрагмент, узятий з одного із перших поборових реєстрів Перемишльської землі, що містить цікаву інформацію про стан загосподарення Дрогобицького повіту на початку XVI ст. Зауважимо, що першість у публікації таких податкових актів, що стосуються Перемишльської землі, належить польському історикові Александру Яблоновському, котрий на початку XX ст. оприлюднив поборові реєстри 1508 (дідичні маєтки), 1515 і 1589 рр.[1] Багато вчених згодом використовували ці видання. Наприклад, у 1939 р. Іван Крип'якевич разом з учасниками семінару, що діяв при Богословській академії у Львові, опублікував «Спис галицьких парохій XII – XVI ст.»[2], в якому активно оперував надрукованими А. Яблоновським матеріалами. У 1990 р. польський дослідник Здіслав Будзинський на основі поборових реєстрів XVI ст. (за винятком реєстрів 1577 і 1589 рр.) здійснив реконструкцію сітки парафій православної Перемишльської єпархії кінця XV – початку XVI ст.[3] Згодом він разом із Казімежем Пшибосем (Kazimierz Przyboś) опублікував поборові реєстри Перемишльської землі 1628, 1651, 1658 і 1674 рр.[4] Історик з Любліна Маріян Буткевіч охарактеризував значення поборових реєстрів для дослідження соціального та економічного становища дрібної шляхти XVI – XVII ст.[5] Поборовий реєстр Львівської землі

[1] Źródła dziejowe. – T. XVIII. – Cz. 1: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystychnym. – T. VII. – Cz. 1: Ziemie ruskie. Ruś Czerwona / Opisana przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1902. – S. 1-45, 108-145.

[2] Спис галицьких парохій XII – XVI ст. // Студії семинара для історії Сходу у філософічному відділі Гр.-кат. Богословської академії у Львові / під ред. проф. Івана Крип'якевича. – Львів, 1939. – 56 с.

[3] Budzyński Z. Sieć parafialna prawosławnej diecezji przemyskiej na przełomi XV i XVI wieku. Próba rekonstrukcji na podstawie rejestrów podatkowych ziemi przemyskiej i sanockiej // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. T. 1. Studia z dziejów chrześcijanstwa na pograniczu etnicznym / Pod redakcią S. Stępnia. – Przemyśl, 1990. – S. 135-155.

[4] Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źrodła dziejowe. – T. I, Cz. 1: Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku / Wyd. Z. Budziński i K. Przyboś. – Rzeszów, 1997; Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źrodła dziejowe. – T. I, Cz. 2: Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1651 roku / Wyd. Z. Budziński i K. Przyboś. Rzeszów, 1997; Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źrodła dziejowe. – T. I, Cz. 3: Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1658 roku / Wyd. Z. Budziński i K. Przyboś. – Rzeszów, 2000; Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źrodła dziejowe. – T. I, Cz. 4: Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1674 roku / Wyd. Z. Budziński i K. Przyboś. Rzeszów, 2000.

[5] Butkiewicz M. Wartość rejestrów poborowych do badań społeczno-gospodarczych drobnej szlachty w XVI – XVII wieku (na przykładzie materiału źródłowego dotyczącego powiatu tykocińskiego) // Studia Podlaskie. – 1997. – Tom VII. – S. 127-145.

Руського воєводства 1552 року опублікував український вчений Богдан Смерека, водночас здійснивши вдалу спробу відтворити процесуальні аспекти проведення ревізії[6]. Дослідник з Києва Віталій Козюба проаналізував поборовий реєстр Київського воєводства 1628 р.[7].

Видання описово-статистичних джерел налагодили й історики з Дрогобича (передусім, Ігор Смуток та Леонід Тимошенко), зосереджуючись на публікації інвентарів Дрогобицького староства 1568 і 1621 рр.[8] У 2014 р. дослідники Микола Галів та Леся Смуток опублікували поборовий реєстр Дрогобицького повіту за матеріалами поборового реєстру Перемишльської і Сяноцької земель 1507 року[9]. Науковці Роман Пуйда та Олег Болгар продовжили археографічну працю у цьому ж напрямі, тож нещодавно побачила світ їхня стаття із публікацією поборового реєстру Дрогобицького повіту 1511 року[10]. Зазначені дослідники задекларували необхідність продовження видання цих документів як джерело до економічної історії Дрогобицького повіту – одного з чотирьох повітів Перемишльської землі Руського воєводства. Тож цією статтею ми продовжимо закладену традицію.

Поборовий реєстр Перемишльської землі 1512 р. зберігається у фонді «Archiwum Skarbu Koronnego» Головного Архіву давніх актів у Варшаві (Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie)[11]. Він увійшов до так званої «Księgi Poborowej» (sygnatura 20), котра поза тим містить інші поборові реєстри та фіскально-звітні документи за період з 1501 по 1589 р. Поява цього документу пов'язана з обставинами воєнно-політичного характеру. На початку XVI ст. українські землі продовжували зазнавати нападів з боку татар, турків, волохів (молдаван) та московитів.

Як відомо, спустошливими для українських земель, які перебували у складі Польського королівства, були напади турків і татар у 1498 і 1507 рр. та похід молдаван-волохів у 1509 р. Два наступні роки для цих територій видалися спокійними, однак у першій половині та середині квітня 1512 р. приблизно 20–25 тис. татар під керівництвом трьох «царевичів» (можливо, молодших представників роду Гіреїв) напали на територію Руського і Подільського воєводств, а також Волині. Заклавши два коші, з них один поблизу Буська, розіслали чамбули для грабунку у львівську, перемишльську, белзьку і люблінську землі. Було спалено місто Городок Ягелонський, а 21 квітня загін нападників наблизився до Перемишля. Історик Антоній Валавендер, спираючись на джерела, так описував наслідки нашестя: «Ши-

[6] Смерека Б. Реєстри поборового податку у Польському королівстві: процес збору податку та інформативність документів (на прикладі поборового реєстру Львівської землі Руського воєводства 1552 р.) // Вісник Львівського університету. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол. – 2015. – Вип. 10. – С. 132-144.

[7] Козюба В. Поборовий реєстр 1628 р. Київського воєводства як історичне джерело // Болховітіновський щорічник 2017/2018. – Познань-Київ, 2019. – С. 187-262.

[8] Смуток І., Тимошенко Л. Дрогобицьке староство в актах люстрації Руського воєводства 1765 року // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2002. – Вип. VI. – С. 473-511; Смуток І., Тимошенко Л. Інвентар Дрогобицького староства 1568 р. Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2006. – Вип. X. – С. 519-570; Смуток І., Тимошенко Л. Люстрація Дрогобицького староства 1621 р. Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2008. – Вип. XI-XII. – С. 452-466;

[9] Галів М., Смуток Л. Дрогобицький повіт за поборовим реєстром Перемишльської і Сяноцької земель 1507 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2014. – Вип. XVII. – С. 441-451.

[10] Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit in 1511 as a Historical Source // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk. – 2023. – Issue 28. – P. 20-28.

[11] AGAD. Zespol: Archiwum Skarbu Koronnego. – Sygn. 20, k. 420-451v.

роко навколо горіли села. З усюди зганяли людей зі здобиччю. Цей сумний образ доповнювали мордування дітей та старців, які не представляли робочу силу, та сповнене дикунства трактування жінок»[12].

За наказом короля Сигізмунда I було сформовано військо для протидії татарам. До великої битви дійшло 28 квітня 1512 р. під Вишнівцем, яка стала відомою ще як битва під Лопушним. Приблизно 6-тисячному польсько-литовсько-руському війську під командуванням великого гетьмана литовського Костянтина Острозького і великого коронного гетьмана Миколя Каменецького вдалося завдати нищівної поразки татарським силам. Було відібрано усе награбоване татарами добро («луп»), звільнено приблизно 16 тис. бранців, захоплено майже 10 тис. коней. З боку польсько-литовського війська загинуло біля 100 лицарів, натомість татари зазнали значних втрат. За свідченням анонімного автора віршованого твору «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го», загинули «три царевичі» разом із зятем кримського хана[13]. Загалом, ця битва доволі добре описана у польській та українській історіографіях, тож ми не маємо наміру вдаватися до деталей, але зацікавлених читачів відсилаємо до праці українського історика Івана Тимів[14].

Після відбиття татарського нападу король Сигізмунд I видав мандат про збирання спеціального державного податку, який було ухвалено Пйотрковським сеймом попереднього року[15]. Тут слід відзначити, що ще у 1507 р. сейм, керуючись потребою захисту від частих татарських нападів (ut contra tam frequentes impetus Tartarorum), визнав необхідність збирання надзвичайного податку, схваливши державний побор – «contributio publicarum», який, по суті, становив собою так званий «вярдунковий» податок («contributio fertonum»), що накладався на коронні землі (Великопольщу, Малопольщу та Руське воєводство, за винятком Прусії). Базовою ставкою оподаткування був 1 фертон (пол. «wiardunek», лат. «ferton»), що складав четверту частину марки (гривні), інакше 12 грошей[16].

7 лютого 1511 р. вальний сейм у Пйотркові ухвалив такі норми цього податку, котрий мав збиратися впродовж двох років: 1) усі особи світського і духовного стану, які мають маєтності, повинні сплатити 6 грошей щороку, а з кожного лану і поля (за винятком невеликих ділянок) – 1 фертон, а саме на свято зішестя Святого Духа – 6 грошей і на свято Михайла – 6 грошей; 2) корчмар, який господарює на землі, платить 1 фертон з лану (відповідно до кількості полів), а корчмар, який

[12] Walawender A. Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450 – 1586. – Lwów, 1935. – Cz.: Zniszczenia wojenne i pożary (z wykresami). – S. 37.

[13] Анонім. Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем року 1512-го (переклад з польської В. Пепи) // Українська поезія XVI ст. – С. 63-70. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/human/hum16.htm; Цей твір було вміщено в хроніці Мацея Стрийковського, виданій 1582 р. в Крулевцю (див.: Kronika Polska Litewska, Żmodzka, y wszystkiey Rusi… Królewiec: U Gerzego Ostenbergera, 1582. – S. 728-734. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://obc.opole.pl/dlibra/publication/859/edition/703/content; український варіант див.: Стрийковський Мацей. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Відп. ред. О. Купчинський. Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 2011. – С. 884-889).

[14] Тимів І. Битва князя Костянтина Острозького з татарами під Вишнівцем у 1512 р. // Воєнна історія. – 2014. – № 5-6 (77-78). – С. 52-74.

[15] Księgi prawa polskiego. Dział pierwszy przywileje statuty konstytucye edykty dekrety mandaty koronne. Wyd. O. Balzer. – Kraków, 1906. – T. 3. 1506 – 1522. – S. 223-224.

[16] Галів М., Смуток Л. Дрогобицький повіт… – С. 442.

не виробляє пиво, платить 6 грошей на рік; 3) шляхтичі, солтиси і війти, котрі не мали підданих, – 1 фертон з лану (по 6 грошей двічі на рік – на четверту неділю Великого посту і на свято Михайла); 4) кметі платять як і війти, солтиси, шляхтичі – 1 фертон; 4) млини та пивоварні за попередніми квитанціями повинні сплатити цього року половину суми, а наступного усю суму; водночас спадкові млини з одним колом повинні сплатити 1 фертон і цього, і наступного року; ручні млини і млини-фолюші – 6 грошей; 5) залізорудний промисел – 1 марку (гривню); 6) руські священники-попи (popones Rutheni) з однієї церкви – 1 флорин; 7) волохи від 100 овець – 1 фертон. Водночас обумовлювалося, що міста і села Руського воєводства та сусідніх земель, які були раніше спустошені, зруйновані й звільнені своїми власниками від данин, не підлягають сплаті побору, за винятком чопового[17].

Зауважимо, що реалізація податкових постанов Пйотрковського сейму 1511 р. опинилася під загрозою. 25 квітня 1512 р., у той час, коли руські землі страждали від татарського нападу, шляхта на генеральному сеймику в Коле вирішила не проводити вярдунковий побор та збирання чопового, натомість постановивши, щоб малопольські зем'яни платили по 5 злотих від особи, зобов'язаної брати участь у посполитому рушенні. І це при тому, що коронаційний сейм у Кракові (лютий 1512 р.) повторив рішення Пйотрковського сейму щодо вярдункового побору і чосу. Король Сигізмунд І висловив своє незадоволення таким рішенням Кольського генерального сеймика у листі до малопольських сенаторів 6 травня 1512 р., а мандатом від 25 травня того ж року скасував це рішення й доручив вибирати податки відповідно до ухвали Пйотрковського сейму 1511 р.[18] Відтак розпочато вярдунковий побір та збирання чопового.

Відомо, що у Перемишльській, Львівській і Сяноцькій землях Руського воєводства збирачем податків був Добеслав Хмелецький (1495 – 1529), перемишльський конюший (1500 – 1529), власник поселень Стобеничі, Мальнів, Гневновичі у Перемишльському повіті. Упродовж 1501 – 1520 рр. він був збирачем подимного в Перемишльській землі, а з 1507 до 1518 рр. – руським поборцею, тобто збирачем накладених вальними сеймами податків у Руському воєводстві[19]. Очевидно, саме Д. Хмелевському адресовано королівський мандат від 5 червня 1512 р., в якому Сигізмунд І доручав, спираючись на діючі податкові постанови, провести побір. При цьому вказувалося нічого не вимагати від поселень, зруйнованих ворогами[20]. Тож, очевидно, улітку і на початку осені 1512 р. проведено поборову кампанію. Важливо, що під час збирання податку здійснювалася письмова фіксація його розмірів та господарських одиниць, які виступали платниками.

Поселення Дрогобицького повіту у тексті поборового реєстру 1512 р. виокремлені під заголовком «Drohobicz». На відміну від поборового реєстру 1511 р. в аналізованому документі немає поділу поселень на дві групи (королівські, які належали до Дрогобицького староства, і шляхетські), тож він у цьому аспекті схожий

[17] Księgi prawa polskiego. Dział pierwszy przywileje statuty konstytucye edykty dekrety mandaty koronne. Wyd. O. Balzer. – Kraków, 1906. – T. 3. 1506 – 1522. – S. 143-144.

[18] Księgi prawa polskiego... – S. 223-224.

[19] Галів М., Смуток Л. Дрогобицький повіт за поборовим реєстром… – С. 442; Księgi prawa polskiego... – S. 42; Chmielecki Dobiesław h. Bończa // Polski słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – T. III. – S. 316-317.

[20] Księgi prawa polskiego... – S. 225.

на реєстр 1507 р. Як і раніше, Дрогобич представлений лише описом побору для передмістя, а не самого міста, яке перебувало на магдебурзькому праві. Крім дрогобицького передмістя в повіті було 39 сіл, – дещо менше порівняно з реєстром 1511 р., за яким обліковано 40 сіл[21]. Річ у тім, що поборовий реєстр 1512 р. цілковито не згадує село Унятичі. Така неуважність поборців є незрозумілою: навіть, якби це село було знищене татарами, то потрапило б до реєстру. Припускати належність Унятич до Самбірського староста (до складу якого входили сусідні Нагуєвичі) у цей час також нелогічно, бо ж воно зафіксоване серед сіл Дрогобицького повіту і в 1511, і в 1515 рр.[22]

Села Гаї Верхні і Гаї Нижні зафіксовані в реєстрі як одне поселення, але із вказівкою «uterque» (обидва), тому, можна вести мову про 40 сіл Дрогобицького повіту за поборовим реєстром 1512 р. Відзначимо, що у реєстрі 1511 р. село Михайлевичі згадувалося двічі, бо поруч старого поселення відбулося осадження нового села («Lokowyenka»)[23], а тепер податківці не вдавалися в ці подробиці. У переліку сіл, як і в попередніх реєстрах, є село Вівня (Ownya), яке згодом повністю відійшло до Стрийського повіту, але немає сіл Доброгостів, Тинів, Орів, котрі ще не були засновані або ж не виокремилися від інших сіл. Немає в реєстрі й села Волоща, яке на той час, очевидно, не належало до Дрогобицького повіту. Як і в попередніх реєстрах, деякі села зафіксовані одним записом, оскільки були єдиним господарським комплексом, спільно платили податки і, можливо, становили єдину громаду: 1) Довге, Ріпчиці, Опарі – маєтності родини Корави; 2) Вацевичі, Снятинчичі (Снятинка) та Воля (Вацевська Воля) – власність родини Вачевських; 3) Мединичі, Летня і Більче – королівська власність. Слід зауважити, що в попередніх реєстрах село Більче фіксували окремо, а тепер згадали поряд з сусідніми селами, які були спустошені татарами. У поборових реєстрах 1507 і 1511 рр. записи щодо сіл Трускавець, Улично, Тустановичі, Кавсько фіксували їхніх власників – шляхетські родини, які в основному належали до роду Тустанівських[24]. Натомість у реєстрі 1512 р. не згадувалися частки шляхетних власників, а записи стосувалися цілих поселень.

Поборовий реєстр 1512 р. виказує страшні наслідки татарського нападу. Якщо реєстр 1511 р. зафіксував лише два повністю спалених села (Добрівляни і Бояри), то тепер до них додалися ще дев'ять сіл: Горуцько, Меденичі, Летня, Більче, Михайлевичі, Кавсько, Довге, Ріпчиці, Опарі. В інших селах помітними були значні спустошення – спалені корчми, млини, церкви-попівщини, знищені лани (а отже і селянські двори на них). Наприклад, у селі Раневичі були знищені усі 12 ланів, проте зберігся млин. З іншого боку, нападники не зачепили деякі поселення. Для прикладу, передмістя Дрогобича, вочевидь, не постраждало, як і села Губичі, Станиля, Борислав, Солець, Попелі – кількість загосподарених ланів у них була такою ж, як і в попередньому році.

Аналізований документ дає можливість показати кількість освоєних ланів, а також корчм, млинів і попівств у Дрогобицькому повіті на початку XVI ст. На

[21] Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit… – P. 23.
[22] Źródła dziejowe… – S. 143; Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit … – P. 26.
[23] Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit… – P. 27.
[24] Галів М., Смуток Л. Дрогобицький повіт… – С. 445; Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit… – P. 26-27.

1511 р. передмістя Дрогобича та 40 сіл займали 328 ланів і півлану (з них королівських – 150 ланів, шляхетських – 178 і півлану), що було на 22 лани більше порівняно з 1507 р.[25] Згідно з поборовим реєстром 1512 р. у Дрогобицькому повіті було 237 загосподарених ланів/дворищ (тобто 72,1 % порівняно з минулим роком), з них 49,5 спустошених. У дев'яти раніше згаданих селах, які спалили татари у квітні 1512 р., у попередньому році налічувався 61 загосподарений лан, що тепер не підлягав оподаткуванню через спустошення. Деякі дворища потерпіли частково – наприклад, у Вороблевичах чотири лани платили по 6 грошей (замість одного фертону). Ще чотири лани, мабуть, були знищені в с. Криниця (у 1511 р., там було 8 дворищ, у 1512 р. залишилося 4, а інші – «татарами спалені»). Навіть, коли б усі ці селянські господарства не постраждали від напасників, то кількість господарських угідь становила б 290 ланів/дворищ, що все одно не корелюється з даними реєстру 1511 року.

Однак при цьому слід враховувати, що в реєстрі 1512 р. у деяких селах фіксувалася менша кількість ланів (незалежно чи вцілілих, чи спустошених), ніж у минулорічному реєстрі. Так, у селі Ролів в 1511 р. податківці записали 12 ланів, тепер же всього 9, у селах Вацевичі, Снятинка та Воля – 18, а тепер – 16, у Криниці було 8 ланів, тепер – 4, у Колпці – 4 і пів лану, тепер – 3, у Модричі це співвідношення було 4/3, Тустановичах – 18/14, Лішні – 8/9, Стебнику – 11/10, Почаєвичах – 6/5, Вороблевичах – 15/14, Трускавці – 12/8, Улично – 5/4, Дережичі – 12/2. Чому поборці фіксували меншу кількість наявних ланів, ніж раніше? Припускаємо, що власники поселень приховували від них справжню кількість дворищ, зменшуючи показники з метою сплати нижчого вардунку. Лише три села на весь Дрогобицький повіт склали виняток, подавши до реєстру більшу кількість ланів, ніж у попередньому році. Йдеться про Гаї Нижні і Верхні, які мали разом 12 ланів, а в 1512 р. – 15, та про Рихтичі, де раніше було 9 ланів, а тепер – 12.

На території Дрогобицького повіту, згідно з реєстром 1512 р., діяло всього шість корчм: дві у королівських добрах (Грушів і Стебник), чотири у шляхетських (Вороблевичі, Ролів, Вацевичі-Снятинка-Воля, Тустановичі). Податківці зафіксували спалену корчму в Рихтичах, однак насправді їх було більше, бо, згідно з поборовим реєстром 1511 р., корчми знаходилися в селах Горуцько, Меденичі-Летня, Михайлевичі (дві, але одна з них пустувала), Довге-Ріпчиці-Опарі[26]. Не згадувалися тепер корчми і в селах Солець та Колпець, де за рік перед тим вони функціонували. Якщо у 1511 р. на Дрогобиччині було 12 корчм[27], то у 1512 р. залишилося удвічі менше. Сплатили вони по 6 грошей вардункового побору, що у сумі становило 36 грошей (або 3 фертони). Усі корчми належали до типу «привізних» (vectoria), оскільки торгували привізними трунками. Єдина корчма-броварня (brazeatoria), де виробляли пиво, існувала у с. Горуцьке, однак була спалена разом з усім селом у квітні 1512 р.

Улітку 1512 р. в селах Дрогобицького повіту зафіксовано вісім млинів, що на сім менше, ніж у попередньому році. Шість млинів (Раневичі, Стебник, Ролів, Губичі, Криниця, Тустановичі) були «ручними» (molendinum manuale), тобто їхній жорновий механізм приводився у дію мускульною силою людей або, можливо, тя-

[25] Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit … P. 24.
[26] Ibidem. – P. 25-27.
[27] Ibidem. – P. 24.

глових тварин. Інші два (Літиня і Вацевичі-Снятинка-Воля) виконували функцію вальників – фолюшів, сукновалень. Крім млинів у знищених татарами селах, постраждали й такі ж об'єкти в Рихтичах, Вороблевичах, Бориславі, де вони зафіксовані як спалені (cremati) або спустошені (deszerti). Відзначимо, що у Рихтичах та Вороблевичах до цього були млини-фолюші. У с. Раневичі, де в 1511 р. зафіксовано фолюш, тепер зазначено наявність ручного млина. Млини-фолюші сплачували один фертон, а ручні млини – 6 грошей, тому загальна сума податку з цих об'єктів у 1512 р. складала 5 фертонів (60 грошей або ж 2 злотих).

Кількість попівств на Дрогобиччині також зменшилася: у 1511 р. їх було 25 (з них одне без священника)[28], а влітку 1512 р. – лише 19. Церкву у с. Почаєвичі позначено як спустошену (deszerta), а отже було знищено й попівство (можливо, загинув або був забраний в неволю священник, інакше б збирачі податку його зафіксували у реєстрі, як робили це щодо інших «попів»). Більшість священників сплатило у 1512 р. по три фертони (36 грошей) вярдунгого побору, але деякі з них (у Губичах, Вороблевичах, Криниці, Попелях) заплатили дещо менше коштів, а саме – по півкопи (mediaum sexagenta), тобто по 30 грошей. Найменший вярдунок сплатив збіднілий священник (pop pauper) з Борислава – половину гривні (24 гроші). Загальна сума податку, зібраного у той час з попівств Дрогобицького повіту, складала 17 злотих і 2 гроші. Слід підкреслити, що відповідно до рішення Пйотрковського сейму, руські священники мали сплачувати один злотий/флорин (тобто 30 грошей), але з них, як бачимо, часто брали по три фертони (36 грошей).

Важливо, що при описі оподаткованих об'єктів дрогобицького передмістя у реєстрі 1512 р. згадано трьох священників: 1) pop pyatnyczky (очевидно, при церкві Св. Параскеви П'ятниці); 2) pop versus turres (на Завіжному передмісті, можливо, при церкві Пречистої або ж при церкві Воздвиження Чесного Хреста); 3) pop Jurquowski (при церкві Св. Юра). Як відомо, у поборовому реєстрі 1507 р. узагалі не згадувалися попівства на передмісті Дрогобича, а в реєстрі 1511 р. було зафіксовано два священники: при церкві Св. Параскеви П'ятниці (pop pyatnyhzky) і при церкві Воздвиження Чесного Хреста (Pop czessnoho chrestha)[29]. Тепер же вперше у статистично-податкових документах XVI ст. з'являється попівство при церкві Св. Юра. Уже в наступному реєстрі 1515 р. воно знову не згадується, натомість зафіксовано священників «за вежами» (versus turres) та «п'ятницького»[30].

На відміну від реєстру 1507 р. у реєстрі 1512 р. не зафіксовано загородників (ortulani) і комірників-халупників (inquilini) як платників податків, оскільки сеймова ухвала не передбачала їх спеціального оподаткування.

Загальна чисельність зібраного у 1512 р. вярдункового податку із поселень Дрогобицького повіту становила 77 марок і 31 грошів (тобто 124 злотих і 7 грошей). Це удвічі менше, ніж в 1511 р., коли було зібрано 164 марки і 1 грош (тобто 262 злотих і 13 грошей)[31]. Ця сума також була меншою від результатів побору 1507 р., коли було зібрано 115 марок-гривень і 17 грошей (або 184 злотих і 17 грошей)[32]. Як

[28] Ibidem.

[29] Галів М., Смуток Л. Дрогобицький повіт… – С. 447; Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit… – P. 25.

[30] Źródła dziejowe… – S. 142.

[31] Puyda R., Bolhar O. Tax Register of Drohobych Povit… – P. 24.

[32] Галів М., Смуток Л. Дрогобицький повіт… – С. 445.

бачимо, напад перекопських (кримських) татар 1512 р. був значно спустошливішим, ніж похід молдавського господаря Богдана III у 1509 р., завдавши населенню українських земель великих матеріальних збитків і людських утрат.

Публікацію джерела здійснюємо мовою оригіналу (латинською) з урахуванням необхідних археографічних вимог, що зобов'язує нас вказувати у квадратних дужках пропущені літери або частини скорочених слів.

Документ

Drohobicz

Suburbiu[m] de XIX lan[eis] pop pyatnyczky III fert[ones] pop versus turres III fert[ones] pop Jurquowski III fert[ones]	VII m[a]rc[ae] solv[it]
Horuczka de XX lan[eis]	funditus [cr]emati p[er] tartaros
Hruszowa de VII lan[eis] taberna vect[oria] XII gr[ossi] pop III fert[ones]	III m[a]rc[ae] gr[ossi] VI solv[it]
Medynycze **Lyethnya** **Bilyecz**	per tartaros fundita cremati
Bolochovcze de XXII lan[eis] pop III fert[ones]	VI m[a]rc[ae] gr[ossi] XII solv[it]
Ranyovic de XII lan[eis] molend[in]um m[anua]le XI gr[ossi] XII lan[eis] desz[er]ti	III m[a]rc[ae], gr[ossi] XI solv[it]
Ownya de IIII lan[eis] II lan[eis] desz[er]ti	m[a]rc[a] solv[it]
Lyesznya de IX lan[eis] II lan[eis] desz[er]ti pop III fert[ones]	III m[a]rc[ae] gr[ossi] XII solv[it]

Izdepnyk de
X lan[eis]
III lan[eis] desz[er]ti
molend[inum] m[anua]le VI gr[ossi]
taberna VI gr[ossi]
pop III fert[ones]
IIII m[a]rc[ae] solv[it]

Solyecz de VII lan[eis]
pop tres fert[ones]
III m[a]rc[ae] solv[it]

Richczicze de
XII lan[eis]
VIII [laneis] p[er] tartaros c[re]mati
molend[inum] tab[er]na cremat[i]
II m[a]rc[ae]
gr[ossi] XII solv[it]

Poczayovicze
de quinq[ue] lan[eis]
Sinagoga desz[er]ta
m[a]rc[a] I
gr[ossi] XII solv[it]

Gay uterq[ue]
de XII lan[eis]
pop [medium] sexag[in]t[a] gr[ossi]
X m[a]rc[ae] solv[it]

Vroblovicze
de XIIII lan[eis]
Q[uin]qua p[er] tart[a]ros [cr]emati
de quat[tuor] lan[eis] p[er] VI gr[ossi],
molen[di]num desz[er]ta,
taberna vect[oria] VI gr[ossi],
pop media[um] sexag[en]t[a]
III m[a]rc[ae] solv[it]

Dubrowlany funditus c[re]mat[i] p[er] tartar[os]

Rolyow de
IX lan[eis]
molend[in]um m[anua]le VI gr[ossi]
taberna vect[oria] VI gr[ossi]
pop med[iaum] sexag[enta]
III m[a]rc[ae]
gr[ossi] VI solv[it]

Hubicze
de VII lan[eis]
molend[inum] m[anua]le VI gr[ossi],
pop λ[mediaum] sexag[in]t[a]
III m[a]rc[ae] solv[it]

Michalovicze p[er] tartar[os] c[re]mat[e]

Stanilia de II lan[eis]
III fert[ones] solv[it]

Truskavyecz
de VIII lan[eis]
pop III fert[ones]
III lan[eis] desz[er]ti
III m[a]rc[ae]
gr[ossi] VII solv[it]

Boriszlaw de
III lan[eis]
pop paupe[r] λ[mediaum] m[a]rc[ae]
molend[in]um desz[er]t[um]
m[a]rc[ae] I
gr[ossi] XII solv[it]

Lyethnya de
IIII lan[eis]
IIII lan[eis] desz[er]ti
molend[in]um wal[nyk] fert[o]
pop III fert[ones]
III m[a]rc[ae] solv[it]

Kr[y]nycza de
IIII lan[eis]
alii p[er] tartaros cremat[i]
molend[inum] m[anua]le VI gr[ossi]
pop λ[mediaum] sexag[in]t[a]
II m[a]rc[ae]
gr[ossi] XII solv[it]

Kawsko per tartaros c[re]mat[i]

Vliczno de
IIII lan[eis]
II lan[eis] desz[er]ti
m[a]rc[ae] solv[it]

Dolhe
Rapczicze
Opary
funditus p[er] tartar[os] c[re]mat[i]

Slonsko de
II lan[eis]
III lan[eis] desz[er]ti
λ[mediaum] m[a]rc[a] solv[it]

Deraszicze
de II lan[eis]
λ[mediaum] lan[ei] desz[ertum]
λ[mediaum] m[a]rc[a] solv[it]

Colpyecz
de III lan[eis]
pop III fert[ones]
II m[a]rc[ae] solv[it]

Modrycz de
III lan[eis]
III fert[ones] solv[it]

Vaczowicze	V m[a]rc[ae]
Snyatynczicze	gr[ossi] VI solv[it]
Volya	
de XVII lan[eis]	
molend[in]um valnyk fert[o]	
taberna vect[oria] VI gr[ossi]	
pop III fert[ones]	
Tustanovycze	IIII m[a]rc[ae]
de XIIII lan[eis]	gr[ossi] XII solvi[t]
VI lan[eis] desz[er]ti	
taberna vect[oria] VI gr[ossi]	
molend[in]um m[anua]le VI gr[ossi]	
Boyary crematum per tartaros	
Popyelye de	m[a]rc[a] 1 solvi[t]
II lan[eis]	
pop media[um] sexag[in]t[a]	

Джерело: AGAD. Zespol: Archiwum Skarbu Koronnego. – Sygn. 20, k. 448-449v.

Микола Галів.

Дрогобицький повіт за поборовим реєстром перемишльської землі 1512 року.

На підставі опублікованих та рукописних описово-статистичних джерел до історії Дрогобицько-Самбірського підгір'я автор аналізує фрагмент, узятий з одного із перших поборових реєстрів Перемишльської землі, що містить цікаву інформацію про стан господарення Дрогобицького повіту 1512 р. і зберігається у фонді «Archiwum Skarbu Koronnego» Головного Архіву давніх актів у Варшаві. Автор встановив, що поява цього документу пов'язана з обставинами воєнно-політичного характеру, оскільки на початку XVI ст. українські землі продовжували зазнавати нападів з боку татар, турків, волохів (молдаван) та московитів.

Mykola Haliv.

Drohobych District according to the 1512 tax register of the Przemyśl land.

On the basis of published and handwritten descriptive and statistical sources to the history of the Drohobych-Sambir foothills, the author analyzes a fragment taken from one of the first tax registers of the Przemyśl land, which contains interesting information about the state of the homekeeping of the Drohobych diatrict in 1512 and is kept in the fund «Archiwum Skarbu Koronnego» of the Main Archive of Ancient Acts in Warsaw. The author established that the appearance of this document is connected with the circumstances of a military and political character, since at the beginning of the 16th century Ukrainian lands continued to be attacked by Tatars, Turks, Volochs (Moldavians) and Muscovites.

УДК 273.13 (438)"1744/1780"

Юрій СТЕЦИК

ВІЗИТАЦІЙНІ ОПИСИ ПАРАФІЯЛЬНИХ ХРАМІВ СЕЛА НАГУЄВИЧІ (1744 – 1780 рр.)

В сучасних реаліях відродження та розбудови парафіяльних храмів постає необхідність у вивченні їхнього минулого, яке досі залишається оповите загадковістю. Адже тривалий час церковне краєзнавство було забороненою темою. В радянський період фонди церковних інституцій перебували під грифом «цілком таємно» і були недоступними для широкого кола читачів. І тільки проголошення незалежності України (1991 р.) сприяло відродженню церковних студій.

У сучасній церковній історіографії нагромадився чималий масив досліджень як із питань зального розвитку Української церкви, так і її окремих інституцій (братств, монастирів, друкарень, харитативних та молитовних товариств) та парафій[1]. Адже впродовж історії християнська парафіяльна спільнота була основою формування всіх наступних церковно-адміністративних одиниць: намісництв (деканатів), єпархій та митрополій. Церква впродовж століть створювала свою власну систему управління, яка була незалежною від світської влади. Особливо це було відчутно для українських земель, які, втративши свою державність, намагалися за допомогою церковних інституцій зберегти свою ідентичність (мову, культуру, історію). Відповідно це спонукає нас до пошуку маловідомих актових джерел для реконструкції історії та культури окремо взятих парафіяльних храмів України.

Найбільш комплексним актовим джерелом вважаємо протоколи візитаційних обстежень церков Перемишльської унійної єпархії східного обряду ранньомодерного часу. Перехід найбільш віддаленої на заході Перемишльської православної єпархії Київської митрополії до унії (1691 р.) започаткував цілу низку реформ, які були спрямовані на модернізацію духовного служіння парафіяльного духовенства. Згідно з постановами Замойського собору (1720 р.) передбачалося проведення регулярних візитаційних відвідин місцевими владиками підвладних їм парафій або ж делегованими ними комісарами (у більшості випадків призначеними деканами) з метою визначення матеріального і духовного стану цих осередків[2]. Хоча до постанов собору ще й долучався формуляр протоколу парафіяльної візитації,

[1] Галів М. Церковно-релігійне життя села Літиня на Дрогобиччині (XVI – XXI ст.). – Дрогобич, 2023. – 300 с.; Галик М., Стецик Ю. Історія церковно-релігійного життя в селі Уличне на Дрогобиччині (XVI – початок XXI ст.). – Дрогобич, 2013. – 208 с.; Стецик Ю. Монастирі Дрогобиччини (XIV – початок XIX ст.). – Дрогобич, 2000. – 75 с.; Його ж. Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII – XVIII ст.). – Жовква, 2015. – 388 с.

[2] Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 року. – Кн.1: Діяння та постанови / упоряд. Р. Паранько, Іг. Скочиляс, Ір. Скочиляс. – Львів, 2021. – 804 с.

однак на теренах Перемишльської єпархії впродовж другої половини XVIII ст., на відміну від першої половини XIX ст., набула поширення досить спрощена інструкція від 1739 р., де вказувалися місцевість, титулатура храму, загальні розміри церковних землеволодінь, внутрішній опис храму (вівтарі, іконостас, священичі ризи, богослужбові книги), відомості про пароха (рік свячення і призначення на парафію, кількість синів і їх заняття)[3].

Тож з якою метою проводились візитації? Основна мета візитаційних обстежень зводилася до з'ясування стану парафіяльного храму: чи сакральна споруда знаходиться в належному вигляді, чи можна в ній відправляти богослужіння, чи можливо храм потребує реставраційних робіт? Очевидно, що візитаційні комісари відігравали роль ревізорів. На жаль, під час архівних пошуків у церковних фондах Державного архіву в місті Перемишль не вдалося віднайти реформаційних декретів, які були заключними документами візитаційних експедицій. Зокрема передбачалося, що реформаційні декрети мав укладати місцевий владика, після ознайомлення із звітами делегованої ним візитаційної комісії. Приміром, у згаданих декретах мало вказуватися парохам, що вони повинні змінити у своїй парафії до наступного приїзду візитаційних комісарів.

Візитаційні комісари не тільки візуально оглядали парафіяльний храм, укладаючи опис його загального вигляду, але й вивчали наявну документацію у парафіяльній канцелярії. Особлива увага зверталася на збереженість документації, яка підтверджувала право власності на церковні землеволодіння. На жаль, у запропонованих протоколах візитацій за 1744 та 1780 рр. комісари обмежилися загальною фразою, що церковні землі сформовані на підставі привілеїв польських монархів (не подано ані дат їх укладення, ані імен польських королів)[4]. Про наявність цих привілеїв довідуємося із актових книг Перемишльського та Львівського гродського судів[5].

Запропоновані протоколи візитацій за 1744 р. та 1780 р. подають описи двох нагуєвицьких храмів (горішня і долішня частини села). Нагуєвицька парафія у розглядуваний період належала до Мокрянського деканату Перемишльської унійної єпархії. Кожен із цих храмів мав окремого пароха, якому допомагали сини, окремі із них вже встигли здобули духовну освіту та іерейські свячення і вже виконували обов'язки коадюторів (помічників пароха). Відповідно нагуєвицькі храми впродовж XVIII ст. обслуговували дві місцеві священичі родини Кімаковичів (горішній храм) та Коблянських (долішній храм)[6]. Ці роди часто вступали у судові суперечки за церковні землеволодіння у Нагуєвичах, які завершувалися рівнозначним їхнім поділом (по пів лану ріллі для кожного храму)[7].

У візитації за 1744 р., яка на даний час вважається найранішою із відомих описів храму, натрапляємо на очевидно помилкове трактування візитатором титула-

[3] Національний музей імені митрополита Андрея Шептицького у Львові (далі – НМЛ). – Відділ рукописної та стародрукованої книги. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк. 415-415 (зв.).

[4] Archiwum Panstwowie w Przemyslu (dalej APP). – Archiwum Biskupstwa Greko Katolickiego (dalej ABGK). – Sygn. 37. – S. 7-9; НМЛ. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк. 415-415 (зв.).

[5] Александрович В. Підтвердження короля Августа ІІІ з 1751 року надання короля Міхала І з 1672 року на лан поля для церкви Святого Миколая у селі Нагуєвичі // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». – Кн. 1. – Дрогобич, 2020. – С. 384-392.

[6] APP ABGK. – Sygn. 37. – S. 7-9; НМЛ. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк. 415-415 (зв.).

[7] Стецик Ю. Нагуєвицький монастир св. Миколая (XVI – XVII ст.): спроба ретроспективної реконструкції // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С.182-192.

тури долішнього храму як Івана Хрестителя (без означення конкретного празника цього святого: Різдва, Усікновення Глави, Собору), оскільки один із бічних вівтарів був посвячений Івану Хрестителю, а другий єпископу Миколаю[8].

Відзначимо, що обидва храми мали по три вівтарі (великий (основний) та два бічні), що свідчить про поширення західних впливів щодо облаштування унійних храмів ранньомодерного часу. Майже на кожному із цих вівтарів були антимінси (покривала із часточками мучеників, які були освячені в різний час перемишльськими владиками: Інокентієм Винницьким, Юрієм Винницьким, Єронімом Устрицьким, Онуфрієм Шумлянським, Атанасієм Шептицьким), без яких не можна було відправляти богослужінь. Найбільш шанованими в обох храмах були, окрім ікон Ісуса Христа і Богородиці, вже вище згадані Іван Хреститель та владика Миколай[9]. Відповідно обидва дерев'яні храми титулувалися, за даними візитації 1780 р., на честь святого єпископа Миколая. У горішній церкві були додаткові вівтарі у північній (Йоахима і Анни) та південній (священномученика Стефана) частинах[10]. У парафіяльних храмах, відповідно до східної традиції, були встановлені іконостаси, які відділяли святилище від інших частин храму. Проте, візитатори не подали докладного опису його ікон, обмежившись загальною характеристикою: великий, малий, новий, старий[11]. Оскільки храми були дерев'яними, то і підлога в них була дерев'яною. У середині храму були хоругви (від 3 до 5 штук), процесійні хрести, кадила та богослужбові ризи (різного кольору та пошиті із різних матерій), чаші для причастя та місця для їх зберігання. Комісари відзначили, що парохи впродовж одного – двох тижнів змінювали в чаші наперед освячені дари (вино і хліб), що відповідало тогочасних літургійним вимогам[12].

Згадано у візитаційних описах і про богослужбові книги, без яких не можливо було б повністю відправити літургію із дотриманням загальноприйнятих церковних канонів: Євангелії, Требники, Апостол, Літургікон, Акафісти. І тільки в окремих випадках не вистачало для церковного співу Ірмологіону. Церковну бібліотеку доповнювала проповідницька література релігійно-морального характеру (наприклад Ключ Розуміння).

Окрема увага приділялася опису церковних риз (одягу священноієрея), який різнився своїм призначенням, особливістю пошиття, матерією, кольором, станом збереженості: фелон (apparat), стихар (alba), підризник (humeral)[13].

При описі срібних та позолочених речей згадано тільки чашу для Святих дарів. У більшості випадках згадується про дерев'яні чаші, які були більш дешевшими і доступними для вжитку[14]. Очевидно, що нагуєвицька парафія не була на той час настільки багатою, щоб закуповувати срібні та позолочені речі до храму.

Підсумовуючи огляд інформаційного потенціалу протоколів візитаційних описів парафіяльних храмів села Нагуєвичі за 1744 та 1780 рр., відзначимо, що запропоновані документи не подають нам бажаного докладного опису давніх цер-

[8] НМЛ. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк. 415-415 (зв.).
[9] APP ABGK. – Sygn. 37. – S.7-9; НМЛ. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк. 415-415 (зв.).
[10] APP ABGK. – Sygn.37. – S.7-9.
[11] APP ABGK. – Sygn.37. – S.7-9; НМЛ. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк.415-415 (зв.).
[12] Там само.
[13] Там само.
[14] Там само.

ков, а натомість в загальному окреслюють їхній вигляд. При прочитанні цих джерел історичної інформації як у дослідника, так і пересічного читача, якому цікаво пізнати історичне та культурне минуло свого краю, постає все більше запитань, аніж відповідей: хто і коли побудував описані храми; чи діяли при храмах церковні братства, релігійні товариства та школи; яка була архітектура храмів зовні; коли храми перебудовано (реставровано, зведено заново). Щоб знайти відповіді на ті чи інші питання, потрібно продовжувати подальші пошуки маловідомої інформації із інших видів писемної документації ранньомодерного часу.

ДОКУМЕНТИ

Документ 1

Visita[ti]o Eccl[esi]ae P[a]r[o]h[ia]lis Nahujovicen Inferioris
Die 24 Junij 1744 A[nnum] expeditt

Eccl[esi]a haec a tit[u]li S[anctum] Joannis Bap[tist]ae. Cum pavimend solida ac firma in tecto indiget repara[ti]one sub trino vertui erecta lignea cum duabus Januis ab intra acclusis collatio capitanentus Samboriam pro date habet laneum agri a limitibq Winnicen et Jasienicen inter metas Wasyla Czaplika y Jakyma Czaplika et in super obszar in Mosty pro aratrisq et pro taliatoribus 12 qui ager cum faenificio ae avulsas per defanctus Meus Franciscus Nahujowski, Vexillus Czerniecki. Pole proskurnicze pro aratrisq[um].

Altaria

Sunt tria.

1. Magnum cum imagine depo[siti]o[n]is de cruce Xti et caeberio occluso, in quo mappae tres intra duas suferiores antemissale cum reliquiis a p[re]send Illmo. Dno. Consecratum pixis stand: S[anctisi]mus post octava diem renovat. Candelabra duo orea et duo stand:.
2. S[ancti] Nicolai
3. S[ancti] Joannis Bap[tist]ae decenter mappis ornata ad antemissalibus novis, candelabris ligneis pielis.

Deissus honeste pictus. Calices 2. Stand: cum attinend vasa olei sacri et cathehumenorum stand:

Apparaty

Apparatus duo novi lericei, reliqui duo feriales cum pertineum
Alba 4, cinguli tres.
Humeralia 2.
Libri 8-vo. Missale, Agenda et Trina devotio Uniovien[sis].
Vexillu[m] magnu[m] si vetus.
Cru[cifi]x processionalis.
Campanulae 2.
Thurribalium oreum 1.
Corporalia munda januae 2, abitra occlusae.
Campanae tres supra[v]i vestibulus in magnae cosmeterium circum septum.

Parochus Eccl[es]ae hujus ad p[re]sens R[everen]dus Petrus Kobylanski ab Ill[ustrissi]mo D[omi]no Winnicki ordinatus, investitus atq[ue] approbatus in Monas[terio] S[ancti] Salva[toris] mar[tum] 1705. Coadjutor ejus R[everen]dus Theodorus filius pro nunc absens.

Visita[ti]o Eccl[esi]ae P[a]r[o]h[ia]lis alterius Nahujovicen Superioris
Die 25 Junij 1744 A[nnum] expeditt

Eccl[esi]ae hoc in actuali repara[ti]one est lignea impensis Parochianorum proportionata, ad hac sine pavimend collatio[n]is S[acra] R[egia] M[ajestatis] ad Cap[itanentus] Sambori[am]

spectt pro Dote seu sustentione Parochi[a]lis in Semilaneu[m] agri, quod incipit a solio fodina et tendit ad limites Jasienicen[um] inter metas, ex una parte Jacobi Sikorowego et ex altera ejusde N[omi]nis Sklepika de quo modolis, est inter Parochor hujus et inferioris Ecc[lesi]ae spectat (…) ad hanc Eccl[esi]am Obszar Manastyr[io]ni dict[um] ad aratra quinq in quo asserto agro horti Pamariu[m] et Domicilia Parochor[u]m.

Altare in hoc Ecc[lesi]ae [1] unu[m] magnum pulohu[m] cum imagine titulari Decollaonis S[anctis] Joannis et caeborio occluso.

2. S[ancti] Nicolai honeste exstructum utrumq[ue] ad mappis trib[us]q[ue] et antimissalibq[ue] suum S[acrum] reliquijs a plen Ill[ustrissi]mo D[omi]no consecratt[ione] candelabris S[anctum] S[acra]men[t]is. Pixis stand. S[acramen]tam intra duos septimanas renovat. Deissus decentissus. Celix argenteus ab patena, stella et cookleari, intus decoratus, moda fractum Drohobyciae apud aurifabrum in repara[ti]one dixit esse R[everen]dus Parochus secundus stamneus cu[m] attinend[um].

Apparaty

Apparatus duo partypowe, novi 3, adamaszkowy bialy 4. Ramkowy.
Albae 4, quarad una de tesa tenui.
Cirgali 3.
Humeralia 3.
Corporalia munda.
Thurribalariu[m] aereu[m].
Campanula 1.

Libri omnes

Insuper Missale Vilen
Agend Uniovien et Trina Devoo
Klucz razuminya et Th[eolog]ia Moralis
Rytoryka.
Akafysty
Metryces omnes.

Companile in restauratione. Campanae tres. Cometeriu[m] nodum aradaeptu[m].

Parochus R[everen]dus Stephanus Kymakowicz seniculus cum suo filio ejusde[m] . N[omi]nis ab Ill[ustrissi]mo D[omi]no moderno consecrate investito et approbatt 1732.

Джерело: Національний музей у Львові. – Ркл. 2205. – Т. ІІІ. – Арк. 415-415(зв.)

Документ 2

[Візитаційний опис 1780 року]

Cerkiew Nahujowska Gorna

Tituli S[ancti] Nicolai Ep[isco]pi. w kollacyi Ich. C. K. Aple mę wiedną tylko wyprowadzona kopule nad oltarzem y Babincem dach glatki, y lubo zwierzchu niedawno pobita y nie co zreparowana, ale wsrotku nad suroszona y nicozdobna. Oltarz wielki niema obrazu swego tylko noszący na niego stawią. Ma iednak Cymborium y Puszkę drewnianią pod conservatione S[anctisi]mi, a to dla tego drewnianą, bo ieszcze puszka srebrna pozlaczona nieposwięcona, do ktorey y patyna iest takaż. Obrusow ma trzy lnianych. Lichtarzow drewnianych par 2. Krzyż cynowy. Antipedium w kwiaty wyszywane. Antimis S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożny] Szumlanskiego. Deisus z namiesnemi obrazami y carskiemi drzwiami stary y nieproporcionalny, przy tym y zatarty. Krylosow cerkiew niema wypuszczonych iako też y zakrystyi. Na poludnie iest oltarz tituli S[ancti] Stephani Prothomartyris, ze wrzystkim tym, co do oltarza należy, antimisem S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożniego] Ustrzyckiego, dosyc pielny. Nad nim okien dwoie miernych. Na pulnoc zas iest oltarz SS. Joachim et Anna tak że nowo wystawiony sine ullis requisitis, que spectant ad ornamentum altaris. Posadzka w cerkwi drewniana. Dzwonnicy że tak wyraze niema, bo y malenka, y stara, y obdarta, na niey dzwonow 3. Parkany są, ale ieszcze niedokączone. Dzwonkow malych

2. Trybularz mosiężny stary 1. Miernica cynowa. Krzyż processionalny malowany. Chorągwi 4, z ktorych iedna wielka, a trzy pomnieysze.

Apparaty

Apparat Pulhatlaszkowy żolty w paski cum omni 1
Apparat Rojowy niebieski cum omni 1
Apparat Pulhatlaszkowy niebieski cum requisitis 1
Apparat Grudytorowy w morę 1
Apparatow żalobnych kamlotowych 2
Odziwadlo dla umarlych 1

Alby

Alb lnianych 5
Humeralow 3
Paskow 3
Korporalow 3

Srebro

Monstrancya czyli kielich, na ktorym iest korona z kluszkami y szkelkiem, gdzie byc może exposition S[anctisi]mi srebrna pozlaczana, do ktorego ieszcze iest patyna, lyżeczka y gwiazda takaż lecz ieszcze nieposwięcony.

Kielich zas iest pozyczony z drugiey cerkwi, cynowy do konsekrowania.

Xięgi

Xięgi co do Ustawu Cerkiewnego są wrzystkie oprocz Jarmoloja. Ewangelia wskurkie żoltą oprawna. Trebnik. Apostol y Mszalow 2 staroswieckich.

Pola ta Cerkiew ma pul lanu za Prawem Monar[cha] Pol[skiego] na tym gruncie mieszka Paroch X[Ksiądz] Bazyli Kimakiewicz. Installatus. Subdyakon X[Ksiądz] Jan Kimakiewicz. Diak y Palamarz iako tez y Diaczycha wdowa tegoż jmienia. Żalil się ieszcze X[Ksiądz] Paroch, że na gruncie poswiętnym gdzie przedtym bywal Bazar podczas odpustow. Gromada Nahujowska kilka halup postawila y wybudowala (…).

Cerkiew Nahujowska Dolna

Tituli S[ancti] Nicolai Ep[isco]pi. we trzy wyprowadżona kopuly, z gruntu de nowo wystawiona obszerna y ozdobna. Oltarz wielki lubo szczuply ale pokorny cum cimborium w ktorym iest puszka pro conservatione S[anctisi]mi cynowa. Obrusow 2 lnianych. Antimis S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożniego] Winnickiego. Lichtarzykow 4 mosiężnych. Krzyż drewniany. Antipedium proste. Za ktorym oltarzem iest zakrystya wypuszczona y okna są oniey, y w samym oltarzu. Deisus z namiesnemi obrazami stary. Drzwi carskie staroswieckiej roboty. Na poludnie iest oltarz S. Nicolaj nowy y wyzlaczony. Lichtarzow drewnianych 4. Obrusow 2 lnianych. Antimis S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożniego] Szumlanskiego. Antipedium plocienne. Blisko niego iest y drugi oltarzyk S[ancti] Basilii M[agni] cum suis necessitatibus y antimisem S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożniego] Ustrzyckiego. Na pulnoc iest oltarz tituli S[ancti] Ioannis Nativittis maly y stary cum requisitis y antimisem S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożniego] Szumlanskiego, kolo niego iest oltarzyk Immaculata Conceptionis B[eatae] V[irginis] M[ariae] ozdobny ze wrzystkim y antimisem S[więtej] P[amięti] J[aśnie] W[ielmożniego] Ath[anasia] Szeptyckiego, y w sobie cerkiew iest iasna y vidoczna. Dzwonnica dobra. Dzwonow na niey 3. Dzwonkow malych mosiężnych 4. Parkany dobre. Trybularz mosiężny dobry. Krzyż processionalny malowany. Chorągwi 5, z ktorych iedna wielka. Drzwi do cerkwi jadlowe z zamkiem zelaznym y na zawiasach takich. Parkany dobre.

Apparaty

Apparat adamaszkowy czerwony cum omni 1
Apparat Partyrowy cum omni 1
Apparat żoltey kitayki przysergany cum requisitis 1

Apparat Rojowy cum omni 1
Apparat Niebieskiey Roj nowy cum omni 1
Apparat żalobny Kamlotowy cum omni 1

Alby

Alb lnianych 7, a dwie szwabskich.
Humeralow 5.
Korporalow 5.

Srebro

Kielich srebrny pozlaczany cum requisitis 1.
Kielichow cynowych cum omni 1.
Bursa srebrna 1.

Xięgi

Xięgi co do Ustawu Cerkiewnego są wrzystkie y dobre.
Ewangelie 2 dobrych ieszcze. Mszalow 4 z ktorych ieden nowy, a trzy stare.

Pola ta Cerkiew ma pul lanu za Prawem Monar[chow] Pol[skich] na nim Diak y Paroch siedzi. Paroch zas iest X[Ksiądz] Dymytry Koblanski Installatus (…).

Джерело: Archiwum Panstwowie w Przemyslu. – Archiwum Biskupstwa Greko Katolickiego. – Sygn. 37. – S. 7-9.

Юрій Стецик.
Візитаційні описи парафіяльних храмів села Нагуєвичі (1744 – 1780 рр.).

У статті вперше публікуються досі маловідомі протоколи візитаційних обстежень храмів нагуєвицької парафії за 1744 та 1780 рр. Проаналізовано обставини запровадження візитаційної документації в Унійній церкві ранньомодерного періоду. Визначено основну мету проведення візитаційних оглядин. Розкрита структура формуляру протоколу парафіяльної візитації. Визначено інформаційний потенціал розглядуваної документації для реконструкції історії та культури парафіяльної спільноти. Окреслено коло проблемних запитань, які потребують віднайдення та опрацювання додаткових джерел інформації, оскільки візитатори не розкривають цих засадничих аспектів.

Yuriy Stetsyk.
Visitation descriptions of the parish churches in the village of Naguyevychi (1744 – 1780).

The article publishes for the first time, still little-known, protocols of the visitation inspections of the churches of the Naguyevychi parish in 1744 and 1780. The circumstances of the introduction of the visitation documentation in the Union Church of the early modern period are analyzed. The main purpose of the visitation inspections has been determined. The structure of the parish visitation protocol form has been revealed. The informational potential of the considered documentation for the reconstruction of the history and culture of the parish community was determined. A circle of problematic questions is outlined, which require finding and working out additional sources of information, since the visitors do not disclose these fundamental aspects.

УДК 94(477-83-22):316.343-058.12"1754"]:001.814

Ігор СМУТОК, Леся СМУТОК

ВИБРАНЦІ-СОЛТИСИ В СЕЛІ НАГУЄВИЧІ У XVII – XVIII СТ.

Мешканці королівських сіл в період давньої Речі Посполитої не творили єдиної громади, а представлені різними категоріями населення, соціально-правовий статус яких міг суттєво відрізнятися. Зазвичай в окремо взятому поселенні поряд із селянською громадою співіснували мельники, корчмарі, вибранці-солтиси, служки-гайдуки, вільники, поповичі, війти-князі. Нагуєвичі у цьому плані не становили винятку. Тут також існували свої родинні спільноти, відокремлені від селянської громади. Зокрема, до таких належать вибранці-солтиси. Початково у документах кінця XVI – XVII вони звуться вибранцями, ланниками, гайдуками, солтисами. У XVIII ст. за ними остаточно закріплюється означення солтиси.

Вибранці-солтиси з'явилися у королівських маєтках за часів правління короля Стефана Баторія. Провадячи військові кампанії проти Московії, він потребував військового контингенту, основу якого складала би піхота. Польське військо традиційно славилося своєю важкою кіннотою. Однак компонент, представлений піхотою, залишався слабким місцем війська Речі Посполитої. Стефан Баторій, який перед тим був правителем Семигороду, спробував виправити цю ситуацію, опираючись на взірці, які існували у Семигороді, адже там залучення селян до військової служби було звичною справою. Відтак, у 1578 році Стефан Баторій запропонував польському сейму проєкт військової реформи, який передбачав організацію військового контингенту до 20 тисяч чоловік, котрі б рекрутувалися як з королівських підданих, так і з шляхетських та церковних. З певними обмеженнями проєкт був затверджений 3 травня 1578 року. Від цього часу можна датувати створення вибранецької піхоти у війську Речі Посполитої[1].

Засади її формування були наступними: у королівських маєтках, де вся земельна посілість ділилася на лани, з 20 ланів виокремлювався один на утримання вибранця. Останній обирався із місцевих селян на добровільній основі. Він звільнявся від сплати всіх податків до королівського скарбу. Повинності з указаного лану розподілялися на інші 19 ланів. З доходу свого господарства він повинен був за власний кошт придбати озброєння, яке складалося із рушниці, пороху, свинцю чи олова для куль, шаблі, сокири, також придбати відповідний одяг. Щокварталу він повинен був з'являтися на зібрання всіх вибранців пев-

[1] Górski *K. Historya piechoty polskiej. – Kraków, 1893. – S. 25.*

ної місцевості, в разі війни він вирушав на те місце, де призначалося зібрання вибранецької роти. Якщо військова кампанія провадилася у межах його воєводства, вибранець відбував службу без винагороди. У разі військових експедицій за межами власних воєводств такі вибранецькі роти отримували грошове утримання. На практиці за наступників Стефана Баторія винагороду отримували лише офіцери. Вибранці формувалися в роти за територіальним принципом кількістю від 100 до 200 піхотинців. Роти могли створюватися в межах окремо взятого воєводства чи землі в залежності від розмірів королівських маєтків, а відтак, кількості вибранецьких ланів[2].

Попервах вибранці залучалися виключно до військових кампаній, однак упродовж XVII ст. вони почали виконувати різноманітні обов'язки, не завжди пов'язані безпосередньо із військовою службою. Зокрема, вибранці могли залучатися до фортифікаційних робіт, формували залоги у замку під час військових кампаній у тилу, залучалися до підтримання правопорядку, переслідування злочинців. Якщо йдеться про територію Перемишльської землі, то вибранці широко залучалися до боротьби із нападами угорських розбійників та для боротьби із опришківським рухом[3].

На отриманій посілості вибранці могли закладати своє господарство, проживати разом із сім'ями. Їхня кількість не регулювалася якимись спеціальними актами, і на вибранецькому лані могли проживати кілька родин, пов'язаних тісними сімейними зв'язками. Доволі швидко сформувалася практика, за якою вибранці успадковували свій статус і земельну посілість від батька до сина.

Рівень військової підготовки вибранців був доволі низький. Спеціальної муштри вони не проходили. Як засвідчують реалії, вибранці були цілком поглинуті своїми господарськими справами і вкрай неохоче відгукувалися на заклики ставати до війська у разі необхідності. Відтак, доволі швидко поширилася практика відкупу від військової служби, а вже на сеймі 1649 року було прийнято рішення, аби з кожного вибранецького лану сплачувалося 60 злотих до Державного скарбу у Равi[4]. За Яна III Собеського робилися неодноразові спроби відновити військову службу. Також робилися спроби врегулювати кількість вибранців, що сиділи на одному лані, обмеживши її до 4-х господарів. Втім, Північна війна початку XVIII ст. остаточно засвідчила неефективність вибранецької піхоти. У 1726 році сейм постановив збирати з кожного вибранецького лану по 100 злотих, а за ці кошти формувати так звану ланову піхоту, яка набиралася із добровольців. Відтак вибранці остаточно перетворилися на пожиттєвих посесорів земельних володінь, які не відбували військової служби, а сплачували один-єдиний податок та були звільнені від решти тягарів та повинностей на користь державного скарбу і королівської казни[5].

---

[2] Ibidem. – S. 25-26.

[3] Kupisz D. Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572 – 1717. – Lublin, 2008. – S. 348-378.

[4] Górski *K. Historya piechoty polskiej. – Kraków, 1893. – S. 28.*

[5] Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI – XVIII століттях: історичні нариси / Упорядкування та наукова редакція Миколи Крикуна. – Львів, 2004. – С. 175.

В Самбірській економії вибранецтва з'явилися, вочевидь, відразу після реформи Стефана Баторія. Принаймні, найраніші записи актів самбірського замку згадують їх у селах Смеречка, Гвоздець, Кривка, Бориня, Шумяч, Красне, Михновець, Лопушанка Лехнова, Гусне, Волосянка Мала, Вовче, Лип'є. В документах вони згадуються як ланники, гайдуки[6].

Вибранецтва існували практично у всіх селах Самбірської економії. Наприклад, у межах Підбузької країни, до якої входили Нагуєвичі, вибранецький лан існував у Підбужі, пів лану у Сприні, два лани у Стороні, пів лану у Бистриці, пів лану у Смільній, лан у Залокоті, пів лану в Опаці, два лани у Ясениці Зварицькій. Не було вибранецтв тільки у Лукавиці. Всього у Підбузькій країні було 9 вибранецьких ланів[7]. Всього у Самбірській економії станом на середину XVIII ст. було 61, 5 вибранецьких ланів, які сумарно сплачували щороку 6150 злотих податку. Кошти збиралися двічі на рік самбірською замковою адміністрацією та передавалися шефові ланового регіменту у Варшаві[8].

У Нагуєвичах вибранці з'явилися, ймовірно, у кінці XVI ст. Перші документальні згадки про них фіксуються з кінця XVII ст. Зокрема, 8 березня 1699 р. король Август II підтвердив права Андруся Ігнатикового, Івана Павлікового і Лучки Тимишиного на вибранецький лан у Нагуєвичах. Самого тексту привілею немає, лише є випис із книги **Сігілят** Коронної метрики. Із лаконічного повідомлення недвозначно постає, що вибранецький лан у Нагуєвичах на той час вже існував[9].

Наступне королівське надання для вибранців Нагуєвичів датується 1754 роком. Один з привілеїв був виданий для Стефана Мацька, Стефана Луничиного, Петра Дрогобицького та Івана і Яця Тинишаків, й Івася Коваля. Усі вони отримали вибранецький лан. Іншим привілеєм було надано чверть вибранецького лану у Нагуєвичах для Яна Дорожівського. Зміст привілеїв до певної міри типовий. Він повідомляє про те, що дані особи мають право користуватися цією земельною посілістю пожиттєво, звільняються від усіх податків, данин, панщини та зобов'язуються сплачувати лановий податок.

Частину вибранців можна ідентифікувати за інвентарем Самбірської економії 1768 року. Зокрема, у переліку посесорів Самбірської економії ми натрапляємо на Стефана Мацька і Петра Дрогобицького.

---

[6] Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф.П. Максименка. Ф. Самбірська економія. – Спр. 517/III. – Арк. 45, 134, 239зв.-240, 306зв.-307, 812, 822, 827зв., 855, 864, 869зв.

[7] Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławie. Rękopisy. – Sygn. 9547/III. – S. 634.

[8] Галів М. Вибранці-солтиси у селі Літиня на Дрогобиччині (XVII – XVIII ст.) // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчен. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. – Вип. 12. – 2015. – С. 16.

[9] Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie. Metryka Koronna, sigillata. – Sygn. 15. – S. 168.

ДОКУМЕНТИ

№1
28 листопада 1754 р., Варшава.
Королівський привілей на вибранецький (солтисівський) лан у с. Нагуєвичі, наданий Стефану Мацьку, Стефану Луничину, Петру Дрогобицькому, Івану і Яцю Тинишакам, Івану Ковалю.

August trzeci, z Bożey łaski, król Polski, wielki xiąe litewski, ruski, Pruski, Mazowiecki, żmudcki, Kyewski, wołynski, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smolinski, siewierski y czerniechowski, odziedziczony xiąze saski y elector.

Oznaymuiemy tym listem przywilekem naszym wszem wobiec i każdemu zosobna komu o tym wiedziec należy.

Iż suplikowano nam jest imieniem utciwych Stefana Macka, Stefana Lunyczynego, Petra Drohobyckiego, Iwana Jacia Tynyszaków i Iwasia Kowala abyśmy ich przy wybraniectwie łanu całego, roli w sobie mającym, w wsi Ekonomii Naszej Samborskiej, krainy Podbuskiej Nahujowice nazwaney leżącym, zachowac i zatrzymać raczyli. Jakoż ninieyszym listem przywilejem Naszym niniejszym zachowujemy i zatrzymujemy, tak onych samych, jako też ich sukcessorów. Mocą którego zachowania ciż wybrancy i ich sukcessorowie pomienio ne wybraniectwo ze wszystkiemi budynkami, połami, rolami, zasiewkami, ogrodami, sadami, łąkami, pastwiskami, polnemi i lesnemi na całey tey wsi dla wszelkiego inwentarza; wolnemi gajami, zaroslami, chrustami; wolnych w lasach y borach naszych Ekonomicznych na opał i budynków stawiania, drzewa rombaniem; barciami, pasiekami; rzekami, sadzawkami, strugami // strumieniami wolnym w tych wszystkich wodach ryb łowieniem; młynami; piwa i gorzałki na potrzebę swoję robieniem; pożytków wszelkich wynajdowaniem; komorników dla swojey pomocy i posługi trzymaniem; ze wszystkiemi zgoła przynależytościami i przyległościami aż do ostatniego życia swego kreszu będą trzymali y zażywali.

Obiecując to Naszym i naijasniejszych następców Naszych imieniem, iż zwyż wyrażonych wybranców i ich sukcessorów od używania i spokojnej tegoż wybraniectwa possessyi nie oddalemy ani oddalenia mocy nikomu niedamy. Ale ich przy prawie i nadanych prawem koronnym wybranców wolnościach wcale i nienaruszenie zachowamy. Co i naijasniejsze nastempcy nasi uczynią. Tak jednak, aby zwyczajny regimentowi łanowemu podatek punktualne zawsze corocznie dwiema ratamy wypłacali. Innych wszelkich ciężarów i podatków, jako to hyberny i pogłównego, podymnego, poborów, stanowisku, popasów, noclegów żołnierskich, podwód, chlebow i innych żywności i extorcyi nienależących, tak że od wszelkich robocizn, pańszczyn i od posług dworskich, od składek gromadzkich, czynszów dziesięcin pszczelnych i bydlencych i manowice owczych, od wozenia łatr i soli, od palenia potaszów i innych jakimkolwiek jemieniem nazwanych danin i powinności zgoła od wszelkiego administracyi Naszej Samborskiej posłuszeństwa wcale ich ninieyszym listem przywielejem Naszym uwalniamy. Prawa Nasze Królewskie Rzeczy Pospolitey i Kościoła Rzymskiego Katolickiego cale i nie naruszenia zachowuiąc.

Na co dla lepszej wiary ręką naszą własną podpisawszy, pieczęć koroną // przycisnąc roskazaliśmy.

Dan w Warszawie dnia XXVIII miesiąca Listopada roku Pańkiego MDCCLIV panowania Naszego XXII roku.

Augustus Rex

Джерело: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 13, оп. 1, спр. 598, с. 55-57.

№ 2

7 грудня 1754 р., Варшава.

Королівський привілей на чверть вибранецького (солтисівського) лану у с. Нагуєвичі, наданий Яну Дорожівському.

August trzeci, z Bożey łaski, król Polski, Wielki Xiąże Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudcki, Kyewski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflanski, Smolinski, Siewierski y Czerniechowski, odziedziczny Xiąze Saski y elector.

Oznaymuiemy tym listem przywilejem Naszym wszem wobiec y każdemu zosobna, komu o tym wiedzieć należy.

Iż suplikowano nam jest przez panów Radyłowski naszych przy boku naszym będących imieniem // utciwego Jana Dorożowskiego abyśmy mu wybraniectwo osobliwą ćwierć łanu roli w sobie mające we wsi Ekonomii Naszey Samborskiej, krainy Podbuskiej Nahujowice nazwanej leżącą sine legitimo possessore zdawna wakujące y do dyspozycii Naszej Królewskiej przyległa dać i konferować raczyli. Jakoż niniejszym listem przywilejem Naszym tak onemuż samemu jako też sukcessorom jego dajemy y konferujemy ze wszystkiemi budynkami, połami, rolami, zasiewkami, ogrodami, sadami, łąkami, pastwiskami, gajami, zaroslami, chrustami, wolnych w lasach y borach naszych do pomienionej krainy Podbuskiej należących na opał y budynków stawienia, drzewa rombaniem, barciami, pasiekami, rzekami, sadzawkami, jeziorami, strugami strumieniami, wolnym w tych wszystkich wodach ryb łowieniem; młynami, piwa y gorzałki na potrzebę swoję robieniem; pożytków wszelkich wynajdowaniem; komorników dla swojey pomocy y posługi trzymaniem; ze wszystkiemi zgoła przynależytościami i przyległościami zdawna i teraż do tegoż wybraniectwa należącemi, aż do ostatniego życia i sukcessorow jego kresu. Obiecuiąć to naszym i Naijasniejszych Następców Naszych imieniem, iż pomienionego utciwego Jana Dorożowskiego i jego sukcessorów od używania i spokojnej zwyż wyrażonetgo wybraniectwa possessyi nie oddalemy ani oddalić nikomu nie pozwolemy. Ale ich przy prawie y nadanych prawem koronnym wybranetctwóm wolnościach wcale i nienaruszenie zachowamy. Co i naijasnieysi nastempcy Nasi uczynią. Tak jednak, aby zwyczajny regimentowi łanowemu podatek z pożeczoonego wybraniectwa punktualnie zawsze był wypłacony. Od innych wszelkich ciężarów i podatków, jako to hyberny, pogłównego, podymnego, poborów, stanowisk, popasów, noclegow żołnierskich, podwod, chlebow y innych żywności i extorzyi nienależących; od wożenia łatr i soli; od palenia potaszów i innych jakimkolwiek jemieniem nazwanych danin i powinności; zgoła od wszelkiego administracji Naszej Samborskiej posłuszeństwa pomienionego wybanca i jego sukcessorów nieniejszym listem // przywilejem naszym uwalniamiy.

Który dla lepszey wiary ręką Naszą podpisawszy, pieczęc koroną przycisnąc roskazalismy.

Dan w Warszawie dnia VII miesiąca Grudnia roku Pankiego MDCCLIV panowania naszego XXII roku.

Augustus Rex

Джерело: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Ф. 13, оп. 1, спр. 598, с. 57-59.

Ігор Смуток, Леся Смуток.

Вибранці-солтиси в селі Нагуєвичі у XVII – XVIII ст.

У публікації уперше вводяться до наукового обігу два королівські привілеї на вибранецтво-солтисівство у Нагуєвичах 1754 р., виявлені серед перемишльських гродських актів. Джерело містить інформацію про власників цієї землевласності. Документи слугують цінним джерелом до історії села Нагуєвичів. Польськомовний текст документів передається у відповідності з оригіналами.

Ihor Smutok, Lesya Smutok.
Vybrantsi-soltysy in the village of Naguyevychi in the 17th and 18th centuries.

In the publication, for the first time, two royal privileges for vybranetstvo-soltysivstvo in Naguyevychi in 1754, discovered among Przemyśl town acts, are introduced into scientific circulation. The source contains information about the owners of this land. The documents serve as a valuable source for the history of the village of Naguyevychi. The Polish-language text of the documents is transmitted in accordance with the originals.

УДК 94(477.83-21Дро):930.2:070(438)"189/191"

Леонід ТИМОШЕНКО

ПЕРШИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО ДРОГОБИЧА ЮЗЕФ ПРОМІНСЬКИЙ ТА ЗАГАДКА ЙОГО НЕЗБЕРЕЖЕНОЇ «МОНОГРАФІЇ»

Історіографія історії давнього Дрогобича XIX ст. належить до числа маловивчених проблем, хоча, звісно, її торкалося чимало дослідників[1]. Ідеться про період вивчення історії міста, який упевнено слід віднести до напрямку історіографії, відомого як романтичний (перед тим, як відомо, панував архаїзм). Романтики суттєво систематизували наративи, вивчали масові історичні джерела, однак до засад критичного джерелознавства вони, зрозуміло, не підійшли. Звісно, до появи суто наукових праць з історії міста ще було досить далеко (вони появилися лише на початку XX ст.).

До числа перших літописців історії міста часто відносять дрогобичанина Юзефа Промінського, який жив, як свідчить напис на його могилі, у 1800 – 1873 рр.[2]

Першим, хто увів до наукового вжитку інформацію про літописця нашого міста дрогобичанина Юзефа Промінського, був Венедикт Площанський, автор праці «Королівський вільний город Дрогобич» (Львів, 1867 – 1868). Так, вже у вступі автор замітив, що приїжджав до Дрогобича, де йому в справі збору матеріалу допоміг «відставний радник права та почесний громадянин Дрогобича п. Іосиф Промінський» (відтак, автор українізував його польське ім'я). Зокрема, він познайомив В. Площанського зі списком грамот, що тоді зберігалися в архіві міської ради. Отже, Ю. Промінський на час відвідин В. Площанським Дрогобича в серпні 1866 р., уже був на пенсії[3]. Властиво, саме В. Площанський був першим, хто опублікував «Історичні записки про місто Дрогобич» у складі вищезгаданої праці, але під ту пору, можливо, рукопис Ю. Промінського вже був написаний, однак автор його не згадує, хоча не виключено, що він почерпнув фактологічний матеріал не стільки з джерел, які зберігалися у місті, а саме з тексту Ю. Промінського (на опра-

---

[1] Див., напр.: Футала В. Дрогобич у XIX – XX ст. (Історіографія проблеми) // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі – ДКЗ). – Вип. IV. – Дрогобич, 2000. – С. 223-233.

[2] Фотокопію надмогильного пам'ятника та дати життя Й. Промінського подає Р. Пастух. – Пастух Р. Дрогобицький некрополь. – Дрогобич, 2008. – С. 36. У каталозі поховань міського цвинтаря на Трускавецькій авторства І. Чави, опублікованому в додатку книги Р. Пастуха, числиться помилкова дата смерті – 1863 р. – Там само. – С. 185.

[3] Площанский В. Королевский вольный город Дрогобыч, по части истории, топографии и статистики // Науковый сборник Галицко-Русской матицы за 1867 г. – Вып. I-IV. – Львов, 1868. – С. 162. Про деякі цікаві деталі перебування В. Площанського в Дрогобичі та збір ним матеріалів для книги говориться в рукописі його праці, що зберігається в Науковій бібліотеці Врублевських у Вільнюсі.

цювання міських актів йому потрібно було б витратити не декілька днів, а радше – декілька місяців).

Найцінніша рефлексія про Ю. Промінського належать Ф. Зиху – авторові праці «Зельман Вольфович» (Львів, 1896). Так, він говорить про те, що свій матеріал він запозичив з неопублікованої «монографії» Й. Промінського про Дрогобич, написаної в 1872 р. Автор також навів таку інформацію про автора: «Ю. Промінський, бухгалтерський радник на пенсії, проживаючи тривалий час у Дрогобичі, пильно займався справами міста, а коли міська рада присвоїла йому звання почесного громадянина, у віддяку за це написав «Монографію міста Дрогобича» з присвятою: «Мешканцям міста Дрогобича». Об'ємний рукопис – понад сімсот аркушів дрібного письма – рада ухвалила видати власним коштом, але та ухвала не дочекалася виконання. За дорученням ради (від 8 серпня 1867 року) Промінський склав також хронологічний список документів, що знаходяться у міському архіві»[4]. Ф. Зих навів також важливе уточнення: рукопис був закінчений на 1872 р., тобто, за рік до смерті автора. Важливо підкреслити, що й станом на 1896 р., «монографія» начебто залишалася в рукописі.

Наступним, хто звертався до рукопису Ю. Промінського, був З. Култис, автор праці про дрогобицьку гімназію (1908 р.), який зробив поклик на відповідний розділ монографії Ю. Промінського під назвою «Історія м. Дрогобича»[5].

Не міг оминути працю Ю. Промінського й Ф. Гонткевич, автор дослідження про місцевий костьол Св. Бартоломея (він зробив на рукопис кілька покликів)[6]. Однак у збірці документів «З архіву Дрогобича», яку підготував Ф. Гонткевич, Ю. Промінський вже не згадується.

Нарешті, наприкінці підавстрійського періоду на працю Й. Промінського покликається Альфред Бродніцький, професор місцевої гімназії, упорядник і автор «Одноденки, 1863», виданої в Дрогобичі в 1913 р. до ювілею повстання 1863 р.[7] Властиво, саме А. Бродніцький передрукував цікавий сюжет, який він запозичив з рукопису Ю. Промінського – віршований панегірик міського писаря Михайла Кобрина на честь міського війта Францішка Ендричка, датований 1730 р.[8] (про важливість цієї публікації скажу нижче).

У міжвоєнний період працю Ю. Промінського згадав М. Мсцівуєвський. Так, уже у вступі до першої частини відомого двотомника автор пише, що В. Площанський опирався на рукопис Ю. Промінського, який не був опублікований[9]. У бібліографічному списку до книжки, автор віднотував роботу Ю. Промінського (під числом 17), навівши його дату – 1868 р.[10], яка суперечить спробам попереднього датування.

---

[4] Zych F. Zelman Wolfowicz (Odbitka z «Gazety Narodowej»). – Lwów, 1896. – S. 4-5.

[5] Kultys Z. Historya gimnazjum drohobyckiego. – Drohobycz, 1908. – S. 4, 5.

[6] Див., напр.: Gątkiewicz F. Kościoł w Drohobyczu. II. Część historyczna // Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Wyższego Gimnazyum w Drohobyczu za rok szkolny 1904. – Drohobycz, 1904. – S. 5.

[7] 1863 [tysiąc osiemset sześćdziesiąt trzy]. Jednodniówka / Komitet Redakcyjny: Alfred Brodnicki. [Alfred Brodnicki. Wilhelm Bruchnalski. Jan Kasprowicz. Władysław Kozicki. Ignacy Koziełewski. Ferdynand Kuraś. Kazimierz Lubecki. Stanisław Antoni Mueller. Mieczysław Pawłowski. Leopold Staff. Kazimierz Wierzyński. Kazimera Zamorska]. – Drohobycz, 1913.

[8] Brodnicki A. Kartka z przeszłości Drohobycza // Ibid. – S. 18-19.

[9] Mściwujewski M. Z dziejów Drohobycza. – Cz. I. – Drohobycz, 1935. – S. 3.

[10] Ibid. – S. 108.

На жаль, автори інших підставових праць про давній Дрогобич, виданих у міжвоєнний період (наприклад, Г. Полячкувна), рукопис Ю. Промінського не згадують. Можливо, він загинув під час Другої світової війни.

У повоєнний час про «монографію» Ю. Промінського подає інформацію Я. Ісаєвич в машинописі кандидатської дисертації. Так, він пише: «...Першою самостійною науковою працею з історії Дрогобича слід визнати написану в 1872 р. Ю. Промінським «Монографію міста Дрогобича», яка залишилась в рукописі, але була використана пізнішими дослідниками: Б. Площанським, Ф. Зихом, М. Розенбергом, М. Мсцівуєвським»[11].

Вже в наші часи до постаті Ю. Промінського звернувся М. Шалата. Так, ще в 1991 р. краєзнавець використав кілька покликів на неопубліковану працю Ю. Промінського своїх попередників, але зовсім несподівано ототожнив рукопис з путівником по Дрогобичу та його околицях, який точно датується пізнішим часом (водночас, автор вдруге українізував ім'я автора рукопису)[12]. Згадане ототожнення тепер спростоване[13], однак рефлексію М. Шалати не слід зневажати.

Підсумовуючи історіографічний огляд, зауважу, що справа з дослідженням принаймні змісту «монографії» Ю. Промінського досі не зрушилася з мертвої точки (якісь надії на віднайдення рукопису, звісно, є примарними).

У цій публікації пропоную звернення до трьох відомих, але недостатньо досліджених, текстів з історії давнього Дрогобича, опублікованих в другій половині XIX – на початку XX ст., два з яких видані як анонімні. Однак вони, на мою думку, можуть мати зв'язок з рукописом праці Ю. Промінського.

Попередньо пропоную огляд праці В. Площанського, яка тісно пов'язана з рукописом Ю. Промінського. Прикметно, що саме В. Площанський упровадив до публічного простору топос Дрогобича як «королівського вільного міста», що знайшло відображення вже в назві публікації.

Розвідка В. Площанського складається зі вступу та трьох нерівних частин. У першій, яка має назву «Исторические записки о городе Дрогобычи», наголошується на давньоруському походженні міста за легендою про «Другий Бич» («Галицька Русь» є для автора зрозумілою), автор наводить також свідчення джерел XIV ст. Надалі він наводить зміст королівських привілеїв, виокремлюючи надання місту магдебурзького права в 1422 р. Однак оригіналу грамоти він не знав, тому покликався на працю Балінського і Ліпінського «Старожитна Польща». Згадане повідомлення слід вважати важливим, адже пізніше цю дату було забуто. Друга частина має назву «Положение города» і є найкоротшою, у ній наведена статистика міських структур, зроблена на час написання праці. Третя частина має два підрозділи. У першій «О монастыре и церквах дрогобычских вообще» наведено інформацію про василіан, які на початку XIX ст. заволоділи міськими парафіями,

[11] Ісаєвич Я. Місто Дрогобич в XVI – XVIII ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Науковий керівник – академік АН УРСР І.П. Крип'якевич. – Львів, 1960. – С. 18-19. Цит. за ксерокопією тексту дисертації, який зберігається в архіві автора цієї публікації.

[12] Шалата М. Перші дослідники історії Дрогобича // 900 років Дрогобичу: історія і сучасність. Тези доповідей міжвузівської наук.-практ. конф. Дрогобич, 18-19 грудня 1991 р. – Дрогобич, 1991. – С. 3-4. Передрук: Шалата М. Година для праці настала… Статті, есеї, усні виступи 1990 – 1992 років. – Дрогобич, 1997. – С. 206-207.

[13] Див.: Тимошенко Л. Описи Дрогобича XIX ст. // ДКЗ. – Вип. VII. – Дрогобич, 2003. – С. 553-554.

а також про становище руських церков на час написання праці. У другій «О монастыре и церквах дрогобычских в особенности» акцентовано історію монастиря чину Св. Василія Великого, а також подано короткі огляди історії інших місцевих церков. Автор навів також інші досить цікаві деталі. Історії міського костьола В. Площанський присвятив окремий розділ «Римско-кат. церковь с приходством». Тут же він перерахував інші католицькі каплиці та синагогу, яку щойно почали будувати. Наприкінці автор повернувся до сучасних йому міських структур.

Те, що В. Площанський у 1866 р. відвідав Дрогобич і ознайомився з давніми грамотами міського архіву, документальними матеріалами місцевого василіанського монастиря, а також міських церков, підтверджується його чернетковими записками, які збереглися в фондах академічної бібліотеки Врублевських у Вільні[14]. З джерельних рефлексій В. Площанського привертають увагу збережені в архіві міста актові свідчення про «Юріївського попа» і церкву Св. Трійці з XVI ст., а також переконаність у тому, що ще в XIV ст. король Казимир «відібрав» у місцевих русинів церкву Пречистої Богородиці і передав її «пришельцям» римо-католицької послушенства. Саме в пам'ять про цю подію в Дрогобичі (тобто, в XIX ст.) на день Св. Покрови проходила урочиста хресна хода з костьолу Св. Бартоломія до колони Св. Яна Непомука, де нібито й розміщувалась та давня руська церква. При цьому учасники процесії співали «Пречистая Діво Мати з польського краю», чим ніби підтверджували, що та давня руська церква, перетворена на костьол «500 літ тому», розміщувалась на тодішній Маріацькій площі[15]. Дослідник уперше оприлюднив інформацію з актової книги Дрогобича про побудову вежі-дзвіниці, здійснену на основі контракту міста з перемишльським майстром Яном Грендошем 1551 р.[16] Він також використав опис костьольної вежі, уміщений у люстрації 1663/1664 рр., однак переплутав її з вежею ратуші на площі Ринок. Вочевидь, В. Площанський відвідав і костьол Св. Бартоломія, де він міг познайомитися з якимись свідченнями, наприклад, він зафіксував легенду, яка відображена в написі кінця XVIII ст. на стіні святині. Для чого дослідник увів до публічного простору топос «королівського вільного міста», незрозуміло, адже ним у XIX ст. не користувалися навіть польські автори.

Першим із менш відомих пропонованих для аналізу наративів з історії давнього Дрогобича, є розлогий текст з серійної публікації в «Тижневому додатку» до «Львівської газети», який мав назву «Головніші міста Галичини», у шести частинах[17]. Фактично, ідеться про відносно невеликі науково-популярні нариси з історії Дрогобича.

Так, у першій частині описане географічне розміщення міста, подано перші писемні згадки XIV ст., згадано легенду про спалення давнього поселення Бич. Автор

[14] Записки мають назву «Прибавления к монографии гор. Дрогобичи (помещенной в «Наук. Сбор.» из 1867 г.)» // Бібліотека Академії наук Литви імені Врублевських (сучасна назва лит.: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). – Ф. 16. – Спр. 248/1. – Арк. 84-93 зв.

[15] Площанский В.М. Королевский вольный город Дрогобыч, по части истории, топографии и статистики... – С. 180.

[16] Площанский В.М. Королевский вольный город Дрогобыч, по части истории, топографии и статистики // Науковый сборник, издаваемый литературным обществом Галицко-русской Матицы. – 1867. – Вып. 1-4. – Львов, 1868. – С. 170.

[17] Główniejsze miasta w Galicyi. Drohobycz // Dodatek Tygodniowy do «Gazety Lwowskiej». – R. 58. – 1868. – Nr 25. – S. 123-124; Nr 26. – S. 130-131; – Nr 27. – S. 136-137; Nr 28. – S. 142; Nr 29. – S. 148-149; Nr 30. – S. 154-155; Nr 31. – S. 154-155.

припускає, що місто існувало й раніше. У другій частині невідомий автор цитує фрагмент грамоти 1422 р., в якому згадується староста Ян Менжик (цікаво, що під ту пору сама грамота в Дрогобичі не зберігалася), а також локаційний привілей 1469 р. Він добре ознайомлений з іншими локаційними привілеями: 1523, 1522, 1578, 1643, 1650 та 1653 рр. За текстом люстрації 1664 р. автор описав місто та його оборонні споруди, а також приділив певну увагу соляним жупам Дрогобицького староства. У третій частині автор аналізує стан міста у XVIII ст., зокрема, говорить про ворожі напади та зростання цін. Далі переходить до перших австрійських реформ, акцентуючи перший австрійський міський привілей 1788 р. Він також перелічує римо-католицькі святині (подібно, як у В. Площанського), побіжно називає руські церкви, зупиняється докладніше на історії фарного костьолу (зокрема, подає стан парафії на 1864 рік). Аналізуючи ревізію 1819 р., перелічує такі сюжети-моменти: маєтки костьола, посілості, права, капітали (благодійні пожалування на святиню). Перелік «капіталів» продовжується в наступній частині. У четвертій частині автор переходить до історії місцевих кармелітів, яка починається з фундації Яна Бекерського 1698 р. Монастирський костьол був посвячений лише в 1753 р. перемишльським єпископом Вацлавом Ієронімом Сєраковським. Надалі він переходить до історії місцевих василіан. Говорячи про церкву Св. Трійці, автор називає рідкісний факт: на її дзвініці ще зберігався дзвін 1725 р. (згадану деталь наводить і В. Площанський). Далі він знову коротко перелічує руські церкви. П'ята частина присвячена опису ратуші та давнього староства, наприклад, згадується (за невідомими «спогадами»), що в Дрогобичі відбувся збір послів, які відправлялися до Семигороду із запрошенням на трон Стефана Баторія. Як і решта польських авторів, невідомий автор згадує дрогобичанина Мартина Лятерну. Нарешті, зупиняється на постаті Зельмана Вольфовича, справа якого закінчилася вироком 1755 р. в дрогобицькому замку. Оповідь про Зельмана є докладна, чим скористалися пізніші автори. Вона продовжується в шостій частині. Фактично, історія Зельмана Вольфовича є найбільшим сюжетом публікації 1568 р. ! Остання шоста частина присвячена людності міста. Автор виокремлює важливі події XIX ст. (розвиток освітніх закладів). Затим переходить до характеристики міської господарки (сіль, нафта, биття олії, торгівля, з наведенням статистичних даних).

Закінчується текст цікавою рефлексією про те, що важливі свідчення про давній Дрогобич зібрав з автентичних джерел В. Площанський в публікації 1867 р. Але, на думку автора, його опис був укладений на «зіпсованому московському наріччі», відтак, було б доцільно, щоб хтось переклав брошуру на польську чи руську мову. Таким чином, автор опосередковано стверджував зв'язок текстів В. Площанського і Ю. Промінського (щоправда, останнього він не згадує).

Т. Щербан припускає, що публікація текстів про Дрогобич у «Тижневому додатку» до «Львівської газети» є оприлюдненням тексту В. Площанського[18], що, звісно, є жахливою помилкою. Автори «Країни солі і нафти» (Б. Лазорак, Б. Скварек і Т. Лазорак) спростували згадане твердження, коротко переказавши публікацію в «Тижневому додатку» і висловивши припущення, що його автором є редак-

[18] Щербан Т. «Dodatek Tygodniowy» – перший науковий додаток до «Gazety Lwowskiej» (1850 – 1869) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. Серія Історія. – Вип. 12 (54). – Дрогобич, 2023. – С. 28-44.

тор видання Адольф Рудинський[19]. Зрештою, текст невідомого автора був ними повністю републікований в додатку[20].

Звертаю увагу на те, що на сторінках «Тижневого додатку» публікувалися й інші джерельні матеріали. Так, ще в 1854 р. був опублікований текст вкрай цікавого джерела до історії давнього Дрогобича – привілей Яна Казимира 1653 рр., який затверджував статут ткацького цеху[21]. Як вдалося з'ясувати, автором публікації був Францішек Волянський, рукописи якого збереглися в фондах Бібліотеки ПАН у Кракові[22]. Але імовірніше, автором опублікованих текстів, з огляду на засяг та знання місцевого архіву актів Дрогобича, був все-таки Ю. Промінський.

У 1912 – 1913 рр. та на початку 1914 р. у дрогобицькій польськомовній газеті «Реформа» був опублікований новий текст, який може розглядатися як продовження нарисів 1868 р.[23] Цікаво, що видавцями газети були доктор Роман Александрович і Матеуш Міхал Баліцький, відповідальним редактором – Ігнацій Яніцький.

Оприлюднена праця має назву «Деякі подробиці з історії міста Дрогобича. На підставі гродських актів, хронік та народних переказів». Видавці не вказали ім'я автора, починаючи з другої публікації під текстом іде абревіатура «c. d. n.», що означає «ciąg dalsze nastąpi», тобто – «далі буде...».

Усього фіксується 13 частин оповіді під згаданою назвою. Після цього уміщено окремий невеликий нарис під назвою «Z przeszłosci Drohobycza. Wodociąg drohobycki w XVI wieku» («З минулого Дрогобича. Дрогобицький водотяг XVI століття»)[24]. За стилем викладу – це той же автор. Отже, маємо текст з історії давнього Дрогобича в 14-ти частинах.

Перша частина має підназву «Założenie i nazwa» («Заснування і назва»), друга називається «Przybywa nowa osada. Jej stanowisko wobec danej. Uzyskanie prawa miejskiego. O herbie miasta» («Прибуває нова осада. Її становище щодо існуючої. Отримання міських прав. Про герб міста»). Тут є підрозділи з назвами «Samorząd gminy. Burmistrze» («Гмінне самоврядування. Бургомістри») і «Prawo magdeburskie. Sądownictwo. Wójtowstwo» («Магдебурзьке право. Судочинство. Війтівство»). Кілька наступних публікацій мають число, але не мають підзаголовку. Публікація VII має підзаголовок «Fizionomia miasta» («Фізіономія міста»). Публікація без числа має підназву («Prowenta, dochody i pożytki miasta») («Податки, доходи і пожитки міста»). Під останньою публікацією 1912 р. (тринадцятою за порядком) підписано «Кінець».

[19] Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»: описи подорожей Дрогобиччиною у 1768 – 1914 рр. Студії. Документи. Матеріали. – Легніца-Дрогобич-Нагуєвичі, 2024. – С. 495-496.

[20] Там само. – С. 875-890.

[21] W.F. Drohobycz. R. 1648 i 1653. Król zatwierdza przyzwolone Cechowi Tkackiemu przez Urząd miejski Ustawy // Dodatek Tygodniowy przy «Gazecie Lwowskiej». – 1854. – Nr 26, 1 lipca. – S. 103-104; Nr 27, 8 lipca. – S. 108.

[22] Тимошенко Л. Статут ткацького цеху Дрогобича 1653 р. // ДКЗ. – Вип. VII. – Дрогобич, 2003. – С. 504-505.

[23] Niektóre szczegóły z historyi miasta Drohobycza. Na podstawie aktów grodskich, kronik i podań ludowych // Reforma. Pismo poswięcone sprawom miasta i powiatu. – 1912. – Nr 3. – 1 lipca. – S. 2-3; Nr 5. – 1 sierpca. – S. 2-3; Nr 6. – 15 sierpca. – S. 2-3; Nr 7 (powiększony). – 1 września. – S. 2; Nr 8. – 15 września. – S. 2-3; Nr 10. – 15 pazdziernika. – S. 2-3; Nr 12. – 15 listopada. – S. 2-3; Nr 13. – 1 grudnia. – S. 2-3; Nr 15. – 1 stycznia. – S. 2-3; 1914. – Nr 1. – 1 kwietnia. – S. 2-3; Nr 2. – 15 kwietnia. – S. 2-3; Nr 3. – 1 maja. – S. 2-3; Nr 4. – 15 maja. – S. 3. Nr 5. – 1 czerwca. – S. 3.

[24] Z przeszłosci Drohobycza. Wodociąg drohobycki w XVI wieku // Reforma. Pismo poswięcone sprawom miasta i powiatu. – 1914. – Nr 5. – 1 czerwca. – S. 3.

Не злічити здобутків та цікавинок згаданої публікації. Назагал, автор не втомлює читача великим статистичним матеріалом чи безмежним і нудним цитуванням джерел. Під сучасну пору, його дослідження можна вважати близьким до напряму, який відомий як антропологічний, тобто, автор присвятив велику увагу людям давнього Дрогобича.

Щодо початків Дрогобича невідомий автор стверджує, що перевірені дані про це губляться в мороці віків, про заснування міста історичні узасаднення невідомі. Він заперечує версію про осадників з польського міста Бєч, які до приходу поляків могли переселитися і заснувати тут «Другий Бич», адже в часи Червоної Русі польські осадники до нашого краю не прибували. Далі автор подає перекази піддрогобицьких селян: наприклад, про лісок між Болехівцями і Стебником, що міг бути «першим» Бичом, який спалили татари, однак вважає згадану та подібні версії позбавленими логіки. На його думку, більш логічною є версія про те, що перший Бич – це Губич, село по дорозі на Тустань, з характерним дубовим ліском. Об'єднував ці два Бичі соляний промисел. Отже, назва Дрогобич – це ніщо інше як «Другий Губич». Вірогідне переселення зваричів з одного Губича в другий сталося, на думку автора, за декілька століть до приєднання Русі до Польщі. З тих часів на місці сучасного костьола міг бути поганський замок. Далі він переповідає легенду про знахідку під час побудови костьола поганського божища великого розміру, три відламки якого: голова, кисть і стопа вмуровані у стіну костьола.

Автор заперечує існування міської організації до 1392 р., позаяк вона сформувалась у період з 1392 по 1409 р. на руському праві, а в 1422 р. місто отримало магдебургію. Герб міста походить лише з часів Владислава Ягайла. Тут автор наводить сенсаційне свідчення про те, що в міському архіві зберігається давня шкільна хоругва, на якій уміщений взірець давнього міського герба – єдине зображення тогочасного герба, який діяв в доавстрійський період. Начебто, геральдичний щит мав синій колір, а на ньому розміщувався орел і білі соляні топки (на жаль, інші деталі автор не описав).

Хронологічні межі усієї оповіді невідомого автора – від початків Дрогобича в XIV ст. – до кінця XVIII ст. В одному підрозділі названа дата – 1883 р., що повинно насторожувати.

Однак мою увагу притягнула така сюжетна лінія публікації в «Реформі». Так, автор навів великий сюжет про міських писарів, який уміщений в шостій частині праці, загально присвяченій постаті Зельмана Вольфовича[25]. Як відомо, їх призначали бургомістри разом із війтом. Найчастіше посада присяжного міського писаря надавалася котромусь із бакалаврів місцевих парафіяльних «шкілок», які функціонували при костелі Св. Бартоломія та при церквах Св. Юра, Чесного Хреста і Св. Трійці. Далі автор пише: «На початкових аркушах деяких лавничих книг знаходяться рифмовані дедикації, які укладалися міськими писарями, якими, не щадячи кадила, вони намагалися догодити панам війтам»[26]. Як доказ, автор опублікував кілька таких текстів, зокрема, – «Dedicatio» писаря Михайла Кобрина. Метою публікації була ілюстрація того, що він назвав «вирізненням дея-

[25] Niektóre szczegóły z historyi miasta Drohobycza. Na podstawie aktów grodskich, kronik i podań ludowych // Reforma. Pismo poswięcone sprawom miasta i powiatu. – 1912. – 15 pazdziernika. – Nr 10. – S. 2-3.

[26] Ibid. – S. 2.

ких відтінків суспільних настроїв і стусунків». При цьому він зауважив, що поезія міського писаря уміщена в 10-ій книзі актів («Acta advocatialia et scabinalia jurata. Civitatis R. M. Drohobycz erecta anno 1730»). Відтак, в історіографії Дрогобича було оприлюднене ім'я міського писаря Михайла Кобрина, а також війта Францішка Ендричка, якому вірш був присвячений. Однак згадані постаті не зацікавили автора нарисів, хоча наприкінці тексту він навів перелік питомих дрогобицьких родин (переважно польських)[27].

Вдруге текст вірша «Dedicatio» опублікував дрогобицький інтелектуал Альфред Бродніцький у згаданому виданні 1913 р.[28] (раніше я помилково вважав, що це А. Бродніцький відкрив писаря і поета Михайла Кобрина)[29]. Цікавим є авторський коментар, розміщений на наступній сторінці. Характеризуючи рід Ендричків як впливовий і заможний, далі він повторив, фактично, рефлексію невідомого автора нарисів, опублікованих у 1912 р. у «Реформі», про ряд міських прізвищ. Важливою є його підрядкова примітка: «Я користав з недрукованої монографії про Дрогобич Юзефа Промінського, яка зберігається в міському архіві»[30]. Отже, сам А. Бродніцький до актів міського архіву не звертався. Можливо, готуючи в 1913 р. текст вірша до друку, він не знав про публікацію нарисів до історії міста у «Реформі», але зате він фактично підтвердив, що вони взяті з монографії Й. Промінського. Відтак, припускаю, й автор нарисів у «Реформі» запозичив матеріал з «монографії» Ю. Промінського.

Важливим для остаточного підтвердження того, чому один із перших публікаторів панегірика М. Кобрина на початку XX ст. скористався не з оригінального джерела, а лише з відпису, є те, що до 1909 р. міські акти зберігалися в архіві місцевого повітового суду. Підтвердженням сказаного є архівна справа «Spis ksiąg i fascykułów Magistratu mista Drohobycza złożonych przez c. k. Sąd powiatowy w Drohobyczu w przechowanie Archiwum krajowego aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie» (1909 р.)[31]. Цікаво, що документ має дві схеми нумерації: стару (з дрогобицького суду) і нову (запроваджену у львівському архіві), а книга війтівсько-лавничого суду під номером 10, на яку покликається автор нарисів історії Дрогобича в «Реформі», взагалі не числиться. Найближчою до розв'язання проблеми є книга під номером 5: «Acta advokatialia et scabinalia. 1730 – 1740»[32].

---

[27] Ibid. – S. 3.

[28] Brodnicki A. Kartka z preszłości Drohobycza // 1863 [tysiąc osiemset sześćdziesiąt trzy]. Jednodniówka / Komitet Redakcyjny: Alfred Brodnicki. [Alfred Brodnicki. Wilhelm Bruchnalski. Jan Kasprowicz. Wladysław Kozicki. Ignacy Koziełewski. Ferdynand Kuraś. Kazimierz Lubecki. Stanisław Antoni Mueller. Mieczysław Pawłowski. Leopold Staff. Kazimierz Wierzyński. Kazimera Zamorska]. – Drohobycz, 1913. – S. 18-19.

[29] Тимошенко Л. Книга протоколів дрогобицького кравецького цеху (XVI – початок XIX ст.): загальна характеристика та інформативний потенціал пам'ятки // ДКЗ. – Спеціальний випуск III. – Дрогобич, 2017. – С. 30.

[30] Brodnicki A. Kartka z preszłości Drohobycza // 1863 [tysiąc osiemset sześćdziesiąt trzy]. Jednodniówka / Komitet Redakcyjny: Alfred Brodnicki. [Alfred Brodnicki. Wilhelm Bruchnalski. Jan Kasprowicz. Wladysław Kozicki. Ignacy Koziełewski. Ferdynand Kuraś. Kazimierz Lubecki. Stanisław Antoni Mueller. Mieczysław Pawłowski. Leopold Staff. Kazimierz Wierzyński. Kazimera Zamorska]. – Drohobycz, 1913. – S. 19.

[31] Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 269. – 4 арк. Тепер відомо, що не всі акти, які зберігалися в Дрогобичі, були передані до Львова. Частина залишилася в Дрогобичі і, за деякими свідченнями, була знищена під час Першої світової війни (фактично ж – російською окупацією краю).

[32] Там само. – Арк. 2.

Таким чином, опосередковано можна стверджувати, що матеріали «Реформи» є текстом «монографії» Юзефа Промінського. Вони перегукуються з публікацією в «Тижневому додатку» 1868 р. Причому, якщо нариси 1686 р. наводять матеріал, який можна схарактеризувати як інституційна історія міста, то публікація 1912 – 1914 рр. має дещо інший характер. Фактично ж, друга публікація майже не повторює фактаж попередньої, а доповнює її, вносячи цікаві сюжети і цікаві концепції (наприклад, щодо заснування міста).

Не виключено, що в обох випадках тексти Ю. Промінського зазнали редакції. Так, у підрозділі «Фізіономія міста» невідомий автор навів опис цікавої мандрівки Дрогобичем[33]. Він запросив до «малого проходу» маршрутом колишніх валів та укріплень довкола середмістя. По ходу мандрівки, автор пише: «На доповнення того образу варто додати, що тим самим шляхом, яким ми обійшли вали, тягнувся рів, у 1883 р. простір того рову нижче василіан ще існував, а поблизу костьола його засипали біля 1832 р.». Отже, якщо нариси у «Реформі» були публікацією тексту «монографії» Ю. Промінського, то він, звісно, не міг описати згадану мандрівку, яка відбулася через 10 років по його смерті.

Головною безпосередньою підставою для атрибутування опублікованого тексту Й. Промінському є, властиво, згадані свідчення А. Бродніцького. Однак, як було показано, текст Й. Промінського зазнав суттєвих доповнень.

Підсумовуючи, зауважу, що поки що немає джерельної інформації для реконструкції основних віх біографії Ю. Промінського. Однак, як було засвідчено, значною мірою прояснилася доля тексту його рукописного наративу.

Леонід Тимошенко.

Перший літописець історії давнього Дрогобича Юзеф Промінський та загадка його незбереженої «монографії».

У статті на підставі ретельного аналізу наративних текстів досліджуваного періоду робиться перша в історіографії спроба атрибутування двох анонімних публікацій з історії давнього Дрогобича. На думку автора, в польських газетах кінця 60-х рр. XIX ст. та початку XX ст. були використані тексти неопублікованої роботи Юзефа Промінського. Однак остаточна розв'язка проблеми не завершена.

Leonid Tymoshenko.

Yuzef Prominskyy, the first chronicler of the history of ancient Drohobych, and the mystery of his unpreserved «monograph».

The article, based on a thorough analysis of narrative texts of the period under study, makes the first attempt in historiography to attribute two anonymous publications on the history of ancient Drohobych. According to the author, the Polish newspapers of the late nineteenth and early twentieth centuries used the texts of Yuzef Prominskyy's unpublished work. However, the final solution of the problem is not complete.

[33] Текст мандрівки републікований у виданні: Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. «Країна солі і нафти»: описи подорожей Дрогобиччиною у 1768 – 1914 рр. Студії. Документи. Матеріали. – С. 974-976.

УДК 94(477.83-21Дро)"1872":821.162.1.09(092)

Тетяна ЛАЗОРАК

«БЛАГОДАТНІ МІСЦЯ НА ЗЕМЛІ ПЕРЕПОВНЕНІ МИСТЕЦЬКИМ ЗАХОПЛЕННЯМ І ПРОЦВІТАННЯМ З РОГУ ДОСТАТКУ…»: МІСТО ДРОГОБИЧ ТА ЙОГО ОКОЛИЦІ В РЕАЛІСТИЧНОМУ ОПИСІ МАНДРІВКИ ФЕМІНІСТКИ ЮЗЕФИ ДОБЄШЕВСЬКОЇ 1872 Р.

В період романтизму кожна подорож сприймалася як пізнання, переживання світу, а відтак, як пізнання самого себе. З цього приводу німецький письменник, поет, містик та мандрівник Новаліс (Фрідріх фон Гартенберг, 1772 – †1801) писав: «Ми мріємо про подорож у Всесвіт, але хіба не перебуває Всесвіт всередині нас? Ми не знаємо глибини нашого Духу... В нас самих вічність з її світами, минуле й майбутнє»[1]. Загалом у XIX ст. дуже рідкісними є описи приватних мандрівок, які здійснювали жінки. Більше того, навіть на сторінках часописів та газет таких міст як Львів, Варшава, Краків зустріти відомості про жіночі мандрівки чи їхні публічні описи видавалося рідкістю. Щоправда, жіноча емансипація в Європі та США набула організаційних форм після 1850 р., коли впровадження там демократичних реформ не привело автоматично до рівності прав чоловіків і жінок. Тоді жінки чи не вперше в історії створили низку місцевих, а згодом і міжнародних, організацій, мета діяльності яких полягала в розширенні громадянських та політичних прав жінок і визнанні організованого жіноцтва суб'єктом громадського та політичного життя. Це знаменувало вихід емансипаційного руху на політичну арену, що привело до відокремлення ідеології фемінізму від соціалістичної ідеї, яка теж проголошувала принцип рівноправності статей. В числі перших українських феміністок, які системно публікували власні публіцистичні статті на шпальтах газет, а також системно подорожували Україною та світом, були Леся Українка (1871 – † 1913), Ольга Кобилянська (1863 – †1942), Наталія Кобринська (1855 – †1920), Софія Русова (1856 – †1940), Уляна Кравченко (1860 – †1947), Климентина Попович-Боярська (1863 – †1945), Софія Окуневська-Морачевська (1865 – †1926) та багато інших.

В історії мандрівок Дрогобича все ж вдалося віднайти принаймні один такий опис власної мандрівки, яку у червні 1872 р.[2] здійснила відома польська письменниця, прозаїк і публіцист Юзефа Тереза Антоніна Добєшевська з дому Шмігель-

[1] Новаліс. Фрагменти // Мислителі німецького романтизму / Упорядники Леонід Рудницький та Олег Фешовець. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 331.

[2] Dobieszewska J. Miasto Drohobycz i jego okolice // Kłosy: czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce. – № 409. – T. 16. – Warszawa, 1873. – S. 289-290; № 410. – S. 298-299.

ських (15.10.1820, Варшава – †22.09.1899, Маріанські лазні, Чехія)[3]. Ця завзята духом жінка впродовж усього свого життя писала публіцистичні статті та твори, які були присвячені праву жінок на освіту. Ще в 1854 р. суспільство гаряче обговорювало її статтю під назвою «До письменниць», яку вперше було опубліковано у газеті «Щоденник Варшавський». Упродовж 1856 – 1857 рр. Юзефа Добєшевська видала шість томів крипто-періодики «Приємні та корисні ігри», яка була призначена виключно для молоді. У 1858 р. виходить її дидактична повість «Хто сіє, той не завжди жне», присвячена не тільки вихованню, але й потребі розширення прав на освіту, а вже наступного року унікальна праця «Картини з життя святих і богобоязливих поляків», присвячена біограмам переважно знаних представників духовенства та світських людей з ранньомодерного часу[4]. Починаючи від 1861 р., Ю. Добєшевська системно видавала часопис «Розумові ігри для молодого віку», а впродовж 1861 – 1867 рр. часопис «Домашній кружок». У 1865 р. Юзефа опублікувала статтю, у якій вперше визначила своє гасло у боротьбі за права жінок, зокрема їхні права у творчій діяльності. З цього приводу письменниця писала: «Я любила науку, і це сьогодні є великим гріхом для жінки, проте всі інші прощають їй з великим розумінням, але прагнення заробити собі на життя і становище в суспільстві цією працею, що в чоловіків називається благородством, у жінок навпаки видається зухвальством, при цьому таким же непотрібним, як манія людей, підданих психічним збоченням» (див. у: «Noworoczny (kalendarz) ilustrowany dla Polek na rok 1865»). Після того як у 1865 р. Юзефа Шмігельська вийшла заміж за доктора З. Добєшевського, в 1870 р. вона переїхала до Галичини. Впродовж 1872 – 1873 рр. вона активно подорожує Галичиною і системно друкується в найрізноманітніших виданнях, зокрема, в часописі «Нива». В цей час вона писала свої кореспонденції під псевдонімом «з Над-Вісли» або «над Полтвою», зокрема до журналу «Нива»[5]. При цьому її статті часто носили постовий характер, як підсумок її особистих вражень від мандрівок. У цих описах Ю. Добєшевська не забувала й про критику, коли бачила відверте нехлюйство в упорядкуванні міст з боку чиновників або ж навпаки не жаліла хвалебних дифірамб на честь тих, хто намагався підносити рідний край до європейських масштабів. Навесні 1873 р. мандрівниця публікує рідкісний опис своєї власної мандрівки до Дрогобича та його околиць, яка на сьогодні є унікальним джерелом для вивчення життя і побуту «Країни солі і нафти», формуючи точні уявлення про ментальність місцевих нафтовиків та солеварів.

Так, у червні 1872 р. Ю Добєшевська відвідала «Країну солі і нафти», зокрема Дрогобич, Стебник, Трускавець, Борислав та Стрий. Свої враження від мандрівки, а також від знайомства із місцевою природою, історією, вивченою на прикладі відомих і доступних тоді брошур та книжок, мандрівниця опублікувала на сторінках варшавського ілюстрованого тижневика «Колоски» у праці під назвою «Місто Дрогобич та його околиці». Цей опис було розділено на дві частини у 409-му та 410 номерах газети за 19 квітня та 8 травня 1873 р. У цій газеті Ю. Добєшевська була частою авторкою і навіть кореспонденткою.

[3] Hulewicz J. Dobieszewska ze Śmigielskich Józefa (hasło) // Polski Słownik Biograficzny. – T. V. – Z. 21. – S. 236-237.

[4] Dobieszewska J. Obrazki z życia świętobliwych i bogobojnych Polaków i Polek. – Warszawa,1859. – 330 s.

[5] Śmigielska Józefa / Literatura polska: przewodnik encyklopedyczny / Red. Julian Krzyżanowski, Czesław Hernas. – T. 2: N-Ż. – Warszawa, 1991. – S. 452.

Опис своєї мандрівки Ю. Добєшевська структурувала згідно з наступним планом: 1) Місто і церква. 2) Сусіди Дрогобича: Самбір і Стрий. 3) Солеварні в Дрогобичі та Стебнику. 4) Нафтові та воскові копальні в Бориславі. 5) Лікувальний заклад у Трускавці.

Фактично одразу в своїй статті Ю. Добєшевська із захопленням описала неймовірні враження від природи Дрогобиччини, яку вона зобразила в пестливій літературній стилістиці: «Є місця на землі, які не тільки мають свою привабливість, яка з першого погляду захоплює наше мистецьке чуття пристрастю, але й такі місця, які більше схожі на ріг достатку, з якого повільно й безперервно ллється тільки процвітання і процвітання, яке осідає на людей, які тут проживають»[6]. На думку подорожувальниці, місто Дрогобич, безсумнівно, знаходиться в сприятливій зоні, адже тут є гори, цілющі джерельні води, найродючіші землі та ін. «Саме з таких гір і полів й утворилася колись долина, в якій розташоване місто Дрогобич, а ця місцевість – є не лише чарівним гніздечком, яке дбайлива матінка-природа підготувала для того, щоб люди, які там оселилися, гарно проводили час, але й великою скарбницею, з якої багатство має поширюватися для процвітання і в усьому дальньому регіоні»[7]. Власне, Ю. Добєшевська і приїхала перевірити та ознайомитися із справами людей, які проживали на цих теренах, задаючи собі і читачам запитання: «Невже це так насправді і є?», коли природні ресурси служать усім без винятку. Проїхавши дев'ять верст на південний захід від Львова, на півдорозі між Стриєм і Самбором, у колишній Перемишльській землі, на річці Тисмениці, Ю. Добєшевська вперше прибула у місто Дрогобич, якого навіть дата заснування була досі прихована в темному минулому. Мандрівниця з'ясувала, що станом на 1872 р. вже існувало чимало легендарних історій про минуле Дрогобича, проте серед місцевих найбільш виправданою, на її думку, була версія, яка мала відношення до протилежного боку річки Тисмениці, де знаходилося село Губичі, населене робітниками, які добували сіль із соляних джерел. Згідно із записаної Ю. Добєшевською легендою, коли ці солевари зазнали тяжких знущань від татарських нападів і залишилися без даху над головою, вони вирішили покинути руїни свого колишнього поселення і розбудувати нове на іншому березі річки. Це нове поселення почали називати Другий Губич, а пізніше Дрогобич. Місцевий парафіяльний костел заснував у 1392 р. Владислав Ягайло, який разом із дружиною Ядвігою перебував у Дрогобичі. Ю. Добєшевська писала, що зовні будівля справді нагадувала костьоли Західної Пруссії, але вона не могла зрозуміти, яка була різниця порівняно з тим, що було раніше. Біля костьолу мандрівниця описала сквер із клумбами та квітами, з гравійними доріжками, на яких були розставлені лавочки, що дозволяло перехожим приємно відпочити серед тіні дерев та зелених газонів. У костьолі зберігалися рідкісні портрети королів, які затверджували привілеї для міста і храму[8]. В своєму описі мандрівниця зауважила, що станом на червень 1872 р. Дрогобич славився як найбагатше місто Галичини, адже, маючи значний капітал, воно мало змогу надавати кошти в борг. Натомість місто Стрий, яке Ю. Добєшевська відвідала за півчверті милі від Дрогобича, вона назвала «одним з наймиліших містечок

[6] Dobieszewska J. Miasto Drohobycz i jego okolice... – № 409. – T. 16. – Warszawa, 1873. – S. 289.
[7] Ibidem. – S. 289-490.
[8] Ibidem. – S. 490.

Галичини, адже у ньому було багато мурованих будинків, а передмістя мистецьки розташовувалося серед тінистих садів, схожих на окремі вілли з якогось німецького натрусково-відпочивального закладу»[9].

Далі Ю. Добєшевська зупинилася коротко на природніх покладах солі, яка була з давніх-давен найціннішим стратегічним продуктом Дрогобиччини. Описуючи Стебник, який знаходився недалеко від Дрогобича, мандрівниця описала його як мистецьки оздоблене поселення солеварів, які працювали на новозбудованій солеварні. Тут Ю. Добєшевська із захопленням оглядала затишні будинки серед садів, які включали також і квартири гірничого управління, головний офіс якого знаходився у Відні. Ю. Добєшевська з'ясувала, що в давнину у Стебнику, як і в Дрогобичі, видобували росол, тобто солону воду, але станом на 1872 р. солоні джерела вичерпалися, проте на глибині було знайдено джерела інших видів солі, які також мали цінне значення на ринку. Спосіб видобутку солі тут був інший аніж в Дрогобичі, оскільки воду з місцевих прісноводних водойм зливали у заздалегідь спеціально викопані шахти, яка розчиняла кам'яну калійну сіль, а після насичення її вмістом викачували на зовні. Стебницькі джерела у цей час були дуже щедрі на сіль, а тому місцеві жителі майже не знали, що таке купувати сіль. У Стебнику Ю. Добєшевська помітила, що практично на кожному кроці є маленькі солоні джерельця, в яких худоба знаходить здоровий напій, а люди використовують його для приготування їжі, квашення капусти і т. д. [10] Водночас мандрівниця із сарказмом описувала намагання місцевої влади монополізувати це природнє право жителів на сіль. З цього приводу вона критично і водночас із гумором писала: «Немає нічого смішнішого, як завзяті намагання шахтарської влади позбавити, а точніше змусити, жителів не використовувати ці корисні дари природи, усе це монополія, на яку надається лише уряд. Однак важко зберегти ексклюзивне володіння сіллю, якої там так багато, яка витоптана майже на кожній травинці, де коли-небудь проходила солона вода. Існують покарання для кожного, кого офіційні особи чи інші посланці зустрінуть із лійкою з солоною водою. Вони за посадою закривають і закопують джерела, що б'ють під стінами котеджів і у дворах квартир. Все це не допомагає, бо іноді буває, що в селянина навіть біля порога, тобто в передпокої хати, є джерело, і ніяка влада не в змозі зробити так, щоб він там не напував худоби і не брав солону воду в горщик зі своєї хати»[11].

Ю. Добєшевська зазначала, що всі ці джерела, хоч і численні, але містять невеликий відсоток солі, а тому при гірничих роботах виявляється в сто разів ефективніше було пустити прісну воду в глибину і наситити її таким чином сіллю. Сусіднє село Солець розташоване також на лінії Підкарпаття, або як зазначила мандрівниця точніше, передгір'я Карпат. На північному боці цього кількамильного передгір'я Карпат, аж до самого Дністра, розкинулися полонини, мало заселені, створюючи унікальний край води й багнюки. Ці луки, коли навесні в прикордонних горах тане сніг, а пізно восени, коли йдуть сильні дощі, тобто двічі на рік, затоплюються так, що виглядають як суцільне озеро завдовжки в кілька квадратних миль. І Дрогобич, і Стебник були розташовані на південній стороні передгір'я, отже, на родю-

[9] Ibidem.
[10] Ibidem.
[11] Ibidem.

чій і благодатній території, серед полів, поперемінних лісами, де переважав бук, ліщина та граб. Поблизу Стебника на горбистих ділянках мандрівниця зауважила, що поволі з'являлися ялиці, а далі відкривалося «прегарне видовище із кількох липових гаїв»[12].

Далі мандрівниця вирушила до Борислава. Їдучи чарівною дорогою в одну милю через гору Тептюж, Ю. Добєшевська одразу відчула запах гасу, «який слідом за пахощами конюшини та липи, одразу дратує нерви й миттєво ловить мандрівника на вході до міста»[13]. Мандрівницю насправді шокувала панорама Борислава, адже на голій поверхні, пронизаній, як решето, тисячами дірок, виднілися щільно збиті будинки, сараї, турнікети колодязів і зграї людей у засмальцьованому одязі, що метушилися біля цих шибів. Рідко тут і там можна було побачити дерево. Особливі емоції у знаної в Галичині феміністки Ю. Добєшевської викликала закономірність, коли серед житлових будинків лише де-не-де з'являлася рудоволоса жінка, тримаючи дитину за руку або притискаючи її до грудей, не посміхаючись і не підбадьорюючись жодною посмішкою. Адже в Бориславі постійно ставалися трагічні випадки, зокрема, коли люди похилого віку часто безповоротно провалювалися в ці ями, що наганяло постійний страх на дітей і їхніх матерів. Численні кнайпи та бари служили в Бориславі для того, аби освіжити світ нафтових робітників, передовсім ріпників, які працювали на низькооплачуваних роботах. Ю. Добєшевська помітила, що власники шахт нерідко є власниками цих таверн, а тому заробітна плата, яку вони дають робітнику як винагороду за його працю, ризикуючи життям, повертається до них так чи інакше. Для мандрівниці ця картина являла собою болісне видовище. Описуючи цих нещасних робітників, вона писала: «З розірваного і зазвичай жовтого, опухлого обличчя визирає від гасу смердюче лахміття, що їх покриває, з бездумним або диким виразом, з відтінком якогось страждання чи смутку, і ця популяція людей може бути дуже великою, особливо в літні місяці, коли її загальна чисельність зростає до 10 000»[14]. Мандрівниця з'ясувала для себе, а згодом опублікувала про це в пресі, що шахти не належать державі, а були всього лише побудовані на землі селян, які, не знаючи їхньої вартості, продавали їх поштучно вмілим підприємцям за відносно невеликі гроші, все ще вважаючи, що роблять гарну справу. Ці селяни купили землю в інших місцях і живуть добре, але покупцям їхніх колишніх маєтків ще краще, бо деякі з них у 1872 р. вже стали багатими[15].

Юзефа Добєшевська все ж визначила, що найбільший прибуток приносило добування земляного воску, який видавлюється з-поміж валунів на дно колодязя у вигляді густої, але видобутої рідини, твердіє на поверхні землі, набуваючи зеленувато-жовтого кольору. З цього воску, крім гасу, отримують білий і прозорий парафін, з якого люди виготовляли відомі всім свічки. Цей віск розтоплювався відразу після екстракції, і коли він закипав у казані, який зазвичай ставлять просто неба, у ньому залишалася смола. Потім його розливали у великі дерев'яні відра. Після чого, як тільки він застигав, його знімали і заливали вапном, а потім продавали на

[12] Ibidem.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem.
[15] Ibidem.

парафінові заводи. Ці великі білі хліби, які видно було здалеку, нагадували жорна. Власники фірм продавали 1 центнер розтопленого воску приблизно за 12 злотих, а розплавлений залишок називали асфальтом. Але чи то асфальт поганої якості, чи то з ним не вміли у 1872 р. поводитися, мандрівниця зауважила, що як тільки ним заливали дорожнє покриття, воно дуже швидко псувалося[16].

Ю. Добєшевська дуже цікаво описувала свою мандрівку на одну із нафтових шахт: «по нерівній місцевості, яка майже повністю складається з пагорбів і ям в результаті постійного риття цих ям, ми дійшли до будинку одного з багатих підприємців, щоб краще роздивитися процес роботи. Біля будинку адміністратора було кілька шахт, але тільки одна була в русі, тому що час від часу доводиться присвячувати кілька годин відпочинку від роботи майже всім свердловинам, щоб дати нафті витекти. Тож ми пішли до шахти, або як ще називають котловану, де двоє людей крутять ліфт рукояткою. Ми заглянули в смердючу яму. Підняли відро, повне глиняного воску. Люб'язний господар вимагав, щоб ми взяли його шматочок на згадку про перебування в Бориславі, що ми й зробили, але цей кавалок мало нагадував сувенір і заразив усе, що ми мали своїм запахом; ми повинні були його позбутися. Земляний віск дуже схожий на звичайний віск, особливо коли він розм'якшується при високій температурі, при витягуванні виглядає, як шматок тіста. Знаряддям, схожим на кирку, яким користуються у вугільних шахтах, робітник відколює стінки котловану навколо себе і під собою, зазвичай знаходячи глину, іноді сіль, гіпс, сланці, пісковик, з-поміж тріщин яких видавлюється пастоподібна рідина, яку він зачерпує частинами у відро, що стоїть. Коли посудина повна, вона дзвонить, щоб її підняти; потім робітники повертають колесо лебідок і через деякий час посудина, захоплена руками, піднімається наверх. Навколо ями стояв такий собі млин, схожий на ті, якими в селі видували полову від зерна. Від цієї м'ясорубки на кілька колін проходила невелика труба в отвір, і це був єдиний вентилятор, який мав освіжати повітря для робітника, який перебував усередині»[17]. Вийшовши із цієї шахти, Ю. Добєшевська сама про себе запитувала: «Чи варто дивуватися тому, що аварії настільки часті?, оскільки щонайменше три жертви гинуть на цих пітних землях, а контроль надзвичайно складний і нікого це не хвилює»[18]. Мандрівниця з'ясувала також, що кількість нещасних випадків, про які повідомляли в офісі, була набагато менша, тому що вони знали лише про зареєстровані смерті, але було й багато смертей, про які мало хто знав, а це, врешті, мало кого хвилювало. Саме тому були частими випадки, коли людина без родини і без документів, яка приїхала в невідомий і байдужий край, просто зникала безслідно. Один із робітників розповів мандрівниці страшну історію, яка насправді траплялася дуже часто на нафтових шибах серед робітників, що між собою конкурували чи конфліктували. З опису Ю. Добєшевської дізнаємося, що «іноді лихий також шукає власного задоволення, коли між двома конфліктуючими сторонами один у шахті, а інший біля ліфта, хоча перший дзвонить поспішно, бо у нього не вистачає повітря для дихання, а другий насолоджується ним у повній мірі на зло, вдаючи, що не розуміє і не чує його прохання. Іноді одна хвилина має значення для життя

[16] Ibidem. – № 410. – T. 16. – Warszawa, 1873. – S. 298.
[17] Ibidem.
[18] Ibidem.

людини. Відтак, коли ліфт витягує мертве тіло на великій швидкості, важко перевірити, чи він уже помер, чи його вбила відсутність волі чи запізнення колег нагорі. Коли людину виводять із непритомності, її обливають водою, а коли вона втрачає свідомість, несуть у призначений для цього сарай, де з поміщених туди «майже ніхто вже не ходить», – грубо розсміявшись, сказав мені один із підприємців. Кількість трупів, що зберігаються в сараї, зазвичай відома владі, але багато з них зникають у норах, де копання припинилося, проходячи п'яними або в темряві повз ці постійно відкриті роти шахт, готових проковтнути нещасних жертв. Незважаючи на те, що вони мають дерев'яний каркас, шахтові прірви зазвичай розташовані низько над землею, і ніхто не прагне накрити їх навіть кількома дошками»[19].

Також Ю. Добєшевська занотувала в Бориславі одну історію, коли під час снігових заметів аварії ставалися ще частіше. Зокрема мандрівниці розповіли, що одного разу молода пара євреїв приїхала до Борислава, щоб побачити землю, яку вони мали купити для видобутку нафти. Тоді йшов свіжий дощ і була слизька земля, а жінка, намагаючись зазирнути в одну з ям, послизнулася і втратила рівновагу, а чоловік кинувся її зупинити, і обидвоє загинули миттєво, впавши в глибину шахти.

Ю. Добєшевська також описала випадок, як на власні очі бачила, як піднімали із шахти знетямленого від браку повітря робітника. У її присутності інші робітники дуже обачно почали піднімати робітника і всі обережно схилилися над прірвою, звідки через деякий час спалахнуло світло, і нарешті, після короткого очікування, з'явилася темна постать із блідим обличчям, яка трималася руками за мотузку, спершись ногами на дерев'яну стіну і виглядала надто жахливо. Ю. Добєшевська порівнювала це підняття із виходом на світ диявола, мовляв, наче «вогник, з'явився справжній диявол з вертепу»[20]. Нарешті, за допомогою своїх колег, робітник приземлився на землю. Його очі ніби осліпли, він важко дихав, а глибокі шрами на все ще опухлому обличчі й шиї свідчили про те, що він нещодавно одужав після ран і опіків. Він плювався і хитався, поки його не вивели на двір, де він сидів майже безпорадний. Одразу після його виходу назовні у шахту почав спускатися другий робітник. Він був уже немолодий, з-під начепленої на голову ганчірки чи кашкета вибивалося якесь сиве волосся. Одяг у нього весь був просякнутий гасом, як і всі вони, вогкий і засальний, бо вранці він уже був у ямі. Ю. Добєшевська зафіксувала, що це була якраз п'ята година дня, а той, що пішов, працював лише з другої години. У апатичній тиші новий робітник спустився вниз. Він озброївся лампою «Деві», єдиним на той час пристроєм, винайденим наукою для безпеки шахтарів, обмотав його стрічкою, прикріпленою до однієї мотузки, а другу взяв у руку, стоячи з ним на відрі. Цей робітник опустився в глибину печери і незабаром зник з очей мандрівниці. Пізніше Ю. Добєшевська запитала, що такий чоловік може заробити за зміну?, на що їй відповіли, що до двох гульденів на день. Про це марнотратство людського життя мандрівниця-феміністка писала: «Ми зітхали над цією огидною і небезпечною для життя роботою, яка збагачує інших, а для тих, хто їй віддає себе, немає жодної хвилини насолоди, хіба що, зібравши з цілого тижня

[19] Ibidem.
[20] Ibidem. – S. 299.

гульдени, втопить свій розум у горілці»[21]. Ю. Добєшевську також вразило й те, що легкість вибуху легкозаймистих газів, що виривалися з шахт, збільшувала кількість нещасних випадків серед робітників. Часто достатньо комусь було запалити над ямою трубу, щоб ці гази спалахнули. Тоді працівники мали особливо високий ризик узагалі втратити життя або, принаймні, отримати найстрашніші опіки, які завдавали їм великих страждань і не завжди закінчувалися одужанням. Мандрівниця описала один випадок, коли в одному нашвидкуруч збудованому будинку для таких травмованих робітників було облаштовано дві кімнати, без найменшого комфорту. Вона побачила чотирьох, троє з них вже були мертві, і лише один був важко поранений[22].

Подорожуючи «Країною солі і нафти», Ю. Добєшевська також відвідала кілька гасових фабрик, які розташовувалися поблизу Бориславa, зазначивши, що станом на червень 1872 р. в Галичині дедалі популярнішими ставали парафінові свічкові заводи. Як виявилося, в цей час парафін був настільки ідеально чистий, що аж білів при виробництві і нагадував найдорожчий англійський тип парафіну. В своєму описі мандрівниця зазначила, що в цілому тут поділяли гас на чотири типи, і зазвичай його називали американським, адже бориславський гас був найкращої якості, а тому не поступався світовим стандартам і брендам[23].

Побачивши все, що варто було побачити в копальнях Бориславa, Ю. Добєшевська тією самою єдиною дорогою поверталася у напрямку до Дрогобича, але цього разу повернувши в бік курортного Трускавця. Перетнувши річку, яка влітку виглядала лише як струмок, мандрівниця помітила, що вона ділить Бориславську долину на дві частини. Мова йшла про річку Тисменицю та її притоку р. Лошаницю. При цьому подорожувальниця зазначила, що насправді лише західна частина містечка нафтовиків називається Борислав, східна – Моравка. Сьогодні – це маловідомий топонім в літературі. Про своє повернення з Бориславa мандрівниця писала із явною втомою та моральним виснаженням від побаченого: «Сильний головний біль, викликаний розлитим усюди запахом гасу, який поширювали вагони з бочками з нафтою, що везли на рафінерії, робив наше перебування на заводах усе менш терпимим. Їхати доводилося обережно поганою дорогою, постійно пересіченою підводами, з кюветом обабіч з не менш смердючою водою. З порога останньої хати простягла до нас свої ручки дитина, ніби позаздрила, що ми вирвалися з тієї атмосфери, в якій їй, мабуть, було аж надто задушно в дитячі роки її зростання й розвитку сил. Нарешті з вечірньою росою до нас прийшло інше повітря, запах лугів і лісів! Був чудовий червневий вечір. Наші коні, загнані візником, жваво несли нас через ліс, де дорога, мабуть, ніколи не буде покращена. Потім ми кілька разів спустилися з гори на повному галопі, з великим болем у кістках, це була одна з тих доріг, відомих у країнах з родючими ґрунтами, де все було віддано на поталу природи»[24].

У своєму описі Ю. Добєшевська згадувала, що, милуючись красою околиць і тримаючись за боки від втоми та болю, вона заледве добралася до Трускавця,

[21] Ibidem.
[22] Ibidem.
[23] Ibidem.
[24] Ibidem.

де вигляд гуляючих гостей курортників у костюмах та усміхнені обличчя справили на неї більш приємніше враження[25]. За її підрахунками, станом на червень 1872 р. Трускавець був одним із 134-х відомих і описаних досі галицьких курортів. З приводу такої цифри Ю. Добєшевська зазначила: «Я кажу так далеко, тому що багатство цієї країни в цьому плані таке велике, що відкриваються нові цілющі джерела. Трускавець – це село, яке два роки тому належало до приватної власності, а банний курорт знаходиться трохи далі»[26]. Вона встановила також, що кожний відвідувач міг би легко зрозуміти, чому серед такої кількості копалин із скарбами залізної руди, саме тут знаходилися численні мінеральні джерела. Мандрівниця зауважила, що залізисті сульфатні води з великим вмістом брому, йоду та сульфату солі були відомі в Трускавці вже давно, але лише в 1835 р. їх детально дослідив львівський аптекар п. Торосевич. Ці води зазвичай використовувалися тільки для купання, але лише в 1836 р. було відкрито джерело солоної гіркої води, завдяки якій місцеві жителі знаходили порятунок від різних недуг. Застосування цієї води з кожним роком збільшувалося, оскільки вона лікувала важкі та тривалі хвороби, а в 1842 р. вперше був оголошений її детальний хімічний склад. Це доводить, що ця вода містить компоненти в такій пропорції, яку мало з інших вод такого типу мали на той час. Відтак слава Трускавця почала зростати все більше.

За чверть милі звідси в околицях Трускавця знаходилась колись відома сірчана шахта, з якої добували чисту сірку в таких кількостях, яка в усіх галицьких соляних гірських та пригірських масивах ніде не зустрічалася. На думку мандрівниці, це родовище було пов'язане з соляними джерелами, що було причиною для пожвавлення експлуатації тодішніх вод Трускавця. Втім оскільки вода, що витікала з цього рудника, завдавала все більшої шкоди, шахту довелося закрити, а тому в 1872 р. на її місці залишився лише колодязь під назвою «Шахта Анна», з якого у цей час воду витягували відрами та подавали у ванні кімнати для прийому лікувальних сірчаних ванн.

Подорожувальниця зазначала, що у 1872 р. мінеральну воду черпали із чотирьох джерел Трускавця. Перші два містили залізисту воду з сульфатною содою, а другі – солоно-сульфатну. Велика кількість брому та йоду, що містяться в цих джерелах, надавала їм високу лікувальну цінність. Також мандрівниця описала джерело, яке називалося гасовим. Вода у ньому мала своєрідний легкий запах, проте досить добре освіжала і сприяла травленню. Її температура майже завжди становила – 8°C, а тому вона використовувалася як звичайний напій, особливо серед місцевих жителів. Особливою популярністю в цей час користувалося так зване «гасове джерело». Про ландшафтний дизайн тогочасного курорту Ю. Добєшевська писала: «Доріжки, обсаджені черешнями та горобиною, а один із найзначніших пагорбів, увінчаний альтанкою, часом є найпоширенішим місцем для прогулянок. До солеварні в Стебнику півмилі, вела гарна і різноманітна дорога, по якій місцеві олійні фабрики пропонують поїздки кінними тролейбусами, а ті, хто хоче помилуватися краєвидами гірської природи, проходять ще милю-дві далі, де збереглися фантастичні скельні відкладення, дика рослинність, глибокі яри, які створюють найпрекрасніші краєвиди»[27].

[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] Ibidem.

Ю. Добєшевська помітила, що саме у 1872 р. Трускавець на три роки став власністю якогось єврея, який зовсім не розумів, що вкладений сюди капітал, незалежно від його розміру, згодом може окупитися з надлишком. Натомість Трускавець, як сам курорт, орендували винахідливі люди, але не настільки багаті, щоб могли вкладати великі кошти, тому курортний бізнес тут не розвивався так, як би мав. Одначе Ю. Добєшевська наголосила на тому, що Трускавець пропонував набагато більше комфорту та насолод, ніж популярний в центральній Польщі курорт Чехочинек, і це, безперечно, завдяки самій природі, адже тут були гаї, луки та мальовничі пагорби. Водночас згідно з опису мандрівниці у Трускавці були значно комфортабельніші квартири, ніж у Чехочинку, а крім того, селяни здавали в найми свої цілком пристойні будинки. Смачно повечерявши в місцевому ресторані, мандрівниця описала дві кімнати, що здаються в оренду, і окрему велику ігрову кімнату в цьому ж приміщенні. Протягом кількох літніх місяців курорт наповнювався гостями, переважно з Галичини, бо в інших регіонах мало знали про ефективність цих вод, але місцеві жителі широко розповідали про надзвичайно корисний ефект від їх використання. В цей час вже чимало людей виїжджало з Трускавця, які вилікувалися від ревматизму, різних шкірних хвороб, золотухи і т. д.[28]

Мандрівниця висловила надію, що після того як буде завершено залізничну колію через Стрий, Дрогобич і Самбір, тоді безумовно, і Трускавець підніметься і стане більш відвідуваним завдяки кращому сполученню, адже до Дрогобича буде зовсім небагато їзди на колесах. Такий ванний і джерельний курорт поруч із Дрогобичем є ще одним джерелом прибутку для усього краю, але досі цим ніхто так і не скористався. Натомість подорожувальниця на завершення свого опису зазначила, що ті два готелі в Дрогобичі, один з яких був брудніший за інший, у червні 1872 р. зовсім не заохочували гостей залишатися в місті, при цьому умовного колориту додавала дорога, яка знаходилася відразу за ринковою площею в постійних ямах і вибоїнах. Ю. Добєшевська зізнавалася, що їй важко було уявити, щоб було б, наприклад, якби у Німеччині, навколо подібного міста, було стільки джерел для багатства. Зокрема вона зазначила, що, ймовірно, тоді «кожен будинок виглядав би як домашня тварина, площі пахли б квітами, і навіть колодязі в будинках були б зеленими, була б розгалужена торгівля, легше було б купувати харчі та одяг, проте для того, щоб Дрогобич досягнув цього рівня наразі, можна було лише мріяти»[29]. На завершення свого опису мандрівки Дрогобиччиною, Юзефа Добєшевська зацитувала відомий факт, коли якось в одній зі своїх промов у Відні граф Ґолуховський правильно сказав, що «Галичина є найбагатшою і водночас найбіднішою країною в усій Австрійській імперії»[30].

Мандрівниця, мабуть, першою докладно описала усю примітивність ставлення власників нафтового бізнесу до людського життя, а також неймовірно важкі умови праці широкої публіки, одразу опублікувавши свої враження у 1873 р. на рівні варшавського видання.

[28] Ibidem.
[29] Ibidem.
[30] Ibidem.

ОПИС МАНДРІВКИ

Опис мандрівки літераторки та феміністки Юзефи Добєшевської до Дрогобича та його околиць у червні 1872 р. Варшава, 19 квітня/8 травня 1873 р.

/№ 409, s. 289/

Miasto Drohobycz i jego okolice.
Przez Józefę Dobieszewską, (Śmigielską).

Miasto i kościół. – Sąsiady Drohobycz»: Sambor i Stryj. – Warzelnie soli w Drohobyczu i Stebniku. – Kopalnie nafty i wosku ziemnego w Borysławiu. – Zakład leczniczy w Truskawcu.

Są miejsca na ziemi, posiadające nietylko wdzięk, co to od pierwszego rzutu oka uniesieniem zachwytu zmysł nasz artystyczny porywa, ale wyglądające zarazem, j ak ów róg obfitości, z którego zwolna, a bezustanku sypie się wszelka pomyślność dobrobytu na osiadłą tam ludzką rzeszę. W takiej okolicy niezaprzeczenie leży miasteczko Drohobycz. Są tam góry, ale nie te nagie, skaliste, od których zdała ucieka rolnik, a które malarz nawet kładzie zwykle na plan drugi, są wody, lecz nie te zuchwałe, pędzące z wysoka, co wszystko rozrywają i niszczą, ale ciche, poważne, co srebrzystą wstęgę swego prądu, rozwijają na tle łąk żyznych, lub tryskają źródłami zdradzającemi bogactwo utajone w łonie wzgórz, które zakreślają łagodną linię na krańcach widnokręgu, ukoronowane lasami, odziane w pstry, a jednak majestatyczny płaszcz z mozaiki zbóż przeróżnych, wyrosłych na najurodzajniejszej ziemi.

Takie to góry i pola urobiły dolinę wśród której rozłożyło się miasto Drohobycz, a okolica tajest nietylko powabnem gniazdkiem, przygotowanem przez pieczołowitą matkęnaturę, aby w nióm człowiekowi, co się tam osiedli, było dobrze, ale jest jeszcze wielką skarbnicą z której czerpane bogactwa winny na daleką okolicę rozlewać się dobrobytem. Czy tak jest? – zobaczymy.

O dziewięć mil, w kierunku południowo zachodnim od Lwowa, w połowie drogi (w odległości czterech mil przeszło) między Stryjem i Samborem, w dawnej ziemi Przemyskiej, leży nad rzeką Tysmienicą miasteczko, którego data powstania w mrocznej ukrywa się przeszłości. Podań fantazyi pełnych jest mnóstwo, a między innerni, najbardziej według niektórych uzasadnione opiewa, że po drugiej stronie Tyśmienicy była i jest dotąd wieś Hubicz, którą zamieszkiwali robotnicy trudniący się wydobywaniem soli, z tamecznych słonych źródeł. Ci robotnicy, gdy /№ 409, s. 290/ srodze przez j eden z napadów tatarskich poturbowani, zostali bez dachu, umyślili opuścić zgliszcza swych dawnych siedzib i budować się po drugiej stronie rzeki. Osadę tę nowa zaczęto nazywać druki Hubicz i tak z przekształcenia wyrazów Druh i Hubicz, powstać miało Drukohicz, czyli Drohobycz.

Kościół Farny tutejszy fundował w r. 1392 Władysław Jagiełło, będąc w Drohobyczu wraz z żoną Jadwigą. Powierzchowność gmachu przypominająca w Istocie kościoły Prus zachodnich, ale co za różnica otoczenia od tego, jakie było dawniej. Jest teraz skwer z klombami i kwiatami, ze ścieżkami wysypanemi żwirem, na których porozstawiane ławeczki użyczają przechodniowi miłego wypoczynku wśród cienia drzew i zieloności trawników.

W świątyni przechowują portrety królów, którzy zatwierdzili przywileje miasta i kościoła. Drohobycz słynie jako najbogatsze miasto w Galicyi. Rzeczywiście posiada znaczne kapitały i je wypożycza.

W odległości półczwartej mili od Drohobycza, leży Stryj. Jestto jedno z przyjemniejszych miasteczek Galicyi, ma wiele domów murowanych, aprzedmieściowe domki,jrzucone powabnie wśród cienistych ogródków, wyglądają jak wille, jakiego zakładu wód niemieckich.

Stryj otoczony jest urokiem legendowych podań. W pięknym lasku doń przyległym, miał żyć pustelnik, który tam pokutował za zabicie stryja własnego i ztąd miała powstać nazwa miasta. Rzeka tego samego nazwiska, przerzyna błonia i gaje otaczające miasteczko, zasilając swe wody wielu innerni, które do niej wpadają.

Tak-tu, j ak i winnych punktach, pasma gór, które oddzielają Galicyę od Węgier, noszą nazwę Karpaty, nieznaną przez lud okoliczny. Jest to wyrażenie używane w geografii, ale nie w mowie tutejszych mieszkańców. Geologowie twierdzą, że trudno ocenić pochyłość warstw tutejszego gruntu, z powodu wstrząśnień wulkanicznych, które go połamały we wszystkich kierunkach, lecz to wiadomo, że wśród niego obficie się znajduje miejscami olej skalny i sól. Przy kopaniu studni dla wydobywania tego oleju, czyli nafty, wydobywa się oprócz iłu, sól, łupek i gips. Sól też stanowi jedno z bogactw tutejszej krainy, nie wydobywają jej jednak wstanie kopalnym t. j. nie w bryłach i okruchach j ak w Wieliczce i Bochni, ale wymywając ją za pomocą napuszczanej wody słodkiej, lub też pompując z łona ziemi już słoną wodę, czyli tak zwany rosół, i otrzymując z niej przez wyparowanie sól zwaną warzonką. Miejscowości takich, w których się woda słona znajduje, jest tam pełno. Zakład będący w samem mieście Drohobyczy, miał być już teraz zarzucony, z przyczyny, że się nie opłacał, lecz znów woda, czyli jak tu nazywają rosół zaczął pokazywać 18 % soli, rząd więc postanowił salinę tę zatrzymać i nawet urządzić ją według nowszego systemu. Dzisiaj wszystko jeszcze po staremu. Jest to sobie zwyczajna, szeroka studnia, z której koło wodę pompuje; głębia jej wielka; rzucaliśmy zapalone łuczywo, i długo widać było tę płonącą iskierkę, zanim w wodzie zagasła. Woda prowadzona na panwie, pod którą piece utrzymują wysoką temperaturę, tak, że woda zostając w stanie wrzenia kilkanaście godzin paruje i zostawia osad solny. Osad ten zesuwa się rodzajem gracy z panwi na dół i tak przesycha zwolna wśród podniesionej temperatury, ajest to już sól zwana warzonką, którą natychmiast osobni robotnicy upychnją w miarki żelazne i uciskając wałkiem, przewracają do góry dnem, a za uderzeniem wypada ztamtąd tak zwana topka soli, na podobieństwo babek, które dzieci z mokrego piasku robią. Topki te wysuszają się jeszcze w piecu, a potem idą na skład, gdzie ułożone symetrycznie, wyglądają niby porcelanowe wazoniki. Sól ta przez wyschnięcie robi się bardzo twardą i przewozi na furach bez uszkodzenia. Sprzedają ją handlarzom na setki po sześć centów sztuka, ci zaś po miastach po dziesięć ijedenaście centów ją sprzedają.

O małą milkę od Drohobycza położony Stebnik, jest ładną osadą, z nowemi zabudowaniami żupnemi. Milutkie domki rozłożone wśród ogrodów, obejmują mieszkania zarządu górniczego, którego główne biuro jest w Wiedniu. Niegdyś wydobywano także w Stebniku rosót, czyli wodę słoną, podobnie jak i w Drohobyczu, lecz dzisiaj źródła słone się wyczerpały, istnieją jednak w głębinach pokłady soli. W porobione otwory spuszcza się woda słodka z przyległego stawu, która rozpuściwszy spl wewnątrz ziemi będącą, nasyca się nią; zostaje wydobywaną napowrót, skoro okazuje 17 – 18% soli.

Wszyscy tu hojnie wodą słoną są obdarzeni i okoliczni mieszkańcy nie znają prawie co to jest soli kupić. Na każdym kroku są drobne słone źródełka, w których bydło znajduje zdrowy dla siebie napój, a człowiek używa go do gotowania, kwaszenia kapusty i t. p. Nic zabawniejszego, jak gorliwe wysilenia władzy żupniczej, żeby pozbawić, czyli raczej zmusić mieszkańców do nieużywania tych dobroczynnych darów natury, których monopol jedynie rządowi jest przyznany. Trudna to jednak do zachowania wyłączność posiadania tak obfitej tam soli, którą się depcze niemal na każdem źdźble trawy, gdzie kiedykolwiek słona woda przeszła. Są kary wymierzane na każdego, kogo urzędnicy, lub ioh wysłańcy spotykają z konewką słonej wody. Z urzędu zamykają i zakopują źródła tryskające pod ścianami chat i na podwórkach mieszkań. Nic to wszystko nie pomaga, gdyż się zdarza czasem, że u włościanina tryska nawet źródełko za progiem t. j. w sieni jego chaty i żadna władza nie jest w stanie go upilnować, żeby tam bydełka swego nie napoił i do garnka swego nie zaczerpnął.

Wszystkie te źródełka jakkolwiek liczne, zawie rają mały procent soli i dlatego też w robotach żu pniczych, stokroć zyakowniejszem się okazuje wpuszczanie do głębin wody słodkiej i nasycanie ją w taki sposób solą. Sólzaśjakjuż mówiłam, li&znie się znajduje w tej linii wzgórzy podkarpackich, czyli raczej karpackiego przedgórza. Na północnej stronie, tego kilkanaście mil obejmującego przedgórza Karpackiego, aż po sam Dniestr, leżą błonia zapadłe, mało zamieszkałe, stanowiące kraj wody, bło tnisty. Błonia te, w czasie topnięcia śniegów na wiosnę, w pogranicznych górach, oraz i w późnej jesieni, gdy obfite deszcze spadają, a więc dwa razy na rok, są zalane

tak, że wyglądają, jakby jednostajne, kilka mil kwadratowych liczące jezioro. Tak Drohobycz, jak i Stebnik, leżą na południowej stronie podgórza, a więc w okolicy urodzajnej i żyznej, wśród pól przerzynanych lasami, w których buk przeważa, a leszczyna i grabina stanowią od pola niby szlaki krzaczyste. Koło Stebnika, na wzgórzystych połaciach pokazują się jodły, a dalej ujrzeć można pię kną osobliwość, parę gajów lipowych. Powabną tedy drogą dojeżdża się do Borysławia, o milę od Droho bycza i tyleż prawie od Stebnika odległego, wcale niemile podrażnia nerwy ta woń nafty, która nastę pując po woni koniczyny i lip, chwyta zaraz wędrowca u wstępu. Na płaszczyźnie nagiej i jak sito tysiącami otworów podziurawionej[31] widać gęsto nagromadzone domy, szopy, kołowroty studzien i roje ludzi w zatłuszczonem odzieniu, co się wokoło tych kołowrotów krzątają. Rzadko pokaże się tu i ówdzie drzewko. Przy mieszkalnych domach tu i ówdzie pokaże się kobieta wyżółkła, trzymając za. rękę, lub tuląc do piersi dziecię bez uśmiechu i wesołości, jeżeli bowiem się zdarza, że starsi zapadają często bezpowrotnie w owe jamy, j;ikaż więc nieustanna trwoga tam być musi o dzieci... Liczne szyn ki służą do pokrzepiania robotników, ułatwiając im marne strwonienie całego tak nizkiego zarobku. Właściciele szybów kopalnych są także często właścicielami szynków, a więc wraca do nich ta płaca, którą dają robotnikowi w nagrodę za trud, narażając jego życie. Robotnicy, zbieranina i zbiegi z różnych okolic, bolesny po większej części przedstawiają wi dok. Z poszarpanych i naftą cuchnących szmat, które ich okrywają, wyziera zwykle twarz żółta, obrzękła, z wyrazem bezmyślnym, lub dzikim, z odcie niem jakiegoś cierpienia, czy smutku, a ludność ta w miesiącach letnich bywa znaczną, rośnie bowiem do 10,000.

Kopalnie te nie są własnością państwa, ale pow stały na gruntach włościan, którzy nie znając ich wartości, za małe stosunkowo pieniądze sprzedawali jo kawałkami zręcznym przedsiębiorcom, sądząc jeszcze, że robią dobry interes. Włościanie ci pokupywali sobie gdzieindziej grunta i dobrze się mają, lecz nabywcy ich dawnych posiadłości wyszli jeszcze lepiej, kilku z nich bowiem do wielkich przyszło majątków.

(D. n.)

/№ 410, s. 298/

Najobfitsze zyski zapewnia wydobywanie woskt ziemnego, który na dnie studni przeciska się z po między głazów, jako płyn gęsty, lecz wydobyty n: powierzchnię ziemi twardnieje, przybierając kolo zielonawo żółty. Z wosku tego, oprócz nafty, otrzy muje się białą i przezroczystą parafinę, z której świe ce znane są wszystkim. Wosk ten zaraz po wydoby ciu przetapiają i wtedy gdy wre w kotłach umiesz czonych zwykle na Otwartem powietrzu, ma pozo smoły. Następnie wlewany bywa w duże wiadr drewniane. Po zastygnięciu wyjmuje się z nieb oblewa wapnem i przedaje do fabryk parafinowyct Te wielkie białe bochny widziane zdała, przyporni ną kamienie młyńskie. Centnar wosku takieg przetopionego, sprzedają po cenie około 12 złr a pozostałość od wytopienia nazywają asfaltem. Lec czy ten asfalt jest w złym gatunku, czy go też przj rządzić nie umieją, dość, że wylane nim chodnik psują się bardzo prędko.

Niektórzy właściciele jam, czyli szybów, prows dzą roboty pod gołem niebem, drudzy chcąc niezs: niechać ich w zimie, a zwłaszcza tam, gdzie się wydc bywa wosk ziemny, powystawiali po nad niemi szc py dla ochrony od zbyt dokuczliwych wpływów pc wietrzą. Pierwsza robota i pierwszy koszt, któr ponosi nabywca gruntu, jest cembrowina zupełn: podobna do tych, jakie przygotowują dozwyczajnyc studzien i ta cembrowina zapuszcza się w gtąb w miarę, jak się jama kopie. Naturalnie, że imjarr głębsza, tern robota jest kosztowniejszą, z tego jednak co mi na miejscu mówiono wnoszę, żenieprz chodzi 1,000 guldenów. Czasami aż 30 sążni w głą ziemi kopać trzeba i wkrótce zaniechać, jeże przypływ nafty jest słaby, lub się prędko wyczerpie.

Na nierównym gruncie, który prawie cały sku kiem ciągłego kopania jam, składa się z pagórkó i dołów, doszliśmy do szopy jednego z możniejszyc przedsiębiorców, aby się lepiej przypatrzeć robotor Pod tą szopą było kilka jam, czyli szybów, lecz w jednym tylko ruch panował, trzeba bowiem od czasu do czasu prawie we wszystkich szybach zawb szać na kilkanaście godzin robo-

[31] W pięciu tysiącach przoszlo otworów prowadzą się roboty, a drugie tylie jest zarzuconych. (P.A.)

ty, żeby dać cz: ropie napłynąć. Przystąpiliśmy tedy do szybu, czj jak tam nazywają jamy, gdzie dwóch ludzi obraca: windę korbą. Zajrzeliśmy w głąb otworu cuchnącego. Właśnie windowano w górę ceber z woskie ziemnym. Uprzejmy właściciel żądał, abyśmy zabrali po kawałku na pamiątkę pobytu w Borysławi co też uczyniliśmy, lecz pamiątka ta zbyt niemi nam się przypominała, zaraziwszy wonią naf wszystkie rzeczy; musieliśmy się jej pozbyć. Wos ziemny, bardzo wosk zwyczajny przypominał zwłaszcza, gdy tenże mięknieje w wysokiej temper, turze, wygląda bowiem po wydobyciu jak kawał ciasta. Narzędziem podobnem do kilofu, używane w kopalniach węgla, robotnik obłupuje około sieb i pod sobą ściany jamy, natrafia się zwykle na ił, cz sami na sól, gips, łupek, piaskowiec, z pomiędj szczelin którego wyciska się płyn miękki, ciastow ty, który on częściami nagarnia do stojącego obc wiadra. Gdy naczynie pełne, dzwoni, aby je zabr no w górę; wtedy robotnicy obracają koło winc i po niejakim czasie naczynie chwycone rękami, w chodzi na wierzch. Około jamy stał rodzaj młynl przypominający używane po wsiach do wywiewan plewy ze zboża. Od tego młynka szła niewielI rura na kilka łokci w głąb' otworu i to był jedyi wentylator, który miał odświeżać powietrze, zostaj cemu W głębi robotnikowi. Czyż dziwić się możn iż tak częste bywają wypadki, że na tydzień licz trzy ofiary najmniej, które tracą życie w tych poc ziemiach, a kontrola jest niezmiernie trudna i nil się też o nią nie troszczy. W urzędzie podano nai cyfrę wypadków daleko mniejszą, wiedzą bowiei tylko o śmierciach, które są zameldowane, ale zdarza się takich pełno, o których mało kto wie niewiele kogo obchodzi, że przepadł bez wieści człowie bez rodziny, niemający papierów, co przybył nieznany i nieobchodził nikogo. Czasami też zems /№ 410, s. 299/ szuka swego zadowolenia, gdy z pomiędzy dwóch zwaśnionych, jeden jest w jamie, a drugi przy win dzie, to chociaż pierwszy dzwoni na gwałt, że mu tchu brakuje, drugi używa w całej pełni rozkoszy, żeby mu zrobić na złość, udając, że nie rozumie, czy nie słyszy żądania jego. O życiu zaś człowieka jedna tu czasem minuta stanowi. Skoro winda ru chem przyśpieszonym wyciąga trupa, trudno spraw dzić.czy zadzwonił już konając, czy go dobiła nie chęć, lub opieszałość będących na górze kolegów. Wydobytego w omdleniu człowieka oblewają wodą, gdy to niepomacja, niosą go do przeznaczonej na ten cel szopy, gdzie z tych których tam położono, „prawie żaden już nigdy nie chodzi", powiedział mi z grubiańskim śmiechem jeden z przedsiębiorców. Liczba trupów składanych do szopy zwykle, jest wiadomą władzy, ale wieluż przepada w jamach, w których już zaprzestano kopać, przechodząc po pijanemu, lub po ciemku, koło tych ciągle otwartych paszczy, gotowych do pochłonięcia bez ratunku nieszczęsnych ofiar. Chociaż mają cembrowinę, są zwykle nizkie tuż przy ziemi, i nikt sobie nie zadaje pracy założyć je choćby kilku deskami. W czasie zasp śniegowych jeszcze liczniejsze są wypadki, opowiadano nam, że para młodych Izraelitów przyjechała do Borysławia, dla obejrzenia gruntu, jaki miała zakupić celem wydobywania nafty. Było to świeżo po deszczu i grunt był ślizki, kobieta chcąc zajrzeć we wnętrze jednej z jam, poślizgnęła się i straciła równowagę, mąż poskoczył, aby ją zatrzymać i oboje od razu utracili życie, w głąb' szybu wpadając.

Lecz zajrzyj my i my do wnętrza tej przepaści, z której właśnie istota ludzka trzykrotne m dzwonieniem daje znak, żejuż nie może dłużej wytrzymać. W obecności naszej zaczęto bardzo skrzętnie windować w górę robotnika. Pochyliliśmy się wszyscy z ostrożnością nad otworem i po niejakiej chwili zabłysnęła nam lampka i nareszcie ukazała się po krótkie m oczekiwaniu, ciemna postać z wybladłą twarzą, trzyma jąca się rękami za sznur, opierająca się nogami o ścianę cembrowaną, strasznie wyglądająca przy tern malem oświetleniu, istny diabeł z szopki. Nareszcie przy pomocy kolegów wylądował na ziemię robotnik. Oczy miał jakby błędne, oddychał ciężko, głębokie szramy na obrzękłej jeszcze twarzy i szyi świadczyły, że nie dawno wygoił się z ran oparze lizny. Spluwał i zataczał się, aż nareszcie wyprowa dzono go na zewnątrz, gdzie usiadł prawie bezsilny. Natychmiast po jego wyjściu, drugi robotnik zabie rał się do zejścia. Był już nie młody, trochę siwych włosów wymykało się z pod szmaty, czy czapki przy twierdzonej do jego głowy. Odzież jego cała prze siąkła naftą, była jak każdego z nich wilgotna i tłus ta, rano bowiem był już w jamie. Mieniąc się potrzebują, gdyż żaden cały dzień robić nie może. Była właśnie godzina piąta po południu, a ten co wyszedł pracował dopiero od drugiej. W apatycz ncm milczeniu, zeszedł nowy szermierz

pracy na dół. Uzbroił się w lampkę Davy'ego, ten jedyny z przyrządów wymyślony przez naukę dla bezpie czeństwa górników, a znany w Borysławiu, opasał się taśmą przytwierdzoną do jednego sznura, drugi zaś wziął do ręki, a stanąwszy na wiadrze wraz z niein spuszczał się w głąb' jamy i wkrótce znikł z naszych oczu. Zapytaliśmy się, co taki człowiek zarabiać może, powiedziano nam, że do dwóch guldenów dziennie. Westchnęliśmy nad tą pracą wstrętną i groźną dla życia, która bogaci drugiego, a dla tego co się jej poświęca nie ma ani jednej chwili powabu, chyba wtedy, gdy zebrawszy guldeny z całego tygodnia, rozum swój utopi w wódce.

Łatwość wybuchu palnych gazów wydobywających się z łona kopalń, przychodzi jeszcze powię kszać klęski robotnika. Często wystarcza, ażeby ktoś nad otworem zapalił fajkę do spowodowania zapalenia gazów. Wtedy będący na dole robotnik narażony jest na utratę życia, lub co najmniej na najstraszniejsze oparzelizny, które go o ciężkie przy prawiają cierpienia i nie zawsze wyzdrowieniem się kończą. W jednym domku skleconym na prędce, urządzono dwie izby dla takich chorych, bez najmniejszej wygody. Widzieliśmy ich czterech, z których dwóch ciało, jedną tylko było raną.

W okolicy Borysławia jest kilkanaście dystylarni nafty, a fabryki świec parafinowych mnożą się w Galicyi coraz bardziej. Parafina jest już tak doskonale czyszczona, że się równa białością angiel skiej. N aftę dzielą na cztery gatunki i ta rozchodzi się daleko zwykle pod nazwą amerykańskiej'. Trzeba też wyznać, że nafta borysławska, szczególniej naj celniejszego gatunku równa się dobrocią amerykań ski ej.

Obejrzawszy wszystko, co było godniejszem widzenia w kopalniach, ruszyliśmy napowrót tą samą, a jedyną tam drogą, przebywając w bród rzeczkę, która w lecie zaledwie na strugę wygląda, dzielącą dolinę Borysławska na dwie części. Borysławiem zwie się właściwie tylko część zachodnia, Morawką część wschodnia. Mocny ból głowy, spowodowany rozlaną wszędzie wonią nafty, którą roznoszą jeszcze wozy z beczkami ropy wywożonej do dystylarni, sprawiał, że pobyt w zakładach stawał się dla nas coraz mniej znośnym. Trzeba było jechać ostrożnie po złej drodze nieustannie przerzynanej wozami, ma jącej po dwóch stronach rów z wodą nie mniej cu chnącą. Z proga ostatniego domku jakieś dziecię wyciągnęło do nas rączęta, jakby nam zazdrościło, że się wyrywamy z tej atmosfery, w której jemu w jego latach wzrostu i rozwoju duszno być musia ło. Nareszcie z rosą wieczorną przypłynęło do nas inne powietrze, zapachniały łąki i lasy! Był to prześliczny wieczór czerwcowy. Koniki nasze zacięte przez woźnicę, porwały nas raźno przez las, w którym zapewne droga nigdy poprawianą nie była. Potem parę razy zjeżdżaliśmy w pełnym galopie z góry, z wielkiem utrapieniem kości naszych A była to bowiem jedna z tych dróg, znana w krajach mają cych ziemię żyzną, a zostawiających wszystko dzia łaniu natury. Tak tedy zachwycając się piękną oko licą i trochę z bólu trzymając się za boki, dojechaliśmy do Truskawca, gdzie widok spacerujących gości kąpielowych i uśmiechnięte twarze i stroje dam, przyjemne na nas robiły wrażenie.

Truskawiec jest jednem z 134 zdrojowisk galicyj skich, dotąd poznanych i opisanych. Mówię dotąd, gdyż bogactwa kraju tego pod tym względem są tak wielkie, że coraz nowe uzdrawiające odkrywają się źródła. Truskawiec jest wsią należącą przed dwoma jeszcze laty do dóbr kameralnych, zakład zaś ką pielowy, leży cokolwiek dalej. Łatwo pojąć, że wśród tylu nagromadzonych tutaj skarbów kopalnych, gdyż i ruda żelazna o parę mil ztąd bliżej głównego łańcucha gór się wydobywa, znalazły się liczne źró dła mineralne.

Dawno były już w Truskawcu znane wody siarczano żelaziste z wielką ilością bromu, i jodu i siarczanu solne, lecz dopiero 1835 roku, robił ich ana lizę dokładną p. Torosiewicz, aptekarz ze Lwowa. Tych wód używano zwykle tylko do kąpieli, dopiero w r. 1836 odkryto źródło słonogorzkiej wody, którą pijąc okoliczni mieszkańcy, znajdowali ulgę w różnych dolegliwościach. Używanie tej wody wzrastało z każdym rokiem, leczyła bowiem ciężkie i za dawnione choroby i w 1842 r. ogłoszono dokładny jej rozbiór chemiczny. Z tego widać, że woda ta mieści w sobie części składowe w takim stosunku, w jakim mało inne wody tego rodzaju je posiadają, i ztąd sława Truskawca coraz bardziej rość zaczęła. Truskawiec był niegdyś słynnym o ćwierć mili znaj dującą się kopalnią siarki i galmanu; siarkę czystą wydobywano w takiej ilości, jakiej w całej rozcią głości

гор solnych galicyjskich nigdzie nie znajdo wano. Ten to pokład połączony z solnemi źródłami, jest przyczyną powstania i działalności teraźniej szych wód w Truskawcu. Kopalnię zaś, skoro wy dobywające się z niej wody coraz większe szkody czyniły, zamknąć musiano i tylko pozostała na tern miejscu studnia zwana Anna Schacht, z której dziś wyciągają wodę wiadrami i sprowadzają do łazienek na kąpiele siarczane.

Z czterech źródeł czerpią wodę mineralną w Truskawcu, dwa pierwsze zawierają wodę żelazistą z siarczanem sody, a dwa drugie słonosiarczaną. Wielka ilość bromu i jodu jaka się w tych źródłach znajduje, nadaje im wysoką wartość leczniczą. Jest jeszcze źródełko zwane źródłem nafty.od zapachu, jaki woda wydaje, mimo tego jednak nie jest wstrę tną do picia, owszem jest dosyć orzeźwiającą i po budzającą trawienie. Temperatura jej 8° R. prawie stale wynosi, jest używana za napój zwyczajny szczególniej przez okolicznych mieszkańców. Każdy nowy przybysz bywa zaraz wjirowadzony przez dawniej przybyłych do źródła nafty i musi dla oso bliwości wody jego kosztować. Źródło to, położone na wzgórzu, wśród krzewów, to też i cały Truska wiec powabny stanowi obrazek. Przyczajony w do lince po pod górami, które go od wichrów zasłaniają, przyjemne ma powietrze i ładne spacery. Drogi sa dzone czereśniami i jarzębiną, jedno ze znaczniej szych wzgórz uwieńczone altanką, bywa najzwyczaj niejszym celem przechadzki. Do warzelni soli w Stebniku, pięknej i urozmaiconej drogi, jest pół mili; gdzie dystylarnie nafty robią wycieczki wózkami, a kto chce napawać oczy widokami gór skiej przyrody ciągnie jeszcze inilę, lub dwie dalej, gdzie już fantastyczne złomy skał, dzika roślinność, głębokie parowy, najcudniejsze tworzą widoki.

Od trzech lat Truskawiec stał się własnością Izraelity, niepojmującego, że włożony tu kapitał choćby wielki, mógłby się procentować w przyszło ści sowicie. Wzięli zakład w dzierżawę ludzie obro tni, ale nie tak bogaci, żeby mogli wielewkładać, i dlatego zakład nie tak się rozwija jakby należało; jak to się dzieje z zagraniczne mi zakładami, gdzie pojmują, że wdzięk otoczenia jest także jednym ze środków leczniczych. Jednakże Truskawiec o wiele więcej przedstawia wygody i przyjemności od tak uczęszczanego Ciechocinka, bezwątpienia, że do tego przykłada się i sama natura, są tam bowiem gaiki, łączki, wzgórza malownicze. Mieszkań wygodnych w Truskawcu większa też jest liczba jak w Ciecho cinku, a oprócz tego włościanie wynajmują także swoje chaty dość porządne. W restauracyi zna leźliśmy smaczny obiad, a w tym samym budynku są i pokoje do najęcia i duża sala do zabaw. Przez parę miesięcy letnich, zakład wypełnia się gośćmi po największej części z Galicyi przybyłemi, w dalszych okolicach bowiem nie dość znana jest sku teczność tych wód, lecz miejscowi opowiadają sze roko o nadzwyczajnie «dobroczynnych skutkach icli użycia. Pełno osób wyjeżdża ztąd wyleczonych z reumatyzmu, różnych chorób skórnych, skrofułów i t. p. Gdy zatwierdzona już linia kolei żelaznej przez Stryj, Drohobycz i Sambor, zostanie przepro wadzona, co wkrótce ma nastąpić, gdy się ukończy kolej Łupkowska ciągnąca od Przemyśla na Węgry, wtedy pewno i Truskawiec podniesie się i więcej uczęszczanym będzie z przyczyny łatwiejszej komu nikacyi, bo już tylko pozostanie mała milka z Drohobycza do przebycia na kołach. Taki zakład ką pielowy w pobliżu, to jeszcze jedno źródło dochodu więcej, dla miasta Drohobycza, lecz dotąd nie umia no z tego korzystać.

Dwa hotele, jeden brudniejszy od drugiego, nie zachęcają bynajmniej gości do zatrzymywania się w mieście, droga już zaraz za rynkiem pełna dołów i wybojów. Coby to było np. w Niemczech, gdyby miasto było otoczone tyloma źródłami wzbogacenia się, każdy dom wyglądałby jak pieścidełko, na placach pachniałyby kwiaty, nawet studnie po domach jeszczeby były zielonością ubarwione, handel rozgałęziony, ułatwiałby nabywanie przedmiotów pożywienia i ubrania; lecz ażeby Drohobycz doszedł do tego, to zaledwie marzyć można. Słusznie powiedział kiedyś w jednej z mów swoich w Wiedniu hr. Gołuchowski, że Galicya jest to, najbogatszy, a zarazem najbiedniejszy kraj z całego cesarstwa austyackiego.

Джерело: Dobieszewska J. Miasto Drohobycz i jego okolice // Kłosy: czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce. – №.409. – T. 16. – Warszawa, 1873. – S. 289-290; № 410. – S. 298-299.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Юзефа Добєшевська з дому Шмігельських – польська письменниця, прозаїк і публіцист, авторка опису власної мандрівки до Дрогобича та його околиць 1872 р. Портрет варшавського фотосалону Мєшковського. 60 – 70-ті рр. XIX ст.

Іл. 2. Дрогобицький повіт на австрійській військовій карті 1877 р.

Іл. 3. Титульний аркуш варшавського ілюстрованого тижневика «Колоски» № 409 (Т. XVI) від 19 квітня – 1 травня 1873 року, в якому було опубліковано першу частину опису мандрівки Юзефи Добєшевської

Іл. 4. Вид на костьол Св. Варфоломія з рогу вулиць Міцкевича і Ягеллонської та панорама площі Ринок із ратушою з вежі-дзвінниці костьолу. Гравюра Францішка Вастковського 1873 р. Фото 1860 – 1870 рр. М. Куровського. Публікація з варшавського ілюстрованого тижневика «Колоски» від 19 квітня 1873 р. для тексту опису мандрівки Юзефи Добєшевської

Іл. 5. Вид на костьол Святого Варфоломія з північно-західного ракурсу. Літографія 1872 – 1879 рр.

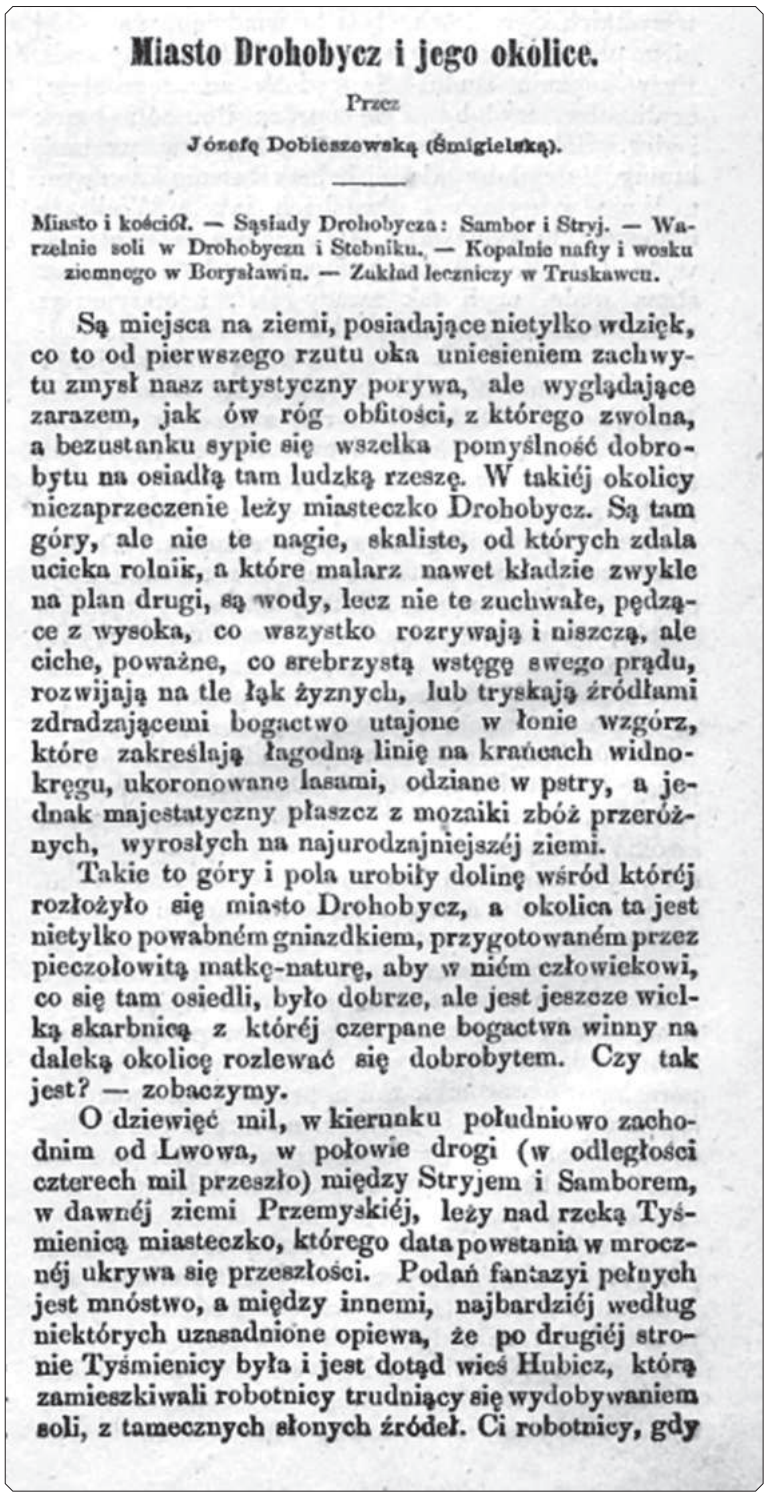

Miasto Drohobycz i jego okolice.

Przez

Józefę Dobieszewską (Śmigielską).

Miasto i kościół. — Sąsiady Drohobycza: Sambor i Stryj. — Warzelnie soli w Drohobyczu i Stebniku. — Kopalnie nafty i wosku ziemnego w Borysławiu. — Zakład leczniczy w Truskawcu.

Są miejsca na ziemi, posiadające nietylko wdzięk, co to od pierwszego rzutu oka uniesieniem zachwytu zmysł nasz artystyczny porywa, ale wyglądające zarazem, jak ów róg obfitości, z którego zwolna, a bezustanku sypie się wszelka pomyślność dobrobytu na osiadłą tam ludzką rzeszę. W takiéj okolicy niezaprzeczenie leży miasteczko Drohobycz. Są tam góry, ale nie te nagie, skaliste, od których zdala ucieka rolnik, a które malarz nawet kładzie zwykle na plan drugi, są wody, lecz nie te zuchwałe, pędzące z wysoka, co wszystko rozrywają i niszczą, ale ciche, poważne, co srebrzystą wstęgę swego prądu, rozwijają na tle łąk żyznych, lub tryskają źródłami zdradzającemi bogactwo utajone w łonie wzgórz, które zakreślają łagodną linię na krańcach widnokręgu, ukoronowane lasami, odziane w pstry, a jednak majestatyczny płaszcz z mozaiki zbóż przeróżnych, wyrosłych na najurodzajniejszéj ziemi.

Takie to góry i pola urobiły dolinę wśród któréj rozłożyło się miasto Drohobycz, a okolica ta jest nietylko powabném gniazdkiem, przygotowaném przez pieczołowitą matkę-naturę, aby w niém człowiekowi, co się tam osiedli, było dobrze, ale jest jeszcze wielką skarbnicą z któréj czerpane bogactwa winny na daleką okolicę rozlewać się dobrobytem. Czy tak jest? — zobaczymy.

O dziewięć mil, w kierunku południowo zachodnim od Lwowa, w połowie drogi (w odległości czterech mil przeszło) między Stryjem i Samborem, w dawnéj ziemi Przemyskiéj, leży nad rzeką Tyśmienicą miasteczko, którego data powstania w mrocznéj ukrywa się przeszłości. Podań fantazyi pełnych jest mnóstwo, a między innemi, najbardziéj według niektórych uzasadnione opiewa, że po drugiéj stronie Tyśmienicy była i jest dotąd wieś Hubicz, którą zamieszkiwali robotnicy trudniący się wydobywaniem soli, z tamecznych słonych źródeł. Ci robotnicy, gdy

Іл. 6. Вступна частина опису мандрівки Юзефи Добєшевської 1872 р. у варшавському ілюстрованому тижневику «Колоски» № 409 (T. XVI) від 19 квітня – 1 травня 1873 року

Іл. 7. Копанки другої половини XIX ст. в Бориславі, в урочищі Ріпне, що в мікрорайоні Мразниця по обох берегах р. Тисменицї та її притоках. Тут 1873 р. налічувалося близько 170 копаних ям-криниць для видобуту нафти. Неподалік розташовувалося і нафтопереробне підприємство – фабрика (рафінерія) нафти.

Іл. 8. Центральна альтанка на фоні дептаку (прогулянкової алеї) та джерела «Марія» в Трускавці. Фото салону Ю. Едера у Львові 1870-х рр.

Іл. 9. Панорама оздоровчо-купальних закладів Трускавця із праці Михайла Зеленевського. 1872 р.

Іл. 10. Відпочинковий клуб-казино з рестораном в Трускавці із зображенням відпочивальників. Літографія 1872 р.

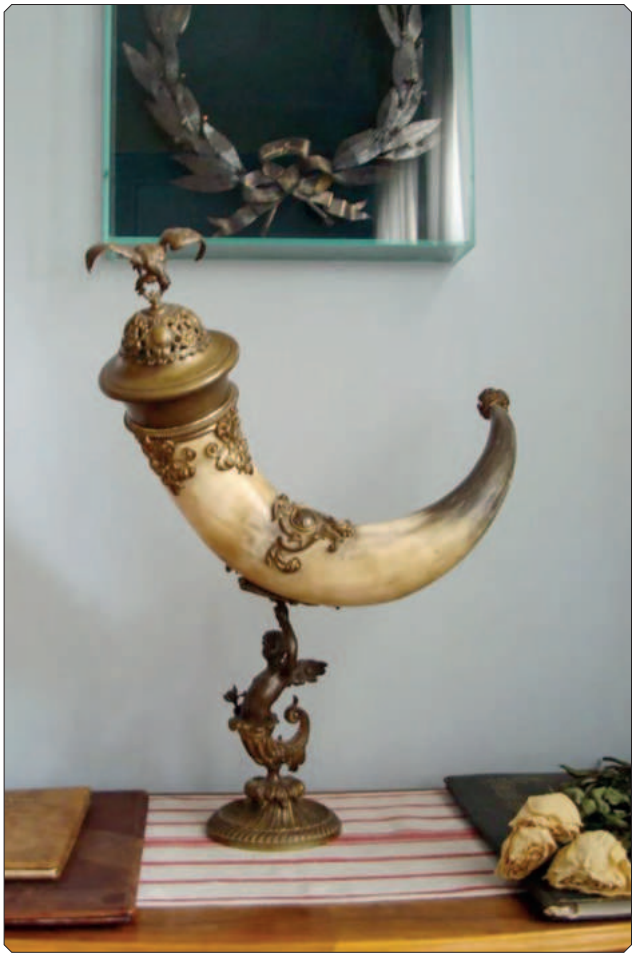

Іл. 11. Ріг достатку – дарунок Іванові Франкові на 25-літній творчий ювілей у 1898 р. від Соломії Крушельницької (Національне надбання, зберігається у фондах Дому Франка у Львові)

Тетяна Лазорак.

«Благодатні місця на Землі переповнені мистецьким захопленням і процвітанням з рогу достатку…»: місто Дрогобич та його околиці в реалістичному описі мандрівки феміністки Юзефи Добєшевської 1872 року.

У статті аналізується рідкісний опис власної жіночої мандрівки на терени Дрогобиччини, яку у червні 1872 р. здійснила відома польська письменниця, прозаїк і публіцист Юзефа Тереза Антоніна Добєшевська з дому Шмігельських. Свої яскраві, подекуди приголомшливі, враження та внутрішні переживання від мандрівки до Дрогобича, Стебника, Трускавця, Борислава та Стрия подорожувальниця опублікувала у 1873 р. на сторінках варшавського ілюстрованого тижневика «Колоски» у праці під назвою «Місто Дрогобич та його околиці». Даний опис подорожі є відображенням феміністичних позицій мандрівниці, а також є цінним унікальним історичним джерелом для вивчення індустріального міського і архаїчного бойківського сільського життя і побуту Дрогобиччини, формуючи точні уявлення про ментальність місцевих жителів, робітників, нафтовиків та солеварів.

Tetyana Lazorak.

«Blessed places on the Earth are overflowing with artistic delight and prosperity from the cornucopia... »: the city of Drohobych and its surroundings in a realistic description of the journey of the feminist Juzefa Dobyeshewska in 1872.

The article analyzes a rare description of a woman's own journey to the territory of Drohobych region, which in June 1872 was carried out by the famous Polish writer, novelist and publicist Juzefa Theresa Antonina Dobyeshewska from the Shmihelskyy family. In 1873, the traveler published her bright, sometimes shocking, impressions and inner experiences from the journey to Drohobych, Stebnyk, Truskavets, Boryslav and Stryi. on the pages of the Warsaw illustrated weekly magazine «Kolosky» in a work entitled «The City of Drohobych and its Surroundings». This description of the trip is a reflection of the feminist positions of the traveler, and is also a valuable unique historical source for the study of the industrial urban and archaic Boyko village life and household in Drohobych region, forming the accurate ideas about the mentality of local residents, workers, oil workers and salt workers.

УДК 930.2

Микола ЗАКУСОВ

ЦИВІЛЬНІ МУНДИРИ В ГАЛИЧИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

В першій чверті XIX ст. загальноєвропейською практикою стало впровадження різнорідних цивільних мундирів. Їх вивчено значно гірше, ніж військові однострої. Стислі відомості про уніформу державних службовців у володіннях Габсбургів містяться в книзі Йорга Крістіана Штайнера[1] та окремих дослідженнях[2].

У пропонованій статті спробуємо висвітлити процес створення та розвитку форменого одягу, спорядження й знаків розрізнення державних службовців, залізничників, працівників солеварень, фінансової варти та учнів у Галичині. Отримані відомості можна використати для історико-предметної атрибуції живопису та фотографій, встановлення історичних особистостей, достовірного відтворення історичного минулого в живописі, театрі, кіно, літературі, історичній реконструкції.

Державні чиновники

Цісарем Францом I для всіх цивільних чиновників запроваджено мундир у вересні 1814 року[3]. Він включав: однобортний темно-зелений фрак з оксамитовими кольоровими вставками на комірі та вилогах, білий жилет, білі або чорні штани й головний убір чорного кольору. Кількість ґудзиків на фраку фіксована – 27, з них 9 спереду, 6 на манжетах, 6 на кишенях, 6 в складці ззаду.

Таблиця 1. Прикладні кольори за регламентом 1814 року

Відомства	***Прикладний колір***
Державна рада	волошковий
Таємна Надвірна та Державна канцелярія	чорний
Таємний кабінет	темно-зелений
Die politischen Hofstellen	блідо-рожевий
Двірська комора	світло-зелений
Вища палата правосуддя	фіолетово-блакитний
Генеральна лічильна палата	малиновий
Надвірна військова рада	світло-синій
Polizeihofstelle	сріблясто-сірий

[1] Steiner J. C. Uniformen und Blankwaffen der Staatsbeamten und der Bundesbeamten 1848 – 1938. – Wien, 1992. – 274 S.

[2] Ostrowski J. K. *Mundury cywilne w Polsce* w XVIII – XIX w. Ze studiów nad dawnym strojem, obyczajem i sztuką portretową // Kronika Zamkowa. – 2016. – Nr.3(69). – S. 239-309.

[3] Закусов М. Цісарсько-королівські «Мандарини» (1814 – 1918). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/halychyna-v-mundyri-tsisarsko-korolivski-mandaryny-1814-1918/ Vorschrift für die von sr. k.k. Majestät sämmtlichen Staatsbeamten bewilligte Uniform. – Prag, 1814.

Державна рада, Таємна Надвірна і Державна канцелярія, Таємний кабінет мали жовті ґудзики з імператорським орлом; а в краях носили посріблені ґудзики з ініціалами Його Величності. Холодна зброя та пряжки при Дворі були з позолоченого металу, а в краях і землях з срібла або посріблених металів.

Капелюх (*Hut*) трикутний з чорною кокардою та золотою капелюшною петлею з бульйонів для придворних посад і срібною петлею на посадах у краях і землях; ґудзик такий, як на мундирі. Перші два класи державних службовців мали біле перо на капелюхах, наступні п'ять класів – чорне, ще п'ять класів взагалі не носили жодного пера.

Шиття на комірі й фраку, для придворних чинів золоте та срібне – для крайових відомств, відповідно до дванадцяти різних класів згідно Табелю про ранги (Diäten-Schema vom Jahre 1807 та Diäten-Normale vom 29. May 1813).

Перші чотири класи мали шиття по передньому краю, а також вишивки на комірах, лацканах, кишенях. Чотири наступні класи не мали вишивки на грудях, лише вишиті коміри, лацкани та клапани. Чотири останні класи не мали ані вишивки, ані вишитих кишень, лише вишиті золотом, ширші чи вужчі, смуги на комірі та вилогах.

У серпні 1849 року за новим приписом (Розпорядження Міністерства внутрішніх справ від 24 серпня 1849 року[4]) всі урядники отримали двобортний мундир темно-зеленого кольору, високі вишиті коміри та знаки розрізнення за військовим зразком – розетки з металу чи тканини (тоді ж відмінено старі приписи 1814 року)[5].

По службі чиновники ділилися на чотири категорії (*Kategorie*), а в кожній категорії – на три ступені (*Grad*), крім 1-ї, де було два ступені. Чиновники нижчого 3-го ступеня в другій, третій і четвертій категоріях мали одну розетку, 2-го ступеня – дві і 1-го – три розетки. 1-ша (найвища) категорія розеток не мала. Загалом було XI рангових класів (*Rangclasse*).

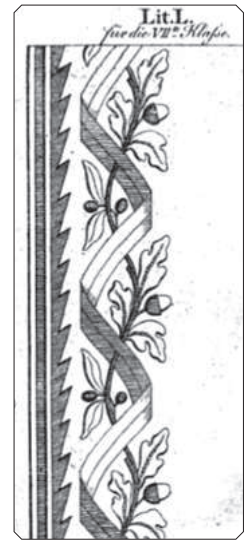

Іл. 1, 1а. Фрагмент мундиру чиновника VII класу й зразок шиття на вилогах за приписами 1814 року

[4] Uniformierungsvorschrift vom 24. August 1849 // Reichsgesetzblatt (далі – RGBL). – 1849. – Nr. 377.

[5] Heindl W. Josephinische Mandarine: Bürokratie und Beamte in Österreich 1848 – 1914. – Wien, 2013. – S. 177-180.

Перша категорія
Перший ступінь, міністр-президент
Другий ступінь, міністр
Друга категорія
Перший ступінь унтер-держсекретаря та чиновника третього рангу
Другий ступінь чиновника четвертого рангу
Третій ступінь чиновника п'ятого рангу
Третя категорія
Перший ступінь чиновника шостого рангу
Другий ступінь чиновника сьомого рангу
Третій ступінь чиновника восьмого рангу
Четверта категорія
Перший ступінь чиновника дев'ятого рангу
Другий ступінь чиновника десятого рангу
Третій ступінь чиновника одинадцятого та дванадцятого рангів.

Іл.2, 2а, 2б. Чиновник IV класу і зразки візерунків шиття на мундир

Таблиця 2. Прикладні кольори за регламентом 1849 року

Відомства	***Прикладний колір***
Канцелярія Кабінету Його Імператорської та Королівської Величності; Архів Кабінету Його Імператорської та Королівської Величності, Бюро Ради міністрів	темно-зелений
Міністерство Імператорських та Королівських уділів та закордонних справ	малиновий
Міністерство внутрішніх справ	рожевий
Міністерство юстиції	фіолетово-блакитний
Міністерство фінансів	світло-зелений
Військове міністерство	світло-синій

Міністерство освіти	волошковий
Міністерство торгівлі	оранжево-жовтий
Міністерство сільського господарства	темно-коричневий
Генеральна лічильна палата	сірчано-жовтий

Скажімо, в структурі Міністерства фінансів був такий розподіл посад:

Міністр – II ранговий клас (*Diätenclassen*)

Унтер-держсекретар – III

Керівник секції – IV

Радник міністерства – V

Радник секції – VI

Центральний інспектор фінансової варти – VII

Секретар міністерства – VII

Концепіст міністерства – VIII

Концепіст-ад'юнкт – IX

Концепіст-практикант – XI

Міністерським розпорядженням від 20 жовтня 1889 року введено в дію нові приписи щодо форми одягу цивільних чиновників[6].

Всі чиновники I – XI були поділені на 4 категорії:

1-ша мала два ступені (чиновники I та II рангів)

2-га, 3-тя і 4-та категорія – по три ступені.

Отже, низовою ланкою державної служби був чиновник 3-го ступеня 4-ї категорії і належав він до XI рангового класу, що відповідав армійському лейтенанту.

Іл. 3. Чиновник 1-го ступеня 4-ї категорії IX рангу в мундирі зразка 1849 року

[6] Verordnung des Gesamtministeriums vom 20. October 1889 womit eine neue Vorschrift über die Uniformierung der k.k. Staatsbeamten erlassen wird (RGBL. – 1889. – Nr. 176).

Було два види форми: парадна (*Galauniform*) та службова (*Dienstesuniform*). Парадний однострій складався з капелюха, мундира (для чинів IX – XI класів – сурдута), парадних штанів і шпаги на поясній портупеї. Службова форма включала кепі, сурдут з камізелькою, повсякденні штани та шпагу.

Капелюх, виготовлений з чорного фетру чи пуху, був парадним головним убором усіх чиновників. Центральна частина висотою 11 см та дві крисані – права 14,5 і ліва 16. По краях обшитий чорною стрічкою шириною 5,3 см і прикрашений спереду золотою петлицею з ґудзиком. У кутах капелюха шириною 6,7 см розташовували золоті кокарди з чорним центром, на якому вишивали імперського орла. В чинів I – VIII класів петлиця була у вигляді шести філігранних джгутів, два центральні з яких були перевиті між собою. Капелюх чинів Першої категорії мав білий страусовий плюмаж уздовж полів, у чинів Другої та Третьої категорії цей плюмаж був чорним.

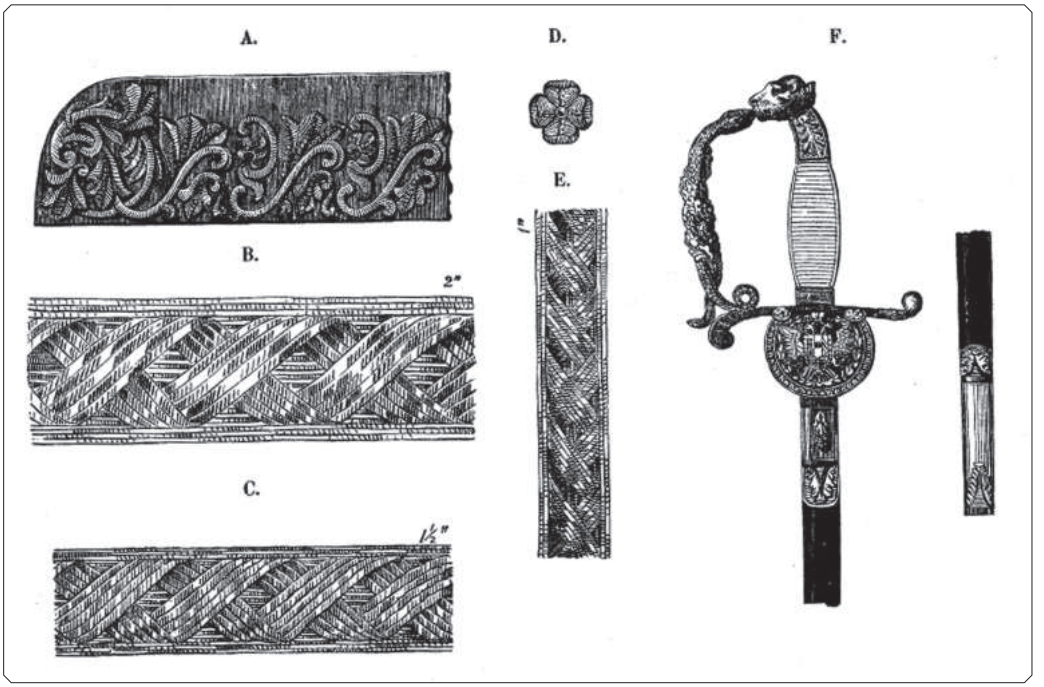

Іл. 4. Ілюстрації до припису щодо уніформи державних чиновників 1849 року

Мундир (*Galauniformrock)* передбачено лише чиновникам I – VIII класів. Він був двобортним, темно-зеленого кольору. Застібався мундир на 8 ґудзиків, позаду мав фігурні кишенькові клапани миском із трьома ґудзиками. Один ґудзик малого розміру розміщувався позаду на рукаві вище вилоги. Комір і вилоги шили з оксамиту прикладного кольору. Висота коміра була 4 см, а вилоги – 7 см, чого часто не дотримувалися. Ґудзики були золоті з бортиком із зображенням державного герба.

Штани до мундиру мали бути темно-зеленого кольору без кантів. У чинів Першої категорії на зовнішніх швах нашивали один ряд галуна шириною 5,3 см; у чинів Другої категорії (III – V класів) по зовнішніх швах нашивалися два галуна шириною 2,6 см, з відступом 3 мм один від одного. На штани чинів Третьої категорії

(VI – VIII класів) вузький галун нашивали в один ряд. Заборонено носити штани білого кольору.

Знаками розрізнення рангів на мундирі для чиновників Першої категорії було шиття на комірі та вилогах з червоного оксамиту. Для чиновників Другої та Третьої категорій – срібні вишиті розетки на комірі та золотий галун з особливим цивільним візерунком на комірі, вилогах і зовнішніх швах штанів. Рукавички були з білої шкіри.

Озброювали чиновників цивільною шаблею зразка 1889 року в чорних шкіряних піхвах, що замінила цивільну шпагу зразка 1849 р. На чашці ефесу та піхвах були рельєфні зображення рослинного орнаменту, державного герба та вензеля Імператора Франца-Йосифа. Пасики портупеї було прикрашено золотим галуном з чорним просвітом. Саму портупею з 1889 року завжди надягали під мундир або сурдут. Темляка не використовували.

Сурдут (*Uniformrock*) цивільного зразка був службовим обмундируванням для чиновників I – VIII класів. Він був двобортним, відкритим, з темно-зеленого сукна, мав по 7 ґудзиків у два ряди (відстань між верхніми ґудзиками – 12 см, між нижніми – 9 см), але сурдут застібали на 4 ґудзики, утворюючи таким чином відкладний комір та лацкани. Вилоги були прямі розміром 9 см, з суконною облямівкою прикладного кольору по верхньому краю. Вище та нижче облямівки біля ліктьового шва розташовувалося по одному малому ґудзику. Клапани кишень позаду були з трьома ґудзиками та облямівки не мали.

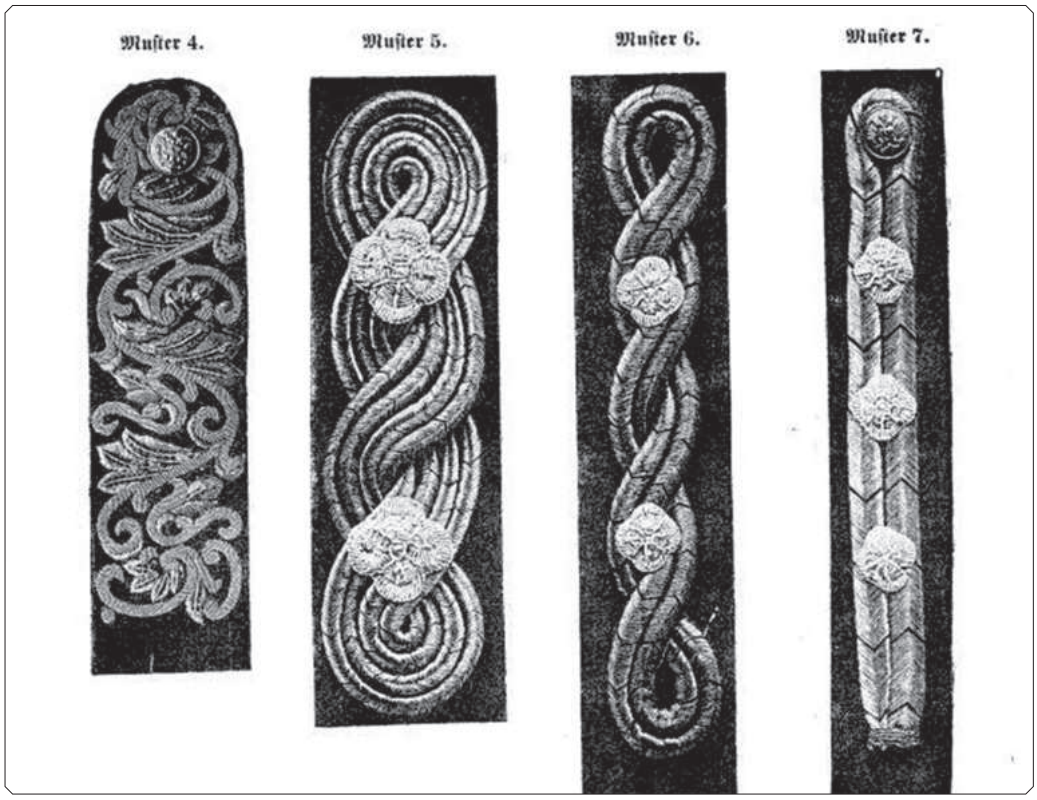

Іл. 5. Знаки розрізнення на службовий мундир зразка 1889 року

Знаками розрізнення рангів на сурдутах чиновників Першої категорії були спеціальні поздовжні плечові знаки (*Achselbändern*). Робили їх з червоного оксамиту, а зверху вони мали золоту вишивку з візерунком аналогічним шиттю на комірі та вилогах парадного мундира, зверху погони закінчувалися ґудзиком малого розміру. Для чиновників Другої та Третьої категорії на плечі кріпили спеціальні кручені золоті з чорними прожилками шнури (*Achselschnüren*) відповідно подвійні чи одинарні. Розетки для позначення рангу – срібні. Ґудзик у верхній частині – із зображенням державного герба малого розміру.

Однобортна камізелька з темно-зеленого сукна застібалася на 7 ґудзиків.

Кепі (*Kappe*), традиційного австрійського крою, було службовим та повсякденним головним убором усіх чиновників. Виготовляли кепі із темно-зеленого сукна. Зверху кріпилася кругла кокарда армійського зразка із золотої канителі, що мала зображення державного герба. Від кокарди вниз йшла золота петля, яка закінчувалася ґудзиком малого розміру. Низ кепі обшивали золотим сутажем із чорними прожилками, аналогічним армійському. Ремінь під підборіддя та козирок були з чорної лакованої шкіри.

Штани до сурдута були з сірого сукна. Влітку дозволяли носити білі полотняні штани.

Іл. 6. Цивільний чиновник 3-го ступеня 4-ї категорії XI рангового класу в парадному мундирі. Про що свідчить шабля для чиновників зразка 1889 року та капелюх без плюмажу

Блуза (*Uniformbluse*) темно-зеленого кольору, спочатку була введена в 1890 році тільки для класних чинів Міністерства фінансів при службовій формі нарівні з сурдутом. На комір нашивали оксамитові клапани світло-зеленого кольору. Принцип конструкції клапана відповідав армійському. IV – VIII класи по передньому та нижньому краях нашивали золотий галун шириною 3,3 см та срібні розетки. Носити блузу поза службою було заборонено.

У грудні 1890 року дозволили вдягати блузу чиновникам Міністерства юстиції, але з оксамитовими клапанами фіолетового кольору. 1892 року чиновники Міністерства сільського господарства також отримали право носити блузу, але з темно-коричневими оксамитовими клапанами.

Пальто було двобортне на 6 ґудзиків, армійського зразка, з темно-зеленого сукна. Комір шили з чорного оксамиту, а на ньому пришивали фігурні клапани прикладного кольору з малим ґудзиком. Основною відмінністю від армійської моделі була відсутність облямівки.

У кандидатів на чиновників (*Aspirant, Practicant, Auscultant*) формений одяг був аналогічним формі чиновників IX – XI класів, але без розеток як знаків розрізнення. В Табелі про ранги їх позначили – XII клас.

Фінансова варта

У нас, як знаєте, сіль цісарська, жаль тільки, що наша підгірська земля не знає нічого про монополії і проявляє соляні джерела там, де їй подобається, а частенько й зовсім не там, де би се мило було цісарським фінанцвахам. Народ, розуміється, користає з божого дару, а фінанцвахам се закривдно; віддавна вони мали багато клопоту з тими соляними джерелами, з котрих брати ропу уважається контрабандою[7].

У листі Івана Франка до Михайла Драгоманова від 24 квітня 1883 року йдеться про службовців фінансової варти, яка не існує вже понад століття. Пов'язана з нею термінологія потребує окремого пояснення. Фінансова чи скарбова варта (*Finanzwache, straż skarbowa, finanční stráž)* – спеціальний орган митного і податкового нагляду[8]. У перекладах «*Вісника законів державних…*» вживалося її етимологічне написання – *финансова стражь*. Вона виникла не одразу, їй передували: прикордонна варта (*Grenzwache*) і служба охорони доходів (*Gefällenwache*), які мали на меті контроль над монополіями на тютюн, сіль, порох та акцизами на пиво, цукор, м'ясо, і вирішення митних задач. Хоча надходження від прямих податків становили близько 30% усіх доходів монархії, та все ж 25% приносили доходи від державних монополій, а непрямі податки давали ще 20%. Митні збори коливалися від 7,5 до 15%. Останнім пунктом був дохід від різних марок, податків і платежів, які у час описаний Франком перевищували 20% від загального доходу держави[9].

Головним чином для боротьби з контрабандистами, яких у Галичині називали «пачкарями», 1830 року створена прикордонна варта (*Grenzwache, k. k. Grenzjäger*)

[7] Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти томах+додаткові томи. – Київ, 1986. – Т.48. – С. 351-355.

[8] Закусов М. Цісарсько-королівська фінансова сторожа та її попередники в Галичині (1830 – 1918). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ah.org.ua/galichina-v-mundiri-cisarsko-korolivska-finansova-storozha-ta-%d1%97%d1%97-poperedniki-v-galichini-1830-1918

[9] Macková M. Finanční stráž v Čechách 1842 – 1918. – Pardubice, 2017.

загальною чисельністю 14326 осіб. Здебільшого туди потрапляли колишні військові.

Варта замінила військових прикордонників, митників та цивільних наглядачів. У Королівстві Галичини і Володимерії сформовано 15 рот *(Compagnie)* прикордонної варти. XIV рота прикордонної варти для Стрийського округу, котрою командував старший комісар 2 класу, налічувала 124 чоловіки: 4 Führer, 20 Oberjäger, 100 Gränzjäger. Нове формування підпорядковувалось камеральним окружним управлінням *(Cameral-Bezirks-Verwaltung*).

Прикордонники були цивільним формуванням, але з мундиром та озброєнням. Однострій поєднував елементи одягу австрійських державних службовців і військової форми. Форма прикордонника описана в XI розділі службового регламенту «*Allgemeine Dienstvorschrift der Gränzwache*» (1830 р.)

Головним убором для рядового складу прикордонної варти слугувало шако (*Tschako, Czako*) з чорної тканини з лакованим шкіряним верхом. Шерстяні смужки верхньої частини вказували на звання. Посередині знаходився металевий імператорський орел. Слідом за змінами в армії на початку 1840-х років шако змінило форму, стало нижчим і вужчим. Прикордонникам дозволили носити біло-червоний декоративний шнур на головному уборі.

Під час патрулювання, поза службою та в свята одягали круглу шапку з темно-зеленого полотна (*runde Kappe*) із жовтим орлом, металевим або вишитим, яку можна було придбати за власні кошти.

Кітель (*Rock*) прикордонників армійського покрою типу Kaputrock, довжиною вище колін, був темно-зеленим, із стоячим коміром, погонами та облямівкою імперського жовтого (кайзергельб) прикладного кольору прикордонної варти, який також називають хромовим або золотисто-жовтим. Недоліком відтінку на практиці стала швидка забруднюваність.

На комірі поміщували срібні смужки як знаки розрізнення – дві у фюрера, одна у старшого єгера. Пальто (*Mantel*) із світло-сірої тканини, з коміром та вилогами одного кольору, довжиною сягало до половини литки. Темно-сірі полотняні штани (*Beinkleider*) з широкими штанинами 1836 року замінили кюлоти. Влітку носили легкі штани з білого полотна, однак їх треба було придбати окремо. Прикордонники отримували дві пари чобіт.

На ремінці, де кріпився підсумок, носили нагрудний знак з написом, а єгері табличку з номером роти.

Мундир і оснащення спершу забезпечували провінційні камеральні уряди за індивідуальним замовленням у кожній прикордонній роті. Згодом відбувся перехід до виплати грошових надбавок для індивідуального придбання форми та всього необхідного. За якістю й належним використанням оснащення стежив старший комісар.

Форма керівного складу дещо відрізнялась.

Після введення в 1829 році загального продовольчого податку і митного союзу з Німеччиною постало питання створення органу з охорони доходів. Так у 1835 році з'явилася служба охорони доходів (Gefällenwache) для контролю над незаконними маніпуляціями при сплаті податків та митних зборів. Стежила служба і за дотриманням державних монополій.

В Галичині створено 20 її відділень (*Gefällenwach-Section*).

У відділенні охорони доходів № XV Стрийського округу під командою інспектора 1 класу проходили службу: 4 Respicienten, 17 Oberaufseher, 30 Aufseher. Їх форма нагадувала однострій прикордонників, але відрізнялася прикладним світло-зеленим кольором і головним убором для рядового складу. Спочатку це був круглий капелюх з фетру (*runden Filzhut*) із чорною кокардою, яку носили на правій стороні і застібали на жовту металеву пряжку ґудзиком з ініціалами імператора. Але майже одразу введено корсиканський капелюх (Korsenhut) за зразком військових єгерів. Виготовлений із чорного фетру, з плюмажем (*Federbusch*). Складений край капелюха, до якого кріпилася латунна застібка, носився з лівого боку, як і шабля. На верхній частині пряжки була чорна напівкругла кокарда з кінського волосу, на нижній – жовтий ґудзик. Альтернативним головним убором під час патрулювань і поза службою була шапка близька до звичайних армійських кепі. На передній частині капелюха та шапки був малий металевий чи вишитий золотою ниткою імператорський орел. Будь-які інші прикраси заборонені.

Темно-зелений мундир, як і в прикордонної варти крою Kaputrock, з стоячим коміром і жовтими ґудзиками, отримав відвороти рукавів прикладного світло-зеленого кольору. Того ж кольору були погони (*Lappchen, Dragoner*) і наплічні валики (*Wulst*) проти ковзання ременя зброї. Знаки розрізнення у вигляді смужок (Lütze, Litze) також містилися на комірі. Пальто із світло-сірої тканини мало виложистий (*Liegenden*) комір та обшлаги одного кольору довжиною до половини литки. На шию пов'язували чорну хустку. Штани-панталони з світло-сірої тканини випускали поверх взуття. Влітку одягали легкі льняні елементи одягу.[10]

Службовці охорони доходів були озброєні шаблею і гвинтівкою з багнетом. Шабля з біло-червоним темляком на руків'ї кріпилася на поясі-бандольєрі, перекинутому через праве плече, де містилася табличка з номером чи орлом у начальників. Додатковий комплект включав: три сорочки, три пари спідньої білизни (*Unterziehhosen*), три кишенькові хустки (*Sacktüchern*), два рушники (*Handtüchern*), чотири пари шкарпеток або онуч (*Fußsocken oder Fußfetzen*), одну щітку для одягу та одну для взуття, олов'яну пляшку з чашкою, тканину для чищення ґудзиків, тканину для чищення металевих деталей обладнання і зброї, засіб для утримання основної тканини на достатній відстані при поліруванні ґудзиків (*Knopfgabel*), паста для взуття, сумочка з голками, різнокольорові нитки, ножиці та віск, гребінці, дзеркало та столові прилади.

Форма офіцерів прикордонної служби та служби охорони доходів була схожою. З кінця 1836 року дозволено носити форму державних чиновників замість службової форми з усіма орнаментами та візерунками відповідно до рангу. Окрасою капелюха була чорна кокарда, прикрашений сріблом хлястик, застібнутий на ґудзик з імператорськими ініціалами, китиці, які носив прикордонник.

Плюмаж з чорного північного пір'я (*Federbusch*) для служби запроваджено у 1838 році. Головним елементом службової форми (*Campagne Uniform*) був темно-зелений фрак (*Frack*) із світло-зеленими коміром-стійкою і обшлагами рукавів. Фрак застібався на один ряд гладких білих металевих ґудзиків, на відміну від ґудзиків прикордонників. Інспектор мав на комірі і обшлагах по два срібні галуни.

[10] Errichtung einer Gefällenwache. Verfassung der Gefällen-Wache. – Wien, 1837. – S. 218-260.

Одночасно носили кітель Kaputrock темно-зеленого кольору з двома рядами білих гладких ґудзиків. Знаків розрізнення на ньому не поміщували. Вдягали чорну шийну хустку з білим верхнім краєм. Штани з срібним галуном (an der Seite mit glatten Silberstreffen) різної ширини носили поверх взуття. Озброєнням чиновників була вигнута шабля в металевих піхвах, прикрашена темляком. У 1843 році обидві служби об'єднані у майже двадцятитисячну Фінансову сторожу (*Finanzwache*). Визначити цей термін засобами сучасної мови практично неможливо.[11]

Імператорським указом від 22 грудня 1842 року покладено початок нової служби[12].

Структура служби включала такі підрозділи:

Відділення охорони – Wachtabteilung

Округи – Respicient-Bezirk

Комісаріати – Commissariat

Секції – Section

Рядовий склад (*Mannschaft*) нової служби представляли:

Aufseher – у сучасному перекладі *доглядач, наглядач, контролер.* Відповідники: пол. nadzorza, чеський dohlížitel, словенський paznik[13].

Oberaufseher – старший доглядач

Respicient (від лат. respicio – оглядатися, озиратися, повертатися). Зазвичай цей службовий термін не перекладався. Всі службові звання запозичені у служби охорони доходів. Чиновники і командування фінансової варти (*Beamte*):

Kommissar – комісар

Ober-Kommissar – старший комісар

Inspektor – інспектор

Ober-Inspektor – старший інспектор

Central-Inspector – головний інспектор

Для прикладу, в 1849 році на території Королівства Галичини і Володимерії з Великим князівством Краківським і Герцогством Буковина було 29 секцій фінансової варти у складі камеральних окружних управлінь *(Cameral-Bezirks-Verwaltung*). Інспектор був закріплений за камеральним управлінням. Секції очолювали старші комісари. Згодом фінансова варта була створена в інших районах імперії. З 1 травня 1847 року фінансова варта була створена в Далмації, в 1850 році в Трансільванії, в 1851 році в Угорщині, а з 1 січня 1880 року у Боснії та Герцеговині.

На службу мали можливість потрапити повністю здорові австрійські громадяни, парубки або вдівці без дітей, віком 18-30 років. Ті, хто переходив з військової служби мали бути не старші 35 років. Загальні вимоги: вміти читати, писати та опановувати основи арифметики, а також знати домінуючу в певній землі мову; в Ломбардсько-Венеціанському Королівстві – італійську, в інших землях – німецьку. Як правило, кандидат на посаду мав чотири роки відслужити як доглядач. Впро-

[11] Сучасні переклади не розкривають повністю первісне значення: Finanzwache f, австр. митниця. Finanzwachkommissar m, митний комісар. Finanzwachmann m, митний доглядач. (Німецько-український словник юридичних термінів. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017).

[12] Verfassungs- und Dienstvorschrift für die kaiserlich-königliche Finanz-Wache in den deutschen, galizischen und lombardisch-venetianischen Provinzen. – Wien, 1843.

[13] Čelik P. Česesarsko-kraljeva finančna straža na Slovenskem (1843 – 1918). – Ljubljana, 2015. – 466 s.

довж першого року його могли звільнити. Після випробувального терміну і складення присяги кандидат ставав повноцінним службовцем скарбової варти. З березня 1849 року службовці фінансової охорони звільнялися від військової служби. Ними могли стати військовослужбовці резерву в мирний час.

Іл. 7. Портрет інспектора служби охорони доходів, або старшого комісара фінансової сторожі до 1850 р. На комірі та на вилогах добре помітні знаки розрізнення – дві срібні смужки

Фінансовій варті належала відомча форма. Вона включала: темно-зелену куртку (*Rock*) з коміром більш яскравого кольору і жовтими ґудзиками, шинель (*Mantel*); світло-сірі штани (*Beinkleide/Pantalon*); головний убір (*Czako*) з чорної тканини з лакованим верхом зі шкіри та з імперським срібним орлом. На ківері і комірі розмістили знаки розрізнення – різнокольорові смужки.

Старший доглядач і респіцієнт по краю шако мають шерстяні ободи (*Borden*) білого та червоного кольору, перший – шириною один дюйм (приблизно 2,5 см) з двома вузькими білими смужками (*Streifen*), другий – завширшки дюйм та дві лінії (*Linien*) з дуже вузькими білими смугами по краю та білою смугою посередині. Доглядач носить біло-червоний шнур (*Schnur*), обгорнутий навколо верхньої частини шако.

Керівництво мало слідкувати за одноманітністю вбрання.

Старші комісари і комісари носили так звану Campagne-Uniform: світло-сірі штани та темно-зелений мундир з піднятим коміром світлішого зеленого кольору з плетеним візерунком та білими ґудзиками. На рукавах дві срібні галуни у старшого комісара і один у комісара. Трикутний капелюх з срібним ґудзиком з ініціалами цісаря та чорним пір'ям. Мали регламентну шаблю з темляком (*Porte-épée*), прошитим срібною ниткою і червоно-білим шовком.

На озброєнні фінансової варти були шаблі, багнети, гвинтівки. Вершники мали два сідельних пістолети. Зброю добирали самостійно і використовували відповідно до обставин.

Найгірше у фінансової варти було з дисципліною через занижені вимоги до кадрового відбору.

Діяльність фінансової варти регламентувалась положенням 1843 року «*Verfassungs- und Dienstvorschrift für die kaiserlich-königliche Finanz-Wache in den deutschen, galizischen und lombardisch-venetianischen Provinzen*». Воно було чинним довгих 64 роки. Там дуже докладно (регламент уміщував 401 статтю) описано функціонування фінансової варти, її права та обов'язки, стягнення і заохочення, посадові обов'язки, форму одягу, ведення документації, службову ротацію, грошове і матеріальне забезпечення. Майже без змін положення перевидано у 1898 році. Лише у 1907 році його замінив новий регламент, який вже налічував значно менше – 158 статей.

У 1844 році видано постанову про казарми та положення про зброю. Перша частина містила приписи щодо поведінки в казармах: види та частоту прибирання, можливість прибирання дружинами співробітників фінансової варти, а також правила зберігання рівномірних компонентів та обладнання. Друга частина стосувалася зброї: багнет та аксесуари, розбирання та складання гвинтівки, чищення та обслуговування.

Ще у 1846 році почастішали випадки самовільного оснащення мундирів рядового складу фінансової варти плечовими валиками і погонами за старим зразком, що мали захистити від сповзання паска гвинтівки. Дозволено використовувати сіро-чорну (*mohrengrau*) тканину для штанів і пальта, і вицвітання з часом не вважати дефектом.

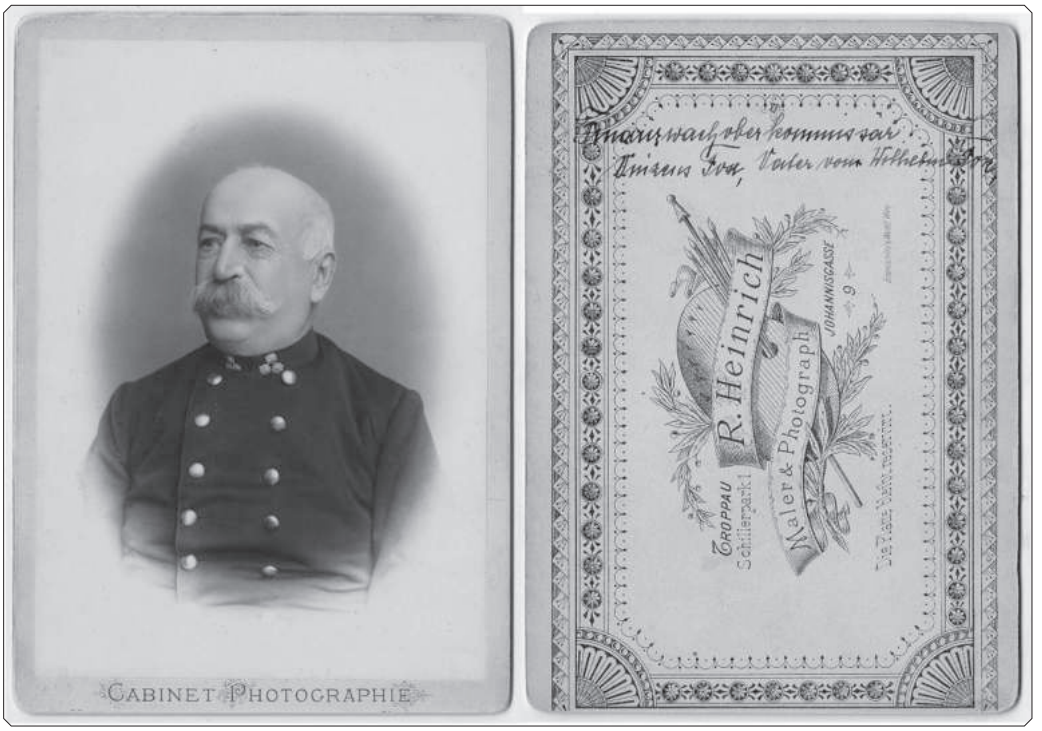

Іл. 8. Старший комісар фінансової варти Вінценз Фокс (1822 – 1890)

У 1848 році здійснено спробу впровадити новий ремінь замість старого бандольєра. Однак до 1857 року, коли відбулось докорінне реформування оснащення, він так і не став масовим.

В рамках реорганізації фінансового управління після революційних подій створено профільні міністерства фінансів і торгівлі, які відповідали за стандарти торгової політики та митної справи. Зміни торкнулися і зовнішнього вигляду службовців.

У фінансовій варті рівню армійського лейтенанта чи чиновника 3-го ступеня 4-ї категорії державної служби до 1895 року відповідав комісар.

Розпорядженням міністра фінансів від 20 липня 1850 року для службовців фінансової варти запроваджено комір і облямівку на мундирі трав'янисто-зеленого кольору, білі й гладкі ґудзики. Старший інспектор носив золотий галун на комірі та рукавах, одну срібну розетку. Інспектор і старший комісар носили по три розетки, комісар дві розетки з тканини. Сірі штани мали трав'янисто-зелену облямівку. Головним убором слугував капелюх з чорним плюмажем. За поганої погоди і у поїздках одягали пальто. Для рядового складу смужки на петлицях замінили розетками. У старшого доглядача їх було дві, а в респіцієнта фінансової варти – три. Так виглядала система службових звань:

старший інспектор (*Ober-Inspektor)*
інспектор *(Inspektor)*
старший комісар *(Ober-Kommissar)*
комісар *(Kommissar)*
респіцієнт *(Respicient)*
старший доглядач *(Oberaufseher)*
доглядач *(Aufseher)*

У 1885 році колишні штани замінили темно-зеленими, а для четвертого класу – сірими. Для перших трьох категорій прописали ширину галунів на штанах, комірі і рукавах.

За новим регламентом 1889 року форма чиновників відійшла від строгого військового зразка, але зберегла старе забарвлення. В 1907 році чиновники фінансової варти продовжували носити:

1) Капелюх (*Hut*) з чорним півнячим пір'ям (плюмаж зберегли для фінансової варти особливим розпорядженням 1857 року для парадного мундира), як у чиновників, але з вишитими сріблом розетками. У комісара 1 класу і вище, замість шовкової стрічки, використовували срібну облямівку. Ґудзик для петлі посріблений.
2) Кепі (*Kappe*) як у інших державних чиновників.
3) Кітель (*Uniformrock*) темно-зеленого кольору.
4) Блуза (*Bluse*). Її одягали лише з кепі.
5) Ґудзики (*Knopfe*) посріблені, з імперським орлом у службовців вище VIII рангу, у решти гладкі.
6) Знаки розрізнення (*Distinktonszeichen*), посріблені на погонах і позолочені на комірі.
7) Штани (*Beinkleid*).
8) Літні штани.
9) Краватка-слинявчик *(Halsbinde*) з чорної бавовняної тканини чи полотна, який защіпався на пряжку.

10) Шпори.
11) Шинель (*Mantel*) з сірого щільного сукна і двома рядами по шість ґудзиків.
12) Пальто (*Lodenpaletot*) з такої ж тканини, доходило до колін.
13) Шабля (ефес виставляли через проріз лівої кишені).
14) Підвіс для шаблі.
15) Темляк (*Portepee*).
16) Рукавички з білої шкіри чи з іншого матеріалу білі або коричневі.
17) *Reitzeug* – спорядження для верхової їзди.
18) Револьвер.

Так чиновники зустріли світову війну.

Іл. 9. Головний убір і кокарда фінансової сторожі. Джерело: Hinterstoisser H. Die «steife Offizierskappe». Zur Geschichte eines typisch österreichischen Elements der Uniform. – Wien, 2019. – S. 39.

Рядовий склад (*Mannschaft*) фінансової варти, який виконував безпосередні задачі захисту економічної безпеки, спочатку зберіг багато зі старої військової традиції: непрактичний білий колір обмундирування піхотинців, циліндричний ківер з декоративним помпоном на вершині.

Форма ґрунтовно змінилася в 1849 році під впливом новинок у державних чиновників. З'явився головний убір для нижчого складу з декоративною смужкою й помпоном зеленого кольору (помпон замінений у 1907 році розеткою з вишитим орлом). До помпону, за приписом 1858 року, кріпили жмут кінського волосу (*Rosshaarbusch*), який звисав зліва. Штани у 1858 році змінили колір з сірого на майже чорний «russisch-grau».

Станом на 1907 рік, коли прийнято нове положення про службу (зміни 16.09.1857, 02.05.1872, 26.05.1890, 25.09.1899), відомча форма рядового складу фінансової варти включала такі елементи:

Іл. 10. Чиновник фінансової варти, 1880-ті роки

1) Шако (*Tschako*), з лакованим дашком і металевим орлом в середині, для парадів, оглядів, свят та інших заходів. Галун з світло-зеленого шовку вказував на звання: шириною 5,5 см у старшого респіцієнта (Ober-Respicient) і респіцієнта (Respicient), а 4 см у старшого доглядача (Oberaufseher) і доглядача (Aufseher).

2) Кепі (*Kappe*) темно-зеленого кольору (згодом чорного) такого ж крою як для чиновників з імперським білим металевим орлом розміром 2,5 см. Шнур між ґудзиком та орлом срібний, світло-зелений чи білий з зеленим. Своєрідна кокарда відрізняла сторожу від інших фінансових служб.

3) Кітель темно-зелений як у чиновників.

4) Блуза як у чиновників, але з погонами.

5) Ґудзики білі и гладкі.

6) Розетки. Доглядач (Aufseher) мав дві, а старший доглядач (Oberaufseher) – три розетки з білого матеріалу. Респіцієнт (Respicient) – три такі розетки і срібний галун 1,3 см. Три металеві розетки, галун 1,3 см і 2 мм світло-коричневу смужку на петлицях мав старший респіцієнт (Oberrespicient).

7) Штани як у чиновників.

8) Літні білі штани. Їх заборонялось носити з шако.

9) Комірець-слинявчик (*Halsbinde).*

10) Рукавички.

11) Верхній одяг був кількох видів. Буденна сіра двобортна шинель (2 ряди по 6 ґудзиків), пелерина, укорочена шинель для вершників.

12) Коротке пальто до колін (*Lodenpaletot).*

13) Темляк.

14) Озброєння складали гвинтівка з багнетом і револьвер. Використання і носіння зброї чітко регламентувалось. Під час виконання службових обов'язків кріпили свисток на зеленому шнурку. Також використовували службову сумку чорного кольору. Разом з гвинтівкою носили армійський пасок, на якому кріпили багнет і підсумок.

У 1867 році фінансовій варті дозволено використовувати зеленого кольору *Sommerröck* військового зразка. З 1886 року митників, які мали дещо відмінну кокарду і колірні відмінності, при виконанні на кордоні зобов'язали носити кітель і шаблю на підвісі, одягнутому під мундиром. В глибині країни дозволяли носити блузу. В листопаді 1890 року для фінансових чиновників ввели практичну блузу темно-зеленого кольору.

З червня 1850 року, у ході організаційних змін, створені крайові фінансові дирекції у Львові, Празі, Відні, Трієсті, Брно, Граці, Інсбруку і Зарі (нині Задар). Управління в Лінці, Зальцбургу, Трієсті, Тропау (м. Опава) і Чернівцях. Президентом дирекції був губернатор провінції, а фактичним керівником віце-президент. Відділення фінансової варти розміщені у так званих «закритих» містах: Відень, Лінц, Грац, Львів, Любляна, Інсбрук, Трієст, Прага і Брно. Орієнтовний склад фінансової варти на матеріалах Львова.

Крайовій фінансовій дирекції у Львові станом на 1856 рік підпорядковувались12 окружних фінансових дирекцій (в 1913 році їх стане 17) і відповідно 14 секцій фінансової варти. В секції №1 для Львівського округу проходили службу: 1 старший комісар, 4 комісари, 9 респіцієнтів, 47 старших доглядачів, 160 доглядачів. [14]

Та в цілому службова ротація і доходи службовців фінансової варти викликали багато запитань. Щоб потрапити на службу кандидати мали пройти випробувальний термін 3 роки. В 1885 році службовий одяг коштував 77 злотих (плащ 24, штани 9, китель 20, блуза 12, черевики 12), а жандармів – лише 37, останні мали власну мундирну комісію у Відні. Грошове забезпечення чиновників у 1898 році і далі розподілялося за ранговими класами. Річний дохід у вищих категоріях становив:

I – 12000 гульденів (прем'єр-міністр)

[14] Schematismus der k. k. Finanzbeamten des österr. Kaiserstaates: (mit Ausnahme der montanistischen und Finanzwach-Beamten). – Graz, 1858. – S. 65-77.

II – 10000 (міністри)

III – 8000 (депутати)

IV – 7000 (президенти провінцій)

5-й ранг поділений на два розряди 6000 і 5000. Нижчі ранги мали по три ставки, а саме: VI. ранг 4000, 3600, 3200, VII. ранг 3000, 2700 і 2400, VIII. ранг 2200, 2000, 1800, IX. 1600, 1500 і 1400 гульденів, X. Ранг 1300, 1200, 1100, XI. 1000, 900 і 800.

Чиновники XI, X і IX рангів просувалися рівнями оплати кожні чотири роки. Доплат вони не мали. Від V до VIII рангових класів кожні п'ять років. Після 16 років служби в одному класі доплачували 100 гульденів в рік, а після 20 років служби виплачувалась пенсія. Для придбання і обслуговування форми службовцям виплачували 36 флоринів 50 крейцерів.

1891 року одна з газет почала обговорення становища службовців фінансової варти. З'ясувалося, що з загальної чисельності 5143 (з рядовим складом 9533), VIII ранг мали тільки 6 старших інспекторів. 98 чиновників дослужились до IX рангу, а 185 отримали X ранг. 89 керівників відділень перебували внизу табелі. Разюча відмінність від близьких за родом діяльності жандармів вражала.

Стаття мала наслідки. 1 жовтня 1895 року категорії службовців фінансової варти змінили. Старшого комісара 1 класу прирівняли до VIII чиновницького рангу, старшого комісара 2 класу – IX, комісара – X. Старші чиновники перейшли у склад міністерства і також розділені на два розряди *Ober-Inspektor 1 и 2 Kl.* Тепер вони належали до VII рангу. Їх вже не має у штатному розписі варти 1907 року.

Finanzwachoberkommissar 1 Kl – VIII ранг

Finanzwachoberkommissar 2 Kl – IX ранг

Finanzwachkommissar 1 Kl – X ранг

Finanzwachkommissar 2 Kl – XI ранг

Finanzwachoberrespicient

(звання старшого респіцієнта введено у 1912 році)

Finanzwachrespicient

Finanzwachoberaufseher

Finanzwachaufseher

У ході останніх змін перед війною запроваджено зірочки замість розеток, а на петлицях поміщено металевий знак спеціальності у формі цісарсько-королівського орла (в угорської фінансової варти – корони св. Стефана). Змінено головний убір[15].

Залізничники

13 листопада 1847 року перша в Галичині залізниця сполучила Краків з прикордонним містечком Явожно, відкриваючи нову сторінку історії. Тоді ж нововведений Eisenbahn-Polizeigesetz (1847) вимагав від усіх причетних до «Демона руху» носити пізнавану уніформу або спеціальні відзнаки. А через десять років розроблено загальнодержавний регламент строго нормованого одностою, який імітував військовий і був важливим елементом формування службової дисципліни[16].

[15] Hinterstoisser H., Jung P. Geschichte der Gendarmerie in Österreich-Ungarn: Adjustierung 1816 – 1918. Einsätze im Felde 1914 – 1918. – Wien, 2000. Hinterstoisser H. Die «steife Offizierskappe». Zur Geschichte eines typisch österreichischen Elements der Uniform**.** – Wien, 2019.

[16] Закусов М. Галичина в мундирі. Залізничники (1847 – 1918). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ah.org.ua/railroader-1847-1918

З початку роботи залізниці виникла необхідність подбати про забезпечення знаками розрізнення та форменим одягом тих, хто відповідав за перевірку законності проїзду та дотримання черги, надання інформації, відкриття та закриття дверей вагонів, розподіл місць, оголошення станцій та порядок у вагонах, а також на території навколо залізниці загалом, подавали сигнали на шляху руху потягів.

Відповідно до § 15 Правил експлуатації залізниці *Eisenbahnbetriebs-Ordnung (1851)*, персонал, який охороняв залізниці або мав справу з громадськістю, повинен завжди носити форму або спеціальний службовий знак, що їх кожна залізнична адміністрація у перші кілька років замовляла самостійно за погодженням з органом державного нагляду.

Спочатку однострої носили лише ті, які завжди були в прямому контакті з пасажирами. Ця уніформа була майже однаковою для всіх залізниць.

Зовнішній вигляд службовців залишався предметом особливої уваги, про що свідчить єдиний регламент, запроваджений у 1857 році для всіх австрійських залізниць, який залишався чинним до 1891 року. Розпорядження Міністерства торгівлі від 3 квітня 1857 року, прийняте на підставі найвищої цісарської резолюції від 14 березня 1857 року, містило перший уніфікований опис мундиру залізничників. Розпорядження доповнювали таблиці з малюнками зразків обмундирування у виконанні директора-костюмера цісарсько-королівського Віденського придворного театру Джироламо Франческіні (1820 – 1859). З ними охочі могли ознайомитись в крайових управліннях, дирекціях залізниць і в самого автора.

Іл. 11. Слуги 3, 4 і 5 категорії в мундирах

Для чиновників (Beamte) передбачено:

Кітель (*Uniformrock*) темно-синього кольору, комір і вилоги з такого ж полотна. Комір помірно закруглений спереду по діагоналі на один дюйм. Кітель внизу прилягає до стегон і застібається на два ряди ґудзиків з ініціалами залізничної компанії. Ряди ґудзиків з боку грудей розташовані не по прямій лінії, а навскіс від низу до верху проти пахви. Підкладка темно-синього кольору, а по всіх краях і шву коміра проходить облямівка (passe-poil) з помаранчево-жовтої тканини.

Капелюх (*Hut*) з фетру чорного кольору. На полях облямований чорною шовковою стрічкою, потім чорним шовковим бантом (Cocarde) і з петлею шириною в дюйм. Замість ґудзика петля капелюха закінчена срібним вишитим крилатим колесом, подібні крилаті колеса також вишиті сріблом лежать у двох кутах капелюха замість розеток.

Холодною зброєю слугувала шпага.

Знаки розрізнення (*Distinktonszeichen*) вишиті сріблом на манжетах і на комірі відповідно до шести класів.

Штани (*Beinkleid*) темно-синього кольору.

Камізелька (*Weste*) з гладкої чорної шовкової тканини, з низьким коміром-стійкою і рядом гладких білих ґудзиків.

Рукавички з білої шкіри та чорна шовкова краватка.

Кепі (*Kappe*). Чиновники всіх станів носять кепі з синього сукна з срібною облямівкою.

Пальто (*Paletot*) з темно-синього сукна з темно-синьою тканиною на підкладці. Комір оброблений чорним оксамитом. Краї пальто облямовані помаранчево-жовтим.

Окремо визначено вимоги до службового однострою слуг (Diener):

Службовий кітель і штани слуг I, II, III і IV класів, а також кепі, підкладка, манжети та комір волошкового кольору. Облямівка з помаранчево-жовтої тканини. Ґудзики з переплетеними ініціалами назв компаній.

Знаки розрізнення на комірі у вигляді срібних смужок. Для слуг четвертого класу комір без смужок, лише з вишитими ініціалами назви компанії. Кепі слуг усіх класів мали крилате колесо замість розетки й помаранчево-жовту облямівку. Номерами на кепі та рукавах позначалася приналежність до певних підрозділів.

Слуги п'ятого класу носили блузу замість пальта.

Номерний щит для носіїв багажу на лівій руці. Блакитний овальний щит висотою 4 дюйми шириною 3 дюйми, який застібається за допомогою чорного ремінця, облямований оранжево-жовтим кольором і позначений тим самим номером, що й кепі.

Слуги носили пальто як і в чиновників, але з болотяно-сірої тканини.

Горн на плетеному шнурі товщиною 4 лінії з волошкового та оранжево-жовтого шовку чи овечої вовни, що закінчується кулеподібними китицями того ж кольору.

Зимовий одяг: хутро, валянки та хутряну шапку залишено на розсуд відповідного управління залізниці.

Проте, впродовж довшого часу станційні працівники єдиним елементом форми мали лише службовий головний убір. Вищі чиновники з'являлися на публічних

заходах виключно в цивільному одязі з різними знаками розрізнення, як кокарди, стрічки або маленькі срібні китиці. З самого початку уніформу отримав тільки обслуговуючий персонал і частина чиновників.

Форму чиновників залізниці вдосконалено в 1885 році розпорядженням міністерства торгівлі від 4 липня. Запроваджено мундир восьми класів для чиновників, одного класу для аспірантів на чиновників, трьох класів для нижчих чиновників і одного класу для заступників нижчих чиновників.

Парадний кітель (*Uniformrock*) темно-синього кольору, з легко заокругленим коміром-стійкою висотою 4 см з двома рядами по сім срібних ґудзиків. Облямівка помаранчево-жовта. Штани темно-сині, у VI – VIII класів з облямівкою. Знаки розрізнення – розетки на комірі для державних залізниць та «обручки» для приватних, а також срібні нашивки на комірі, обшлагах і бічних швах штанів:

VIII клас – одна срібна розетка (обручка).

VII клас – дві.

VI клас – три.

V клас – галун шириною 3,3 см і золота розетка (обручка) на комірі, галун 3,3 см на рукавах і галун 2,6 см на бічному шві штанів.

IV клас – те саме і дві розетки.

III клас – те саме і три розетки.

II клас – галун 3,3 см на комірі і золота розетка (обручка), галун 5,3 см на вилогах рукавів і по два галуни 2,6 см розділені облямівкою на бічному шві штанів.

I клас – те саме і дві розетки.

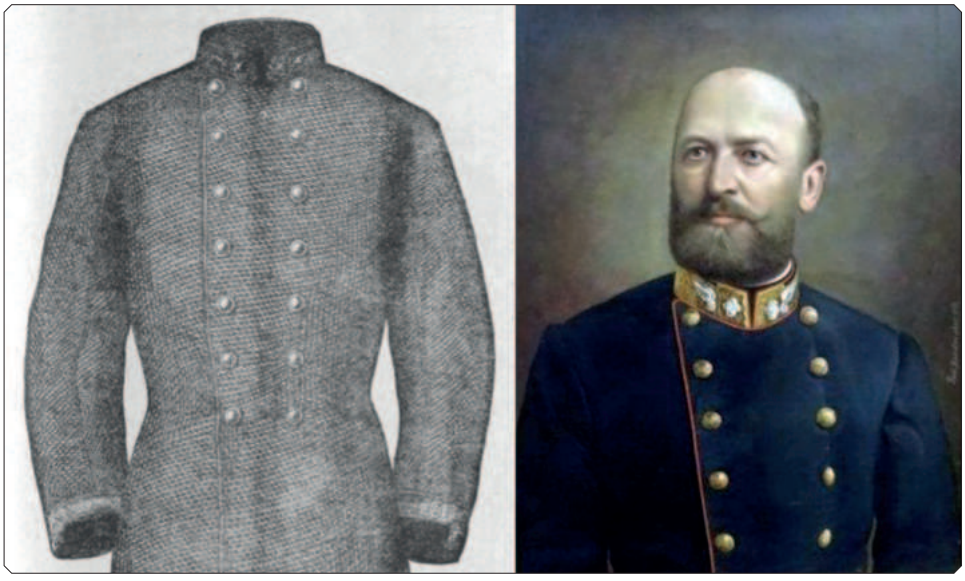

Іл. 12. Чиновник залізниці V класу в парадному кітелі зразка 1891 року

Капелюх з чорного фетру обшитий муаровою стрічкою, з правого боку чорна кокарда. У I – V класів шість срібних джгутів (два центральних переплетені), а в VI – VIII класів – срібний галун. У кутах срібні кокарди з гербами залізниць на чорному оксамитовому щиті.

Пальто (*Paletot*) темно-синього кольору з чорним оксамитовим відлогим коміром. Два ряди по шість чорних рогових ґудзиків. Чорна краватка і білі рукавички.

Основним елементом щоденної форми був темно-синій сурдут з галунами на рукавах, як знаками розрізнення, кепі, штани (влітку світлих відтінків). Шпаги та капелюха з повсякденним мундиром не носили. Додатково дозволено використання вільного сурдута.

Аспірантам приписано мундир чиновників VIII класу, але без розеток і галунів. Незначні відмінності були у інших категорій чиновників.

Після введення єдиного мундиру для державних чиновників у 1889 році зазнав змін і однострій залізничників. Розпорядженням Міністерства торгівлі від 30 вересня 1891 року скасовано дію попередніх регламентів 1857 і 1885 років.

Іл. 13. Фердинанд Мацнер (1834 – 1905, Ferdinand Matzner) вперше фігурує у списках працівників залізничної майстерні в Перемишлі після 1876 р., як концепіст. У 1881 р. – концепіст 4 класу, з 1884 р. – концепіст 3 кл.

На фото Мацнер одягнутий у службовий сурдут темно-синього кольору зразка 1891 року. Погони вказують на приналежність до мундиру VII класу. На столику кепі для чиновників залізниці з типовою емблемою під короною для державних залізниць. Станом на 1893 р. він вже ад'юнкт і належить до IX чиновницького рангу. З 1897 р. Мацнер ревідент обігрівальні в Перемишлі – це VIII ранг із платнею 1300 флоринів на рік. На початку століття він мав кілька нагород: Срібну медаль за хоробрість, Воєнну медаль, Бронзову Ювілейну медаль для збройних сил і Ювілейну медаль для чиновників. У 1903 р. Альманах цісарсько-королівських залізниць його вже не згадує

Для парадної форми чиновників залишено кітель та штани темно-синього (гранатового) кольору, капелюх, пальто, шпагу, краватку і рукавички. Розетки й галуни на комірі, вилогах рукавів і бічних швах штанів стали єдиними знаками розрізнення:

V клас – золотий галун шириною 3,3 см і одна срібна розетка на комірі, галун 3,3 см на вилогах рукавів та 2, 6 см на шві штанів.

IV клас – те саме, лише дві розетки на комірі.

III клас – те саме і три розетки.

II клас – галун 3,3 см і одна розетка на комірі, галун 5,3 см на вилогах рукавів, а на бічних швах штанів два галуни по 2,6 см. З помаранчевою облямівкою.

I клас – те саме, що й у 2 класу лише дві розетки.

Діаметр розеток 1,7 см. Також на комірі поміщено гаптоване сріблом крилате колесо.

Сурдут службового мундиру чиновників залізниці доповнено погонами довжиною 14 см і шириною для I і II класів 5,3 см, III – V класів 3,3 см і VI – VIII класів 4,3 см. Розетками відзначено приналежність до рангів:

Мундир VIII класу – 1 золота розетка

VII класу – 2 золоті

VI класу – 3 золоті

V класу – 1 срібна

IV класу – 2 срібні

III класу – 3 срібні діаметром 15 мм

II клас – 1 срібна розетка діаметром 25 мм

I клас – 2 срібні розетки 25 мм

Повсякденне кепі аналогічне головному убору державних чиновників темно-синього кольору з дашком і двокрилим колесом під короною для державних залізниць та без корони для приватних. Задіяним при рухомому складі приписано кепі червоного кольору.

Аспіранти носили мундир VIII класу, але без жодних знаків розрізнення. Чиновники нижчих рангів не мали капелюха і шпаги.

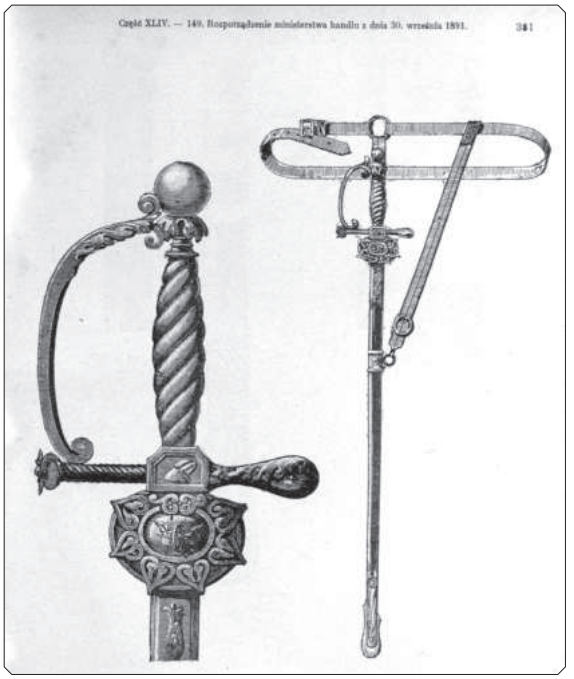

Іл. 14. Шпага залізничників за регламентом 1891 року

Окремо виділено однострої слуг I – III класу. Сурдут, штани і кепі волошкового кольору з помаранчевою облямівкою. Для служби потягів на плечах шнур 5 мм жовто-золотого кольору. На комірі розетки від I до III відповідно до класів. Слуги IV класу мали лише емблему залізничників. Слугам призначено блузу волошкового кольору з коміром-стійкою висотою 35 мм та кишенями з тримисковими клапанами.

Наступні зміни форменого одягу не забарилися. Розпорядженням Міністерства залізниць від 16 липня 1897 року впродовж трьох років потрібно було ввести новий мундир. Зміни торкнулися деталей. Зокрема дещо вдосконалено: погони для чиновників та форму кокард на кепі.

Розпорядженням Міністерства залізниць від 11 травня 1902 року розширено використання куртки всіма категоріями чиновників. Останні зміни перед війною внесені 15 червня 1914 року.

Шкільний мундир

Сьогодні життя Галичанина виглядає архісумно. Від 10 – 20 року шкільний мундир – згодом військовий «рок» – потім, після короткої університетської перерви, ц. к. шпага... і коронація на урядницькому троні у різних іпостасях, або дві розетки на позолочених нитках[17].

Спроби запровадження шкільної форми в Австрії відомі. Зокрема, у приватному навчальному закладі отців єзуїтів Кальксбург поблизу Відня. Форма його вихованців була схожа на австрійську офіцерську та мала на меті посилювати корпоративну культуру і почуття приналежності до спільноти[18].

Однострій приписано учням військових навчальних закладів. Система початкової та середньої військової освіти, що була створена в Австро-Угорщині, готувала юнаків до вступу в школи кадетів і військові академії. Перші випускали кандидатів в офіцери, другі – лейтенантів. Створення цієї системи розпочалося в 1870-і роки[19].

Вперше про загальну шкільну форму в Галичині заговорили у 1885 році.[20] Тоді учням реальної школи і гімназії св. Яцека у Кракові дозволили одягнути головні убори спеціального крою. Їх, за місцевою традицією, називали «krakuski»[21]. На шапки гімназистів кріпили герб опікуна закладу типу «Одровонж»[22].

19 грудня 1885 року на засіданні Товариства вищих шкіл у Львові виголошено реферат про шкільну уніформу. Проф. Амборський, котрий його підготував, відзначив, що мундир окреслює становище учня у суспільстві, затирає різницю між станами, полегшую нагляд за учнями поза школою, виробляє певний *espirit de corps*[23], товариськість і єднання, а запровадження форми у інших країнах виявилося корисним[24].

[17] Zycie w mundurze // Kurjer Lwowski. – Lwow, 1900. – 14 pazdzernika.

[18] Закусов М. Галичина в мундирі. Учнівський мундир. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/halychyna-v-mundyri-uchnivskyy-mundyr/

[19] Ветоха-Копадзе М. Уніформа в освітніх закладах України кін. XIX – поч. XX ст. // Вісник ХДАДМ. – 2011. – № 4. – С. 36-38.

[20] Мундир носили вихованці Закладу убогих і сиріт фундації Станіслава Скарбка в Дроговижі.

[21] krakuska – червона чоловіча шапка без дашка, обшита хутром.

[22] Kurjer Lwowski. – Lwow, 1885. – 14 grudnia.

[23] esprit de corps – франц. «корпоративний дух».

[24] Kurjer Lwowski. – Lwow, 1885. – 25 grudnia.

Пройшло ще п'ять років. Ідея знайшла як прихильників, так і противників. На засіданнях Галицького сейму впродовж 1890 року все ж підготовлено резолюцію про якомога швидше запровадження однострою для учнів.

Поки тривали суперечки довкола шкільного мундиру, учні з власної ініціативи почали одягати різнокольорові шапки, щоб відрізнятись від молоді з інших закладів. Цим народним головним уборам навіть почала чинити перешкоди Шкільна рада, але, після рішення ради міста Львова, змирилася. Про ці головні убори згадує історик Мечислав Опалек (1881 – 1964). Тоді він розпочинав свою шкільну науку.

... в львівських гімназіях з польською мовою навчання і у реальній школі ввійшли до вжитку шапки рогатівки без дашків, пошиті на зразок сокільських. Не підлягає сумніву, що ця новація мала демонстративний характер і по відношенню до шкільного керівництва подекуди навіть агресивний. Як і з чиєї ініціативи вийшли в загальне користування сказати не можу. Кольори не були однорідними, а шапки вирізнялись поєднанням кольорів в окремих львівських гімназіях.

Учні III гімназії Франца Йосипа і V бернардинської мали шапки із світло-сірим краєм та темно-синім верхом, учні IV гімназії під Політехнікою – з пурпуровим верхом. Реалісти з вулиці Кам'яної, пізнішої Кубалі, носили рогатівки з чорним краєм, червоною облямівкою і білим верхом.

Шапки були прикрашені шовковою розеткою на обідку, в якій був посріблений польський орел і за нею соколине перо як символ «юнакерії».

Орлики і пера незабаром зникли після заборони. Оголені шапки толерували до часу впровадження обов'язкових шкільних мундирів у недалекому майбутньому[25].

У квітні 1892 року *«Kurjer Lwowski»* сповістив, що з нового року у всіх гімназіях запроваджується мундир, як у Хирівському закладі оо. Єзуїтів.

Товариство Ісуса (лат. Societas Iesu, скорочено S.J., або S.I) утримувало кілька середніх навчальних закладів в Галичині: гімназію у Новому Сончі (1838 – 1848), конвікт у Львові (1838 – 1849), шляхетський конвікт у Тернополі (1821 – 1886) і згаданий Науково-виховний заклад біля с. Буньковичі на околиці Хирова, відкритий 1886 року. Вихованці були одягнуті в мундири військового крою й типові головні убори – циліндричне кепі з дашком.

Але тільки 14 березня 1894 року цісарсько-королівська крайова шкільна рада видала розпорядження *«У справі запровадження однакового вбрання для учнів середніх галицьких шкіл»*[26]. Цьому передували Розпорядження міністра освіти і віровизнань від 16 січня й цісарський рескрипт від 6 січня.

До середніх навчальних закладів належали гімназії й реальні школи. Станом на 1895 рік в Галичині діяло 29 вищих гімназій, 2 нижчі і 4 реальні школи.[27]

Мундир учнів мав складатися з таких частин:

А) блуза з темно-синього сукна з коміром-стійкою і двома кишенями на грудях.

---

[25] Opałek M. O Lwowie i mojej młodości. – Wrocław, 1987. – S. 129-130. Цитата за: Gajak-Toczek M. Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772 – 1914 // Acta Universitatis Lodziensis – Folia Litteraria Poloninica. – Nr 13. – 2010. – S. 355.

[26] Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. 1894, cz. 7. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szoklnym 1893/94. – Lwow, 1895.

[27] Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772 – 1939). – Івано-Франківськ, 1994.

Б) штани звичайного крою темно-сірого кольору з виступаючим швом – кантом.

В) плащ з темно-сірого сукна з темно-синіми нашивками на комірі, з чорними роговими ґудзиками у два ряди по шість і хлястиком на розрізі ззаду[28].

Г) шапка з темно-синього сукна з простим дашком, ремінцем з пряжкою та емблемою з білої бляхи (*мідно-нікелевий сплав*). Для шкіл реальних у формі літери «R», а для гімназій «G» [29].

Відомі емблеми з літерою «W», що вказували на виділові школи[30].

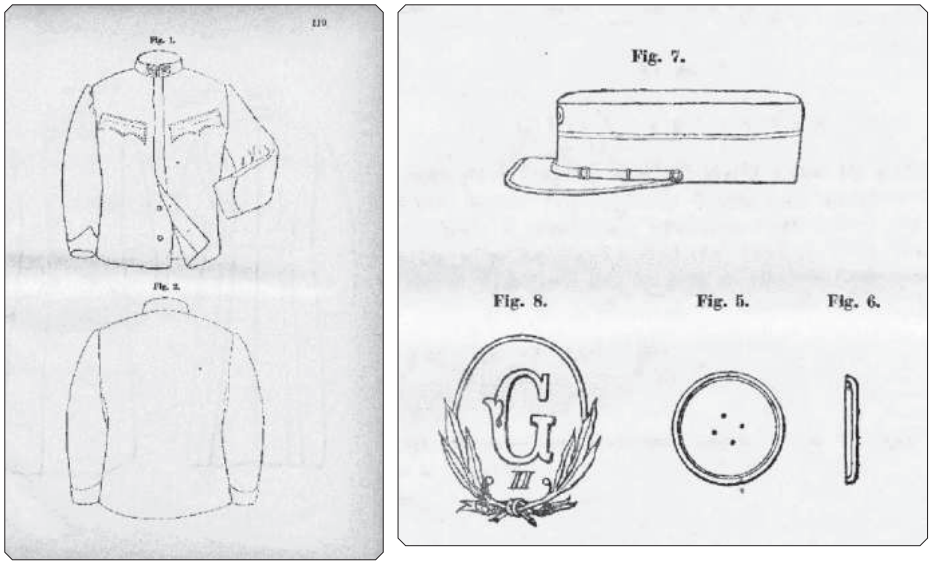

Іл. 15, 15а. Фрагменти розпорядження «У справі запровадження однакового вбрання для учнів середніх галицьких шкіл»

На емблемі римською цифрою під літерою визначено приналежність до певного закладу. Для учнів гімназій Львова: Академічна гімназія G/I, II гімназія G/II, гімназія Йосипа G/III, IV гімназія G/IV, V гімназія G/V. Для гімназій Кракова: гімназія Св. Анни G/I, гімназія Св. Яцека G/II, III гімназія G/III. Для гімназій Перемишля і Коломиї: гімназія з польською мовою навчання G/I, гімназія з українською мовою навчання G/II. Кількість гімназій зростала і потреба у визначенні порядкового номеру на емблемах поступово відпала.

[28] Хлястик – деталь одягу, вузька смужка матерії, призначена для стягування частин одягу в талії, на рукавах, біля коміра та ін. Кінці хлястика пришиваються або закріплюються ґудзиками. Іноді хлястик складається з двох смужок тканини, з'єднаних пряжкою.

[29] Мечислав Опалек писав: «Від літери «Р» народився епітет «розбійник» і ним обдаровували реалістів. Гірше вийшло з гімназистами, для яких вигадано трохи образливіше. Бридким словом кликали тих семінаристів, котрі як обмундировані бурсаки, мали на шапці літеру «С»».

[30] Останні створені згідно з законами 1869 і 1873 років для отримання певного ступеня освіти тими, хто не відвідував середню школу і були найвищим типом народних шкіл, в яких навчання тривало ще 3 роки, а саме в 5-7-х класах. Але вони функціонували лише в містах. На території Галичини в 1907 р. нараховувалося 96 виділових шкіл: 2 з німецькою мовою, а 94 – з польською мовою навчання і жодної (!) з українською.

В літню пору учні мали змогу носити полотняний одяг того ж крою. Блузу сірого кольору з темно-синіми петлицями (5 см) на комірі та облямівкою на рукавах за 5 см від краю. Шапка повинна мати темно-синю облямівку посередині і довкола.

Іл. 16. Учень Другої гімназії у Львові

На комірі блузи з сукна чи вилогах полотняної носили учні відзнаки відповідно до класу, який відвідували у вигляді галуна з металевої нитки. У молодших класах (I – IV) – срібні смужки довжиною 3 см і шириною 0,5 см від одного до чотирьох. У старших класах (V – VIII) такі ж смужки, але золоті. При чому, у реальних школах від однієї до трьох.

Форму передбачено й для учнів фахових шкіл.

Запровадити новий мундир примусово вирішили з 1896/97 н. р. 15 січня 1896 року на засіданні сейму подано внесок Тита Заячківського (1846 – 1926) про факультативне ношення форми, через різний матеріальний стан учнів[31]. Хоча шкільне вбрання коштувало дешевше ніж найпростіший одяг, для багатьох це були значні видатки. Комплект форми учня молодших класів обходився у 24 злотих, а старших – 32. Пропозиції Заячківського сейм відхилив. Та все ж, міністерським рескриптом від 2 квітня 1896 року бідних учнів 1 і 8 класів звільнено від ношення форми.

[31] Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Pierwszej Sesyi Siódmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1895/6. Alegat 106.

Шкільні приписи містили такі положення:

Зовнішньою ознакою учня середньої школи є приписане вбрання(мундир шкільний). Кожен учень середньої школи зобов'язаний носити приписаний шкільний мундир у школі і поза школою. З огляду на крій, колір і відзнаки не можна відступати від припису; не можна також носити з частиною мундиру інший одяг. Шкільний мундир має бути для учня захисною шатою і учень повинен завжди пам'ятати про те, щоб не осоромити мундиру, який носить і школу, до якої належить[32].

Тим часом, Крайова шкільна рада забороняє вносити будь-які зміни до приписаного мундиру і носити головні убори іншого крою, а також сторонні відзнаки і прикраси.

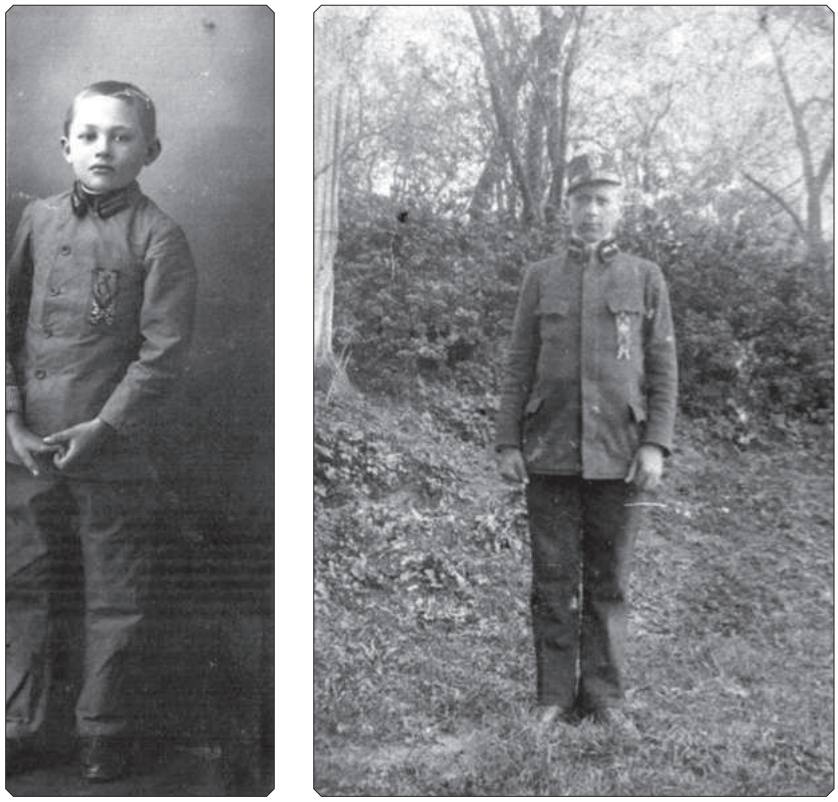

Іл. 17, 18. Учень 2-го класу невідомого закладу в не регламентному вбранні з котильйоном із зображенням «галицького лева»; Учень 5-го класу невідомого закладу. Типове регламентне кепі темно-синього кольору, поєднане з літньою полотняною блузою сірого кольору з темно-синіми вилогами на стійчасто-виложистому комірі, яка виділяється на фоні темно-сірих штанів. Привертають увагу елементи, що порушують приписи – надто широкі смужки на комірі та традиційна прикраса-оберіг котильйон, прикріплена до лівої кишені. 1910-ті рр. Фото з колекції автора

Певна частина молоді, бажаючи відрізнятися від колег, вигадала різні додатки, або зміни в приписаному мундирі і вважає, що цим доводить якусь особливу елегантність. Самовільно змінює колір мундиру, наприклад на чорний, його крій,

[32] Ustawy i rozporzadzenia obowiazujuce w galicyjskisch szkolach srednich. – Lwow, 1900. – S. 55-56.

а особливо крій коміра... розміри класових відзнак, допускаючись нерозумної манії блиску, крій шапок і т. д.[33]

Зрозуміло, що порушення приписів тривали і далі. Дирекція філії Самбірської гімназії у 1913 році звертала увагу на форму шапок і класових відзнак і забороняла носити так звані куртки[34]. Керівництво II гімназії у Тернополі застерігало: «*Кожен учень зобов'язаний носити приписане вбрання і не повинен змінювати будь-якої його частини. Зокрема, заборонено учням носити шапки з похилими дашками і надмірної висоти. Висота шапки складає пропорційно 1/3 ширини*»[35].

Директор цісарсько-королівської гімназії в Стрию наголошував у 1914 році: «*Всі учні без винятку повинні ходити у приписаних мундирах, форма і крій котрих є також визначені. Висота шапок подана, а ширина і довжина смужок на комірах (стоячих) мають бути відповідно до зразків*»[36].

Звичним українським відступом від регламенту було використання літери «Ґ» на емблемах, як припускають, починаючи з 1911 року[37].

1914 рік учні Галичини зустріли у 53-х гімназіях, 4-х самостійних філіях і 3 реальних гімназіях, 17-ти приватних закладах для юнаків і 13-ти жіночих приватних гімназійних школах. Було також 14 реальних шкіл та 11 жіночих ліцеїв[38].

Працівники солеварень

Поклади кам'яної солі та соляної ропи відомі в Галичині здавна. Свого апогею експлуатація цих родовищ досягла за часів Австро-Угорщини. У другій половині XIX ст. основними виробниками солі були солеварні в Болехові, Бохні, Вєлічці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацку, Ланчині та Стебнику. Загальне керівництво видобування і виробництва солі тоді здійснювало Управління солеварень Крайової фінансової дирекції у Львові, підпорядкованої Міністерству фінансів[39]. На місцях діяли соляні правління й уряди продажу солі.

Вихід у світ змістовної книги 2022 року про Дрогобицьку солеварню залишив поза увагою питання мундиру її працівників[40]. Автори згадали лише, що «*офіційна уніформа для працівників та урядовців соляного заводу в Дрогобичі була введена ще в 1885 р. На ній було передбачено нашивання шевронів із гербом солеварні*»[41].

---

[33] Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szkolnym 1900/1901. – Lwow, 1901. – S. 19.

[34] Sprawozdanie Kierownika Filii C. K. Gimnazyum w Samborze za rok szkolny 1912/13. – Sambor, 1913. – S. 64.

[35] Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum II. z językiem wykładowym polskim w Tarnopolu za rok szkolny 1911/12. – Tarnopol, 1912.

[36] Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum w Stryju za rok szkolny 1914. – Stryj, 1914. – S.57.

[37] Гладенький Т. Кокарди та інші елементи однострою українських гімназистів (школярів) на Західноукраїнських землях у складі Австро-Угорської імперії // Нумізматика і фалеристика. – 2018. – №3(87). – С. 15-19.

[38] Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w roku szoklnym 1911/1912. – Lwow, 1913.

[39] Клапчук В., Польова Л., Новосьолов О. Видобування солі в Галичині (1867 – 1914 рр.) // Сторінки історії. – 2022. – Вип. 55. doi:10.20535/2307-5244.55.2022.269752.

[40] Дрогобицька солеварня: нарис історії від найдавніших часів до початку XXI ст.: монографія. – Суми, 2022. – 314 с.

[41] Там само. – С. 87.

Насправді окремий мундир для працівників цісарсько-королівських державних солеварень запроваджено Розпорядженням міністерства фінансів від 23 липня 1890 року[42]. За основу взято вже існуючі зразки мундирів для гірничих навчальних закладів. Спеціальний одяг з давніх-давен був потрібен солеварам з огляду на несприятливі умови праці. Особливого розвитку він досяг в Німеччині.

На підставі цісарського доручення від 3 червня 1890 року й 10-го параграфа попереднього Розпорядження цілого міністерства від 20 жовтня 1889 року, який стосувався мундиру цивільних чиновників, скасовано всі колишні приписи та запропоновано новий мундир. Лише гірничим чиновникам Міністерства фінансів та фінансової дирекції у Львові залишили право вибору між новим одностроєм чи загальним чиновницьким мундиром, який використовували до того часу.

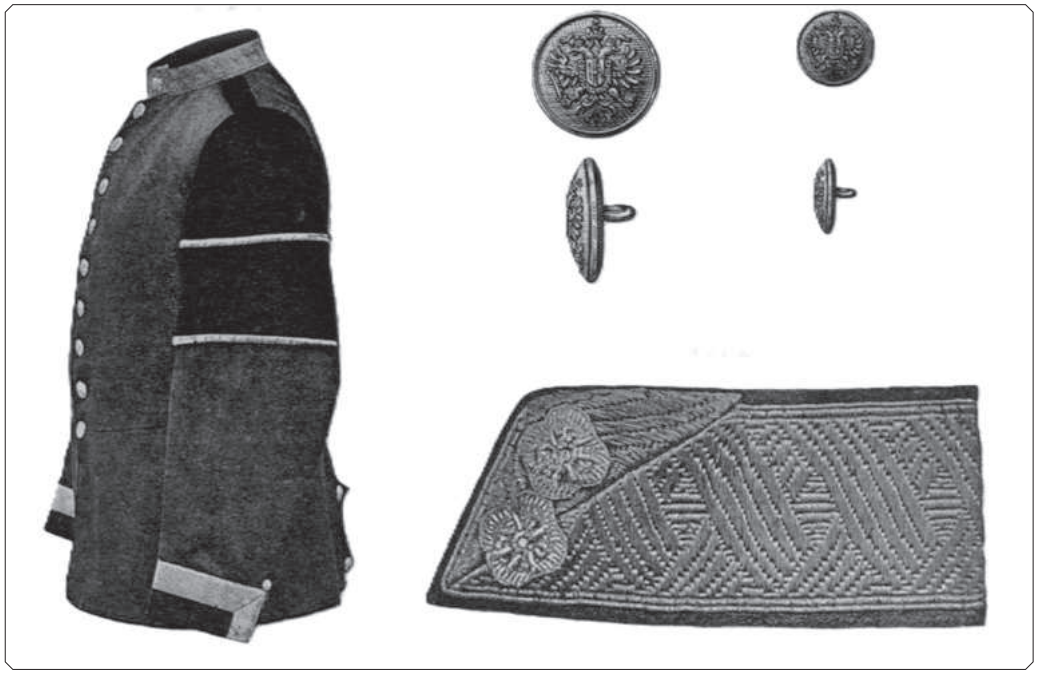

Іл. 19 .Сурдут, ґудзики та петлиця солеварів за приписами 1890 року

Як і зазвичай, уніформа поділялась на службову й парадну.

Отож, новий парадний однострій працівників солеварень включав:

1) гірничий сурдут (*Bergrock*) з чорного сукна, що застібався на 9 ґудзиків, з оксамитовим світло-зеленим коміром-стійкою висотою 4 см і вилогами шириною 7 см на рукавах. На плечах від коміра до плечових валиків паски з чорного оксамиту закладені один за один. На верхній частині рукавів два легко ватовані пуфи, складені з вертикальних фалд. Вони відділені золотисто-чорними мотузками. Урядники V – VIII рангових класів мали на рукавах і комірі золоті галуни (V клас – на комірі шириною 33 мм і на вилогах 53 мм; VI – VIII рангові класи –

[42] Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. – 1890. – № 156.

на комірі й вилогах по 33 мм). Знаками розрізнення виступали срібні розетки на передньому краї коміра: V, VIII, XI – 1 розетка, VII, X – 2 розетки, VI, IX – 3 розетки.

2) парадні штани *(Galabeinkleider*) з чорного сукна без облямівки з золотими галунами (одним для VI – VIII рангових класів шириною 26 мм і двома розділеними світло-зеленою 3 мм смужкою для V рангового класу).

3) гірниче шако (*Berghut*) з чорного фетру чи сукна висотою 14 см, яке прикрашав плюмаж з чорного півнячого й страусового пір'я (*Federbusch*). Нижче якого розміщена розета з вигаптуваним цісарським орлом. Посередині головного убору під цісарською короною кріпилась срібна гірнича емблема – молоток і кайло, обв'язані стрічкою. Під емблемою додано позолочені дубові і лаврові гілки. Для розрізнення рангових класів використано золоті галуни такого ж візерунку, як на сурдуті й штанях.

4) гірничий палаш (*Bergschewrt*) нового зразка мав на руків'ї візерунок цісарського орла й емблему гірників: молоток і кайло. Його носили на портупеї під сурдутом.

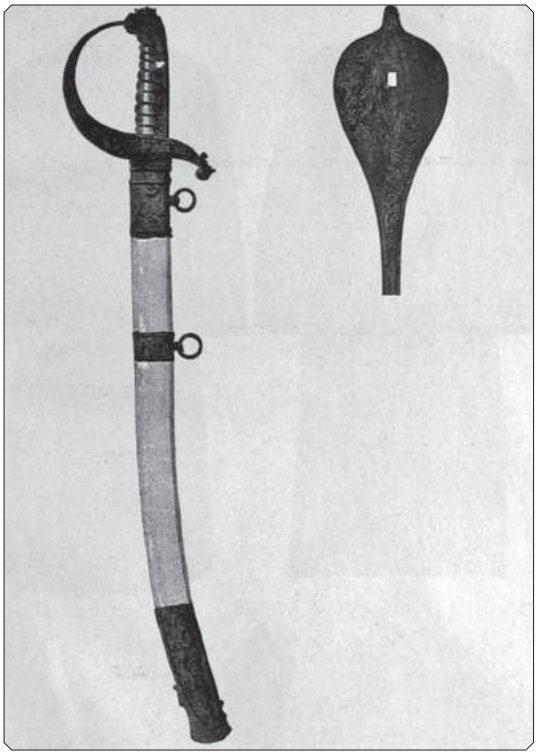

Іл. 20. Гірничий палаш

5) краватка з чорної шовкової тканини, з мотузковою облямівкою.

6) рукавички з білої шкіри.

7) плащ (*Uniformmantel*) для холодної пори, негоди чи подорожей, який застібався на два ряди золочених ґудзиків, мав комір з чорного оксамиту. Довжина сягала 16 см вище кісточок.

Службова повсякденна форма включала:

1) гірничий кітель (*Bergkittel*) з чорного сукна ,прилягаючий до грудей і ззаду з фалдами, що застібався на 9 золотих ґудзиків. Комір-стійка висотою 35 мм і вилоги на рукавах шириною 60 мм. Від коміра на плечі спадала чорна пелерина. На кожному рукаві між плечем і ліктем пришиті чорні оксамитові смужки довжиною 12 см і шириною 35 мм внизу обшиті позументною тасьмою з торочками (френзлями). Посередині, в гербовому щиті, поміщена гірнича емблема. На вилогах рукавів чорні оксамитові паски з 5-ма ґудзиками. Такі ж ґудзики нашиті на кляпи з обох боків грудей. На комірі обшивка з світло-зеленого оксамиту. Чиновники, починаючи з VIII рангового класу, носили галун довжиною 8 см і шириною 33 мм. Урядники V рангового класу мали одну срібну гаптовану чи металеву розетку діаметром 2,5 см; VIII і XI – одну, VII і X – дві, VI і IX – три розетки діаметром 1,7 см.

Іл. 21. Невідомий чиновник VIII рангового класу в службовому мундирі. Важко визначити хто він – гірник чи солевар. Фотосалон З. Фрая в Стрию. З колекції автора

2) штани з сірого сукна з кишенями.

3) службова шапка з чорного сукна як для цивільних чиновників. Замість регламентного кепі приписом дозволено використовувати загальновживаний головний убір – «шапку шахтаря» з чорного фетру, яка містила вигаптувану гірничу емблему і кокарду.

4) Камізелька особливого крою з чорного сукна, застібалась на сім ґудзиків.

5) гірничий палаш, який необхідно носити при виконанні службових обов'язків.

6) краватка до мундиру чорна шовкова або атласна шириною 2 чи 3 см.

З мундиром передбачено використання білої білизни.

Іл. 22. Мабуть, найвідоміше фото працівників Дрогобицької солеварні. За інформацією Назарія Юрчишина збереглися кілька його примірників: у музеї «Дрогобиччина» (ДКМ Ф-3905), в Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі», в експозиції Національного музею історії України.
Відомий нам примірник з приватної збірки Василя Піряника, зроблений у фотосалоні Вільгельма Русса в Дрогобичі і датований 1902 роком.
Перед нами колективний портрет 60-ти осіб. У другому ряді сидить керівний склад солеварні. З них двоє одягнуті в мундири цивільних чиновників, ще двоє в цивільному одязі – один з них, ймовірно, лікар. Враховуючи відомості шематизмів, на фото бачимо начальника старшого уряду Вацлава Пшетоцького, завідувача виробництва Збігнєва Зловодського, або Олександра Фолусевича, касира – Кароля Банко, контролера-асистента каси Константина Мішкєвіча, гірничого урядника Зиґмунда Вольського, гірничого практиканта Адама Павліковського, лікаря, д-ра медицини Зенона Пельчара, а також інших 46 робітників і 5 службовців.

В жалобі першого ступеня слід було носити, окрім пов'язки шириною 8 см на лівому плечі, ще стрічки на гірничій емблемі головного убору та на руків'ї палаша.

Схожий мундир було запроваджено Розпорядженням Міністерства сільського господарства спільно з Міністерством внутрішніх справ від 14 червня 1890 року для гірників[43]. Тому розпізнати професійну приналежність чиновників на чорно-білих фотографіях можливо лише за додатковими атрибутами. Зокрема, вилоги й комір у гірників були темно-коричневими. Також для них передбачено так званий «натильник» – шматок шкіри у формі короткого фартуха, необхідний при роботі в копальнях для захисту одягу й тіла. При мундирі він вже був швидше декоративним компонентом, як і гірничий посох.

Микола Закусов.
Цивільні мундири в Галичині XIX – початку XX ст.

В статті вперше подається інформація стосовно цивільних мундирів у Галичині XIX – початку XX ст. Досліджено формений одяг, спорядження й знаки розрізнення державних службовців, залізничників, працівників солеварень, фінансової варти та учнів. Наведено приклади історико-предметної атрибуції творів живопису та фотографій.

Mykola Zakusov.
Civilian uniforms in Galicia in the 19th and early 20th centuries.

For the first time, the article presents information about civilian uniforms in Galicia in the 19th – early 20th centuries. The uniforms, equipment, and insignia of civil servants, railroad workers, saltworks workers, financial guards, and students were studied. Examples of historical-subject attribution of paintings and photographs are given.

[43] Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. – 1890. – № 115.

УДК 821.161.2(477.83)(092)"18/19"

Володимир ГАЛИК

МАЛОЗНАНА ПОЕТЕСА З ДРОГОБИЧЧИНИ ОЛЕНА ГРИЦАЙ: УТОЧНЕНІ БІОГРАФІЧНІ ДАНІ

Славна Дрогобицька земля стала матір'ю великого числа знакових постатей, які у свій час зробили вагомий внесок у розвиток історії та культури краю. Чимало із них сьогодні відомі не лише в Україні, а й за кордоном, а саме: Юрій Дрогобич (Котремак), Іван Франко, Іван Верхратський, Володимир Левинський, Андрій Мельник та багато інших, про котрих уже зроблено чимало як спеціальних, так і не спеціальних досліджень, а також популяризовано їхню полишену творчу спадщину. Але, разом із тим, є ще чимало таких, яких звичайно за рівнем діяльності і доробку не можна порівнювати із вище названими, проте їхнє життя та діяльність в межах своєї географічної траєкторії також є значимими, а тому вартують уваги та відповідного вивчення задля виведення із забуття та популяризації поміж нащадків.

Однією із таких є фактично незнана для широкого загалу поетеса Олена Грицай, яка була ровесницею та приятелькою Івана Франка, котра довший час проживала на Дрогобиччині, а згодом й в Дрогобичі та активно долучалася до організації культурно-просвітницьких заходів у місті.

Станом на сьогодні нагромадилася низка досліджень, у яких автори прямо чи опосередковано торкалися висвітлення окремих аспектів життя та діяльності поетеси. У контексті сказаного хочемо зазначити, що найбільш ґрунтовна на сьогодні біографія О. Грицай представлена в першому томі «Франківської енциклопедії», авторства Євгена та Оксани Нахліків. Тут дослідники представляють біографію Олени Грицай на основі вивчення широкого масиву джерел та літератури, але разом із тим дане дослідження потребує уточнень в площині поданих тут даних щодо біографії поетеси та її родини[1].

Сьогодні маємо ще кілька напрацювань щодо вивчення життєпису Олени Грицай, які опубліковані у низці енциклопедичних видань авторства Р. Кирчіва[2]. Ок-

[1] Див.: Нахлік Є., Нахлік О. Грицай Елена (Олена) Йосифівна (Йосипівна) // Франківська енциклопедія: у 7 т. / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік; редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, М. Бондар та ін.; [авт. передм.: М. Жулинський, Є. Нахлік]. – Львів, 2016. – Т. 1: А-Ж. – С. 439-440.

[2] Див.: Кирчів Р. Грицай Олена Йосипівна // Енциклопедія Сучасної України / гол. ред. кол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуквоський, О. М. Романів та ін. – Київ, 2006. – Т. 6: Го-Гю. – С. 477; Кирчів Р. Грицай Олена Йосипівна // Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР; гол. ред. укр. рад. енциклопедії ім. М. П. Бажана; редкол.: І. О. Дзеверін, Г. Д. Вервес та ін. – Київ, 1988. – Т. 1: А-Г. – С. 493.

ремі сюжети до біографії Олени Грицай подані в антологіях від 1968 р.[3], 2002 р.[4] та 2011 р.[5] Знову ж таки низка поданих тут фактів про життя і діяльність О. Грицай потребують певних уточнень.

Разом із тим є низка неспеціальних досліджень, у тому числі і наших, де сюжетно у різному контексті акцентовано на діяльності родини Погорецьких, з якої походила Олена Грицай[6], діяльності поетеси у Дрогобичі та її контактах із Іваном Франком[7] тощо[8].

Щодо джерельної бази дослідження, то вона є багатоманітною. Зокрема, акцентуємо на тому, що ми натрапили на джерело, яке дає можливість вказати точну дату та місце народження поетеси – це «Метрична книга села Бориня» від 1885 р., що зберігається в ЦДІА України у Львові[9].

Із числа опублікованих джерел виокремимо «Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832 – 1944)» та «Історичний шематизм Перемишльської єпархії включно з Апостольською Адміністратурою Лемківщини (1828 – 1939)» авторства Д. Блажейовського. У згаданих шематизмах уміщено досить конкретизуючі дані щодо діяльності брата Олени Грицай – о. Іполита Погорецького, її чоловіка – о. Івана Грицая та свекра поетеси о. Данила Грицая[10].

Побіжно зауважимо, що Олена Грицай була авторкою листа до редакції «Зорі», коли її головним редактором був І. Франко. Лист датований 6 серпня 1885 р., написаний у селі Миха[й]левичі та відправлений з поштової скриньки м. Дрогобича, оригінал якого на даний час зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України[11].

---

[3] Див.: Тридцять українських поетес: антологія / [редкол.: М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А. Крижанівський, С. А. Малишко; упорядк. текстів, вст. ст. і прим. Л. І. Міщенко]. – К., 1968. – 296 с.

[4] Див.: Міщенко Л. І. Сорок українських поетес: антологія. – Львів, 2002. – 436 с.: фотоіл.

[5] Див.: П'ядик Ю. Г-й Елена // Українська поезія кінця XIX – середини XX ст. Бібліографія. Антологія. – К., 2011. – Т. 2: Г-Ж. – С. 64.

[6] Див.: Горак Р. Іполит Сас Погорецький // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2001. – С. 15-53; Горак Р., Оркуш М. Ті, що з Вацевичів: есеї. – Львів, 2014. – 148 с.: фотогр.

[7] Див.: Галик В. М. Адресати з Дрогобича до Івана Франка / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика / Наук. ред. Леонід Тимошенко. – Дрогобич, 2011. – 308 с.; Галик В. М. Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка: альбом-путівник. – Дрогобич, 2017. – 379 с., іл. + вкладка; Галик В. М. Літературознавці, журналісти та священики – кореспонденти Івана Франка з Дрогобича // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. – Дрогобич, 2012. – Вип. 3. – С. 5-15; Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2009. – 320 с., іл.; Шалата М. Письменники на Франковому Підгір'ї // Дрогобиччина – земля Івана Франка / упоряд. і ред. М. Шалата. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С. 499-552.

[8] Див.: Кутинський М. Некрополь України // Дніпро. – К., 1991. – Березень, №3. – С. 203-208; Смольницька О. Нові імена: відомі та незнані українські поетеси // Сурма. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://surma.com.ua/1174-novi-imena-vidomi-ta-neznani-ukrainski-poetesy.html

[9] Див.: [Метрична книга села Бориня] // ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Опис 4а. – Справа 438. – Арк. 43.

[10] Див.: Blazejovski D. Historical Šchematism of the Archeparchy of L'viv (1832 – 1944), Vol. II: Clergy and Religsous Congregations. – Kyiv, 2004. – 570 s.; Blazejovski D. Historical Šchematism of the Eparchy of Peremyšl including the Apostolic Administration of Lemkivščyna (1828 – 1939). – Lviv, 1995. – 1008 s.

[11] Див.: Грицай [Олена]. Лист до редакції «Зорі» [І. Франка] від 6 серпня 1885 р. з села Миха[й]левичі пошти м. Дрогобича // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1615. – С. 241-245.

Разом із цими джерелами маємо ще мемуари про матір сина Остапа Грицая[12], а також прижиттєві публікації поетичних творів Олени Грицай, уміщених у часописах «Зоря»[13], «Буковина»[14] та «Дзвінок»[15], в жіночому альманасі «Перший вінок»[16], а також некролог, котрий було опубліковано в газеті «Діло»[17].

З огляду на це у запропонованому дослідженні ставимо собі за мету, на основі опрацювання уже наявної історіографії та широкого комплексу вивченого та невивченого джерельного матеріалу, максимально повно, з уточненнями, представити висвітлення основних віх життя та діяльності Олени Грицай, а також у додатках подати усю наявну полишену поетичну спадщину поетеси із зазначенням джерела першої публікації твору.

Олена (Гелена) або ж (Елена) чи (Єлена) Грицай відповідно до уміщених записів у Метричній книзі села Бориня, що на Самбірщині за 1885 р., народилася 22 грудня 1885 р. у с. Бориня. У графі батько уміщено такий запис: «велебний Йосиф Погорецький, адміністратор-капелан у Борині, син велебного Базилія Погорецького, греко-католицького пароха у с. Ісаях і Франциски з Шайдзіцьких»[18]. У графі мати маємо наступний запис: «Амалія, дочка доктора Мартина Фенерейселя, посесора маєтків у Завадці і Софії, дочки пароха у с. Ясінці Йоана Ільницького»[19]. Щодо хресних батьків О. Грицай, то у графі куми вказано: «Фрайбес Руль, Марія Кушнір, жона Михайла Кушніра пароха з с. Кривки». Відповідно до уміщених тут даних дізнаємося й про те, що Олену Грицай «хрестив і миропомазав велебний Йоан Денькович, парох з с. Висоцького Нижнє»[20]. Отже, подані у метричній книзі дані спростовують на сьогодні рік та місце народження Олени Грицай (у наявній сьогодні історіографії побутує дата народження 1886 р., а місце народження с. Вацевичі на Дрогобиччині), та уточнюють число, місяць, рік народження, а також місце народження (22 грудня 1885 р. с. Бориня на Самбірщині) **(Див.: Ілюстрація 1).**

Як бачимо, Олена Грицай народилася в родині греко-католицького священника, була рідною сестрою гімназійного товариша Івана Франка – Іполита Погорецького та відповідно походила зі прадавнього шляхетсько-священничого роду Сас-Погорецьких у Галичині. Щодо її брата, то звернемо увагу на те, що о. Іполит Погорецький народився у 1859 р., висвятився у 1884 р., перебував на парафії асистентом в Пійлі біля Калуша у період 1884 – 1886 рр., був катехитом у Збаражі у пе-

[12] Див.: Грицай О. Шовковий Альбомик. Памяті моєї Матері Олени з Погорецьких Грицаєвої // Нова Хата. Двотижневий журнал для плекання домашньої культури. – Львів, 1937. – 1 липня. – Ч. 13. – Рік XIII. – С. 5, 8.

[13] Див.: Г-й Е. На могил[і] мужа // Зоря. Письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1885. – Дня 1 (13) Цвітня. – Ч. 7. – Рік VI. – С. 77; Гриц[ай] Єлена. Мрака // Зоря. Письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1888. – Дня 1 (13) Серпня. – Ч. 15. – Рік IX. – С. 245.

[14] Див.: Грицай Є. Весною (Памяти Осипа Федьковича) // Буковина. Часопись політична і наукова для народа руского. – Чернівці, 1888. – 16 Травня (28 мая). – Ч. 10. – Рочник IV. – С. 7.

[15] Див.: Грицай Є. Наша мати // Дзвінок. Письмо илюстроване для дітей та молодежи. – Львів, 1890. – 15 (27) Серпня. – Ч. 16. – Р. 1. – С. 1.

[16] Див.: Грицай Є. В осени // Перший вінок. Жіночий альманах в: виданий коштом і заходом Наталії Кобринськоі і Олени Пчілки. – Львів, 1887. – С. 160.

[17] Див.: Померли // Діло. – Львів, 1914. – Второк 24 Лютого н. ст. (11 ст. ст.). – Ч. 41. – Рік. XXXV. – С. 6.

[18] [Метрична книга села Бориня] // ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Опис 4а. – Справа 438. – Арк. 43.

[19] Там само.

[20] Там само.

ріод 1886 – 1888 рр., перебував на посаді адміністратора у Вишневі біля Рогатина у період 1888 – 1890 рр., був адміністратором у Журеві біля Рогатина у період 1890 – 1891 рр., був священником у Бродках біля Львова у період 1891 – 1920 рр., згодом, спочатку як адміністратор храму у Велдіжі біля Долини у період 1920 – 1924 рр., а потім став тамтешнім настоятелем храму у період 1924 – 1934 рр. Помер 16 жовтня 1934 р. у Велдіжі[21].

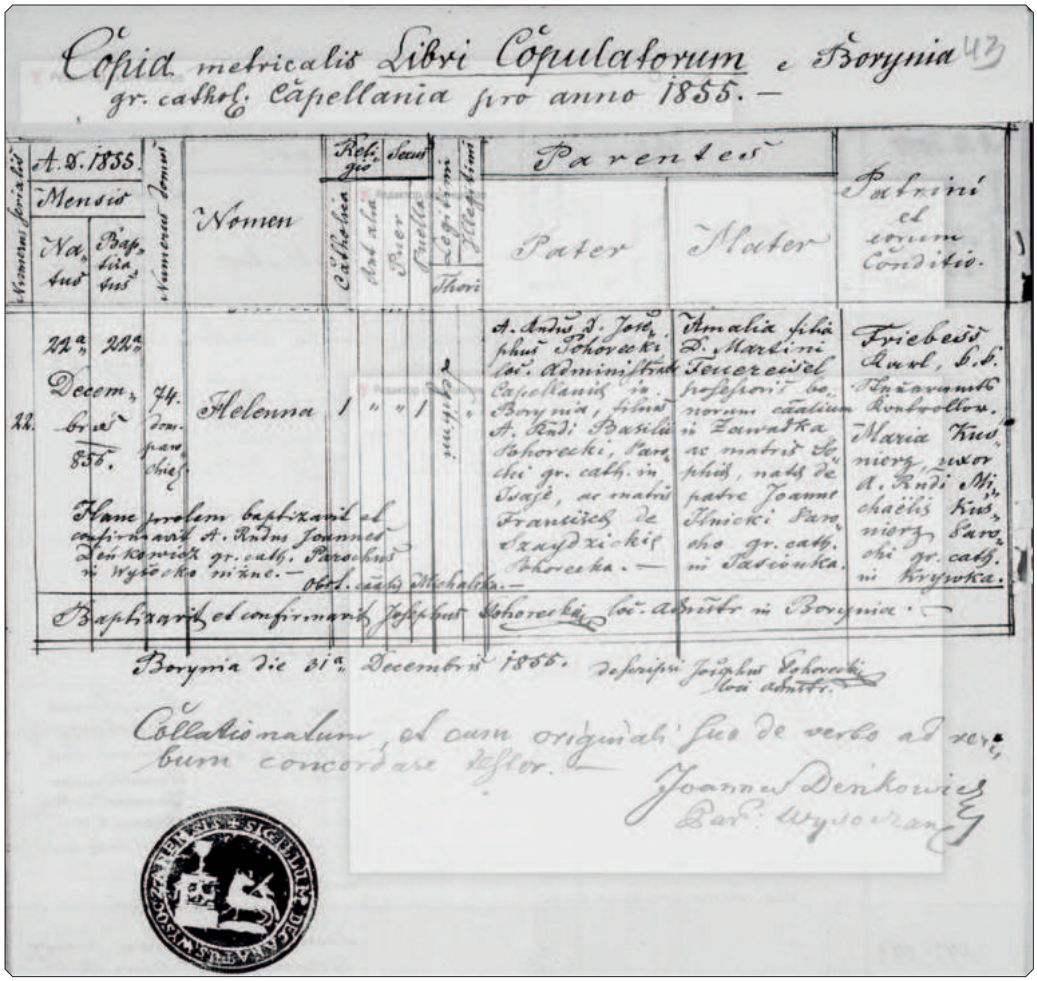

Іл. 1. Витяг із Метричної книги села Бориня, котра зберігається у ЦДІА України у Львові, де окреслено дані про народження Олени Грицай, її батьків та хресних, а також особи, яка провела таїнство хрещення

11 листопада 1877 р. Олена Грицай у віці 22-ох років вийшла заміж за ще випускника духовної семінарії Івана Грицая, сина подружжя о. Данила Грицая, пароха села Михайлевичі на Дрогобиччині та Аполонії Колбушевської, батько котрої Петро Колбушевський працював на солеварні в Дрогобичі[22].

[21] Blazejovski D. Historical Schematism of the Archeparchy of L'viv (1832 – 1944), Vol. II: Clergy and Religsous Congregations. – Kyiv, 2004. – S. 354.

[22] Див. про це у: Горак Р. Іполит Сас Погорецький // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Львів: Каменяр, 2001. С. 35.

Упродовж 4-ох років у подружжя народилося троє синів, адже народження останнього, Остапа Грицая, припало на 2 листопада 1881 р. у Княжполі на Добромильщині, **(Див.: Ілюстрація 2)** – відомого літературознавця, критика, письменника та перекладача[23]. Щодо чоловіка Олени Грицай, то о. Іван Грицай народився у 1854 р., висвятився у 1877 р., спочатку перебував на парафії асистентом в Мостиськах у період 1877 – 1879 рр., згодом був асистентом у Годині біля Мостиськ у період 1879 – 1880 рр., далі асистентом у Хирові біля Самбора у період 1880 – 1881 рр., пізніше був управителем храму у Княжполі біля Добромиля у період 1881 – 1882 рр., далі став адміністратором храму у Нанова біля Добромиля у період 1882 – 1883 рр., насамкінець був адміністратором храму у Вірко біля Перемишля у період 1883 – 1884 рр. Помер 25 березня 1884 р. у Вірко[24].

Іл. 2. Остап Грицай – наймолодший син Олени Грицай

Після смерті чоловіка Олена Грицай переїхала із своїми трьома синами на постійне проживання до свого свекра о. Данила Грицая у село Михайлевичі, що на Дрогобиччині[25]. О. Данило Грицай народився у 1827 р., висвятився у 1883 р., вдівець від 1884 р., перебував на парафії в Даляві біля Дрогобича у період 1853 – 1869 рр., у Михайлевичах біля Дрогобича у період 1869 – 1906 рр. Помер 4 лютого 1906 р. у Михайлевичах[26].

Перебуваючи у Михайлевичах, Олена Грицай почала пробувати себе на літературній ниві, зокрема писати поетичні твори. Передумовою до цього, мабуть, ста-

[23] Див.: Винар Л. Остап Грицай: життя і творчість. Проект зі збереження спадщини української еміграції. – Клівленд-ЗДА, 1960. – С. 7; Іваничук Н. Грицай Остап // Енциклопедія Сучасної України / гол. ред. кол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуквоський, О. М. Романів та ін. – К., 2006. – Т. 6: Го-Гю. – С. 477-478; Гавришків Б. Грицай Остап // Українська літературна енциклопедія: в 5 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР; гол. ред. укр. рад. енциклопедії ім. М. П. Бажана; редкол.: І. О. Дзеверін, Г. Д. Вервес та ін. – Київ, 1988. – Т. 1: А-Г. – С. 493.

[24] Blazejovski D. Historical Šchematism of the Eparchy of Peremyšl including the Apostolic Administration of Lemkivščyna (1828 – 1939). – Lviv, 1995. – S. 664.

[25] Нахлік Є., Нахлік О. Грицай Елена (Олена) Йосифівна (Йосипівна) // Франківська енциклопедія: у 7 т. / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік; редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, М. Бондар та ін.; [авт. передм.: М. Жулинський, Є. Нахлік]. – Львів, 2016. – Т. 1: А-Ж. – С. 439.

[26] Blazejovski D. Historical Šchematism of the Eparchy of Peremyšl including the Apostolic Administration of Lemkivščyna (1828 – 1939). – Lviv, 1995. – S. 664.

ла смерть чоловіка у 1884 р., адже дебютні поетичні твори, які вона надрукувала у квітні 1885 р. в часописі «Зоря», були написані очевидно з нагоди річниці від його смерті та уміщені в газеті під назвою «На могилі мужа» із зазначенням місця та часу написання, а також криптонімом автора – «Михалевичи въ Марцю 1885. Елена Г – й.». Всього було надруковано п'ять віршів, сюжетна лінія яких супроводжувалася сумом за великою особистою втратою та тугою за чоловіком[27] **(Див.: Ілюстрація 3)**.

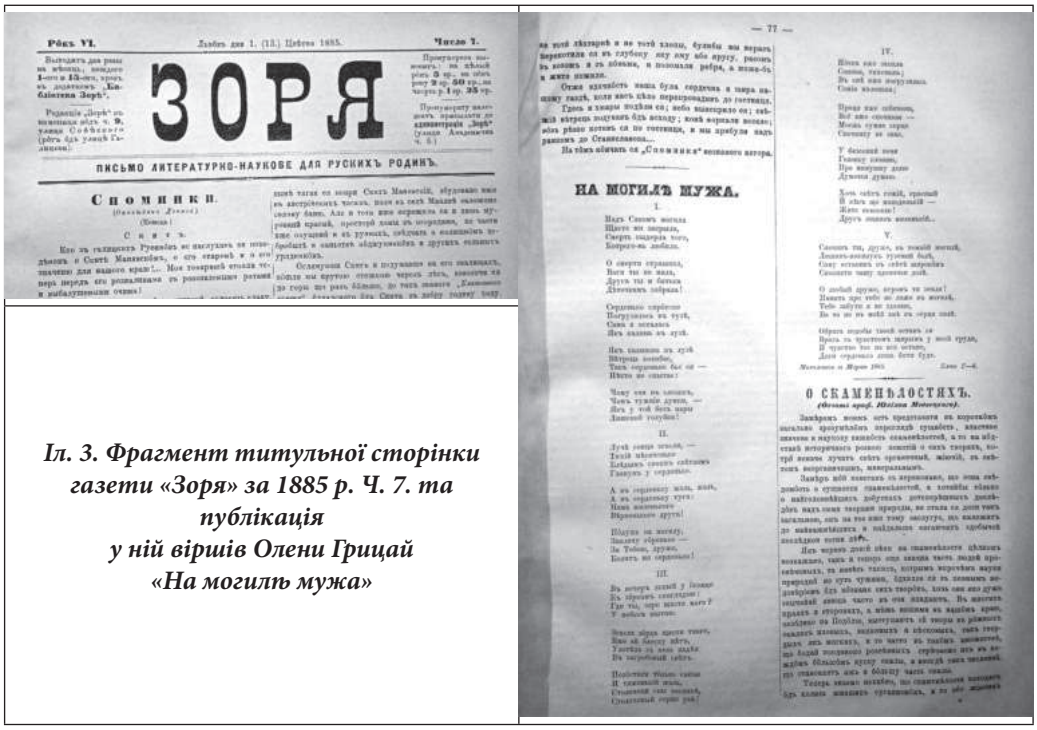

Рѣкъ VI. Львівъ дня 1. (13.) Цвѣтня 1885. Число 7.

ЗОРЯ

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Спомникъ.

— 77 —

НА МОГИЛѢ МУЖА.

О СКАМЕНѢЛОСТЯХЪ.

Ілл. 3. Фрагмент титульної сторінки газети «Зоря» за 1885 р. Ч. 7. та публікація у ній віршів Олени Грицай «На могилѣ мужа»

Після свого поетичного дебюту Олена Грицай надалі продовжувала роботу у віршотворенні. Зокрема, 6 серпня 1885 р. вона написала листа І. Франкові, як редакторові «Зорі», де просила: «Пересилаючи Почтенной Редакциі, свої стихи зъ минувшого мѣсяця упрашаю щоби изволила тиіже, вразъ зъ давнійшими переглянути, и хотяй которіі основніші, помѣстити у своєй часописи, изволила»[28]. Разом із листом вона відправила текст віршів для друку: «Гдежъ ви?», «Де птичка», «Въ зѣльнику»[29] **(Див.: Ілюстрація 4)**. Проте, ці вірші О. Грицай так і не були опубліковані ні в часописі «Зоря», ані в інших тогочасних виданнях. Разом із тим, не знаємо, якою була і відповідь редакції «Зорі» в особі І. Франка.

[27] Г-й Е. На могилѣ мужа // Зоря. Письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1885. – Дня 1 (13) Цвітня. – Ч. 7. – Рік VI. – С. 77.

[28] Грицай [Олена]. Лист до редакції «Зорі» [І. Франка] від 6 серпня 1885 р. з села Миха[й]левичі пошти м. Дрогобича // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 1615. – С. 244.

[29] Там само. – С. 241-243, 245

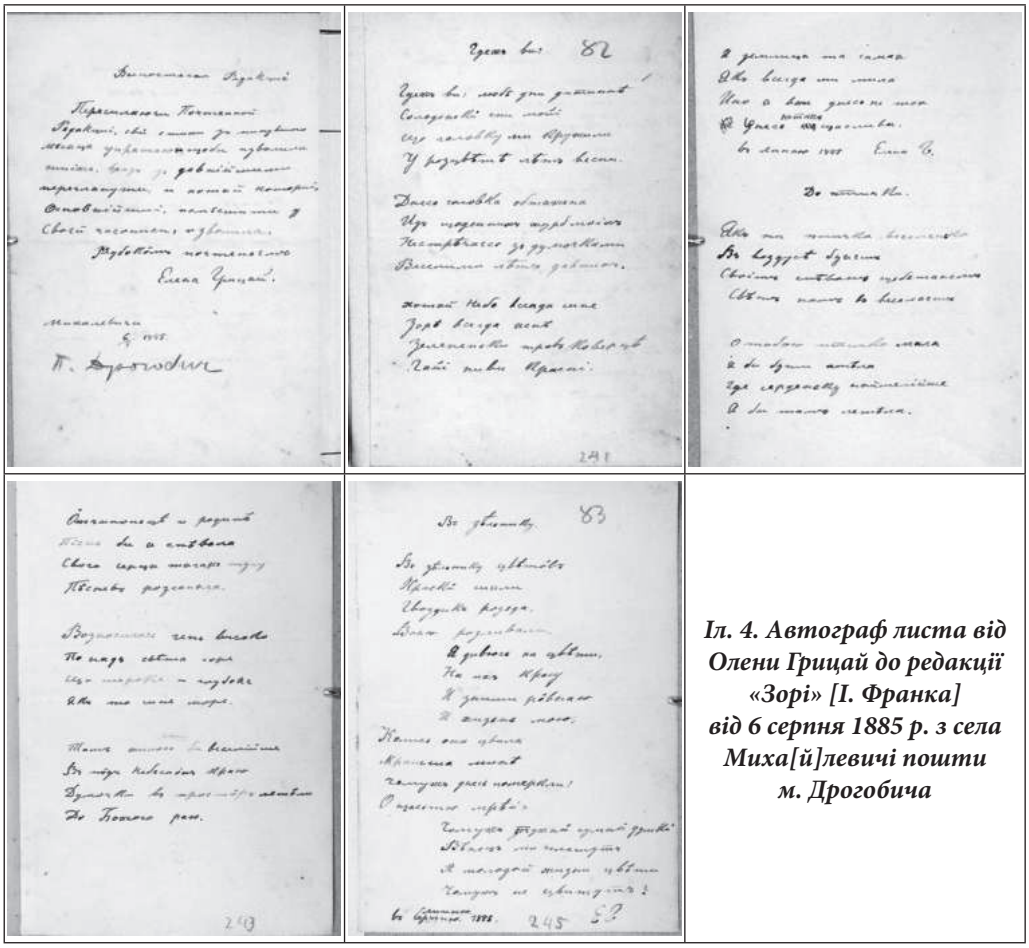

Іл. 4. Автограф листа від Олени Грицай до редакції «Зорі» [І. Франка] від 6 серпня 1885 р. з села Миха[й]левичі пошти м. Дрогобича

Попри те, що Олена Грицай листувалася із визначними сучасниками розповідає і у своїх спогадах її наймолодший син Остап. Зокрема він згадує, що «<…> коли я від того всього поверну в пороги тихої рідної хати і припаду тут до тіней моєї покійної Матері, то бачу її ще раз і все наново над столом, закиданим старими річниками «Зорі» і «Дзвінка», а перед нею, обік листів від Франка, Олени Пчілки та Наталії Кобринської – розгорнений шовковий альбомик <…>»[30]. Знову ж таки звертаємо увагу на те, що сьогодні, на превеликий жаль, немає жодних даних про збереження листів до Олени Грицай від різних дописувачів, що в свою чергу дало б можливість у більшій мірі доповнити життєпис поетеси.

У своїх спогадах про матір Остап Грицай розповідає про важкі будні матері під час проживання у свого свекра, адже на її утриманні та вихованні після смерті чоловіка перебувало троє дітей. Постійні сімейні клопоти не давали можливості активно працювати в площині літературної діяльності, але, не зважаючи на це, за словами її сина «<…> попри всю свою ніжність – <…> [його. – В. Г.] мати свідома посестра тих будительок нового часу в нас, що закликала українське жі-

[30] Грицай О. Шовковий Альбомик. Памяті моєї Матері Олени з Погорецьких Грицаєвої // Нова Хата. Двотижневий журнал для плекання домашньої культури. Львів, 1937. 1 Липня. Ч. 13. Рік XIII. С. 5.

ноцтво 80-их років [XIX ст. – В. Г.] на новий шлях до всецілої посвяти у праці для батьківщини»[31].

Із згаданих спогадів сина Олени Грицай дізнаємося й про те, що вона була великою шанувальницею світочів української літератури та активною учасницею культурно-просвітницького руху у Дрогобицькому краї. Підтвердженням цього слугують наступні слова із спогадів її сина: «<…> з <…>гарячою любовю до рідної землі вяжеться в Мами і любов до рідних поетів, як творців такої укоханої нею рідної пісні, зокрема ж до Шевченка й до Федьковича. Щодо Шевченка, то Мама зворушувалась до сліз, прислухуючись його поемами, залюбки і зразково деклямованими її наймолодшим братом, Іваном, причім вона й сама виступала як декляматорка шевченка на святкових концертах у Дрогобичі, виголошуючи особливо гарно "Тополю"»[32].

Підсумовуючи сказане, Остап Грицай акцентує: «Отак ще у Відні, підчас війни, пок[ійний – В. Г.] отаман Іван Коссак, мій дрогобицький земляк, згадував мені теплими словами про те, що в домі моєї Мами він "уперше бачив бюст і повне видання творів Шевченка"»[33]. При кінці своєї думки, Остап робить наголос: «І я знаю, що <…> три імена: Шевченко – Федькович – Франко були для неї виразником і символом нашої соборницької ідеї»[34].

Через два роки після поетичного дебюту ім'я Олени Грицай знову з'являється на публіці. Мова йде про те, що у 1887 р. через старання Наталі Кобринської та Олени Пчілки у Львові побачило світ видання – жіночий альманах «Перший вінок», редакцією якого займався Іван Франко. Основна ціль цього видання представлена у вірші Олени Пчілки «Перший вінок», у якому присутній заклик до творчого єднання усіх жінок:

«До спілки ж, сестри! В нашім гаю
Вінки ми праці повємо —
І на користь рідногу краю
Жіноче серце віддамо!»[35]

У згаданому збірнику було надруковано черговий поетичний твір Олени Грицай «В осени»[36] **(Див.: Ілюстрація 5)**. Вихід альманаху супроводжувався позитивними відгуками у тогочасному літературному світі. Зокрема, у статті «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», І. Франко зробив короткий позитивний огляд видання, де у контексті акцентував: «<…>, а один вірш "Восени" [опублікувала — В. Г.] Олена Грицай, яка, крім сього, помістила декілька віршів у річниках "Зорі"»[37]. В іншій статті, «З останніх десятиліть XIX віку», І. Франко писав, що «Перший вінок» відноситься до когорти найкра-

[31] Там само.

[32] Там само.

[33] Грицай О. Шовковий Альбомик. Памяті моєї Матері Олени з Погорецьких Грицаєвої // Нова Хата. Двотижневий журнал для плекання домашньої культури. – Львів, 1937. – 1 липня. – Ч. 13. – Рік XIII. – С. 5.

[34] Там само. – С. 8.

[35] Перший вінок. Жіночий альманах в: виданий коштом і заходом Наталії Кобринськоі і Олени Пчілки. – Львів, 1887. – С. 4.

[36] Грицай Є. В осени // Перший вінок. Жіночий альманах в: виданий коштом і заходом Наталії Кобринськоі і Олени Пчілки. – Львів, 1887. – С. 160.

[37] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. – К., 1984. – Т. 41. – С. 455.

щих та найбагатших за змістом українських видань із останнього десятиліття XIX ст., що «для історика нашої культури і нашого національного відродження ся книжечка завсігди буде дорогоцінною пам'яткою»[38]. Разом із тим І. Франком було опубліковано ще й коротеньку рецензію на згадане вище видання під назвою «Перший вінок», де автором зазначено, що «Під такою назвою вийшов український жіночий альманах, виданий коштом і старанням пані Наталі Кобринської та Олени Пчілки. Це досить об'ємна книжка (464 стор. 8-ки), в якій міститься 43 оригінальні белетристичні і наукові праці пера самих жінок-українок з Галичини і України»[39].

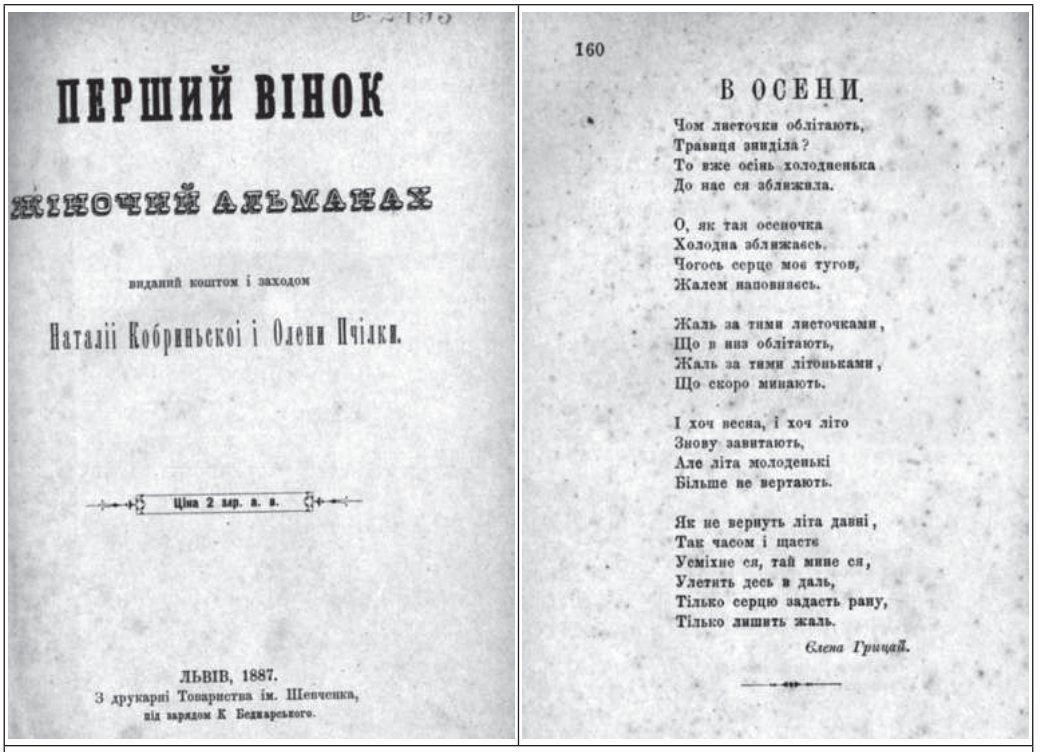

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобринської і Олени Пчілки.

Ціна 2 зар. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.
З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

160

В ОСЕНИ.

Чом листочки облітають,
Травиця зниділа?
То вже осінь холоднєнька
До нас ся зближила.

О, як тая осеночка
Холодна зближаєсь,
Чогось серце моє тугов,
Жалем наповняєсь.

Жаль за тими листочками,
Що в низ облітають,
Жаль за тими літоньками,
Що скоро минають.

І хоч весна, і хоч літо
Знову завитають,
Але літа молоденькі
Більше не вертають.

Як не вернуть літа давні,
Так часом і щасте
Усміхне ся, тай мине ся,
Улетить десь в даль,
Тілько серцю задасть рану,
Тілько лишить жаль.

Олена Грицай.

Іл. 5. Титульна сторінка жіночого альманаху «Перший вінок» та публікація у ньому вірша Олени Грицай «В осени»

Наступного 1888 р. на сторінках часописів знову з'явилися поетичні твори Олени Грицай. Так, на шпальтах Чернівецької газети «Буковина» було надруковано її вірш «Весною», котрий було приурочено пам'яті Осипа Федьковича[40], де авторка акцентувала на значимості його діяльності та великої втрати для краю **(Див.: Ілюстрація 6)**.

[38] Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. – К., 1984. – Т. 41. – С. 502.

[39] Франко І. Перший вінок // Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К., 2008. – Т. 53. – С. 192.

[40] Грицай Є. Весною (Памяти Осипа Федьковича) // Буковина. Часопись політична і наукова для народа руского. – Чернівці, 1888. – 16 Травня (28 Мая). – Ч. 10. – Рочник IV. – С. 7.

Ч. 10. Чернôвцѣ, 16. Травня (28. Мая) 1888. Рочникъ IV.

БУКОВИНА.

Часопись політична и наукова для народа руского.

Іл. 6. Фрагмент титульної сторінки газети «Буковина» за 1888 р. Ч. 10. та публікація у ній вірша Олени Грицай «Весною» (Памяти Осипа Федьковича)

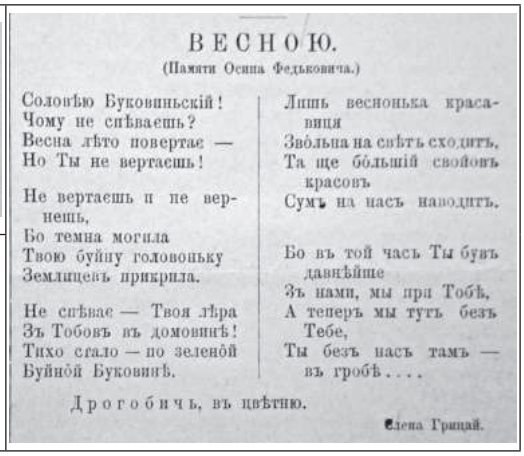
ВЕСНОЮ.

(Памяти Осипа Федьковича.)

Соловѣю Буковиньскій!
Чому не спѣваешь?
Весна лѣто повертае —
Но Ты не вертаешь!

Не вертаешь и не вернешь,
Бо темна могила
Твою буйну головоньку
Землицевъ прикрила.

Не спѣвае — Твоя лѣра
Зъ Тобовъ въ домовинѣ!
Тихо стало — по зеленôй
Буйнôй Буковинѣ.

Лишь весонька красавиця
Звôльна на свѣтъ сходитъ,
Та ще бôльшій свойовъ красовъ
Сумъ на насъ наводитъ.

Бо въ той часъ Ты бувъ давнѣйше
Зъ нами, мы при Тобѣ,
А теперъ мы тутъ безъ Тебе,
Ты безъ насъ тамъ — въ гробѣ....

Дрогобичь, въ цвѣтню.

Єлена Грицай.

Ще один вірш цього року Олени Грицай під назвою «Мрака» було уміщено у Львівському часописі «Зоря»[41], де через протиставлення природніх явищ показується внутрішнє переживання поетеси (**Див.: Ілюстрація 7**).

Рôкъ IX. Львôвъ дня 1. (13.) Серпня 1888. Число 15.

ЗОРЯ

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Іл. 7. Фрагмент титульної сторінки газети «Зоря» за 1888 р. Ч. 15. та публікація у ній вірша Олени Грицай «Мрака»

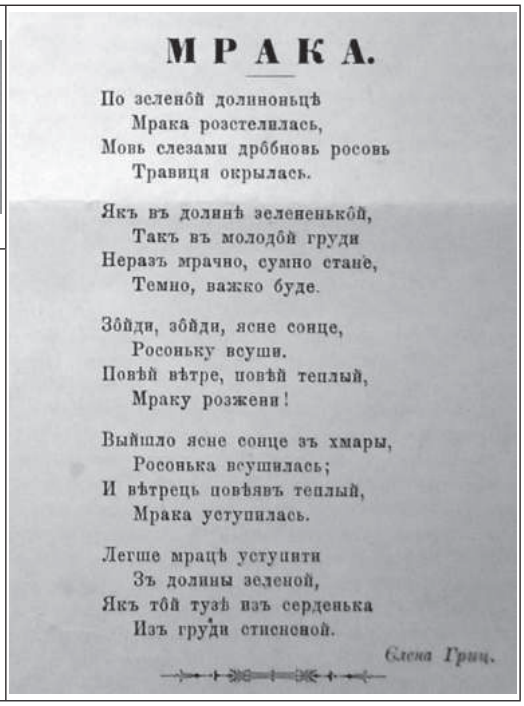
МРАКА.

По зеленôй долиноньцѣ
Мрака розстелилась,
Мовь слезами дрôбновь росовь
Травиця окрылась.

Якъ въ долинѣ зелененькôй,
Такъ въ молодôй груди
Неразъ мрачно, сумно стане,
Темно, важко буде.

Зôйди, зôйди, ясне сонце,
Росоньку всуши.
Повѣй вѣтре, повѣй теплый,
Мраку розжени!

Выйшло ясне сонце зъ хмары,
Росонька всушилась;
И вѣтрець повѣявъ теплый,
Мрака уступилась.

Легше мрацѣ уступити
Зъ долины зеленой,
Якъ тôй тузѣ изъ серденька
Изъ груди стисненой.

Єлена Гриц.

[41] Гриц[ай] Єлена. Мрака // Зоря. Письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1888. – Дня 1 (13) Серпня. – Ч. 15. – Рік IX. – С. 245.

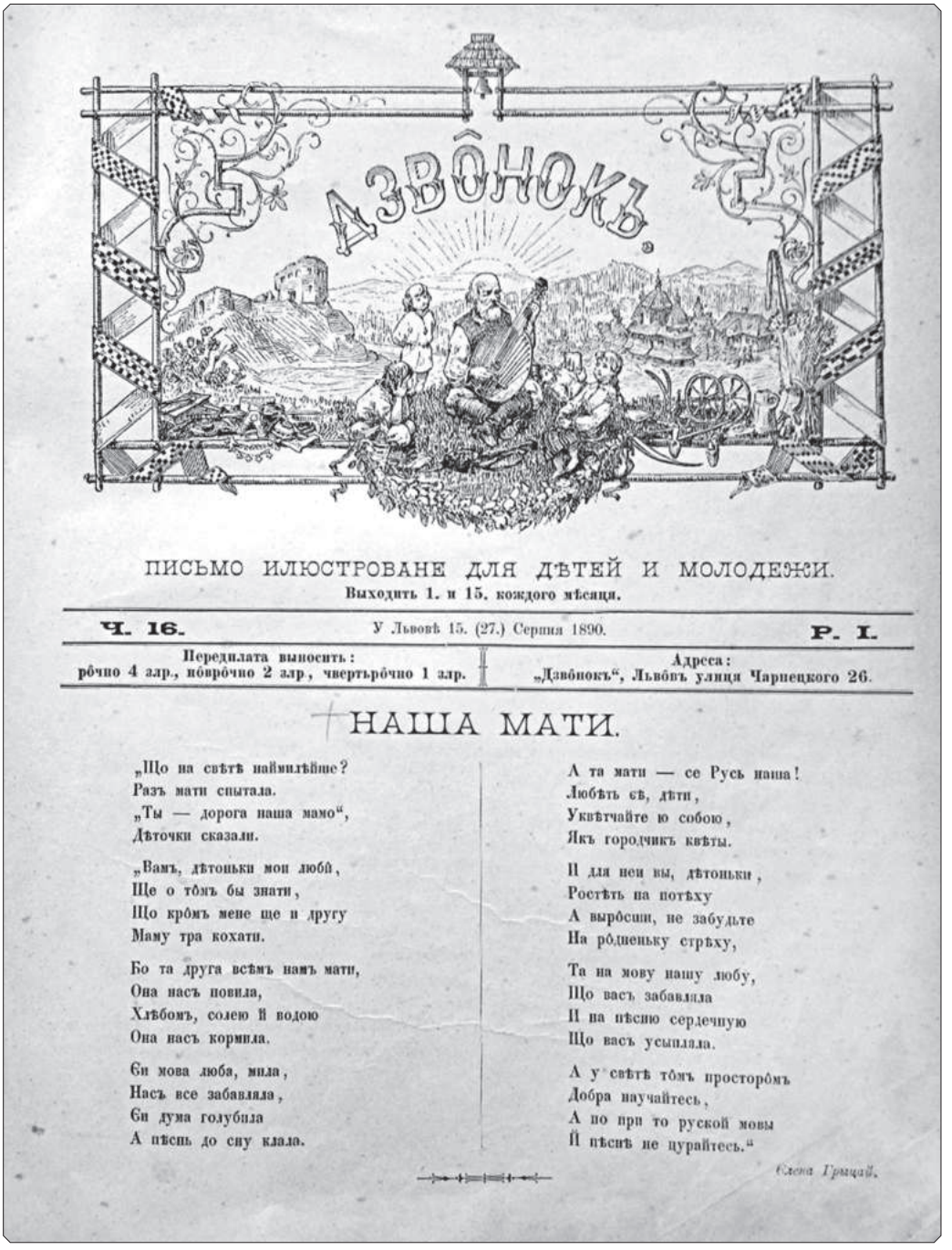

ДЗВÔНОКЪ.

ПИСЬМО ИЛЮСТРОВАНЕ ДЛЯ ДѢТЕЙ И МОЛОДЕЖИ.

Выходить 1. и 15. кождого мѣсяця.

Ч. 16. У Львовѣ 15. (27.) Серпня 1890. Р. I.

Передплата выносить: рôчно 4 злр., пôврôчно 2 злр., чвертьрôчно 1 злр.

Адреса: „Дзвôнокъ“, Львôвъ улиця Чарнецкого 26.

НАША МАТИ.

„Що на свѣтѣ наймилѣйше?
Разъ мати спытала.
„Ты — дорога наша мамо“,
Дѣточки сказали.

„Вамъ, дѣтоньки мои любй,
Ще о тôмъ бы знати,
Що крôмъ мене ще и другу
Маму тра кохати.

Бо та друга всѣмъ намъ мати,
Она насъ повила,
Хлѣбомъ, солею й водою
Она насъ кормила.

Єи мова люба, мила,
Насъ все забавляла,
Єи дума голубила
А пѣснь до сну клала.

А та мати — се Русь наша!
Любѣть єѣ, дѣти,
Уквѣтчайте ю собою,
Якъ городчикъ квѣты.

И для неи вы, дѣтоньки,
Ростѣть на потѣху
А вырôсши, не забудьте
На рôдненьку стрѣху,

Та на мову нашу любу,
Що васъ забавляла
И на пѣсню сердечную
Що васъ усыпляла.

А у свѣтѣ тôмъ просторôмъ
Добра научайтесь,
А по при то руской мовы
Й пѣснѣ не цурайтесь.“

Єлена Грицай.

Іл. 8. Титульна сторінки газети «Дзвінок» за 1890 р. Ч. 16. із розміщенням на ній вірша О. Грицай «Наша мати»

Останній поетичний твір Олени Грицай припадає на 1890 р. Саме цього року поетеса написала поетичний патріотично-виховний твір «Наша мати», який було

опубліковано на сторінках дитячо-молодіжного часопису «Дзвінок»[42] **(Див.: Ілюстрація 8)**. Змістовна канва даної поезії є свого роду напуттям для підростаючих поколінь у площині плекання любові до рідної батьківщини – України та поважання рідної мови, традицій та звичаїв свого – українського народу. Цей віршований твір Олени Грицай неабияк актуальний для сьогодення, і майбуття, адже запропоновані тут настанови слугують скелетною основою для набуття дітьми й молоддю досвіду патріотичної діяльності, виховання у дусі патріотичного зобов'язання, любові та шани до свого рідного.

В останні роки свого життя Олена Грицай потерпала від важкої хвороби, котра й призвела її до смерті. Померла поетеса у Перемишлі 21 лютого 1914 р. Львівська газета «Діло» сповістила громадськість про смерть поетеси некрологом від 24 лютого цього року, де говорилося про те, що: «Олена з Погорецьких Грицай, вдова по бл[ажейнішому – В. Г.] п[арохові – В. Г.] Івані, гр[еко – В. Г.] кат[олицького – В. Г.] пароху Гірка [Вірко біля Перемишля – В. Г.], померла в довгій і тяжкій недузї заосмотрена Св[ятими – В. Г.] Тайнами, в Перемишли дня 21 с[его – В. Г.] м[ісяці – В. Г.] в 58 [насправді 59 – В. Г.] році житя. Покійна мати відомого нашим читачам письменника Остапа Грицая, у 80 их роках м[инулого – В. Г.] ст[оліття – В. Г.] брала участь в лїтературній роботі в Зорі та містила також дрібні поезиї в перших числах Дзвінка. В[ічна – В. Г.] їй п[ам'ять – В. Г.]!»[43].

Отже, Олена Грицай вартує того, щоб позбутися так званого «вінка незнаності», адже ще в часі життя і діяльності її справедливо було названо «найпершою галицькою поетесою». Як стверджує її син Остап Грицай, вона любила українські народні пісні, котрі записувала та досить добре зналася на них та навіть почала писати свої поетичні твори під впливом зібраних фольклорних перл з уст українського народу.

Вся поетична спадщина Олени Грицай, про яку ми сьогодні знаємо, дорівнює дванадцятьом творам – не так багато, але й не так мало, щоб у свій час бути поміченою Іваном Франком, котрий переконував її звертатися до більш ширших життєвих тем. Попри віршотворення Олена Грицай активно долучалася й до громадсько-культурної діяльності жінок, що належали до тих, хто вів боротьбу за свої права, брала безпосередню участь в організації творчих вечорів з метою популяризації поетичного слова Тараса Шевченка та інших визначних літературних діячів – зокрема, один із своїх віршів присвятила пам'яті «буковинського солов'я» Осипа Федьковича. Загалом, поетичні твори Олени Грицай здебільшого були пейзажними, хоча насправді – настроєвими й алегоричними та навіть патріотично-виховними, як ось, наприклад, її поезія «Наша мати».

Отже, проблема вивчення біографії Олени Грицай продовжує бути актуальною. Її глибоке та широкоаспектне вивчення вимагає пошуку нових біографічних джерел (досі не знаємо її портрету), які б могли представити ширші матеріали щодо закриття білих плям як із її літературної, так і громадсько-культурної діяльності.

---

[42] Грицай Є. Наша мати // Дзвінок. Письмо илюстроване для дітей та молодежи. – Львів, 1890. – 15 (27) Серпня. – Ч. 16. – Р. 1. – С. 1.

[43] Померли // Дїло. – Львів, 1914. – Второк 24 лютого н. ст. (11 ст. ст.). – Ч. 41. – Рік. XXXV. – С. 6.

Володимир Галик.

Малознана поетеса з Дрогобиччини Олена Грицай: уточнені біографічні матеріали.

У запропонованому дослідженні представлено уточнену та доповнену біографію малознаної поетеси з Дрогобиччини Олени Грицай. Доповнення та уточнення стосуються дати народження поетеси, деяких аспектів громадсько-культурної й поетичної діяльності. У висновках акцентовано на тому, що питання вивчення життєпису Олени Грицай і надалі є актуальним, оскільки досі є невідомим її портрет, а також існує чимало білих плям як із її літературної, так і громадсько-культурної діяльності.

Volodymyr Halyk.

A little-known poetess from Drohobych region Olena Hrytsay: clarified biographical materials.

The proposed study presents a clarified and supplemented biography of Olena Hrytsay, a little-known poetess from Drohobych region. The additions and clarifications relate to the date of birth of the poetess, some aspects of her social, cultural, and poetic activities. The conclusions emphasize that the issue of studying the Olena Hrytsay's biography is still relevant, since her portrait is still unknown, and there are also many white spots from both her literary and social and cultural activities.

УДК 273.13 (438)"1906"

Володимир КОБЕТЯК, Юрій СТЕЦИК

ГРУШІВСЬКА ПАРАФІЯ В ОПИСАХ ДЕКАНАЛЬНОГО ВІЗИТАТОРА (1906 р.)

В новітніх умовах розбудови паломницьких осередків Української греко-католицької церкви постає необхідність у дослідженні їхнього історичного минулого, яке досі залишається маловідомим для сучасного покоління. Церковне краєзнавство в наш час проходить свій процес становлення, який супроводжується віднайденням у архівосховищах маловідомої документації, яка потребує систематизації та широкого запровадження до наукового обігу. Адже тривалий час панування атеїстичної радянської влади призвело до розпорошення парафіяльної та деканальної документації, яку потрібно віднаходити та вивчати. Серед масових церковних джерел помітне місце посідають протоколи візитаційних обстежень парафій делегованими комісарами як від деканального, так і від єпархіального управлінь. Ці узагальнені інформаційні звіти доповнюють повідомлення місцевих парохів, які надсилалися щорічно до єпархіального управління в Перемишлі та після опрацювання включалися до видання єпархіальних шематизмів. Відповідно віднайдений нами протокол деканальної візитації дозволяє окреслити в загальних рисах становище грушівської парафії: матірний храм, персональні відомості про пароха та його діяльність, стан парафіяльних будинків та канцелярії, фінансове забезпечення. Вище окреслена проблематика дозволяє стверджувати про те, що церковна адміністрація як на деканальному, так і на єпархіальному рівнях піклувалася про стан своїх парафій, проводячи їх регулярні ревізії. Тож розглядаємо акт візитації як один із адміністративних засобів контролю за діяльністю місцевого пароха.

Про історію парафіяльних храмів села Грушів фрагментарно згадують у своїх дослідженнях як краєзнавці, так й історики церкви[1]. Однак представлений ними фактологічний матеріал потребує уточнень, оскільки є різниця датувань подій у локальній церковній історії. Для цього потребуємо проведення наукової верифікації шляхом залучення офіційної церковної документації: протоколів єпископських і деканальних візитацій та статистично-описових повідомлень парохів[2].

---

[1] Галик В. Духовні святині села Грушів // Старожитності Дрогобиччини. – № 2. – 2008; Лаба В. Історія села Грушів від найдавніших часів до 1939 року. – Львів, 2008. – 100 с.; Пастух Р., Сов'як П., Шимко І. Дрогобиччина: свідки епох. Енциклопедична книга-альбом. – Дрогобич, 2012; Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. – 864 с.; Dmytro Blazejowskyj. Historical sematism of the eparchy of Peremysl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828 – 1939). – Lviv, 1995. – 1008 p.

[2] Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu (dalej – APP ABGK). – Sygn. 5830. – K. 49-50; Шематисмь всего клира греко-католического єпархій соєдиненыхь Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рокь водь Рожд. Хр. 1906. – Перемышль, 1905; Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. – Дрогобич, 2014.

Метою статті є проаналізувати інформаційні повідомлення деканального візитаційного комісара та місцевого пароха щодо оцінки становища грушівської парафії греко-католицького обряду.

Передусім проведено аналітичну критику протоколу деканальної візитації за 1906 р. з метою встановлення часу, місця та авторства згаданого документу. 2 листопада 1906 р. намісник мокрянського деканату о. Андрій Децько провів візитаційне обстеження матірного парафіяльного храму святої Мучениці Параскевії у селі Грушів Дрогобицького повіту Самбірського циркулу[3]. Зупинимося побіжно на з'ясуванні біографічних відомостей про делегованого візитаційного комісара. Адже під протоколом візитації стоїть тільки його один підпис як представника від деканального управління.

Отець Андрій Децько народився 1848 р. У 1876 р. отримав ієрейські свячення. У 1895 р. став вдівцем. Служив на різних парафіях Перемишльської єпархії: помічник пароха у Хирові (1876 – 1877 рр.), сотрудник у Братківцях (1877 – 1889 рр.), вчитель у Перемишльській гімназії (1889 – 1891 рр.), помічник при Перемишльській катедрі (1891 р.), адміністратор парафії у Луці (1891 – 1908 рр.), заступник, а згодом декан Мокрянського деканату (1900 – 1919 рр.), парох у Дорожові (1908 – 1919 рр.). Помер 5 квітня 1919 р. та похований у Дорожові[4].

Протокол написаний тогочасною діловою мовою – «язичієм», яке побутувало у Галичині впродовж другої половини XIX – початку XX ст. і активно використовувалося при укладенні церковної документації. При публікації протоколу деканальної візитації зберігаємо особливості тогочасного правопису.

Виконуючи обов'язки візитатора у Мокрянському деканаті, о. Андрій Децько прибув 2 листопада 1906 р. до матірного дерев'яного храму святої Мучениці Параскевії у Грушові Долішньому, очолив урочисту літургію та провів зустрічі із парохом, церковним комітетом та парафіянами. Ці зустрічі проведено з метою встановлення взаємовідносин між різними сторонами. Відповідно у протоколі відзначено, що парох о. Єронім Борковський не має скарг на парафіян і так само миряни задоволені від його душпастирської праці[5].

Під протоколом деканальної візитації, окрім підпису пароха, представлено дані про місцевих парафіян, які мали слугувати засвідченням про те, що вся викладена інформація відповідає дійсності та що документ укладався у присутності свідків. В цей час внесення підписів було своєрідним нотаріальним засвідченням про об'єктивність даних. Відповідно під документом підписалися війт грушівської громади (Симеон Пецюх) та члени церковного комітету (братства, Стефан і Онуфрій Литвинки, Сидор Колечко)[6].

Згаданий священноієрей Єронім Борковський народився у 1830 р., а ієрейські свячення отримав у 1857 р. Душпастирську працю розпочав як отець-сотрудник на парафії у селі Пралківці Перемишльського повіту (1857 – 1861 рр.), яке продовжив адміністратором парафій Залуж (1861 – 1863 рр.), Досьно (1863 – 1865 рр.), Трепча (1865 – 1888 рр.) та завершив як парох у Грушові (1888 – 1907 рр.). Був

[3] APP ABGK. – Sygn. 5830. – K. 49.
[4] Dmytro Blazejowskyj. Historical sematism of the eparchy of Peremysl… – P. 620.
[5] APP ABGK. – Sygn. 5830. – K. 49.
[6] Ibidem. – K. 50.

світським одруженим священником, а із 1894 р. став ієреєм-вдівцем. Відійшов у засвіти 21 вересня 1907 р. та похований у Грушові[7].

Із фрагментарних повідомлень візитатора можемо скласти загальну характеристику душпастирського служіння о. Єроніма Борковського у грушівській парафії, яке тривало незмінно майже двадцять років. Зокрема парох регулярно зранку та вечором відправляв літургії відповідно до церковного уставу. По неділях і святах виголошував повчальні проповіді та провадив катехитичну науку для дітей. Адже активно агітував батьків приводити дітей на катехизацію. Візитатор відзначив, що батьки прислухалися до його настанов і діти мали добрі знання з основ християнського вчення, прикладав всіх можливих зусиль для катехизації молоді. Без жодного зволікання поспішав до хворих парафіян із святими дарами. Стежив, щоби парафіяни щорічно сповідалися у часі Великого посту перед святом Пасхи. Навчив віруючих належно поводитися у храмі під час богослужінь. Раз в рік відвідував домівки парафіян із свяченою йорданською водою. Наполегливою працею спричинився до викорінення у грушівській парафії подружніх пар, які жили спільно без церковного шлюбу. Зокрема візитатор відзначає, що незаконних подружь на парафії не було.

Привчив мирян в часі літургій не відвідувати корчм та утримуватися у недільні і святкові дні від важкої фізичної праці по господарству. Організував нічну сторожу для охорони храму. Заснував із парафіян церковне братство, яке дбало про утримання храму, мало свій статут (зберігся до нашого часу в архіві парафіяльної канцелярії), що був затверджений перемишльським Єпископським Ординаріатом від 27 листопада 1895 р. Станом на 1906 р. візитатор нарахував 100 членів цього братства, однак не відзначив поділу по храмах (матірному і дочірному). Можемо припускати, що о. Єронім був ініціатором заснування на парафії товариства тверезості, яке на поміркованих християнських засадах провадило боротьбу із проявами ганебного пияцтва серед місцевого селянства. Візитаційний комісар відзначив, що до такого корпоративного утворення належали всі члени церковного братства. Таким чином, братство та товариство були поєднані між собою. Про високий авторитет пароха серед парафіян свідчать також ті факти, про які зауважує візитатор, що за час його каденції жоден із місцевих греко-католицьких віруючих не змінив свого батьківського обряду, не перейшов до іншої конфесії, а навпаки на парафії ніколи не бракувало жертовних доброчинців, які своєю працею та коштом спричинилися до побудови нового храму, так що не приходилося вдаватися до грошових позик. Адже парафіяльна громада не мала жодних фінансових боргів, завершивши успішно побудову храму[8].

В часах Австро-Угорської імперії на місцевого пароха також покладалися обов'язки державного службовця, оскільки він отримував доплату із державного релігійного фонду до своєї щомісячної платні із парафіяльної церковної каси. Відповідно на о. Єроніма накладався обов'язок у провадженні парафіяльних актових книг (хрещення, одруження, похорону), на підставі яких він мав право видавати відповідні метрики (народження, шлюбу, смерті) парафіянам, які мали юридичну силу. З цією метою було утворено при матірному храмі парафіяльну канцелярію,

[7] Dmytro Blazejowskyj. – Op. cit. – P. 620.
[8] APP ABGK. – Sygn. 5830. – K. 49-50.

де зберігалася церковна документація (метричні книги, розпорядження церковних (деканів, єпископів) та світських (старостів, намісників, імператорів) властей, протоколи передшлюбних наук і оголошень про шлюб, реєстри фундаційних та приватних літургій, фінансові книги прибутків та видатків, протокол про діяльність парафіяльної школи, реєстраційні книги вхідної та вихідної документації (так звана книга діянь пароха). Візитатор, переглянувши згадану документацію, зауважив, що о. Єронім дуже добре її провадить, відповідно до встановлених інструкцій. Також у парафіяльній канцелярії зберігалися загальноєпархіальні видання («Єпархіальний вісник», «Шематизм» за різні роки), до яких увійшли розпорядження та повідомлення перемишльських владик. Власними зусиллями о. Єроніма при канцелярії була організована невеличка парафіяльна бібліотека, яка складалася із приватних книг пароха. На жаль, візитатор не відзначив тематичний репертуар цієї літератури та її чисельність. І тільки із типових візитаційних описів за різні роки (1902 – 1912) довідуємося, що це була повчальна богословська література (10 книг), якою, очевидно, парох послуговувався при підготовці до духовних проповідей[9]. Однак так і не було представлено їхніх назв, що створює певні труднощі у визначенні інтелектуальних зацікавлень місцевого пароха.

Про час початку побудови згаданого храму в протоколі візитації довідуємося із значно раніших єпископських відвідин у 1852 р. Зокрема у цій канонічній візитації відзначено, що у 1851 р. грушівська парафіяльна громада розібрала стару дерев'яну церкву (1661 р. побудови) через трухлявість деревини в ній і в цьому ж році (29 квітня 1851 р.) було освячено камінь під побудову нової дерев'яної святині. І тільки аж у 1880 р. завершено повне оздоблення храму. Однак незабаром у 1886 р. святиня погоріла[10]. У 1901 р. візитатор відзначає, що завершено побудову нового мурованого храму, який ще потребував завершення внутрішніх оздоблювальних робіт. Відповідно богослужіння й надалі відправлялися у дерев'яній каплиці мучениці Параскевії. Тому отець-декан Андрій Децько звертався до перемишльського владики із клопотанням про надання крилошанських відзнак для отця-пароха Єроніма за проведену ним багаторічну працю під час освячення новозбудованого храму. У 1902 р. титул крилошанина було надано о. Єроніму[11]. Вже на 1906 р. відзначено, що літургії відправлялися у новозбудованому кам'яному матірному храмі Святої великомучениці Параскевії. Згаданий храм освятив 8(21) вересня 1902 р. перемишльський греко-католицький владика Констянтин Чехович, який через два роки провів канонічну візитацію парафії[12].

У протоколі деканальної візитації за 1906 р. комісар обмежився оглядом забезпеченості храму відповідним церковним спорядженням, яке було необхідне для проведення богослужінь: наявність кивоту із святими дарами, чашами, миром; належний вигляд церковних риз (фелонів, стихарів, поясів); чисельність вівтарів та наявність на них антимінсів (без яких недозволено відправляти літургій); богослужбова література. Описи візитатора є досить загальними і в них відсутня інформація, як виглядав храм зовні та всередині, яка була його архітектура та оздоблення. Тільки довідуємося, що новий храм був вже муро-

[9] APP ABGK. – Sygn. 5830. – K. 49 (zw).

[10] Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ... – С. 253.

[11] APP ABGK. – Sygn. 5830. – K. 49.

[12] Шематисмь всего клира греко-католического єпархій… – С. 226.

ваним. Біля церкви було споруджено дзвіницю. Навколо храму розміщувався парафіяльний цвинтар, який був обгороджений парканом та деревами. Проте комісар не повідомляє про стан догляду за ним, щоб свідчило про рівень розвитку поминальної традиції та родинної пам'яті про померлих. Досить фрагментарно зафіксовані відомості про наявність окремої будівлі для школи, яка на цей час була вже державним освітнім закладом. Не зазначено про стан цієї будівлі та кількість учнів. Натомість відзначено, що шкільний будинок був досить старим[13].

Відсутні дані у протоколі візитації можемо доповнити статистичними повідомленнями грушівського пароха, які увійшли до шематизму Перемишльської єпархії за 1906 р. Зокрема відзначимо про церковні землеволодіння та прибутки від них:

- орне поле – 42 морги 600 сажнів, із нього чистий прибуток становив 369 крейцерів 82 сотики;
- луки – 54 морги 924 сажні, із них чистий прибуток становив 288 крейцерів 40 сотиків;
- город – 1 морг 783 сажнів, із якого чистий прибуток становив 19 крейцерів 92 сотики.

Загалом церковні землеволодіння становили 78 моргів 197 сажнів із чистим прибутком разом 677 крейцерів 24 сотики, відсотки за викуп дерева і мешне – 112 крейцерів 88 сотиків. Додаток із каси – 710 крейцерів 24 сотики. Земельний податок – 232 крейцери 1 сотик. Податок особистого прибутку – 28 крейцерів.

Двокласна державна школа на три села із українською мовою навчання. Дітей шкільного віку із українських родин – 300 осіб. Платня дяка, який ще не склав іспити, надходила із церковних прибутків. Діяла читальня товариства імені Михайла Качковського із чисельністю 106 членів. Не було шпихліра та каси. Діяли два християнські склепи.

Була ще третя церква як каплиця Святої Трійці відпустова, наділена у 1901 р. трьома відпустами від Папи Римського святішого отця Льва XIII: у дні Святої Трійці, Успіння Пресвятої Богородиці та Воздвиження Чесного Хреста.

Загальна чисельність парафіян становила 3105 віруючих, із яких до матірного храму святої Мучениці Параскевії у Грушові Долішньому ходило 1649 осіб, а до дочірньої церкви Собору Пресвятої Богородиці у Грушові Горішньому – 1456 людей[14].

Для обслуговування досить розлогої і чисельної грушівської парафії на допомогу місцевому пароху о. Єроніму було призначено отця-помічника Петра Савицького, одруженого, світського ієрея. Він народився у 1873 р., здобув духовну освіту та був рукопокладений в ієрейський сан у 1901 р. Пастирське служіння розпочав як помічник пароха у грушівській парафії (1901 – 1907 рр.). У подальшому виконував обов'язки отця-адміністратора (1907 – 1908 рр.) та отця-пароха (1908 – 1916 рр.) у цій ж грушівській парафії. Завершив своє душпастирське служіння на землі 22 лютого 1916 р. та похований у Грушові[15].

Таким чином, із проаналізованих повідомлень візитатора та пароха можна стверджувати про те, що на локальному рівні розбудовувалася парафіяльна циві-

[13] APP ABGK. – Sygn. 5830. – K. 49.
[14] Шематисмь всего клира греко-католического єпархій… – С. 226-227.
[15] Dmytro Blazejowskyj. – P. 831.

лізація: діяли храми (матірний і дочірний) та школа; засновувалися мирянські організації (церковне братство та товариство тверезості). Парох виконував не тільки літургійні, але й адміністративні обов'язки: укладав парафіяльні акти (метричні, шкільні), провадив реєстр вхідної та вихідної церковної документації, видавав метрики парафіянам, провадив записи про християнську підготовку наречених до укладення церковного шлюбу та виголошував оповіді про час і місце його укладення з метою встановлення чи немає суттєвих перешкод з боку парафіяльної громади для вінчання молодят. Помітно, що місцевий парох заохочував батьків віддавати своїх дітей до школи і поряд із тим приводити їх на катехитизацію до храму. Таким чином, парох дбав не тільки про інтелектуальне зростання парафіяльної молоді, але й про їхнє християнське виховання. Парафіяльна людність відзначалася набожністю та жертовністю, адже дотримувалася церковних приписів і християнського вчення та зуміла зібрати значні кошти на побудову нового мурованого храму. Церковні землеволодіння ретельно охоронялися і ніхто із світських володарів не зазіхав на їхнє привласнення. Якщо будинок пароха ще знаходився у доброму стані, де ще були умови для проживання, то господарські будівлі, що належали до церковної власності, потребували ремонтів. Віднайдення та опрацювання протоколів деканальних та єпархіальних візитаційних обстежень за попередні та наступні роки функціонування грушівської парафії можуть значно доповнити наші уявлення про діяльність парафіяльної цивілізації на окремо взятому прикладі.

Документ

ПРОТОКОЛЬ
отправленого посьщенія деканального церкви вь Грушовь
деканомь Андреємь Децко
дня 2-го листопада 1906

§. I. Душпастырь.

Вь приходь Грушовь исповняе душпастирство Всеч. О.
Ч. Г. Іеоронь Борковскій вь свойствь пароха
рожденный року 1830. рукоположенный року 1857
на мьстци оть року 1888, вдовець

§. II. Церковь.

Нижше подписаный поклонившися Найсвятьйшимь Тайнамь, обучивши згромадженыхь прихожань о намьренію посьщенія деканального, приступиль кь насльдованію сльдуючихь предметовь:

1. Чи кивоть чисто удержуеся, частки Пренайсвятьйшихь Таинь чи вь количествь потребномь для хорыхь знаходятся, чи що 14 дней обновляти звыкли? – Чисто удержуеся и частки Принайсв. Тайнь вь потребномь количествь находяться и що 14 дней звикли обновлятися.
2. Мирниця чи знаходиться, чи отновлено миро Святое? – Єсть и св. миро отновлено.
3. Колько знаходиться Чашей, чи добре позолоченіи? – 4.
4. Колько есть фелоновь вь добромь стань? – 12.

5. Чи позначены вышитыми числами деканального инвентаря? – .

6. Колько стихаровь? – 10.

7. Колько поясовь? – 10.

8. Колько побочныхь олтаревь? – нема.

9. Колько якого храму? – Св. Мученици Параскевіи, а дочерна Собора Пресвятой Богородици.

10. Чи знаходится на всьхь Антиминсь? – вь дочерной єсть, а материя Преосвященим Архиєреємь освящена.

11. Проскомедія и молитвы по причащенію чи находяться? – Суть.

12. Чи суть всь книги литургическіи, и вь якомь стань? – Суть и вь добромь стань.

13. Чи нема образовь неприличныхь? – Нема.

14. Церковь вь якомь стань? – нова матерна, а дочерна вь зломь.

15. Звоница вь якомь стань? – вь добромь.

16. Кладбище – чи есть досыть мьстця, чи обгородженый? Засадженый деревомь? – Єсть єще мьстея и деревями обсаджене.

17. Домь школьный чи есть? – Вь зломь стань.

§. III. Священнодьйствіе.

Прихожанамь предложено:

Якь ся заходить священникь и чи не творить якои соблазни? – Ніякои

1. Чи Богослуженіе рано и вечерь вь своемь часъ по правиламь церковнымь отправляеся? – по правиламь.

2. Слово Боже чи проповьдуеся вь часъ Службы Божой и наука катехитична чи преподаеся вь Недьль и Свята? – проповьдує и учить по силамь.

3. Чи Душстаровникь завозваный до хорого безь проволоки поспьшае? – Поспьшає.

4. Чи отправили прихожане Сповьдь пасхальную? – отправили.

5. Чи вь Церкви прихожане прилично и побожно Богослуженію присутствують? – побожно.

6. Чи приходникь парохіянь своихь вь опредьленыхь часахь посьщає? – Посьщає сотрудникь.

7. Чи не мають жадобы якой противо своему приходнику касательно перетьганія на належитости зь права епитрихиля, або частого отдаленія изь льстця своего прихода? – не мають.

8. Чи не находятся дикіи малженьства, або чи не дьются публичніи соблазни? – нема.

9. Чи не пересьджують прихожане вь часъ якого Богослуженія вь корчмахь и оть роботь тяжкихь вь Недьль и Свята не воздержуются? – не пересьджують.

10. Чи порядно отбуваеся стражь ночная коло церкви? – єсть.

11. Чи заведено Братство церковное и колько числить членовь? – (разом із 12 пунктом)

12. Чи заведено товаришество мьрности, и колько членовь? – сполучено разомь (братство і товариство) має до 100 членов

13. Чи посилають родичи дьтей на катехитичну науку? – посилають.

14. По здьланомь испыть якій обявился успьхь? – добрый.

15. Чи не мае гдещо приходникь примьтити? – Не має.
16. Чи не мають що прихожане внести? – ньть.
17. Чи есть инвентарь деканальный? –
18. Що прибуло до Церкви сего року? –
19. Котріи суть знакомитшіи благодьтели церкви? –
20. Чи не отступиль кто оть своего греч. к. обряда? –

§. IV. Акта приходскіи.

1. Где переховуються метрики и прочіи акта приходскіи? - Вь канцеляріи парохіальной.
2. Спись всьхь актовь чи находится? – Єсть.
3. Чи находится спись всьхь періодичныхъ подань? – нема.
4. Метрики якъ проваджены? – вь язиць латинском.
5. Чи пишутся при свъдкахъ? – при свьдкахь.
6. Чи заховуются приписи при помершихъ? – заховуються.
7. Чи заховуются приписи при войсковыхъ? – Єсть.
8. Протоколъ дьйствій (Questions Protokoll)? – Єсть.
9. Протоколъ розпоряджень чи провадится? – нема.
10. Протоколъ школьный? – нема.
11. Протоколъ Св. Службь фундушовыхъ? – єсть.
12. Протоколъ Службъ божих приватныхъ? – єсть.
13. Протоколъ побираныхъ нележитостей права епитрахильного? – єсть.
14. Протоколъ оповьдей? – Єсть.
15. Протоколы предслюбніи въ якомъ стань? – вь добромь стань.
16. Друкованы курренды зъ року 1857? –
17. Книга конскрипціи? – Єсть.
18. Чи вообще акта парохіальныи въ порядку? – вь належитомь.
19. Библіотека парохіяльна колько мьстить въ собь книгъ? – 6 книжокь богословскихь.

§. V. Будынки парохіяльніи.

1. Въ якомъ стань домъ мешкальный приходській? – потребує поправки.
2. Будынки господарскіи прихода? – потребує поправки.
3. Чи не зайшли якіи насилія правъ церковныхъ або грунту церковного?
4. Що въ той мьръ здьлано? –

§. VI. Скарбона церковна.

1. Чи знаходится скринка двома ключами осмотрена, где ся переховуе? – Єсть.
2. Чи предложеный протоколъ скарбоны церковной; чи приходникъ съ концемъ року обчисляе приходы и росходы церковніи зъ провизорами? – предложено.
3. Колько найдено грошей готовыхъ? – 350 корон 87 сотиків, а вь дочерной за сей рокь 170 корон, сложено до щадниць.
4. Колько выжиченыхъ? – нема на пожичкахь.
5. Разомъ? – готовка.
6. Которыи суть Провизоры церковныи? – Стефань Литвинко, Сидорь Колечко.

7. Кто есть пьвцемъ церковнымъ? – Панько Паньковь и Симеоне Спанчакь.
8. Кто есть паламаромъ церкви? – Дамянь Сливичь
9. Чи всь тіи пильно обовязки свои, и съ добрымъ прикладомъ для прихожанъ? – виконують пильно.

Примъчанія посьщаючого Настоятеля Деканата:

+ Симеонь Пецюхь, начальникь громади
+ Стефань Литвинко, провизорь
+ Оноферь Литвинко
+ Сидорь Колечко

Іеронь Борковский, парохь

Вь обохь церквахь єсть порядокь и чистота.

Андрей Децко
декань

Джерело: Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu. – Sygn. 5830. – K. 49- 50.

Володимир Кобетяк, Юрій Стецик.
Грушівська парафія в описах деканального візитатора (1906 р.).

Проведено джерелознавчий аналіз протоколу деканальної візитації за 1906 р. та визначено його інформаційний потенціал для вивчення історії та культури грушівської парафії. Проаналізовано фактологічний матеріал документу та доповнено його фрагментарні повідомлення відомостями із єпархіальних шематизмів. Встановлено, що регулярні візитаційні обстеження парафії були спрямовані на проведення ревізій як церковного майна, так і душпастирської праці пароха та визначення релігійно-морального рівня парафіяльної людності.

Volodymyr Kobetyak, Yuriy Stetsyk.
The Hrushiv parish in the descriptions of the dean's visitor (1906).

A source analysis of the dean's visitation protocol for 1906 was conducted and its informational potential for studying of the history and culture of the Hrushiv parish was determined. The factual material of the document was analyzed and its fragmentary messages were supplemented with information from diocesan schematics. It was established that the regular visitation inspections of the parish were aimed at the conducting audits of both the church property and the pastoral work of the parish priest and determining of the religious and moral level of the parish population.

908(477.83-22):001.814]:355.1.089(436 = 161.2)"1916/1917"

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

НОВА КРАЄЗНАВЧА ЗНАХІДКА В ГУБИЧАХ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УПРАВИ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У ВІДНІ ЗА 1916 РІК ТА ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 1917 РОКУ

У Губицькому парафіяльному архіві храму Івана Хрестителя (Борислав) виявлено цікавий документ-лист-звіт про діяльність Центральної управи Українських січових стрільців у Відні за 1916 рік та з 1 січня до 30 червня 1917 року, тобто про діяльність за півтора року. Документ цікавий тим, що включає касовий звіт за означений період, накладні, перелік та цінник. Цей документ був розісланий всім громадським, парафіяльним і шкільним урядам. Чотирьохаркушний документ надруковано типографським способом на газетному папері розміром 21,3х30,6 мм. Перший, другий і третій аркуш оформлений вставками, малюнком-графікою. На першому аркуші зображений Січовий стрілець з прапором, на другому – Січовий стрілець у поході, на третьому – стрілецька стежа. На четвертій сторінці адреса отримувача, марка вартістю 3 геллери та штемпельована дата відправки адресанта.

На першій сторінці цього документу Центральна управа Українських січових стрільців надрукувала звернення до українців і українок, де роз'яснює добровільні датки українців і українок на першочергові видатки та допомогу УСС, а саме на хворих і ранених стрільців, які хочуть продовжити навчання і потребують книг, шкільних видатків, харчування, а також допомогу лікарням збіжжям, городовиною, м'ясом, полотнами і грошовими датками.

Центральною управою підкреслено і звернено увагу суспільства на важливість замовлення і викупу товарів видавництва, кошти з яких йдуть на стрілецькі цілі. Тобто, хто купує листівку, книжку, відзнаку, видані накладом Управи, той допомагає УССусусам.

Центральна управа просила слати датки на стрілецькі цілі. Закликала в кожній місцевості заснувати «Стрілецький комітет» з допомоги Управі в праці над розвитком українського стрілецтва.

Управа просила громадські уряди при плануванні бюджету на найближчий рік виділяти певну суму коштів на датки УСС та розповсюдження видавництва Центральної управи. Листи, замовлення та грошові датки відправлялися на адресу Центральної управи УСС у Відні (Zentralleitung der Ukrainischen Legion, Wien, VIII. Lederergasse 20).

Від імені Центральної управи УСС стояли наступні підписи: голова д-р Стефан Смаль-Стоцький, писар д-р Стефан Рудницький та скарбник Іван Боберський.

На другій сторінці вміщено касовий звіт. 25 серпня 1917 р. Центральна управа Українських січових стрільців представила звіт за 1916 рік, перевірений через І. Драганчука і А. Жука і звіт за І півріччя 1917 року з грошового обороту:

Рік 1916

Доходи:

1. Сальдо з 1915	К. 13.861.66
2. Датки на стрілецькі цілі	34.923.81
3. Датки на помічників	1.344.12
4. Датки на вдови і сироти	2.000.00
5. Датки з Галичини на любистки	27.385.30
6. Датки віденських банків на стрілецькі цілі і любистки заходом посла М. Василька	15.300.00
7. Позичка від Бб	6.000.00
8. Перехідний рахунок	25.500.00
9. Дохід з кіна	735.75
10. Видавничий фонд даток п. Іж.	2.000.00
11. На прощання II-ї віденської сотні посол М. Василько	2.000.00
Сума доходів в р. 1916	К. 172.729.25

Видатки:

1. Стрілецький улад (організація)	К. 23.784.08
2. Допомога для стрільців	15.966.80
3. Видавництво	35.602.13
4. Музей (дописи, малюнки, світлини)	20.499.99
5. Музика	1.931.60
6. Бібліотека	1.285.06
7. Вистава воєнна 1916	22.235.04
8. Любистки для віденської сотні, Коша, Вишколу, Поля	28.475.96
9. Перехідний рахунок	11.293.04
10. Чекове діловодство	402.89
Сума видатків в р.1916	К. 161.476.59
Залишається сальдо на рік 1917 в квоті	К. 11.252.66

Рік 1917

(від 1 січня до 30 червня)

Доходи:

1. Сальдо з року 1916	К. 11.252.66
2. Датки на стрілецькі цілі і на помічників	16.398.78
3. Датки віденських банків заходом посла М. Василька	3.000.00

4. Продаж видавництва	27.962.12
5. Даток посла М. Василька на стрілецьку виставу	10.000.00
6. Перехідний рахунок	116.00
Сума доходів в І півроці 1917	К. 68.729.56

Видатки:

1. Стрілецький улад (організація)	К. 9.173.35
2. Допомога для стрільців	5.982.53
3. Видавництво	22.769.21
4. Музей (дописи, малюнки, світлини)	9.171.29
5. Вистава воєнна 1917	10.441.56
6. Розпорядний фонд станиці у Відні і Львові	2.500.00
7. Перехідний рахунок	1.916.00
Сума видатків в І півроці 1917	К. 61.953.94
Залишається на 30 червня 1917 р. на друге півріччя сальдо в квоті	К. 6.775.62

Д-р Стефан Смаль-Стоцький, голова в.р., Д-р Стефан Рудницький, писар в.р., І. Боберський, скарбник в.р., Ю. Гарух, книговодчик в.р.

Від провірної комісії: І. Драганчук в.р, А.Жук в.р ,Д-р В. Загайкевич в.р.

Аналізуючи видатки Центральної управи УСС за півторарічний період, приходимо до висновку, що найбільші витрати припали на Українську мистецьку накладну, видавництво – 58.371.34 К.; видатки на стрілецький улад (організацію) в сумі 32.957.43 К. Дальше видатки розподілились таким чином: на воєнні вистави – 32.676.60 К; музей (дописи, малюнки, світлини) – 29.671.28 К; допомога стрільцям – 21.959.18 К.; любистки для віденської сотні, Коша, Вишколу, Поля – 28.475.6 К.

В доходи за 1916 рік входили: продаж з видавництва – 41.678.61 К, дохід з кіна – 735.85 К., видавничий фонд – 2.000 К., датки на вдови і сироти – 2000 К., датки на немічників – 1.344.12 К., датки з Галичини на любистки – 27.385.30 К., датки віденських банків на стрілецькі цілі і любистки – 15.300.00 К., датки посла М. Василька 2000 К. Видатки за 1916 рік становили: на бібліотеку 1.285,06 К., музика – 1.931.60 К.

В 1917 році додалися видатки на розпорядний фонд станиці у Відні і Львові – 2.500 К.

Загальна сума доходів становила за 1916 і перше півріччя 1917 року – 240.459.21 К., видатків – 223.430.53 К.

Третя сторінка документу становить розділ: Українська мистецька накладня. Цінник, який розподілявся на XII розділів.

І. Брошури:

1. «Українські Січові Стрільці в Карпатах»: а) звичайний папір без оправи по 1.20 К.; б) крейдовий папір без оправи по 1.50 К.; в) крейдовий папір в оправі 2 К.

2. «Над Золотою Липою»: а) звичайний папір без оправи по 1.20 К.; б) крейдовий папір без оправи 1.50 К.; крейдовий папір в оправі 2 К.

3. «Бої коло Потутор», звичайний папір без оправи 0.80 К.

4. «Стрілецький Альманах» 1917 р.; в оправі 10 К.

5. «Стрілецький Сьпіваник» з нотами і обранцями 2.50 К.

6. «Стрілецьким шляхом», стрілецькі бойові пісні 1914 – 1916 рр., на 4 голоси 1.50 К.

7. «Стрілецькі пісні» на фортепян, 1 випуск з 20 пісень 2.80 К.

8. «Ukrainische Legion», 80 сот.

II. Листівки:

1. Срібнодруки віденські і берлінські по 25 сотиків за штуку. Видання першорядної якості:

1. Похід УСС в дощи; 2. УСС на замку в Варпалянці; 3. Престолонаслідник арх. Карл у УСС, вид з боку; 4. Арх. Карло у стрільців, вид з переду; 5. Гриць Коссак з братами, о. Пшепюрським, Буцманюком і Свідерським; 6. Сот. В. Дідушок; 7. В. Свідерський; 8. Д-р Кость Левицький і Мик. Василько; 9. Українська Бойова Управа 31/3. 1915; 10. Стежа І. Берегуяка; 11. Стежа попри верби; 12. От. Сень Ґорук; 13. Сот. Клим Ґутковський; 14. Офіцирський Збір в Вівсю 22/9. 1915; 15. Сот. Роман Дудинський; 16. М. Галущинський, комендант УСС в р. 1914; 17. Гриць Коссак, комендант УСС в р. 1915 – 16; 18. Антін Варивода, комендант УСС в р.1916; 19. Франц Кікаль, комендант УСС в р. 1916 – 1917; 20. Сот. Зенон Носковський; 21. От. М. Тарнавський; 22. Сот. Осип Букшований; 23. Сот. Осип Яремович; 24. Кошовий Д-р Никифор Гірняк; 25. Сот. Теодор Рожанківський; 26. Сот. Іван Коссак; 27. Митрополит Експ. Андрій гр. Шептицький; 28. Президент Д-р Кость Левицький; 29. Посол Євген Олесницький; 30. Посол Кирило Трильовський; 31. Хорунжа Олена Степанівна; 32. Хорунжа Софія Галечко; 33. Курінний Василь Дідушок на кони; 34. В стрілецькім закопі над Стрипою; 35. Машиновий кріс над Золотою Липою; 36. Прапор УСС з обох сторін; 37. Прапорник з прапором УСС; 38. А. Мельник зі старшиною своєї сотні; 39. Сот. Омелян Левицький; 40. От. Гриць Коссак на кони; 41. Офицерський збір Коша УСС; 42. Д. Катамай зі стрільцями; 43. Д-р В. Старосольський; 44. Голова Центральної Управи УСС д-р С. Смаль-Стоцький; 45. По бою 2 – 4.IX.1916 на Лисоні; 46. Село Конюхи пам'ятне боєм 1.VII.1917$ 47. Стрілецький звіт на воєнній Виставці у Відні 1916 – 1917.

2. Сині цинкодруки по 10 сот.:

1. Сот. Будзиновський зі своєю сотнею; 2. Відзначенє хорунжого Яремовича; 3. Гріб хорунжого Яремовича; 4. Висиленці; 5. Обоз; 6. Добич по битві під Семиківцями 2 і 3 XI 1915; 7. Побір обіду; 8. Стежа слідить їздців в поли; 9. Вбиванє палів до укріплень; 10. Копанє забори на Студинці; 11. Виріб дротяних перепон; 12. Знак Артистичної Горстки.

3. Темні цинкодруки по 10 сот.:

1. Гора Маківка; 2. Стрілець на варті над Стрипою; 3. Князь Святослав (960-972); 4. Король Данило (+1264); 5. Гетьман Богдан Хмельницький; 6. Гетьман Іван Мазепа.

4. Листівки в красках «За волю України» по 20 сот.

5. Листівки білі з синьо-жовтим львом по 10 сот.

6. Полеві листівки по 2 сот.

III. Марки стрілецькі, 10 взірців по 2 сот.

IV. Листові заліпки по 2 сот.

V. Відзнаки емаліові по 2 К.50 сот.:

1. Лев в проміню з обвідкою; 2. «Не ридай а добувай»; 3. «У.С.С. 1914» на синім полі.

VI. Відзнаки металеві:

1. Лев в проміню з жовтого металю з обвідкою по 1 К.50 сот; 2. З білого металю по 1 К.50 сот.; 3. Шпилька по 80 сот.; 4. Лев опукий білий з запинками по 60 сот.; 5. З дружкою по 80 сот.; 6. Відзнака «У.С.С.» велика, по 2 К.50 сот.

VII. Відзнаки целюльоїдові:

1. «З.У.Р. 10/IX.1914» з жовтим львом по 20 сот.; 2. «У.С.С.» з металевою обвідкою по 50 сот.; 3. Червоні букви «У.С.С.» на синьо-жовтім поли по 50 сот.

VIII. Відзнаки зі стяжки: Синьо-жовті кокардки по 50 сот.

IX. Перстені срібні з емаліовим львом і написею «Війна 1914-16» по 4 К.

X. Портрети: Митрополит А. Шептицький, виданє «З.У.Р.» 24х40 см, по 6 К.

XI. Однострій У.С.С.:

1. Шапки 10 К.; 2. Офіцирські привіски отверті по 24 К.50 сот.; 3. Замкнені по 18 К.; 4. Підофіцірські отверті по 14 К.; 5. Замкнені по 6 К.50 сот.; 6. Шаблі з львом по 19 К.; 7. Офіцирські ремені до шабель з золоченими нашивками по 15 К.; 8. Офіцирські ремені до багнет із золоченими нашивками по 19 К.50 сот.

XII. Збірка 15 укр. відзнак в рамцях 20х22 см, по 20 К.

Постійно появляються новини в листівках, картинах, брошурах, відзнаках.

Дохід на стрілецькі цілі.

Третій розділ є цікавим тим, що пропонована продукція, яку випускала Українська мистецька накладня можна було вільно замовити і вона мала помірну ціну. Взяти хоча б листівки по 25 сотиків. За 1 К. можна було придбати 4 пам'ятні листівки. Всього було випущено 47 листівок. З них – 35 штук були присвячені стрілецьким особистостям, на 12-ох були відображені сцени з побуту УСС.

Сині цинкодруки були представлені 12 видами, серед цих відбитків 7 стосувалися побуту та обов'язків стрільців. Вартість складала 10 сот. кожен. Темні цинкодруки відтворювали чотири види історичних осіб та два види: гору Маківку і стрільця на варті. Цікаво теж, що польові листівки продавались в ціні по 2 сотики. Така ж ціна була стрілецької марки, яких випустили десять видів. Ціна кольоро-

вих листівок «За волю України» становила 20 сот. за штуку. Випускались також п'ять видів металевих відзнак від 80 сот. до 2 К. 50 сот. Досить оригінальним є те, що можна було замовити пам'ятний срібний перстень з написом «Війна 1914-16» вартістю 4 К.

За цей період було видано вісім брошур про УСС. В тому числі три співаники та важливу брошуру на німецькій мові про Український Легіон. Це немалозначна роль в популяризації історії створення та військових подвигів Українських січових стрільців.

Окремо представлений однострій УСС: шапки, привіски офіцерські та підофіцерські. Також можна було замовити шаблі та багнети як офіцерські, так і підофіцерські. Шаблі та багнети були оздоблені зображенням лева. Ціна шаблі становила 36 К., багнету 19 К. Слід відзначити ціни на той час. Так, варто зазначити купівельну спроможність однієї корони в 1909 році, яка становила:

1 кг картоплі – 0,07 кор.;
1 кг гречки – 0,4 кор.;
1 кг живої риби – 2,3 кор.;
1 кг пшеничної муки – 0,44 кор.;
1 кг свіжого масла – 2,8 кор.;
1 л меду – 1,5 кор.;
1 кг телятини – 1,46 кор.;
1 кг баранини – 1,23 кор.;
пара яєць – 0.18 кор.;
пара качок – 6,2 кор.;
пара курей – 4,2 кор.;
1 л сметани – 0,58 кор.;
1 л молока – 0,22 кор.;
житній хліб – 0,34 кор.;
звичайна булка – 0,5 кор.

Звичайно під час війни ціни з кожним роком змінювались, зростали, особливо на продукти харчування.

В тій військовій ситуації кожен стрілець мав можливість придбати листівку, марку, відзнаку, як пам'ять про військову службу в УСС. Особливо листівку, на якій можна було відправити інформацію про себе до друзів, родини, батьків. Звичайно всі вони проходили військову цензуру. Багато листівок і пам'ятних знаків втрачено під час окупації Галичини радянськими військами 1939 – 1941 та 1944 – 1990 рр., але багато збереглось в родинних архівах та музейних збірках. Достеменно кількість виготовленого товару по кожній позиції визначити неможливо. Брак даних.

Цей звіт дає можливість оцінити роботу Центральної управи Українських січових стрільців у Відні, особливо видавничу діяльність української мистецької друкарні, дає можливість облікувати кожен геллер (дрібна розмінна монета крони) даний українкою чи українцем на потреби Українських січових стрільців. Звичайно левова частина коштів поступала зі парохіяльних збірок. Архівні документи церковних парафій в загальному не збереглись, тут треба врахувати дві війни, не-

щасні випадки, репресивну машину нової радянської влади (перша (1939 – 1941) та друга (1944 – 1990) радянська окупація Західної України).

Четверта сторінка звіту містить конверт-адресу відправника, адресу одержувача та поштові атрибути тодішньої поштової кореспонденції. Вказана адреса: Губичі. Дрогобич. Галіція. Що цікаво: на лівій стороні конверту Герб Галичини: Лев, справа – гербова марка вартістю 3 геллери та штемпель з датою відправки адресата-відправника.

Саме цей збережений лист-звіт дає змогу через 107-річний період оцінити діяльність Центральної управи Українських січових стрільців та донести для майбутнього покоління.

Роман Тарнавський.

Нова краєзнавча знахідка в Губичах про діяльність Центральної управи Українських січових стрільців у Відні за 1916 рік та перше півріччя 1917 року.

У статті аналізується нововиявлений в парафіяльному архіві церкви Івана Хрестителя в селі Губичі біля Борислава документ про діяльність Центральної управи Українських січових стрільців у Відні за 1916 рік та перше півріччя 1917 року. Автором встановлено, що в тексті міститься касовий звіт, накладні, перелік та цінники січовиків, якими здійснювалось інформування громадських, парафіяльних та шкільних урядів Дрогобицького повіту. Публікація документа супроводжується коротким археографічним описом та коментарями з докладним розшифруванням значень та цифр.

Roman Tarnavskyy.

New local history find in Hubychi about the activities of the Central Office of the Ukrainian Sich Riflemen in Vienna in 1916 and the first half of 1917.

The article analyzes a newly discovered document in the parish archive of the church of Ivan the Baptist in the village of Hubychi near Boryslav about the activities of the Central Office of the Ukrainian Sich Riflemen in Vienna in 1916 and the first half of 1917. The author established that the text contains a cash report, invoices, a list and price tags of Sich riflemen, which were used to inform public, parish and school governments of the Drohobych District. The publication of the document is accompanied by a short archeographic description and comments with a detailed interpretation of the values and numbers.

УДК 736.3:329.78-055.1(477.83-21Дро)"1920"

Андрій СОВА

ПЕЧАТКИ ПЛАСТОВИХ КУРЕНІВ У ДРОГОБИЧІ (1920-ТІ РОКИ)

Упродовж 1920-х рр. у Дрогобичі існували курені Українського уладу пластунів юнаків (УУПЮ): 18 пластовий курінь імені Івана Франка, 27 пластовий курінь імені Івана Сірка, 31 пластовий курінь імені Софії Галечко, 36 пластовий курінь імені Людмили Старицької-Черняхівської, 53 пластовий курінь імені Дмитра Вітовського, 67 пластовий курінь імені Марти Борецької. Крім того діяв 6 курінь Українського уладу старших пластунів імені Дмитра Вітовського. Кожен з цих пластових підрозділів мав свої печатки. У цій статті публікую зображення відбитків віднайдених печаток і докладний опис до них.

18 пластовий курінь імені Івана Франка у Дрогобичі. У фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові виявлено три різні печатки, які дають можливість простежити розвиток пластової сфрагістики 18 пластового куреня імені Івана Франка упродовж 1922 – 1930 рр.

У квітні 1922 р. Михайло Іваненко заклав 18 пластовий курінь імені Івана Франка при гімназії «Рідної школи» у Дрогобичі[1]. Першопочатково до нього входили хлопці і дівчата, згодом лише – хлопці. Курінь дуже активно проводив свою діяльність. З-поміж іншого йому вдалося досить швидко виготовити печатку. Перше і єдине зображення першої печатки зафіксоване на документі, який датується 23 березня 1923 р. Це відповідь на запит Верховної пластової ради (ВПР) у Львові від 18 березня 1923 р. про почесних членів, які належали до 18 пластового полку імені Івана Франка. Отож, у переліку почесних пластунів і пластунок знаходимо імена та прізвища Юліяна Саварина, Василя Шевчука, Степана Коржинського, Олени Коржинської, Сидонії Коржинської. Документ завірений підписами опікуна полку о. Степана Венгриновича, полковника Дмитра Мінчака та містить відбиток печатки із зображенням Лева, який спинається на скелю[2].

Подальші документи свідчать про те, що перша полкова печатка використовувалася не тривалий відрізок часу. Відмова від неї може пояснюватися подіями, які відбувалися в Галичині у першій половині 1920-х рр. Адже зі сторони польської влади видано чимало заборон щодо використання Тризуба, синьо-жовтого прапора та Лева. Дуже часто такі заходи закінчувалися забороною українських

[1] Мартиролог Українського Пласту / Укладачі: Свідзинська О. (відп. ред.), Сова А., Юзич Ю. – Львів, 2015. – С. 396.

[2] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 7.

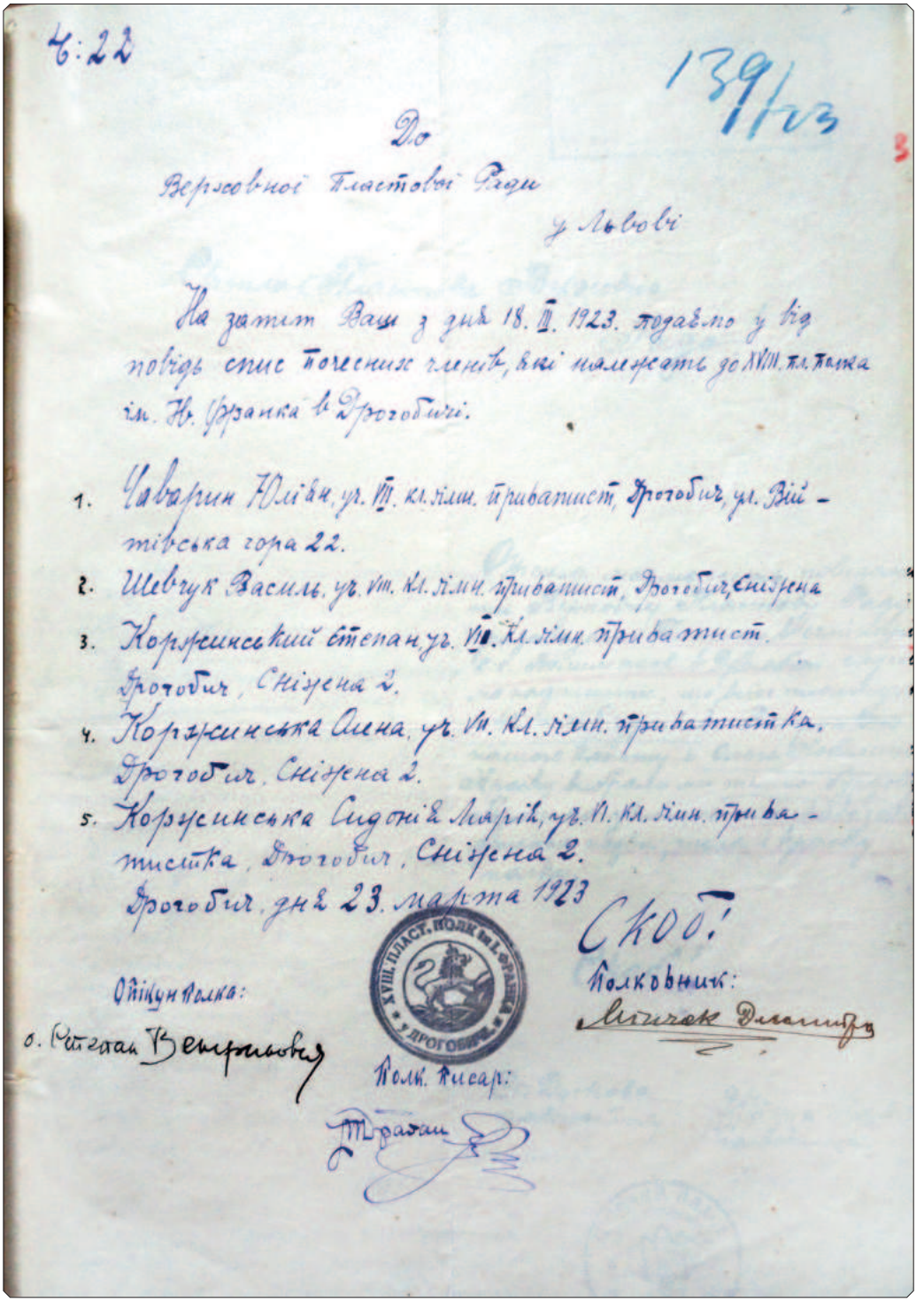

Ч: 22

139/1/23

До

Верховної Пластової Ради

у Львові

На запит Ваш з дня 18. III. 1923. подаємо у відповідь спис почесних членів, які належать до XVIII. пл. полка ім. Ів. Франка в Дрогобичі.

1. Чаварин Юліян, уч. VII. кл. гімн. приватист, Дрогобич, ул. Війтівська гора 22.
2. Шевчук Василь, уч. VIII. кл. гімн. приватист, Дрогобич, Сніжена
3. Коржинський Степан, уч. VII. кл. гімн. приватист. Дрогобич, Сніжена 2.
4. Коржинська Олена, уч. VII. кл. гімн. приватистка, Дрогобич, Сніжена 2.
5. Коржинська Сидонія Марія, уч. VI. кл. гімн. приватистка, Дрогобич, Сніжена 2.

Дрогобич, дня 23. марта 1923

Скоб!

Опікун полка:

о. Степан Венгринович

Полковник:

Мічак Дмитро

Полк. писар:

Траган

Іл. 1. Лист від старшини 18 пластового полку імені Івана Франка з Дрогобича до Верховної Пластової Ради у Львові. 23 березня 1923 р.

товариств. Показовим у цьому плані став старостинський указ, який забороняв діяльність «Просвіти» у с. Боляновичі (тепер село Шегинівської територіальної громади Яворівського р-ну Львівської обл.) через використання останньою печатки із зображенням, як зазначалося у документі, «руського Льва». У львівському часописі «Діло» у дописі під назвою «Лякаються льва на... печатці» за 10 серпня 1923 р. повідомлялося таке: «Нам надіслано дослівний відпис старостинського указу, яким розвязується [забороняється діяльність. – А. С.] читальню за печатку зі зображенням льва, який лякає п[ана] старосту своїм політичним характером. L. 13403/23. Mościska 20. lipca 1923»[3].

Вже з липня 1923 р. 18 пластовий курінь імені Івана Франка почав застосовувати у роботі іншу печатку із зображенням трипелюсткової лілеї з Тризубом. Друга печатка фіксується на документах з 25 липня 1923 р. по 12 жовтня 1929 р., зокрема на звітах, листах, зверненнях, виказках тощо.

Іл. 2, 3. Пластова виказка (посвідчення) Миколи Драґана – члена 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі

У 1924 р. відбулися зміни у пластовій структурі Галичини. Назву «полк» було замінено на «курінь». Це в свою чергу потягнуло зміну назв пластових підрозділів та заміну старих печаток. 18 пластовий курінь імені Івана Франка у Дрогобичі з цим завданням справився лише у 1930 р. Замість старої печатки починають використовувати іншу. Про це свідчать звіти куреня за 19 пластовий рік, які датуються 2 квітня 1930 р.[4]

У 1930 р. відбувається уніфікація зображень на печатках пластових куренів та гуртків Галичини. Як правило, у центрі печатки розміщували організаційну емблему – Тризуб і трипелюсткову лілею. Чому 18 пластовий курінь імені Івана Франка обрав саме лілею та гасло «СКОБ» (розшифровується – сильно, красно, обережно, бистро) залишається й досі відкритим.

Нижче подаю описи та зображення печаток:

[3] Лякаються льва на... печатці // Діло. – Львів, 1923. – 10 серпня. – Чис. 103. – С. 3.
[4] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 44, 45 зв.

Каталог

1) Печатка 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі

Матеріал: чорне чорнило.

Форма: кругла.

Розмір: 35 мм.

Зображення: Лев в короні спинається на скелю.

Легенда: XVIII. ПЛАСТ. ПОЛК ім. І. ФРАНКА у ДРОГОБИЧІ. Текст розділений двома зірочками.

Датування: 23 березня 1923 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 7.

Іл. 4. Печатка 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі. 23 березня 1923 р.

2) Печатка 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі

Матеріал: фіолетове, чорне чорнило.

Форма: кругла.

Розмір: 34 мм.

Зображення: трипелюсткова лілея з Тризубом.

Легенда: XVIII. ПЛАСТ. ПОЛК ім. І. ФРАНКА у ДРОГОБИЧІ. Текст розділений двома зірочками.

Датування: 25 липня 1923 р. – 12 жовтня 1929 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 12 зв.; Спр. 29. – Арк. 9, 9 зв.; Спр. 30. – Арк. 3 зв.; Спр. 31. – Арк. 71 зв., 106 зв.; Спр. 32. – Арк. 81 зв.; Спр. 33. – Арк. 104 зв., 105, 106, 108 зв., 109, 110 зв.; Спр. 35. – Арк. 93 зв., 94 зв., 95, 95 зв.; Спр. 38. – Арк. 1, 2 зв., 3 зв., 4.; Спр. 76. – Арк. 44; Спр. 112. – Арк. 4, 5, 6, 8 зв., 12, 14, 17; Спр. 119. – Арк. 95; Спр. 151. – Арк. 55; Спр. 233. – Арк. 10, 11, 12, 13, 14, 19, 110; Спр. 243. – Арк. 8; Спр. 961. – Арк. 39, 175, 196, 224, 226, 287, 362, 447, 484, 484 зв., 664, 690, 731, 737, 812, 814 зв., 815 зв., 1086, 1090, 1128, 1135, 1137, 1140, 1142.

Іл. 5. Печатка 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі. 25 липня 1923 р. – 12 жовтня 1929 р.

3) Печатка 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі
Матеріал: фіолетове чорнило.
Форма: овальна.
Розмір: 30х39 мм.
Зображення: Лілея. Під нею стрічка із написом «СКОБ».
Легенда: Пластовий Курінь ім. І. Франка в Дрогобичі.
Датування: 2 квітня 1930 р.
Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 44, 45 зв.

Іл. 6. Печатка 18 пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі. 2 квітня 1930 р.

27 пластовий курінь імені Івана Сірка у Дрогобичі. 3 жовтня 1925 р. Михайло Шевчук при семикласній школі Українського педагогічного товариства в Дрогобичі заклав 27 пластовий курінь імені Івана Сірка[5]. Членами куреня були лише хлопці. У фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові виявлено одну печатку 27 пластового куреня імені Івана Сірка. Упродовж листопада 1927 р. – червня 1929 р. її зображення фіксується на п'яти документах.

Найраніший відбиток печатки датується листопадом 1927 р. Він міститься на листі від курінного Антіна Ясеницького, опікуна професора Івана Василенка та Романа Воробкевича, адресованого Верховній пластовій команді (ВПК) у Львові. На документі відправники забули вказати день. ВПК отримала цей лист 2 грудня 1927 р. Аналізуючи зміст та відповідь Петра Ісаїва від ВПК, можемо припустити, що лист написаний у 20-х числах листопада 1927 р. У ньому зазначалося: «На курінній раді з дня 10 падолиста зрікся Пан Директор Стефан Гаврищук опікунства над 27 кур[енем], з причини шкільних обовязків і зобовязався вирівнати всі свої залеглости прост В. П. К. Опікунством над 27 кур[енем] обняв пан проф[есор] Іван Василенко, а звязковим зістав за згодою цілого куріня ст[арший] пласт[ун] роз[відник] Роман Воробкевич. Команда 27 кур[еня] прохає В. П. К. о затвердження опікуна і звязкового. Прохаємо о відповідь. Що до звіту то в сей час не можемо післати тому що курінь в найкоротшім часі верне до свойого повного життя»[6].

[5] Мартиролог Українського Пласту… – С. 397.
[6] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 83.

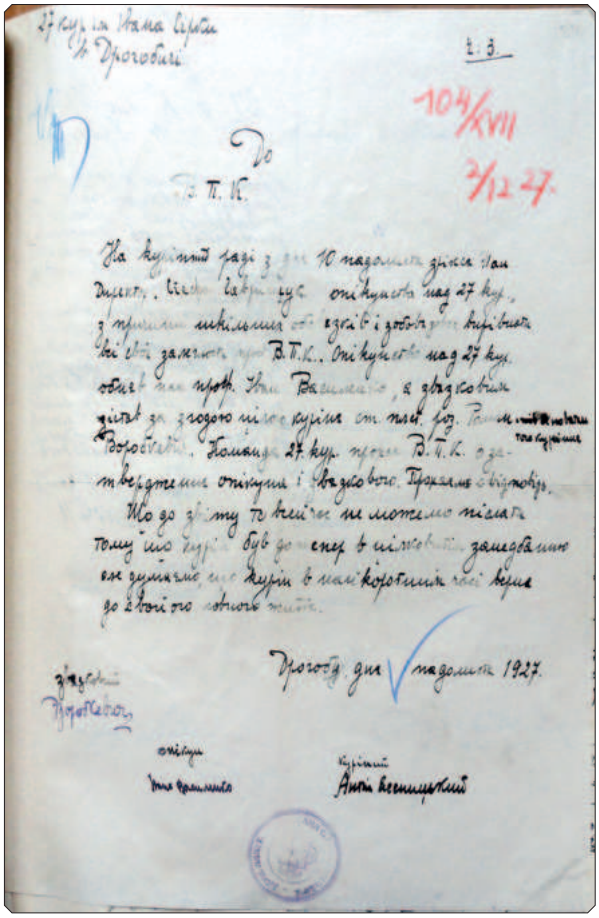

Іл. 7. Лист від курінного Антіна Ясеницького, опікуна професора Івана Василенка та Романа Воробкевича 27 пластового куреня імені Івана Сірка у Дрогобичі до Верховної пластової команди у Львові. Листопад 1927 р.

Три відбитки печатки фіксуються на звітах куреня за 4 чвертьрік (квартал) 17 пластового року, 1 і 2 чвертьроки 19 пластового року. У звіті за 4 чвертьрік 17 пластового року, який датується 2 січня 1928 р. дізнаємося про те, що зв'язковим куреня був Роман Воробкевич. До команди входили: курінний Антін Ясеницький, суддя М. Кашуба, писар Малинка, скарбник Михайло Воробкевич. Курінь нараховував 32 члени (2 учасники та 30 прихильників). Майно: печатка, подушка до печатки, 35 книжок. При курені діяв аматорський гурток. Про діяльність у документі зазначено: «Заходом куріня відбулися два реферати на тему пластову в ціли приєднання членів до нашого куріня. Вчасти бо удалось, бо прибуло 12 членів. Два рази в тижни відбуваються збірки цілого куріня, на котрих приготовляється всіх прихильників до першого пластового іспиту. На засіданню з 20.XII рішила Курінна Команда улаштовати в січни пласт[ову] ялинку. Праця до тепер ішла дуже пиняво, тому що члени мало інтересуються пластом і не приходять на курінні збірки»[7].

[7] Там само. – Арк. 147-147 зв.

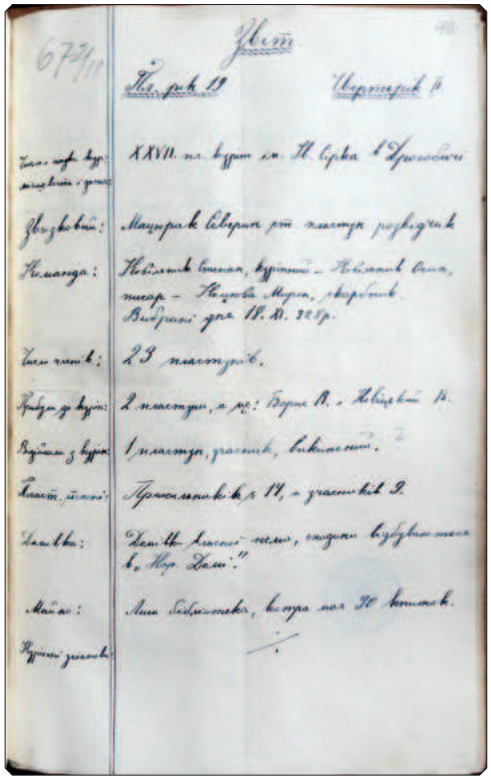

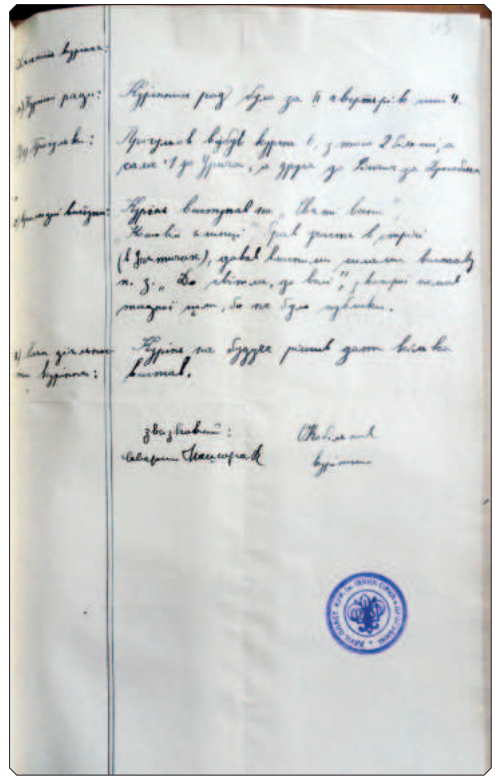

Іл. 8, 9. Звіт 27 пластового куреня імені Івана Сірка у Дрогобичі за 2-й чвертьрік 19 пластового року

Один відбиток печатки зафіксований на заяві зв'язкового Романа Воробкевича, яка датується 2 січня 1928 р.[8]

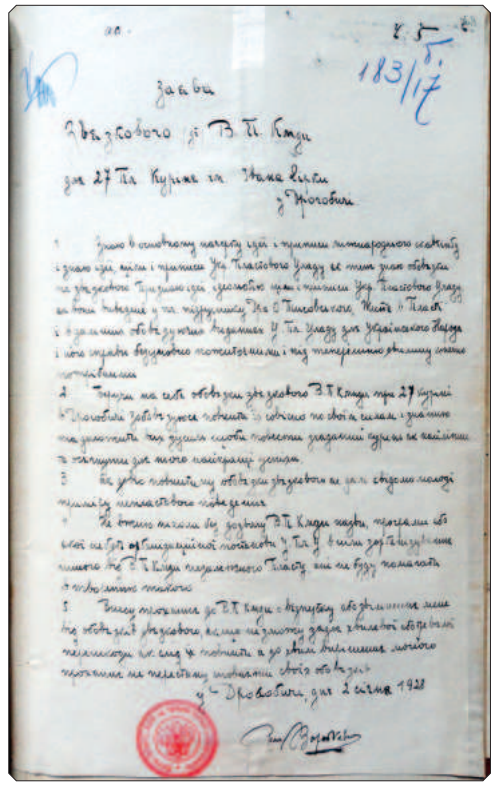

Іл. 10. Заява зв'язкового 27 пластового куреня імені Івана Сірка у Дрогобичі Романа Воробкевича. 2 січня 1928 р.

[8] Там само. – Спр. 163. – Арк. 68.

Нижче подаю опис та зображення печатки:

Каталог

Печатка 27 пластового куреня імені Івана Сірка у Дрогобичі

Матеріал: фіолетове, червоне чорнило.

Форма: кругла.

Розмір: 34 мм.

Зображення: трипелюсткова лілея з Тризубом.

Легенда: XXVII. ПЛАСТ. КУР. Ім. ІВАНА СІРКА в ДРОГОБИЧІ. Текст розділений зірочкою.

Датування: листопад 1927 р. – червень 1929 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 147 зв.; Спр. 38. – Арк. 43, 44, 45; Спр. 163. – Арк. 68; Спр. 233. – Арк. 83.

Іл 11. Печатка 27 пластового куреня імені Івана Сірка у Дрогобичі. Листопад 1927 р. – червень 1929 р.

31 пластовий курінь імені Софії Галечко у Дрогобичі. Дівочий 31 пластовий полк імені Софії Галечко, закладений у березні 1922 р. Вікторією Ґавдяк з учнів учительського семінару Сестер Василіянок[9]. У фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові виявлено одну печатку цього куреня. Упродовж травня 1924 р. – жовтня 1929 р. її зображення фіксується на понад тридцяти документах.

Найраніший відбиток печатки датується 25 травня 1924 р. Він міститься на картах впису в члени «Пласту» Ольги Андріїв, Клементини Вельґуш, Ольги Винницької, Олени Воробкевич, Олени Войтович, Вікторії Ґавдяк, Олени Нимилович, Лесі Геврик, Александри Дудик, Іванни Іссель, Неоніли та Марії Кічоровських, Розалії Коваль, Анни Лаврів, Олени Мицавки, Стефанії Уруски[10].

[9] Мартиролог Українського Пласту… – С. 398.

[10] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 7; Спр. 163. – Арк. 17, 29, 67, 76; Спр. 164. – Арк. 22, 23, 46, 124; Спр. 165. – Арк. 119; Спр. 166. – Арк. 61; Спр. 167. – Арк. 53, 134; Спр. 168. – Арк. 79, 80, 110; Спр. 169. – Арк. 2; Спр. 170. – Арк. 73; Спр. 182. – Арк. 13.

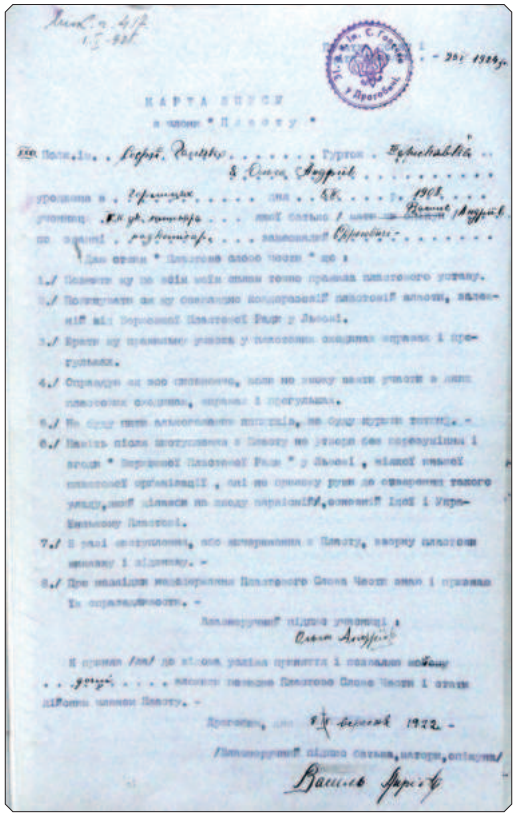

КАРТА ВПИСУ
в члени "Пласту"

Я, Ольга Андріїв

Даю обітницю "Пластове слово чести" що:

1./ Повинити му по всіх моїх силах точно правила пластового уставу.
2./ Повинувати ся му сьвядомо кождоразовій пластовій власти, залежній від Верховної Пластової Ради у Львові.
3./ Братиму правильну участь у пластових сходинах вправах і прогульках.
4./ Справдую ся все письменно, коли не зможу взяти участи в яких пластових сходинах, вправах і прогульках.
5./ Не буду пити алькоголевих напитків, не буду курити тютюну.
6./ Навіть після вступлення в Пласту не утворю без порозуміння і згоди "Верховної Пластової Ради" у Львові, ніякої иншої пластової організації, ані не прилоку руки до створення такого уладу, який ділавби на шкоду первісній, основній пластовій Ідеї і Українському Пластові.
7./ В разі вступлення, або вичеркнення з Пласту, зверну пластови книжку і відзнаку.
8./ Про наслідки недодержання Пластового Слова Чести знаю і признаю їх справедливости.

Власноручний підпис учасниці:
Ольга Андріїв

Я приняв /ла/ до відома уложа приняття і позволяю йому ... вложити повисше Пластове Слово Чести і стати дійсним членом Пласту.

Дрогобич, дня 8 березня 1922.

/Власноручний підпис батька, матери, опікуна/
Василь Андріїв

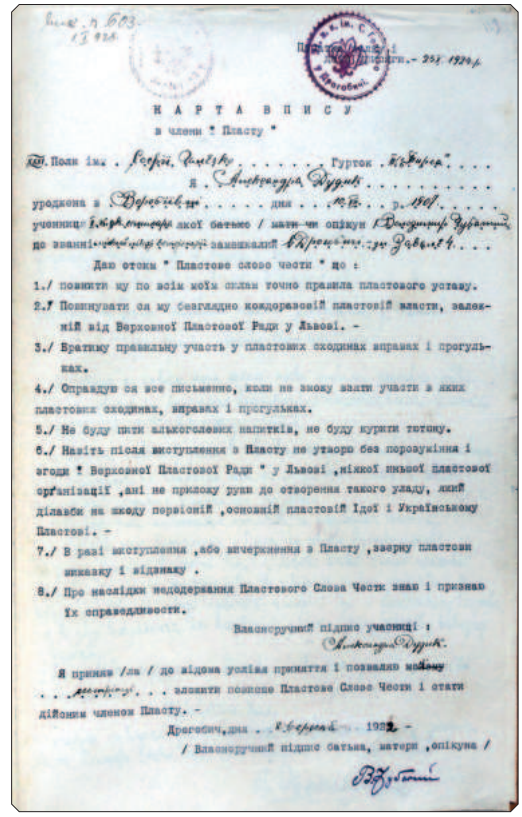

КАРТА ВПИСУ
в члени "Пласту"

Я, Александра Дудик

уродила в Дрогобичі дня 22. 9. 1907.

до звання ... заміщала Вірлянка Дудик

Даю обітницю "Пластове слово чести" що:

1./ повинити му по всіх моїх силах точно правила пластового уставу.
2./ Повинувати ся му сьвядомо кождоразовій пластовій власти, залежній від Верховної Пластової Ради у Львові.
3./ Братиму правильну участь у пластових сходинах вправах і прогульках.
4./ Справдую ся все письменно, коли не зможу взяти участи в яких пластових сходинах, вправах і прогульках.
5./ Не буду пити алькоголевих напитків, не буду курити тютюну.
6./ Навіть після вступлення в Пласту не утворю без порозуміння і згоди "Верховної Пластової Ради" у Львові, ніякої иншої пластової організації, ані не прилоку руки до створення такого уладу, який ділавби на шкоду первісній, основній пластовій Ідеї і Українському Пластові.
7./ В разі вступлення, або вичеркнення з Пласту, зверну пластови книжку і відзнаку.
8./ Про наслідки недодержання Пластового Слова Чести знаю і признаю їх справедливости.

Власноручний підпис учасниці:
Александра Дудик

Я приняв /ла/ до відома уложа приняття і позволяю йому ... вложити повисше Пластове Слово Чести і стати дійсним членом Пласту.

Дрогобич, дня 8 березня 1922.

/ Власноручний підпис батька, матери, опікуна /

Іл. 12, 13. Карти впису в члени «Пласту» Ольги Андріїв та Александри Дудик. 25 травня 1924 р.

Декілька відбитків печатки фіксуються на звітах куреня за 1 і 3 чвертьроки 15 пластового року, 2, 3 і 4 чвертьроки 16 пластового року, 2, 3 і 4 чвертьроки 17 пластового року, 2 і 3 чвертьроки 18 пластового року[11].

Курінною печаткою завірено листи Марії Ґавдяк до Верховної Пластової Команди (15 грудня 1926 р.) та Стефанії Уруски до ВПК (28 вересня та 19 жовтня 1926 р.)[12].

Один відбиток печатки міститься на звіті про перебіг «Свята І. Падолиста», яке проведено 31 пластовим курінем імені Софії Галечко. Подія відбулася 31 жовтня 1926 р. У документі, який написала Стефанія Уруска (курінна писар) зазначалося:

«В склад програми входили слідуючі точки:

1. Відспівання пластового гимну.
2. Відчитання привітів.
3. Деклямація п[ід] з[аголовком] "Каменярі" (Ів[ана] Франка).
4. Хор – "Заквітчали дівчатонька" ([Романа] Купчинського).
5. Сольо – "Питаєся вітер смерти".
6. Дует – "Чи піду в гай" (переклад з німецького).

[11] Там само. – Спр. 31. – Арк. 78; Спр. 32. – Арк. 108, 112, 115; Спр. 34. – Арк. 2 зв., 4; Спр. 35. – Арк. 119, 121; Спр. 38. – Арк. 53 зв., 55, 57, 58.

[12] Там само. – Спр. 233. – Арк. 49, 52, 53, 118 а.

7. Деклямація п[ід] з[аголовком] "Могила в гаю".

8. Хор – "Ой зацвила черемха" ([Романа] Купчинського).

9. Кінцеве слово.

10. Відспівання Пл[астової] Присяги.

Вечером о 6 год[ині] розпочалося Свято відспіваннєм пл[астового] гимну, відтак наступило відчитання привітів: від О[кружної] П[ластової] К[оманди], від XXXVI пл[астового] куріня жіночого і XVIII пл[астового] куріня мужеского з ґімназії, які не могли явитися і спільно з нами відсвяткувати це Державне Свято, з огляду на перепони вищих властей, шкільних, а саме дирекції семинаря.

Товаришка курінна виголосила декл. п[ід] з[аголовком] "Каменярі", яка викликала не мале захоплення серед невеликої скількости слухачів як: о. дир[ектор] Семінара, о. катехит, оо. Василіяни, СС. Василіянки, два пани Професори, родичі і мале число учениць того заведення.

Мимо цего, що запрошення розіслано в час, інтеліґенція дрогобицька не взяла участи в Пластовім Святі, в память тих, що не жаліли положити в жертві буйні голови за честь і свободу своєї Неньки-України.

В часі відспівання стрілецьких пісень, можна було зауважити в тім хорі три ґрупи пластунок о ріжному настрою:

1. ґрупа, яка стояла гордо, зі взнесеними головами, робила вражіннє, немовби переносилася своїми думками в минувшину, в той час, коли боролися стрільці за волю і свободу України. Вона робила вражіннє завзятих і готових сей час іти в бій.

2. ґрупа – надзвичайно сентиментальна, відчувала жаль і скаргу тих стрільців, які жалувалися, що не буде кому їх поховати, і захистити перед чорним вороном, який буде прилітати і видзьобувати їхні очі.

3. ґрупа – найменше перенята, а своїм виразом лиця виказувала, що думала лише про зверхний вигляд і о тім, щоби добре удалося свято.

Можна було зауважати ще четверту ґрупу, яка була на салі. Ця ґрупа проявила свою цілковиту байдужність, бо навіть не явилася в пластовому однострою, за що дістала нагану в присутности цілого куріня.

В закінченню, було сказано коротку історію про початок заснування української держави, її розцвіт і упадок, а також завізваннє нас до праці для добра народу і щоби бути кождої хвилі готовими на клич, який пролунає по всіх землях України "До борні за волю". Пластову молитву відспівано з великим святочним настроєм.

Доходу зі свята пластового було: 26 зол[отих]; з чого:

7 зол. на сироти воєнні,

5 зол[отих] допомога бідним пластункам,

6 зол[отих] на інвалідів,

8 зол[отих] на будову пл. дому у Львові»[13].

Нижче подаю опис та зображення печатки:

Каталог

Печатка 31 пластового куреня імені Софії Галечко у Дрогобичі.

Матеріал: фіолетове, червоне чорнило.

Форма: кругла.

[13] Там само. – Спр. 32. – Арк. 109-110.

Розмір: 35 мм.

Зображення: трипелюсткова лілея з Тризубом.

Легенда: 31 п. к. ім. С. Голечко у Дрогобичі.

Датування: 25 травня 1924 р. – 12 жовтня 1929 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 78; Спр. 32. – Арк. 108, 110, 112, 115; Спр. 34. – Арк. 2 зв., 4; Спр. 35. – Арк. 119, 121; Спр. 38. – Арк. 53 зв., 55, 57, 58; Спр. 162. – Арк. 7; Спр. 163. – Арк. 17, 29, 67, 76; Спр. 164. – Арк. 22, 23, 46, 124; Спр. 165. – Арк. 119; Спр. 166. – Арк. 61; Спр. 167. – Арк. 53, 134; Спр. 168. – Арк. 79, 80, 110; Спр. 169. – Арк. 2; Спр. 170. – Арк. 73; Спр. 182. – Арк. 13; Спр. 233. – Арк. 49, 52, 53, 118 а.

Іл. 14. Печатка 31 пластового куреня імені Софії Галечко у Дрогобичі. 25 травня 1924 р. – 12 жовтня 1929 р.

36 пластовий курінь імені Людмили Старицької-Черняхівської у Дрогобичі. Дівочий 36 пластовий курінь імені Людмили Старицької-Черняхівської закладений 1923 р. у Дрогобичі при гімназії «Рідної школи»[14]. Збереглася коротка історія куреня від заснування до 24 грудня 1925 р., укладена курінною Степанією Веселою та писарем Мирославою Тустанівською. Документ завірений курінною печаткою та штампом коша українських пластових куренів у Дрогобичі із зазначенням дати – 26 грудня 1925 р.[15] З огляду на інформативність наведу повний його текст:

«Дня 6.II.1922 р. відбулася перша пластова збірка в ґімназії, де о. Венгринович пояснив ідею Пласту. На цих сходинах вибрано команду мужеського полка, полк цей поділено на 2 сотні а кожду з них на 4 чети. В склад мужеського полка входила дівоча чета. Коли цей Полк Верх[овна] Пласт[ова] Рада затвердила і надала йому патрона Ів[ана] Франка та число XVIII. дівоча чета під проводом своєї четової Олени Коржинської уч[ениці] VI. кл[асу] входила як V. пл[астова] чета до I. сотні.

Чету поділено на два гуртки. Перший оставав під проводом Олени Собчук уч[ениці] IV. кл[асу] ґімназ[ії] і Степанії Веселої уч[ениці] III. кл[асу] ґімназ[ії]. На сходинах вправлювано пластове знання, так що деякі поздавали I. пл[астовий] іспит.

По уступленню тов[аришки] Коржинської Олени, яка перенеслася до иншого заведення вибрано четаркою тов[аришку] Собчук Олену, з двох гуртків устроєно один гурток. В 1923 р. праця в гуртку полягала на робленню прикрас на деревце, з яких зроблену виставу в Укр[аїнській] молочарні на спродаж. В падолисті тогож

[14] Мартиролог Українського Пласту… – С. 398.

[15] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 37-38.

року держали товаришки дижур та вінець, на святі за поляглих героїв. В грудні засновано спільно з XVIII. Пл[астовим] Полк[ом] пластову крамницю та устроєно пластову ялинку. Товаришки які мешкають на селі ходили по коляді на Пласт а зі зібраних грошей післали ми 1 доляр на "Молод[е] життя".

Опікуном нашим і XVIII. пл[астового] полк[у] був о. Венгринович але з браку часу порадив нам вибрати собі опікунку в особі В[исоко]П[оважаної] Пані Собчукової жену директора Укр[аїнської] ґімназії.

Небавом о. Венгринович подякував за опікунство XVIII. пл[астовому] полк[у] і полк вибрав собі опікуном Проф[есора] Іваненка Михайла. Тому що дівоча чета не могла після пласт[ових] законів оставати на дальше в злуці з муж[еським] полком постановили товаришки написати до Верх[овної] Пл[астової] Ради і просити о затвердження їх яко осібний жіночий полк.

Затвердження однак не скоро надійшло а товаришки тимчасом крім перероблюваного матеріялу пластового на сходинах малювали картини і програми які спродавали на забавах та концерті в честь Т[араса] Шевченка. Дня 20.II.1924 р. прийшла відповідь якого Окр[ужна] Пл[астова] Рада прилучила ґімназіяльну частину до частини XVIII. Пл[астового] Полк[у] в Семінарі.

Тому що В[исоко]П[оважана] П[ані] Собчукова уступила з опікунства жіноча частина дня 7.II.1924 р. вибрала собі опікункою В[исоко]П[оважану] П[ані] Софію Венгринович. Праця в гуртку почала дальше течи своїм руслом. В[исоко]П[оважана] опікунка письменно і устно переконала Окр[ужну] Пл[астову] Раду, що дівоча частина при ґімназії не може належати до XXXI. пл[астового] пол[ку] бо управа обох шкільних заведень на це не годиться. Частина дістала домівку в ґімназії де зложила своє майно та займалася прикрашенням її, управляла також городчик перед ґімназією.

Дня 8.VIII.1924 р. затвердила Верх[овна] Пл[астова] Ком[анда] самостійну жіночу частину яко XXXVI Пл[астовий] Пол[к] ім[ени] Людмили Старицької-Черняхівської, з зеленою краскою полка. В[исоко]поважана опікунка небавом уступила з браку часу а Полк вибрав собі опікуном о. Венгриновича Степана.

о. Венгринович приготовляв товаришок до виступу на пл[астовому] фестині всіх трех полків. 29 падолиста відбулася пластова пластова прогулька до Нагуєвич родинного села Ів[ана] Франка, де товаришки враз з рідним братом і братанками Івана Франка спільно відфотоґрафувались.

В місяці жовтні відбувся І. пласт[овий] іспит та присяга 13 товаришок перед прапором VIII. Пл[астового] Кур[іня] зі Стрия, тогож місяця Окружна [Пластова Рада] провірила діяльність куріня. В місяці грудні засновано гурток новичок під проводом Олени Дроздовської і научний гурток світливців разом з XXXI. пл[астови] кур[енем] який провадив о. Венгринович. 29.I.1925 р. відбулася реорґанізація в курінi, утворено три гуртки та гурток новичок.

Товаришки приготовляли експонати на пл[астову] виставку до Львова. З куріня посилано місячні хроніки до пл[астової] часописи "Ватра" якої видавництвом займався XVIII. Пл[астовий] Кур[інь].

Тов[ариш] кошовий приходив до куріня на провірку діяльности пластової в курінi. Весною устроїв курінь прогульку на Гірку та до Бубнища на Окр[ужну] Пл[астову] Стрічу.

Перед вакаційними феріями відбувся на ґімназ[ійному] подвірю величавий фестин, устроєний спільно всіма трема пласт[овими] курінями в Дрогобичі. Дохід около 250 золот[их] розділено на вакаційні оселі для пласт[унів].

Спільно з XXXI. пл[астовим] кур[енем] товаришки які остали в Дрогобичі утворили вакаційний гурток. Деякі поїхали до пл[астового] таборув Корчині який тривав від 15.VII. – 6.VIII.

Вакаційний гурток і тов[аришки] з табору брали участь в другій обласній стрічі Бубнище – Маківка.

В місяці вересні курінь відбув прогульку до Трускавця, а в місяці жовтні відбувся I–II. пл[астовий] іспит. Дня 10.XII. переведено реорґанізацію в курініі, утворено II. гуртки та твориться гурток новичок, якими займається тов[аришка] Весела Степанія»[16].

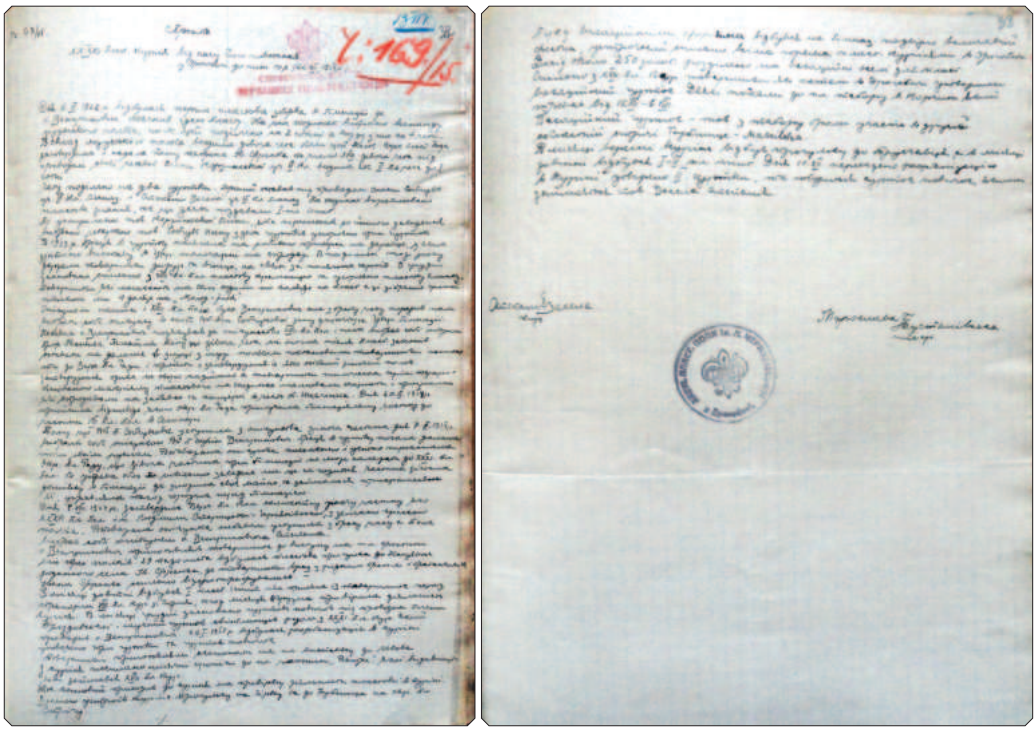

Іл. 15, 16. Коротка історія 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської у Дрогобичі від заснування до 24 грудня 1925 р., укладена курінною Степанією Веселою та писарем Мирославою Тустанівською. Грудень 1925 р.

У фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові виявлено одну печатку 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської. Упродовж 23 листопада 1925 р. – 18 жовтня 1929 р. її зображення фіксується на п'ятнадцяти документах.

Найраніший відбиток печатки датується 23 листопада 1925 р. Він міститься на звіті куреня за період від 15 квітня до 15 вересня 1925 р.[17] З документу дізнаємося

[16] Там само.

[17] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 5-5 зв.

про те, що до курінної команди входили: Степанія Весела (курінна), Мирослава Тустанівська (писар), Марія Чижович (суддя), Олімпія Попович (скарбник). Курінь мав три гуртки: «Орлиць», «Серен», «Перепилиць». Курінь налічував 30 членів, з них 2 розвідчиці, 21 учасниць, 7 прихильниць. 28 червня відбулися кошові сходини. 15 липня 2 членкині виїхали до пластового табору, який проходив у с. Корчині. 4 членкині були делеговані 2 серпня на обласну стрічу[18].

Інші відбитки печатки 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської фіксуються на звітах за 1925 – 1929 рр.[19].

Нижче подаю опис та зображення печатки:

Каталог

Печатка 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської у Дрогобичі.

Матеріал: фіолетове, чорне чорнило.

Форма: кругла.

Розмір: 35 мм.

Зображення: трипелюсткова лілея з Тризубом.

Леґенда: XXXVI. ПЛАСТ. ПОЛК ім. Л. ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ у Дрогобичі.

Датування: 23 листопада 1925 р. – 18 жовтня 1929 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 5 зв., 43 зв., 77 зв., 100; Спр. 32. – Арк. 124 зв., 125 зв.; Спр. 34. – Арк. 19 зв., 21; Спр. 35. – Арк. 139, 140, 141, 143, 143 зв.; Спр. 38. – Арк. 82 зв., 85, 88, 93 зв.; Спр. 76. – Арк. 38.

Іл. 17, 18, 19. Печатки 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської у Дрогобичі. 23 листопада 1925 р. – 18 жовтня 1929 р.

53 пластовий курінь імені Дмитра Вітовського у Дрогобичі. Хлопчачий 53 пластовий курінь імені Дмитра Вітовського закладений таємно 15 січня 1925 р. у Дрогобичі при польській гімназії Юліяном Саварином[20]. Донедавна вважалося, що курінь діяв у 1926 р., згодом розпався[21]. Однак, виявлені документи вказують на те, що цей пластовий підрозділ активно працював і у 1928 р.[22].

---

[18] Там само.

[19] Там само. – Арк. 43 зв., 77 зв., 100; Спр. 32. – Арк. 124 зв., 125 зв.; Спр. 34. – Арк. 19 зв., 21; Спр. 35. – Арк. 139, 140, 141, 143, 143 зв.; Спр. 38. – Арк. 82 зв., 85, 88, 93 зв.; Спр. 76. – Арк. 38.

[20] Мартиролог Українського Пласту… – С. 399.

[21] Там само.

[22] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 67-69 зв.

Документації про діяльність 53 пластового куреня імені Дмитра Вітовського збереглося небагато. У Центральному державному історичному архіві України у Львові вдалося віднайти невеликі за обсягом звіти за II і III чвертьроки 1928 р.[23].

З першого документу, не датованому, дізнаємося про те, що зв'язковим куреня був «Шелест» (у документі з огляду на конспірацію вказано лише псевда пластунів), до курінної команди входили курінний «Сірий Медвідь», суддя і скарбник «Лей», писар «Грім». Курінь налічував 10 членів, з них 3 розвідчиків, 4 учасника, 3 прихильника. Домівка містилася у Народному домі. Курінь мав таке майно: мапи, 30 книжок і, як зазначалося у звіті, «деякі прилади на прогульки». Курінь провів дві курінні ради, зокрема 7 квітня у справі іспитів та занять на свята, 25 червня в справі табору та занять на канікулах. Пластуни відбули прогульку до Орова, 5 прогульок у довколишні села Дрогобича. Члени куреня допомагали іншим дрогобицьким пластовим підрозділам у виготовленні афіш, оформленні приміщень до свят. На двох курінних сходинах виголошено відчити «Про табори» і «Франко та Пласт». На Великодні свята пластуни провели збірку коштів, які призначалися на пластові табори. Кошти передано Окружній пластовій команді Дрогобича. Троє пластунів склало перший іспит і присягу[24].

Другий звіт за III чвертьрік 1928 р., датований 30 вересня 1928 р., засвідчує те, що кількість членів куреня не збільшилася, двоє пластунів закінчило навчання і відійшли від активної діяльності, на їх місце прибуло двоє нових членів. За звітний період курінь провів: 1 липня – прощальні сходини; 15 липня – прогульку в Урич; 5 вересня – перші курінні сходини із рефератом про виступ пластунів Остаповича і Салевича в часописі «Рада» проти Українського Пластового Уладу; 17 вересня – курінна рада в справі реорганізації куреня та плану діяльності на подальший рік; пластові іспити; пластове знання (прогульки, ватри, одноденні табори та ін.); національно-ідеологічна діяльність (відчити, реферати, гутірки з «обсягу минувшини та землезнання України», гутірки про життя та ідеологію світового і українського скавтинґу); свята з історії України найновішої доби та в честь українських геніїв; аналіз актуальних статей пластового органу «Молоде життя»[25].

Обидва звіти завірені печаткою 53 пластового куреня імені Дмитра Вітовського. Зображення на ній було типовим – трипелюсткова лілея з Тризубом.

Постать Дмитра Вітовського привертала увагу багатьох пластунів міжвоєнної Галичини. Його ім'я присвоєно 37 пластовому куреню у Самборі, 48 пластовому куреню у Підгайцях, 53 пластовому куреню у Львові, 65 пластовому куреню в Озерній біля Зборова, 82 пластовому куреню у Львові, 84 пластовому куреню у Жовкві, 91 пластовому куреню у Загвізді[26].

Каталог

Печатка 53 пластового куреня імені Дмитра Вітовського у Дрогобичі.

Матеріал: червоне чорнило.

Форма: кругла.

Розмір: 34 мм.

[23] Там само.

[24] Там само. – Арк. 67-67 зв.

[25] Там само. – Арк. 68-69.

[26] Мартиролог Українського Пласту… – С. 398-402.

Зображення: трипелюсткова лілея з Тризубом.

Легенда: 53. Пл. К. ім. Дмитра Вітовського в Дрогобичі. Текст розділений двома зірочками.

Датування: червень – 30 вересня 1928 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 67 зв., 69.

Іл. 20. Печатка 53 пластового куреня імені Дмитра Вітовського у Дрогобичі. Червень – 30 вересня 1928 р.

Пластовий курінь імені Ольги Кобилянської у Дрогобичі. Про діяльність цього пластового підрозділу докладної інформації донедавна не було. Про наміри його заснування дізнаємося з документу без датування. У ньому зазначалося:

«Світла Пластова Верховна Радо!

Отсим маємо честь повідомити Верховну Пластову Раду про завязаннє Пласту в семінарі С. С. Василіянок в Дрогобичі. Мусимо надмінити, що всіх пластунок ч[исло] 42 т. є. 5 гуртків. Патронкою нашого Пласту є Ольга Кобилянська. Краску вибрали ми темно-бурдову. Просимо уклінно о ласкаве затвердженнє назви, числа і краску полку.

Скоб!»[27].

Документ підписаний протекторкою Стефанією Дуткевич та полковницею Вікторією Леськів. На печатці вхідної документації ВПР зафіксована дата – 28 січня 1923 р. Швидше за все курінь так і не був організований, а пластунки проводили свою діяльність у 31 пластовому курені імені Софії Галечко у Дрогобичі.

Каталог

Печатка пластового куреня імені Ольги Кобилянської у Дрогобичі.

Матеріал: чорне чорнило.

Форма: кругла.

Розмір: 34 мм.

Зображення: трипелюсткова лілея з Тризубом.

Легенда: ЖІНОЧИЙ ПЛАСТ ІМ. ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ В ДРОГОБИЧІ.

Датування: січень 1923 р.

Місце зберігання: ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 8.

[27] ЦДІАУЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 8.

Іл. 21. Печатка пластового куреня імені Ольги Кобилянської у Дрогобичі. Січень 1923 р.

Таким чином, вдалося віднайти вісім сфрагістичних пам'яток куренів Українського уладу пластунів юнаків, які упродовж 1920-х рр. діяли у Дрогобичі, зокрема 18 пластового куреня імені Івана Франка, 27 пластового куреня імені Івана Сірка, 31 пластового куреня імені Софії Галечко, 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської, 53 пластового куреня імені Дмитра Вітовського. Для печаток використовувалося фіолетове, червоне, чорне чорнило. У своїй діяльності пластові відділи використовували печатки круглої (сім) та овальної (одна) форми. Розміри круглих печаток коливались від 34 мм до 35 мм. Зображення на печатках могло бути довільним і залежало від винахідливості та фантазії керівництва конкретного структурного підрозділу. Поширеним було застосування організаційної емблеми – Тризуба і трипелюсткової лілеї, мистецьки сплетених в одну гармонійну цілість, авторство якої належить професору Академічної гімназії у Львові Миронові Федусевичу та графіку Робертові Лісовському. Легенди печаток виконувалися друкованим шрифтом, написи були україномовними, часто вживалися скорочення: «ім.» – імені, «к.», «кур.» – курінь, «пл.», «пласт.» – пластовий; в одній легенді трапляється абревіатура «СКОБ».

Іл. 22. Пластунки з Дрогобича відвідують рідного брата Івана Франка Захара та поетового братанка Гриня. Нагуєвичі, листопад 1924 р.

Андрій Сова.
Печатки пластових куренів у Дрогобичі (1920-ті роки).
У статті досліджено вісім сфрагістичних пам'яток куренів Українського уладу пластунів юнаків, які упродовж 1920-х рр. діяли у Дрогобичі, зокрема 18 пластового куреня імені Івана Франка, 27 пластового куреня імені Івана Сірка, 31 пластового куреня імені Софії Галечко, 36 пластового куреня імені Людмили Старицької-Черняхівської, 53 пластового куреня імені Дмитра Вітовського. У каталозі подано опис та зображення виявлених печаток.

Andriy Sova.
Stamps of Plast kurins in Drohobych (1920s).
The article examines eight sphragistic monuments of the kurins of the Ukrainian Plast youth organization that operated in Drohobych in the 1920s, including the 18th Ivan Franko Plast kurin, the 27th Ivan Sirko Plast kurin, the 31st Sofia Halechko Plast kurin, the 36th Lyudmyla Starytska-Cherniakhivska Plast kurin, and the 53rd Dmytro Vitovskyy Plast kurin. The catalog contains descriptions and images of the discovered stamps.

УДК 94(477.83-21Дро)(091)"1941/1944"

Наталія ЯЦКІВ

НЕВИГАДАНІ ІСТОРІЇ ДРОГОБИЧА ТА ОКОЛИЦЬ (1942 – 1944)

«Усвідомлення скороминучості життя спонукає розповісти історії, записані мною від очевидців трагічних подій Другої світової війни у Дрогобичі та околицях (1942 – 1944)» (Дрогобичанка Наталія Яцків)

Історія 1.

«Ніхто не забутий, ніщо не забуте!»

У книзі дрогобицького журналіста і краєзнавця Романа Пастуха «Вулицями старого Дрогобича» є такі слова: «Скільки цікавих, непростих, часто трагічних доль пам'ятає колишня вулиця Яна Собєського, а нині – Лесі Українки!»

Ось таку забуту трагічну історію хочу розповісти. Пригадую сонячний і по- літньому теплий день початку жовтня 2004 року. Після обідньої перерви я прямувала на факультет менеджменту і маркетингу (колишній притулок для єврейських дітей-сиріт) і на протилежному боці вулиці побачила сусідку – пані Ольгу Бориславську (1927 – 2006), яка стояла навпроти будинку під номером 120. Коли я привіталась, то пані Оля покликала мене до себе. Цю старшу привітну та інтелігентну жінку я знала багато років. Після смерті дочки вона виховувала онуку Христинку, яка навчалася у школі а одному класі з моїм сином.

Пані Оля розповіла про те, що в перші дні жовтня у її пам'яті часто зринає страшна картина, ячу вона не може забути. У той день жовтня 1942 року пані Оля (їй тоді було 15 років) прямувала вулицею Собєського додому і побачила, що назустріч їй рухається дивна процесія. Посередині вулиці їхав чотириколісний візок (колись до війни селяни і міщани возили у таких товар на ринок). Візок тягнув якийсь чоловік, а на ньому сидів собака-вівчарка.

Поряд ішли поліцай та німецький солдат, які про щось говорили, сміялись. Коли процесія підійшла ближче, то вона впізнала чоловіка, який тягнув візок – це був відомий у Дрогобичі та околицях адвокат. Візок наблизився до будинку під номером 120, чоловік зупинився, вклякнув на коліна, повернувся обличчям до будинку, який, як розповіла пані Оля, належав йому, нахилився і поцілував землю. Німець та поліцейський перестали розмовляти й сміятись, чоловік- в'язень підвівся, і процесія вирушила далі у напрямку вулиці Самбірської. Тоді пані Оля зрозуміла, що вони прямують до Броницького лісу, де німці розстрілювали людей, передовсім євреїв, яких винищували за етнічною ознакою.

Пані Бориславська розповіла, що знала цього адвоката з дитинства, що він був розумною і доброю людиною, не відмовляв нікому, коли до нього зверталися за юридичною допомогою.

Найбільший біль – це той, який ми ні з ким не розділили. Мабуть, саме тому – через понад 60 років після побаченого – пані Оля вважала за необхідне розповісти комусь цю жахливу історію, свідком якої вона випадково стала.

5 травня 1985 року у Броницькому лісі було відкрито Пам'ятний знак жертвам фашизму: «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!» Пригадую, як у жовтні 1997 року в актовій залі педуніверситету відбулась урочиста академія, присвячена 55-им роковинам жертв Бабиного Яру. Особливо запам'ятались виступи свідків тих трагічних подій – професора Марка Гольберга та професора Людмили Краснової.

У джерелах подаються різні дані про кількість жертв у Броницькому лісі. А це означає, що до цієї справи потрібно залучити науковців, істориків і належно завершити цю трагічну сторінку історії Дрогобича, адже свідків уже практично немає.

Історія 2.

«Uratujcie moje dziecko!»

Головна особливість людського характеру – це здатність до забуття. Заради справедливості, слід зазначити, що не всі люди забувають минуле, хоч більшість старається стерти з пам'яті усе погане. Але минуле нагадує про себе. Саме до такого висновку доходжу, коли осмислюю історію трагічних подій, про яку хочу розповісти.

У селі Гірному, що біля Стрия, у нас є батьківська хата, в якій ніхто не живе. Побіля хати великий сад і город. Ми туди їздимо влітку, щоб відпочити.

Пригадую серпень 2003 року, тоді рясно зародив сад. Я збирала яблука і побачила, що до мене наближається сусідка Розалія Козич, їй на той час було 85 літ. У нас зав'язалася невимушена розмова: про погоду, врожай, про здоров'я. Я запросила сусідку до хати на чай та пиріг з яблуками. За столом наша гостя згадувала життя до війни, важку селянську працю, відтак розповіла історію, яка вразила мене до глибини душі.

Серпень 1942 року. Жнива. Селяни зранку і до пізнього вечора працювали у полі: і старі, і молоді, й діти. Біля поля, на якому родина Козичів збирала врожай зерна, проходила залізнична колія. І раптом, – розповідала сусідка (їй тоді було 33 роки), – люди побачили, що наближається поїзд, з якого було чути крики, стогони і плач. Коли поїзд наблизився, було видно, що вагони вщент переповнені людьми. На повороті поїзд стишив хід і, – як розповіла пані Козичова, – з одного вікна, де не було решітки, висунулася молода вродлива жінка. В руках вона тримала малу дитину і з криком польською мовою «Uratujcie moje dziecko!» випустила хлопчика, і він скотився по насипу вниз. Люди, які були поблизу, кинулись до дитини. Виявилося, що хлопчик, якому було десь 4-5 років, живий-здоровий, він підвівся на ноги, але був наляканий і плакав. Жінки підбігли, взяли його на руки, заспокоїли, нагодували, і до кінця дня хлопчик бавився з сільськими дітьми. А коли надійшов вечір, зі снопів зробили хатку, постелили якесь рядно і поклали хлопчика спати.

Як розповіла далі сусідка, вона та її кума вирішили врятувати дитину, відвезти хлопчика до Стрия, де жила їхня родичка, яка працювала в єврейській родині. Жінки встали рано, ще до сходу сонця, видоїли корови, взяли дещо з дитячого одягу та харчів. Чоловік запряг коней і вони поїхали в поле. Воли під'їжджали до того місця, де спав хлопчик, то побачили, що з боку села Любінці їде підвода, поряд з нею ішли поліцай та німецький солдат, а попереду бігла вівчарка. Собака бігав поміж снопами і гавкав. Цей гавкіт розбудив хлопчика і він, плачучи, вийшов зі сховку. Тимчасом під'їхала підвода,

поліцай витягнув автомат і вистрелив у дитину. Мертвого хлопчика кинули на підводу і поїхали в село Любінці, де знаходилась німецька комендатура. Сусідка Козичова та її кума заховалися тоді за копицею соломи, а чоловік з підводою чекав за кукурудзяним полем. Обидві жінки стали свідками тієї страшної події...

На схилі літ сусідка розповіла мені цю трагічну історію, яка закарбувалась у її свідомості, у її серці на все життя.

«Навіть боги не в змозі змінити минуле!» – ці слова належать давньогрецькому філософу і драматургу Агафону. А коли у цьому минулому так багато горя, сліз і невимовного душевного болю, то його забути неможливо. Бо хто забуває минуле, той не має права на майбутнє!

Історія 3.

Злочинів без покарання не буває!

Ця історія також про трагічні події 1942 року. І знову село Гірне, що на Стрийщині. Свідок цих подій – семирічний хлопчик Василько (1935 р. н.), син пані Козичової.

У селі Конюхів, що межує з нашим селом, поїзди мають короткотривалу зупинку. Одного вересневого ранку на зупинці знайшли мертву молоду жінку – єврейку, яка загинула, вистрибнувши з вікна поїзда.

У той же день в Гірному до сільських дітей, які випасали худобу, підійшов хлопчик 6-7 літ. Він розмовляв польською мовою і сказав, що їхав у поїзді разом з мамою, яка загинула. Сільські діти прийняли хлопчика до гурту, поділились харчами. З кукурудзи зробили намет, де хлопчик заночував. Пройшло кілька днів і, коли пастухи перемістились з худобою на нове пасовище, хлопчик пішов разом з ними. На цей раз схованку для нього зробили біля річки – викопали у високому березі землянку-криївку. Туди наносили сіна, дещо з одягу і приносили щодня харчі (молоко, хліб, яйця).

Так продовжувалось понад два тижні, аж раптом з села Любінці, де знаходився поліцейський постерунок, приїхав поліцай, який знайшов дітей- пастухів і почав розпитувати, чи часом діти не бачили чужого хлопця. Ті сказали, що нічого не знають. Поліцай пішов шукати і на березі річки знайшов дитину, коли хлопчик почав тікати – вистрелив. Убитого хлопчика він кинув у глибоку річку. Все це відбувалося на очах дітей, які пасли худобу.

«Злочинів без покарання не буває!» – саме ці слова я поставила в заголовок цієї історії, і підтвердженням цього є продовження розповіді пана Василя Козича (остання моя розмова з ним відбулася у вересні 2017 року).

Невідомо, чому поліцай Ониськів (усі називали його «Онисько») не втік разом з німцями. Коли у серпні 1944 рожу на Стрийщині з'явились радянські війська, він переховувався. У день облави поліцая зловили на березі річки в Гірному – за кілька кроків від того місця, де він колись убив дитину. Тут його застрелили радянські солдати. І що цікаво, – ніхто з селян не хотів його поховати. Тоді солдати змусили сільського війта прибрати тіло. Поліцая закопали на тому місці, де він загинув. Від того часу річка змінила русло, берег заріс кущами й деревами так, що й сліду не залишилось.

У цій історії мене хвилює одне питання: чому ніхто не допоміг дітям врятувати хлопчика? Мабуть, страх бути покараним спричинив бездіяльність дорослих. Страх зробив людей рабами обставин, породив безвідповідальність у ту мить, коли можна було вчинити по-справедливості і врятувати дитину, яка потребувала допомоги дорослих, а не лише дітей...

Історія 4.

Мойсей Псахіс (1909 – 1942)

Пам'ять людини – це ніби аркуш білого паперу, на якому фіксується усе, що нас супроводжує у житті: і добро, і зло. Доживши до певного віку, доходиш висновку, що в житті нічого не буває випадкового.

Доля звела мене ще з однією прекрасною людиною – пані Надією Микитою (1907 – 1993). Пані Надю я знала з дитинства, а останні роки її життя багато часу проводила у її товаристві. Вона мешкала у Дрогобичі на вулиці Святого Юрія, не мала сім'ї. Усе життя опікувалась чужими дітьми. Від трирічного віку виховала хлопчика Ігоря з міста Добромиль, батьків якого вивезли до Сибіру. Прожила цікаве життя, була чудовим співрозмовником. Її брат – відомий американський художник українського походження Юрій Соловій.

У помешканні пані Наді висіло кілька оригінальних картин. Я знала про її брата-художника і поцікавилась, чи, можливо, котрусь із цих картин намалював саме він. Пані Надя заперечила, натомість розповіла мені трагічну історію про єврейського художника Мойсея Псахіса – автора однієї з картин, яка мене зацікавила.

Під час війни пані Надя та її товаришка Марійка відкрили у Львові, в районі Політехніки, бакалійну крамницю. Допомагала їм у цьому жінка-львів'янка. Саме від неї вони довідались про родину Псахісів, у яких вона працювала до війни, допомагала по господарству. Псахіси мешкали у Львові на вулиці Краківській, під номером 3. На першому поверсі була їхня аптека, а на другому мешкала родина: батьки та їхній син Мойсей. Жінка розповідала, що сім'я була заможною, батьки дуже любили свого єдиного сина, який отримав добру освіту і був художником. Усю родину Псахісів німці виселили з будинку і відправили до Янівського концентраційного табору.

Іноді до бакалійної крамниці пані Наді та її товаришки зі службового входу прибігав єврейський хлопчик віком 11-12 років, який тільки йому відомим шляхом пробирався з-під огорожі концтабору. Хлопець приносив записки із проханнями придбати ліки, харчі, дещо з одягу. А одного разу було незвичне прохання купити фарби, пензлі та маленький мольберт. Звісно, німці під карою смерті забороняли допомагати євреям, але, – як казала пані Надя, – «Ми на це не зважали!»

Через якийсь час хлопчик приніс з Гетто два згортки, які витягнув з-за пазухи. Це були дві акварельні картини – подарунки для пані Надії та пані Марії від вдячної родини Псахісів.

Мойсей Псахіс та його батьки загинули 1942 року в Янівському таборі, молодому художникові було 33 роки.

Недавно, відвідуючи Львівську картинну галерею, у відділі художників XX століття, я побачила картину Мойсея Псахіса. Згадала тоді розповідь пані Наді. Подумала, як трагічно переплелися долі двох молодих талановитих митців- євреїв: Бруно Шульца з Дрогобича і Мойсея Псахіса зі Львова.

P. S. Пані Надія Микита померла у січні 1993 року. Де зараз знаходиться картина Мойсея Псахіса – не знає ніхто. Можливо, висить у когось на стіні (про таких людей може найкраще сказати польське прислів'я: «Sami nie wiecie, co posiadacie»), а, можливо, лежить десь на горищі і чекає, що хтось поцікавиться долею її митця, а значить і долею картини...

Історія 5.

Коли перемагає любов.

Моє дитинство пройшло у прикордонному містечку Нижанковичі, що на відстані 12 км від Перемишля. Дитяча пам'ять зафіксувала трагічні події тих далеких, але дуже неспокійних 40-50-х років. У той час багато людей намагались нелегально перетнути кордон, проте не всім це вдавалося зробити.

Історію, яку хочу переповісти, я записала від своєї тети Марії Тисовської (1929 – 2008).

Всередині 80-х років минулого століття, ще за радянських часів, у Нижанковичах бурхливо обговорювали небуденну подію: від'їзд перукарки Оксани до Ізраїлю. Це тепер громадяни України мають можливість їздити по всьому світу, а тоді виїзд за кордон був сенсацією! Але найцікавішою виявилась історія, яку розповіла Оксана.

Пізньої осені 1948 року у селі Передільниця, що за 7 км від кордону, до крайньої хати хтось пізно вночі постукав. Коли господарі відчинили двері, побачили молоде подружжя з дитиною на руках, вони попросились переночувати. Видно було, що гості дуже стомлені, а молода жінка ледь трималась на ногах, була хворою і надривно кашляла. Коли дружина з дитиною заснули, чоловік розповів свою історію. З'ясувалося, що приїхали вони зі Львова. Під час війни у 1942 році німецькі нацисти виселили їх до Янівського концтабору. Звідси їм вдалося втекти, два роки вони переховувались у Львівських підземеллях, там дружина часто хворіла на запалення легень, аж поки хвороба не перейшла у відкриту форму туберкульозу. Коли Львів зайняли радянські війська, молода пара легалізувалась, дружина підлікувалась, а потім у них народився син. І ось недавно вони нелегальною поштою отримали вістку від родичів з-за кордону, які ще до війни виїхали зі Львова. Але для того, щоб з ними зустрітись, потрібно було перетнути кордон і дістатись до Перемишля. У листі були вказані всі координати. В ту ніч візник, який польовими дорогами віз молоде подружжя зі Львова, збився зі шляху і поїхав у протилежний від кордону бік, відтак взагалі відмовився везти їх далі.

Кілька днів молоде подружжя перебувало в селі, а потім знову вночі вирушили у далеку дорогу. Але перед тим попросили господарів, щоб ті заопікувались хлопчиком, бо не знали, чи зможуть перейти кордон. Селянська родина дала згоду, молода мама обіймала синочка, плакала, а батько сказав: «Якщо хтось з нас залишиться живим, то де б ми не були, ми обов'язково заберемо сина!»

Пройшло кілька днів, і селянська родина вирішила легалізувати хлопчика: придумали історію про те, що у Львові захворіла далека родичка і просить забрати дитину. Вночі, закутавши малюка, виїхали з села, а коли поверталися вдень, то всі бачили, що вони привезли хлопчика. Малого охрестили. Він ріс розумним і здібним хлопчиком. Добре вчився, успішно закінчив школу, відтак Львівський політехнічний інститут, здобув професію інженера, працював у Добромилі на заводі. За цей час підросла онука господарів – молода вродлива дівчина. Хлопець знав свою історію народження, знав, що виховався у чужій сім'ї, покохав Оксану і вони одружилися. Невдовзі у них народився син.

І ось одного дня, а це вже були 80-ті роки XX століття, у село приїхала «Волга», з неї вийшли якісь пани, вони розшукували певну родину в селищній раді – їм сказали, що така родина тут мешкає, господар на той час вже помер, проте жила ще його старенька дружина. Саме вона підтвердила історію хлопця, якого колись залишили. З'ясувалося, що тоді його батьки успішно перетнули кордон, проте мама невдовзі померла, а батько

живе в Ізраїлі і хоче забрати сина. Понад рік тривало оформлення документів, і молода родина з сином відлетіли до Єрусалиму.

Пройшло вже понад 30 років. Мати Оксани кілька разів їздила до Ізраїля відвідати дочку, зятя та онука. Коли приїжджає, із захопленням розповідає, що її дочка Оксана живе, мов у казці. Має чудову сім'ю, а онук вже дорослий, розумний, знає кілька мов. Об'їздили півсвіту, тільки до України чомусь не мають бажання приїхати...

Ця історія зі щасливим кінцем і щасливою долею головних героїв. Тут проявились кращі людські риси: милосердя, співчуття до ближнього. А найголовніше, що тут у людських стосунках багато любові і бажання творити добро.

Наталія Яцків
Дрогобич, жовтень-листопад 2017

Історія 6.
Лідія-Олімпія Угрин (Дрогобич)
Бруно Шульц – приятель нашого батька (спогади)

Хочу розповісти дрогобичанам та усім зацікавленим історію з далекого минулого.

На вулиці Івана Франка (колишня Лішнянська) зберігся будинок, в якому часто бував Бруно Шульц.

Наш батько – Ізидор Угрин (1892 – 1947), уродженець Дрогобича. Навчався на правничому факультеті Віденського університету, після закінчення якого працював у магістраті у Львові. Там він одружився, у нього народилося двоє дітей: донька Дарія (1924 – 1991) та син Любомир (1926 – 1999). Часто з сім'єю приїжджав до Дрогобича, де мав багато друзів та численну родину. Тож, коли йому запропонували роботу на нафтопереробному заводі, повернувся до міста свого дитинства.

На вулиці Лішнянській купив будинок – приміщення колишньої початкової приватної польської школи. Там замешкала наша родина. Після смерті першої дружини (1940), батько одружився вдруге з Анною Модрицькою, нашою мамою. Саме її розповіді про далеке минуле стали основним джерелом цих спогадів.

Коли у Дрогобичі почали вшановувати пам'ять Бруно Шульца, мама розповіла про приязні стосунки нашого батька з Бруно Шульцом. З'ясувалося, що вони були знайомі ще з часів навчання у гімназії. Коли батько з родиною повернувся зі Львова до Дрогобича, – товариські стосунки між ними знайшли своє продовження. На розі вулиці Боднарської батько купив ділянку і почав будувати дім – це недалеко від будинку Бруно Шульца. Будинок цей зберігся під номером 2/1 (за радянських часів зробили надбудову – другий поверх).

Не знаю, на чому базувались дружні стосунки батька з Бруно Шульцом, але було видно, що їм було цікаво удвох. Мій батько гарно співав, грав на фортепіано. Його дочка Дарія від першого шлюбу мала чудовий голос, навчалась у Соломії Крушельницької, їй пророкували велике майбутнє оперної співачки, але все життя вона була солісткою хорової капели «Трембіта».

Бруно Шульц приходив до нас переважно в неділю або у святкові дні на чай (гербату). Мама накривала святковий стіл. У такі вечори в домі лунала музика, батько грав на фортепіано і співав під власний акомпанемент. Часто приїжджала зі Львова Дарія, яка співала разом з батьком в дуеті, а також виконувала арії з опер.

Мама розповідала, що Бруно Шульц і батько годинами розмовляли на різні теми: обговорювали новини у Дрогобичі, культурно-мистецьке життя у Львові, ситуацію у світі. А ще мама казала, що Шульц був скромною людиною, і, як їй здавалося, прагнув людського спілкування, людського тепла, шукав товариства відповідно до своїх світоглядних переконань.

На нашому подвір'ї стояла статуя святого Антонія. І, що цікаво! – Бруно Шульц щоразу, відвідуючи наш дім, спершу підходив до каплички і молився. Про це згадувала також відома дрогобичанка пані Саломея (Саля) Урбанович, яка залишила чудові спогади про Бруно Шульца та його оточення.

Батько читав окремі твори Бруно Шульца, пророкував йому велике майбутнє. Казав, що колись ці твори будуть читати у всьому світі. Бруно Шульц лише сміявся у відповідь.

Мама згадувала, що батько був глибоко вражений трагічною смертю Бруно Шульца. Казав, що ніколи не думав, що так обірветься життя цієї світлої, талановитої і доброї людини.

Кілька слів про нашу родину. У перші осінні тижні 1939 року в Західну Україну увійшли радянські війська, а вже у жовтні почалась конфіскація земель, націоналізація банків та промислових підприємств. Тоді нашого батька арештували і вислали з родиною до Казахстану, він дивом вижив і повернувся до Дрогобича, пережив нацистську окупацію. Помер у 1947 році, у віці 35 літ.

Після війни часто були облави, при цьому проводився грабунок будинку: виносили килими, посуд, книги та інші цінні речі. У 1948 році, вже після смерті батька, забрали фортепіано та помістили його у міському театрі. А через десять років, 1958 року, солдати вночі зайшли на подвір'я і демонтували капличку, а статую Св. Антонія кинули у потік. Після цього мама з сусідами вночі перенесли статую на територію цвинтаря і закопали біля дзвіниці.

Ось і всі короткі спогади, які зафіксувались у моїй пам'яті з розповідей моєї мами – Анни Модрицької (1908 – 1999).

Дрогобич, листопад 2017

Наталія Яцків.
Невигадані історії Дрогобича та околиць (1942 – 1944).

У даній статті публікуються шість спогадів-есе із життя Дрогобиччини, особисто пережитих дрогобичанкою Наталією Яцків – членкинею організації «Союз Українок» та Товариства «Просвіта», яка зберегла не тільки унікальний архів світлої пам'яті свого чоловіка, відомого музикознавця Дрогобиччини та багаторічного викладача музичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Ореста Яцківа, але й усні спогади своєї родини, які сягають не тільки в міжвоєнну епоху, але й в епоху Івана Франка.

Nataliya Yatskiv.
Uninvented stories of Drohobych and its surroundings (1942 – 1944).

This article publishes six memoirs-essays from the life of Drohobych region, personally experienced by Nataliya Yatskiv from Drohobych, a member of the «Ukrainian Women's Union» organization and the «Prosvita» Society, who preserved not only a unique archive of the bright memory of her husband, a well-known musicologist of Drohobych region and a long-time teacher of music faculty of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University Orest Yatskiv, but also oral memories of her family, which go back not only to the interwar period, but also to the period of Ivan Franko.

РОЗДІЛ V.
ОГЛЯДИ, ХРОНІКИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ ТА ONLINE-MISCELLANEA

Дві настінні пам'ятні медалі із погруддями Івана Франка і Тараса Шевченка на дерев'яних різьблених панно із синьо-жовтим бойківським орнаментом. Автор Андрій Лепкий – хорунжий УГА, художник, професор Дрогобицької гімназії Івана Франка у 1930 – 1940-х рр., директор Дрогобицького музею у 1941 – 1944 рр. Дарунок Михайла Литвинка (ліва) і родини Іванчук (права) для експозиції «Ольга Лепка-Ястремська – золотий голос мецо-сопрано «Галицької Каліфорнії». Фото Сергія Матійка

УДК 352.07:94(477.86-21Коломия)]930.2:098.3"1739/1769"(049.32)

Іван МОНОЛАТІЙ

«ПЕРЕВАЖНО ОДИН КОЛОМИЙСЬКИЙ АКТОВИЙ ЗАПИС Є ЄДИНИМ ВЕЛИЧЕЗНИМ РЕЧЕННЯМ…»

(Рецензія на видання: Книга війтівського та раєцького урядів міста Коломиї. 1739–1769 [рр.]. Книга перша / вступ. сл. Ю. Романюк; вступ. ст., пер., упор. О. Заяць. – Коломия: Вік, 2023. – 432 с.)

На добірній поличці коломиєзнавчих видань[1] з'явилася нова публікація – корпус записів із книги війтівського та раєцького урядів Коломиї 30-60-х рр. XVIII ст. Її переклав та упорядкував кандидат історичних наук Орест Заяць – знаний український фахівець у царині історії середньовіччя та ранньомодерної історії[2].

Вже самий факт з'яви першої книги такої археографічної публікації відкриває нові (почасти досі невідомі) обрії у вивченні минувшини Коломиї зазначеного періоду, адже досі коломиєзнавці мали у своєму розпорядженні укладену 2016 р. хрестоматію з історії міста[3], а також першостудію XIX ст. авторства Леопольда Вайґеля *(Leopold Wajgl)*, повний переклад якої з'явився лише 2008 р.[4] А ще варто згадати, вочевидь не завершену, публікацію 1930-х рр., що її здійснили Наталія Черкас-Кропп і Ян Кропп *(Natalia Czerkas-Kropp, Jan Kropp)* на підставі досяжних натоді джерел[5], повного видання і перекладу якої досі немає. До цього, сказати б, струмочка джерел варто додати й перші спроби перекладу коломийських метричних книг початку XVIII ст.[6]

Тож відразу можна сказати, що сучасні науково-популярні видання про Коломию досі обмежуються вже відомими фактами й спорадично віднайденими для зацікавлення читачів, почерпнутими з обширу коломийського краєзнавства кінця

---

[1] Свою впевнену «ходу» коломиєзнавство розпочинає 1996 р., коли вперше з'явилася однойменна публікація (Див.: Монолатій І. Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї. – Вид. друге, виправл., доповн. – Коломия: Вік, 1996. – С. 5-8).

[2] Заяць О. Громадяни Львова XIV – XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – Київ – Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. – 590 с.

[3] Див.: Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – Івано-Франківськ, 2016. – 672 с.

[4] Вайґель Л. Нарис про місто Коломию / пер. з пол. М. Васильчук, М. Кочержук. – Коломия, 2008. – 120 с.

[5] Див.: Czerkas-Kropp N., Kropp J. Dzieje miasta Kołomyi // Gdzie szum Prutu... – Wrocław, 1998. – Nr. 1 (25). – S. 6-11; Tamże. – 1998. – Nr. 2 (26). – S. 7-11; Tamże. – 1999. – Nr 1 (27). – S. 8-10; Tamże. – Nr. 2 (28). – S. 9-16; Tamże. – 2000. – Nr. 1 (29). – S. 10-17; Tamże. – 2000. – Nr. 2 (30). – S. 3-11.

[6] Витяг з «Метрики міста Коломиї, в парохії церкви святого архистратига Христового Михаїла списаної» [5 квітня 1730 – 27 грудня 1760 рр.] / пер. І. Монолатія // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 40-55.

XX – початку XXI ст.[7], тому доконаним фактом є відсутність повноцінної наукової історії Коломиї з її найдавніших часів. Хоча варто пам'ятати, що кожна з нині відомих публікацій, присвячена містові, мала, має і, певно, матиме власні мету, завдання і, найголовніше, способи розв'язання проблеми, котрі межуватимуть з дослідницькими компетенціями авторів[8]. Поза цим, вочевидь, прикрим залишається той факт, що історія Коломиї, якій присвячена вже не одна книжкова полиця різних за обсягом і спрямуванням друків (згадати б серію «Коломийська бібліотека», що її заснували 2008 р.), й далі залишається цілковитою *terra incognita*, оповитою серпанком міфів, легенд і вигадок, несумісних з наукою, особливо якщо мова про середньовічну та ранньомодерну добу «міста над Прутом».

Відтак, у цьому сенсі, рецензоване видання[9] має незаперечні переваги, зокрема ґрунтовну (понад 40-сторінкову) передмову перекладача і упорядника (с. 25-67), археографічний корпус власне записів війтівського та раєцького урядів Коломиї, причому не лише їх сучасне прочитання з необхідними коментарями, а й паралельну подачу оригінальних записів, що їх наводиться внизу кожної сторінки (с. 71-376). Додаймо сюди й ретельно укладені перекладачем додатки: «Словник уживаних у книзі термінів» (с. 389-391), перелік коломийських урядників (першого і другого присяжних; бурмистрів – війтівського, замкового, поспільського і невідомих) (с. 393-396), покажчик імен (с. 397-424) і покажчик місцевостей (с. 425-429). Без цих складових було б годі сподіватися повноцінної археографічної публікації.

Хоча, задля справедливості, варто зауважити, що у сенсі археографічних публікацій щодо досліджуваного періоду дотепер коломиєзнавство послуговувалося перекладами кількох привілеїв[10] (що їх вперше опублікували 1873, 1875 рр. в «Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego ber-

[7] Див.: Монолатій І. Винайдення Коломиї. Від правіків до Весни народів. Коломиєзнавчі нариси. – Брусторури, 2023. – 192 с.; Його ж. Творення Коломиї. Від Листопадового зриву 1918 р. до румунської і польської окупації 1919 р. Коломиєзнавчі нариси. – Брустури, 2023. – 216 с.; Його ж. Відкриття Коломиї. Від доби автономії Галичини до Великої війни 1914 – 1918 рр. Коломиєзнавчі нариси. – Брустури, 2024. – 272 с.

[8] Монолатій І. Цісарська Коломия 1772 – 1918. Драма на три дії з життя другого міста Галичини габсбурзької доби. – Івано-Франківськ, 2010. – 312 с.; Його ж. Місто без властивостей. Коломийська фуґа Великої війни. – Івано-Франківськ, 2014. – 223 с.; Його ж. Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції. – Івано-Франківськ, 2018. – 655 с.

[9] Книга війтівського та раєцького урядів міста Коломиї. 1739 – 1769 [рр.]. Книга перша / вступ. слов. Ю. Романюк; вступ. ст., пер., упор. О. Заяць. – Коломия, 2023. – 432 с.

[10] Див.: Привілей польського короля Володислава Яґайла надання права на щотижневі торги і герб міста, наданий 16 жовтня 1395 р. в Галичі [16 жовтня 1395 р.] / пер. М. Волощука // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 17-18; Привілей польського короля Володислава Яґайла про підтвердження та примноження прав і привілеїв Коломиї, виданий 4 жовтня 1424 р. у Буську [4 жовтня 1424 р.] / пер. М. Волощука // Там само. – С. 18-19; Привілей польського короля Володислава Варненчика надання права коломийським міщанам закласти лазню, ваги, торгівлю м'ясом та сукнобійню, виданий 3 липня 1443 р. у Буді [3 липня 1443 р.] / пер. М. Волощука // Там само. – С. 20-21; Привілей польського короля Володислава Варненчика надання права коломийським міщанам закласти воскобійню, виданий 3 липня 1443 р. у Буді [3 липня 1443 р.] / пер. М. Волощука // Там само. – С. 21-22; Надання кашteляна і старости краківського, королівського намісника Яна з Чижева щодо визначення меж належних Коломиї сіл, оголошене 15 червня 1444 р. в Коломиї [15 червня 1444 р.] / пер. М. Волощука // Там само. – С. 23-24; Наказ польського короля Казимира Яґеллончика у відповідь на скаргу коломийського нотаря Яна щодо суворого дотримання давніше наданих коломийським містянам привілеїв, що стосуються права складу солі, оголошений у Кракові 16 березня 1456 р. [16 березня 1456 р.] / пер. М. Волощука // Там само. – С. 24-26.

nardyńskiego we Lwowie»), перекладом привілеїв місцевих гончарського і боднарського цехів[11] (здійсненими за публікацією 1877 р. Л. Вайґеля), перекладами люстрацій Коломиї 1565 – 1566, 1570 та 1627 рр.[12] (за публікаціями М. Грушевського «Люстрації земель Галицької і Перемиської» та «Люстрация королівщин в руських землях Корони з р. 1570», а також уже згаданого Л. Вайґеля). Та й про коломийців 30-60-х рр. XVIII ст. (а це хронотоп рецензованої «Книга…»), станово-професійну структуру містян уже з'являлися, хоча й справді, поодинокі публікації[13]. Тож можна констатувати: системного вивчення історії Коломиї тієї історичної доби (як і почасти решти періодів, зазвичай, до середини XIX ст. включно), якій присвячене рецензоване видання, досі не було.

Не виняток, а радше правило й історія Коломиї XVIII століття, ніби підтверджуючи загальне правило Фернана Броделя, що «ми, історики у своїх ретроспективних подорожах *до XIX ст.* (курсив тут мій. – *І. М.*) зустрічаємося з маленькими, за нинішніми вимірами, містами […]»[14].

І справді, що сьогодні на загал відомо про Коломию цієї доби? Дуже добре питання, якщо зважити на сучасний погляд про «найсхідніші» галицькі міста Речі Посполитої[15]. На перший погляд небагато, адже в 1761 р. нарахували 364 будинки, два млини і одну винницю, а коломийські міщани несли сторожову службу, відбували повинности з укріплення оборонних споруд і гребель[16]. Поволі розвивалася торгівля: 1731 р. у Коломиї пшоно було по 44 золотих, а жито – по 30[17]. Або той факт, що 1761 рік був вдалим в Коломиї, бо місто тоді було «барзо из грѣшми»[18].

---

[11] Див.: Привілеї коломийського гончарського цеху, надані польським королем Яном-Казимиром у Варшаві 20 червня 1661 р. / пер. М. Кочержук // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 31-35; Фраґмент привілеїв коломийського боднарського цеху в середині XVII ст. / пер. М. Кочержук // Там само. – С. 36-37.

[12] Див.: Коломия в люстрації 1565 – 1566 років / пер. зі скороченнями І. Монолатій // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 37-38; Коломия в люстрації 1570 р. / пер. І. Монолатій // Там само. – С. 38-40; Коломия в люстрації 1627 р. / пер. М. Васильчук, М. Кочержук // Там само. – С. 40.

[13] Монолатій І. Забуті та невідомі метрики Коломиї 30-60-х рр. XVIII ст. // Збірник праць регіонального науково-дослідного центру національних меншин при музею історії міста Коломиї. Щорічник. – Т. 1. – Коломия, 2001. – С. 3-23; Його ж. Люди старої Коломиї (на матеріалах коломийських метричних книг 30-60-х років XVIII століття) // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 72-79; Його ж. Прізвища коломийців-українців XVIII ст. // Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Т. ІІ. – Філядельфія – Коломия, 2008. – С. 31-34; Пор.: Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV – XVIII століттях // Записки НТШ. – Т. CCXXVIII. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 88-93; С. 90, табл. 1 (Земські уряди у Руському воєводстві у XV – XVIII ст. за першими джерельними згадками).

[14] Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. – Том І. Структури повсякденності: можливе і неможливе / пер. з франц. Г. Філіпчук. – Київ, 1995. – С. 31.

[15] Див.: Ślusarek K. Czy u schyłku XVIII wieku miasta leżące w najdalej na Wshód wysuniętej części Galicji rzeczywiście były miastami? // Kwartalnik Historyczny. – Rocznik CXXIX. – Warszawa, 2022. – Nr. 3. – S. 659-675.

[16] Монолатій І. Коломия давня і нова: міркування про походження та історію міста // Коломия з минулого в сьогодення / Валерій Ковтун, Іван Монолатій. – Коломия, 2005. – С. 32-33; Його ж. Коломиєзнавство. Нариси з історії Коломиї. – С. 85.

[17] Ясіновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні ірмології XVI – XVIII століть. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. – Львів, 1996. – С. 255 (№ 355).

[18] Ясіновський Ю. Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу. – Львів, 2011. – С. 345; Його ж. Українські та білоруські нотолінійні ірмології XVI – XVIII століть. – С. 343 (№ 614).

Стосовно міської влади, зокрема її окремих репрезентантів, а також станово-професійної структури було (хоча й не без помилок) відомо, що «1765 р. війтом Коломиї був Ян Піскозуб, а бургомістром – П. Білоскурський. Після нього, в 1768 році, бургомістром Коломиї був В. Піскозуб. […] В 1757 році хорунжим Коломийським був Рафал Скарбек […] Останнім польським старостою в Коломиї був Рафал Холоневський, в 1771 році. В 1770 році в Коломиї було сильно розвинене ремесло, особливо ковальство, представлене 112 майстрами разом з колесними майстрами. Цехмістром шевським був Стадниченко. В 1773 році війтом Коломиї був Коречновський, бургомістром простолюду – В. Піскозуб»[19]. Наприкінці цих, нині знаних любителям коломийської минувшини, фактів варто додати й «коломийську» історію Олекси Довбуша 1745 р.[20]

Дивно, але й «перший» історик міста Л. Вайґель скромно замовчує цей хронотоп, лише згадуючи окремі записи у протоколах «обводового суду в Коломиї» на позір у 1715 – 1773 рр., а насправді – не більш, як вісім сюжетів: 1715, 1731, 1757, 1765, 1766, 1768, 1771, 1773 рр.[21] Не надто допоможуть й сторінки першої частини «Історії Коломиї з найдавніших часів до початку ХХ ст.» Володимира Грабовецького, зокрема про досліджуваний хронотоп[22], що її історик опришківства написав із виразним україноцентризмом[23]. Схожий підхід, але з наративом цілком іншим – польським – демонструвала праця мистецтвознавця і уродженця Коломиї Ришарда Бриковського *(Ryszard Brykowski)* у праці «Kołomyja. Jej dzieje, zabytki» [24]. Стосовно подій XVIII ст. (як, зрештою, і попередніх чи наступних століть) не переконували й публікації місцевих краєзнавців у коломийській пресі 1990-х рр.[25]

Відтак ретельний підхід до подій 30-70-х рр. XVIII ст., який, по сумнівом, був сповідував перекладач і упорядник «Книги…», є очевидним і визначальним. Зокрема якщо йдеться власне про коломийську людність, адже, як зауважував вже цитований вище Ф. Бродель «в плані ідей люди XVIII ст. – наші сучасники; їхній рух, їхні пристрасті й досі лишаються досить близькими до наших, так що ми не відчуємо себе в іншому світі»[26]. Додаймо й не без сенсу міркування Юрія Шевельова: «За два століття – сімнадцяте й вісімнадцяте – українська територія більш як подвоїлася, наче втрату політичної незалежності та можливостей культурно-

[19] Баранський К. Колишні воїни, хлібороби, хасидисти… Розповіді про землю станіславівсько-коломийсько-стрийську. Коломия до 1919 року / пер. з пол. М. Кочержук // Літопис коломийський. – Коломия, 1991. – Ч. 3 (серпень). – С. 6, 7.

[20] Свідчення космацького селянина Степана Дзвінчука 27 серпня 1745 р. у станиславівській ратуші перед міською судовою лавою про обставини убивства Олекси Довбуша та виставлення його тіла у коломийській ратуші // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 55-57.

[21] Вайґель Л. Нарис про місто Коломию. – С. 45-48.

[22] Див.: Грабовецький В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку ХХ ст. – Ч. І. – Коломия, 1996. – С. 78-85 та ін.

[23] Про це див.: Монолатій І. Коломиєзнавство у працях Володимира Грабовецького // Коломия в європейській історії та культурі: матер. Всеукр.наук.-практ. конф. присв. 775-річчю першої літописної згадки про Коломию, 7 жовтня 2016 р. / за ред. Плекана Ю. [та ін.]. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 100-113; доповнена версія: Монолатій І. Винайдення Коломиї Володимиром Грабовецьким // https://zbruc.eu/node/115048 (публікація 5 квітня 2023 р.).

[24] Brykowski R. Kołomyja. Jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S. 33-39.

[25] Див.: Андріїшин С. Місто над Прутом. До 750-річчя першої літописної згадки про Коломию // Агро. – Коломия, 1991. – № 23 (199). – 15 черв. – С. 1; № 24 (200). – 22 черв. – С. 1.

[26] Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. – Том І. – С. 10.

го розвитку компенсовано фізичним зростанням»[27]. Її – коломийської (і не лише) людності – фіксація в історичних джерелах – нелегке завдання, як для творців тих чи тих записів, як і для сучасних дослідників. Йдеться тут не лише про самий факт записів, а й, більшою мірою, можливість ґрунтовного «прочитання» через призму контекстів, що завжди сусідять з тим чи тим фактом. Тож варто пригадати, що нині для, вкрай потрібної, компаративної студії з історії Коломиї зазначеного періоду варто навзаєм послуговуватися свідченнями про структури повсякдення різного походження, а то й різновидовими історичними джерелами.

З-поміж них найвартіснішими будуть, по-перше, церковні візитації[28] та, по-друге, дещо пізніші за часом, відомості Йосифінської метрики 1787 р.[29] Зокрема генеральні візитації дають чималий джерельний матеріал про коломийські церкви: 1745 р. – церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці («Монастир коломийський»), церкву святого Михаїла Архангела і церкву Богоявлення Господнього (останні два храми – «Під Валами»); 1753 р. – церкву святого Михаїла Архангела; 1754 р. – церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці («Передміська») і церкву Богоявлення Господнього. Натомість Йосифінський ґрунтовий кадастр містить важливу інформацію про власників тутешньої нерухомості, зокрема імена і прізвища коломийців кінця XVIII ст. Звісно, вартісними є й список парафіян церкви святого Михаїла Архангела за 1763 р., (про яку згадує в контексті свого дослідження упорядник «Книги…»[30]), або ж скарга парохів коломийського деканату на декана П. Козєлковського за здирства у 1758 р.[31] Насамкінець до специфічних, з погляду представлення інформації, узагальнюючих джерел варто зарахувати публікації про місцевих юдеїв (і караїмів) і римо-католиків[32].

Ретельне використання цих та, ймовірно, інших вартих уваги істориків джерел з історії не лише Коломиї, а й ширшого засягу, даватиме добрі ужинки, які межуватимуть з достовірністю і критичною перевіркою не лише фактів, а найперше – особових імен (прізвищ, прізвисьок, імен, назв по батькові, жіночих особових назв), генеалогії, родинних зв'язків, станово-професійної структури тощо. Подібні, хоча й відмінні від засновків і висновків, спроби вже були – щодо пам'яток української

[27] Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко. – Харків, 2002. – С. 891.

[28] Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Том 2: Протоколи генеральних візитацій. – Львів, 2004. – С. lxxxiii, lxxxvii; С. 185, 210.

[29] Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. – Tom XXXVIII: Kołomyja, Kosów i Kuty / Opracował Łukasz Jewuła. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2020. – S. 37-43 (Opisanie granic miasta Kołomyja); S. 43 (Prawidła fasjonowania (regest); S. 43-46 (Opisanie gromady miasta Kołomyja); S. 46 (Wykaz alegatów); S. [81-98] (Wykaz posiadaczy nieruchomości w Kołomyi ujętych w metryce józefińskiej); S. [100-102] (Wykaz posiadaczy nieruchomości w Kołomyi ujętych w opisaniach urbarialnych).

[30] Заяць О. Книга війтівського та раєцького урядів міста Коломиї (1739 – 1769) як історичне джерело // Книга війтівського та раєцького урядів міста Коломиї. 1739 – 1769 [рр.]. Книга перша. – С. 58-59.

[31] Бордун М. З життя українського духовенства Львівської епархії в другій половині XVIII в. // Записки НТШ. – Т. CIX. – Львів, 1912. – С. 85; Т. CX. – Львів, 1912. – С. 94-96 (№ 39).

[32] Див.: Bałaban M. Spis Żydów i Karaitów Ziemi Halickiej i powiatów Trembowelskiego i Kołomyjskiego w roku 1765 // Archiwum Komisyi Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – Tom XI. – Kraków, 1909. – S. [15] 25, [19] 29; Краєзнавча розвідка невідомого автора «Парафіяни-коломийці римо-католицького обряду в 1786 році» / пер. І. Монолатій // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 100-102.

мови XVIII ст.[33] або ж українського назовництва того ж століття[34], звісно, їхнього функціонування у різних регіонах сучасної України.

Отож перший крок до джерел з історії Коломиї XVIII ст. зроблено публікацією «Книга…», власне кажучи, її першої частини (названої у описі також «книгою»). Залишаючи зауваги на завершення цієї рецензії, варто вкотре відзначити добірність археографічного матеріалу, а відтак і необхідного викладу перекладача і упорядника. У цій публікації не лише зацікавлені минувшиною Коломиї, а й пересічні читачі знайдуть 271 перекладений і упорядкований запис (№№ 1-271), який містить 264 сюжети. Вони мають свої особливості, адже характер записів вимагав точної фіксації свідчень, їх вірогідності та повноти, до того ж при веденні записів виникала потреба в описах побоїв, об'єктів суперечок тощо. Характерними складовими записів є 1) означення людей, їх статі, віку, частин тіла, спорідненості і свояцтва, родинних і соціальних взаємин; 2) опис житлових споруд, їх частин, предметів і речей домашнього вжитку, одягу; 3) констатація фізичного і психічного стану людини, її майнового стану, економічних і ділових стосунків; 4) суспільних відносин, понять простору і часу тощо. Тож доцільно згрупувати записи в умовні групи / категорії, при чому в нижче поданій умовній класифікації випадків нумерація може повторюватися (адже в одному записі могло йтися про різні сюжети). Як правило, логіка такого умовного упорядкування пов'язана з кількістю зафіксованих фактів тих або тих дій (протиправних чи правопорядку) детермінованих різноманітними чинниками групового чи персонального характеру, зокрема, найчастіше, врядування або судівництва.

Група 1 стосується економічного, соціального становища різноетнічних (чи радше різноконфесійних) коломийців та мешканців регіону:

1.1. ***Земельні питання*** (купівля, продаж, дарування, надання у власність, застава, боргові зобов'язання, затвердження права власності, встановлення межі) – 63 випадки, починаючи 1756 р. і закінчуючи 1764 (?)[35] р. (№№ 13; 14-15; 15-16; 19-20; 29; 32; 32; 42; 48; 49-50; 52-54; 62; 73; 74; 76-78; 95; 99; 103; 112; 125-127-128; 139; 143; 145; 148; 155; 159; 160; 163; 169; 171; 172-173; 173; 174; 177; 177-178; 178; 179-182; 184; 184; 193; 196; 201; 203; 203-204; 205; 212; 212; 216; 218; 223; 224; 225; 233; 233; 233; 239; 244-245; 245-246; 249; 250; 251; 259-260; 263).

1.2. ***Скарги*** – 20 випадків, починаючи 1740 р. і закінчуючи 1783 (?) (№№ 6; 50-51; 54-55; 65-66; 67; 68; 69; 140; 152; 168; 171; 201; 201; 213; 228; 239; 246; 249; 254; 269).

1.3. ***Оцінка худоби*** – 16 випадків, починаючи 1753 р. (?) і закінчуючи 1764 р. (№№ 25; 98; 101; 101; 105; 109; 111; 121; 134; 160; 191; 202; 233; 248; 251; 261).

1.4. ***Оцінка одягу*** – 6 випадків (у т. ч. один – оцінка сукна*), починаючи з 1758 р. і закінчуючи 1763 р. (№№ 104; 106; 107; 113; 146*; 202).

1.5. ***Розписки*** (щодо купівлі-продажу, боргів, власності, грошей) – 6 випадків: у 1753, 1753 (?), 1756, 1759, 1763 (?), 1764 (?) (№№ 22; 48-49; 64; 135-136; 199; 263).

---

[33] Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підготував до видання В. А. Передрієнко. – К., 1976. – С. 5-19.

[34] Wolnowicz-Pawłowska E. Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie Ruskim. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. – S. 5-13, 119-124.

[35] (?) – тут і далі означає, що в публікації відсутній рік запису. – *Авт.*

Група 2 є важливою для з'ясування природи та особливостей суперечностей і конфліктів, зокрема злочинів (мотивів, перебігу, розслідування, покарання) у ранньомодерній Коломиї та її околицях[36].

2.1. *Фізичне насильство* – 56 випадків, починаючи 1742 р. і закінчуючи 1764 р. (№№ 8; 12; 17-18; 23; 27; 31; 36-39; 48; 55-57, 59-60; 61; 65-66; 72-73; 74-75; 84-85; 89; 105; 117-120; 138; 141; 146; 149; 157; 158; 161; 162; 165-167; 167; 168; 169-171; 183; 184; 192; 195; 197-198; 215; 216; 217; 219; 222; 225; 226-227; 227-228; 228-229; 229-231; 237; 238-239; 238-239; 245; 246; 247; 253-254; 254; 257; 261; 262).

2.2. *Вбивство людини* – 4 випадки: у 1753, 1758, 1759, 1761, рр. (№№ 23; 97; 114-115; 187-189).

2.3. *Навмисне вбивство худоби* – 4 випадки: у 1748 (?), 1756, 1757, рр. (№№ 43; 64-65; 85-86; 87).

2.4. *Злочини проти тілесності* (тортури) – 3 випадки: у 1755 та 1759 рр. (№№ 36-39; 114-115; 117-120).

2.5. *Зґвалтування* – 1 випадок у 1756 (?) (№ 61).

Група 3. Її складають практики самоврядування, зокрема місцеві вибори, затвердження їх результатів, надання та підтвердження владних повноважень, а ще й отримання посади.

3.1. *Вибори* – 11 випадків, починаючи з 1740 р. і закінчуючи 1764 р. (№№ 4; 6-7; 10; 33; 41; 83; 102; 129; 190; 206-207; 215).

3.2. *Підтвердження владних повноважень* – 2 випадки: у 1739 (?) та 1759 (?) рр. (№1; 120-121).

3.3. *Отримання посад* – 1 випадок: у 1757 р. (№ 71).

Окрім цього варто зважити й на присутність у «Книга…» записів, які детерміновані статевою належністю, що свідчить про гендерну ідентичність (№№ 8; 23; 36-39; 99; 161; 187-189; 215; 218), а ще про чарівництво (№ 28-29), любовні історії, що межували з наклепом, пошлюбленням і перелюбом (№ 63-64); перелюб як такий (№ 235-236); факти перелюбу священниками (№ 217) і окремі крадіжки майна (№ 79-81; 218; 222).

Осібно стоять інші проступки, як-от алкоголізм, який спричинив фізичне насильство (№ 257), фальшування записів (№ 45), шахрайство (№ 123), картярство (№ 141), лихослів'я (№ 85; 137; 241-242). Сюди ж слід додати й окремі записи про «поділ майна і спадщину» (№№ 1-3); «право власності» (№ 26); «майнові претензії» (№№ 44; 130-132; 132-133); «мирову угоду» (№ 92); «сплату податку» (№ 11); «вста-

[36] Матеріали цієї групи записів є не лише, сказати б, першорядним джерелом тогочасного кримінального (і не лише, адже соціальні причини зазвичай переважали етнічні) світу, а й доказовою базою злочинів, свідченнями ідентифікації особи – визначення спеціальними методами тотожності суб'єкта конкретній особі за розпізнавальними ознаками та особливостями, що його характеризують, а також ототожнення особи (розпізнання, упізнання) особи. Окремі записи цієї групи свідчать про обсяг заподіяних жертвам ран – за умовами виникнення (випадкові рани) і за механізмом заподіяння, за характером предмета, що ранить та ушкодженням тканин (різані, колоті, рубані, рвані, внаслідок забиття). В окремих записах йдеться також про навмисне убивство, причому, на підставі цих джерел, можна було б діагностувати категорію смерті (насильницька, ненасильницька) та її вид (причину) (Див.: Герасименко О. І. Словник-довідник термінів судової медицини. – К., 2002. – С. 150, 315-319, 404.).

новлення справедливості» чи «вимоги справедливості», «справедливих обмірів» (№№ 5; 152; 154), «образу чести», зневагу особи (№№ 70; 88; 91; 108-109; 146; 197-198; 228-229; 241-242); напад на місце проживання (№ 228-229).

Етнічна (конфесійна) ідентичність виразно проявляється на лінії християнсько-юдейської взаємодії, більшою мірою конфліктною, адже єврейська громада була «Іншим своїм» передусім у царині етнічного бізнесу. Тож записів про ці факти нараховується трохи більше чотирьох десятків, починаючи з 1753 (?) р. (№№ 54-55; 98; 99; 101; 104; 105; 105; 106; 107; 107; 113; 121; 125; 127-128; 137; 143; 144; 145; 153; 163; 165-167; 179-182; 192; 194; 200; 201; 202; 202; 202; 212; 215; 216; 222; 223; 237-238; 239; 245; 251; 251-253; 256-257; 261; 261; 262).

Деякі записи у рецензованому виданні є надзвичайно вартісними для вивчення структур повсякдення: функціонування міського суду в 1753 р. (№ 9); «міський ґрунт» у 1753 р. (№ 19-20); «замковий ґрунт» у 1761 р.[37] (№№ 14-16); синагогу в 1759, 1779, 1781 рр. (№ 125; 127-128); римо-католицький костьол у 1759 та 1761 рр. (останнє – надання дозволу на продаж землі для нового костьолу, що «тепер будується» – нині церква УГКЦ св. свщ. Йосафата) (№№ 145; 184); визначення межі костьолу в 1759 р. або церкви у 1769 р. (№ 145; 148); «монастирську леваду» в 1759 р. (№ 139); «монастирський окоп» у 1763 р. (№ 212); «коломийський монастир» в 1761 р. або «монастирську парафію» в 1764 р. (№№ 183; 249-250); греко-католицькі церкви у 1764 (?) р. (№ 247); надання землі пароху церкві «Трьох королів» у 1764 р. (№ 251); «гребельку», «Підзамче», «Плебанівку» в 1760 р. (№ 150; 151; 153); «Галицьку браму» і «підвалля» у 1763 р. (№ 212); «замкові вали» у 1761 р. (№ 185); «гончарські ями» в 1761 р. (№ 173); сіль як товар у 1758 р. (№ 104); вбивство з використанням вогнепальної (№ 114-115) або холодної зброї у 1764 р. (№ 243-244); ярмарок на св. Іллі в 1760 (?) р. (№ 157); страта, яку виконав кат на ринку в Коломиї у 1761 р. (№№ 187-189); надання землі для будівництва шпиталю і школи у 1761 р. або надання ґрунту для шпиталю в 1764 (?) р. (№№ 203; 204; 245-246); конфлікти цехових майстрів або цехові претензії у 1764 р. (№ 231-232; 237-238); конфлікти у місцевих цехах у 1755 (?), 1756 та 1757 (?) рр. (№ 35-36; 65-66; 91); про коломийських шевців у 1758 р. (№ 107) або кравців у 1764 р. (№ 222); асигнації для доставки соломи для коней ескадрону в 1783 р. (№ 271); повінь у грудні 1758 р. (№ 111); чи, навіть, встановлення факту власності рою бджіл у 1757 р. (№ 84). Зауважмо, що майже усі згадані факти потребують додаткового вивчення і співставлення з натепер відомими або віднайденими документами.

Розгляд цих записів у їх історичному та текстуальному контекстах ще попереду, адже ані перекладач-упорядник не ставив собі такого завдання, ані автор цієї рецензії. Щоправда, таке «групування» стане у пригоді майбутньому дослідникові доби згасання Речі Посполитої і початків врядування Австрійської імперії в обраному хронотопі.

Насамкінець варто висловити не скільки коментарі/зауваження, а радше спостереження щодо окремих сюжетів рецензованого видання.

[37] Дуже вартісний запис, оскільки значно пізніше у документах XIX ст. також містяться згадки про «замковий ґрунт» (див.: Протокол угоди прийому-передачі громаді Коломиї прав і обов'язків коломийського староства та «ґрунту замкового». [19 (7) листопада 1862 р.] // Хрестоматія з історії Коломиї / упор. І. Монолатій. – С. 67-68).

Зокрема ґрунтовною є стаття О. Заяця про «Книга…» як історичне джерело, адже у ній, чи не вперше, на підставі джерельного матеріалу з'ясовані усі за і проти міського самоврядування досліджуваного періоду. Цілком погоджуємося, що існування в Коломиї чогось на зразок львівської «Колегії 40 мужів» є безпідставним (с. 31), адже свого часу автор цієї рецензії також потратив у цю «кальковану» пастку – хоча й не безпосередньо стверджуючи згаданий факт, але точно взоруючись на «львівську» традицію[38].

До цього хронотопу додаймо й спостереження щодо львівського міщанина Миколая Фрауенштедтера, якому надали коломийське війтівство (с. 57, прим. 36). Досі стверджувалося, що він був німцем (Ніколаус Фрейстетер)[39] (розібратися тут допоможуть пояснення на с. 59 щодо етнічної належності тогочасного міщанина загалом), однак, скоріш за все, не заперечуючи цього факту, варто зважити на обставину, що він або його батьки могли народитися у сучасних Вадовіцах у Польщі, адже у середньовіччі це місто називалося Frauenstadt, а відтак його мешканці – фрауенштедцями.

Цікавим є запис про надання землі парохові церкви «під відозвою Трьох Королів» о. Миколаю Філіповичу в 1764 р. (с. 355). Звісно автор оригінального запису вказав цей греко-католицький храм саме так («... cerkwi pod tytułem SS. Trzech Krolow»), щоправда, йдеться напевне про церкву Богоявлення Господнього, про яку відомо, що вона спочатку називалася ще й «Під Валами» (як і, зрештою, церква св. арх. Михаїла)[40]. У 80-х рр. XIX ст. коломийський міщанин Лука Турянський згадував про «церкву Богоявлення», що вона була третьою з начебто шістьох, розташовувалася «на валах, де нині дім сотрудників приходських»[41]. Однак у публікації «Топографія історична. Коломия», яка вважається ледь не першим українським історичним нарисом про Коломию, опублікованим 1865 – 1866 рр. ймовірно о. д-ром Юліаном Никоровичем (1832-1889), з-поміж згаданих чотирьох[42] «руських» церков відомостей про церкву Богоявлення немає[43].

Ще одна особливість «Книга…» – записи, зміст яких став, вочевидь, підставою для або «паралельних» записів у джерелах, або «перекрученими» сюжетами для перших краєзнавчих розвідок з історії Коломиї. Скажімо запис 1761 р. про надання «славетному поспільству міста Коломиї» ґрунтів, що були власністю с. Ценяви (с. 254), повторюється у «Топографії історичній. Коломия», одначе «давній переказ коломийських міщан» про цю подію суттєво відрізняється[44].

---

[38] Див.: Монолатій І. Шість століть європейського самоврядування // Коломия з минулого в сьогодення / Валерій Ковтун, Іван Монолатій. – С. 17.

[39] Монолатій І. Коломия давня і нова. – С. 53.

[40] Див.: Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Том 2. – С. 185, 210.

[41] Путешествіе Луки Турянского, мѣщанина коломыйского, до Іерусалима, отбытое года 1875 зъ Коломыи. Составилъ послѣ оповѣданя тогожъ паломника Ѳеодоръ Ив. Бѣлоусъ. – Коломыя, 1886. – С. 11.

[42] Йосифінська метрика згадує лише три греко-католицькі церкви (Див.: Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. – Tom XXXVIII. – S. 34, 36 (Ogólna charakterystyka miasta). Натомість, поряд із іншими священниками, згадується й о. М. Філіпович, який адмініструє частиною греко-католицької парафії з 27 моргами і 713 сажнями (Ibidem. – S. 32).

[43] М. Топографія історична. Коломия. Перший історичний нарис про Коломию / Упор. М. Савчук. – Коломия: Вік, 2011. – С. 16-17, 28-32.

[44] Там само. – С. 34.

Залишається побажати усім коломиєзнавцям, щоб фрагмент із вступної студії О. Заяця, що «переважно один коломийський актовий запис є одним величезним реченням» (с. 67), винесений мною у заголовок рецензії, нарешті почав мислитися окремими підреченнями. Найкращий шлях до реалізації цієї гадки – подальша публікація джерел із історії Коломиї при одночасній контекстуалізації подій і фактів коломийської історії того чи того періоду нашої досі незнаної минувшини. Адже, вкотре згадуючи Ф. Броделя з його міркуваннями, варто зважити на метафору, мовляв, «міста – наче електричні трансформатори: вони підвищують напругу, пришвидшують обмін, вони без упину керують життям людей»[45]. Сьогодні можна твердити, що Коломия та новітні дослідження її минулого невпинно підвищуватимуть напругу не лише у середовищі коломиєзнавців, а й істориків міст, пришвидшуватимуть обмін новими різноплановими студіями, керуватимуть життям сучасних коломийців.

[45] Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. – Том І. – С. 10.

УДК 37:069]:821.161.2.09(092)Фра

Богдан ЛАЗОРАК

НОВА ЛІТЕРАТУРНА ПЕДАГОГІКА ФРАНКОВОГО КРАЮ ЯК ТЯГЛІСТЬ НАШОГО ЗМАГАННЯ ЗА ІСТОРИЧНУ ПРАВДУ ПРО НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕНІЯ

(передмова до видання: Банський Р. [Кабацький Р.]. «Відгомін Франкових стежок». – Дрогобич: «Посвіт», 2024. – 100 с. та короткий огляд її презентації у Нагуєвичах)

У часі Генеральної битви Українського народу за свою Незалежність, історичну правду про нашу Києвохристиянську традицію та своїх національних геніїв, як ніколи, потрібна нова українська література, яка б для шкільної педагогіки щоденно стояла непохитним фундаментом для виховання сьогоденної ґенерації української молоді. Ми твердо переконані, що, читаючи нову фахову українську літературу, ця патріотична молодь повертатиметься до своїх ментальних історичних витоків, зокрема епохи Митрополита Андрея Шептицького, який був патроном парамілітарних українських організацій «Січ», «Пласт» та «Сокіл», а відтак і епохи Івана Франка, сини якого Петро і Тарас, разом із Іваном Боберським із Доброгостова були співорганізаторами цього спортового молодіжного руху. Врешті сучасне покоління має стати новими Франками, які так само, як і діти нашого Івана Франка, щоденно б заглиблювалися в свою історію та культуру саме через повсякденне читання книжок, акумулюючи свої гімназійні чи ліцейні висновки під час сучасних патріотичних мандрівок Карпатами, а також під час літературних та спортових змагань та здвигів.

Нехтуючи настановами наших геніїв, а зокрема гаслом з віршованої «Музи» Тараса Шевченка «Учи неложними словами сказати правду», сьогодні досі триває битва за спадщину нашого земляка і водночас національного генія Івана Франка. Коли ми запитаємо у Варшаві чи Перемишлі роки життя Адама Міцкевича, нам без вагань більшість відповість на це запитання. Натомість кожен третій громадянин міста Дрогобича, у якому здобував фахову освіту і врешті став «підкованим» в ерудиції з різних галузь знань і наук Іван Франко, мало хто сьогодні може дати відповідь на запитання – коли народився і помер наш титан праці. Багато дрогобичан не знає, хто зображений на двадцятигривневій національній купюрі. Невже це перемога у битві за національного Франка з радянським? Більше того, навіть в часі теперішньої війни з нашим одвічним ворогом «московитами» за шкільною молоддю, яка щороку приїжджає до музею-садиби Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», а її більше 25 000 щороку, ми

часто разом із іншими хранителями музею-садиби спостерігаємо нехтування спадщиною нашого генія, якого досі часто називають атеїстом. Хоча варто констатувати, що зацікавленість постаттю Івана Франка зростає в геометричній прогресії, і тут властиво є безсумнівно заслуга вчителів, науковців, письменників, поетів і наших екскурсоводів та музейних фахівців. Врешті останні 8-м років проведення щорічних «Етнофестів у садибі Франка», під час яких відбуваються численні реконструкції з культурно-релігійного життя Бойківщини часів Івана Франка, а також під час численних літературно-мистецьких заходів спостерігаємо за збільшенням зацікавленості до родини національного генія, їхніх давніх традицій, літературної спадщини Івана, Тараса та Петра Франків. Врешті допоки ми не матимемо адаптованого тексту сучасної книжкової літератури про Івана Франка до сучасної молоді XXI ст., а тим паче у форматі цифровізованої спадщини Франка за текстами сучасних письменників та вчительства в інтерактивних іграх та It-додатках, очевидно, що ми цю битву за сучасного Франка для новочасної шкільної молоді можемо попросту програти.

Що ми на сьогодні маємо у франкознавчій літературі XXI ст., яка в останні роки була надрукована на теренах Дрогобиччини у галузі франкознавства, і яка цілком може слугувати для шкільної педагогіки та цифрового методичного контенту вчителів та учнів Франкового краю?

Передовсім слід згадати періодичне наукове видання, яке вже віддавна знаходиться у вільному доступі на сайті музею-садиби Івана Франка (https://kamenyar.info/category/about-reserve/vydavnytstvo-zapovidnyka/), а саме чотири книги «Садиби Франка: наукового збірника заповідника «Нагуєвичі» (2019 – 2023 рр.), на сторінках яких системно публікуються нові документальні матеріали про життя і творчу спадщину українського національного генія, статті і повідомлення, огляди та рецензії з актуальних проблем музейної справи, дрогобиччезнавства, історії України та суміжних країн, культурології, мистецтвознавства, етнографії, музикознавства, літературознавства, історичного краєзнавства, археології, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін, літературознавства та досліджень, пов'язаних із розвитком туризму та музейної педагогіки, які рекомендовано для науковців, студентів, учнів, краєзнавців та шанувальників спадщини Івана Франка.

До 164-ї річниці від дня народження Івана Франка та 87-ї річниці від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Мирослави Кот у 2020 році побачив світ збірник матеріалів *II Всеукраїнської науково-практичної конференції* «*Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність*», який спільними зусиллями підготували науковці кафедри технологічної та професійної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та музею-садиби Івана Франка. Ці матеріали ознайомлюють із сучасними дослідженнями актуальних проблем у галузі мистецтвознавства й етнографії, використання традицій народного мистецтва Бойківщини у системі художньо-трудової підготовки, творчому розвитку і національному вихованні учнівської та студентської молоді, а також із проблемами відродження та розвитку народного декоративно-ужиткового мистецтва. Скажімо, серед франкознавчих матеріалів для шкільної педагогіки Дрогобиччини особливо вартісними є розвідки подружжя Богдана і

Тетяни Лазорак, присвячені історіям першої спроби відновлення музейної справи та невідомої експедиції в Нагуєвичах у період німецької окупації (1941 – 1943 рр.), окрема розвідка про різдвяні історії у житті Івана Франка в період 1875 – 1880 рр., а також важлива стаття професорки Галини Сабат, присвячена бойківській народній лексиці у казках Івана Франка. Це видання вже має власну традицію, адже у 2023 р. було надруковано підсумки *ІІІ-ї однойменної Всеукраїнської науково-практичної конференції,* у спеціальному виданні котрої було опубліковано точні переклади змісту «Золотої книги» нормальної школи отців Василіан в Дрогобичі, зокрема відомості про відмінне навчання у ній Івана Франка та його однокласників.

Окрему групу франкознавчих краєзнавчих і літературознавчих праць в останній час у Дрогобичі підготував також краєзнавець і поет Роман Пастух, серед найновіших авторських видань якого варто згадати: «Франко здалека і зблизька. Короткий життєпис на тлі епох» (2016 р.), «Велет із Нагуєвич» (2016 р.) та «Дрогобич і дрогобичани» (2021 р.). Щоправда тиражування цих книг не мало меж достатніх для розлогої шкільної методики на теренах Дрогобиччини, принаймні на рівні електронних ресурсів.

Важливу методичну інформацію про адаптування сучасної франкознавчої літератури та спадщини Івана Франка у сучасному світі культури Дрогобиччини було опубліковано спільними зусиллями ДІКЗ «Нагуєвичі» та Дрогобицької державної районної адміністрації у виданні «Літопис Дрогобиччини» (2021 р.), яке було присвячене не тільки висвітленню подій та заходів, які відбулися на Дрогобиччині в IV кварталі 2018 року в розрізі всіх населених пунктів, але й вшануванню постаті Івана Франка та 100-річчю проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Цікаво, що вперше у цьому виданні було систематизовано перелік затвердженої сільськими селищними радами місцевої геральдики та видань, які побачили світ у 2018 році, зокрема для шкільної аудиторії.

У 2021 р. вийшла друком збірка науково-популярних статей «Спадщина Івана Франка в контексті дослідження проблем історії, культури і музеєзнавства від найдавніших часів до сучасності: матеріали ІІ-го міжнародного з'їзду архівістів і хранителів музеїв в Нагуєвичах, присвяченого 105-м роковинам смерті українського генія, 27 травня 2021 р.», у якій вперше було опубліковано невідомі факти про те, як дідусь і бабуся Івана Франка у 1841 р. хрестили Степана Дидика в Ясениці-Сільній, що свідчило про глибоку віру родини матері генія – Марії Кульчицької. Врешті саме тут учням можна почерпнути нову інформацію про вшанування Івана Франка у Дрогобичі в період 1913 – 1936 рр., зокрема про «Живі пам'ятники Івану Франку», які створювалися у форматах заходів, перейменування вулиці, концертів, бібліотек, захоронок та гімназії.

Цінні матеріали для шкіл Дрогобиччини було нещодавно опубліковано у науковому збірнику статей і матеріалів «Стефан Ковалів: педагог, письменник, громадський діяч «Галицької Каліфорнії» та високоповажний друг Івана Франка», як підсумок регіональної науково-практичної конференції до 175-ї річниці від дня народження Стефана Коваліва, яку було організовано Бориславською міською радою та музеєм-садибою Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» 24 листопада 2023 р. Історичні, філологічні, краєзнавчі та літературні матеріали стосувалися передовсім історії життя та діяльності Стефана Коваліва (25.XII.1848 – †26.VI.1920) – директора вищої

народної школи в Бориславі, українського письменника, почесного члена Українського педагогічного товариства, публіциста, громадсько-політичного діяча та класика української літератури та друга Івана Франка. Це фактично була спроба вступу до ковалевознавства, франкознавства, літературознавства, педагогіки, етнології, етнографії, музеєзнавства, філології, а також історичного краєзнавства в стосунку хронологічного періоду розвитку Галичини другої половини XIX – початку XX ст., а тому книжка досі рекомендована для науковців, студентів, школярів, вчителів, краєзнавців і дослідників спадщини Стефана Коваліва та Івана Франка, а також інтелектуального руху серед їхніх сучасників у XIX – на початку XX ст.

Варто згадати, що серед найновіших літературних видань є історико-літературна краєзнавча книга дрогобицького краєзнавця і поета Степана Якима «Від Мирона – до Мойсея» (2024 р.), у якій на підставі відомих історичних фактів досліджено життєвий та творчий шлях геніального поета, письменника, драматурга, науковця, національного провідника, українського Мойсея – Івана Франка.

Під час вшанування 168-ї річниці від дня народження генія в Літературно-меморіальному музеї ім. І. Франка в Нагуєвичах було презентовано зовсім свіжу наукову монографію авторства кандидата філологічних наук, доцента ДДПУ ім. І. Франка Ярослава Лопушанського «Віденська Франкіана», яка на методичному шкільному рівні попросту повинна буди адаптована для сучасного курсу «Дрогобиччезнавства», адже у ній докладно висвітлено період славістичних студій і здобуття диплома доктора філософії Іваном Франком у Відні впродовж 1892 – 1893 рр. Врешті тут містяться матеріали виключно з архіву Віденського університету, Австрійського державного архіву та відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Сьогодні мало хто з учнів дрогобицьких чи навіть львівських шкіл знають, що Франко захищався у Відні, а тому його працю добре знало академічне середовище столиці Австро-Угорської імперії. Зрештою ця книга про Франка, як європейського знаного дослідника, а серед матеріалів особливе захоплення викликає його листування з дружиною, присвячене переважно сімейному бюджету та непростим взаєминам в стосунку наукової праці чоловіка.

Нарешті в переліку найновіших франкознавчих видань у Дрогобичі, які вкрай необхідні для шкільної методики навчання Дрогобиччезнавства, історії та української літератури в цілому, необхідно згадати довгоочікувану книгу краєзнавця, вчителя і колекціонера Петра Сов'яка «Словник рідковживаних слів Франкового підгір'я» (2024 р.), у якій автор зібрав понад 4 000 слів. Окрім лексики літературної мови тут подано рідковживані слова малого регіону підгірської Бойківщини, а саме – Дрогобиччини, термінологію, що стосується різних професій та ремесел, багато приказок та прислів'їв. Передаючи цю книжку до фондів музею-садиби Івана Франка в Нагуєвичах, Петро Сов'як розповів, що розпочав збір матеріалів для неї ще в далекому 1960-му році, коли був учнем 10-го класу, навчаючись в якому вже тоді почав записувати застарілі слова, почуті від батьків, рідних, сусідів, односельців. Так автор став незвичним «мисливцем-краєзнавцем». Є різні мисливці: одні полюють на звірів, інші на рибу, пан Петро – на слова. Спочатку записував у рідному селі – Лішні, згодом у селах, де працював вчителем історії – Ступниці, Дережичах, Снятинці та інших селах, в яких бував.

Нарешті маємо появу у 2024 році першої антології описів мандрівок Дрогобиччиною, яка була підготовлена силами науковців Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» та Вищого колегіуму ім. Вітелона в м. Лєгниця (Республіка Польща). Двомовна книга «Країна солі і нафти»: описи подорожей Дрогобиччиною у 1768 –1914 роках. Студії. Документи. Матеріали / «Kraina soli i nafty»: opisy podróży po ziemi drohobyckiej w latach 1768 –1914. Studia. Dokumenty. Materiały.-Лєгниця-Дрогобич-Нагуєвичі, 2024. (авт.: Богдан Лазорак, Беата Скварек, Тетяна Лазорак) містить 1326 книжкових сторінок мандрівних стежок, 140 мандрівних описів подорожей та 515 ілюстрацій про мандрівників та їхні пригоди. Ця книга є продовженням трилогії монографій із серії «Доба Франка», запланованих у рамках проєкту «Від землі Вітелона до землі Івана Франка» і водночас нашим сміливим дослідницьким вступом для спеціального дослідження, присвяченого історії мандрівок Дрогобиччиною в період кінця XVIII – початку XX ст. Водночас це перша в історіографії спроба антології описів подорожей «Франковим краєм» від епохи Бальтазара Гакета до епохи Івана Франка. Презентація книги вже відбулася у Польщі та Україні, зокрема Дрогобичі, Нагуєвичах, Львові, Трускавці, Східниці та ін.

Дуже знаменито, що на цьому історія появи нових «мандрівних книг» серед числа знаних вчителів Франкового краю не завершується, адже перед Вами дорогі читачі постає ще одна літературно-краєзнавча книга про нашого земляка і українського національного генія Івана Франка, автором котрої є знаний в українському літературному світі український поет, прозаїк, публіцист, член Української асоціації письменників та Всеукраїнського об'єднання «Письменники Бойківщини», заступник директора Дрогобицького наукового ліцею імені Богдана Лепкого з науково-методичної роботи, вчитель історії та християнської етики, дрогобичанин і великий друг музею-садиби Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» – Роман Кабацький, який, будучи автором даної книги, сміливо і по-франковому обрав власний псевдонім, який означений як Роман Банський.

Книга Романа Кабацького «Відгомін Франкових стежок» (2024 р.) на сьогодні не має аналогів в дрогобиччезнавстві та франкознавстві, передовсім на рівні сучасної літературно-краєзнавчої адаптації спадщини Івана Франка для сучасної молоді в школах. Врешті автором є вчитель історії з багаторічним досвідом педагогічної праці із школярами, а тому вдалий місток від непростого Франка до непростої сучасної молоді збудований у книзі за методикою практичного досвіду щоденного спілкування. Водночас автор тривалий час працював актором театру, а відтак володіє чималою кількістю прийомів зацікавлення та втримання уваги серед людей. Відтак цю книжку необхідно рекомендувати до широкого друку та електронного поширення на рівні освіти не тільки Дрогобицької територіальної громади, але й Східницької, Бориславської, Трускавецької, Самбірської, Меденицької, Сколівської тощо. Для цього головним аргументом є зміст цієї книги, яка є циклом авторських художніх есе про повсякденне життя Івана Франка, із сторінками переважно періоду його дрогобицької біограми. Це видання для читача стане мандрівкою у найпотаємніші переживання Івана Франка, разом із усіма його історичними реальними персонажами, з якими наш геній спілкувався особисто, і про котрих залишив найрізноманітніші враження у своїх листуван-

нях та художніх творах. Водночас вражає художньо-літературний підхід автора цієї книги, який з легкістю заохотить читачів різних вікових категорій до мандрівки в епоху Франка. Більше того, у книзі Франко є передовсім носієм Києво-християнської традиції, яку йому заклали його дідусь і бабуся, врешті старший церковного братства Св. Миколая Мирлікійського Чудотворця в Нагуєвичах – його батько селянин і коваль Яків Франко.

Через призму есеїстичного слова і в особливій манері автор книги, на основі різножанрових франкознавчих досліджень, поетичних творів та різнобічних прижиттєвих праць Івана Франка і його сучасників, зокрема про самого Франка, як видатного вченого і мандрівника, систематизовано прослідковує життєвий, освітній і творчий шлях великого українського генія від Ясениці-Сільної і Нагуєвич до Дрогобича, тим самим підкреслюючи, що до Львова наш земляк поїхав вчитися вже як сформований фахівець-гуманітарист, який володів багатьма мовами і методиками спеціальних галузей наук. Більше того, у книзі Франко постає організатором громадсько-політичного життя української національної громади Львівщини, що вкрай необхідно сьогодні передавати молоді саме в національно-патріотичній есеїстичній формулі.

Загалом книга містить 18 окремих і водночас пов'язаних між собою есе, присвячених зростанню Івана (Малого Мирона) в родині Якова і Марії Франків в Нагуєвичах, його першим враженням від мандрівок рідним краєм, становленню менталітету Франка яко українця, його взаєминам із Стефаном Ковалівим, різноманітним історичним розвідкам та легендарним розповідям, зібраних Франком в експедиціях, подружньому життю та вихованні власних дітей, взаєминам з іншими письменниками. Окреме есе присвячене топосу українського Мойсея та пошукам шляхів виходу українського народу до Незалежності. Унікальне есе змальовує маловідомий факт про подання Івана Франка на Нобелівську премію та його останній сповіді перед Богом і власним народом. Цікаво, що останні два есейні твори заохочують дорослих і малих до мандрів стежками Івана Франка, передовсім до його рідного чудотворного джерела «Ярина» в Нагуєвичах та стародавнього Дрогобича, «який досі преславно стоїть».

На нашу думку, саме цією книгою франкознавча скарбниця Франкового краю не тільки поповнила свої літературні і краєзнавчі фонди, але й продовжила історіографічну та бібліографічну тяглість боротьби за історичну правду про нашого генія в академічному шкільному середовищі.

Мислимо, що нова франкознавча праця отримає чимало зацікавлених читачів і стане ще одним кроком до збереження «Франкової України»: Незалежної, Самобутньої і Непереможної.

Все буде Українська література і Франкова педагогіка в школах Дрогобиччини!

3.09.2024 р., Нагуєвичі

Книга рекомендована до друку Науково-методичною радою Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», протокол № 4 від 3 вересня 2024 р.

* * *

В понеділок, 4 листопада 2024 р., в конференц-залі Літературно-меморіального музею Івана Франка відбулася презентація книги відомого дрогобичанина Романа Кабацького (літературний псевдонім – Роман Банський) «Відгомін Франкових стежок». Розпочався захід із вшанування наших героїв, які відстоювали впродовж століть і відстоюють сьогодні незалежність держави.

Презентація даної книжки була до певної міри музейним празником, з огляду на рідкісні в часі війни видання нових книжок. Водночас це було свято літературне, адже у галузі музейної педагогіки побачив світ ще один твір для виховання сучасного покоління учнів.

Іл. 1. Дві праці Романа Банського (Кабацького)

Майже півроку тому Роман Кабацький звернувся до нас із проханням про участь у написанні передмови, мовляв «поки що це – секрет, книжка майже вже готова, треба зробити передмову». Книга називається «Відгомін Франкових стежок». Робилася ця книжка, я думаю, від щирого серця, напрацьовувалася безпосередньо від джерел Івана Франка. Це є збірка літературних есе, наближених до різних вікових категорій, пов'язаних із життям та біографією Івана Франка. Також автор ознайомив з тематикою і назвами есе, які говорять самі про себе та відзначив дуже вдалий підбір ілюстрацій. Ми до цього не мали проникливої і водночас стислої праці про Франка у такому читабельному форматі, яку можна повністю прочитати в потязі, подорожуючи, скажімо, з Дрогобича до Луцька.

Під час презентації книжки у Нагуєвичах Роман Кабацький підтвердив, що книгу можна читати як оповідання у хронологічній послідовності, а також як

окреме есе. Водночас можна пережити разом із персонажами духовно-психологічні моменти спілкування з Франком, які залишили свої радісні, а інколи і болючі рубці у їхніх душах.

Іл. 2. Презентація книги Романа Кабацького «Відгомін Франкових стежок» у стінах Літературно-меморіального музею Івана Франка у Нагуєвичах

А поштовхом до її написання був один із виступів проректора Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка Миколи Пантюка. Коли він розповів про те, що Франка поховали у чужій сорочці, в той же вечір з'явилося перше есе.

Пан Роман зазначив: «Я навіть не сподівався від себе, що колись буду писати про Франка, але коли більше почав стикатися з такими подібними краєзнавчими та педагогічними проблемами, я зрозумів, що Франка потрібно наблизити до молоді. Як це зробити? Написати суху публіцистику, яка вже писана переписана? Не цікаво. Мені хотілося зробити щось таке, щоби заінтригувало. Щоби заставило читати і досліджувати Франка».

Автор зачитав кілька уривків зі своєї книги, чим ще більше зацікавив присутніх на презентації прочитати її. Адже були вибрані водночас трагічні та інтригуючі події із життя великого Каменяра, розповідь про його перше кохання, маловідомі для багатьох переживання вже зрілого Франка.

Слід сказати, що на презентації окрім музейників та мешканців Нагуєвич були присутні студенти Дрогобицького державного педагогічного університету, делегація з рідного міста пана Романа – Борислава, на чолі із начальницею управління культури, молоді, фізичної культури і спорту Бориславської міської ради Роксоляною Гарасимів.

Іл. 3. Учасники презентації книги у Нагуєвичах, 4 листопада 2024 р.

Вона щиро подякувала Роману Кабацькому за цікаву презентацію, за те, що в багатьох есе автор згадує тему рідного Бориславa. «Адже це місто, яке спричинилося, що Франко став Франком, а Ковалів став Ковалівим. І дуже важливо творчість та життєвий шлях Франка наближати до сучасників, особливо до молоді», – зазначила Роксоляна Гарасимів.

На завершення всі бажаючі мали змогу придбати книжку «Відгомін Франкових стежок» із автографом і дидикацією автора.

УДК 94:061.2(477.83-21Дро)

Юрій КУЛЬЧИЦЬКИЙ

ДРОГОБИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» (СПОГАДИ)

Працюючи із видавцем п. Святославом Сурмою над книжкою «Дрогобиччина й українська карта у світовій політиці», в нас виник задум зібрати спогади дрогобичан, які приймали активну участь у національному відродженні в 80-90-і роки. Ми навіть розробили і роздали перелік індивідуальних запитань.

На жаль, за виключенням п. Михайла Романа і п. Григорія Сивохіпа, ніхто не відгукнувся на нашу пропозицію. Все ж, використавши розповідь М. Романа, його і свої записи, а також спогади Г. Сивохіпа, мені вдалося доволі детально описати діяльність відродженої Просвіти у той період.

1989 рік

15-го січня 1989 року в малому залі Міського будинку культури відбулися установчі збори Дрогобицького Товариства української мови ім. Тараса Шевченка (надалі ТУМ), на яких головою Дрогобицького осередку обрали Павла Витичака. Окрім Мирослава Гаврилюка ніхто із наших знайомих не брав участі в цих зборах, але він, на жаль, не залишив спогадів. Нам доступні тільки записи і спогади М. Романа, який виконував обов'язки секретаря Ради ТУМ:

«На початках О. Радзієвський і І. Голодненко приходили в малий зал МБК і старалися вплинути на рішення Ради ТУМ (імовірніше, ініціативної групи), рекомендуючи на голову П. Витичака.

До першої конференції ТУМ і обрання на голову Я. Ольхового, кандидатуру на голову обговорювали на розширених засіданнях Ради ТУМ, на яких Я. Ольховий різко виступав проти П. Витичака, витісняючи його. Назріла ситуація, що Я. Ольхового могли обрати замість П. Витичака і тоді вмішалися О. Радзієвський з І. Голодненко, виступивши проти Я. Ольхового. Під їхнім тиском присутні проголосували за Витичака».

Після проведення установчих зборів міського Товариства, кожної середи, в малому залі МБК, проходило розширене засідання Ради ТУМ. Зал завжди наповнювався членами Товариства і симпатиками. Особливо багатолюдним стало засідання, коли звітувався П. Витичак, прибувши із республіканського установчого з'їзду ТУМ, який пройшов у Києві 12-го лютого 1989 року. Хоча присутні в залі цікавилися звітом П. Витичака і подіями в Києві, все ж незабутнє враження залишив виступ Володимира Семчишина.

Пан Володимир у своєму виступі розгорнув тему національної символіки, синьо-жовтого прапора і тризуба. До цього часу ніхто і словом не відважився говорити на цю тему. Шоковані слухачі слухали його в молитовній тиші. Після закінчення засідання довго не розходилися, обговорюючи сказане В. Семчишином і дивувалися його сміливості.

Григорій Сивохіп згадує наступне про тогочасну ситуацію: «На перших порах партія старалася скеровувати діяльність ТУМ. Нас, комуністів, членів ТУМ, скликали на нараду (інструктаж) у МК КП (Чирка). Слухаючи його, твердо знав, що робитиму, як підказує совість, без чийогось впливу. Здивував голова ТУМ заводу газової апаратури Б. Петрушак, спитавши чи можна вступати в РУХ».

Хоча йшла весна, людей почала проймати політична сверблячка напередодні виборів, перших за часи існування Радянського Союзу, коли у виборчих бюлетенях фігурували декілька кандидатів.

Розпочалося висунення кандидатів у депутати. На жаль, ТУМ, не будучи офіційно зареєстрованим, не мало права висувати своїх кандидатур. На розширеній Раді ТУМ вирішили пропонувати трудовим колективам висувати в кандидати до Верховної Ради СРСР редактора журналу «Жовтень» (пізніше «Дзвін») Романа Федорів, а до Ради національностей – голову обласного осередку ТУМ Романа Іваничука.

У районному будинку культури Дрогобича, 19 квітня, відбулися окружні збори представників трудових колективів, на яких розглядалися кандидатури для внесення в бюлетень голосування до Ради національностей. Розглядалося 9 кандидатур: М. Берко, В. Беньо, О. Дуда, Р. Іваничук, Т. Ілик, Б. Кваснікевич, Р. Когут, О. Черненко і М. Шалата. Збори винесли рішення відхилити кандидатуру Р. Іваничука в зв'язку з тим, що він не проживає на Дрогобиччині. Як виразився п. М. Роман у своїх спогадах: «Радзієвський переконав зал. Ми були в меншості і нічого не могли зробити».

Чи можливо собі тепер уявити, щоб у Дрогобичі не знайшлося офіційної організації, чи групи людей, які б не побоялися висловили свій протест такому беззаконню? Тоді всі мовчали і сиділи тихо, зціпивши зуби.

В травні цього ж року, з ініціативи Ради міського ТУМ, добровольці навели порядок на цвинтарі по вул. Радянській (тепер Грушевського). На цвинтарі давно вже заборонялися поховання і його територія, як і могили, захаращені сміттям і опалим листям, знаходилися в жалюгідному стані. Влада навіть планувала знести частину цвинтаря, щоб випрямити вулицю. Навівши порядок на цвинтарі і могилах, люди дали зрозуміти владі, що не допустять цього.

Тим часом у Раді міського ТУМ вирували пристрасті. В кінці кількамісячне протистояння П. Витичака і Я. Ольхового закінчилося перемогою Я. Ольхового. Міська конференція, яка пройшла 25-го травня, обрала його головою міського осередку ТУМ.

На засіданні міської Ради ТУМ, 28-го червня 1989 року, заступник голови дрогобицького осередку Товариства «Меморіал» Лев Луців звернувся із проханням допомогти їм впорядкувати братську могилу замучених НКВД людей у 1941 році, яка знаходилася на цвинтарі по вул. Радянській.

На впорядкованій могилі, 9-го липня, УГКЦ провела молебень, після закінчення якого колона людей із національними прапорами пройшлася вулицею Радян-

ською до центру міста. На жителів Дрогобича і прилеглих до міста сіл цей захід справив глибоке враження.

На засіданнях міської Ради ТУМ на цей час, здебільшого, обговорювалися три питання: це місце встановлення пам'ятника Т. Шевченку, проведення мітингу до річниці зруйнування Запорізької Січі і болюче внутрішнє питання, яке постійно піднімав міськком партії, обрання головою Я. Ольхового. На засіданні Ради, 12-го липня, саме ці три питання стояли у порядку денному. Останнє на вимогу О. Радзієвського.

Гострі дискусії про місце встановлення пам'ятника Т. Шевченку не принесли сподіваного компромісу. Для прийняття рішень по мітингу вирішили провести окреме засідання в ратуші, спільно із міськкомом партії.

Під час обговорення третього питання О. Радзієвський зачитав звинувачення від міськкому партії на адресу Я. Ольхового про його антирадянське минуле. Вислухавши звинувачення, Рада прийняла ухвалу про юридичну неспроможність звинувачень на адресу Я. Ольхового.

Продовжуючи відстоювати вживання української мови в державних масштабах, міська Рада ТУМ на своєму засіданні 19-го липня опротестувала наказ № 8 – 11/84 від 17.03.89 р. про написи на дорожніх знаках російською мовою і наказ про викладання в школах військової підготовки російською мовою.

Ухвалили: виправити всі російські написи на дорожніх знаках і назви населених пунктів. Протягом серпня всі дорожні знаки і назви населених пунктів активісти ТУМ фарбою виправили згідно з вимогами українського правопису.

Невдовзі відбулася спільна нарада міському партії та ініціативної групи по проведенні мітингу до річниці зруйнування Запорізької Січі. Нарада зобов'язала Т. Шешурака разом із ініціативною групою проробити сценарій проведення мітингу. Міськком партії настійливо вимагав проводити мітинг на стадіоні школи № 4.

Все ж, на наступних засіданнях ініціативної групи, вирішили провести мітинг у неділю Зелених Свят на площі Стефаника. Ініціативна група також відстояла лозунг: «Вступайте до лав НРУ».

До цієї неділі, 30-го липня, Дрогобич ще не бачив такого здвигу людей, які би без примусу зібралися в одному місці. Площу Стефаника, як і прилеглі вулиці, заповнив святково одягнений люд. Молодь навіть сиділа на мурі від церкви і на деревах. Майоріли малинові і синьо-жовті знамена. Червоних прапорів ніхто в руках не тримав, але зі сторони ратуші стояла велика піраміда з труб і червоних прапорів. Такі дві піраміди завжди ставили із двох сторін трибуни при парадах.

Згідно з погодженим із міськкомом партії сценарієм мітинг вів Михайло Роман. Перший раз мітинг перервали, коли невідомий «козак» у шароварах і при шаблі в'їхав на коні в натовп. Сполошений кінь почав храпіти і ставати на задні ноги. Налякані люди тікали, збиваючись у некерований натовп. Розгублений «козак» вдарив коня, чим ще погіршив його стан. На щастя, в натовпі знайшовся чоловік, який знав як заспокоїти коня. Підбігши до коня, він схопив за уздечку, притягнув голову коня до себе і став його погладжувати. Кінь заспокоївся і чоловік вивів його разом з «козаком».

Далі мітинг проходив згідно з сценарієм. Виступаючі: В. Умнов, М. Гаврилюк, Я. Ольховий, В. Семчишин, Ю. Модрицький, Т. Бордуляк, О. Радзієвський і п. Те-

рен із Києва виголошували промови про Січ і козаччину, оминаючи гострі кути і проблеми. Все проходило мирно і спокійно, поки слова не попросив В. Чорновіл. На вимогу О. Радзієвського, ведучий йому відмовив, посилаючись на сценарій. І тут натовп вибухнув.

Ось як про це згадував ведучий М. Роман: «Народ на мітингу був як наелектризований, особливо жінки біля трибуни. Вони надзвичайно агресивно і фанатично повели себе, коли вимагали надати слово Чорноволу, що не передбачалося сценарієм. Під тиском натовпу О. Радзієвський здався і дозволив ведучому надати слово В. Чорноволу, чим поставили хрест на сценарію».

Після емоційного заполітизованого виступу В. Чорновола слова попросив молодий чоловік, відрекомендувавшись представником УГКЦ. Після довгих вагань і переговорів із О. Радзієвським ведучий допустив його до мікрофона. Люди затихли, але і виступаючий мовчав. Виявилось, що побачивши величезній здвиг людей, він від хвилювання втратив здатність говорити. Так нічого і не сказавши, махнув рукою і зійшов з трибуни. Скориставшись моментом, О. Радзієвський наказав ведучому закрити мітинг.

На мітингу проводився збір грошей на пам'ятник Петру Сагайдачному і потреби ТУМ. Всього зібрали 7845,6 рублів. З них 3500 перечислили на пам'ятник Сагайдачному і 386 заплатили за послуги районному вузлу зв'язку.

Розширена Рада Товариства 16-го серпня ухвалила рішення про початок підготовки до святкування 133-х роковин від дня народження Івана Франка, а також обговорювався законопроект про вибори до Рад всіх рівнів. Тут доцільно розповісти, як проходили засідання розширеної Ради ТУМ в Дрогобичі.

Розширена рада далі проводила свої засідання в малому залі МБК, куди, крім голів осередків, сходилися всі зацікавлені. На кожне засідання приходили представники міськкому партії – ідеологи І. Голодненко, або Борис Єршов, інколи навіть О. Радзієвський. Присутні уважно вислуховували всі виступи і доповіді, щоб, прийшовши додому, чи на роботу, розповісти про почуте рідним і знайомим. Особливо велику зацікавленість викликали постанови, прийняті Радою 23-го серпня, а саме:

- організувати піший хід у Нагуєвичі і святкування роковин народження Івана Франка;

- поставити камінь на місці майбутнього пам'ятника Т. Шевченку;

- приступити до відновлення історичних назв вулиць.

Ці постанови знову збурили громадськість, викликали лавину дискусій відносно місця, де ставити пам'ятник Т. Шевченку і як іменувати вулиці.

У 1989 році день народження Івана Франка випав на неділю. Це дало змогу людям взяти участь у святковому поході в Нагуєвичі. В колоні людей вже подекуди виднілися синьо-жовті знамена. Все ж святкування в Нагуєвичах пройшло за затвердженим партією сценарієм і без гострих моментів.

Можливо, це збіг обставин, але із наближенням початку навчального року, ряд чільних українських наукових і громадських діячів підняли питання функціонування української мови в Україні. Вони підготували альтернативний законопроект до існуючого мовного закону в СРСР.

По Західній Україні прокотилася хвиля мітингів у підтримку цього законопроекту. Такий мітинг на вимогу ТУМ і НРУ також відбувся 2-го вересня в Дрогобичі.

На вимогу міськкому партії цей мітинг провели на стадіоні за школою № 4, подалі від центру міста і людських очей.

Хоча погода не сприяла проведенню такого заходу, все ж мітинг відбувся і, як на Дрогобич, був багатолюдним (близько 4000 присутніх). Поруч із червоними прапорами, які тримали люди від міськкому партії, майоріло 12 національних прапорів. Вперше мітинг вів В. Бурлаков, як голова Проводу НРУ Дрогобиччини. Мітинг ухвалив провести обговорення альтернативного мовного законопроекту трудовими колективами. На закінчення мітингу присутні заспівали пісню «А ми тую червону калину підіймемо …!».

Трудові колективи на зборах активно обговорювали альтернативний мовний законопроект, а також вибір місця під пам'ятник Т. Шевченку, не дивлячись на те, що камінь на місці майбутнього пам'ятника вже стояв. Міськком партії навіть пропонував провести референдум із цього питання.

Саме для прийняття рішень із цих питань 13 вересня відбулися спільні збори ТУМ, НРУ і УГС. На зборах Ю. Дацюк, як голова міста, проінформував про скарги дрогобичан, що ТУМ, не погодивши із громадою, самовільно встановили камінь та стенди на площі Революції і проводить «Співуче коло» біля них.

Збори ухвалили впорядкувати стенди ТУМ, НРУ, УГС і проводити «Співуче коло» біля каменю. Щоб заручитися підтримкою громадськості, вирішили референдум не проводити, а в п'ятницю, 22-го вересня, провести мітинг.

Мітинг, як і попередній, проходив на визначеному міськкомом КПУ місці. По боках помосту стояли закріплені два червоні прапори. Окремі люди ще не наважувалися принести національні прапори і натовп перед помостом виглядав сірим і буденним. Раптом у ворота ввійшла колона НРУ із синьо-жовтими прапорами. Присутні їх вітали оплесками і вигуками. Зразу ж у всіх настрій став святковий.

Відкрив мітинг голова міста Юрій Дацюк, наголосивши, що громаді потрібно визначитися із місцем під пам'ятник Т. Шевченку. Потім довго і невизначено говорив М. Шалата, поки в нього не вихопив мікрофон Я. Ольховий. Він прочитав лекцію про сквер ім. Сталіна, перипетії навколо пл. Революції між членами оргкомітету і просив присутніх проголосувати за площу. Від Я. Ольхового мікрофон перебрав О. Радзієвський, який говорив про повагу до Кобзаря і настійливо агітував за сквер. Після Радзієвського довго говорив І. Сивохіп, не наважуючись твердо висловити свою думку, чим викликав обурення присутніх. Всі наступні промовці, а саме: М. Роман, директор дослідного заводу Я. Гарун і депутат ВР СРСР М. Берко підтримали пропозицію встановити пам'ятник на пл. Революції. Присутні одностайно проголосували за площу.

Під час мітингу проводився збір грошей на пам'ятник. Після закінчення мітингу співали патріотичні пісні, а на помості рахували гроші. Підрахувавши, оголосили, що зібрано 2555,3 рублів. Щоб закріпити рішення мітингу, члени НРУ біля пам'ятного каменю встановили національний прапор.

Не всі жителі Дрогобича схвалювали рішення громади. Це проявилося 1-го жовтня, коли невідомий офіцер зірвав і пошматував національний прапор біля пам'ятного каменю. Щоб надалі запобігти актам вандалізму, Рада ТУМ, 4 жовтня, вирішила організувати цілодобове чергування.

У ці ж дні, а точніше 11-го жовтня, на засіданні міської Ради ТУМ головуючий В. Семчишин інформував присутніх, що всі дорожні знаки, виправлені коштом ТУМ, знову написані російською мовою. Рада ухвалила опротестувати такі дії влади.

Відчуваючи наростання народного гніву, міськком партії приймає рішення провести розширений пленум міськкому партії разом із представниками трудових колективів, ТУМ, НРУ і «Меморіалу».

Розширений пленум міськкому партії відбувся 13-го жовтня. На «розминці» О. Радзієвський озвучив інформацію, що в подарованих школі-інтернату «Кобзарях» Т. Шевченка виявили листки із наклеєними синьо-жовтими смужками. Ніхто про причетність до цього «теракту» не признався і пленум продовжив свою роботу.

Першим питанням обговорювалася пропозиція Горбачова про загально-державність російської мови. Під час гострої дискусії ректор педінституту В. Скотний просив до консолідації і зазначив, що русифікація в Україні насаджувалася самими ж українцями. Для вивчення цього питання запросив секретарів парткомів за «Круглий стіл» до педінституту.

Питання про вибори випустили через гостру дискусію навколо комуністичних звірств у 1941 році. Першим слово мав парторг заводу ДЕМСО п. Логінов, говорячи про перекручення неформалами історичної правди.

Потім шліфувальник ДДЗ В. Кечков звинувачував Р. Федоріва в односторонньому підході і тлумаченні подій, а також назвав провокаторами і ворогами радянського народу ТУМ, НРУ і «Меморіал». Пленум так і не виробив спільної постанови і О. Радзієвський, без обговорення, призначив склад комісії по підготовці постанови.

Враховуючи подальші події, імовірно, постанова так і не народилася. Все ж міськком партії направив на підприємства своїх очільників для проведення агітації за загально-державність російської мови. Так, на долотний завод приїхали два чільні міські партійці О. Радзієвський і В. Скотний.

Наближалося перше листопада, день річниці проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Міська Рада ТУМ і Провід НРУ ухвалили провести мітинг до цієї дати.

Міськком партії знову настояв провести мітинг на стадіоні за школою № 4. Пам'ятаючи свій недогляд із прапорами на попередньому мітингу, партія вирішила протидіяти. У виробленому ними сценарії стосовно цього чільне місце надали Дрогобицькому долотному заводу.

На заводі партком оголосив про масовий похід на мітинг. Щоб завербувати заводчан нести червоні прапори, охочим виплачували по 10 рублів. Дехто погодився і, таким чином, сформувалася колона прапороносців як на парад. Очолювана «чотирикутником» колона долотників із червоними прапорами рухалася в сторону міста по вул. Стрийській.

Коли колона проходила мимо хати Гринчишинів, до колони приєднався Богдан Гринчишин, несучи синьо-жовтий прапор. Йдучи біля мене, сказав, що якщо його виганятимуть із колони, він прапор передасть мені. На наше щастя, начальство не відважилося на силові дії і ми спокійно зайшли на місце проведення мітингу.

Мітинг ще не розпочався і серед присутніх майоріло декілька національних прапорів, тоді як червоні прапори, як попереднього разу, стояли закріплені обабіч

помосту. Так, колона долотників внесла вагомий внесок у комуністичне оформлення мітингу.

І тут у ворота ввійшла велика колона НРУ із синьо-жовтими прапорами. «Прапороносці» долотників покидали свої червоні прапори під паркан і зі стиду втекли із стадіону. Мітинг, який провадив В. Бурлаков, засвідчив повну перевагу національних сил. Все ж до перемоги було ще дуже далеко.

На одному із розширених засідань міської Ради ТУМ розглядалося питання державної реєстрації НРУ. Малий зал МБУ ледь вміщав зацікавлених. Міськком партії представляв ідеолог Б. Єршов, який сидів у першому ряді крісел. Після емоційних виступів обох сторін ухвалили рішення зібрати серед присутніх підписи під зверненням за реєстрацію НРУ. Це рішення навіть тоді, на хвилі ейфорії, видавалося дивним, але ніхто не опротестував його і листки, на яких записувалися повні дані особи, включаючи домашню адресу, переходили по рядах у напрямку сцени.

Коли бланки із підписами дійшли в перший ряд, Б. Єршов їх зібрав і хотів вийти із залу. Обурені люди не дозволили йому це зробити, і списки від нього забрав Богдан Башак, зразу ж вийшовши зі залу.

Наступного дня О. Радзієвський терміново збирав парторгів і вони спішно робили вибірку працівників своїх підприємств із цих списків для прийняття мір до підписантів. На наше щастя, ніяких репресивних дій, принаймні зі сторони парткому долотного заводу, не було.

У цей період ТУМ упорядковує свою структуру і офіційно реєструє осередки і як у місті, так і на підприємствах продовжується боротьба за вживання української мови у всіх сферах. Поряд з цим набирає гостроти питання національної символіки.

Цього року на заклик Ради ТУМ в місті вперше провели збір коштів на подарунки дітям шкіл-інтернатів до свята св. Миколая.

В кінці року розпочалася підготовка до перших альтернативних виборів до Рад всіх рівнів. Трудові колективи і офіційно зареєстровані громадські організації висували кандидатів на вибори. Висунення пройшло також на конференції Дрогобицького міськрайонного об'єднання ТУМ 24-го грудня та на розширеному ІІІ пленумі Дрогобицької міської Ради ВТВР 28 грудня.

1990 рік

Наближалися роковини проголошення злуки УНР і ЗУНР. Республіканська Рада ТУМ і Центральний Провід НРУ розпочали підготовку до проведення широкомасштабної акції єднання під назвою «Українська хвиля – Живий ланцюг». Проведення такої масштабної акції вимагало задіяти великі як людські, так і матеріальні ресурси. Всі осередки ТУМ і НРУ розпочали підготовчі роботи.

Виникла гостра проблема із матеріалом на прапори. Хоча до пошуку синьої і жовтої тканин підключилися всі, хто їхав на Живий ланцюг. Виявилося, що в Україні ця справа безнадійна.

Активісти шили прапори з чого могли, тільки щоб були підходящі кольори. Навіть використовували синій матеріал напірників подушок.

Тепер важко вже повірити в те, наскільки люди відчували згуртованість і загальне піднесення під час цієї акції.

Жителі села Солонка, які стояли разом з активістами Дрогобича, приносили нам у термосах гарячий чай і канапки. Хоча ми харчі мали свої, відмовитися було неможливо. Вчителька історії не побоялася вивести свій клас на дорогу, де стояли учасники акції і як на уроці розказувала дітям, із чим пов'язана ця подія. Треба собі представити відвагу цієї вчительки, яка ризикувала не тільки позбавитися праці, а і, можливо, бути засудженою.

Акція завершилася і ми, ще за дня, приїхали в Дрогобич. На початку вул. Стрийської всі вийшли з автобусів і, співаючи патріотичні пісні, з прапорами, пройшлися до центру міста. Неможливо розповісти про наші відчуття переможців у виграній битві.

Іл. 1. Колектив заводу АТ «Галол» на Живому ланцюгу. Зліва направо: Л. Сенів, І. Дробиняк, В. Хащівський, ?, ?, І. Кульчицька, О. Пендерецький, Д. Яців, І. Мельник. 22 січня 1990 р.

ТУМ весь час боролося за державний статус української мови, і введення в дію з 1-го січня Закону «Про мови в УРСР» у всіх викликало велике захоплення. Всі думали, що на законодавчому рівні захистили рідну мову, але не так вважали в ЦК КПРС і ВР СРСР. Зненацька, із невідповідністю законодавству УРСР, Верховна Рада СРСР 24 квітня ухвалила Закон «Про мови народів СРСР», яким встановила державний статус російської мови на території СРСР. Прийняття цього закону знову збурило свідомих українців.

Газета «Літературна Україна» за 22.02.90 року опублікувала відкритий лист до депутатів Верховної Ради СРСР щодо прийняття закону про офіційний статус російської мови і ТУМ організувала обговорення цього листа у трудових колективах. Рішення цих обговорень направлялися газеті «Літературна Україна», депутатам і державним органам всіх рівнів.

Постійні звернення ТУМ та трудових колективів, а можливо і інші чинники, сприяли державній реєстрації НРУ, що і відбулося 9 лютого 1990 року. Це дало змогу його членам брати участь у виборах і дрогобицький Провід НРУ встиг висунути своїх кандидатів у депутати міської Ради.

Новообрані депутати корпусу Блоку демократичних сил 25 березня зібралися в малому залі МБК. Вів засідання В. Бурлаков. Імовірно, саме на цьому засіданні вони ухвалили проголосувати за підняття національного прапора над ратушою на першій же сесії.

Із неясних мотивів, 1-го квітня група «невідомих хлопців» прибігла із драбиною під ратушу і над дверима зі сторони Вузької вулиці встромила національний прапор у одну із труб, у які на радянські свята вставлялися червоний і синьо-червоний прапори. Піднятий таким чином «над ратушою» прапор зразу ж зняли працівники міському партії.

Історично відомо, що перша сесія демократичного скликання 2 квітня ухвалила рішення про підняття над ратушою національного прапора.

Не дивлячись на зміну влади в місті, ТУМ продовжує свою роботу. Так, на своєму засіданні 11 квітня міськрайонна Рада ТУМ ухвалила рішення про підготовку до Великодніх свят, наведення порядку на цвинтарі по вул. Радянській, а також про збір коштів на відновлення церкви св. Петра і Павла. Цю церкву ще 22 лютого 1990 року завдяки клопотанням Володимира Барана передано громаді УГКЦ.

Виконуючи рішення Ради ТУМ, громадськість міста провела всенародну толоку на цвинтарі і розпочала збір коштів на ремонт церкви.

Розширена міськрайонна Рада ТУМ на своєму засіданні 6-го червня ухвалила провести наступні заходи:

- для опротестування Закону СРСР «Про мови народів СРСР» провести збір підписів серед трудових колективів.

-задіяти своїх активістів у святкуванні школами першого і останнього дзвоників.

- підготувати і провести свято Івана Купала.

- організувати поїздку в Берестечко.

- включитися в підготовку до святкування 900-річчя Дрогобича.

- підготувати і провести 1-го листопада фестиваль Стрілецької пісні.

На засіданні Ради також проінформували присутніх, що на ДЕМЗСО (Завод газової апаратури) піднято національний прапор і освячено цехи.

Виконуючи рішення міськрайонної Ради ТУМ, активісти ТУМ на підприємствах провели збір підписів проти Закону СРСР «Про мови народів СРСР» і листами направили депутатам і державним органам всіх рівнів. Також активісти ТУМ підприємств 17-го червня здійснили поїздку в Берестечко.

Тим часом у Дрогобичі розгорілася гостра дискусія відносно святкування 900-річчя міста. На тлі цієї дискусії на задній план відійшло святкування Івана Купала. В результаті міська Рада перенесла святкування 900-річчя Дрогобича на наступний рік.

Натомість Стрий гучно над річкою відсвяткував Івана Купала. Із настанням темноти свято зірвалося через злостиву диверсію. Невідомі перерубали кабель і святково прибраний міський пляж поринув у темряву.

Товариство української мови ім. Т. Шевченка також перебудовувалося і більш відкрито стало займатись політичними питаннями. Змінилася і його назва, доповнившись терміном «Просвіта». Повна назва стала: Дрогобицьке міськрайонне об'єднання ТУМ «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Для скорочення ми надалі вживатимемо назву «Просвіта».

Проглянувши порядок денний тодішніх засідань Ради Просвіти, ми побачимо, які проблеми турбували тогочасне суспільство.

Так, на засіданні розширеної Дрогобицької Ради Просвіти, яке відбулося 4 липня, обговорювали пропозицію Зенона Бервецького розмістити тризуб на стенді, який залишився від міської дошки пошани.

Розглядалися заходи, направлені на виконання рішення міськвиконкому по впровадженні Закону про мови в Дрогобичі.

Обговорювався проект надгробних пам'ятників Січовим Стрільцям і проект пам'ятника масового захоронення на цвинтарі по вул. Грушевського.

Прийнято рішення про встановлення пам'ятника Січовим Стрільцям і борцям за волю України. Прийнято ухвалу про проведення заходів до 500-річчя козацтва.

У ці роки бурлила не тільки Західна Україна. Вже протягом року шахтарі України і Росії періодично страйкували, вимагаючи підвищення зарплати і покращення умов праці, а з літа 1990 року українські шахтарі вже висували політичні вимоги. Навіть висунули спільну вимогу із Просвітою: «Страйковий комітет шахтарів та ТУМ м. Донецька стурбовані тяганиною навколо відкриття в місті єдиної школи із українською мовою викладання …». Виходячи із цього, у Дрогобичі 11 липня пройшов мітинг на підтримку страйкуючих шахтарів.

Цього року в Дрогобичі розцвіло політично-партійне різноманіття. Як гриби після дощу росли нові партії. У травні створено УРП (Українська республіканська партія), у червні – УНДП (Українська народно-демократична партія), у липні – Спілку політичних в'язнів і ДПУ (Демократична партія України), у листопаді – ПДВ (Партія демократичного відродження). Все ж провідну роль у громадському житті відігравали Просвіта і НРУ.

Засідання Ради Дрогобицької Просвіти, яке пройшло 16-го липня, аналізувало виконання закону про мови у Дрогобичі. Перевірялися діловодство, заміна штампів і печаток, на якій мові проводяться збори і наради. Також прийнято ухвалу про святкування 125-річчя із дня народження А. Шептицького і відзначення 500-річчя заснування Запорізької Січі. Обрано комітет із підготовки до святкувань.

В свою чергу координаційна Рада демократичних сил, засідання якої відбулася 24-го липня, аналізувала політичну ситуацію в місті і ухвалила: пікетуванням добиватися від міськкому КПУ передачі приміщень ратуші міськвиконкому. Тим часом підійшло святкування 134 роковин від дня народження І. Франка.

У неділю, 26 серпня, стояла надзвичайно гарна, сонячна погода. Святково вдягнені люди йшли величезною колоною через села Лішню і Унятичі, несучи національні синьо-жовті прапори. Жителі цих сіл стояли біля своїх воріт, роздаючи маніфестантам яблука і грушки, а дехто спраглим наливав компот. Деякі жінки, розчулившись, плакали. Такого загального піднесення і радості ми ще не бачили.

Іл. 2. Святковий хід у Нагуєвичі. Спереду М. Богаченко (зліва) і Я. Максимович. 26 серпня 1990 року. Фото Ю. Кульчицького

Більшість із присутніх на святкуванні людей ще не знали і не усвідомлювали, які на них чекають потрясіння через розкопки жертв НКВД.

Розпочалися розкопки 24 серпня в господарському дворі корпусу педінституту на вул. Стрийській. Чутка про масове поховання закатованих людей блискавично рознеслася Дрогобичем і навколишніми селами. Ще жили люди, родичі і близькі яких пропали в довоєнні і післявоєнні роки.

Люди приходили на місце розкопок, де на них чекала приголомшлива картина. Гори кісток і потрощених черепів лежало навколо, а добровольці, які вели розкопки, все поповняли цю «колекцію». Дехто із жінок не витримував і плакали. Ніхто ще не знав, хто ці мученики і коли вони загинули.

Старші люди пригадували собі довоєнні і післявоєнні події, а також прізвища катів, які ще проживали в Дрогобичі. На розкопках Богданка Борис і Ірина Рудько вели запис спогадів цих людей у двох великих зошитах. Згадувалися прізвища колишніх катів, які ще проживали в Дрогобичі.

Розбурханий Дрогобич вирував, зганяючи свою злість на комуністах, які масово почали полишати ряди КПРС. Біля пам'ятника Леніну і під вікнами міськкому партії часто відбувалися мітинги і пікети. Люди очікували нових політичних подій.

Під вечір, 5-го вересня, на площі під ратушою панував спокій, хоча деякі люди безцільно проходжувалися, чогось очікуючи. Невдовзі до пам'ятника Леніну підійшла група дрогобицьких депутатів і під'їхав автокран. Люди почали сходитися до пам'ятника, але відчувалося якесь напруження і боязнь. Ніхто голосно не гово-

рив і можна було слухати, як Микола Муль керує роботами по демонтажу пам'ятника. Аж, як краном відірвали пам'ятник від постаменту і підняли вгору, на площі рознісся радісний крик натовпу. Демонтований пам'ятник завантажили на машину і вивезли.

Восени в місті проходив збір коштів на пам'ятники Т. Шевченку та Ю. Дрогобичу. Дрогобичани проявляли надзвичайно високу активність. Навіть старші люди обходили своїх знайомих, збираючи пожертви. Якщо стосовно пам'ятника Т. Шевченку всі питання вже вирішилися, то навколо пам'ятника Котермаку (Ю. Дрогобичу) продовжувалися гострі дискусії як відносно місця, так і відносно матеріалу на пам'ятник.

Знакові політичні події відбувалися не тільки в Україні, а і в більшості республік СРСР. Радянський Союз тріщав по всіх швах. Першою, 11 березня 1990 року, проголосила про свою незалежність від СРСР Литва. За нею Російська Федерація, 12 червня, прийняла Декларацію про державний суверенітет.

Комуністична партія України на XXVIII з'їзді, який проходив 19–23 червня, прийняла резолюцію «Про державний суверенітет УРСР». Верховна Рада України, виконуючи рішення КПУ, прийняла Декларацію, в якій УРСР проголошувалася як «суверенна національна держава».

Запобігаючи цим відцентровим процесам, президент СРСР М. Горбачов в березні запропонував республікам укласти новий Союзний договір. Не тільки ЦК КПРС і її лідер налякалися ситуацією в СРСР, цілий світ боявся розвалу Союзу. Громадяни України, розуміючи, що їм необхідно самим відстоювати свою незалежність, виступили проти підписання нового Союзного договору.

Розширена Рада Дрогобицької Просвіти, яка відбулася 22 серпня, обрала делегатів на республіканську конференцію Товариства, яка мала відбутися в Києві 29–30 вересня. Крім конференції планувалося взяти участь у мітингу проти підписання Союзного договору.

Переїзд поїздом до Києва ніяких вражень не залишив і навіть не запам'ятався. Пригоди розпочалися щойно ми приїхали в Київ.

Приїхали ми зранку і, не маючи куди подітися, безцільно бродили по приміщеннях вокзалу. Курці виходили на двір покурити.

Близько 9-ї години зібралися у фойє і, не маючи що робити, розглядали пам'ятник Леніну, який височів напроти центральних дверей. Задерши голову вверх, М. Муль сказав: «Чому вони говорять, що його неможливо зняти. Якщо відкрити центральні двері, і їхні верхні рами, сюди запросто заїде кран».

До нас підійшли два офіцери і жалісливо попросили: «Хлопці, ми вас просимо, почекайте 15 хвилин. Наше чергування закінчується о 9-й, а потім робіть що хочете». Ми їх заспокоїли, що наразі ніяких дій не робитимемо і пішли на станцію метро.

Вийшовши із метро на Хрещатику, ми вишикувалися в колону і Т. Бордуляк, ставши спереду, розгорнув синьо-жовтий прапор. Перехожі зупинилися, а два міліціонери сховалися в підземному переході. Раптом на нас кинулася якась жінка несамовито кричачи: «Вы бэндэровские сволочи. Мало вас Гитлер уничтожил, вы ещьо уцелели и к нам явились».

Ми шоковані зупинилися, боячись, що жінку підтримає натовп, який зібрався неподалік. Раптом до жінки підскочило три хлопці спортивної статури «в ци-

вільному» і, взявши її під руки, в буквальному розумінні, занесли в найближчий під'їзд. Люди розійшлися, міліціонери вийшли із підземного переходу, а ми з прапором пішли до Жовтневого палацу.

Конференція проходила в звичайному режимі і без гострих моментів. Кидалося в очі малочисельність делегацій східних областей. Їхні представники, виступаючи, нарікали на важкі умови для національного відродження в їхніх областях. Наші делегати їх заспокоювали, промовляючи, що і в нас так було. Казали їм боріться і чекайте, не мине і року, як все зміниться. У такій сприятливій атмосфері пройшов робочий день конференції.

Вийшовши в місто, ми попали в інший світ. Майже повністю російськомовний Київ зустрів нас надзвичайно вороже. В центрі міста кияни вже знали про приїзд активістів на мітинг і сприйняли це вкрай негативно. Навіть продавці відмовлялися відпускати нам товар, злобно викрикуючи: «Вы чего к нам понаехали, езжайте домой и убирайте урожай, чтобы с голоду не подохли». Все ж, закупивши харчі, ми трамваєм поїхали в гуртожиток, де нас розмістили на ніч.

У гуртожитку, зібравшись у одній кімнаті, накрили стіл і влаштувавши спільну вечерю. Покращивши собі настрій, заходилися співати стрілецькі і повстанські пісні. Невдовзі в кімнату зайшов комендант гуртожитку і заборонив нам співати, посилаючись на те, що ми заважаємо відпочивати мешканцям гуртожитку. Зачувши нашу бесіду з комендантом, прийшли мешканці сусідніх кімнат і, вигнавши коменданта, попросили нас, як вони виразилися, продовжувати співати свої пісні.

Наступного дня, після короткого засідання, всі делегати конференції колоною з національними прапорами вирушили на мітинг, який проходив на стадіоні. Після мітингу його учасники з прапорами вирушили в центр міста. Делегація Просвіти, яка стояла при виході, опинилася в голові колони.

Вулиці опустіли, вікна будинків, що виходили в сторону вулиці, зачинилися і закрилися занавісками. До виходу колони на Хрещатик тільки в одному будинку, на третьому поверсі, через щілину привідчиненого вікна, жіноча рука махала синьо-жовтими стрічками. Зате біля пам'ятника Леніну стояла група людей, охороняючи його. Ми йшли порожнім ворожим містом.

Перейшовши Хрещатиком, колона вирушила під будівлю Верховної Ради, де скандувала: «Геть Масола й Кравчука!». Потім вирушили до будівлі Ради Міністрів, продовжуючи скандувати лозунги і заклик: «Геть Масола й Кравчука!». І так, ходячи вулицями по колу, ми мітингували кілька годин.

Мітингуючи, ми киян не бачили. Тільки в школі, повз якої проходила наша колона, учні відкрили вікна і махали до нас руками. Невдовзі появилося два підлітки, які згори з'їздили на велосипеді. Один кермував, а другий, сидячи на багажнику, розмахував синьо-жовтим прапором, намальованим акварельними фарбами на білому полотні.

Все ж Російська Православна Церква не залишилися осторонь. Велика група монахинь, як чорні ворони, стояли на схилі пагорба, мимо якого ми проходили, і згори, обпльовуючи нас, викрикували: «Анафема!!!». А недалеко від них стояла група молоді, запально співаючи повстанську пісню: «Лента за лентою набої подавай…».

При вході на вокзал нас зупинив невідомий і порадив швидко виїздити із Києва, бо місто оточене військами. Не дуже вірячи йому, ми все ж не полишали перону, очікуючи посадки на поїзд.

А згодом, 2-го жовтня, у Києві розпочалася широкомасштабна студентська акція протесту, яка отримала назву «Революція на граніті». Серед голодуючих знаходилася група студентів із Дрогобича, очолювана студентом Дрогобицького педінституту М. Походжаєм.

Іл. 3. Дрогобичани під Верховною Радою 30 вересня 1990 року. Дисидент і випускник Дрогобицької школи № 2 Мирослав Маринович – крайній ліворуч. Фото Ю. Кульчицького

Під час голодування студентів у Києві, а саме 14 жовтня в селі Старий Угринів біля Калуша відкрили пам'ятник Степану Бандері. На це зразу ж відреагувала комуністична система. Не дивлячись на те, що біля пам'ятника велося цілодобове чергування, «невідомі» пам'ятник підірвали. Показовим у цих подіях виявилося те, що відкриття пам'ятника менше вплинуло на людей, як його руйнування.

Невдовзі на Республіканському стадіоні в Києві відбувся другий мітинг і символічний «похорон Союзного договору». Мітинг навіть транслювався по телебаченню в новинах, було показано, як невідомі хлопці на даху п'ятиповерхового будинку розгорнули великий плакат з написом: «Київ проти Москви». Їх зразу ж схопили «мужчини в цивільному». Всі однозначно визнали лозунг провокацією, але влада про це навіть не згадувала. Через декілька днів Дрогобичем рознеслася чутка, що лозунг розгорнули дрогобицькі активісти СНУМ.

Настали часи, коли по всій Західній Україні відновлювалася історична правда про Січових Стрільців і Західно-Українську Державу. Рада Дрогобицької Просвіти ініціювала на Дрогобиччині встановити пам'ятні хрести на могилах воїнів УГА, а по селах насипати символічні могили. На хвилі цього піднесення стають попу-

лярні стрілецькі пісні. Виконуючи рішення Ради Дрогобицької Просвіти від 6-го червня, в МБК 28-го жовтня пройшов пісенний фестиваль Стрілецької пісні.

Наближався поминальний день 1 листопада і Рада Дрогобицької Просвіти 27 жовтня організувала міську толоку на цвинтарі по вул. Трускавецькій.

Щоб відзначити дату проголошення ЗУНР, міськвиконком 24 жовтня на своїй нараді ухвалив запалити в Дрогобичі Вогонь державності. Вогонь державності запалили 31-го листопада під ратушою від вул. Вузької і члени Просвіти рознесли його по всіх підприємствах, лікарнях і закладах освіти.

Зважаючи на часті пікети міськкому партії, дрогобицький міськком партії із ратуші переноситься в Будинок вчителя. Містом витала чутка про пророчі слова О. Радзієвського: «Вони мене вигнали із ратуші, вони ж мене туди занесуть на руках».

На засіданні Ради Дрогобицької Просвіти, яке відбулося 12 грудня, підвели підсумки за рік і окреслили плани на наступний. Рада ухвалила: просити міську Раду приділити більше уваги мовному питанню в місті.

Відкликнувшись на звернення Ради Просвіти взяти під контроль виконання Закону УРСР «Про мови в УРСР», міська Рада 28-го грудня видала розпорядження:

«На основі статей 6, 11 Закону підприємствам і установам до кінця січня 1991 р. створити атестаційні комісії і скласти списки працівників, які підлягають атестації щодо володіння українською мовою. У 1991 р. провести атестацію працівників і результати представити в міськвиконком.

Для бажаючих вивчати українську мову на підприємствах і установах до 1.03.91 р. організувати курси.

До 1.05.91 р. забезпечити переведення всієї внутрішньої документації і листування в межах України на українську мову.

Згідно ст. 36 і 37 до 1.04.91 р. в місті, на підприємствах і установах змінити всі печатки, таблички і написи. До того часу повністю забезпечити маркування товарів, друкування етикеток та інструкцій українською мовою.»

Не дивлячись на старання міськвиконкому, громадських організацій і партій, здійснити перепоховання останків жертв комуністичного терору до Нового року не вдалося. Спочатку через брак трун, а потім через негоду.

З настанням холодів здійснювати перепоховання стало недоцільним, хоча останки вже вклали в труни. Труни поскладали одну на одну під мур на місці розкопок. Побоюючись провокацій, Провід НРУ організував цілодобове чергування біля трун.

1991 рік

У кінці січня на засідання Ради Дрогобицької Просвіти прийшов Святослав Сурма. Він проінформував присутніх, що в Дрогобичі діє ініціативна група з відродження в місті молодіжної скаутської організації «Пласт». Одночасно звернувся до активістів Просвіти, щоб вони направили до них своїх дітей і внуків, а також запросив зацікавлених осіб прийти на організаційне засідання в Будинок школяра (колишній Палац піонерів). Рада Просвіти прийняла рішення направити кількох своїх членів для допомоги ініціативній групі. Так у Дрогобичі організувався Пластприят.

Москва не дрімала. Останній Президент СРСР М. Горбачов вирішив заручитись «голосом народу», запропонувавши 17 березня 1991 року провести Всесоюзний референдум, на який винесли єдине запитання:

«Чи вважаєте Ви необхідним збереження СРСР, як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності?»

Український парламент після тривалих дебатів вирішив внести до бюлетенів додаткове запитання:

«Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?»

Галицька асамблея (представники виконавчої влади трьох областей: Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської) прийняли рішення внести в бюлетень своє запитання:

«Чи хочете Ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої та зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянам незалежно від національної та релігійної приналежності?»

Так, в Україні сформувалося три підходи до майбутнього держаного устрою і кожен регіон України це сприймав по-своєму.

Підготовку до референдуму проводила КПРС, відповідно, парткоми підприємств формували виборчі комісії. Товариства і партії національного спрямування направляли своїх спостерігачів на виборчі дільниці. Міськрайонна Рада Просвіти делегувала своїх спостерігачів на всі виборчі дільниці міста і району. Також дрогобицька Рада Просвіти почала видавати свою газету «Провісник».

Всі раділи, що по Львівській області підтримали незалежність України близько 90% громадян.

В честь цього активісти ТУМ і НРУ Дрогобицького долотного заводу 3 квітня напередодні Великодня встановили на г. Говерлі першого хреста, якого попередньо освятили священники Катедрального Собору Пресвятої Трійці.

Іл. 4. Група активістів, які встановили хрест на г. Говерла. Справа наліво (стоять): Ю. Кульчицький, С. Гармич, С. Павлюк, О. Пригонюк. Між О. Пригонюком і С. Павлюком – Б. Кульчицький. 3 квітня 1991 р.

Того року в Україні вдруге планувалося 16 червня відзначити роковини битви під Берестечком із відкриттям і посвяченням пам'ятника загиблим козакам. Активісти Просвіти Дрогобиччини взяли участь у цьому заході.

Через великий здвиг транспорту міліція автобуси зупиняла на значній відстані і до музею-заповідника «Козацькі могили» люди йшли пішки. Коли ми вийшли із автобуса і формували свою колону, до себе увагу привернула група людей, які сперечалися із міліцією. Виявилося, що це група дрогобицьких комуністів, очолювана Єршовим, які приїхали на святкування і, вишикувавшись, розгорнули червоні прапори. Міліція не дозволила їм йти з червоними прапорами. Міліціонери заявили, що не відповідатимуть як за їхню безпеку, так за цілість їхніх прапорів. Обурені комуністи повернулися до свого автобуса. Ми влилися в загальну колону і більше дрогобицьких комуністів не зустрічали, як і не бачили жодного червоного прапора на багатотисячному мітингу.

Іл. 5. Святковий хід на козацькі могили під Берестечком. Спереду справа Я. Яворський. За ним (зліва направо): С. Хованець, У. Кульчицька, А. Байса, С. Байса, І. Кульчицька, В. Байса. 16 червня 1991 року. Фото Ю. Кульчицького

21 червня, в річницю початку війни між Німеччиною і СРСР, на площі під ратушою відбувся мітинг-реквієм, а в церквах молебень за полеглими у цій страшній війні, а через тиждень, в неділю 30 червня, відбувся мітинг і молебень під церквою св. Юрія в честь 50-х роковин проголошення незалежності України 1941 року.

Підходила дата сумного ювілею: 50-і роковини як на початку війни виявили масове захоронення закатованих НКВД людей. Міська Рада ухвалила в неділю 14 липня перепоховати на скорботному полі біля міського цвинтаря останки зака-

тованих. Скорботний хід і церемонія перепоховання наглядно продемонстрували ненависть місцевих людей до комуністичної системи.

Тисячі людей йшли скорботною колоною, несучи труни із останками закатованих. Вперше в такому заході брали участь пластуни, несучи вінки попереду процесії. Труни рядами виложили на площі під ратушою на місці, де донедавна височів пам'ятник Леніну. Після панахиди і громадського віча траурна колона рушила на поле скорботи.

Під час ходи налетів короткочасний літній дощ, але люди йшли, не звертаючи уваги на нього. Природа якби оплакувала невинні жертви комуністичної системи. На скорботному полі труни опустили у братські могили і після молебню священники запечатали могили.

Після перепоховання жертв комуністичного режиму міська Рада ухвалила рішення про побудову меморіалу на місці розкопок. Ухвалила і забула за свій обов'язок на довгі 22 роки.

Іл. 6. Перепоховання жертв комуністичних репресій у Дрогобичі. 14 липня 1991 року. Фото Ю. Кульчицького

18 серпня в Москві відбувся урядовий переворот під назвою ГКЧП (Государственный Комитет Чрезвычайного Положения).

На превелике щастя громадян України, у верховних державних керівників і депутатів Верховної Ради спрацював інстинкт самозбереження. Рятуючи себе і громадян України від комуністичного терору, позачергова сесія Верховної Ради 24 серпня 1991 року проголосила Акт про незалежність України.

Проголошення Верховною Радою акту про незалежність України крім величезного піднесення розбудило справедливий гнів людей до комуністів. Всі чільні комуністи кудись зникли, а рядові принишкли. Розлючені люди штурмом взяли міськком партії, виламавши замкнені двері. Всі надіялися відшукати компрометуючі документи ворожої до народу діяльності.

На здивування присутніх у приміщеннях панувала пустка, і тільки в кутку стояв закритий металевий сейф. Знайшовши спеціаліста, сейф відкрили. В партійному сейфі виявили тільки пів пляшки коньяку.

Напередодні святкування 900-річчя міста, 20 вересня, школа №1 святкувала 70-і роковини заснування школи і гімназії. Все ж центральною подією святкування стало довгоочікуване відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку.

1-го листопада на цвинтарі по вул. Трускавецькій відбулося освячення першої в регіоні повстанської могили. Віднайшли поховання і організували насипання могили і її освячення активісти Просвіти Дрогобицького долотного заводу. Березовий хрест гірляндою з барвінку прикрасили пластуни.

Іл. 7. Могила надрайонних провідників ОУН Дрогобиччини. 1 листопада 1991 року. Фото Ю. Кульчицького

Подібні події відбувалися на тлі підготовки до Всеукраїнського референдуму стосовно Акту про незалежність України. Одночасно із референдумом ВР призначила президентські вибори. Референдум проводився на вимогу світових політиків, які боялися розвалу СРСР і гучно заявляли, що прийнятий Верховною Радою Акт є антинародним. Референдум і вибори президента Верховна Рада призначила на 1 грудня.

Розпочалася активна підготовка до референдуму, в якій значну роль відіграла Просвіта.

Всеукраїнський референдум за підтримання Акту проголошення незалежності отримав вражаючі 90,32% – ЗА.

1992 рік

Новий 1992 рік, як звичайно, розпочався святкуваннями Нового року і Різдва. Просвіта разом із Союзом Українок організували у військових частинах Святвечір. Військові це вже сприйняли як належне (цікавий короткий коментар із мого щоденника відносно цієї події: «Солдати наші, а офіцери чужі.»).

Незважаючи на те, що в Дрогобичі вже діяло ряд партій і спілок, найбільшу довіру в людей мала Просвіта. Відповідно, дрогобицькі претенденти на депутатство і крісло мера всіма силами старалися прибрати її до своїх рук. Саме це в подальшому призвело до спаду авторитету Просвіти і її занепаду.

Тим часом, Дрогобицька Просвіта готувалася до своєї звітно-виборчої конференції, яка мала відбутися 31 травня в Міському будинку культури. Головне рішення, яке мала прийняти конференція, це переобрати голову Дрогобицького міського осередку Просвіти. Відповідно напередодні Рада виробила свої пропозиції і рекомендувала на голову М. Шалату, або М. Богаченка. Вже на конференції, від делегатів, міський голова М. Глубіш запропонував М. Бучацького. Не дивлячись на вмовляння присутніх, М. Шалата, із невідомої причини, зняв свою кандидатуру. При голосуванні за Бучацького, більшість проголосувала проти і він, образившись, вийшов із зали.

Іл. 8. Члени Ради Просвіти після конференції (не повний склад). Зліва направо. Перший ряд: Ю. Модрицький, М. Роман, ?, ?, В. Іванишин, Є. Гнатів. Другий ряд: В. Винницький, ?, Т. Бордуляк, Л. Сікора, М. Муль, Ю. Кульчицький. Третій ряд: ?, М. Богаченко, Я. Радевич-Винницький, Д. Масний. 31 травня 1992 р.

При обговоренні кандидатури М. Богаченка Юрій Модрицький, як член Ради, різко виступив проти нього, як колишнього партійця, обізвавши його партфункціонером. Ображений Богаченко зняв свою кандидатуру. Головуючий Т. Бордуляк звернувся до присутніх за пропозиціями і хтось запропонував кандидатуру Ю. Модрицького.

Вимучені делегати проголосували за Юрія Модрицького. Треба сказати, що Ю. Модрицький на той час працював у міськвиконкомі і таке рішення повністю задовольняло голову міста.

Не дивлячись на такі перипетії, Рада Дрогобицької Просвіти у своїй роботі турбувалася про збереження пам'яток архітектури. З її ініціативи і її коштом 20 вересня на оборонній вежі-дзвіниці костела Св. Варфоломія встановлено охоронну таблицю.

Тим часом, наближалися вибори до Верховної Ради. Тогочасний мер М. Глубіш, вважаючи себе головним претендентом на депутатство у Верховній Раді, добивався підтримки Просвіти, як громадської організації. У зв'язку з цим, 29 грудня Ю. Модрицький скликає позачергове засідання Ради, на яке запросив М. Глубіша. Не дивлячись на величезний тиск, за підтримку кандидатури М. Глубіша проголосували тільки Ю. Модрицький і М. Муль.

1993 рік

Подальші події в місті і міській Раді Просвіти протягом 1993 року проходили в руслі передвиборчої боротьби і самих виборів. Описати все детально складно і недоцільно. Відбувся катастрофічний спад у роботі Ради Дрогобицької Просвіти. Навіть перестала виходити газета «Провісник» і не було проведено звітно-виборчої конференції. Слід відзначити, що низові осередки Просвіти діяли, хоча також відчувався спад активності їх членів. Час йшов і дрогобицька Просвіта вступила в 1994 рік.

Іл. 9. Після розширеної Ради Просвіти, 27 серпня 1993 року. Зліва направо: Я. Максимович, В. Млічко, В. Іванишин, М. Глубіш, В. Умнов, В. Байса, ?, І. Сидір, В. Семчишин, Т. Бордуляк. Біля мікрофона Л. Дуб. Фото Ю. Кульчицького

1994 рік

У січні на засідання Ради Дрогобицької Просвіти прийшов М. Глубіш зі списком виборчих дільниць. Разом із Ю. Модрицьким вони закріпили членів Ради за дільницями і зобов'язали проводити агітацію за кандидатуру М. Глубіша на мера міста. Це призвело до того, що члени Ради перестали відвідувати засідання Ради, які проходили щосереди.

Так, на засідання Ради Дрогобицької Просвіти 26 січня прийшло тільки 6 членів із 28 обраних, а на засідання 16 лютого прийшло 8 членів.

У другій половині березня, без відома Ради Дрогобицької Просвіти, вийшла газета «Провісник» із агітацією за М. Грубіша на голову міста, Ю. Модрицького на депутата обласної Ради і проти всіх інших кандидатів.

Більшість членів Ради Просвіти, протестуючи такому беззаконню, об'єдналися в опозицію, яку очолив М. Богаченко. Опозиція провела засідання Ради 20 березня майже у повному складі Ради. Вони прийняли постанову: провести в травні звітно-виборчу конференцію, підготовку до якої доручили М. Богаченку.

Конференція Дрогобицької Просвіти відбулася 22 травня. Головою Ради делегати обрали Михайла Богаченка. Так, в міській Раді Просвіти ситуація на якийсь час стабілізувалася.

1995 і наступні роки

Новий 1995 рік, як і наступні, виявилися менш насичені політичними подіями і недоцільно проводити їх детальний опис. Все ж яскраві і знакові події слід згадати, щоб відтворити дух часу. Слід також відзначити різкий спад громадської активності людей. Для прикладу можна привести стан справ у осередку Просвіти Дрогобицького долотного заводу. Якщо в 1990 році осередок налічував 136 членів, то у 1995 році членські внески сплатили тільки 25 членів. Стало навіть важко організовувати святкові Шевченківські вечори через низьку явку людей.

Звітно-виборча конференція Дрогобицької Просвіти, яка пройшла 26 травня 1995 року, головою Ради обрала Михайла Шалату.

З настанням нового 1996 року розпочалася боротьба за прийняття Верховною Радою Конституції України. Члени Просвіти включилися в цю боротьбу, організовуючи в трудових колективах обговорення проекту Конституції.

На превеликий жаль, Верховна Рада, в складі якої перебувало багато комуністів, не дослухалася до думки своїх виборців і вперто відтягувала прийняття Конституції. Щоб спонукати ВР прийняти це доленосне рішення, прогресивні кола України ініціювали збір підписів з вимогою до червня прийняти Конституцію, а також заборонити діяльність КПУ.

У травні 1998 року Рада Дрогобицької Просвіти провела перереєстрацію осередків. При підбиттю підсумків перереєстрації думки членів Ради розділилися. Деякі наголошували на катастрофічному спаді активності в низових осередках і малу численність у них членів. Пропонувалося створити загально-міський осередок, зібравши в ньому тих активістів, що ще активно працюють. Інші члени Ради,

мотивуючи великим числом осередків, вимагали залишити структуру Дрогобицької Просвіти старою. Саме таке рішення і було прийнято – результати цього рішення ми можемо бачити сьогодні.

Через шість років, а саме 23 травня 2001 року конференція Дрогобицької Просвіти обрала Миколу Садоху головою Ради. Професора М. Шалату обрано Почесним головою Дрогобицької Просвіти. З часом членство Просвіти в Дрогобичі стало рівнятись кількості членів її Ради.

ПАМ'ЯТНИЙ ЛИСТ ПОДЯКИ

Високоповажаний Пане Юрію Кульчицький

Сердечно вітаємо Вас
із 130-річчям заснування і 10-річчям відродження
Всеукраїнського Товариства "Просвіта"
ім. Т.Шевченка.
Щиро дякуємо за Вашу натхненну, плідну працю
на просвітянській ниві.

Бажаємо усяких гараздів, нових творчих успіхів
у справі піднесення народної свідомості,
духовної розбудови
Незалежної Української Держави.

ЩИРА ПАТРІОТИЧНА ПРАЦЯ
УМІЄТЬ ПРИНЕСТИ СВОЇ ПЛОДИ
І СКРІПИТИ НАШЕ НАРОДНЕ
СТАНОВИЩЕ

ІВАН ФРАНКО

Від Ради Дрогобицької організації
Товариства "Просвіта" ім. Т.Шевченка

Голова професор М.Шалата

Дрогобич, 6 грудня 1998 року.

Іл. 10. Пам'ятний лист з подякою за працю Ю. Кульчицькому від імені голови Ради Дрогобицької організації «Просвіта» ім.. Т. Шевченка, професора М. Шалати. Дрогобич, 6 грудня 1998 р.

УДК 930(477.83)(092):378.25(477.83-25)

Леонід ТИМОШЕНКО

ЛІТОПИСЕЦЬ СТАРОСАМБІРЩИНИ, ПРОФЕСОР ДВОХ ФРАНКОВИХ УНІВЕРСИТЕТІВ (ДО 70-РІЧЧЯ ІСТОРИКА МИХАЙЛА КРІЛЯ)

20 вересня 2024 р. у рідному Добромилі в рамках чергових Лукашівських читань, які організовує Всеукраїнське товариство «Самбірщина» імені гетьмана Петра Сагайдачного, відбулася урочиста академія зі вшанування ювілею видатного вченого. До цього заходу в серії «Самбірщина» видано вагому книгу «Михайло Кріль: біографія та бібліографія. Збірка матеріалів / Упоряд, загальна ред. І. Бегея» (Львів: Каменяр, 2024)».

Біографія Михайла Михайловича Кріля розкривається за різними джерелами, в тому числі й його особовою справою в архіві Львівського національного університету імені Івана Франка, якому він присвятив своє життя. Крім опублікованих біографічних сильветок про вченого, потрібно все ж відштовхуватися від тексту самого науковця під назвою «Основні сторінки життєпису», який він розмістив як передмову до бібліографічного покажчика, виданого в 2006 р.[1] Згаданий текст має формат автобіографії. Короткі біографічні нариси уміщені також в кількох довідкових виданнях[2].

Принагідно подаю основні факти наукової біографії вченого. Отже, Михайло Михайлович Кріль народився 11 липня 1954 р. у м. Добромилі у сім'ї робітника та бухгалтера. Середню освіту здобув у місцевій школі, потому працював робітником. Протягом 1974 – 1979 рр. навчався на історичному факультеті Львівського університету, у 1980 – 1984 рр. – в аспірантурі, у 1996 – 1999 рр. – в докторантурі. У 1979 р. розпочав трудову діяльність: працював старшим лаборантом, асистентом та доцентом Львівського університету. Місцем його роботи стала кафедра історії

[1] Михайло Кріль: Біобібліограф. покажч. / Уклад. Л. Шаповал; наук. ред. Г. Чопик; авт. вступ. ст. В. Моторний; редкол: Б. Якимович та ін. – Львів, 2006. – С. 14-15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2014.pdf

[2] Історичний факультет Франкового університету в Дрогобичі (1940 – 2007) (ювілейна книга до 15-річчя відновлення факультету). – Дрогобич, 2007. – С. 49-50. Див. також: Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів, 2000. – С. 120; Лешкович М. Кріль Михайло Михайлович // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. – Т. І: А-К. – Львів, 2011. – С. 675; Зашкільняк Л. О. КРІЛЬ Михайло Михайлович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2049; http://old.clio.lnu.edu.ua/Pracivniki_kafedri_istorii_Centralnoi_ta_Shidnoi_Evropi/Zapisi/2012/3/28_KRIL_MIHAJLO_MIHAJLOVIC.html

південних і західних слов'ян, пізніше перейменована на кафедру історії Центральної та Східної Європи[3].

У 1985 р. М. Кріль захистив кандидатську дисертацію на тему: «Украинско-чешско-словацкие общественные и культурные связи 20-60-годов XIX в.»[4]. У 2000 р. учений захистив докторську дисертацію на тему: «Слов'янські народи Австрійської монархії: культурно-освітні та наукові зв'язки з українцями. 1772 – 1867»[5]. Був і досі є членом редколегій наукових збірників «Проблеми слов'янознавства», «Дрогобицький краєзнавчий збірник», членом Оргкомітету постійно діючого славістичного колоквіуму у Львові. З вересня 2006 по 2015 рр. працював сумісником на кафедрі всесвітньої історії ДДПУ ім. І. Франка.

Огляд славістичних студій М. Кріля досить повно зробив В. Моторний. Так, тематика, над якою працював вчений, «пов'язана з дослідженням історії Чехії, Словаччини та Сербської Лужиці. Крім досліджень із славістики йому належать праці з історії, історіографії, етнографії, культурології, краєзнавства. З-під пера М. Кріля вийшли монографії, дослідження і статті, рецензії і огляди, навчальні посібники та навчально-методичні поради для студентів і вчителів. Навіть побіжне ознайомлення зі згаданим доробком показує широкість діапазону зацікавлень дослідника, глибину проникнення в суть кожної проблеми, неймовірну ерудицію вченого-енциклопедиста, наполегливість і творчу віддачу. Однозначно, що любов до науки, якій М. Кріль присвятив своє життя, є прикладом для взорування»[6].

Науково-педагогічна робота М. Кріля характеризується його нормативними та вибірковими курсами для студентів: «Історія західних і південних слов'ян», «Історія Центрально-Східної Європи», «Вступ до слов'янознавства», «Формування сучасної словацької нації»; для філологів-славістів: «Історія Чехії», «Історія Словаччини», «Чеське країнознавство» та «Словацьке країнознавство», «Історія Югославії»[7]. Учений-педагог видав також декілька вагомих навчальних посібників.

Проф. М. Кріль підготував як мінімум сімох кандидатів історичних наук. Він був членом кількох спеціалізованих учених рад з історичних наук, входив до складу редколегій кількох періодичних наукових збірників.

У період з 2006 по 2015 рр. професор М. Кріль працював за сумісництвом на кафедрі всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, куди я його запросив, очоливши в 2005 р. факультет. Викладав славістичні курси, брав активну участь в науковому житті університету, міста та регіону, був одним із основних доповідачів на місцевих краєзнавчих конференціях. До 2019 р. був членом редколегії «Дрогобицького краєзнавчого збірника», постій-

[3] Див. докл.: Кріль М. Основні сторінки життєпису // Михайло Кріль: Бібліогр. покажчик. – С. 14-15; Галик В. Краєзнавчі дослідження Михайла Кріля // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2014. – Вип. XVII – XVIII. – С. 14.

[4] Криль М. М. Украинско-чешско-словацкие общественные и культурные связи 20-60-годов XIX в. – Автореф. дис. … канд. ист. наук. – Львов, 1985. – 24 с.

[5] Кріль М. М. Слов'янські народи Австрійської монархії: культурно-освітні та наукові зв'язки з українцями. 1772 – 1867. – Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Львів, 2000. – 36 с.; Основний зміст дисертації опублікаваний у монографії: Кріль М. М. Слов'янські народи Австрійської монархії: отсвітні та наукові взаємини з українцями. 1772 – 1867. – Львів, 1999. – 296 с.

[6] Див. докл.: Моторний В. Спостерігати, досліджувати, працювати... // ДКЗ. – Вип. XVII-XVIII. – Дрогобич, 2014. – С. 9-12.

[7] Там само. – С. 12.

но дописував до цього видання. Завдяки присутності на історичному факультеті в Дрогобичі відомого професора тут було акредитовано магістратуру, аспірантуру і навіть докторантуру (першим докторантом став доцент Володимир Галик, а його консультантом був, звісно, професор М. Кріль). Під керівництвом професора кандидатську дисертацію з білорусистики захистила викладачка факультету Галина Гриценко. Утім, не злічити усіх добрих справ, які зробив для історичного факультету в Дрогобичі М. Кріль.

Професор М. Кріль очолював у Львові кафедру історії Центральної і Східної Європи. Після 2015 р. він продовжував працювати професором цієї кафедри. У 2018 р. вийшовши на пенсію, продовжує плідну працю над історією рідної йому історичної Самбірщини, передовсім – Старосамбірщини.

На батьківщині М. Кріль обирався депутатом Старосамбірської районної ради. Його громадська діяльність не обмежується лише написанням ґрунтовних наукових праць. Так, М. Кріль є співзасновником громадської організації «Старосамбірщина 3000», активним членом Всеукраїнського товариства «Самбірщина» імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Професор Михайло Кріль часто зустрічається зі своїми читачами, дає інтерв'ю, проводить презентації своїх видань. У родинному Добромилі та поза його межами він має авторитет найкращого знавця минулого краю. Так, 21.03.2018 р. учений привернув увагу до збережених архітектурних пам'яток міста, зокрема, – будівлі арсеналу XVI ст., яка, на його думку, є найстарішою спорудою такого (оборонного) типу в Галичині. Відтак, зініційовано потребу в збереженні та реставрації пам'ятки[8].

Під час роботи на історичному факультеті ДДПУ ім. І. Франка М. Кріль зануривсь в місцеве наукове та громадське життя. Навесні 2017 р. він дав розлоге інтерв'ю місцевому журналістові Леонідові Гольбергу під назвою «Любіть і вивчайте свій рідний край»[9]. У наведеному гаслі – увесь сенс життя вченого-краєзнавця.

Опубліковані праці професора обліковані в його біографічних покажчиках. Згідно з матеріалами біобібліографічного покажчика, виданого в 2006 р., йому належать наукові розвідки (118 позицій), енциклопедичні гасла та довідкова література (95 позицій), науково-популярні праці (39 позицій), навчально-методичні видання (26 позицій), переклади праць інших авторів (5 позицій), упорядкування-коментарі-редагування (20 позицій) та ін. В опублікованій тепер новітній бібліографії позицій значно більше (близько 800). І після цього він продовжує плідно працювати. Дослідження історії краю є справою його життя.

Науковець М. Кріль ніколи не обирав собі «легкого хліба». Лише вузькому колу фахівців відомо, яких умінь (зокрема, знання мов, засад палеографії тощо) потребує підготовка праць з історії славістики, а особливо – з давніх періодів національної історії. Ба більше – потрібні величезні зусилля, щоденна кропітка праця (у фондах бібліотек та архівів, у власній робітні). Але, як принагідно сказав один наш спільний знайомий, дослідникові це приносить велику насолоду. Особливо

[8] У Добромилі міський арсенал, який старший за львівський, розвалюється на очах [ітерв'ю на ZIK Юри Мартиновича]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2018/03/21/u_dobromyli_miskyy_arsenal_yakyy_starshyy_za_lvivskyy_rozvalyuietsya_na_1289265

[9] Історик Михайло Кріль: Любіть і вивчайте свій рідний край [інтерв'ю Л. Гольберга] // Гомін Галичини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gomgal.lviv.ua/Fullnewsfile?newsid=4039

це відчувається, коли чергова книга виходить друком і нею тішиться і сам автор, і широкі кола громадськості.

Вітаючи колегу, вірю в те, що він підготує ще не одну працю з історії краю!

Додаток

Список праць Михайла Кріля з історії краю

Монографії

1. Кріль М. Старосамбірщина: історія і культура. – Львів: Піраміда, 2009. – 600 с.
2. Кріль М. Добромиль у долині Вирви. – Т. 2: історія і культура: монографія. – Львів: Бадікова Н. О., 2016. – 936 с.
3. Кріль М. Історія села Комаровичі. – Львів: Бадікова Н. О., 2016. – 423 с.
4. Кріль М. Хирів. Місто над Стривігором: монографія. – Львів: Бадікова Н. О., 2016. – 664 с.
5. Кріль М. Добромиль у долині Вирви. – Т. 3: Коротка історія євреїв. – Львів: Левада, 2017. – 280 с.
6. Кріль М. М. Нове місто на Вирві: історія села. – Львів: Левада, 2017. – 850 с.
7. Кріль М. Тернавський край. Історія Тернави, Поляни, П'ятниці та Рожевого. – Львів: Левада, 2018. – 448 с.
8. Кріль М. Старява на Стривігорі: історія села та околиці. – Львів: Левада, 2019. – 948 с.
9. Кріль М. Боршевичі та Библо в історичній реконструкції. – Львів, 2020. – 768 с.
10. Кріль М. Біля джерел Вирви: Арламів, Велике, Квасенина, Княжпіль, Кропивник, Мігово, Папортно, Сопітник. – Львів, 2020. – 480 с.
11. Кріль М. Добромиль у долині Вирви. – Т. 4: ілюстрований путівник. – Львів, 2020. – 136 с.
12. Кріль М. Терло і Лібухова: історико-культурна реконструкція минулого сіл та їх околиць. – Львів, 2021. – 740 с.
13. Кріль М. Межиріччя Вігору і Малої Вирви. Міженець, Волюничі, Дроздовичі, Пацьковичі, Стороневичі. – Львів, 2023. – 780 с.
14. Кріль М. Говірка жителів Добромильського краю. Словничок забутих, малозрозумілих слів і сучасних новотворів. – Львів, 2023. – 160 с.

Статті

15. Кріль М. Суспільно-політичні процеси на Старосамбірщині (XV – друга третина XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2004. – Вип. VIII. – С. 184-197.
16. Кріль М. Іван Франко в австрійському виборчому процесі 1890-х років // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 115-125.
17. Кріль М. Культурно-освітні осередки на Старосамбірщині (XIV – XVIII ст.) // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали третьої наукової краєзнавчої

конференції. 19 листопада 2004 р. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 151-165.

18. Кріль М. Українське Підгір'я у німецько-радянській війні (червень 1941 – липень 1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія. – Тернопіль, 2005. – Вип. 2. – С. 190-194.

19. Кріль М. «Товариство руської шляхти в Галичині» і його діяльність // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2006. – Вип. 10. – С. 702-733 [Співавтор – Н. Лешкович].

20. Кріль М. Хомут: технологія виготовлення // Народознавчі зошити. – 2006. – Зош. 5-6. – С. 644-650.

21. Кріль М. Старосамбірський район Львівської області в умовах розбудови української державності (1991 – 2006) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2006. – Вип. 10. – С. 489-508.

22. Кріль М. Старосамбірщина під владою Габсбургів (1772 – 1914). Часи Великої війни і ЗУНРу // Старосамбірщина IV: альманах. – Старий Самбір, 2008. – С. 7-136.

23. Кріль М. Старосамбірщина у Другій світовій війні // Старосамбірщина IV: альманах. – Старий Самбір, 2008. – С. 137-160.

24. Кріль М. Етнічні і політичні процеси на території Старосамбірщини в додержавний період // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали Четвертої наукової краєзнавчої конференції. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 218-225.

25. М. Кріль. З історії лимарства в українському Підгір'ї // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2008. – Вип. 11-12. – С. 630-639.

26. Кріль М. Високий замок у Добромилі // Літопис Бойківщини. – 2009. – Ч. 1. – С. 70-79.

27. Кріль М. Газетні матеріали про Старий Самбір і Дрогобич кінця XIX – початку XX ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2009. – Вип. 13. – С. 340-350.

28. Кріль М. Добромильський літопис // Літопис Бойківщини. – 2009. – Ч. 2. – С. 46-55.

29. Кріль М. Старосамбірщина на початку Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр. // Літопис Бойківщини. – Самбір, 2010. – Ч. 2. – С. 44-59.

30. Кріль М. Конфесійне протистояння в Дрогобицько-Самбірському Підгір'ї в першій половині XVII ст. // Іван Виговський. Збірник статей наукової конференції, присвяченої 350-літтю Конотопської битви. – Львів: В-во Львівська політехніка, 2010. – С. 57-61.

31. Кріль М. Спортивне життя на Бойківщині у 30-х роках XX ст.: на прикладі Старосамбірщини // Літопис Бойківщини. – Самбір, 2011. – Ч. 1. – С. 56-59.

32. Кріль М. Пропагування шовківництва на Старосамбірщині // Літопис Бойківщини. – Самбір, 2011. – Ч. 2. – С. 63-65.

33. Кріль М. З історії Василіянського монастиря в Добромилі // Літопис Бойківщини. – 2012. – Ч. 1. – С. 68-76.

34. Кріль М. Організація австрійського управління на Добромильщині в останній третині XVIII – на початку XIX ст. // Літопис Бойківщини. – 2012. – Ч. 2. – С. 62-70.

35. Кріль М. Солеварня у Добромилі: сторінки історії // Галицька брама: Сіль Галицької землі. – Львів: В-во «Центр Європи», 2013. – № 7-9.

36. Кріль М. Туристичний продукт Добромиля // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 21 – 22 березня 2013 р.). – Львів: ЛІЕТ, 2013. – С. 53-62.

37. Кріль М. Церква і священики Добромильщини у другій половині 40 – 60-х років XX ст. // Літопис Бойківщини. – 2013. – Ч. 1. – С. 79-85.

38. Кріль М. З історії Самбірського Підгір'я: Добромильський край у 1772 – 1848 рр. // Пульс Ставропігії. – 2013. – Ч. 4-12.

39. Кріль М. Добромиль: сторінки історії // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 2-13.

40. Кріль М. Василіянський монастир св. Онуфрія як пам'ятка історії та архітектури // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 48-53. [Співавтор – Ю. Стецик].

41. Кріль М. Костел св. Преображення Господнього (св. Спаса) // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 38-43.

42. Кріль М. Низький замок // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 20-27.

43. Кріль М. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 54-59.

44. Кріль М. Пам'ятки міської забудови // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 28-37.

45. Кріль М. Високий замок // Пам'ятки України: історія та культура. – № 3. – березень. – 2014. – С. 14-19.

46. Кріль М. Лукаш з Нового Міста: у колі освітньо-наукових діячів ренесансної Добромильщини // Мисленик Лукаш Русин-Новоміський / Збірник матеріалів у двох частинах / Лукашівські читання: доба Відродження. 26.05.2023 р., с. Нове Місто. – Львів: Каменяр, 2024. – С. 16-40.

Монографії з історії Самбірщини

47. Кріль М. Самбірська гімназія. – Т. 1: шлях у 225 років. – Дрогобич: Коло, 2017. – 808 с.

48. Кріль М. Самбірська гімназія. – Т. 2: Андрій Чайковський – інтелектуальний покровитель ліцею. – Стрий, 2022. – 168 с.

49. Кріль М. Самбірська гімназія. – Т. 3: Українська сотня. – Львів, 2024. – 384 с.

50. Пам'ятна академія, присвячена 500-річчю народження Григорія Чуя-Русина (Григорія Самбірчика). Збірка матеріалів. – Львів, 2023. – С. 12-25. (Авторська участь).

УДК 378.6.096(477.83-21Дро)(091)

Галина САБАТ

КАФЕДРІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ПОЛОНІСТИКИ ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА – 70

Кафедра зарубіжної літератури та полоністики (до 2022 р. – кафедра світової літератури та славістики) має давню історію і глибокі традиції. Від початку заснування Дрогобицького педагогічного інституту (1940) викладання української та зарубіжної літератури забезпечувала кафедра літератури, якою керував старший викладач Микола Домницький. У 1954 р. відбувся поділ кафедри на дві самостійні структурні одиниці. Новоутворену навчально-освітню структуру, члени якої викладали зарубіжну літературу, очолив кандидат філологічних наук Євген Черницький. До сформованого складу увійшли молоді викладачі-початківці – Марк Ґольберґ й Антоніна Федотова, які працювали у Дрогобицькому педінституті з 1952 р. на колишній спільній кафедрі.

Поступово кадровий склад збільшувався. До 1960-го р. на кафедрі працювали кандидати філологічних наук Іван Рибінцев, Іван Співак, Маргарита Сорокіна, викладач Мефодій Романюк, а з 1961 р. – доценти Дора Кацнельсон та Людмила Краснова, яка пізніше стала академіком Академії наук вищої освіти України. Після об'єднання Дрогобицького і Львівського педагогічних інститутів кафедру поповнили досвідчені викладачі – кандидати філологічних наук Клим Забарило, Віктор Осмоловський, Ілля Іщенко.

Перші завідувачі Євген Черницький та Віктор Аудерський, який керував кафедрою 10 років, почали формувати традиції кафедри. Вони заснували для студентів «Музичні понеділки» й «Музичні четверги». Поєднуючи музику й літературу, вчили студентську молодь розуміти мистецтво, інтерпретувати художні твори. Вміло аналізували історичні джерела літературних явищ доцент-антикознавець Клим Забарило, який глибоко знав світовий історико-літературний процес, доцент Лев Фалендиш, що особливу увагу приділяв контекстуальному вивченню літератури. За час керівництва Віктора Аудерського, який інтенсивно працював над удосконаленням методики викладання літератури у середній і вищій школі, співтворцями історії кафедри стали випускниці факультету: Ганна Сабат, Любов Косяк, Олена Бухарова, Людмила Левандовська. Вони долучилися до наукової діяльності кафедри й примножували її традиції.

На початку 1970-х років кафедру очолила Людмила Краснова. Вона як філолог формувалася під впливом когорти видатних учених академічної школи

Львівського університету, в якому навчалася, деякий час працювала, а в 1958 р. захистила кандидатську дисертацію, – Михайла Рудницького, Олександра Чичеріна, Тараса Франка, сина Івана Франка. Її наукові інтереси були пов'язані з проблемами поетики художнього твору.

У 1976 р. на кафедру прибули доцент Лідія Нікольська і старший викладач Надія Бражнікова. Л. Нікольська, глибоко ерудований філолог-русист, в ідеологічно регламентовані вісімдесяті роки відкривала студентській авдиторії українську культуру, зокрема пропагувала творчість Ліни Костенко. У 70-х – 80-х рр. на кафедрі працювали доценти Еней Кравченко, Йосип Трофімов, Мирон Борецький, викладачі Євген Мельник, Світлана Клим. Короткий період трудилися на кафедрі молоді викладачі Олександр Попов, Людмила Полякова, яка пізніше працювала у Львівському національному університеті імені Івана Франка, та Наталія Маршалок, випускниця відділення класичної філології цього вишу. З 1991 по 2009 рр. на кафедрі працював доцент-короленкознавець Олександр Труханенко.

Тривалий період кафедру очолював Й. Трофімов, який за методологічним спрямуванням своєї праці тяжів до філософського літературознавства. В середині 80-х років завідувачем кафедри стала Л. Нікольська. Вона багато уваги приділяла теоретичним аспектам наукової роботи. Після неї кафедрою керував професор Марк Ґольберґ. Його наукові інтереси охоплювали міжслов'янські, зокрема українсько-південно-слов'янські літературні взаємини. За керівництва професора Ґольберґа кафедра отримала нову назву – світової літератури.

Дев'яності роки у календарі кафедри позначені діяльністю філолога-класика Мирона Борецького, науковий талант якого викристалізувався в надрах львівського наукового осередку. У вересні 1992 р. він став завідувачем кафедри. Учений був членом науково-методичної комісії із зарубіжної літератури при Міністерстві освіти і науки України. М. Борецький брав участь у розробці програм зі світової літератури, під його керівництвом на кафедрі писалися навчальні підручники для середньої школи, одноосібно був автором низки підручників для польських шкіл. Під час його завідування відкрито аспірантуру зі спеціальності «теорія літератури» (підготовкою аспірантів керували професор Л. Краснова і доцент М. Борецький). Водночас збільшувався науковий склад кафедри: з теорії літератури захистили дисертації випускники факультету – Роман Мних (працював на кафедрі на початку 90-х років), Віра Меньок (працює на кафедрі з 1990 р.), Василь Зварич (на кафедрі працює з 1993 р.), Галина Сабат (прийшла працювати на кафедру в 1994 р.), Олена Бистрова (вчилася в аспірантурі при кафедрі й короткий період працювала).

У лютому 1999 року філологічний осередок очолила Леся-Рома Кравченко (працює на кафедрі з 1981 р.), германіст, дослідниця творчості Томаса Бернгарда, Райнера Марії Рільке. За її діяльності кафедру об'єднано з кафедрою слов'янських мов, завідувачем якої була кандидат філологічних наук Олена Куцик. З нею на кафедру прийшли працювати доценти Марія Колечко, Віра Русецька й викладач Ніна Хом'як. Зі структурними змінами пов'язане перейменування – кафедра світової літератури та славістики.

На початку 2000-х років склад кафедри поповнили молоді науковці, випускники університету: Наталія Лазірко, Мирослава Іванишин, Наталія Олексин, Ігор Розлуцький, Іван Матковський, Галина Варнацька, Марія Савка. Вони не тільки продовжили багатолітні традиції кафедри, але й творчо розвинули їх. Активно включилася в навчально-науковий процес у вересні 2022 р. доцент Любомира Айзенбарт, вона – наймолодший працівник.

Після структурної реорганізації, проведеної в університеті 2022 р., кафедра має іншу назву – зарубіжної літератури та полоністики. Її очолює доктор філологічних наук, професор Галина Сабат. Під її керівництвом на кафедрі проведено низку науково-методичних семінарів та міжнародну конференцію «Дрогобич подарував мені Франка» (травень 2023), присвячену 100-літньому ювілею професора Марка Ґольберґа.

Важливим аспектом діяльності кафедри є міжнародне співробітництво. На кафедрі сумлінно працюють філологи-полоністи – доценти Віра Меньок, Марія Зелінська, Ганна Іваночко, старші викладачі Руслана Манько, Оксана Яворська, які розширюють міжкультурні зв'язки з вищими навчальними закладами Польщі. Вони беруть участь у міжнародних стажуваннях та керують програмами студентського обміну «Еразмус+», координують участь студентів українсько-польської філології у наукових конференціях, літніх академіях. Зокрема, старший викладач Оксана Яворська є координатором міжнародного освітнього проєкту «Piernik z solą», який реалізується на базі Університету Миколая Коперника в Торуні (Польща) та Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка протягом 2024 року та фінансується NAWA.

Від початку створення кафедри її викладачі плідно й невпинно працювали на науковій ниві. Вагоме місце в літописі кафедри посіла науково-дослідна робота доцента Клима Забарила (1898 – 1976), відомого літературознавця, перекладача, публіциста. Він досліджував античну літературу й німецький романтизм. К. Забарило знав англійську, французьку, німецьку, латинську, грецьку, італійську, польську, чеську, білоруську, казахську мови. Серед основних тем його наукових зацікавлень – творчість Карела Чапека. Дослідник здійснив український переклад збірки його новел «Оповідання з обох кишень».

Перекладацько-науковий напрям діяльності кафедри став важливим і завдяки ініціативам доцента М. Борецького (1941 – 2007). Вільно володіючи польською, англійською, німецькою, досконало знаючи латинську й грецьку мови, він суттєво збагатив українську перекладну літературу. В науково-дослідній роботі М. Борецького особливою заслугою є «Лексикон античної словесності» (2014), до якого написав понад 200 статей (співупорядник – В. Зварич). Завдяки співпраці кафедри з університетською бібліотекою (директор – І. Розлуцький) укладено біобібліографічний покажчик «Мирон Борецький: до 80-річчя від дня народження» (2021).

Помітний внесок у науковий доробок кафедри здійснила доцент Дора Кацнельсон (1921 – 2003), лауреатка низки нагород у Польщі. Вона була відомим славістом, зокрема полоністом-міцкевичезнавцем. Д. Кацнельсон зуміла відкрити багато незнаного й суттєвого в монографіях «Z dziejów polskiej pieśni powstańczej XIX wieku. Folklor powstania styczniowego» (1974), «Rok 1863 na Polesiu Kijows-

kim» (2000), «Skazani za lekturę Mickiewicza. Z archiwów Lwowa i Wilna» (2001). Польсько-українську наукову стезю, започатковану Д. Кацнельсон, продовжив Роман Мних (зараз – професор Варшавського університету), автор монографії «Дрогобичанин Бруно Шульц» (2006). Один із пріоритетних напрямків наукових досліджень кафедри – вивчення життя і творчості Бруно Шульца. Польському автору присвятила свою кандидатську дисертацію Любомира Айзенбарт («Концепт галицького літературного пограниччя (на матеріалі малої прози М. Яцкова, Й. Рота, Б. Шульца)»). Перекладач, автор близько 150 наукових праць, керівник Полоністичного науково-інформаційного центру Дрогобицького університету доцент кафедри Віра Меньок – засновник українського шульцознавства, ініціатор й директор Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі (2004–2024), головний редактор та упорядник восьми міжнародних шульцознавчих колективних монографій (2007–2016). Вона науковий співредактор польсько-українського інтердисциплінарного наукового щорічника «Пограниччя: Польща – Україна» (2006–2014), член редакційних рад польських наукових часописів «Schulz/Forum», «Tekstualia», «Konteksty», член польської Спілки авторів ZAiKS.

Для кафедри важливе значення мало святкування в 1956 р. 100-річчя від дня народження Івана Франка. На ювілей українського генія приїхали представники усіх республік тодішнього Радянського Союзу. Викладачу Марку Ґольберґу (1922 – 2007) керівництво доручило підготувати доповідь про Івана Франка. Він виступив з темою «Іван Франко і героїчний епос південних слов'ян». З того часу в коло наукових зацікавлень викладачів кафедри увійшла франкознавча й славістична проблематика. Внесок кафедри у розвиток франкознавства помітний. Професор М. Ґольберґ присвятив Франкові понад 40 статей і дві книги: монографію «Іван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки» (1991) та збірник «Франкознавчі етюди» (2007). З-поміж наукових здобутків професора Людмили Краснової (1924 – 2019) вирізняється збірник «Іван Франко – Анна Ахматова: "Зів'яле листя". Поетика перекладу» (2008), а також розвідки «Іван Франко – перекладач Ґете (Prometheus)», «Особливості перекладу Іваном Франком "Фауста" Ґете (пролог у театрі)». Докторську дисертацію з франкознавства захистила Галина Сабат. Вона присвятила франкознавчій проблематиці сотню статей та монографії «Казки Івана Франка: особливості поетики. "Коли ще звірі говорили"» й «Казки Івана Франка як феномен націотворення» (обидві – 2006 р.). Робота кафедри тісно пов'язана з Лабораторією франкознавства Дрогобицького університету. Впродовж останніх років відбулися науково-методичні семінари: «Іван Франко про освіту та виховання» (травень 2023), «Михайло Павлик та родина Франків» (вересень 2023), «"4 мая – день, котрий ви будете пам'ятати завжди": Ольга з Хоружинських, дружина Івана Франка (травень 2024 р.). Кафедра бере активну участь у проведенні щорічної літературно-мистецької академії «Країна Франкіана».

Ще одним вектором наукової діяльності викладачів кафедри стала теорія літератури й компаративістика. Професор Л. Краснова була співавтором програми з теорії літератури, затвердженої Міністерством науки й освіти України, написала «Посібник зі спецкурсу для тих, хто вивчає теорію літератури», видала низку термінологічних словників: «Словник юного гуманітарія», «Словник метамови

інтерпретатора художнього тексту» (у співавторстві з М. Демським), «Словник літературознавчих термінів» (у співавторстві з М. Демським), «Словник літературознавчих термінів» (у співавторстві з М. М. Дубиною, М. І. Дубиною). Теоретично-компаративні та транслятологічні студії продовжила й розвинула Леся-Рома Кравченко, автор монографій «Василь Стус – перекладач Р. М. Рільке» (2008), «Художня модальність поетичного універсуму Р. М. Рільке» (2010). У координатах новітніх теоретичних національних парадигм вирізняється монографія «Дискурс національної ідентичності в українському постколоніальному літературознавстві» (2015) доцента Мирослави Іванишин. Компаративному вивченню літературних зв'язків присвячені монографії професора Галини Сабат «Роман-пантопія В. Винниченка «Сонячна машина»: проблематика, особливості поетики» (2001) й «У лабіринтах утопії й антиутопії» (2002). В різних аспектах на кафедрі досліджувалася творчість Вірджинії Вулф. Доцент Галина Варнацька опублікувала монографію «Художня специфіка модерністської прози Вірджинії Вулф» (2012).

На кафедрі активно ведеться упорядницька й редакторська робота. В упорядкуванні доцента Василя Зварича побачили світ книги: «Античні поетики» (2007), «Давньогрецький роман» (2008), «Римська драма» (2008), «Епіграми» Марціала (2020), поема Гомера «Одіссея» (2022). Видання продовжили серію «Бібліотека античної літератури», яку заснував у 2004 р. доцент М. Борецький. Упорядкувала й видала зі своєю передмовою й коментарями перше в Україні повне зібрання Франкових казок (2009, 2-ге вид. – 2013) й окремо – казку «Лис Микита» професор Галина Сабат. За її редакцією вийшли також книжки «Нащадки Івана Франка» (2018), «Франко про освіту та виховання» (2020), науково-методичний збірник «Іван Франко в школі» (2023), сьомий випуск наукового збірника «Франкознавчі студії» (2024). За редакцією Ігоря Розлуцького та Івана Матковського, які тривалий час працювали на кафедрі, побачили світ книги «Iwan Franko. Szkice o literaturze: Kultura, Literaturoznawstwo, Publicystyka» (2016), «Iwan Franko. W kręgu Rusinów, Polaków i Żydów» (2018). Леся-Рома Кравченко є головним редактором циклічних кафедральних наукових видань: «Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії та переклади з Р. М. Рільке» (2003, 2005, 2016), «Філологічні студії. Збірник студентських наукових праць» (три числа, 2019), «Сучасні філософські та філологічні дослідження поетики художнього тексту/твору. Наукові записки кафедри світової літератури та славістики» (три числа, 2018–2019).

Кафедра ретельно дбає про науково-методичне забезпечення навчального процесу. Низку навчально-методичних посібників для студентів опублікували доценти Наталія Лазірко, Ганна Іваночко, старші викладачі Руслана Манько, Оксана Яворська. Викладацький досвід роботи доцента Марії Зелінської реалізувався у науково-методичних виданнях «Польська мова: посібник для вивчення польської мови (з аудіозаписом вправ та діалогів)» (2023), «Польська мова: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти» (з аудіосупроводом) (2023). Інноваційні технології методики навчання зарубіжної літератури в новій українській школі творчо впроваджує доцент Мирослава Іванишин.

У 2008 р. кафедра започаткувала видання збірника «Теорія літератури. Компаративістика. Культурологія». У межах літературознавчих пошуків молоді на

кафедрі координується видання збірника науково-дослідницьких праць студентів факультету «Слово. Текст. Контекст» (упорядник та редактор – В. Зварич).

Професорсько-викладацький склад кафедри бере активну участь у роботі як вітчизняних, так і закордонних конференцій, семінарів, круглих столів. На кафедрі налагоджена науково-методична співпраця з ліцеями, коледжами Львівщини. При кафедрі діє аспірантура зі спеціальності «Філологія (Література зарубіжних країн)».

На даний час навчальний процес на кафедрі забезпечують 2 професори, доктори наук: Галина Сабат, Леся-Рома Кравченко; 7 доцентів, кандидатів наук: Віра Меньок, Василь Зварич, Наталія Лазірко, Мирослава Іванишин, Марія Зелінська, Ганна Іваночко, Любомира Айзенбарт; 2 старших викладачі: Руслана Манько, Оксана Яворська й лаборант – Наталія Олексин.

УДК 069.4(477.83-22)"2022/2024"

Сергій МАТІЙКО

З ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ ХРОНІКИ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ» В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ 2022 – 2024 РР.

За останні два роки, завдяки старанням хранителів Літературно-меморіального музею Івана Франка, фонди Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» поповнилися не однією сотнею цінних експонатів. Це не просто пошук та збір, а безліч експедицій, дзвінків, домовленостей, сотні кілометрів поїздок, переконливих промов, досягнення компромісів і розуміння співрозмовників, що це все потрібно задля збереження нашої історії, наших традицій, нашої ідентичності. У цій статті систематизовано та подано в хронологічному порядку поступлення цінних експонатів та поповнення фондів музею впродовж останніх двох з половиною років. Описані музейні експедиції в міста і села Дрогобиччини, в результаті яких були віднайдені унікальні предмети, рідкісні документи, листи та рукописи, церковні речі, музичні інструменти та інше. Також згадані імена жертводавців, які люб'язно передали у фонди заповідника «Нагуєвичі» власні речі побуту, особисті бібліотеки, мистецькі твори та фотографії, що становлять історичну цінність. Пропонуємо Вашій увазі коротку хронологію віднайдених, збережених та переданих цінних речей, що поповнили фонди музею. Отже…

6 липня 2022 р.

Унікальні лещата ручної роботи 30-х років XX століття, які використовувалися у повсякденному житті Франкового краю, поповнили фонди музею-садиби Івана Франка. Їх віднайшов на вулиці Івана Франка в Дрогобичі Дмитро Серба. Враховуючи той факт, що у 1940-му році під егідою Петра Франка в Нагуєвичах відбулася одна із перших музейних зимових експедицій, даний експонат став чудовим наочним відображенням бойківської культури зимового циклу. Як відомо, з однієї із експедиційних фотографій у грудні 1940 р. під час зимової експедиції в Нагуєвичах відбулася зустріч працівників Львівського літературно-меморіального музею І. Франка Ф. Г. Кулечка і В. Проня з племінником письменника Миколою Захаровичем Франком.

Іл. 1. Дмитро Серба із лещатами 30-х років XX століття. Фото Сергія Матійка, липень 2022 р.

24 серпня 2022 р.

Напередодні 166-ї річниці від дня народження Івана Франка фонд ДІКЗ «Нагуєвичі» вчергове поповнився новими матеріалами з архіву заслуженого худож-

Іл. 2. З архіву заслуженого художника України Миколи Сліпченка, серпень 2022 р.

ника України Миколи Сліпченка. Зокрема, книжка Івана Франка «Коли ще звірі говорили» (Київ, 1956 р.), номер газети «Вечірній Київ» до 110 річниці від дня народження Каменяра за 27 серпня 1966 року, стаття Івана Франка «Двоязичність і дволичність» в газеті «За Вільну Україну» за 23 – 25 серпня 2001 року, репродукція картини українського художника і графіка Антіна Манастирського «Іван Франко серед дітей рідного села» та інше. Це вже не вперше музей отримує подібні дарунки. Раніше родина київського художника Миколи Сліпченка передала частину його франкознавчого архіву та цінні матеріали Різдвяної тематики, зокрема рідкісні листівки з Різдвом Христовим, які художники лише у невеликій кількості виготовляли власноруч один для одного з авторськими підписами чи екслібрисами та рідкісна літографія 1970 року і рисунок-ілюстрація до книги, присвячені Лесі Українці.

7 вересня 2022 р.

Поповнення фондів – це завжди приємна подія для музею. Цими днями фонди Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» поповнилися цінними експонатами, які вже не вперше передав дрогобичанин Андрій Нечипір. Серед них його власні картини, образи та зображення Діви Марії з лампадкою і підписом «Ricordo di Loreto».

Цікава історія пов'язана з останнім експонатом. Згідно з давньою традицією, в санктуарії в Лорето зберігається назаретський будинок Матері Божої. Помешкання Марії в Назареті складалося з двох частин: перша частина – це печера, витесана в скелі, яку до сьогодні вшановують у базиліці Благовіщення в Назареті; друга частина – це мурований будиночок, який стояв перед печерою. Сьогодні, беручи до уваги нові документальні дані, результати археологічних розкопок основи будинку, дані філологічних та іконографічних досліджень, дедалі більше підтверджується гіпотеза, згідно з якою цеглини Святого Дому були перевезені до Лорето на кораблі. Крім того, в нещодавно віднайденому документі, датованому 1294 роком, є згадка про те, що Нічефоро Анджелі, король Епіру, видаючи свою дочку заміж за короля Неаполя, віддав їй у придане, поряд з іншими дорогоцінними речами, «святі цеглини, взяті з будинку Пречистої Діви Марії». Дані цього документу збігаються з свідченнями деяких вчених, які на початку цього століття стверджували, що бачили у ватиканських архівах інші документи, в яких згадується та сама візантійська родина Анджелі, або Де Анджеліс з XIII століття, яка зберегла цеглини Святого Дому в Назареті від зруйнування мусульманами й перевезла їх до Лорето, збудувавши там каплицю.

Археологічні розкопки підтвердили деякі дані усного передання, а саме, що Святий Дім не має власного фундаменту, а його опорою служить вуличне каміння. Дослідження архітектурної структури та її порівняння з печерою в Назареті вказують на те, що обидві частини збігаються. Цікавими є також деякі написи, вирізьблені на цеглинах Святого Дому. Експерти вважають, що вони мають єврейсько-християнське походження і дуже подібні до написів, які знайшли в Назареті.

Святий Дім на початку мав тільки три стіни, тому що східна частина, там де тепер стоїть вівтар, була дуже пошкоджена. Висота цих трьох стін, які не мають

власного фундаменту й опираються на вуличному камінні, досягає близько трьох метрів. Зовні Святий Дім був обмурований цеглою місцевого походження з метою збереження первісної будівлі. На початку XVI століття, за бажанням Папи Юлія II, цю цегляну стіну замінили мармуровими плитами, а митці італійського Ренесансу вирізьбили та оздобили їх за проектом архітектора Браманте[1].

Іл. 3. Експонати, передані дрогобичанином Андрієм Нечипором, вересень 2022 р.

9 вересня 2022 р.

Завдячуючи фінансовій підтримці професора Володимира Александровича, вдалося придбати унікальну скрипку епохи Івана Франка. Інструмент був виготовлений вручну в майстерні Адольфа Паесольда 1902-го року в Богемії (сучасна Чехія), про що засвідчує оригінальна фірмова наклейка всередині деко (корпусу) скрипки.

За словами власниці інструменту, скрипка була придбана її батьком, сільським музикантом-самоучкою, під час Другої світової війни у німецьких вояків, що квартирували в селі. Інструмент використовувався для гри на весіллях та інших забавах і дійшов до нас з незначними пошкодженнями і однією заміненою струною. Скрипка зберігалася як сімейна реліквія в надії, що хтось з нащадків продовжить династію музикантів, однак таких не знайшлося. Тепер, і колишня власниця, і всі бажаючі матимуть змогу помилуватися красою і навіть, можливо, насолодитися звучанням цього витвору скрипальського мистецтва у виставкових залах Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах.

[1] З Назарету до Лорето: коротка історія Святого Дому // Vatican.News – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2019-03/z-nazaretu-do-loreto-korotka-istoriya-svyatogo-domu-paplor.html

Іл. 4 – 5. Скрипка Паесольда 1902-го року. Фото Сергія Матійка, вересень 2022 р.

6 листопада 2022 р.

Як відомо, експедиції давніми церквами Франкового краю тривають у співпраці із парохіяльними громадами та музеєм Франка вже понад п'ять років. Попри численні реставраційні роботи маємо і конференційні та науково-дослідницькі проєкти. Співпраця із давніми парафіями Підбужа триває вже понад чотири роки і вдалося спільно з НАН України та реставраційним центром в Коломиї зробити чимало для збереження та популяризації Києвохристиянської традиції, зокрема місцевих ікон, які милують око парохіян.

Цього дня ще одна експедиція, тепер вже до церкви Собору Святого Івана Хрестителя та Преображення Господнього, де вдалося ідентифікувати ті речі, які вийшли з парохіяльного ужитку, але цілком гідні для репрезентування нашої історії у музеї. Сьогодні вдалося продатувати та перевезти до фондів унікальний кивот із позолоченими колонами у людський зріст, освячений під час оновлення храму владикою, мініатюрний кивот XVIII століття із механізованими дверцятами до чаші, три ковані хрести XVIII ст., деревця для хоругв, хоругвові ікони, а також рідкісні різьблені колони-капітолії від обрамлення ікон 1650-х років.

Іл. 6 – 9. Експедиція до церкви Собору Святого Івана Хрестителя та Преображення Господнього у Підбужі. Фото Сергія Матійка, листопад 2022 р.

Серед маловідомих артефактів – срібниця із фарбою початку XX ст., два підсвічники з латунною різьбою та позолотою на багатосвіччя, деревляна хоругвиця із мальованими образами, кадило XIX ст. та багато такого, що вкотре доводитиме туристам з усього світу, що ми є древня Нація Києвохристиянської традиції, яка не має нічого спільного із кацапами.

25 лютого 2023 р.

25 лютого внук Захара Франка, Зеновій Васильович Франко, подарував до фондів музею-садиби Івана Франка в Нагуєвичах на постійне зберігання та експонування унікальну колекцію власних картин, які він малював впродовж свого життя. Завдячуючи нашому давньому приятелеві, відомому художнику з Івано-Франківська Петру Грицюку, сьогодні ця унікальна колекція картин Зеновія Франка у кількості 47 творів офіційно передана до фондів Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

Як відомо, рівно рік тому, 25 лютого 2022 року, внук рідного брата Івана Франка – Захара, Зеновій Васильович Франко, будучи у поважному віці, проте у дуже патріотичному дусі, заспівав у Сполучених Штатах Америки гімн України на підтримку рідного українського народу! Сьогодні також добре відомо, що саме батько Зеновія Франка – Василь Захарович Франко доглядав Івана Франка останні місяці його життя в часі Першої світової війни. Мабуть, так вже склалося, що історичні події українського народу відбуваються саме у часі війн із росіянами. Теперішня битва вирішальна, як на рівні армії, так і на рівні франкознавчої спадщини – Українського Культурного Фронту.

Маємо надію, що цей безумовний дар любові для рідного краю та України з боку родини Захарія Франка має сьогодні сигналізувати нам усім, що Україна має Велику Родину Франків, а відтак сильну культурну спадщину, яка заслуговує бути відкритою для усього демократичного освіту.

Ще під час святкування 161-річчя з дня народження Івана Франка, на запрошення Петра Грицюка, до Будинку літератора в Нагуєвичах приїхали подружжя Зеновій та Тетяна Франки. Гостей радо зустрічали на Верховинщині та Яремчанщині. Далі Франки відвідати Дрогобич, Львів та Київ. Саме після цієї мандрівки до Нагуєвич Зеновій і Тетяна Франки подарували до фондів садиби оригінальну

вишиту сорочку Василя Франка, а також його портрет, власноручні спогади, та колекцію фотографії із родинного архіву.

Довідково:

Зеновій Франко народився 6 квітня 1937 року в м. Дрогобич, Львівської області. Батько Василь Франко, мати Марія Шимко. Дід Зеновія Васильовича, Захар, рідний брат великого Івана Яковича Франка. Під час війни родина Зеновія була вивезена до Німеччини, а по її завершенні виїхала до Сполучених Штатів Америки. Там Зеновій отримав освіту інженера. Служив в збройних силах США на території Німеччини. Під час служби познайомився зі своєю майбутньою дружиною Тетяною, дитячі роки якої пройшли в Греції. Сім'я Зеновія і Тетяни Франків виростила двох доньок Тамару і Зірку. Родина живе в Атланті, Джорджія, США та часто проводить літо в Афінах.. У вільний час Зеновій займається живописом. Про своє вподобання говорить: « … я аматор малярства і малюю для дружини на спогад про мене. Люблю і читаю книги про українську історію, поезію і все, що пов'язане з Україною. Люблю класичну музику і українські народні пісні».

В 2016 році Зеновій Франко брав участь в творчих заходах Всеукраїнського патріотичного мистецького проекту «У нас єдина доля – ім'я їй Україна». Так, серед творів 40 художників з України та Греції, на виставках в Афінах та Салоніках було представлено три його роботи, які Зеновій Васильович люб'язно передав в Україну. 24 серпня 2016 року ці картини були репрезентовані в Івано-Франківську на виставці, присвяченій 25-й річниці Незалежності України, після чого передані до музеїв.

Іл. 10 – 13. Колекція картин Зеновія Франка, передана до фондів ДІКЗ «Нагуєвичі». Фото Тетяни Лазорак, лютий 2023 р.

20 березня 2023 р.

Музей Івана Франка в Нагуєвичах поповнився ще одним унікальним музичним інструментом, звучання якого милувало слух ще в кінці XIX сторіччя. Це – австрійський рояль AI. GIRIKOMSKY 1881 року. Одним із слухачів цього унікального інструменту був Іван Франко, адже цей рояль належав Марії Височанській (дівоче прізвище фон Пальмріх), яка особисто знала Івана Франка, а він, у свою чергу, неодноразово був гостем у родини Височанських.

Як розповів нам її правнук Андрій Садоха, пані Марія майже до останніх своїх днів зберігала переписку з Франком, але, на жаль, на сьогоднішній день, листи не збереглися.

Історія цього роялю потребує більш глибокого вивчення, адже це може відкрити ще багато нових історичних фактів як і з життя Івана Франка, так і життя Дрогобича кінця XIX – початку XX сторіччя.

Іл. 14 – 15. Австрійський рояль AI. GIRIKOMSKY 1881 року. Фото Сергія Матійка, березень 2023 р.

28 березня 2023 р.

Валіза-капелюшниця з концертних гастролей Ольги Лепкої 1935 – 1938 рр. та оригінальні роботи професора Андрія Лепкого на тему Шевченкіани 1929 – 1934 рр. надійшли до музейних фондів Нагуєвич з Львівської експедиції франкомобілем. Серед оригінальних речей родина Іванчук передала для презентації виставки і різьблену шкатулку з автографом Андрія Лепкого.

Іл. 16. Речі Андрія Лепкого та його дружини, відомої оперної співачки Ольги Лепкої-Ястремської, передані родиною Іванчук. Фото Богдана Лазорака, березень 2023 р.

7 квітня 2023 р.

Бойківська скриня Ольги та Андрія Лепких, образи з епохи Габсбургів та фрагменти бібліотеки з родини Іванчуків-Лепких поповнили колекцію виставки. Благовіщенська експедиція до родини Ореста і Слави Іванчук до Львова дала результат. Реконструкція забутих постатей триває.

Іл. 16.1–16.2. Транспортування експонатів зі Львова до Нагуєвич. На фото два професори Володимир Александрович та Леонід Тимошенко, директора Музею історії міста Трускавця та Богдан Лазорак.7 березеня 2023 р.

27 травня 2023 р.

Архівні матеріали про здобуття звання доктора філософії Іваном Франком у Відні. Ці матеріали передав доцент кафедри англійської мови та перекладу, директор Австрійської бібліотеки в Дрогобичі Ярослав Лопушанський.

Насправді ці матеріали, як зазначено на титульній сторінці: «Віденська Франкіана: копія дисертаційної справи Івана Франка, передана Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» архівом Віденського університету з дотриманням академічної доброчесності та з ініціативи доц. Ярослава Лопушанського, директора Австрійської бібліотеки в Дрогобичі і Громадського об'єднання «Центр українсько-австрійської співпраці» є надзвичайно цінні як для музею, так і для всієї України.

Як зазначив пан Ярослав, цього року минає 130 років, як Іван Франко отримав звання доктора філософії у Віденському університеті. І тепер ці документи повертаються туди, де вони і мають бути. Захищаючи дисертацію «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія», Іван Франко отримав від усіх екзаменаторів оцінку «відмінно», що було поодиноким випадком за всю історію університету.

Ярослав Лопушанський практично першим з настанням Незалежності України в 1991 році мав можливість довгий час працювати на науковій ниві у Відні та зібрати велетенський матеріал, який згодом використовував у своїй роботі. Та лише три місяці тому почав його впорядковувати.

І ось завдяки його невтомній праці та підтримці заступника директора архіву Віденського університету фрау Ульріке Денк, Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі» отримав унікальний документ на 21-му аркуші, де Іван

Франко власноруч написав заяву на здобуття звання, автобіографію на шести аркушах та підписом, оцінки, отримані під час захисту та інше.

Іл. 17. Архівні матеріали про здобуття звання доктора філософії Іваном Франком у Відні, передані до фондів ДІКЗ «Нагуєвичі» доц. Ярославом Лопушанським, директором Австрійської бібліотеки в Дрогобичі і Громадського об'єднання «Центр українсько-австрійської співпраці». Фото Сергія Матійка, травень 2023 р.

8 серпня 2023 р.

Пошук, збір та повернення громадськості історичної правди про Івана Франка і його близьких друзів, таких як Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер), літературним наставником у яких він був особисто, а також про багатогранну творчу епоху нашого національного генія є завданням кожного українця. Як відомо, властиво Іван Франко відіграв у формуванні творчої особистості Уляни Кравченко вирішальну роль. Так, Ю. Горблянський вважає, що письменник вплинув і на формування провідного образу у творчості молодої поетеси, і стилістики політичної та філософсько-медитаційної творчості. Починаючи від її другої збірки, вплив Івана Франка вчувається у всій її поезії все частіше.

Як виявилося, усе своє життя, світлої пам'яті відомий музикознавець Дрогобиччини та багаторічний викладач музичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Орест Яцків збирав саме таку джерельну інформацію. Одним із основних напрямків його пошуків були родинні архіви, які його дружина – багатолітній працівник франкового вишу в Дрогобичі, а сьогодні відома членкиня Товариства Просвіта в Дрогобичі, зберегла до нашого часу для музейних відвідувачів і дослідників франкознавців і кравченкознавців.

У 90-х на початку 2000-х років Оресту Яцківу вдалося записати унікальні спогади від своєї тети (тітки) – маловідомої сьогодні, але знаної в середовищі української інтелігенції початку XX ст., гімназійної вчительки Сюзанни Говорко. Тітка була не тільки близькою приятелькою Уляни Кравченко, але й певний час працювала вчителькою доньки Івана Франка, Анни Франко-Ключко під час її навчання.

У 1920 р., коли У. Кравченко переїхала до Перемишля, Сюзанна Говорко продовжила працю в Солецькій школі, а відтак і педагогічну традицію методики навчання У. Кравченко. Згодом Сюзанна Говорко проживала у Самборі і до останнього контактувала із письменницею, яка після Сольця, у 1920 р., вже мешкала в Перемишлі. Знайомство Сюзанни із Уляною Кравченко відбулося безумовно на ниві педагогіки, ще в часі до початку Першої світової війни (1914 р.), адже Ян Ментовський, чоловік Уляни Кравченко, керував школою і в Сольці в період першої Світової війни.

Передані до музею-садиби Івана Франка родинні матеріали вражають, адже це оригінальні рукописні вірші Уляни Кравченко, написані як польською, так і українською мовою в періоди Першої світової війни, ЗУНРУ і початку пацифікації. Це був час воєнної розрухи і визволення від російської окупації, час втрати свого друга і порадника Івана Франка тощо. Врешті це був час, коли Уляна Кравченко дізналася про загибель свого сина, відомого письменника, живописця, перекладача Юрія Ментовського, який брав участь у боях під Яворовим у 1918 р. При цьому його постать заслуговує окремого дослідження в історії культури Галичини. Із спогадів, записаних ще Орестом Яцківим, Уляна Кравченко дізналася про загибель сина зовсім випадково. Найперше вона мала перед тим символічний філософський знак, коли яблунька в шкільному городі в Сільці почала раптово сохнути. Уляна Кравченко не знала ще про загибель сина. Далі зі спогадів дізнаємося, що її служниця, яка пішла до магазину по м'ясо, завернула його в газету. Принісши до шкільного помешкання Уляни Кравченко, письменниця розгорнула цю газету і побачила некролог про свого сина Юрія Ментовського. Частина віршів властиво й торкається цього тяжкого періоду. Зберігся також і вірш про убогих й багатих із особистим автографом «У.К.»:

«Убогу й багату стрічаю людину,
А щастя в обличчю як мало я бачу!
Хто другим дав щастя зазнать хоч хвилину,
Сповнив той найкраще сю земну задачу.
Що є любов скажи дитя,
Скажи у чім сі весь чар?
– Любов сердець двох один удар,
Любов душ двох мисль все одна»
У[ляна]. К[равченко].

Серед 14 рукописів є і записи народних пісень, а також текстів для пісень, записаних особисто Уляною Кравченко польським шрифтом, проте при читанні вони звучать українською мовою. Наприклад пісня «Oj widajsią moj myleńkij, Oj czy lubycz ty mene…».

Окремо п. Наталією Яцків передано і відомий оригінал поштівки міжвоєнного часу із фотопортретом Уляни Кравченко початку XX ст. Архів містить інформацію і про життя Солецької школи, в якій викладала У. Кравченко. Так, в одному із касових переказів воєнного часу від Дрогобицького старости від 18 липня 1918 року йдеться про те, що чоловік Уляни Кравченко, також відомий польський педагог Ян Ментовський посприяв передачі уряду школи в Сольці 18 кілограмів муки для потреб утримання навчального процесу. Відтак маємо маловідому печатку

1918 року овальної форми із написом «Заряд Школи Народної в Сільци». Також серед архіву зберігся і польськомовний лист нового директора школи в Сольці до вчительки цієї ж школи Сюзанни Говорко від 18 серпня 1920 р., у якому він просить повернути йому «Інвентарний список» цієї школи, який вона отримала від попереднього директора – чоловіка Уляни Кравченко – Яна Неметовського, а також усі «Списки оплат і квитів». Вочевидь польська шкільна адміністрація у 1920 році проводила ретельну ревізію солецької школи і переведення навчання на польський формат.

Вражає передана колекція вишивки, а саме: верета, три рушники, наволочка, лляне полотно початку XX ст., лляна спідниця з бойківським орнаментом. Серед подарованих предметів є й особисті речі батька Ореста Яцківа – Миколи Яцківа, зокрема його чоботи початку XX ст. із дерев'яними шевськими формами-розправами для взуття, а також портфель, з яким він ходив на працю. Ці чоботи збереглися на спільній фотографії Миколи Яцківа із дружиною Ганною Бабій, яка була зроблена на початку XX ст. і досі зберігається у родинному архіві. Добре збереженим також є портрет тети Сюзанни Говорко, надрукований фотографічною фірмою «Геліос» у Самборі на початку XX ст.

Одним із найцінніших є дарунок рукописних Зошитів № 1 і № 2 «Записи Ореста Яцківа на матеріали Зузанни Говорко», які разом із архівом планується видати в наступному томі наукового збірника «Садиба Франка» ДІКЗ «Нагуєвичі».

Важливим даром також є бібліотека. Серед цікавих прижиттєвих видань часів І. Франка та У. Кравченко є Етнографічний збірник Т. XXXI-XXXII, 1912 року, який видавався редакцією НТШ із роботами Іларіона Свєнціцького «Похоронні Голосіння» та Володимира Гнатюка «Похоронні звичаї й обряди». Окремої ваги є рідкісне видання «Журналу Культурного, суспільного та політичного життя, 4-9 число, квітень-вересень 1926 р. Вид. IV, приурочене до 70-ліття уродин Івана Франка 27 серпня 1856 р.», «Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня авторства Папуша І.В. «Індологія в творчості І. Франка: Рецепція, трансформація», конверти та поштівки із зображенням І. Франка.

Серед інших видань дарунку родини Яцків варто згадати інші друковані видання XX – XXI ст.: запрошення та програма на Перший світовий конгрес «Бойків», двотомне видання «Іван Франко і світова культура», «Іван Франко. Бібліографія творів 1874-1964. Склав М.О. Мороз. 1966 р.» та ін.

Переданий до фондів музею-садиби Івана Франка родинний архів родини Яцківих, який загалом складає понад 40 музейних експонатів, став цікавішим ще й тому, що зустріч про передачу архіву відомою дрогобичанкою пані Наталією Яцків відбувалася у її старовинному будинку, який у міжвоєнний час був родинною садибою відомого дрогобицького інтелігента, українського греко-католицького священника, капелана, композитора, диригента, педагога, поета, музично-громадського діяча – о. Северина Сапруна. Цей дім досі вражає своєю аурою та немислимим мистецьким інтер'єром.

У літературознавстві та життєвій історії Уляни Кравченко є ще багато незвіданого, проте колекція, яка є тільки першою лептою від родини Яцків, відтепер матиме музейне життя і стане в нагоді багатьом поколінням дослідників і вихователів в науці та музейній педагогіці.

Іл. 18 – 21. Колекція експонатів, подарована Наталією Яцків.
Фото Богдана Лазорака, серпень 2023 р.

9 серпня 2023 р.

Дзеркало із консольним столиком кінця XIX – початку XX ст. поповнили експозицію Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах. Старовинні меблі попередньо були виготовлені, як спеціальний комплект в Перемишлі, на замовлення комірничого Сучавського монастиря в Румунії. Висловлюємо щиру подяку викладачці факультету історії, педагогіки та психології, кандидатці психологічних наук Олесі Ригель за сприяння справі повернення артефактів українському глядачеві та майбутньому поколінню шанувальників епохи Івана Франка. Нещодавно рідкісний експонат влучно доповнив інтер'єр експозиційного залу із виставкою колекції книг та стародруків Любомира Сікори. Зауважимо, що Іван Франко чимало працював із рукописами Сучавського монастиря і особисто проживав при архіві. Проте це вже окрема історія….

Іл. 22. Дзеркало із консольним столиком кінця XIX – початку XX ст., подароване викладачкою факультету історії, педагогіки та психології, кандидаткою психологічних наук Олесею Ригель. Фото Сергія Матійка, серпень 2023 р.

6 жовтня 2023 р.

«Давніми церквами Франкового краю» – саме таке гасло продовжило другий день сезону музейних експедицій франкомобілем. Вдалося ідентифікувати унікальні пам'ятки церковно-обрядового мистецтва у тих церквах, де бував Іван Франко, або ж про які згадував у своїх наукових розвідках. Передовсім пощастило відчитати чимало фундаційних ікон. Так, в селі Бережниця було відчитано ікону фундатора Стефана Темника другої половини XIX ст., а також різьблені вівтарні крила та колони XVIII ст. Саме тут були віднайдені рідкісні фелони – понад 11 комплектів з часів Івана Франка та періоду буремних 40 – 50-х рр., які відображають традицію бойківської вишивки на богослужбових речах. У цьому старовинному селі експедиція завітала до однієї із найповажніших жителів Бережниці – пані Оксани Кочерган 1935 р. н., яка поділилася не тільки спогадами про життя села, але й провела майстер-клас із бойківської кухні вареників з підливою.

Один із рідкісних старовинних фелонів, який підлягав спаленню через старість, був віднайдений в селі Чуква, яке так само, як і Нагуєвичі, в ранньомодерний час мало власне магдебурзьке право і власний громадський уряд та суд до кінця XVIII ст.

В Черхаві було виявлено поховання товариша Івана Франка – Михайла Юзефовича (1869 – 1943 рр.), який був організатором не тільки читальні «Просвіти» в Черхаві, але й організатором відчитів для Івана Франка у Чукві та Самборі у 1903 р.

Окрім всього, тут зафіксовано унікальний живий дуб діаметром 2,87 м, який повинен бути пам'яткою природи місцевого значення, адже йому понад 400 років,

і він пам'ятає епоху Богдана Хмельницького, а також численні перебудови місцевого храму.

Іл. 23 – 24. Експедиція по церквах сіл Бережниці, Чукви, Черхави, жовтень 2023 р.

6 жовтня 2023 р.

Однією з причин відвідин церкви Святої Параскеви у селі Нижні Гаї, збудованої в 1882 році, стало те, що під час проведення заміни опалення, в храмі під фанерою, якою обшита внутрішня частина храму, були виявлені настінні орнаменти і малюнки. Потрібна була консультація фахівців. Тому, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Володимир Александрович, кандидат історичних наук, директор ДІКЗ «Нагуєвичі» Богдан Лазорак, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, член Президії НТШ Андрій Фелонюк та завідувач відділу реставрації Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини, відомий художник-реставратор Андрій Лінинський відвідали церкву Св. Параскеви, щоб оглянути знахідку.

Спеціалісти ретельно вивчили знайдені декоративні рисунки та великі розписи і дійшли висновку, що вони мають цінність в комплексі, і це необхідно зберегти. Але поки що, в часі війни, проводити реставрацію недоцільно, адже це дуже дороговартісна процедура. Окрім того було визначено, що великі розписи перемальовані і виконані значно пізніше, ніж їх обрамлення – приблизно в 50-х роках XX сторіччя.

Парох храму Святої Параскевії с. Нижні Гаї протоієрей Анатолій Полянко висловив припущення, що в часі, коли церква була закрита в 1947 році, громада села домагалася її відкриття. А оскільки вона належала УГКЦ, тому була поставлена умова позбутися уніатських символів, замалювати греко-католицьких святих. Навіть виконавши майже всі вимоги, громаді все одно не дозволили її відкрити – поки все не буде сховано. Тоді й внутрішня частина була «зашита» фанерою. Але це лише одна із версій. Та в будь-якому випадку знайдені артефакти будуть збережені, більш досконально вивчені, а після нашої спільної перемоги над ворогом вже можна буде обговорити та вирішити їх подальшу долю. Дякуючи пароху села Нижні Гаї о. Анатолію Полянку та старості Василю Василенку, музею в Нагуєвичах

були передані підсвічник, старовинні фелони та дияконські ризи з оригінальними вишивками, притаманні лише цій місцині.

Іл. 25, 26. Експедиція до села Нижні Гаї, жовтень 2023 р.

29 лютого 2024 р.

Фонди Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» поповнилися ще кількома цікавими експонатами. Зокрема, це дві друкарські машинки: Olympia Splendid 33 та Optima M 10, виготовлені в середині XX сторіччя. Цим дарункам музей завдячує дрогобичанину Миколі Мілоцькому. Щоб краще дізнатись про отримані експонати, ознайомимося з історією підприємства, яке випускало ці моделі друкарських машинок.

Компанія «Олімпія» була створена 15 серпня 1903 року, під назвою Union Schreibmaschinen G.m.b.H, а зареєстрована торгова марка друкарських машин «Олімпія» з'явилася лише в 1930 році. 31 серпня 1936 року «Олімпія» стала самостійною фірмою під назвою «Канцелярські друкарські машини Олімпія» (Olympia Büromaschinenwerke AG). В 1945 році «Олімпія», як і вся Німеччина розділилась на дві частини – в НДР вона стала називатися «Оптіма», а з 1950 року – «VEB Olympia Büromaschinenwerk Erfurt». У Західній Німеччині – надалі «Олімпія» (Olympia Werke AG).

Тому, зробивши короткий екскурс в історію розвитку компанії, можна зробити висновок, що обидві друкарські машинки, які поповнили фонди ДІКЗ «Нагуєвичі», виготовлені однією фірмою в 50-х роках минулого століття, лише в різних на той час Німеччинах – ФРН та НДР.

Старих машинок з українським шрифтом збереглося дуже мало. Це і не дивно, враховуючи нашу історію. Але є ще один цікавий факт, що, проживаючи в Мюнхені, головний український ідейний провідник Степан Бандера мав дві машинки – Olympia та Underwood, звичайно з українським шрифтом. Можливо в нього була саме модель Olympia Splendid 33, оскільки вона випускалася в 1950-х роках і була дуже популярною завдяки своїм компактним розмірам і надійністю.

Вартує сказати, що в 1975 році в українському Кіровограді (тепер Кропивницький) розпочав роботу завод по виготовленню друкарських машинок «Ятрань». А прототипом їхньої продукції була модель «Olympia SGE 50».

Іл. 27. Друкарські машинки: Olympia Splendid 33 та Optima M 10, виготовлені в середині XX сторіччя, подаровані дрогобичанином Миколою Мілоцьким, лютий 2024 р.

22 березня 2024 р.

В цій статті вже згадувалося (8 серпня) про передачу відомою членкинею «Союзу Українок» та товариства «Просвіта» в Дрогобичі Наталею Яцків, дружиною світлої пам'яті відомого музикознавця та викладача музичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Ореста Яцківа, унікальної колекції рукописів Уляни Кравченко та власного сімейного архіву. Тоді фонди музею поповнилися більше, ніж на сорок експонатів.

А нещодавно пані Наталя подарувала для ДІКЗ «Нагуєвичі» ще багато цікавих та унікальних речей. Серед них підшивки газет «Пост Поступ», «За вільну Україну» початку 1990-х років, друковану продукцію, фотографії та документи діяльності організаційного комітету з побудови пам'ятника Тарасові Шевченку в Дрогобичі, який очолював професор Михайло Шалата, а пані Наталя була секретарем оргкомітету.

Надзвичайно цінним дарунком є фонотека. Студенти української філології та музичного відділення Державного педагогічного університету під час фольклорних експедицій записували на аудіокасети розповіді старожилів і народні пісні в селах Львівщини, Івано-Франківщини, Тернопільщини та Закарпаття. Ці унікальні аудіозаписи вже оцифровані та опрацьовані – вони стануть ще одним діамантом у збереженні нашої культури, нашої ідентичності.

Іл. 28 – 31. Речі, передані відомою членкинею «Союзу Українок» та товариства «Просвіта» в Дрогобичі Наталею Яцків. Фото Сергія Матійка, березень 2024 р.

13 квітня 2024 р.

Нещодавно в одній із музейних експедицій в село Майдан Дрогобицького району директор ДІКЗ «Нагуєвичі» Богдан Лазорак віднайшов проектну та кошторисну документацію на об'єкти кількох пам'яток архітектури місцевого значення. Перше – це костел, збудований у 1939 році, який, на жаль, так і не був освячений, адже розпочалася Друга світова війна. Інші будівлі – це побутовий корпус бази творчості та клуб с. Майдан. Але повернемося до колишнього костелу, в якому так і не відбулося жодної служби. Його згодом переобладнали під будинок відпочинку «Реставратор», який тоді належав такій організації як «Укрреставрація». У свою чергу вона підпорядковувалася Державному Комітету України у справах містобудування і архітектури.

У віднайдених документах навіть зберігся журнал, в якому реєструвалися усі відпочиваючі. Документація, що потрапила до музею, знаходилася у жалюгідному стані, так само, як і будівля костелу – тут повний занепад і руйнація. Якщо теперішні власники не в змозі, або через свою байдужість не мають бажання, щось робити для порятунку цієї окраси села, то потрібно позбавити таких «господарів» права власності, щоб він не перетворився остаточно в руїну.

Історична довідка про костел

В центрі села Майдан, на пагорбі височить величний та красивий костел. Споруджено храм в 1938 році. Ініціатором спорудження храму був інженер Казимир Вілімовський, який проживав поруч у віллі-палаці для керівництва залізницею Верхнє Синьовиднє-Майдан, що слугувала для перевезення заготовленого лісу.

У період між двома Світовими війнами в Майдані проживала чисельна польська громада. За кошти польської громади та залізниці й був споруджений костел.

Довідкова інформація про село Майдан

У XVIII – XIX ст. село Майдан було частиною Довжанської громади. В селі не було церкви, а тому у великі свята та неділі люди йшли на богослужіння в с. Довге. В довжанському храмі вінчались, хрестили людей. Так, як жителі Майдану були в основному католиками, вже в 1861 році для них збудували дерев'яну каплицю Архангела Михаїла, яка належала приходу Підбужу, а з 1924 року парафії Східниці. Вона мала окрему дзвіницю, з якої під час Першої світової війни вилучили два дзвони, залишивши найстарший, який був зроблений у 1869 році. Люди дбали про свій дерев'яний костьол, в який з 1926 року кожну третю неділю приїжджав східницький священник, ксьонз Ян Доловий. На жаль, на сьогодні від церкви залишився тільки фундамент. Костьол разом із дзвіницею був зруйнований після війни, десь в 60-х роках минулого століття. Хоронили католиків спочатку на окремому цвинтарі в центрі села в підніжжі гори Варкова.

Колись у селі працювала одна з найдавніших у Східній Галичині плавильня металу. Перша плавка тут відбулась 1814 року. Плавильня складалася з однієї печі, трьох гамарень та кузні, у яких виготовляли цвяхи. Щороку плавильня давала близько дев'яти тон литого заліза, що становило більш як десяту частину всього, що виплавляла Східна Галичина за того часу. Згодом тут виробляли бляху та залізне знаряддя. Деякий час вона була власністю держави. Залишки доменної печі у селі Майдан збереглися донині. Колись її висота становила 9,48 м, ширина – 7,7 м, довжина – 7 м.

Після Першої світової війни українське населення с. Майдан відділилось від Довжанської парафії і приєднались до обслуговування Рибницької парафії. Будівництво греко-католицького храму проводилось в 1936 – 1938 рр. майстром з Івано-Франківської області Юрієм Романишиним. В 1962 р. Підбузький райком без згоди парафіян закрив храм. В 1990 р. громада села домоглася відкриття храму, а в 1992 р. було побудовано дзвіницю майстром Іваном Редванським.

Довкола села розташований Національний природний парк «Сколівські Бескиди». З Майдану починається знакований туристичний маршрут, який проходить через хребет Середній, гори Віднога (1132 м), Кривий Верх (1072 м), хребет Парашки та закінчується в місті Сколе. Протяжність маршруту 28 км.

Іл. 32. Проектна та кошторисна документація на об'єкти кількох пам'яток архітектури місцевого значення, віднайдена під час музейної експедиції до села Майдан. Фото Сергія Матійка, квітень 2024 р.

30 квітня 2024 р.

Фонди Державного історико-культурного заповідника знову поповнилися новими експонатами. Завдяки світлої пам'яті Іллі Павліва з села Почаєвичі для музею Івана Франка передала ряд антикварних речей пані Наталя Тупко. Зокрема це – пара дерев'яних коліс з металевим ободом, пралка або рубель, деталі для прялки та нецки або ночви. Ці предмети домашнього побуту стануть прекрасним доповненням до музейної колекції. Також хранителі музею висловлюють вдячність доброму нашому товаришу пану Григорію Сивохіпу, який передав львівський часопис «Громадський голос» за 2-ге червня 1928 року. На другій сторінці розміщена стаття-реквієм, присвячена дванадцятій річниці смерті Івана Франка «У сумні роковини 28 V 1916 – 28 V 1928».

Іл. 33. Експонати, передані пані Наталією Тупко із Почаєвич. Фото Сергія Матійка, квітень 2024 р.

У сумні роковини.

В чужій школі.

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

БОРІТЕСЯ — ПОБОРЕТЕ!

Освіта — шлях до волі працюючих!

Перша чета пропагаторів.

Гурагани, градобиття, повіни.

Іл. 34 – 35. Львівський часопис «Громадський голос» за 2-ге червня 1928 року, переданий на фонди музею Григорієм Сивохіпом. Фото Сергія Матійка, квітень 2024 р.

7 травня 2024 р.

Друзі Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» готові завжди поділитися раритетними та цікавими експонатами зі своїх колекцій. Цими днями знаний бібліофіл та колекціонер франкіани Радимир Хайруллін передав для фондів музею унікальний екземпляр книги відомого українського літературознавця, кандидата філологічних наук Олексія Мороза «Іван Франко. Семінарій» з дарчим написом на ній.

Цікавою і водночас не зовсім відомою є доля, власне, цього екземпляру, не кажучи про весь тираж. Так, автор 10 лютого 1976 року підписав і подарував його для бібліотеки школи села тоді ще Івана Франка, ймовірно відвідуючи цей навчальний заклад. І ось, нещодавно Радимир Хайруллін придбав в одного з колекціонерів цю книжку та передав її для ДІКЗ «Нагуєвичі».

Також пан Радимир подарував частину своєї власної колекції листівок Франкової тематики, зокрема, серію ілюстрацій, випущених до 100-річчя від дня народження Івана Франка 1956 року: художника В. Касіяна «Ілюстрація до твору «Ріпник», художника В. Якубовича «В Борислав на заробітки», Л. Левицького «Малий Іван Франко в батьківській кузні». Також поштівки пам'ятників Франка в Києві, Львові та Дрогобичі, портретів Каменяра.

Іл. 36 – 39. Зібрання експонатів із власної колекції Радимира Хайрулліна, подаровані на фонди ДІКЗ «Нагуєвичі». Фото Сергія Матійка, травень 2024 р.

7 червня 2024 р.

Щоразу, коли поповнюються фонди Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» новими унікальними експонатами, хранителі музею висловлюють велику вдячність усім тим, хто зберігає пам'ять поколінь та нашу історичну спадщину. Цінні експонати вже не будуть зберігатися на горищах чи підвалах, а стануть доступними для відвідувачів музею. Чергові дарунки надав для фондів заповідника дрогобичанин Тарас Калапунь.

Це – гасові лампи кінця XIX – початку XX сторіччя, дерев'яна частина старого верстата, настінне дзеркало, ліхтар залізничника початку XX сторіччя, бронзовий підсвічник, образи, оригінали документів та світлин та інше. На одній зі світлин зображені працівники «C.K. Zaklad Salinarny».

Цікавим документом виявилося Свідоцтво індульгенції Ватикану з рельєфною папською печаткою, підписом архієпископа Джозефа Мігоне та розміщеним фото папи Пія XII на ім'я Жозефа Антошевського та його родини. Звичайно, все це необхідно опрацювати та дослідити. Можливо пан Антошевський відвідував в 1939 році Ватикан, де отримав цю індульгенцію або придбав через місцевий єпископат, адже вона написана польською мовою. Отже, ще багато цікавих недосліджених історій Франкової землі можуть таїти в собі експонати, що потрапляють до музею.

Іл. 40 – 43. Експонати, подаровані на фонди дрогобичанином Тарасом Калапуньом. Фото Сергія Матійка, червень 2024 р.

5 серпня 2024 р.

Сьогодні, 5 серпня, Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі» поповнився старовинними та цінними з історичної точки зору експонатами. Дякуючи протоієрею Андрію Буню, музею передано виготовлену з каменю фігуру Матері Божої та металевий надбанний хрест, датований 1891 роком. Він оздоблений променями, які розходяться від центральної пуклі по двох діагональних осях, збагачених на кінці чотирма лініями.

Як описує український архітектор, етнограф і дослідник Ярослав Тарас у своїй книзі «Українська сакральна дерев'яна архітектура»: «Особливістю більшості хрестів українських церков є те, що вони у підніжжі мають півмісяць, звернений рогами вгору». А хрест, який подарований сьогодні музею є досить рідкісний, тому що на півмісяці закріплена ще й дата його виготовлення. Ці раритети займуть чільне місце в експозиції музею Франка в Нагуєвичах.

Також результатом сьогоднішньої експедиції є поповнення колекції портретів Каменяра для нашого музею. Зокрема, це портрет на дереві Івана Франка і Тараса Шевченка та керамічний овальний барельєфний портрет Франка, обрамлений гілками дуба і калини з жовто-синьою стрічкою. Ініціював передачу цих портретів відомий дрогобицький краєзнавець та журналіст Романа Пастух за згоди директора Дрогобицького шахово-шашкового клубу «Софія» Петра Химина.

Іл. 44 – 47. Церковні речі від о. Андрія Буня та портрети від Романа Пастуха. Фото Сергія Матійка, серпень 2024 р.

27 серпня 2024 р.

Пізнавальну екскурсію провів директор ДІКЗ «Нагуєвичі» Богдан Лазорак. Він розповів історію музею, починаючи від спроби його створення Петром Франком ще в 1940-му році. Та доля склалася трагічніше: в 1941 році за наказом Микити Хрущова син Івана Франка був розстріляний, а комуно-партійна номенклатура вже в 1946 році створила атеїстично-революційний музей за прикладом сотень інших.

Саме документи того періоду сьогодні презентував пан Богдан, а це – невідомі рукописи про Нагуєвичі і садибу Франків, які віднайшли під час ремонту в приміщенні колишньої сільської ради. А це – проєкт відбудови батьківської садиби Івана Франка з точними кресленнями, проєктно-кошторисна документація на ремонт клубу села, протоколи загальних зборів села, накази відділу культури від 1954 року, де вказані причини звільнень українців, частіше це було за «буржуазний націоналізм».

Хранителі музею Івана Франка в Нагуєвичах висловлюють велику вдячність усім за подаровані експонати для ДІКЗ «Нагуєвичі».

Іл. 48. Директор ДІКЗ «Нагуєвичі» представляє віднайдений проєкт відбудови батьківської садиби Івана Франка. Фото Сергія Матійка, 27 серпня 2024 р.

УДК 378.014.25(477:438):82.091

Галина САБАТ, Оксана ЯВОРСЬКА

КОРОТКА ХРОНІКА ТИЖНЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, МОВИ ТА КУЛЬТУРИ У ДРОГОБИЧІ

4 – 8 листопада 2024 р. на факультеті української та іноземної філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка відбувся «Тиждень польської літератури, мови та культури у Дрогобичі», організований кафедрою зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького педуніверситету й кафедрою теорії літератури та компаративістики Університету Міколая Коперника в Торуні (Польща) в рамках міжнародного проєкту «Пряник зі сіллю. Торунсько-Дрогобицькі літературні зустрічі».

Розпочався Тиждень з урочистого відкриття, на якому учасників заходу привітали декан факультету української та іноземної філології, доктор філологічних наук, професор *Петро Мацьків*, начальник відділу міжнародної діяльності Дрогобицького педуніверситету, кандидатка математичних наук, доцентка кафедри математики та економіки *Христина Войтович*, завідувачка кафедри зарубіжної літератури та полоністики, докторка філологічних наук, професорка *Галина Сабат*, завідувачка кафедри теорії літератури і компаративістики Університету Міколая Коперника професорка *Анна Скубачевська-Пневська*. Модерувала захід, який відбувався в комбінованому форматі – наживо та онлайн на платформі «Zoom», координаторка проєкту «Пряник зі сіллю. Торунсько-Дрогобицькі літературні зустрічі» старша викладачка кафедри зарубіжної літератури та полоністики *Оксана Яворська*.

В **перший день** «Тижня польської літератури, мови та культури у Дрогобичі» викладачі кафедри зарубіжної літератури та полоністики й студенти-полоністи слухали онлайн-лекції з історії польської літератури професорів Університету Міколая Коперника: дві лекції *Марціна Волка* «Віслава Шимборська – натуралістка» й ««Поштові варіації» Казімєжа Брандиса» та дві лекції *Мірослави Радовської-Лісак* «Постать письменника: від Міцкевича до Конрада» й «Українські романи Юзефа Ігнація Крашевського та Теодора Томаша Єжа». У програмі була й мистецька частина. Зокрема відбувся театральний майстер-клас, який провела професорка Краківської Академії театрального мистецтва імені Станіслава Виспянського *Юзефа Зайонц-Ямруз*. Вона як професійна режисерка й акторка (сценічне ім'я – *Зюта Зайонцувна*) демонструвала дихальні та мовленнєві вправи, які стануть у нагоді майбутнім педагогам.

Другий день «Тижня» розпочався з лекції завідувачки кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка професорки

Алли Кравчук. У ній йшлося про складні питання польського мовного етикету, зокрема про вибір звертальних форм, який залежить від цілого ряду чинників. Професорка Університету Міколая Коперника *Малґожата Ґембка-Воляк* ознайомила слухачів з новими тенденціями в сучасному польському мовному етикеті, проілюструвала й прокоментувала неоднозначну реакцію на них носіїв мови, наголосила на труднощах під час їх вивчення іноземцями. Усі присутні мали можливість перевірити свої знання про польські форми звертань, виконуючи тест. Професорка *Ґембка-Воляк* також представила зміни польського правопису, анонсовані Радою польської мови, які діятимуть з 2026 року. Далі *Юзефа Зайонц-Ямруз* продовжила свій майстер-клас театрального мистецтва. Вона привернула увагу до науки кінесики, наголошуючи, що переконливість висловлювань значною мірою залежить від невербальної комунікації. На завершення другого дня присутні змагалися у своїх знаннях польської орфографії й пунктуації, узявши участь у написанні диктанту польською мовою. *Оксана Яворська* продиктувала учасникам фрагмент тексту з книги «Czuły narrator» («Чутливий наратор») Ольги Токарчук, польської письменниці з українським корінням.

Третій день «Тижня» був насичений онлайн-лекціями з теорії літератури. Професорка Університету Міколая Коперника *Маженна Цизман-Ейд* осмислювала творчу спадщину Нобелівської лауреатки Ольги Токарчук. Ілюструючи свою лекцію прикладами з польської та світової літератури, вона розповіла «як існує те, чого не існує», тобто про вплив літературних персонажів на наше сприйняття дійсності. Професорка *Анна Скубачевська-Пневська* проаналізувала романи Ольги Токарчук у руслі міфічного реалізму та вказала на певну спорідненість її творів з романами Оксани Забужко. Лекції викликали багато запитань у слухачів, відбулося їх жваве обговорення. Наголошувалося, що творчість Оксани Забужко виходить за межі українського контексту й дає чимало цікавого матеріалу для теорії літератури.

Після короткої перерви учасники заходу слухали лекцію «Іван Франко і польська культура» професорки *Галини Сабат*. Вона висвітлила внесок Івана Франка в розвиток і зміцнення українсько-польських літературних зв'язків, рецепцію сусідньої літератури в його спадщині, акцентувала на увазі вченого до творчості польських романтиків Адама Міцкевича та Юліуша Словацького, ставленні до модернізму, зокрема до творчості таких його представників, як Станіслав Пшибишевський, Казімєж Тетмайєр. Лекторка представила й проаналізувала перекладацький доробок Івана Франка, а також польськомовні твори, бібліографія яких складає понад 1000 позицій, продемонструвала окремі видання з власної бібліотеки. Інтерес слухачів викликала розповідь про співпрацю Івана Франка з польськими періодичними виданнями, про десятилітню роботу в польськомовній газеті «Кур'єр Львівський», про дружні стосунки письменника з Елізою Ожешко, Марією Конопніцькою, Яном Каспровичем. Оскільки захід відбувався в музеї-студії Івана Франка, як і весь «Тиждень польської літератури, мови та культури в Дрогобичі», то професорка представила частину його експозиції. Після прослуханої лекції присутні обмінялися думками. Найактивнішим учасникам дискусії *Галини Сабат* подарувала упорядковані нею видання Франкових творів та збірники статей.

Четвертий день «Тижня» був присвячений польському театрові та наповнений екскурсійною частиною. Він розпочався майстер-класом театрального мистецтва, який провела акторка *Зюта Зайонцувна*. Вона продемонструвала учасникам заходу вправи для зняття зайвої напруги в тілі, прийоми контролю страху на сцені, поділилася власним досвідом долання тремору. Після перерви *Зюта Зайонцувна* уже як професорка *Юзефа Зайонц-Ямруз* прочитала лекцію «Голосова інтерпретація віршів і прози», у якій представила фрагменти оригінальних вистав. В асинхронному режимі учасники заходу ознайомилися з її режисерськими роботами, зокрема з театральною інтерпретацією творів польської письменниці й мистецтвознавиці Дебори Фоґель. На «Діалог режисера з письменником» актриса запросила сучасну авторку *Дороту Корвін-Пйотровську*, творчиню нового жанру «мінідраматка», представила її окремі роботи в своїй інтерпретації та поділилася досвідом співпраці. На завершення зустрічі *Зюта Зайонцувна* здійснила учасникам «Тижня польської літератури, мови та культури в Дрогобичі» онлайн-екскурсію Краківським театром, у якому працює.

Наступна екскурсія відбулася безпосередньо у Дрогобичі. В літературно-краєзнавчу мандрівку місцями відомого польського письменника Бруно Шульца учасників повела доцентка кафедри зарубіжної літератури та полоністики *Віра Меньок*. Першою локацією була кімната-музей Бруно Шульца, яка знаходиться в приміщенні колишньої гімназії імені короля Владислава Яґелли (тепер – головний корпус педуніверситету), де письменник працював учителем малювання і ручної праці. Відвідувачі побачили унікальні видання збірки Бруно Шульца «Цинамонові крамниці», репродукції його графічних робіт, праці, присвячені творчості митця. Учасники заходу з цікавістю розглядали експозицію кімнати-музею, де кожна деталь пов'язана з інтерпретацією його творчості й нагадує про ту «геніальну епоху», в якій жив і творив письменник. *Віра Меньок* розповіла про Шульца-вчителя, про його колег та учнів, особисте життя, про українських дослідників і перекладачів його творчості. Опісля вона повела учасників заходу дрогобицькими вулицями, зупиняючись біля міських кам'яниць, де любив бувати або був змушений бувати митець, і розповідаючи про цікаві факти про них. Супровідником екскурсії було переконання Шульца, що місто Дрогобич – це «особлива провінція», «вибрана земля», «єдине на світі місто». Мандрівка закінчилася на місці, де обірвалося життя Бруно Шульца. *Віра Меньок* розповіла про історію його загибелі, проводячи паралель долі Шульца і його народу з сучасними подіями в історії українського народу.

У завершальний **п'ятий** день «Тижня польської літератури, мови та культури в Дрогобичі» відбулася презентація підручника з польської мови як іноземної для учнів 7-го класу в українських школах. Цей підручник, співавторкою якого є доцентка кафедри зарубіжної літератури та полоністики *Марія Зелінська*, створений на замовлення Сенату Республіки Польща та Всеукраїнського координаційно-методичного центру польської мови та культури в Дрогобич і виданий у 2024 році. На презентації учасники ознайомилися з новими вимогами до сучасних підручників для української школи, з методою створення саме цього підручника, його структурою, змістовим та ілюстративним наповненням. *Марія Зелінська*

також розповіла про процес написання і співпрацю зі співавторками, поділилася враженнями учнів від навчання за цим підручником. Закриваючи «Тиждень польської літератури, мови та культури в Дрогобичі», який залишив багато гарних спогадів та вражень, *Оксана Яворська, Анна Скубачевська-Пневська й Галина Сабат* підвели підсумки й визначили подальші стратегії співпраці між кафедрою зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка й кафедрою теорії літератури та компаративістики Університету Міколая Коперника в Торуні. Ця поліфонічна акція в умовах російської агресії є свідченням тісної взаємодії польського і українського народів на культурно-гуманітарному фронті.

УДК 821.161.2.09(092)»18/19»:929.52(477)

Володимир ЧАПЛЯ

ІНФОРМАТИВНІСТЬ ТА НАГЛЯДНІСТЬ РОДОВОДУ ІВАНА ФРАНКА: ОГЛЯД АМАТОРСЬКОГО ЦИФРОВОГО МЕТОДУ ПОБУДОВИ ГЕНЕАЛОГІЧНОГО ДЕРЕВА ДЛЯ ПОЧАТКІВЦІВ

Ми є діти свого середовища, точніше, свого національного світогляду, культури, мови, історії, звичаю, права тощо. Це, на мій погляд, речі очевидні. І дійсно, яблуко нації, як і родини, не далеко падає від яблуні, яка його породила. Тому історія – це частина відповіді на вічні питання: хто ти є? А головне: куди йдеш? ким будеш? Свого часу Віктор Ющенко наголосив українцям: «Історія – це не тільки і не скільки минуле, а, що важливіше, історія завжди є проекцією майбутнього. Хтось із мудрих говорив: «Скажи мені, яка історія нації, і я скажу, яке майбутнє її чекає». Можна продовжити – скажіть мені, хто ваші прадіди, діди і батьки, і я з великою імовірністю скажу, хто є ви, або хто будуть ваші діти і онуки.

Час летить непомітно, дивишся ти вже найстарший в сім'ї, в роді. Ти став Патріархом роду. Малі діти, онуки тебе питають, як звали твого діда, прадіда, бабцю, прабабцю, ким вони були, де проживали, чим займалися, де їхні могили, щоб свічку запалити і помолитись. Маєш їм відповісти, більше нема кому. Це спонукає нас створити свій родовід, дерево свого роду.

Створення свого родоводу починається з дослідження. Інформацію беремо з розповідей родичів, з фотографій, з табличок на могилах на кладовищі, церковних парафіяльних книг, з архівних довідок. Спочатку в описовій формі. Описуємо все що знаємо про родича: ім'я, прізвище, хто батьки, дата народження, дата шлюбу, спорідненість, місце народження, місце проживання, професія, захоплення, таланти від Бога, долучаємо фотографії. Недолік: плутаються однакові імена, прізвища. Щоб не плуталось, потрібний наглядний графічний родовід на великому паперовому форматі у вигляді графічної схеми, де буде видимий кожен родич. Важливими характеристиками родоводу є його інформативність і наглядність. Родовід в описовій формі багатоінформативний, але малонаглядний.

В цілому всі погоджуються що родовід – це дерево. Але самі різні фантазії.

Одні зображають як пальці на руці, інші живописно, інші корінням, яке росте набік, дехто неприродньо з корінням, яке росте до неба.

Основою родоводу є родина. Родина (сім'я) – це чоловік та його дружина, які ведуть спільне господарство, шлюб їхній освячено церквою і підтверджено документом. Це можна зобразити прямокутником, в якому записано їхні імена, родові

прізвища, роки народження. Родина має спільних дітей. Стрілкою від прямокутника родини показуємо прямокутник дитини і її родину в дорослому віці.

Прямокутники родин створюють ряди поколінь. Від родини догори ідуть стрілки до прямокутників родин їхніх дітей. Знизу до родини ідуть стрілки від прямокутників родин їхніх батьків. Тобто внизу від нас предки, вверх нащадки.

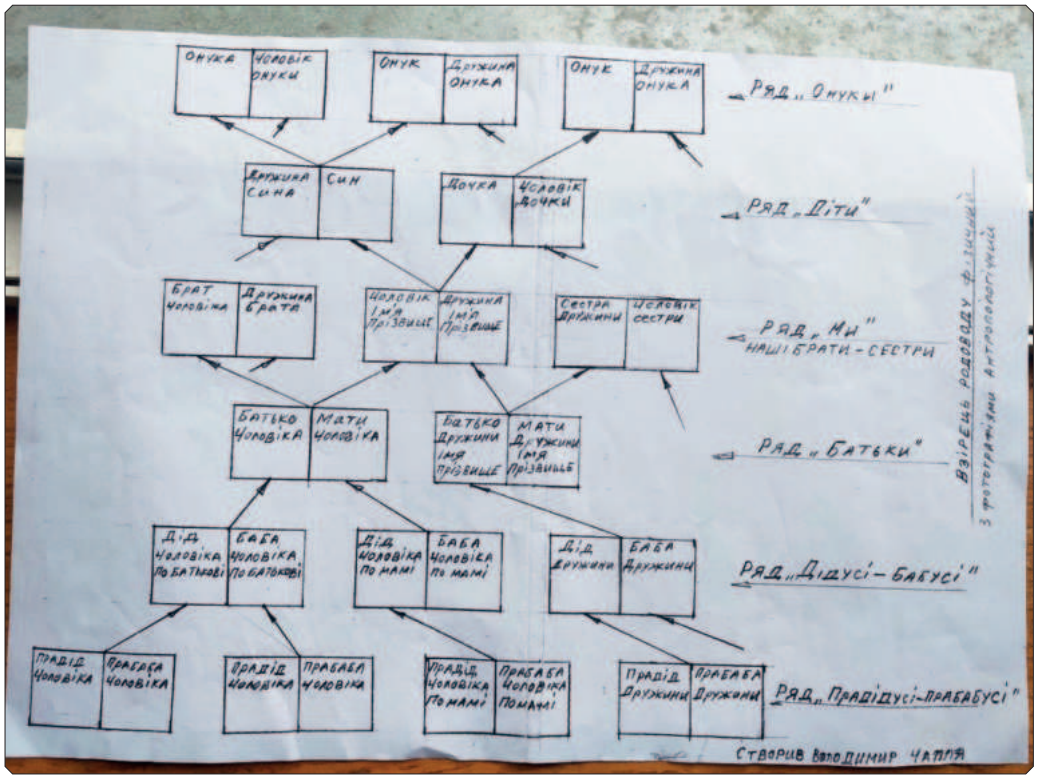

Іл. 1. Взірець родоводу в паперовій формі

В невеликому прямокутнику мало місця, щоб описати родину. Виходить, що повний детальний родовід повинен мати дві частини: описову – у вигляді пояснювальної записки і графічну.

Потрібно взяти до уваги, що родовід змінюється, доповнюється, тобто його потрібно час від часу редагувати. Графічно на папері незручно, поле паперу обмежене, щоб щось написати, потрібно щось витерти. Цього недоліку дозволяє позбутися електронна схема родоводу. Щоб не створювати спеціальну програму родоводу з прямокутниками і стрілками, використовуємо програму Canva для презентацій. Програма має зрозумілий інтерфейс, графічні елементи: прямокутники, стрілки, шрифти, безконечну дошку, фон, опцію посилання на документ, в якому описана родина.

По шаблону кожен може створити в Canva родовід своєї родини. Родовід створюємо на пристрої з великим екраном: ПК, ноутбук, потрібна комп'ютерна мишка. Інсталюємо на пристрій програму Canva. Починаємо в Презентації, даємо назву. Вибираємо графічний елемент прямокутник або квадрат, в якому вписуємо дані чоловіка, дружини, роки народження. Вибираємо колір прямокутника, колір і роз-

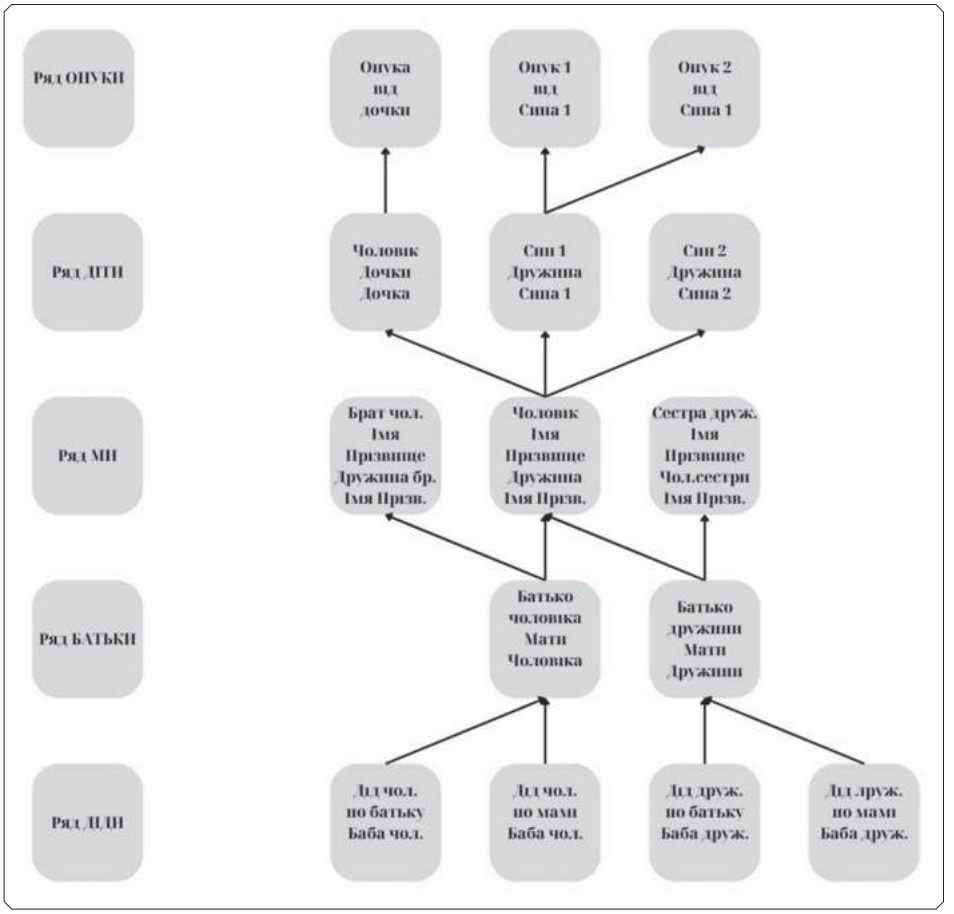

Іл. 2. Шаблон родоводу в електронному вигляді, в програмі Canva

мір шрифту. Зверху над прямокутником родини створюємо прямокутник дитини, вписуємо дані дитини, ставимо стрілку від родини до дитини. Знизу під прямокутником родини створюємо прямокутники родини батьків, вписуємо дані батьків, ставимо стрілку від родини батьків. Дальше по аналогії.

Створений електронний родовід легко редагується, не займає багато місця для зберігання, зберігається в різних електронних графічних форматах, його можна архівувати і пересилати, додавати до інших родоводів. Таке представлення родоводу стане в пригоді всім, хто досліджує свій родовід: історикам, дослідникам родоводів славетних українців, дослідникам шляхетських родів .

У видавництві Заповідника «Нагуєвичі» вийшла четверта книга «Садиби Франка: наукового збірника заповідника «Нагуєвичі». В книзі висвітлено дослідження по темі родоводу Івана Яковича Франка в статті Галини Ліман «Родовід Івана Франка». Інформація в статті перевірена і затверджена редакційною колегією збірника, рецензентами[1]. По статті Галини Ліман в програмі Canva створено електронну схему родоводу Івана Яковича Франка. Від прадіда до праонука, 8 по-

[1] «Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». Книга четверта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kamenyar.info/sadyba-franka-naukovyj-zbirnyk-zapovidnyka-naguyevychi-knyga-chetverta/

колінь[2]. Електронна схема – це більш наглядно. Видимий кожен предок, кожен нащадок, живі і упокоєні. При потребі редагувати – Rodovid Ivana Franka PDF завантажуємо в програму Canva, виконуємо потрібні дії, зберігаємо.

Повний родовід Івана Яковича Франка складається з двох частин: описова і електронна у вигляді схеми.

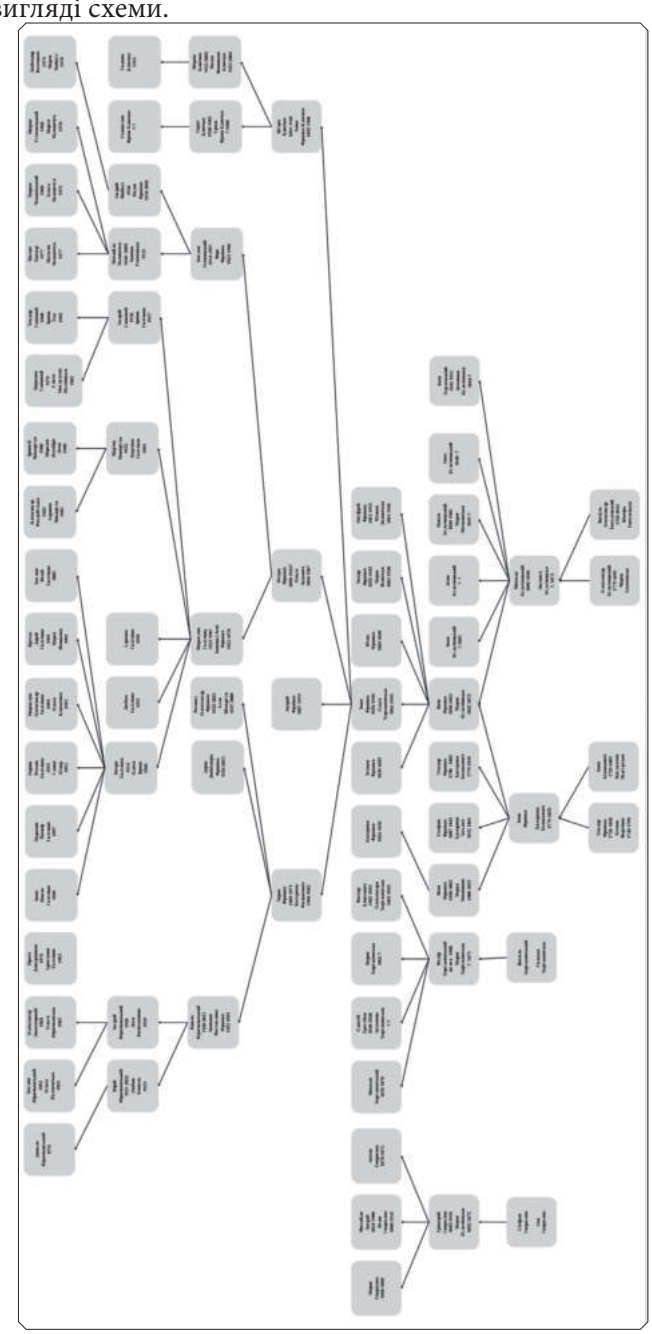

Іл. 3. Родовід Івана Франка, 8 поколінь за Галиною Ліман

[2] Rodovid Ivana Franka. Galina Liman. Pdf. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.files.fm/u/34fdt34t8w

УДК 792.2.03(477)(092):069:7(477.83-21)

Любов ТЕПЛА

ЛЕСЬ КУРБАС НА СОЛОВКАХ І В СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ: ЗАМІТКА ДЛЯ ЕКСКУРСІЇ В МИСТЕЦЬКОМУ МУЗЕЇ МІСТА САМБОРА

Геніальний теоретик і реформатор українського театру Лесь Курбас назавжди увійшов в історію оновленого українського театру, а відтак про нього написана серйозна наукова література[1]. У даній замітці маємо за мету подати кілька фактів, які ми застосовуємо при веденні екскурсій у мистецькому музеї Леся Курбаса у Самборі.

Добре відомо, що працювати поряд з Курбасом вважалося все-одно, що закінчити театральний інститут. Це був природжений педагог, вихователь. Навіть досвідчені актори були вражені його мистецтвом режисерського показу, і майстерністю інтерпретації п'єси, і головне, умінням розкрити в акторові нове, невідоме, надихнути його на створення образу. Репетиції йшли разом з лекціями з майстерності актора, із загальної культури, з історії театру, музики, літератури. Курбас був справді скарбницею мудрості, знавцем світового мистецтва, говорив про це захоплено, з майже пророчою переконаністю. Не можна заперечити істину, що з першого дня у нього закохувалися всі талановиті люди, які прагнули спілкуватися, бути на його уроках, на репетиціях постановок.

Курбас працював, випереджаючи час. Кожна його вистава ставала проблемною, бо висвітлювала негативні явища тодішнього комуністичного ладу. Партійна влада, преса, окремі чиновники, наближені до влади культурні діячі, неодноразово критикували постановки Курбаса, не заглиблюючись у зміст і не розуміючи суті. Серед них ті, які відверто заздрили, недоброзичливо відносилися, були й такі, що ігнорували Курбаса за новаторство і модернізм у роботі. Але, потайки, всі розуміли вагомість такої особистості, відомої далеко в Європі та на інших континентах світу.

Народний Комісаріат освіти і культури 5 жовтня 1933 року на позачерговому засіданні поставив жирну крапку над творчою працею Курбаса і ним очолюва-

[1] Гірняк Й. Спомини / Йосип Гірняк. – Нью-Йорк, 1982. – 487 с.; Черкашин Р. Лесь Курбас: до 100-річчя з дня народження: ліричний етюд // Прапор. – 1987. – № 3. – С. 178-181; Рец. на кн.: Березіль: із творчої спадщини / Лесь Курбас; Упоряд. М. Г. Лабінський. – Київ, 1988. – 518 с.; Лесь Курбас у театральній діяльности, в оцінках сучасників – документи / Автор-упоряд. Осип Зінкевич. – Балтимор-Торонто, 1989. – 1026 с.; Черкашин Р. Довгождане видання // Український театр. – 1989. – № 3. – С. 30-31; Нитченко Д. Від Зінькова до Мельборна: із хроніки мого життя. – Мельборн, 1990. – 407 с.; Танюк Л. Про Курбаса на Соловках відомо небагато // Дзеркало тижня. – 24 лютого 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/kurbas_i_kremlivskiy_teatr_na_solovkah.html

ного театру «Березіль». Його відсторонюють від роботи за численні ухили і збочення: націоналізм, формалізм, диктаторство, керівництво у театрі Українською військовою організацією. За спогадами в'язня В. Цеханського, у травні 1935 р. Курбас працював в Медвежегорському театрі, так званому Центральному театрі Біломорсько-Балтійського каналу над «Інтервенцією» Славіна. Часто листувався з автором, навіть за його погодженням переробляв деякі місця у п'єсі. Напередодні прем'єри виставу заборонили, а Курбаса відправили на Соловки. Хоча про неї ще довго йшли розмови, бо бачили її на репетиціях. Коли появився Курбас на Соловках? Є багато різних свідчень, але найвагоміші спогади співв'язня Павла Монакова. Після Свірських таборів Монакова етапують на Соловки у липні 35-го року. Спочатку перебував у загальній камері на 40 чоловік, а трохи згодом переводять до камери №7 на території «кремля», де зустрічає Курбаса. Після суворого режиму Свірських таборів на Соловках все здавалося полегшеним, хоч запах смерті тут був відчутнішим. На території «кремля» можна було вільно ходити і розмовляти, то ж на другий день Монакова знайомили з зустрічними соловчанами: високий і худий – батько російського фашизму Писецький, а он цей Привалов – оперний співак. А цей академік Флоренський, а цей сивоголовий Л. Курбас – «заїдливий» українець. І слово заїдливий було вимовлене з великою повагою. Ввечері, коли Курбас повернувся з роботи в театрі, то привітав його гарною українською мовою: «О, нова птаха залетіла, та й ще молода, кріпись козаче, попереду все життя». Подав Монакову руку, назвався, привітався чемно, уважно, але дружньо, оглядав. А зовні мав такий вигляд: смуглявий, середнього зросту, сиве волосся, зачесане назад, легко лягало на комір сорочки. Сірий англійський костюм без краватки, легкі чоботи жокейського типу. Спілкувався він з людьми м'яко, голос привітний, відчувалася в усьому мудрість людини, яка багато бачила і пізнала. Короткі фрази, порожніх слів не було, на обличчі ледь стомлена усмішка».

Крім них у камері, яка знаходилася між Архангельською і Головленківською башнями, сиділи поручник Козловський, нібито польський шпигун; майор Катаока, нібито японський шпигун; журналіст Вишневський, Тишковський сидів не за політику; Гідроїц – князь з якогось старовинного українського роду років під 70 і академік Флоренський. З усіх працювали лише Курбас в театрі і Козловський санітаром в шпиталю.

У Курбаса було широке коло знайомих, хоча поводив він себе досить замкнено. Завжди акуратний, чисто виголений. На роботу до театру Курбас йшов на 7 – 8 год. зранку. Вдень інколи приходив відпочити. Ляже на тапчан, закладе руки за голову і щось думає. Іноді приходив схвильований, тоді ходив по камері і теж думав… Курбас постійно писав, йому дозволяли мати багато паперу, а всі решту в'язні одержували по 1 аркушу. Всі тут були заручниками особливої трійки НКВД. В цей час на території «кремля» знаходилося коло 3.5 тис. в'язнів, серед яких Монаков був наймолодшим. Курбас часто його потішав: «Павло, життя людини в руках Бога, а це велика сила. Не переживай, своєї долі не переступиш. Я впевнений, що ти вийдеш на волю, матимеш вибір, згадай тоді мої слова».

На Соловках існував неписаний закон, коли до в'язня приходили друзі, всі інші залишали приміщення. Влітку 36-го до Курбаса прийшов Рак-Михайловський (його тут називали українським Бухаріним). Монаков залишив камеру, але згодом

повернувся забрати печену картоплю і став свідком розмови. Рак-Михайловський запевняв Курбаса, що якби наша країна пішла шляхом накресленим Леніним, все було б по-іншому. Курбас відповів: «Соціалізм не сумісний з природою людини, як вогонь не сумісний з водою». Ці слова Монаков запам'ятав назавжди. Курбас був беззастережно відданий Україні, але одночасно поважав усіх з ким зустрічався і спілкувався. Від нього відходило справжнє світло доброти і любові. Із вистав того періоду запам'ятав «Аристократи» Погодіна, хоч Монаков у театрі з'являвся тільки на запрошення Курбаса. Закарбувалось, як останнім на сцену під оплески глядачів виходив Курбас, рвучко вклонявся і виходив, ніби не хотів, щоб йому аплодували.

17 травня 1937 року близько 11 години ранку Курбас прибіг із театру весь багровий і тремтячими губами проказав «Прощаємось, хлопці…». Очевидно, за ним приходили до театру і попередили про звільнення. Під безперервне гудіння пароплава забирали етапованих і відправляли кого-куди. Курбас збирав свої речі з тумбочки і вкладав у 2 валізи, які завжди стояли під тапчаном. Не вмістилися тільки його шведські чоботи (таких в Україні тоді не було) і він прикріпив їх зверху до валізи. Невдовзі прибігли друзі Курбаса, переважно українці, щоб провести до воріт «кремля». Їх було коло 8-ми чоловік. Біля воріт попрощались. Звільнившись від обіймів, Курбас подивився на всіх змученим і водночас сильним поглядом, на секунду простягнув до гурту обидві руки, долонями вниз, ніби нас благословляв, а потім підняв свої валізи і пішов, не оглядаючись, за ворота. Більше його не бачили. 22 травня на вечірній перевірці на одному наглядачеві побачили чоботи Курбаса. Всі подумали, що Курбас вийшов на волю, насправді його перевели в спецізолятор, а вихід на волю був інсценізований.

Розсекречені архівні документи КДБ у 1997 році висвітлили трагічну долю Курбаса. 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох у Карелії капітан держбезпеки Матвеєв розстріляв власноручно українського режисера Курбаса і ще багатьох в'язнів соловецького концтабору, які увійшли в історію, як митці розстріляного відродження. Разом з ним і талановитого драматурга Миколу Куліша. За 5 днів розстрілів було страчено 1111 чоловік. Ось перед нами частинка історії життя простого культурного діяча, яка обплетена легендами та переказами. Маємо знати і не забувати, передавати нащадкам. На жаль, наша історія повторюється...

Основною роботою музею Леся Курбаса у Самборі є висвітлення постаті Курбаса на перетині двох століть: життя, прагнення, боротьба за утвердження нової театральної культури. На початку минулого століття Курбас намагався йти в Європу, черпати там культурний потенціал, а потім це впроваджувати в Україні. Олександр Дейч написав у спогадах про Курбаса: «Людина, яка була театром!». Лесю Курбасу випало на долю стати до рішучого оновлення театру «Наталки-Полтавки», щоб перетворити театральне мистецтво на активну зброю минулої епохи. «Нове завдання вимагає нових шляхів», – сказав Курбас на театральному диспуті 1927 року.

УДК 069.12(477.83-22):821.161.2.09(092)Фра

Анатолій ЛОЗОВИЙ

ТРЕТІЙ ВАРІАНТ КРОСВОРДУ «ІВАН ФРАНКО» ДЛЯ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Музейна справа в Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» передбачає цілісні і фахові інтерактивні підходи з метою формування загальногалузевих знань з франкознавства, передовсім під час музейної екскурсії в музеї-садибі Івана Франка, а також в нових експозиціях Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах.

Даний кросворд є продовженням наших спеціальних методичних розробок і цілком підходить для навчальних уроків як вчителів, так екскурсоводів. Робота з завданнями до даного кросворду передбачає, в основному, «традиційний» підхід – заповнення пустих клітинок правильними визначеннями. Також за допомогою правильних відповідей можна сформувати і хронологічну компетентність відвідувачів, врешті за його допомогою можна розробити одну із локацій для інтерактивної гри або квесту на території рідного подвір'я Франків у Нагуєвичах.

Даний кросворд презентовано для учнів 9 – 11 класів, який є третьою частиною серії кросвордів, опублікованих у 2022 та 2023 рр. у третій і четвертій книгах «Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі».

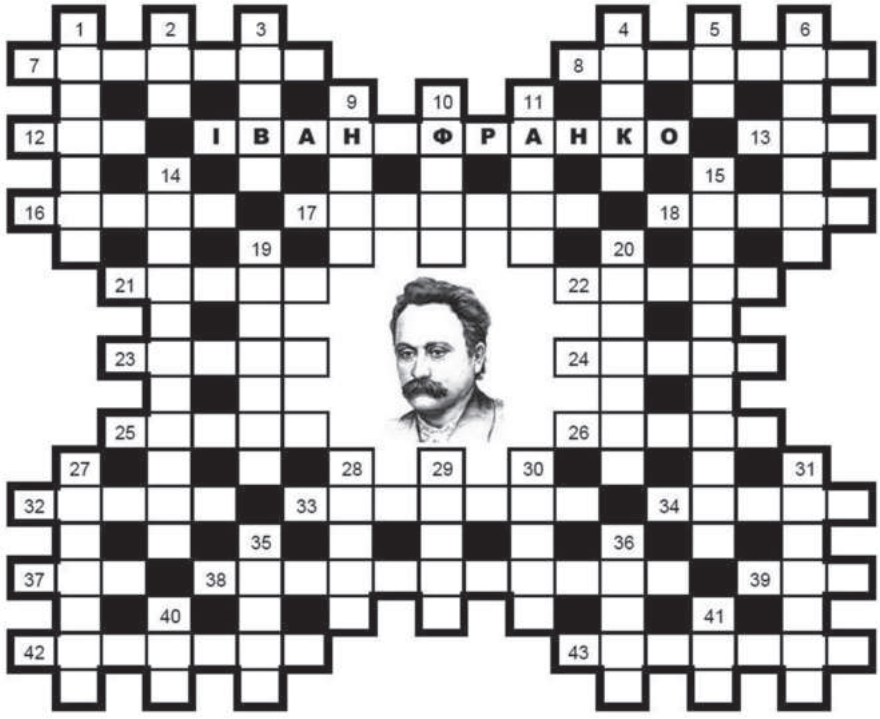

Горизонтально:

7. «Ще щебече у … соловій» – вірш.

8. «Сорок літ проблукавши, Мойсей, по арабській пустині, наблизився з … своїм о межу к Палестині» – із поеми «Мойсей».

12. «У сні мені явились … богині» – вірш.

13. «Вам страшно … огняної хвилі» – вірш.

16. «Христос і …» – вірш.

17. «Марія і …» – твір Готфрида Келлера в перекладі Івана Франка.

18. «… поневолі» – повість.

21. «… мук і горя і страждання» – вірш.

22. «Притча про …» – притча.

23. «В моїм серці вбитий острий ніж, і навіки душу я … . Я умер!» – із вірша «Байдужісінько мені тепер».

24. «Як той …, герой рапсодний, він з неба віщий посланець!» – із вірша Миколи Вороного «Іван Франко – трибун народний», присвячений видатному письменнику в 40-літній ювілей його подвижницької праці.

25. «То разом … бере, душа холоне. І сила розпливається в простір» – із вірша «Тричі мені являлася любов».

26. «Часи погані … тепер, мій сину!» – вірш.

32. Твір письменника Йоганна Вольфганга Ґете, з якого декілька частин переклав Іван Франко.

33. Вірш про мідну австрійську монету.

34. «Коли ще … говорили» – збірка казок.

37. «… ти не будеш цвіткою цвісти» – вірш.

38. «Дрогобицька …» – вірш.

39. «… Зелепуга» – оповідання.

42. «Я бачив дивний сон. Немов переді мною безмірна, та пуста, і дика …» – із вірша «Каменярі».

43. «Хоч хто і сто літ …» – вірш.

Вертикально:

1. «Як тихо, ясно …!» – вірш.

2. «… пісня» – вірш.

3. «Заповіт …» – вірш.

4. Твір Івана Франка, який сам автор назвав «літньою казочкою».

5. «… князя Святослава» – драма.

6. Поема.

9. «Ось спить дитя, невинний … чистий» – вірш.

10. «Другий гімн до …» – із Гомерівських гімнів в перекладі Івана Франка.

11. «Абу-Касимові …» – поема-казка.

14. «Гріє сонечко! … небо яснеє, дзвонить пісеньку жайвороночок» – із вірша «Гріє сонечко!».

15. Вірш.

19. «Колись в … Данте і Петрарка» – вірш.

20. «На лоні …» – оповідання.

27. «І ридають, що … давні хвилі поетичні» – із вірша «О.О.».

28. «… Беркут» – повість.

29. «Украдене …» – драма.

30. «Та що ж то – право? Право – се лиш сила, а сила – право, се … природи» – із вірша «Незрячі голови наш вік кленуть».

31. «… шкільна наука» – оповідання.

35. «Як почуєш вночі край свойого …» – вірш.

36. «Осінній …, що могучим стоном» – вірш.

40. «Не все … було, що може бути» – вірш.

41. «… сонечко знов по лугах» – вірш.

Відповіді:

Горизонтально: 7. «… садочку …». 8. «… народом …». 12. « … дві …». 13. «… тої …». 16. «… хрест». 17. «… черниця». 18. «Герой …». 21. «Ціною …». 22. «… красу». 23. «… запер …». 24. «… Орфей …». 25. «… страх …». 26. «… йдуть …». 32. «Фауст». 33. «Галаган». 34. «… звірі …». 37. «Хоч …». 38. «… філантропія». 39. «Яць …». 42. «… площина». 43. «… проживе».

Вертикально: 1. «… надворі». 2. «Моя …». 3. «… Якова». 4. «Мавка». 5. «Сон …». 6. «Похорон». 9. «… ангел …». 10. «…Афіни». 11. «… капці». 14. «… Усміхається …». 15. «Перспектива». 19. «… сонетах …». 20. «… природи». 27. «… засохли …». 28. «Захар …». 29. «… щастя». 30. «… закон …». 31. «Грицева …». 35. «… вікна». 36. «… вітре …». 40. «… іще …». 41. «Вже …».

РОЗДІЛ VI.
IN MEMORIAM

Посмертна маска Івана Франка. Експонується у постійно діючій Міжнародній виставці «Посмертна маска Вічно Живого» у підземеллі Літературно-меморіального музею ДІКЗ «Нагуєвичі» (гіпс, од. зб. ОР-Ф784).
Фото польського художника Пйотра Луціана 2018 р.

УДК 070:7.078(477.83 = 162.1)

ОЙ, ЯК ІЩЕ РАНО, ЯК ЗАВЧАСНО…: ПРОЩАЛЬНА МЕЛОДІЯ СКРИПКИ СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ДРУГА УКРАЇНИ АРТУРА ДЕРЛІКЕВИЧА

Останнього дня жовтня 2024 року залишив нас і цей світ великий прихильник України, симпатик Дрогобича, людина шляхетна, великої душі й серця Артур Дерлікевич (21.09.1968 – †30.10.2024).

Іл. 1. Одна із останніх прижиттєвих світлин Артура в Дрогобичі. Фото Леоніда Гольберга 27 травня 2024 р. ІІІ-й Міжнародний з'їзд архівістів та хранителів музеїв у Нагуєвичах

Несподівана чорна звістка заскочила й вдарила в серця всіх, хто знав цього непересічного чоловіка, доброчинця-мецената, справжнього друга, прихильника України, закоханого в місто Дрогобич і великого шанувальника Івана Франка.

13 літ. Нібито не так уже багато ні в історії, ні в житті окремої людини. Власне – НІБИТО. Адже за ці роки так багато зробив Артур Дерлікевич, що вистачило б не на одного міністра культури.

Вперше світлої пам'яти Артур приїхав з Любліна до Дрогобича на запрошення давнього приятеля Дрогобича, художнього директора Міжнародного фестивалю Бруно Шульца, почесного доктора ДДПУ імені Франка Ґжеґожа Юзефчука.

Був зачарований містом, його прихильними людьми. Й майже з перших днів розпочалася його плідна співпраця з дрогобичанами, різноманітними інституціями краю. Найперше Артур Дерлікевич та очолюваний і керований ним фонд «Бережімо спадщину» («Chrońmy dziedzictwo») придбав обладнання для оновлюваного тоді музею-кімнати Бруно Шульца, Полоністичного науково-інформаційного центру імені Ігоря Менька. Й від того часу часто приїздив до Дрогобича. Щедро й безкорисливо підтримував молодіжний театр «Альтер», близько потоваришував з його учасниками, зокрема з Андрієм Юркевичем та Юрієм Романишиним.

Починаючи з 2015-го, був організатором презентації в тому ж Любліні видання інтернет-газети «Майдан», яку підтримував від першого приїзду до Дрогобича. Й завдяки тій презентації в газети побільшало, й не лише в Польщі, читачів. 2018 р. велика делегація дрогобичан завдяки Артурові Дерлікевичу взяла участь в культурно -мистецькому проєкті «Липнева ніч». То була велика інтеграційна зустріч у польському місті…

Редакція газети з Артуром познайомилася у тому вже далекому 2013-му й одразу потоваришувала, часто зустрічалися, спілкувалися, мали довгі розмови. Дискусії і в нас у Дрогобичі, й у Любліні. Завше пам'ятатиму, як приємно заскочив мене мій благословенної пам'яти друг, коли несподівано для мене (я не мав наміру відзначати, прецінь не люблю своїх днів народження, тим паче ювілеїв), коли разом із сином своїм Марціном приховав і у серпні 2015 організував святкування мого 60-ліття. Так само зворушив, коли допоміг із встановленням в помешканні електричного опалення. Будинок, в якому мешкаю, тоді від'єднали від центрального, а коштів на «автономку» бракувало. – Не будеш ти мерзнути – сердито сказав Артур. І, попри мій спротив, оплатив більшу частину потрібної суми… Востаннє бачилися ми лише місяць тому, домовлялися про наступні зустрічі, говорили про мій приїзд до Артура ближчим часом. І ніщо не віщувало біди…

У 2017 році Артур Дерлікевич налагодив тісні партнерські зв'язки з Державним історико-культурним заповідником «Нагуєвичі», з яким склалися особливі теплі взаємини, а саме з директором Богданом Лазораком, Ростиславом Хмілем, Тетяною Лазорак, науково-методичною радою, господарською частиною, парафіяльними священниками та багатьма іншими, у кого було відкрите серце. Музею-садибі Івана Франка Артур допомагав постійно і з усією серйозністю ставився до збереження і популяризації спадщини українського національного генія Івана Франка, у чому сприяв до останніх своїх днів. Зокрема, за допомоги Артура Дерлікевича був проведений перший, другий і третій міжнародні з'їзди архівістів на вітцівщині Франка, оцифровано значну частину документів Франкового музею.

Іл. 2. Артур Дерлікевич на пленарному засіданні І-го Міжнародного з'їзду архівістів та хранителів музеїв у Нагуєвичах 28 травня 2018 р.

Чого вартий лише благодійний проєкт відкриття Міжнародної постійно діючої виставки «Посмертна маска Вічно Живого» у підземеллі Літературно-меморіального музею Іван Франка, де зберігаються рисунки і портрети усієї родини Франків авторства відомого польського художника Пйотра Луціана.

Іл. 3. Голова Фундації «Бережімо спадщину» Артур Дерлікевич і Народний депутат України Микола Княжицький урочисто відкривають вхід до підземелля міжнародної виставки «Посмертна маска Вічно Живого». 28 травня 2018 р.

На ІІІ-му з'їзді архівістів, що відбувся цьогоріч в ДІКЗ «Нагуєвичі» Артур Дерлікевич був нагороджений почесною відзнакою України за міжнародне співробітництво в галузі збереження та оцифрування архівних та музейних рукописних джерел, зокрема за участі внука Петра Франка і правнука Івана Франка – Петра Галущака.

Іл. 4. Правнук Івана Франка Петро Галущак вручає почесний орден Артуру Дерлікевичу на відкритті ІІІ-го Міжнародного з'їзду архівістів та хранителів музеїв у Нагуєвичах у травні 2024 р.

Перестало битися серце невтомної людини, який мав ще багато спільних планів із заповідником «Нагуєвичі». Під час останнього партнерського наукового візиту до Нагуєвич у вересні цього року він проаналізував роботу сучасного сканера в лабораторії музею, надав цінні поради, хоча й був вже тяжко хворий, як завжди ґречно попрощався і назавжди поїхав в сторону Любліна. Не перелічити спільних проектів, ініційованих та здійснених за сприяння Фонду та особисто Артура Дерлікевича в Стрию, Тернополі, Хмельницькому і, звісно ж, у Дрогобичі. Також Артур допоміг (своїм коштом) оцифрувати документацію архівних та музейних документів у багатьох містах України: Києві, Луцьку, Вінниці, Львові та ін., й сьогодні все це є у відкритому доступі у мережі. Багато зробив для взаємин Дрогобича, Нагуєвич та його рідного Любліна. А ще була співпраця з ДДПУ імені Франка, підтримка Всеукраїнського Методичного центру підготовки вчителів польської мови, яку багато років очолював, нині покійний, Адам Хлопек, і відкриття музею у дзвіниці костьолу, і багато, багато іншого, за що Дрогобиччина дякуватиме завжди.

Іл. 5. Офіційний дарунок фондам музею оригіналу домової книги м. Дрогобича 1940 р. із списками енкаведистів, придбану Артуром Дерлікевичем. Трускавець, лютий 2024 р.

Ще в лютому 2024 р. Артур Дерлікевич викупив для фондів музею-садиби Івана Франка на міжнародному аукціоні унікальну домову книгу 1940 р. з вулиці Карпатська будинок № 2 міста Дрогобича, яка містила невідомі імена та прізвища катів місцевого НКВД, які тут мешкали до червня 1941 р., а поруч – в Тюрмі на Стрийській розстрілювали громадян різних національних громад Франкового краю.

Іл. 6. Артур Дерлікевич, Андрій Юркевич та Мартін Дерлікевич на презентації нового сканера під час ІІІ-го Міжнародного з'їзду архівістів та хранителів музеїв у Нагуєвичах у травні 2024 р.

Остання зустріч. Вересень 2024 року. Та от тепер мусимо говорити про свого друга в минулому й ніяк не можемо усвідомити, що вересневі розмови за кавою в «Кавуні» чи на «коляції» в Нагуєвичах були останніми, ці усміхнені очі, доброта, щирість, іронічність Артурека тепер уже лише в споминах… Й наші зустрічі та розмови в Дрогобичі та Любліні назавжди зостануться із нами. Були в нас, хоч нечасто, й суперечки та непорозуміння, зо що тепер шкодуємо та перепрошуємо…

Іл. 7. Поминальна Служба Божа у давньому костелі Воздвиження Чесного Хреста в родинному Подедвожу. 6 листопада 2024 р.

Похорон світлої пам'яти Артура Дерлікевич відбувся в середу, 6 листопада, в парафії Воздвиження Чесного Хреста в Подедвожу Люблінського воєводства. Ружанець розпочався об 11 годині, чин похорону – о 12 годині.

Іл. 8. Чин похорону на парафіяльному цвинтарі в Подедвожу. 6 листопада 2024 р.

Схиляємо голову в скорботі й щиро співчуваємо дітям дорогого Артура Дерлікевича Марцінові та Олі, внукам. Його коханій Лесі, скрипка якої віддала останню шану і провела в останню дорогу Артурка з його улюбленою мелодією «*Мелодія* ля-мінор» авторства видатного українського композитора Мирослава Скорика.

Іл. 9. Так розпочиналася улюблена вистава Артура Дерлікевича «Зів'яле листя» за однойменним твором Івана Франка. Нагуєвичі, 28 травня 2018 р.

Нехай благословенною буде пам'ять нашого друга Артура Дерлікевича!

Хранителі музею Франка сумують з приводу смерті Великого друга України і музею-садиби Івана Франка.

Вічна пам'ять, Друже Презесе!

Леонід ҐОЛЬБЕРҐ, Богдан ЛАЗОРАК

НАШІ АВТОРИ

АЛЕКСАНДРОВИЧ Володимир – доктор історичних наук, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, головний науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

ГАЛИК Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГАЛІВ Микола – доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГОЛЬБЕРГ Леонід – головний редактор дрогобицької інтернет-газети «Майдан», голова Дрогобицької іудейської громади.

ДЖУФЕР Марія – молодша наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Тустань».

ЗАКУСОВ Микола – директор Стрийського краєзнавчого музею «Верховина», аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЗУБРИЦЬКИЙ Михайло – краєзнавець, дослідник франкознавства.

КЕРЧ Наталія – головна зберігачка фондів Державного історико-культурного заповідника «Тустань».

КОБЕТЯК Володимир – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ Юрій – активний учасник національного відродження в Дрогобичі (кінець 80-х – початок 90-х рр.), директор з якості Дрогобицького долотного заводу.

ЛАЗОРАК Богдан – кандидат історичних наук, доцент, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ЛАЗОРАК Тетяна – магістр педагогічної освіти, старша наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ЛЕГКИЙ Микола – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України.

ЛІНИНСЬКИЙ Андрій – завідувач реставраційним відділом Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського м. Коломия.

ЛОЗОВИЙ Анатолій – начальник відділу культури і туризму Шполянської райдержадміністрації 2016 – 2019 рр., автор багаточисленних кросвордів.

МАТІЙКО Сергій – керівник дрогобицького Інтернет-телебачення, фахівець із формування інтернет-сторінки періодичного видання Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

МЕЛЬНИК Ярослава – докторка філологічних наук, професорка кафедри філології Українського католицького університету.

МОНОЛАТІЙ Іван – доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор, дійсний член НТШ (Історична комісія). Професор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

НАХЛІК Євген – доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту Івана Франка НАН України.

НИКОНЕНКО Тамара – вчителька польської мови Комунального закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів «Варвинський ліцей № 2» Варвинської селищної ради Прилуцького району Чернігівської області.

ПАРАМОНОВ Андрій – дослідник історії Слобідської України.

ПАСТУХ Роман – член Національних спілок письменників, журналістів, краєзнавців України.

ПЛЮЙКО Любов – наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

САБАТ Галина – докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга – кандидатка філософських наук, консультантка з української філології у Місії «Постуляційний Центр беатифікації й канонізації святих» Української Греко-Католицької Церкви.

СМУТОК Ігор – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СМУТОК Леся – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СОВА Андрій – доктор історичних наук, професор, старший дослідник, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського; старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; заступник директора Центру незалежних історичних студій; дійсний член, голова Комісії тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства імені Шевченка.

СТЕЦИК Юрій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТАРАБАРА Олеся – наукова співробітниця Тернівського філіалу комунального закладу культури «Міський історико-краєзнавчий музей» Криворізької міської ради.

ТАРНАВСЬКИЙ Роман – історик-краєзнавець, начальник управління культури Бориславської міської ради (2012 – 2021 рр.).

ТЕПЛА Любов – директорка мистецького музею Леся Курбаса у Самборі.

ТИМОШЕНКО Леонід – доктор історичних наук, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка 2021 р., професор кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТИХОЛОЗ Наталя – кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця, директорка Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, докторантка кафедри української літератури ім. акад. Михайла Возняка.

ФРАНКО Андрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка (м. Львів) Національної академії наук (НАН) України. Відомий український історик, франкознавець, літературознавець, культуролог, текстолог, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, правнук рідного брата Івана Франка Онуфрія Яковича Франка (1861 – 1913).

ХМІЛЬ Лілія – заступниця директора з наукової роботи, голова науково-методичної ради Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ЧАПЛЯ Володимир – інженер-технік, краєзнавець-аматор дослідження генеалогічних дерев, шанувальник спадщини Івана Франка.

ШУТКО Марія – молодша наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», суплікаторка реконструкції експозиції музею-садиби Івана Франка у 1981 р.

ЮРЧИШИН Назар – магістр історії, зберігач фондів Першої категорії Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

ЯВОРСЬКА Оксана – старша викладачка кафедри зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

ЯЦКІВ Наталія – членкиня Дрогобицької міської організації «Союз Українок» (із 1990 р.) та Дрогобицької філії Всеукраїнського Товариства «Просвіта», дарувальниця унікальних експонатів музею-садибі Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі».

Видання книги здійснено за сприяння та фундаторської допомоги

Департаменту з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної державної адміністрації та Управління майном спільної власності Львівської обласної ради,

а також громадських діячів та шанувальників спадщини Івана Франка

Петра Грицая (Дрогобич), Івана Грома (Нагуєвичі), а також Центру іноземних мов «EVEREST» міста Дрогобича

EVEREST
ЦЕНТР ІНОЗЕМНИХ МОВ

Редакція наукового збірника та колектив хранителів музею-садиби Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» висловлюють щиру подяку усім авторам-дослідникам, редакційній колегії, рецензентам, а також видавництву «Посвіт» за підтримку у виданні цієї важливої для української науки книги, адже вона містить невідомі матеріали про давню і водночас унікальну Києвохристиянську традицію української культури та історії, а відтак і про спадщину українського національного генія Івана Франка, який усе своє життя працював заради відродження української історичної правди у світовому масштабі

Окрему «експедиційну» подяку колектив ДІКЗ «Нагуєвичі» висловлює знаменитим постатям української науки та музейної справи:

Володимиру Александровичу,
Андрію Лінинському,
Леоніду Тимошенку,
Ярославу Погоральському

за титанічну допомогу у збереженні і популяризації історичних пам'яток, пов'язаних із спадщиною Івана Франка та древньою культурою Дрогобиччини, а зокрема за врятування розп'яття Ісуса Христа (XIX ст.) із каплички давньої парафії Благовіщення Пресвятої Богородиці в селі Сторона, що на Дрогобиччині, яке зберігається у колекції ДІКЗ «Нагуєвичі» (од.зб. ОР-865), а також дослідження намісної ікони Зачаття Святої Анни (XVIII ст.) із церкви Святого Миколая Мирлікійського Чудотворця села Нагуєвичі (долішньої), яка зберігається у фондах Львівського музею історії релігії (од.зб. Ж-0014). Обидва експонати вперше публікуємо на палітурках даної книги.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

САДИБА ФРАНКА:

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»

Засновано 2019 року

Книга п'ята

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ
ЗАПОВІДНИК
«НАГУЄВИЧІ»

Головний редактор – **Богдан Лазорак**
Відповідальний секретар і технічний редактор – **Тетяна Лазорак**
Макетування та верстка – **Василь Герман**
Дизайн обкладинки – **Олег Лазебний**

Переклад англомовних текстів – **Тетяна Лазорак**

Адреса редакційної колегії:
Комунальний заклад Львівської обласної ради «Адміністрація державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»
вул. І.Франка, 15, 82126, с. Нагуєвичі, Дрогобицький р-н, Львівська обл.
тел./факс (03244) 47-86-26
тел. моб.: 068-449-40-05, 097-769-58-06
e-mail: zap.nag@ukr.net, tetyanalazorak@gmail.com, istoryk_@ukr.net

Здано до набору 16.12.2024 р. Підписано до друку 27.12.2024 р.
Гарнітура Minion Pro. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 69,88. Зам. № 12821.
Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПО́СВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
E-mail: posvitdruk@gmail.com

